A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE

BUDAPEST
AZ ATHENÆUM R.T.
KIADÁSA

SIGILLUM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV·ANG·
CHRISTO ET ECCLESIAE

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

KIADJA

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R. TÁRSULAT

MÁSODIK KÖTET

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT BETŰIVEL

1896.

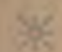
A MAGYAR SZENT KORONA.

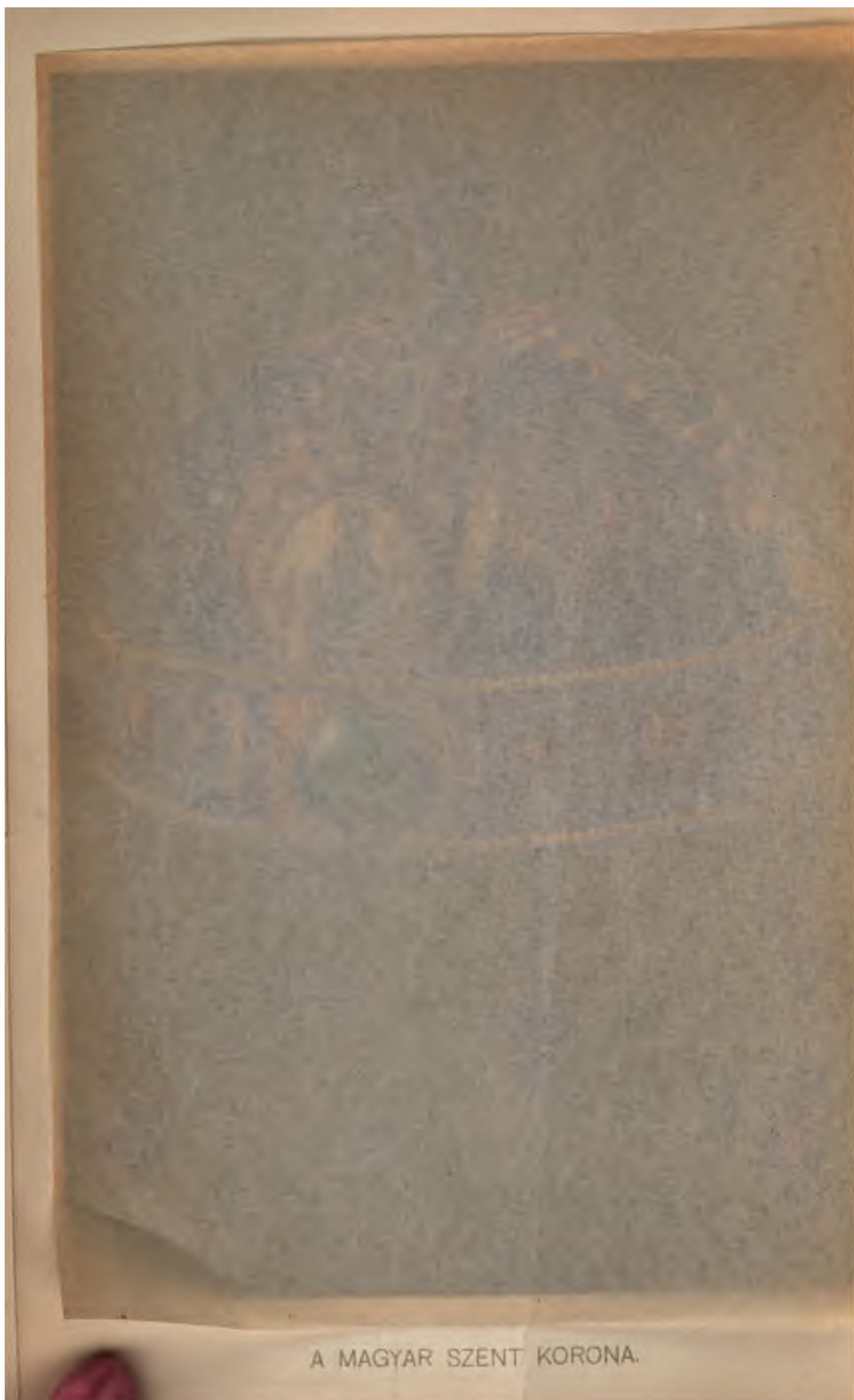
AZ ÁRPÁDOK KORÁBAN

(1038–1301)

IRTA

MARCZALI HENRIK

A MAGYAR SZENT KORONA.

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE AZ ÁRPÁDOK KORÁBAN

(1038—1301)

IRTA

MARCZALI HENRIK

BUDAPEST

KIADJA AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT

1896

MAGYARORSZÁG

AZ ÁRPÁD-HÁZI KIRÁLYOK ALATT

IRTA

MARCZALI HENRIK

Egyház alapkövének letétele.
(Vágó Pál rajza.)

ELŐSZÓ

Fiú, utód nélkül húnyt el a magyarok első keresztény királya. Az a folytonosság, mely a monarchikus állami berendezésnek egyik legfőbb jótéteménye, Magyarországon mindjárt a királyság megalapításakor hiányzott. De ha e hiány sok tekintetben vészes következtetéseket vont maga után nemzetünkre nézve, másrészt történeti szempontból annál fontosabb tanulságokat nyújt. Mert csakhamar el kellett válnia: valóban a nemzet tulajdonává lettek-e azok a nagy újítások egyházban és államban, melyek megalkotásához egész lelkét fűzte István, vagy pedig csak az uralkodó s közvetlen környezete szellemi szükségének, politikai érzékének voltak-e kifolyásai? Ha az utóbbi volt az eset, a munkának gyorsan sírba kell vala követnie szerzőjét.

A történelem mást bizonyít. Nagy válságok, erős küzdelmek állanak be, melyek nemcsak Szent-István művét teszik koczkára, hanem az egész nemzetnek európai független létét is. De végső eredményök nem más, mint

a szent király művének megszilárdulása. Műve csak akkor válik valóban történetté, miután az események annyi változásának, a legkülönbözőbb oldalakról jövő támadásoknak egyaránt diadalmasan birt ellenállani.

Keresztény, frank módon berendezett királyság, jó viszonyban a szomszéd két császársággal, de függetlensége teljes birtokában: ez volt röviden István politikai hagyománya. Az uralkodó vonás benne az akkori általános eszmékhez való közeledés, csakhogy ezeket az eszméket mint egy önálló hatalmas nemzetnek elismert feje igyekszik érvényesíteni. Csakis az ő személye birta az általános európai gondolkozást annyira összeforrasztani a nemzeti erő és szabadság épentartásával, hogy ez a két elv egész uralkodása alatt egyensúlyban maradt.

Utódában már alig van valami magyar. A keresztény királyság már oly alakban tünik elő, mintha lényéből kivetkőztetné, függetlenségétől megfosztaná a nemzetet. Ez a veszély pedig nemcsak az azt közvetlen előidéző fejedelem ellen szólítja fegyverbe a nemzetet, hanem annak bukásával mindent megsemmisítéssel fenyeget, mi Géza óta történt a magyarnak az ősi életmódtól, erkölcstől, vallástól való eltérítése érdekében. Az újra pogány Magyarország nem élhetett békén szomszédjaival. A leghatalmasabb ezek közt, a német-római császár, a kereszténység világi feje, egy időre mint hűbérét hatalma alá hajtja a lázongó országot. Első és utolsó eset történetünkben.

Nemzetünk szerencséjére ezen a ponton újra érvényesül Szent-István hagyománya. Más, mint Árpád vére, nem birta azt helyreállítani. Mihelyt a magyar ismét oly fejedelmet lát maga fölött, ki vele egy testben, lélekben, ki dicsőségre, győzelemre vezeti az elnyomó ellen: lemond a pogány ősökről, keresztény, a király híve lesz újra. István öröksége csak akkor jut biztosságba és a nemzetnek gyarapodó ereje már-már arra is képessé teszi, hogy új népeket, új területeket vessen alá katonai és politikai befolyásának.

ELSŐ KÖNYV

*

KÜZDELEM A NEMZETI FÜGGETLENSÉGÉRT

Dombormű a pécsi templomból.

I. FEJEZET.

Péter és Aba Sámuel.

ZENT-ISTVÁN halála után Péter, úgy látszik, minden rázkódás nélkül foglalta el István trónját. A jogos örökösök bujdostak, az udvarnál és az országban meghajlott mindenki a szent királynak kifejezett akarata és a Péter rendelkezésére álló fegyveres hatalom előtt.

Nyugtalan, harczvágyó férfiú volt. Mindjárt uralkodása elején háborúba keveredett a németekkel. Erre a határszéli villongások mindig szolgáltattak okot, Konrádnak, a hatalmas császárnak, akkor tájban történt halála, a német birodalomnak a trónváltozással járó gyengülése, továbbá a Bretiszláv cseh herczeggel kötött szövetség pedig a siker reményével biztatták. 1039 telén betört a határgrófságba, tűzzel-vassal pusztított és rabságba hurczolta a foglyokat.[1] A következő évben pedig Csehországba, melyet Henrik király haddal támadott meg, erős csapatot küldött, melynek nagy része volt a német támadás meghiúsításában.[2]

A németek elleni háború népszerü vállalat lehetett, különösen ha szerencsés eredménynyel járt. Különben sem hiányzott Péterből a katonás, lovagias vonás. Midőn Kázmér lengyel herczeg Magyarországba menekült a pogányok lázadása elől, Bretiszláv, Péter szövetségese, ki hadat indított Lengyelország ellen, mindent elkövetett, hogy a jogos fejedelmet ne bocsássák vissza hazájába. De Péter kijelenté, hogy nincs törvény, mely a magyar

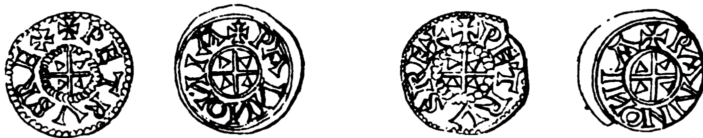
[1] Herim. Contractus Chron. Mon. Germ. Scr. V. 123.

[2] Ann. Wirzburgenses. Mon. G. II. 244. l. 1041. évhez. Ann. Altahenses, 1041-hez. »Boemico etiam duci, nostro regi repugnanti, maxime fuerat subsidio, prioris anni, ut diximus autumno.«

királyt a lengyel herczeg porkolábjává tegye, s vendégének nemcsak útat engedett, a merre annak tetszett, hanem el is látta száz vitézzel, kiket fényesen felruházott és fölfegyverezett. A cseh barátságot vagy ellenségeskedést csak kevésbe vette.[1] Különös kegyben állhatott az egyház előtt, melynek különben is nagy része volt trónra jutásában. Ő kezdte meg a pécsi egyház újjáépítését, védő szentjének, Szent-Péternek tiszteletére.[2]

Mindamellett uralkodása nem volt tartós. Bukását a nemzet elégedetlensége okozta, és csak az elégedetlenség okait illetőleg van eltérés a német és a magyar hagyomány közt.

Az altaichi évkönyvek, melyek ez időszakra nézve a hazai történetnek legfontosabb és legbővebb kútfőjét képezik, miután elbeszélték István intézkedéseit a trónöröklés dolgában, Péter eljárását igy adják elő: »Mint nagybátyja meghagyta, még annak életében esküt tett, hogy úrasszonyát, a királynét mindig tiszteletben fogja tartani, és ha Gizella túléli férjét, nem fogja őt megfosztani özvegyi javaitól. Hogy az eskü annál szilárdabb legyen, még azt is hozzá tette, hogy az özvegy kiralynénak minden rágalmazója ellen segítségére lesz. Az ország összes főurai ugyanerre tettek esküt. István

Péter ezüst dénárai.

halála után egy éven át jól bánt özvegyével, de aztán megfosztotta minden jószágától. Először elvette tőle birtokait, azután erőszakkal elragadta kincseit és még esküre is kényszerítette, hogy abból, mi neki még megmaradt, senkinek sem juttat az ő engedelme nélkül. Végre egy városban oly szigorú őrizet alatt tartotta, hogy senki sem látogathatta meg, sem ő nem mehetett senkihez.[3] Három éven át tűrte ezt a királyné, de midőn az igaztalanság nem szűnt meg, Gizella összehivta a főurakat és emlékeztette őket esküjökre. Ezeknek megesett rajta a szivök, és arra kérték a királyt, vessen véget a sérelemnek, mert nem akarnak vele együtt esküszegők lenni. De bár többször is megintették őt, rosz lelke végig megmaradt megátalkodottságában. Utoljára kijelentették, hogy nem akarnak hitszegők lenni és elpártolnak tőle, ha az úrasszonynak nem szolgáltat igazságot. Ezzel ő nem törődött és beszédjökre mit sem hajtott, a miért is beteljesedett rajta az a bölcs mondás: romlása előtt fönhéjázó lett az ő szive.«

[1] (Gallus) Chron. Polon. Mon. Germ. IX. 437.

[2] U. o. Ecclesiam sáncti Petri de Bazoario.

[3] Talán Veszprémben. Az altaichi évkönyvekből merítettek a bambergi évkönyvek, melyeket felhasznált Pray. Dissertatio de S. Ladislao. 116—117. Krónikáink közt csak Muglen ismerte e hagyományt. XXI. fej.

Gizella királyné sorsának e szomorú fordulatáról csak az altaichi évkönyvek tudnak, de azok tanúsága magában véve is nagy súlylyal bir. Egy más egykorú német kútfő csak annyit tud, hogy az özvegy királyné jótétemények és alamizsnák közt vénült meg.[1] Bárminő jelentőséget tulajdonítsunk Gizella személyének, bárminő nagyra becsüljük özvegyi ellátását: az iránta elkövetett igazságtalanság mégis csak csekély oknak látszik arra, hogy Péter ellen amiatt lázadjanak fel a magyarok. Az altaichi szerzetes csak az őt legközelebb érdeklő oldalát világította meg a kérdésnek, de épen nem a legfontosabbat.

A pécsi templom északi lejáratának maradványai.

Kútfőink egész más szinben tüntetik fel Gizellát. Már István idejében is az ő cselszövényeinek tulajdonitják a herczegek kizáratását és Péternek örökösül való kijelölését. Hogy érdeklődése Péter iránt annál természetesebbnek lássék, ezt, a velenczei dogenak és István nővérének fiát, az ő testvérének mondják, és nem is olasznak, hanem németnek.[2] Egy régi hagyomány szerint itt sok rosszat cselekedett, amiért aztán meg is ölték.[3]

[1] Herim. Contr. 995-höz.

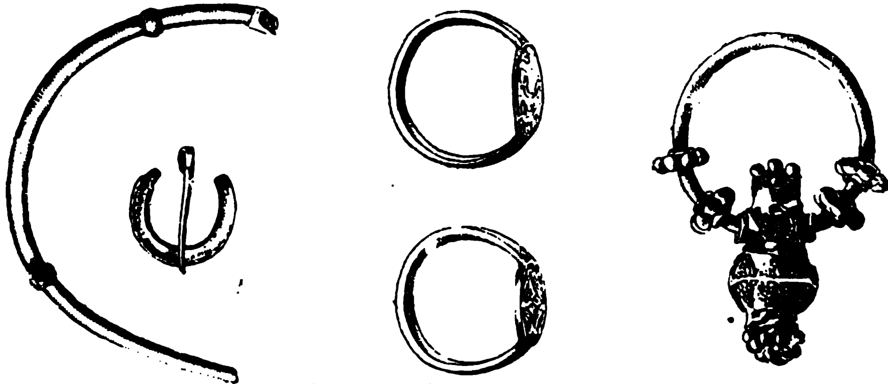
[2] Gizella rokonsága Szent-Zsigmond burgundi királylyal, úgy mint a képes krónika előadja, egészen koholt. Csak annyi alapja van, hogy hasonló nevű anyja csakugyan a burgundi királyi családból származott, szintúgy Konrád császár neje, III. Henrik anyja is, ki szintén Gizella volt.

[3] Albericus Trium Fontium 1010. évhez, magyar hagyomány után. »Dicunt Hungari.«

Kézai szerint Pétert, nővérének fiát, ő tette meg magyar királynak, hogy szabadon tölthesse kényét és alávethesse az országot a németeknek. A budai krónika szóról szóra ugyanazt beszéli el, csakhogy megegyeztetvén az igazságot a koholással. Gizella atyját Vilmosnak nevezi, ki első nejének, Gizella anyjának, halála után Szent-István nővérét vette nőül, akivel aztán Pétert nemzette.[1] Arról, hogy Péter aztán rosszúl bánt volna Gizellával, itthon mit sem tudnak, a kettőt elejétől végig bűntársaknak nézik.

A külföldiek Péternek csak egy igazságtalanságáról tudnak, mely bukását előidézte. Krónikánk gyönyörű képét rajzolja általánosságban az idegenhez szító, nemzete iránt bizalmatlan, e miatt erőszakos és gyűlölt uralkodónak. Ha e kép egyes vonásai nem is felelnek meg a történeti valóságnak, az egész mégis történetileg hű, a nemzeti érzés legmélyebbjéből fakadó.

»Miután Péter király lett, elvetette magától a királyi felség minden jóakaratát, és germán dühvel kegyetlenkedve, megvetette a magyar nem-

Ékszerek az Árpádkor elejéről.
(A Magyar Nemzeti Múzeumban.)

zetet; az ország javait kevély szemmel és telhetetlen szivvel felfalta a vadállatok módjára ordító németekkel és a fecskék csacsogása módjára fecsegő olaszokkal. A váraknak, erősségeknek és kastélyoknak őrizetét csupa németre és olaszra bizta. Péter azonfelül nagyon buja is volt, és senki sem lehetett azon időben biztos nejének vagy leányának szemérmetességéről, vagy húgának szűzességéről, a király testőrei miatt, kik büntetlenül követtek el erőszakot. A magyar főurak, látván népök nagy baját, melylyel Isten ellenére illették, tanácsot tartva, kérték a királyt, parancsolja meg övéinek, hagyják abba azt az utálatos dolgot. De a király felfuvalkodott gőgjében kiöntötte előttük mérgének egész bűzét, mondván: »hacsak egy darab ideig megmaradok épen, mind a birákat, a jeleseket és tekinteteseket csak úgy, mint a közönségeseket, a századosokat, tizede-

[1] Chron. Bud. 71.

seket és a falusi birákat, az egész Magyarország minden főemberét és hatóságát, a németek közül nevezem ki, az egész földet megtöltöm gyarmatosokkal és a németek hatalmába hajtom.«[1] Ezek voltak a viszály terjesztői Péter király és a magyarok közt«.

A kor és a helyzet látszik visszatükröződni e rajzban és e nyilatkozatokban, és mégis alig lehet kétségünk a felől, hogy az későbbi benyomások alapján készült, tán II. Endre korában, midőn először lehetett szó nálunk németek uralmáról és zsarnokságáról. Mert mi érdeke lehetett a velenczei Péternek, ki azonfelül uralkodása eleje óta háborúban áll a németekkel, a németeket tenni az ország uraivá?

Mindkét elbeszélésnek történeti magva a következő: Péter mint az udvari sereg vezére jutott királyságra. Nemcsak ő maga volt idegen, az volt hada is, a minthogy a legtöbb országban szokásban volt idegenek közül válogatni ki a fejedelem testőreit. Ezek Lengyelországban németek voltak, Oroszországban törökök, varégok és besenyők, nálunk e korban valószinűleg németek és olaszok. Mennél nagyobb erőszakossággal ment végbe Péternek a polczra való emeltetése, mennél nagyobb volt a magyarok ragaszkodása Árpád véréhez, annál nagyobb bizalmatlansággal kelle az új királynak néznie nemzetét. Igazán otthonosnak csak földiei, zsoldosai közt érezhette magát. Ebből vaskövetkezetességgel folyt a magyarok eltávolítása a hatalomtól, az ispánságoknak és más méltóságoknak idegenekkel való betöltése. Ezt az eljárást még igazolni is lehetett magának Istvánnak akaratával, hisz a magyar még nem volt eléggé állhatatos az új hitben. Amint az idegenek mind jobban érzik a király kegyét, látják, mennyire reájok van az utalva, mint marczona, vad hazafiak kiaknázzák a kedvező helyzetet rablásra, erőszakoskodásra. Ha panasz érkezik, a király azokkal azonosítja magát, kikben már egyedül látja hiveit, a sérelmet nem orvosolja, a vádban hűtlenséget keres. Igy kell tovább haladnia azon végzetes lejtőn, melynek legalsó fokán nem találhatott mást, mint nemzete gyűlöletét és hő vágyát, tőle, mint a zsarnok idegenek pártfogójától, minden áron megszabadulni.

XI. századi katona.
(A müncheni kir. könyvtár misekönyvéből.)

Mivel Péter trónjának biztossága zsoldosainak számától és megbizhatóságától függött, mindig újakat kelle toborzania és őket mind nagyobb javadalmakkal elhalmoznia. A cseh-német háborúba való avatkozása a

[1] U. o. 72.

sereg újabb erősítését vonta maga után. Az egyre növekedő igények kielégítésére pedig nehezen állott az ő rendelkezésére István egész kincse, mert annak igen jelentékeny része bizonyára Gizella kezén maradt. Igy aztán nemcsak a magyar urakat és a népet lázította maga ellen, hanem a vendégeknek azt a régebbi, némileg már magyarrá lett rétegét is, mely mint a bajor herczegné kisérete költözött be, s hiven szolgálta Istvánt békében és háborúban. Legalább a megmaradt hagyományok nem engednek kétséget a felől, hogy Péter, kit a mieink mint a külföldiek gyámolítóját gyűlöltek, a németeknél is rosz hírben állott igazságtalansága miatt.[1]

Mintha a magyarral a királyság megalapítása óta veleszületett lett volna az alkotmányos érzék, most sem a királyt érte a nemzeti harag első kitörése, hanem tanácsosát Budot, kit felelőssé tettek minden gonoszságért. A jobbágyok ennek halálát követelték a királytól, mint ki mindnyájuknak közös ellensége. A király látva, hogy meg nem mentheti, hivét a bosszúállóknak kiszolgáltatta. Borzasztók lehettek azok a vétkek, melyekkel a közvélemény a király bizalmasát vádolta, mert borzasztó volt a sokáig elfojtott harag kitörése. Megfogták Budot, megölték, darabokra vagdalták, még két kis fiának is kitolták a szemét.

Törvényes hatalom büntetlenül engedhet a nép óhajtásának; erőszakos, melyet csak a rettegés tart fenn, soha. Péter is érezte, hogy ügye el van veszve, még az éjjel kevesed magával elmenekült Bajorországba. »Isteni itéletből történt, hogy akit ő ok nélkül megbántott, annak kegyességére szoruljon nyomorúságában. A mi királyunk pedig nagy kegyelemmel fogadta őt, sajnálkozott rajta, sok jóval halmozta el, s megfeledkezett sérelméről Isten kedvéért.«[2]

Hagyományunk még néhány vonással megtoldja a népies boszú képét. »Az igen gonosz, szakállas« Budát — itt már e magyaros név alatt fordul elő, — megölik, fiait megvakítják. »Sebusnak, ki annak idején Vazul szemeit kitolatta, kezeit, lábait összetörték, úgy végezték ki. Némelyeket megkövezték, másokat vasmángorlókban öltek meg.«[3] A nemzeti hagyomány nem képzelhette el az ország sérelmeinek megtorlását az Árpádház ellenségeinek rettenetes meglakolása nélkül.

A Péter ellen diadalmaskodó mozgalom magyar volt minden izében, de nem fűződött Árpád dynastiájának egyik tagjához sem. Csak jogos és népszerű trónkövetelőnek hiánya magyarázhatja meg a három éven át zavartalan idegen uralmat. Midőn a főurak, kik közt Ztoyzlan Viske és Pehzili említtetnek, mint a mozgalom vezetői, királyt kerestek, Abán akadt meg a szemök, ki István egy nővérének volt a férje. Előbbeni szerep-

[1] Az egészen egykorú Annal. Sangall. Maiores. Mon. Germ. I. 84. 1043. »Nam idem Petrus quamdiu regnavit, in multis praevaricator exstitit.«

[2] Ann. Altahenses 1041. A mi krónikánk elbeszélése ezt majdnem szószerint követi.

[3] Bud. Chr. 75. Schebisnek »Magyarország őrgrófjának« haláláról az altaichi évkönyvek is szólnak 1039. évben. E szerint az független volt Péter bukásától.

léséről nem tudunk egyebet, mint hogy egyike volt az ország jobbágyainak, némelyek szerint nádorispán.[1]

Külföldön csak Aba, Ovo név alatt volt ismeretes az új király, egyedül Béla király jegyzője tartotta fenn, hogy keresztnevén Sámuelnak hívták. Igy aztán hozzáfűzték azokat a »Sámuel« névvel ellátott pénzeket, melyeket azelőtt valami bolgár fejedelemnek szoktak tulajdonítani. Ugyancsak ez iró révén értesülünk Aba származásáról is. A jegyző Aba családfáját a honfoglalás koráig viszi vissza. »Akkor Árpád nagy földet adott a Mátra erdejében Edunek és Edumernek — kik előbb kún vezérekül említtetnek — hol később unokájok Pota várat alapított. Az ő nemzetségökből származott aztán hosszú idő mulva Sámuel király, kit kegyessége miatt Abának neveztek.«[2]

Aba Sámuel.
(Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

Kunokat, minők a XIII. században telepedtek meg hazánkban, hiában keresnénk István korában, akár a Mátrában, akár az országnak bármely más részében. De az Anonymus adata minden esetre azt bizonyítja, hogy Abát nem tartották szorosan véve magyar származásúnak. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a Mátra-alja, melynek Aba, és utána nemzetsége, századokon át kiskirálya volt, mai napig külön szójárású népnek, a palócznak lakóhelye, melyet a kúnnal azonosítani semmikép sem lehet, és melynek letelepedése minden esetre a honfoglalásra megy vissza, mind inkább meggyőződünk arról, hogy Sámuel király nem tartozott a hét magyar nemzetségéhez. Mert oly erősen elütő nyelvjárásnak nem lehet más az eredete és magyarázata, mint kezdettől fogva különböző származás.

Maga az Aba nemzetség szintén Edben és Edemenben tisztelte törzsatyáit, de azokat nem tekintette kúnoknak, hanem Csaba fiainak. »Ez a

[1] Albericus Trium Fontium 1041. »Et quia (Petrus) non erat de semine Ungarorum, contra eum promovere curaverunt quendam Abbonem, qui erat unus ex ipsis, de magnis principibus.« — Vita S. Gerardi 17. »Alba comes palacii, deiecto Petro regalem coronam et aulam, regiam sibi usurpavit.«

[2] Gesta Hungarorum 32.

Csaba Attilának törvényes fia Honorius görög császár leányától, kinek fiait Edemennek és Ednek nevezték. Edemen, midőn a magyarok másodszor bejöttek Pannoniába, atyjának és anyjának igen nagy családjával ide költözött, Ed pedig Scythiában maradt atyjánál. Ettől a Csabától származott az Aba nemzetség. És midőn Csaba Scythiába érkezvén, anyjának előkelőségével büszkélkedett, a hún nemesek őt megvetették, mert nem tartották igaz szittya honfinak, hanem külföldi sarjadéknak. Nem is vett feleséget Scythiában, hanem a Corosmin nemzetből hozott hitvest«.[1] A tisztán mondai részeket leszámítva, ez elbeszélés tartalma az, hogy az Aba nemzetséget nem számították az igaz magyarokhoz, ez meg viszont különbnek tartotta magát a többinél. Az Attilához és a görög császárleányhoz való kapcsolat kozár vagy bolgár eredetre mutatna; a Corosmin ősanya említése mégis inkább a kozár felé hajlítja a mérleget. Szabad tehát az a föltevés, hogy Aba a magyarokkal bevándorolt kabarok kozár törzsének volt feje. Ez a hypothesis egyaránt megmagyarázza családjának mondai genealogiáját, és népének, a palócznak, minden magyarsága mellett is elütő nyelvét.

Aba Sámuelt, ki nem kereste a királyságot, elismerte az egész ország és nemsokára fel is avatták az előbbi királyok módjára. Csakhamar gyűlést tartott a püspökökkel és jobbágyokkal, és azon eltörölte Péternek valamennyi törvényes rendeletét. Két püspököt, kit Péter erőszakkal eltávolított székétől, oda vissza szándékozott helyezni. A nehézség csak abban állott, hogy oda már másokat neveztek ki, és ezért a király a pápa elhatározásának tartotta fenn az ügyet.[2] Mindezekből az István alatti törvényes állapot helyreállításának nyerjük képét, mely megfelelt a nemzet óhajának, kizárt minden külföldi befolyást, de semmikép sem ellenkezett a kereszténységgel.

Magyarországban biztos alapon nyugodott Aba trónja. Tisztába kellett azonban jönnie III. Henrik német királylyal, ki Pétert oly kegyesen fogadta és oltalmáról biztosította. E czélból Strassburgba követséget küldött, hol Henrik 1041 karácsonyán a német fejedelmékkel fényes gyűlést tartott. Követségének egyenes utasitása volt megtudni: békét várhat-e vagy háborút. Henrik fiatal, nagyravágyó létére sértésnek vette az önérzetes kérdést, melyben semmi sem volt abból a hódolatból, melyet mint a császár fia, mint leendő császár a szomszéd keleti nemzetek fejedelmeitől már-már megkövetelt. A csehek fölött kivivott siker, Bretiszláv megalázása, hódolata és adófizetése, méltán emelte büszkeségét. A régente oly veszedelmes Lengyelországnak is már ő adott fejedelmet, az onnét elűzött Kázmért, ki hálából aztán hűbéresének vallotta magát. Hogyne gondolt volna Magyarországgal szemben hasonló eljárásra, különösen ha annak királya, kit ő

[1] Képes krónika I. 10.

[2] Annales Altahenses 1041. és utánok Kézai és a képes krónika.

még csak törvényesnek sem ismert el, nemhogy kegyét keresné, hanem mint egyenrangú fél tárgyal vele? Ezért a büszke kérdésre ép oly büszkén azt válaszolta: ha őrizkedik attól, hogy engemet és enyéimet megbántsa, én nem kezdem meg az ellenségeskedést, de ha ő kezdi, Isten segitségével megérzi majd, meddig ér hatalmam. Jól esett neki az a gondolat, hogy régi ellensége Péter iránt most nagylelkűséget gyakorolhat. Az elűzött király érdekében szólhatott az ausztriai őrgróf, Adalbert is, Péter sógora, ki akkor nagy kegyben állott, mert fiával Liutpolddal együtt kitüntette magát a csehek ellen. A háború közvetlen megindítására azonban nem gondolhatott, mert fejedelmei még megsinylették a hadjáratot és mert országa sokat szenvedett éhségtől és természeti csapásoktól.[1]

Aba azzal a gyors elhatározottsággal, mely min-

Strassburg középkori képe.
(Schedel Világkrónikájából.)

den tettét jellemezte, levonta Henrik válaszának következéseit. A háborút elkerülhetetlennek látta és akkor akarta meginditani, midőn az ellenfelére

[1] Ann. Altahenses 1042. 1041.

nézve legkellemetlenebb. Titokban nagy készületeket tett, és hogy azoknak Németországban semmi neszét se vehessék, nemcsak a jövevényeknek, kereskedőknek és hirmondóknak tiltotta el a kijárást országából, hanem még Henrik követeit is, kik az övéi kiséretében jöttek el Strassburgból, visszatartotta magánál, »amit pedig minden nemzet jogtalanságnak tart.« Körülbelől oly módon járt el, mint a pogány magyarok az ágostai csata előtt. Hirtelen, még télviz idején betör a keleti őrgrófságba. Maga a fősereggel a Dunától délre nyomul előre, hadnagyát pedig az északi parton küldte nyugat felé. A németek már megfeledkeztek a régi magyar betörésekről, a magyar hadosztályok csöndes, észrevétlen előrenyomulása az erdőkön át a szlávok hadviselésére emlékeztette őket, »kik farkasok ravaszságával az erdőkben rejtőznek az előre kijelölt helyig.« Egyszerre csak előcsapnak a Treisam folyónál, némelyeket még az ágyban fognak el, másokat, kik semmi rosszat sem vártak, a házakban. Egyeseket, kik ellenállást kisérlettek meg, elnyomott a sokaság. Az egész hadjárat csak egy napig tartott: február 15-én, hajnaltól estig. Aztán Tuln városánál megháltak és nagy örömmel visszamentek: méltán, mert még a magyarok soha sem szereztek annyi zsákmányt Bajorországban. Az egész hadjárat, amint el van beszélve, a király részvéte daczára, inkább rabló portyázás lehetett a keleti határgrófságnak már benépesített középső részébe, mint komoly háború.

Aba Sámuel követsége III. Henrikhez.
(A bécsi képes krónikából.)

Kevesebb szerencsével járt az északi hadtestnek vezére. Ez is nagyszámú foglyot ejtett, és azokkal visszafelé igyekezett, midőn reá tört Adalbert őrgróf Liutpold fiával és a gyorsan köréje gyülekező szomszéd vitézekkel. A magyar sereg tiz csapatból állott, és három részre volt osztva: az egyik a zsákmányt őrizte, a másik szemben harczolt, a harmadiknak a cselvetés volt a feladata. A mint a németek a harczosokat megtámadták és legyőzték, a foglyok megrohanták őrzőiket, »mert a harag mindenből fegyvert kovácsol« és kemény tusa után leverték őket. A harmadik, hátul leskelődő csapat sem kerülte ki sorsát, csak kevesen menekültek belőle, sokan a Morvába fultak. Aba megvakíttatta a szerencsétlen vezért. Hasonló sorsra jutott egy Karinthiában portyázó és onnét megrakodva visszatérő portyázó csapat, melyet Gottfrid őrgróf vert szét.

Ez a határszéli háború, melyen magyar részen volt a számnak és a meglepésnek előnye, nem nagy reménynyel biztatott, ha egyszer magával Henrikkel és a német birodalmi sereggel kerül harczra a dolog. Mintha Aba és vezérei az ősöktől csak a hadviselés módját örökölték volna, de nem azt a gyorsaságot és biztosságot, melyet megkövetelt a könnyű lovasoknak szembeszállása nehéz fegyveresekkel. Pedig Henrik megtett minden előkészületet Magyarország legyőzésére. Husvétkor Kölnben maga köré gyüjtötte a birodalmi fejedelmeket, kik egyhangulag a háború mellett nyilatkoztak a békeszegő, pusztító Aba ellen, kit bitorlónak néztek. A pünkösdöt már Würzburgban ülte meg és onnét a nyár vége felé roppant sereggel megindult a keleti határ felé. A cseh herczegnek tanácsára a Duna északi partján hatolt előre. E tanács oka világos: Bretiszláv már 1030-ban a Garamig jutott az István elleni háborúban, mig Konrád császár a derékhaddal nem birt a másik parton kibontakozni a Lajta és Rába közének mocsaraiból. Magyar részről minden lehető ajánlatot tettek, csak Péter királysága ellen tiltakoztak, pedig Henrik avégett jött, és magával is hozta a trónkövetelőt. Bretiszláv tanácsa helyesnek bizonyult. A német sereg több határszéli várost elfoglalt, köztük Pozsonyt és Hainburgot, mely még magyar birtok volt, és egész a Garamig üldözte Aba hadi népét. Az ellenállás elkeseredett volt: két erősséget — nevöket nem tudjuk — magok a védők gyujtottak fel, hogy németek kezébe ne jussanak.

III. Henrik.
(A királyi pecsétről.)

Henrik e hódítását állandóan birodalmához remélte csatolhatni. Mivel a lakosok mit sem akartak tudni Péterről, Bretiszláv közbenjárására Istvánnak egy rokonát, ki addig Csehországban tartózkodott, — talán Endrét — nevezte ki oda herczegnek. Ennek uralma azonban nem volt hosszú tartamú, mert Aba, kinek hatalma korántsem volt megtörve, mindjárt a német fősereg távozása után megtámadta a herczeg támogatására ott hagyott őrséget, azt legyőzte, és a herczeget futásra kényszerítette. A nagy készülettel történt német hadjárat tehát 1042-ben nem vezetett semmi nagyobb eredményre. Magyarország területi épségében megmaradt az év végén, csak úgy mint az elején volt, Henrik uj, nagy előkészületeket tett, hogy uj hadjárat által visszahelyezhesse Pétert, Aba pedig elég kedvezőnek tartotta helyzetét arra, hogy, mint bár gyöngébb, de még mindig egyenlő fél békét eszközöljön ki a németektől, kik meggyőződhettek arról, hogy a magyar király leverése még sem oly könnyű, minőnek azt Péter és emigrans bajtársai bizonyára feltüntették.

Paderbornban tartotta udvarát a német király 1043 pünkösdjén, midőn oda érkezett a magyar békekövetség. Aba foglyainak szabadon bocsátását, azoknak, kiket nem adhat vissza, vérdiját igérte, azonkivül nagy arany kincset, ha Henrik lemond a háború tervéről. Látjuk, hogy ezen igéretek bár kétségtelenül győztesnek tüntetik föl Henriket, nem érintik Magyarország területi épségét, sem koronájának függetlenségét. Mintha Aba csak téli zsákmányolásaért adott volna megfelelő kárpótlást. Az is világos, hogy Henriket ezek a feltételek nem elégíthették ki annyira, hogy miattok lemondott volna hódító szándékairól. Békét nem kötött, de elutasító választ sem adott, hanem elhatározását azon időre tartotta fenn, mig Regensburgban, Bajorország fővárosában, megtudja az ottani véleményt. Ott aztán kiadta a parancsot a bevonulásra, és mindenféle ostromló gépeket szerkesztetett, hogy a magyarok nagy védőművét, melylyel a Rábczán való átjárást elzárták, könnyebben megvívhassa. Ott állott Kapuvár, az a nagy erősség, mely az ország belsejét a már a lajtai kapun át betört ellenség ellen hivatva volt megvédeni. Azon a mocsaras, folyókkal, erekkel szeldelt földön vajmi bajos volt a várat elkerülni, annak megközelitése pedig nem csekély fáradságba és áldozatba került. Ebben a helyzetben Henrik, közvetlen a csata előtt, hajlandó volt elfogadni az Aba által előbb felajánlott feltételeket. Dicsőségnek, haszonnak elég volt téve: sok arany gazdagította tárát, sok drága prémet oszthatott ki udvarnépe közt; a magyar portyázások által rabságba jutottak visszaadattak családjoknak, vagy helyettök ágdijok szolgált kárpótlásul; Gizella királyné visszahelyeztetik birtokába; végre a német birodalom határai is kiterjesztettek. Aba lemondott István 1030. évi hóditásáról; azontúl a Lajtha (Sár folyó) és a Morva voltak a két birodalom határai. De Pétert nem helyezték vissza, min a németek könnyen vigasztalódtak, hisz »mig uralkodott, mindenben csaló volt«,[1] és Abát most már elismerték királynak. Mindezt ősz végéig Szent-András napjáig végre kelle hajtani. Henrik fiatalsága, dicsősége egész virágában. Besançonba, burgundi királyságába ment, hogy ott rokonával, poitoui Ágnessel egybekeljen.

Bretiszláv cseh herczeg pénze.

Mindeddig Magyarország a külföldi invasióval szemben egynek mutatkozott. A nemzet nem akart tudni más uralkodóról mint Sámuelről, és mig neki, későbbi hirek szerint, még Bajorországban is voltak előkelő hiradói és kémei.[2] Magyarországon Péter hiveinek nem találni nyomát. Ez a nemzeti egység a külső veszély elháritása után megszűnt. Lehet, hogy a keletkező egyenetlenségnek az ország által szenvedett veszteség volt egyik előidéző oka,

[1] Ann. San. Galli Maiores. 1043.
[2] Aventinus.

de ez nem valószinű, és semmi egykorú tudósitás sem szól felőle. Hazai hagyományunk, bár az egyes adatokat nagyrészt külföldi forrásból, az altaichi évkönyvekből merítette, a belső viszálynak és tüneteinek előadásában független és igen érdekes képét nyujtja Magyarország akkori állapotának. »Aba király a békekötés által biztosságban érezvén magát, dölyfös és kegyetlen lett a magyarok iránt. Ugy vélekedett ugyanis, hogy minden közös legyen az urak és a szolgák közt, de az esküvel sem sokat törődött. Megvetvén országa előkelőit, parasztokkal és nemtelenekkel társalkodott. A magyar nemesek, nem akarván ezt elviselni, és zokon véve az ő zsarnokságát, összeesküdtek ellene, hogy megöljék. De a czinkosok egyike felfedezte a királynak a gyilkos tervet, mire ő ellenségeit elfogatta és minden birói itélet nélkül kivégeztette, mi aztán nagy bajt hozott rá.«[1]

Hainburg.

Krónikánk mintegy társadalmi forradalom vezetőjét mutatja be ezt a királyt. Más régi hagyomány is úgy tűnteti őt fel, mint a nép »apját.«[2] Ugy képzelték, mintha Sámuel, meggyőződve arról, hogy az István által berendezett, annyi idegen elemet magába záró aristokratiába, nem bizhatik, a köznépnek, a fegyvereseknek hűségére alapitotta volna uralmát. Az összeesküvésről és annak véres megtorlásáról maradt egykorú hiteles tudósitás, és minthogy ez a tudósitás főembereket (principes) emlit mint az elégedetlenek vezéreit, könnyű volt a későbbi eseményeket a király által is élesitett osztályellentéttel magyarázni.

A királyt haragja az összeesküvés részesei iránt borzasztó tettre

[1] Képes krónika II. 45.
[2] Anonymus.

ragadta »Ötven embert összegyüjtött tanácskozás ürügye alatt egy házba, azután bezáratta őket és vallomás s birói itélet nélkül levágatta a fejöket, Ezért aztán Gellért csanádi püspök kánoni szigorúsággal dorgálva a királyt, előre megmondta neki, hogy veszély fenyegeti.[1]

Ez a veszély csakhamar be is következett. A király üldözését kerülő urak Németországba menekültek, és ott Péter ügyét melegen ajánlották Henriknek. Amint ezt sikerült meggyőzni arról, hogy Magyarországban már tekintélyes párt óhajtja Péter visszatérését, és így könnyű lesz Abát legyőzni, ott a háborús irány kerekedett felül. A mult évben kötött béke és az arra letett ünnepélyes eskü nem lehetett akadály. Az emigránsok arról is meggyőzték Péter pártfogóját, hogy az igazi esküszegő Aba, amennyiben ő volt az, ki a béke határozásait kijátszotta.[2] A lovagias uralkodó lelkiismeretének megnyugtatására szolgált az is, hogy VI. Benedek pápa, a tusculumi grófok családjából, kit az ő pártfogása emelt Szent-Péter székébe, noha alig volt 20 éves, már előbb kiátkozta a magyarokat, »mert meggyalázták királyukat.«[3]

Aba Sámuel ezüst dénárjai.

Henrik aránylag kevés hadi néppel indult a keleti határgrófság felé, »hogy a szerződést végrehajtassa«. Udvarának vitézein kivül csak a határhoz legközelebb eső, a háborúban leginkább érdekelt két törzsnek, a bajornak és csehnek katonaságát gyüjti maga körül. Többet nem is gyüjthetett, mert birodalmát még mindig sanyargatta az inség. Tanácsosai, tekintve a had csekélységét, ellene is voltak a határ átlépésének, és midőn a király ezt mégis elhatározta, a loyalis történetirók — tekintve az eredményt — ebben az isteni gondviselés különös sugallatát tisztelték.

Világos, hogy a békét a németek szegték meg, és maga a hivatalos történetirás is csak az által leplezheti ezt el, hogy nagyon kiemeli a béke végrehajtásának elmulasztását Aba által. Ez a kiiátszás pedig nem lehetett valami lényeges, hisz csak a magyar emigránsok juttatták Henrik tudomására. Aba ellenben egészen a szerződés alapján állott, midőn követei által kiadását követelte a menekülteknek, kik a gyülöletet szitják a két birodalom közt. De e követelésére mit sem hajtottak, ép oly kevéssé törődtek felszólitásával, hogy hagyják abban a hadjáratot, s ujabb béke-

[1] Kézai II. 3.

[2] Annales Altahenses. »Fraudes tyranni, quas pacto intulerat, retexerunt.«

[3] »Quos apostolicus, successor beati Petri, eo quod regem suum dehonestarant, iam pridem anathemizarat.«

Regensburg középkori képe.
(Schedel Világkrónikájából.)

ajánlataival. Követeit pedig, kiket kémeknek nézett, Henrik tisztességes fogságban magánál tartotta, mig a két sereg szembe nem állott egymással. Az alkudozások tehát nem vezettek czélhoz. A németek, tapasztalásból tudva, minő nehézségekkel jár az országba való behatolás, csak nyilt ütközet istenitéletétől vártak kedvező eredményt. Aba ezt elkerülte és a német seregnek ismét át kellett törnie az annyi mocsár és sáncz által védett ingoványos mosonyi kapun.

Az 1044-iki hadjáratnak sem lett volna más az eredménye mint az előzőnek, mely a Rábcza erőditésénél elakadt, ha új tényező gyanánt nem lép föl az árulás. Az éjnek oltalma alatt a folyón felfelé vezették Henrik seregét, oly helyre, hol az észrevétlenül, könnyű gázlón átlábolhatott a tulsó partra. A babóthi sánczot és átjárót védő magyar csapat ez által meg volt kerülve, és visszahagyva gazdag éléstárait, futásban keresett menekülést. Igy a németek előtt nyitva állott az út kelet felé. Aba király, bár nagy sereggel rendelkezett, még mindig nem támadott. Azt hitte, hogy ellenségén annál könnyebben vehet erőt, mennél mélyebben engedi őt behatolni országába. Henrik tehát akadálytalanul jutott el a Rábáig, és csak midőn azon Ménfő mellett át készült menni, »tűntek fel köröskörül a magyar fegyveresek roppant tömegei, erdő módjára elboritva a széles rónát.«

VI. Benedek pápa ólom-pecsétje.

Az annyira végzetes csatát, a németek fényes győzelmét, történetirásuk, melynek nyomán haladt a mienk is, egész legendaszerű vonásokkal ékesitette föl.

»A magyar sereg harczra készen mindenfelől körülveszi a mieinket, úgy hogy azt hitték, még futással sem menekülhetnek, De Isten semmívé tette szándékukat, és bármit tettek a mieink ámítására, az az ő vesztökre volt. Az Uristen ez által példát méltóztatott adni minden népnek, mennyire kell tisztelniök elöljáróikat, különösen királyaikat, mert minden hatalom istentől való. A mint a két sereg annyira közel volt, hogy láthatták egymást, egy gyönge felhőcske jelent meg, égi jel gyanánt azoknak, kiket a pápa kiátkozott (a magyaroknak). Egyszerre pedig nagy forgószél támad, mely a mieink felől az ellenség szemébe fútta a port. Amint ez a szél lecsendesedett, a mieink Istennel ajkukon, amazok pedig éktelenül kiabálva, kemény csatába kezdenek és mindegyik fél teljes erőfeszítéssel harczol. Az első összecsapásnál jól tartották magokat a magyarok, mert Bajorországból tudósitásaik érkeztek a mi seregünk csekélységéről, és igy biztak sokaságukba. De mikor látták, hogy sokan elvesztek közűlök, meghátráltak, seregünk pedig hat mértföldön át üldözte őket. A földet számtalan hulla boritotta, a király aranyos lándzsája zsákmányul esik, fogságba ejtik a püspököket, káplánokat, főurakat

Ménfő falu.
(Cserna Károly eredeti rajza.)

és másokat. Végre a mieink, elfáradva az üldözéstől, nagy diadalmasan visszatérnek táborukba. (1044 július 5.) Ugy mondták, hogy a hullák bűze két hónapon át távol tartott a csatatértől minden élő embert.«[1]

Valószinű, hogy a ménfői nagy győzelemben kiváló része volt Henrik határozottságának, vitézségének és vezéri tehetségének. Az sem szenved kétséget, hogy nyílt csatában, mint Augsburgnál is tapasztalták, a nehéz fegyverzetü németnek sok előnye volt a magyar könnyű lovas fölött. Ehhez járul, hogy Aba, bár egész rövid uralkodása csupa háború, mint vezér éppen nem tüntette ki magát. Ezen okok mellett azonban számba kell venni azt is, hogy a magyar sereg épen nem egységes, hogy nem mind az áruló menekült el Péterhez. Egy megbizhatatlan csapat is magával

A ménfői ütközet.
(A bécsi képes krónikából.)

ránthatja ilyenkor az egész csatarendet a futásba. A magyarokat csak az vigasztalhatta némileg, hogy a németek is jelentékeny veszteséget szenvedtek. Később a monda ezt mindjobban kiszinezte, úgy, hogy Vezt-Nemptinek, Verlorum Peyer-nek nevezték a ménfői mezőt azon nagy veszteség miatt, melyet a németek ott állítólag szenvedtek.[2]

A kegyes német király tisztán az isteni kegyelemnek tulajdonitotta a nem várt fényes diadalt. »Mezitláb, szőrruhában térdre borult a szent

[1] Képes Krónika. Annal. Altah. 1044.
[2] Kézai, II. 3.

A ménfői csatatér.

(Cserna Károly eredeti rajza.)

kereszt életfája előtt, és példáját követték a fejedelmek és a népség. A nagy győzelem örömére kölcsönösen megbocsátották egymás bűneit.«

Ezen egy csata elég volt Aba trónjának megdöntésére. A föld népe, amint a német sereg előrenyomult, csoportokban vagy egyenként meghódolt a magát kegyesnek és barátságosnak mutatkozó Henriknek, ki őket aztán Péternek adta át alattvalókul. Maga Aba a csatából megmenekült, de neje és gyermekei egy szomszéd városban — talán Győrben — a győztesek kezébe jutottak. A bukott király élete végét különbözően adja elő a külföldi és a hazai hagyomány. Az altaichi évkönyvek szerint futása közben egy faluba menekült. Ott a villám felgyujtotta a házat, úgy

Aba Sámuel halála.
(Hans Haugen 1534-iki krónikájából.)

hogy alig birta megmenteni életét. Aztán egy ideig bujdosva lappangott, mig el nem fogták, és magyar és német birák őt halálra nem itélték. Aventinus szerint az általa ejtett, de ki nem adott német foglyok szolgáltatták őt ki ellenségeinék. A főadatban, a kivégzésben alig lehet kételkedni. Krónikáink, bár sokban függenek a bajor annalesektől, mégis érvényre juttatják azt a rokonszenvet, melyet a magyar e szerencsétlen királya iránt érzett, ki a nép ügyét védte az urak, a nemzetét az idegenek ellen. »Aba király elfutott a Tisza felé és ott egy faluban, egy régi veremben, azok a magyarok, kiknek király korában ártott, megölték, aztán eltemették egy templom mellé. Néhány év mulva, midőn testét kiásták sirjából, szemfedőjét és ruházatát ép állapotban találták, és sebhelyeit begyógyulva, aztán eltemették újra, saját monostorában, Saáron.«[1] Emlé-

[1] Képes krónika. Kézai.

A Mátra alja Saárnál.

két, hagyományát fentartotta nemzetsége, mely századokon át hegemoniát gyakorolt a Mátra aljában és a Hernád mellékén és a palócz király életét és halálát most is kiszinezi és ékesíti népének regéje és költészete.[1]

Mi sem állott útjában az ország új, a ménfői csata eredményéhez mért, berendezésének. Henrik Péterrel együtt a csatatérről gyorsan, ellenállás nélkül bevonult Fejérvárba, hol királyi pompával fogadták a hódítót. Az uj közjogi állapot jelképes kifejezést nyert az által, hogy Henrik felruházta Pétert a királyi jelvényekkel, aztán kezén vezetve felültette a trónba. Az egész nép szine előtt, a Boldogasszony templomában, István idejében a magyar dicsőség és uralom legnagyszerűbb emlékében, történt az uj uralomnak ünnepélyes inaugurálása. Együtt voltak a főemberek mind, és a király kibékült népével, a nép meg királyával.

Szorosan véve ez alkalommal nem vallotta magát Péter a németek hűbéresének. Még akkor életben volt Aba: nem lehetett nyiltan kimondani, hogy Magyarország elvesztette függetlenségét. De hogy mi volt a változás lényege arról két igen rövid, de nagyon tartalmas adat maradt reánk. Az egyik szerint Henrik, saját kérelmökre, bajor törvényeket adott a magyaroknak,[2] a másik szerint német őrséget hagyott Péter mellett. Véget vetettek az önálló magyar jogfejlésnek, és mivel világos volt, hogy Péter uralmának nincs gyökere a nemzetben, idegen fegyverrel kellett azt biztosítani. Az egész alkotmányos játék — ha szabad úgy nevezni — csak igen rövid időt vett igénybe; alig három héttel a ménfői diadal után Henrik már Mainzban járt. Németországban mint hőst és a béke fejedelmét üdvözölték azt az uralkodót, »ki nevezetes és csudálatos győzelemmel megfékezte és a győzelem után magának és utódainak biztosította azt a Magyarországot, mely azelőtt még hallani sem akart felőlünk.«[3]

[1] Kandra Kabos. Aba Sámuel.

[2] Ann. Altahenses. »Illis etiam petentibus concessit rex scita Teutonica, et relinquens illis suorum praesidia domum redit.« Herm. Contractus. »Ungarios petentes lege Baioarica donavit.« A mi krónikáink nem birták elérteni, hogyan kérhetnek magyarok német jogot és azért úgy tüntetik fel a dolgot, mintha Henrik a magyaroknak megengedte volna: a magyar törvények megtartását és a magyar szokások szerint való biráskodást. A német törvények kényszerű átvétele alig szenved kétséget. Ezt többen, mint Hajnik és Pauler úgy magyarázták: »lehessen magyar biró, tanú bajor földön, lehessen neki, nejének, ha bajor volt, a bajor földön öröksége, birtoka.« Szerintem ez épen nem felel meg a »lege Baioarica«-nak és az ilyen részletekbe menő aprólékos meghatározás, nem is illik az akkori helyzethez. Valószínű, hogy a magyar urak a kik Péterrel tartottak, a »lex Baioaricát« kérték vagyonuk, életök, állásuk biztosítására, melyeket az Aba által vezetett társadalmi forradalom egyre fenyegetett. Mert a bajor törzs ősi törvénye a »lex Baiuvariorum« mindezen tekintetekben egyike a legrészletesebbeknek és legszigorúbbaknak és igy sokkal jobb szerették István aránylag általános és enyhe törvényénél. Azt is tekintetbe kell venni, hogy a bevándorolt urak és a püspökök aránylag nagy része bajor volt. Végre még nézetünk megerősitére fölemlithetjük, hogy István törvényei a »Lex Baiuvariorum« egyik régi kéziratával maradtak meg az admonti codexben, a mi tán mégis több a puszta véletlennél.

[3] Wipo. Vita Chuonradi Imp. Mon. Germ. Scr. XI. 257.

Az Athenaeum nyomása.

A KORONÁZÁSI JELVÉNYEK.

Szent-István kardja, a kormánypálcza és az ország almája.

(Cserna Károly eredeti rajza.)

Az Athenaeum kiadása.

II. FEJEZET.

A pogány lázadás.

Aba királyt kivégezték, neje és gyermekei Péter fogságában sínlődtek. A kikért Pétert három évvel ezelőtt elűzték, Árpád vérei hontalanul bujdostak. Bent az országban német törvény, erős német őrség védelme alatt. És mint az egész állapotnak legfőbb biztositója: a hatalmas német király, ki a nemzet ellenére védenczét visszahelyezte István trónjára, és a ki becsületét látja abban, ha véresen megtorol minden kisérletet Péter ellen, az ország felszabadítása érdekében.

Világos, hogy mindazok a bajok, melyek az 1041-iki kitörést előidézték, sokszorosan megnövekedtek. Ki szorítson törvénynek, jognak, becsületnek tiszteletére oly királyt, ki egyedül hatalmas patronusától várja üdvét, megmaradását? Ki tanitsa meg őt szeretni azt a nemzetet, melytől mindig idegen volt, mely ellen három éven át fegyveresen küzdött? Helyre állithatta-e a fejérvári ünnepélyes jelenet a kölcsönös bizalmat? És nem is nézve a királyt: ki tartsa féken zsoldosait, kiknek garázdasága ellen már azelőtt is oly sűrű és jogos volt a panasz, és a kik most mindent megengedettnek véltek a legyőzött, ellenséges, vad országban? Hol keressen védelmet a szegény ember ispánja, gazdája ellen, kiket az uj német törvény sokkal szigorúbb rendelésekkel különitett el alattvalóitól, mint előbb István szelid szabványai?

Még csak egy vigasztalása volt a magyarnak. Bár Péter idegen segítségnek köszönte trónját, idegen haddal küzdött népe ellen, nagy ajándékokkal hódolt segitői kapzsiságának, de legalább forma szerint, nyilvánosan még nem kötelezte magát és népét hűségre Henrik iránt. István koronája, bár sok drágakövétől megfosztva, még független fényben ragyogott.

Ez a vigasztalás is semmivé vált. 1045 elején, midőn Henrik Freisingben, Bajorországban töltötte a bőjt első hetét, megjelentek nála Péter követei, kérve őt, látogassa meg urokat pünkösdre, és ülje meg vele »fiával« a nagy ünnnepet.[1] Henrik május 11-ike után el is indult Regensburgból hajón, fényes kiserettel, le a Dunán. Utközben kiszállott Persenbeug várában Adalbert ebersbergi gróf özvegyének, Richlindának látogatására. Ott nagy lakomához ültek az érkezett és meghivott vendégek, midőn a termet tartó oszlop hirtelen összedőlt, és az egész épület lesza-

[1] »Ann. Altahenses. 1045. Qui ipsum, ut proximo pentecoste ad filium suum venire, et idem festum cum eo dignaretur facere, peticrunt.« A filium kifejezés bizonyossá teszi, hogy Péter akkor még nem vallotta magát hűbéresnek, amit külömben 1044-re sem az altaichi évkönyvek, sem reichenaui Herman nem is irtak felőle, egyedül a későbbi Annales Corbeiensesben foglaltatik ez az adat.

kadt. Omladékai közűl nagy bajjal huzták ki a grófnénak és több előkelő vendégének testét, maga a király azonban csekély horzsolással megmenekült, bár legalól esett, miért a hivő krónikás méltán adott hálát az isteni gondviselésnek. A kedvezőtlen előjel Henriket nem riasztotta el az utazás folytatásától. A vendéget nagy tisztelettel, királyi díszszel fogadták István városában.

Persenbeug.

Pünkösd napján az ünnepélyes misén 1045 május 26-án ment végbe az a szertartás, mely, mint az István halála óta lefolyt események végső következése és betetőzése, hivatva volt kifejezni a magyar királyság meghódolását a német-római birodalom feje, Henrik király előtt. Péter az egész népnek, németeknek és magyaroknak jelenlétében az aranyozott lándzsával, a királyi hatalom jelvényével átadta Magyarországot hűbéres urának. Henrik nagyravágyásának és vallásos buzgóságának megfelelt, hogy e páratlan diadalmi jelvényt, hatalma és kegyelete örök emlékéül

elküldte szövetségesének, a római pápának. Az örök városban még soká őrizték a német uralomnak, hazánk megalázásának ezt a symbolumát.[1]

Ez a tény több volt, mint Péter hálája az iránt, kinek koronáját köszönte. Egész Magyarországot mindenkorra közjogi kapocsba akarták hozni Henrikkel és birodalmával. Ezért az összes főurak hűséget esküdtek nemcsak Henriknek, hanem utódainak is.[2] A két uralkodó és a két nép közti uj viszonyt megpecsételték azok a gazdag ajándékok, melyekkel Péter vendégét elhalmozta, és melyeket ez, nagylelküen, szétosztott a ménfői hősök közt. Valójában csak most szakította le hadjáratainak és győzelmeinek gyümölcsét. Tekintélye Magyarország meghódolása következtében annyira nőtt, hogy Gottfrid, lotharingiai herczeg, mindaddig legveszedelmesebb ellensége a birodalomban, megadta magát.

Nagy esemény volt ez Németországra nézve. Körülbelől másfél százada mult el annak, mióta a magyar nemzet tanyát ütött a német mellett. Ezen kor első harmadában Arnulf hajdani szövetségeséből a legborzasztóbb ostor vált, mely valaha sanyargatta Hermann népét. Nemcsak állami szervezését akasztotta meg, hanem végveszélylyel fenyegette annak alig kezdődő szellemi és anyagi kulturáját. Nagy-Ottónak győzelmei véget vetettek ezen időszaknak. Azóta a magyar békés, de egyenjogú szomszéddá vált, ki politikai és egyházi függetlenségét féltékenyen őrizve, csak a kereszténység és az állami intézmények közössége által érintkezett vele. Mi sem természetesebb mint az, hogy ez az érintkezés, melyben a régibb fejlődésű nemzet volt az adó, az ifjabb az elfogadó rész, bizonyos szellemi függést vont maga után. Ezt a függést a magyar trónörökösödésben beállott viszályok és a német király hatalmas egyénisége azon pontig fejlesztették, a melyben Magyarországot már mint egy lánczszemet be lehetett illeszteni a német-római birodalmat kelet felől övező hűbéres tartományok rendszerébe.

Péter visszahelyezése.
(A bécsi képes krónikából.)

Mindaddig az uj keresztény államalkotások között Magyarország-

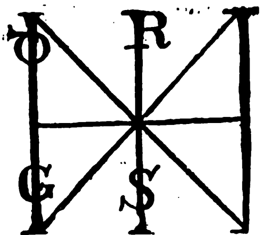
[1] Bonitho, Ad amicum Lib. V. Jaffé kiad. 625. l. Erről emlékszik meg később VII. Gergely (l. alább). Szól róla a milanói Arnulf is. (Scr. Rer. Germ. VII. k.) Eleinte Szent-Péter sirjánál őrizték, aztán Szent-Péter templomának egyik kapuja fölött függött.

[2] Herm. Contractus. 1045.

nak természetes elsősége volt nemcsak a kezdettől fogva a karolingoktól függő Csehország, hanem Lengyelország fölött is, melynek dicső és folytonos ellenállása a német hegemonia ellen még sem birta soha teljesen elszakítani a reá nehezedő hűbéres kapcsot. Ez most megszünt. A magyar király a cseh és lengyel fejedelmekkel lépett egy sorba. A római-német birodalom épülete ez által nyert betetőzést. Az ágostai ütközetnek az a fejérvári pünkösdi ünnep volt végső consequentiája. Mint akkor Nagy-Ottó, most III. Henrik nyert jogot a kereszténység legfényesebb világi méltóságára. Már 1046-ban Olaszországba siet, hogy fölvegye a császári koronát.

De végzetes napja volt ez hazánknak is. Egyike azon napoknak, melyeket a gondviselés a nemzetek okulására rendel, és melyek még akkor is, midőn közvetlen emlékök megszünt, s közvetlen hatásuk elmosódott, századokon át irányt adnak a nemzetek lelkének.

Szinte öntudatlan halad az emberek sokasága, mely egy nemzetet alkot, a történelem útján. Mindegyikök saját külön életét is éli a közös, a nemzeti mellett, és jobbra-balra tekintve, széthúzva, keresi a maga boldogulását. Egyszerre egy villámcsapás megvilágítja az ösvényt. Meglátják, valamennyien, hová jutottak, nyilvánvalóvá lesz előttük a történeti lét egész rideg komolysága. Ilyen esemény volt a fejérvári hübéreskü. Árpád népe akkor egyszerre jutott tudatára annak, hová vitte őt az ősi intézmények és erkölcsök elhagyása, a régi ellenséghez, a nyugothoz, való közeledés, csatlakozás.

III. Henrik monogrammja.

Alig szenved kétséget, hogy a magyar uralkodó osztály, Géza és István parancsára és példájára, ha nem is lelkesedéssel, de őszintén és hátsó gondolat nélkül fogadta el Róma hitét és Nagy-Károly kormányának rendjét. Nem látjuk nyomát sem annak, hogy akár az idegen Péter első uralkodása alatt, akár Sámuel király idejében vissza akartak volna térni a Géza előtti állapotokhoz. Pedig mindkét alkalommal hiányzott a törvényesség telje, tág tere nyilt az ellenállás, a rakonczátlanság szellemének. Az új köntöst, melyet a király adott reájok, összeférhetőnek tartották a régi gondolkodással. Szemökben eleinte csak a nevek, a külsőségek változtak; a lényeg: a nemzet hatalma és függetlensége, az Árpádház uralma, nemzetségök elsősége az ország tanácsában és a seregben, nem is forgott kérdésben. A keleti fajok teljes empiriája megakadályozta őket abban, hogy előre meglássák, vagy megérezzék a szavakban, az eszmékben rejlő erőt. Nem tudták, minő gyökeres szakítást jelölt a korona és a kereszt a nemzet multja és jövője közt, alig érezték, hogy nemcsak befogadni kell az idegen tanokat, hanem le is kell mondaniok mindarról, mit őseik öröke gyanánt tiszteltek, mi úgy szólva az anyatejjel együtt vált bennök vérré.

Csak a mélyre ható okok egész sorozata vihette az olyan fegyelmezett

és összetartó társadalmat, minő a magyar volt akkor, a forradalom lejtőjére. Tekintsük át még egyszer a fontosabb eseményeket, és vessünk számot azzal, mikép hatott mindegyik Magyarország urainak érzésére és gondolkodására.

Az első ilyen esemény az Árpád véréből való herczegek mellőzése és számüzése, az idegen Péternek a trónra emeltetése. Egész lefolyásában lazitania kellett a megszokott, szinte családi kapcsolatot az uralkodó és a nemzet közt. A személyes ragaszkodás hiányát a törvény, majd az erőszak pótolják.

Ezután következett Péternek erőszakos, buja kényuralma, melyet még gyülöletesebbé tett az, hogy eszközei idegenek voltak. Minden magános sérelem egyuttal a nemzeten elkövetett gyalázat szinezetében tünt fel. Ez uralom megszüntetése nemzeti kötelességgé vált. A krónika ugy is jellemzi Viskét, Toyzlant és Pezlit, a nemzeti mozgalom vezetőit, mint a kik »nemzetök szabadságát keresték és hűségesen igyekeztek a királyi magzat birtokába adni ujra az országot.« De ez a forradalom, bár nem tekinthető csupán udvari pártütésnek, és kétségtelenül a nemzet közérzületével találkozott, mégis csak a király személye és környezete ellen irányult. Nem járt vele semmi visszahatás a királyság és az egyház ellen. Aba, bár nem volt »királyi magzat,« ép oly keresztény, koronás uralkodó volt mint elődei.

Hanem az uj király még sem volt Árpád vére, még sem birt az e dynastiához kötött, minden mást elhomályositó tekintélylyel. Azonkivül csakhamar szemben látta magával a kereszténység világi fejét, a német királyt. Hogy e tulhatalmas ellenséggel megbirkózhasson, a nemzetben rejlő régi harczos szenvedélyekhez kellett folyamodnia. Ezeknek megnyilatkozása pedig nemcsak Németországban szította fel ujra a régi gyülölet tüzét, hanem a pápát is az új király ellenségévé tette. Abának és hiveinek kiátkozása, — akár csak politikai okokból rendelte azt el a pápa, hogy Henrik kedvében járjon, akár valóban azon meggyőződésből folyt, hogy az ország Péterrel és az idegenekkel együtt a keresztény egyházat is üldözni készül — szükségkép maga után vonta az ily módon megtámadott királynak és embereinek elidegenedését attól az egyháztól, mely őket kitagadta.

Péter a püspököknek és ispánoknak volt a királya. Abát a vitézek, milites, nagy sokasága emelte a trónra. Ezzel együtt járt szükségkép az alig életbe lépett kormányzásnak, a szolgálati viszonyoknak meglazulása. Az a két párt, mely István udvarában békésen megfért egymás mellett, most egymás üldözőjét, halálos ellenségét látja egymásban, mihelyt nincs oly erő, mely előtt meg kell hajolnia mindenkinek. A Péter alatti rémuralom ismétlődik, csakhogy megforditva. Most az előbbi elnyomóknak kell tartania, nemcsak áldozataik boszujától, hanem szolgáik, katonáik véres lázadásától. Ez ellen pedig nem várhatnak segitséget a királytól, ki nem büntetheti hiveit ellenségei kedvéért. Viszont a király méltán tarthat attól, hogy a hatalomtól megfosztott urak, már megmaradások miatt is, cselt szőnek ellene, összejátszanak Péterrel és Henrikkel.

István szerencsétlen és pártos végső rendelkezése tehát néhány rövid év alatt az ország kormányának teljes felbomlásához, az alig alakuló osztályok élet-halál harczához vezetett. Ha Aba szerencsésen harczol Henrik ellen, valószinűleg ujra megszilárdulnak az állapotok. De a külső veszély szükségkép még jobban rémíti, és elkeseríti a kedélyeket és gyors tettre kényszeríti azokat, kiknek hatalma, élete forog koczkán.

Az általános zürzavarban csak egy intézmény tünik fel szilárdnak: az egyház.

Szent Gellért életéből látjuk, minő kitartó, csendes és eredményes munkát folytattak a magyar egyház apostolai István uralkodása utolsó éveinek békéje idejében.[1]

Péter király.
(Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából)

Miután Csanádon berendezték a káptalant és a püspöki iskolát, a hivek arra kérték a püspököt, jelölje ki megyéjében az egyházaknak szentelt helyeket. Aminthogy egyáltalában akkor senki sem mert a királynak, a püspöknek vagy világi főurnak szine elé járulni ajándék nélkül,[2] lakoma után átadták neki a mit hoztak: lovakat, ökröket, juhokat, szőnyegeket, az asszonyok pedig arany gyűrűiket és karpereczeiket rakták eléje.[3] És midőn a püspök papjaival bejárta megyéjét, hogy beszentelje a sirkerteket, »úgy fogadták őket, mint a szent apostolokat.« Előtte rendesen több barát járt, ki az igét hirdette és megtérítette a népet, úgy hogy ő már előkészitett földbe vethette a vallás magvát. Mindebből világos képét nyerjük annak, hogy az a hódoló tisztelet, mely a királynak minden lépését környezte, átszármazott a püspökökre is, kiket ép úgy hatalma részeseinek tekintettek, mint jobbágyait és ispánjait.

A külső terjesztéssel párhuzamosan haladt a belső fejlesztés és szilárdítás is, tanítás, jó példa és erkölcs által. A marosvárosi iskola deákjait

[1] Ezek a fejezetek, (11., 20.) a nagy Szent-Gellért-legendának legrégibb és történetileg egbecsesebb részei.

[2] S. Gerhardus, Deliberatio super hymnum trium puerorum.

[3] Vita S. Gerardi. 12.

mint plébánosokat küldte szét megyejébe, de helyökbe annyian jöttek, hogy a jó Valther mester már nem tanithatta őket egyedül maga: Fejérvárról uj mestert kellett hozatni, a német Henriket, »ki könyveivel együtt eljött a püspök nagy örömére«. Gondoskodása kiterjedt az egyházi szertartás minden részletére: arra, hogy jó bor legyen az úr vacsorájához; arra, hogy ezüst tömjénező legyen a szent szűz oltára előtt; és ott két ember éjjel-nappal virrasszon, hogy a tömjén illata soha se szünjék meg, még arra is, hogy legyen a monostornak harangozója. Papjai közt szigorú fegyelmet tartott. Nem engedte meg, hogy kanonok, kivéve ha ő küldte el, kivül háljon a monostoron. Ha egyikök nem jött el reggeli isteni tisztelethez, az nap nem kapott ellátást. »Nem engedte, hogy egyedül menjenek valami gyanús házba. Azt szokta mondani: ha ilyeneket tesztek, csak a pilisben különböztök a világiaktól.« Ha valamelyik bünt követett el, azonnal megfosztotta javadalmától.

Pap a XI. századból.
(A salzburgi benczés kolostor misekönyvéből.

Hivei ragaszkodását és tiszteletét még növelte az a tudat, hogy nagy befolyásnak örvend a királynál. Ezt a befolyást nem is mulasztotta el felhasználni. »Nagy volt az ő szorgoskodása a reá bizott nyáj oltalmában, ha István király valamelyik fiát bármilyen büne miatt az igazság vesszejével akarta megfenyiteni.« Ilyenkor szekérre kapott, elment a királyi udvarhoz és kegyelmet kért és nyert a bünös részére. Az udvarnál való tartózkodást arra használta fel, hogy dús adományokat és alapitványokat eszközöljön ki a bőkezű és vallásos királytól káptalana és monostora részére. István a Boldogasszony monostorának 500 márka ezüstöt adományozott, azonfelül még tiz vég bársonyt vagy ötven vég posztót, a királyné pedig négy vég bársonyt és ugyanannyi selymet. Sz. György káptalanának pedig 1000 márka ezüstöt igért a király, és azokat ki is fizette.[1]

Mi sem mutatja jobban a nyugodt és megszilárdultnak tetsző állapotot mint az, hogy az egyháznak szigorú, magát sanyargató bajnoka köze

[1] Legenda. 15.

ledik a magyar néphez, érdeklődik annak sorsa, öröme, búja iránt. Ez érdeklődésnek emléke a szép elbeszélés Gellért egyik útjáról a királyhoz. Szekerében utazott, melyen azokat a könyveket, melyeket a szent lélek sugallatából irt, kényelmesen olvashatta. Útja egy erdős, sertéstenyésztésre alkalmas tájékon vitt keresztül. Egy majorban megszállott és meghált. »Éjféltájban malomzakatolást hall, pedig malmot nem látott, és elcsudálkozott rajta. Ez alatt a nő, ki a malmot forgatta, egyre dalolgatott. A püspök ezen elbámúlva kérdezi kisérőjétől, Valther mestertől: hallod-e a magyarok symphoniáját? és mindketten nevettek a dalon. A malmot az az egy nő hajtotta és éneke mind magasabbra szállott. A püspök, ki ezalatt lefeküdt, mosolyogva kérdi társát: magyarázd meg Valther, mi ennek a nótának a dala, mely félbeszakítja az én olvasmányomat. — Ez az ének változata, volt a válasz. A daloló asszony a mi gazdánknak rabszolganője, a ki urának buzáját őrli, mert más malmot mostanában a vidéken nem találnak. — Mesterségesen hajtják, vagy kézi munkával? — Mesterségesen és kézi munkával, mert nem barom hajtja, hanem a kéz forgatja. — Csodálatos, mond a püspök, hogyan táplálkozik az emberi nem. Mert ha nem volna mesterséges szerszám, hogy birnák el a munkát? Boldog az az asszony, ki másnak rabságában, zúgolódás nélkül, vigan végzi kötelességét. Meg is ajándékozta gazdagon a szegény, dalos szolgálót.«

Ez az egyszerü erdei idyll mutatja, hogy csendes idők oltalma alatt a buzgó téritők és a magyar nép megérthették volna egymást, megbarátkozhattak volna egymással. Ebben az esetben az egyház lassankint elvesztette volna idegen szinezetét, és mivel nem kellett volna ellenséges támadástól tartania, megbecsülte, megőrizte volna népünk régi hagyományait. De Gellért csakhamar belátta, hogy nem békének, hanem élet-halálharcznak ideje köszönt be. Azzal az éleslátással, mely megkülönbözteti a nagy feladatokon serényen fáradókat azoktól, kik napról napra szokták szőni apró udvari vagy politikai cseleiket, észrevette, hogy alatta, egyháza alatt inog a föld. Ez a munkás, istenben bizó ember kétségbe esik azon, fáradságának lesz-e gyümölcse. Az is aggaszthatta, hogy nem mindegyik társa fogta fel kötelességét oly erkölcsösen, oly magasztosan mint ő. »Mert hogyan él Krisztusnak némely papja? azt csak a vadászatok, perlekedések, rablások, elnyomások, komédiások, a sóvárság, az isteni jog megszegése és az ágyasok hadai mondhatják el. Erről beszélhet Germania és Pannonia sem hallgathatja el.«[1]

Ily gondolatok közt elvonult a világtól, mely megvesztegeti az elméket és sziveket. Három napon át teljes magányban elmélkedett, aztán kiment a sirjának szánt helyre, és befödve fejét, siránkozott. Visszatérve, szónokolni kezdett a káptalan előtt a világ folyásáról. »Magyarország el lesz szakitva és feloldva a kereszténység igája alól; papok és világiak egyaránt, az én munkámat és oktatásomat meg fogják vetni, és Isten igéjét

[1] Deliberatio supra hymnum trium puerorum. 126.

többé nem fogadják el. Le fogják nézni a papságot, a szerzetesek nem járnak majd egyszinü ruhában, nem laknak majd együtt, és kerülik a magánosságot. Sokan hiú dicsőséget keresnek és a nép kigúnyolja majd őket állhatatlanságuk és gőgjük miatt.«[1] Az utolsó kisszerünek látszó fegyelmi részletek mutatják, milyen naiv és őszinte egész gondolkodása.

Politikai ügyek őt nem érdeklik, sem a cseh, sem a német háború, sem Péternek, kit törvényes királynak tart, zsarolása és kegyetlenkedése. Azt a fordulatot, melytől retteg, Aba trónraléptével látja bekövetkezni. Érzi, hogy az a gyűlölet, mely Pétert és vele együtt pártját lesujtotta, mert idegen erkölcshöz, nyelvhez szították, át fog csapni az egyházra is. Midőn Aba ünnepélyes gyűlésen bőjt idején (1044-ben) legyilkoltatja Péternek valódi vagy vélt párthiveit, »dorongokkal és karókkal, mint a barmokat, Isten embere nyiltan szembe szállt a királylyal, ki bűnre bűnt halmozott.« A király Marosvárába jő, hogy ott ülje meg husvét ünnepét. Ilyen nagy ünnepen szokás volt akkor a templomban az uralkodó fejére tenni a koronát, ki aztán trónon ülve fogadta a nép hódolatát. Gellért megtagadja a szertartás eszközlését. A többi püspök azonban, az urak és papok fényes kiséretével, nagy pompával bevezetik Abát a templomba, hogy ott megkoronázzák. Ekkor Gellért, fehér stolájába öltözve a szószékre lép és bátran dorgálni kezdte a királyt. Igy szólt: a szent bőjt a bűnösöknek bocsánatul, az igazaknak jutalmul adatott, de te, király, megfertőztetted azt kardod gyilkolásával, megfosztottál engem az atya nevétől, mert legkedvesebb fiaimat elvesztettem. Nem érdemelsz hát ma bűnbocsánatot. Kész vagyok Krisztusért meghalni, és elmondom mi fog történni. Föl fog támadni ellened a bosszulás kardja és elveszi tőled a csalárdul szerzett országot. — A király barátai, kik értettek deákul, intettek a tolmácsnak, hogy hallgasson. De a

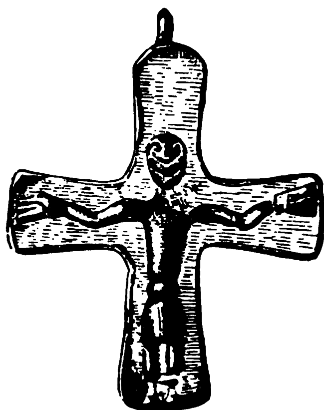

Püspök a XI. századból.
(A salzburgi benczés kolostor misekönyvéből.)

[1] Legenda. 16.

püspök, látva, mint remeg a tolmács, reá förmed: »félj az Istentől, tiszteld a királyt, mondd el az atyai szavakat.«[1] Aba józanságát és a püspök népszerűségét egyaránt bizonyitja az a tény, hogy e kemény föllépése büntetlen maradt.

Aba elbukott. Péterrel együtt diadalmaskodik mind az, a mi külföldi eredetű: udvar, megye, egyház. De 1045 pünkösdje óta már nem mint egy bölcs és hatalmas *magyar* király intézkedései állanak fenn, hanem csak azért, mert idegen, német hatalom őrzi, védi őket, Péter királylyal, a németek hűbéresével együtt. Az idegen legyőzte, lealázta a magyart; igy aztán a nemzet haragos gyülölete egyaránt fordul minden ellen, mi nem vér az ő véréből, mi idegen testben vagy lélekben. Eddig az egyháznak csak a szokás tehetetlen, barbár ereje ellen kellett küzdenie. Most, Péter hűbéres esküje óta, szellemi, erkölcsi hatalom áll szemben vele. Uralma nem látszik többé összeférőnek a nemzet szabadságával, büszkeségével, létével.

Bronz-kereszt az Árpádkor elejéről.
(A Magyar Nemzeti Múzeumban.)

Azzal a kérlelhetetlen egyszerű logikával, melylyel a nagy tömegek gondolkoznak, egész Magyarország levonta a következtetést az utolsó félszázad történetéből. Míg pogány volt a nemzet, független, hatalmas volt, ellenségeinek réme. Most a kereszténység előbb idegen szokást és törvényt, majd idegen királyt, végre idegen uralmat hozott a nyakára. Egy módja van tehát, ismét szabaddá, hatalmassá, győztessé tenni a magyart: visszatérni az ősök vallásához.

Sem a király parancsa, sem az egyház téritése nem irthatták még ki a pogány hitet a közrend szivéből. Itt a folytonosság még meg sem szűnt, és a kényszerű titkolódzás még növelhette a ragaszkodást. Az urak előtt pedig, kiknek már szüleik is keresztények voltak, kik nem ismerték már a táltosok igéit és áldozatait, valami dicsőült alakjában jelenik meg a pogányság, mint a nemzeti nagyság megvetett, elhagyott anyja. Nem a hitet keresik benne, hanem azt a szittya erőt és büszkeséget, mely Németországot egy század előtt Magyarország martalékává, adófizetőjévé tette. Nemzetünk történetének más időszakaiban, mint 1790-ben vagy 1860-ban a nemzeti nyelv és ruházat divatja volt az idegen uralom elleni tiltakozás formája. Akkor azt kellett választani, mely leggyökeresebben választotta el a nemzetet nyugoti szomszédjától: az ősi vallást.

[1] Ezek a szavak előfordulnak Gellért Deliberatiojában is, gróf Batthyány Ignácz kiad. 264. Az egész különben idézet Szent-Péter leveléből.

Szent István halála óta tulajdonkép nem volt az országban törvényes állapot. A tényleges hatalom elleni küzdelem mindennapos volt, jogosnak, sőt dicsőnek látszott. Most úr és köznép egy közös czél elérésére egyesülhet, mert a haza függetlensége szent volt mindenki előtt. Oly kitörés vált a nemzeti akarat ez önkéntes megnyilatkozásából, mint a minő egykor az Elba és Rajna közt megdöntötte Drusus oltárait és megsemmisitette a római legiókat, vagy mint a milyen a makkabéusok idejében Jeruzsálemet megtisztitotta a szirus helytartóktól és bálványoktól. A legerősebb két szenvedély, mely az államot és a társadalmat igazgatja: a nemzetiség és a vallás egybeforrt, hogy a földet Pétertől és a német fenhatóságtól felszabaditsa. A magyar nemzet egyéniségének megfelelt, hogy a vallásos mozgalom a politikai szenvedélyből meritette erejét.

Először az urak kisérlették meg Péter megbuktatását. Ők az Árpád-dynastia visszahelyezésétől remélték a nemzeti szabadság visszaszerzését. E mozgalom vezetői gyanánt a krónika Viske mellett, kinek már Aba fölemeltetésében is volt része, megemliti Buát és Buknát, Gyula vezérnek fiait. Hanem árulókban sem volt hiány. Buda és Devecser felfedezték a királynak az összeesküvést. Péter nemcsak a részeseket fogatta el, hanem egész atyafiságukat is üldözte. A főurakat felakasztatta, a többinek kitolatta a szemét. A veszély tudata még kegyetlenebbé tette, a német őrség és Henrik pártfogása pedig elhitették vele, hogy büntetlenül onthat vért. Annyira megnyomoritotta Magyarországot, hogy inkább akartak már meghalni, mint ily siralmasan élni.[1]

Nyugoton, hol őrt állott a király német seregével, ujabb kisérlet sem számithatott jobb sikerre. De az ország keleti részén, hol még megtöretlen, az idegentől alig érintve élt a nemzet, csakhamar nyiltan felemelték a felkelés zászlaját. A főemberek Csanádon gyűlést tartottak és egész Magyarország nevében követeket küldtek az akkor Oroszországban tartózkodó herczegekhez ily üzenettel: Hiven várja őket az egész ország, és az egész királyság kész meghódolni nekik mint törvényes urainak, csak jőjjenek haza, és mentsék meg őket a németek dühétől. Mihelyt az országba érkeznek, az egész nemzet mint egy ember köréjök gyülekezik. — Ezek az urak ugyanazon eszközzel akarták megbuktatni Pétert most, mint öt évvel azelőtt. Nemzeti, független királyságot óhajtottak, tovább az ő vágyok nem terjedt.

Hanem a nép, mihelyt neszét veszi, hogy az urak a király ellen készülnek, szintén ki akarja venni részét a szabadságból. Az alatt pedig nemcsak a német iga lerázását értette, hanem mindazon kötelességek és terhek megszünését, melyeket Géza ideje óta a fejedelmi és egyházi hatalom együttműködése reája rótt. Feltünnek azok az alakok, azok az ösztönök, melyek egy századon át rettegtették Európát. Nincs király, sem tör-

[1] Képes krónika. 47.

vény: a nemzet nagy része szinte a természetes állapotba sülyed vissza. És a régi idők megelevenedése annál rettenetesebb, mert a népet minden tettében egyúttal a rombolásnak, a bosszúnak szelleme vezeti. Elérkezett az idő, megsemmisíteni, vérbe fojtani mindazt, mi a magyart rabbá tette és azután is rabbá teheti.

»Először Vatha, Belus várából adta át magát a gonosz szellemeknek, megnyirva fejét, és haját három csombókra eresztvén, pogány módra. És Vathának alávaló és gyalázatos intésére, az egész nép a gonosz szellemeknek ajánlá fel magát. Lóhúst kezdtek enni és borzasztó bűnöket követtek el. Megölték a papokat és a katholikus hithez hű világiakat, lerombolták Isten egyházait.« Egyúttal Péter király ellen is fellázadtak és gyalázatos halállal kivégezték a németeket és olaszokat, kik mint királyi tisztviselők el voltak szórva az országban. Végre Péter táborába küldtek három hirmondót, azzal az üzenettel: »Meg kell ölni a püspököket és az egész papságot, le kell vágni a dézsmálót, vissza kell állítani a pogányságot; el kell törölni az adót, Péternek pedig németjeivel és olaszaival veszszen emlékezete mindörökre.« Ezek a hírmondók éjjel érkeztek. Reggel megtudta a király, ki akkor Komárom vidékén táborozott, hogy Endre és Levente az országban vannak, és az ő nevökben ölték meg tisztviselőit. Vitéz ember létére nem gondolt futásra, hanem Zsitvatőnél átkelt a Dunán, és fővárosába, Fejérvárra sietett. De a nép ezalatt elfoglalta a város tornyait és bástyáit és becsukta előtte a kapukat. Most már azokkal a németekkel együtt, kik vele maradtak, az ország kapuja, Mosony felé menekült. De a fölkelők addigra már megszállották a kijáratokat, és Péternek ujra vissza kellett fordulnia Fejérvár felé. Meglehet, hogy a magyarok cselt is használtak, úgy tűntetve fel a dolgot, mintha Endre herczeg alkudozásba óhajtana bocsátkozni vele, és igy tartóztatták, midőn egy erős kirohanás tán még megmenthette volna őt és német kisérőit. Megmaradt annak emléke, hogy a bukott királylyal Zamurfalvában (Zámolyban, Fejér megyében), tudatták, hogy ő Endre foglya. Péter ekkor egy udvarházban megvetette magát és három napon át harczolt, míg az íjászok le nem lőtték katonáit. Ekkor a nép szabadon tölthette dühét a szerencsétlenen, megvakitották és mint foglyot vitték abba a városba, mely néhány évvel azelőtt látta felemeltetését, és melyben alig egy év előtt oly nagy pompával fogadta védőjét, Henriket. A kegyetlen bosszú igazságosnak látszott az iránt, ki ármánynyal jutott a trónra, és miután azt zsarnoksága miatt elvesztette, csak nemzete megalázásának árán birta visszaszerezni. Egy későbbi, épen nem hiteles külföldi adat szerint még sok évig túlélte bukását, nőül vett egy cseh herczegnőt, és csak 1060-ban halt meg.[1] Krónikánk szerint megvakitása után nemsokára bevégezte életét és az általa alapitott

[1] Cosmas Pragensis. Mon. Germ. IX. 78. E szerint Judith, Bretiszláv özvegye, nőül ment Péterhez, hogy csúffá tegye fiát, ki őt országából kiűzte.

Az Athenaeum nyomása.

A PECSI SZÉKESEGYHÁZ BELSEJE.

pécsi egyházban találta utolsó nyugovó helyét. Hazátlan zsoldosvezér volt, ki e jellemvonást nem tagadta meg sem hatalma polczán, sem megérdemelt, de nem gyáva bukásában.

Külföldön úgy látták az eseményeket, hogy Péter tulajdon bizalmasai és tanácsosai hivták be ellene rokonát Endrét. Elzárták az útat királyuk előtt, mert tudták, hogy meg nem szűnő háború származhatik abból, ha sikerül neki elmenekülnie Németországba. Ezért fosztották őt meg szeme világától, »mi soha sem történt meg a királyi méltóságon.«[1] Pogány csőcselék volt, amely ezt elkövette, mert akkor semmi sem állotta útját annak, hogy kényét tölthesse. Németországban, mely a forradalom következtében elvesztette a hazánk fölötti felsőséget, úgy szemlélték az egész mozgalmat, mint hűtelenek összeesküvését, mint társadalmi és vallásos felforgatást, melyhez Endre nevét kölcsönözte.

Péter halála.
(A bécsi képes krónikából.)

Nem lehet tagadni, hogy megvolt a rombolásnak, a pusztitásnak ez a szelleme. Mást az idegen uralom, az elnyomás nem is szülhetett. Ez volt a mozgalomnak, ha nem is vezető, de legjobban feltünő, legtevékenyebb eleme, és még találkozunk majd működésével. De nagyon tévednénk, ha az 1046-iki ősz eseményeinek csak ezt az oldalát méltatnók figyelemre. Nem szabad felednünk a forradalom dynastikus, politikai alkotórészét. Hiszen az egész mozgalom abból indult ki, hogy igazi Árpádot akartak királynak, ki őket megszabaditsa a némettől. Igy egyúttal meg volt adva az összeköttetés Szent-István hagyománya és a jövő alakulás között.

Vazul fiainak bujdosása sokat foglalkoztatta a hazai és külföldi történetirókat. Tudjuk, hogy száműzetésök első idejét Csehországban töltötték. A legidősebb, Endre, 1043-ban, a cseh herczeg pártfogásából, Henrik oltalma alatt egy ideig birta már a kis síkságnak a Duna jobb partján eső részét, mig Aba onnét el nem űzte. Mihelyt Péter ismét király lett, nem volt maradása abban az országban, melynek herczegét szoros szövetség csatolta a közös hübéres urhoz, Henrikhez. Tovább indult keletnek, testvéré-

[1] Ann. Altahenses. 1046. Mon. Germ. XX. 802.

vel Leventával. Egy ideig Lengyelországban tartózkodtak, hol öcscsük, Béla, már új hazát szerzett magának és vitézségének jutalma gyanánt elnyerte Rikheza herczegnő kezét.[1] »De Endre és Leventa ott sem maradhattak meg, mert büszkeségökkel nem fért meg, hogy lógósoknak nézzék őket testvérök mellett.« Tovább mentek hát Ladomérba, hol őket azonban nem fogadták be. Ugy látszik, Henriknek és Péternek közös befolyása kizárta őket a hazánkkal szomszédos keresztény országokból. Nem volt már hová lehajtaniok fejöket. Ekkor a pogány kunoknál kerestek menedéket, hol azonban kémeknek nézték őket és csak egy fogoly magyar, ki felismerte őket, mentette meg életöket. Innét aztán Kievbe mentek, hol jobban mosolygott reájok a szerencse. Endre nőül vette Jaroszláv nagyherczegnek leányát, Anasztáziát, és mint ily hatalmas uralkodó veje már több eszközzel rendelkezett jogai érvényesitésére.

Mindebben sok a költői, mondai elem, de azért az elbeszélés magva kétségbe nem vonható. A trónról elűzött királyfiaknak nyerjük képét, kiket a bitorló megfoszt jogos örökségüktől, de kik semmi viszontagság közt nem mondanak le igényükről, kiknek fényes származását elismerik külföldön, és kiknek személyes tulajdonságai ott is lehetővé teszik boldogulásukat.

Oroszországban vették a csanádi gyűlés felszólitását. Tartottak Péter ármányától és azért csak akkor tértek haza, miután küldöttjük által meggyőződtek az üzenet tartalmának igazságáról. Akkor sem jöttek üres kézzel. A koronát nem akarták egészen az urak jóakaratának, sem a nép kegyének köszönni. Mindakettő némileg függővé tette volna őket leendő alattvalóiktól. Az a hatalmas orosz és besenyő zsoldos sereg, mely őket környezte, nemcsak Péter és a németek ellen volt hivatva szolgálni, hanem egyúttal saját párthiveikkel szemben is fentartotta önállóságukat.[2] Igy érkeztek erdőn, hegyen át, Aba király Ujvárába. Ott fogadta őket a Péter ellen fellázadt népnek nagy és vad csoportja. Vatha és társai feltételeket szabtak, mielőtt magokat a herczeg uralma alá adták. »Engedjék meg a népnek, hogy pogány szokás szerint éljen, ne bánják, ha megölik a püspököket és papokat, ha lerontják az egyházakat és bálványokat imádnak. Ők pedig hagyták menni a népet szive kivánsága után, hadd járjanak és pusztuljanak el őseik koholásaiban, mert máskép nem harczoltak volna értök Péter király ellen.«

Ily módon a trón jogos birtokosa első fellépésekor nem fékezte, és tán nem is akarta fékezni a nép haragjának nyilvánulását. A főkérdésben: az ország felszabaditását illetőleg, egyetértettek, és a nép szenvedélyének bárminő lohasztása csökkentette volna a nemzet hadi képességét, melyre Henrikkel szemben oly nagy szükség volt. Mindenekelőtt birtokba akarta

[1] Béla ismeretes párbaját a pomerán herczeggel, melyet krónikánk elbeszél, nem fogadhatjuk el históriai tény gyanánt. De Béla családi összeköttetése a lengyel dynastiával bizonyos és a későbbi korban is fontos szerepet játszik. L. Roepell, Gesch. Polens. I. 171.

[2] »Immensam multitudinem conducticii exercitus secum advexisset.« Ann. Altah. 1046.

A pécsi templom XI. századi népoltárának romjai.

venni az országot. A belső kérdések elintézésére lesz idő, ha le lesz győzve a német.

Endrének ez a vallásos közömbössége oly tett elkövetését engedte meg, melynek borzasztósága mély nyomot hagyott emlékeinkben.

Abaujvára felől Pestnek vette utját az összegyült és egyre szaporodó néptömeg. Ez a város jelen nevén akkor tűnik fel először, és már akkor, természeti helyzetének megfelelően, leghasználatosabb összekötő pontja volt az ország két részének. Ugyanoda tartottak Fejérvár felől a püspökök és urak, hogy a fejedelmeket üdvözöljék és nekik hódoljanak. Gellért mellett névleg említvék még Besztrid, Buldi és Beneta püspökök, és a szolnoki ispán.[1] Ugy látszik abban a zűrzavarban, mely az ország minden részét a forradalom kitörése óta felzaklatta, még legbiztosabbnak vélték, ha egyenesen Endre oltalma alá helyezkednek.

I. Endre.
(Turóczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

Csanád szent püspökét sötét aggodalmak búsitották. Már régen előre látta a közeledő katastrophát, és saját magára nézve nem remélhetett mást mint a vértanúság koronáját. Midőn útközben, Dióson (Tétény vidékén), Szent-Szabina templomában misét mondott, igy szólt társaihoz: Testvéreim, és hiveim. Tudjátok meg, hogy ma megjelenünk Krisztus Urunk szine előtt. Álmomban éji jelenés adta tudtomra, hogy mindnyájan elérjük a vértanúság pálmáját, kivéve Beneta társamat. Aztán meggyóntak, és vidám lélekkel indultak tovább a Duna felé.

Mint a monda a hun időkről feljegyezte, akkor valóban két világ találkozott a Duna partján, Kelenföldön. Nyugot felől jönnek azok a férfiak, kik Istvánnak az ország megtéritésében, igazgatásában segitő társai voltak, s kik azóta az országot ért válságokban mindig fenntartották a kormány és az egyház nyugoti rendszerének eszméjét. Többnyire idegen származásuak voltak, de lelkiismeretökben nyugodtak lehettek a felől, hogy az az út, melyen haladtak, új hazájok boldogulására vezet. Csakhogy ez az út eltért attól, melyen a magyar akkor járni akart. Kelet felől egy új népáradat hömpölygött át a Dunán, tele szenvedélylyel, haraggal, bosszú-

[1] Comes Zonuc, az Ann. Altahenses-ben Zaunic, Gellért legendájában Zonug. Ugy hiszem, nem személynek, hanem megyéjének neve. Az előbb előforduló urak (Viske, Toyzlan stb.) egyike sem neveztetik comesnek.

val. Már első ostromával lerontotta mindazt, mi István művében felszines, hozzáférhető volt. Minden ujabb kegyetlensége ujra izgatta, az a tudat hogy ellenállhatatlan, hogy győzelmes pályájának czéljához, Fejérvárhoz, közeledik, még a lomhábbakat is felvillanyozza. Endre még inkább csak eszközének látszik, minden kisérlete szembe szállani a vad dühvel, koczkára tenné egész hatalmát. És e törvény s rend nélkül dúló csoportokhoz melyek hazafiságot látnak a pusztitásban és vallást a gyilkolásban, közelednek, az általok halálra itélt rendszernek legkiválóbb képviselői, fegyvervédelem nélkül.

Gellért, rendes szokása szerint, szekéren utazott, a többiek lóháton. Amint a kelenföldi révhez értek (a mai Sárosfürdő táján lehetett, a vámházzal szemben): »Vatha és czinkosai, tele az ördögökkel, kiknek felaján-

A Gellérthegy
(Dörre Tivadar eredeti rajza.)

lották magokat, megrohanták a püspököket s társaikat és kövekkel kezdték őket hajigálni. A boldog Gellért pedig azokra, kik őt megkövezték, egyre keresztet vetett, minek látása őket még jobban feldühösitette. Neki rontottak, feldöntötték szekerét, aztán egy taligára tették, úgy dobták le Kreenfeld hegyéről. Még vonaglott, ekkor lándzsával átdöfték mellét, aztán egy kőhöz czipelték tetemét és szétzúzták agyát. A vérét a Duna arról a kőről hét évig nem birta lemosni. A szent férfiúnak teteme ott maradt, hol vértanuságot szenvedett. Ott dicsőült meg Budli püspök is, Besztrid püspök pedig halálos sebet vőn s harmadnapra elhunyt. Beneta püspök Endrének köszönte szabadulását.«[1] A szolnoki ispán bátor férfiú volt;

[1] Sz. Gellért legendája. 20.

hadi ménjével neki vágtatott a Dunának. Ott állott egy hajón egy Murtmur nevű ember, ki az ispánt, keresztatyját, magához emelte a hajóba, hogy megmentse. De a többiek halállal fenyegették őt, ha vendégét meg nem öli. Murtmur félt a haláltól, engedelmeskedett. Ezek annak a tragoediának egyes vonásai, melyben a minden régi igát lerázó magyar nép bosszút áll azokon, kik az idegent tisztelték és a nemzetet elnyomták, régi hitétől, ősi szabadságától megfosztani, vadságából kivetkőztetni akarták. »A papoknak és világiaknak oly nagy sokasága halt meg az nap Krisztus hitéért, hogy csak Isten és angyalai tudják számukat.« Ez az üldözés nem szoritkozott egy helyre. »Mindenütt megtámadták az országban élő németeket és olaszokat, még jól járt, aki puszta életét megmentve, átjutott a határon.«[1]

Első pillantásra úgy látszhatnék, mintha a magyar, minden idegen politikai és a műveltségi befolyás lerázása által, visszatért volna oda, hol egy századdal előbb állott. Nemzeti és vallásos sajátosságának rideg megőrzésére kardot ránt ismét az egész keresztény világ ellen. Mintha Bulcsnak és Lehelnek szittya lelke szállott volna Vathába és társaiba.

De közelebbről nézve, mégis nagyot fordult a világ. Árpád családjának hasonlithatatlan volt a tekintélye, a királyság nem volt puszta név, hanem az állami hatalom összesége, mihelyt nemzeti uralkodó viselte a koronát. És ha a királyság túléli a válságot, újra életbe kell lépni mindazon egyházi és világi intézményeknek is, melyekhez fennállása történetileg kötve volt. Nem lehetett gondolni sem a törzsfők oligarchiájának visszaállitására, sem valami pogány respublikára. A nemzet Péter trónralépése óta olyan állhatatosan követelte Árpád ivadékainak uralmát, hogy minden más törekvésnek el kellett buknia, amihelyt napfényre lépett.

Nem is okozta más a páratlanul erős politikai és társadalmi forrongást, mint az, hogy 1038 óta tulajdonkép nem volt általánosan törvényesnek elismert uralkodó. A politikai fejlettség e kezdetleges fokán még a király személye az egyedüli, mely fentarthatja és biztositja a rendet. Ha nincs király, nem is lehet törvényét megszegni.[2] Péter bukása után a királyi trón betöltése volt tehát a rend és a törvényes állapot első és csaknem egyedüli módja.

Endre, mihelyt győzelme teljes, épp oly erős elhatározású parancsolónak mutatta magát, mint a milyen habozó és elnéző volt, míg az ország még nem volt egészen birtokában. Ő, kit a pogány fegyver juttatott a hatalom birtokába, mihelyt bizton érezte magát, felvette István koronáját. Ebben az országban mégis csak annak birtokához volt kötve

[1] Hermannus Contr. és Ann. Altahenses.

[2] Angliában, melynek viszonyai pedig akkor is sokkal fejlettebbek voltak mint hazánkéi, még a XII. század elején is fejetlenség áll be, ha a király halála után interregnum következik. »The kings peace died with him, so that law was in abeyance, until the peace of the new king was proclaimed at his coronation.« Select charters, Stubbs. 103.

Szent-Gellért vértanusága.

(F. Zanettinek G. S. Gatteri rajza után készült rézmetszetéről.)

a hatalom telje. Csak három püspök élte túl a katasztrófát — egyiknek megmentésében neki is volt része — azok koronázták meg Fejérváron. És mint koronás király azonnal törvényt hoz. Megsemmisiti Péternek és a német uralomnak hagyatékát, a bajor törvényt, és István törvényét állitja helyre. Szigoruan megparancsolja minden hivének a keresztény vallás tiszteletét s követését.[1] Ezzel együtt járt, bár forrásaink külön nem emlitik, az udvar s a megyei igazgatás visszahelyezése. Koronázásának hire csakhamar eljutott Németországba is, és ott nem mulasztották el annak elbeszélésében hozzátenni, hogy ugyanő azelőtt mily kegyetlenül üldözte Krisztus nyáját.[2]

Mindeddig, mint az ország belső ügye, minden külső beavatkozás nélkül mehetett végbe és érhetett czélt a forradalom. Henrik király 1046 szeptemberben hirét vette ugyan a Magyarországon Péter ellen kitört mozgalomnak, de bármennyire búsitotta ez a hir, nem indult hűbérese segítségére, mert már útban volt Olaszországba. Oda nemcsak az az óhajtása vitte, hogy felvegye a császári koronát, hanem az a kötelessége is, hogy mint legfőbb patronus rendbe hozza a római egyház zilált ügyét. Ugyanis IX. Benedek, az a pápa, ki a magyarokat kiátkozta volt, fiatal ember létére lemondott a pápaságról, hogy nősülhessen. A rómaiak erre új pápát választottak, III. Szilvesztert. De Benedeknek volt még annyi befolyása, hogy ez ellenében ismét egy mást, VI. Gergelyt választasson meg, ki pénzen vásárolta meg tőle jogát. Igy tehát három pápa volt egyszerre. Henrik maga elé rendelte mind a hármat, zsinatot tartott Sutriban és mind a hármat megfosztotta méltóságától. A jámbor VI. Gergely, elismerve bűnét, hogy szimónia útján nyerte el a püspökséget, maga is méltatlannak itélte magát. »Mivel pedig nemcsak a fő volt beteg, hanem a tagok is, és ebben a nagy egyházban alig volt valaki, aki ne lett volna tudatlan, szimoniakus vagy concubinatusban élő, a zsinat kényszerűségből Suidger bambergi püspököt választotta meg pedig a kánonok eltiltották hogy olyan emeltessék a

Endre koronázása.
(A bécsi képes krónikából.)

[1] Képes krónika. 49.
[2] Ann. Altahenses.

I. ENDRE KIRÁLY KORONÁZÁSA

SZÉKELY BERTALAN FALFESTMÉNYE A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZBAN

A Magyar Nemzet Történetéhez. Az Athenaeum kiadása.

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
lésében [illegible]
tus nyuga [illegible]
[illegible]
nélkül [illegible]

[illegible]

Zelesny K. udv. fényképész felvétele.

I. ENDRE KIRÁLY KORONÁZÁSA

SZÉKELY BERTALAN FALFESTMÉNYE A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZBAN.

A Magyar Nemzet Történetéhez *Az Athenaeum kiadása.*

római pápaságra, ki nem abban az egyházban szenteltetett diaconussá vagy presbyterré.«[1] Az új pápa, II. Kelemen, karácsonykor ünnepélyesen megkoronázta Henriket. Az új császár még déli Itáliába is elment, aztán hosszabb ideig betegeskedett s csak 1047 május vége felé ért haza.[2] Akkorra Endre már meg volt koronázva, és mint az ország ura lépett érintkezésbe azzal a hatalmas uralkodóval, ki igényt tartott a Magyarország fölötti főhatóságra.

Kútfőink szerint a királyságnak és a koronának restauratióját Endre által nagyon megkönnyitette öcscsének Leventának az időtájban, 1047 elején történt halála. »Ha ő tovább él és netán hatalomra jut, kétségtelenül megrontotta volna egész Magyarországot a pogány bálványimádással. És

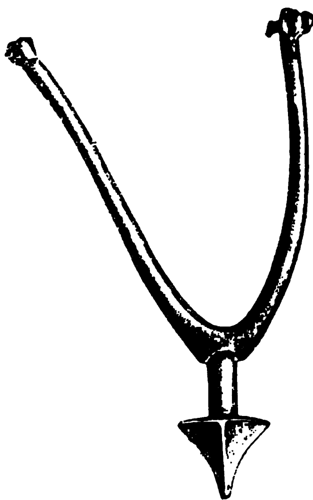

III. Henrik császár pecsétje.

mivel ez a Leventa nem élt a katholikus hiten, Taksony körül, a Dunán túl (Fejérvártól nézve) temették őt el, ugyanott, hol ősét, Taksonyt, pogány szertartás szerint tették a sírba.«[3] Leventával meghalt az utolsó Árpád, kit az érzelmek közössége csatolt az ősi hithez és világnézethez. Endrét már egészen az új világ emberei vették körül. Különben is, mint láttuk, ő nem volt a szélsőségek embere, és mint keresztény király nem tartotta méltósága alattinak megkezdeni az alkudozást hatalmas szomszédjával, ki erősen készült Péter megbosszulására.

[1] Bonithonis ad Amicum. Lib. V. Jaffé kiad. 629.
[2] Steindorff, Heinrich III. I. k. 346.
[3] Képes krónika.

A német kútfők szerint nem kevesebbet igért, mint a császár felsőségének elismerését, évi adót és kész szolgálatot, ha őt királynak elismerik. Követségei által nem szünt meg mentegetődzni, hogy a Péteren elkövetett sérelemnek nem ő az oka, sőt ellenkezőleg, ő már megbüntette a tettesek egy részét, a többit pedig kész átadni a császárnak.[1] Ha így állott volna a dolog, nem birnók elképzelni, miért nem siet Henrik elfogadni az új hűbéres hódolatát, ki neki csak annyit nyújt mint Péter s ki sokkal hatalmasabb amannál. Ez a béke és hatalmának ez az elismerése nagyon megerősitette volna helyzetét Gottfried lotharingiai herczeggel szemben, ki 1047 óta folyton fegyverben állott ellene. Olyan urakban sem volt hiány, kik szószólói voltak a magyar barátságnak. Hermann kölni érsek és Ottó palotagróf, később sváb herczeg nagybátyjai voltak Béla herczeg lengyel nejének: ezek minden esetre Endre elismerése érdekében gyakorolták befolyásukat. Ehhez járult, hogy már szó sem lehetett a megvakitott Péternek újabb fölemeltetéséről. Ha mégis azt látjuk, hogy Henrik nem ismeri el Endrét, ebből egyszerűen levonhatjuk azt a következtetést, hogy Endre minden hajlékonysága mellett sem ajánlhatott oly feltételeket, minők alatt Péter uralkodott. Ha egyéb nem, a személyes függés bizonyára hiányzott belőlök.

Hainburgban talált XI. századi sarkantyú.
A Magyar Nemzeti Múzeumban.)

Henrik erről semmi áron sem akart lemondani, bár egyelőre nincs semmi eszköze igényei érvényesitésére. 1047-től 1049-ig tényleg megvan a béke, és Endre belső rendezését nem zavarta külső erőszak. Csak 1050-ben tört ki a háború, akkor sem mint a birodalom vállalata, hanem mint határszéli villongás a bajor és karantán végeken. Magok a németek Gebehard regensburgi püspököt, a király nagybátyját, ki nem birt ellenni hadakozás nélkül, okolják a béke megtörésével. Benyomul az országba, rabol s pusztít, de a magyarok csakhamar visszaűzik s az őrgrófságban busásan visszaadták a kölcsönt gyujtogatással és a lakosságnak rabkötélre fűzésével. Őszre aztán Gebehard, Konrád bajor herczeggel és Adalbert őrgróffal együtt felépiti Hainburg várát, melyet a magyarok elégettek volt, és azt meg is védi az újabb megrohanás ellen. A németek szerették elbeszélni, mint állott ellen maroknyi sokaságuk a magyar tömegnek, és mint ragadja magával vad futásba a támadók példája az egész nagy magyar tábort. »Nagyokat mondok, de bizonyos, hogy még nagyobbak történtek. Mert

[1] Herm. Contractus. 1047.

ámbár csak igen kevesen voltak a védők és két egész napon át, hétfőn s kedden, ki kellett állaniok a rohamot, mégis csak egyetlen egy esett el közülök.«[1] Megjelenik újra az az égi jel, mely egykor Lobbesnél biztositotta az ostromlókat az istenség oltalmáról: »gyönyörű szép gerlicze röpült körül, csata közben a bástyákon.« A tűz sem fog a falakon, úgy mint száz évvel előbb Cambrayben,[2] megtagadta a szolgálatot. Látjuk, mihelyt a magyar háborúk újra megkezdődnek, feltámadnak a német irókban azok a legendai vonások, melyek kortörténeti tekintetben igen becsesek, de éppen nem emelik az előadott tények pontosságának hitelét.

Mint 1029-ben ismét nagy nemzeti háború fejlődött a határszéli csetepatékból. A császár maga száll sikra, és hogy biztos legyen a győzelem, egész nagy birodalmának minden törzsét maga köré gyüjti. A bajorokon kivül ott voltak a longobardok, szászok, svábok, frankok, sőt szlávok is. Ő maga a Duna jobb partján hatol be az országba, a balparton pedig Gebehard, Bretiszláv cseh herczeg és Velf karantán herczeg nyomulnak előre. A készülődés nagysága mutatja, hogy a császár egy csapással végezni akart. Magyarországra nézve nagyobb volt a veszély, mint 1044-ben, amidőn aránylag csak csekély sereg kisérte Henriket.

Béla párbaja.
(A bécsi képes krónikából.)

Ebben az időben lép előtérbe, mint a magyar hadviselés vezető lelke, Béla herczeg, Endrének öcscse, ki családjával együtt akkortájban tért vissza hazájába. Sógorának, Kázmér herczegnek trónja Lengyelországban már annyira megszilárdult, hogy szembe szállhatott Henrikkel, ki őt hatalomra segitette és, mint Endre szövetségese, beavatkozhatott a magyar ügyekbe.

Béla már Lengyelországban is nagy tekintélynek s hirnek örvendett. Azt beszélték felőle, hogy még Mieczyszláv herczeg idejében páros viadalban levágta a pomerán herczeget, és ez által meghódolásra kényszeríté népét. A herczeg pedig visszatérvén onnét a Béla által szerzett diadal után, megdicsérve az ő bátorságát és vitézségét, »neki adta leányát nőül és megajándékozta őt a pomeránok adójával, azonfelül ellátta mindennel, mire szüksége volt, nagy tiszteletben tartotta, és jókora földbirtokot sem mulasztott el neki adományozni.«[3] Világos, hogy az elbeszélésben sok a

[1] Ann. Altahenses. 1050.
[2] Ld. I. k. 181. l.
[3] Képes krónika 46.

mondai elem, sok benne az ellenmondás más részről biztosan ismert adatok ellen, de azért alig tartható egészen alaptalannak.[1] Ha nem is Mieczyszlávot, bizonyára szolgálta hadban sógorát Kázmért, és a csehek és pomeránok ellen szerzett hadi dicsőséget és tapasztalatot. Oly nagy volt az ő érdeme és tekintélye, hogy a számüzésben őt, ki tán legifjabb volt köztük, tekintették testvérei eltartójának. Endre trónra jutásában és megerősödésében is volt része. Sógora volt a lengyel herczeg, annak sógora Jaroszláv kievi nagyfejedelem pedig éppen Endrének adta nőül leányát Anasztaziát, ki ily módon nemcsak a lengyel fejedelemmel jutott sógorságba, hanem I. Henrik franczia királylyal is.

Nem tudjuk szánt-szándékos és irányzatos-e krónikánk előadása, de bizonyos, hogy a három testvért úgy állitja elénk, mint a nemzeti politikában akkor felmerülhető három iránynak képviselőjét. Eleinte csak ketten szerepelnek: Endre, ki még áldozatok árán is kész megszerezni Németországnak és a császárnak barátságát, és vele ellentétben Levente, ki nemcsak Péternek és a nemzetnek ellensége, hanem szivvel-lélekkel pogány és üldözője a keresztény hitnek. Ez a véglet Endre megkoronáztatása után idejét multa. Helyébe az az eszme lép, hogy Magyarország megmaradjon ugyan keresztény királyságnak, hanem teljes erővel folytassa a harczot függetlenségeért a németek ellen. Mint ezen eszme hatalmas és szerencsés képviselője vívta ki Béla herczeg nevét történetünk könyvében.

A nemzet közérzületének akkor ez az irány felelt meg. Ha Henrik 1046 vagy 1047-ben elismeri Endrét, ismét a két véglet áll egymással szemben, és Endre többé-kevésbbé a Péter nyomába kénytelen lépni. De így, midőn éveken át készülnie kell a német háborúra, elnyomja ugyan a pogány szellem legvadabb kitöréseit, amennyiben azok a királyságot és az egyházat fenyegetik, de a nemzet harczos szellemét elfojtania semmiképp sem áll érdekében. Tudja jól, mily nagy hasznát veheti majd annak Henrik ellen. Másrészt, mint annyiszor kiemeltük, a pogány lázadásnak és a vele járó társadalmi felforgatásnak is a németek elleni gyűlölet volt az igazi mozgató oka. Mihelyt a király maga ispánjaival, püspökeivel hadba indúl a németek ellen, kész és rajongó szövetségest talál a pogány magyarban. Létrejött tehát az az egység uralkodó és nemzet közt, mely Szent-István utolsó évei óta teljesen hiányzott. Az a kudarcz, melyet a magyar sereg a bajor határszéli harczban 1050 szeptemberben vallott, még jobban feltüntette az összetartás és az erős vezetés szükségét.

Okultak az eddigi hadjáratok tanuságán. Az ország mosonyi kapuja, vagyis a Lajtha és a Rába közti vidék, annyira hozzáférhetetlenné volt téve, hogy a németek még csak kisérletet sem tettek arra felé berontani.

[1] Mieczyszláv herczeg már 1034-ben meghalt; a három herczeg pedig csak István halála idején vándorolt ki és nem is egyenesen Lengyelországba. Roepell, i. m. 171—172.

A szakadatlan nyári eső erős szövetségese volt ott a magyar hadvezetésnek.[1] Henrik a dunai hajókról lóhátra rakatott annyi élelmet, amennyit csak lehetett, aztán délnyugatra kanyarodott, hogy a rómaiak régi útján, a Zala s a Balaton mellékén közelíthesse meg Fejérvárt. Endre és Béla el akarták kerülni a nyilt csatát. Szittya módon viselték a háborút, úgy ahogy a lengyelek már több ízben kifogtak a német pánczélosokon. Nemcsak a német pusztított, úgy hogy csak a templomokat kimélte,[2] maga a magyar sereg is azon volt, hogy a földet, melyen az ellenségnek át kel-

III. Henrik hadjáratainak térképe.
(Hormayr Taschenbuchjának 1830. évi folyamából, Ortvay Tivadar átdolgozásában.)

lett vonulnia, mennél sivatagabbá tegye. Az aratást vermekbe rejtették vagy elszállitották, amit el nem vihettek vagy elégették, vagy vízbe dobták.[3] Henrik azért előre tört, de az ellenséget utolérni és csatára kényszeríteni nem lehetett reménye, és minden további lépés közelebb vitte a német sereget az éhenhaláshoz. Ezért Fejérvárnak sikertelen megtámadása után visszafordulásra határozta magát, és pedig természetesen más

[1] Herm. Contr. 1051.
[2] Ann. Altahens. 1051.
[3] Vita Bennonis Osnabrug. ep. Mon. Germ. VII. 63. 1. C. 6.

útat keresett mint azt amelyen annyi nyomorúságot kellett volt elszenvednie. A móri horpadásnak vette útját, hogy Bodajk, Mór, Igmánd felé érje el a Dunát, melyen élelemszállitó hajóit remélte találni.[1] Magok a németek beszélték, hogy még az olyan előkelő ember is, mint a hildesheimi püspök volt, csaknem éhen halt, és csak egy deákja ügyességének köszönhette, hogy mégis volt mindig valamicske táplálkozására.[2] Csak csekély vigasztalásul szolgált, hogy a visszavonulás alatt, midőn a magyarok nem szüntek meg a fáradt és kiéhezett sereget háborgatni, és midőn egy hidfő megerősitése által el készültek vágni annak útját a Rábczán át, utoljára mégis sikerült a magyarok erősségét elfoglalni, és bár nagy áldozattal, mert a folyón túl maradt csapatok elvesztek, a hadsereg romjait haza vezetni.[3] Igy végződött ez a nagy előkészülettel végbement hadjárat a császár hatalmának lényeges gyöngitésével. Nem ok nélkül hasonlitják történetiróink a Napoleon muszka hadjáratához.

A nagy veszélynek szerencsés elháritása nagyra növelte a nemzeti önérzetet, és ez az önérzet igen élénk kifejezést nyert krónikáinknak, ha nem is mindenben hiteles, de életteljes és szinte pajkos előadásában.

El van mondva, mint pusztittatták el Endre és Béla a németek elől a kazalokat és boglyákat, mint hajtatták el a csordákat, nyájakat. Henrik sehonnét sem birt szert tenni eleségre. Az alatt meg Gebhart püspök eljutott Győrig és levélben kérdezte a császárt: hol várja őt. Ez a levél a magyarok kezébe került, Miklós püspök elolvasta, és azt válaszolta, a császár nevében Gebhartnak, hogy siessen haza Regensburgba, mert ő is kénytelen haza menni Németországba. Gebhart szót fogadott, és gyorsan kitakarodott az országból. Igy a császárnak és seregének, mire a Dunához ért, nem volt sem elesége sem takarmánya.[4] »Azonfelül a magyarok és besenyők éjente megtámadták őket, mérgezett nyilakkal öldösték, és köteleket feszitettek ki sátraik közt, ha pedig valaki eltávozott a táborból, azt foglyul ejtették. A németek annyira féltek a nyilzáportól, hogy beásták magokat a földbe, és paizsaik födözete alatt úgy feküdtek ott mint a hullák. Henrik császár pedig látva a nagy, sokszoros veszélyt, békét kért Endrétől és Bélától. Megigérte, ha őt és seregét élelmezik, többé soha semmikép sem bántja az országot, sőt elátkozta akármelyik utódját, a ki azt fegyverrel megtámadná.«

»Igy aztán létre jött a béke, melyre a császár meg is esküdött. Endre király, a magyar királyok szokott bőkezűségével 50 nagy testű vizát kül-

[1] Csak ily módon véltem összeegyeztethetni kútfőinknek adatait. A legpontosabb útvonal Zala, Zelice, Fejérvár, Bodoch, miben a helyzet szerint csak Bodajkra lehet ismerni.

[2] Vita Bennonis i. h.

[3] Herm. Contr. 1051.

[4] Ez a levélváltás valószinűleg mondai vonás. Ép úgy beszélik el Konrád császár visszatérését Hartvik és a nagy legenda. Csak hogy ott, amint legendában illik, ez a megtévesztés egyenesen isteni beavatkozásnak a műve.

dött a császárnak, kétezer oldal szalonnát, 1000 hatalmas ökröt, annyi kenyeret a mennyit csak elbirtak, töméntelen sok birkát és bort bővében. Sok német beléhalt a mértékletlen evésbe-ivásba. A kik a magyarok kegyelméből életben maradtak, elhányva vértjeiket, sátraikat és minden ingó marhájukat, úgy haza szaladtak Németországba, hogy még vissza se néztek. Ezért nevezik azt a helyet, hol a németek, eldobva vértjeiket oly rútul megfutottak, mai napig Vértes hegyének.«[1] Ezt az elbeszélést Kézai még megtoldja a Bársonyos hegynév magyarázatával, mely nevét a németek ott hagyott bibor-bársony ruhájának köszöni.[2] Ez a sok névmagyarázás is mutatja, mennyi későbbi toldalék járult az eredeti tősgyökeres hagyományhoz.

A hadjárat meghiúsulása reményt támasztott sokban a béke helyreállitására. Adalbert őrgróf, a legközelebb érdekelt fél, kinek attól kellett tartania, hogy a magyar sereg elözönli birtokát, jó viszonyba lépett Endrével. Maga a pápa, IX. Leó is közbenjárt a béke érdekében, és nem kisebb ember mint Hugo clunyi apát indult Magyarországba, hogy békére hajlitsa a királyt és az országnagyokat. Ott nagy tisztelettel fogadták, gazdagon megajándékozták, de czélt nem ért. A viszonyok ziláltságát mutatja, hogy visszatérésében egy magyar úr őt mindenéből kifosztotta, de aztán, a mint megtudta kivel van dolga — vagy mint a legenda beszéli Szent-Majolus közbenjárására — visszaadott neki mindent. Természetes, hogy a háború eddigi lefolyása igazolta a magyarok vonakodását az előbbi hűbéres viszonytól. Másrészt Henrik is visszautasitotta a békeszerető pápa közvetitését. Még egyszer meg akarta kisérleni a hadi szerencsét, és most már a Duna balpartján vezette seregét Pozsony várának ostromára.

IX. Leó pápa ólom-pecsétje.

Pozsony vára eredetét még a szláv időre viszi vissza, a midőn egyik határvára lehetett Szvatopluk birodalmának a frankok felé.[3] A Duna és a kis síkság fölött uralkodó dombját erős bástya vette körül, mely úgy látszik lenyúlt a vizig. A császár az akkori hadviselés minden eszközével folytatta az ostromot, számszeriajjkkal töretett rést, és nemcsak a szárazon vette körül a várat, hanem a dunai összeköttetést is elvágta hajóival,

[1] Képes krónika 50.
[2] Ed. Endlicler 115.
[3] Erre mutat mindkét neve: Brezisburg Hermannál és Preslawaspurch az altaichi évkönyvekben. Pozsonynak nemcsak krónikáink nevezik, hanem az ugynevezett pozsonyi évkönyvek is: MLII Henricus imperator castrum Poson obsedit.

melyek seregeinek egyúttal élelmet szállitottak. Ha nem is a nyilt mezőn, de itt legalább módjában volt megütközni a magyarokkal, kik az előbbi évben úgyszólva harcz nélkül tették tönkre erejét. Az ostrom, a krónika szerint, már nyolcz héten át tartott, és bár a császár mindenféle hadi gépet használt, még sem ment semmire. »Találkozott akkor a várbeli magyarok közt egy igen ügyes uszó ember, Zothmond nevű, kit az éj csendjében a császár hajói ellen küldtek. Ő a viz alá bukva megfúrta a hajókat, és igy megtörte a németek erejét, úgy, hogy pulyán, meggyöngülve hazamentek.[1] Sok vitéz vala akkor Pozsonyban, de legjobban kiváltak közülök Wojtech, Endre, Vylungard, Urosa és Martinus, kik mindennap keményen viaskodtak a németekkel.«[2] Bizonyos, hogy az ostrom eredménytelen volt, és »Isten meghallgatta a szorongásukban hozzá fohászkodókat.«[3]

III. Henrik Pozsony alatt.
(A bécsi képes krónikából.)

A németek, hogy a kudarczot valahogy szépitsék, a pápát vádolták, ki az ostrom alatt ott járt a császár táborában, hogy békét szerezzen, és ki, szerintök, visszavonulásra birta Henriket, mert azt igérte, hogy a magyar király mindenben hódolni fog neki. Hogy az nem lehetett az egyedüli ok, azt ugyanaz a forrás maga is bizonyitja azon adatával, hogy zsold, ellátás hiánya vonta maga után a sereg elszéledését.[4] A mi pedig azt a felfogást illeti, hogy Endre mindent megigért a pápának, csak birja visszatérésre Henriket, és miután ez megtörtént és a császári sereg már túl járt a Dunán, mindent kereken megtagadott — ezt maga Leo pápa életrajza czáfolja

[1] Képes krónika 50. fej. A krónika Pozsony ostromát előbb beszéli el mint a vértesi hadjáratot, mi világos hiba, és azt mutatja, hogy a költői szerkesztés végett mennyire felforgatja a chronologiai rendet.

[2] Wojtek és Endre előfordulnak az 1055-iki tihanyi oklevél tanúi közt. Ugy látszik, e nevek igazi helyi tradition alapulnak. Egy 1240-iki kir. oklevélben elsoroltatnak az Ethuruh nemzetségből való várjobbágyok közt: Mortunus, a Mogor nemzetségből pedig: Andreas, Endres és Uros. Wenzel, Árpádkori uj okmánytár II. 101. 102.

[3] Herm. Contr. 1052.

[4] Annal. Altahenses 1052.

meg, mely szerint német udvari ármány hiusitotta meg a szent férfiú meghallgatását.[1]

A részletekben sok lehet a kétes, de a főeredmény bizonyos. Henrik kétszeres nagy hadjáratban sem volt képes Magyarország ellenállását megtörni. És e két kisérlet meghiusulása nemcsak katonai erejét gyöngítette meg lényegesen, hanem gyökerében támadta meg jogát, követelésének erkölcsi alapját. Most már nem lehetett szó arról, hogy ő mint a kereszténység előharczosa tör a pogány szomszéd ellen. A pápa közbenjárása az egész világ előtt nyilvánvalóvá tette, hogy Endre csak oly keresztény uralkodó mint Henrik. A háború idejében egy magyar főpap,

Tribur.

György kalocsai érsek kiséri IX. Leót németországi útjában, jár vele Lotharingiában és Burgundiában. A két nemzet közti küzdelem tisztán politikai, és ebben a hadi szerencse a magyar függetlenség mellett döntött, a császári főhatóság ellen.

Nemcsak seregének felbomlása, azután még a birodalmát sanyargató inség akadályozták meg Henriket a háboru folytatásában. Még életében utódjának akarta elismertetni három éves fiát, a későbbi IV. Henriket. Intézkednie kellett továbbá Bajorország ügyében, melynek herczege, Konrád nyiltan fellázadt. Ezért 1053 nyarán birodalmi gyűlésre hivta a német fejedelmeket Triburba, a régi hires császári palotába Mainz közelében

[1] Wibert, Vita Leonis II. 8.

Henriket ott el is ismerték királynak, és egyúttal atyja a hűtelen Konrád helyett őt nevezte ki Bajorország herczegévé.[1]

Megjelentek ott Endre követei is. Ha a pápa előbb, midőn Henrik látszott hatalmasabbnak, tán Magyarország érdekét vélte szolgálni közbenjárása által, most kétségtelenül másként állott a dolog. Mert ha a magyar követek csakugyan hódolást, adót, sőt hadi segitséget ajánlottak fel a császárnak (kivéve Itáliába), ez megfelelhetett a pápa óhajtásának, ki excommunicatióval fenyegette Endrét, de nem felelt meg sehogy sem a háború eredményének.[2] A magyarok hódolata és az ezen alapon megkötött béke képessé teszi majd Henriket a pápa segitésére, ki akkor déli Itáliában a normannokkal veszedelmes és szerencsétlen háborúba bonyolódott, és juniusban fogságukba is esett. Természetes tehát, hogy a császár sietett az ajánlatokat elfogadni. Ép oly természetes azonban, hogy Endre, észlelve a viszonyok változását, most tudni sem akart békekötésről. Ez elhatározásában része lehetett Konrád bajor herczegnek is, ki hozzá menekült, és ki magyar segitséggel vissza készült hóditani Bajorországot és Karinthiát.

Igy hát Triburban sem jött létre ünnepélyes békekötés. De azért a császár többé nem tesz kisérletet Magyarország meghóditására, és azok a portyázások, melyeket a magyarok Konrád támogatására Stiria és az őrgrófság felé intéztek, sem vontak magok után birodalmi megtorlást. Mindkét hadviselő fél visszavonult saját területére. De bár nem volt szerződés, a hadviselésnek változhatatlan eredménye nyilvánvaló volt az egész világ előtt. »A római birodalom elvesztette Magyarország hódolatát, és mai napig fájlalja határszéleinek pusztitását.«[3]

*

Visszatekintve nemzetünk ezen első, tizenkét éven át tartó függetlenségi harczára, legyen szabad kiemelnünk egy oly tanulságot, mely szinte geometriai szabályossággal visszatért, valahányszor hazánk ismét hasonló viszonyok közé jutott.

Az Európához való közeledés előbb vallásos, alkotmányos és kulturai tekintetben tette hazánkat függővé a nyugottól, majd midőn idegen volt a király, a nemzet politikai önállóságát is megtámadta.

E veszélytől menekülést előbb a törvényes állapothoz való visszatéréstől, azaz nemzeti király fölemelésétől reméltek. Ez a kisérlet nem vitt eredményhez, és az elnyomás nagyobb lett mint azelőtt.

Hogy ismét szabad lehessen, a nemzet már nemcsak a törvénytelen, zsarnok királyt támadja meg, hanem az összeségét mindazon intézmények-

[1] Steindorff. II. 277—232.

[2] Herm. Contr. 1053.

[3] Leo pápa életrajza, i. h. »Romana respublica subiectionem regni Hungariae perdidit, et adhuc dolet, finitima patriae praedis et incendiis devastari.«

nek, melyek egyéniségétől megfosztották. Inkább lesz ismét pogánynyá, vaddá, semhogy nyakára vegye a német igát. Inkább pusztul el mint szittya ősei, semhogy lemondjon nemzeti hatalmáról, büszkeségéről.

Ez az erőfeszités, melyet a nemzet egészen legmélyebb rétegéig kifejt, meg is menti Magyarországot. Az ősök szelleme szállott alá Leventének és Vathának seregeivel.

De azért a diadal nem maradhatott ennél az iránynál. Segitségül kellett hivni, midőn nyers erőre, nagy tömegek szenvedélyére volt szükség. De a jövőt már nem lehetett a pogány alapra épiteni. A jövő azoké maradt, kik szivvel-lélekkel küzdöttek az idegen befolyás és hatalom ellen, de Magyarországot azért az európai közösségtől nem akarják elteriteni.

Egyszerre jelenik meg tehát az idegen, nemzetellenes műveltség bitorlása és a nemzeti, de műveltségellenes irány lázadása. Egyik mindig feltételezte a másikat. Hazánk fennállását annak köszöni, hogy egyiknek uralma sem volt és nem is lehetett hosszú tartamú.

III. FEJEZET.

Trónviszályok.

Európa államaiban a XI. században még két különböző alakban jelenik meg a monarchikus, a dynastikus tényező.

Francziaországban, Angliában és Németországban, akárhány fia van az előbbi királynak, csak egy, a legidősebb követi őt trónján. Az uralkodó testvérei főurak, de az állami hatalomból nem illeti őket külön rész.

A szláv államokban, Csehországban, Lengyelországban és Oroszországban ellenben, a fejedelem halála után annyi fejedelemségre oszlik birtoka, ahány fia maradt. A legidősebbnek csak annyiban van nagyobb joga, amennyiben a főországot, Csehországot, illetőleg Krakót és Nagy Lengyelországot, vagy Kievet örökli és bizonyos elsőséget gyakorol testvérei, rokonai fölött.

Ez a feltünő különbség nem lehet csak külsőleges. Ép oly kevéssé lehet benne valami különös román-germán, illetőleg szláv jellemvonást találni. Hisz tudjuk, hogy a merovingok és karolingok idejében teljes divatjában volt az országok felosztása a frank birodalomban is.

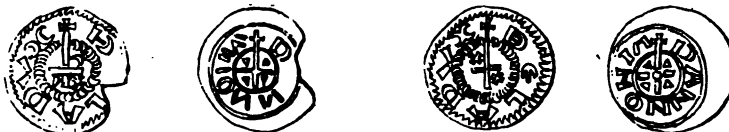
Ahol a dynastia alakitotta meg az államot, ott természetes volt, ha azt mintegy magántulajdonának nézte, amelyhez minden tagjának van jussa. Ahol ellenben a már megalakult és szervezett nemzet választ egy főt, mint egysége kifejezését, ott csak egy lehet az uralkodó, a többi királyi herczeg pedig apanage-t élvez.

Ezen összehasonlitásból kitűnik, hogy Magyarországot azon államok sorában kell keresnünk, amelyek birtoka az egész dynastiát illeti meg.

Az Árpádok családja ép oly nemzeti, az államalkotás mondai korába viszszanyúló dynastia volt, mint a Przemysleké Csehországban, a Piasztoké Lengyelországban, és a Rurikoké Oroszországban.

Valószinű, hogy már István is egész külön országrészt bizott Imrére. Most a király mellett külön egyéni értékkel és érdemmel lép fel öcscse, Béla herczeg. Egyaránt tisztelik itthon és a külföldön. Lengyelországban már élvezett jelentékeny állásáról kellett lemondania, midőn kardját bátyja és hazája ügyének szentelvén, családostól hazajött. Méltó volt, hogy ezért megfelelő jutalmat nyerjen.

A régi hagyomány szerint Endre e szavakkal hivta haza öcscsét: »Hajdan a nyomorúságban és vesződségben osztoztunk, édes öcsém, most kérlek, ne késsél, és ne maradj el tőlem, hogy részesek lehessünk az örömben is és az ország javaiban. Nincs nekem örökösöm, sem testvérem kívüled, te légy az én örökösöm, te kövess a trónon.« Erre Béla egész családjával eljött a királyhoz, ki nagyon megörült rajta, mert testvérének ereje őt gyámolitotta. Azután három részre osztották a birodalmat. Kettőt a király tartott magának, a harmadik a herczegé lett.[1] Béla része valószinű-

Béla herczeg ezüst dénárai.

leg a Tiszántúlt és a Kárpátok alját foglalta magában. Azon a területen ő gyakorolta a felségi jogokat, biráskodott, még pénzt is vert. A külfölddel szemben azonban egy volt az ország, ebben a tekintetben épen a német veszély idejében lehetett legkevésbbé gondolni megosztásra.[2]

Endre és Béla együtt vívták ki az ország függetlenségét és együtt igyekeztek ismét helyreállítani az annyira megzavart rendet, és megújítani a pogány lázadás által annyira megingatott keresztény egyházat. Endre mindenképen keresztény uralkodónak, István utódjának mutatja magát. Trónralépése után különös gondot fordít a királyi kincstárban levő ereklyék rendezésére és megjelölésére, a mivel a belga származású Leodvint, Bihar püspökét bízta meg.[3] Láttuk már, mennyire igyekezett jó viszonyba lépni a pápával, és elfeledtetni azt a kétes szerepet, melyet a pogány lázadás idején játszott. Uj monostort is alapitott, Tihanyban, Szent-Anianusnak,

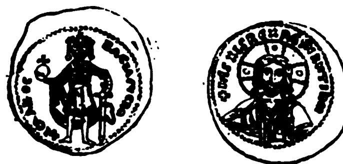
[1] Képes krónika 49.

[2] Igen szép Pauler Gyula coniecturája, mely szerint Béla 15 megyét kapott volna, Nyitrától és Trencséntől egész Biharig. (Magyar nemzet története, I. 125.) De minden részletében még sem tartom elfogadhatónak. Azt hiszem Erdély is oda tartozott, mert különben egészen el lett volna szakitva a király többi birtokától. Különben P. maga is Bélának juttatja Szolnok megyét, mely akkor mélyen benyult Erdélybe.

[3] Fundatio Sti Albani Namucensis.

Orleans híres védőszentjének tiszteletére »a saját maga, neje, fiai, leányai és élő valamint meghalt rokonai üdvösségére.«

Általában az egyházi élet ujjá éledése észlelhető minden téren. Az még csak a király és a püspökök elhatározása, hogy Szent-Péter ünnepét ezentúl három napon át üljék meg virrasztással.[1] De abban már a népnek is volt része, hogy Gellért holttestét elvitték Pestről Marosvárra, és az a sok csuda, mely szállítását és temetését kisérte, az a roppant néptömeg, mely tetemét körülállotta, úgy hogy azt alig lehetett a sírba bocsátani: mind azt bizonyítja, hogy a pogány hit már nem elégítette ki egészen a népnek feltámadt, csudák után áhítozó vallásos érzületét. Hanem mint annyiszor történetünkben, szinte ujra kellett mindent kezdeni. A tihanyi apátság alapító levele formuláiban alig hasonlít azokhoz, melyeket Szent-Istvánnak tulajdonítanak. Ha nem is a legrégibb azok közt, melyek fönnmaradtak, pedig azt hiszszük, minden esetre a legrégibb irás, melyet magyar ember irt, melyben magyar gondolkodás, magyar nyelvtudása észlelhető. Egymást érik a magyar szavak: monorou bukurea, brokinare (berkenye), áruk, fuk (Sió-Fok) szakadát, Kueskut, Keuristue ulves megaia, Giurmege holmodia rea. »Feheruuaru rea meneh hodu utu rea, post haec Petre zenaia hel rea« stb. Tanulságos más tekintetben is, hogy a Balaton északkeleti vége körül már milyen sűrű volt a magyar telepedés, és mint jönnek létre személynevekből, növények, vagy földrajzi tények alapján, szinte véletlenül, a helynevek.

Komnenos Izsák aranypénze.

1053 óta lassankint elhamvad a német háború tüze, 1054-ben még egyszer harczolnak a magyarok az osztrák szélen és haza hozzák a zsákmányt, de azóta nem törnek be oda.[2] Mióta Konrád bajor herczeg a magyaroknál való száműzetésében 1055-ben meghalt, nem is volt a ki ezt a tüzet szítsa. Már előbb is lehetett barátságos érintkezésök Henrik császárral. Erre látszik mutatni az az adat, hogy 1054-ben Eduard angol király a worcesteri püspököt követségben küldte a pápához, azon kéréssel, hasson oda, hogy unokaöcscse, Edvárd, a vasbordájú Edmondnak fia, jőjjön haza Magyarországból.[3] A Németország felé egyre erősödő békés állapot megengedte, hogy Endre másfelé fordítsa fegyverét. Ugy látszik

[1] Szent-László törvénye. I. 38. De vigiliarum sanctarum observatione. »Patruus suus Andreas rex cum omnibus qui tunc erant episcopi.«

[2] Ann. Altahenses. 1054. Post haec ipsam provinciam incursare cessaverunt.

[3] Florentius Wigorniensis, Chron. Thorpe kiad. I. 212. Emlitettük már Szent-István történetében az angol királyfiaknak Magyarországban való megtelepedését. Ugy látszik, hogy itt meg is nősültek. Egy XII. századi normann egyházi történetiró, Ordericus Vitalis még azt is tudja Eduardról, hogy nőül vette Salamon hun király leányát. Látszik, mint mosódott el a hagyomány, melynek kezdetben volt történeti alapja.

ekkor szerezte meg a Szerémséget, mely István korában görög kézre jutott volt. Erre mutat, hogy 1057-ben Szófiában járnak magyar követek Komnenos Izsák császárnál, kivel békét is kötöttek.[1] Ugy látszik ez a terjeszkedés adta meg történeti alapját annak a hamisitott oklevélnek, amely szerint Radó nádor klastromot alapitott a Száva melléki Szent-Demeterben, a régi Sirmiumban, 1057-ben »az igen kegyes Endre királynak és a győzhetetlen Adalbert herczegnek korában.« A római culturának ez a régi csomópontja abban az időben jutott állandóan magyar kézre.

Nyugton, békén volt az ország és jó ideig csak hasznát érezte annak, hogy a királyi hatalom telje két testvér közt van megosztva. De az a családi érzés, mely minden dynastiának veleszületett létalapja, a két főszereplőnek személyes bűne nélkül, oly összeütközéshez viszi az ellentéteket, mely több mint két évtizeden át megszakitja hazánk nyugodt fejlődését, és ujra a külföld uralmának veszélyét idézi elő. Történeti hagyományunk e korszak felől tán nem minden izében megbízható, és sok részletét ki lehet igazitani más, külföldi iróknak adataiból. Hanem szinte többet nyujt a szigorú történeti előadásnál: életteljes, nemzeti drámát teljes érzékkel a szereplő személyek jelleme és a helyzetek nagyszerüsége iránt. Az a kor, mely a nemzet lelkét uj ideálokkal birta gazdagitani, megteremtette a maga költészetét a krónikairásban. Világi történetirásunk első kezdetei épen e testvérharczok idejére vezetnek vissza.

Régi igazság, már Aristoteles kifejezte, hogy szinte ellenkezik a természettel, hogy egy király másra hagyja koronáját, ha van fia. Midőn Béla hazajött, volt már két fia, Géza és László, Magyarországon született aztán a harmadik, Lampert. Akkor még Endrének nem volt örököse. De 1052 vagy 1053-ban neje Anasztázia fiat szült, Salamont, később még egyet, Dávidot. Azonkivül volt még egy maróthi ágyasától György nevű fia.[2]

Salamon születése óta Endre szemében ez volt az első személy, nem mint addig, érdemes öcscse. Ugy az országnak, mint kis fiának érdekében békét és családi összeköttetést keresett a német királyi házzal. Régi nagy ellensége, III. Henrik már 1056-ban elhunyt, még deli férfikorában. Csak néhány évig élvezhette a császári hatalom teljét, és a büszke imperatornak Magyarországban, Itáliában, sőt királyságában is tapasztalnia kellett, hogy az ő dicsőségének is vannak korlátai. A feltörekvő egyházi irányt és a német törzsek önállóságát ép oly kevéssé törhette meg fegy-

[1] Kedrenos, Chron. II. 645. Skylitzes alapján.

[2] Volt Endrének egy jóval idősebb leánya, Adleyta. Ez 1057—58-ban már eladó volt, »iam thoro maritali tempestiva.« Vratiszláv cseh herczeg első neje halálán búsulva meglátogatta Endrét, és ott halálosan beleszeretett Adleytába, kit nőül is nyert. Ezek szerint legalább 10 évvel idősebb volt Salamonnál. Abban azonban téved e történet elbeszélője, Cosmas, hogy A. volt Endre egyetlen leánya. A tihanyi oklevélben a király leányairól szól. Meglehet, hogy a többi korán meghalt.

verrel, mint a magyarok függetlenségi érzetét. Voltakép uralkodásának csak egy eredménye volt maradandó, az hogy utána fiát, IV. Henriket elismerték királynak, bár még csak hat éves volt. A kormányt helyette az özvegy császárné, Ágnes, jóakaró, vallásos hölgy igazgatta, a pápa és az országnagyok segitségével. Ily viszonyok közt a béke és barátság felajánlása Endre részéről a német udvarnál kedvező fogadtatásra talált. Annál kedvezőbbre, mert a magyar király egyúttal megkérte kis fia számára 10–11 éves leányának, az 1047-ben Italiában született Judithnak kezét. A császárné és a német fejedelmek hajlottak a magyar király kivánságára. A német udvar Augsburgból elutazott kelet felé, az őrgrófságba. 1058 szeptember 20-án volt a fejedelmi talalkozás a Morva mezején. A két birodalom közti egyenlőség abban nyert kifejezést, hogy mindkét fél egyaránt megesküdött a békére.[1] Ugyanakkor történt a határ végleges kitüzése a két állam közt. Egyúttal a kis Judithot átadták Endre királynak, jegyese atyjának.[2] Akkor még általános szokás volt, hogy az uralkodók leendő nejeit azon nép körében nevelték, melynek sorsához kötötte őket a jegyesség és házasság.

Salamon és Dávid.
(A bécsi képes krónikából.)

»Mivel pedig a rokoni szeretet és a tulajdon vérei iránt való hajlandóság útjában szokott állani az igazságnak, minek pedig királyoknál nem volna szabad megtörténnie a fia iránt való szeretet legyőzte Endre királyban az igazságot. Megszegve tehát igéretét, fiát, Salamont, ki akkor öt éves fiúcska vala, uralkodásának tizenkettedik évében, midőn a kor őt már megtörte, királylyá fölkenette és megkoronáztatta.« Úgy látszik, ez még megelőzte a békét és a királyi eljegyzést, sőt tán szükséges előföltétele volt emennek. Endre legalább úgy tüntette fel a dolgot, mintha mindezt' a béke érdeke követelné, és másként nem nyerhetné el nőül a császár leányát. Ez a politikai ok a maga súlyával engedésre birta Bélát és fiait is. Belenyugodtak a koronázásba, és az országnagyok sem mondottak ellen.

Aránylag könnyű oly veszteségbe belétörődni, mely csak a késő jövőben várható. De mihelyt közvetlen érezhető a veszteség, harag váltja fel a lemondást. »Midőn Salamon koronázása alatt azt énekelték: légy ura testvéreidnek, és a tolmács Bélának megmagyarázta, hogy azt az apróságot, Salamont teszik meg az ő uránák, a herczeg nagy haragra

[1] Ann. Altahenses. 1058. »Rex cum matre in fines Ungarie venit, utriusque regni primores jure jurando pacem firmare fecit.«

[2] Meyer von Knonau, Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV. I. 96.

gyulladt.«[1] Egyszerre világosan állott előtte meghajlásának minden következése magára és fiaira nézve, kik már jóval idősbek voltak Salamonnál.

Nem tudjuk, mennyiben alapult Bélának igénye bátyjának egyenes, kötelező igéretén. Azt sem szabad felednünk, hogy hagyományunkban a Bélának és utódainak kedvező felfogás vált uralkodóvá, bár eleinte nem hiányzott az Endre javára hajló sem. De az bizonyos, hogy a magyar nem birt még elképzelni maga fölött kiskorú uralkodót. Mint a törököknél mai napig, és mint kiválóan harczos népnél nem is igen lehet másként, az uralkodó családnak a fejedelemhez legközelebb álló, de már fegyverfogható tagja, tehát, ha felnőtt fia nem volt, az öcscse vagy nagybátyja, tartatott a trón örökösének. És ha igy a nemzeti felfogás már magában véve is kedvezett Bélának, az iránta való rokonszenvet még inkább táplálta az a gyanú, hogy az ifjú király, kinek német lesz a felesége, a németekhez fog szítani. Igen közel volt még a Péter kora, nem feledték el, minő bajt és megalázást hoztak az idegenek a hazára. És hol lehetett volna az ilyen törekvés ellen erősebb bástyát találni, mint Bélában? A viszonyok hatalma Bélát teszi a nemzet hősévé, testvérével a királylyal szemben.

Salamon koronázása.
(A bécsi képes krónikából.)

Azért nem tört ki mindjárt a háború, hisz a törvényes király még élt. Hogy merte volna azt a testvére megtámadni? De a kölcsönös gyanú egyre mélyebben fészkelte magát a szivekbe. A németek igen rosz néven vették, hogy sem Béla, sem fiai nem voltak jelen a morvamezei találkozáson.[2] Az egész világ előtt nyilvánossá lőn, hogy a magyarok hatalmas herczege nem ért egyet királyával és szinte tiltakozik a német szövetség ellen. Másrészt meg el lehetett hitetni Bélával, hogy bátyja az ő életére tör.

»Az árulkodók, kiket mai nap is annyira kedvelnek, besúgták a királynak, hogy Salamon nem fog uralkodhatni, ha Béla él; más oldalról pedig Béla herczegnek azt tanácsolták, hogy addig alkalmas az idő az ország megszerzésére, míg Salamon még kicsike, az ő atyja pedig elag-

[1] Képes krón. 51. A koronázási misében fel van véve Izsák áldása, melylyel Jákóbot, [illegible]: »Et serviant tibi populi, et adorent te tribus; esto dominus fratrum tuorum, et incurventur ante te filii matris tuae.«

[2] Ann. Altahenses. 1060. »Cui conventioni regis frater Bel nomine, cum filio non aderat, ideoque nostratibus semper suspecti erant.«

gott és beteges. A király és a herczeg összejöttek hát Várkonyban. A király pedig tudta, hogy halála után fia nem uralkodhatik, ha a herczeg nem akarja és ezért tanácsot tartott két hű emberével. Igy szólt: próbára akarom tenni a herczeget és megkérdezem tőle, a koronát akarja-e, vagy a herczegséget?« »Maga elé tétette a koronát vörös szőnyegen, és a mellé a herczegséget jelentő kardot. Ha a herczeg a herczegséget választja, birja békével, de ha a koronát, azonnal keljetek fel, ti jobbágyaim, és vágjátok le a fejét. Ezek meg is igérték. Miklós a királyi hirnökök ispánja, mint ajtónálló kivülről meghallotta mindezt, és midőn Bélát a királyhoz hívták, és az belépett az ajtón, gyorsan odaszólt neki: ha élni akarsz, vedd a kardot. Többet nem is mondhatott. És a mint Béla belépett, és meglátta a király előtt a koronát és a kardot, elbámult rajta. Mihelyt leült, a király föltápászkodott ágyában, és így szólt: vezér, megkoronáztam fiamat, nem sóvárságból, hanem a császárral kötött béke miatt. De neked szabad az akaratod. Ha a királyságot akarod, vedd a koronát, ha a herczegséget, válaszd a kardot, a másikat hagyd fiamnak. De a korona igazság szerint a tied. Béla azonnal ráismert Miklós ispán szavaira és így szólt: legyen fiadé a korona, úgy is felkenték már: add nekem a herczegséget, és mindjárt a kard után nyult. Erre a király földig meghajtotta magát előtte, mi csak ritkán történt meg. Azt hitte, hogy Béla együgyűen lemondott a koronáról az ő javára, úgy mint egykor Levente tette volt, pedig a herczeg csak féltében tette.«

A várkonyi találkozás elbeszélése költői kiszínezése a valódi helyzetnek. Salamon koronázása óta nem lehetett többé igaz béke a két testvér közt. Családi viszonyainál fogva mindenikük számithatott külföldi támogatásra. Béla, félve a király ármányától, kivel szemben tulajdonkép nem volt joga, elmenekült családostól Lengyelországba, hol akkor már unokaöcscse a »merész« II. Boleszló (Smiały) volt az uralkodó (1059). Másrészt meg Endre, látva, mint csüng a magyarok java része Bélán, szinte külföldi segitség után nézett. Régebbi időben Oroszország lehetett volna az ő gyámola, és megmaradt az a hagyomány, hogy Endre megszerezte magának cserében Ketelpataka földjét, a Sátorhalma alján »mert alkalmas volt a királyi vadászatra, másodszor meg, mert neje szeretett ott lakni, közel szülőföldjéhez, mivel az orosz király leánya vala, és félt a német császár bejövetelétől.«[1] De akkor Jaroszláv nagyfejedelem már meghalt; és utóda Izeszláv kénytelen volt a birodalmat testvéreivel megosztani, azonfelül meg szerencsétlenül harczolt a kúnok ellen, úgy hogy e részről semmi segitség sem volt remélhető. De ott voltak uj rokonai: veje a cseh herczeg és fiának sógora a német király. Endre fiát, menyét és kincseit, több főúr kiséretében, kik közt egy Thietbald nevű ispánt emlitenek, elküldte biztos helyre az osztrák őrgrófhoz, ki Melkben fogadta őket.

[1] Anonymus. 15.

Viszont a német udvar meg kiváló vitézeket küldött a magyar királyhoz nagy kisérettel: Eberhárd szász zeitzi püspököt, Vilmos thüringiai őrgrófot és Botót, a bajor palotagróf fiát[1] (1060).

Mihelyt Endre a maga és fia ügyét a németekre bizta, a küzdelemnek egyszerre nemzeti lett a jelentősége. Nem láttak már különbséget a magyarok Endre és Péter közt. Midőn Béla három lengyel dandár élén bejött az országba, csaknem az egész ország hozzá csatlakozott, mint 14 évvel azelőtt Endréhez. »A király zsoldjába fogadta rokonát, a cseh herczeget és bizott zsoldosainak sokaságába. Magyar azonban nem volt sok vele, mert közülök számosan kisérték el Salamont, és az országban maradtak legnagyobb része Bélához pártolt.«[2] Az első összecsapás a Tiszánál, a királyi és herczegi birtok határán lehetett. Ebben, kemény tusa után, Béla lett a győztes. Ellenállhatatlanul tört elő a birodalom kapui felé. A német vezérek még egyszer megkisérlették a harczot. A Rába és a Lajtha kapuja közt, Mosony táján ment végbe az a csata, melyet a mindkét oldalon kifejtett hősiesség tett nevezetessé és mely talán történeti alapját szolgáltatja a nagy német hősi epos, a Nibelungok, egyik leghatalmasabb episódjának.

»Béla nagy sereggel nyomon követi a királyt és annál a szoros útnál, melyet a birodalom kapujának neveznek, hátban megtámadja. A németek mindjárt fegyvert fognak, roppant ütközet támad, mindkét fél megfesziti egész erejét. Azok a magyarok, kik Endrével voltak, csakhamar megfutottak, a németeket pedig, kik a szűk helyen alig mozoghattak, elnyomta a nagy sokaság. [illegible]an elestek közűlök, végre csatarendjök megbomlott és meghátrálnak. Endre még élve az ellenség kezébe jutott, de csakhamar kiadta lelkét, összetaposva szekerek és lovak tolongásában.« Fogságba estek a német vezérek valamennyien, velök hadi népök. A sok hős közt leginkább kitűntek Vilmos őrgróf és Poto gróf. »Mert ezek, mikor a németeket öldösték, egy dombos helyen megállottak, és oly nagy vérontást vittek végbe, hogy amit előbb hősök dolgában bámultunk, az mind most kicsinynek látszik hozzájuk képest. Estétől hajnalig harczoltak, és akkor sem birták őket elfogni, hanem magok adták meg magokat becsületre.«[3] A szerencsétlen királyt az általa alapitott Tihanyban temették el. A németekhez való csatlakozása elhomályositotta emlékét, elfeledték, hogy csak a »Fejér« Endre okossága birta megmenteni hazánkat attól a Scyllától és Charybdistől, melyek közt annyi időn átt hányódott: a német uralomtól és a pogány forradalomtól.

A hadi szerencse egyszerre urává tette Bélát az országnak. Még 1060-ban megkoronáztatta magát királynak Fejérváron, Szent-Miklós napján (deczember 6).[4] »Az országban nem volt ellensége. Azok a magyarok, kik

[1] Ann. Altahenses 1060.
[2] Bécsi krónika. 114.
[3] Ann. Altahenses, i. h.
[4] Ezt az adatot egyedül Muglen Henrik krónikája tartotta fenn.

Az Athenaeum nyomása.

A TIHANYI ALTEMPLOM I. ENDRE SIREMLÉKÉVEL.

(Dörre Tivadar eredeti rajza.)

Az Athenaeum kiadása.

A tihanyi apátság, régi remetelakásul szolgáló barlanggal.

(Dörre Tivadar eredeti rajza.)

Endrénél voltak, látva Béla győzelmét, most ő hozzá fordultak.«[1] Helyzete sokban hasonlitott Endrééhez, midőn ez jutott a trónra. Őt is a nemzeti szenvedélyek fellobbanása segitette uralomra, és neki is mérsékelnie kellett azok túlzásait; fenn kellett tartania a kereszténységet és a királyságot. Ezért, mint ezelőtt bátyjának, azon kellett lennie, hogy a németek elleni harcz, mihelyt az ország függetlensége ki van víva, ne váljék a két nemzet elkeseredett mérkőzésévé, mely kizárja a józan megegyezést.

Mindkét irányban azt az ildomosságot és azt az erőt mutatta, mely méltó ősévé teszi őt az Árpádház legünnepeltebb uralkodóinak és hőseinek.

Évek óta már megszűnt a törvényes állapot. Nem volt, ki erőt adjon az ispán és a püspök parancsának. A német elleni harcz új életre keltette a régi szittya szellemet. Népies pogány mozgalom volt az, mely vállára emelte Bélát, és a mely most, midőn kiválasztottja győzött, részt követelt a győzelemből. A pogány vezetők is tanultak az 1046-iki esetből.

Az akkori nagy pogány vezérnek, Vathának, fia János volt most a pogány párt feje. »Számos táltost, javasasszonyt és varázslót gyüjtött maga körül, és azoknak igézései kedvessé tették őt az uraknál.«[2] Maga Béla pedig, mig a németekkel és Endrével végkép le nem számolt, nem ingerelhette maga ellen a népet. Érdeke azt kivánta, hogy a nép mentől szélesebb rétegei csoportosuljanak körülötte, hisz, mint Péter korában, az urak a német párton voltak. Ezért uralmát némileg demokratikus alapra kellett helyeznie, mint egykor Abának.

Meg is találta ennek a formáját. A vezérek korabeli községnek ujult meg az emléke, midőn a király hiradói szerte hirdették az országban: jöjjön minden faluból két-két jobb módú gazda a király tanácsába, Fejérvárba. És mivel még a tanács nem volt elválasztva a harcztól, és a nép örvendett, hogy itt a szabadság és részt vehet a közügyekben, a parasztok és szolgák nagy sokasága kisérte el a képviselőket a székes városba. Olyan lehetett István metropolisának képe ekkor, a minő Pesté volt, amidőn Gellért és társai oda állottak a pogány csorda elé. A nagy tömeg láttára most is megijedtek a püspökök és az urak, mert hisz könnyen hatalmába keritheti a várost.

»A nép pedig elöljárókat választott, a kiknek szószéket állitottak fából, hogy látni és hallani lehessen őket. Ezek az elöljárók pedig követeket küldtek a királyhoz és az urakhoz a régi rettenetes igével: Engedd apáink szokását, hagyj pogányúl élni. Megkövezzük a püspököket, kihányjuk a papok belét, megfojtjuk a deákokat, felakasztjuk a dézsmálókat, lerontjuk az egyházakat, összezúzzuk a harangokat.«

»Ennek hallatára búsult a király és három napi gondolkodási időt kért. Ezalatt pedig a nép elöljárói emelkedett helyökről gonosz dalokat

[1] Budai Krónika. 115.
[2] Bécsi krónika. 47.

mondtak el a hit ellen, és az egész nép örvendezve zúgta; úgy legyen, úgy legyen!« Sok időbe került, míg ismét mint politikai szereplő lép fel az a nép, mely akkor és mindig, az idegen befolyás megdöntésével kereste szabadsága visszaállitását.

Béla nagyon ügyesen használta fel a három napot. Összeszedte katonáit, kik aztán megtámadták a tömeget, a szónokokat ledobták a magaslatról, néhányat megöltek, másokat elfogtak és jól megvertek, és így nagy ügygyel-bajjal elfojtották a lázadást. Megmaradt az emléke annak, hogy az ujra diadalmas egyház mint állott boszút konok ellenségein. »Meg van irva a régi könyvekben a magyarok történetéről, hogy a keresztényeknek eltiltották nőül venni Vatha és János valamely atyafiát, mivel ők Datan és Abyron módjára a magyar népet elteritették Krisztus hitétől.«[1] Kemény büntetés sujtotta a pogány hitért rajongó férfiakat és nőket. Egy Rasdi nevű javas asszonyról — Bonfini varázsolónak nevezi — fel van jegyezve, hogy az igen keresztény király elfogatta és addig tartotta éhen börtönben, míg tulajdon lábait meg nem rágta, és meg nem halt. Igy végződött a pogány hit utolsó nagy fellobbanása a kereszténység teljes győzelmével. De tévednénk, ha a pogányság lassú elzsibbadását és elhamvadását az ellene alkalmazott kegyetlenségnek tulajdonitók. Az ősi hitnek megszűnt az erkölcsi alapja, mihelyt magok a keresztény királyok váltak azon nemzeti eszmék hőseivé, melyek a magyar pogányságnak egyedül adtak igazi tartalmat.

I. Béla.
(Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

Béla a németek fölött kivivott győzelmet nem használta fel támadásra. Ismerve a német birodalmi viszonyokat, tudhatta, hogy az ilyen támadás Magyarország ellen fegyverezné föl az összes törzseket, mig ellenben, ha a magyar háború csak a királyi család ügyének tünik fel, a német fejedelmek nem igen fognak Salamon kedvéért áldozatokat hozni. Foglyaival jól bánt, a vezéreket váltság nélkül haza bocsátotta, sőt Vilmos thüringiai őrgrófot megnyerte vejéül. A német vitéz megszerette ugyanis Béla legidősebb fiának, Gézának, — kit a németek biblikus néven Joasnak neveznek — belső barátságát. »Az ilyen barbár nemzethez képest nem ala-

[1] Bécsi krónika. 47.

csony lelkű ifjú aztán megkérte atyját, hogy ne bánjék a fogolylyal hadi törvény szerint, sőt kösse őt magához.« Igy lett a fogoly Vilmosból Zsófia királyleánynak jegyese.[1] Vilmos haza ment Thüringába, hogy nagy készülettel, gazdagságának fitogtatásával jöhessen el ujra arájáért. Fel is készült, de útközben elragadta a halál. Menyasszonya aztán rokonának, Udalrikh karantán őrgrófnak lett a neje.[2] Igy a magyar királyi ház mégis összeköttetésben maradt egy hatalmas német dynastiával, mert Udalrikh is thüringiai volt, Vilmos unokaöcscse, és csak anyja után birta Krajnát és Isztriát.

Ezalatt Endre özvegye, Anasztázia, Regensburgba ment Ágnes császárnéhoz, fiával és menyével. Ágnes és az ifjú király hajlandók lettek volna azonnal új háborúra, és a bajorokban lobbot vetett a dynastikus lelkesedés és a magyar-gyűlölet, de azért harczra még se került a dolog. Az udvar a Rajna felé utazott, a fejedelmekkel meghányni-vetni az ügyet. Ugy látszik, Béla nagylelküsége nem maradt hatás nélkül a német urakra. »Béla, mindezen bajok kútfeje és oka, korán örvendett, midőn azt hitte, hogy a királylyal békére léphet foglyai által. Mert a német királyokat nem lehet fenyegetéssel megijeszteni vagy meghajlítani.«[3] Tényleg azonban 1061-ben nem történt semmi Salamon érdekében. 1062-ben pedig Anno kölni érsek elragadta az ifjú királyt anyjától és az ebből keletkező viszályok teljesen képtelenné tették a birodalmat a külfölddel szemben való erélyes fellépésre.

Igy nyert Béla időt hatalma biztositására, nemzete egyházi és világi ügyeinek rendezésére. Mert a pogány mozgalom általános és mélyreható volt: »a magyarok elhagyva a hitet és a keresztséget, egy éven át tévelyegtek vallás dolgában, ugy hogy sem pogányok, sem katholikusok nem voltak, mig végre saját elhatározásukból ismét csatlakoztak a kereszténységhez.«[4] Mint bátyja, ő is alapitott klastromot, még pedig szintén Dunántul, Szekszárdon.[5] A vallásos érzés emelésére szolgált az az intézkedése is, hogy a vásárokat ne vasárnap hanem szombaton tartsák.

»Békében tartotta országát, ellenségek háborgatása nélkül, és javát kereste nemzetének. Nagy pénzeket veretett igen tiszta ezüstből, és az eladó tárgyak értékét igaz mérséklettel szabályozta. Nem engedte, hogy a kereskedők és pénzváltók a kapzsiság utálatos zsarolásával az együgyüektől és póroktól felesleges hasznot harácsoljanak össze. Byzanczi pénzeket hozott forgalomba egész birodalmában. Ezüst denárokat is veretett, mint mondva volt, melyekből 40-et számitottak egy aranyra. Ezért neveznek most is 40 denárt egy aranynak, nem mivel aranyból vannak, hanem mert abban az időben annyit

[1] Lambertus Hersfeldensis Annales 1061. Mon. Germ. Scr. V. 162.

[2] U. o. 1062.

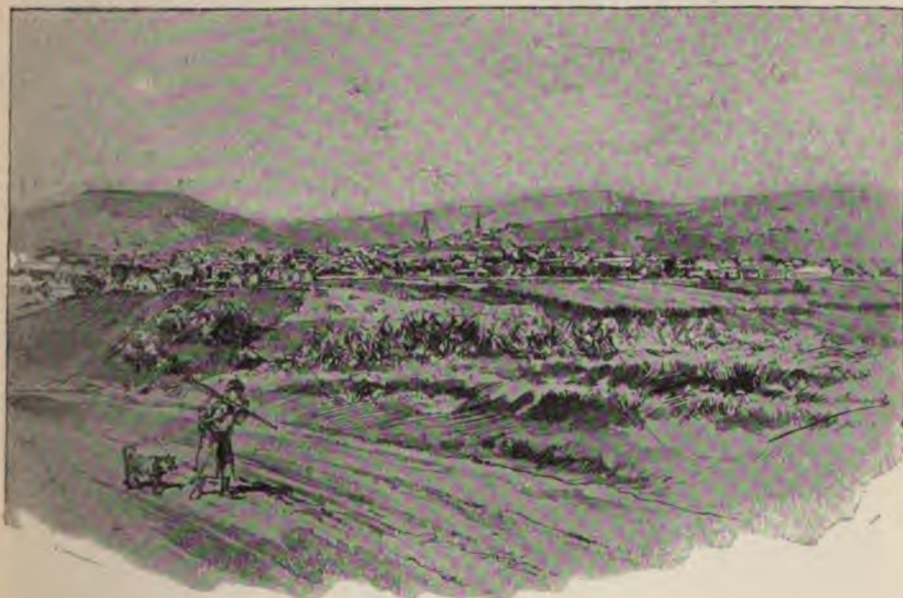
[3] Ann. Altahenses. 1061.

[4] Kézai krónikája. IV. 1.

[5] Fraknói Vilmos, A szekszárdi apátság története. A Sz. név magyarázata szeg és szárból, mert Béla szöghajú és kopasz — szár volt, egyik legnevetségesebb produktuma az esztelen etymologizálásnak.

értek. Élete egész idejében egész Magyarországon nem változott a pénz.«[1] Ebből az utolsó észrevételből kitünik, hogy III. Béla uralkodásának sok vonását olvasztották be e gazdasági képbe. De igazi hagyománynak látszik, hogy alatta az ország meggazdagodott, felvirult. »Fölemelte fejét a szomszéd tartományok felé, dúsak voltak a szegények és dicsők a gazdagok.«[2]

De a béke nem tartott soká. IV. Henrik 1063 pünkösd táján kiszabadult az Anno fogságából és a nagyravágyó Adalbert brémai érsek gyámsága alá került. Nagy befolyása volt akkor a német kormányra a ravasz és bátor nordheimi Ottónak, Bajorország herczegének, és leginkább az ő ösztönzésének tulajdonitható, hogy a német fejedelmek Mainzban elhatározták a magyar háborút, Salamon visszahelyezését. Az ifjú királynak

Szekszárd.
(Kimnach László eredeti rajza.)

ez volt első hadjárata: mindegyik iparkodott kitenni magáért. Akkor már fényes pánczélos sereg volt a német: a királyi és püspöki ministerialisok katona-rendje II. Konrád óta lovagsággá fejlődött; a paraszt már nem hadakozott, hanem jobbágyságba sülyedt. Az igazi vezér nordheimi Ottó volt.

Béla a roppant hadi készülettel szemben alkudozáshoz folyamodott. A németek azt állitották, hogy lemondott volna a koronáról és elismerte volna Salamont urának, ha ennek fejében megtarthatja herczegségét. Még arra is kész volt, hogy fiát, Gézát túszul adja, míg igéretét beváltja.[3]

[1] Képes krónika. 52.
[2] Bécsi krónika. 117.
[3] Ann. Altahenses. 1063.

De bárminők voltak feltételei, bizonyos, hogy a németek erejök érzetében azokat visszautasitották. Magyarország teljes alávetésének eszméje derengett ujra előttük.[1] A magyarok nem várták tétlen az ellenséges hadat. Az ország kapuját és a végvárakat erős őrség védte. Nem is hatolhatott volna Henrik előre, ha a seregében levő magyarok, Salamon hívei, nem találnak utat nádasok közt, mint tizenkilencz évvel azelőtt Béla hivei a ménfői csata előtt. Két napi út Mosony kapujáig vezette őket. Ugyanakkor oda érkezett a fősereg is a királylyal. Azonnal megrohanják a várat, és azt rövid, de véres harcz után be is veszik. Hazánk ismét nyitva állott a német hatalom előtt.

Dömös.
(Demjén Zoltán eredeti rajza.)

De a háború ezzel nem volt eldöntve. Béla a nemzet egész erejével közel táborozott, és döntő csatára készült. Hanem a derék király már csak romja volt a régi daliának. Dömösön, midőn királyi trónusára lépett öszroskadt alatta a padló; halálos betegen vitette magát a harcztérre, és

[1] Jellemző, hogy a német forrás megdicséri a királyt, hogy »a magyar csalfaságtól« nem engedte magát eltérittetni szándékától, és reményt adva a békére, előre nyomult; Bélának ellenben »veleszületett ravaszságot« vet a szemére, mert az alku alatt sem mulasztotta el az ország bejárásainak és a váraknak megerősitését. Hiába, nem csak a mi krónikáink pártosak.

ott, midőn hirét vette Mosony elvesztének, meg is halt.[1] Népe tán istenitéletet látott szerencsétlenségében, halálában. Géza nem akarta vér árán szerezni a koronát, mint atyja tette. Kitért Salamon utjából. »Jobb szeretett mérsékelt birtokot békén élvezni, mint túlságos nagyravágyásával koczkára tenni nemzetét. Azt izente Henrik királynak, ha Salamon őt születéséhez és tehetségéhez képest meg fogja becsülni, hive lesz.« A magyarok is megigérték ezt, sürgős követséggel.

Mint egykor atyja Pétert, úgy kisérte most Henrik sógorát a királyi székhelyre, Fejérvárra. De mégis nagy volt a különbség a két bevonulás közt, és Endrének, Bélának hősiessége, a magyar nemzet szabadságszeretete nem maradtak eredmény nélkül. Alávetésről szó sem volt: a magyar király mint egyenrangú vendégét fogadta hatalmas szövetségesét.[2] E szövetségnek záloga volt Salamon házassága Judittal, mely csak akkor köttetett meg. Az új király hálásnak mutatkozott azok iránt, kik trónjára segitették. Dúsan megajándékozta Henriket és a német fejedelmeket »Magyarország gazdag kincstárából.«[3] Különösen felemlitik azt az ajándékot, melylyel Anasztázia kifejezte háláját a bajor herczeg iránt. Régi hatalmas fegyver volt ez, melyet Attila kardjának mondottak, és mely, minthogy a

IV. Henrik Salamont Fejérvárra kiséri.
(A bécsi képes krónikából.)

[1] Képes krónika. 52.

[2] Ann. Altahenses. »Salamon, non immemor factae in se pietatis, invitavit regem ad Wizzenburg—cum Ungris pax firmatur.«

[3] Budai krónika. 122.

hún király azt a keresztények legyilkolásában forgatta, mint a krónikás babonás félelemmel mondja, végzetes volt minden birtokosára nézve.[1] Oly sűrű és békében-harczban váltakozó volt az érintkezés akkor a német és a magyar közt, hogy a Nibelung hagyománynak teljes erővel meg kellett ujulnia, különösen midőn német királyleányt vezetett oltárhoz a magyar király. Nem csuda tehát, ha épen ez időben fordul elő a hún-magyar képzelt rokonságnak vagy azonosságnak első kimutatható adata.[2]

Midőn Henrik visszatért (1063 szept. vége felé), azt hihette, hogy Salamon trónja teljesen biztosan áll. A németeknek sokkal nagyobb érdekök is volt szövetségesök fenntartásában, semhogy ne óvakodtak volna mindentől, a mi a magyarok büszkeségét sérthette. Hanem úgy látszik, hogy Géza követelése a herczegséget illetőleg nem teljesíttetett. Ezért a herczeg testvéreivel Lengyelországba menekült, hol, mint atyja nehány évvel azelőtt, szives fogadtatásra talált. Őt is lengyel sereg kisérte vissza, és pártja az egész országban annyira megerősödött, hogy Salamon Mosony erős várában volt kénytelen meghúzni magát. »Ekkor a püspökök és apá-

Dombormûvek a pécsi templomból.

tok teljes erővel békitették őket. Különösen pedig Dezső püspök szelídítette meg engesztelő szózatával Géza lelkét, úgy hogy az végre belenyugodott abba, hogy Salamon legyen a király, bár ifjabb nála, ő pedig örökölje békén atyjának herczegségét. Hallgatva ez üdvös reábeszélésre, letett a gyűlöletről. Fábián és Sebestyén napján (január 20-án), Salamon király és Géza herczeg egész Magyarország szine előtt békét kötöttek. A reá következő feltámadás ünnepet pedig, teljes udvarukkal együtt, ülték meg Pécsett. Husvét napján, az összes urak jelenlétében, Géza herczeg föltette a koronát Salamon király fejére és elvezette őt nagy pompával Szent-Péternek az apostolok fejedelmének királyi bazilikájába, a misére. És az egész Magyarország gyűlése, látva a király és a herczeg békéjét és kölcsönös szeretetét, dicsérte az Istent, ki szereti a békességet, és nagy volt a népnek a vidámsága.«[3]

[1] Lamberti Annales. 1071.

[2] Ezt a véleményemet Hunfalvy Pállal szemben (Oláhok története, I. 279. l.) Lambertus adata alapján teljesen fenntartom. Lambertus hitte, úgy azok is, kiktől az adatot hallotta. Természetes, hogy a hún-magyar rokonságot ez a hit azért nem bizonyitja.

[3] Képes krónika. 53. A hazai hagyomány e ponttól fogva teljesen független az altaichi évkönyvek elbeszélésétől és igen régi keletű, mit a pontos hely- és időhatározások mutatnak.

Ismét az Endre és Béla alatti állapot állott tehát helyre. A dynastia természetes megoszlása ujra megbontotta a nemzet egységét. De nem szabad felednünk, hogy a herczegek hatalma fontos, szinte szükséges ellensúlya volt a különben veszélyessé válható német befolyásnak, és így jelentékeny előmozditója a nemzeti függetlenség megóvásának.

IV. FEJEZET.

Salamon és a herczegek. Az ország kiterjesztése.

Ifjú lelkesedéssel, azzal a szilárd elhatározással, hogy múló félreértések és aláváló gyanúsitások nem zavarhatják meg a testvéri egyetértést és nem koczkáztathatják a nemzet békéjét, fogtak az unokatestvérek az ország kormányzásához. Mint apáik idejében, most is hosszú időn át fennállott a nyugalom az ország javára, boldogulására.

Salamon.
(Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

Salamon és Henrik szoros szövetségének és az 1058-iki béke megújitásának volt köszönhető, hogy épen a legveszélyesebb oldalon, a német határon nem kellett megtámadástól tartani. Annál inkább lehetett a többi oldalon megmutatni a magyar kard élét és versenyezni erőben és vitézségben.

E korszak hadi vállalatainak elbeszélése csak krónikáink költői színezésében maradt reánk. De mivel úgy az akkori állapotoknak, mint a későbbi, már ismert viszonyoknak megfelel e tudositások tartalma, lényegében elfogadhatjuk adataikat előadásunk alapjául.

Az első közös vállalat Géza sógorának Zolomér horvát zsupánnak érdekében történt. Őt a karantánok támadták meg és a magyar fejedelmek elvett birtokai visszaszerzéseért fogtak fegyvert.[1] Vissza is szerezték neki azt, amit tőle elvettek, valószinűleg a Quarnero melléki tartományt. A horvát fejedelem a kor szokása szerint dúsan megajándékozta a királyt

[1] Itt csak az okoz nehézséget, hogy nemcsak Zolomér, hanem a vele szomszédos karantán, azaz krajnai és isztriai őrgróf, Udalrikh is, mint láttuk, sógora volt Gézának. Inkább lehet tán a horvátok közt belső háborúra gondolni, mint Büdinger is véli. Ein Buch ung. Geschichte, 23—24.

és Gézát drága prémekkel, mikben országa bővelkedett, aranynyal és ezüsttel. Állandó eredménye e hadnak nem volt, de fontos, hogy a tenger felé, merre István ideje óta nem járt, ujra utat nyitott magának a magyar sereg.

Valószinüleg a cseh-, lengyel harczokkal függött össze a csehek elleni hadjárat. 1068 óta Boleszláv ismét háborút viselt Vratiszláv cseh herczeggel Szilézia birtokáért. Ha a király nem is, Géza bizonyára a lengyel részen foglalt állást. E harczoknak csak egy episodja emlittetik. Egy cseh csapat betör Trencsénbe, sok embert hurczol magával és nagy prédával távozik. Ezt megbosszulandók, a király és a herczeg viszont Csehországban pusztitanak. Itt tűnik fel először azon kor mondai hősének, Bátor Oposnak, Márton fiának neve, ki egy óriás termetű cseh vitézt párosviadalban legyőzött, és ennek a tettének köszönte első dicsőségét. Valószinű, hogy a határszéli harczoknak csak a végek pontosabb kitűzése vetett véget, mely az északnyugoti határon tán ezen időre tehető.

Sokkal fontosabb, valóban nemzeti jelentőségű az a harcz, melynek azon időben a délkeleti felföld volt a szinhelye.

A besenyőknek egykor oly hatalmas és félelmes népe a X. század vége óta gyorsan haladt felbomlása felé. Nagy-Vladimir 993—996 közt több törzsüket legyőzte. Jaroszláv 1019-ben az Alta folyó mellett és ismét 1036-ban futamitotta meg őket. István királyunk is szerencsésen harczolt ellenök. Nyolcz nagy törzsük soha sem állott valami szoros kapcsolatban egymással, és a folytonos kalandozás végkép elenyésztette az egységnek gyönge nyomait. Mintha csak történetök azt akarná mutatni, hová jutott volna a magyar Géza és István ujitásai nélkül.

II. Boleszláv lengyel herczeg pénze.

1040 körül nyilt háború tört ki a besenyő király Tyrakh, Kilter fia és Kegen közt, ki alacsony származású volt ugyan, de vitézsége által nagy pártot szerzett a népben. A király győzött és Kegen 20,000 emberével kénytelen volt a görög birodalomba menekülni előle. — A görögök szivesen fogadták és midőn megtért, patriciusi czímmel ruházták fel. Kegen aztán több izben átportyázott a Dunán Tyrakh birtokába. Minthogy ez Monomachos császártól nem kapott elégtételt, óriási erővel, melynek számát 800,000-re tették, átkelt a befagyott Dunán és szerte pusztitott. De betegség és inség csakhamar annyira megfogyasztották csapatait, hogy kénytelen volt magát megadni a görögöknek. Népe megmaradt részét Bolgáriában, Sardika (Szófia) és Nissa vidékén telepitették le.[1] Igy jutott a besenyők népe a Balkán-félszigetre.

Otthon, a régi Etelközben aránylag kevesen maradtak. A besenyők romja nem birt tovább ellenállani a régi, örökös ellenségnek, a vad kún-

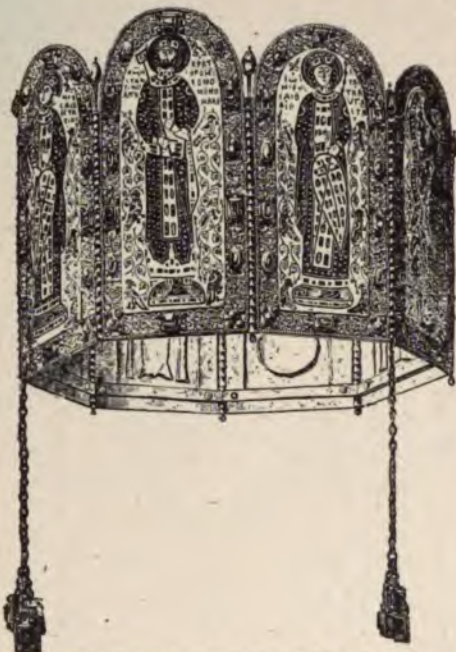
[1] Kedrenos. II. 581—587.

A meszesi kapu.

(Székely Aladár eredeti rajza)

nak, vagy uznak. Feltünő, mennyire összevág ezek föllépése a besenyők elbukásának idejével. Az orosz évkönyvek 1055 óta emlitik őket és 1061-ben jegyezték fel első pusztitó hadjáratukat. Körülbelől ezen idő óta Etelköznek már az ő birtokukban kelle lennie. Azok a besenyők, kik nem mentek Görögországba és nem hódoltak meg a kúnoknak, Oroszországban és a Kárpátokon innen kerestek uj hazát. A kievi nagyfejedelmeket ezután is besenyő testőrség vette körül. Endre királyt is szolgálták III. Henrik ellen, és a krónika külön megemlékezik mérgezett nyilaikról.[1] Ugy látszik, egy részök már állandóan meg is telepedett itt, a későbbi Jászságban. A magyar király és az urak szivesen fogadták szolgálatukba ezeket a vad harczosokat, és mint a szásztyi apátság alapitó levele mutatja, 1067 táján már az ország állandó lakosságához számitották őket.[2]

Konstantinos Monomachos koronája.
(A Magyar Nemzeti Múzeumban.)

Nyomukban száguldanak aztán a kunok. 1065-ben már Hellasban rabolnak, 1067-ben Csernigovig hatolnak Oroszországban. Megtalálják az utat Magyarország felé is. Ugy látszik a Szamos völgyén törtek be, mert nincs emlitve, hogy előbb talán tak volna ellenállásra, mint a meszesi kapunál. Erdély északi vidéke akkor még nem igen lehetett benépesitve. Áthágtak azon az erős gyepün, mely a hágót védte, leszállottak a Szilágyságba és egyes csoportokra oszolva, végig rabolták a Nyirséget, egész Biharig. Most Magyarország szenvedte azt a sorsot, melyre az előbbi században annyiszor juttatta nyugoti és déli szomszédjait. A kúnok, gazdagon megrakodva zsákmánynyal, elhajtva a barmokat, rabszíjra fűzve a férfiakat és nőket, lassan mentek vissza a Lápos és a Szamos mentén. Akkorra azonban már talpon volt a magyarság. Egyenesen csak Géza birtoka volt megtámadva, de a rablók megbüntetésére nagy sietséggel ott termett a király is. Géza ezalatt tapasztalt, hadbiró férfiúvá fejlődött, Salamon pedig és másik unokatestvére

[1] Képes krónika. 50.

[2] Ez az oklevél nem csak a besenyők kútját, a besenyők sirjait emliti, hanem azt is, hogy a klastrom lovasai közt 20 a magyar, 10 a besenyő. Árpádkori uj okmánytár. I 24–27.

A kerlési halom.

(Székely Árpád eredeti rajza.)

László nagyratörő vitéz ifjakká nőttek, kik égtek a vágytól bajnoki babért szakitani véres viadalban.

Ugy látszik, a magyar sereg délnyugot, tán Várad felől törtetett elő, elvágni a kúnok útját. Átkelt a Meszesen, mielőtt még a kún visszajött volna a kővári hegyek felől, és Doboka váránál foglalt állást. Ugy látszik, ott értek össze a nyugotról és északról az erdőelvi tartományba vezető utak. Csaknem egy héten át vártak, midőn egy Fantiska nevű abauji kém csütörtök napján hirül hozza, hogy a kún tovább jár már kelet felé. Lóra pattannak és éjjel közel jutnak a kúnokhoz. »Másnap, pénteken kora hajnalban felkelnek, megáldoznak« és csatarendben mennek a pogányok ellen.

A Sajó völgye a Bethlen parkból tekintve.
(Székely Árpád eredeti rajza.)

Mintha csak az ágostai csata leirását olvasnók! Csakhogy most már a magyar volt a keresztény fél.

»Osul, a kúnok hadnagya, Gyula vezér katonája, nagy gőgjében igy szólt: menjenek ifjaink a fegyvertelen magyarok ellen és harczoljanak velök játék gyanánt.« Nem is hitte, hogy bárki szembe merjen szállani vele. De midőn a kúnok előrenyomulva észrevették a félelmet gerjesztő magyar hadat, sietve visszatértek hirt vinni vezéröknek. Osul, összegyüjtve egész seregét, egy igen magas hegynek tetejére vonult, mert azt hitte, hogy ott lesz leginkább biztosságban. Annak a hegynek, melyet a lakosok Kerlésnek neveznek, igen bajos ugyanis a feljárása.[1] A hegy tövében pedig

[1] Szolnok-Doboka megyében van, Széktől keletre, már nem messze a beszterczei határtól.

RÉSZLET A CSERHALMI ÜTKÖZETBŐL.

(A geleaczei róm. kath. templom falfestménye.)

Az eredetiről másolta Huszka József.

Az Athenaeum kiadása.

SZENT-LÁSZLÓ PÁRBAJA A KÚN VITÉZZEL.

(A derzsi unitárius templom falfestménye.)

az egész magyar sereg összegyült, és Salamon király minden vitéze egyforma lobogót viselt vászonból. »A pogányok a hegytetőn sorakoztak, és a bátrabbak közűlök leszállottak a lejtőre, hogy a feltörő magyaroknak nyilazással útját állják. Nem is szűntek meg sűrű nyílzáport bocsátani a tömötten álló magyar hadakra. De néhány derék magyar vitéz felkúszva neki rontott az íjászoknak, sokat azok közűl levágtak ott a hegyoldalon, csak kevesen menekülhettek föl társaikhoz, azok is az ívvel verték, biztatták lovukat.«

Salamon király ki szinte tombolt a harcz vágyától, csapatjával kúszva ért föl a pogányokhoz sűrű nyílzápor közepett. Géza vezér ellenben, óvatos létére, a könnyebb felhágást választotta, és egyszerre csak nyilazással ront a kunokra. Az ő öcscse, László, első rohamában levágott öt vitéz pogányt, de az ötödiktől nehéz sebet vett. A két oldalról megtámadott pogányság gyors futásban keresett menekülést, nyakukon a magyarok »kik gyors üldözésökben éles és szomjas kardjokat lerészegítették a kunok vérével. A kunok tar fejét ugy vágták mint a nyers tököt.«[1]

A cserhalmi nagy diadal dicsőségében tehát egyaránt osztoztak a király és a herczegek. De az üldözésben és az ellenség teljes leverésében, valamint a keresztény raboknak felszabaditásában, mi legszebb dija volt a győzelemnek, már a legifjabb fejedelemnek, a fáradhatatlan Lászlónak juttatja hagyományunk a legszebb részt.[2] »László herczeg látott egy pogányt, aki lován egy szép magyar leányt hurczolt magával. Azt hitte, hogy az a váradi püspök leánya és bár súlyosan meg volt sebesitve, gyorsan üldözőbe vette azon a lován, melyet Zugnak nevezett. Midőn már annyira utolérte, hogy lándzsájával le akarta döfni, nem birta, mert a két ló közt mindig egyforma maradt a távolság, és egy rőfnyi tér maradt a lándzsa vége és a kun háta között. Igy aztán reákiáltott László a leányra: Szép hugom, fogd meg övén a kunt, és ugorj a földre. A leány meg is tette. És midőn a herczeg le akarta szurni a földön fekvő kunt, a leány nagyon kérte, ne ölje meg. Látni való ebből, hogy az asszonyban nincs hűség, mert tán bujaságból meg akarta őt szabadítani. A szent herczeg aztán sokáig küzdött vele, míg végre elvágva inát, megölte őt. De az a leány

[1] Képes krónika. 55. Több irónk besenyőnek tartja Osul népét. De a krónika határozottan kúnt mond, pedig néhány évvel később, mint látni fogjuk, ujra besenyőket emlit, a hol valóban azok voltak. Előadásának közvetlensége, különösen Salamon dicsérete Gézával szemben, szinte egykorúságra vall. Azt is hiszik, hogy Gyula vezér alatt a besenyő Gyula törzs értendő. De hisz a kúnnak és a besenyőnek egy volt a nyelve, és az olyan név, mely még a magyarban is meg volt, semmi esetre sem bizonyít sokat.

[2] A Vörösmarty költeménye által oly népszerűvé vált Cserhalom név nem fordul elő a régi krónikáinkban. Csak a humanista Bonfinius nevezi így a csata helyét, még pedig rosz értelmezéssel. »Montem accolae Cherhelem appellant, quia sylvarum quasi domus esse videretur.« Decad. II. Lib. III. Hanoviae, 1606. 208.

nem volt a püspök leánya.[1] A király és a dicső herczegek tehát, megölve csaknem mind a kúnt[2] és kiszabaditva fogságukból a keresztényeket, nagy diadalommal tértek haza. Nagy volt az öröm egész Magyarországban és dicsőitették énekekben az Urat, ki oly nagy győzelmet adott nekik.« (1070)

Szent-László párbaja.
(A bécsi képes krónikából.)

Hazánk biztositásában és kelet felé való terjesztésében fontos hely illeti meg a cserhalmi győzelmet, mert ha a kunok portyázását nem is szüntette meg, mindjárt első kisérletöknél megmutatta nekik, hogy itt tulnyomó ellenséggel van dolguk. Csak ez által vált lehetségessé az erdőelvi föld megtartása, és az ottani magyar telepek szaporitása és megizmosodása.

[1] Az elbeszélés mutatja, hogy itt püspöknek leányáról van szó. A pozsonyi krónika hozzáteszi, hogy Könyves Kálmánnak, mi lehetetlen. A szerzetes irónak gyalázó itéletét az asszonyokról nemcsak az elbeszélés hazudtolja meg, — mert ha szerette, minek dobta le lováról — hanem többi irónk is. »Mások szerint, a midőn László a kúnnal vivott, a leány úgy segitett rajta, hogy baltájával megtámadta a rablót.«

[2] Kézai szerint hirmondó is alig maradt közűlök.

Az Athenaeum nyomása.

SZENT-LÁSZLÓ MEGSZABADITJA AZ ELRABLOTT MAGYAR LEÁNYT.

(A Túróczi-krónika 1488-iki augsburgi kiadásának czímképe.)

A királynak és rokonainak ez a közös nagy fegyveres tette kétségtelenül emelte Magyarország önérzetét. A király vitézségének oly fényes próbáját adta, hogy nem igen származhatott e harczból irigység közte és a herczegek közt. Ezért igen valószinűtlennek látszik egy német kutfőnek az az adata, hogy a magyarok már ez időtájban mozgolódtak Salamon ellen és csak a német királytól való félelem tartotta még fönn Salamon trónját.[1]

Ez az egyetértés nagy hasznára volt hazánknak és még egy fényes diadalt fűzött a magyar fejedelmek homloka köré.

Ugy látszik, hogy a görög császárságnak aléltsága nemcsak a besenyőket és kúnokat csábitotta rablóhadjáratokra, csakúgy, mint keleten maradt rokonaikat, a szeldzsukk törököket, hanem a magyarokat is ösztönözte, hogy vegyék ki részöket a zsákmányból. 1068-ból emlittetik a »bolgár város« (Nándor-Fejérvár) elfoglalása, melyet a görögök aztán csellel szereznek vissza.[2]

Ismét arra a pontra jutott a görög birodalom, hogy saját erejéből nem birt a szomszéd népekkel, hanem tovább tengését csak annak köszönte, hogy az egyik népet többé-kevésbbé ügyesen felhasználta a másik ellen. A magyarok ellen tehát a besenyőkhöz folyamodott, kik mint tudjuk, különben is a birodalom területén laktak.

»A kúnok betörése után való harmadik évben, a besenyők, Bolgár-Fejérváron átmenve, átusztattak a Száva folyamon, Buziás mezejére (a Szerémségben) és nem csekély számu rabot és prédát ragadozva, elhurczolták tulajdon földjükre. A király és a herczegek Bolgár-Fejérvárát vádolták az árulással, mert a béke megszegésével, saját szántából át engedte kelni a rabló besenyőt Magyarország pusztitására. Összeszedvén tehát hadaikat, Szalánkeménben gyülekeztek, és tanácsot tartva elhatározták, hogy az áruló várost ostromolják.[3] Elindultak tehát, és a Száva mellett, szemben a várral, ütöttek tábort. A király és a herczegek meghagyták, hogy az egész sereg, amily gyorsan csak lehet, keljen át a folyón. A görögök és bolgárok pedig, vitorlás hajóikon járva, gépeikkel kénköves tüzet (görög tüzet) fúttak a magyar hajókra, és meggyujtották azokat a viz közepén. De a magyar hajók sokasága, mely ellepte a folyót, legyőzte a tűzokádó görögséget. A görögök és bolgárok megfutamodásával a magyarok kiszállottak és elfoglalták a bolgár végeket.

Egy hétfői napon aztán a király és a herczegek is átkeltek a Száván és tömött hadsorokkal, úgy hogy a paizsok egymás mellé sorakoztak, megszállották a várost. A görögök és bolgárok pedig, látva, hogy

[1] Sigbertus Gemblacensis. 1070. Mon. Germ. Scr. VI. 362. Ebből vette át Albericus Trium Font.

[2] Pozsonyi magyar évkönyvek, Endlichernél, 56.

[3] A keletről jövő kúnoknak és a délkelet felől portyázó besenyőknek ez a pontos megkülönböztetése nagyon emeli krónikánk hitelességét.

veszélyessé válik az ostrom, titokban követeket küldözgettek a besenyőkhöz, jőjjenek aggodalom nélkül segedelmökre, mert nem a király vagy a herczeg szállotta meg a várat, hanem csak Vid ispán a bácsmegyei vitézekkel. A besenyők e csalárd szavaktól elcsábítva sietve jöttek. Oda csalta őket az a zsákmány, melyet Vid ispántól reméltek, ha legyőzik, és nagy hirtelen neki rontanak a soproni csapatnak, melyet Iván ispán vezetett. De ez vitézeivel derekasan visszaverte a besenyők támadását, sokat leölt közülök, másokat meg elfogott. Kozár, a besenyő vezér csak kevesed magával menekült meg. A király és a herczegek királyi ajándékokat adományoztak Iván lovagnak, fejedelmi nagylelkűséggel, azért mert ő a sok ezer besenyőt összezúzta, mint a drágakő a cserepeket, mielőtt még a király és a herczeg fölkeltek a reggeli mellől.«

Le van aztán irva, mint történt a tropheumok bemutatása. Egy sziklán, közel a városhoz, ült a király, mellette Géza és László herczegek. Eléjök hozták a magyarok a besenyő foglyokat, az elesettek fejeit, a lovakat és mindenféle marhájukat. Szerdai nap, reggeltől délestig, nem is lehetett mind elvégezni. Tették ezt pedig azért, hogy az ostromolt görögök és bolgárok, látva, milyen kegyetlenül vágták le a magyarok azokat a besenyőket, kikben ők bizakodtak, megijedjenek és adják át városukat.

De Niketas, a görögök katapánja vagy duxa kemény harczos volt, kit ez a látvány sem birt megadásra, bár most sehonnét sem várhatott fölmentő sereget. Egész módszeresen kellett megostromolni a várat. A rómaiak ideje óta nem haladt a várostrom tudománya, Salamon és Géza még oly eszközökkel fognak Belgrád elfoglalásához, mint aminőkkel Caesar törte meg egykor Alesiát, a gallusok városát. »A király és a herczegek kiszemelve az alkalmas helyeket, megparancsolták az ácsoknak: építsenek 8 fabástyát, kétszer oly magasat, mint a vár fala, hogy onnét a város közepébe lehessen köveket és nyilakat vetni. A tornyok között pedig ugyanannyi faltörő kos volt felállitva, hogy megdöntse a falakat. Hosszu sövényfonadékkal védték a tornyok bejáratát és a többi számszerígyet. Néhány helyen le is rontották a falat, de a várost még se vehették be, mivel azt igen vitéz harczosok védték.«

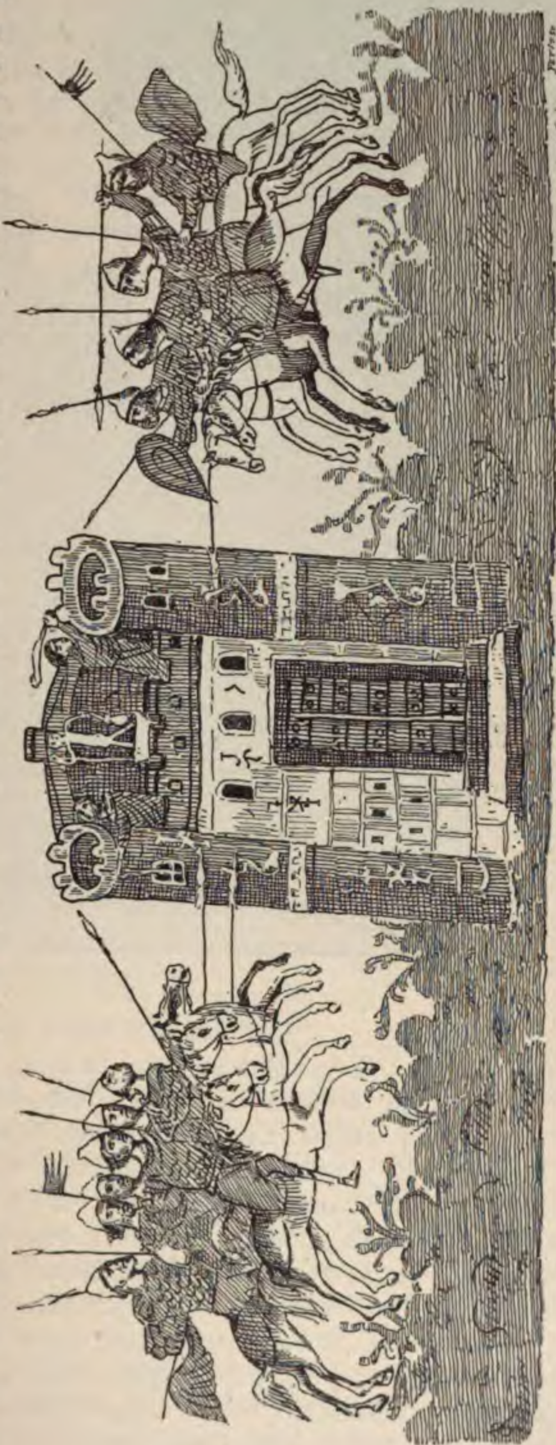
»Két hónapon át vívták hát a várost és ezen idő alatt sokszor összecsaptak a szerecsenekkel, kik a városból kitörtek.[1] Három igen erős és vitéz szerecsen kirohant, és hajító dárdával, lándzsával és nyillal sok magyarnak ontotta ki a vérét. Salamon, a királynak kővetője (balistariusa), számszerígyének egy dobásával egyiköket agyonzúzta. Holttestét a magyarok el akarták ragadni, társai pedig keményen megvédték. Ennek láttára a király és a herczeg igy szóltak a körülálló bajnokokhoz: vajha a makkabéusok szive és vére forrna katonáinkban, hogy elragadnák annak a szerecsennek a tetemét.«

[1] A byzanczi császárok mindig tartottak arab és török zsoldosokat is. Ezeket nevezi a krónika »Saracenus«-oknak.

»Ezek hallatára Opos, György és Bors, a harczos lovagok, gyors iramodással, villámmódra csapnak az ellenségre. Opos tüzes üldözéssel a város kapujáig űzi őket. A várfalról köveket és nyilakat szórtak feléje, de ő sértetlenül tért vissza. György és Bors ezalatt buzdították a magyarokat, kik el is ragadták a szerecsen holttestét és piszkos helyre vetették.«

Ki ne érezné a nemzeti költészet szárnya csattogását e homeri jelenetek kiszinezésében? Nem, ilyet tudákos író nem kohol, ilyet csak nagy tetteire büszke nép vesz ajkára és lantjára.

Ez a nemzeti érzés juttatja végre is a várat a magyarok kezére. Egy magyar leány, kit fogságba hurczoltak oda, egy szerdai napon, az ostrom harmadik hónapjában, felgyujtotta a várost. Erős délkeleti szél fújt: csakhamar lángba borúl minden. A magyar sereg a már kész résen át beront és kegyetlenül kaszabolja a görögöket, szerecseneket és bolgárokat. A megmaradtak Niketas katapánnal a várba vo-

Vár ostroma a XI. században.

(A párisi nemzeti könyvtár XI. századi byzanczi evangeliariumából.)

nultak vissza. A magyarok másnap, miután a tűz kialudt, felkutatták a görögök vermeit, és sok aranyat, ezüstöt, drágakövet, fényes gyöngyöt vittek el. A győztesek közül senki se volt, ki meg ne gazdagodott volna a zsákmányon. Csak az volt a baj, hogy az elosztásán egyenetlenség támadt a király és a herczegek közt.

Nándorfehérvár ostroma és osztozás a zsákmány felett.
(A bécsi képes krónikából.)

Még élesebbé vált a viszály, midőn a várbeliek megadták magokat. Az őrség csak szabad eltávozást kötött ki: a vár és minden, mi benne volt, a győztesek tulajdonává lett. A magyar fejedelmek kezet adtak arra, hogy az elvonulókat nem bántják, és erre a görögök mindnyájan kijöttek a várból. A katapán a szent szűz ezüst képét vitette maga előtt, úgy adta meg magát Géza herczegnek. Tudták felőle, hogy istenfélő és könyörületes; Salamonhoz ellenben csak kevesen jöttek, mivel kemény embernek ismerték, ki mindenben a gonosz, »isten és az emberek előtt gyűlöletes« Vid ispánnak tanácsára hallgat. A király nagyon megharagudott amiatt, hogy annyian mentek a herczeghez, hozzá meg csak kevesen. Visszatérőben aztán, midőn Buziás lakánál, Vid birtokán meg akartak osztozni a prédán, nemcsak

a kincseket és a foglyokat akarta elosztani, hanem azokat is, kik hitre adták meg magokat. Ennek aztán Géza ellentmondott, és ezért a békés felosztásból nem lett semmi. A kincset pedig Vidnek, Frank gyulafejérvári püspöknek, Iliának, Vid vejének és Radovánnak, Bogár fiának tanácsára négy felé osztotta a király. A herczeg csak egy negyedet kapott, annyit mint Vid és Illye, amit meg ő vett méltán zokon.

Ezekben a harczos időkben nem csekély jelentőségű volt a zsákmányban való megfelelő részesedés joga. Tudjuk, hogy a magyarokkal rokon népeknél is volt erre törvény, és a közös szerzeményhez való jog

Dukas Mihály követei Gézánál.
(A bécsi képes krónikából.)

annyira fontosnak látszott, hogy az Anonymus még az ú. n. vérszerződésbe is bevette. De nemcsak a magyaroknál volt ez így, így volt a frankoknál is, hol mint toursi Gergely egy ismeretes adomában elmondja, egy közvitéz inkább összezúzott egy nagyértékű edényt, semhogy megengedte volna, hogy azt a király, a többinek kizárásával, magának tartsa. Éppen nem valószinűtlen tehát, hogy a belgrádi zsákmány »oka volt minden bajnak, és csirája minden egyenetlenségnek« Salamon és a herczegek közt.

Salamonnak már is éber féltékenységét még jobban táplálta Dukas Mihály görög császárnak eljárása. Ő ugyanis követséget küldött Gézához, békét és barátságot kérni. Géza e figyelmet azzal hálálta meg, hogy összes

foglyait szabadon bocsátotta. Salamont ellenben méltán bántotta a királyi tekintélynek ez a szembetűnő megsértése.[1]

Nem tudjuk, volt e valami diplomacziai furfang a görög udvar ezen eljárásában, de bizonyos, hogy ez az eljárás oly eredményhez vezetett, melyre méltán lehetett volna büszke a byzanczi számitó ravaszság.

Akkor, 1071 óta, Dukas Mihály ült a trónon, gyönge, kicsinyes ember, és a birodalom, mely addig is csak nagy nehezen birt ellenállani számos ellenségének, vezetés hiján egyszerre minden oldalán megrokkant. Kis-Ázsiát a szeldzsukkok foglalták el, déli Itáliát a normannok; Bolgáriában a besenyők rakonczátlankodtak, nyugotabbra meg a szerbek vívták ki függetlenségöket. Mindezek az ellenségek azonban csak rombolhattak. De ha a magyar, ifjú erejének teljében, megtartva katonás voltát, és a mellett befogadva a román és germán kezdődő kultura elemeit, folytatja diadalmi útját, melyet Belgrád elfoglalásával oly dicsőn megkezdett, nem csekélyebb kilátás előtt áll, mint hogy ő legyen a Balkán-félsziget meghóditója.[2] És a támadás annál nagyobb sikerrel kecsegtetett, mert Magyarország szövetségben állott nyugot, és északi szomszédjaival, a keleti, a kun pedig már félelmes ellenséget látott benne. És e fényes kilátás közepett tör ki újra a viszály a dynastia keblében, és azok a kardok, melyek Byzancz felé készültek egyengetni az útat, egymás ellen fordultak és honfivért ontottak.

A nissaiak meghódolása.
(A bécsi képes krónikából.)

Nem hagyták mindjárt abba a könnyű és dús zsákmánynyal kecsegtető görög hadjáratot, de annak további folyamában már érezhető volt azon egységnek hiánya, mely egyik legfőbb oka volt az eddigi győzelmeknek. Salamon újra hadat gyűjtött és a herczegeket is felszólította, jőjjenek seregökkel Nissa városa ellen. Mert a magyar hódítás azon az úton haladt,

[1] Képes krónika. 57.
[2] Igy itéli meg az akkori helyzetet Büdinger, i. m. 34.

melyen a régebbi és későbbi vállalatok a császárváros ellen megindúltak: a Morava völgyén fölfelé, Traianus kapuja felé. De Géza csak egyedül jött el, testvére László honn maradt, mint hitték azért, mert már tartottak Vid ármányától és az egyik testvérnek mintegy őrt kelle állania, hogy a másikat el ne tegyék láb alól. Igy is elfoglalták Nissát, nagy zsákmányt ejtve aranyban, ezüstben, drága szövetekben és prémekben (1073).[1]

Elvitték az ottani egyházból Szent-Prokóp ereklyéjét is, melyet azóta Sirmiumban, Szent-Demeter templomában őriznek.[2] De tovább nem mehettek, Byzancz belső felbomlását jobban nem használhatták fel. Királyt, vezért, sereget, mindent megernyesztett az egyre növekedő kölcsönős gyanú.

Visszatértökben Kevén, a Duna mellett váltak el. Akkor már világos volt mindenki előtt, hogy a királyi és herczegi hatalom többé nem maradhat meg egymás mellett. Az összeütközés inditó oka nem lehetett ugyanaz, mint amely Endrét és Bélát tette egymás ellenségeivé. Sem Salamonnak, sem öcscsének Dávidnak nem volt gyermeke, »mi, mint erősen hiszszük, Isten büntetése volt azért, mert atyjuk, Endre, midőn Leventével haza tért, megengedte a pogány Vathának és gonosz társainak a szentek vérének ontását.«[3] A koronának tehát előbb-utóbb a másik ágra kelle szállania. Valami fontos politikai ellentét sem merül fel, mert Salamon, bár szövetségben marad a némettel, nem vét országa függetlensége, koronájának méltósága ellen. Az igazi ok az: hogy a herczegség vagy vezérség, egyénileg kiváló fejedelem birtokában szükségképen elhomályositja magának a királyságnak a fényét.

Hagyományunk szerint ezt a veszedelmet hangoztatta újra meg újra Salamon előtt bizalmas tanácsosa, Vid ispán, kinek nemzetsége, a Gut-Keledek, később a Staufenekkal való atyafisággal büszkélkedett. Nem is a korona és a király iránti hűség volt tetteinek fő rúgója, hanem azzal gyanúsították, hogy maga tört a herczegségre. Vannak belső ellentétek, melyek hosszú időn át elférnek egymás mellett, de ha egyszer kifejezést nyertek, el nem kerülhető a végleges megoldás. Vid egészen helyesen fejezte ki a kérdés lényegét e szavakkal: »mint két éles szablya nem fér egy hüvelybe, úgy nem uralkodhattok ti együtt egy birodalomban.« Különben is a magyar nemzet mindig csak mint isten különös adományának örvendhetett a belső békességnek, de természetes állapotának a belháborút tartotta. Midőn így dülőre került a dolog, sokan emlegették és szomorú előjelnek vették, hogy akkor, midőn Salamon és Géza Pécsett kibékültek, éjjel nagy tüz ütött ki, mely elhamvasztotta az egyházat, az összes palotákat és épü-

[1] Képes krónika. 58.

[2] Büdinger, i. h. 33. 3. j. Sirmium (Dimitrovicza, Mitrovicza,) új nevét Szent-Demeternek köszöni.

[3] Budai krónika. 125.

leteket. »Mindenkit rettegés fogott el, amint a lángok csapkodtak, és a tornyokból lezuhanó harangok borzasztóan zúgtak. Senki se tudta, hova forduljon. A király és a herczeg elrémülve, gonosz cseltől rettegve, mindegyik másfelé menekült. Reggelre hű híradóktól megtudták a valót, hogy csak véletlen okozta a nagy tűzvészt.«[1] Az ilyen hű híradók most sem hiányoztak, de hiányzott a kölcsönös jóakarat meghallgatásukra.

V. FEJEZET.

Salamon bukása. I. Géza király.

Először a herczegek készültek. László elment Oroszországba sereget fogadni. Már szemben állott egymással a két sereg, de még egyszer sikerült a kibékités. »A király és a herczeg Esztergomban összejöttek. Aztán mindegyikök 8—8 főemberével, kik közt volt egyházi is, elhajózott a Dunának közeli szigetére, hogy beszélgessenek. Sokáig kölcsönösen vádolták egymást és védték magokat. Végre is megkötötték a békeszerződését, és a király elment Fejérvárra, Géza pedig herczegségébe.« Túszokat is adtak egymásnak: a király »a gaz, isten előtt gyűlöletes Vid-ot, és a szelid Erneit, Géza pedig a váradi püspököt és a gaz Vathát.« A krónikás, ki nyilván a herczegnek fogja pártját, elég objectiv megdicsérni a királypárti Erneit, és nem huny szemet az előtt, hogy egy Vatha, bizonyára a pogány vezérnek valami közel rokona, Gézának megbízott híve.[2] Géza aztán visszaküldte túszait és fegyverszünetet kötött Szent-Márton napjától Szent-György napjáig (1073 november 10 — 1074 április 24.), mire a király is visszaküldte a püspököt és Vathát.

Géza herczeg ezüst denára.

Mindegyik fél azt remélte, hogy tavaszig külföldi segitő hadakkal is erősödhetik. László ugyan hiába járt Oroszországban, hol éppen 1073-ban Szvjatoszláv lett nagyherczeg, ki IV. Henriknek kereste szövetségét,[3] hanem a harmadik testvér, Lambert, ki ekkor szerepel először, a lengyel Boleszlóban a régi megbizható szövetségre talált. Annál is inkább, mert IV. Henrik éppen ekkor hadjárattal akarta elriasztani a vitéz lengyelt hűbéresének, a cseh Vratiszlávnak nyugtalanításától. Másrészt meg Salamon Németországból várt sereget és hogy ezt közelebb érje, a nyugoti határ felé vonult.

»A karácsonyt Ikerváron ülte meg a király. Aztán Zalába ment, hol

[1] Képes krónika. 53.

[2] Nehezen ő maga. Hisz I. Béla korában már nem ő, hanem fia János a pogány vezér.

[3] Strahl i. m. I. 180—181.

Vid és Markvard, a német vezér[1] egyre rábeszélték őt, vívjon meg a herczeggel. Most könnyen legyőzheti, mert sehonnét sem várhat segélyt, ha pedig a fegyverszünet leteltéig vár, addig meg is szökhet. Aztán Szekszárdba ment a király és Kesztölcznél táborozva elment oda misére a megváltó monostorába.« Az esteli ima után ott Vid és mások tanácskoztak a királylyal. Arra akarták bírni, hogy most rögtön fogassa el és vakittassa meg a herczeget, ki Igfon erdejében, Bihar körül vadászik és ne várja meg, míg László és Lambert sereget hoznak. A király gondolkodási időt kért reggelig. De az apát, az olasz Vilmos, rejtekhelyéről hallotta a tanácskozást, és azonnal levelet küldött a herczegnek: őrizkedjék a királytól. A levél meg is érkezett, de a Géza hűtlen jobbágyai, Petrud, Bikás és Zounuk csak azt hajtották: részeg az apát, azt sem tudja, mit beszél. Géza gyanútlanul folytatta a vadászatot, hanem Lászlót, ki eredmény nélkül tért haza Oroszországból, elküldte sógorukhoz, Ottó olmützi herczeghez.

A szekszárdi apát Gézát menekülésre inti.
(A bécsi képes krónikából.)

Reggel, hajnali misénél az apát elrejtőzött a klastromban, hogy hallja a tanácskozást, mert híve volt a herczegnek, a klastrom alapitója fiának. Salamon beleegyezett Vid tervébe. Ekkor az apát levetette papi ruháját, kardot kötött, lóra kapott és oda vágtatott Gézához. Még az ágyban találta és figyelmeztette a veszélyre. Géza ekkor hadával László elébe indult, de a király utját állja. »Vid úgy uralkodott a királyon, mint a mester a deákokon.« Midőn a két sereg a Tisza mellékén, Kemej vidékén, Egyek felé, közel volt már egymáshoz, a herczeg áruló jobbágyai azt üzenték a királynak, hogy készek elpártolni uroktól, ha méltóságukban megmaradhatnak. Salamon erre esküt is tett és teljes bizalommal átkelt a befagyott Tiszán, aztán Nagyfia egyházánál[2] fegyvert öltött és megtámadta a herczeget. A csatában a három áruló főúr el is pártolt, dandárával együtt. Gézának csak egy csapata maradt, azzal küzdött hősiesen harmincz ellen. Az árulók futásukban jeladásul fölemelték paizsaikat, de Salamon katonái nem ismerték ezt a jelet és üldözték őket, míg majdnem mindnyájukat le nem kaszabolták (1074.

[1] Tán az eppensteini családból. Szerepel akkor egy ilynevű főúr, Karinthiának leghatalmasabb grófja. Meyer von Knonau II. 195—96.

[2] »Apud ecclesiam filii Nog.« Képes krónika. 58.

február 26). Végre Géza nagy veszteséggel abbanhagyta a csatát, Tokajnál átment a Tiszán és káplánját, a fekete Györgyöt elküldte Lászlóért, íródeákját Ivánkát pedig Lambertért. Maga nyugotnak tartott és Vácznál szerencsésen csatlakozott Lászlóhoz és Ottóhoz, kik erős haddal jöttek segítségére.

A kemeji csata felől is szállott a lovagi erényt dicsőítő ének. A herczegnek volt egy Péter nevű bátor vitéze, ki sárga lován, ragyogó vértben és aranyos sisakban párbajra hívta a lovagokat. Oda ugratott fakó lován, csuklyás pánczélban Opos, Márton fia, Vecellin nemzetségéhől és villámként reá csapva, lándzsájával átdöfve vértjét, szíven szúrta Pétert. »Azt mondják, hogy Opos ebben a csatában annyira vagdalkozott kardjával, hogy jobb karja egészen elzsibbadt és oda tapadt kardja markolatához. Salamon király, de különösen a németek elbámultak Opos bátorságán és hatalmán.«

Petrud, Bikás és Zounuk árulása.
(A bécsi képes krónikából.)

A csata után a király is visszamegy a Tiszán és Péter fiának udvarán meghallja, hogy Géza már ismét nagy seregnek áll az élén. Úgy látszik, ez a körülmény újra hajlandóvá tette őt az alkudozásra, de Vid, ki nem akart elállani terveitől, minden módon azon volt, hogy kicsinyítse az ellenséget. Java hadát tönkre tettük, mondá, most szolgákkal, aratókkal vette körül magát. Ne féljünk, egyszerre felfaljuk őket. Magát a bácsiakkal együtt elégnek tartotta teljes legyőzésökre. Ernei ezek hallatára sírt, úgy hogy a király gyanúba fogta őt, hogy a herczeg híve, és csak színlelésből marad nála. Nem, uram, válaszolt a becsületes ősz, de nem akarom, hogy a testvéreiddel harczolj és hogy az atya megölje fiát, vagy a fiú az atyját. Készek vagyunk meghalni a királyért, de jobb volna, ha jó tanács után indulnánk.

Hanem az ily szavak és érzelmek már nem hatottak Salamonra. Tovább ment a Rákos felé. Akkorra már Géza a magyar és morva sereggel elindult Váczról. Úgy mondják, hogy még ott tartottak hadi tanácsot. László lelki szemeivel előre látta a csata kimenetelét, mely bátyját királylyá fogja tenni, és Géza fogadalmat tett, hogy győzelem esetén templomot épít ott a boldogságos szűznek.

Géza hada Czinkota felé tartott, a Duna völgyét szegélyező dombsornak a folyó felé néző oldalán. Salamon ellenben Péczel, Gödöllő felől

jöhetett, mert a két hadsereget az a meglehetős meredek hegyhát választotta el, amely Fóth és Mogyoród határai között terül. Már egy csütörtöki napon harczra került volna a dolog, de a sűrűn leereszkedő köd megakadályozott minden mozdulatot. Az éjjelre mindegyik rész meglepetéstől félt; paripájukat zabolán tartva virrasztottak a vitézek. Pénteken, 1074 márczius 14-én reggel, a király átnyargalt a mogyoródi hegy gerinczén, megparancsolva, hogy a podgyász őrizete a hegyoldalon maradjon. Igy nagyobbnak látszik, majd a serege, mert az ellenség tartaléknak nézheti a podgyász őrizetét.[1] A megoszlás a király tanácsában még a döntés pillanatában sem ért véget. Vid azt hitte, hogy az ellenség azonnal megszalad; Ernei ellenben figyelmeztette őt, hogy a Géza serege háttal van a Dunának, a mi arra mutat, hogy győzni vagy halni akarnak. A túlsó részen is készültek. László, a mint fegyverkezett, földre borulva kérte az isten segítségét, és megfogadta, ha győznek, azon a helyen egyházat építtet Szent-Márton tiszteletére. Azután magas lovára pattanva körben ügetett, hogy szóval buzdítsa vitézeit. Kedvező előjelnek vették, hogy a mint lándzsája egy bokorhoz ért, onnét egy hófehér hölgymenyét felszaladt a lándzsán és a herczeg ruhájába rejtőzött. Középen Géza állott a nyitraiakkal, balra László a bihariakkal, jobbra meg Ottó a morvákkal. A meglehetősen emelkedett, fensikhoz hasonló mogyoródi völgyben ütköztek meg, úgy hogy Salamon hada állott annak alacsonyabb, délkeleti részén.

Szent-László látománya.
(A bécsi képes krónikából.)

A mint a csata megkezdődött, először Ottó verte szét Vid hadát, a bácsiakat. László hadijeleket cserélt bátyjával, hogy Salamon inkább őt támadja meg, abban a hiszemben, hogy Gézának már egyszer legyőzött dandára áll vele szemben. De amint a király közelebb ért, és őt megismerte, megfordította csatarendjét, mert ő Gézában látta fő ellenségét.[2] Igy aztán két tűz közé szorult, mert Lászlónak hada hátulról támadta

[1] V. ö. a régi magyarok hadakozását és hadi cselét, melyet Leo emlit.

[2] A krónika ugyan Lászlótól való félelmét mondja e mozdulat okának, de világos, hogy ez Salamonnál nem döntött. Aztán meg maga is kiemeli, hogy László Gézát meg akarta védeni a király rohamától.

meg Salamonnak ide-oda tekintgető, mintegy hálóba szorult népét, előlről meg Géza vitézei osztogatták a halál keserű poharát. »Levágják a németeket, az olaszok megszaladnak, de nem találnak helyet a futásra és elesnek a magyarok előtt, mint az ökrök a mészárszéken. De nemcsak olaszok és németek hullottak el, hanem a magyar katonaság java része is ott veszett. Markvard, a németek vezére és Szvatopluk nevű cseh vezér, miután katonáik elestek, fogságra jutottak.«

Teljes, tökéletes volt a győzelem. Ugy látszik, nemcsak a vezérek nagyobb tehetségének, hanem seregök túlnyomó számának volt köszönhető.

Mogyoród.
(Demjén Zoltán eredeti rajza.)

Géza és László a holttestek halmai közt földre borulva adtak hálát az istennek. »László pedig, amint hogy mindig kiváló jámborságú vala, látva az elhullottak ezreit, ámbár ellenségei voltak, mégis megrendült belé a szíve és keservesen sirt, tépve orczáját és haját, mint a hogy az anya sir fiai halálán. A hullák közt járva megismerte Ernei ispán tetemét. Leugrott lováról, megölelte és igy szólt: siratlak, mint testvéremet, mert szived és tanácsod békét lehellt. Fölemelte, megcsókolta és meghagyta, hogy temessék el Váczott nagy tisztességgel. Meglátta aztán Vid tetemét is. Téged is sajnállak, mondá, bár mindig ellenségünk valál. Bárcsak élhetnél, jobb útra térhetnél és megerősithetnéd a békét. De hisz nem voltál

herczegi vérből, minek is kivántad a herczegséget, nem voltál királyi sarj, minek akartad a koronát. Ime szivedet, mely herczegségre áhitozott, átdöfte a lándzsa, fejedet, mely koronára gondolt, ketté hasitotta a kard.« Azért azonban tőle sem tagadta meg a temetést. Hanem katonáit, kik Vid tanácsát okolták testvéreik vagy fiaik haláláért, nem engesztelte ki a halál sem. Mellét késsel szabdalták, szemeibe homokot szórtak és gúnyolva mondták: »szemed, szived sohasem elégedett meg birtokkal, nemességgel, most hadd teljenek meg földdel.«[1]

Első pillanatra úgy látszik, mintha ez a hadjárat megfelelne az előbbieknek, melyek által Péter és Endre vesztették el trónjukat. De a hasonlóság csak annyira terjed, hogy mind a három esetben sikerült a királyt hatalmától megfosztani. Minden egyébben nagy az eltérés. Először is, most először ilyen alkalommal, teljesen hiányzik a pogány elem részvéte. A vezérek részén még sokkal inkább szembetünő a vallásos lelkesedés momentuma, mint a királyén. Másodszor addig mindig nemzetinek lehetett tekinteni a mozgalmat a király ellenében, ki idegen hatalomra, a németre támaszkodik. Most a dunai részek bizonyára a király mellett foglaltak állást. Igaz, hogy Salamonnak voltak német és olasz zsoldos hadai, de a vezérek is nagy hálával tartoznak a morva Ottónak, »ki lelkét tette föl értök.« Salamon pedig, minden barátsága mellett, egészen független volt IV. Henriktől, ki őt, akkori szorult helyzetében, nem is nagyon segithette volna. Ne feledjük, hogy épen a mogyoródi csata napjaiban történt a szász nép borzasztó lázadása, és Harzburgnak, a király kedves várának szétrombolása. Az a külföldi tudósitás, a mely szerint Salamont »gonosz tetteinek szemtelensége és rútsága miatt fosztották meg méltóságától unokatestvére és az országnagyok, mert nem hallgatott tanácsukra,«[2]

A mogyoródi csata.
(A bécsi képes krónikából.)

[1] Képes krónika. 58.
[2] Bertholdi Ann. 1079. Mon. Germ. Scr. V. 277. Ez a pápa-párti író, Hermann sanct-blasieni folytatója, a IV. Henrik iránti gyűlöletet átviszi sógorára is.

magában áll, és krónikáinkban, bár azok erősen Géza-pártiak, nem nyer megerősítést. Mindent összevéve: ez a harcz az Árpádháznak volt testvérharcza, melyben a nagyobb politikai előrelátás és katonai erő döntött Géza mellett. Krónikánk igyekszik ugyan nemzeti szinezetet adni a háborúnak — hisz Salamonnal tartottak a németek, — de midőn eldicsekszik, mint ölték rakásra a magyarok az olaszokat és németeket, kénytelen hozzátenni, hogy elpusztult a magyar vitézeknek is a nagyobb része.

Salamonnak tehát Magyarországon is volt pártja, amivel hasonló sorsra jutott elődei nem dicsekedhettek. Ehhez képest bukása sem volt teljes. A csatából sikerült elmenekülnie, Szigetfőnél, a Csepel sziget déli végén kelve át a Dunán,[1] és Mosonyban biztos helyre jutott. Ott hagyta nejét és anyját, derék őrséggel. Anyja, ki mindig szószólója volt a békének — tanult férje, Endre sorsából — erős szemrehányásokkal fogadta szerencsétlen fiát, mire ez, mint mondják, dühében arra vetemedett, hogy kezével meg akarta ütni szülőjét. Ettől még visszatartotta neje. Fő dolga az volt, hogy jó karba hozza a kezében maradt két hatalmas várat, Mosonyt és Pozsonyt, mindaddig, mig Németországból uj segítség nem érkezik. E két vár birtokában őt a vezérek egyelőre nem háborgatták. Megelégedtek azzal, hogy ők is megerősitették a Duna jobbparti várakat, Kapuvárt, Babóthot, magát Fejérvárt is, aztán elbocsátották seregöket. Azt hitték, egyelőre nem kell támadástól tartaniok.

Az egykori vödriczi kapu Pozsonyban.
(Állitólag Salamon király korából.)

*

A magyar viszonyok további tejlődésének megértéséhez szükséges a német római birodalom helyzetének áttekintése.

IV. Henrik férfiúvá nevekedett, de ledérsége, kicsapongása, zsarnokságához való hajlama által nagyon aláásta az atyjától öröklött tekintélyt. A szászok, kiket ministerialisai, sváb katonái által egészen el akart nyomni és kiknek herczegeit üldözte és elfogatta, már nyilt lázadásban voltak ellene. És a szász bonyodalom szoros összeköttetésben állott a magyarral. A fogoly Magnus herczeg, kinek felszabaditásáért küzdött népe, sógora volt Gézának és Lászlónak. Ő vette nőül az özvegy Zsófiát, előbb a thüringiai Vilmos jegyesét, aztán a karantán Udalrikh nejét.[2]

[1] Pauler Gy. i. m. 258.
[2] Annalista Saxo. Mon. Germ. Scr. VI. 728 és 744. az 1095. és 1106. évnél.

Kezdetét vette tehát egyik leghatalmasabb német törzsnek az az ellenzéke a királyi hatalom, a nemzet politikai egysége ellen, mely azután századokon át nem szűnt meg, túlélte a római császárság fénykorát, és ujabb meg ujabb alakot öltve, egészen időnkig egyik fontos eleme lett Közép-Európa történeti fejlődésének. Első megnyilatkozásában összefüggésben állott azon törekvésekkel, melyek Magyarországot teljes függetlenségben akarták megtartani a császárságtól.

Ugyanazon időben már másfelé, a világtörténetnek akkor legfontosabb szinhelyére, Rómába is elért Gézának összeköttetése. Az apostoli széken 1073 április 22 óta az a férfiú ült, ki minden pápa közt legerősebben fejezte ki azt a belső kapcsolatot egyházi fegyelem, vallásos buzgalom és világuralmi törekvés közt, mely az ő ideje óta legbelsőbb tartalma lett a pápaságnak: VII. Gergely. Úgy látszik, hogy Géza még 1073-ban, midőn a király őt jogtalan megtámadással fenyegette, kikérte a szentszék támogatását és bevádolta ellenségeit, a király tanácsosait. Erre mutat az a válasz, melyet a pápa a bőjti zsinatról 1074 márczius 17-én, a mogyoródi csata napjaiban küldött, a midőn még mitsem tudhatott a harcz kitöréséről és az abban beállott döntő fordulatról.

IV. Henrik császári pecsétje.

Dicséri »Geusát a magyarok herczegét«, azon tiszteletért, melylyel az ő szive és lelke az apostoli szék iránt, mintegy isteni tűzzel lángol. Ezért méltán számithat védelmére és segitségére. Csak forduljon hozzá, mindenben, mi üdvét és becsületét illeti, biztositja támogatásáról. Ha pedig ellenségei ellene törnek, nemcsak hogy meghallgatást nem nyernek nála, hanem meg fogják érezni az apostoli méltatlankodást. Utasitja végre Gézát, hogy a további levelezést legjobb lesz Azzo estei őrgrófnak kezén át küldeni, kit ő az olasz fejedelmek közt különösen kedvel.[1] Igy kezdődik a

[1] Jaffé, Monumenta Gregoriana. Registrum 58. 77—78. l. Meyer von Kronau (i. h. 387. l.) azt hiszi, hogy Géza csak ezután fogott fegyvert! Ide vezet a magyar kutfők ignorálása, miben különben Huber jár elől.

pápai szék beavatkozása Magyarország politikai ügyeibe, mely csakhamar a pápai széknek uj, nagy következésű igényeit vonta maga után. Azzo őrgrófnak megjelölése azért fontos, mert ő atyja volt Welfnek, 1075 óta Bajorország herczegének, ki nemsokára egyik vezére lett a IV. Henrik elleni fejedelmi oppositiónak. Látjuk tehát mindenfelé, Németországban, Itáliában és hazánkban azon elemek sorakozását, melyeknek élére a pápa készül állani, mint a császári hatalomnak természetes ellenfele.

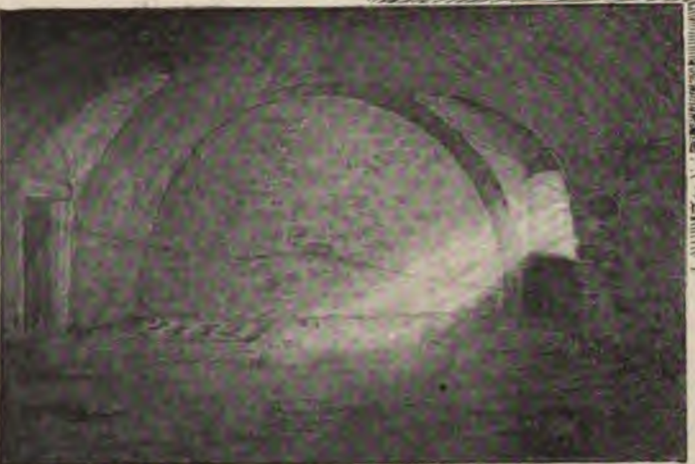
Henrik király, azonnal, még tavaszszal készült sógorát fegyveres hatalommal visszahelyezni trónjába, és amily gyorsan lehetett, szedett-vedett katonasággal elindult Bajorország felé. Nemcsak a rokoni szeretet ösztönözte, befolyással volt reá Salamonnak az az igérete is, hogy győzelem esetén átengedi neki birodalma egy jelentékeny részét.[1] De alig ért Regensburgba, azt a hirt vette, hogy hódító Vilmos angol király Aachen és Köln vidékére készül becsapni. Azonnal a Rajna felé sietett. Az a hir hamisnak bizonyult, de elég volt a magyar hadjárat megakasztására. Juliusban, midőn Wormsban időzött, ujra megjelentek előtte Salamon követei. Emlékezzék rokonságukra, emlékezzék meg az együtt töltött gyermekévekre. »És mivel a kérés nem igen hajlitotta meg a saját ügyeivel elfoglalt uralkodót, 12 kezest állitva esküt tettek, hogy Salamon, ha visszahelyezi a királyságba, adófizetője, hűbérese leend, és a szerződés biztositására átenged neki hat erős várat.«[2] Ez hatott, Henrik gyorsan követeket küldött a fejedelmekhez, hogy jőjjenek hadaikkal. De mindegyik más-más kifogást, mentséget talált. Henrik csak a saját embereivel és zsoldos csapatokkal indulhatott meg Magyarország ellen. Igy is elég nagy serege volt ahhoz, hogy Géza a nyilt ütközetet kerülje, és azon a módon

Salamon segitséget kér IV. Henriktől
(A bécsi képes krónikából.)

[1] Lambertus 1074. V. 216.
[2] U. o. 217.

Nyitra vára Vazul állítólagos börtönével.

harczoljon ellene, melylyel huszonhárom évvel azelőtt Béla meghiusitotta III. Henrik támadását. A németek a Duna bal partján próbáltak szerencsét, hol Pozsonytól kezdve, mely Salamont uralta, nem állhatta nagyobb vár utjokat. Amint előbbre hatoltak, elfogyott az eleség, az emberek meghaltak éhen, a lovak is majdnem mind elpusztultak. Váczig eljutottak, de aztán vissza kelle fordulniok[1] eredmény nélkül. Már szeptember végén ismét Wormsban volt a német király. Géza az egész idő alatt a Dunának egy nehezen hozzáférhető szigetén tartózkodott, valószinűleg Csepelen.

Krónikánk azt a hadjáratot is kidísziti. Bár nincs nagy ütközet, melyben a magyar vitézséget ragyogtathatja, még sem feledkezik meg Bátor Oposnak, ki Salamont most is híven kisérte, páratlan hőstetteiről. »Midőn a Vág folyóhoz értek, Salamon, három dandárt víve magával, Semptétől elnyargalt Nyitra felé. Ott aztán gyakran összecsaptak az ifjak. Opos, a lovagok virága, paripáján ellovagolt a város kapujáig és egy harczost levágott. A nyitraiakat bántotta társuk halála, mind Oposra szórták dárdáikat és lovát meg is ölték, de ő sértetlenül elmenekült. Az innen visszatérő németek elbeszélték aztán a császárnak Opos hősiességét és hihetetlen bátorságát. A császár maga elé hivatta, nagyon megdicsérte őt, édes szavakkal elhalmozta, aztán kérdezte Salamontól: van-e Gézának és Lászlónak sok ily lovagja? A szerencsétlen királyban, ki nemzete ellen harczolt, nem halt ki a nemzeti büszkeség. »Meggondolatlanul azt válaszolta: van bizony még külömb is. Erre a császár: nem is nyered vissza a királyságot, ha ily vitézek küzdenek ellened.« A krónika különben arról is megemlékezik, hogy Géza nagy igéretekkel és ajándékokkal birta reá a német fejedelmeket, különösen az aquilejai patriarchát, Sighardot a visszatérésre.

A nyugoti várak még Salamon kezében maradtak. De Henrik úgy bánt azzal a határszéli területtel mint tulajdonával. A Lajtha és a Fertő tava közti vidéken 100 telket adományozott a freisingi püspöknek, azon feltétellel, hogy hozzájáruljon az ottani váraknak, különösen Mosonynak (Miesenburc) védelméhez. Jellemző, hogy a vadászati jogot azon a területen magának tartotta fenn.[2] Ott a Rábánál és Sopron tájékán tovább folyt a határszéli háború, és Salamon vitézül küzdött megmaradt birtokáért. »A besenyők kérték Gézát, hogy adjon nekik szabadságot, úgy körülveszik Salamont, hogy ki sem mer mozdulni Pozsonyból és Mosonyból. Géza teljesitette kérésöket, és ők, Zoltán vezérök alatt, Salamon ellen lovagoltak. A király ellenök Ernő osztrák őrgrófot hivta segitségre, pénzt igérve neki. Mikor aztán együtt eléje mentek a besenyőknek, az őrgróf, látva, mily rettenetesek és félelmesek, megijedt. Eszébe jutott Vilmosnak, Póthnak és Markvardnak sorsa, és szinlelésből azt mondta a királynak, hogy ő böjti

[1] Lambert. i. h. Váczot (Wazenburg) az Annales Patherbrunnenses nevezik meg. Krónikáink is emlitik.

[2] Büdinger i. m. 47. l. jegyzet.

időben nem harczol, de ha Salamon úgy akarja, ütközzék meg, és ha nem bir velök, majd ő segitségére siet. Fel is ment a bácsi hegyre, hogy onnét nézze, mi történik.[1] A csatában a besenyők elszaladtak Salamon elől, mint a hogy a viasz elolvad a tűztől, sokan elestek, mások a Fertő mocsarába merültek, csak kevesen menekültek meg vezérökkel Zoltánnal együtt. Az őrgróf megkövetelte mindazonáltal a bérét, de Salamon a császárral ijesztette, és igy békén maradt.«[2]

Ezek az apró csetepaték nem változtattak Salamon helyzetén. Azért mégis csak az ország szélére volt száműzve és bármint dicsekedtek a németek, hogy Henrik király egész Magyarország hódolatát fogadta,[3] a tény az volt, hogy kivéve Mosonyt és Pozsonyt, az egész nemzet Gézát ismerte el urának. Sőt Gézát csakis ezen idő óta nevezték királynak, és herczegségét is akkor, a németek kudarcza után, adja át Lászlónak.[4] Ebben a szomorú helyzetében Salamon mindjárt Henrik távozása után VII. Gergelyhez fordult segítségért. Megvan a nagy pápának válasza, mely ismét egy hatalmas lépést jelöl a pápai követelések egyre haladó útjában.

I. Géza.
(Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

Későn kapta levelét, így szól, és sokkal szívesebben fogadta volna, ha a király nem sérti meggondolatlanul Szent-Pétert. »Mert amint hazád öregeitől megtudhatod, a magyar királyság a római szentegyháznak tulajdona, melyet egykor István király minden jogával s hatalmával együtt felajánlott és áhitatosan át is adott Szent-Péternek. Azután meg a boldog emlékezetű III. Henrik császár, midőn Szent-Péter tiszteletére meghóditotta azt az országot, legyőzvén annak királyát, Szent-Péter testéhez küldte lándzsáját és koronáját, és triumphusa dicsőségére arra a helyre küldte a királyság jelvényeit, amelyet, mint tudta, annak fő méltósága megilletett.« Szemére veti, hogy így Szent-Péter

[1] Pauler szerint, i. m. 258. j. a parndorfi hegyhát.

[2] Ez az esemény nem tehető 1074-re, mert akkor már a mogyoródi csata is a bőjtbe esett, azután pedig április 12-ig, a bőjt végeig csak négy hét telt el, mialatt bajos lett volna a besenyők odaküldése, másrészt az osztrák segélykérés stb., hanem 1075-re. Ez a besenyő telepités és vezéröknek Zoltánnak neve vitte reá Anonymust, hogy a soproni besenyő gyarmat alapitását Zoltán fejedelemnek tulajdonitsa. Történeti magva van az elbeszélésnek, mert akkor csakugyan Ernő volt a őrgróf, ki 1075 juniusban esett el a szászok ellen. Csakhogy ő igen vitéz férfiú hirében állott.

[3] Ann. S. Rudberti Salisburgensis. 1074. Mon. Germ. Scr. IX. 773.

[4] Képes krónika. 61.

jogát és a királyi erényt sértette meg, midőn birodalmát a német királytól vette hűbérbe. Nem is teheti ezt máskép jóvá, nem is birhatja máskép soká, »hacsak a királyi pálczát, melyet kezében tart, kijavitva hibáját, nem királyi, hanem apostoli hűbérnek ismeri el.« Így aztán számithat a római egyház anyai szeretetére és a pápa barátságára.[1]

VII. Gergely követelése a történeti tényeket illetőleg igen gyönge lábon áll. Mert hisz a korona küldése István részére — melyet külömben a pápa nem is emlit — még nem állapithatott meg hübéri igényt, és 1000-ben még oly nagyravágyó pápa, minő II. Szilveszter volt, sem gondolhatott ilyen igényre. Még kevésbbé lehet jogot alapitó egy idegen hóditónak, III. Henriknek adománya, hisz még ő maga is kénytelen volt elismerni Magyarország függetlenségét. De azért a pápa hatalmas egyénisége súlyt adott minden betűjének. Az ájtatos kor Krisztus akaratának megnyilatkozását tisztelte helytartója szavában. Most már a trónviszály

VII. Gergely ólom-pecsétje.

következtében nem is egy, hanem két külföldi hatalom jelentkezett, mely a magyar koronát legszebb gyöngyétől akarta megfosztani: függetlenségétől.

Salamon nem igen hajthatott a pápa szavára. Sokkal szorosabb volt összeköttetése IV. Henrikkel, sokkal nagyobb volt bizalma annak hatalmában, és meggyőződése, hogy sógora, mihelyt lehet, már a saját érdekében is, visszaszerzi neki országát, semhogy hűbéres viszonyától elállhatott volna. Ezért aztán Gergely, bár még elismerte királynak, nem tett érdekében semmit. Midőn neje, Judith királyné szintén hozzá fordult, biztositja őt szeretetéről, magasztalja nemét, atyját, anyját, őt magát, »ki egy durva és ismeretlen nemzet körében már zsönge korától fogva dicsőséget szerzett,« de bár szavaiban az igaz atyai érzelem hangja érezhető, nem igen biztatja, hanem a vallás vigasztalására utalja.[2] Később aztán végkép elejti Salamon ügyét és kizárólag Gézával tárgyal.

[1] Registrum. 127—128. 1074. október 28.
[2] Registrum. II. 44. 1075. január 10. JafféNál, 157—158.

Maga a pápa kezdi meg a levelezést. Időközben, habár tényleges hatalma még magában Rómában is számos megtámadásnak volt kitéve, levonta már világuralmi eszméinek utolsó consequentiáit. 1075 január 25-én már így írt Szvén dán királynak: »Tudd meg, hogy nemcsak a királyok és

A Dukas Mihály által küldött korona.
(A magyar szent korona alsó része.)

fejedelmeknek, hanem valamennyi keresztények gondja súlyosodik reánk, annál is inkább, mert a reánk bizott egyetemes kormányból következik, hogy mindenkinek ügye egyenesen érint.«[1] Ez az önérzet hatja át az 1075 márcziusban kelt hires dictatumát, melyben a római pápaság hatalmi körének

[1] U. o. 167.

összefoglalásában előfordulnak azok a mondatok is: minden fejedelem lábát csókolja a pápának; neki szabad a császárokat is letenni. Gézával szemben azonban igen kegyesnek mutatkozik. Igaz, hogy ismét csak herczegnek nevezi, de »kegyességből« újra ír neki, mert, mint Géza állitja, előbbi levelét nem kapta meg.[1] Minden jót kiván neki, és méltán, mert sok jót hallott felőle.

»Ezért szeretünk és azt kivánjuk, hogy híred, magának a dolognak valóságával, egyre nőjjön. Azt hiszem, tudod, hogy a magyar birodalom, úgy mint más előkelő birodalmak, kell hogy szabad legyen, és nem lehet alávetve más királynak, mint a szent és egyetemes római anyaegyháznak, mely alattvalóival nem úgy bánik mint szolgáival, hanem valamennyit úgy fogadja, mint fiait. Mivel pedig rokonod (Salamon) azt nem a római pápától nyerte, hanem a német királytól bitorolja, az ő uralmát, mint hisszük, Isten ítélete akadályozza meg. Mivel pedig most a te kezed ben van a hatalom, arra intünk, viseld nagyon gondját az egyháznak, és oly engedelmességet tanusíts a római egyház legátusai iránt, ha hozzád jönnek, amennyire javadra válik Szent-Péter közbenjárása ebben és a másik világban.«[2] Ebben a levélben tehát Gézával szemben is azt a követelést támasztja mint előbb Salamonnal szemben, sőt egyenesen engedelmességre obedientiára tart számot. Másrészt annyiban számol a magyar nemzet függetlenségi érzésével és Gézának politikai helyzetével, amennyiben a Róma iránti hódolatot szabadságnak nevezi, ellentétben a németek által bitorolt hűbéres viszonynyal. Szinte reámutat arra: hogy Magyarország a IV. Henrik felsőségétől szabadul meg, ha magát neki veti alá.

A kilátásba helyezett követek már 1075 áprilisban útnak is indultak.[3] Ekkor már, tán IV. Henrik felszólítására, közben akar járni a pápa a herczeg és a király közt. Azt kívánja, hogy Magyarországon béke legyen, és ott ne királyka, hanem király legyen. Mert Salamon, az által hogy a németnek vetette magát alá, királyból királyka lett. »A te bölcseséged tudja, hogy az a királyság Szent-Péteré. Az Úr pedig, a rajta elkövetett sérelmet megtorolva, az ő itéletével reád ruházta a királyság hatalmát. És ha rokonodnak volt is valami joga a királysághoz, azt szentségtörő bitorlásával elvesztette.« Látjuk, hogy a pápa most már egészen elismeri Géza uralmát. De aztán el is várja tőle, hogy »tettekkel mutassa engedelmességét és tiszteletét az egyetemes anya iránt.«[4]

[1] Talán az 1074 márczius 17-iki levelet érti.

[2] 1075 márczius 23. Registr. II. 63. i. h. 183—184.

[3] Ezt abból következtetem, hogy hat nappal a Gézának szóló levél után kelt a Boleszláv lengyel herczeghez intézett, melyben egyenesen említve vannak a hozzá küldött legatusok (Reg. II. 73.). Már pedig ez a két ország egy útba esik, és még később is rendesen egy legátus működik Magyar- és Lengyelországban. De magában a Gézához szóló levélben is csak úgy, mint a másikban, szó van a levél vivőiről, kik egyebekről is szólhatnak, mint a mi az irásban foglaltatik.

[4] 1075. április 14. Reg. II. 70. 192—93.

Gézának igen nehéz volt a helyzete. Tényleg ő a király, de nem ismeri el annak sem a német király, sem a pápa. Az ország függetlensége, biztositása Salamonnak és IV. Henriknek igényeivel szemben egyenesen követelik, hogy fölkent királya legyen. A pápa kész volna őt annak elismerni, de nagy árt szab: a római felsőség elismerését. IV. Henrik egészen Salamonhoz van kötve, ki nem akar lemondani méltóságáról és ki valószinüleg birtokában őrzi a királyi jelvényeket.

Ily viszonyok közt jutott Géza azon elhatározásra, hogy a keleti

Dukas Mihály, Géza és Konstantinos Porphyrogennetos képei a korona alsó részén.

császárságtól, melynek befolyása akkor sem egyházi, sem világi tekintetben nem látszhatott aggasztónak, kérjen elismerést és koronát. Neje, Synnadena előkelő görög nő volt, Botaniatesnek, a későbbi császárnak unokahuga. Ő maga már Belgrád ostroma óta barátságos összeköttetésben állott Dukas Mihály császárral. Tőle nyerte azt a koronát, melyen megvan Dukas Mihálynak és fiának Konstantinosnak képe mellett magának Gézának képe is ezzel a felirattal: »Géza fejedelem, Turkia igazhitű királya.« Ez a korona szent koronánk alsó része.[1] A koronázásnak 1075 április után — mert

[1] E fontos kérdés tisztázása kizárólag Büdinger érdeme. Ő volt az, ki a koronának feliratából és az akkori politikai helyzetből levonta a megfelelő consequentiát. Azt régebben is tudták, hogy a szent korona alsó része görög eredetű, de azt hitték, hogy Géza még

Gergely akkor még nem tudott felőle — de még abban az évben kellett megtörténni, mert a szent-benedeki oklevelet már mint király állitja ki.

Salamon ezalatt búsan ült Pozsonyban. IV. Henriktől, ki 1075-ben a szászokkal hadakozott, már nem várhatott segitséget, és még e menedékhelyén is ostromolta őt László herczeg. Mindkét fejedelem személyesen is részt vett e harczokon, és megmaradt annak hagyománya, hogy Salamon, ki különben 2—3 vitéztől sem ijedt meg egymaga, Lászlóval nem mert összetűzni, mert azt felső hatalom oltalmazza tüzes karddal. Abban az évben nagy volt az inség az egész országban, annál inkább sínylette azt az ostromlott vár. De László nem akart ily eszközzel győzni. Ha Sala-

László Pozsonyt ostromolja.
(A bécsi képes krónikából.)

mon lovagjai szükséget látva eljöttek hozzá, gazdagon megvendégelte őket és bántatlanul engedte vissza urukkoz.

Ez a helyzet Salamont természetesen hajlandóvá tette a megegyezésre. Ettől Géza sem idegenkedett. Vallásos és lelkiismereti okaihoz egy politikai is járult. Salamon tényleg bírta az országnak egy, ha nem is nagy, de fontos részét. Ha ez az ellenségeskedés tovább is tart, ez a rész előbb-utóbb német uralom alá jut és egészen elszakad az országtól, mig ha vele megegyeznek, a németnek többé semmi oka sem lehet a beavatkozásra. Ezt a békés hajlamot még fokozta Henriknek a szászok fölött kivívott

herczeg korában kapta, elismerésül a görög foglyokkal való nemes bánásmódjáért. De a fölirat kétségtelenné teszi, hogy nem herczegnek, hanem királynak küldték. Γέωβιτζ δεσπότηὸς πιστός κράλης Τουρκίας.

győzelme, mely után ismét lehetségesnek látszhatott erélyesebb beavatkozása a magyar ügyekbe.

»Ebben az időben Magnus király[1] Szekszárdon ülte meg karácsony ünnepét. Dezső érsek végezte az ő kértére az ünnepi misét, és fényes beszédével megenyhitette és a békére hajlitotta a király lelkét. A mise befejezése után a király meghagyta, hogy távozzék mindenki, csak a püspökök és apátok maradjanak. Ekkor a király könyezve az érsek és a püspökök elé borúlt és kijelentette, hogy vétkezett, midőn a törvényes király birodalmát elfoglalta. Kész, mint koronás király, az ország harmadával megelégedni, Salamon király pedig birja két harmadát. A püspökök pedig örvendezve adtak hálát az istennek, mert látták, hogy a szent lélek menynyire felvilágositotta és megillette a királyt. Magnus király aztán levélben is tudatta Salamonnal a béke feltételeit. De bár a követek ide-oda jártak, a sok bonyodalom nem volt egyhamar elintézhető és így a kibékülés nem jött létre. Ez alatt Géza súlyos betegségbe esett és 1077 április 25-én meghalt.« Még alig lehetett több 40—42 évesnél. Az a görög művész, ki őt a koronán levő arczképen ábrázolni akarta, barna férfiúnak képzelte, ketté vált, ápolt körszakállal és lehajló bajuszszal. Váczon temették el, melynek egyházát, némelyek szerint magát a püspökséget is, ő alapitotta.

Géza régi történetünknek egy nemes, kiváló alakja. A nemzeti szellemnek az az iránya testesült meg benne, mely a külföldi befolyást az ország ügyeinek igazgatásából, még annak legenyhébb alakjában is, ki akarta küszöbölni. Vitéz, de óvatos, saját jogát szilárdan fenntartó és erélyesen megvédő, de a másét is tiszteletben tartó, amint hogy csak kénytelenségből fogadja el a koronát, és még akkor is kész lemondani róla, hogy az ország egységét megmentse. István ideje óta első királyunk, kiben a római egyházhoz való hűség többnek mutatkozik szokásnál és politikai eszköznél, de azért a pápa követeléseit, amennyiben azok nemzete függetlenségét érintik, sehogy sem ismeri el. Ennyiben mintegy symbolikus az a tény, hogy koronánk egy alkotó része nem római eredetű. Ő az Árpádház későbbi uralkodóinak méltán tisztelt őse.

[1] Ez nem mellékneve, hanem másik neve volt Gézának. Magnus volt sógora, a szász herczeg is.

Dukas Mihály aranypénze.

VI. FEJEZET.

Belső állapotok.

István király törvényhozása a magyar nemzetet azon a polczon mutatja, melyre a szent király emelni óhajtotta a népet. Oly szavakat, fogalmakat, elveket találunk, melyek lényegökben idegenek, s melyek alá a törvényhozó csak bizonyos erőszakossággal foglalhatja az országban valóságban meglevő és élő tényeket és embereket. Még kevésbbé felelt meg természetesen a nemzet igazi állapotának a Péter korabeli törvényhozás, jobban mondva a bajor jognak befogadása. Ez különben is csak rövid ideig volt érvényben, és mint ellenséges néptől származó, nem igen gyakorolhatott más hatást a magyarra, mint azt, hogy idegenkedését a német törvény és biróság iránt még élesebbé tegye. A pogányságnak nagy kitörése, a nemzeti szellem erős felindulása mutatták, mi él valóban Magyarországon a törvény elmosódó betűjének vékony és csalékony leple alatt. Ily viszonyok közt nem lehetett haladni az első király által kijelölt úton: elég volt, ha egészen nem tértek el az általa megvetett alaptól. Igy intézményei: az egyház és a megye, már csak megmaradások által is elősegitették a nemzetnek átalakulását.

A most tárgyaltunk korszaknak egyetlen megmaradt törvényhozási emléke leszámol az István korabeli ideállal, és megelégszik azzal a törekvéssel, hogy a meglevő zavaros viszonyok közt biztositsa az állami és polgári életnek legkezdetlegesebb alapjait. Sem politikailag, sem vallási tekintetben nem hasonlitható István művéhez, de történetileg becsesebb amannál: valóban a meglevő állapotoknak nyujtja hiteles képét.[1]

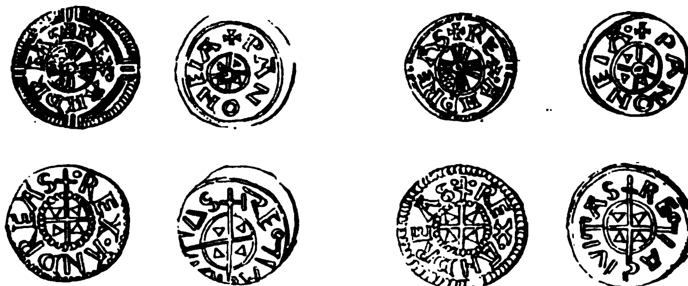
»Elrendelték, azt a törvényt hozták,« igy szól a törvény kezdete minden idő, hely és uralkodó megnevezése nélkül, »hogy a király küldöttje bejárja az összes lakóhelyeket és összegyüjtse azoknak századosait és tizedeseit, kiket közönségesen őröknek neveznek,[2] a reájok bizott embe-

[1] Ez az a törvénykönyv, mely mint László III. decretuma szerepel a corpus iurisban. Büdinger (i. m. 20—21. l.) kimutatta, hogy szerkesztése a közvetlen I. Béla uralkodását követő időbe eshetik, Előfordul ugyanis a Béla király idejében való birtokállapot visszaállitása. »A tempore regis Bele usque ad festum S. Stephani.« (21. p.). Ezt az érvet több későbbi iró siker nélkül támadta meg. Ehhez hozzáadhatjuk, hogy László II. decretuma sok tekintetben úgy tünik elő, mint e rendelkezések kiegészitése vagy kijavitása, mint az összehasonlitás később megmutatja.

[2] »Qui vulgo vocantur.« 1. Ez a név előfordul még többször is a törvényben. 2. »Aliqui civium vel villarum qui dicuntur Ewrek, vel servi detinentur.« Ebből már világos, hogy a szolgáktól megkülömböztetnek. Tizedesek és századosok megemlitése katonai szervezetre mutat. De László II-ik törvényében egyenesen kimondatik: »custodes ergo confiniorum, qui vulgo Euri vocantur.« Pauler Gyula mégis szolgáló népeket lát bennök, mert az egyik későbbi kézirat egyszer »Ewnek«-et ir, mi szerinte »inek«, vagyis szolgák. I. m. 202 jegyzet.

rekkel együtt, és parancsolja meg nekik, mutassák meg, kiről tudják, hogy tolvaj. És ha az ilyenek nem akarnak bűnösöknek tartatni és ha alá akarják magokat vetni a tüzes vas istenitéletének: tartsák meg az istenitéletet. És a kiket az őrök megneveztek, azok osztassanak fel tizenként és egy-egy vesse magát alá az istenitéletnek a tíz helyett. És ha az az egy ép marad, a többi kilencz is fel van mentve. Ha pedig nem, mindegyik külön, magáért vigye a tüzes vasat, az is, aki a többi helyett vitte.«

Ime egy egész rend, egész beosztás, melyről István törvényei meg sem emlékeznek. Bent vagyunk a rideg valóban, minden eszmei tartalom nélkűl. A törvény bűnöst keres: minden bevezetés nelkűl neki ront annak a bűnnek, mely az utóbbi zavaros idők alatt legjobban elharapódzott és melyet minden pusztai nép szigorún büntet: a lopásnak. A nyomozásnak igen egyszerű módja: az istenitélet, mely már neve által is megrémiti a gonosztevőket és magában véve is büntetés. Minden katonás, rövid, a tizedelés, — mert nem más a per rendje — szintén katonai gyakorlatra mutat.

I. Endre ezüst denárai.

A törvény nem elégszik meg a lakosság egy osztályának megvizsgálásával. A király küldöttje megkérdi a főembereket és a népet: nem tudnak-e tolvajlása miatt elhirhedett falut? Ha ilyet följelentenek, felszólítja, adják ki az ismeretes tolvajokat. Ha kiadják, istenitélet elé kell őket bocsátani, kivéve azokat, kik már rég ismeretesek mint bűnösök. Ha nem adják ki, tíz—tízenként ossza fel a falu népét és azután oly módon alkalmazza az istenitéletet, mint előbb az őröknél.

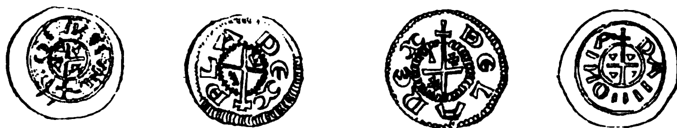
Még ezzel a nyomozással sem történt elég a bűn kiirtására. A király embere járjon faluról falura és szólitsa fel a népet, mutassák neki a tolvajokat. »Hirdesse ki mindenütt, hogy egész Magyarország fejedelmei esküt tettek, hogy nem kimélnek és nem rejtenek el tolvajt.« Ők is tegyenek azonképen s ha a pórok meg akarják tartani esküjöket, adják ki az ismeretes tolvajokat. De ha aztán bevádolják őket, hogy elrejtették a bűnöst és esküszegés bizonyúl reájok, tiz pensát fizetnek nyelvök váltságáért és bőjtöljenek, a mint a kánonok elrendelik.

A legkezdetlegesebb viszonyoknak nyerjük ezekből képét. A keletkező félben lévő falvak, községek népe még szinte egy családot képez.

Összetartja őket a foglalkozásnak azonossága, a közös birtoklás, legtöbb esetben a közös származás is, amint hogy a helységek bizonyára egyes családok természetes szaporodásával növekedtek. Ez a belső összeköttetés jogositja fel az államot arra, hogy valamennyit egyaránt felelőssé tegye egymásért. Olyanféle ez a kapcsolat, minőt a XI. és XII. században Lengyelországban az opole-k (szomszédságok), a régi Görögországban a fratriák alkottak. Szembetűnő még az is, hogy itt parasztokról, nem katonákról van szó, mert az a tizes felosztás, mely az őröknél megvan, itt csak a király embere által rendeltetik el.

E határozatok által az országnak egész lakossága — kivéve az uralkodó osztályt — közvetlen érintkezésbe jut a törvénynyel. De különben is gondoskodnak arról, hogy a kormány lehetőleg felvehesse és megismerhesse az egész országnak népességét.

A király embere kihirdeti mindenkinek: nemesnek és nem-nemesnek, első sorban a püspököknek, apátoknak és ispánoknak, azután meg a többieknek: hogy azokat a polgárokat, őröket vagy szolgákat, kiket Endre király és Béla herczeg ideje óta és a Sarchas nevű biró összeirása óta letartóztattak, a Boldogasszony mennybemenetele napján mind vigyék a király

I. Béla ezüst denárai.

elé. Ha valaki nem akarná őket kiszolgáltatni, kétszeres birságot fizet, kivéve ha a mondott ünnepre eljő a királyi udvarhoz és ott megvédi ügyét.[1]

Ezt a törvényt nem értelmezhetjük másként, mint a király elhatározásának, visszaszerezni a zavarok ideje alatt tőle elidegenitett fegyveres és más szolgáit. Erre mutat az előbbi összeirásra való hivatkozás, mely természetesen csak a királyi vagyonra vonatkozhatott.

»Azokat, kiket közönségesen uzbeg-nek neveznek, bárkitől függenének, szintén be kell mutatni a királynak Boldogasszony napján.« Ha valaki ezt megszegi, ugyanazon büntetés alá esik, mint az őrök vagy szolgák lefoglalója. A törvény szavából látszik, hogy itt nem a királynak, hanem másnak hatalma alatt álló osztályról — valószinüleg felszabaditott szolgákról — van szó. A törvény ezekről sem feledkezik meg: nem akar megtürni az országban megbizhatatlan, ellenőrizetlen elemet.

Boldogasszony napja még mindig a nagy törvénynap, a melyen egész Magyarország a király köré gyülekezik, mint Szent-István idejében.

[1] Úgy látszik, itt több törvény van összevonva, mert később arról van szó, hogy az ilyen jogtalan lefoglaló ne csak kétszeresen fizessen, hanem azonfelül még 55 pensányi birságot is vegyenek meg rajta.

De a király mellett már más birói hatalom is fejlődött: a nádoré. Gondoskodtak arról, hogy ő hatóságát csak a királyi udvarban gyakorolhassa, ne pedig a saját személyes tekintélye alapján. Ezért meghagyták neki, hogy, ha az udvarból távozik, adja át a királyi pecsétet helyettesének, »mert amint egy a királyi udvar, egy legyen a pecsétje is«. Ha pedig saját birtokán tartózkodik, ne küldjön senkire pecsétet, azaz ne idézzen senkit törvénybe — kivéve az udvarnokokat. Látjuk ebből, mi hatalmának kútfeje: az udvar népe fölötti hatóság. Ott is szabad azonban biráskodnia azok fölött, kik önként járulnak eléje. Ha ezt megszegi, kemény birságot kell fizetnie, 55 pensányit. Az ország megosztását király és herczeg közt veszi figyelembe az a meghatározás, mely szerint a herczeg ispánja is ugyanannyit fizet, ha hatósága alatt nem álló fölött itél. Általában igen erősen meg van hagyva a biráknak, hogy ne biráskodjanak a saját megyéjök határán túl.[1]

Mint a bevezetésből is kitünik, a törvénykönyv leginkább a lopások megtorlásával, a jogtalanúl eltulajdonitott személyek vagy tárgyak visszaszolgáltatásával, egyáltalában a vagyon biztositásával foglalkozik.

Ha a tolvaj a templomba menekül, maradjon meg azon templom szolgájának.[2] Ha a pap őt felszabaditja, maga jusson egyháza szolgaságára. Ilyen esetben a tolvajt el kell adni idegen országba és ha onnét visszatér, tolják ki a szemét. Azután megkülömböztetést tesz a törvény a szabad közt, ki ilyen esetben szolgává lesz, és a szolga közt, kit ura kiválthat.

Az asszonyok lopása sokkal szigorúbb beszámitás alá esik, mint azelőtt István törvényében. Az ilyen bűnös nőnek levágták az orrát és eladták szolgaságba. A mellett még vagyonát is elvesztette. Az özvegynek kitolták a szemét és elvették vagyonát, kivéve gyermekei részét. A tolvaj hajadont szintén eladták, ugy hogy többé sohase nyerhesse vissza szabadságát. Ha valaki mégis felszabaditotta, köteles volt a leányt átadni az udvarnak, kárpótlás nélkül.

Még szigorúbb a férfi tolvajok büntetése Ha szabad ember 10 denárt érőt lopott, elveszti életét és vagyonát. Ha kevesebbet: Szent-István törvénye szerint büntetik (II. 7.), de azonfelül kiszúrják az egyik szemét. A szolgánál 6 denár a határ: ha annyit lop, megvakitják, ha kevesebbet, kiszúrják az egyik szemét és ura kétszeresen megtériti a mit lopott. Ha valaki maga fogta meg a tolvajt, csak három napig tarthatja magánál, negyednap köteles a birónak kiszolgáltatni. Kivétel csak akkor engedhető, ha a bűnös czinkosait nyomozza; ilyen esetben hat hétig is magánál tarthatja rabját. De ha nem találja azokat, őt büntetik meg. Ha a király és a jobbágyok hadjáratban vannak, mindaddig magánál tarthatja a ra-

[1] Ladisl. decr. III. 16.
[2] L. Szent-Gellért legendája. 15.

bot, szoros őrizet alatt, mig azok vissza nem jöttek. Látjuk, hogy a háború némileg iuristitiumot von maga után.

Különös kiváltságban részesülnek a »nemesek,« kiket e név alatt (nobiles) e törvényünk nevez először. Ha nemesi udvarban történt lopás és a tolvajt megfogták, tudtul kell adni az urnak vagy tiszttartójának. Ha egyik sincs otthon, 10 napon át lehet várni és csak a 11-iken kell a biró elé vezetni a foglyot.

A tolvaj kivül áll a társadalmon: a ki vele érintkezik, fél vérdijat, 55 pensát fizet.

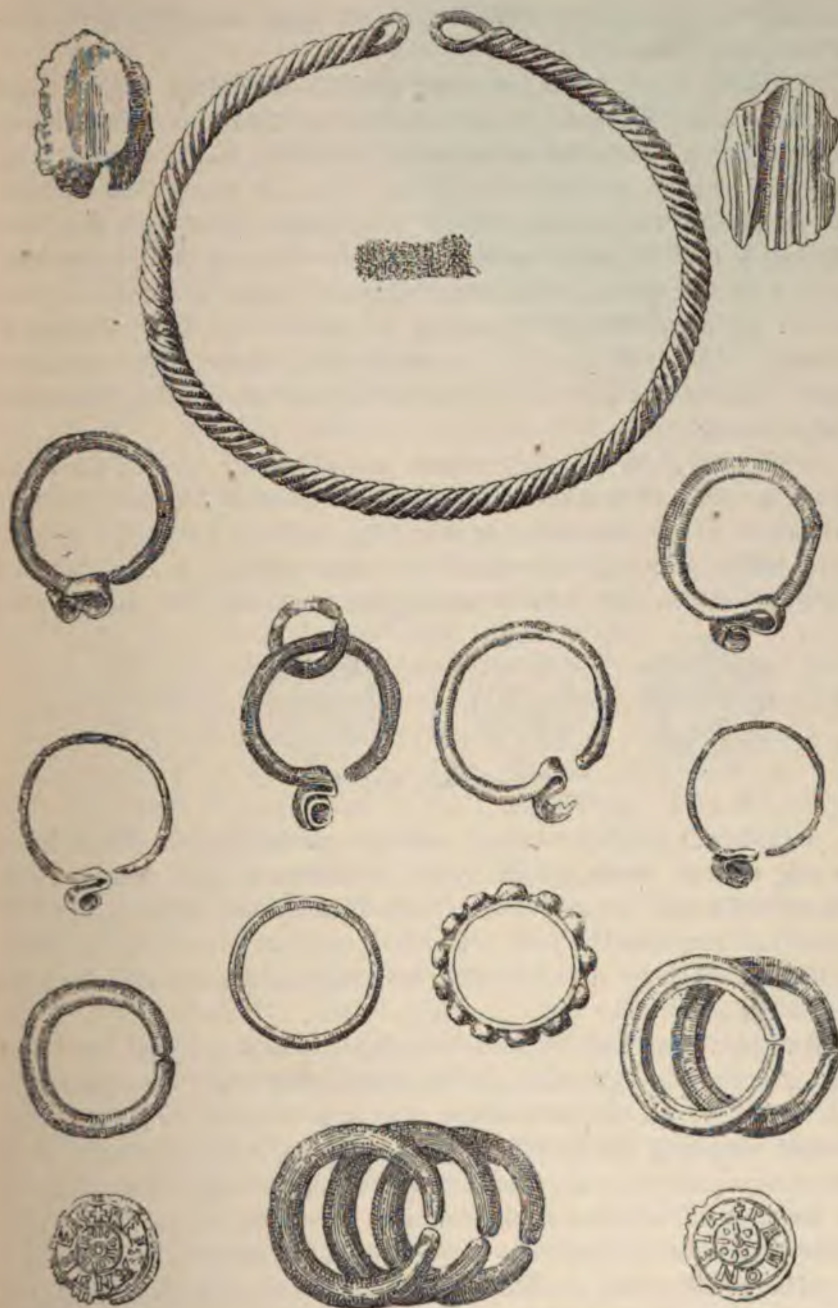
Ha már a polgári életben is oly rendkivül keményen védekeznek a tolvajlásnak bizonyára nagyon elharapódzott büne ellen, még szigorúbbnak kelle lennie a megtorlásnak a hadseregben. Ki ott lopott: életét, vagyonát vesztette.

A lopás lehető megakadályozására meg kellett büntetni az orgazdaságot is. »Ha valaki városról városra menve vásárol vagy elád és kitudódik, hogy a mit eladott, lopott jószág, úgy büntessék, mint a tolvajt. Ép úgy kell büntetni a tanukat is, ha azokat bünösöknek találják.«[1] Az akkori kereskedésnek nyerjük képét, midőn tanuknak kellett igazolni, hogy az illető jószág csakugyan az eladónak jogos tulajdona.

Magyarország nagyjában még állattenyésztő ország. A terület a lakossághoz képest igen nagy, a végtelen legelőkön bajos ellenőrizni a rabszolgát és a marhát, sok a bitang jószág. Ennek gondozásáról és a tulajdonjognak lehető megóvásáról külön törvény rendelkezik. »A bitang jószág összeszedője, kit jószágkergetőnek neveznek, a megye városába vigye mindazt, mit gyüjtött. A király lovásza és a várispán lovásza istállót épittessenek a vár alján és ott tartsák Szent-Mihály napjáig, a mi marhát csak összeszedtek. A szökevény emberek két harmada a király poroszlóját, egy harmada pedig az ispánt illeti meg. Ha a felosztás megtörténik, a püspök embere kap egy tizedet. A bitang marhát és birkát pedig Szent-Márton napjától Szent-György napjáig szedjék ott össze és aztán osztozzanak meg rajtok az előbbi módon. És ha a jószág kergetője ez ellen cselekszik, minden vagyonostól pusztuljon el, de nejének és gyermekének ne legyen bántódása. Ha az ispán embere szabad ember, ily esetben ugyanaz a büntetése; ha szolga, vétessék el az ispántól. Ha a király embere letagad, vagy elajándékoz valamit a jószágból, úgy az ajándékozó, mint az elfogadó pusztuljon el. És ha valaki előtte tagad el valamit, tizenkétszeresét fizesse.«

Ily módon nemcsak az van meglehetősen biztositva, hogy az elveszett jószág viszakerül jogos birtokosához, hanem a király is fontos jogot nyer. A gazdátlan jószág az övé és jövedelme e forrásból nem lehetett csekély. A tulajdonjog biztositására szolgált az a szerfölött nagy büntetés is, mely a sikkasztó vagy hűtlenül sáfárkodó tisztviselőt érte.

[1] 11. pont.

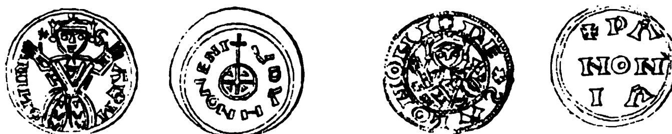

I. Endre korabeli ékszerek.
(A Magyar Nemzeti Múzeumban.)

És minthogy a bitang jószág jövedelem, méltó, hogy az egyház is részesüljön törvenyes tizedében.[1]

Gazdátlan jószágot Szent-György napjától Szent-Iván napjáig, tehát tavaszszal, kellett összeszedni és a városba vinni. Ott aztán nyáron, Szent-Mihály napjáig, sűrűn kellett mutogatni a vásáron és ha valaki megtalálta a magáét, a szolgát 90 denáron, a lovat 12-őn, az ökröt 5-ön válthatta magához. Ebből két harmad a királyt, egy harmad az ispánt illeti. Ha Szent-Mihály napig nem jött értök senki, ugyanazon arány szerint megosztoztak rajta, de nem volt szabad eladni, vagy elrejteni, munkára azonban lehetett használni. Az ezen törvényt megszegő tisztviselő erős birságot fizet, az ispán még többet: 55 pensát. Ha valaki Béla király ideje óta tartott magánál idegen jószágot haszonvételre, Szent-István napjára (deczember 26) adja vissza.

Senki ne fogadja magánál másnak szolgáját vagy béresét. Ha mégis megteszi, az ispán kétszeresen adja vissza és azonfelül 55 pensát fizet, ha tisztviselő, 25 pensát, ha közember 5-öt. Még nagyobb a büntetés, ha a felfogadott ember lopás vagy más valami bün miatt rejtőzött, és a gazda tudott felőle. Ilyen esetben még a rabló tanúságát is meghallgatják gazdája ellen.

Salamon ezüst denárai.

Szent-István törvényeiben egy alakuló társadalomnak látjuk képét, mely elég erősnek tartja magát saját védelmére és ezért aránylag csak enyhe büntetésekkel sánczolja magát körül. Salamon király koráig több és veszélyes megtámadást kelle kiállania a magyar keresztény királyságnak. Nem csoda, hogy a hol érdekei forognak szóban, elriasztó fegyverré teszi a törvény kardját.

Az egész állapotnak legfőbb biztosítója most is a királyi hatalom a maga udvarával, az ispánokkal és birákkal. Ehhez képest szigoruan megtorolja a törvény az engedetlenséget. »A ki a királynak és jobbágyainak parancsát megszegi, ha püspök, a király akarata szerint itéltetik el, ha ispán, elveszti hivatalát, ha százados, megfosztatik tisztségétől és 55 pensát fizet, ha vitéz szintannyit.« Ezek tehát azon osztályok, melyekkel a királyi hatalom közvetetlenül érintkezik, a későbbi rendek embryoi.

»Ha valaki a biró pecsétjét megvetve nem jő el a tárgyalásra, első esetben 5 pensát fizet, másodszor szintannyit, harmadszor elveszti ügyét és megnyiratik.«

[1] Összevetés végett felemlitjük, hogy a régi Bánságban, hol a török kiűzése után szintén nagyon kezdetleges volt az állapot, jelentékeny jövedelme volt a kamarának a bitang marhából. Ezen jövedelem egy részét II. József iskolaalapra szánta.

A király rendes ispánjain kivül bizonyára megmaradtak a régi törzs- és nemzetségfők választott biráknak, úgy amint a keresztény papok mellett titkon megmaradtak a táltosok. Az ilyen titkos birák ellen van intézve az a törvény, mely őket a rendes biró elé állitja és az itélet tárgyát képező összeg kétszeresének megtéritésén fölül 5 pensányi birságra itéli.

Gondoskodnak a királyi futárokról is, kik a király parancsait széjjelviszik az országban. »Elvehet minden lovat, melyet útjában előtalál, hogy a király követségét gyorsabban hajthassa végre. A ki őt utjában megveri, 55 pensát fizet, a ki visszatartja, vagy elveszi ostorát, 10-et.« A rendi kiváltság azonban itt is érezhető már: a futárnak nem szabad lefoglalni a templomba, az ispánok és püspökök udvarába menők lovait, sem a papok fogatait. A ló kimélése czéljából nem használhat egyet sem a harmadik határon túl.

A király maga nem véthet, de eszközei felelősek. Már eddig is láttunk példát arra, minő súlyos a hivatalos hatalmokkal visszaélőnek büntetése. A birót is éri büntetés. Ha 30 napon túl húzza az itélet hozását, megbotozzák. Ha reá bizonyitják, hogy igazságtalanul itélt, kétszeresen köteles megtériteni a kárt, azonfelül még 5 pensát fizet.

Látjuk, mily erősen van szervezve a birói hatalom. Nem csak az erkölcsök javitásának és a vagyon és élet biztonsága legfőbb garantiájának eszközéül állitja oda a biróság, hanem úgy is mint a megtelepedés előmozditóját. A megye kerülete mint birósági járás lánczolja magához a lakosokat. A rendes birákon kivül megjelennek a királyi kiküldött emberei, kiknek a hatásköre teljesen megfelel a Nagy-Károly-féle missi dominici-nek. Törvénykönyvünk egy régi jegyzete szerint az ilyen körüljáró birákat Erdélyben — igen jellemzően — akasztó ispánoknak nevezték.[1]

A birák törvényes jogkörét nem korlátozta más mint a kiváltságosoknak alakulni kezdő aristocratiája. A biró vagyis ispán mindenkit maga elé idézhet, kivéve a papi rendhez tartozókat és az ispánokat. Az egyháziak a már Szent-István által is elismert immunitást élvezték; az ispánok fölötti biráskodást a király magának tartotta fenn. Ez már némileg közeledés volt a hűbéri állapotok felé. Másrészt, mint már kiemeltük, az egyház kiváltsága még sem ment annyira, hogy megvédte volna a rendjéhez tartozókat a hazai törvény megszegésének következései alól. A püspökök fölött, engedetlenségök esetén, a király itél, és büntetésök módja és mértéke egészen a király akaratától tétetik függővé. A nemzetnek egy tagja sem vonhatja ki magát a felség törvényszéke alól.

Egy pontban a világiaknak, a vitézeknek tesz igen jellemző engedményt a törvény. Tudjuk, hogy István, egyházi tanok és elvek után indúlva,

[1] Decreta et constitutiones, 1628-iki kiadás. 23. l. glossa.

minő kivételes szigorúsággal torolja meg a kard kirántását, a belső béke bontását. Most a harczos erkölcs kivívta külön jogát. »Ha otthon megvívtak és a biróhoz nem mentek, a biró ne keresse.« Az istenitéletek korában a párbaj mint perdöntő intézmény nem volt mellőzhető, sem büntethető.

*

Elénkbe tünik mindezekből a zavarok után megnyugvást kereső országnak politikai és gazdasági képe. Az egész ország a királyé és az uraké, kik összeállottak hogy törvényt szervezzenek és azt végre is hajtják. A királyé a vár és a hozzá tartozó terület, őt szolgálják a vitézek, ő neki dolgoznak a rabszolgák, az ő nevében biráskodnak az ispánok. Az uraknak is van már házuk, udvaruk, curiájuk, melyet béresek és rabszolgák tanyái vesznek körül. A vagyon még mindig ingó-marhában áll leginkább: kincsben, aztán meg a munkaképes emberi és állati erőben. Ennek védelmét, a társadalom megerősitését ismeri a törvényhozás és a közigazgatás legfőbb feladatának. A föld, melyet csak ennek az ingó jószágnak a munkája tesz termelővé, gyümölcsözővé, csupán második sorban jő számba. Nevezetes, hogy mig a vagyon más tényezői megsértésének annyi külömböző módja és fokozata soroltatik elő, a későbbi századokban legsűrűbben előforduló, mert legjövedelmezőbb mód: a földbirtoknak jogtalan elsajátitása, még csak nem is emlittetik.

I. Géza ezüst denára.

Ezt a képet kiegésziti a megmaradt néhány egykori oklevél. A tihanyi oklevél elsorolja a birtok külömböző nemét: művelt és művelés alatt nem álló földek, szőlőhegyek, szántóföldek, rabszolgák, rabszolganők, lovak, ökrök, juhok, sertések, méhek és azok őrzői, és az egyházhoz tartozó ékszerek. A tihanyi szirten már vannak gyümölcsösök és szőlőhegyek, a mellette levő helység közelében terűlnek el a királyi legelők. Oda tartozik Siófok is, hol az emberek hol hidon, hol meg gázlón szoktak átkelni a folyón. Némely helységről meg van jegyezve, hogy szénatermelésre alkalmas. Ezenkivűl sok helységnél csupán halászás, nádlás, erdő emlittetik. Csupán két helyen fordul elő szántóföld, és ez abban a megkülömböztetésben részesül, hogy annak határai meglehetős pontosan vannak elsorolva, mig másutt csak szörnyü általánosságban történik az elválasztás. Mindössze adományoz a király a klastromnak 20 eke alá való földet[1] 60 hajlékkal, 20 szőlőmivelőt szőlővel, 20 lovast, 10 halászt, 5 lovászt, 3 csordást, 3 juhászt, két kanászt, 2 méhészt. Az iparra és a klastrom belső szolgála-

[1] Az egy eke alá való föld Pauler szerint 100—170 hold lehetett. Az »aratrum«-nak megfelel Angliában a »carucata«, annyi föld, mennyit egy eke vagy iga felszánt egy évadban. Kiterjedése sokáig nem volt meghatározva, 1194-ben 100 acre-ban szabták meg. Sturbbs, Select charters. 100 acre körülbelül ugyanannyi magyar hold.

tára tartozik: 2 szakács, két varga, két ács, egy ötvös, két gyaluló, két molnár, egy esztergályos, egy mosó, egy timár és tiz rabszolganő. Mindössze 140-re megy az egyház népe hajlékainak száma. Ezekhez képest aztán roppant nagy az állatokban, különösen lovakban való gazdagság: 34 mén, a hozzávaló kanczákkal, 100 tehén, 700 juh, 100 sertés, 50 méhkas. Azonfelül még évenkint 50 csikót kapnak a szerzetesek a királyi ménesekből. Végre készpénzbeli jövedelem sem hiányzik egészen. Az egyházat illeti meg a sumigi, somogyvári vásárpénznek és a tolnai vásárpénznek és révjövedelemnek harmadrésze.[1]

Ha igy állott ez Dunántúl, Veszprém, Fehérvár közelében, hol régi volt a kultura, elképzelhető a földnek csak mily elenyészőleg csekély része volt eke alá vonva a Tisza felé és Erdélyben. A népesség gyér, a telepités első kezdeteiben van még. Még csak most kellett a nemzetet arra a fokra felemelni, melynek elérését Szent-István berendezése már feltételezte.

E roppant munka két nagy királyunk nevéhez van fűzve.

[1] A szásztii apátság oklevele 1067-ból, és a szent-benedeki apátságé 1075-ből pontos határmegjelöléseket tartalmaznak, sőt az egyházak népének szolgálatait, tartozásait is szabályozzák. E miatt, ha nem is hamisitottaknak, de későbbi korban interpoláltaknak kell e diplomákat tartanunk.

Dombormű a pécsi székesegyházból.

MÁSODIK KÖNYV

*

SZENT-LÁSZLÓ ÉS KÖNYVES-KÁLMÁN KORA

Az Athenaeum nyomása.

SZENT-LÁSZLÓ.

(Túróczi kronikájának augsburgi kiadásából.)

Szent-László hermája és Várad középkori képe.

I. FEJEZET.

László királysága.

ÁSZLÓ TRÓNRALÉPTÉT a biblia hőseit megillető fénynyel övezte körül a nemzeti hagyomány. »Géza király halálának hallatára a magyar nemesek teljes sokasága eljött öcscséhez, Lászlóhoz és őt egy lélekkel, közkívánsággal, egyhangu akarattal, egyetértőleg, megválasztották a királyi kormány elfogadására, vagyis inkább kényszeritették őt arra szerető és sürgető könyörgéssel. Mert mindnyájan tudták felőle, hogy fel van ruházva az erények tökéletességével, hogy katholikus hitü, kiváló kegyességü, bőkezü az ajándékozásban és kitünő az irgalomban. Úgy ragyogott, mint a hajnali csillag a köd közepette, eloszlatva az undok sötétséget, és amint a teli hold ragyog a maga idejében, vagy mint a fénylő nap, úgy világitott népe előtt, mint a húsból kiolvasztott zsír.[1]« És a mint a zsoltár mondja Dávid királyról: »az oroszlánokkal és medvékkel játszott mint a bárányokkal, és nem ölte-e meg az óriásokat és nem törölte-e le a gyalázatot Izráel népéről? Mindenfelől megtéritette ellenségeit és kiirtotta azokat, kik ellene szegűltek. És bár a magyarok saját hozzájárulása nélkül választották őt királyukká, még

[1] Képes krónika. 62. Nem akartam ezt az utolsó, bár fogalmaink szerint nem nagyon aesthetikus hasonlatot elhagyni, mert szinte mythologikus vonást látok benne. Müller Miksa felolvasásaiból kitünik, hogy az ária népek is a zsirtól vették a fény, majd a szépség fogalmát.

sem tétette fejére a koronát, mert inkább az égi korona után vágyódott mint a földi után. Nem is szándékozott törvényesen megkoronáztatni, nem óhajtotta a koronát lelkében, hanem jobb szerette volna, ha azon az áron szilárd békét nyerhet: Salamonnak átadni a királyságot és beérni a herczegséggel.[1]

Ez a lelkes, bibliai dicshymnus nem bir az egykorúság becsével, hanem már maga is későbbi történeti itélet az Árpádkor utolsó századából. És mégis több annál, maga is történet. Az egész nemzet öröme, lelkesedése nyer benne kifejezést. Az öröm azon, hogy a gondviselés ily fényes nevü, minden szeplő nélkül való uralkodót engedett e sokat próbált nemzetnek; azon, hogy volt egy férfiú testéből és véréből, kiért lelkesedhetik a magyarságnak apraja-nagyja. István a keresztény egyház herosának maradt meg, kinél a hagyományban a nemzeti elem mindjobban elmosódik. Lászlónál a vallásos és a nemzeti erények teljes egységben, harmoniában jelennek meg, úgy hogy mindegyik emeli a másiknak fényét, értékét.

Szent-László.
(A bécsi képes krónikából.)

A kritikai történetírás is elismerheti Lászlóról, hogy egyike a történelem ama ritka alakjainak, kiknél nemcsak az erkölcsi tulajdonok állanak szép, szinte művészi összhangban, hanem a kik egyuttal teljesen meg is felelnek koruknak, nemzetöknek. Csakis a politikai alakulások kezdetén, midőn még az érdekek és a műveltség sokfélesége nem okoz visszavonást a népekben, és midőn a bús kétség nem fér még magának az egyénnek lelkéhez, találkozunk ily szerencsés megjelenésekkel. Az olyan személyiségek, mint ő — kihez talán anyai őse a lengyel Chrobry Boleszló vagy kortársa a Cid hasonlíthatók leginkább, — a patriarchalis kort állitják vissza. Uralmok természetes törvényen látszik alapúlni, mert mindazon tulajdonság, mely korszakuknak és környezetöknek ideálisnak tünik elő, bennök szinte tökéletesen van megvalósitva.

[1] Képes krónika. 62.

Magyarországon egy emberöltő viharjai után némileg megszilárdult a társadalom. Azok a külömböző eredetü és törekvésü elemek, melyek Szent-István államának alkotásában részt vettek, hosszas küzdelmek után fajsúlyuk arányában elhelyezkedtek és erkölcsi tekintetben egy egészet kezdtek képezni. Ebben az uj társadalomban egyaránt megvolt István kereszténysége, a pogány magyarság vitézsége és kalandossága és a bevándorló német és olasz harczosoknak kezdődő lovagiassága. Ezen elemek szerencsés vegyülete által oly erkölcsi és politikai ideál jött létre, melyet a magyar nemzet képes volt egészen magáévá tenni, és egészen magáénak tekinteni, noha annak nem minden vonása fejlődött ki a hazai talajban. De hiszen épen az a haladó korszakok legfőbb és legjellemzőbb tulajdonsága, hogy bennök nemzetek és egyének azt fogadják el követendő mintakép gyanánt, a mi azon idők történeti munkájának legáltalánosabb értékü és ennélfogva legtökéletesebb alkotása.

A kereszténység már honosságot nyert, mióta keresztény királyok is harczoltak a nemzet függetlenségeért. A magyarság pedig jeles tagja lett a kereszténységnek, mióta a kereszt jelvénye alatt harczolt a pogány kúnok és besenyők ellen. A nemzeti és a vallásos érzés már nem hogy kizárná, hanem inkább erősíti egymást. Az ország belső megerősödése, Németország belső ziláltsága következtében, a nyugati szomszéddal való százados ellentét sokban enyhül. Másrészt egy uj pusztai hatalmasságnak, a kúnnak megjelenése által, a nemzet ereje kelet felé nyer foglalkozást. Magyarország arczvonalt változtat: keletnek van ismét beállítva. Midőn ott birtokáért, hatalmáért küzd, egyuttal megvédi művelődésének zsengéit és előharczosává válik a kereszténységnek.

Ennek az ujabb hőskorszaknak vált herosává László. Nem áll annyira fölötte népének, nem akarja azt erkölcsileg magasabb polczra emelni, mint István, hanem minden izében hozzá tartozik. Nem oktatás által hat, mint szent elődje, hanem mi jobban bevésődik a lelkekbe: példájával. Hősiessége, egész megjelenése Árpádra, Bulcsra emlékeztet; a kereszténység szemlélődő, mystikus iránya távol maradt tőle, mint általában egész népétől. Nincs benne semmi idegen, szinte gyermekkora óta látták őt a csatában német és görög, besenyő és kún ellen. Vállal magasb mindeneknél, és a hol csatabárdja vagy lándzsája lecsap, biztos az ellenség megriadása, futása. Lelkében meg kellett lennie annak a melegségnek, közvetlenségnek, mely egyedül köti a kiválókhoz a hívek ezreit, mely szeretetet és ragaszkodást támaszt, mert mindenki saját magát véli látni vezérében, csak hogy tökéletesebb, szinte emberfölötti alakban. Az ilyen hős aztán láthatólag az istenség oltalma alatt áll, reá nézve nincs lehetetlenség, a hivő elme meg van arról győződve, hogy még a természet törvényei is meghajlanak akarata, imádsága előtt. Ketté hasad a sziklabércz, hogy a tátongó örvény őt elválassza vad üldözőitől. Arany és ezüst értéktelen kavicscsá változnak, midőn hadait a zsákmány vágya eltériti a kunok üldözésétől. Elernyedt

Szent-László legendája a sepsi-kilényi unit. templom falfestményén. I.
(Huszka József rajza után.)

harczosai táplálására bölény- és szarvascsordák jelennek meg a pusztában, és mint egy második Mózes, ő is éltető vizet fakaszt a sziklából. Midőn az isten meglátogatja népét, és a halálvész pusztitása a régi istenek imádására, Krisztus elhagyására birja a csüggedőket: ő buzgó fohászában megleli azt a füvet, melylyel nemzetét kigyógyitja a testi betegségből és a hitetlenségből. Népünk lelkének nagy ismerője, Arany János, fejezte ki legszebben azt a magasztos, lélekemelő hitet, melyet Lászlónak megjelenése, lénye a magyarságban keltett. És a mint a monda még a hősök lovait is szerfölötti tulajdonságokkal szokta felruházni, úgy nem feledkezett meg Szent-László paripájáról sem. »Szent-László lováról beszélik némelyek, hogy nem annyira erőre és kitartásra volt kiváló, mint más természetes tulajdonságokra nézve. Ura minden intését, nógatását csudálatosan teljesitette, az ellenséget harapással, rúgással szokta megtámadni, gazdáját soha sem hagyta el és a legnagyobb veszélyben is roppant ügyességet tanúsitott.«[1] Ritka szerencse egy nemzetre nézve, ha még történeti korszakban is támad oly vezére, kit mythikus vonásokkal koszorúzhat, kinek emlékét az

[1] Bonfini. Decad. II. lib. III.

egymás után következő századok nem mossák el, hanem inkább a monda és költészet uj meg uj virágaival diszitik.

Hagyományunk a magyar korona fenségét és a törvény és jog iránt való áhitatos tiszteletet semmi által sem helyezheti magasabb polczra, mint azon tétel által, hogy még László, Gézának öcscse és örököse, az egész nemzet választottja, sem volt a trón törvényes birtokosának tekinthető, mindaddig, mig Salamon, a koronázott király, életben volt. A királylyá való fölkenetés le nem törölhető szentség volt őseinknél. És a hagyomány egészen fentartja a legvégső hatalom iránti tiszteletet, midőn előadja, hogy Lászlót szintén bántja a lelkiismeret, mint előbb bátyját és hogy mindenkép vonakodik kinyujtani kezét Szent-István koronája után, melyet homlokára készül tenni hozzá hőn ragaszkodó népe.

»Salamon Pozsonyban tartózkodott. A tisztelendő püspökök a kibékitésen fáradoztak. László király pedig, noha tudta, milyen daczos és haragtartó Salamon, hallgatva a kegyességnek és még inkább az igazságnak szavára, mert törvényes joga[1] ellenében nem vala és csak tényleg uralkodott, de nem jogilag, uralkodásának negyedik évében ki-

Szent-László legendája a sepsi-kilyéni unit. templom falfestményén. 2.
(Huszka József rajza után)

[1] Jus legitimum.

békült Salamonnal, megadva neki a királyi ellátáshoz szükséges költségeket. Az ország jobbágyai azonban nem engedték, hogy megoszsza a birodalmat Salamonnal, nehogy a jövőben még roszabbtól kelljen tartaniok mint a mit a múlt hozott. Salamonnak megrögzött lelkét azonban egyre marczangolta az engesztelhetetlen gyülölet keserűsége.«

»Ingadozó elméjében cselt forralt László ártatlan életének vesztére, de maga esett belé a verembe, melyet másnak ásott. László, rajta kapva Salamont a gonoszságon, elfogatta őt és Visegrádon őriztette a börtönben. Mellé pedig Bodust, Bokon fiát rendelte, nem mintha félt volna Salamontól, hanem mert vérbeli rokona volt Salamon és mégis mindig fenyegetődzött, hogy még rosszabb lesz, mint azelőtt. Azt hitte, hogy ily módon kissé mérsékli majd dühösségét. Maga László buzgón fohászkodott Salamonért, hogy az Isten törvényére térjen. És ha Salamon megjavult volna, bizony átadta volna neki a királyságot és megelégedett volna a vezérséggel, és mig amaz a börtönben volt, egyre jobban sajnálkozott rajta«.

Szent-László trónralépése.
(A bécsi képes krónikából.)

Ez az előadás kellő ellentétbe helyezi a hatalom törvényes birtokosát, kit azonban bünei méltatlanná tesznek annak gyakorlatára, a választott királylyal, kit erényei miatt nemzete szinte reá kényszerít az uralomra. A közjogi felfogás helyessége szerzője tudományára és nagy itélőképességére vall, mig másrészt Salamon jogának oly erős hangsulyozása közel egykorú eredetre mutat. De ez az elbeszélés csak a két ellenfél személyes viszonyának megitélésére nézve fontos. Magyarország és László akkori igazi helyzetének nem adja képét. Hogy ezeket fölismerhessük, idegen kútfőkre, a külföldi viszonyok méltatására van szükségünk.

Lászlónak kezdettől fogva sokkal kedvezőbb a helyzete, mint a minő Gézáé volt. Először, jogilag, ő nemcsak hogy nem volt bitorló, de nem is látszott annak, mert örökös módjára, békén vette át a nemzet beleegyezésével bátyjának hatalmát. Másodszor pedig politikailag, amennyiben ő csak Salamonnal magával áll szemben. Salamon legfőbb támasza ugyanis,

IV. Henrik, kinek hatalma nem csak László uralmát, hanem az ország függetlenségét is veszélyeztette, az 1076. év vége óta abba a világtörténeti élet-halálharczba bonyolódott VII. Gergelylyel, mely lefoglalta egész erejét.

Ez a kedvező helyzet visszatükröződik VII. Gergelynek 1077 június 9-én Nehemiás esztergomi érsekhez intézett levelében. A pápa ebben királynak, rex-nek nevezi a magyarok fejedelmét, nem dux-nak mint Gézát, és csak a legnagyobb óvatossággal érinti azokat a hatalmi igényeket, melyeket két évvel azelőtt oly fennen hangoztatott. Az érseket felszólitja, hogy az ujonnan választott királyt a többi püspökkel és fejedelemmel együtt sürgesse, »hogy nyiltan fejezze ki irántunk való akaratát és a szent szék iránti köteles tiszteletét, alkalmas követek által. A mi minket illet, mi a mindenható Istennek és Szent-Péternek dicsőségére jó indulattal fogunk válaszolni és teljes szeretettel és jóakarattal fogjuk kimutatni Ő Excellentiájának az ő és egész birodalmának javára szolgáló apostoli törekvésünket«.[1] A pápa e levelében elárulja, hogy László nem igen tudatta vele trónra-lépését és nem igen sietett vele összköttetésbe lépni. Hogy ugy mondjuk, szabad kezet biztosított magának Róma felé is. A pápát viszont a császár ellen veszélyes küzdelme engedékenyebbé teszi azon uralkodók irányában, kiknek fegyvere esetleg megvédheti a szentszéket a német hatalom ellen. Az a követelése, hogy Magyarország pápai hübér, ugy sem volt keresztülvihető; jobb volt tehát attól egészen elállani és Lászlót eleve is biztositani a pápának iránta való hajlandóságáról.

VII. Gergelynek ez az ügyes, teljesen a viszonyokhoz mért politikája lehetővé tette, hogy László az akkor folyó nagy harczban az egyházi párton foglaljon állást. Arról az oldalról már nem igen kellett veszélytől tartania. Midőn a német fejedelmek egy része elpártol IV. Henriktől és Rudolf sváb herczeget választja meg királynak, a franczia király követeivel együtt a magyar király követei is megjelennek azon a fényes gyülésen, melyet Rudolf 1078 pünkösdkor (május 27-én) Goslarban, hű szászjai közt tartott. Segitséget ajánlottak ott fel az egyháznak és a német birodalomnak Istenért és Szent-Péterért.[2] Lászlónak ezt az összeköttetését a német ellen-királylyal még szorosabbá tette házassága. Nőül vette ugyanis Rudolf leányát, Adelheidot.[3] Arról ugyan nincs semmi értesülésünk, hogy László ez időben egyenesen beavatkozott volna a német polgárháborúba, de magatartása elég volt ahhoz, hogy sok déli német főurat, köztük Luitpold osztrák őrgrófot is, elvonjon a császár pártjától. Midőn Bajorországban IV. Henrik kerekedett felül, az ellenfél főemberei, köztük Ekbert formbachi gróf, magyar földre menekültek, hol szivesen fogadták őket.

[1] Registr. 280—281.

[2] Bertholdi Annales 1078. Mon. Germ. Scr. V. 311.

[3] Fejér Cod. dipl. VI. 2. 360. »Gloriosa regina Adalheid, uxor bone memorie regis Ladislai.« Imre király 1203. oklevele.

VII. Gergely egy ujabb levelében, 1079 márczius 23-án, különösen szivére köti Lászlónak a menekültek sorsát.

Ugy látszik, IV. Henrikre nézve annyira kényelmetlen volt. Magyarországnak ezen állásfoglalása, hogy 1079-ben, midőn Bajorországban némileg megerősödött, László ellen vezette seregét.[1] Eredményt azonban nem érhetett el; egész vállalkozása csak igen rövid tartamu lehetett. Salamonnak még egyszer, utoljára, meg kellett győződnie arról, hogy mit sem remélhet sógorától. Lászlót pedig császárellenes politikájától nem téritette el sem ipjának, Rudolfnak, 1080-ban, a Mölsen melletti csatában történt halála, sem VII. Gergelynek 1085-ben bekövetkezett elhúnyta. Ez a politika teljesen megfelelt a nemzet hagyományának és akkori érdekének. Nem is követelt nagyobb áldozatot, mert a szász-sváb oppositio a pápa erkölcsi támogatásával, magyar fegyveres segitség nélkül is képes volt megbirkózni Henrikkel.

Rudolf római király.
(Merseburgban levő siremlékéről.)

A dolgok ilyen állása nem maradhatott hatás nélkül Salamonra. Ha hiányzik az a hátsó véde, melyet eddig Németországban birt, meddig tarthatja majd fenn magát Mosonyban és Pozsonyban? Az 1079-iki német hadjárat sikeretlensége kellett hogy hajlandóbbá tegye Salamont a békealkura. 1080-ban IV. Henrik hatalma azon a vidéken végkép megszünt: Luitpold őrgróf ujra elpártolt tőle és szoros szövetségbe lépett Lászlóval;[2] Henrik megfosztotta őt hűbérétől és hivére, Vratiszláv herczegre bizta az őrgrófságot, de ahhoz, hogy Luitpoldot elűzzék, egyiknek sem volt hatalma. Igy Salamon, minden oldalon ellenségtől körülvéve, még örvendhetett, ha Lászlótól kedvező föltételeket birt kieszközölni.

Inkább azt kell kérdeznünk, mi birhatta a hatalom birtokában levő, a nemzet osztatlan szeretetére támaszkodó, egyik oldalról sem fenyegetett Lászlót arra, hogy kedvező feltételeket ajánljon bukófélben levő ellenfelének?

[1] Erről a hadjáratról csak az Ann. Augustani szólanak. Mon. Germ. Scr. III. 129.
[2] Giesebrecht, i. m. III. 526.

És itt, ha el is nézünk Lászlónak igaz vallásos érzésétől, attól a hő vágyától, hogy még a legszigorubb biró: saját lelkiismerete, se tarthassa bitorlónak, találunk egy valószinű politikai okot is. Az ország kapui 1074 óta el voltak választva a többi országtól, és Salamon mint a német király hűbérét birta a nemzeti védelem legfőbb támaszpontjait. Jöhetett idő, midőn a német király ujra érvényesithette jogát, sőt ily biztos alapról veszedelmes támadást intézhet az ország többi része ellen. Salamon megegyezése tehát ujra egyesiti az egész országot és eltörli a német hübér gyalázatának legutolsó nyomát. Oly eredmény ez, melyért semmi pénzbeli áldozat nem látszott elég nagynak. Mert másról, mint királyi tartásról, talán a királyi czimről és méltóságról is, nem lehetett szó.[1] A hatalom megosztásába nem egyeztek volna belé a magyar urak, ujabb herczegség felállitása Salamon részére pedig megujította volna az előbbi bajokat és azonfelül sértette volna László öcscsének, Lambertnek jogát. Valószinü, hogy a pápa az ilyen kettős királyság mellett foglalt állást: erre mutat legalább az, hogy a püspökök voltak a megegyezésnek szószólói. De ha a birodalomnak ily törvényes kettészakitása még az annyira megoszlott Németországban sem sikerült a pápának, mennyivel kevésbbé lehetett arra gondolni az annyira egységes és László személye által még jobban egyesitett Magyarországban.

Salamon tornya Visegrádon.

Salamon tehát 1080-ban Pozsony és Mosony átadása fejében — ha e szóval élnünk szabad — mintegy nyugdijazott király lett. Sem kora, sem egyénisége nem hajlitották a kényszerü nyugalom felé. Alig egy év lefolyása alatt kitünt, hogy a béke és egyezség paizsa alatt összeesküvést szőtt László birodalma, élete ellen. László kénytelen volt saját biztossága végett

[1] »Donans ei stipendia ad regales expensas sufficientia.« Képes krónika.

őrizet alá helyezni unokatestvérét. »Abban az évben történt ez, melyben a villám becsapott a Fejérváron felállitott szent keresztbe.«[1] Akár Nyitrán tartották Salamont fogságban, mint egy talán régebbi adat előadja, akár Visegrádon, mint az általános hagyomány és a »Salamon tornyának« neve mai napig hirdeti, bizonyos hogy ártalmatlanná volt téve és politikai szereplése teljesen megszünt.[2]

Hosszu idő mulva, Szent-István ideje óta először, volt ismét Magyarországnak erős, az országban ellenállásra nem találó, kifelé elismert kormánya. Az ország függetlensége meg volt állapitva, uralmának egysége helyre volt állitva. És a mint az egység és függetlenség ellen a német birodalom intézte a legveszélyesebb támadást, ugy az sem szenvedhetett kétséget, hogy annak akkori belső ziláltsága és IV. Henriknek harcza VII. Gergelylyel mindenkép elősegitette hazánk consolidatióját. Még a tisztán világiasan gondolkodónak is be kellett látnia, hogy Magyarország mennyit köszönhet a római székhez való jó viszonyának. Mennyivel inkább kellett e gondolatnak áthatni László vallásos kedélyét! VII. Gergely lemondott Magyarországgal szemben nagyratörő terveiről, és a magyar fejedelem örvendett, hogy a pápának lelkes, hű segtiője lehet koronája jogainak koczkáztatása nélkül. Azok a válságos évek, melyek alatt IV. Henrik, szövetségesei a lombard püspökök és magok a rómaiak is egyre szükebbre szoritották a nagy pápának hatalmát; midőn annak magában Rómában is ellenpápával kellett küzdenie, s midőn a császár hadai ellen csak az Angyalvár bástyái mögött talált védelmet, bő alkalmat nyujtottak az egyház hű fiának áldozatkészsége bebizonyitására. És az az ország, mely alig egy század előtt még a pogányság útjain tévelygett, most pedig a kereszténységnek előharczosa, az egyházi hatalomnak egyik zászlótartója volt, megérdemelte, hogy az egyház feje is az egész kereszténység előtt elismerje érdemét és jelentőségét. Szent-Istvánnak szentté avatását ezen elismerés kifejezése gyanánt tüntették

IV. Henrik.
(Aurai Ekkehard krónikájából.)

[1] Egyike ez azon ritka adatoknak, a hol a nemzeti krónika találkozik az u. n. pozsony évkönyvekkel. Ezek 1081-re teszik ezt az eseményt, mi a krónika előadásával teljesen összevág.

[2] Nyitrát nevezi meg Muglen, Chron. XLV. Kovachich. Sammlung. I., 70. l., Visegrádot a többi krónika. Feltünő, hogy Pauler, i. m. 190. l., egyazon évre, 1083-ra teszi Salamon fogságát és kiszabadulását. Pedig a krónikában cselszövése még a villámcsapás előtt, elfogatása pedig közvetlen utána van elmondva. Ez pedig talán fontosabb, mint a pozsonyi évkönyvek 1083-iki adata: «Salamon in carcere missus.»

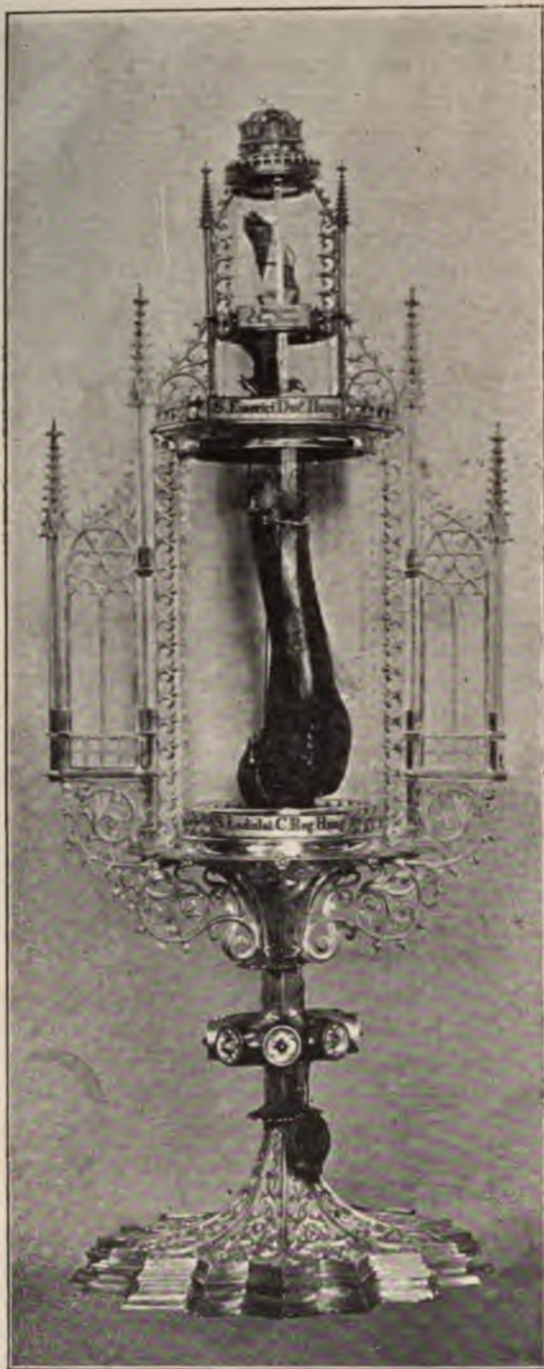
fel. Úgy látszik, hogy maga a pápa csak ezt az egy szentet kanonizálta ünnepélyesen, oly eljárással, mely csak akkor jött divatba és még korántsem volt általános. A többi magyar szentet, Imre herczeget és Gellért püspököt, valószinüleg magának a hazai egyháznak és a népnek elismerése iktatta a szentek közé a mi abban az időben még épen nem volt szokatlan.[1] Magyarország nem csak az elfogadó fél volt: legjobb erejével, szive vérével szolgálta a kereszténység ügyét, mihelyt azt megismerte. A magyar szenteknek és hitvallóknak ünnepélyes elismerése és boldoggá nyilvánitása a hagyomány szerint, épen a leghatalmasabb pápának, a pápai világuralmi eszme első nagy apostolának müve. Épen VII. Gergely legnagyobb szorongattatása idején, 1083 nyarán ment végbe. Nem csak az jelezte, mit köszönt az egyház addig is a magyar fejedelmi szenteknek, hanem azt is, minő szolgálatokat vár akkor uralkodó utóduktól.

A magyar egyház, mely rövid fennállása óta annyi vihart állott ki diadalmasan, méltán örvendett megalapitói szentté avattatásának. Azoknak műve csak most látszott befejezettnek, és midőn majd az egész világ hiveinek ajkairól szól dicséretök, a kor jámbor hite szerint az egek uránál annál hathatósabban fogják majd pártját annak a népnek, melynek életöket szentelték. »Miután az apostoli levelek elrendelték a szentek testének szabályszerü fölemelését (elevatio), László király az ország püspökeivel, jobbágyaival és bölcseivel tanácsot tartva, három napi bőjtöt parancsolt.« Imádság, bőjt és alamizsna voltak azok a hatalmas eszközök, melyekkel Krisztushoz jeleinek nyilvánitása miatt szoktak fordulni: ezeket alkalmazta Magyarország egész áhitatossággal. Azokat a csodatételeket pedig, melyeket a szentek fölvételénél észlelni véltek a hivők, nagy körülményességgel és buzgalommal terjesztették az életöket, tetteiket dicsőitő, valószinüleg ezen alkalomból szerkesztett legendák. A keresztény vallás még nem hatotta át a nemzet minden rétegét és mi lehetett a téritésnek nagyobb hasznára, mint ha hirdették, hogy Isten kegye által most már magyar földön történnek szentjeinek sirjánál azok a csodák, melyekért Rómába vagy Jeruzsálembe szoktak bucsúra járni, azok a csudák, melyek a táltosok erejét messze fölülmulták. »Látnak a vakok, hallanak a siketek, járnak a bénák, megtisztulnak a bélpoklosok, meggyógyulnak a gutaütöttek«.[2] Imre sirjánál még az olyan megátalkodott bűnös is feloldást nyert, ki Rómában Szent-Péter utódjánál, Jeruzsálemben a szent sirnál, végre magánál Szent-Istvánnál is hiába kereste a bünbocsánatot.[3]

[1] Imre legendájában a pápai beavatkozás nem is emlittetik. Gellért legendája pedig egész más évre, 1086-ra teszi a kanonizálást. Különben az is meglehet, hogy István ünnepélyes szentté avatása csak Kálmán idejében történt. Orbán pápa 1095-iki levelében nagy tisztelettel emlékezik meg az első magyar királyról, de nem nevezi szentnek, mi mégis figyelemre méltó. Valószinü, hogy később, midőn Kálmán hagyományunk előtt rosz hirbe jutott, áttették ezt az ünnepet elődje korába.

[2] Hartvik leg. 22.

[3] A német Konrád. Legenda S. Emerici. 8.

Szent-István, Imre és Szent-László ereklyéi.
(Az esztergomi főegyház kincstárában.)

Legbővebben mégis a nagy szent királynak ekkori csodatételeiről emlékeztek meg. »Boldogasszony mennybemenetele után való ötödik nap reggelén összegyültek az egyházban a király a főurakkal, a püspökök a papsággal. Először is misét mondtak az elhunytakért, aztán fölemelték a templom padlójából kiálló követ. Midőn a koporsóig eljutottak, az édes illatnak oly árja terjedt szét, hogy elragadtatásokban azt vélték, hogy az Úr paradicsomának élvezetéhez jutottak. Maga a koporsó tele volt vöröses, mintegy olajos vizzel, melyben, mintegy megolvadt balzsamban, nyugodtak a drága tetemek. Ezeket igen tiszta gyolcsba szedték össze és aztán a nedvességben sokáig keresték azt a gyürüt, mely a boldog férfiu jobbján volt. Hogy jobban megtalálhassák, a vizet a király parancsára ezüst edényekbe kezdték áttölteni. De csudálatos módon annál több nedvesség maradt a koporsóban, mennél többet kimeritettek belőle. És midőn, észrevéve a csodát, visszatöltötték a vizet, a koporsó még sem tellett meg jobban. Akkor befedték a sirboltot és imával dicsőitették az isten kegyelmét és a talált kincs-

Az Athenaeum nyomása.

SZENT-ISTVÁN JOBBJÁNAK EREKLYETARTÓJA.

Az Athenaeum kiadása.

csel szüz Mária oltárához fordultak. Ezen idő alatt Isten, ki csodálatos az ő szentjeiben, kiöntve irgalmának jótéteményeit, csodáinak jeleivel mutatta jelenlétét. Úgy látszott, mintha visszatért volna az Úr földön való járásának ideje, a melyről irva van: mindazok, kiknek külömböző nyavalyákban sinylődő betegeik voltak, Jézushoz vezették őket és ők meggyógyulának. És az isteni erő nemcsak azon a napon, hanem sokkal később is méltóztatott ezeket müvelni szolgája érdemének miatta, úgy hogy Isten jótéteményeinek hirére hetedhét országról eljöttek a szenvedők a boldog férfiuhoz, hogy visszanyerjék egészségöket. Köztük volt egy nagy nemes urnő, Machtildis, Fejér-Udalrikh grófnak neje, László király nővérének leánya. Már három éven át szenvedett belső bajban és közel volt a halálhoz, midőn hordószéken oda vitték; már az nap, midőn a szent sirhalmához ért, kissé jobban érezte magát és rövid idő alatt visszanyerve előbbi egészségét, hirdette Isten nagyságát, mely szolgájának érdeme által nyilvánult. Isten más csodatételeit, melyeket szolgája iránti szeretetből mutatott, nem irtam meg, nem azért, mivel unnám, hanem mert az Úr jók és rosszak fölött egyaránt engedi fényleni a napot és nem csak én fölöttem. Mindenkinek javára való jótéteményeinek sokféleségét annak a számtalan tudósnak, kiket Magyarország táplál és magába foglal, ajánlom megirás végett.[1]«

Ilyen elbeszélésekben tükröződött a csodatevő hit; ilyen csodákkal táplálkozott a kor jámborsága.

Bár régi hagyományunknak kizárólag papok voltak a följegyzői, mégis egész lényében annyira világi, annyira nemzeti, hogy még a magyar kereszténység e legnagyobb egyházi ünnepéből sem hiányzik

Szent-Gellért ereklyéje.
(Az esztergomi főegyház kincstárában.)

[1] Hartvik leg. 25. pont.

a politikai vonás. Salamon kiszabadulását fogságából Szent-István szentté avattatásával, tetemének fölemelésével hozták összeköttetésbe.

»Három napon át minden erővel igyekeztek fölemelni az ő szent testét, de semmi módon nem birták helyéből kimozditani. Abban az időben ugyanis, a mi büneink miatt, László király és atyjafia Salamon közt erős visszavonás támadt, mely miatt Salamont elfogták és börtönben tartották. Midőn akkor hiába fáradtak a szent király fölemelésén, egy Karitas nevü remetenő, ki a megváltó bakony-somlyói[1] egyháza mellett lakott és kinek abban az időben nagy volt a hire, isteni jelenésben részesülve, azt üzente a királynak, hogy ők hiába fáradnak, nem lehet a szent király ereklyéit átszállitani, mig Salamont ki nem szabaditják fogságából. Midőn ez megtörtént és megujitották a háromnapi bőjtöt, harmadnap hozzáfogtak a szent ereklyék átszállitásához. Ekkor a sir fölé helyezett óriási követ oly könnyen elhengeritették, mintha semmi sulya nem volna.«[2]

A nemzetnek és Árpád családjának ezt a nagy napját méltón megülte László király, ellenséges atyafiának szabadon bocsátásával. Salamon ott állott a király oldalán dicső elődjük tetemének felmagasztalásakor. De ennek az ingatag, nyugtalan léleknek békés, jámbor országban nem volt maradása. A nyugati ellenség, a német saját maga ellen forditotta akkor fegyverét. Salamon tehát a keletihez, a pogány kúnhoz fordult, hogy annak segitségével még egyszer megvívhasson elvesztett koronájáért. Csak rövid ideig tartózkodott Regensburgban nejénél, ki a hosszas távollét alatt, mint beszélték, ép oly kevéssé tartotta meg a hűség fogadalmát, mint állhatatlan férje.[3] Azután szakitott egész multjával, mindavval, mi őt nemzethez, családhoz, valláshoz kötötte.

Komnenos Alexios ezüstpénze.

Kuteszkhez ment, a kúnok fejedelméhez, kinek esküt tett, hogy nőül veszi leányát és átadja neki az erdőelvi tartományt, ha megsegiti László ellen. Kuteszk be is rontott az ország északkeleti részébe, Ung és Borsova várak vidékére.[4] »De ennek hallatára László király megtámadta őket és ábrázata előtt összezúzattak és sok ezer kún veszett el a kard éle által.

[1] Kammerer Ernő e helyet a somlyai pusztán, Polgárdi mellett, Fejérvár közelében keresi.

[2] Ez az elbeszélés kétségtelenül jóval későbbi az előbb idézettnél. Karitas abban az időben volt hires. Ezt nehezen irták Kálmán korában. A fölemelés történetében (l. f.) nem történik erre semmi hivatkozás. A krónika nem ismeri.

[3] Bernoldi Chronicon 1084. Mon. Germ. Scr. V. 440. l.

Borsova megye a Tisza mindkét partján feküdt. Anonymus is emliti, 14—21. Nevét a Tisza mellékfolyójától vette.

Salamon és Kuteszk pedig elmenekültek, mint a hogy a kacsák kitépett tollakkal elmenekülnek a sólyom elől.« A keleti támadás László ellen csak úgy sikertelen maradt, mint a nyugati volt. Király Salamon többé nem lehetett: hazátlan kalandor lett. A rabló kúnokhoz kötötte sorsát. Betört velök a görög birodalomba, már nem mint trónkövetelő, hanem mint kóbor levente. Komnenos Alexios császár azonban pánczélos hadával könnyen végzett a gyülevész néppel és Salamon, vitéz védelem után drágán eladva életét, elesett a csatában.[1]

Salamon egyike történetünk költői, tragikus alakjainak. Nem csoda, ha a monda és a költészet oly szivesen foglalkoznak személyével. Abban a korban, melyben még oly egyszerűek a fejedelmek jogai és kötelességei, indulatosságában, azzal a királyi érzéssel, mely nem tür egyenlőt maga mellett, meghasonlott atyjafiaival. Nemzete azokhoz szegődött, igy, hogy uralkodhassék, idegennel lép frigyre, országa rovására. Sovársága a korona birtokára, a boszú érzete diadalmas és tiszta ellenfelei iránt, kivetkőztetik a hazafiasságból, elfeledtetik vele a vallásnak, még a becsületnek tanát is. És még e sülyedésében is részvétet gerjesztő férfi, ki kardjától, erejétől vár mindent, kit legyőzni lehetett, de megadásra birni nem.

Az a nagy ellentét, mely Salamon dicsőséges uralma és szomorú vége között mutatkozott, az a rokonszenv, melyet a bukott hős még ellenségeinél is keltett, kiknek vitézségét a maga rovására is elismerte, birhatta a hazai hagyományt arra, hogy e királyi tragoediának engesztelő, megnyugtató befejezést keressen.

Miután a krónika elmondta görögországi hadjáratát, igy folytatja: »Midőn a kúnok látták a pánczélosok nagy sokaságát, siettek, hogy átkelhessenek a Dunán, mielőtt körülfogja őket az ellenség. A kiknek nem volt vértjök, könnyen juthattak előre, de Salamon és nehéz fegyverzetü társai visszamaradtak. Tél volt, sürün esett a hó, elhomályositotta szemeiket és nem láthatták a már távol járó bajtársakat. Igy útat vesztve kóborogtak a pusztán és az ellenség egyre jobban üldözte őket. Ekkor eljutottak egy elhagyott várhoz és abban egy napon és egy éjjelen át megszállottak. Az ellenség pedig körülvette őket, és midőn attól kellett tartaniok, hogy éhen halnak, elhatározták, hogy inkább harczban vesznek el. Kora hajnalban kirohantak tehát és sokan közülök elestek azokkal együtt, kik őket megölték. Salamon király pedig kevés kisérővel elmenekült és könnyen átkelt a befagyott Dunán. Egy rengeteg erdőhöz értek és ott Salamon meghagyta övéinek, nyugodjanak egy kicsit és pihentessék a lovakat. Ő pedig letéve pajzsát, úgy tett, mintha mindjárt visszatérne és elment az erdő sürüségébe. Nem is tért többé vissza. Annyi csapástól lesujtva, meglátogatva az üdv szellemétől, érezte a büntető Isten kezét és szivének bünbánatában vezekelt büneiért. Boldog kényszerüség, mely jóra kényszerit, mert kell, hogy az

[1] Bernold, i. h. 456. az 1087. évhez.

Isten szeresse azt, kit a világ gyülöl. Ime Salamon királynak nemes, gyönyörüségre nevelt teste fáradtan fekszik hamuban és porban és a ki előbb világiakért küzdött, most csak égiek után tör. Egész életét zarándoklással, imával, böjttel, virrasztással, fáradságos munkával töltötte. Csak egyszer látták még Magyarországon Kálmán király idejében, de mindjárt eltünt. Polában, Isztria városában temették el.«[1] Ez az elbeszélés tisztán szerzetesi szellemet lehell és ellenmond a lélektani valószinüségnek. Későbbiek még bővitették és hogy a vezeklésből az alázatosság se hiányozzék, elmondták, hogy Salamon, barátruhában, csak két szolgával eljött Székes-Fejérvárba és ott László kezéből elfogadta az alamizsnát. László megismerte és nagyon megijedt tőle. de midőn kerestette. nem birtak többé nyomára akadni. Még azzal is megtoldták a mondát, hogy Salamon Lepoglavában halt meg és ott márványemléket emeltek neki.[2]

Igy tünt el a szinpadról az a rejtélyes férfiu, kiben mintegy megtestesitve volt mindaz, mi Magyarország megerősödésének, állami szervezkedésének útját állhatta.

II. FEJEZET.

László törvényhozása.

A magyar királyság megalapitása, a kereszténység befogadása hazánkban azon időszakban ment végbe, a midőn a clunyi reform, az egyház magasztos rendeltetésének és a világi befolyástól való teljes függetlenségének eszméje az 1000-ik év körül először foglalkoztatták az elméket. Kimutathattuk, minő része volt ez eszméknek a magyar állam, a magyar egyház első szervezésében. A nemzetben lappangó, majd előtörő ellentétek leküzdése után körülbelől két emberöltővel később történt a királyságnak, az egyháznak végleges megszilárdulása. Ebben a munkában Magyarország már nélkülözte a német-római császárság támogatását és még szerencsének tekinthetjük, hogy az nem fordulhatott ellene egész hatalmával. Annál szorosabbá vált az összeköttetés a szent székkel, a világuralomra törő pápai tekintélylyel. Ez az egész világot felölelő igényeivel eleinte Magyarország koronájának önállóságát is megtámadta, de amint ellenállásra talált, elállott követelésétől, hogy egész erejét igazi versenytársa, a császár ellen fordithassa. A politikai és egyházi érdekek ezen egybevágásából folyt, hogy Magyarországnak uj szervezése szoros összeköttetésben áll a Rómában akkor diadalra jutó nagy egyházi reform eszméivel és intézkedéseivel.

[1] Képes krónika. 78—79.
[2] Dubniczi krónika.

Szent-István törvénykönyvében két irányban is észlelhető a külföldi befolyás. Nemcsak az egyház berendezésében szolgáltak alapul a kánonok, hanem a világi élet szabályozásában is a római birodalmi törvények, vagy az egyes német törzsek jogszabályai. László törvényeiben az egyházi

Szent-László.

(Túróczi krónikájának brünni kiadásából.)

elem, ha lehet, még erélyesebben érvényesül, de világi téren már alig mutatható ki egyenes átvétel. A király a hazai állapotok alapján rendelkezik, melyeket már felismert és melyek a monarchia és a római egyház eszméivel már nem állottak oly rikító ellentétben, mint István korában.

Világi tekintetben nem is más László törvénykönyve, az, melyet

másodiknak jelöl a Corpus Juris, mint az I. Béla után kelt törvényeknek folytatása és kiegészitése. A feladat még mindig ugyanaz, melyet 1064—65-ben igyekeztek megoldani: a magánvagyon biztositása, az ellene irányult támadásoknak megtorlása.

»Az igen kegyes László királynak idejében mi, a magyar királyság főemberei, teljes számban gyülést tartottunk a szent hegyen[1] és arra törekedtünk, hogyan lehetne a gonosz emberek szándékát megakadályozni és nemzetünk ügyét előbbre vinni. Azért először is esküt tettünk, hogy bárki, a ki a főemberekhez tartozik s egy tyúknál többet érő tárgynak lopásában bünösnek találtatnék, ők azt semmikép sem fogják elrejteni, sem

Szent-László pecsétje.

megvédelmezni.« Az eskü azonos, mint a régi törvényben volt, csak hogy most a lopás értékének minimuma meg van állapitva, az akkori viszonyok közt legolcsóbb tárgyban, az aprómarha közt is a legapróbban.

Az ilyen tolvajnak akasztófa a büntetése. Asylumnak jelöltetik meg itt is az egyház, a királyi udvar és a püspök; de a ki menekülését elősegitette, szintén büntetésbe esik. Ha valaki jót állott a bünösért, ez megszabadul ugyan a bitófától, de a jótálló vele együtt eladatik rabszolgának az ország más részébe, és a jótálló javai a királyi kincstárra szállanak. Az ilyen drákói szigor legjobban mutatja, minő nagy szüksége volt még védelemre a magánbirtoknak. (1.)

[1] Talán Pannonhalmán.

Csak a szabad ember iránt volt ily kérlelhetlen a törvény. A rabszolga első esetben csak orrát vesztette el, de azt nem is lehetett megváltani, csak második esetben lakolt halállal. A bünrészesek és orgazdák ellen sem ismer kiméletet. Ha valaki megakadályozza a tolvaj megkötözését, 55 pensát, tehát fél vérdijat fizet (3.) Ugyanannyit fizet az az ispán, kinek katonái az ő ösztönzésére megakadályozzák a lopott jószág kutatását. Magok a kutatást megakadályozók pedig halállal bünhődnek. (5.) Arról is gondoskodtak, hogy a végrehajtás valamikép ne csorbitsa a törvény élét. Az a biró, ki a tolvaj szolgának nem vágatja le az orrát, vagy nem akasztatja fel a szabad tolvajt, elveszti egész vagyonát, és maga is eladatik, mint rabszolga. Ha ártatlant akasztott: meg kell téritenie a költséget és a kivégzettnek birtokát. Ha őt vádolták igazságtalanul, az árulkodót éri az a büntetés, mely különben a birót érte volna. (6.) Látjuk, a törvénynek nem csak betüje, hanem szelleme is kegyetlen: a biró sokkal kevesebbet koczkáztat, ha ártatlant akasztat, mintha a bünöst nem bünteti.

A lopás megakadályozására legfontosabb annak meggátlása, hogy a lopott jószágot forgalomba lehessen hozni. Ezért csak vásáron volt szabad venni és eladni, és ha valaki máskép cselekedett és rajta érték, ha lopott jószágról volt szó, halállal bünhődtek mind: vevő, eladó és tanúk, ha pedig jogos birtokról, elvesztik azt és a tanúk is ugyanakkora birságot fizetnek. A vásáron is csak biró, vámszedő és tanúk előtt jöhet létre adás-vevési szerződés és ha a tárgy mégis lopottnak bizonyul, a vevőnek nem történik ugyan baja, de a tanuknak elő kell állitaniok az eladót. (7.)

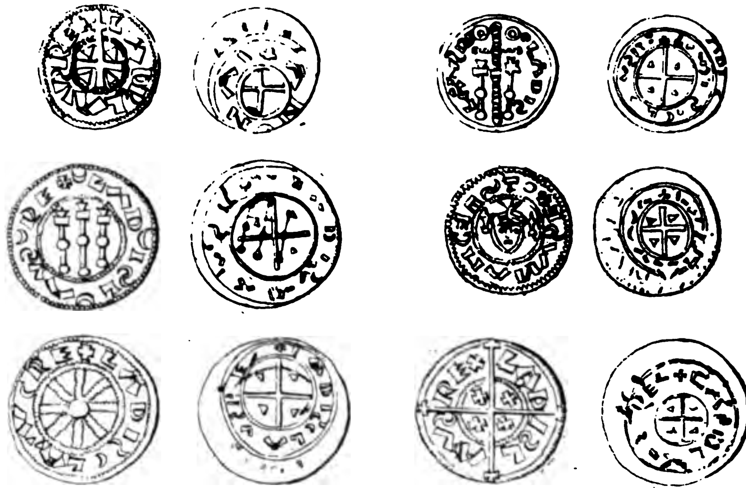
A tetten érés esetén még nagyobb volt a büntetés. Akkor a rabszolgát csak úgy felakasztották, mint a szabadot, ha pedig a tettes a templomba menekült, megvakitották. A káron oly módon osztoztak, hogy a tolvaj szolga gazdája elvesztette a felakasztott rabszolgát, a lopott jószág gazdája pedig azt, mit tőle ellopott. Valószinüleg ez szolgált a szolga gazdájának kárpótlására. Ha a szabad embert tetten érték és ő az egyházba menekült, onnan meg kihozták és megvakitották, tiz évnél fiatalabb gyermekei megmaradtak szabadoknak, de az idősebbek elvesztik egész vagyonukat és rabszolga sorsra jutnak. (10.)

Kisebb lopás sem marad büntetés nélkül. A ki tyúkot vagy libát lop — kisebb egységet nem ismer a törvény — annak kitolják a fél szemét, azonfelül megtériti a kárt.

Az ilyen kisebb tolvajlásoknak: jobban mondva csinyeknek az egész középkorban a tanuló rend, a deák volt a nagy mestere. Akár az iskolában voltak együtt a clericusok, akár mint vagansok kóboroltak az országban, ügyességgel iparkodtak fedezni erszényök hiányosságát. Minden országnak ha nem is törvénye, de anekdota-gyüjteménye tele van leleményességök példatárával. Még ez a szerfölött szigoru törvény is atyailag bánik el apró eltulajdonitásaikkal. »Ha a clericus rendhez tartozó lúdat, tyúkot, almát

vagy más affélét lopott, elég ha a mester vesszővel bünteti.« De a papi rendre nézve is megszünik az immunitás, ha a jogtalanul elsajátitott tárgy már nem »bagatelle«. Ilyen esetben a püspök a bünöst megfosztja rangjától és a törvény őt is oly mértékkel méri, mint bárki mást. (11.)

Úgy látszik, hogy a végrehajtásnál kitünt, mennyire nincs arány a büntett és annak büntetése között. A tyúk vagyis a denár nagyon is csekély bünalapnak mutatkozott. Ezért ujabb mértékegységet is állapitanak meg: tiz dénárban, vagyis, ha a régibb törvénynyel összevetjük,[1] két ökör váltságdijában. A ki ennyit érőt lop, felakasztják, a ki kevesebbet, annak már nem tolják ki fél szemét, azt már nem végzik ki, mintahogy a régibb törvény előirta:[2] elég, ha tizenkétszeresen megtériti és azonfelül egy ökröt ad. A szolga kétszeresen fizeti csak meg, de azonfelül elveszti

Szent-László dénárai.

orrát. Különös figyelemben részesülnek a szökevény rabszolgák. Ha loptak, nem akasztják fel őket, nem is vágják le nyelvöket. »Azért, hogy ha aztán urok megtalálja őket, nyomára juthasson annak, a mit elvesztett.«

Mindebben az a törvény nem más, mint az előbbinek keményebb kiadása. A czél is ugyanaz: a lopás bünének minden eszközzel való kiirtása. Mintha az tünnék ki a törvény szövegéből, hogy a magyar társadalom maga fog ehhez a nagy munkához, talán a király távollétében, annyira nem látszanak az uj határozatok ujitásoknak.

Csak egyben megy ez a törvény lényegesen túl az előbbinek körén. Előbb a lopott vagy bitang jószágot nem kisérték túl a vásáron vagy a megye székhelyén. Arra nem gondoltak, hogy a lókötő siet majd túladni zsákmányán az ország határán túl. László törvénye már erről is rendelkezik.

[1] László decr. III. 21.
[2] U. o. 8.

Ezért a határterületen lényegesen megszoritja a ló és ökör vételét és eladását. A kereskedő csak egy lovat vehet ott a maga személye számára, azonkivül csak igás ökröket. Ha valaki a király engedelme nélkül vitt lovat a határra, vásárra, a határ ispánja köteles elvenni a lovat vagy őt magát bezáratni, mig az az ispán, kinek területére való, őt ki nem szabaditja. Ha bűnösnek bizonyul, halállal lakol, úgy mint más tolvaj, de még ha ártatlan is, elveszti a lovát. (13. 14.)

A határ őrzése ebből a szempontból igen szigorú kötelességévé tétetik a határ ispánjainak. Ha megengedik, hogy királyi engedelem nélkül kivigyenek külföldre, eladásra, ökröt vagy lovat, elvesztik ispánságukat. Ha pedig a határ őrei az ispán tudta nélkül járultak ehhez, a szegények közülök elvesztik szabadságukat, hadnagyaik pedig, ha bűnösök, fej és jószágvesztésre ítéltetnek, csak gyermekeik maradnak meg szabadoknak. (15.) Azt hiszem, ebben nem szabad valami gazdasági rendszert vagy vámpolitikát keresni: mint az egész törvényben, itt is a lopás megakadályozása a fő. A büntetések is azonosak.

A külföldi kereskedők üzlete a határvidéken szintén korlátozva van. Először a határispántól velök adott kisérővel a király elé kell menniök és csak ott nyerhetnek engedelmet bizonyos számu lónak vagy más marhának vásárlására. Csak akkor vehetik a megszabott számot, a királyi poroszló jelenlétében. (16.) Ennek a törvénynek a czélja már nehezen büntetőjogi. Rendeltetése volt pótolni a modern lókiviteli tilalmakat; megakadályozni, hogy válságos időben a talán ellenségeskedésre készülő szomszéd innét lássa el magát hadi eszközökkel.

Mással mint lopással és kereskedéssel foglalkozó törvényt keveset foglal magában ez a decretum. Rendelkezik az emberölésről. »Ha valaki kivont karddal megöl egy embert, királyi itélettel vessék a tömlöczbe és egész vagyonát: szántóföldet, szőlőt, cselédet és rabszolgát oszszák háromrészre. Ebből két harmad a megöltnek vérrokonait illeti, egy harmad a gyilkos gyermekeit és nejét.« Az ember élete tehát sokkal kevésbbé van megvédve, mint vagyona: az emberölésnek nem oly súlyos, halálos a büntetése, mint a lopásé. Az ágdij most is 110 pensa, mint Szent-István törvényében. Ebből következik aztán, hogy az a gyilkos, kinek vagyona nem tesz ki 110 pensát, vagyonán felül elveszti szabadságát is. (10.) A fegyveres embereknél a weregeld, a vérváltság az uralkodó. Visszaesés Szent-István törvényéhez képest annyiban észlelhető, a mennyiben a bírság most már egészen a rokonságot illeti, a királynak nincs többé része benne. Az is feltűnő és teljesen ellenkezik a frank és germán törvényekkel, hogy a vérdij nem az áldozat rangjához, hanem a bűnös vagyonához képest növekedik.

Épen igy büntetik a fegyveres támadást. »Ha egy nemes vagy vitéz más nemesnek házára tör, ott harczol és a ház asszonyát megveri, ha van annyi vagyona, annak két harmadát fizeti bírság gyanánt és csak egy harmada marad meg az ő nejének és gyermekeinek. Ha nincs vagyona,

leborotválva bilincsben vezessék a vásárra, korbácsolják meg és adják el. Ha pedig más szabadok is kisérték, ezek 55 byzanczin, azaz pensán váltsák meg bűnöket. A szolgák ép ugy lakolnak, mint uraik. Ha pedig idegen szolgák is eljöttek uraik tudta nélkül a harczhoz, el kell őket adni, és fele áruk birságul szolgál, a másik fele meg volt uraikat illeti.« Ily módon tartja bevonulását az »actus majoris potentiae«, a hatalmaskodás, erőszakoskodás törvénykönyvünkbe, hol aztán sokféle elágazásaival sok századon át nem szünt meg szerepelni.

Ennek a decretumnak tárgya szűk körü, csak Magyarország belső ügyeire nézve nyujt felvilágositást. A mellett még a nemzet felosztására nézve sem oly tanulságos, mint az előző, melyre minden tekintetben támaszkodik. Még az a kérdés is támad: mennyiben volt keresztülvihető és mennyiben hajtották végre a valóságban. Mert nemcsak a mi szemünkkel nézve egyoldalú és igazságtalan, hanem még azon kor erkölcsi felfogásának sem felel meg egészen. Bizonyos, hogy maga a törvény szövege nem tulajdonit László királynak semmi részt megalkotásában. A krónika pedig egyenesen megvédi a kegyes királyt azon föltevés ellen, mintha alatta azok a vérrel irott törvények valóban életbe léptek volna. »Mindig szeme előtt tartotta itéletében Isten félelmét, különösen a büntető ügyekben, melyek a megtorlást, a vérboszut vonják magok után.« Ez az egész törvénykönyv nem is mutat mást, mint azt az elszántságot, melylyel a keletkező és gyarapodó birtokos osztály a magánbirtokosoknak uj és örökös kiváltságát meg akarta védeni a birtoktalanok támadása ellen.

Egészen más, általánosabb, a László úgy nevezett első, de valószinüleg későbben kelt törvénykönyvének jelleme. Ez rendes törvény: meg van határozva helye és ideje. Nemcsak egész tartalmában, hanem minden izében mutatja szerkesztésének gondosságával, hogy tanult papok műve.

»Urunk és üdvözitőnk Jézus Krisztus uralma alatt, megtestesülése 1092. évének május 21-én, Szabolcs várában szent zsinatot tartottak, Lászlónak, a magyarok igen keresztény királyának elnöksége alatt, birodalmának összes püspökei és apátai, mind a jobbágyokkal, az egész papságnak és a népnek bizonyságával.«

Egyszerre látjuk a nagy birodalmi gyülést, mely a fölkent király igazgatása alatt egyaránt intézkedik egyházi és világi ügyekben és melynek nem a jelenlevők rendje, hanem a tanácskozás és a határozás tárgya adja meg a szent zsinat jellegét. Az egyházi és világi törvényhozás hazánkban Szent-László korában ép oly kevéssé volt külön választva, mint a frank birodalomban háromszáz évvel ezelőtt, Nagy Károlynak és capitulareinek korában.

Pedig a kor és annak szelleme egészen megváltozott. Az egyház lerázza a világi kor igáját és hogy uralomra juthasson riválisa fölött, saját érdekei, saját eszméi szerint készül szervezkedni. Lángelméjü vezére, VII. Gergely az 1074-iki zsinaton formulázta azokat az intézményeket, melyek a római hierarchiát önmagában befejezett, magas erkölcsi fokon

Szent-László I. törvénykönyve.

(A bécsi udvari könyvtár XV. századi codexéből.)

álló, nemcsak független, hanem uralomra hivatott renddé tették: a simonia eltörlését; a coelibatust; a világi investitura megszünését. Azóta egy világrész állott fegyverben, úgy a harczmezőn, mint szellemi téren, ezen föltételek megvalósitása mellett, vagy megakadályozásukra.

Magyarország ezt az időpontot használja fel már megszilárdult, a nemzet fölött uralomra jutott egyházának berendezésére, fegyelmezésére. A térités időszaka be volt fejezve. Már nem volt szükség amaz emberfölötti önfeláldozásra, melynek a vértanúságra való remény volt legfőbb lelki rugója. Viszont már nem is kellett türni azon nem igen ellenőrizhető, sok salakos elemet magában foglaló bevándorlást, mely a térités örve alatt ellepte az országot. A királyi hatalomnak, mely ezt az uj szervezést végrehajtja, arra kellett ügyelnie, hogy a már veszélyen kivül álló, nagy kiváltságokkal és javadalmakkal felruházott nemzeti egyház már a maga erejéből oldhassa meg a keresztény szellem ápolásának feladatát. A mint a fegyelmezésben arra kellett törekednie, hogy a magyar egyház ne zárja el magát azon nagy haladási mozgalom elől, mely a keresztény világot betöltötte, ugy másrészt arra is kellett gondolni, hogy VII. Gergely reformjait csak annyiban alkalmazzák magyar földön, a mennyiben az itteni állapotok azt a nagy változást, melyet azok a papi rendtől megkövetelnek, valóban elbirják. Semmiképen sem gondoltak arra, hogy a király bármiben is lemondjon az egyház igazgatására vonatkozó örökölt jogáról.

Ez a kettős szempont tünik ki azon czikkelyekből, melyek az akkor fennforgó egyházi fegyelmi kérdések legfontosabbikával: a coelibatussal foglalkoznak.

Ennek a nagy újitásnak, mint tudvalevő, a szerzetesek, első sorban a clunyiek voltak a zászlóvivői. Az ő izgatásukra lázadt fel a franczia és olasz városi népesség a házas papok ellen. Magok a házas papok tudni sem akartak az elválásról és minthogy Szent-Pál egy mondása egyenesen előirni látszik a házasságot,[1] megtagadták a törvénytelen pápától az engedelmességet. »Zsarnokság az, ugy mondták, ha az embereket angyalok módjára kényszerítik élni; a természetes út elzárása a bujaságnak és szennyességnek nyit majd kaput; ők inkább hagyják el a papságot, mint a házasságot; ám lássa a pápa, honnét vesz aztán angyalokat az egyház népének igazgatására.«[2] Midőn a mainzi érsek Erfurton, a papok zsinatján ki akarta hirdetni a pápai törvényt, éktelen zajjal félbeszakították és halállal fenyegették.

Még kevésbbé lehetett természetesen a házas papok teljes kiszoritására gondolni ott, hol a papi rend még külömben sem volt oly számos, hogy feladatainak megfelelhessen és a hol a lakosság számának szaporodásával és a letelepedés előhaladásával mind uj meg uj egyházak és plébániák felállitásáról kellett gondoskodni. 1092-ben, midőn nyugati

[1] Ad Corinth. I. 7. 9.
[2] Lambertus Hersfeldensis. 1074. Mon. Germ. V. 218.

Európában már teljesen győzött volt a coelibatus, midőn Németországnak délnyugati részében is felülkerekedett a papi nőtlenség tábora, hazai törvénykönyvünk még megelégszik a papi házasság szabályozásával.

Nyugaton a pápa parancsa és a nép szava a házas papokat már eltávolitotta az oltártól. Nálunk e tilalom csak a másodízben házas papokra és diaconusokra szól, továbbá azokra, kik özvegyeket vagy elváltakat vettek nőül. Ilyen esetekben a nő szüleihez tért vissza, és ha akart, uj házasságra léphetett, minthogy az előbbi úgy sem tekinthetett törvényesnek. De ha a pap elvált az ilyen feleségtől, a penitenczia kiállása után ismét a rendhez tartozott. (I. 1.)

Úgy látszik, meglehetős szokásos volt, hogy a pap rabszolganőjével úgy élt, mint nejével. Ily esetekben, — mivel a rabszolgaság jogi természeténél fogva az ily házasság nem lehetett törvényes — a nőt el kellett adnia. Ha nem tette, mégis eladták, csakhogy ily esetben a püspököt illette az ára. (2.)

Azok a papok ellenben, kik első és törvényes házasságban éltek, abban, elnézésből, megmaradhattak, »a béke kapcsa és a szentlélek egysége miatt«. A római egyházzal való összekötést e fontos ügyet illetőleg az a kijelentés tartja fenn, hogy ez az elnézés addig tart, mig ezekben az apostoli úr ő atyasága nem ad tanácsot. A régi állapot törvényes elismerését csak ily módon lehetett megegyeztetni a pápa iránt való tekintettel. (3.)

Ha az ily tiltott házasságban élő és elválni nem akaró papnak püspöke vagy érseke beleegyezett abba, vagy olyat engedett meg neki, minek elvégezése csak a papi rendhez tartozott, a király és a püspökök itéljenek fölötte,, a mint észszerünek gondolják. Ha esperes járt el igy, a püspök itél fölötte, a hogy neki tetszik (4).

Nagyon kiemelendő itt, hogy még ily szorosan egyházi fegyelmi ügyben is kizárólag a nemzeti gyülés rendelkezik. A püspöknek és érseknek ily ügyekben is a király a legfőbb birája.

A törvények másik sorozata az uj egyházak felállitásával és a régieknek jó karban tartásával foglalkozik.

Ha valaki templomot épittetett és bejelentette: mennyivel akarja azt ellátni, de nem adta meg, a mit igért, az igéret beváltására küldött által szólitsa őt fel a püspöki itélet. Ha ennek is ellenmond és esetleg megveri a küldöttet, a király itél fölötte. Fontos egyrészt az egyháznak tett igéret kötelező volta, másrészt az, hogy az egyházi vagyon és jövedelem oltalmazója a világi kar. (5.) Még egy más czikkely is rendelkezik arról, hogy az, ki vagyonát, birtokát az egyháznak adta, ezt semmi módon ne másithassa meg. (23.) Az egyház birtokjoga nem évül el: akár más egyháznál találják meg az ő jószágait, akár az uraknál, azok az előbbi birtokosra szállanak vissza. (24.)

Ha a pap az egyház tulajdonát saját czéljaira forditja, vagy ha az a pap gondatlansága miatt vész el, háromszorosát téritse meg az egyháznak. (6.)

A lázadás idején elpusztult vagy elégett egyházakat a hozzájok tartozó kerületnek kötelessége ujra felépiteni. De a kelyheket és öltözeteket a király szolgáltatja, a könyveket a püspök, úgy mint István törvénye előirta. Ha azonban az egyházak régiségök miatt dőltek össze, felépitésök a püspök kötelessége. (7.) Igen fontos, hogy ily módon a főpapot illeti a felelősség az egyházi épületek jó karban tartásáért.

István törvénykönyve nem ismer mást, mint keresztényt. László idejében már nincs ok eltitkolni, hogy az országban többféle hit van elterjedve. Ott vannak a mohamedán vallásu bolgár és perzsa kereskedők, ott vannak a zsidók, kik már kereskedelmi összeköttetésben állanak németországi hitsorsosaikkal,[1] ott vannak végre a pogányság titkos követői. De a keresztény egyház uralma már oly szilárdan meg van állapitva, hogy az állam az ő szempontjai és érdekei szerint rendelkezik a többi felekezet ügyében is.

Zsidók a XI. és XII. században.
(Herrad landsbergi apátnő »Lustgarten«-jéből.)

Az izmaelita nevü üzletemberek,[2] mint foglalkozásuk magával hozta, az ország nagy vásárhelyein alkottak külön telepeket. Valószinü, hogy Pesten, Debreczenben, Szegeden és más helyeken voltak községeik és hogy ott szabadon gyakorolhatták vallásukat, olyanformán, mint az olasz vagy görög kereskedők a Levanteban és Egyptomban. A hol azonban a magyar nép közt elszórva laktak, ott aránylag könnyebben váltak meg hitöktől, különösen ha üzleti érdekök megkivánta. A törvény reájok nézve azt irja elő, hogy a kik megkeresztelkedtek és aztán visszatértek régi vallásukhoz, mozdittassanak el lakóhelyökről más községbe — valószinüleg azért, hogy ott egészen keresztény környezet befolyása alá kerüljenek. A kik azonban nem vétettek, azok bántatlanul megmaradtak helyükön. (9.) A mohamedán vallásuak tehát továbbra is szabadon gyakorolhatták vallásukat. A keresztény vallás suprematiája abban állott, hogy aki egyszer hozzá csatlakozott, ujra renegatus, vagy mint az egyház nyelvén mondták, relapsus renegatus nem lehetett.

Mohamedán községek a római kereszténység területén egyebütt nem voltak, és igy a magyar egyház a hazai viszonyok szemmeltartásával intézkedhetett, külső minta nélkül. Másként állott a dolog a zsidókkal, kiknek systematikus elkülönitése és gazdasági megszoritása — az üldözés

[1] Kohn, A zsidók története Magyarországon. 50.
[2] »Negotiatores, quos appellant Ismaelitas.«

szükséges megelőzője — nyugati Európában épen akkor tájban vette kezdetét. VII. Gergely az 1078 november 19-én tartott római zsinaton kimondotta azt az elvet: hogy a zsidókat nem szabad a keresztények elé helyezni.[1] Három évvel később VI. Alfonzot, Castilia s Leon királyát inti: ne engedje, hogy országában a zsidók a keresztények fölött uralkodjanak, vagy akárminő hatalmat gyakoroljanak.[2] Ezen hatás alól Magyarország sem vonhatja ki magát. Nekik nem szabad többé keresztény nőkkel összeházasodniok, a miből az következik, hogy az ilyen vegyes házasság addig épen nem tartozott a ritkaságok közé. El volt nekik továbbá tiltva a keresztény rabszolgák tartása. Ha ilyet találtak nálok, azt felszabaditották. (10.)

Végre a kihaló félben levő pogányságról is megemlékezik a törvény. »A ki a pogány szertartás szerint áldoz a kutaknál, vagy fáknál, forrásoknál és kőszálaknál hoz áldozatot, bünét egy ökrön váltsa meg.« (22.) A pogányság már nem látszhatott egyenlő, veszedelmes versenytársnak, ha csak ily enyhe eszközökkel küzdenek ellene. Még egyáltalában sehol sem látjuk azt a később oly szembetünő törekvést: egyhitüvé tenni a birodalmat. Ugy a mohamedán, mint a zsidó hit el van ismerve.

Izmaeliták a XI. és XII. században.
(A »Lustgarten«-ből.)

Több czikkely rendelkezik az egyházi törvények és szertartások szigorú megtartása felől, kiegészitve Istvánnak hasonló czélu intézkedéseit.

A legtöbb intézkedés a vasárnap és ünnepnapoknak megülését irja elő. Ha valaki vasárnap vagy más nagy ünnepnapon nem megy el a templomba, meg kell őt korbácsolni. De ha messze esnek a falvak, és a falusiak nem járhatnak be, legalább egy jőjjön el közülök mindnyájok nevében bottal kezében és hozzon az oltárhoz három kenyeret és egy gyertyát. (11.) Az elmaradók ily módon nemcsak hozzátartozásukat bizonyitják, hanem egyuttal — bár csekély — birságot is fizetnek.

Az egyházhoz való tartozás megtelepedést, a pogány életmódtól való elállást követel.

E szempontból irja elő a törvény, hogy királyi parancscsal és papi törvénynyel a régi helyökre kell visszaköltöztetni azokat, kik templomukat elhagyták (19.)

[1] »De Iudeis, non praeponendis christianis.« Registr. kiad. Jaffé. 331.
[2] U. o. 472.

Abban a harczos és vallásos korban egyike a leggyakoribb kánonoknak a vasárnapi vadászat eltiltása. Nálunk, ha valaki ünnep- vagy vasárnapon vadászott, elvesztette lovát és kutyáját, de a lovat egy ökrön visszaválthatta. Ha azonban papi rendhez tartozó vadászott, megszünt a rend tagja lenni, hacsak kellően nem vezekelt. (12.)

Ha valaki ünnep- vagy vasárnap templom helyett vásárra ment, elvesztette lovát. (15.) Ha pedig valami kereskedő állitja fel bódéját, úgy a mint épitette, rontsa is le. Ha ezt nem teszi, 55 pensát fizet a papoknak, kik észreveszik. (16.) Ez a nagy birság, a vérdij fele, nem a vasárnapi munkaszünet megszegésében leli magyarázatát, hanem az egyházi és világi törvény áthágásában. Különös törvény szól a zsidókról. »Ha valaki vasárnap vagy ünnepnapon munkánál talál egy zsidót, ez, hogy a kereszténység meg ne botránkozzék, veszitse el azokat a szerszámokat, melyekkel dolgozott.« (27.) E pont arra enged következtetni hogy a zsidók jelentékeny része akkor iparos és földmüvelő volt. Ha más valaki nem tartotta meg a vasárnapot, vagy nem bőjtölt a kántorbőjtökön, vagy halottjait nem temette el az egyház mellett: tizenkét napon át czölöphöz kötik, hol kenyér és viz mellett vezekel.

Szokásban volt, különösen a keletkező városokban, az egyforma foglalkozásuaknak egyesülése vallásos czélra; valamely papnak vezetése alatt összeállottak az ily testvériségek, gildák, calendák valamely szentnek különös oltalma alatt és imádságuk, jó cselekedetök solidarissá vált: jámbor hitök szerint egyiknek érdeme a többinek is javára vált a mennyországban, egyiknek büne vagy mulasztása terhelte a többinek számadását is. Németországról épen az 1091-ik évről irja Bernoldus: »Ebben az időben sok helyen virágzott a közös élet, nemcsak a papoknál és szerzeteseknél, hanem a világiaknál is, a kik magokat és a mijök volt, erre az életre ájtatosan felajánlották, úgy hogy ha nem is öltözetben, de érdemekre nézve egyenlők lettek az egyháziakkal. Lemondva a világiakról, az egyháziak szabálya alá állottak, hogy engedelmességök alatt közösen élhessenek s nekik szolgálhassanak. Ezt az életmódot Orbán pápa is helyeselte. A nők követték a férfiak példáját. A falvakban számtalan parasztleány, lemondva a házasságról és a világról, szerzetesi módon élt valamely papnak parancsa szerint. Igy tettek különben a házasok is. Alemanniában számos helység népe egészen a vallásnak szentelte magát s az erkölcsök szentségében igyekezett egymást felülmulni.«[1] Ez a mozgalom sem állott meg a magyar határon. A ki az ily vallásos czéhből a papnak és a testvéreknek engedelme nélkül kilépett, tiz pensán váltotta meg kezét, melyet belépésének zálogául adott volt (14.) Az ily calendáknak meghonosulása hazánkban nemcsak a vallásos élet erejét bizonyitja, hanem igen fontos adatot szolgáltat arra nézve is, hogy az egyházak védelme alatt már létrejöttek nagyobb, városféle telepek.

[1] Chunian. Mar. Srm. V. 452—453.

A Gutkeled-biblia egy lapja.

A szöveg olvasása:

QVE·LOCVTUS·
EST MOYSES·
ADOMNEM ISRAHEL TRANSIOR
danen insolitudine campestri contra
mare rubrum inter pharan et thophel
et laban. et aseroth. ubi auri plurimue;
undecim dieb; de horeb p uiā montis
seir usq; cadesbarne quadragesimo
anno undecimo mense prima die men
sis. Locutus est moyses ad filios isrl
omnia que preceperat illi dns ut diceret

Nyomt. Ullmann J. Budapest

A GUTKELED-BIBLIA EGY LAPJA

A Magyar Nemzet Történetéhez. Az Athenaeum kiadása.

Hogy az ily testvériségek ne nyujtsanak a szerzeteseknek alkalmat arra, hogy túlságos sokat lakomázzanak a világiakkal, el volt tiltva, hogy az apát vagy a barátok részt vegyenek az ily calenda-összejöveteleken, Az apát vette át a testvérek adományait és aztán a szabály szerint osztotta fel azokat a szerzetesek közt.

Következik azon ünnepek meghatározása, melyek megtartása az egész birodalomban kötelező. Először a szent vigiliáké, előünnepeké, böjtöké. »E szent zsinatunkban tisztelendő László király megállapította és mindenki helyeselte és törvénybe iktatta, hogy meg kell ünnepelni Szent-István király vigiliáját és Szent-Gellért vértanúét, a mely napon kiszenvedett. továbbá három napot Szent-Márton ünnepe előtt.« Ezekhez járult, mit már fönnebb említettünk, három napi böjt Szent-Péter ünnepe előtt, melyet Endre király rendezett be és melyet László, mint »igen keresztény király«, rex christianissimus, eltörölni nem akart. (38.)

Bronzkereszt az Árpádkorból.
(Bubics Zsigmond gyűjteményében.)

Az országos ünnepek ezek: karácsony, Szent-István első vértanú napja (deczember 26.), evangelista János napja (deczember 27.), apró szentek napja (deczember 28.), ujév (circumcisio domini), vizkereszt (január 6.) bőjttel, gyertyaszentelő (február 2.), husvétkor négy nap, továbbá Szent-György napja (április 24.), Fülöp és Jakab apostolok napja, bőjttel (május 1.), a szent kereszt megtalálásának napja (május 3.), pünkösdkor 4 nap, Szent-Iván napja (június 24.), Péter és Pál egy nap (június 29.), Szent-Jakab (július 25.), Szent-Lőrincz (augusztus 10.), Boldogasszony napja (augusztus 15.), Szent-István napja (augusztus 20.), Bertalan napja (augusztus 24.), Kisasszony napja (szeptember 8.), Szent-kereszt felmagasztalásának napja (szeptember 14.), Máté napja (szeptember 21.), Szent-Gellért napja (szeptember 24.), Szent-Mihály napja (szeptember 29.), Simon és Juda napja (október 28.) minden szentek napja (november 1.), Szent-Imre, vagy mint a törvény nevezi, Szent-Hainricus napja (november 5.), Szent-Maurinus napja (november 25.),[2] András napja (november 30.), Miklós napja (deczember 6.), Tamás

[2] A szöveg Szent-Mauriciust mond. A hires thebai vértanúnak, kinek lándzsája oly nagy szerepet játszik és ki egy magyarországi klastromnak patronusa, ünneplése nagyon megfelelő volna. Csakhogy az ő ünnepe szept. 22-ére esik. A törvény egészen chronologiai rendben sorolja el az ünnepeket, kivétel nélkül; ezt pedig Szent-Imre (nov. 5.) és Szent-András

napja (deczember 21.), összesen 37 nap, melyekhez még minden plébániára nézve patronusának és felavatásának napja járul. A modern ember, ki előtt a gazdasági fejlődés és munka oly fontos, tán fejét csóválja a törvényes szünnapok e nagy száma fölött, mely természetesen aztán a reformatióig, sőt a XVIII. századig egyre szaporodott. De a történésznek nem szabad megfeledkeznie arról, hogy a rabszolgaság és jobbágyság korában az ünnep volt a szegény embernek egyik legnagyobb jótéteménye. Fontos még a három addig kanonizált magyar szentek emléknapjának felvétele az ünnepek közé, mi a kalendáriumban is érvényre juttatja a nemzeti önállóságot. E nemzeti egyházi irányt látjuk egy más czikkelyben is. »A latinok (olaszok), kik nem akarnak beléegyezni a magyarok törvényes szokásába, és még a magyarok húshagyója után is esznek húst, hétfőn és kedden, ha nem akarják magokat jobb szokásunknak alávetni, menjenek a hová akarnak. De az itt szerzett pénzt hagyják itt, hacsak nem térnek jobb útra, és velünk együtt tartják a húshagyót« (32.)

Mindezek a czikkelyek a világiaknak az egyházhoz való viszonyát szabályozzák és igy természetes, hogy az országos törvénykönyvben foglalnak helyet. De a decretum több pontban kiterjeszkedik magának az egyházi rendnek belső fegyelmi ügyeire is.

Ha valamely pap külföldről vándorol be az országba, püspökének ajánló levele nélkül, törvény elé kell őt idézni, »nem szerzetes-e, vagy gyilkos.« Ez a különös egymásba állitás abban gyökerezik, hogy mindkét tulajdonság tiltó akadály a világi papságra nézve. (17.)

Ha valamely pap e hazába jövet egy püspökhöz vagy ispánhoz szegődött, és ha ez az úr jól bánik vele, ne hagyja őt cserbe, mig a király előtt ki nem jelentette a rajta elkövetett igazságtalanságot (18.) Vagyis: a pap is oly módon van hűségre kötelezve, mint bármely más »hospes«, István törvénye értelmében. (I. 24.)

Igen fontos kérdése volt akkor az egyházi jognak: mennyiben tartoznak az apátságok a megyei püspökök ellenőrzése alá. Mióta Cluny klastromának 1024-ben sikerült felszabadulnia a mâconi püspökség felsősége alól, a nevezetesebb klastromok mind ugyanazon szabadság után áhitoztak. A pápák természetesen elősegitették ezt a mozgalmat: hisz az igy felszabadult szerzetesek egyenesen az ő patronatusok alá állottak. A pannonhalmi apátság állitólagos alapitó levele úgy tünteti fel a dolgot, mintha már Szent-István felruházta volna Szent-Márton monostorát ezzel a kiváltsággal. Bizonyos, hogy a klastromok nálunk is kétségbe vonták a püspöki jogot, úgy hogy László királynak döntenie kellett e kérdésben.

Itélete egészen conservativ. »Az apátok, az atyák törvényei értelmében, maradjanak meg nagy alázatosan azon püspökök gondoskodása alatt,

(nov. 30.) közt emliti. Világos tehát, hogy november havába kell esnie. Ebbe pedig a hasonló nevü szentek közt csak Maurinus apát napja esik, melyet egy XV. századi esztergomi breviarium meg is emlit.

kiknek megyéjében laknak. A püspökök pedig ne csak egyszer évenkint látogassák meg a monostorokat, hanem gyakran és a szabályok szerint vizsgálják meg a szerzetesek életét és társaságát. A szerzetesek pedig vagyonukkal együtt adják át magokat valamely klastromnak, ép ugy az apáczák is. Ezentul csak megyés püspök vagy apát szentelhessen föl barátot vagy apáczát, más nem.« (21.)

A püspöki vagy királyi látogatásnak szertartása külön szabályoztatik.

A pannonhalmi alsó templom.

»Ha a király vagy valamely püspök meglátogatnak egy apátságot, az apát és a szerzetesek ne a templomban várják a király vagy püspök csókját, hanem ha onnét már kimentek, a klastromban.« (36.) Ha viszont az apát vagy a barát megy a király udvarába, ne a templomban köszöntse a királyt, hanem palotájában vagy sátrában. (37.) A királynak egyházi jellegéhez tartozott, hogy a szerzeteseket, kiknek a világról lemondó élete Isten előtt különösen kedves, különös bizalmassággal, csók-

kal üdvözölte. A sanct-galleni történetekben gyakran fordul elő ez a szertartás az Ottók idejében. Nálunk is Imre herczeg életírója egész csudás elbeszélést füz e szokáshoz, mint adott a királyfi a pannonhalmi barátok közül némelyiknek egy, másnak három, ismét másnak öt csókot és csak egynek, Maurusnak hetet, azért mert ő megőrizte a szüzesség erényét.[1]

A király és püspök főfelügyeleti jogához tartozott az is, hogy az apát köteles volt őket befogadni a klastromba, bármily számos és bárminő kisérettel jöttek.

Igen fontos volt a dézsma rendezése. Ennek kötelezettségét István csak általánosságban parancsolta meg; a részleteket csak most szabályozták.

Az apátok szabadjaik után tizedet adnak a püspöknek. (28.) Ugy látszik ebből, hogy a rabszolgák és cselédek után nem járt az ilyen tized: azok jövedelme tisztán a klastromot illette.

Épen úgy csak a szabadok fizetnek dézsmát a püspöknek. A püspökhöz, vagy ispánhoz szegődött felszabaditottak úgy járjanak el, a hogy nekik tetszik, de szabadságuk azért épen marad. A kik azon feltétel alatt szabadultak fel, hogy az egyházat szolgálják, azok csak a papnak tartoznak tizeddel. (31.) Világos ebből, hogy az úri osztály a püspöknek fizette a tizedet, az alávetett pedig a plébánosnak.

Igen jelentékeny volt az akkori gazdasági viszonyok közt a barmok után járó tized. Az a püspök, ki más megyében ellett barmok után szed dézsmát, ennek harmadát papjainak adja át. (35.) A megosztás aránya ugyanaz, mint a királyi jövedelmeknél a király és az ispán közt.

A dézsmaszedés módját egész tüzetesen irja elő a 41. pont. »A püspök mindentől kap tizedet ily módon: A püspök poroszlója megkérdezi a gabona vagy a barmok birtokosát, mennyie van? Ha elhiszi, mit az mond, a szerint szedi, ha nem hiszi, eskettesse meg és aztán hajtsa be tőle. Gabonában pedig ne fogadjon el félszerest, hanem külön vegye mindeniket. Ha pedig valaki azt állitja, hogy a tulajdonos hamisan esküdött, a gabonát a püspök és az ispán poroszlói előtt kell felmérni és ha a vád igazolt, a tulajdonos csak a tizedet tartja meg, kilencz rész pedig a püspöké. A hamis vádló ugyanazon büntetésbe esik és ha nincs semmije, eladják őt rabszolgának, de gyermekei szabadon maradnak.«

»Az egész dézsmát karácsony előtt össze kell szedni. Az a fiú, ki apja házában él, továbbá a rabszolga, nem fizetnek külön, hanem együtt a család fejével. A külön házban élő fiúk és szolgák azonban külön fizetnek. Ha valaki makacsul nem akarja bevallani mennyivel tartozik, a püspök poroszlója állapítsa meg alkalmas tanukkal, mennyi jár.«

Lent vagy kendert annyit vegyen, »amennyit összeszoritott ököllel földhöz nyomhat.« A már megcsépelt gabona, ha csak tiz vödörnyi, dézsmamentes, de 20 vagy több vödör (idria) után már kijár a tized.

[1] Legenda S. Emerici. 3.

Az egyház tekintélyének emelkedésével lassankint a házassági és házasságtörési ügyek is egyházi biróság elé jutottak.

A házasságtörésről két törvény intézkedik. Természetes, hogy csak a nő hűtlenségét vették abban a korban bűnnek.

»Ha valaki más férfival paráználkodó nejét megölte, adjon az Istennek számot tettéről, és ha akarja, új házasságra léphet.« A megcsalt férj tehát büntetlenül s minden következés nélkül megölhette vétkes nejét. »Ha azonban a nő rokonai azt a vádat emelik ellene, hogy igazságtalanul ölte meg, törvényesen vizsgálják meg az ügyet. A szomszédoktól meg kell tudakolni, megvetően és lenézően bánt-e vele a férje, vagy már előbb beléesett a fajtalanság gyanujába? E szerint kell aztán észszerűen itélni.« Világos, hogy az ily önsegély esetében az ügy a világi biró elé tartozik. (13.)

»Ha valaki nejét paráznaságon érte és törvény elé állította, a nő a kánonok szerint vezekeljen, és ha a férje akarja, ismét vissza veheti. Ha nem, egyiknek sem szabad új házasságra lépni.« (20.)

Szabad személyek és boszorkányok fölött a püspök itél. (35.)

Az erkölcsi felfogásnak szigorúbbá válását bizonyitja az a pont, mely az erőszaktételről szól: »Ha valaki erőszakot követ el a faluról-falura menő asszony vagy hajadon ellen, annyi birságot fizet, mintha embert ölt volna.« (33.) Ne feledjük, hogy István törvénye csak tíz tinónyi birságot rótt a jobbmódú leányrablóra. A női becsületnek az uj törvény akkora értéket tulajdonit, mint az életnek.

Végre néhány pont tisztán az igazságszolgáltatás módját és auctoritását állapitja meg. A tűz- vagy vízpróbánál legyen mindig jelen három esküdt tanu, hogy akár a vádlottnak ártatlanságát, akár pedig a bűnösnek vétkét be lehessen bizonyitani. A pap két pénzt kap a tűzpróba, egyet a vízpróba után. (29.)

Ha valamely nemes vagy vitéz peres ügyben a királyi udvarhoz járul, de nem jelenik meg a királyi palotában az ellenféllel együtt, sőt a király hirnökének hivására sem jelenik meg, hanem engedelem nélkül hazamegy, elvesztette ügyét, s ha valamit mástól elvett, azt kétszeresen téríti meg. (42. p.)

Ha valaki a király pecsétjével idéztette meg ellenfelét, maga azonban nem jelent meg: elveszti ügyét és azonfelül öt pensát fizet, valahányszor ezt megismételte. Aki pedig más birónak segélyével tett igy, 100 apró pénzt fizet. (43.)

Ezen pontokból megalkothatjuk az akkori Magyarországnak ha nem is kimeritő, de ha kellő óvatossággal járunk el, igaz és nem egészen felszines rajzát.

Első sorban feltünő, minő hatalmas a király. Nemcsak világi ügyekben intézkedik, hanem egyháziakban is nála van a döntő szó, s püspökök és apátok tőle várják a fegyelmi ügyeikben való rendelkezést. Törvényszéke alól senki ki nem vonhatja magát.

Hatalma első sorban óriási birtokán alapul. Még ha el is ajándékozott belőle valamit, az új birtokos nem adományozhatja azt tovább a királynak beleegyezése, hozzájárulása nélkül.

Nevében az ő emberei, ispánok, püspökök kormányozzák az országot, kiket érdemök szerint jutalmazhat, de le is tehet. Javadalmuk, jövedelmök mind a királyi kegyből, a királyi kincstárból fakad.

Neki szolgál az egész már letelepedett, földbirtokkal ellátott, rabszolgáknak parancsoló vitézi rend, a vezérek korabeli magyar katonaságnak utóda. A határ védelméről külön kiváltságokat élvező s külön kötelességeket teljesitő őrök gondoskodnak. Udvarába, táborába gyűlnek a külföldről bevándorló, idegen harczmódot követő, idegen fegyverzetet viselő lovagok.

Ezekből: udvar, püspökök, ispánok, vitézek, lovagok, állt akkor a magyar nemzet. Nincs ennek egyetlen valamirevaló tényezője sem, mely kivonhatná magát a király parancsszava alól. A nép nagy tömege vagy egyenesen rabszolga, vagy pedig mint szabadon bocsátott, különböző szolgálatokra van kötelezve urai és az egyház iránt. A szolgák és félszabadok, még ha nem is tartoznak egyenesen a király cselédségéhez, szintén a király törvénye alatt állanak.

Ezt a hatalmat országa belső biztositására használja fel az uralkodó. Annyira ura a lakosok vagyonának s életének, hogy a legkeményebb büntetéseket róhatja reájok aránylag csekély, vagy legalább nekünk csekélyebbeknek látszó vétségekért.

Felhasználja továbbá Isten országának biztositására. A római egyházat, melynek buzgó követője, nemcsak a pogányság fölött segiti diadalra, hanem uralkodóvá is teszi, amennyiben szertartásait állami sanctioval látja el, s azok tiszteletét az ország mohamedán és zsidó lakosságától is megköveteli.

Hatalma, mai alkotmányos mértékkel mérve, szinte korlátlannak látszik. Nem találjuk egyikét sem azon biztositékoknak, melyekkel a modern népek szabadságukat körülbástyázni tanulták az absolutizmus ellen. A kik országgyűlést, rendi vagy képviseleti értelemben független biróságot, vagy más nemzeti és nem királyi intézményt kerestek és véltek találni e korban, sokkal későbbi időszakoknak gondolkodását s tanulságait vitték vissza, szinte öntudatlanul, az egyszerüségnek, az állami megalakulás kezdeteinek ama századába.

És mégis tévednénk, ha despotiára gondolnánk keleti vagy orosz értelemben. A keresztény királyt korlátozza a vallás parancsa, korlátozza elődjeinek példája, korlátozza tulajdon törvénye. A magyar uralkodót, Árpád ivadékát, korlátozza nemzetének hagyománya, az a tudat, hogy ők szabadok és természet szerint egyenlők, az a meggyőződés, hogy a korona fénye s biztossága a vezérek és vitézek hűségétől, odaadásától függ. A különben annyira káros trónviszályoknak és testvérharczoknak meg volt az a következése is, hogy a nemzet, vagyis az előkelők és vitézek nem szüntek

meg befolyást gyakorolni a trón betöltésére. Ne feledjük, hogy VII. Gergely »választott«-nak nevezi Lászlót.

Azokat az urakat, kiknek csatlakozása szerezte meg a trónt Endrének, majd Bélának s fiainak, kiknek elpártolása talán újabb trónváltozást, vagy legalább veszedelmes polgárháborút vonhatott maga után, nem lehetett eltávolítani a fejedelem tanácsából. Sokan közülök erre némileg örökös jogot tartottak: tekintélyöket, méltóságukat viszszavitték Árpádnak hadverő vezértársaira, kikben őseiket tisztelték. Másokat külföldi nevelésök, a hadban vagy kormányzásban érvényesülő tehetségök tett szinte nélkülözhetetlenekké, és ivadékaik, ha különben már össze is olvadtak a magyarsággal, öröklött birtokaik és családjuk nemessége által nem szüntek meg számot tenni háborúban, békében.

Ép oly kevéssé lehetett el a király a papi urak tanácsa, segitsége nélkül. Tőle nyerik azok méltóságukat, javadalmukat, de mihelyt kezökben a pásztorbot és fejükön a mitra, nemcsak az ország nagyjaivá válnak, hanem a keresztény világ első rendjének kiváltságos tagjaivá. Minél szorosabbá válik a nemzet kapcsolata a nyugati világgal, különösen az akkor politikailag is annyira irányadó római székkel, annál jobban reászorul a király szolgálatukra, tanácsukra. Minél erősebbé válik a magyar népben a keresztény egyházi szellem, minél kizárólagosabban uralkodik az új hit a lelkiismeretek fölött, annál inkább kellett minden politikai ténynél tekintetbe venni: minő állást foglalnak el vele szemben azok a férfiak, kikben király és nemzet egyaránt személyesitve látta az egyház tekintélyét.

Meg vannak tehát azok az elemek, melyek később rendekké csoportosulva kivívják jogukat, kiváltságukat a korona elnyomásáva szemben. Akkor még összeütközésről nem lehetett szó. A királyi nap fénye még elhomályosit

Szent-László korabeli oklevél kezdő sorai.

minden mást. De azt már észre lehetett venni, hogy a környező bolygók már nemcsak körüle végzik körforgásukat, hanem saját magokban is megtalálták már központjukat. Ebben meg magokhoz vonják a még szervezetlen, chaotikus anyagokat, melyeket a nap fénye, hatása egyenesen nem ért.

A központi hatalomnak ily nagy, szinte kizárólagos ereje volt szükséges ahhoz, hogy a magyar törzsekből és a hozzájuk csatlakozó szláv és germán elemekből egységes nemzet váljék. Királyi paranes állította fel a püspökségeket, apátságokat és ispánságokat. Királyi volt a hadsereg, ép úgy, mint a törvény. A király egyuttal az ország legnagyobb részének földesura, birtokosa.

Gondozása alatt szemlátomást gyarapodott, felvirágozott jószága, országa. Külső ellenség nem merte fenyegetni többé, bent törvénytelenség, lázadás nem ütötte fel fejét. Kemény törvény, pontos végrehajtás biztosították minden egyesnek vagyonát, életét. Amint a biztosság nő, a lakosság szaporodik, a termőföldnek mind nagyobb foltjait veszik művelés alá. Minden újabb mező, melyet az eke feltört, nemcsak a kultura haladását jelöli, hanem egyúttal az egyháznak hóditása. A dézsmáról szóló törvények világosan bizonyítják, hogy már nem csupán »marhában«, ingó és lábas jószágban áll a vagyon, hanem épen úgy a földben és annak termésében.

Ehhez képest megváltoznak a gazdasági élet feltételei is. István király törvényei bizonyitják, hogy akkor még a tinó az általános értékegység, úgy mint Homeros eposainak korában. A »pensa« akkor nem valódi, hanem számitási érték, az élő értékegységnek megfelelő. Az 1064. évi törvényben már előfordul a »pensa« mellett a valóságos ezüstpénz, a denár. De a birságokat még kétféle értékben rójják ki: tíz tinó tíz pensát ér.[1] A szabolcsi és pannonhalmi törvények már nem igen ismernek más értéket a birságnál, mint a pénzt. Még a kivétel is megerősiti a szabályt. Aki pogány módon áldozik, egy ökröt fizet. Az ősi hit a pásztoroknál tengette magát, míg egészen el nem merült a kereszténységnek tengerébe.

A régi nomád, pásztori életmódnak megfelelt az idegen földön való portyázás, dicsőség zsákmány végett. A honfoglalás ideje óta a legfényesebb hadjáratok csak adót, prédát, foglyokat hoztak, de a területet nem gyarapitották. A védelmi háborúnak pedig a gyéren lakott ország gyökeres elpusztitása volt úgyszólva legfontosabb része.

Most már értéket képvisel a föld is, nemcsak lakója. Midőn a haza az akkori viszonyokhoz képest tökéletesen szervezve békének, nyugalomnak örvendett, a túlcsapongó harczi kedvet a királyság határainak kiterjesztésére lehetett forditani. Már nem az egyszeri, pusztító zsákmányolás a czél. Idegen népességekre akarták alkalmazni azt a politikai és egyházi rendszert, melynek a magyarság megmaradását, felvirágzását köszönhette: a királyságot, a kereszténységet, a megyét.

[1] Ladislai decr. III. 30.

III. FEJEZET.

Horvátország meghóditása. A székelység. A kúnok betelepitése.

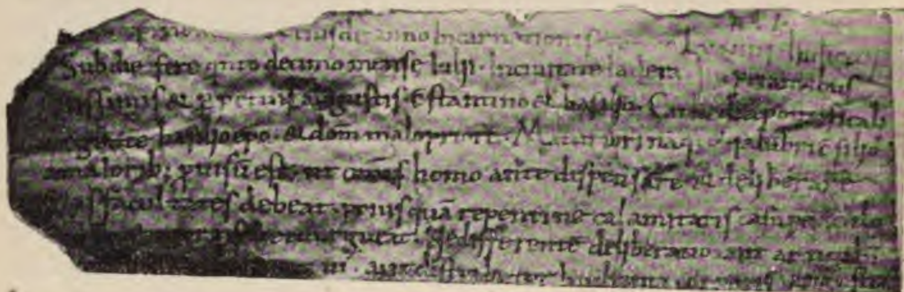
Mióta a magyar nemzet e földön megtelepedett, a hagyomány szerint több izben érintkezett délnyugati szomszédjával, a horváttal. Az Anonymus elbeszéli, hogy Lehel és Bulcs elfoglalták Spalato városát és meghóditották egész Horvátországot.[1] Aztán a tenger felől visszajőve, átkeltek a Petozgur hegyen, vagyis a Kapellán és elfoglalták Zágráb, Pozsega és Valkó várait. Ebben az elbeszélésben a történetíró alig találhat mást, mint az író korában létező birtokállapotnak a régi időre való visszavitelét. Azt hiszszük, hogy a magyar portyázások nem igen érintették a Drávántúl délnyugatra fekvő erdős vidéket, a mai Horvátországot, Szlavóniát, sem pedig a Karstnak és Kapellának kopár felföldjét és keskeny partszegélyét. A magyar birtok és telepedés magában foglalta a mai Szerém, Verőcze megyéket, tán Pozsegát is: hisz arra vezetett a nagy hadi út Bolgárország és Byzancz felé. Hanem attól nyugatra nem igen csábitott semmi a hegyes, erdős, amellett vitéz lakosoktól védett szegény tartományban. Még átjárónak sem volt alkalmas; az Olaszországba vezető »Strada Hungarorum« tovább északnak vezetett Udine felé. A dalmát városokkal való történelmileg kimutatható első érintkezés István korába esik, amidőn velenczei Péter érdekében harczoltak ott magyar csapatok. Ekkor tehát át kellett vonulniok Horvátországon, akár barátságosan, akár erőszakkal törve maguknak útat. Épen így állott a dolog Endre korában is, amidőn szintén emlittetik a magyarok megjelenése a tengerparton.[2] Minthogy magyar-horvát háborúról nem hallatszik semmi, íróink szövetséget föltételeztek és családi összeköttetést az Árpádok és a horvát dynastia közt. Imre herczegnek horvát királyleány lett volna a neje. Ez a házasság azonban tiszta hypothesis minden kutfői alap nélkül, ép úgy természetesen a szövetség is.

A magyar hatalom megalapitása és megszilárdulása az új hazában, eleinte kétségtelenül előnyös volt a horvátokra nézve. Megszabaditotta őket az annyira nyomasztó német túlsúlytól, megszüntette azokat a kegyetlenségeket, melyek ellen a szabadságszerető nép fölkelt, és véget vetett a Dráva és Száva közti határgrófságnak, melynek a Szlavóniában lakó törzsek hódóltak. Maga Horvátország abban az időben első sorban hegyi és tengermelléki állam volt. Észak-kelet felé alig ért túl a Száván — Sziszek volt arra valószinűleg a határváros — másrészt ellenben a horvát zsupánok sorban birtokukba vették az Adria keleti partján még fennálló római

[1] 42. pont.
[2] Danduli chron. Muratori. Script. Rer. Italic. XII. 240.

gyarmatokat, úgy, hogy birodalmuk kiterjedt a mostani Dalmáczia északi részére. A horvátoknak ez az elhatalmasodása épen a magyar túlsúly idejében, 920—950 körül, ment végbe. Függetlenségöket úgy a velenczésekkel, mint a görög császárral szemben föntatották, s főzsupánjuk, Tomiszláv, kit a görög császár consuli czimmel tisztelt meg, fölvette a királyi czímet, melylyel utódai is éltek.[1] A XI. század elején egyrészt Basilios császár győzelmei, másrészt meg Velencze emelkedése visszaszoritották mindenfelé a horvát hatalmat és befolyást. A doge ebben az időben veszi fel a dalmát herczegi czímet. De azok a belső zavarok, melyek Byzanczban Basilios halálát, Velenczében pedig az Urseolok elűzését követték, újabb kifejlést engedtek az ily módon két legveszélyesebb ellenségétől megszabadult horvát nemzetnek. 1052-ben a régi uralkodó családnak egy ivadéka, Kresimir-Péter nemcsak a királyi czímet használja, hanem újra ura Dalmácziának is.

Hálából azért, hogy Isten »tengeren és szárazon bővitette az ő hatalmát,« Kresimir-Péter dúsan megadományozza Szent-Chrysogonusnak jádrai,

A nemzeti dynastia korabeli oklevél kezdő sorai.
(A zágrábi országos levéltárban).

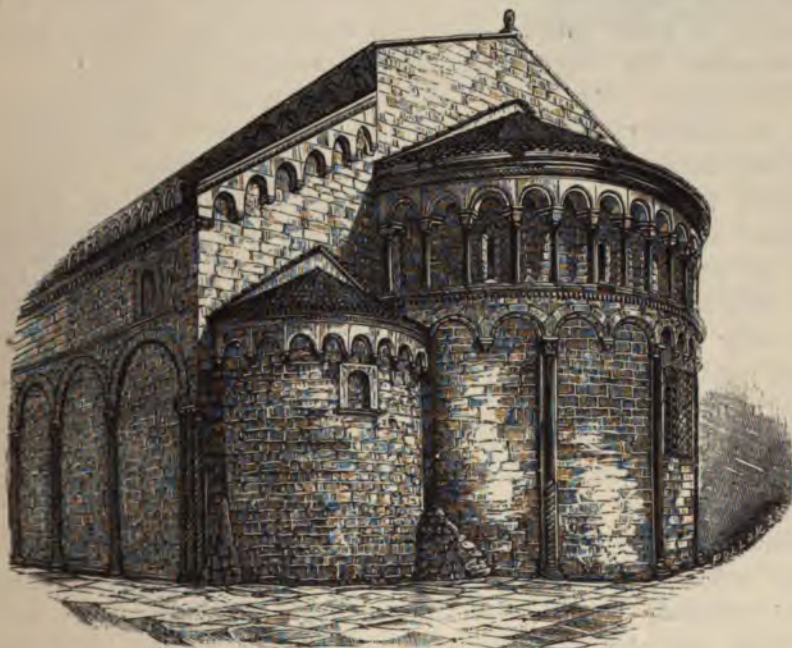
zárai monostorát. Az oklevélben még emlittetik a keleti római császár, és Jádrában székelő helytartója, Dalmácziának kapitánya.[2] Azóta a görög uralom azon a vidéken lassankint megszünt. A horvát-dalmát király teljesen önálló és Szvinimir-Demeter, az utolsó horvát nemzeti király magától VII. Gergelytől nyeri koronáját és királyi czímének elismerését.

Kresimir oklevelei mutatják, hogy a horvátoknál, úgy mint a magyaroknál, a királyság a nemzet egyesülését jelentette, a törzsfők, zsupánok oligarchiájával szemben. A király Nonában tartózkodik zsupánjaival, bánjaival és udvari káplánjaival. Az aláírók és tanúk közt a zsupánok az elsők, utána következik egy »dad« (senior), majd az udvari méltóságok a postelnik (kamarás), a királyi káplán, a volár (a királyi ökrészmester), a paizshordozó. Egy másik oklevélen a király nádorispánja (curialis comese) az első ugyan, de már az udvarbiró és a főpohárnokmester a zsupánok

[1] Dümmler, Niederlassung der Slaven in Dalmatien. Sitzungsberichte der k. u. k. Akademie XX. 411—420.

[2] Lucius, De regno Dalmatiae et Croatiae. II. 8. Schwandtnernél, III. 124.

után soroltatnak csak el.[1] Ez a származási aristocratia a délszlávoknál oly erős családi összetartásnál fogva mély gyökeret vert a népben, és az ország alig volt tekinthető másnak, mint az egyes törzsek igen laza confoederatiójának, melyet csak igen ritkán birt szorosabbra fűzni egy-egy király. A különbség a magyar viszonyokhoz képest abban áll, hogy itt a zsupa nemcsak törzs, hanem egy bizonyos terület is, (Nona, Licca, Brebir, Cetina stb.), a minthogy a lakosság le volt telepedve, továbbá abban, hogy itt az ispán és bán sokkal inkább senior, mint királyi kinevezéstől és kegytől függő tisztviselő. Ez a feudalis alap már magában véve is szinte lehetetlenné tette az állami hatalom erősebb szervezését, és a dalmácziai román

San-Chrysogono kolostora Zárában.

városi lakosság és a szláv hóditók közti természetes ellentét még növelte a visszavonás elemeit.

Ezekhez a nehézségekhez, melyek magának a nemzetnek alakulásából származtak, járultak még az egyházi viszonyokból fejlődő viszályok.

A déli szlávok közt a IX. századtól fogva elterjedt és uralkodóvá lett a Cyrill és Method-féle szláv liturgia. A Szvatopluk által elűzött morva papok nagy része ide menekült, és egyenes értesülésünk van a felől, hogy a morva nemzet egy része a magyar honfoglalás következtében a horvátok közt talált új hazát. Másrészt a dalmácziai városi püspökök csak

[1] U. o. 125.

úgy elitélték a szláv ritust és a glagolita irást, mint ahogy a frank püspökök a IX. században elitélték Method működését. Ebben a törekvésükben a XI. század óta nagy segitségükre volt az apostoli szék. II. Sándor pápa követe, Mainard apát, később cardinalis, 1062 után zsinatot tartott Spalatoban, melyben többek közt elhatározták, »hogy ezentúl senki se merje szláv nyelven szolgáltatni a szentséget, csak latinul vagy görögül, és azon a nyelven senkit se szenteljenek fel pappá. Azt is mondták, hogy a góth (t. i. glagolita) betűket valami Method nevű eretnek találta fel, ki azon a szláv nyelven hazugul sokat írt a katholikus hit tanai ellen, amiért is, mint beszélik, Isten itélete őt hirtelen halálra kárhoztatta. Midőn ezt a zsinati határozatot meghozták és apostoli tekintélylyel megerősitették, a szláv papok nagyon elszomorodtak, mert minden egyházukat becsukták. Be kellett szüntetniök megszokott tisztjöket.«[1]

II. Sándor utóda, VII. Gergely még kevésbbé volt hajlandó a nyelv kérdésében engedni. A nagy pápa II. Vratiszláv cseh herczegnek, ki beleegyezését kérte a szláv nyelvű isteni tisztelethez, így válaszolt: »Mi ezen kéréseket sehogy sem teljesithetjük. A ki gyakran forgatja a szentírást, az előtt világos, hogy a mindenható Isten nem ok nélkül akarja, hogy az néhol titkos és rejtelmes legyen, mert ha egész tisztán nyilvánulna mindenki előtt, talán vesztene értékéből s megvetésnek volna kitéve, vagy pedig a gyöngébbeket, kik félre értenék, tévedésbe vezetné. Az sem szolgál mentségül, hogy néhány vallásos férfiú eltűrte és elnézte azt, mit a nép a maga együgyűségében megkivánt. Mert az ifjú egyház sokat elnézett, miket később, a kereszténység megerősödésével, a hit növekedésével, a szent atyák elmés vizsgálattal kijavitottak. Szent-Péter tekintélyénél fogva tehát megtiltjuk, hogy megtörténjék az, mit tieid oktalanúl követelnek, neked pedig meghagyjuk, hogy a mindenható Isten dicsőségére minden erőddel szegülj ellene ennek a hiú vakmerőségnek.«[2] Ha ehhez hozzá veszszük, hogy a coelibatusért való küzdelem abban az időben öltött nagyobb mértéket, és hogy ebben a pontban is eltértek a román papok a szlávoktól, világossá válik előttünk, hogy a vallásos kérdések tökéletesen felzakatták a horvát-dalmát birodalom nyugalmát. Tamás esperes ki is mondja, hogy Lőrincz spalatói érsek idejében »kárhozatos schismának viszálya keletkezett Dalmáczia és Horvátország birodalmában.«

Körülbelül a felbomlásnak azt a processusát találjuk itt, mely a IX. század végén tönkre tette Szvatopluk birodalmát. A különbség abban

[1] Thomas Archidiaconus, i. h. 552—53. Tamás egyenesen megnevezi II. Sándort, ki 1062—73 években uralkodott. Büdinger mégis azt hiszi (E. Buch ung. Geschichte 104., 105.), hogy ez már II. Miklós idejében történt, mert egy 1059-iki zárai oklevélben Mainard jelenlétéről van szó. Nem valószinű, hogy a spalatoi főpap, ki ismerte a czikkek tartalmát, ne tudta volna, mely pápa idejében szerezték azokat.

[2] VII. Gergely levele 1080. január 2. Jaffé kiad. 392—394.

áll, hogy itt a nemzetiségek is szembe állanak egymással, és hogy magok a horvát törzsek sem jutottak még igazi egységre. Nem csoda, ha az egyesiteni óhajtó királyok a román, a szigoruan katholikus elemre támaszkodnak. Kresimir, ki oly bőkezűen gondoskodott a zárai és spalatoi egyházakról, maga is Spalatoban keresett utolsó nyugvóhelyet, Szent-István templomában, hol már előtte is több király és királyné volt eltemetve.[1] Vele úgy látszik kihalt dynastiája. A trónért többen harczoltak a zsupánok közül, különösen egy Slavizo nevű bitorló emlittetik. Végre Szvinimir Demeter zsupán, László sógora, ki már előbb is igénybe vette a magyar segitséget, kerekedett fölül. Az új király, bár sehol sem nevezi magát elődjei ivadékának, egészen azok dynastikus hagyományát követi. A belső zavarok ellen a római egyházhoz való szoros kapcsolatban keres támaszt.[2] Az volt akkor, 1074-ben, az előre törekvő hatalom. Csakhogy ez a politika ép annyira alkalmas volt az uralkodótól elidegeniteni a horvátokat, mint ahogy kétségtelenül megnyerte részére a római városokat.

Szvinimir, vagy amint kútfőink nevezik, Zolomér királynak megmaradt oklevelei a mély vallásosság szellemét lehelik. 1076 októberben Szent-Péter spalatoi egyházában Gebizo pápai legatus által zászlóval, karddal, kormánypálczával és koronával felruházva (investiálva), a papságnak és a népnek megegyező akaratával királynak kiáltották őt ki. Ő aláveti magát azoknak a feltételeknek, melyeknek teljesitését Gergely abban az időben Géza királyunktól hiába követelte. »Fogadom, és megigérem, — így szól — hogy változatlanul megteszem mindazt, mit ő tisztelendő szentsége meghagy, t. i. hogy mindenben megőrzöm az apostoli szék iránt való hűséget, és bármit rendel el az apostoli szék vagy az ő legatusa ebben a birodalomban, azt fentartom. Az igazságot gyakorlom, megvédem az egyházat, gondoskodom az egyházat megillető első termésről és tizedről, utána nézek annak, hogy a püspökök, papok, diaconusok és aldiaconusok szabály szerint szüzességben éljenek, oltalmazom az özvegyeket, az árvákat és szegényeket. Megsemmisitem a tilos, rokonok közti házasságot, ellenben a törvényest fenntartom, nem engedem az emberekkel való üzérkedést és isten segítségével mindenben méltányos leszek. Évenkint, az Úr feltámadása napján, 200 byzanczi aranyat fizetek adó gyanánt Szent-Péter primatusának és arra kötelezem utódaimat is.«[3] Az egyházi hűbéresnek látjuk ezekben tökéletes, minden állami önállóság eltörléseig menő képét.

Szvinimirt egyrészt a pápai oltalom, másrészt László királyunk hatalmas karja tartotta trónján. VII. Gergely 1079-ben egy Wezelin nevü »nemes lovagot« felszólít, ne támadjon az ellen, kit az apostoli szék Dalmáczia királyaul rendelt. Tudja meg, ha megmarad makacsságában:

[1] Thomas Archid., i. h. 555.
[2] Büdinger, i. h. 108. l.
[3] Lucius, II. 10. i. h. 138.

»Szent-Péter kardját fogjuk kirántani vakmerőséged ellen«.[1] Ha van panasza a király ellen, forduljon a pápa itéletéhez. László pedig már herczeg korában is megoltalmazta sógorát a karantánok ellen, és amint uralomra jutott, még erősebb védelmet nyujthatott neki lázongó jobbágyai ellen. Ennek a kettős védelemnek köszönheté az utolsó horvát király, hogy, mint egy oklevélben mondja: »Isten különös kegyelméből nyugalom és csend uralkodott egész birodalmában.«[2] De bár megvolt benne a szándék »senkit ki nem zárni kegyéből«, világos, hogy ezen kettős függő állásában nem segithetett azon a nemzetiségi és egyházi megoszláson, mely szervezeti hibája volt királyságának. A pápához való viszonya következtében szükségkép a szláv papok ellen kellett fordulnia Egyenes értesülésünk is van arról, minő ragaszkodással viseltetett a király Lőrincz érsek, a románok természetes feje és vezére iránt, »kit mintegy atyául fogadott«.[3]

Ez a jóakaró gyönge király egyenes utód nélkül hunyt el 1088-ban vagy 1089-ben. Fia Radován, kit magyar neje szült neki, csak az ő életében emlittetik, de halála után nem. Nem volt már senki, a ki korlátba tarthatta volna a zsupánok nagyravágyását, kiket a király mellőzése — okleveleiben alig emliti e czimet — méltán bánthatott. István, ki magát a régi királyok utódának mondotta, erre hiába tett kisérletet. Nem volt senki, kinek ereje lett volna összetartani a nyelvre, szokásra, műveltségre annyira külömböző népességet. Igazi anarchia következett be.

Ennek az anarchiának vetett véget a magyar hóditás.

Krónikánk, mely e helyen épen nem oly részletes, mint az esemény fontossága megkivánná, ily szavakkal adja elő László hadjáratát. »Ő vetette alá először Dalmácziát és Horvátországot monarchiájának, örökös joggal. Mert midőn Zolomer király gyermekek hátrahagyása nélkül halt meg, az ő neje, László király nővére, férje ellenségeitől sok sérelemmel illetve, Krisztus nevében esdekelt, hogy testvére segitse meg őt. Ezt az igazságtalanságot László keményen megtorolta és Horvátországot s Dalmácziát egészen visszaadta nővérének, aztán meg a királyné által saját birtokává tette. Ezt pedig nem kapzsiságból cselekedte, hanem azért, mert királyi jog szerint őt illette meg az örökség. Zolomer király ugyanis első fokban atyafia volt, más örököse pedig nem maradt.«[4]

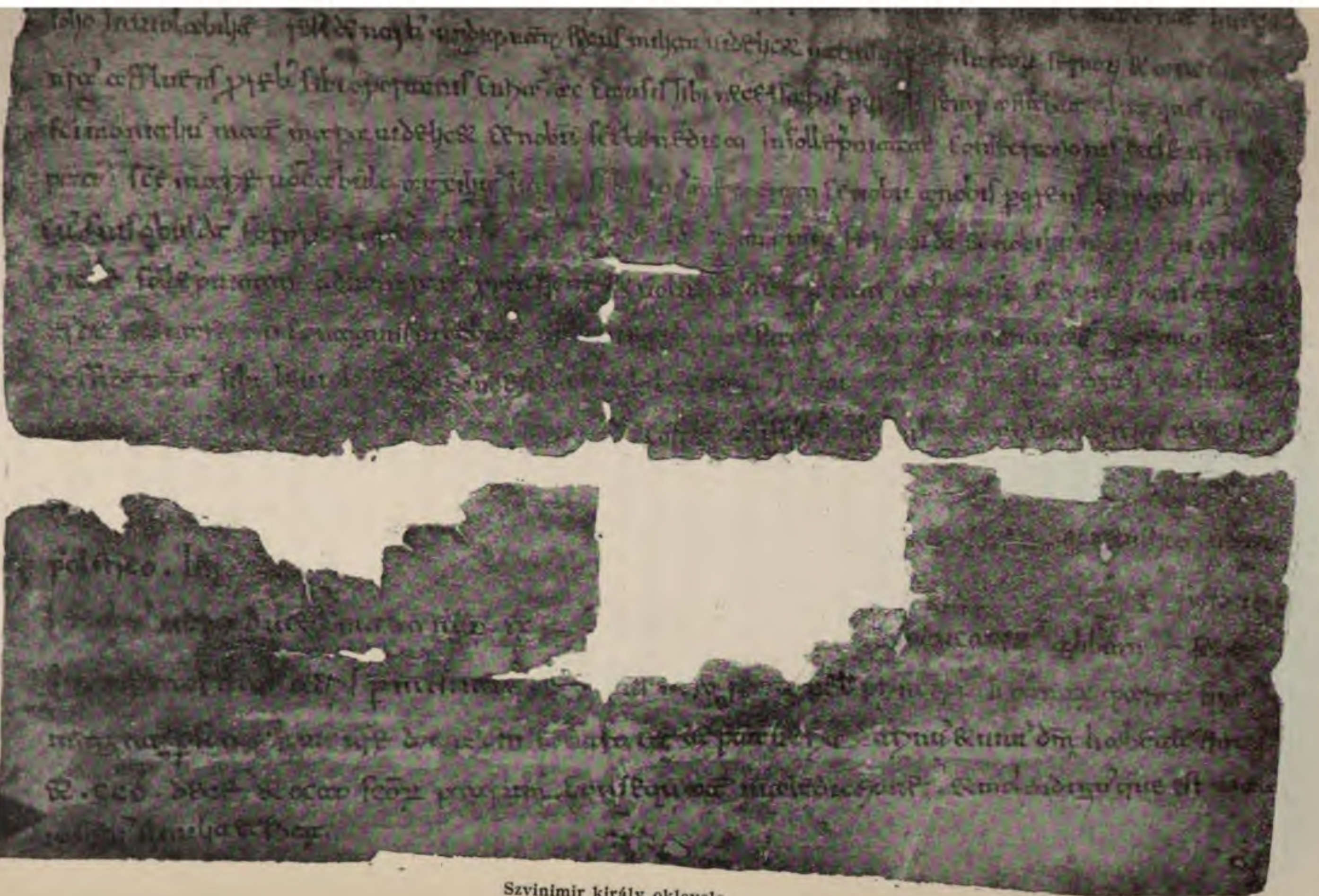
A dalmata történetiró előadása valamivel kimeritőbb. »Abban az időben meghalt Szvinimir király, s nem hagya maga után utódot örökösül; és így kiveszvén a királyi sarjadék, nem volt senki, kire törvényesen

[1] Jaffé. 384. l. 1079. október 4. Ez a Wezelin nehezen volt magyar ur: azt László maga is megfékezte volna. Inkább lehet valami horvát vagy dalmát előkelő urra gondolni, mit az »insurgere« kifejezés is igazolni látszik.

[2] 1083-iki oklevél. Fejér, Cod. dipl. I. 461—462.

[3] U. o. 460—461.

[4] Képes krónika. 62. Sem Kézai, sem a pozsonyi évkönyvek nem emlitik ezt a hadjáratot.

Szvinimir király oklevele.
(A zágrábi orsz. levéltárban.)

szállott volna a horvátok királysága. Ezért a főurak közt nagy egyenetlenség támadt és midőn külön-külön, majd ez, majd amaz bitorolta uralomvágyból a hatalmat, számtalan rablás, préda, gyilkolás és minden más bün származott ebből. Nem szüntek meg egymást üldözni, megrohanni, megölni, napról napra. Ebben az időben egy szlavóniai mágnás, ki a törzsebeliektől sok igaztalanságot és nagy kárt szenvedett, kétségbe esve sorsán, Magyarországba menekült. László királyhoz fordult és beszéd közben felszólitotta őt, hogy induljon haddal Horvátország elfoglalására és meghóditására. Bizhatik abban, hogy nem igen talál ellenállásra, mert a trón üres és a királyságnak senki sem viseli gondját. László király hajlott a tanácsra és késedelem nélkül, számos sereget gyüjtve, eljött és megszállotta az egész földet a Drávától egészen a Vasas hegységig,[1] minden akadály nélkül. Azután átment a hegységen és elkezdte foglalni a várakat és erősségeket. Sok csatában összecsapott a horvát nemzetségekkel, de mivel ezek meg voltak oszolva és sehogy sem segitettek egymásnak, a király könnyen erőt vett rajtok. A tenger mellékére azonban nem jutott el, mert hirt véve, hogy idegen nemzet tört királyságába, ismét hazafordult. Ez a király nemcsak fegyverben volt derék, hanem hite és szentsége által is kiváló.«[2]

Mindkét tudósitás megegyezik tehát abban, hogy a horvát dynastia kihalt és ennek következtében anarchia állott be. A magyar azonban arra helyezi a súlyt, hogy a hóditás teljesen jogos; László mint törvényes örökös teszi kezét az országra. Nővére, kit a horvát oklevelek Lepának (szépnek) neveznek, reá ruházza jogát és eltünik. Tamás esperes nem a királynénak, hanem egy horvát főurnak tulajdonitja a magyar beavatkozást.[3] Nála az örökösödés kérdése egyáltalában nem játszik szerepet. Az uratlan országnak szüksége van hatalmas fejedelemre, ki a felbomlott társadalmi rendet helyreállitani akarja is, birja is. Ezt a fejedelmet Lászlóban találták meg a horvátok. A magyar hóditásnak ez az igazi jogczime.

Mert az, hogy Horvátország hóditott tartománya volt a magyar királynak nem szenved kétséget és csak is abban a korban lehetett ezt kérdésessé tenni, melyben a nemzetiségi vágyak elöltek minden történeti érzéket. László teljes királyi hatalommal lép ott fel, és midőn eltávozik, unokaöcscsét Álmost rendeli ott kormányzóul.[4] Álmost erős magyar őrség veszi körül, nemcsak az ő biztossága, hanem a birodalom nyugalma végett. A magyar vitézek sűrün jártak a »hadi uton,« mely Fejérváron, Segesden,

[1] Alpes ferreae, a Kapella hegység, vagyis a Karst felföldjének keleti párkánya.

[2] Thomas Archid. i. h. 556.

[3] Szlavonia nála egyértelmü Horvátországgal.

[4] Lucius. i. h. 170. »Tempore, quo Uladislaus Pannoniorum rex, Croatiae invadens regnum, Domnum Almum, suum nepotem in illo statuit regem.« Egy 1091. évi zárai oklevél datálása.

LÁSZLÓ KIRÁLY

HORVÁTORSZÁG MEGHÓDITÁSA VÉGETT ÁTKEL A DRÁVÁN

SZÉKELY BERTALAN FALFESTMÉNYE A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZBAN.

A Magyar Nemzet Történetéhez. *Az Athenaeum kiadása.*

LÁSZLÓ KIRÁLY

HORVÁTORSZÁG MEGHÓDITÁSA VÉGETT ÁTKEL A DRÁVÁN

SZÉKELY BERTALAN FALFESTMÉNYE A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZBAN.

Vaskán, Zágrábon, Petrinián, Topuszkón és Bihácson át ment a Kis-Kapella déli aljában a hegyes Korbáviába.[1]

A magyar fegyverek csengése már elhatott a tengerparti városokba. Az olasz városok tudatában lehettek annak, hogy nemsokára urat cserélnek. Egyelőre azonban örvendhettek a gonosz szlávok baján.[2] Azt mesélték, hogy Zvonimirt tulajdon népének gyülése ölte meg és a király utolsó lélekzetével elátkozta tulajdon népét, ugy hogy többé soha se legyen saját véréből való ura, hanem idegen fejedelmeket legyen kénytelen szolgálni. Igy aztán a magyarok, Zvonimir sorsának hallatára, elfoglalták az egész országot és a horvátokat mint királyuk ellen lázadókat és gyilkosokat szolgaságba hajtották.[3]

Szent-László állitólagos palástjának maradványa.
(A zágrábi székesegyház kincstárában.)

Ez későbbi, szinezett monda. A magyar király hóditása nehezen volt egyértelmü a horvát nemzet teljes elnyomásával. Annak a jó gyalogos katonaságnak, mely a hegyes vidékről kikerült, nagy hasznát lehetett venni és ha a horvát urak hiveknek mutatkoztak, nem lehetett őket kizárni Álmos udvarából. Magyar rendszerü közigazgatást csak a Szávától északra eső részben állitottak fel, hol valószinüleg már azelőtt is túlnyomó volt a magyar befolyás. Ez az addig elhanyagolt, erdős vidék, most mint átkelő, mint a magyar hadak nagy országutja, kiváló fontosságúvá lesz. Itt, az igazi Horvátország határán alapitotta László a zágrábi püspökséget.

[1] Pauler Gyula. Századok. 1888.

[2] »Nequissima Crovatorum gens.« Marcus Marulus, Regum Dalmatiae et Croatiae gesta. Schwandtner. III. 523.

[3] U. o. 524.

László semmikép sem volt kötve sem Szvinimir hagyományához, sem a pápa iránti hűbér által. Ő mint egészen részrehajlatlan biró foghatott az egyházi ügyek rendezéséhez. »Az igen nemes László király uralma alatt, midőn az esztergomi érsekség primatusát Acsa igazgatta, Fábián volt a bácsi érsek, Kozma a veszprémi püspök, Gyula nádor, Grab somogyi ispán: az emlitett király ezeknek és más nemeseknek tanácsára felállitotta a zágrábi püspökséget.«[1] Ez a püspökség kezdettől fogva a magyar egyházi szervezet kiegészitő tagja, és az oklevél ép oly kevéssé emliti Horvátország metropolitáját, a spalatoi (salonai) érseket, mint bárminő horvát főurat vagy méltóságot, még Álmost sem véve ki. Alapitásának egyházi és politikai jelentőségét egyaránt kifejezi, hogy István, a szent király lett patronusa. A későbbi Szlavónia, a mai Horvátország akkor illesztetik be a magyar államnak, de egyuttal a kulturának közösségébe.

Mert István szellemének és hagyományának megfelelően az uralom itt egyértelmü volt a téritéssel. Azon a rengeteg erdőkkel és mocsarakkal boritott földön még túlnyomó volt a pogányság. »A püspöki gondnak az igazság útjára kell téríteni azokat, kiket a bálványimádás tévelygése isten tisztelésétől elidegenitett. Ennek a tudatlan népnek oktatására alkalmas embert talált, egy tiszteletes életü Duh nevű csehet, kit káplánja Fancsika által azon egyház pásztorául felavatott. Az egyház személyzetét pedig Somogy és Zala ispánságaiból rendelte.« Tán nem tévedünk, hogy a szláv felfogáshoz való közeledést találunk abban, hogy épen cseh emberre volt itt bizva a térités munkája. Ne feledjük, hogy Csehországban még nagyban dívik az anyanyelven való isteni tisztelet, Method hagyománya.

*

Láttuk, hogy László nem fejezhette be Szvinimir birodalmának meghóditását. Midőn a magyar lovasság élén már leszállani készült a Zermagna völgyébe, Novigrad és Zára felé, az a hir, hogy a kúnok szerte pusztitják országát, gyors visszatérésre birta.

A kúnok Komnenos Alexios görög császár érdekében a Balkán-félszigeten barangoló besenyők ellen folytattak kemény háborút. Miután azokat legyőzték, egy csapatjok Magyarország felé indul. A vad népnek hazánkra való úszitása egészen megfelel Komnenos egyéniségének és akkori politikájának. Dalmácziának, melyet a magyar fegyver akkor kezdett fenyegetni, ő volt névleges birtokosa.

»Ezek után egy Kapolcs nevü kún vezér, Korol fia, erős sereggel betört Magyarországba. Kizsákmányolta az erdőelvi tartományt és magával vitte annak zsákmányát. Erdély elpusztitása után átkelve a hegységen, Biharhoz jutott és néhány napon át az Umsóér körül vesztegelt.[2] Azután Tokajnál

[1] Az oklevél, melynek eredetije nincs meg, Kerchelichnél, Hist. Eccl. Zagrab. I. Utána közli Fejér, Cod. dipl. I. 485—486.

[2] Az Anonymusnál előforduló Humosovér, Bihar megyében.

átkelve a Tiszán, seregét három csapatra osztotta, kettőt a homokos vidék felé küldött, a harmadikkal pedig a Tisza mellékén portyázott.[1] Portyázva és zsákmányolva eljutottak Becséig nagy zsákmánynyal és ott elhatározták, hogy hazafelé fordulnak. Azt mondták: harczolva jöttünk, most vadászva megyünk vissza. Mert annyi prédát vittek magokkal Magyarországból, mennyit soha egy nemzet sem ragadt el. A nemesek nejeit és gyermekeit is magokkal hurczolták az inségbe. László király pedig övéivel ezalatt Szlavóniában volt. Midőn haza tértében megtudta mi történt, oly gyorsan sietett oda, a mint csak birt és sebes nyargalással utolérte őket a Temes folyónál. Ők pedig azt hivén, hogy egészen szabadok, többet törődtek a vadászattal, mint a háborúval. László király igy szólt vitézeihez: jobb nekem veletek meghalnom, semhogy azt lássam, mint hurczolják rabságba hitveseiteket és fiaitokat. Sirva mondta e szavakat, aztán vörös zászlóval kezében legelől rohant a kunok táborának. Az Úr összezúzta a kúnokat a magyarok ábrázata előtt.«

A kúnok hódolása.
(A bécsi képes krónikából.)

»László király pedig igy kiáltott vitézeinek: ne öljük meg ezeket az embereket, hanem fogjuk el őket és, ha megtérnek, hadd éljenek. Kapolcs és vele népének szinejava elesett a csatában, de igen sokan fogságba jutottak és az egész seregből csak egy Eszembő nevű harczos menekült el hirmondónak.[2] A király pedig ezért a győzelemért hálát adott mind az egész népével a mindenható istennek, ki kiragadta őket ellenségeik kezéből. Azt a folyót pedig a pogányok miatt mind a mai napig Pogánydinak nevezik.«[3]

Ezzel a nagy csatával azonban nem volt vége a hadjáratnak. Hisz a kúnoknak csak egy törzse vagy »herzog«-ja szenvedett vereséget. »Amint a kúnok a menekült harczostól megtudták a történteket, nagyon elszomorodtak. Esküvel fogadták, hogy meg fogják boszulni Kapolcsnak halálát; követeket küldve a királyhoz, fönnhéjázó és megvető szavakkal azt követelték tőle: bocsássa el a foglyokat. Gúnyt

[1] A homokos vidék, Sabulum alatt a Tisza-Duna közét kell érteni. Sabulum Olpar.
[2] Ennek a teljes győzelemnek hire eljutott Velenczébe is. »Bessi Ungaris infestissimi spoliata Ungaria fugiebant, sed ab Ungaris ita oppressi dicuntur, ut ne unus quidem effugerit.« Dandolo, Chron. Muratorinál XII. 248.
[3] A Poganis folyó, mely Temesvártól kissé dél-keletre torkollik a Temesbe.

űztek a királylyal és meghatározták, mely napon törnek Magyarországra, László ennek hallatára mosolygott és tudva, mely nap lépik át a határt, eléjök lovagolt, mert nem akarta, hogy elpusztitsák országát. Egy szombati napon kora reggel, a Duna mellett reá rontott a kúnokra. Első rohamában a király leszúrta Ákost, a kúnok vezérét. Euzény, kinek hűségét gyanúba vette a király, az nap híven és férfiasan szolgálta.[1] Az Úr pedig összezúzta a kúnokat a magyarok szine előtt, és a király diadalmasan tért vissza.«

Az 1091-iki kún támadás némileg hasonlitható a 895-iki nagy besenyő járáshoz, mely a magyarokat Etelközben érte és a honfoglalást vonta maga után. Akkor is távol volt a magyar hadsereg, és a visszamaradtak nem birtak gátat vonni a vad ellenség elé. Most is nagy volt a veszély és veszteség. Keleti Magyarország elpusztúlt, mialatt a király Horvátországot csatolta birodalmához. De bár az ország keleti, sík része még nyitva állott a pusztai népek előtt, annak elhagyásáról vagy átengedéséről nem lehetett szó. A magyar már meggyökerezett ezen a földön, nemcsak családját, gulyáit, méneseit védte, hanem otthonát, hazáját. A királyság történeti jelentősége épen abban áll, hogy az ország minden része egyaránt számithat a közhatalom védelmére. Ez a hatalom elég erős ahhoz, hogy a betörő ellenséget, midőn az már biztosságban véli magát, megsemmisitse, az uj prédálási kisérletnek pedig már az ország határán, a Vaskapu körül útját állja. Amint a magyar nemzet lemondott a pusztai népeknek pásztorkodó, rabló élete módjáról, egyuttal fennállását az előbbinél sokkal szilárdabb alapra helyezte. Léte e földön már nem függött egy hadjáratnak jó vagy balsorsától.

Magyarország helyzetét László idejében e szempontból összevethetjük azzal, melyet Németország I. Henrik és Nagy-Ottó idejében elfoglalt. Akkor a német törzsek alkotják a nyugati világ bástyáját a kelet ellen; később, midőn Cseh-, Lengyel- és Magyarországok megtértek, ez a feladat reájok, első sorban pedig épen hazánkra háramolt. Megoldásához László nem választhatta egészen azokat az eszközöket, melyeknek a német királyok sikereiket köszönhették. Sokkal gyérebb volt még a népesség, sokkal kevésbbé előhaladott a telepedés, különösen a legjobban veszélyeztetett keleti részen, semhogy a várak és városok rendszerét egészen ki lehetett volna fejleszteni. Épen azon oknál fogva nem igen lehetett még nagyszámú pánczélos lovasságot vezetni a könnyű lovas rablók ellen, bár ebben a tekintetben a régi magyar aristocratia szaporodása német, olasz, horvát elemekkel jelöl bizonyos haladást.

A védelem eszköze inkább olyan volt, minőt a régi rómaiak és a frankok alkalmaztak: a határvonal megerősítése és megrakása erős katonai

[1] Képes krónika. 62. A krónika Cusem-et ir, de én ezt a vitézt azonositom a később Kálmán orosz hadjáratában szereplő Euzem-mel.

telepekkel. Ilyen telepek már régóta voltak a nyugati és délnyugati határszélen. László törvényei mint külön rendről szólnak az őrökről. Az őr szóval egyértelmű a székely név.[1] Székelyeket nemcsak Erdélyben találunk, hanem a Vág mellett is. Külön, a magyartól elütő néptörzsre nem lehet gondolni arra hiányzik minden alap, és az a történeti monda, mely a derék székelységet a nagy hún király utódjaivá avatta, alig lehet régibb a XIII. századnál, és alig jöhetett létre a német Nibelung epos és a Jordanes-féle latin traditio ismerete nélkül.

A Meszesnél és Királyhágónál volt kelet felé régente Magyarország kapuja, bejárása. Erős kőkapuk voltak ott és a levágott fákból összerótt gyepü jelölte az ország határát.[2] A mi azon túl feküdt, az erdőelvi tartományban, nem részesült más védelemben, mint a melyet a bérczek nyujtottak. Kútfőink elég gyakran szólnak a XI. században kún és besenyő betörésekről, de csak általában szólnak Erdély pusztulásáról, a helyek megjelölése nélkül és csak a Királyhágón innen emlitenek névszerint várakat és városokat. Székelyeknek, kik lakóhelyök fekvése szerint először lettek volna hivatva megküzdeni az ellenséggel, sehol semmi nyoma. Ez okozta, hogy nemcsak az erdélyi, bár még gyér telepek pusztultak el, hanem hogy a romboló ár egyszerre érte Magyarország derekát: Ung, Borsova, Bihar megyéket.

László ideje óta nem hallunk többé kelet felől, kún betörésről. Pedig a kún még hatalmas rabló maradt: az oroszok és lengyelek elégszer megsínylik még portyázását. Ennek a feltünő jelenségnek nem tudjuk más magyarázatát adni, mint a székelyeknek ezen időben történő letelepitését az erdőelvi tartomány középső részén, a Hargita aljában, a Maros és Küküllő mentén. Magok a székelyek mindig Udvarhely és Maros székeket tartották a legrégiebbeknek. A többi innét rajzott aztán kelet, délkelet és nyugat felé. Nyelvi okokból azt kell hinnünk, hogy ide kiválóan a Dunántúli vidék lakóit küldte a király. A székely nyelvjárás valamennyi közt a Dunántúl déli részén divóhoz áll legközelebb.[3] Különben is ez az a korszak, a melyben a német birodalom belső zavarai és a szomszéd osztrák, bajor és karantán fejedelmekkel való tartós jó viszony következtében lényegesen csökkenteni lehetett azt a hatalmas őrséget, mely több mint egy századon át, a politikai helyzet követeléseihez képest, leginkább az ország nyugati kapuit tartotta megszállva.

A miben a székelység alkotmánya, berendezése későbbi időben külömbözött a magyarságétól, a miben különös népi karakterének bizonyitását akarták találni, szintén csak úgy magyarázható meg, ha a telepítést épen

[1] Hunfalvy Pál, Az oláhok története I. 242.

[2] »Meta regni ducis Arpad esset in porta Mezesina, tunc incole terre iussu eorum portas lapideas edificaverunt et clausuram magnam de arboribus regni fecerunt.« Anonymus 22. Ez természetesen nem vonatkozhatik Árpád idejére; csak azt mutatja, hogy ezek az erősitések megvoltak az iró korábaa.

[3] L. a Székelyek eredete czímű czikkemet. Budapesti Szemle. 1880.

ezen korba helyezzük. Korábban nincs meg a magyarságnak az a letelepedett, megszállott jellemvonása, mely a székelynek oly kiváló sajátossága. Későbben pedig, Kálmán király idejétől fogva, mind erősebb gyökeret ver közte a hűbériség, melynek a székely intézményekben semmi nyoma. Az ágaknak és nemeknek szoros összetartása, a közös birtokjog egy neme, az egész alkotmánynak kiválóan katonai czélja, mind a XI. századi Magyarországra mutatnak, mint szülő anyára. De mig az anyaország, történeti fejlődése következtében, lassankint más feladatokat is kénytelen elvállalni, mint a minőket a hadakozás ró reá, a székelység politikai helyzete, és igy társadalmi és gazdasági szervezete is századokon át változatlan marad. Az első Árpád-királyok korának Magyarországa ott szinte megkövesedett, és a székely intézmények az akkori társadalom képének felvilágositására szolgálhatnak.

Tán nem tévedünk abban sem, bár egyenes adatunk felőle nem maradt, ha a székelység megalapitásában a magyarság mellett egy más népelemnek is tulajdonitunk részt: a besenyőnek. Magyarország tele volt e régi félelmes ellenségének elszórt romjaival. Ott voltak Sopron vidékén, ott Somogyban, ott a Jászságban, a közép Tiszánál, ott az alsó Dunánál. Épen a kún elől menekűlnek ide. Ha valahol, épen ez örökös ellenség határán lehetett számitani bátorságukra, hűségökre.

Ez volt tehát az ország védelmének egyik, más nemzeteknél már kipróbált, nálunk századokra kiható, nagy jövőre hivatott módja.

A másik mód, melyet a hagyomány sokkal egyenesebben összefűz László emlékével: a foglyúl ejtett régi ellenségeknek a birodalomba való betelepitése. Ezt a módot nagyban gyakorolták a régi keleti nagy világbirodalmak; és a római császárság politikájának is egyik főeszköze volt a barbároknak: gótoknak, frankoknak, vandaloknak, húnoknak a birodalom elpusztitott tartományaiba való telepitése és katonai czélokra való felhasználása. A byzanczi császárság folytatta ezt a hagyományt. Még a XI. század közepe táján is végbe ment egy ily nagy telepités: a besenyőké Bolgárországban. Ugyanez a nép, mint láttuk, Magyarországon is megszállott több helyen.

Telepitésre alkalmas, üres, vagy aránylag néptelen helyül az ország közepe kinálkozott. Kiemeltük már, hogy a magyarok a honfoglalás idejében leginkább a Dunántúli vidéket és a végeket szállották meg sürűbb tömegekben. Egyetlen egy hagyomány sincs, mely valamelyik törzsnek a Duna-Tisza közén juttatna területet. A közép Tisza vidékén, Egertől le Alpárig, ezen idõig nem emlittetik egyetlen helység vagy vár sem: sehol sem épitettek ott egyházat vagy monostort. Itt a jazygok régi földén már előbb is szállottak meg besenyők: a szászti monostor emberei közt ők is emlittetnek. Valószinű, hogy a Zagyva-melléki Jászságnak ők szolgáltatták a legrégibb, tán legfontosabb, alkotó elemét. A hagyomány szerint arra a vidékre, de tovább keletre a Tiszántúlra is, a Berettyó torkolata vidékére

A Hargita.

(Székely Árpád eredeti rajza.)

telepitette László a Kapolcs elleni csatában elfogott kúnokat. Őt tekintik a Nagy-Kunság megalapitójának.

Ebben az uj lakosságban ismét oly elemet nyert az ország, mely békében és harczban megújitotta a vezérek korának hagyományait. A besenyő és kún ott a mérhetetlen síkon csak úgy terelgethette a nyájait, csak úgy vándorolhatott nagy szekerével, mint azelőtt a Fekete tenger melléki síkságon. Itt is megőrzi személyes szabadságát, harczi vágyát, a lovas és nyilas harczban való ügyességét. Ezek a tulajdonságai katonailag annál értékesebb elemévé tették őt a magyar hadseregnek, minél inkább fogy idővel, a letelepedés következtében a tisztán hadnak élő magyar fegyvereseknek száma és gyakorlottsága.

Törzsrokonaiktól nagy térség által elválasztva, körülvéve a magyarság tengerétől, ezek a török népszigetek, bárminő conservativok voltak egész lényöknél fogva, idővel elmagyarosodtak, megtértek, és a mint lakosságuk növekedtével szűkebbé vált területök, meg is telepedtek, földművelőkké lettek és életmódban is összeolvadtak a magyarral.

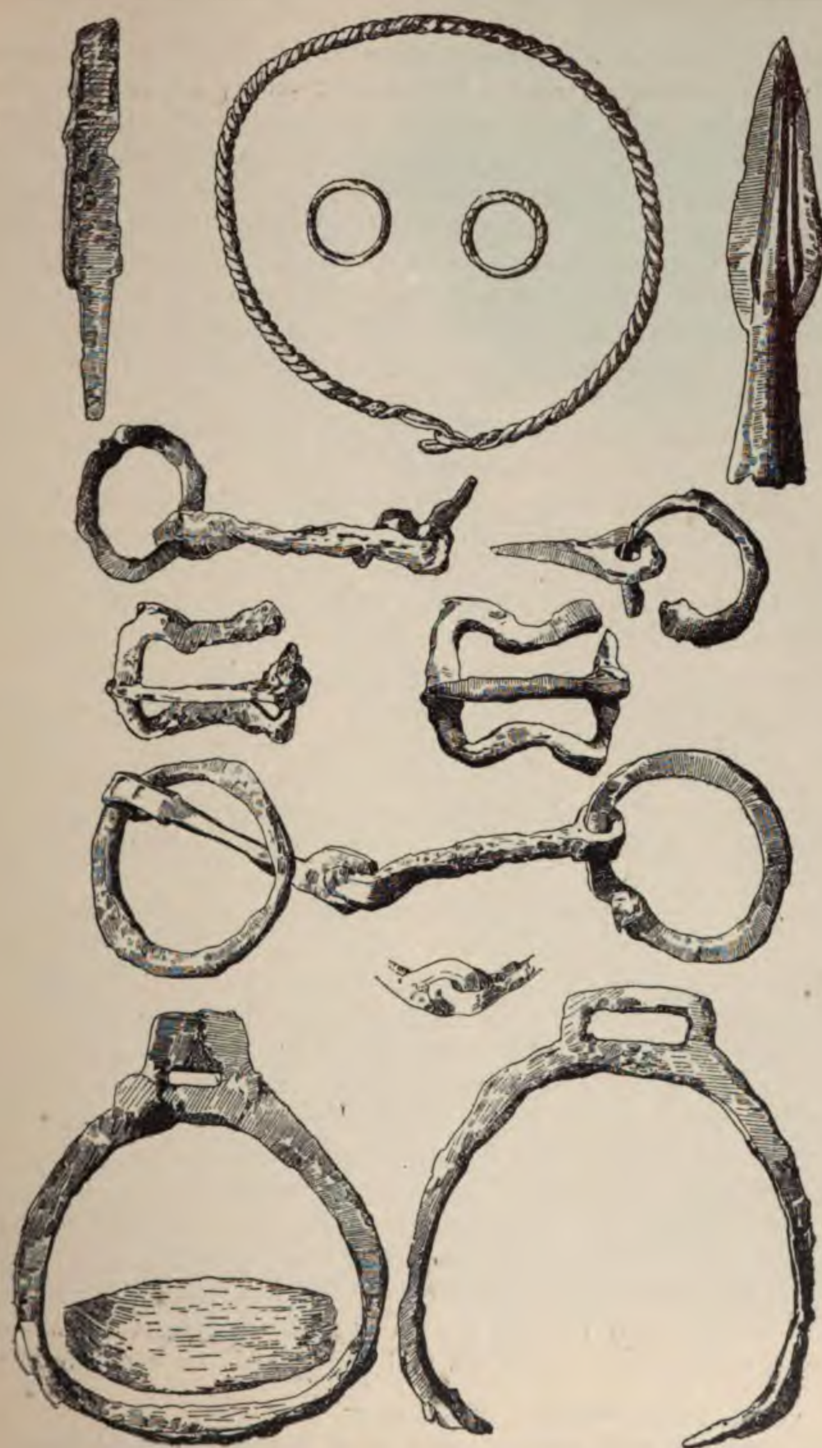
*

Ha akár a fejedelem egyéniségét, akár a nemzet belső erejét és egységét tekintjük, egész Európában alig találunk államot, mely akkor a magyart felülmúlta volna, talán Hódító Vilmosnak anglo-normann birodalmát kivéve. Horvátország megszerzése, Erdély biztositása azonban csak részben tüntetik fel a magyar király tekintélyét és hatalmát. Ha azt egészében akarjuk felfogni, tekintetbe kell venni viszonyát a többi szomszédhoz is, ki nem annyira fegyverrel, kényszerítve, mint önként meghajolva felsősége előtt, ismerte el hatalmát.

Az Árpádok azon ága, mely Bélától származott, minden szomszéd ország közt Lengyelországgal volt legállandóbb, barátságos összeköttetésben. Még a Salamon elleni hadjárat eldöntésében is része volt a »merész« II. Boleszlónak, ki felvette a királyi czímet, és magát és méltóságát a németekkel szemben is fenn tudta tartani.

Boleszló a németek, olaszok és pomeránok ellen kivívott diadalok után korlátlanul törekedett uralkodni országában. Ez a törekvése ellentétbe hozta őt Szaniszló krakói püspökkel, a ki őt kiátkozta. A király a főpaptól sem tűrt ellenmondást és midőn az a gyanúja támadt, hogy Szaniszló ellenségeivel ért egyet, keserű boszút állott rajta. Ugy beszélték, hogy az oltárnál ölte meg a püspököt.[1] Hasonló volt az eset ahhoz, melynek száz évvel később Anglia nagy érseke Becket Tamás esett áldozatául. Szaniszlót a lengyel egyház szabadságának vértanuja gyanánt tisztelték és a XIII. században szentté is avatták. Boleszlóban nem volt meg az a hatalmas energia, mely II. Henrik trónját Angliában a canterbury-i primás megöle-

[1] Kadlubek XIII. századi krakói püspök elbeszélése.

Besenyő sírlelet Csorna-Csatárról.

(A soproni múzeumban.)

tése után is fentartotta. Nemessége ellene fordult. Örült az alkalomnak, hogy megszabadulhasson attól a királytól, kit örökké harczba, háborúba kellett követniök, gazdaságuk, családjok elhanyagolásával. »Mert mialatt Lengyelország nemesei hét éven át hadjáratokban forgolódtak, otthon maradt rabszolgáik akaratjokra hajlitották nejeiket és leányaikat. Némelyik a férfiak hosszas távoliéte által kifáradva esett szolgai ölelésbe, más kétségbeesésből, mások meg engedve az erőszaknak. A rabszolgák elfoglalták az urak házát és ágyát, várakat építettek és a mint azok haza tértek, harczra készültek ellenök. A nemesek pedig ezek hallattára, a király engedelme nélkül, haza tértek, legyőzték a rabszolgákat, megbüntették azokat a nőket, kik önként szegődtek azokhoz, és ismét birtokukba vették, mi az övék volt. A király meg akarta őket büntetni engedetlenségökért, mire a jámbor püspök kizárta őt az egyházból.

A közel egykorú Gallus, a lengyelek első krónikása, nagy óvatossággal szól az esetről. »Hogyan üzték ki Boleszló királyt Lengyelországból, azt hosszas volna elbeszélni. De azt szabad mondani, hogy kereszténynek nem szabad kereszténynek bűnét annak testén megtorolni. Mert az ártott neki annyira, hogy vétekre vétekkel válaszolt és a püspök árulását tagjainak csonkitásával torolta meg. Nem mentjük ki az áruló püspököt, de az ily rútul boszút álló királyt sem igazoljuk, csak azt mondjuk el, mikép fogadták őt Magyarországon.« [1]

László nem úgy fogadta unokatestvérét, mint a hogy idegent, jövevényt vagy egyenlő rangút szoktak fogadni, hanem úgy, »mint a hogy a lovag a fejedelmet, vagy a hogy a herczeg a királyát vagy a császárt köteles fogadni.« Abban az időben, midőn a számüzött uralkodó még egy parasztnak sem parancsolt, a hatalmas magyar király leszállott lováról és alázatosan, gyalogszerrel ment eléje, üdvözlésére. Boleszló gőgjét még ez a szelid megalázás sem fegyverezte le. Igy szólt: ezt én neveltem föl Lengyelországban; én tettem meg magyar királynak. Nem is illenék, hogy úgy tiszteljem, mint velem egyenlőt; lóhátról csókolom meg, mint valami jobbágyomat. László ezt kissé rossz néven vette és kitért útjából, hanem azért királyi módon gondoskodott ellátásáról egész országában. Azután barátságosan, jó egyetértésben éltek együtt, mint a testvérek. Hanem a magyarok jól megjegyezték magoknak a dolgot, nem jó szemmel nézték a vendéget, és meglehet, hogy siettették halálát.[2] Ez az elbeszélés, bár nem egészen hiteles, kellő világitásba helyezi a bukott királynak törhetetlen dölyfét és dicső rokonának keresztényi erényét.

A magyar király magánál tartotta és felnevelte Boleszló fiát, Meskót, és midőn az felserdült, megszerezte neki atyja trónját. De a nagyreményü

[1] Gallus. Chronica Polonorum. Mon. Germ. IX. 441.

[2] Boleszló későbbi hagyományok szerint valami tiroli vagy karinthiai klastromba vonult vissza és ott halt meg. Nem tudom, az ő sorsa nem volt-e befolyással a Salamonról szóló mondák képződésére?

II. Boleszló lengyel király.
(Matejko rajza után.)

ifju nem sokára meghalt. Azt mondták, azok mérgezték meg, kik attól tartottak, hogy boszút áll atyjáért.[1]

Ezt a beavatkozást a lengyel ügyekbe viszont a magyar krónika szinezte ki. »Betört Lengyelországba, a lengyelek megütköztek vele, hanem isten segítségével a magyarok diadalmaskodtak. Azután három hónapon át ostromolták Karakó várát. Az ostromlottak és a megszállók szükséget kezdtek szenvedni. A király és jobbágyai pedig meghagyták a magyaroknak, hogy mindegyik hozzon az éjnek csendjében egy bocskornyi földet, a mi úgy is történt. Igy a vár előtt nagy halmot emeltek abból a földből, fölül meg behintették liszttel. A megszállottak pedig látva, hogy a megszállók bővelkednek élelemben és soká ott maradhatnak váruk előtt, átadták a várost, és a király feltételei szerint elfogadták a békét.«[2] Nem más ez, mint népszerü kisérlet a Krakó melletti, emberi kéz alkotta waveli domb eredetének megmagyarázására. Hanem azért abban, hogy László Boleszló fiának javára, Ulaszló Hermann ellenében, ki a csehekkel állott szövetségben, hathatósan befolyt a lengyel ügyekbe, alig lehet kételkedni.

Lengyelországban nagy tiszteletben tartották László emlékét, büszkék voltak arra, hogy félig-meddig honfitársuknak nevezhették. »Egyaránt kiváló volt testileg és jámborsága által. Ez a László ifjú korában Lengyelországban nevelkedett, és szokásaira, életmódjára nézve olyan volt mint egy lengyel. Azt mondják, nem is volt Magyarországnak több ilyen királya, de még a föld sem oly termékeny, mint az ő idejében volt.«[3]

Csehországhoz nem kötötte őt oly szoros viszony. Hű sógora a morva Ottó 1086-ban meghalt és nem maradt semmi értesülésünk arról, hogy annak özvegyét és árváit megvédte volna Vratiszláv király kapzsisága ellen. Ha a csehekkel hadakozott, mint ezt krónikánk megemlíti, ugy e hadjárat csak a lengyel viszonyok következése volt. »Onnét átment Csehországba, onnét sok rabot hozott el, és nagy győzelemmel, vigassággal tért haza.«[4] Később Nagy-Lajos egy oklevele épen Lászlónak tulajdonítja a határ kiigazítását és kitüzését Csehország felé.[5] Nem igen volt már, mi a jó egyetértést és szomszédságot zavarhatta volna, és a cseh fejedelmek gyakori viszálykodásaikban a magyar király udvarát tekintették legbiztosabb menhelyöknek.

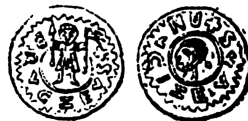
Cosmas, a régi cseh krónikás két ilyen esetet beszél el.

Gebehard prágai püspök, Vratiszláv király öcscse, nem fért meg bátyjával. A személyes okokhoz egyházpolitikai is járult: a püspök III. Kelemennek, a császári párt ellenpápájának (Wibertnek) táborához tartozott, a király pedig II. Orbánnak, VII. Gergely politikája folytatójának hódolt.

[1] Gallus. i. h. 442.
[2] Képes krónika. 63.
[3] Gallus. 441.
[4] Képes krónika. i. h.
[5] 1347. Pray. Diatribe de S. Ladislao. 34. l.

»A püspök Rómába akar menni, hogy ott panaszt emeljen az egyházán elkövetett sérelem miatt, de barátjainak tanácsára előbb régi barátjához, László pannon királyhoz fordúl, előadja neki ügyét és kéri, segitse őt római útjában. Nem tudta, milyen sors várt reá. Mert az nap, midőn először ment a királyhoz, súlyos betegségbe esett. Közel voltak Esztergomhoz (tán Dömösön) és a király vendégét oda küldte, hajón, hogy az ottani érsek ápoltassa.[1] De Gebehard egy hét lefolyása alatt ott meghalt.« (1090 június 26.) Büdinger e történet elmondásánál kiemeli, hogy László ebben az esetben is, mint előbb Boleszlóval szemben, híve marad régi barátainak még akkor is, ha azok a szent-székkel ellenkezésbe jutottak.

Ugyancsak hozzá fordúlt Vratiszláv király fia, Bretiszláv herczeg, midőn őt atyjának haragja fenyegette. »Bretiszláv meggondolva azt, hogy a vitéz mit sem ér fegyver, a vezér meg vitézek nélkül, inkább keresett lovagjaival idegen kenyeret, semhogy hiveitől elszakadva, otthon békét nyerjen atyjától. Csakhamar kétezer vitéz, magával víve marháját és rabszolgáit, kisérte Bretiszlávot a magyar királyhoz. László szívesen fogadta őt, mint atyafiát, és vitézeinek átengedte Bán helységét, Trencsén vára közelében. Ez a hely erdők és hegyek közepette fekszik és igen alkalmas a vadászatra. A szükséges élelmet a király parancsára a szomszéd vidék szolgáltatta nekik. Bretiszláv herczeg kevesed magával ezalatt a királyi udvar élvezeteiben vett részt.«[2] Bretiszláv csak egy év múlva tért vissza, és miután atyja és nagybátyja Konrád meghaltak, 1093 szeptemberben elfoglalta ősei trónját.[2]

II. Bretiszláv ezüst dénára.

Tán a horvát bonyodalmak okozták, hogy a horvát hadjárat ideje óta határozottan közeledett IV. Henrikhez. A császár már sehogy sem látszhatott veszedelmesnek Magyarország függetlenségére nézve. László családi összeköttetése az ellenpárttal megszünt; neje Adelheid 1090 májusban meghalt. 1091 karácsonyra találkozást határozott a két uralkodó. Ezt a találkozást azonban Welf bajor herczeg, a pápai párt zászlótartója, meghiúsitotta és később sem igen jöhettek már össze.[3] A politikai okhoz járult a szorosan vett egyházi is. Orbán pápa, ha nem is követelte a koronák függését, mint elődje Gergely, de teljes lemondásukat sürgette az investitura jogáról. László pedig ebben a pontban ép oly kevéssé engedte megnyirbálni kormánya jogát, mint bármely másban. Az elvi ellentétet személyes indokok is élesitették. László elhatározásait semmiben sem rendelte alá a pápai párt igényeinek. A pápa iránti tisztelet ép oly kevéssé tartotta vissza attól, hogy kezet nyujtson a kiátkozott IV. Henriknek, ha politikája úgy kivánta, mint ahogy a pápai átok nem téritette őt el a Boleszló és

[1] Cosmas II. 41. Monum. Germ. Scr. IX. 96.

[2] U. az. II. 48. 100.

[3] Adelheid halálára nézve l. Bernoldi Chron. A. 1090. a ki akkor még Lászlót nem számitja a pápa-ellenes táborhoz. A találkozásról. u. o. 1092. Mon. Germ. Scr. V. 453.

Gebehard iránti barátságától. Pedig az excommunicáltakkal való szövetség VII. Gergely átka szerint, melyet Orbán is megujitott, anathemát vont maga után. Nem is szenved kétséget, hogy az orthodox pápai párt, és maga Orbán pápa is, Szent-László királyunkat a schismaticusokhoz, az ellenpápa, a mint mondták: az eretnek vezér hiveihez számitották.[1]

Sokat is beszéltek a pápai hivek Németországban az addig Szent-Péter védőjének nézett magyar királynak ezen reájuk nézve meg nem magyarázható állásváltoztatásáról. Ennek tulajdonitották a csodákat és jeleket, melyek akkor hazánkban megtörténtek. »Egy hegy beleomlott a Dunába, mi a folyamot medre elhagyására kényszeritette s nagy terület elárasztását vonta maga után. Másutt a száraz földön egyszerre egy tó tört elő — talán a Fertő — egy más tóból pedig hirtelen egy hegy merült fel. A Tisza három napig vérrel folyt. Hallatlan földrengés volt, ugy hogy az emberek meg sem állhattak lábukon. Roppant és századok óta nem észlelt égiháború rémitette ott a lakosokat. Ugy vették észre, hogy a föld alá ment és ugyanazon az uton vissza.«[2]

Ezek azon férfiu uralkodásának fő vonásai, ki alatt Magyarország nemcsak teljesen visszanyerte függetlenségét, nemcsak belső békét élvezett, nemcsak nagyot haladt egyházi és polgári szervezetében, hanem domináló hatalommá vált Közép-Európa keleti részében.

Sajnálnunk kell, hogy erről a nagy uralkodóról, ki keresztény létére megújitotta a pogány hőskor traditióját és kiben valahára oly fejedelemre talált a magyar, kinek lelke hevével hódolhatott, nem maradt egykorú, hiteles tudósitásunk. Szeretnők tudni élete módját, társalgását, szokásait, szeretnénk jobban belátni fönkelt lelkébe, megismerni, miként hatott személyes környezetében az a jellem, melyben a hősnek, az államférfiunak és a szentnek tulajdonai ritka mértékben egyesültek. Irigynek kell mondanunk a sorsot, hogy nem hagyott felőle olynemű kincset nemzeti öntudatunk gazdagitására, minőt a francziák birnak Szent-Lajos életében, melyet Joinville örökített meg.

Igaz, hogy az irott hagyomány és a nép vetélkedtek abban, hogy e hiányt kipótolják. Hanem úgy legendája, mint a felőle szárnyaló népies elbeszélések már azon időben keletkeztek, midőn a kedélyeket olynemü egyházi és világi lovagi ideál tartotta elfoglalva, minőt László kora még nem ismert. Egyéni vonás alig maradt belőle más, mint az, hogy testileg is »vállal magasb volt« mindeneknél.[3]

Ha lényét tekintjük, a mint történetének tényei után reconstruálnunk szabad, a legsajátosabb benne, minden lelki emelkedettség mellett, a kiválóan gyakorlati, mindig a legközelebbit szem előtt tartó és azt megoldani

[1] Orbán pápa levele Kálmánhoz. l. a.

[2] Bernold u. o. az 1092-ik évben.

[3] »Statura quippe procerus, ceterisque hominibus ab humero supra praeeminens.« Legenda. 3.

tudó elme. Ez, továbbá kiváló hadvezéri tehetsége és hősies temperamentuma külömböztetik őt meg az inkább általános eszmék után induló Szent-Istvántól. Ezek a tulajdonságok együtt teszik egyéniségét oly magyarossá, ezek azok, melyeket nemzetünk mindig legjobban megértett és megbecsült. Ifju kora óta része volt a hadvezetésben és az állam igazgatásában; oly kitünő mester mellett fejlődhetett, minő atyja Béla volt. Ebből következett azután, hogy minden intézkedése kiválóan gyakorlati, czélszerü és czélt érő. Feladatait talán nem tüzi ki oly magasra mint szent elődje, de a mit az csak kigondolt és megírt, ő megvalósitotta, beoltotta nemzetének lelkébe.

Ez a gyakorlati szellem tette őt nagy törvényhozóvá, államférfiúvá. Ha törvényei közt sok van olyan, mely sehogy sem felel meg a mi erkölcsi felfogásunknak és jogérzetünknek, azt kell hinnünk, hogy annál inkább megfelelt az akkori viszonyoknak és szükségleteknek. Mert ő nem igen vesz át törvényt, maga alkotja, részletesen, szigorúan, amint az élet megkövetelte. Igazi életet a törvény rideg betűjének az ő belátása és igazságossága adott, »melylyel a jog szigorúságát az irgalom szelidségével enyhítette.« Népe emlékében ugy maradt, mint igazságos király. Nevezetes, hogy legendája a sírjánál történő csodák közt csak egyet emel ki és beszél el részletesen: az pedig egy peres ügy elintézésére vonatkozott.[1]

Szent-László.
(A veleméri templom falfestményén.)

Nemcsak alattvalóival szemben mutatja ezt az igazságosságot és bölcseséget, hanem a külfölddel szemben is. Megbizható barát volt és méltányos, könnyen békülő ellenség. Ugy látszik, egészen hiányzott benne az a nagyravágyás, mely előre kitűzött czélok elérésére fordít nagy erőt. Az események határoztak politikája fölött: megelégedett

[1] A XII. század végén, midőn ezt a legendát szerkesztették, már teljesen meg volt állapitva a szentek csodatételeinek sablonja, ugy hogy a gyógyitások elsorolása az olvasóra már nem igen hatott. Ezért irja a legenda: »De mutis autem, surdis et claudis per ejus merita sanatis miraculorum inter gaudia loqui prohibet et ad insueta pocius enarranda transmittit.« Ilyen »insuetum,« szokatlan dolog annak az ispánnak az esete, ki jogtalanul követelt egy hajdan László birtokában volt értékes tálat és ki ezért a szent király sirján, a hová a tálat tették, mintegy holtan terült el és nem birt többé fölkelni. Leg. 10.

azzal, hogy a fenforgó bonyodalmakat karddal vagy jó szerével megoldja. Ez a nyugodt méltóság, ez a hatalommal párosult mérséklet kibékitette a legyőzötteket is. Abban a vad, kapzsi korban, midőn még a nemzetközi jognak első csirája is alig volt meg, ritka példáját mutatja az olyan fejedelemnek, kinek megvan minden eszköze a hóditáshoz, csak az akarat, a szándék hiányzik hozzá. Ez a jellemvonása magyarázza meg azt a nagy tiszteletet, melylyel a szomszéd nemzetek hagyományai adóznak emlékének.

Vallásos volt, de koronája függetlenségét, politikája önállóságát a leghatalmasabb pápa beavatkozása ellen is meg tudta védeni. Híve volt Szent-Péternek, de barátait még az ellen is oltalmába fogadta. A későbbi előadás szerint: hű és engedelmes volt teremtője iránt fogadalomból, népe iránt jóakaró, a külföldiek iránt nyájas, a legyőzöttek iránt bőkezű, a szomorkodók iránt irgalmas, az elnyomottaknak hatalmas szabadítója. Kegyes jóindulatú volt, előrelátó a tanácsban, igaz beszédében, szilárd igéretében, igazságos itéletében.[1]

A váradi székesegyház épitése.
(A bécsi képes krónikából.)

Emlékéhez nagy egyházi alapítások vannak kötve. A zágrábi püspökségről, mely oly nagy jövőre volt hivatva, már szóltunk. A nagyváradi egyház benne tiszteli alapítóját, noha valószinű, hogy ő csak a bihari püspökséget helyezte át e kedves városába Meglehet, hogy ez a régi központ, melyet István egy nagy egyházmegye székhelyévé tett és mely Béla, majd Géza és László herczegségének mintegy fővárosa volt, a kún betörés alkalmával elpusztult. »Bihar várának megyéjében a Keres folyó közében, vadászat közben egy helyre bukkant, hol angyali intelem következtében, föltette magában, hogy monostort építtet a boldogságos szüz tiszteletére, mely helyet Váradnak nevezte.«[2] Maga a váradi egyházi

[1] Legenda. 4.
[2] Képes krónika. 64.

hagyomány is ugy tudta, hogy a szent király előbb templomot épített ott, aztán káptalant alapitott, végre pedig püspökséget, melyet sok birtokkal, joggal és kiváltsággal ruházott fel.[1] Ezt a helyet rendelte azután, a hagyomány szerint utolsó nyugalma helyéül.

Többi monostoraink és püspökségeink is Lászlóra viszik vissza, több-kevesebb joggal, javadalmuk tetemes részét. Egy monostornak azonben ő a kétségtelen alapitója: a somogyinak.

Koppán régi megyéjében, Zselizen Atha (Ottó) nádor ispán, Szent-Jakab tiszteletére, már Salamon király idejében monostort alapitott és annak felszentelésénél jelen voltak a király és Géza herczeg is. Most László a magyar pogányság régi központjában alapitott apátságot. Valamint István király alapításainál a clunyiek szellemében járt el, úgy szerzett méltó utóda is összeköttetést azzal a földdel, melyen akkor az egyházi élet legerősebben lüktetett: déli Francziaországgal. Ott, közel a Rhône torkolatához, hol a Cevennek utolsó ágai elenyésznek a sikban, a VII. század végén egy görög születésü, szent életű férfiu alapított klastromot Szent-Benedek szabályai szerint. Szent-Egidius csudatételei csakhamar nevezetessé, nagy cultus központjává tették ezt a helyet. Az ott virágzó klastrom később nagy mértékben élvezte a toulouse-i hatalmas uralkodóknak, a Raimundoknak kegyét. II. Orbán pápa, ki 1088-ban választatott meg III. Viktor utódjává, maga is azon vidéknek volt szülöttje és mindig nagy kegyeletet tanúsitott a délfranczia helyi szent iránt. Abban az időben, midőn a zágrábi egyház felállítása szükségessé tette a délnyugati magyar egyházmegyék személyzetének jelentékeny szaporítását, nem lehetett jobban gondoskodni az egyházi élet mélyítéséről, mint úgy, hogy ha épen franczákat hívtak ide.

»Az egyetemes katholikus szent anyaegyház, melyet Isten egyedül született fiának vére egyesít, irgalmas részvétből szét akarván terjedni a földkerekség minden részében, hirül adja a jeleneknek és a jövőknek, hogy a pannoniai részeken egy királyi apátsággal növekedett az Úr 1091. évében, Lászlónak, azon vidék igen dicső királyának uralkodása idejében. Az a hely, melyet Isten kiválasztott magának, hogy ott szeplő és folt nélkül való egyházat alapitsanak neki, Sumichnak neveztetik és azon földnek egy igen nemes városa. Ezt a várost területével együtt az említett király, hallván a Szent-Egidius hitvalló érdemeiről szóló véleményt, a szent háromságnak, Péter és Pál szent apostoloknak és Szent-Egidius hitvallónak tiszteletére, lelkének, elődeinek és minden hű keresztény megváltására, Odilo apátúrnak jelenlétében, a fentemlitett Péter és Pál apostoloknak és a boldog Egidiusnak adományozta. Átadta pedig kormányzás végett a mondott apátnak és utódainak ily módon: hogy bárki lesz a világ

[1] Bunyitay Vincze, A váradi püspökség története. I. 29. A káptalan chartulariuma alapján.

végéig somogyi apát, az azon időben levő flaviusi völgyi szent-egyedi apátnak igaz engedelmességet fogadjon és azt meg is tartsa.«[1]

Az alapitás Magyarországnak a nyugati egyházzal és a római szentszékkel való szoros kapcsolatát bizonyitja, miről Péter és Pál apostolok felemlitése külön is tesz tanuságot. Valószinű, hogy Odilo apát Teuzoval együtt, épen mint földijének Orbán pápának követe, járt a királynál, abban az időben, midőn László Horvátországot elfoglalta. Hanem az oklevél történeti jelentősége abban áll, hogy a katholikus egyházi közösség teljes elismerése mellett a lehető legerélyesebb szavakkal fenntartja és kiemeli a magyar királynak felsőségi jogát.

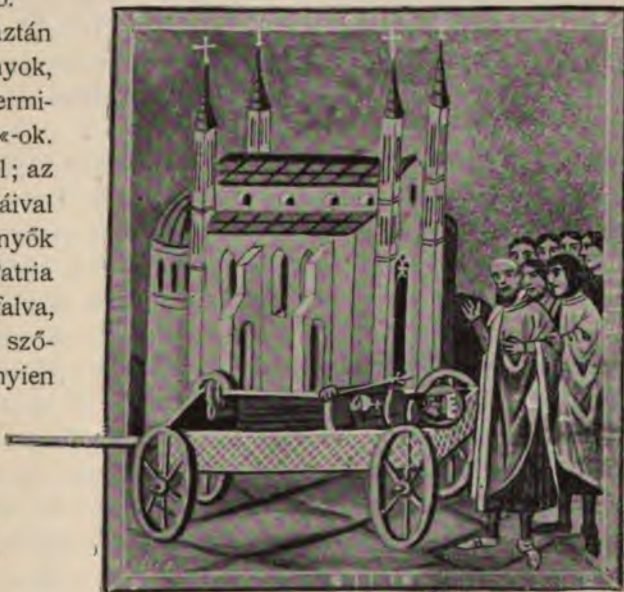
»Az emlitett igen mély belátásu (elegantissimus) király, nem itélve magát alábbvalónak elődjeinél, azon feltétel alatt és a szabadságnak azon örökös jogával alapitotta ezt az egyházat, hogy annak apátja, Isten és a szentek után, kiknek tiszteletére ajánltatott az fel, csak ő reá hallgasson, csak ő előtte hajoljon meg, őt ismerje egyedül minden szükségben gyámolának és minden ügyében birájának, fenntartva a püspöki jogot.« Itt nem csak a souverainitás teljes fenntartásának kimondása nevezetes. Igazán történeti jelentőségüvé az teszi, hogy ez a kijelentés abba az időbe esik, melyben a nyugati államokban már szerte gyakorolta vagy legalább igényelte a pápa az investiturának és a legfőbb egyházi biráskodásnak jogát. Itt pedig a pápának neve és czime még csak nem is emlittetik. Teszi pedig a király ezt a kijelentését őseinek jogánál, szabadságánál fogva, kiknél ő sem akar »alábbvaló lenni«. Bámulnunk kell azon, hogy a keresztény egyháznak aránylag rövid uralma alatt már oly határozott és következetes felfogás gyökerezett meg hazánkban a koronának az egyháziakat illető jogára nézve, minőnek itt látjuk kétségbe nem vonható emlékét.

Megadja a király a monostornak az asylum kiváltságát, de csak a hazai törvények (lex patriae). értelmében. Felhasználja ezt az alkalmat annak kijelentésére: »hogy amint a királyé ez a monostor, úgy a jóknak közös megegyezéséből királyi az a tilalom, hogy halandó ember, kivéve a királyt,

[1] Szent-Egyed érdemeit nemcsak László ismerte el, hanem a hozzá közel rokon lengyel királyi család is dicsőitette. Vladiszláv herczegnek, II. Boleszló öcscsének és utódjának nejétől, Juditától nem volt gyermeke. Franco püspök figyelmeztette őt Szent-Egidiusra — Szent-Gilles-re, mint a francziák mondták, — »kinek oly nagy az érdeme Isten előtt, hogy mindenki, ki őt tiszteli és emlékét dicsőiti, ha valamit kér tőle, kétség nélkül meg is kapja.« Erre a fejedelem egy fiú szobrát aranyból és sok más drága ajándékot küld hű követek által messze Provence-ba és levélben kéri a szerzeteseket, imádkozzanak, hogy kivánsága teljesedjék. »A barátok még nem végezték a bőjtöt és az anya Lengyelországban már örvendett jó reményének. Még a követek el sem távoztak és a barátok már előre megmondták, hogy urnőjük megfogant.« Gallus i. h. 443. 1085-ben, tehát még a magyar klastrom alapitása előtt. Cosmas is elbeszéli. Chron. Bohem. II. 36. Nála maga az apát mondja a jövendölést. Juditának 1085. deczemberben fia született: a későbbi hires III. Boleszló.

ne merészeljen itélni az egyház ügyeiben.«[1] A ki gonosz vakmerőséggel megszegné azt, mi itt mondva van, adja vissza a mit merészen elvett és azonfelül fizessen királyi parancsból 50 font aranyat. Az adományozó: László király, a tanúk: Lambert herczeg, az ő testvére, Dávid herczeg unokatestvére, Gerasclavus, a ruthén királyfi, veje,[2] Almár veszprémi püspök, Péter nádorispán, Acha ispán, Seraphin és Copan királyi káplánok, Goslari Rodbert kardhordó, Arnulf követ. Az elfogadók pedig Teuzo a szent római egyház legatusa, Odilo szent-egyedi apátur. Jelenlevő barátok: Péter prépost, ki aztán első somogyi apát lett, Rostagnus, Péter, Ugo és Dániel az ő káplánja; két diaconus, Péter kamarás, Dalmacius dékán. Az apáttal voltak egyháziak és világiak: Poitou-Péter Grammaticus, Péter Ugo fia, Bernát Amarik fia stb.

Elsoroltatnak aztán egyenként az adományok, az akkori hübéres terminologia nevén »honor«-ok. Somogyvár, területével; az ottani egyház, szolgáival és területével; a besenyők falva, Pátró falva (Patria villa), Szent-György falva, a fuvarosok falva, a szőlősök falva, valamennyien szolgástól, területestől — harmincz szőlő a szőlőseikkel együtt, 60 szőlőnek a fele, 300 szolgának és 100 fegyveresnek háza.[3]

Szent-László temetése.
(A bécsi képes krónikából.)

Ennek az alapításnak különössége abban áll, hogy a »királyi apátság« összeköttetését a nyugati egyház egyik akkori központjával minden időre biztositotta. »Magyarországon — irja egy franczia szerzetes a XIII. században[4] — szent Logescelaus király, a harczos Bélának fia, uralkodott tizennyolcz éven át. Ez alapitotta az igen nemes semigi

[1] »Quapropter, sicut regale est monasterium, ita omnium bonorum consensu regalis est prohibitio, ne quis mortalium, praeter ipsum regem, super res ecclesiae iudicare praesumat.«
Szvatopluk Mihály turovi herczegnek, később 1093-tól fogva nagyfejedelemnek fia.
[3] Fejér. Cod. dipl. I. 469—471.
[4] Albericus Trium Fontium, Chron. Mon. Germ. XXIII. 798. Nevezetes, hogy, mint nagyhirű mesterem Waitz György figyelmeztetett, a »Logescelaus« alak csak az alapitó oklevélben fordul ezenkivül elé. A kiadásban Ladislavus áll.

apátságot, melyben nem szoktak befogadni mást, mint francziát« Hanem ez az összeköttetés azon földdel, melyen akkor tán legmagasabb fokon állott az egyházi és világi műveltség, irodalmunknak, tudományunknak nem hozott gyümölcsöt, vagy ez legalább nem mutatható ki. Tán épen azért, mert a szerzetesek nagyon is francziák maradtak itt is: a nemzet javaiban részesülők, de tőle különben idegenek.

Lászlónak egész egyéniségére, politikai helyzetére nézve, törvényeit kivéve, nem ismerünk fontosabb adatokat, mint a melyeket az oklevél nyujt. Vallásosságának tisztasága, koronájának mocsoktalan fénye egyaránt visszatükröződnek benne.

Déli Francziaországban 1095-ben vált testté a keresztes háboru igéje. A clermonti zsinatot László már nem élte meg: azon év június 28-án Bodrog várában elhunyt. A későbbi kor ezt a nagy-dicső, lovagias királyt, ki annyit harczolt a kereszténység érdekében, nem birta elképzelni másnak, mint a keresztes háborúk hősének. Nem mesélték-e Nagy-Károlyról is, hogy felszabaditotta Jeruzsálemet?

Ebből a hitből származott az a monda, hogy Lászlót választották meg a keresztes had vezérévé. »Midőn a husvéti ünnepet Bodrogon töltötte (1095 márczius 25-iki,) ime Francziaországból, Spanyolországból, Angliából és Britaniából követek jöttek hozzá, különösen pedig Vilmostól a franczia király testvérétől[1] és kijelentették, hogy meg akarják boszulni az Istenen elkövetett sérelmet és fel akarják szabadítani a szent várost és az igen szent sirt a saracenusok keze alól. Kérik tehát a szent királyt: legyen Jézus Krisztus seregének igazgatója. A király ezt hallván, nagyon megörült és azon az ünnepen elbucsuzott Magyarország nemeseitől; és egész Magyarország búsúlt rajta, de ő még sem hagyta abban a mit megkezdett.« Következik aztán egy szintén mondai cseh hadjáratának elbeszélése. De mire a cseh határra ért, súlyos betegségbe esettt. »Szentséggel és kegyelemmel teljesen átvándorolt az angyalok társaságához uralkodása 19-ik évében.«[2]

A közel egyidejüség, László elismert tekintélye és a Francziaországgal való össszeköttetés azok a gyökerek, melyekből e monda táplálékát meritette. Ha László olyan volt, minőnek feltüntetni igyekeztünk, lényéből egészen hiányzott az a kalandos és mysticus elem, mely a nyugat-európai fejedelmeket Jeruzsálembe vitte. Azt talán felesleges bizonyítani, hogy a keresztes hadjáratok egész szelleme akkor még nagyon, de nagyon idegen volt a magyartól. Ez a monda épen oda való, mint az a másik: hogy »a német fejedelmek, bárók és főurak egy értelemmel kérték őt a császár halála után: fogadja el a császárság kormányát. De László meg

[1] Fülöp akkori franczia királynak nem volt Vilmos nevű testvére. Vilmos, Raimund toulousei gróf testvére, 1093-ban elment Jeruzsálembe, de nem haddal, hanem mint zarándok és útja nem is vezette Magyarország felé.

[2] Képes krónika. 64.

volt elégedve határaival és nem akarta jog ellenére elfogadni idegen, ismeretlen népek országlását.«[1]

E mondákban csak az egyházi, mondjuk: pápai gondolkodásnak behatását látjuk. A magyar nemzet nem ezekért szerette, siratta nagy királyát. Halála után egy hónappal, 1095 július 29-én, Nagyváradon tették örök nyugalomra. »Kesergett utána egész Magyarország, a papság és a nép, szegény és gazdag, az ifjak és hajadonok, gyászruhát öltve, három éven át nem roptak tánczot, és a gyász idején hallgatott minden zene.«[2]

IV. FEJEZET.

Kálmán és Álmos. Keresztes hadjárat.

László király sem képez kivételt nagy királyaink közös sorsa alól. Neki sem maradt fiutóda, ki elfoglalta volna trónját, fenntartotta volna hagyományát. Adelheidtól csak egy leánya maradt, Piroska, ki Jánoshoz. Komnenos Alexios császár fiához és örököséhez ment nőül, ki 1118-ban Kalo Johannes név alatt a császári trónra lépett és egyike lett a legkitünőbb byzanczi uralkodóknak. Nejének emlékét áldották úgy új hazájában, melynek koronáját viselte, mint magyar honában.[3]

Minthogy László testvéröcscse, Lambert körülbelől abban az időben halt meg, mint királyi bátyja,[4] a magyar koronának I. Géza király idősebb fia Kálmán volt a törvényes örököse. Ezt a jogát László is elismerte. Mivel azonban Kálmánnak volt egy szintén már felnőtt öcscse, Álmos, ennek igényeit oly módon akarta kielégiteni, hogy reá bizta az ujonnan hódított Horvátországot mint herczegséget.[5] Meglehet, hogy Kálmánt sértette öcscsének ez a kitüntetése, mig neki még nem jutott külön terület, sem befolyás a kormányra. Valószínű, hogy más okai is voltak a közte és nagybátyja közt való egyenetlenségnek. Mint látni fogjuk, épen az akkor annyira fontos egyházpolitikai kérdésben követtek más-más irányt. Ez az egyenetlenség arra birta Kálmánt, hogy lengyel rokonainál keressen menedéket. Több magyar úr, köztük Márkus, Ugra és mások kisérték oda. Midőn azonban László közeledni érezte halálát, követeket küldött érte: Marcellus prépostot és Péter ispánt, és felszólította őt, térjen haza.[6] Nem szenvedhet kétséget, hogy Kálmán teljes joggal és László akaratával lett magyar királylyá. Testvérével Álmossal úgy egyezett meg, hogy

[1] U. o.
[2] Legenda s. Ladislai. 7.
[3] Kinnamos, Epitome. I. 4.
[4] Pozsonyi évkönyvek. 1097. »Ladislaus rex obiit et frater ejus Lambertus.«
[5] Lucius 1. h. 170.
[6] Képes krónika. 64.

neki »teljes joggal« átengedte a herczegséget.[1] Ez alatt valószinüleg a régi herczegségnek visszaállitását kell értenünk, melyben Béla, Géza, László szinte felségi jogokat gyakoroltak, nem pedig Lambertnek inkább csak méltóságot és jövedelmet adó magánbirtokát.

A későbbi hagyomány ezt a tényállást sokban kiszinezte és átalakitotta. Kálmán rossz emléket hagyott, mert megvakittatta Álmost és Bélát, a későbbi királyok őseit. Álmos ellenben, úgy is mint áldozat, úgy is mint királyi elődőd, nagy rokonszenvnek örvendett krónikásainknál.[2] Azt beszélték tehát, hogy László, kit utolsó cseh hadjáratában Kálmán és Álmos is követtek, előre látta, hogy Kálmánból vérontó lesz, és azért egri püspökké akarta őt tenni. Kálmán erről hallva, még az éjjel elmenekült Lengyelországba. László aztán úgy rendelkezett, hogy utána Álmos uralkodjék. De midőn Kálmán nagybátyjok halála után visszatért, Álmos »egyszerü őszinteséggel tisztelte bátyját, kit mint idősebbet jog szerint megillet a korona.« A krónika maga is megczáfolja ezt az elbeszélést. Mert ha László ki akarta volna zárni Kálmánt, minek küldött volna érte követeket? Bizonyos azonban, hogy, mint kiemeltük, Álmos igen kiváló állást foglalt el bátyja mellett. Méltóságának külső kifejezéséül szolgált, hogy ugyanakkor, midőn Kálmánt megkoronázták, őt nyitott herczegi koronával ékesitették.[3]

Piroska görög császárné állitólagos képe.
(A párisi nemzeti könyvtár miniatureje után.)

Az uj király alig volt idősebb 21—22 évesnél. Alig tudtak felőle többet, mint hogy tudománya által nagyon kiválik kora fejedelmei közt és valószinüleg ebből származott aztán az a vélemény, hogy őt püspöknek szánták.[4]

Egy kedvező véletlennek köszönhetjük, hogy épen trónra lépése idejéből két első rangú fontosságu oklevél maradt meg, melynek alapján megvilágithatjuk egész politikai helyzetét.

Az első II. Orbán pápának, a római egyház törvényes császárellenes fejének levele »Columbanushoz, a magyarok nagyságos királyához« mindjárt ennek trónralépése után.[5]

[1] U. o. 65. »Duci Almus ducatum plenarie concessit.«

[2] Ld. erre nézve. A m. tört. kútfői az Árpádok korában czímű művemet.

[3] Pozsonyi évkönyvek: 1098. »Colomannus rex coronatur et frater eius Almus diadema induitur.«

[4] L. föntebb. Már emlitettük, hogy a pozsonyi krónika szerint nagyváradi püspök lett volna, és az ő leányát akarta volna megszabaditani László a cserhalmi csata után.

[5] Ezt a levelet az eddigi kutatók kivétel nélkül 1096-ra teszik. Igy Jaffé is, Regesta Pontificum, 5661. Csak keltének napja van meg: július 27-ike, de sem a hely, sem az év. Tartalmából azonban azt következtetem, hogy már 1095-ben irták. Csak azt

»Nem csekély örömmel vigadunk, hallatára annak, hogy a mindenható isten rendelkezéséből nagyságod jutott a magyar trónra«, igy kezdi Orbán levelét. »Mert tisztelendő fiunk, Odilo szent-egyedi apát[1] elmondta nekünk, hogy fenséged nemcsak a világi ügyekben kiváló jelességü, hanem az egyházi irásokban is jártas, és a mi a birói hatalomhoz leginkább illik, a szent kánonokban is kitünő tudományú. Azért úgy kell, igen kedves fiam Krisztusban, hogy elődjeidnél, kik azon birodalom uralkodásában megelőztek, jobban gondoskodjál a magad és a reád bizott népek üdvéről. Mert a hatalmasok, mint a szentirás kijelenti, hatalmas kinzásokat fognak szenvedni, és a kinek több jutott, attól többet is követelnek. Lobogtasd hát, ó király, a katholikus hitnek dicső zászlaját, mely birodalmad világi lobogóját is győzelemre és dicsőségre segiti!«

A levél ezen része csak magának Kálmánnak megitélésére nézve fontos. A pápa igen illetékes forrásból tudta az uj magyar király kitünő világi tulajdonait és tudományos képzettségét. Odilónak bizonyára volt módjában őt személyesen ismerni.

Kálmán király.
(Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

László egyházi politikájára vetnek teljes világot a következő mondatok. »A magyarok népei már régóta követték a tévelygés ösvényét, és elhagyva üdvök pásztorait, idegen nyájak nyomába léptek. Emlékezzék meg fenséged a jámbor István fejedelemről, ki nemedből mint első fogadta el a szent római apostoli egyháztól a hitvallást és a királyi méltóságnak jogait érdemelte ki. Minél magasabbra emelt téged, igen kedves fiam, a földiekben az isteni rendelkezés, annál alázatosabban kell hogy engedelmeskedjél Péternek és Pálnak, az isteni hatalom fejedelmeinek, és hogy kimutasd az ő egyházok iránti hódolatot és tiszteletet, melyet az emlitett fejedelem (István) rendezett be. Ne rontson meg téged az egyházba betört ál-apostoloknak mérge, ne csábitson el semmi tévelygés az igaz hittől. Azt hiszszük, tudod, hogy Guibertus, az eretnekek vezére,[2] ki van átkozva min-

kell feltennünk, mi nagyon is valószinü, hogy László azon év júniusában, vagy még hamarább halt meg. 1095 július végén Olaszországból Francziaországba ment a pápa. Szeptember 1-én épen St.-Gillesben, Odilo apátságában tartózkodik. Bizonyos, hogy ez első levele Kálmánhoz. Ha 1096-ban irta volna, lehetetlen lett volna meg nem emlékeznie a keresztes hadakról, melyekkel akkor már annyi baja volt a magyar királynak.

[1] Ugyanaz, ki 1091-ben Szent-László somogyvári oklevelében szerepel.

[2] III. Kelemen ellenpápa.

den katholikustól; ő, ki az isteni törvények határozatai, az evangelium szabályai, a szent kánonok parancsai ellenére élő atyjának és urának ágyát foglalta el, az apostoli emlékü VII. Gergely pápának székébe ült, és minden hivőnek anyját, a római egyházat megfertőztette. Hisz már csaknem az egész világ tudja isteni megvilágitás által, hogy ő tolvaj és rabló.« Elmondja azután, hogy Henrik is mennyire megbünhödött; közgyalázatnak tárgya; ellene fordultak már nemcsak azok, kiket úgy szeretett mint az életét, hanem tulajdon fia.[1] »Isten irgalma által már is elvesztette birodalmának azt a főrészét, melylyel a római egyházat elnyomta.«

»Birodalmad az ördögi üldözésnek ezen viharai közt már rég elszakadt az apostoli szék engedelmességétől, és átengedve magát e tévelygés fejedelmeinek, a szélesebb uton eltántorodott. Azt hiszszük, hogy az isteni kegyelem téged azért magasztalt fel, hogy elvedd ama népről a takarót. Mi, azért figyelmeztetjük ezen ügyekre bölcseségedet, hogy megismerhessük akaratodat, valjon beléegyezel-e abba, hogy birodalmad üdvére és néped oktatására követeket küldjön oda az apostoli szék? Ezen munkában segitőnkül a szent-egyedi apátot rendeltük hozzád. Ne mulaszd el e levél vivője által értesiteni minket akaratodról ez érdemben. Azt akarjuk, hogy excellentiád bizzék abban, hogy a minő tiszteletben és méltóságban elődöd, István, a mi apostoli egyházunk által részesült, azt keresd hű hódolattal, és fogadd el teljes jó akarattal, csak maradj meg az egyház egységének szilárdságában, és mutasd iránta hű ájtatossággal azt a tiszteletet és hódolatot, melyet az említett király előszabott.«[2]

Világos ezekből, hogy Orbán pápa László királynak egyházi irányát, melyet az utolsó éveiben, mint IV. Henrik szövetségese, követett, schismaticusnak itélte. Kálmántól várja, hogy Magyarországot ismét beléviszi a római egyház közösségébe. Ezért aztán nagy diplomacziai ügyességgel kilátásba helyezi a lehető legnagyobb engedményeket a szent-szék részéről. Erre annál inkább van szükségbe, mert, mint a levélből kitünik, a diplomacziai összeköttetés a franczia pápa és a magyar király közt tényleg meg volt szakitva, és a királynak engedelme kellett ahhoz, hogy a szentszék követeket küldhessen Magyarországba.

Ha valami kétségtelenné teszi, hogy csakugyan így állott a dolog és nem másként, úgy ez a pápának igen beszédes hallgatása Kálmánnak nagy elődje felől. Lászlóról, ki a »haeresiarchát« követte, nincs szó: István az egyedül követendő minta. De még ezt az annyira vallásos, a szentszék iránt annyi tisztelettel viseltető királyt sem nevezi a pápa szentnek.

Ezt az oklevelet kiegészíti a másik nagy pártfőnek, IV. Henrik császárnak levele, nem Kálmánhoz, hanem Álmos herczeghez.[3]

[1] Konrád, 1093-ban. A többi érintett esemény, különösen IV. Henrik helyzete is nkább felel meg az 1095-iki, mint az 1096-iki viszonyoknak.

[2] Fejér, Cod. dipl. II. 14—15.

[3] Jaffé Bibl. Rer. Germanicarum V. Monumenta Bambergensia. 88. sz. 172—173.

»Henrik, isten kegyelméből a rómaiak felséges császára, Álmosnak, a dicső herczegnek és hű barátnak leghivebb baráti indulattal.« Igy hangzik a bevezetés, mely a curialis stilus alatt a személyes érzelemnek nem csekély bensőségét mutatja.

Következik aztán annak kijelentése, mennyire bebizonyitotta Álmos az ő barátságát. »Mert midőn a görögök ellen akartál indulni, aztán meg a lengyel herczeg, barátod és rokonod, kérte segitségedet ellenségei ellen, a mi ügyeink miatt, mint igen hű barát, otthon maradtál, hogy ellenségeinkkel szembe szállj, és saját érdekedet semmibe véve, a mi ügyünket előmozditsad.« Ezért nagy hálát mond a császár, és kéri, nyujtson neki a herczeg alkalmat hálájának bizonyitására, viszontszolgálatra.

»És valamint te velünk szemben jól kezdted, úgy kérjük szeretetednek kedvességét, hogy maradj meg ezen az úton, semmisitsd meg és taposd el ellenségeinket; ne kiméld őket, míg egészen megtörve nincsenek. Mi is, hasonló módon, barátai leszünk barátaidnak, halálos ellenségei ellenségeidnek. Azt a szövetséget, melyet nagybátyáddal kötöttünk, mai naptól fogva törhetetlenül meg akarjuk tartani éltünk végéig.«

Ez a barátság, vagy a levél szövege szerint, szoros védő és támadó szövetség, nem új keletü. Nem más az, mint az a szövetség, melyet IV. Henrik még Álmos nagybátyjával, László királylyal kötött. Ennek a szövetségnek létezése és végrehajtása az egyik szerződő fél, a császár által világosan el van ismerve. El van ismerve az is, hogy Álmos a maga részéről mindent megtett László politikai hagyományának folytatására.

De ő csak »dicső herczeg«, nem király. Némileg önálló, de Magyarországot nem kormányozza. »Kérünk tehát, igen kedvesem, hogy a te közbenjárásoddal bátyád tegye jóvá, hogy eddig, egyéb elfoglaltsága miatt, a mi ügyünkben hanyagabbul járt el. És mivel győzelmes jobbjával visszaszerezte az ő végvárait, úgy nézze a mi bajunkat, mint a hogy hű baráthoz illik. Minthogy seregével azon vidékre indult, hol ellenségeink tartózkodnak, és hol birtokaik vannak, ime itt a hely és az alkalom, hogy ellenségeinknek ártson és minket barátságra kötelezzen. Beszéld reá hát minden módon bátyádat, hogy N.-t,[1] ki nem herczeg, hanem törvényszék által el van itélve, üldözze, és mindenben úgy ártson neki, mint legelkeseredettebb ellenségünknek.«[2]

IV. Henrik tehát teljesen bizik Álmosba, ki iránta való barátságát már bebizonyitotta; Kálmán szándékairól ellenben nem volt még biztos tudomása. Azt remélhette, hogy öcscse közbenjárásával őt is megnyerheti. A magyar király és a magyar herczeg tehát, az akkor legfontosabb

[1] Velf bajor herceget.

[2] A levélnek nincs dátuma, de tartalmából pontosan ki lehet azt számitani. 1096 augusztusban történt a keresztesek visszaverése Mosonynál. IV. Henrik akkor Olaszországban tartózkodott és midőn irta, Kálmán még ama vidéken táborozott. Nem lehet későbbre tenni 1096 szeptembernél.

kérdésben, a pápa és a császár közti viszályban nem állottak egy táborban. Kálmán nem tartotta magát kötve elődjének szerződései által; Álmos teljes erővel felkarolta, személyes ügyévé tette IV. Henrik érdekét. Meg lehet, hogy Álmos e pártállására befolyása volt házasságának is. Neje valószinüleg a belga namuri grófok családjából származott.[1]

Sokféle bonyodalomnak találjuk tehát csiráját mindjárt Kálmán trónra lépése után. Állást kellett foglalni az egyházban: el kellett határozni, tovább is IV. Henrikhez és III. Kelemenhez szit-e majd a magyar király, vagy pedig elismeri-e az Olaszországban diadalmaskodó törvényes pápának tekintélyét? Szó volt már arról, hogy Horvátország elfoglalását Dalmáczia meghóditásával teljessé tegyék. Mert Álmos azon tervét, melyről Henrik császár szól, hogy a görögök ellen megy, nem igen lehet másra érteni. A rokon lengyel udvarhoz való viszony is ad gondot és foglalkozást. Végre, mi legfőbb, ismét meg kellett oldani azt a kérdést: mikép fér meg egymással a királyság és a herczegség, midőn birtokosaik, bár testvérek, nem értenek egyet?

De mielőtt e kérdések elintézésére került a sor, Magyarországnak még meg kelle birkóznia egy elemi erővel neki zuduló, világrenditő esemény viharával: a keresztes hadjárattal.

Orbán pápának lángoló szavai nemcsak az 1095. októberben a déli franczia Clermont-ban összegyülekező nép sokaságát inditották meg, hanem mintegy villany-ütéssel érintették az egész nyugati kereszténységet. Milliók ajkáról viszhangzott »az Isten akarja!« Százezerek siettek, hogy fegyverrel, életök árán is megváltsák Krisztus szent sirját és véget vessenek a pogányok uralmának azon a földön, melyet a megváltó születése és élete avatott szentté. A folytonos apró hadakozások sivárrá, kietlenné tették a hűbéres úrnak, a lovagnak életét; az ezen hadakozásokkal járó pusztitás türhetetlenné a parasztság nyomorát. Most eszmei tartalmat nyert minden egyesnek élete. Mert mi lehet a vitézre nézve kivánatosabb, mint lovagi erényekkel, fáradalmak, veszélyek kiállásával, messze földön, kalan-

[1] Arnulf soissonsi püspök életében (Mon. Germ. Scr. XV. 879. l.) találjuk a következő, genealogusainktól még fel nem használt adatokat:

»Albertus comes Namurcensis (1030—1063) habuit tres germanas sorores: Ludgardem, Godam, Ermingardam. Qui Albertus genuit Godefridum, patrem Godefridi Namurcensis (1102—1139.) Ludgard genuit Emmonem et Ottonem fratrem ejus. Emmo genuit Arnulfum comitem de Lo, et Sophiam, ducissam de Ungaria. Ista Sophia genuit regem de Hungaria et ducissam de Hui.

Ezen genealogia szerint Zsófia, Albert namuri gróf legidősebb nővérének unokája lett volna egy magyar herczeg neje, és egy magyar király anyja. Ha fölteszszük, hogy Albert és Ludgard közt nem volt nagy korkülömbség, arra a következésre jutunk, hogy az utóbbinak unokája 1100 közül lehetett felserdült korban. Más magyar herczeg pedig, kinek fia király lett volna, abban az időben nem volt, mint Álmos. Ezzel elesnek azok a combinatiók, melyekkel egyes genealogusok, köztük Wertner, Álmos nejét keresték. (Az Árpádok családi története, 244—256.)

dok és veszélyek közt nyerni babért, dicsőséget és egyuttal szolgálni azt a hitet, mely egész lelkét betöltötte és melytől örök üdvösségét remélte? Mi lehet a pórra, a jobbágyra nézve kecsegtetőbb, mint egy csapásra lerázni a röghöz kötöttség keserves nyügét, teljes szabadságot élvezni, minőt csak a mesékből ismert, és nem szolgai munkára, hanem Istennek tetsző harczra forditani karjának erejét. Csak most látszott meg igazán,

Remete Szent-Péter álma.
(A párisi nemzeti könyvtár miniatureje után.)

mennyire közössé tette az egyház nyugati Európa népeinek gondolatát, érzületét, és mennyire uralkodik ezen a nagy közösségen a római pápa szava. A zarándoklások már századok óta divatban voltak; a görög császároknak az az óhajtása, hogy a nyugati kereszténység segitse őket a törökök elleni nehéz küzdelmökben, szintén régibb keletü. De ezek az egyházi és politikai indokok most szinte elenyésznek. Az élő, agyat, szavat, tettet átható hit

egyedül uralkodó szenvedélylyé válik és a mit milliók meg milliók akarnak, ki kételkednék abban, hogy azt Isten akarja.

A tüzes déli francziák lelkesedése átragadt csakhamar a lomhább normannokra, bretonokra, belgákra, angolokra és a Rajna-melléki németekre. Az első nagy csapat D'Achéry Péternek, a remetének vezetése alatt, kinek a későbbi hagyomány oly nagy részt tulajdonitott magának a keresztes hadjáratnak létrejöttében, már 1096 februárban elindult Normandiából. »A föld népe tömegesen fölkerekedett, egész falvak vándoroltak ki, eladták a mijök volt, annyi fegyvert és készletet szereztek, mennyit csak birtak, és igy indultak el az Úrnak utjára. Ezek a csapatok nem állottak csupán fegyverfogható férfiakból, sok gyerek, asszony, szökött barát és csőcselék is volt köztük: el kellett menniök, hogy éhen ne haljanak. Siettek az ellenség földjére, mert csak a háború birta őket táplálni.«[1]

Péter 1096 husvétkor Kölnben szónokolt és ott is maradt egy ideig. Követőinek türelmetlenebb része Pacy Valter lovaggal azonban tovább indult és átment Németországon és Magyarországon. Ezek még nem igen okoznak nagyobb bajt, és Péter, ki néhány héttel később szintén elindult s körülbelől 40,000 embert vezetett, szintén baj nélkül jutott el a magyar határig, Zimonyig. Ott azonban népe meglátta Valter 16 bajtársának fegyverzetét, melyet a magyarok győzelmi jelül tüztek volt ki. Bosszut akarnak ezért állani és kemény ütközet után elfoglalják a várost. Aztán tovább mennek Bolgárország felé, hol a besenyők sokat leöldöstek közülök. Kálmán király mindeddig szivesen bocsátotta át Krisztus harczosait országán, vásárt nyitott nekik és mind Valtert, mind Pétert szivesen fogadta.[2] De a zimonyi események után már gondoskodnia kellett országa védelméről, különösen midőn hirét vette, hogy a német földről az eddigieknél még sokkal vadabb és veszélyesebb csoportok vannak érkezőben.

Először Folkmár pap jött a Rajna felől. Útját mindenfelé pusztitás jelölte. A kegyetlen és sóvár csőcselék különösen a német és cseh városok védtelen zsidó lakosain szerette boszúját tölteni. Magyar földre érkezve, Nyitránál csatára került a dolog és az egész csoport vagy leöletett, vagy fogságba esett. »Az a nagyon kevés hirmondó, ki megmaradt belőlök, még most is szokta emlegetni, hogy az égen megjelenő keresztnek jele szabaditotta ki őket a halál torkából.«[3] Jött aztán Godeschalk, »Istennek nem igazi, hanem hamis szolgája,« aki sok kártétellel áthaladva a keleti őrgrófságon, Magyarországba betört, csellel bebocsátást nyert egy várba, oda őrséget helyezett és többi csőcselékével az egész országot kezdte pusztítani. De a magyarok csakhamar visszafoglalták a várat, sok nép

[1] Sybel. Gesch. des ersten Kreuzzugs. 2. kiadás. 193., 194.

[2] Alberti Aquensis. Hist. Hierosolym. I. Bongars, Gesta dei per Francos 186—187. A mi krónikánk csak erről tud. Elbeszéli, hogy Kálmán király a Temes folyónál táborozott a keresztesek ellen. Kepes krónika 65.

[3] Ekkehardi Urangiensis, Chronicon Universale. Script. Rer. Germ. VI. 215.

veszett ott el és esett rabságba, szétszaladt az egész nyáj, velök a rossz pásztor is.

Úgy látszik, hazánk aránylag könnyü szerrel szabadult meg ezen új népvándorlásnak első tisztátalan hullámaitól. Nem is hallunk arról, hogy a király személyesen részt vett volna azok visszaverésében. Most azonban az eddigieknél sokkal nagyobb és hatalmasabb ár következett, amelynek visszaszoritásában Kálmánnak először nyílt teljes alkalma kimutatni uralkodói és hadvezéri tehetségét. Emicho leiningeni gróf tört elő a Rajna felől. Ennek a lovagnak veszett hire volt kegyetlensége, zsarolása miatt, de most azt mondta magáról, hogy mint egy uj Saul, isteni jelenés

Valter lovag Kálmán királynál.
(A párisi arzenál miniatureje után.)

által nyert vallásos hivatást. Csakhamar 12,000 keresztesnek lett a vezérévé. »A Rajna, Majna és Duna melléki városokon áthaladva, a zsidóknak utálatos népét, bárhol találták, vagy kipusztitani, vagy az egyház kebelébe kényszeriteni igyekeztek, ebben is keresztény buzgóságtól vezettetve.

Mire a magyar határhoz értek, már számtalan gyülevész had volt együtt, mindkét nemből. A király megtiltotta nekik a határon való átlépést, és szavának a mocsarak és erdők természetes védelme, valamint az erős őrség kellő súlyt adtak. »Kálmán király már hallotta azt a hirt, hogy a németek eszejárása szerint kevés a külömbség a közt, magyart ölnek-e

meg vagy pogányt.« A keresztesek Mosony várának ostromához fogtak. Úgy látszott, mintha a régi német betörések kora ujult volna meg népiesebb alakban. Hat héten át folytatták az ostromot és annyira biztosra vették nagy számuk miatt a győzelmet, hogy már komoly viszály ütött ki a vezetők közt ama kérdésen: ki legyen aztán Magyarország királya. Bekövetkezett az utolsó roham. Rést törtek a bástyákban; az őrség már hátrálni készül és maga gyujtja fel a várost, hogy oda be ne vehessék magokat a győztesek, midőn egyszerre páni félelem vesz erőt a rohanókon. Elhagyják táborukat, mindenöket, mindenki csak nyomorult életének megmentésére gondol. A Magyarországot végpusztulással fenyegető sereg szétporlott.

XI. századbeli vitéz.
(A bayeuxi falszőnyeg után reconstruálva.)

Más források igen élénk szinekkel festik a keresztesek garázdálkodását. Godeschalk seregéről elmondják, hogy Kálmán bebocsátotta Mosony várába, és szabad vásárt engedett, hogy ne támadjon összeütközés. De midőn ott több napon át vesztegeltek, az indulatos svábok és bajorok lerészegednek, megszegik a békét, el kezdik hordani a magyarok borát, gabonáját, a mezőkről elrabolják a lábas jószágot és megölik az ellenállókat. Egyáltalában elkövettek minden gonosztettet, melyre ily durva, féktelen pórnép képes, többek között nyársba húztak egy magyar ifjút. Ezen borzasztóságok hallatára a király összegyűjti katonáit és bosszúra szólítja fel nemzetét. Harczra szállnak, hogy szétverjék azt a gyülevész hadat, de midőn látják, hogy mily erős, alkura fogják a dolgot. Azt hitetik el a keresztesekkel, hogy teljes bocsánatot nyernek a királytól, ha átadják fegyveröket és pénzöket. Ezt elvették tőlük, elvitték a király palotájába és kincstárába, azután körülfogták őket és mind lekaszabolták. Ez a bellegravei, fejérvári sikon történt, Szent-Márton temploma mellett.[1] Világos, hogy tiszta mese, melyet a keresztesek azért koholtak, hogy nagy vereségöket szépítsék.[2]

[1] Albertus Aquensis i. h. 194.

[2] Erről a meséről tudott Ekkehard is. 1096-ban azt irja, hogy Kálmán inkább csellel mint fegyverrel győzte le a betörőket. Hanem ez a lelkiismeretes krónikás későbbi elbeszélésében elhagyja ezt az adatot. Mese azért, mert az említett feltételek lehetetlenek és mert az előforduló helyek, Szent-Márton és Fejérvár, valószinüleg az egyetlenek, melyek nevét a külföldiek belső Magyarországról ismerték, jó távol esnek egymástól, de még a határtól is. Hiába, ez még akkor meseország volt.

A Lajta vize Mosonynál.
(Cserna Károly eredeti rajza.)

Még bővebb és mesésebb hagyomány tárgyalta Emicho esetét. Ez kétszázezer emberrel jött be, köztük azonban csak háromezer lovassal. A magyarok, félve boszujoktól, mert Godeschalk hadának hullái még szerte hevertek a mezőn, nem bocsátották őket be Mosony várába. Ők ostromhoz fogtak és egy izben legyőztek egy 700 főnyi magyar csapatot. Ebben a csatában Vilmos meluni vicomte megölte a magyarok vezérét, a királynak galambősz rokonát. A sereg futása azután ép úgy van elbeszélve, mint Ekkehardnál. »A Lajta és a Duna vize véressé vált. Annyian fúltak a Dunába, hogy ennek a nagy folyamnak a vize ki se látszott.« Isten keze pedig azért fordult a zarándokok ellen, mert szertelen fajtalansággal vétkeztek ellene, és mert a számüzött zsidókat, bár Krisztus ellenesei, inkább pénzsóvárságból, mint Krisztus igazsága miatt öldökölték. Pedig az Úr igazságos biró, s nem parancsolja, hogy kényszeritsenek valakit a katholikus hit igájába. Más borzasztó gonosztettel is vétkezett ez az oktalan pórnép, szinte hihetetlen módon. Azt mondták, hogy egy ludat meg egy kecskét tartottak a szent lélektől megszállottaknak, és szerfölött tisztelték ezeket a barmokat, abban a hitben, hogy ezek majd szerencsésen elvezetik őket Jeruzsálembe.« Pedig, teszi hozzá a derék krónikás, Jézus nem oktalan barmokat, hanem méltó püspököket és apátokat rendelt népe vezéreiül.[1]

Körülbelől hasonló módon beszéli el Guibert nogenti apát, egykoru franczia iró, a keresztesek magyarországi vereségét. Ez — ugymond — roppant termékeny egy ország. Több évnek buzatermését össze szokták ott hordani és tornyok módjára asztagokba rakni. A keresztesek nem elégedtek meg azzal, a mit a föld népének vendégszeretete nekik juttatott, hanem felgyújtották az asztagokat és csűröket, leányokat raboltak, erőszakot követtek el az asszonyokon, az embereknek szakállát tépték ki, nem is vásároltak semmit, csak raboltak és azzal kérkedtek, hogy igy tesznek majd a törökökkel is. Hanem egy vár ostrománál aztán pórul jártak. A ki nem veszett el a kard által, vagy nem fúlt a folyóba, nagy szégyennel, üres tarisznyával ment vissza Francziaországba. »És mivel annak a várnak Mosony a neve, ők pedig azt mondták, hogy el voltak Mosonyig, nagyon kinevették őket.[2]

Világos mindezekből, hogy csak a keresztesek garázdasága kényszeritette Kálmánt fegyverfogásra. A külföldi irók, németek, francziák, — kivétel nélkül — elismerik ügyének igazságosságát. Oly törvénytelenséget és pusztitást, minőnek színhelyévé tették ezek a csapatok Németországot, a magyar király nem türt birodalmában. Akarata, hatalma, szerencséje rettegetté tette nevét. A nagy mosonyi diadal után, üldözve a szaladókat, betört a határgrófságba is.[3] Hanem tovább nem ment. A bajor her-

[1] Albertus Aquens. i. h. 196. Az I. könyv végén.
[2] Historia Hierosolymitana. U. o. 842—483. Szójáték: Moysson (moisson) = aratás.
[3] Ann. Augustani. 1096. Script. III. 134. Erre czéloz külömben IV. Henrik császár idézett levele is.

czeget nem támadta meg, mint ahogy a császár remélte. Országát megvédte, de sem a keresztes hadjáratot megakadályozni, sem a pápaellenes párthoz csatlakozni nem volt szándéka. Abban az időben, midőn oly magas fokot ért el a vallásos fanatizmus, sem tagadják meg tőle a külföldiek soha a katholikus nevet. Csak a hazai krónika tünteti őt fel igazságtalannak, vérengzőnek.

»Midőn Jézus Krisztus zarándokai hallottak a dicső László király haláláról, nagyon elszomorodtak. Azután követeket küldtek Kálmán királyhoz s arra kérték őt, mire Lászlót, abban a véleményben, hogy ő is olyan kegyes, hisz egy vérből valók. De Kálmán király nemcsak hogy nem akart velök menni, hanem még birodalmába se engedte őket, azt hivén, hogy rablók, nem zarándokok. De azok Istenben helyezve reményöket és Krisztusban bizva, kinek jelét viselték, merészen betörtek és sok magyart megöltek. El is foglalták Zimony várát, hogy a király cselt ne vethessen ellenök, és teljesen elpusztitották azt az egész végvidéket. A király Temesben meggondolta a dolgot, békére lépett velök, nagy ajándékokkal és sok élelemmel halmozta el őket és nem háborgatta útjokat. A zarándokok tovább menve elfoglalták Antiochiát és Isten segitségével eljutottak Jeruzsálembe.«[1] Érdekes példa arra nézve, mint vakitja el a pártgyülölet az irókat. A magyar krónikás nem is tud többet a keresztes hadjáratról, mint a mennyit idéztünk és előadásában szinte örül, hogy a keresztesek legyőzik azt a királyt, kit csak az ő szenvedélye állithatott oda oly rossz világitásba.

Bouillon Gottfrid. (A »De passagiis terrae sanctae« cz. kéziratból.)

Az eddigi csapatokból kevesen értek el Konstantinápolyba, még kevesebben látták Jeruzsálemet. »Miután az úr szérűjéből elhordta a szél a polyvát, láttuk mint maradnak meg természetes súlyoknál fogva a nehéz buzaszemek, t. i. Gottfrid és a lovagi, úri seregnek többi vezérei, kiket minden nemzet fejedelme örömest fogadott, míg Bolgárországon át Konstantinápoly bástyáihoz nem értek.«[2]

Bouillon Gottfrid alsó-lotharingiai herczeg testvéreivel Balduinnal és Eustách-kal és a belga és flandriai lovagság és nemesség szine-javával, melyet nagy számú lovas és gyalog csatlós kisért, 1096 szeptember elején ért a magyar határra. Tulln-nál ütöttek tábort,[3] ott vesztegeltek mindaddig, míg követek által érintkezésbe nem léptek Kálmánnal és engedelmet nem nyertek az országba lépésre. A magyar királynak az eddigi tapasztalatok szerint oka volt a könnyen fanatizálható sereg boszújától tartani, azután meg ily roppant hadnak az országban való tartózkodása mindig adhat alkalmat összeütközésre, melynek aztán végzetesek lehetnek a következései. A tárgyalást csak az könnyitette meg, hogy Kálmánnak itt hatalmas és

[1] Képes krón. 65.
[2] Ekkehard i. h.
[3] Tollenburg. Eustách jelenléte nem bizonyos.

lovagias fejedelmekkel volt dolga, kik népeiket rendben tudták és akarták tartani. Gottfrid előbb követeket küldött a királyhoz, kiket az palotájában nagy vendégszeretettel fogadott.[1] Azután a király meghivására eljött a herczeg 300 kisérőjével Sopron várához, hol a mocsaran át vezető hidon találkozott a királylyal.[2] A keresztes hadjárat legkiválóbb hőse »nagyon barátságosan üdvözölte a királyt és alázatos tisztelettel csókolta meg őt. Azután együtt mentek be az országba a keresztények egyetértéséről tanácskozni.« A keresztes tábor gondja ez alatt Balduinra volt bizva. Az országnagyok mind a királyhoz siettek, hogy ők is láthassák a nagyhirű vendéget. A főkérdés az volt: mily biztosságot nyújthatnak arra nézve, hogy oly nagy és félelmes had az országnak kára, a királyságnak veszélye nélkűl haladjon végig a birodalmon. Ki is jelentették Gottfridnak, hogy nem engedik meg az átvonulást, ha a sereg főembereit nem adják túszokúl. Gottfrid erre reá állott, csak azt kötötte ki, hogy az utána jövő keresztes hadak is nyerjenek aztán szabad átvonulást és békés ellátást. Túsznak Balduin jelöltetett ki, nejével és egész családjával. Még a bevonulás előtt kihirdettette Gottfrid az egész táborban, hogy halálos bűntetés terhe alatt ne merjen senki erőszakoskodni vagy rabolni, hanem mindent úgy vásároljanak. Viszont a király is meghagyta népének, hogy gondoskodjanak a keresztesek ellátásáról méltányos áron. Igy aztán nyugodtan haladt át a sereg a Dráváig, melyen gerendákból és rőzséből készült töltésen kelt át.[3] A Száván szintén oly módon keltek át, de volt ott már három hajó is, melylyel előre küldtek 1000 pánczélos lovast a túlsó part megszállására. Alig jutottak át a folyón, már megjelent Kálmán, ki már a Szerémségben is erős lovas sereggel kisérte balról, azaz a Duna felől, a kereszteseket, és átadta a túszokat nagy ajándékokkal együtt. Az egész, váratlan bonyodalmakat okozó vállalat Magyarország tekintélyének, biztosságának és területének teljes megóvásával végződött. Kálmánnak, noha semmikép sem vett részt a szent háborúban, és noha, igaz hogy kénytelenségből, annyi ezer keresztesnek vérét ontotta, keresztényi és lovagi hire teljesen épen maradt. Az a mód, melylyel a garázdálkodókkal elbánt, és az a mód, melylyel meg tudta egyeztetni nemzete érdekét és a lovagi hadsereg igényeit, becsületére vált úgy nemzete, mint a külföldiek szemében.

Nem az egész keresztes had ment át a magyar földön. A déli itáliai normannok hajón keltek át a görög birodalomba. Raimund, a toulousei és

[1] »In loco, qui dicitur Pannonia.« Nem tudom, helyes-e ez a vélemény, hogy itt Pannonhalma értendő. Annál nem hagyták volna el a monostort. Még kevésbbé értem, hogyan lehet az oratorium s. Martini-t, és ezt a Pannoniát, mi ugyanazon irónál csak néhány lapnyi közben fordul elő, mindkettőt Pannonhalmára magyarázni.

[2] »In castellum Cyperon.«

[3] Erről csak Albertus elbeszélése maradt fenn. I. m. II. 198—199. Őt követi tyrusi Vilmos érsek historiájában II. 650—653. Guibertus röviden csak azt mondja, hogy Gottfrid tudott fegyelmet tartani, nem ugy mint elözői. I. 485.

st.-gillesi gróf, kinek tán legszámosabb volt a serege, északi Itálián át haladt, azután az adriai tenger keleti partján törekedett Durazzo felé. Vele volt a pápai legátus is, az egész vállalatnak igazi vezére, Adhemar puyi püspök. Egyik kisérője leirja Szlavóniát, vagyis Horvátországot, mely épen azon időben jutott magyar főhatóság alá. Már télre járt az idő, mire Szlavóniába értek.

»Szlavonia puszta, úttalan, hegyes vidék, hol három héten át nem találtunk sem vad állatokat, sem madarakat. A vidék lakói annyira vadak és durvák, hogy nem akartak velünk kereskedésbe bocsátkozni, sem pedig kalauzokúl szolgálni. Falvaikat és erősitéseiket elhagyták, mire oda értünk, hanem a gyöngéket, öregeket, betegeket, kik seregünket követték, mintha valami nagy kárt tettek volna, megölték mint a barmokat. Nem is volt könnyű dolga a mi katonáinknak a könnyű fegyverzetü, minden útat jól ismerő rablókat a hegyek meredekein, az erdők rengetegein át üldözni. Soha sem voltunk békében, de csatázni sem igen birtunk velük.«[1] Raimund gróf maga is egyszer valami hegyszorosban körűl volt véve a szlávoktól, és csak úgy szabadúlt ki, hogy foglyainak vagy a szemét tolatta ki, vagy kezét, lábát, orrát vágatta le a többinek elriasztására. Ily kalandok között jutottak el Scodrába, hol a szláv király lakott. Az egész had nagyon örült, midőn a barátságtalan földnek és tolvaj lakóinak hátat fordithatott. A mostani montenegroi és albán földnek és hadakozási módnak nyerjük ezekben képét.

Azóta majdnem két századon át nem szünt meg a keresztesek tódulása kelet felé hazánkon keresztűl. Veszedelmessé azonban ez a néparadat többé nem vált. Kálmán példát mutatott arra, hogy kell vele elbánni.

V. FEJEZET.

Horvátország és Dalmáczia meghóditása. Orosz hadjárat.

Magyarország királysága, közigazgatása és hadi szervezete a keresztes hadak váratlan átvonulása által 1096-ban kemény próbának voltak kitéve. Miután ezt diadalmasan megoldották, Kálmán hozzáfoghatott azon feladat befejezéséhez, mely Lászlótól örökség gyanánt maradt reá: Horvátország elfoglalásához.

Ott László utolsó idejében, talán a pápától vagy legalább párthivétől Welf herczegtől támogatva, fellépett a régi nemzeti dynastia egy sarja, Péter, kit a horvátok elismertek királyuknak. Péter a régi királyok egyik palotájában, Kninben, vagy mint magyarúl mondták, Tenyőben tartotta udvarát.[2] Bár ez a mai Dalmácziában fekszik, a Kerka völgyében, Péter

[1] Raimundi de Agiles Historia Iherusalem. i. h. 139—140.
[2] Kézai Simon krónikája. Endl. kiad. 118.

uralma, mint látni fogjuk, nem igen terjedhetett át a tengerparti városokra. Kálmán sereget vezetett ellene és a Kapella hegység bejárásait őrző horvát fejedelmet legyőzte. Péter maga is elesett. »Ezért nevezik ezt a hegységet magyarúl Patur Gozdiá-nak.«[1]

A horvát királyok Dalmáczia fölött is uralkodtak. Nem szenved kétséget, hogy a magyarok ebben a tekintetben is teljesen örökükbe akartak lépni. IV. Henrik leveléből látjuk, hogy Álmos, Horvátország herczege, már 1096-ban készült a görögök ellen. A dalmát városok ugyanis, Szvinimir birodalmának összeomlása után, ismét a görög császárság védelme alá állottak. Alexios császár pedig azt a hathatós segedelmet, melyet neki Velencze városa a normanok elleni háborújában nyújtott — egy arany bullával hálálta meg, melyben Dalmáczia és Horvátország herczegének nevezi ki a doget, természetesen az ő felsősége alatt. A névleges uralkodó tehát Dalmácziában Alexios császár volt; egy zárai 1091. évi oklevél az ő uralma szerint van keltezve. Tényleg azonban sokkal jobban el volt foglalva a normannok és szeldsukok elleni háborúval, semhogy e félreeső vidéken érvényesíthette volna hatalmát. Velencze dogeje is megelégedett a czím felvételével. Valójában a dalmát városok egész függetlenek voltak, mihelyt a horvát felsőség megszűnt. A magyar király nem is elégedett meg a puszta fennsík elfoglalásával, a horvát törzsek hódolásának fogadásával: már 1097-ben közvetlen a keresztes hadak átvonulása után, hozzá is fogott a tengerpart megszállásához. Abban az évben a dalmát Belgrádban (Tenger-Fejérvár), Zára mellett, a mai Zára Vecchiában már magyar hadsereg állott. E betörés hire okozhatta, hogy a kis Trau, a régi Tragurium, püspöke és polgársága azon év május havában önként elismerte a velenczei dogenak, mint császári protosevastornak, fönnhatóságát, »mert legbiztosabb ily nagy úrnak kormánya alá állani.« Kálmán egyelőre megelégedett az első magyar tengerparti városnak, a dalmata királyok régi székhelyének birtokával. Békére és barátságra kötelezte magát a velenczei dogevel szemben, még pedig, hogy nagyobb garantiája legyen a szerződésnek, országa egész tanácsának meghallgatásával. Azt a kérdést, megilleti-e a doget a horvát és dalmát herczegi czim, melyet az használt, egyelőre függőben hagyta.[2] »Hogy ki a barát, azt a szükségben lehet csak kipróbálni.«

Kálmánt az az óhajtás birhatta e szerződésre, hogy Velencze ne bolygassa új szerzeményét. Miért hajlott reá a doge? biztosabban tudjuk. A köztársaság kemény háborút folytatott az alsó-italiai normannok ellen. Ezek

[1] Kézainak ez az adata megengedi azt a következtetést, hogy a meglevő helynév alapján költöttek egy Péter királyt. Erről ugyanis másutt nem történik emlités. Előfordul ellenben egy István király, ki még Szvinimir után ad ki okleveleket. Megemlitendőnek tartom, hogy Szvinimirnek maradt egy leánya, a béna Winidu, ki, mint egy Nagy-Lajos korabeli oklevél állíija, egy nemeshez ment nőül a Lapsan-nemzetségből. Lucius, i. m. 170.

[2] Szerződése Micheli Vitale dogeval. Wenzel, Árpádkori uj Okmánytár. XI. 32—33.

ellen nagy hasznát vehette a magyar katonáknak, kiket később hajóin átvitt Apuliába és kik ott elfoglalták Brindisi és Monopoli városait, vagyis épen azokat a városokat, melyek átkelő helyei és kikötői voltak a normannoknak a görög birodalom felé. Ezeket a városokat aztán a velenczések őrizetére bizva, három hónapon át kalandoztak azon a gazdag földön, melyen őseik majdnem két századdal azelőtt oly gyakran jártak, azután haza tértek. Ott maradt azonban továbbra is egy magyar dandár őrségűl és Vilmos siciliai király csak később szerezhette vissza ezeket a városokat a pisaiak segitségével.[1]

Ilyen viszonyok közt jelent meg a magyar lobogó ujra az adriai tenger mindkét partján. Nemcsak a velenczésekhez való közeledés fontos, hanem a magyarhoz sokban annyira hasonló, harczos, kalandos normannokkal, a legigazabb középkori lovagnemzettel való érintkezés is. Kálmán

Zara Vecchia.
(Székely Árpád eredeti rajza.)

ugy látszik már 1096-ban nőül kérte Roger siciliai grófnak, Robert Guiscard öcscsének leányát. Erről a leánykérésről és az azt követő házasságról körülményes tudósitás maradt fenn egy egykorú siciliai benczés, a malaterrai Gaufredus tollából.[2]

»Kálmán[3] magyar király hallván, a dicső siciliai grófnak, Rogeriusnak hirét, követeket küld hozzá és megkéreti leányát. A gróf, ámbár azok a követek, kik hozzá jöttek, tisztességes emberek voltak, mégis kellő becsülettel elbocsátja őket, és velök küldi övéit is, hogy meg ne csalják,

[1] Kézai, i. h. 118—119.
[2] Roberti Viscardi Calabriae ducis, et Rogerii eius fratris Calabriae et Siciliae ducis principum — rerum gestarum libri IV. Sarragosa 1578.
[3] A szövegben Alamanus. IV. 25.

azzal az üzenettel, hogy, ha a király el akarja végezni, a mihez fogott, küldjön annak megszilárdítására hozzá illő hiteles, előkelő rangú férfiakat. Erre a király nagy vágyakozva, Arduin győri püspököt és Tamás ispánt küldötte oda. A gróf tisztességgel fogadta és magánál tartotta ezeket az urakat, és viszont előkelő és ügyes embereket küldött Pannoniába, hogy az odavaló főurak esküt tegyenek arra, a mit kikötnek. A király szivesen reá állott és Álmos [1] herczeg és a többi nagy méltóságú úr letették a kivánt esküt. Aztán nagy ajándékokkal visszaküldte a követeket, azzal az üzenettel, hogy a szerződés meg van erősitve. Ezen hir vételével a gróf is elbocsátotta a nála volt követeket sok ajándékkal, és meghatározta, mikor küldi el a királynak leányát. Miután a szükséges előkészületek megtörténtek, 1097 május hóban leányát a leocastroi püspökkel és 300 vitézzel hajón átküldte Pannoniába, nagy kelengyével. Kedvező szél dagasztotta vitorláikat, és minden baj nélkül elérkeztek Fejérvár kikötőjéhez, mely már a magyar király birtoka. Itt eléjök jött Vinkur belgrádi ispán 5000 főnyi fegyveres kisérettel és a királyi menyasszonyt kiséretével együtt elvezette a királyhoz. Az egész országban kihirdették a király házasságát. Mindenfelől hozták a menyegzői ajándékokat. Külömben is ott az a szokás, hogy nagy számú had van a király körül, de most számtalan sokaság gyűlt össze megnézni az uj királynőt és a lakodalmat. A meghatározott napon, az érsekek, püspökök és a külömböző rendek jelenlétében nyilvánosan kihirdetik a leány nászajándékát. A királyt és a királynét katholikus módon megesketik, és nagy lakodalmat ülnek sátrakban és zöld galyakból készitett színekben, mert ez a nagy sokaság úgy se fért volna be házba.« [2] Buzilla királyné néhány év múlva ikreket szült férjének: Lászlót és Istvánt. E házasság politikai jelentősége különösen abban állott, hogy Kálmán azzal a fejedelmi családdal lépett szoros összeköttetésbe, mely legbiztosabb és legerősebb támasza volt VII. Gergelynek és utódjának, II. Orbánnak. A királynő egyik nővére a toulousei grófhoz, Raimundhoz, a másik pedig Konrádhoz, IV. Henrik elpártolt fiához ment nőül. Kálmán tehát nyiltan a császárellenes nagy coalitiónak táborához szegődött. Lászlónak egyházpolitikai traditiója megszakadt.

Annál erélyesebben folytatta Kálmán nagy elődjének hatalmi, hódítási traditióját. A horvát földnek magyar uralom alá vetése csak most vált igazán ténynyé. Később elbeszélték, hogy a tizenkét horvát zsupának, törzsnek követei mint egyeztek meg az ellenök háborúra készülő királylyal, a ki a béke csókjával üdvözölte az eléje jövő követeket. A magyarok itt nem foglaltak földet, csak hadi szolgálatra kényszeritették a horvát urakat, és menyétadóra a köznépet. Más jövedelmi forrás ezen a köves, kopár, vagy

[1] »Per suum ducem nomine Alivum.«

[2] Wenzel i. h. XI. 34—38. ennek a tudósításnak egy XIV. századi olasz fordítását közli. Meg van azonban ott nevezve a királyné, a fejérvári ispánnak pedig ott Mercurius a neve.

erdős földből nem igen fakadt. Ugyancsak a föld természete állotta útját annak is, hogy a hódítás birtoklással járjon, bár a nagy hadi út vidéke sürűn meg volt rakva magyar őrségekkel és telepekkel, mint ezt a számos, a Száván túli vidéken is gyakori, magyar helynév bizonyitja. A magyar megyei rendszer kiterjedt egész a tengerig: vagyis a horvát királyok régi birtoka és jövedelme egészen a magyar királyokra szállott. Arra gondolni, hogy a Horvátországhoz való viszony valami personalis unio-féle lett volna, merő képtelenség, s nemcsak a kor felfogásának mond ellent, hanem még inkább a hatalmi viszonyoknak. Többé felkelésről nem is volt szó: a horvát urak, kiknek külömben is alkalmok nyilt kitüntetni magokat a magyar királyok szolgálatában, nyugodtan megmaradtak az alávetettségben.[1]

A magyar erő megjelenése a tengerparton szükségkép kellett, hogy vonzó erőt gyakoroljon az elszigetelt dalmata városokra. Magának a hóditásnak végrehajtásában azonban az Álmossal való viszályok, majd az orosz háború késleltették Kálmánt.

Már Lászlóról feljegyezte a krónika, hogy sereget vezetett Oroszországba, azaz Halicsba, hogy megbüntesse az oroszokat azért, hogy a kúnok az ő tanácsukra törtek Magyarországba.[2] Akkor a halicsiak meghódoltak és hűséget igértek, mire a kegyes király visszavonúlt. A kúnokat illető vád valószinűleg igazolt volt, mert az orosz részfejedelmek, kik nem birtak a vad ellenségekkel, szivesen szabaditották azokat egymásra és örültek, ha nem őket, hanem mást éri pusztitásuk. Szvjatopolk Mihály kievi nagyfejedelem, kinek fia Jaroszláv, László veje volt, külömben sem tudott rendet tartani birodalmában. Rokonaival Volodárral és Vaszilkoval, Cserven, Przemysl, Tyerebol és Szvenigorod uraival, örökös háborúban élt. Vaszilkót csellel elfogatta és megvakittatta, mit Volodár győzelmes háborúval boszúlt meg.[3] A nagyfejedelem erre fiát, Jaroszlávot, Kálmánhoz küldte segitségért.

»Jaroszláv, Szvjatopolk fia, Kálmán király meg két püspök eljöttek a magyarokkal, és Przemyslnél a Vjagr vize mellett állottak, Volodár

[1] Spalatói Tamás művének egy függelékében van egy elbeszélés, mely szerint Kálmán, László fia, meg akarta hódítani Horvátországot. Erre a horvátok sereggel eléje mentek a Drávához. A király ennek hallatára békét ajánlott. A horvátok követeket küldtek hozzá a 12 törzsből (Kacsith, Kucsáty, Subity, Guddomir, Snacity, Kity, Gusity, Carin, Lapsány, Polity, Laznity, Jamomety, Jugomir). Miután ezek megmutatták tiszteletöket, a király jól bánt velök és egyetértésre jutott velök: hogy ők megtartsák földjüket és hogy a királynak csak akkor fizessenek adót, ha valaki megtámadja a végeket. Ilyen esetben minden törzs küldjön legalább 10 nehéz lovast, és pedig a Dráváig saját költségükön, azután a király költségén. Világos, hogy ez koholás és a hamisító még azt sem tudta, hogy Kálmán kinek a fia, mi egyuttal azt is mutatja hogy az irat csak jóval később történt. Másrészt meg azt is tudjuk, hogy a horvátok nem voltak felmentve az adó alól, hanem fizettek menyétadót Kálmán ideje óta, mást pedig bajosan fizethettek volna. Az egész valószinüleg csak a XIII. században készült horvát érdekben.

[2] Képes krónika II. 63.

[3] Strahl, Gesch. Russlands. 196—197.

pedig a városba zárta be magát. Szövetségese Dávid fejedelem azonban elment a palóczok földjére és ott találkozott Bonyákkal; erre Dávid visszafordult, és együtt mentek a magyarok ellen.[1] Útjokban éjjel megháltak, éjfélkor pedig Bonyák felkelt, eltávozott a seregtől és farkas módjára kezdett üvölteni. Csakhamar válaszolt neki egy farkas, és sok farkas orditott. És a midőn visszatért, így szólt Dávidhoz: holnap legyőzzük a magyarokat. Reggel pedig Bonyák csatára készült seregével, három csapatra osztotta, és a magyarok ellen ment. Altunopát 50 emberrel előre küldte csaló támadásra, Dávid középen volt a zászlóval, a maga legénységét pedig kétfelé osztotta a szárnyakon. A magyarok pedig tömött sorokban állottak; lehettek vagy 100,000-en. Altunopa az első magyar hadsorral összecsapott és midőn emberei kilőtték nyilaikat, elszaladtak, a magyarok pedig üldözték őket, úgy hogy üldözésök közben elhaladtak Bonyák mellett. Erre ez hátukba fordúlt, Altunopa pedig visszafordult és összevagdalták a magyarokat, mintegy laptázva velök, mint ahogy a sólyom űzi a csókákat. És a magyarok megszaladtak és sokan beléfúltak a Vjagr vizébe és a Szánba. És a mint a Szán mentén, a hegy mellett futottak, egyik a másikat beléűzte, és két napon át tartott az üldözés és a kaszabolás. Ott ölték meg Kupán püspököt és sok országnagyot, és azt mondják, hogy ott 40,000-en vesztek el.«[2]

Ezt a nagy vereséget, a legnagyobbat, melyet a magyarok az augsburgi csata óta szenvedtek, elbeszélik évkönyveink is. »1100. A kúnok megölik Kupán püspököt.«[3] Krónikánk előadása sok pont ban találkozik Nesztoréval, és számos külön hősi kaland emlékét tartották fenn.

»Kálmán király betört Oroszországba, és Lanka, a ruthének fejedelemasszonya elébe ment a királynak és lábaihoz borulva könyörgött, sirt, ne tegye tönkre az ő népét. A király nem hallgatott reá, bár a fejedelemasszony mind esdőbben könyörgött. Végre a király lábával megrúgva eltaszitotta magától e szavakkal: nem illenék, hogy asszonyi sirás-rívás csúffá tegye a királyi felséget. Erre a fejedelemasszony sóhajtozva visszatért és a mindenható istentől kért segitséget.«[4] A krónika, mint mindenben, úgy itt is Kálmánban látja a bünöst, kinek embertelensége kihivja az isteni büntetést.

»Ezalatt a ruthének sürgető kérésére Mirkoddal sok kún jött segit-

[1] Dávid, Igor fia, Ladomér fejedelme volt, de Szvjatopolk elüzte őt onnét és törvénytelen fiának, Miszlávnak adta országát.

[2] Nestor krónikája. Büdinger, Nachrichten zur Oest. Geschichte. 21—24. A przemysli csata elég szemlélhetően van feltüntetve, de így legföllebb az első magyar hadosztály vereségét lehet megmagyarázni. A magyarok száma is túlságos nagyra van becsülve.

[3] Pozsonyi évkönyvek.

[4] A fejedelemasszony Dávidnak, ki a kúnokkal jött Kálmán ellen, volt a neje. Lanca nevét úgy magyarázom, hogy lengyel volt, mit az oroszok Ljacha-nak mondtak. Tehát Lanca = lengyel asszony.

ségökre. Ezek éjjel felkelve, kora hajnalban reá csaptak a király táborára és kegyetlenűl szétszórták és öldösték seregét. Magyarország nemesei pedig körülvették mindenfelől a királyt és le nem győzhető bástya gyanánt védték személyét. A kúnok pedig üldözték és meg is ölték egész csapatával együtt Euzem ispánt az Almási nemzetségből, ki igen bátor és ügyes bajnok vala, nyilaikkal agyonlőtték továbbá Kuppán és Lőrincz püspököket és sok más vitéz harczost. Egy Monok [1] nevü kún keményen üldözte a magyarokat. Máté, a király legjobb lovagja, meg akarta őt fogni és neki rontott, de a kún megfutott és hátra nyilazva átlőtte Máté lábát, és ha társai paizsaikkal meg nem oltalmazzák, ez alig kerülte volna ki a halált. Erre Péter támadta meg Monokot, és midőn ez nyilazni akart, nem találta, és mialatt más nyilat nyújtottak neki, Péter átszúrta oldalát és aztán még életben vezette őt, mint foglyot a király elé. Jula ispán is megsebesült a lábán, megmenekült ugyan, de aztán otthon meghalt sebében. A király és hada gyors futással értek vissza Magyarországba, a király kincsét pedig elrabolták a kúnok, és rabul ejtették mindazokat, kik nem birtak oly gyorsan menekülni. Oly nagy volt ott a vérontás, hogy a magyarok ritkán szenvedtek oly nagy vereséget. Az erdőkbe menekült magyarok éhségökben még bocskoruk talpát is megették. Mit beszéljünk erről többet? Annyi volt ott a veszedelem, hogy meg sem irták, hogy elmondani sem lehet.« [2]

Nesztor tudósitásának értékét a háború okának megmagyarázása a kún harczi mód szemléltetése, a csata helyének pontos meghatározása adják meg. Krónikánk minderről hallgat; benne a személyes vitézségnek, a lovagias tetteknek rajza túlnyomó. Ezekben kerestek vigasztalást azért a nagy csapásért, mely a nemzetet érte. Viszont csak a magyar kútfő emliti a váratlan hajnali támadást, mely egyedül magyarázza meg a magyar sereg catastrophaját. Elképzelhetjük, mint bolyongtak aztán az egyes magyar csapatok, örökké üzetve, bolygatva a fáradhatatlan kúnoktól, abban a sok mély völgy és folyó által hasitott rengetegben, mely a Kárpátok északi lejtőjét akkor övezte. Szenvedéseiknek még akkor sem volt vége, midőn a hegység gerinczéhez, hágóihoz értek: a vad erdőség mélyen lenyúlt még a Latorcza és Ung mellékein az alföld széleig. A magyar királyoknak ez az első kisérlete, a Kárpátok északkeleti lejtőjét is hatalmok körébe vonni, teljesen meghiusúlt. A tisztán katonai akadályokat még sokszorozta a távolság, a közlekedésnek ezernyi nehézsége. Egészben véve Kálmán 1099-iki hadjárata sokban emlékeztet II. Rákóczy Györgynek 1657-iki lengyel vállalatára, melynek szintén a pusztai népeknek, tatároknak, kozákoknak beavatkozása szerzett gyászos véget.

Kálmán, bár még sok érintkezése volt az orosz fejedelmekkel és még

[1] Valószinüleg az, a kit Nestor Bonyáknak nevez.

[2] Képes krónika. 65.

egyszer szándékozott is sereget vezetni Halicsba,[1] ezentúl nem nyúlt be a Rurik család ármányainak és erőszakosságainak darázsfészkébe.

Súlyos volt az ott szenvedett vereség, de a magyar király erejét tartósan nem gyöngitette, hóditási politikáját nem lankasztotta. A már járt uton haladt tovább, Dalmáczia elfoglalására központositva minden igyekezetét.

Az időt jól választotta meg. Azok a hatalmasságok, melyek jogot tartottak addig a tenger mellékére, vagy valóban gyakorolták ott felsőségöket, a görög császár és Velencze, a messze keleten voltak elfoglalva. A keresztes háborúk okozta mozgalom a keresztesek győzelmével, a jeruzsálemi királyság felállitásával (1099) nem ért véget. A velenczei hajóhad java része a kereszt harczosainak a syriai kikötők felé való szállitásában talált nyereséges és a jövőre nézve nagy kilátásra jogositó munkát.

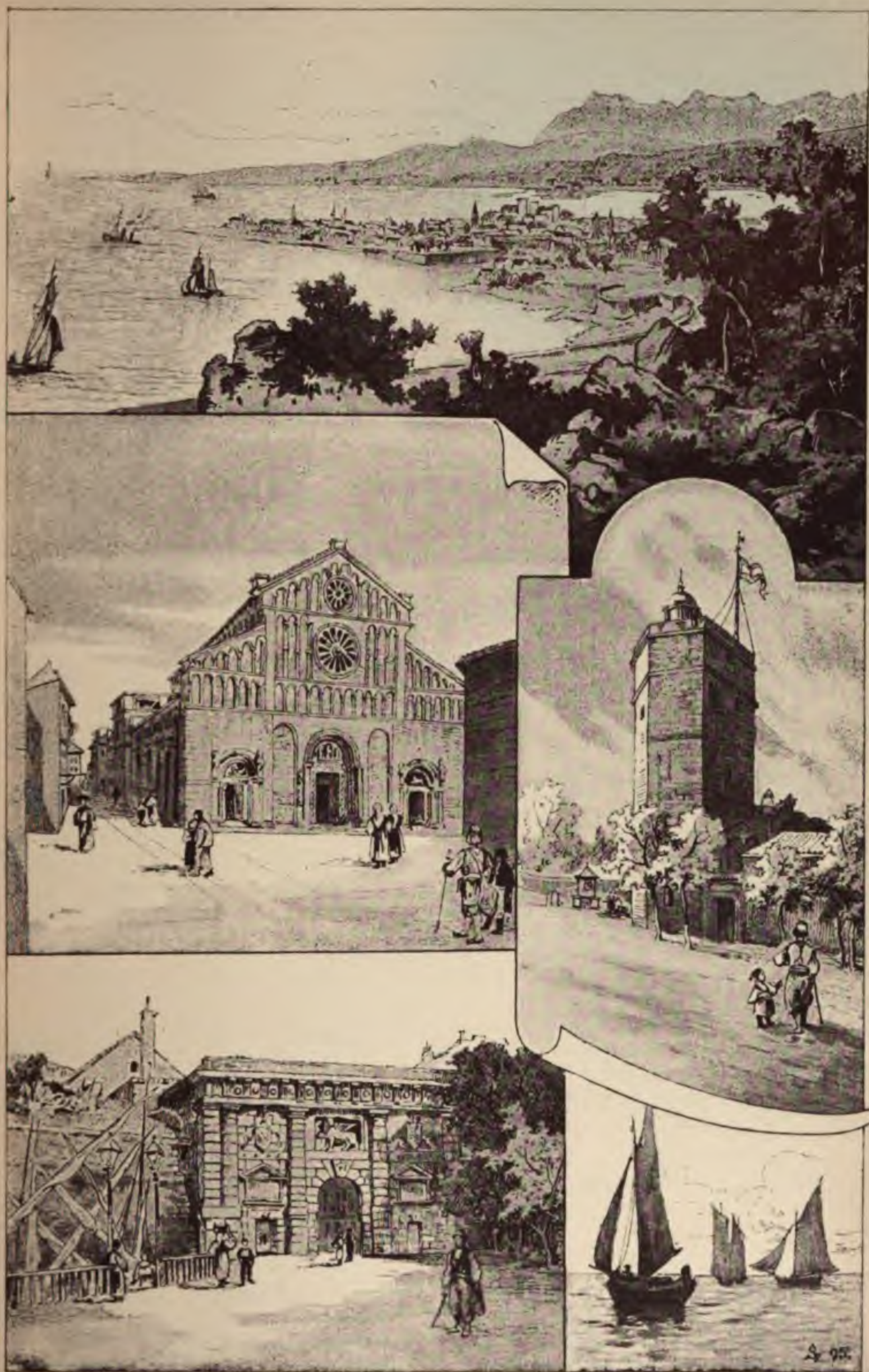
1102-ben történik Zárának elfoglalása. Kálmán ekkor már Magyarország, Horvátország és Dalmátia királyának mondja magát a zárai Mária-klastrom javára kiadott oklevelében. Ebben elmondja, hogy Tenger-Fejérvárban történt koronázása után, ispánjai kérésére »állandó békét és királyi szabadságot« ad az emlitett monostornak. Azért teszi, hogy ott imádkozzanak istenhez az ő birodalmának jólétéert, »mert a ki világi gondokba van bonyolitva, istent nem szemlélheti annyira, mint illik.«[2] E szavak a papi rend iránt tanusitott nagy tiszteletéről tesznek bizonyságot ; a királyi szabadság pedig — regia libertas — melynek értelme fölött az irók annyit vitatkoztak, azt mutatja, hogy Kálmán még oly módon fogja fel patronatusi viszonyát az egyház fölött, mint hatalmas elődje. László is e formulával fejezte volt ki a somogyi alapitó levélben, hogy az apátság csak tőle függ és senki mástól.

Traui Szent-János püspök életében el van mondva, hogy a magyar király először Jadra (Zára) ellen forditotta fegyverét, mert annak volt természettől legvédettebb a helyzete, és sok volt benne a harczos nép. A városiak tudni sem akartak megadásról, mire a király rendes ostromhoz fog. A szent püspök buzditja a polgárokat, de aztán közben jár a béke érdekében. A város alávetette magát a király hatalmának, de a megadás feltételei megfeleltek a polgárság akaratának. Azután a kicsi, de önálló, eleven Traura került a sor. Ennek püspöke, megismerkedvén Kálmánnal, maga egyengette azon királynak útját, ki az egyházat és annak fiait megbecsülte és megvédelmezte.

Legerősebb volt az ellenállás a hatalmas Spalatoban, Dalmáczia egyházi metropolisában, hol az istenfélő és világi dolgokhoz értő Crescentius érseknek volt legnagyobb befolyása. »A király a fegyveresek nagy soka-

[1] »Deinde rex volebat ire in Rusciam.«

[2] Luciusnál i. h. 180. Maga az oklevél nem hiteles ugyan, mint ezt Fejérpataky Kálmán kir. oklevei 18. jól kiemeli, de mint a »regia libertas« emlitése bizonyitja, régibb hiteles levélnek felhasználásával készült. Különben is hiányzik a hamisitásnak minden ratioja : nincs szó semmi uj adományról vagy kiváltságról.

Az Athenaeum nyomása.

ZÁRA.

(Székely Árpád eredeti rajza.)

Spalato.
(Székely Árpád eredeti rajza.)

ságával ment oda és előbb békén felszólitotta a várost, ismerje el önként felsőségét, és ne engedjék, hogy vagyonuk és magok a háború által károsodjanak. De a polgárok bezárták a kapukat, fegyveresen megszállották a bástyákat és nem akartak hódolni egy idegen és ismeretlen népnek. Külömben sem tudták, mi szándéka van a királynak városukkal. Ezt Kálmán és főemberei rossz néven vették, mintha a spalatóiak megvetnék őket, keményen fenyegetődztek, aztán a város közelében ütve tábort, elpusztitották a város határát és annyi zsákmányt ejtettek mennyi csak birtak. Ez még makacsabbá tette a spalatóiakat és készebbek voltak szembe szállani minden veszélylyel, mint alávetni magokat a magyarok jármának. Idő multán azonban megtudták, hogy azok is keresztények, és hogy a király jól akar velök bánni. Erre Crescentius érseket küldték Kálmánhoz, hogy kérjen békét. A király kegyesen fogadta a főpapot és beleegyezett a városiak minden kérésébe. Irásba foglalták mindazt, a mit megállapitottak, és a király és jobbágyai esküvel is megerősitették a szerződést. Másnap aztán megesküdtek a spalatóiak, előbb az öregek, azután a fiatalok, végre az egész köznép, hogy Kálmán királynak és utódainak és a magyar birodalomnak minden időben alattvalói és hivei maradnak. Ezután a király bevonúlt a városba, nagy tisztességgel fogadtatva a papságtól és a néptől, és dús ellátásban részesűlve a község által. A kiváltságlevelek kiállitása és átadása után pedig Trau-n és Zárán át ismét haza utazott.[1]

Úgy látszik, hogy Kálmán 1102-től 1105-ig tartózkodott a tenger melléken, bár tán több megszakitással. Ezen idő alatt folytonos érintkezésben kellett hogy álljon II. Paschalis pápával, Orbán utódjával, a ki 1103-ban palliumot küld Crescentius salonai érseknek, és őt ily módon felhatalmazza zsinatok tartására, ugyanazon évben pedig Augustinus bibornokot küldi legatusáúl Dalmátiába és Magyarországba.[2] Az egész hóditásnak ez az egyházi összeköttetés adja meg sajátságos jellegét. A magyar király uralmát az olasz származásu gregorianus püspökök mozditják leginkább elő. Ők figyelmeztetik a népet arra, hogy ez az idegen nemzet is keresztény, ők részesülnek első sorban a hatalmas hóditó pártfogásában és kegyében. Tudjuk, hogy a horvát uralkodókhoz való jó viszonyt a dalmata városokban nem csak a nemzetiségi ellentét nehezitette meg, hanem elég gyakran az egyházi eltérés is. A magyar uralom alatt mindkettő megszünt. Kálmán nemcsak katholikus a szónak azon értelmében, melyet a pápaság tulajdonitott neki, hanem oly uralkodó, ki rendet tud tartani és tartatni hiveivel. A román városi népességre tehát úgy egyházi, mint nemzetiségi tekintetben némileg felszabadulás volt a magyar uralom alá jutás.

Igaz, hogy a velenczei felsőség szintén biztositotta volna mindezeket az előnyöket, és láttuk, hogy a XI. század végén csakugyan oda is for-

[1] Thomas Archidiaconus. i. h. 556—557. l.
[2] Az illető oklevelek Fejér Cod. dipl. II. 32, 36, 37.

dulnak e városok. Csakhogy a nagy kereskedő czéhnek uralma, — mert a velenczei nemesség nem volt más — gazdasági tekintetben támadja meg e hajózó nép létének alapját. A kivívott kereskedelmi kiváltságokat mind maga aknázza ki, féltékenyen igyekszik kimarni minden versenytársat, mint ahogy a konstantinápolyi császártól nyert privilegumai egyuttal az amalfii kereskedők megbuktatására czéloznak. A tengeri uralomból tehát a dalmatáknak édes-kevés a hasznok. Másrészt meg Velencze még sem elég erős ahhoz, hogy oltalmat nyújtson a kényelmetlen rabló szárazföldi szomszédok ellen. A magyar királytól pedig nemcsak ezt lehetett várni, hanem még sokkal többet. Birodalmának nagysága, gazdagsága ismeretes volt: hogy mai szóval éljünk, annak gazdasági feltárása azon városi elemnek jutott természetes osztályrészeül, mely kiválóan megérdemelte a király rokonszenvét, pártolását, mert hive, alattvalója volt. A mi a magyarnak hadi út a tenger felé, az a zárai, spalatói, traui embernek kereskedelmi út lesz Zágráb, Fejérvár, Esztergom felé.

Ez a felfogás sokban annyira megfelel a modern viszonyoknak, hogy ki volnánk téve annak a gyanúnak, hogy a jelen tükréből itéljük meg a multat, ha teljesen egykorú emlék nem bizonyitaná, hogy az akkori dalmata nép csakugyan igy gondolkozott. »Midőn isten akaratából, az igen szent Kálmán király által tengeren és szárazon helyreállott a béke, mindnyájan vissza kezdtünk térni dolgunkhoz«, mondja egy 1105-iki zárai oklevél. Örvendezve jegyzik fel ugyanazon évben, hogy »az igen kegyes Kálmán akkor diadalmi menetben vonult be Jadrába.«[1] Úgy fogták fel a dolgok állását, hogy a magyaroknak szárazföldi, a velenczeieknek a tengeri uralom jutott isten akaratából.[2] A nép érzületét és későbbi is élő hagyományát hiven ecseteli János traui püspöknek már idézett életrajza. Ő azért imádkozik, »hogy a mint mindkét nép egy isten tiszteletének örvend, úgy

Siremlék a zárai S. Maria egyházban Kálmán király korából.

[1] Lucius i. m. 184. 186. A chronologiában eltérek Paulertől, ki szerint csak 1105-ben kezdődött volna a dalmata hódítás. Ily kevésre még se lehet becsülni Tamás esperes adatait. Az 1105-iki zárai bevonulást a hadjárat diadalmas befejezésének tekintem, a többi város meghóditása után. De Zárát nehezen foglalták el ostrom nélkül, annak föltevése pedig, hogy Kálmán előbb foglalta volna el Traut és Spalatót mint Zárát, ellenkezik a földrajzi situatióval.

[2] U. o. 187.

földi ügyekben is egy által kormányoztassék.« Óhajtja tehát a magyar uralmat, de mégis lerontja Zára előtt Kálmán ostromló szereit imádságával. Midőn a király kérdi: miért tette ezt? így válaszol: »hogy ne ontsd néped vérét. Isten kegyelme úgy határozta, hogy ez a nép alája vettessék uralmadnak, de kezeid tiszták maradjanak a vértől.«[1] A magyar-dalmata viszonyt nem keseritette el soha a vérontás emléke. Jó szívvel esküdhettek ott örök hűséget nemcsak a magyar királynak, hanem, a mi külön ki van emelve, a magyar birodalomnak.

[1] Farlati, Illyricum Sacrum. IV. 314—315.

Arbe szigete a dóm tornyával.
(Székely Árpád eredeti rajza.)

Mi szándéka volt viszont Kálmánnak e hóditással, azt az események csakhamar megmutatták. Alig hogy megvetette lábát a tengermelléken, bánja, Ugra, Arbe sziget elfoglalására tett készületet és e czélra össze is hoz 13 gályát. Hanem ezt a tervet meghiusitotta a két hajóhadat szétválasztó bóra.[1] A többi sziget: Veglia és Osero azonban már akkor magyar uralom alá jutott.[2] Néhány évvel később Ugra utóda, Sergius ispán megujitotta a kisérletet. Az arbeiek két velenczei gálya segitségével visszaverték ugyan a támadást, de nemsokára mégis elismerték a magyar felsőséget. Nem kevesebbről volt tehát szó, mint magyar hajóhad alapitásáról.

Abban az időben az Adria volt nemcsak a kereskedésnek, hanem a politikai érintkezésnek is legfontosabb útvonala. Partjain előre törekvő, életerőtől duzzadó állami alakulások fejlődnek: északon Velencze, délen a normannok birodalma. A hajózás eddig ismeretlen lendületet vesz. Nemcsak Konstantinápolyba, hanem Syriába és Egyptomba is egyre sürübben mennek a gályák. Az északi nemzeteket tulajdonkép a keresztes háborúk viszik belé újra a Földközi-tenger nagy forgalmába. Ennek pedig az a nagy öböl volt a természetes közvetitője, mely Itália és a Balkán-félsziget közt felnyúlik addig a pontig, hol a szláv, magyar és német népességek összeérnek. Magyarország ily viszonyok közt készül hatalmas állást elfoglalni azon a területen, hol a görög, német, normann és velenczei érdekek találkoztak békében és háborúban. Ezen állásból folyt a magyar expeditio normann földre, szövetségben a velenczeiekkel. Ezen állásnak nemzetközi elismerése gyanánt tekinthető, hogy a normannok és görögök közt 1108 szeptemberben kötött békeszerződés aláirói közt Kálmán király két ispánját is találjuk: Pétert és Simont.[3]

Hanem ez a politikai előny csak egyik és nem is legfontosabb oldala Dalmáczia megszerzésének.

Mióta a magyar nemzet e földet elfoglalta, több nemzetre kiterjesztette hatalmát, de ezek: morvák, bolgárok, besenyők, horvátok, ha egy vagy más tekintetben haladottabbak voltak is Árpád népénél, politikai összetartásra, katonai szervezetre nézve épen nem voltak hozzá hasonlithatók. Ebből önként következett, hogy mindegyikre nézve természetes, sőt hasznos volt a magyar állami és egyházi intézmények átvétele. A tengermelléken ellenben az akkori Európa legműveltebb, leghaladottabb népével látta magát szemben a magyar. Ez a nép nemcsak nyelvben, intézményekben külömbözik tőle, hanem egész életmódjában is: alig van más kapocs, mint a közös vallás. Ha a magyar barbár lett volna, mint a hún, mint a török, legfőbb feladatának ismerte volna lerontani a bástyákat, megsemmisiteni azt a reá nézve annyira idegen városi műveltséget.

[1] U. o V. 233.
[2] Katona, Hist. Crit. III. 207.
[3] Pauler Gyula, i. m. I. 272.

Talán gondolt erre Kálmán abban az első haragjában, melyet e polgár községek daczos ellenállása gerjesztett.[1] De bizonyos, hogy csakhamar letett e gondolatról és teljes jóhiszemüséggel elfogadta és szentesitette az oly sajátságosan fejlődött városoknak, »commune«-knak megmaradását az ő kormánypálczája alatt.

Ez a viszonyoknak teljesen megfelelő, észszerü és nagylelkü politika nyer kifejezést Kálmán azon okleveleiben, melyekkel a városok jogait megerősiti és biztositja.

Legrégibb az erre vonatkozó megmaradt oklevelek közt az, melyet Trau városa részére állitott ki 1108 május 25-én.[2] De a későbbiek, melyek Spalato, Sebenico, Arbe szabadságát biztositják, ezzel majdnem szórul-szóra megegyeznek, úgy hogy itt nem egy városnak előjogáról van szó, hanem azon probléma megoldásáról: mikép tartható fenn a községi szervezet és szabadság a magyar felsőség alatt.

A traui székesegyház főkapuja.

»Én Kálmán, Magyarország, Horvátország és Dalmáczia királya, a szent keresztre esküszöm, hogy veletek, hű traui polgáraim, szilárd békét tartok. Sem nekem, sem fiamnak, sem utódaimnak adófizetői ne legyetek. Püspöknek és

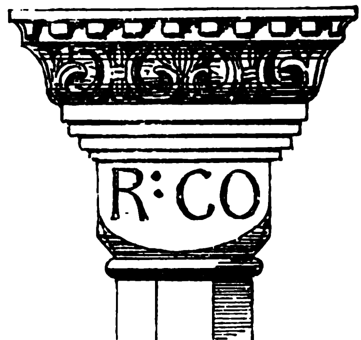
[1] A krónika elbeszéli, hogy a király a lakossság makacssága miatt fel akarta gyújtani Zára városát. De éjjel álmában megjelent neki Szent-Donatus zárai püspök, rettenetes ábrázatával, megczibálta haját és erősen megvesszőzte őt. Midőn felébredt, nem látott semmit, de érezte a fájdalmat és testén látható volt az ütések nyoma. E miatt el is állott attól, hogy a várost bántsa. Spalatóban pedig, úgy mondták, Manasse érsek, Crescentius utóda, hajlandó volt kezére járni a királyi ispánnak, ki a keleti toronyban elhelyezett magyar őrségnek volt a vezére, a város elfoglalásában és kifosztásában. De a város birája Adrianus, olasz, trevisói ember elárulta a tervet. Erre a spalatóiak, a trauiak segitségével, elfoglalták a tornyot. Thomae Archid. Hist. Salon. i. h. 557—558.

[2] Az előbbiek ugyanis csak a spalatói és zárai egyházak kiváltságaira vonatkoznak.

birónak azt fogom rendelni, kit a papság és a nép annak megválasztanak. Megengedem, hogy egészen régi törvényetek szerint éljetek. Hanem abból a kikötővámból, melyet az idegenek fizetnek, kétharmad a királyt illeti, egyharmad a város biráját, a tized pedig a püspököt.«

»Nem engedem, hogy várostokban akár magyar, akár idegen lakjék, ha magatok nem engeditek. Ha pedig koronázás végett vagy a birodalom ügyeiben hozzátok jövök, senkit sem szállásoltatok erőszakkal polgár házába, hacsak szívesen nem fogadjátok. Ha pedig uralmam valakinek igen súlyosnak látszik, és el akar költözni, szabadon mehet nejével, gyermekeivel, családjával és mindennel, mi az övé, hová neki tetszik. Ezt az esküt Kálmán király, Lőrincz érsek és a magyar ispánok megerősitették. Én János nádorispán megerősitem. Én Apa ispán megerősitem. Én Tamás fejérvári ispán megerősitem. Én Jakab borsodi ispán megerősitem. Én Ugudi vasvári ispán megerősitem. Én Slaviz nógrádi ispán megerősitem.«[1]

A mit a középkorban polgári szabadságnak és városi autonomiának tekintettek, itt teljes mértékben megvolt. Kiegészitette még e kiváltságokat a királynak az a biztositása, hogy a tőle választott birónak a városban kell tartózkodnia, és ha máshova utazik, a polgároknak nem kötelességök előtte törvényt állani; továbbá, hogy nem vesz tőlök túszokat, hanem a ki őt szolgálja, megmaradhat vagy eltávozhat udvarától, a mint neki tetszik.[2]

Oszlopkő a zárai S. Maria egyházban.
(Kálmán király monogrammjával.)

Meg volt továbbá engedve, hogy a városi polgárok az egész magyar birodalomban szabadon kereskedjenek tengeren és szárazon, és ezért sem a királynak, sem valami tisztviselőnek semmi adóval ne tartozzanak.[3]

A király egyenes adót a városokra nem róhat ki. Egyetlen jövedelme a kikötő forgalmából származik. Az ő és a polgárok érdeke tehát közös abban, hogy e forgalom emelésére törekedjenek.

Mindezért nem követel mást, mint hűséget. Az a biztosság, melyet hatalmas karja nyújt, az a jog, melyet szava erősit, elég erősekké fogja tenni a városokat arra, hogy külső ellenséggel szemben diadallal fenntartsák a magyar lobogót. Mert az világos volt, hogy a meghóditással még nem történt meg a végleges leszámolás, különösen Velenczével.

A magyar állami érdek egészen összevágott a jognak, a szabadságnak érdekével. Kálmán maga is tudatában lehetett annak, hogy nemcsak

[1] Lucius. i. h. 187.

[2] A spalatóiak 1142-iki kiváltságlevele, mely különben szószerint megegyezik a trau-ival, szintúgy, mint az 1167. évi sebenicoi privilegium,

[3] Spalatói privil. II. Géza. 1142. 9. pont. Endlicher. 380.

hatalmát emelte, hanem századokra kiható művet alkotott, midőn ezeket a virágzó községeket koronájához csatolta. Több izben is visszatért oda, és megelégedéssel nézhette azt az emléket, melyet magának Zárában emelt. A benedıktinusok templomához tornyot, campanile t épittetett, melyen ez a felirat díszlett: »Urunk Jézus Krisztus megtestesülésének 1105. évében, midőn a győzelem és béke kivivása után Isten megengedte neki a bevonulást Jaderába, Szűz Máriának ezt a tornyot épittette Magyarország, Dalmáczia, Horvátország királya Kálmán.«[1]

VI. FEJEZET.

Világi törvényhozás.

Kálmán király alatt nyerte Magyarország azt a kiterjedését, melyet aztán századokon át megtartott, azokat az alkotó részeket, melyeket magáévá tenni, intézményeinek alávetni birt. Uralkodása némileg symbolikus jelentőségü: hol ő győzött, tovább is diadallal lobogott a magyar zászló: hol ő kudarczot vallott, ott utódainak sem termett el nem hervadó babér. A Kárpátok és az Adria közötti föld akkor, általa vált először politikai egységgé.

Ennyi alkotórésznek meghóditása sikerülhet egyes, rövid erőfeszitésnek, vagy a szomszédok gyöngesége ügyes felhasználásának. Összetartása csak az állami intézményekben kifejezésre jutó erőnek és bölcseségnek lehet jutalma.

László szereplése a világi törvényhozás terén abban áll, hogy az István által teremtett alapot: a királyi hatalmat, az egyházat, a megyei igazgatást és biráskodást, a magánvagyont személyes hatalmával és a büntetés kardjával megvédi, körülbástyázza. Uralkodásának főeredménye, hogy ez az alap, melyen az összes európai államok belső élete gyökerezett, többé kérdésbe nem jött; komoly támadásnak kitéve nem volt. Hanem tovább nem ment. Az állami hatalmat csak mint oltalmazót állitotta oda: a társadalmi élet tovább szervezése, fejlesztése nem tártozott feladatához.

Kálmán törvényei abban a szövegben, melyben eredetileg megirták, nem maradtak reánk. Egy Alberik nevü pap irta azokat át, és ajánló levele, melylyel Szerafin esztergomi érseknek (1095—1104) beküldi munkáját, mutatja, mikép fogták fel Kálmán belső politikáját kortársai és ő maga is.

»Lehetnek olyanok, kik a vercelli gyülést[2] egészen fölöslegesnek

[1] Farlati, i. m. IV. 53.

[2] A szövegben így áll: concilium Vercellinum. A corpus iuris kiadói az 1053-ban tartott vercelli zsinatra gondoltak, szintúgy Katona is (Hist. Crit. III. 65.), ki azonban már megjegyzi, hogy nem tudja, miért emlitik ezt a zsinatot, mely toursi Berengár kiátkozását

tartják, nem nagy bölcsességgel azt állitva, hogy inkább a régi határozatokat kell fenntartani, melyek jámbor emberektől maradtak. Hogy ezek, mily könnyelműen okoskodnak, nem lesz felesleges röviden megemliteni. Mint hogy a királyság ezen gáncsolói többet törődnek saját vélekedésökkel, mint a birodalom igazgatásának előbbrevitelével. Mert ki vonná kétségbe, hogy az a törvény, melyet Szent-István atyánk, ez az igazán apostoli férfiú adott népünknek, némelyekben kemény, másokban türelmes, némelyekben megtorló, másokban elnéző, de általában semmit sem hagyott kellő fegyelmezés nélkül, minthogy a gondviselés itt nem hozta addig létre a hit igazi vallóját. Mert annak a királynak az idejében az egész országa még a barbár hitet szolgálta, és a kezdő és kényszeritett keresztény még kapálódzott a szent vallás ösztöne ellen, és harapdált a bosszuló vessző ellen, ezért szükség volt arra, hogy a szent fegyelem kényszerűsége vigye a hitetleneket a hitre és szolgáltasson igazságot a már megtérteknek.

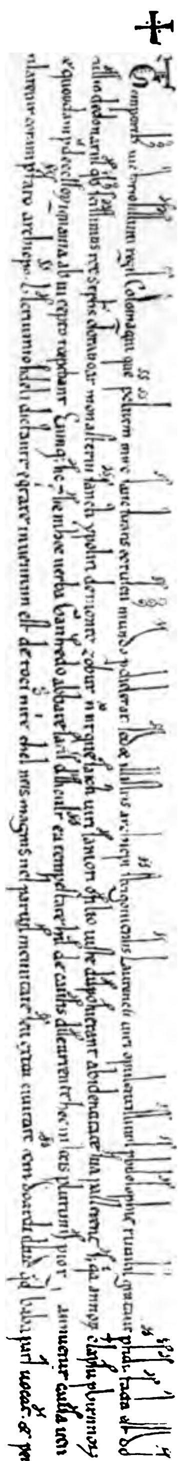
»De a mi igen keresztény királyunk, a ki a galambok egyszerüségével és minden erénynek kiválóságával ékeskedik.[1] miután látta, hogy a már megnövekedett hit a vallás teljes erejét érte el, azon gondolkozott, hogy eszesen meglazitsa a törvényes bilincsnek lánczát, méltatlannak tartva, hogy a hit önkéntes vitézét, kit maga a halál sem birna elrettenteni igaznak ismert vallásától, a törvényes büntetés félelme tartsa lekötve. Midőn aztán látta, hogy az ő koráig reánk súlyosodó polgári háborúk miatt erejét veszti az ősi hagyomány, hanyatlik a birodalom tanácsa, elcsenevész az udvar tisztelete, attól félve, hogy a békét nem tűrő katona olyan igazságtalanságra vetemedik, melyen majd nem lehet segiteni, összehivta a királyság főembereit, és a birodalom egész szenátusával átvizsgálta a szent emlékü István király törvényének szövegét. Ha jól megnézed, azt nem csökkentette, hanem növelte, azonban nem mint alapitó, hanem mint föléje épitő. Czélja az volt, hogy a zsönge ültetvény jól megöntözve, az igazság gyarapodásában részesüljön. Mert amaz kiirtója volt a hitetleneknek, emez az élet helyes módjának öregbitője, amaz Isten igéje szellemének kardjával rémitett, emez az üdv sisakjával ékesiti.«[2]

Kálmán tehát István szellemében épit tovább. Ujít a kor megváltozott viszonyainak, követeléseinek megfelelően. Könnyiteni akar népe törvényes terhén, melyet nem tart méltányosnak. A réginek előharczosaira nem hallgat. Hálásan elismeri, mit köszön nemzete a szent királynak — egyenesen

rendelte el. De maga a bevezetés világossá teszi, hogy Alberik a magyar gyülésről szól (huius concilii detractores, de singulis capitulis possem satisfacere). A bécsi XV. sz.-i kéziratban »cursollinum« áll. Ezt tulajdonkép »karcsol«-inak kellene olvasni. Lehet »tarczal«-i, a minthogy egy más kézirat így is írja »turzollinum«, és ez a legvalóbbszinű. A »vencsellő«-i és »berczel«-i vélekedések a »vercellinum«-ból folytak, minek nincs kézirati alapja. Ép oly kevéssé a kartalinak, melyre Pauler gondol (i. m. I. 231. l.)

[1] Le nem fordítható szójáték · »Colomanus columbinae gratiae simplicitate.«

[2] Corpus Jur. 1628.

Kezdősorok Kálmán király oklevelébői:

annak művéhez fűzi a magáét — és teljesen mellőzi László alkotásait. Ebben a pontban Alberik okoskodása pontosan megegyezik II. Orbán gondolkodásával, kire nézve László szintén nem existál. Elődje egyik irányban épített tovább: Kálmán egész tudatosan más, ellenkező irányban fejleszt.

Ennek a szellemnek kifolyása az a törvénykönyv, mely megmaradt alakjában is csodálatra ragad meghatározásainak szabatosságával, a benne rejlő politikai okossággal és az általa megteremtett állami szervezet tartósságával. Bátran mondhatjuk, hogy azon korból Európa egy nemzete sem dicsekedhetik hasonló, vagy csak megközelítő értékű törvényhozási emlékkel.

Az egyház jár ebben is elől. A király és a közönséges tanács megerősítik a monostoroknak és egyházaknak Szent-István által rendelt javadalmait. (1.) A megerősítés egyúttal megszorítást is foglal magában: »Mint hogy az udvar annál kevesebbet látszik érni, mennél kevésbbé van meg benne a szükséges, azért, hogy a nélkülözés ne lépjen a bőség helyébe, úgy tetszett, hogy visszaadjuk a királyi trónnak mindazt, mi az övé volt, kivéve azt, a mit Szent-István eladományozott. Mert ha mi engednénk, elhomályosodnék az udvar fénye, pedig ott nekünk és a hozzánk jövőknek bőséget kell találni. (15.) Egy külön czikk intézkedik aztán arról, hogy az egyházak és monostorok megtartanak annyi halas tavat, a mennyi a szerzetesek ellátására szükséges, de a többit vissza kell adniok. (16.) Külön megerősíti aztán az egyházakat az adományozott erdők birtokában (18.) A püspökök dézsmája a királyi jövedelmekre is kiterjesztetik, mint Dalmácziában már láttuk. (25.) A magyar király és országa azt, mit az egyház adományúl kapott, teljes joggal visszavonhatónak, kisebbithetőnek, mindenkép a törvény rendelkezése alatt állónak nyilvánítják.

Viszont az egyházi rend immunitása, külön törvénykezése teljesen el van ismerve. A papokat csak egyházi előljáróik pecsétjével lehet törvénybe idézni.[1] (5.) Ha pap a felperes, a biróval idéztesse meg a világit; ha világi: a püspökkel idéztesse meg és hall-

[1] Ezt külön magyar kiváltságnak tekintették. Ezzel a kiváltsággal ruházza fel Kálmán 1111-ben az arbei egyházat. Fejér, Cod. D. II. 57.

gattassa ki a papot. (6.) Világi biró ne merjen papra pecsétet küldeni. (14.) Azután még külön is ki van mondva, hogy egyház fölött se ispán, se vitéz ne gyakoroljon hatalmat, mivel az csak a püspököt illeti meg. (65.)

László törvénye szerint minden plébános előtt végbe mehetett a tüz- vagy viz istenitélete. (I. 28. és II. 3.) Ez sok visszaélésre adhatott alkalmat. Kálmán törvénye a püspöki és nagypréposti székhelyekre szorítja az ordaliák megtartását. (22.) Ott nagyobb az ellenőrzés; a felső papságnak tudományában és becsületességében megbizott.

Ezért ehhez méltó szerepet és feladatot juttatott neki a világi ügyek igazgatásában is. »Mivel a mi népünk, melyet gyakran elnyom az útnak és inségnek terhe, nem jöhet minden bajában a királyi udvarhoz, kétszer évenkint, azaz Fülöp és Jakab ünnepén (május 1.) és Szent-Mihály után egy héttel minden püspökségben zsinatot tartatni rendeltünk. Oda a püspökhöz el kell jönniök az ispánoknak és más méltóságoknak és tisztviselőknek. Ha pedig valaki oda nem jő, elvesztette perét.« (2.) A birónak, ki ellen panaszt emeltek, el kell oda mennie, még ha nem is küldtek reá pecsétet. (23.) Az egyházi és világi méltóságok e közös törvényszéke alá tartoznak az ispánoknak, az apátoknak, az előbbkelő udvari embereknek egymás ellen folyó ügyei (7. 8. 9.), ép úgy a nép pere ispánja ellen. (13.) A király ki is fejezi bizalmát e főrangú birák igazságosságába. »El kell itélni azt, ki nem jelenik meg a püspökök és ispánok gyülése előtt. Ők pedig, ha összejönnek, alapos gonddal, legnagyobb buzgósággal mérlegeljék az igazság mértékét, és se gyülöletből ne itéljék el az ártatlanságot, sem pedig barátságból ne oltalmazzák a bűnt.« (24.)

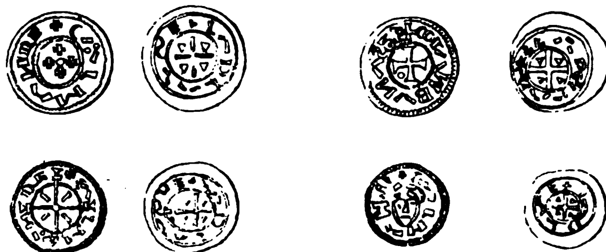
A király, ki oly fontos megbizással tiszteli meg az egyházi rendet, arra is felügyel, hogy az viseletében, életmódjában megfeleljen hivatásának, ne okozzon botrányt. Nem tűr oly papot, ki másodszor nősül vagy elváltat vagy özvegyet vett nőül. (67. V. ö. László I. 1.) Nem engedi, hogy pap világi vagy divatos ruhában járjon. »Ne viseljen hasított mentét, sem tarka tunikát, sem vörös keztyűt, sem zöld kabátot, sem csizmát vagy színes sarút, sem selymes kámzsát. A ruhának pedig nem a mellen, hanem a nyakon kell gombbal vagy fibulával összekötve lenni.« (70.) Nem is szabad többé bevenni e tiszteletreméltó rendbe idegent, hacsak nem hozott ajánló levelet. (László I. 17.) De még azokat is, kik régebben jöttek, el kell távolitani tisztüktől, »ha valami gonoszságot hallunk felőlök.« Vagy tisztázzák magukat, vagy el kell hagyniok az országot. (2.) A király tehát teljesen discretionarius hatalmat gyakorol az idegen származású papok fölött. Igen érthető az egyházi nagy viszály korában, midőn Magyarország még sok, igen lényeges pontban eltért a pápa által óhajtott politikától.

Volt már világi rend is, mely állásánál fogva kiváltságra tartott számot a biróság előtt. Ilyenek voltak a királynak és a herczegnek előkelő udvari emberei, kikre nézve nem volna illő a biró előtt megjelenni. Ezek fölött is a zsinat itél, vagy legalább a megyei ispán a biróval együtt.

Meg kellett oldani a király és a herczeg embereinek hovátartozását is, ha ezek nem urok területén, hanem a másiknak »megyéjében« laktak.[1] A főbbek fölött szintén az ispán és a biró itéltek, a kisebbek fölött csak a biró. A tartózkodás dönt a fórum fölött.

Ez a kiváltságos világi rend is részben a királytól nyerte birtokát. Erre nézve szintén szükséges volt az intézkedés. A szőlők, telkek, földek, melyeket kaptak, birtokukban maradtak. (17.) Ez a felsorolás mutatja, hogy az erdőkre nézve a király fentartotta jogát. A vadászatnak, a királyi erdők tilalmának korát éljük, de a magyar királyok ezzel a joggal nem éltek vissza oly borzasztó módon, mint az anglo-normann uralkodók.

Tudjuk, hogy István király csak egyféle birtoklási módot és öröklést ismert, mely a legszélesebb rendelkezési joggal ruházta fel a birtokost. (I. 6.) A papi birtokokra nézve Kálmán ezt, mint láttuk, jelentékenyen megszorította. A világiaknál azonban, ahol volt természetes örökös, az ily megszoritás a confiscatioval lett volna egyértelmü. Ezért Kálmán külömbséget tesz a Szent István által és a későbbi királyok által adományozott

Kálmán király ezüst dénárai.

birtokok közt. Amazokban ezentul is örököl minden lehető utód vagy örökös. Emezek »atyáról fiúra szállanak; ha ez nincs, a testvérre; ennek halála után fiait sem fogjuk kizárni. De ha nincs ilyen testvér: az örökség a királyt illeti.« Ez nem más, mint a hűbéres birtokjog. Igen lényeges megszorítása az eredeti magyar örökösödési rendnek, mely magyarázatát abban találja, hogy az ily adományt élvezők legnagyobb része mégis a nyugati országokból jött, hol a hűbér már kizárólagosan divott. Ha valaki, úgy Lászlónak jutalmazott hivei ellen irányult ez a törvény. Bizonyos, hogy Magyarországon a descensus, az allodium szabadságával ékeskedő birtok maradt még tulnyomó. A nem adományozott, hanem szerzett, vásárolt birtokot nem lehetett elvenni az örököstől. (20. 21.)

Voltak tehát már nagyobb birtokosok és hűbéresek. Ezektől nagyobb szolgálatot is követel a király. »Ha az ispánoknak tulajdon jószágukon van annyi szabad emberök, hogy ezektől lovat kapnak és 100 pensányi jöve-

[1] Ez a szláv kifejezés ebben a törvényben használtatik először. »Ducis ministri, qui in mega regis sunt, et regis, qui in mega sunt ducis.« Ez a pont nincs meg a bécsi Túróczi-féle kéziratban.

delmet huznak, saját költségükön egy pánczélos lovast kötelesek a királynak állitani. Ha csak 40 pensányit, egy könnyü fegyverzetüt, ha annyit sem, a maguk czéljaira fordithatják.« (20. 40.) Egyike ez azon törvényeinknek, melyek a nagybirtok fejlődése következtében a legnagyobb jövőre voltak hivatva.

Az itt emlitett szabad emberek a birtokos urak földjét müvelik és haszonvételük fejében bizonyos összeget fizetnek érte. A földbirtok tehát magában véve is érték, nem mint azelőtt, csupán a rajta levő szolgák és a jószág miatt. Ezért már meg kell védeni; a határokat pontosabban kell kitüzni, mint ahogy eddig történt. Az eddigi törvények csak az ingó tulajdon sértőit fenyegették: most már a földbirtokot is körülsánczolják. »Aki igazságtalanul bitorolja másnak a földjét, ha e miatt elitélik, ugyanannyit veszt tulajdon földjéből és azonfelül 10 pensát fizet.« (32.) A király földje legnagyobb: természetes, hogy azon legtöbb szabad ember lakik. Ezeknek szolgálatait, tartozásait szabályozza a törvény.

Ha egy vendég, idegen a polgárok, azaz a várbeli nép földjére megy lakni, vagy vagyona felének értékéhez képest részt vesz a hadjáratban, vagy pedig 8 denárt fizet. (35.) Ellenben a többi, azaz a belföldi szabad ember többé nem fizeti a 8 denárt. Fizetik ellenben a hetes polgárok,[1] azaz azok, kik felváltva uri szolgálatra vannak kötelezve. De ha ezek szabadok, nem a király szedi tőlük a 8 denárt, hanem maguk a polgárok. Ezt a 8 denárt nevezték füstpénznek: ez az első rendes adó Magyarországon.

De ha ezek a szabadosok a határukon átmenő királynak lovakat, szekereket adnak és más szolgálatokat teljesitenek, ne fizessenek többet, mint négy denárt. Ugyanannyit fizetnek a közéjök telepedő szabad emberek is, és ezek is kötelesek kimenni a király elé.[2] (45.) Látjuk tehát, hogy a várbeli népek, vagyis az első telepedők mellé mind több új telepedő jő lakni, hogy a király földjét müvelje és annak hasznát élvezze. Ezek nincsenek katonai szolgálatra kötelezve, többnyire nem is szabad eredetüek: hanem kötelezettségüknek részben pénzzel, részben pedig munkával, különösen mint szekerészek felelnek meg. Mert a háboru és hadi készültség még mindig legfőbb szempont a király és törvény előtt.

Ezek a telepesek, mint a királynak és országnak ily hasznos alattvalói, méltán élvezik a törvény oltalmát. Ha a földjüket elvették tőlük, és mást nem kaptak, vissza kell nekik adni azt, amiből kiüzték őket. De ha földjüket az egyház kapta s ők helyette mást birnak, azon nem lehet változtatni. (19.) Az ilyen telepesnek tehát nemcsak kötelessége van, hanem joga is a földhöz. A későbbi jobbágyságnak ebben a szolgáló rendben találjuk első csiráját.

[1] Lásd a csatári apátság alapító oklevelét, melyet II. Béla adott ki. Fejér, Cod. Dipl. II. 90. »Unus eorum semper est hebdomadarius, et sic per ordinem; ad quodcunque praedium mittantur, cum equo et curru, quicquid dominus praeceperit, afferunt.« Ezek szabadosok (liberti) voltak.

[2] Ez a meghatározás összevág a csatári oklevélben emlitett hetesek kötelezettségével.

Ha szabad jövevények, akár szlávok, akár más idegenek müvelik másnak a földjét, ezért fizessék a füstpénzt, de munkára, vagy a munka külön megváltására kötelezni őket nem szabad. Csak a várhoz tartozó szolgák fizetnek a földért is, a munka váltságáért is. (80. 81.)

Látjuk tehát, hogy a király gondoskodása leér a népesség legalacsonyabb rétegeiig. Mindenkinek, kinek ez az ország a hazája, aránylag csekély szolgálatért tisztességes megélhetést igyekszik biztositani. Ilynemü gondoskodásnak az akkori legislatióban hiába keresnők párját. Amellett pedig külömbséget tesz a belföldi és a jövevény közt: amattól első sorban szolgálatot, hadi szolgálatot vár, emettől pénzt követel. Szembetünő e megkülömböztetés jogosultsága és észszerüsége. De Kálmán még tovább megy. Embert, hazafit lát a rabszolgában is.

»Senki se adjon el magyar nemzetbéli, vagy Magyarországon született más nemzetbéli rabszolgát vagy rabszolganőt.« A nagy király nem engedi, hogy magyar ember, kit származás vagy születés tett e föld lakosává, idegen földre kerüljön, mint rabszolga. Ha az ispán ezt a parancsot megszegte, elvesztette hivatalát vagy vagyonának kétharmadát. Honfit nem lehetett kereskedelmi czikké tenni. Ez volt az első komoly lépés a rabszolgaság felszabaditásához. De a rabszolgaságot még ő sem törülhette el. Az idegen földről behozott rabszolgákat ismét ki is lehetett vinni. (77.) Meg is maradt annak emléke századokon át, hogy Kálmán hozott be annyi változatosságot a foglyoknak, a cselédeknek eddig egyformán nyomorult osztályába.[1]

Vissza kellett tükröződnie ezen emberséges szellemnek azon a téren is, melyen, mint Alberik előszavából tudjuk, leginkább roszszalta a multnak intézményeit. Mert ha még István törvényeit is tulszigoruaknak tartotta, elképzelhetjük, mikép itélt a későbbieknek vérrel irott szabványairól.

Az istenitéletek megszoritása szükségkép gyakoribbá tette a tanukkal való bizonyítást. »Ha valaki mint tanu akar bizonyítani, tanuságát e föltételek alatt kell elfogadni: 1. ha előbb meggyónt és 2. ha van egy ekényi földje. Igy meg van az ellenőrzés a pap előtt való gyónásban arra, hogy igazat vallott, ha pedig hazudott, birtokával váltja azt meg. Ha pedig valaki egyszer hamisan vallott, annak tanuságát többé nem fogadták el.« (26. 27.) Ha valakire később a tüzes vas itélete rábizonyitja, hogy hamis esküt tett, tüzes vassal keresztet sütnek arczára, hogy többé ne fogadják el tanuságát. (83.) Mindenesetre a kornak és viszonyoknak megfelelően a leghatásosabb eszközök a tanuzás hitelességének biztositására.

A poroszlónak ép oly tulajdonságokkal kell birnia, mint az alkalmas tanunak. Ha kiküldetésében igazságtalanul jár el, a biróval együtt kell őt megbüntetni. De ha a biró az oka a poroszló által elkövetett sérelem-

[1] »Alii vero condicionarii ex eisdem captivis disponuntur, quos tandem Kalomannus rex ad tantas maneries variavit.« Kézai függeléke, De udwornicis. Endlicher kiadása. 129.

nek, tulajdon vagyonából köteles azt megtériteni. (29. 30. 31.) Aki a régi magyar törvénykezési viszonyokat ismeri, tudja, minő czélszerü volt magát a tisztviselőt tenni felelőssé alárendeltjei hibáiért.

Már nem a lopás a legnagyobb bűn, hanem az emberölés. A büntető törvények sorozata ezzel kezdődik. A tettest sem ispánnak, sem másnak nem szabad magánál visszatartani, ha a püspök embere őt keresi, külömben a kiadást megtagadót is ugyanaz a büntetés éri. Az emberölés és gyilkolás a püspöki fenyiték alá tartozik. A püspök a személyek és a büntény minősége szerint a kánonok értelmében fog itélni. Az egyszerü

Kálmán király pecsétje.

emberölésben az esperes és a világi biró itélnek: őket illeti a birság tizede, illetőleg kilenczede. (50.) A vérdijban nem történik változás; de az egyházi befolyás, mint minden más fontos peres ügyre, erre is kiterjed.

A tolvajt három napon át kötözve kell tartani »kezeinek száritása és égetés nélkül,« negyednap a biró elé kell[1] vinni. Ha azon a helyen

[1] És vannak még, akik kétségbe vonják, hogy abban az időben ismerték a torturát!

csak egy család is van, annak egy tagja kisérje be a tolvajt, de ha nem jő, azért a biró elitélheti. De ha senki se lakik ott, küldje el a biró a bünöst ugyanannak az urnak egy szomszéd birtokára és ott itéljen fölötte a törvény szerint. Ha az itélet fölmenti a vádlottat, elfogóját meg kell büntetni, de megvakitani nem szabad. Annyiban kell elmarasztalni, amennyi a tolvajsággal vádoltnak vagyona. A tolvajság miatt elitéltet megvakitják. (51—53.) Látjuk tehát, hogy a halálbüntetés el van törölve. Nagyobbá tették ellenben az értéket, amelynek ellopása miatt tolvajnak itélik a tettest. A tyuk vagy liba helyett »négylábu állat, annak ára, vagy husz denárt érő ruha« van kiszabva minimum gyanánt.

László törvénye (II. 12.) elrendelte, hogy a tolvajnak tiz évesnél idősebb gyermekei rabszolgaságba vettessenek. Kálmán itt is szelidebb: a 15 évet veszi határnak. Ellenben azt is elrendeli, hogy a tolvaj neje, ha része volt férje bünében, szintén veszitse el szabadságát. (56.)

De a legszorosabb családi viszonyon kivül más solidaritást már nem ismer a törvény. Az egész falunak már nem kell istenitéletet kiállani, ha benne tolvajt gyanitottak. A kártérités azonban némely esetben még az egész falura hárul. Igy p. o. akkor, ha lovas utasoknak a faluban elveszett a lova. (63.)

A többi bünöknél természetesen ki van zárva a halálbüntetés. Annál nagyobb helyet foglal el az itéletben a papi befolyás és vezeklés. A gyermekgyilkos nők az esperes előtt vezekelnek. A nőrablás ügyében a püspök vagy az esperes itél; eléjök tartozik a házasságtörők büntetése is. A megrontók fölött a püspök és az ispán emberei együttesen itélnek. (58. 59. 61. 60.)

Ha nem is legfontosabb, de leghiresebb Kálmánnak az a rövid czikkelye: »Boszorkányokat, kik nincsenek, ne is keressenek.« Mi ezt a törvényt, bár e felfogásunkkal sokan ellenkeznek, szószerinti értelmében fogjuk fel. Kálmán nem hitt a boszorkányokban, a minthogy az egyház már régebben tiltakozott a pogány babona ellen, és nem engedte országát ezzel az embertelen üldözéssel beszennyezni.[1]

Külön sorozata a törvényeknek védi a király birtokát, különösen fegyveres és más szolgáit. Ha egy polgárt, azaz a várkatonasághoz tar-

[1] »De strigis vero quae non sunt, ne ulla quaestio fiat.« 57. pont.

István törvénye (I. 31.) egyházi fegyelem alá rendeli a »strigá«-kat. Ha másodizben bünös, akkor megbélyegzik, ha harmadizben átadják a világi birónak. László törvénye, mint idéztük, a strigákat a szabad személyekkel (meretrix) helyezi egy sorba és a püspökre bizza büntetésüket. (I. 34.)

Ez a két törvény világossá teszi, hogy a striga alatt a magyar curiális stilus nem értett vámpirokat, vérszopó, akaratuk szerint állati alakot öltő, vagy mást állattá változtató rémeket. Ilyennel csak nem bántak volna olyan enyhén. Ezért nem érthetek egyet Tóth Bélának különben nagy utánjáráson épülő okoskodásával. (Szájrul szájra. 10—12. l.)

A paderborni zsinat (785-ben) pontosan beszél: »Aki az ördögtől elvakitva pogánymódra azt hiszi, hogy valaki boszorkány és embereket eszik, és ezért elégeti ezt a személyt, vagy megeszi, vagy másokkal megéteti husát, halállal bünhödjék.« Hefele, Conciliengeschichte. III. 636. A magyar pogányság alig termett ilyen rémeket.

tozót átengedett egy ispánnak vagy valami udvari emberének, azért ennek magának kellett háboruba mennie, ha nem ment, a polgárnak vissza kellett térnie hadához. (38.) Senkinek sem volt szabad magánál tartani megszökött polgárt a király engedelme nélkül. (39.) Ha a király valakinek egy bitang rabszolgát ajándékozott, le kellett nyirnia ennek fél fejét, külömben 10 pensát fizet. Ha pedig a szolgának feleséget adott, ezt is elvesztette. (41.) Nem akarta, hogy a személyben megtévesztés történhessék. Ilyen rendőri elővigyázatra mutat az is, hogy amint a papokról már előbb megemlitettük, ugy világit sem volt szabad befogadni az országba, ha nem volt jótállója.

Láttuk az 1064-iki törvénynek milyen nagy volt a gondja a bitang jószágra. A jók szedője nagyon latinizált alakban ujra előfordul: iokuscidarius; 10 pensányi birságra itélik, ha a kezén levő bitang jószágot eladja vagy elajándékozza, ugyanannyit fizet a vevő is. Nagy enyhités: a régi törvény mindkettőt halálra itélte.

Kereskedő a XI. és XII. században.

(A »Lustgarten« miniatureje után.)

Azt is kiemeltük: László törvénye mennyire megnehezitette a forgalmat, csak azért, hogy a tolvajlást és orgazdaságot sujthassa. Most inkább gondoskodnak az utasról, kereskedésről, lovasról. A jók szedője ezeknek köteles volt a legkisebb pénzen adni egy kepét. De ha drágábban fizettette meg vagy kevesebbet adott: 55 pensát fizetett. (44.) A néptelen országban, hol alig volt vendéglő és jó távol estek egymástól a tanyák, csak ily módon lehetett gondoskodni az utasok olcsó ellátásáról, ha nem akarták, hogy azok utközben maguk vegyék azt, amire szükségük van.

Külömbséget tettek a vásáron a kereskedő és a termelő közt. A kereskedők, kik csak arra törekszenek, hogy meggazdagodjanak, kétszer annyi adót fizetnek, mint eddig. De aki a maga gazdaságának terményeit vitte a vásárra, csak annyit fizetett, mint István korában. (33. 34.) Akik Magyarországból ki akartak menni, azoknak a király és a határispán vámszedőitől pecsétet kell kérniök. Egyik oldalán a királyi vámszedőnek pecsétje legyen, a másikén az ispánénak, magának az ispánnak jelével (figurájával). Aki ilyen pecsét nélkül próbálna kimenni az országból, mint

a törvény kijátszója, 50 pensányi birságot fizet. (82.) Ez nemcsak a csempészetnek, a tilos árunak kivitelére vonatkozik, hanem még inkább arra, hogy gyanus személyek ki ne mehessenek ellenőrzés nélkül. Mert a külföldi kereskedés csak igen csekély méretü lehetett. A király nem igen engedi meg másnak a kivitelét, mint az idegen rabszolgákét és az állatok közt az ökrökét. (77.) A föld terményeinek kivitele pedig abban az időben nem igen lehetett még nagy jelentőségü.

A belső kereskedelem szabályozásával összefügg a zsidók részére külön kiadott törvény.[1] Ha keresztény zsidónak, vagy zsidó kereszténynek 2—3 pensányi kölcsönt ad, a kölcsönadó vegyen zálogot, és keresztény és zsidó tanuk legyenek jelen, azért, hogy ha netán a kölcsönző letagadja, ne kelljen más bizonyitás, mint a zálog és a tanuk. (2. p.) Ha pedig 3 pensánál nagyobb a kölcsön, a tanukon és zálogon kivül szükséges egy levél kiállitása, melyben meg legyen az összeg nagysága és a tanuk neve, és melyet mindkét fél megpecsétel. »Ugy, hogy ha valaki a másik ellen erőszakot követne el, irással és pecséttel is lehessen bizonyitani az igazságot.« (3. p.) Ha zsidó kereszténytől, vagy keresztény zsidótól venni akarna valamit, a vétel alkalmas keresztény és zsidó tanuk előtt történjék és a tárgyat és a tanuk nevét föl kell irni egy levélre, melyet megpecsételnek mindketten és mely aztán a vevőnél marad. Ez azért történik, hogy ha valaki azt a tárgyat lopott jószágnak állitja, annak urát adhassa és a tanukra is hivatkozhassék, hogy megszabaduljon. (4.) Még ha nem is állithatja elé a lopott jószág urát, elég a pecsétes irás és a benne megnevezett tanuk esküje fölmentéséhez. (5.) Ha nem tudja a lopott jószágnak urát adni, sem a pecsétes levelet felmutatni, a hazai szokás (more patrie) szerint a lopás tizenkétszeresének fizetésére itélik. (7.)

Mindezek a pontok egyaránt alkalmasak az üzletek tisztaságának megőrzésére és az orgazdaság megakadályozására, és amellett egyforma mértékkel mérik a két felekezetet. Csak egy pont van, melyre ez az egyenlőség nem terjed ki: a zsidó tanusága alábbvalónak vétetik a keresztényénél. Mert ha a vevőnek nincs keresztény tanuja és alkalmas zsidó tanukat állit elő és ezek zsidó törvény szerint megesküsznek mellette, mégis elitélik a lopott jószág négyszeres értékének megfizetésére.

Valószinüleg akkor állott be ezen törvényes megállapitás szüksége, midőn a parasztok keresztes hadjáratának üldözései Magyarországba költözésre késztették a német és cseh zsidóság egy jelentékeny töredékét. Akkor szaporodott meg annyira ezen felekezetnek az a része, mely kiválóan kölcsönnel, pénzüzlettel és adásvevéssel foglalkozott.

Más pontokban a magyar törvény csak az egyház által rég követelt megszorításokat alkalmazza a zsidókra. Nem szabad nekik semmi nyelvü

[1] »Colomanni regis lex data Judaeis in suo regno commorantibus.« Endlicher. 371. 372.

vagy nemzetü rabszolgát venni vagy eladni, vagy magoknál tartani. Aki ez ellen vét, az egyszerüen elveszti a nála talált keresztény szolgát. (1. p.)[1] Az általános törvénykönyv bizonyos időt enged a zsidóknak keresztény rabszolgáik eladására. (74.)

A zsidóknak az a joga, hogy földbirtokot vehessenek, nem volt megszoritva. A törvény csak azt irta elő, hogy csupán a püspöki városokban szabad lakniok. (75.) Ez különben, úgy látszik, nem annyira vallásos ellenőrzésök miatt történt, hanem mert emelni akarták az ilyen városok forgalmát s a püspökök és egyházaik jövedelmét.

Sokkal erősebb világot vetnek Kálmánnak belső, hogy úgy mondjuk nemzeti politikájára és annak czéljaira a másik nagy idegenhitü, kereskedő lakosságra, a mohamedánokra, izmaelitákra vonatkozó törvényei. Ezek, mint már érintettük, az iszlámnak bolgár vagy kozár nemzetiségü hivei voltak, a Kaspi-tenger mellékéről és Közép-Ázsiából. Ők tartották fenn a magyarság kereskedelmi összeköttetését a kelettel. Ők voltak magának a dynastiának is bankárjai, nagykereskedői. Ők »a királyi kincstár kalmárjai, kiket magyarúl kaliz-nak neveznek.«[2] László törvényeiből kitünik, hogy egy részök már áttért a keresztény vallásra, de azért nem szünt meg az ősi hithez ragaszkodni. (I. 9.)

Mennél fontosabb szerep jutott e kalizoknak a királyi jövedelmek kezelésében és növelésében, annál erősebben volt azon a király, hogy ők, kik nyelvre már alig különböztek a magyaroktól, vallásra se térjenek el. Ő már abból indul ki, mintha a régi törvények alapján valamennyien keresztények lennének, körülbelől azzal a pia fraus-szal élve, mint István az ő törvénykönyvében a pogányokra nézve.

»Ha valaki rajta kapja az izmaelitákat a disznóhústól való tartózkodáson, vagy vallásos mosakodáson, vagy sectájoknak más valami gonosz szertartásán (facinus), a királyhoz kell őket küldeni. A ki pedig őket bevádolta, az részt kap vagyonukból.« (46.) Nevezetes, hogy a király az ilyen renegatusok elleni eljárást magának tartja fenn, az egyház teljes kizárásával. A kalmárok az ő emberei voltak és vagyonuk confiscatióját — mert csak az lehetett a büntetés — nem engedte át másnak.

Tudjuk, hogy a legrégibb magyar kereskedő telepek, köztük Pest, izmaelita telepek voltak. Most megparancsolják, hogy minden ilyen helységben épüljön templom, és annak javadalmazásáról maga a helység legyen köteles gondoskodni. »Ha pedig ez felépült, a lakosok fele költözzék ki az izmaelita községből és telepedjék meg másutt. Igy egyféle erkölcs lesz a házban, és egy lélekkel velünk lesznek Krisztusnak egy-azon egyházá-

[1] V. ö. Conc. Rotomagense (Rouen) 1074. 14. »De Judaeis canonicalis autoritas et b. Gregorii decretum serventur, scilicet ne Christiana mancipia habeant, nec nutrices.« Mansi Concil. XX. 400.

[2] »Institores autores autem regii fisci quos hungarice caliz vocant.« A zobori apátság 1111. évi oklevelében. Hasonmását kiadta Fejérpataky, Kálmán király oklevelei.

ban.« (47.) Valóban nemcsak a téritésnek, hanem az egész nép életmódja megváltoztatásának leghathatósabb eszközeihez nyúlnak.

Ez még csak a községet érintette. A következő magát a családot, a házasságot teszi a beolvasztás eszközévé. »Izmaelita ne merje nőül adni leányát az ő neméből való embernek, csak a mienkből valónak.« (48.) Feltéve, hogy az államnak van joga törvényesen intézkedni polgárai hite, nemzetisége, családi élete dolgában, ennél egyszerübb és czélirányosabb eszközt még nem találtak ki soha. Az izmaelita család — ha e törvényt végrehajtották — már a második generátióban szét volt bomlasztva. Mert világos, hogy a kaliz legénynek meg magyar leányt kellett nőül vennie.

Magának a háznak szentélyébe hatol be az a czikkely, a mely szerint, ha izmaelitának vendége van, vagy pedig lakomát tart, nem szabad asztalára más hust hozni, mint disznóhúst. (49.) Ha e törvények nem maradnak meg irott malasztnak, az izmaeliták oly zaklató rendőri felügyeletnek, oly bosszantó üldözéseknek lettek volna kitéve, mint négyszáz évvel később a moriszkók Spanyolországban. Nem maradt volna részökre hátra más, mint kivándorlás vagy nyilt ellenállás. Tényleg azonban úgy tudjuk, hogy a saracenusok még jó másfél századon ezentúl megmaradtak az országban, mint az izlám hivői, és gazdasági téren nagyon is nyomtak a latba. Kálmán törvénye tehát nem volt teljesen végrehajtva soha.

Ennek magyarázatát pedig megadja maga a törvény szövege. Feltünő, hogy, a mi sehol másutt el nem marad: a büntetés kimérése, az egyházi és világi biróság megállapitása, itt teljesen hiányzik. A király keresztényekké, magyarokká akarja tenni ezeket a kiváló üzletembereket, törvényben ki is jelöli az erre vonatkozó leghathatósabb szereket, de azoknak alkalmazását teljesen magának tartja fenn. Azért nincs szó sem püspökről vagy esperesről, sem ispánról vagy biróról, a ki zsarolásra és kinzásra használhatná fel a királynak annyira üdvös szándékát. Világos tehát, hogy mihelyt a király maga nem tartja erős kézben a kormányzást, az az egész kényes kérdés tovább is megoldatlan marad.

*

Mert hogy a király maga kormányozza ezt az országot, úgy szólva mint jószágát, minden izében, egyházi és világi tekintetben, urat és parasztot, szabadot és szolgát, egyházit és világit, hivőt és hitetlent, az kiri e törvénykönyvnek minden betüjéből. Nem zárja ki tanácsából azokat az egyházi és világi méltóságokat, kikben megbizik, és kik segitői az igazgatásnak nehéz munkájában, de maga a rendelkezés tőle és csak tőle függ.

Bejárja az országot, számon tartja a sáfárkodást; maga is lát törvényt. Ugy tesz saját területén a herczeg is. Hatalmát mutatja az a nagy

és fényes kiséret, mely őt minden utjában körülveszi.[1] Ha egy várnak megyéjébe lép, azonnal hozzá kell járulnia a két megyei birónak, azaz az ispánnak és a birónak, kiből aztán az alispán lett, és ezek az ő belátó vizsgálatával döntsék el a nép pöreit. Ha pedig ellenök fordul a nép panasza, a nádorispán itél fölöttük. (37.) Ha a király bejárja országát, ép úgy rendelkezésére kell állitani abban a megyében a lovakat, mintha háborúba indulna.[2] A törvény még a birtokosok kárpótlásáról is gondoskodik, ha a ló elpusztul, vagy pedig valami nagyobb baja esik.[3]

Ezzel azonban meg nem elégedhetik. Tudnia kell minden fontosabb esemény felől, mi őt érdekli. Ha valami nagy hir ért a határra, az ispán küldjön két lovast a királyhoz, négy katonalóval. Ezek saját költségükön utaznak, de aztán a nádorispántól megkapják az uti költséget, és ugyanannyit a visszatérésre. Lovaikért, ha azokat baj éri, megfelelő kárpótlást kapnak, de még ha azok épen maradnak is, az útat mégis beszámitják egy hadjáratnak. Megvan tehát a központositás, a mennyire a kor forgalmi eszközei megengedik. A király mindenben maga intézkedik és gondoskodik arról, hogy ezt kellő informátió alapján tehesse.

Ily módon azonban az országot, jószágait bejáró király mindig csak egyik vagy másik ispánjával érintkezik. Pedig jó, ha egyszerre átnézheti az egész ország állapotát, ha egyszerre érintkezhetik az egész személyzettel, melyre megyéi igazgatását bizta. Ezért központot rendel, még pedig Esztergomot. Az egyházi és világi igazgatás egyazon városban mutatja be eredményeit a királynak.

»Minden ispán az egész Magyarországban bárki által összegyüjtött denárokat, még pedig századonkint külön névszerint feljegyezve azokat, a pontos összeg kitételével küldje el Esztergomba, Szent-Mihály napjáig. Sem az ispánnak, sem a századosnak nem szabad abból kivenni a maga részét, hanem egyazon helyen, t. i. Esztergomban történik a részek kiosztása. Ha pedig valaki addig nem szolgáltatja be teljesen a pénzt, a hiányt kétszeresen téríti meg. (79.) A királyi tiszttartóknak tehát ősz derekán el kellett menniök az érseki városba beszámolás végett. Ilyenkor aztán együtt volt az ország gyülése, és valószinü, hogy hosszabb időn át együtt is maradt, a királyság ügyeinek megbeszélése, az uralkodó utasitásainak átvétele végett.[4]

[1] Gaufredus Malaterra, i. h. »Quum semper frequens et numerosa manus ex more cum rege sit.«

[2] »Legalis equus exercitualis praestetur.« (36.)

[3] A kárpótlás 15 pensa, illetőleg annak a fele. Oly nagy összeg, hogy egyszerre mutatja az értékek nagy emelkedését István ideje óta. Akkor még a lovat meg lehetett váltani egy ökrön, az ökör pedig csak $2^1/_2$ solidust ér. (I. 32.)

[4] Szent-Mihályra, vagy közvetlen utána nem igen lehet a gyülést tenni, mert hisz Szent-Mihály octaváján, tehát október 7-én volt a püspöki városokban a törvényes zsinat, melyen a püspököknek és ispánoknak jelen kelle lenniök. Esztergom volt mintegy a királyok téli szállása. Ezért tette ide a Kálmán idejében készült legenda István születésének helyét. Télen pedig, freisingi Ottó szerint, többnyire otthon ültek a magyar urak.

Valamint kötelességének tartja a király gondoskodni vagyona épségéről és jövedelme bőségéről, »mert azok nélkül nem sokat ér az udvar,« úgy megfelelő jutalomban részesiti azokat is, kik rendben tartják gazdaságát. Az egyenes adóból, vagyis a denárokból egy egész harmad illeti az ispánokat. Ebből az összegből aztán bizonyos részt kaptak, mint láttuk, a várak jobbágyai, a századosok is. Minthogy pedig a törvény előirja a szabadok és szolgáló népek tartozásait és megvédi azokat a zsarolás ellen, az ispánok és alárendeltjeik csak úgy emelhették saját jövedelmöket a király jövedelme arányában, ha elősegitették a telepitést, a földmüvelő népesség szaporodását és gyarapodását. Igy az egész administratio, a kormányzók magánérdekét tartva szem előtt, egyuttal a közérdeket is szolgálta. Ez az aránylag nagy jövedelem pedig képessé tette az ispánokat arra, hogy jobb fegyverzetben, nagyobb készülettel szolgálhassák a királyt. (78. 25.)

Részt vesz a kormányzásban a püspök is: rész illeti őt tehát a jövedelemből. Az ispán a nem egyenes adóból, vám, révpénz, szintén kap egy harmadot. A püspöknek, »a régi és új testamentom irása szerint« ebből egy tizedre van joga, mit a király bünnek tartana tőle megvonni.[1]

Földmüvelő kezd lenni az ország. A határokat már pontosan kezdik megállapitani.[2] Már nem nagy, általános területi egységgel számitanak csupán, az ekényi földdel; megjelenik a kisebb földmérték, a hold.[3] Nemcsak kifelé terjedt az ország: bent is szemlátomást gyarapodott a jólét. Nemcsak a király hatalmas, szolgái, udvari emberei is vagyonra, jövedelemre és igy életmódra is meg kezdik közeliteni a nyugoti államok aristocratiájának szinvonalát.

VII. FEJEZET.

Egyházi törvényhozás.

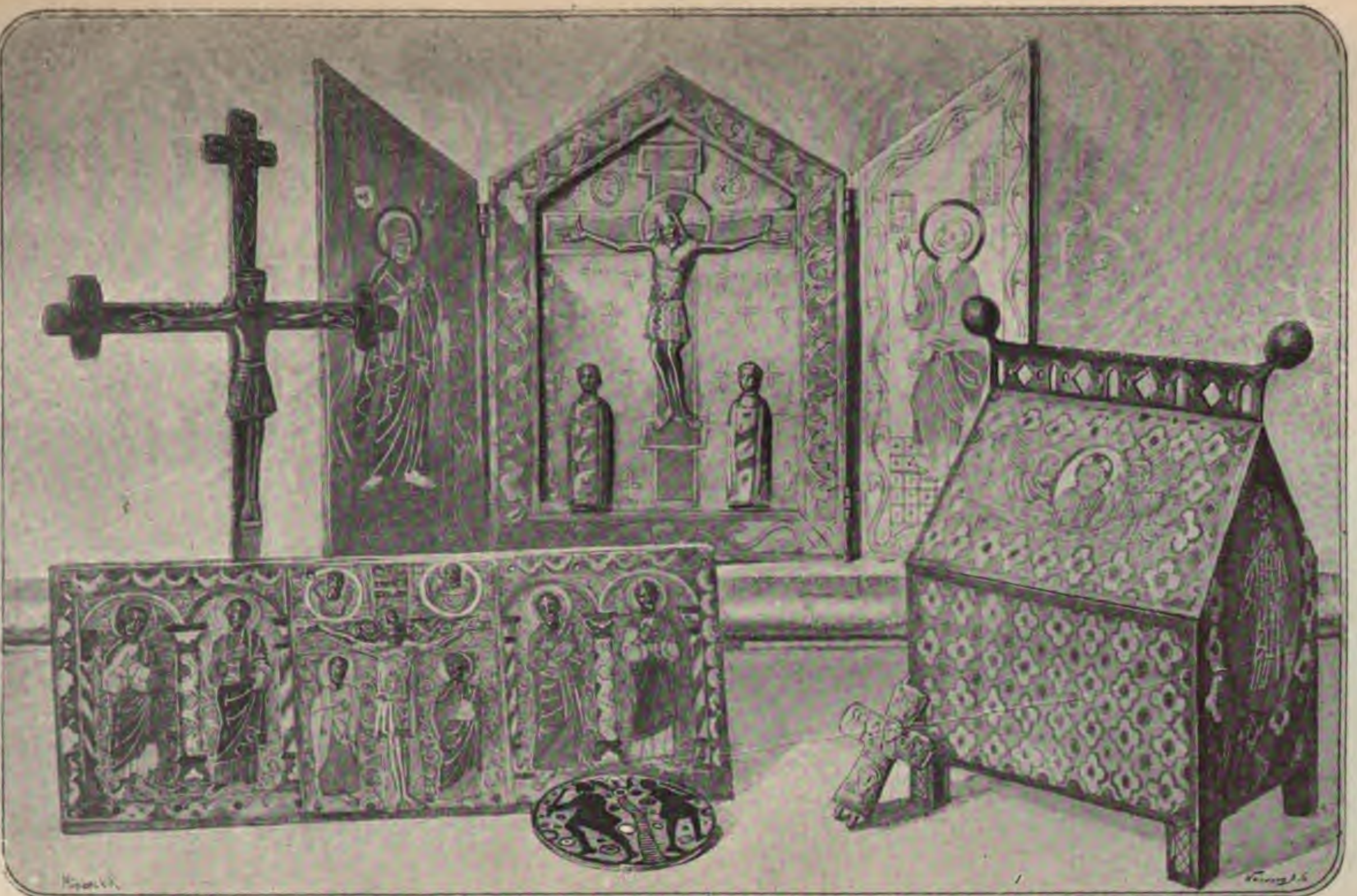
Magyarországot királya teljes függetlenséggel kormányozza. Országa berendezésében nem tart szem előtt mást, mint annak szükségét.

De hazánk már István ideje óta tagja a nyugoti nagy államszövetségnek, mely a császárban és a pápában tisztelte fejeit. A császárnak mint világi uralkodónak nem volt semmi eszköze saját országain kivül érvényre juttatni hatalmát. Fejlődésében az imperiumnak mindinkább mél-

[1] A tributum denárjainál, vagyis a füstpénznél sehol sincs emlitve a tized, csak »de tributis vectigalibus« fizetik. Ugyanezt az arányt látjuk a dalmata városok kikötő vámjánál.

[2] Először a bakonybéli apátság birtokainak összeirásában, mely még László idejében kezdődik. Wenzel, Árp. Uj Okm. I. 31—38. Aztán a zobori apátság 1113-iki oklevelében.

[3] Először az 1113-i oklevélben. Fejérpataky, Kálmán király okl. 60 l. Az apátság 70 jugerumot vett egy Deda nevü embertől.

Az Athenaeum nyomása.

BYZANCZI EGYHÁZI RÉGISÉGEK A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN.

tósággá, czímmé kellett alakulnia. A pápaságnak ellenben Európaszerte megvoltak fegyelmezett, erős, harczvágyó segédei, kikkel a XI. század fordulóján ki is vivja a diadalt versenytársa fölött. E diadal természetes következése nem lehetett más, mint az egyházi rendnek lehető szorosan a pápai székhez való csatolása. Ebben a törekvésben azonban a pápaságnak és a hierarchiának meg kellett alkudniok a fejedelmekkel, kik megalapitották és javadalmazták az egyházakat és kik, ha el is ismerték a római szentszék tekintélyét, nem voltak hajlandók engedni örökölt és addig gyakorolt jogaikból.

Kálmán kezdettől fogva a pápaságnak, trónra lépésének ideje óta győzelemről győzelemre siető, pártjához állott. IV. Henrik még élt, még fegyverben állott, de küzdelme csak Németországnak volt már belső ügye. A többi nyugati országban, sőt magában Olaszországban is, a pápaság hivei voltak határozott túlsúlyban. A keresztes háborúnak az egész keresztény világot lelkesitő diadala, a jeruzsálemi királyság alapitása még jobban emelték annak a hatalomnak tekintélyét, mely e vállalatnak elejétől végig

II. Paschalis pápa ólompecsétje.

egyetlen vezetője, szervezője volt. II. Orbán, kinek oly nagy része volt a sikerben, már nem örvendhetett e hirnek. 1099-ben meghalt, és utódja, II. Paschalis, bár kevesebb ügyességgel, de nagy következetességgel és buzgósággal tartotta fenn VII. Gergely hagyományát. Az uj pápa az investitura kérdésében nem alkudott meg. A püspökök és apátok felruházását kizárólag pápai jognak vallotta; a főpapoktól esküt követelt, mely őket egészen a római székhez füzte. Ez a törekvés lépten-nyomon összeütközött azzal, mit László a magyar egyház királyi szabadságának nevezett. Kálmán, úgy látszik, mindenben kedvében járt a pápának, hanem koronájának ezen nagy kiváltságától megválni nem akart. Paschalisnak egy fennmaradt oklevele bizonyitja, hogy ő a magyar fejedelemmel szemben kifejtette az apostoli szék jogát, melyet megnyirbálni nem enged. »A tanitvány nem állhat a mester fölött. Ha megtértél, akkor erősitsd meg majd testvéreidet; nem a mi javunkra követeljük mi ezt, hanem a katholikus egyház egységének szilárditására. Megvethetik az apostoli széket, de nem birják felforgatni vagy elvenni az istentől nekünk adott privilegiumot, a melylyel

mondva van: Te vagy Péter és e sziklára épitem egyházamat és neked adom a mennyek országának kulcsait.«[1]

A király és országa nagyjai[2] elbámultak azon, hogy a pápa követei által csak azzal a föltétellel küldte el a spalatói érseknek az érseki palástot, melylyel egyedül lép a metropolitanus jogok birtokába, ha leteszi az előirt esküt. Belé kellett nyugodniok. Az érsek egész kánoni módon jutott e kitüntetéshez. Dalmácziában az egyház volt a magyar állam leghivebb támasza, ha Kálmán uralkodni akart a tengermelléki városokon, nem állhatott harczban a pápával, a római világ akkori fejével. Ha pedig Dalmácziában elismeri a pápa investitura-jogát, azt Magyarországon sem tagadhatja meg sokáig. Ezért pedig viszontszolgálatúl azt nyeri, hogy a pápaság nemcsak hogy nem tart igényt a Dalmácziában és Horvátországban VII. Gergely által gyakorolt világi felsőségi jogokra, hanem az érdekazonosság elvénél fogva, tőle telhetőleg elő fogja segiteni a magyar fegyverek előhaladását az Adria mellett.

Közvetlen Dalmáczia meghóditása után történt, hogy Guastallában, Matild őrgrófné birtokán nagy zsinatot tartott a pápa 1106 októberben. A nagy szakadásnak vége volt. Wibert ellenpápa már 1100-ban elhunyt, kidőlt már IV. Henrik is. Fiának lázadása, a pápai párthoz való csatlakozása megadta a sokat próbált, annyi viszontagság után is mindig szilárdan álló öreg császárnak a végső döfést. Semmi személyes ok sem állott az egyházi és világi hatalmak békekötésének útjában. A pápaság már alig volt feltartóztatható diadalmi útjában és Kálmán akkor is nagy ügyességének adta jelét, midőn abban az időben egyezett meg, melyben még ő szabhatott feltételeket. A kényszeritésnek még látszatát is kerülte. Szabad elhatározásából kijelentette, hogy ő aláveti magát az isteni törvénynek és a szerint kész szolgálni a pápát. Lemond tehát a püspökök investiturájáról, melyet ősei gyakoroltak. Gondja lesz arra, hogy a püspökök választása ezentúl a kánonok szerint menjen végbe, Isten akarata szerint.[3] Lemond tehát az investitura szertartásáról, de ép oly határozottan fenntartja befolyását a választásra, más szóval kinevezési jogát.

A magyar király tehát körülbelől ugyanazon közjogi helyzetbe jutott a pápasággal szemben, mint az anglo-normann királyok. Csakhogy ott nagy küzdelmek és válságok eredménye volt ez a megoldás, mig nálunk minden erősebb rázkódás nélkűl történt az európai viszonyok következéseinek önkéntesnek látszó elfogadása.

[1] Ez Paschalisnak az a levele, mely mint az Archiep. Poloniaenek szóló van megjelölve Mansi nagy gyüjteményében XX. 984—985. De a szövegben előforduló Hungaricus princeps világossá teszi, hogy itt Kálmán felsősége alatt álló érsekről van szó, ki palliumot kért Rómából. Első sorban Salonára, azaz Spalatóra kell gondolni, melynek érseke Crescentius épen 1102-ben nyer palliumot a pápától. Fejér, Cod. Dipl. II. 36. 37.

[2] »Rex et maiores regni,« mint a pápa levelének elején irja. Ez is bizonyıtja, hogy a levél nem szólhatott Lengyelországba, mert Boleszló, ki akkor uralkodott, nem volt rex, csak dux.

[3] Mansi Concil. XX. 1211—12. »Refutatio investiturae episcoporum, quam fecit rex Hungariae.«

László felfogása szerint első sorban királyi, nemzeti volt a magyar egyház; Kálmán alatt ez az eszme már alá van rendelve az egyház egysége eszméjének.

Ebből logikailag az egyház különválása következett volna a világi hatalomtól. Úgy de Kálmán, mint már világi törvényhozásában láttuk, oly szorosan beillesztette az egyházat állama intézményeinek keretébe, oly előkelő helyet biztositott ott számára, hogy annak viszonya a királysághoz az investitura iogának feladása után sem változott lényegesen.

Püspök és szerzetes a XII. század elejéről.
(Egykoru miniature után.)

Már nem a nemzeti gyülés, hanem a külön egyházi zsinat, melyet az esztergomi érsek tart meg tiz suffraganeus püspökével, intézkedik az egyház fegyelmi ügyeiben. Hanem a végrehajtás, úgy mint azelőtt, a királytól függ.

Ezért a zsinati czikkelyek nem is kezdődhetnek másként, mint igy: »Első sorban felkérendő[1] a király: 1. Hogy a papok és egyházak ügyeit a kánonok szerint intézze el.«

Maga a zsinat először is a papsággal, tudománya emelésével, kötelességének kiszabásával foglalkozik. Előirja, hogy minden vasárnap a

[1] Synodus Strigoniensis Mansi Concilia XXI. 98. Péterfy Conc. Hung. után. Ez a kiadás jobb az Endlicherénél, mint a M. Nemz. Múzeumban levő XIII. századi kézirattal (a Pray-codexben) való összehasonlitásból meggyőződtem. »Inprimis interpellandus est rex.«

nagyobb egyházakban az evangeliumot és a hitet kell magyarázni a népnek, a kisebb templomokban hitvallást kell előadni és beszédet tartani. (2.) Husvétkor, pünkösdkor és karácsonkor meg kell áldozni az egész népnek, a papoknak pedig minden nagyobb ünnepen. (3.) A szertartások kellő megtartása végett a nagyobb egyházaknál meg kell lenni minden rendü papnak, és mindegyiknek el kell járnia tisztjében. (4.) A kanonokoknak úgy a klastromban, mint az udvarban az irodalmi, azaz a latin nyelven kell beszélniök. Ez is a római egyház egységének követelése. (5.) A papi tiszt tehát nem teljesithető irástudás, deák beszéd nélkül, és ebből következik a 6. czikkely, mely szerint tudatlanokat, idiotákat, mint a törvény mondja, nem szabad többé papokká szentelni. A kik pedig már fel vannak szentelve, vagy tanuljanak, vagy letétetnek.

Következik a hivő nyáj fegyelmezése. A pogány vallásnak semmi szertartását sem szabad megtartani. Aki ez ellen cselekszik, ha előkelő ember, 11 napon át vezekeljen, ha szegény ember, csak 7 napon át, de azonkivül meg is kell őt korbácsolni. Ugyanaz a büntetése annak, ki az ünnepi szünetet megszegi. (7—8.) Ha valaki nem vezekel valami gonosztettéért az előirt módon és a püspök őt kiközösiti, és ő megátalkodottságában hal meg, nem szabad őt a templom czintermébe temetni, sem papnak őt beszentelni. Épen így jár, ha valaki betegségében nem hivatott papot, hacsak nem hirtelen érte őt utól a halál. Az ilyen esetben azonban szülei vagy neje 40 napon át vezekelnek, ha pedig nincs rokona, a falu birája két elöljáróval együtt.[1]

Az egyházi vagyon felől a következőket rendelik. Ha a püspök jövedelmének három részét az egyház hasznára forditotta, a negyedik részszel tehet, amit akar. Ez megfelel annak a régi kánoni szabálynak, hogy a püspök csak jövedelmének egy negyedét fordithatta magára, családjára és a vendégszeretetre, egy negyedet a papságra, egyet a szegényekre, az utolsót a templomok javitására. (12.) Ha a püspökök nem gondoskodtak egyházaikról, hanem csak fiaikat gazdagitották, szabad ezek vagyonának felét elvenni és visszaadni az egyháznak. (13.) Ha egyházi előljáró eltékozolta az egyházi vagyont, kétszeresen téritse azt meg. Ha nem birja, le kell őt tenni, mindaddig, mig hibáját jóvá nem tette. (14.) Sem püspök, sem pap ne tartsa magánbirtokán az egyház szolgáit. (15.) Nem is szabad egyházat felszentelni, ha nem adtak hozzá javadalmat és földet. (18.)

Kormányzási tekintetben elő van irva, hogy minden egyháznak közvetlen környezetében legyen a kerülete. (16.) Senki sem tartozik a papsághoz, ki nincs beosztva valamely egyházhoz. Nem szabad befogadni papot más püspöki megyéből vagy külföldről ajánló levél nélkül. A külföldi papok alkalmas tanukkal igazolják magukat, vagy pedig menjenek vissza

[1] László decr. I. 26.

és hozzanak levelet. (16. 18. 19. 21.) A püspökök csak pecsétes levéllel levelezzenek egymással. (20.) Sem püspök, sem pap ne merjen misézni az illető egyház lelkészének akarata ellenére. (22.) Aki egy javadalomra ki van nevezve és aki fogadalmat tett, nem fosztható meg rendjétől és javadalmától, csak kánoni itélet alapján. Neki sem szabad azonban visszalépnie, ha csak magasabb fokra nem léptetik elő. Ilyenkor kell, hogy a püspöke jóakarattal hozzájáruljon. (23.) Ha valaki azt véli, hogy elnyomják, szabad neki a püspöki tanácshoz appellálni. Ha pap vagy apát egyházi ügyekben, megvetve a püspöki itéletet, a királyi udvarhoz vagy világi biróhoz fordul, elveszti pörét és vezekel. (24.) Ha a püspök valakit kiközösit, erről levélben értesitse a királyt és püspöktársait. (34.)

Különös fontossságu a papi házasságokra vonatkozó rendelkezés. Láttuk, hogy László törvényhozása a papi coelibatust illetőleg nem követte a pápaság szigoru felfogását. Azóta ez mind határozottabban diadalmaskodott: az 1089-iki melfii és az 1107-iki troyesi zsinatok már érvénytelennek tekintik a papnak felszentelése után kötött házasságát. Nálunk e pontban csak nagyon lassan történik a közeledés a nyugat-európai gyakorlathoz. Láttuk, hogy még egész természetesnek tartják, ha a püspöknek családja van. De azt már kikötik, hogy a házas pap püspökké csak úgy lehessen, ha neje beleegyezik. (11.) Valószinüleg azért, mert ilyen esetben mindkét féltől megtartóztatást követeltek. Ennek megkönnyitése végett a püspök nejének nem is engedték meg, hogy püspöki jószágon lakjék. (33.) De a pap megtarthatta nejét, tekintve az emberi gyöngeséget. (31.) Csak azt kötötték ki, hogy aki mint nőtlen szenteltetett föl papnak vagy diaconusnak, azután ne házasodhassék. (32.) Aki pap létére másodszor házasodik meg, vagy özvegyet vagy elváltat vesz nőül, letétetik. (53. 67.) A második házasságban élő papok, ha vissza akarnak lépni rendjökbe, nejök beleegyezésével visszafogadtatnak. (54.) Ebben a pontban tehát a reform diadala alig érezteti hatását. A zsinat törvénye nem szigorubb Lászlóénál.

Fegyelmi tekintetben a kanonok életmódja és eltartása felől a püspök intézkedik, a kánonok értelmében. Ha valaki önként aláveti magát a kánoni szabálynak, fiai nem örökölnek utána, ha csak maga külön nem kivánja. (27—28.)

Mennél fontosabb szerep jutott a szerzeteseknek az egyházi szellem fejlesztésében és ápolásában, annál inkább azon voltak a püspökök, hogy felsőségüket a klastromok népe fölött megszilárditsák. Ez volt egyuttal legbiztosabb módja, valamikép a nemzeti egyház értelmében kormányozni a külömben csak az egyház egységét és annak képviselőjét, a pápát szolgáló szerzeteseket.

Az apátok ne viseljenek mitrát, sarut, keztyüt, sem más püspöki jelvényt, ne legyen kápolnájukban harang, ne kereszteljenek, ne irjanak elő vezeklést és ne beszéljenek a néphez. (36.) Az apát a püspökkel együtt átvizsgálva a monostor vagyoni állapotát, minden két ekényi földbirtokra

egy-egy barátot vehet föl és öltöztethet be. Szent-Benedek szabályát minden barát tudja és értse. (37.) Épugy kötelességök a kanonokoknak a kánoni szabályt ismerni és érteni. (56.) Az apátok csak ritkán távozzanak monostorukból és a királyi udvarba vagy távoli birtokaikba csak a püspök tudtával menjenek és ne időzzenek ott sokáig. Ne tegyenek rokonaikkal több jót, mint más szegényekkel. Ha pedig az apát elfecsérli a monostor javait, le kell őt tenni és a vagyont egyházának visszaadni. (38.) Aki barátruhában jár, vagy lépjen be monostorba, vagy tegye le azt a ruhát és vezekeljen. (40.) Püspök vagy világi pap ne szentelhessen fel barátot. (39.) Mindezekből kitünik, milyen erős a törekvés az apátokat és klastro-

Tűzpróba.
(Kunigunda császárné legendájából, a bambergi vár. könyvtárban.)

mokat minden tekintetben, de különösen vagyonukra nézve, alárendelni a püspöki főfelügyeletnek.

A lelkészekre nézve is találunk több megszoritást. Nem szabad szerződést kötniök mise szolgáltatására nézve. Nem szabad egyházat sem venni, sem eladni. Ha pedig valaki egyházát eladta, vagy papját annak hibája nélkül letette, ennek a bünnek a feladója annak az egyháznak egy évi jövedelmét kapja. (42.) A tűzpróbát bőjtben is meg lehet tartani, ugy mint más nap, kivéve vérontás miatti pörben. Aki kezébe veszi a vasat, csak a kijelölt helyen tegye azt le. (45.) A pap ne adhasson pénzért felmentést az ünnepek megtartása alól. (44.) Sem keresztelésért, sem eske-

tésért nem szabad dijat követelni. (43.) Minthogy csak ott lehet egyházat alapitani, ahol meg van a hozzá szükséges javadalom, a papnak nem szabad állásával pénzszerzés végett visszaélni. A stóladijaknak a kánon szerint nincs semmi jogosultsága.

Szertartás dolgában két czikkely intézkedik. Az isteni tiszteleteknek és bőjtöknek rendjét az elfogadott könyv szerint kell megtartani. (26.) Semmit sem szabad a templomokban énekelni vagy felolvasni, amit a zsinat el nem fogadott. (46.) Mindkét czikkelynek a rituale és a liturgia egységének megőrzése a czélja.

Igen számos törvény intézkedik a fegyelemről és a papok vétségeiről. Az iszákosságra és a lakmározás divatjára nézve jellemzők a 47—48. czikkelyek. Ha egy pap lakomán vagy calendákon azt látja, hogy vannak, kik italra kényszeritik a többit, rójja meg őket, és ha nem hallgatnak reá, vádolja be az esperesnél, ki őket hét napi vezeklésre bünteti. Ha a pap ilyenkor nem távozik, felfüggesztetik tisztjétől és 40 napon át vezekel. Ha pedig a pap maga is leitat, vagy őt leitatják, letétetik. Aki részeg papot talál, egy pensát kap tőle, az esperestől ilyen esetben hármat. Volt tehát külön indok az ilyen iszákos papok följelentésére. Úgy látszik, későbbi határozat az, amely már csak azt a papot itéli leteendőnek, ki másodszor is ebbe a bünbe esett. Ha nemes itat le valakit, vagy leiszsza magát, 40 napig vezekel, ha megátalkodottan megmarad e bünben, kiátkozzák.

A részegség az egyik nagy bün, a másik, melynek elterjedését számos kánon bizonyitja, és mely a coelibatus előrehaladásával szükségkép mindjobban lábra kapott, a concubinatus. Azt a papot, ki ágyast tart, le kell tenni. (55.)

Ha papot tolvajlás miatt bevádolnak, a püspök vagy az esperes a birája. Ha bünös, letétetik és elveszti vagyonát, ha nincs semmije, eladják őt szolgának. (57.)

Ne legyenek a papok se korcsmárosok, se uzsorások. Ha pap iszik a korcsmában, leteendő, ha világi ember, nem fogadják el őt többé tanúnak. (58.)

Pap ne legyen tanú sem a haldokló végrendeleténél, sem eskünél, sem a biróságnál (59.) Az a pap, ki nem jelenik meg a püspök zsinatján, letétetik. (64.)

Gazdasági tekintetben fontos, hogy a papok termésükből és nyájaikból nem adnak tizedet, kivéve annak a lelkésznek járó negyedét. (61.) A papi lakás a templom mellett legyen. Az egyház szolgái, ha tulajdon ökreikkel mívelik a földet, az aratásnak felét kapják, ha urok ökreivel, csak egy harmadát. (63.)

A papok társadalmi állására vet fényt az a törvény, mely szerint annak a papnak a fiai, aki maga az egyház szolgája volt, ne legyenek szolgák, hanem az egyház szabadjai közé vétessenek föl. (29.) Pap már nem lehet szolga, ezért urának beleegyezése nélkül szolgát nem szabad

fölszentelni papnak. (30.) Ugyanabból következik, hogy »aki másnak rabszolgáját vagy cselédjét, olyant, ki urától annak jóváhagyása nélkül nem távozhatik, vagy a várak népéből valót pappá tesz, vagy deákká, urának tudta és beleegyezése nélkül, váltsa őt meg és fizessen azonfelül 50 pensát.« (65.) Nem igen akarták a klérust ily alant álló elemekkel megszaporitani; másrészt meg útját állották annak, hogy a szolgák és szolgáló népek ily úton egykönnyen jussanak szabadságra.

Most már külön egyházi törvényszékek állanak fenn és a kánoni jog kifejtésével mind több világit is vonnak oda, oly ügyekben, melyek természetüknél fogva kánoni biróságot is követelnek. Ilyent ez a zsinat hármat jelöl meg: a megrontást, varázsolást; a házassági ügyeket és az emberölést.

Ha valakire rábizonyitják, hogy megrontó (maleficus), a kánonok szerint vezekeljen. Ha a vád nem bizonyitható, a vádlottat éri ez a büntetés. (50—51.)[1]

Ha egy asszony elhagyja urát, két izben vissza kell őt adni. Harmadizben, ha nemes, vezekelnie kell és nem léphet más házasságra; ha közrendü, el kell őt adni és nem szabad őt kiszabaditani. Ime, az egyház sem vonhatja ki magát a rendi különbségek elismerése alól.

Ha valaki rábizonyitja nejére, hogy házasságtörő, ha akarja, más házasságra léphet. Ha a nő nemes, vezekel és nem léphet uj házasságra, ha plebejus, örök szolgaságra eladatik. Ha azonban a férj nem bizonyithatja be vádját, őt ugyanaz a büntetés éri és a nő uj házasságra léphet.

Ugyanaz a büntetés éri azt a férfit, ki másnak nejével, vagy azt a nőt, ki másnak férjével vétkezik.

Aki leányt rabol vagy erőszakot követ el, ha nemes, a kánonok szerint vezekel és birságot fizet. Aki nem fizetheti, László király ítélete szerint megnyiratik és eladatik. Más jegyesének erőszakos elrablója, ha nemes, az előbbi büntetésen fölül nem léphet házasságra, ha pedig nem fizetheti meg a birságot, örök szolgaságra eladatik.

Arra is volt eset, hogy a férj annyira meggyülölte feleségét, hogy inkább lemondott szabadságáról. Az ilyennek meg kellett maradnia a szolgaságban, a nő pedig ujra férjhez mehetett. (52.)

Az emberölő az ancorai zsinat határozatai szerint vezekel.

Láttuk, hogy Kálmán törvénye megtiltotta a zsidóknak keresztény szolgák tartását. A zsinat ezt a tilalmat kiterjeszti a béresekre, cselédekre is. Azonfelül megtiltja, hogy a keresztények megvegyék a tőlük megvetett húst. (60.)

Annyi volt az előirt vezeklés, hogy minden püspöknek városában két házat kellett rendelni a vezeklők részére. (49.)

Fenmaradt még egy más zsinati törvénykönyv is, körülbelől ugyanazon időből, mely részben kiegésziti és szabatosan körülirja az előbbi

[1] Striga nem fordul elő. A Kálmán törvényét tehát az egyház is elfogadta.

zsinat határozatait. Meglehet, hogy ezek a határozatok azon időkből valók, midőn Cono püspök és cardinalis, bejárva a keresztény országokat, hogy V. Henrik ellen izgasson, ki Paschalis pápát elfogatta, Magyarországon is zsinatot tartott.[1]

Ismét kitünik, mennyire elismeri a nemzeti egyház a király felsőségét és mennyire szivén viseli birodalmának megszilárditását. »Az apostol felhatalmazásából szorosan meghagyjuk és eléirjuk, hogy királyunk üdvéért és birodalmának állandóságáért naponkint imádkozzanak minden templomban.« (1.) A király elleni összeesküvés, vagy csak annak kisérlete, vagy az abba való egyezés vallás elleni bűn. A bűnös anathema alá vettetik és a hivők közösségéből kizáratik. Ugyanaz a büntetés éri azt is, ki erről valamit tudott és bár bebizonyithatta volna, nem jelentette föl. (2. 3.)[2] Meglehet, hogy Álmosnak cselszövényei bátyja ellen tették szükségessé a régi törvények erőteljes megujitását.

A papok házasságára vonatkozó szabályok némileg megszigorittatnak. A második házasságra lépők, továbbá akik özvegyeket s elváltakat vesznek nőül, megfosztatnak az egyház világi javadalmaitól és minden egyházi méltóságuktól. (8.) A püspök csak úgy avathat valakit diaconussá, vagy magasabb fokra, ha az önmegtartóztatást fogad. Ha az illetőnek neje van, annak is hozzá kell járulnia ehhez és ugyanezt igérni. Házas papnak vagy diaconusnak csak úgy szabad az oltárnál szolgálnia, ha előbb nejének, aki szintén önmegtartóztatást fogadott, külön lakásáról és kellő ellátásáról gondoskodott. »Azok is, akiknek feleségük van, legyenek, mint akiknek nincsen.« (9—10.)[3]

Viszont az ágyasságra vonatkozó tilalom némileg enyhittetik. Az ezen bűnben leledző papot az előbb idézett törvény szerint (55. p.) letették. Az ujabb szerint el kell távolitani tőle az ágyast és ha vezekelt, ismét szolgálhat az oltárnál.

Aki eladja az ünnepeket (l. föntebb 44. p.), az négyszeresen fizesse meg, amit kapott és vezekeljen. (12.)

Igazán a magyar viszonyoknak megfelelő az a pont, amely szerint az a falu, amelyben templom van, ne távozzék el az egyháztól, külömben 10 pensányi birságot fizet.

A laikusok házasságára, a házasságtörésre és leányrablásra vonatkozó határozatok megfelelnek a régebbieknek. A házasság felbonthatatlansága mind inkább előtérbe lép. De a papi házassággal való ily részletes és beható foglalkozás, továbbá a házasság felbonthatatlanságának elve, szükségkép a házasságkötés módjára forditotta az egyház figyelmét. Ezt is

[1] Ekkehardi Chronicon. 1116. »Dominus Praenestinus excommunicationis sententiam in regem dictavit, et eandem in Grecia, Ungaria, Saxonia, Lotharingia, Francia, in quinque conciliis continuavit.« Mon. Germ. VI. 251.

[2] V. ö. Szent-István decr. 17.

[3] Pál apostol lev. a korinthusiakban. I. 29.

régebben nem szabályozta más, mint az ősrégi szokás, melynek mai napig is annyi hagyományos szertartás mutatja költői, symbolicus tartalmát. Addigi törvényeink szólnak ugyan keresztségről, temetésről, de esketésről soha. Most az egyház a családalapitás ez ünnepére is ráteszi a kezét. »A szent zsinatnak tetszett, hogy minden házasságkötés az egyház szine előtt, a pap jelenlétében, alkalmas tanúk előtt, valami átadási jellel, mindkét fél beleegyezésével történjék, különben nem házasságnak, hanem fajtalanságnak tartandó.« (15.) [1]

*

Ha nem a részleteket tekintjük, hanem magának az egész szervezetnek lényegét, két főjellemvonását emelhetjük ki a Kálmán uralma és befolyása alatt létrejött egyházi alkotmánynak.

Az egyik az, hogy az István által megalapitott nemzeti egyház, melynek a szent király csak mintegy tetőzetét alkothatta meg, és amely ennek következtében a későbbi idők viharaiban nem egyszer állott közel az összeroskadáshoz, csak most vált a nemzet egész testét befedő, amellett mélyen a lelkekben gyökerező intézménynyé, geniális vázlatból egy nemcsak hatalmas arányú és müvészi kivitelű, hanem egyúttal igen szilárd alapon nyugvó, aczéloszlopok által tartott épületté. A királynak és az egyháznak közös parancsa kötötték a világi hivőt a lelkészhez, a plébánost az espereshez, a barátot az apáthoz, az apátot és esperest a püspökhöz, a püspöki kart a metropolitához, az esztergomi érsekhez. A hierarchiának ez a palotája annál szilárdabb és hatalmasabb volt, mert minden egyházi fok egyenes érintkezésben állott a világi renddel, mindegyik szellemi hivatása mellett állami, birósági, közigazgatási feladatok teljesitésével is meg volt bizva. Amellett, hogy az általános római egyház tanait követte és hirdette, hogy buzgó előharczosa volt a katholikus egyház egységének, saját szervezetében, fegyelmében annyi tekintettel volt az itt élő viszonyokra, annyira megfelelt a királyság és nemzet érdekeinek, hogy méltán lehetett nagy kiváltságokkal felruházott, kiterjedt autonomiával biró nemzeti egyháznak tekinteni.

Egyetemes históriai szempontból még fontosabb az a jellemvonás, melyet a magyar királyoknak, mint az egyház nemcsak névleges, hanem igazi patrónusainak hatalmában találunk fenn. Igaz, azt a független, büszke magatartást, mely László királyunkat élete utolsó szakában a reformáló pápasággal ellentétes táborba kisérte; a királynak azt a korlátlan rendelkezési jogát, melyet az ősöktől örökölt és melyet a Regia Libertas-nak, a királyi szabadságnak nevezett, utódja nem tartotta fenn egész hajthatat-

[1] Ezt a zsinati törvénykönyvet is a Pray-codex tartotta fenn, XIII. századi irásban. Ha ez az utolsó pont nem későbbi toldalék, Magyarország a házasságkötés egyházi szabályozásával nagyon megelőzte szomszédjait. Lengyelországban és Sziléziában csak 1197-ben rendelte el az egyházi házasságkötést Péter pápai legátus. Hefele, Conciliengesch. V. 767. l.

Et ex auctoritate aptli p regis nri salute 7 regni ei stabilitate in oib condic ecclesiis orandu censem 7 distriete pcipimus. Vt siqs 9 regis salute aut dignitate qlib in aliqd cospirauit aut cspirare aliqd temptauit seu reptauit sciẽs csenserit. anathematizet. 7 oium fideliu comunione priuetur.

Vt siqs huiũ mi aliquẽ nouit 7 pbare ualens no indicauit pdicte subiaceat dampnationi.

Vt si qua mulier auro suo fugit red datur ei. 7 quocies fugit restituatur ei. qr scptum ÷. qd ds coniuxit ho non separet. Vt siqs uxore suam coram legib adulteram pbauerit. ipsa penitencie subiaceat. 7 postea si uoluerint reconcilientur. alr innupti [pmaneat]

Vt siqs sponsam altius rapuerit. sponso reddat. raptor u legibus subiaceat.

Vt siqs uxore exosam habens sponte seruituti se subdiderit ut ab exosa separet. uxor eu salua libtare seqt. alr innupti permaneant.

Vt clici bigami 7 uiduar ac repudiatar mariti temporalib eccle bnficiis 7 cẽtis dignitatib ecclasticis puentur.

Vt null epo aliquẽ pmoueat clicor ad diaconatũ nisi alr nisi p cõtinencia uouerit. 7 si uxore habuerit ex ei fiat cosensu idem pmittentis.

Vt null coniugat pbr aut diaconus altari deseruiat n p uxori cocedenti. 7 cõtinenciã uouenti locũ separatũ. 7 necessaria uite tẽpalis puideat. 7 scdm aplm habẽs quasi nõ habente se esse intelligat.

Vt null laic eccle potestate

Si pbr altari habeat deseruiens cõcubinam habuerit illa auferat. ipe u iuxta pceptũ epi fructu pacto peni tencie ad ministrandũ altari restituat eccle.

Vt nulla inqua ÷ eccla ab eccla longius nõ recedat. qd si recesserit. x. pensas psoluat 7 redeat.

Si qs festa uendiderit. pciu acceptũ qdruplo restituat. ipse u penitencie subiaceat.

Si qs de septas festiuitas nõ celebrauit. sic iudicet ieiu. si liber ÷ tb dieb peniteat si seruus septẽ plagis mulctet.

Placuit scẽ synodo ut omnis coniugalis desponsatio incõ specti eccle psente sacdon corã ydoneis testib aliq signo subarrationis ex consensu utriusq fieret. alr nõ coniugium s opus fornicariũ reputetur.

Zsinati végzések a Pray-codexből.
(A Magyar Nemzeti Múzeumban.)

lanul. Abban az időpontban, midőn a nyugoti kereszténység épen a pápaság szellemi vezérletének elismerésében találta meg egységét, e jogok törhetetlen, betüszerinti fentartása egyértelmü lett volna a nemzetnek elpártolásával Rómától, a schismával. Ezt legtudósabb, bölcs királya nem akarhatta. Tudománya, bölcsesége azonban megtalálta azokat az egyszerü feltételeket, melyek alatt a római szék iránti igaz tisztelettel megfért a magyar koronának minden lényeges joga.

Irásban ez a megegyezés nem maradt fenn. Valószinü, hogy az investiturára vonatkozó ponton kivül mást nem is foglalták irásba, hanem a királyság és a pápaság érintkezésében fejlődött ki az a gyakorlat, melyet mindkét fél törvényesnek ismert és mely Magyarország egyházi alkotmányát és annak békéjét századokon át megóvta.

Orbán pápának már többször idézett leveléből kitünik, hogy csak királyi engedelemmel léphetett a pápai szék legatusa a magyar földre. A király ezen fontos és a pápa által is elismert jogaiból folyt valószinüleg az is, hogy senki se fordulhatott a pápához a király engedelme nélkül, és senki sem állhatott egyenes levelezésben a pápával, ha a király nem tudott felőle.[1] Azt is láttuk már, hogy az investitura kérdésében a király teljesen fentartotta kinevezési jogát. Azt pedig, hogy e jog gyakorlását a kánonok szabályaihoz igérte alkalmazni, korlátlan hatalma egy igen üdvös megszoritásának tekinthetjük. Ezen két pontnak lényeges tartalma az: hogy a pápa csak a király tudtával és beleegyezésével érintkezhetik az országnak bármi rangu és rendü lakosával.

A királynak a nemzeti egyház fölött gyakorolt jogára nézve magok a zsinatok nyújtanak felvilágositást. Mindenben az ő karjához fordulnak, mihelyt kivitelről, végrehajtásról van szó. Az egész egyházi befolyást a királyi hatalom megszilárditására ajánlják fel. Világos tehát ebből, hogy a magyar nemzeti egyház zsinata nem tilthatott el semmit és nem hagyhatott meg semmit a király hozzájárulása nélkül. A mi pedig az egyházi administratiót illeti, az nemcsak hogy a királyság világi törvényeinek végrehajtására van kötelezve, hanem még a szorosan hitbeliekben is a király tetszéséhez van kötve. Igen fontos e szempontból, hogy a püspök köteles volt minden kiátkozást bejelenteni a királynak.[2]

Ebben a négy pontban találjuk meg a magyar egyház önállóságának biztositását kifelé, a királyi suprematia biztositását a nemzeti egyház fölött. Ezekhez tértek ismét vissza mindig, valahányszor egyik vagy másik félnek túlzó hatalmi vágya megbontotta a Kálmán bölcsesége által felállitott egyensúlyt. Ezek a gyakorlati szabályok elég erősek voltak egyaránt távol tartani Magyarországtól az egyházi szakadásnak és a római despotismusnak veszélyeit.

[1] Angliában legalább ez volt a tartalma a legatusok fogadására vonatkozó királyi jognak. Stubbs, Constitutional History. I. 285.

[2] Synodus Strigon. Prior. 34.

Világos, hogy az ezen szabályok és törvények alatt élő papságnak életében, tudományában hasonlóvá kellett válnia ahhoz, mely akkor Európa többi népeinek szellemi és erkölcsi tekintetben igazgatója volt. Mennél inkább azon volt a törvényhozás, hogy fölöslegessé tegye a külföldi beavatkozást és a külföldi bevándorlást, annál jobban kellett arra törekednie, hogy magában a belföldi egyházi rendben meglegyen az oly fontos feladataihoz mért tudomány és erkölcs. És ha erkölcs dolgában lehetett is

A Hartvik-legenda utolsó sorai.
(A Magyar Nemzeti Múzeum codexéből.)

várni valamit a szigorú parancstól; tudományban csak a tanitásnak és a példaadásnak lehetett gyümölcse a haladás.

Példát a királyon kivül, kit nemcsak »igen győzelmes«-nek neveznek, hanem »könyves«-nek is, »a ki csodálatos szentségének fényével tündöklik a világ előtt,«[1] első sorban a főpapok szolgáltattak. Ezek közül soknak nevét ismerjük az oklevelekből, de tudományos jelzője csak egynek maradt:

[1] 1111. évi zobori oklevél. Kiadta Fejérpataky, i. m.

Lőrincz esztergomi érseknek, »ki bőven el van árasztva a philosophia gazdag forrásaival.« Nem is lehetett, hogy a nagy egyházi küzdelmek ezen korában, oly király szeme alatt, minő Kálmán volt, a magyar főpapság ne vegye ki részét az akkori világ tudományos törekvéseiből. Arduin győri püspököt tartják annak a Hartviknak, ki megirta István királynak sokszor interpolált, eredeti alakjából majdnem kivetkőztetett nagy legendáját, és művét Kálmán királynak ajánlotta fel. A püspök panaszkodik, hogy öreg létére már sokat elfelejtett a Priscianus grammaticájából. Nem is irja meg mind azt a mit tud, hisz »Magyarország számtalan bölcset táplál,«[1] ki ezt jobban megirhatja.

. Úgy volt: a magyar papi rendnek deákká kellett válnia. Deák nyelven kellett beszélniök, a zsinat törvénye szerint deákúl olvasni a breviariumot, deákúl végezni a liturgiát. A mellett azonban hivatásuknak csak úgy felelhettek meg, ha a hiveknek ezek nyelvén magyarázták az igét. A szent beszéd, a zsinat szerint, köteles részévé vált az isteni tiszteletnek. A magyar nyelvbe ily módon hatolt be a vallásra vonatkozó szókincs; a magyar szellemet ily módon hatotta át a római egyháznak erkölcsös, vallásos tartalma.

*

Ezt az ily módon szervezett és körülhatárolt egyházat Kálmán még kiegészitette. Ő volt az, ki az István alapitotta veszprémvölgyi görög apáczaklastromot, a viszonyok változásához képest, új, de már deák oklevéllel, megerősitette. Ő az utolsó nagy fundator az Árpádok között: a nyitrai püspökség az ő alapitása. István müvét ezzel tartották befejezettnek.

Terjeszteni akarta másfelé is. Alig szenved kétséget, hogy az esztergomi érseknek, a magyar egyház primásának, hatóságát ki akarta terjeszteni Dalmácziára is. Hanem a régi spalatoi-salonai érsekségnek, melyet a hagyomány szerint még Péter apostolnak egy tanitványa alapitott, egy aránylag új metropolis alá rendelése épen nem volt könnyű dolog. Látjuk ugyan, hogy az esztergomi érseknek, Lőrincznek prépostja Theobald, részt vesz az 1106—1111 közt tartott zárai zsinaton,[2] azt is látjuk, hogy az arbei egyháznak adott kiváltságot nemcsak Lőrincz irja alá, hanem meg van nevezve benne minden magyar püspök a dalmácziaival együtt. Szembetünő továbbá, hogy ez az arbei kiváltságlevél nem más, mint a magyar egyházi jogoknak kiterjesztése oly területre, mely eddig más nemzeti egyházhoz tartozott.[3] A traui kiváltságlevélből az is kitünik, hogy a király fenntartotta magának a püspök kinevezését, úgy mint Magyarországon. Hanem épen ez az egyenlősités, ez a beolvasztás sehogy sem lehetett a pápaságnak kedvére. És habár csak Kálmán unokaöcscsének, II. Bélának idejéből értesülünk a pápa állásfoglalá-

[1] Legenda, 24.
[2] Farlati, Illyricum Sacrum. V. 53. és 235.
[3] »Ut qua libertate fruuntur clerici Hungariae, fruantur et clerici Dalmatie.«

A veszprémvölgyi apáczák alapitólevele 1109-ből.

A görög szöveg forditása:

Az atyának és a fiúnak s a szentléleknek nevében én keresztény István s egész Magyarország királya elrendelem a szentséges istenanya székhelyi monostorának épitését, fölszerelését és eltartását Veszprémben és abban az apáczák halhatatlan seregét a magam, feleségem s gyermekeim és az egész haza üdvéért s adok azon monostornak évenként kilenczedet örök birtokokkal együtt. Annak a két falunak pedig ez a neve: az egyik [illegible] Ugyanaz a szent király adott egy Obada nevezetü szigetet és vele adta a Dunán tul Zamtov falut harmincz telekkel és lelkészséggel. Ugy szintén azon monostor fölszentelésekor husz telek van azon faluban, tizenkét halász, a falu egész földe az apátnő uradalma a határban, a melyeknek határa igy kezdődik: felülről a falu végén (van a) határkő, innen keletre megy azon földhatárhoz, melyet közönségesen erhat-nak[1]) hivnak, innen megy két földhatárhoz, innen a három földhatárhoz, ezután déli irányba megy s a nagy úthoz csatlakozik, innen a dombokhoz megy s ott áll a határkő, melynek balvan[2]) a neve; innen a nagy út mellett visszafordúl és folytonosan a földhatárokon keresztül azon berekig ér, mely a Duna folyama mellett fekszik s ott van a földhatár és igy határolódik. Az egész vásárvámot és azon falu egyéb haszonvételét megszabta. Továbbá a szent király adott egy Sild nevezetü szigetet földekkel s állóvizekkel egyetemben s tiz telket barom tartásra s azon szigetben van nekik kecsegehalászuk, de a föld nem közös. Továbbá adta Sorlous falut méhtenyésztésre, de a föld nem közös. Továbbá adta a szent király Girinchar falut ugyanazon engedélylyel, de a föld nem közös. Mindezen birtokoktól az apátnőnek nem jár fuvaros, hanem csupán hatvanhárom ácstelek s két kovácstelek, egy esztergályos és egy kapás, a többiek mindannyian vagy vinczellérek, vagy szántóvetők s más robotot teljesitők. Továbbá adta a szent király a Modochea révet, melyet choná-nak hivnak, vizafogó helylyel s a Szent-Máriának szolgáló apáczák szükségére. A régi oklevelet pedig mely a monostor szerzőjének nyelve szerint görögül iratott, azért jegyeztük föl, hogy a régi és új egyezéséből az igazság bizonyos volta kitünjék, jóllehet a pécsi püspök vizsgálata szerint hozzáadtak egyet mást az ujhoz, a mi nem található a régiben s a melyekkel a szent egyház időfolytán gyarapodott. Ha pedig bárki bármit azok közül, melyeket ez oklevél magában foglal, a mint Szent-István király oklevelében láttuk, megkissebiteni merészkednék, azt az igaz biró Istennek s a Szent-Máriának, Isten minden apostolának és minden hivének átka terhelje, mint a hogy a régi oklevélben irva van s az ország azon törvénye szerint bünhődjék, mely az Isten egyházának pusztitásáról szól.

[1]) érhát. [2]) bálvány.

A veszprémvölgyi apáczák alapitólevele 1109. évből.

A szöveg olvasása:

† Ἐν ὀν(ό)ματι τοῦ π(ατ)ρ(ὸ)ς καὶ τοῦ ὑιοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πν(εύματο)ς ἐντέλλομαι ἐγὼ Στέφανος χριστιανὸς, ὁ καὶ κράλ. πάσης Οὐγγρίας ποιοῦντα
καὶ διοικοῦντα καὶ καταστένοντε τα *(igy)* τω μον

αστήριον τῆς ὑπεραγίας Θε(οτό)κου τοῦ μ(ητ)ροπολίτου τω εἰς τῷ Υεσπρὴμ καὶ ἐν αὐτῷ ἀθνώως πλῆθος μοναζουσῶν ὑπὲρ τῆς ψυχηκῆς … eiusdem mo-

nasterii XX mansionef, funt etiam in eadem uilla XII. pifcatoref, tota terra ipsius ville dominium abbatiffe est in metif quarum meta fic incipitur: a parte fuperiori
in fine eiusdem ville meta

lapidea, de inde uadit ad orientem ad metam terream, que vvlgariter Erhat vocatur, de inde uadit ad duaf metaf terreaf, de inde uadit ad tref metaf terreaf,
posthec uadit ad partes

meridionalef et ad magnam viam iniungitur, de inde uadit ad monticulof et ibi ftat meta lapidea, que baluan uocatur, de inde reuertitur iuxta viam magnam
et ueniet affidue

per metaf terreaf ad nemuf, quod iacet iuxta fluuium Danubij et ibi meta terrea et fic terminatur. Totum teloneum fori ac aliaf utilitatef eiusdem uille con-
ftituit. Item fanctus rex dedit

quandam infulam Sild uocatam cum terris et lacunif et X manfionef ad procuracionem pecudum et in illa infula habent pifcatorem fturionum, sed terra non est
communif. Item dedit villam

Sorlous ad procurandaf apef, fed terra eft communif. Item dedit fanctus rex uillam Girinchar in eadem libertate, sed terra est communif; ex omnibus poffeffioni-
bus iftif non habet abbatiffa

aliquos feruientef cum equif, nisi folummodo LX et tref manfionef carpentariorum et duaf manfionef fabrorum et unum tornatorem et custodem lagenarum, ceteri omnef
funt uel vinitoref, uel ara-

toref et alia feruicia exhibitoref. Item dedit fanctuf rex portum Modochea, qui Thona uocatur cum defcenfu ad pifcacionem vfonum et ad opus monalium
fancte Marie seruien-

tium. Vetus autem priuilegium iuxta linguam auctorif monafterii grece fcriptum ideo adnotauimus, ut ex concordia ueterif et noui cognofceretur certitudo
ueritatif,

licet iuxta inuestigacionem Quinqueecclesienfis episcopi appofita fint quedam in nouo, que non inueniuntur in ueteri et que fancte ecclesie acereuerunt in proceffu temporif.
Quicumque autem aliquid

de hif, que in hoc priuilegio continentur, sicut vididimus *(igy)* in priuilegio fancti regif Stephani, prefumpferit minuere, malediccioni iusti iudicif dei et fancte
Marie et omnium

apostolorum et omnium fidelium dei, ficut in ueteri priuilegio fcriptum est, fubiaceat et legem regni de peruafione ecclesie dei perfoluat.

A VESZPRÉMVÖLGYI APÁCZÁK ALAPITÓLEVELE AZ 1109. ÉVBŐL.

(A m. kir. országos levéltárban)

Az Athenaeum nyomása.

Az Athenaeum kiadása.

sáról az esztergomi érsekség igényeivel szemben, a spalatoi szék védelmére,[1] mégis világos, hogy ennek az egyesitő törekvésnek az eredete visszaér Kálmán kormányáig. Az egész magyar királyságnak egységes politikai és egyházi igazgatása volt kormányzásának végczélja. Hanem e roppant feladat megoldásához még az ő hatalma és az ő bölcsesége sem volt elegendő.

VIII. FEJEZET.

Kálmán családi viszonyai. Álmossal való küzdelmei. Halála.

Nem ritkán találkozunk oly történeti egyéniségekkel, kik hirökkel, dicsőségökkel betöltik a világot, törvényeket szabnak nagy nemzeteknek, hanem a mellett környezetöket, azokat, kik szivükhöz legközelebb állanak, nem birják megnyerni, akaratukra hajlitani. E tragikus nagyságokhoz tartozik Kálmán is. Öcscsének, Álmosnak ellene folytatott ádáz harcza nemcsak életét mérgezte meg e nagy uralkodónak, hanem megszeplősitette emlékét, beszennyezte hagyományát.

Kálmán és Álmos közt kezdettől fogva nem volt meg az a testvéri szeretet, mely Géza király és László idejében oly nagy erőt adott az uralkodó háznak. A személyes ellentétet még fokozta, hogy politikailag is külömböző táborokhoz tartoztak. Álmos ugyanis, mint láttuk, igen szoros viszonyban állott Henrik császárral. A király nem hagyta meg öcscsét Horvátországban, tán azért, mert ott önálló politikát folytatott IV. Henrik érdekében, hanem a régi, Tiszántúli herczegséget bizta kormányára. Mint Endre és Béla idejében, most is a király házassága, fiának születése volt a nyilt ellenségeskedésnek oka. A keresztes hadak kivonulása után »némely gonoszok ördögi csellel vádaskodni kezdtek. Azt mondták a herczegnek : uram, a király cselt sző ellened, el akar fogni. A királynak pedig azt mondták : a herczeg ellened tör, tudd meg, ha nem vigyázol, halál fia vagy.« Mind a két fejedelem még meggondolatlan, könnyen fellobbanó ifjú volt, és a gyanakodás háborúba űzte őket. »A király megindult seregével a herczeg ellen, és eljött Várkonyba, szembe vele jött a herczeg, közben volt a Tisza. A hű magyarok pedig fegyverszünetet követeltek tőlök, hogy azalatt a béke felől tanácskozzanak. Igy szóltak: Minek verekedjünk? Ők megtámadnak, elesünk, és ha megmenekülnek elszaladnak. Úgy harczoltak a minap atyáink vagy testvéreink az ő atyáikkal és testvéreikkel, és igy pusztultak el. Mi nem tudjuk a csatának okát, de ha ők meg akarnak vivni, vivjanak meg ketten, és a ki győz, azt elismerjük urunknak. Ebben meg is állapodtak és a főemberek vissza-

[1] Incze pápa levele, 1138 május 24. Fejér, Cod. Dipl. II. 114.

tértek a táborba. Grak megmondta a királynak, Ilia pedig a herczegnek, mit határoztak, és igy a testvérek, kénytelen kelletlen, békében maradtak.«[1]

A magyar urak, kik eddig mindent elkövettek, hogy a testvérek harczai ne tegyék tönkre a nemzet egységét, most harcz nélkül is czélt értek. A két testvér közt még nem választottak: László régi hivei nem akartak kardot rántani annak kedves öcscse ellen, ki fenntartotta hagyományát, és a ki valószinüleg, mint sokkal gyengébb egyéniség, inkább simult környezetéhez, mint szellemileg annyira fölötte álló bátyja.

Hanem az események, az 1100. évi törvényhozás, Horvátország lecsendesitése, Dalmáczia meghóditása csakhamar megmutatták minden igaz magyarnak, kibe vesse reménységét, bizalmát. Mert mig Kálmán annyit gondolkodott és tett, Álmos tétlenül ült tiszai birtokán. Csak miután 1104-ben nőül vette Predszlavát, a kievi nagyfejedelemnek, Szvjatopolknak leányát, rázta fel magát nyugalmából. Elment régi szövetségeséhez, IV. Henrikhez, Németországba. Hanem az öreg császár akkor halálos harczban volt hálátlan fiával. Álmos sem tehetett másként, mint hasonló helyzetben Salamon: békét keresett. Kálmán ezt megadta. (1106.) A herczeg azonban nem birta tovább tűrni most már kétszeresen megalázó helyzetét: elmenekült Lengyelországba, sógorához, a derék, vitéz III. Boleszlóhoz.

III. Boleszló ezüst pénze.

A lengyel herczeg épen a pomeránok elleni diadalmas hadjáratról tért vissza, midőn Álmos vendégszeretetéhez és barátságához fordult. Ez a viszony különben hagyományos volt az Árpád és a Piaszt-dynastia fejedelmei között; mindegyik fél megszokta, hogy biztos asylumnak tekintse a másiknak földjét, hol hont talál, mig erős segitséggel vissza nem térhet. Boleszló is fel karolta sógora ügyét. »Kálmánnak, a magyarok királyának, ki minden akkori király fölött kitünt tudományával, megüzente, mikor és hol találkozzanak tanácskozás végett. De Kálmán, félve attól, hogy cselt vetnek, nem jött el.«[2] Utoljára mégis a magyar királynak esze és diplomatiája győzött. Több követség váltása után összejöttek, és midőn ismét elváltak, örök barátságot, testvérséget fogadtak egymásnak. Még ugyanazon évben hasznát is vette a magyar barátságnak tulajdon testvére, Zbignev ellen, ki idősebb volt nála, de nem törvényes ágyból származó, és épen úgy zaklatta örökös fegyverfogással és ellenségeskedéssel nagylelkü öcscsét, mint Álmos Kálmánt. Magyar és orosz sereg jött az országba, és Zbignev, ki előlök »megszaladt, mint a szarvas« megalázta magát Boleszló előtt és bocsánatot nyert.

Hasonlóan alakult Álmos sorsa. A két uralkodónak megegyezése után lengyel csapatokkal, — tán Zbignev embereivel — és magyar hiveivel betört az országba, és hatalmába keritette Aba-Ujvárát. »A király

[1] Bécsi képes krónika. 65.

[2] Gallus, Chronicae Polonorum II. 29. Mon. Germ. IX. 456.

ennek hallattára ostrom alá fogta a várat. Másnapra ki volt már tüzve a a roham. Ekkor a herczeg lóra kapva, egyedül kiment a vár kapuján és gyors vágtatással a király tábora felé indult. És midőn a király sátra elé ért, leszökött lováról, bátyja lábai elé borult, és mindenki előtt nyilvánosan bünösnek vallotta magát.«[1] Álmos tudta, a nagylelkűségnek milyen végtelen kincse rejtőzik az ő zordnak látszó testvérében. A király, mindenkinek várakozása ellenére, nemcsak Álmosnak bocsátott meg, hanem az ő közbenjárására még a vele volt magyarokra is kiterjesztette kegyét. Álmos ezentúl is nagy földeknek maradt birtokosa, melyeknek egy részét a dömösi prépostság javadalmazására forditotta, de külön országrészt nem biztak reá. Felségjogokat az országban egyedűl a király gyakorolt.[2]

A szerencsétlen herczegnek igy sem volt maradása. Ujra V. Henrikhez fordult, ki ezalatt látszólagos egyetértésben a pápával megszilárditotta hatalmát és égett a vágytól, hogy ismét kelet felé kiterjeszsze birodalmát, mint a hogy nagyatyja tette. A magyar háború különben is népszerű volt a németek előtt, tudjuk, hogy az ide tóduló német keresztesek előtt nagyon mindegy volt, magyart ölnek-e, vagy törököt, és az a mód, melylyel Kálmán e rablókkal elbánt, szükségkép még fokozta a magyarok elleni gyűlöletet. Politikai szempontból a király és a fejedelmek zokon vették Kálmánnak, hogy Dalmácziában oly területet hódit meg, melyre a német birodalom igényt tartott. Csehországba már is sikerült a német királynak egészen hozzá szító hűbéres fejedelmet helyezni, miért ne történjék ez Magyarországon is, a hol szintén jelentkezett egy már régóta a németekhez hajló trónkövetelő?

»Ebben az időben viszály támadt Kálmán pannoniai király és öcscse Álmos közt, azért, mert ama nép joga szerint mindegyik jogot tartott a királyi méltósághoz. Álmos megfosztva birtokaitól és herczegségétől, mely neki a magyarok közt közvetlen a király után következést adta meg hatalom és dicsőség dolgában, Henrik királyhoz menekült, és a fejedelmi tanács fülei előtt nem máskép panaszkodva, mint egykor amaz Atherbal, a római birodalom hatalmát iránta való részvétre és oltalmazására akarta hajlitani.[3] E panaszok arra birták Henrik királyt, hogy Magyarországot megtámadja. Ehhez járult még az is, hogy Kálmán átlépte birodalmunk határait a tengermelléken.«[4] Ez a német hivatalos felfogás. Hibássága már abból is kitünik, hogy Álmost egyenlő jogunak mondja Kálmánnal. Az egész csak ürügy volt a hatalmasan eltörekvő magyar királyság visszaszoritására, ha lehet, hűbéressé tételére.

Az annyi polgárháború után ismét egységre jutott szent birodalomnak hosszú idő után ez volt az első közös vállalata. Ha sikere megfelel a

[1] Bécsi képes krónika, a 65. fej. végén.

[2] Gallus i. h. hasonlóan adja elő Zbignev sorsát. Kapott birtokot, »sed ut miles, non dominus.«

[3] A hasonlat Sallustiusból van véve, ki elbeszéli, hogy Atherbál numida király rokona Jugurtha ellen, ki őt országától megfosztotta, a római senatushoz fordult.

[4] Ekkehard, i. h. 1108. év. Mon. Germ. VI. 242.

várakozásnak, a német birodalom új fellendülése, Nagy-Ottó korának visszatérése várható. Ott is voltak a német egyházi és világi fejedelmek nagy számban és különösen a bajor törzs és az osztrák őrgrófság feszitette meg minden erejét.[1] Nem Mosonynak mentek, hol a keresztes hadak véres nyomai riasztottak, hanem Pozsonynak. Kálmán ebbe a várba vette magát és több mint egy hónapon át (szeptember, október folyamán) diadalmasan visszaverte a németeknek és a segitségökre siető cseh herczegnek, Szvatopluknak minden támadását. Szvatopluknak haza kellett sietnie, mert országába Kálmán hű szövetségese, a lengyel Boleszló csapott be, kinek seregében ott volt a cseh herczegnek öcscse, Borivoi, mint trónkövetelő. A rosz időjárás beálltával a német sereg haza kivánkozott. November 1-én kezdődött a viszszavonulás, »miután nem végeztek semmit.«[2] A nagy vállalat teljes kudarczczal végződött. (1108.) Henriknek kisérlete a következő évben a lengyel herczeggel éreztetni boszúját szintén csak veszteséget hozott reá, és 1110-től fogva a pápával ujra kitört harcza véget vetett hóditási terveinek.

A dömösi egyház alapitása.
(A bécsi képes krónikából.)

Ennyi vereség után Álmos egy időre letett Kálmán uralmának háborgatásáról. A szent földre zarándokolt. Abban az időben lehető legjobb alkalma volt ez egy fejedelemnek, egy időre eltünni az események szinteréről és mégis kimutatni vitézségét, jámborságát.[3] Midőn onnét visszatért, a király jóindulattal fogadta; el volt feledve minden. De a hatalomban nem lehetett többé részesiteni azt a férfiút, ki nemcsak Kálmánnak, hanem az országnak ellenségeivel járt egy táborban. Álmos, mint ama kor urai általában, szenve-

[3] A fejedelmek névsorát l. Giesebrecht-nél. i. m. III. 789.

[4] Ekkehard. i. h.

[1] A krónika 1106-ra teszi Álmos kimenetelét Passauba, aztán beszéli el az abauji eseményeket. Ezek 1107-re estek, mint a lengyel krónikából kitünik. Közvetlen azután szól a jeruzsálemi útról, Henrik császár beavatkozását pedig 1113-ra teszi. Minthogy pedig ennek idejét (1108), pontosan tudjuk világos, hogy a krónika itt hibás; valószinüleg iráshiba: MCXIII, MCVIII, helyett, mi nagyon könnyű. Igy aztán 1107—1113 közt ideje van a zarándoklásnak és sok másnak, mit elbeszél. Tényleg azonban 1107—1108 közt ez sehogy sem mehetett végbe. A zarándoklást tehát a német háború után kell tenni.

délyes vadász volt, és a király megengedte, hogy kénye szerint űzhesse ezt a kedvtelését.

A herczeg monostort alapitott Dömösön, annak a nagy rengetegnek közepén, mely a Duna jobb partján Esztergom, Buda és Fejérvár közt elterült, és mely még a XII. század végén is kedves vadászó területe volt királyainknak. Ezen a kies helyen, szelid dombon, a hatalmas Duna fölött, már régebben is gyakran tartózkodtak királyaink. Béla és László ebből a majorjukból indultak háborúba a németek ellen. »Megkérte a királyt, jőjjön el a monostor beszentelésére, és Kálmán meg is tette. De az udvari emberek bevádolták Álmost, hogy cselt vet a királynak és meg akarja őt ez alkalommal öletni. És ez talán meg is történt volna, ha Kálmánt barátai nem őrzik. Ezen haragra lobbant a király és el akarta fogatni öcscsét. De a tisztelendő püspökök és más derék urak, meg lévén győződve arról, hogy ez a vád hamis, és csak a herczeg ellenségei koholták, közbenjártak a királynál és nem nyugodtak, mig mindketten meg nem esküdtek a békére. A király pedig elbocsátotta a herczeget, hadd vadászszon a Bakonyban. Két jobbágyát küldte azonban vele, látszólag azért, hogy őt megtisztelje, de titkon megbizva őket, fürkészszék ki a herczeg szándékát és ha tovább is fondorkodik, adják értésére. Midőn a herczeg Csórba ért, és sólyma ott egy varjat fogott, oda szólt egyszerü lélekkel a két főurnak: ugy-e ez a varju megesküdnék a sólyomnak, hogy többet sohase károg, ha elbocsátja. Az urak azt válaszolják: a sólyom nem bocsátaná el az eskü miatt, de a varjú meg nem tehet esküt, hisz oktalan állat. Még azon éjjel megizenték a királynak, mit mondott a herczeg.«[1]

Álmos vadászata.
(A bécsi képes krónikából.)

Mindezen könnyelmű és vétkes kisérletek, — mert a krónika adatainak megitélésénél nem szabad feledniünk, hogy annak irója mindenkép szépiti Álmos eljárását — nem ingatták meg Kálmánt öcscse iránti eljárásában. Megelégedett azzal, hogy őt a hatalomtól megfosztotta, de személye

[1] Bécsi képes krónika. 66.

ellen nem tört, kimeritette vele szemben az elnézésnek, a megbocsátásnak minden eszközét. Még az sem okozott külömbséget, hogy Álmos, egészen Salamon módjára, még az ország esküdt ellenségeivel is czimborált, hogy bátyját megfoszthassa trónjától. Pedig az oly uralkodónak, minő Kálmán volt, ki egész erejét országa jobb berendezésére és terjesztésére forditotta, sokszorosan zokon eshetett a hozzá oly közel eső és ellene mégis minden eszközzel törő, a mellett teljesen megbizhatatlan herczegnek veszedelmes zaklatása.

Ha végre is oly tényre ragadtatta magát a nagy király, mely sehogy sem felel meg jellemének, és mely fényes emlékét megszeplősiti, annak okát csak családi viszonyainak alakulásában találhatjuk meg.

Buzilla királyné, Kálmán első neje, 1101-ben ikreket szült: Lászlót és Istvánt. László még gyermekkorában meghalt. Buzilla halála után Kálmán 1112-ben második házasságra lépett Euphemiával, II. Vladimir Monomachos szmolenszki fejedelem, később kievi nagyfejedelem leányával.[1] Az orosz herczegnők abban az időben még gyakran mentek nőül nyugat-európai fejedelmekhez, de ezek a házasságok nem igen voltak szerencsések. Valami daemoni szenvedély uralkodott Rurik unokáin. IV. Henrik császárnak második neje, Vszevolod orosz nagyfejedelem leánya, Praxedis-Adelheid, nemcsak megcsalta férjét, hanem megszökött tőle, egyenesen ellenségeihez állott és nyilvánosan dicsekedett hűtlenségével, házasságtörésével.[2] Kálmán sem volt szerencsésebb. Meggyőződött ifju neje házasságtöréséről. Még akkor is megtartotta elméjének nyugalmát, igazságosságát. »Nem taszitotta el mindjárt magától erőszakos vakmerőséggel: tudta, hogy meg van írva: kiket isten összekötött, ember el ne válaszsza, t. i. törvénytelenül, ok nélkül. Nem is ő vált el, hanem a törvény választotta el attól, kit bűne vádolt, vétke elitélt, kárhozata kényszeritett. A törvény haza küldte a nőt honába. Ki házasságtörésből és házasságtörésben szülte fiát, Boricsot.«[3]

Kálmánnak 1113-ban, midőn ez a katastropha beállott, csak egy törvényes fia volt életben, a tizenkét éves István. Ha ő maga csak annyi bajjal birta lefegyverezni öcscsét, mi vár majd kiskorú fiára. Pedig őt, a még alig negyven éves férfiút, ki tán soha sem volt erős testalkatú, a sok fáradság, gond, erőfeszités testileg már megtörte. Az is világos, hogy mennél közelebbinek látszott a király halála, annál erősebben mozgolódott Álmos és közeli diadalára, királyságára számitó pártja. A maga ellen intézett támadásokat nagylelküen elnézhette, hisz férfiú volt. De fiának maga után bizton, nyugton akarta hagyni trónját. Nem akarta halálos ellenségeinek kiszolgáltatni élete művét. Úgy tett, mint István Vazullal szemben, de mentsége nagyobb, mert fiáért tette, nem idegenért. Hirtelen

[1] Freisingi Ottó. Chron. VII. 21.
[2] Giesebrecht, i. m. III. 653.
[3] Bécsi képes krónika, a 66. fej. végén. Borisz régi orosz név.

parancsot adott ki, hogy fogják el Álmost és kis fiát, Bélát. Képtelenné akarta őket tenni az uralkodásra: megvakittatta mindkettőt.[1] Úgy látszik, hogy Kálmán messze ágazó összeesküvésnek jutott nyomára: három főember, Uros, Vatha és Pál is megfosztatott szeme világától. A vak Álmost elvitték klastromába Dömösbe.

»Ezután a király súlyos betegségbe esett. Volt neki egy Draco nevü olasz orvosa, kiben teljesen megbizott. Ez tapaszt tett a király fülére, mert azt nagyon bántotta a főfájás. A tapasz pedig a fül üregén át kiszivta az agynak jelentékeny részét. Nem birta ki tovább a tapaszt és midőn azt levétette, megmutatta Othmár ispánnak. Az ispán megnézte a flastromot, meglátta rajta az agyvelőt és mondá a királynak: uram, jó lesz az útra készülnöd.[2] Ezen megijedt a király és felsóhajtott. Azután tanácsra hivta az igen gonosz Márkot, Sima fiát, és Achillest Jákó fiát és más ispánokat, kiknek tanácsára a herczeget és annak fiacskáját, kit anyja öléből ragadtak ki, megvakittatta. Azután közülök elküldte Benedeket, Both fiát, hogy a király halála után tartsa fogva Álmost, hogy ne léphessen a trónra. A herczeg pedig Benedek érkezésekor a monostor előtt ült jajgatva. Midőn hallotta a lovak gyors dobogását, megsejtette, hogy veszélyben forog, bevezettette magát a monostorba és kezében tartotta Szent-Margit oltárát, bizva abban, hogy isten és szentjei iránt való tiszteletből nem merik őt onnét elhurczolni. De az átkozott Benedek reá vetette szentségtörő kezét, és bár erősen fogta az oltárt, erőszakosan elhurczolta onnét. A herczeg kezének bőre ebben a tusában felhorzsolódott és az oltárt vér fertőztette. A papok pedig őrt állottak a templom ajtajánál és el akarták fogni Benedeket. Ő ezt észrevette, dühösen kiment, a hogy birt, és midőn átlovagolt

Álmos és Béla megvakittatása.
(A bécsi képes krónikából.)

[1] A krónika azt is beszéli, hogy a kis Bélát castráltatni akarta, mit csak a hóhér jámbor csele akadályozott meg. »Sed obcoecator timens Deum et regni sterilitatem, castravit catulum, cuius testiculos tulit regi.« Az egykorú Cosmas ezt a műtétet végrehajtottnak véli. »Utinam haec audiret Colomannus rex Pannonicus, si viveret, qui metuens, ne germanus suus Almus post eum regnaret, ipsum et filium eius mentula privavit et lumine.« Freisingi Ottó i. h. VII. 21. Mon. Germ. XX. 259. és Ottó bambergi püspök életirója u. o. 717. l. csak vakitásról tudnak.

[2] Fölösleges megjegyezni, hogy az agyvelő ilyen kiszivása a fülön át lehetetlen.

a pilisi erdőn, leesett lováról, nyakát szegte és kutyái felfalták húsát és csontjait.«[1]

Borzasztó volt Kálmán tette, és a hagyomány nagy szeretettel jegyezte fel, mint bünhődött isten keze által politikájának egy kegyetlen eszköze. De borzasztó lehetett az a lelki állapot is, mely ezt a nagy embert ily elhatározásra birta. Elméjéhez, szivéhez nem fért boszú, sem személyes gyűlölet; a mit tett, azért tette, mert egy csapással véget akart vetni azoknak a trónviszályoknak, melyek már több mintegy fél század óta marczangolták ezt a nemzetet. Még utolsó pillanataiban is az ország ügye foglalkoztatta. Az a krónika, melynek csak Álmos szenvedése iránt van érzéke, és mely a király halálos vergődését hidegen beszéli el, mégis feljegyezte, hogy már haldokolva intette fiát, jobbágyait, torolják meg az oroszokon azt a sérelmet, melyet ott szenvedett. 1115 február 3-án halt meg, tetemét Fejérváron temették el.

Álmost elhurczolják az oltártól.
(A bécsi képes krónikából.)

Magyarországnak talán leghatalmasabb államférfiúi szelleme szállott vele a sirba, férfikorának delén. Alkotásai nem oly nagyszerűek, mint Istváné, személye nem oly megnyerő, mint Lászlóé vagy Lajosé, élete nem oly fényes, mint Mátyásé, hanem az, a mit szerzett, minden izében át volt gondolva és végrehajtva, és századok rombolására volt szükség, hogy az általa szerzett és be is fejezett művön az enyészet éreztesse hatalmát.

Életének műve tehát fennmaradt és a késő kor is áldja munkásságát és előrelátását. Sorsának, történeti hirnevének tragikuma abban áll, hogy az a szörnyű tett, mely által művét biztositani akarta, nem vezetett mara-

[1] A krónika a napot és hónapot pontosan jegyzi fel, de az évet 1114-re teszi, mi nem vág össze István okleveleivel. Pauler, (i. m. I. 416.) 1116-ra teszi. Azt hiszem 1115-ben történt, mert a velenczések már azon évben megtámadták Dalmácziát.

dandó eredményre. Kiskorú fia lett ugyan a magyarok királyává, de annak magtalan halála Álmosnak ivadékait juttatta a hatalom birtokába. Kálmánnak történetét tehát azok irták, kik nem láttak, nem láthattak benne mást, mint törvényes urok ősének kegyetlen üldözőjét.

Ebből következett aztán, hogy mindjárt eleve ugy állitották fel a kérdést, mintha Álmosnak valamikép egyenlő joga lett volna a bátyjával, mi lehetetlen. Ebből következett, hogy Kálmán uralkodásának bevezetése gyanánt nem birnak egyebet feljegyezni, mint azt, »hogy az ő idejében sok rossz történt.« Ezért tették meg Kálmánt testileg is szörnynek: valódi Thersitesnek. »Testalkatára hitvány, de álnok és tanulékony, borzas, szőrös, kancsal, púpos, sánta és selyp vala.« Minél kezdetlegesebb a müveltség, annál kevésbbé nézik a szellemi és erkölcsi tulajdonokat, ha a testiek már elriasztanak. Abból a királyból, ki nemcsak bölcs törvényhozó volt, hanem szerencsés hadvezér és hatalmas hóditó, szinte nevetséges, megvetendő bábot faragtak. Nemcsak Álmosnak adnak ellene igazat, hanem az ország ellenségeinek, a kereszteseknek, az oroszoknak, még a németnek is. Egy szóval sem emlitik törvényhozását, sem Dalmáczia elfoglalását. Záráról csak úgy emlékeznek meg, hogy annak védőszentje Kálmánt valami erőszakos szándéka miatt megbünteti. Álmosnál ellenben elhallgatják, hogy német sereget hozott a hazára.

Nem marad tehát megitélésére más alap, mint az, a mit tett. És itt szembetünő rendkivüli szervező képessége. A monarchiát ő veszi körül az egyházi és világi uraknak tanácsával, ő az, ki az ország igazgatását a legkisebb részletekig szabályozza, és a törvények végrehajtása fölött őrködik. Ő csatolja Horvátországot és Dalmácziát mint alávetett országokat, Erdélyt mint vajdaságot először a monarchiához. Ő maga Horvátország és Dalmáczia királya, alatta ott már szerepel a bán; Erdély kormányzója gyanánt az ő uralma alatt először jelenik meg külön főur.[1] De bárminő hatalmat biz vajdákra, bánokra vagy ispánokra, azok mindig csak az ő akaratának végrehajtói maradnak. Ő nevezi ki a tisztviselőket, kik neki számadással és minden fontos ügy felől jelentéssel tartoznak. Ő nevezi ki a püspököket, kik a világi igazgatásba befolynak és kik gondoskodnak arról, hogy minden templomban imádkozzanak a királyért. Ő szabályozza az egész nemzet hadi kötelességét az ispántól le az utolsó hetesig. Ő birja az ország legnagyobb részét, és úgy az egyháznak, mint az idegen eredetü uraknak birtokával szemben fenntartja a fiscus-nak eredeti jogát. Az ő kincstárába folynak az adók, vámok, birságok. Végre ő gondoskodik arról, hogy birodalmában mindenki igazságot kereshessen és találhasson. Fejedelmi joga már nem jő kérdésbe. Bölcsesége még a pápával szemben is tud oly megoldást találni, mely az ország koronájának függetlenségét teljesen érintetlen hagyja.

Ha egyrészt mint kormányzó és organisáló lángész fölötte áll a középkor fejedelmeinek — legfölebb az angol II. Henriket és II. Fridrik

[1] A zobori oklevélben · »Mercurius princeps Ultrasilvanus.«

császárt lehet hozzá hasonlitani — még meglepőbb nemzeti és a mellett egész modern, humánus gondolkodása. Nem véletlen, hogy épen és csakis az ő törvényeinél maradt fenn egyenes adat a felől, hogy azokat magyar nyelven hozták.[1] Ő mondta ki azt a büszke és emberséges törvényt, hogy Magyarországon magyar ember ne lehessen szolga. Nemcsak a babona uralma ellen küzdött, midőn megtiltotta a boszorkánypereket, hanem az érdekek ellen is harczolt, midőn nemzete fiainak emberi joga forgott kérdésben. Ugyanaz a nemzeti gondolkodás hatja át az izmaelitákra vonatkozó egész törvényhozását. Egy tehetséges, értelmes, ügyes fajt akar egészen nemzetébe olvasztani annak erősitésére. Végre a büntetések mértékének általános leszállitása és a várnépek szolgálatainak mérsékelt kiszabása egyaránt dicsérik politikai belátását és jó szivét.

Történetünk egy más hatalmas alakjáról mondta egy nagy iró: hogy szinte rögeszméjévé vált esze által zsarnokoskodni szivén. Kálmánnál sem lehetett másként: szive, melyet senki sem ismert, ép oly mély volt, mint elméje, melyet mindenki ismert. Mert magyar királynál az egész iránti gondoskodás nem zárhatja ki a nemzet minden tagjának lehető megnyerését és felkarolását. Ezen két tulajdonság egyesülésén alapult a magyar birodalom hatalma és tartóssága. A király jellemének visszatükröződése az intézményekben tette Magyarországot »annyi külső és belső zavar után azon kornak tán legjobban rendezett államává.«[2]

[1] Alberik ajánlásában kéri Szerafin érseket, javitsa ki kegyesen, ha miben vétett: tudod uram e nemzet nyelvében nem vagyok annyira jártas. »Tu domine, qui in huius populi lingue genere minus me promptum consideras.« De azért művében szembetünő hungarizmusok fordulnak elő.

[2] Büdinger szavai, műve végén.

Zománczos korong az Árpád-korból.

(A Magyar Nemzeti Múzeumban.)

HARMADIK KÖNYV

*

A GÖRÖG BEFOLYÁS KORA

Byzanczi könyvdiszités a XII. századból.
(A Magyar Nemzeti Múzeum psalteriumából.)

I. FEJEZET.

II. István uralkodása. A görög háboruk kezdete.

ZON SZELLEMI ÉS ERKÖLCSI erőfeszités után, mely a XI. század folyamán, nagy királyok vezetése alatt, Magyarországot átalakitotta, keresztény, központositott, hatalmas, haladó állammá tette, Kálmán halálával az elernyedésnek korszaka áll be. A térités, szervezés, hóditás nagy feladatai be voltak fejezve. Kivül nem fenyegetett veszélyes ellenség, bent a trónöröklés kérdése, bár erőszakosan, de gyökeres módon látszott megoldottnak. Kálmán óta nem volt többé oly vezető elme, mely ujabb fontos, a nemzet lelkét emelő problemákra forditotta volna az ország erejét. Hazánk sem maradt ment azon monarchiák végzetétől, melyekben az uralkodó személyétől, egyéni tulajdonaitól függ minden. Mihelyt István trónját hozzá nem méltó utód foglalta el, még pedig ellenmondás és veszély nélkül, megszünt az az egységes, tudatos kormányzás, melynek legnagyobb része volt az addig elért, sok tekintetben bámulatos eredményekben. A nemzet élő szervei pangottak vagy erejöket egymás ellen forditották.

Ernyedésnek, pangásnak monarchicus állam leginkább gyermek uralma alatt van kitéve. Mintha a sors tanuságot akart volna tenni a mellett, minő bölcs volt az az ősi szokás, mely férfit követelt a nemzet élén: első királyunk, ki még mint gyermek egyenesen atyja után örökölte a trónt, mindenkép azt mutatta, minő veszélyes avatatlan, gyönge kézre bizni ily nagy hatalmat.

II. István alig volt tizenöt éves, midőn atyjának halála, Álmosnak megvakitása őt tette a magyarok urává. Lényében mitsem észlelhetünk atyja neveléséből. Azt sem tudjuk, fiatal korában kik gyámolitották őt tanácsaikkal. Valószinű, hogy normann urak jöttek be anyjával és annak halála után is itt maradtak az országban és szolgálták úrnőjük fiát.

Ily normann urakúl emlittetnek a Casertából eredő Olivér és Ratold.[1] A normann származásnak és nevelésnek következése lehetett az az erőszakosság, önkény és nyugtalanság, a kalandnak, harcznak keresése magáért a harczért és veszélyért, melyek ennek a lovag-nemzetnek megkülönböztető sajátságai voltak, és mely jellemvonások Kálmán király fiát annyira megkülönböztetik többi nemzeti királyainktól.

Kálmán hatalma az ország határainak tiszteletére kényszeritette a féltékeny szomszédokat. Mihelyt a nagy király behúnyta szemét, Velencze már 1115-ben haddal támadta meg Dalmácziát. Az arbeiek önként meghódoltak Ordelafo Faledro dogenak, a többi város: Zára, Sebenico, Trau és Spalato önként, vagy kényszeritve, ismét Szent-Márk oroszlányának oltalma alá állottak. Magyarország e háborúban egészen el volt szigetelve. V. Henrik császár és Komnenos Alexios egyaránt szövetségesei voltak a köztársaságnak. 1117-ben új magyar sereg indult a tengerpartra Zára felé. A doge maga sietett a fontos város védelmére, de a csatában elesett. A magyar kormány gyöngeségét mi sem bizonyitja jobban, mint az a tény, hogy még ezt a kedvező helyzetet sem birta felhasználni a tengerpart visszaszerzésére. Meglehet, hogy akkor fegyverszünetet kötöttek, bizonyos, hogy az emlitett városok mind nyugton Velencze birtokában maradtak mindaddig, mig István személyesen nem vezetett oda hadat, uralkodása kilenczedik évében. (1124).

II. István koronázása.
(A bécsi képes krónikából.)

Krónikánk csak arról tud, hogy a magyar királyt ott nagy tisztelettel fogadták. A külföldi irókból azt is megtudjuk, hogy magok a dalmaták is megunták a velenczei igát és nemcsak hogy szivesen fogadták a magyarokat, hanem, mikor ujra velenczei sereg jött ellenök, a magyarok-

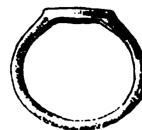
[1] Bécsi képes krónika, 25. fej.

kal együtt harczoltak törzsrokon elnyomóik ellen.[1] Ebben a háborúban történt, hogy a győztes velenczeiek feldulták Tenger-Fejérvárt, melynek lakói aztán Scardonában kerestek uj hazát. (1125.)

A tengerpart ujra elveszett, és István többé kisérletet sem tett annak visszanyerésére.

Ha ebben az esetben a következetesség és kitartás hiánya okozta azon tartomány elvesztését, melynek megszerzése Kálmánnak annyi fáradságába került, más alkalommal egyenesen a kormány meggondolatlan könnyelmüsége idézett elő bajt, és mérgesitette el a cseh szomszédhoz való viszonyt.

Az »ország« vagyis azok az urak, kik a még fiatal István nevében kormányoztak, elhatározták, hogy az ifjú király összejőjjön Ulászló cseh fejedelemmel, ki 1115-ben visszafogadta öcscsét, Szoboszlót, és békére lépett annak pártfogójával, a lengyel Boleszlóval is.[2] A három rokon udvarnak barátsága ott nyerte volna teljes megpecsételését. »István még nem vala érett korú, de lelkét a tenyerén tartotta. Elment a határra az Olsva folyóhoz, szembe jött vele a cseh herczeg, ugy hogy csak a folyó választotta el őket. Egy Solt nevű ember, kinek örökké álnokságon járt az esze és kit gonoszsága miatt számüztek Magyarországból, ott volt a cseh táborban. A fejedelmek összejövetele előtt titkon üzenetet küld a királynak: én hive vagyok uramnak és tudtára adom, mit hallottam. A mint összejő a herczeggel, elfogják őt, mert hallották, hogy népe fegyvertelen. A herczegnek viszont azt izente: ölts fegyvert és néped a táborban legyen harczra készen, mert el akar fogatni a király. A csehek, iszákos és dühös létökre, úgy is tettek, a hogy Solt javasolta. Erre az ármányos ujra azt izente a királynak: küldd előre nyilasaidat, hogy a csehek meg ne lephessék tábo-rodat. A király indulatos leve, ezt meg is parancsolta, még pedig tanácsának megkérdezése nélkül. A mint a csehek jönni látták az íjászokat, már nem kételkedtek Solt szavainak igazságában és reájok támadtak. A hitvány besenyő és székely előhad pedig harcz és seb nélkül meg futott a táborig. A mint a király ezt meghallotta, gyorsan elszaladt Magyarország felé, mivel népe csakugyan fegyvertelenül jött, és mert azok, kiknek volt, sem ölthettek fegyvert, mivel nem tudták, mit határozott a király. A csehek erre nagy sietve kirabolták a királyi tábort. János, Urosa fia, a nádorispán, ki távol szállott meg a királytól, a mint ezekről hirt vett, nagy csendben és nyugalomban fölfegyverezte népét és reá csapott a tábort fosztó csehekre. És az úr szétzúzta őket a magyarok kardja előtt és keserves halállal sebezte őket. Azután János hirnököt küldött a király után

János nádor pecsét-gyürüje. (A Magyar Nemzeti Múzeumban.)

[1] Képes krónika. 68.
[2] Cosmae Chron. Bohem. III. 41. Képes krón. 68.

és tudósitá őt a győzelemről. István nagy örvendve visszatért, csak azon búsult, hogy Solt, ki hazugságával annyi bajt okozott, nem esett el a csatában.«

Napi renden voltak akkor a fejedelmi családokban a testvérharczok és rokongyilkosságok, nem csoda, ha az egymástól távolabb álló uralkodók is gyanakodtak egymásra és kis félreértés elegendő volt nagy vérontás okozására. Azt a csatát, mely az Olsva melletti barátságos találkozásból fejlődött, az egykorú Cosmas ily szavakkal irja le. »A magyarok roppant erejü, gazdag, fegyverben hatalmas és a világ minden királyával megküzdeni biró nemzetének fejedelmei, Kálmán királyuknak halála után, követeket küldenek Ulászló herczeghez, hogy új királyukkal, Istvánnal erősitse és újitsa meg a régi békét és barátságot. A herczeg kész volt hozzájárulni. Eljöttek az Olsva folyóhoz, mely Pannoniát elválasztja Morvától. A magyarok számtalan sokasága már ellepte Lucskó[1] mezejét, mint a tenger fövenye, vagy mint az eső cseppjei, úgy elboritották az egész területet mint a sáskák. A másik oldalon a herczeg ütött tábort. De a mint a szentirás mondja: jaj annak az országnak, melynek gyermek a királya, a magyar főurak, a velök született gőggel a herczeg barátságos szavaira inkább kihivóan, mint békésen válaszolnak, és ezért a herczeg nem akart elmenni az nap a találkozóra. Ezek pedig zokon vették és három külföldi zsoldos csapatot kirendeltek a táborból védelmökre a folyón túlra. A herczeg azon hiszemben, hogy csatára indulnak, fegyverre szólitja hadát, mely nagy gyorsasággal áttör a határfolyón. Véletlenül, szándék nélkül kárhozatos, kegyetlen, véres csata fejlődik, melyben elesett Jurik saatzi várnagy sok más jelés vitézével (1116 május 13-án). De a többiek futása menekülésre kényszeriti a herczeget is. Hanem Ottó[2] és Szoboszló herczegek, kiknek négy erős dardárjuk volt, még ugyanannyi cseh csapatot vettek magokhoz, megkerülték azt a dombot, mely a tábort elválasztotta, és hirtelen erős rohammal reá ütöttek a magyar táborra. A király és jobbágyai mitsem tudva az ütközetről, a püspökökkel együtt fényes lakománál ültek és ittak. Bizony, ha Lőrincz érsek gyorsan nem szalad el a királylyal, az sem menekült volna meg a haláltól. Annyi nemes és nemtelen magyar veszett ott el, hogy még a Lech vizénél sem többen. Azok a zsoldos csapatok pedig, melyek a herczeget legyőzték, a mint a csatából visszatérve látták, hogy övéik elestek vagy elmenekültek, táborukban meg az ellenségek dorbézolnak, rútul megfutottak. Akkorra már a király hada messze járt Belim hidja felé,[3] és midőn az érkezőket meglátta, azt vélve, hogy ellenségek jönnek, sokan a Vágnak ugrattak és abban elmerültek.

[1] Palacky szerint, (Geschichte von Böhmen, I. 180.) Hluk helysége, Magyar-Bród és Ostrau közt. Ott volt tehát akkor a határ.

[2] Annak az Ottónak fia, ki a mogyoródi csatában szövetségese volt a magyar herczegeknek.

[3] Nem tudom, merre volt ez, de a helyzet szerint Trencsén közelében kellett lennie.

A mieink pedig győztesen a magyar táborban töltik az éjet és elragadják a magyar kincseket, s töménytelen arany és ezüst edényt.«[1]

Ilyen határvillongások akkor az európai országok rendes életéhez tartoztak, és különös ok nélkül is meg szoktak ujulni. Az 1118-ik évben az összes osztrák évkönyvek elpanaszolják, hogy a magyarok a Lajta folyó körül pusztitották őket és nagy prédát és ragadmányt vittek el.[2] De Leopold őrgróf sem maradt adós, berontott a királyságba és a cseh herczeg segitségével öldökölve egész az ország kapujáig hatolt, ott egy várost — tán Sopront — elfoglalt és felgyújtott és köröskörül mindent elpusztitott.[3] Azt az érdemet, hogy azokon a végeken helyreállott a béke, Konrádnak, Salzburg jámbor és erélyes érsekének tulajdonitották.

»Látva, hogy az őrgrófság a magyarok portyázása által elpusztul, a magyar királylyal erős frigyet kötött. Ezen békének ő volt az első szerzője, jó szándékkal és nagy előrelátással, mindkét félnek javára. Mert e szövetség előtt a magyarok is csak úgy zaklatva voltak mint a bajorok, mert mindennaposak voltak a betörések, és a bajorok és szlávok csak annyiban szenvedtek többet, a mennyiben a magyar portyázók elvittek embert, barmot és minden jószágot, mely kezük ügyébe akadt, és gyökeresen elpusztitották a földet. A béke után ez pedig többé nem történt. Emlékszem, hogy a magyaroknak egy ily szokásos betörése után, midőn ez ügyben mint követ jártam Magyarországon, Felicianus esztergomi érsek segedelmével keresztülvittem, hogy a király kemény parancsot adott ki. Meghagyta, hogy mindenki visszaadja foglyait, és ha valaki mégis megtartaná, az maga legyen foglya érsekemnek. Tudni kell, hogy ebben része volt az érsektől való félelemnek is, mert ő a regensburgi, münsteri és gurki püspökökkel és más fejedelmekkel épen a határon tartózkodott, és hire járt egész Magyarországon, hogy nagy sereggel készen áll és el fog pusztitani mindent, meg sem áll Esztergomig, azon ország fővárosáig. Igy fogja megboszulni rabságba hajtott népét és a szerződés szegése által elkövetett bünt. Ez a hir a magyar urakat és a népet nagyon megrémitette. Midőn tehát Esztergomba jöttem, az érseket és az egész népet ily nagy aggodalomban találtam, úgy hogy kérdezték tőlem, hogy merek én hozzájok közeledni, midőn uram ily szándékkal van? én nem akartam őket megnyugtatni, hanem azt mondtam, hogy uram még vár, ha a foglyok visszaadá-

[1] Cosmas i. h. 42. pont. Látni való, hogy a cseh és magyar krónikás megegyeznek abban, hogy az egész csata véletlenségből, félreértésből eredt. A külömbség abban áll, hogy a magyar szerint a magyarok előbb megfutnak, aztán győznek. Cosmas szerint pedig megforditva. Egészben az utóbbinak előadását kell mégis elfogadnunk. Fontos, hogy ő kiemeli a cseh herczeg megfutamodását, továbbá azt, hogy a magyar király és udvara a csata idején lakomáztak, mi legjobban bizonyitja jóhiszemüségöket.

[2] Ann. Mellicenses 1118. (más kéziratban 1112.) Mon. Germ. IX. 501.

[3] Freisingi Ottó, Chron. VII. 15. Mon. Germ. XX. 256. Ő a várat Castrum Ferreumnak nevezi. De Vasvár nagyon is távol van az ország kapujától, úgy hogy inkább lehetne Kőszegre, vagy Sopronra gondolni.

sával megtartják a szerződést. Ennek hallatára követet küldtek a királyhoz, ki akkor a ruthén végeken járt, és a foglyokat és a prédát sietve visszaadták. Ezen szerződés oltalma alatt kezdett az a föld ismét művelődni, úgy hogy népesség és termékenység dolgában már nem igen külömbözik Ausztriától. A férfiak és nők eladása, mely oly sokáig volt ott szokásban, most igen ritkává vált.«[1] István király nemsokára ujra megmutatta az érsek iránti kegyességét. A salzburgi székesegyház elégése után, 1127-ben, követet küldött az érsek vigasztalására, és sok aranynyal, ezüsttel és számtalan ruhával ajándékozta meg annak egyházát, ugy hogy azt nem egészen öt hónap alatt ujra fel lehetett szentelni.[2] De azért az érsek nem mulasztotta el három várnak, Leibnitznak, Pettaunak és Reichenburgnak épitése által biztositani a határt a magyaroknak »természetes állhatatlanlansága ellen«.

Mindezek a háborúk, úgyszintén a lengyelek és oroszok ellen viselt hadjáratok, melyek szintén emlittetnek, mintegy a régi kalandozó kornak jelölik megujulását és nagyobb jelentőséggel nem birtak. Annál fontosabbak a görögök ellen folytatott háborúk, melyek egy új, Magyarországra nézve igen vészes következésekkel járó politikai helyzetnek szolgáltak bevezetésül.

II. János görög császár aranypénze.

Komnénos Alexiosnak 1117-ben történt halála után Konstantinápolyban fia, a »szép« János, uralkodott, László király leányának Irénének vagy Piroskának férje. Az új császár, kit nemcsak vitézsége és politikai belátása, hanem még inkább a byzanczi trónon annyira ritka erkölcsössége és családi élete tett kiválóvá, szerencsésen harczolt a törökök, besenyők és szerbek ellen, és hatalmas zsoldos sereg élén, még mindig roppant financziális eszközökkel rendelkezve, a császárságot régi kiterjedésében és tekintélyében igyekezett visszaállitani. A magyar ügyek iránt már neje miatt is érdeklődött. Álmos herczeg megvakitása után ujra Görögországba menekült és számos magyar úr csoportosult ott körülötte. Macedoniában új várost alapitottak, melyet Álmos görög neve szerint Konstantinának neveztek.[3] A szerencsétlen trónkövetelőnek és emigráns társainak pártolása a görög udvar részéről szemet szúrt Magyarországon. Háborúra azonban

[1] Konrád érsek életirója. 18. fej. Mon. Germ. Script. XI. 74—5. Világos, hogy ezen marchia alatt Stiriát kell érteni. Az időt meghatározhatjuk abból, hogy Felicianus elődje, Marcellus érsek 1124-ben szerepel, továbbá abból, hogy a salzburgi székesegyház 1127 majus 4-én égett le, mi később emlittetik. Ezek szerint az életiró 1125 vagy 1126-ban járt Esztergomban.

[2] U. o. 19. fej.

[3] Képes krónika. 68. V. ö. Niketas Choniates Historiáját, 5. pont. Bonni kiadás 24.

ez nem szolgáltathatott okot. Ürügynek jó volt az is, hogy a branizovaiak rosszúl bántak az arra felé Konstantinápolyba járó magyar kereskedőkkel. Magyarországon azt beszélték, hogy a császár hűbéres jogot követelt a magyar király fölött, és midőn neje a magyar királyleány ennek ellene mondott, azt megfenyitette. Piroska ezt megizente a magyar királynak, ki fegyveres kézzel keresett elégtételt.[1]

Először is magát Branizovát, a görögök végvárát a magyarok és kúnok felé, nem messze a Morava torkolatától, a későbbi Galambócz közelében érte a magyarok rohama. István seregében számos frank pánczélos lovas is szolgált, nem volt hiány ostromló szerekben sem, melyekkel a görögök bástyáit ledöntötték.[2] Branizovát földig lerontotta, ép úgy Belgrádot is. Ennek a várnak a köveit aztán áthordatta hajókon Zimonyba, mely ily módon lett erős végvárrá.[3] Még tovább is tartott a magyarok győzelmes hadjárata, körülbelül az 1071—1072-iki hadjáratok nyomában. Nis és Szófia is kitárták előttük kapuikat.[4] János császár ezalatt nyugton ült Philippopolban, úgy hogy, a mint a magyarok mesélték, István azt izente neki, hogy nem is császár, hanem vén banya, mert nem tesz semmit. Igaz, hogy aztán János meg azt válaszolta: vigyázzon a király, mert még ebben az esztendőben kiherélem köldökig. Össze is gyüjtötte hadát, a fekete-tengeren levő hajóhadát a Dunára rendelte, és császári hajóján a Duna szorosa fölött, Horom várának közelében, szerencsésen át is kelt. A magyarok nem akadályozhatták meg az átkelést, mert az ellenség a csövekből vetett görög tűzzel fel-

II. István.
(Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

[1] Bécsi csonka codex. 545. sz. »Imperator Mauricius maritus eius improperasset regi Stephano, dicens regem Hungarie esse hominem suum.« Homo suus = hűbéres. Ezt félreértve irta a krónika: »hominem sevum — kegyetlen,« miből aztán az a sok mesés goromba üzenet támadt, de mi háborúra még sem adhatott okot.

[2] Képes krónika.

[3] Kinnamos, Historiae. Bonni kiad. I. 10.

[4] E városokat: »Brudinsium, Scarbicium necnon et Nys,« a csonka kézirat sorolja elő.

gyujtotta hajóikat. István király maga betegen feküdt birodalma belsejében, hanem azért erélyesen intézkedett országa védelméről. A Karas folyó mellett Setephel vezetése alatt összegyült a magyar seregnek szine-java. Viszont a császár sem mulasztotta el nehéz fegyverzetű lovas lombardokkal és könnyű nyílas szeldzsuk törökökkel erősiteni hadát. A nagy, elhatározó csatában a császárnak ügyes vezetése kivivta a diadalt. »Az úr keze a görögökkel volt, a magyarok nem birtak ellenállani. Oly nagy volt ott a vérontás, a milyen ritkán esik meg, a Karas folyó vize annyira összevegyült vérrel, hogy vérnek látszott, a pánczélos emberek úgy feküdtek a folyóban, mint a tuskók, és a szaladók és üldözők átkeltek a tetemeken, mint egy hidon. Úgy mészárolták a magyarokat, mint az ökröket és nem mentette meg őket senki a görögök kezéből. Elesett ott Csiz ispán más jó vitézekkel együtt.«[1] A görög irók a fogoly magyar urak közt emlitik Ákost és Keladot.[2] Hanem a magyarok erejét ez a veszteség épen nem törte meg. A császár, miután a Szerémséget (Frankochorion) elfoglalta és Zimonyt is megszállotta, haza tért és Branizovában erős őrséget hagyott. De a magyarok ezt csakhamar megtámadták és el is foglalták. Jánosnak ujra a határra kellett sietnie, annál is inkább, mert a szerbek népe is fellázadt ellene. Mialatt Branizova ujabb megerősitésén fáradozott hadával, István ujabb csapást készült mérni a görögökre. Azonban egy előkelő és gazdag olasz nő, ki Magyarországon tartózkodott, a császárnak meg üzente a magyarok tervét és János még idejében elmenekülhetett a Komcsi planina szorosán. Csak hátsó védét érték már utól a magyarok és a császár sátra is kezökre jutott. István haragjában elégettette az áruló úrasszonyt, és úgy elpusztitotta az egész vidéket, hogy még hosszú időn át emlegették ott nevét. »Félelem szállotta meg a konstantinápolyi császárnak alávetett tartományokat. Úgy rettegtek István királytól, mint a mennykőtől, még a siró gyerekeket is az ő neve emlitésével csititották. Nem is mertek aztán többet mocczanni.«[3]

Ezek a görög háborúk változó eredménynyel folytak több éven át 1125 óta. De bár a magyarok elpusztitották a görög városokat és bár a görögök döntő csatát nyertek, egyik fél sem tekinthette magát győztesnek. A háború igazi oka megszünt: 1127 körül meghalt Álmos herczeg macedoniai asylumában. A császárt az iconiumi szultán győzelmei Ázsiába szólitották. A békét a két fejedelem személyesen kötötte meg a Duna egy szigetén, valószinüleg Branizova és Horom közt.[4] A határokban alig állott be változás: a Szerémség magyar kézen maradt. Hanem János császár már megizlelte a győzelem édességét, és mint egy görög történetiró mondja: miután a határos népeket maga alá hajtotta, azon volt, hogy a távolabb

[1] Képes krónika. Boront Horomnak, (Kinnamosnál Χραμών, Khoniatesnél Χράμον), kell olvasni.

[2] Kinnamos, i. h.

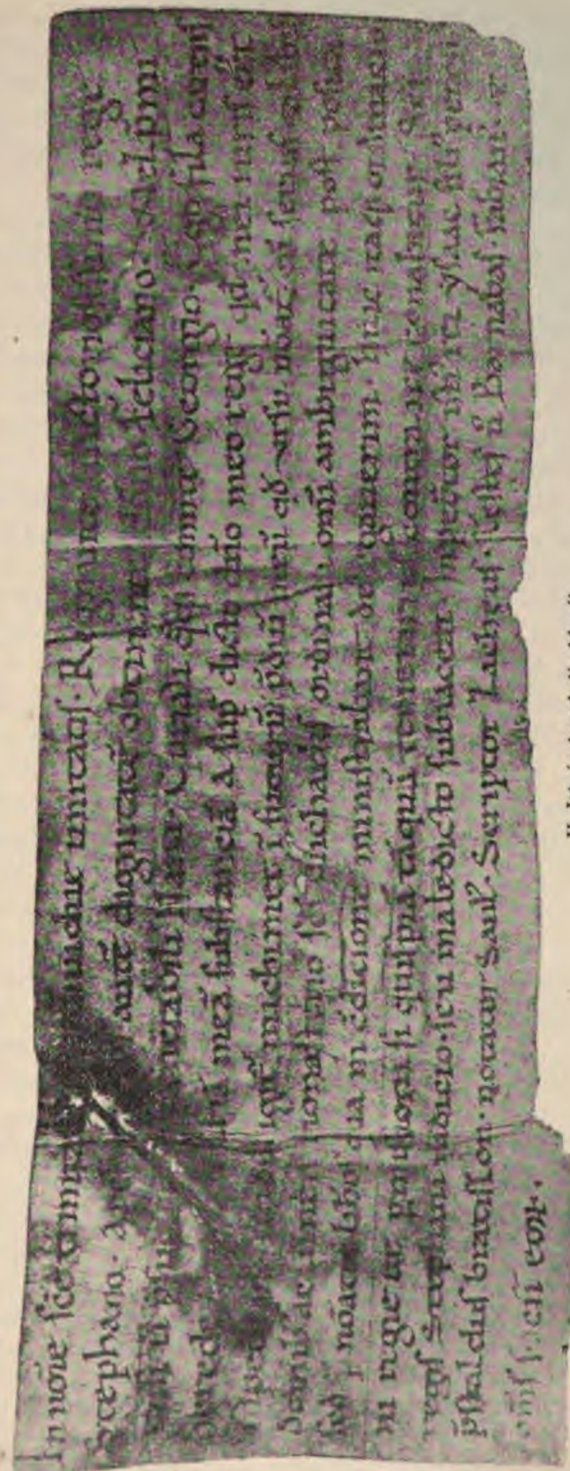
[3] Csonka kézirat.

[4] Képes krónika.

esőket is alávesse, különösen azokat, melyeket a kereskedés Konstantinápolyba vont.[1]

Jellemző Istvánnak ezen szakadatlan, változó sikerű háboruskodására nézve, hogy abban a külföldi zsoldos katonaság jóval nagyobb szerepet játszik, mint az előbbi és az utána következő királyok korában. Szent-István ideje óta a »hospes«-ek állandó seregét képezték ugyan a királyságnak, de számuk és jelentőségük mégis csak másodrangú volt a magyar katonasághoz képest. II. István korában ellenben ily hospesek emlittetnek az Olsva melletti ütközetben, a görög háborúban és a Karas melletti csatában. A nyugati pánczélosok mellett ott szolgáltak a besenyők és kúnok is, kiknél külön kiemeli a krónikás, mennyire birták a király kegyét.

Ennek a jelenségnek oka világos. Kálmán egész alkotmánya, a telepedés előhaladása már a békés állapotot tételezi fel a rendes gyanánt, és bár mindenkép gondoskodva van a háború ese-

II. István korabeli oklevél.

[1] Niketas Choniates, i. h. 25.

téről is, az már áldozatnak, tehernek tünik fel. Ha volt a háborúnak nagy politikai czélja, mint a görögök, vagy velenczések ellen, szivesen mentek el az ispánok és a zsákmányra való kilátás sem szünt még meg csábitani előkelőt és közembert. De a háború magának a háborúnak kedveért — az már sehogy sem felelt meg a magyar urak akkori állapotának, gondolkodásának.

Ebből aztán komoly összeütközés támadt király és jobbágyok közt Egy Bezen nevü orosz herczeg eljött a királyhoz[1] és panaszkodott neki, hogy testvére őt elüzte fejedelemségéből és kérte a király kegyét, hogy személyesen segitse meg. István király, meg akarva boszulni az oroszokon atyjának kudarczát, megigérte a segitséget, sereget gyüjtött és ostrom alá vette a várat.[2] Egyszer, kora hajnalban megtörtént, hogy, a mint a herczeg a vár körül járt, hogy kiszemelje, mily ponton kellene megtámadni a bástyákat, a várbeliek kirontottak a magyarokra. A herczeg megtámadta őket, de azok férfiasan harczoltak és őt halálosan megsebezték. A mint a király meghallotta, hogy a herczeg elesett, haragra gyuladt és megparancsolta a magyaroknak, hogy még az nap vivják meg a várat: győzniök kell vagy meghalni. Erre a magyar jobbágy-urak tanácsot tartottak. Igy szóltak: ugyan minek, miért haljunk meg? Ha elfoglaljuk a herczegséget, kit tesz meg köztünk herczegnek a király? Határozzuk el, hogy nem vivjuk meg a várat, és mondjuk meg ezt a királynak, mert ő ezt főembereinek tanácsa nélkül rendelte. Elmentek aztán a királyhoz tanácsra és két oldalt felállottak. Kozma, a Pázmán nemzetségből a király elé állott és igy szólt: »Uram mit művelsz? Ha vitézeid halálának árán elfoglalod a várat, kit teszel ide herczegnek? Főembereid közül senki se vállalja. Ugyan akarjátok-e ott hagyni a királyságot ezért a herczegségért? Mi jobbágyok nem fogjuk megvivni a várat; ha akarod vivd meg magad. Mi meg haza megyünk és más királyt választunk.« A hirnökök pedig az urak parancsára kihirdették a táborban, hogy készüljenek haza menni Magyarországba. A mint tehát a király látta, hogy népe őt cserben hagyja, szintén hazatért.«[3] (1124.)

Nagy jelenet ez, egyike azoknak, melyek korszakot jelölnek a nemzetek történetében. A magyar urak már előbb is döntöttek, csatlakozásuk vagy elpártolásuk által, a fejedelmek testvérharczaiban. Arra is volt már eset, Kálmán idejében, hogy mindkét féltől megtagadták a hadi szolgálatot, mert nem látták okát a polgárháborúnak. Hanem az, hogy a magyar főurak, mint rend, szembe szállottak volna a törvényes király akaratával, II. Istvánig

[1] A szövegben dux Teutonicorum, mi iráshiba Ruthenorum helyett. Jaroszláv herczeg volt, kit Vladimir Monomachos kievi nagyfejedelem elüzött Vladimirból. András Vladimir fia, az uj herczeg, nem testvére, hanem nagybátyja volt az elüzött Jaroszlávnak. Strahl, Gesch. Russlands. I. 209.

[2] Jaroszláv előbb a lengyelektől kért segitséget, de azokat András legyőzte. Most is voltak lengyelek és csehek István táborában.

[3] Képes krónika, 68.

nem történt meg. Hogy ez a fordulat beállhasson, éreznie kellett mindenkinek a király akaratának, parancsának káros voltát. Mihelyt Jaroszláv elesett, a háborúnak, vérontásnak oly távol vidéken, messze a hazától, csakugyan nem volt többé czélja. A magyar vitéz nem akart lelketlen eszköz lenni ura kezében: már másnak is élt, mint viadalnak, háborúnak. A magyar királyságnak roppant, majdnem korlátlan hatalma a hadvezérség talajából nőtt ki: a nemzet katonás szellemében birta erős gyökerét. Mihelyt a magyar más is lett, mint katona, és mihelyt a király viszont csak vezér akart lenni, nem pedig hű népének gondja viselője, ezt a hatalmat meg kellett korlátozni. Az a Kozma Pázmán nemzetségéből, alkotmányos küzdelmeinknek első, elszánt, győzelmes bajnoka.

Jellemző az is, hogy idegen, német nemzetségnek sarja viszi a szót, mondja ki a kemény határozatot a király szine előtt. Ezek az idegen származású urak, mihelyt hatalomra, vagyonra jutottak, a királylyal szemben is fenn akarták tartani jogukat, úgy mint ez Németországban és a többi nyugoti országban már megvolt. Az is bizonyos, hogy a Szent-István korabeli »hospes«-ek ivadékainak már egészen egybe kellett olvadniok a magyar ősi családokkal, különben ily fontos ügyben hogy léphettek volnafel, mint vezetők?

II. István ezüst dénárai.

Ezóta a magyar király el volt különitve országától. A görög háborút nem a nemzet hadseregével viselte: eleinte csak udvari csapatait küldte Szerbia és Bolgárország pusztitására. Magyarországon nem tudtak eleget beszélni a királynak borzasztó, nemet, kort nem kimélő kegyetlenségéről.[1] István azokat halmozza el kegyével, kiknek hűségében egyedül bizik, vad kún, besenyő testőreit. A magyar urak pedig távol tartják magukat a fejedelemtől, kinek hatalmától és szilajságától rettegnek, és kinek türelmetlenül várják kimultát. Mert István, bár még nem volt 30 éves, egészen kiéltnek látszott és nem maradt fia, ki holta után is jutalmazza a hiveket, büntesse a pártütőket.

»István király nem akart törvényes feleséget venni, hanem ágyasokat tartott, a miért a jobbágyurak, félve a királyság pusztulásától és a királynak magtalanságától, igen nemes úrasszonyt adtak hozzá nőül: Róbert apuliai fejedelemnek leányát.«[2] E házasságból azonban nem származott gyermek.

[1] »Super homines cocturas cum stercore equino faciebat fieri. Cereos magnos ardentes in fundamentum hominis stillare faciebat.«

[2] A krónika Róbert Viscardot ír, mi világos összetévesztés. Róbert Viscard István anyjának volt nagybátyja és már 1085-ben meghalt. Még ha abban az évben születik is leánya, 16 évvel idősebb lett volna Istvánnál. Némelyek szerint Adelheid, Henrik regensburgi várgróf leánya lett volna István neje. (Wertner i. m. 235—242.) E házasság nem

Ezalatt Álmos herczeg is meghalt Görögországban, honnét aztán 1137-ben nagy ünnepélyeséggel haza hozták hamvait és Fejérváron tették nyugalomra, hol Kálmán tetemei porlottak.[1] Igy engesztelte ki a halál azokat, kik egymás életére törtek. A beteges király, ki nem tudta, hogy Béla még életben van, arra igyekezett birni az urakat, hogy nővérének Zsófiának Saul nevű fiát fogadják utódjának.[2] Hanem a trónnak bizonytalansága és az a vélemény, hogy a királynak napjai meg vannak számlálva, két főurat vakmerő kisérletre birt. »Bors ispánt és Ivánt, kiket hiú remény vezetett, a pártütők királylyá választották. De a király magához tért, Ivánnak fejét vétette, Bors ispánt pedig csúfosan elüzte Görögországba. Elrendelték, hogy az ő nemzedékéből senki ne lehessen méltó arra, hogy a királyi udvarba lépjen.«[3]

Minthogy a király egészsége nem fordúlt jobbra, és ő nagyon búsúlt azon, hogy nincs utóda, a hű főurak, kik addig rejtve tartották Álmosnak vak fiát, tudtára adták, hogy Béla még él. Midőn Pál püspök és Ottmár ispán, kiknek lelkiismeretére volt bizva az ifjú, értesitették erről Istvánt, ez nagyon megörült és királyi módon gondoskodott szerencsétlen rokonáról. Királyi tartást rendelt neki Tolnában, és követeket küldött szövetségeséhez Uroz szerb zsupánhoz, hogy annak leányát Ilonát, nőül kérjék örököse részére.[4]

Igy nyert engesztelő megoldást az Árpád családját annyi ideig dúló kegyetlen testvérharcz. Hanem azért a nép lelke távol maradt attól a fejedelemtől, ki atyjának bűnét, melynek trónja nyugalmát köszönheté, nem tudta szelid, békés uralkodás által elfeledtetni. Halálos ágyán is csak kún testőrei vették körül, kiknek mindent megengedett és kik mindenkép garázdálkodtak. »A magyar parasztok pedig, midőn hallották, hogy a király már a végét járja, megölték a kúnokat, kik őket zaklatták. A kúnok vezére Tatár, ki csak kevesed magával menekült volt el a görögök elleni csatából, panaszkodott a királynak, hogy ölik embereit. István épen valamivel könnyebben érezte magát és midőn sirni látta Tatárt és szerette kúnjait, haragra lobbant és azt mondta: mindegyitekért, kit megölnek, tizet vágatok le. Ne essetek kétségbe, mert meggyógyultam. Igy szólva kinyújtotta kezét feléjök, ők pedig mind oda tolongtak, hogy azt megcsókolják, úgy hogy a király a nagy tolongásban visszakapta nyavalyáját és meghalt.

lehetetlen: a regensburgi várgrófokat Konrád salzburgi érseknek egykorú életirója »principes«-nek nevezi, mit Pauler, i. m. I. 608. nem vett észre. De még sem valószinű, külömben az életiró, ki járt Istvánnál és kinek hőse rokonságban állott a regensburgiakkal, bizonyára megemliti.

[1] Canonici Wissegr. Contin. Cosmae, anno 1137. Mon. Germ. Script. IX. 143.

[2] Talán Lambert ispán fia, ki az 1135-i bozóki oklevél szerint László király nővérét birta nőül.

[3] Képes krónika, i. h. Nincs megmondva, melyiket választották királynak a kettő közül.

[4] Megmaradt a hagyomány, hogy Béla a pécsváradi klastromban volt elrejtve, hol az apát és a szerzetesek gondoskodtak róla. Pécsváradi oklevél. Fejér, Cod. Dipl. II. 151.

Halálos tusájában szerzetes ruhát öltött.«[1] A kor felfogása szerint igy vezeklett büneiért.

Nemzeti királyaink közt ő az egyetlen, kit a hagyomány törvénytelen zsarnoknak mutat be, bár több lovagias vonását sem hallgatja el. Jellemének az adja meg a nyitját, hogy még éretlen korában roppant hatalom hullott ölébe, melynek gyakorlására nem kellett érdemet szereznie, mint őseinek kellett. Ez a korlátlanság megrontotta lelkének egyensulyát, ugy mint azokét a régi Caesarokét, kiket a véletlen gyermekkorukban juttatott a világ uralmára. Tanácsra nem hallgatott; minden ellenvetés csak növelte lelkének szilajságát; magánál különbet a földön nem ismert. »Azt hitte magáról, hogy oly bölcs mint Salamon, oly erős mint Sámson, oly bátor mint Dávid, pedig nem volt az.«[2]

II. FEJEZET.

II. Béla uralkodása. Borics.

A százados trónharcz nem maradhatott átkos következés nélkül. Mindegyik trónkövetelőnek voltak hivei, kik vezéröknek hatalomra jutásától várták boldogulásukat; minden uralkodónak voltak ellenségei, mert kormánya az üldözést vagy legalább a mellőzést jelentette azokra nézve, kik vetélytársához szítottak. Minthogy a legnagyobb érdekek forogtak kérdésben, a győztes nem ismert kiméletet, és ott, hol a király megvakittatta testvérét, a jobbágy sem számithatott irgalomra. Az üldözés és a remény: csel vagy erőszak által ujra felül kerekedhetni, pártossá, megbizhatatlanná tette ezt a hajdan annyira egységes nemzetet.

II. Béla sem birhatta békében azt a trónt, melyet megvakitójának fia hagyott reá. Kálmán elüzött neje, Euphemia, Oroszországban fiat szült, kit nagyatyja Vladimir Monomachos fejedelmi módon nevelt Kievben és ki István halálakor már felserdült ifjúvá fejlődött. Byzanczban, hol erősen szemmel tartották a magyar ügyeket, örvendtek az új trónkövetelőn, ki Magyarországot esetleg megnyithatja a görög befolyásnak, és János császár egy rokonát adta hozzá nőül. Hathatós segitséget azonban akkor nem nyújthatott neki és Borics, ki magát Kálmán törvényes fiának vallotta, Kálmán régi szövetségeséhez, Boleszlóhoz fordult, ki őt elismerte. Minthogy a trónváltozás Magyarországban valószinüleg egyértelmü volt István és Kálmán bizalmas embereinek visszaszoritásával, hivekben, kik sorsukat hozzá kötötték, nem volt hiány. A görög és lengyel összeköttetés alapos reményt kelthetett a diadalra egy vak király ellen.

[1] Képes krónika, i. h.
[2] U. o.

Mialatt Boleszló háborúra készült és Borics párthivei erősen mozogtak, Béla király tanácsában elhatározták, hogy egy erős csapással megsemmisitik az ellentábort. A lengyel háborúra összehivták a vitézeket: mindenkinek meg kellett jelenni. »Ilona királyné, tanácsot tartva a királylyal és a főurakkal, közgyülést hirdetett Aradra. A gyülés napján, midőn a király trónján ült, eljött a királyné is fiaival, a király mellett foglalt helyet és igy szólt a néphez: »Hiveim, nemesek, aggok és ifjak, gazdagok és szegények, hallgassatok ide! Mindnyájatoknak megadta Isten a látás adományát, tudni akarom, miért van attól megfosztva királytok? Kiknek tanácsából történt ez? Mondjátok meg nekem, és álljatok aztán boszút rajtok, végezzetek velök.« E szavak hallatára az egész nép neki rontott azoknak az uraknak, kiknek részök volt a király megvakitásában. Némelyeket megkötöztek, másokat levágtak. Hatvannyolcz gonosztévőt öltek ott meg kegyetlenül, de még fi- és nőágon való rokonaikat is összeirták.«[1]

Az aradi országgyülés.
(A bécsi képes krónikából.)

Maga a tény, a mészárlás, nem szenvedhet kétséget. De az is bizonyos, hogy Ilonának nem a Kálmán tanácsosainak megbüntetése — azokból ugyan nehezen élt még 68 — hanem a lázadás megelőzése volt a főczélja. Az egész épen nem teszi valami véletlen tumultusnak benyomását: inkább vehető észre a tudatos elszántság, megtörni azt a büszke jobbágyságot, mely még István önkényével is daczolni mert. A nép szánakozására való hivatkozás; az elkobzott jószágoknak az egyházra való ruházása, mind ugyanazt a szándékot mutatja. De, mint annyiszor történetünkben, kitünt, hogy az erőszak nem vezet czélhoz. »Mivel a magyarok lelke mindig hullámzik ide-oda, mint a sós tenger, a gonoszok fajzata követeket küldött a fattyú Boricshoz: jőjjön csak, majd segitségökkel elfoglalhatja az országot; ők elhiszik, hogy Kálmán igazi fia. Borics, orosz és lengyel segitséggel, el is jött a Sajóhoz. A király pedig összegyűjtve hadát, szinte ellene indúlt.

[1] Képes krónika, 69. fej. Véleményem szerint ez az aradi gyülés, mint a krónika is előadja, megelőzte a hadjáratot. Nem kell tehát Aradot Ungmegyében keresni, mint ezt Pauler Gy. teszi, I. k. 438. j. Különben is hogy jutottak volna Ungba, mikor a lengyelekkel a Sajónál ütköztek meg? Pauler úgy látszik összetéveszti a sokkal későbbi Lengyelországot, melyhez Halics is tartozott, az akkorival.

Mind több nemes pártolt Boricshoz. Erre a király tanácskozásra hivja az országnagyokat és megkérdezi tőlük: fattyú-e Borics, vagy Kálmán igazi fia? A hivek egyszerüen azt vallották, hogy fattyú és méltatlan a koronára. A pártütők ellenben csak dadogtak és kétértelműen rosszban sántikáltak. Igy módjában volt a királynak és bizalmasainak elválasztani a bakokat a juhoktól. El is határozták, hogy megölik az árulókat, mert különben Boricshoz állanak és veszedelmet hoznak az országra.«

II. Béla pecsétje.

Ott nyomban megkezdődött a harcz. Oly feszült volt a helyzet, hogy senki sem fojthatta vissza indulatát. Még a királyi tanácsban elfogták Lampert grófot, és midőn kivonszolták, tulajdon testvére egy székkel ketté hasitotta fejét, úgy hogy kilocscsant az agyveleje. Lampert fiát, Miklós ispánt lefejezték, Mainoldot, Ákos fiát, másokkal együtt megölték. A megmenekült pártütők különszakadtak és támadásra készültek. Élükön állott Tódor, a Simád nemzetségből, Folkos, Titus, és különösen Sámson. Ez a

Sámson, Tamás és Turda ispánok atyja, azt javasolta, hogy menjenek a király elébe, és szidják ott szembe, mindenki hallatára. Ez mindenkinek tetszett. Borics meg abban reménykedett, hogy ha a királyt megszidják, az övé lesz majd a királyság. A király a Sajó mellett szállott meg, és sátrában ült, körülvéve jobbágyaitól és vitézeitől, midőn Sámson belépett.[1] Igy szólt: »mit csinálsz, te hitvány kutya, a királysággal. Jobb, ha átadod uradnak, Boricsnak és elmégy barátnak, mint apád.« Megindultak ezen az országnagyok. János, Ottó fia, a somogyi prépost, a király jegyzője, Bud ispánhoz fordúl. »Ne várjunk, fogjuk meg.« De amaz gyorsan lóra kapott és elvágtatott, nekik pedig nem volt lovuk. Nagy zaj támad és Bud ispánnak egy legénye nyereg nélkül ült lóra és a Sajó vizéig üldözte. Tódor pedig és többi társai hajóval várták, de nem juthattak odáig. Sámson a folyóba bukott és üldözője ott szúrta őt agyon. Pánczélt viselt ruhája alatt, nem úszhatott, és a vizbe merült.[2]

Hátra volt még a nyilt háboru Borics ellen. Béla erős segitséget kapott Luitpold osztrák őrgróftól, ki fiát Albertet, a magyar király sógorát küldte táborába.[3] Másik sógora, a cseh Szoboszló pedig Boleszló ellen indúlt, hogy ereje megosztására kényszeritse. A fenyegető cseh betörés, aztán az a meggyőződés, hogy a magyarok még sem fogják elismerni királyuknak Boricsot, visszatérésre birták a lengyel hadsereget. Talán megvesztegetés sem hiányzott. Hanem azért a trónkövetelőnek maradt annyi katonasága, hogy nyilt csatába bocsátkozhatott. »A király, Isten segitségével, szétzúzta Borics erejét, megfutamitotta őt, elpusztitotta a lengyel sereget, nagy zsákmányt szerzett és nagy diadallal tért vissza, Mária Magdolna ünnepén (1132. julius 22-én). »A németek azzal dicsekedtek, hogy a lengyelek azért futottak meg, mert a magyar táborban a német szó volt túlnyomó. A mieink pedig különösen Miksának, Gábnak és Bátornak hősiességét emelték ki, »kiknek pánczélja piroslott a vértől«. Miksa Tódort, a főczinkost, fogta el, Vasas Vitalist, Gáb a krakói várnagynak testvérét, Bátor pedig Endrét. Természetes, hogy a király dúsan megjutalmazta bajnokait.[4]

Szoboszló érme.

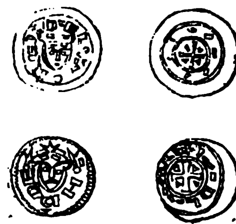
II. Bélának politikai helyzete lényegesen különbözik elődjeiétől. Azok többnyire a lengyelre támaszkodtak a csehek és németek ellen, ő ellenben a csehekkel és osztrákokkal tart jó szomszédságot, nemcsak azért, mert azoknak fejedelmei rokonai voltak, hanem még inkább azért, mert Boleszló mindvégig Boricsnak fogta pártját. A hatalmas lengyel ellen, sógorának

[1] Pauler szerint, (i. h. 614.) Sámson a Győr nemzetségből származott, melynek Somogyban volt birtoka.
[2] Képes krónika.
[3] Otto Frising. Chron. VII. 21.
[4] U. az és a képes krónika, i. h.

a cseh herczegnek közben járásával, Lothár császárnak szövetségét is megszerezte. E megbizással Péter veszprémi püspök ment 1134-ben a szászok ellen táborozó császárhoz.[1] A krónikás elsorolja, minő ajándékokat küldött a magyar király a császárnak. Volt ezek közt két szépen felszerszámozott fejér ló, melyeknek csak a nyergén 26 márka tiszta arany volt feldolgozva. A császár és neje ezt méltó ajándékokkal viszonozták. A császári fellépésnek meg is volt az az eredménye, hogy Boleszló elejtette Boricsot. Másrészt a ravasz tevékeny halicsi fejedelem, Vladimirko, mint Béla szövetségese, szintén bénitotta a lengyel herczeg müködését. A Németországhoz való jó viszony változatlan maradt akkor is, midőn ott Lothár halálával, 1138-ban a Staufeni Konrád jutott királyságra. Az új király már 1139 pünkösdjén eljegyezte Béla kis leányát Zsófiát, két éves fiának Henriknek.

Még a görög császár is közeledett ehhez a német-magyar-cseh szövetséghez. Őt az ép oly lángeszü mint nyughatatlan siciliai Roger zaklatta hajóival, seregével, és hogy hozzá férhessen, Lothár császár segitségére volt szüksége.

Ily viszonyok közt szilárdúlt meg II. Béla uralma. Még terjeszkedett is: ő első királyunk, ki a Ráma királya czimét használja.[2] Ezt a tartományt, a Dinári havasok egy kis völgyét, mely eddig a szerb birodalomnak volt egy zsupája, azon harczokban szerezhette meg, melyek azon időben a szerbek és görögök közt folytak. Már előbb Magyarországhoz tartozott a mostani Boszniának északkeleti része, melyet Sónak neveztek. Magát Boszniát, vagyis a Boszna folyó völgyét, szintén Magyarországhoz csatolta. 1137-ben második fiát, Lászlót nevezte ki oda herczegnek. A velenczeiek és normannok közt egyre folyó háború lehetővé tette, hogy Dalmácziában a magyar uralom ujra megszilárduljon. Traut a normannok elpusztitották, de Spalato azóta hű maradt a magyarokhoz. Rövid idő alatt tehát a magyar királyt uralta a Balkán-félszigetnek egész északnyugati része.[3]

II. Béla dénárai.

Mindezen eredményekben a szegény világtalan királynak csak igen kevés volt az érdeme. Az ország ügyeit nevében leginkább neje és annak testvére, Belus herczeg intézték. Még az iránta annyira rokonszenvező krónika sem tudja más nagy érdemét, mint azt, hogy négy fia született. Hogy ismerhette volna a világot, hogy ismerhette volna a kormányt az,

[1] Forrásunk fejérvárinak, (Albensis) irja, mert Fejérvár a veszprémi dioecesishez tartozott. Előfordul az 1138. évi dömösi oklevélben. Canon. Wissegr. Contin. Cosmae.

[2] Pauler Gy. M. nemzet története I. 318. téved abban, hogy II. Béla először 1138-ban nevezte magát Rex Ramae-nek. Előfordúl már 1135-ben, a bozóki oklevélben.

[3] Klaics. Geschichte Bosniens. 64—65. l.

Kezdősorok II. Béla okleveléből.

kit már gyermekkorában megfosztottak szeme világától.[1] Lelkét, mely elől a külvilág el volt zárva, a kedély világa foglalkoztatta. Jó férj, jó apa, jó rokon, jó keresztény volt. Megható volt, midőn a német püspökök és főurak fényes kisérettel 1139-ben eljöttek udvarához, hogy királyukhoz elvigyék a kis Zsófiát, és Béla igy szólt: »Istenem, égnek és földnek ura, te mindent látsz, én meg semmit. Te akartad, uram, hogy világtalan legyek, de te mindent meglátsz, belátsz az emberek szivébe, látod a jelent, multat és a jövőt egyaránt.«[2] Szerencsétlensége, jóindulatú tehetetlensége lefegyverezték elleneit: Isten különös oltalmát látták abban, hogy nemcsak megtartotta trónját, hanem azt — mi addig az Árpádok házában nem történt meg — békén hagyhatta fiára.[3]

Különösen az egyház érezte kegyét. Az aradi nap áldozatainak jószágait a püspökségek közt osztotta fel: ennek a bőkezüségnek tulajdonitották később, hogy az egyházat szolgáló falvakat királyi adománynak tekintették. Királyi módon gondoskodott Dömösről, melyet atyja alapitott, és melyet családja kedvencz alkotásának lehetett tekinteni.[4] Megalapitotta a bozóki prépostságot a Érczhegység aljában, a Korpona kies mellékén 1135-ben.[5] Azt a pert, mely a pannonhalmi apátság és a nyitrai és pozsonyi várjobbágyok közt folyt, a klastrom javára döntötte el.[6] Elmondja ez alkalommal, hogy szokása szerint elment imádkozni ezen klastromba, melyet mindig különösen tisztelt, midőn Dávid apát és a szerzetesek előadták panaszukat. Bőkezűsége ismeretes volt messze földön. Hozzá fordult Ottó is, a hires bambergi püspök, a pomeránok apostola, mint nagy alamizsnáshoz. A király nagyon örvendett a püspök üzenetén és ajándékain. »Husvét ünnepén, mely ünnepet a magyarok földjük termékenysége miatt különös pompával és fényes lakomával szokták megülni, gyönyörüen megvendégelte a püspök követeit és sokat kérdezősködött Ottó élete és tervei

[1] Pauler Gyula mégis Kálmánhoz hasonlitja. J. m. 310. l.
[2] Herbordi Vita Ottonis ep. Babenb. I. 38. Mon. Germ. XX. 718.
[3] Képes krónika, a 69. fej. elején.
[4] Fejér, Cod. Dipl. II. 91—109.
[5] U. o. 82—85.
[6] U. o. 110—112.

felől, bámulattal hallotta cselekedeteit és boldognak mondta magát, hogy ily férfiúval összeköttetésbe léphet. Midőn a követség ideje letelt, számos arany és ezüst edényt, sok drága ruhát ad velök, azonfelül még 20 márka tiszta aranyat. A püspök ebből az ajándékból 300 ezüst márka értékü feszületet készittetett a megváltó tiszteletére.«[1]

A jó király, midőn uralma már megszilárdult, nagyon is kedvelte a boritalt. »Udvari emberei megszokták, hogy részegségében elkérték tőle a mit csak akartak, és azután a király csak nem vehette vissza. Ebben az állapotában történt, hogy Poch és Saul szerzeteseket átadta ellenségeiknek, kik, bár ártatlanok voltak, kivégeztették őket.«[2] Nem egészen 10 éves uralkodás után húnyt el, 1141 február 13-án, csütörtöki napon. Őt is Fejérváron temették el, mely csak az ő idejétől fogva vált királyaink rendes temetkező helyévé.

III. FEJEZET.

II. Géza uralkodása. A nemzeti krónika. Freisingi Ottó.

»Az úr megtekinté Magyarországot és oltalmazót adott neki, ki erejének nagy voltában járt előtte. Mert az Isten az ő gyermekének, Gézának adta a királyságot, kit Szent Czeczilia szűz napján (november 22-én) koronáztak meg, megfogta jobbját, erősitette őt, sok népet vetett alája és királyokat üzött futásba kardja előtt.« Ez a dicsőitő hymnus 12 éves gyermeket illet, ki bár később derekasan megfelelt királyi hivatásának, sehogy sem tartozik az Árpádok kiválóbbjai közé. Nem tudjuk más magyarázatát adni, mint az egyidejüséget, mely a nemzet feje iránti tiszteletnek és hódolatnak ily aránytalan kifejezését természetessé teszi.

Ezt az egyidejüséget, azt a tényt, hogy a magyar nemzet krónikáját, nemzetünk szellemének első nagy irodalmi megnyilatkozását, épen II. Géza idejében szerkesztették, nem csupán a különben meglehetősen érthetetlen, lelkes dithyrambus bizonyitja. E mellett szól a határozott pártállás Álmos és II. Béla részén, Kálmán, II. István és Borics ellenében, e mellett a Kálmán iránti igazságtalan harag, és Borics törvénytelen születésének igen erős és gyakori hangsulyozása. Valljon melyik későbbi király alatt lett volna ennek a pártosságnak értelme? E mellett szól továbbá az is, hogy krónikánk elbeszélése csak II. Géza koráig, annak orosz háborujáig folyik egyenletes bőséggel, azontúl jó hosszu időn át alig van más tartalma, mint királyaink koronázási idejének, halálának és temetésének rideg elsorolása. Ugyancsak az Álmoshoz való szoros viszony, valamint az e

[1] Herbord. i. h. 37. fej.
[2] Képes krónika a 69. fej. végén.

klastromban történtek pontos előadása valószinüvé teszik, hogy e krónikát Dömösön, e kiválóan királyi klastromban irták. Mindez okok magukban véve is fontosak, együtt véve pedig teljesen eldöntik a kérdést. Ha nem magyar műről volna szó, már rég megszünt volna a kétség. De igy az evidentia elől nemcsak külföldi kutatók zárkóznak el, hanem a nyomukban járó, szavukra esküdő belföldiek is.[1]

Ha tehát e nagy munkának megismerjük szellemét, egyúttal mély pillantást vethetünk népünknek lelkébe, egész akkori állapotába. Láthatjuk, mily erős a nemzet érzése, mennyire örvend az iró a magyarok hősiességén, győzelmén és szerzetes létére még vad pogány koruknak is szeretettel övezi emlékét, jegyzi fel hagyományát. Istvánt egyaránt méltatja mint népe apostolát és mint diadalmas hadvezért. Péter uralmánál megemlékezik a németek és olaszok garázdálkodásáról, és Abától nem tagadja meg rokonszenvét. A pogány lázadást természetesen elitéli, de csak annyiban, a mennyiben a kereszténység ellen fordul. Péternek és német segitőinek bukását igazságosnak tartja. Eddig még idegen forrást is használ, különösen az altaichi évkönyveket, de Endre és Béle, vagyis a későbbi királyok őseinek trónralépése óta kizárólag a hazai, királyi, egyházi és vitézi hagyományra támaszkodik. Épen nem megbizható minden részében; chronologiája hibás, nevekben is téves, hanem sokkal többet és fontosabbat nyújt: igaz, élő képét a nemzet gondolkodása állapotának.

II. Géza megkoronázása.
(A bécsi képes krónikából.)

Mindenütt előtérben áll maga a király hatalmával, akaratával annyira, hogy királykrónikának nevezhetnők e művet, ha abban az időben a nemzet nem volna egészen egy királyávai. Ritka nemzet dicsekedhetik oly fejedelmi pantheonnal, mint a minő Béla, Salamon, Géza, László, II. István alakjaiban ránk maradt. Annak, hogy Kálmán képe annyira el van torzitva, tisztán a szerzőnek nagyon is kifejezett részrehajlása az oka. A nemzeti büszkeség

[1] Különösen Huber. (Gesch. Oesterreichs.) nem hisz krónikánk régiségében.

vezeti tollát: és mire lehetett akkor a nemzet büszkébb, mint királyának fényére és hatalmára? A királyi tekintélynek, a nemzeti egységnek erős hangsúlyozása elsőrangú történeti vonás. Mert a királyi hatalom mellett nem érvényesül sem az ország egyes részeinek külön érdeke vagy hagyománya, sem nagy egyházi központoknak, sem előkelő jobbágy-családoknak külön traditiója. Fényök csak a királyi napnak halvány visszatükröződése.

Igaz, maga krónikánk elmondja, mint száll szembe a magyar urak önérzete II. István önkényével, mint hullámzik a magyarság lelke Borics és Vak-Béla közt. De az ellenállás ez eseteiről úgy szól, mint elmultakról, melyek nem hagytak nyomot. István király kegyetlensége, II. Béla kormányának kiméletlen elszántsága, a bitó, a pallos és a birtokok elkobzása ismét a királyi tekintély alá hajtották a magyar aristocratiának keletkező rendjét. II. Gézának ép oly biztos és szilárd alapokon nyugodott a monarchiája, mint Szent-Lászlónak, vagy Kálmánnak.

Azt a képet, melyet a hazai krónikás naiv előadásának alapvonásaiból összeállitottunk, megerősiti egyik legnagyobb középkori történetirónak, Ottó freisingi püspöknek teljesen egykorú rajza a magyar alkotmányról.

A román-germán nemzetek országai azon időben egyházi és állami tekintetben egy egységet alkottak. A pápaság és császárság, illetőleg királyság paizsa alatt mindenütt kifejlődött már a papság és lovagság, mindenütt megkezdődött már a városi polgárságnak sajátságos élete, midenütt a hűbér volt a földbirtoknak, a jobbágyság a föld müvelésének uralkodó módja. Ebből az egységből folyt, hogy misem ritkább akkor, mint valamely ország alkotmányának előadása. A mi mindenütt egyforma, az föl sem tünik, természetszerünek, szükségesnek látszik. Csak az eltérő, a sajátságos hivja ki a kiváncsiságot, a figyelmet, a birálatot. E szempontból fontos, hogy a XII. századi történeti irodalomban csak két alkotmánynak leirása fordul elő: Milano városáé és Magyarországé. Legbiztosabb jele annak, hogy mindkettő nagyon elütött attól, mit az angol, franczia vagy német ember hazájában tapasztalt.

Freisingi Ottó leirásának nemcsak irójának állása és tudománya, hanem származása és családi összeköttetése is ad súlyt. A tudós püspök fia volt Szent-Luitpold osztrák őrgrófnak, testvére Henrik őrgrófnak, kivel II. Géza háborút viselt és féltestvére III. Konrád német királynak. Ez utóbbinak kiséretében elment 1147-ben a szent földre Magyarországon át. Leirását azon háború elbeszéléséhez füzi, mely 1146-ban folyt bátyja, az osztrák herczeg és a magyar király között.

»Ezt az országot, melyet mindenfelől hegyek és erdők vesznek körül, régen Pannóniának hivták. Belsejében széles róna terül el, melyet számos folyó öntöz és vadakban bővelkedő erdőség borit. Természettől annyira kellemes és szép, földje annyira gazdag, hogy szinte Isten para-

dicsomához, vagy Aegyptushoz hasonlitható. A természettől nagy szépséggel van tehát megáldva, de a barbár nép szokása szerint épületek nem igen diszitik és határait nem annyira a hegyek és erdők, mint a hatalmas folyók alkotják. Keleten, hol a hires Száva folyó a Dunába torkollik, Bolgárországgal határos; nyugaton Morvaországgal és a németek keleti őrgrófságával, délen Horvátországgal, Dalmácziával, Istriával és Karinthiával, északon Cseh-, Lengyel- és Oroszországgal. Délnyugotra esik tőle Ráma,[1] északkeletre a besenyőknek és kúnoknak vadászatokra igen alkalmas, de ekétől, boronától alig érintett mezősége.

A barbárok részéről sok betörésnek volt kitéve, nem csoda tehát, ha nyelvre, erkölcsre durva és izetlen maradt. Mert először a húnok özönlötték el, kik Jordanes szerint boszorkányoktól és szabad személyektől származtak, aztán a nyers és tisztátalan hússal táplálkozó avarok taposták el, végre a Scythiából kijövő magyaroknak lett birtokává, kik most is ott laknak. Ezek a magyarok rút arczuak, beesett szemüek, alacsony termetüek, barbár nyelvüek és erkölcsűek, úgy hogy gáncsolni kell a sorsot, vagy inkább bámulni az isteni türelmet, mely az ilyen nem is embereknek, hanem emberi szörnyetegeknek ily gyönyörü földet adott.

Egyben mégis utánozzák a görögök gondoskodását: abban, hogy fontos dologhoz nem fognak hosszas és gondos tanácskozás nélkül. Falvaikban és tanyáikon igen hitványak a szállásaik, többnyire csak nádból valók, ritkán fából, még sokkal ritkábban kőből, ugy hogy a nyarat és az őszt sátrakban töltik. A főemberek mind elmennek a királyi udvarhoz, mindenki elviszi oda székét, és ott nem szünnek meg a közügyeket tárgyalni és megvitatni, télviz idején pedig ugyanazt cselekszik szállásaikon.

Fejedelmöknek annyira engedelmeskednek, hogy még azt is bünnek tartják, ha titkos susogással sértegetik, nem hogy nyilt ellenmondással keseritenék. Az ország hetven vagy még több megyére van osztva, de minden birságnak két harmada a királyi fiscust illeti meg, csak egy harmad jár az ispánnak. Ily nagy területen senki sem mer pénzt verni, sem vámot szedni a királyon kivül. Ha pedig valaki az ispánok rendjéből bármi csekély ügyben megsértette a királyt, vagy ha csak vádolták ezzel, bár igazságtalanul, bármily közönséges poroszló, kit az udvar küld oda, őt, noha a csatlósai veszik körül, egyedül elfogathatja, megkötözheti, megkinozhatja. Nem úgy van, mint nálunk, a hol az egyenlők (pares) kérnek itéletet a királytól, még azt sem engedik, hogy a vádlott kimenthesse magát; elég ok náluk az uralkodónak akarata.

Ha a király háborúba indúl, mindnyájan ellenmondás nélkül követik. A falvakban letelepedett lakók közül kilenczen a tizediket, vagy heten a nyolczadikat, — ha szükséges még többet — elküldik a háborúba, ellátva

[1] A szövegben délkelet áll, — inter austrum et orientem — mi világos hiba.

őt a szükséges felszereléssel, a többi a föld müvelése végett otthon marad. De a vitézi rendhez tartozót csak igen nyomós ok tarthatja vissza a hadtól. A király személyét külföldiek veszik körül, kik ott igen számosak és kiket vezéreknek (principes) neveznek. Csaknem mindnyájan rútak és hitvány fegyverzetök is, ha csak nem a külföldiektől, kiket mi zsoldosoknak nevezünk, származtak vagy tanultak idegen harczi módot. Csak főembereik és az idegenek utánozzák a mieink hadviselését és fegyverzetünk fényét.«[1]

Ez a leirás ép úgy bizonyitja szerzőjének politikai belátását, mint a magyarok iránti, úgy szólva vele született gyűlöletét. Úgy szól róluk, mintha nem is tartoznának az európai nemzetek közösségéhez, körülbelül úgy itéli meg őket, mint a mieink három-négy századdal később a törököket és tatárokat. De gyűlölete nem vakitja őt el. Kiemeli a magyaroknak nagy és általános érdeklődését a közügyek iránt, mi már magában véve is kizárja azt a gondolatot, mintha ez a hatalmas monarchia tisztán királyi önkénynek lenne műve. Midőn a magyarok engedelmességéről, hadseregök egységéről, a királyi igazgatás központi voltáról szól, észre lehet venni hangján, hogy ezeket követendőnek tartaná tulajdon, annyi pártharcztól dúlt hazájában is. De az is észrevehető, mennyi része van itéletében annak a vereségnek, melyet bátyja az osztrák őrgróf a barbároknak nézett magyaroktól szenvedett.

[1] Gesta Friderici Imp. I. 31.

II. Géza ólompecsétje

IV. FEJEZET.

Borics ujabb fellépése. Osztrák háboru. II. keresztes hadjárat.

A magyar-német-cseh szövetség hosszu időn át távol tartotta Boricsot minden ujabb vállalattól. Hanem ez a szövetség II. Géza alatt már korántsem volt oly szilárd, mint atyjának idejében. Különösen a Babenberg család mutatkozott Magyarország elszánt ellenségének. 1146 elején Konrád király Bajorországban tartózkodott, midőn Ulászló cseh herczeg — kinek neje Gertrud, a király féltestvére, Babenberg leány volt — udvarához járult és magával vitte a trónkövetelőt is. Borics siralmasan előadta panaszát, hogy atyai örökségétől megfosztatott és a császári hatalomtól vár igazságot, melyre az egész föld igazgatása van bizva. A császári hatalomnak ez az elismerése megnyerte Konrádot, a német fejedelmekre pedig nem maradtak hatás nélkül Borics igéretei és ajándékai.[1] A gyüléstől kedvező választ nyert, de a birodalom azért mitsem tett érdekében. Hanem az őrgrófságban szabadon toborozhatott, több ottani lovag, kik közt Hermann és Luitold emlittetnek, zsoldjába állott és azok húsvét hetében csellel hatalmukba keritették Pozsony várát, melyet ispánja, Julián, nem védett kellően.[2] A király oda küldte több ispánját, hogy megtudja, kik ejtették rajta, béke idején, ezt a nagy sérelmet. A várbeliek kijelentik, hogy nem Konrád császár küldte őket, sem az őrgróf, hanem uruk Borics. Erre a magyarok ostromhoz fognak. A németek, látva, hogy senki sem jő őket felmenteni, jó pénzen, 3000 márka ezüstön, átadják a várat.[3] Géza a legközelebbi szomszédtól, Henrik osztrák herczegtől követel elégtételt, mert hisz a rablók az ő országából jöttek.

Nagy sereg gyült össze a »gőgös« és a magyar határt sértő németek ellen. Viszont Henrik is nagy sereget gyüjtött. Konrád császár távol volt ugyan — épen a lengyelekkel hadakozott, — de Henrik, ki nemcsak az őrgrófságot birta, hanem a bajor herczegséget is, és kinek mint a meghalt Henrik szász herczeg özvegye férjének Szászországban is voltak nagy birtokai és összeköttetései, egyedül is elég erős sereget volt képes kiállitani. »A nehéz pánczélos németek úgy állottak, mint az óriások és teljesen biztak erejökben.« A magyar krónikás, ki maga is talán ott volt a táborban, kiemeli, hogy az egész papság, a mely a királyt kisérte, és maga a király is, Krisztusnak és a boldogságos szűznek, az ország védőjének

[1] Otto Freising. Chron. VII. 34., melyet szerzője még a háború megkezdése előtt, tehát egész egykorúan irt.

[2] Contin. Admunt. Mon. Germ. Scr. IX. 581. Boricsot Porsa-nak nevezi.

[3] Otto Freising. Gesta Frid. Imp. I. 30.

oltalmába ajánlották Magyarországot.[1] A magyar sereg a mosonyi kapun tört elő, számát 70,000-re tették, vezére a király anyjának testvére Belus herczeg volt. Csakhamar elözönlötték a Lajta és a kapú közt elterülő mezőt, melyet a németek Virveldnek — parlagnak — neveztek, bizonyára azért, mert a magyarok, régi szokásuk szerint, pusztán hagyták országuknak közvetlenül a határ mellett eső részét. A herczeg a Lajta másik partján ütött tábort és előre küldte kémjeit. Másnap a király elment egy fából épült egyházba, hol a püspökök őt, ki fiatal kora miatt nem öltött addig lovagi fegyverzetet, felövezik a karddal és megáldjak. »Isten dicsősége megjelent neki, szive megerősödött belé, arcza felderült, egész vidáman ment a csatába.« Ekkor egy Gunczel nevü megbizható embere, ki tudott mind a két nyelven, hirül adja neki, hogy a németek közelednek, és azt tanácsolja, támadja meg azonnal őket, mert még nem jöttek el valamenynyien. A király elrendezi a csatarendet: elől a két szárny, a besenyők és székelyek könnyű fegyverzetü nyilas hada, hátul a derékhad a királylyal és Belussal, kinek tulajdon dandára 12,000 lovasból állott. A németek nem akadályozták meg a magyarok felállitását, sem a Lajthán való átkelésöket. Kémjeik nem értesitették őket kellően. Hirtelen, mialatt még rendezkednek, azon veszik észre magokat, hogy a magyar lovasok lángba boritották a környék falvait. A táborban nagy a zavar: némelyek visszavonulást javasolnak a Fischa folyóhoz, mások meg azt hiszik, hogy a magyarok tulajdon táborukat gyújtották fel, hogy elrejtsék futásukat. Henrik herczeg bátor és türelmetlen létére az utóbbiakra hallgat és neki ront az ellenségnek. Övéi nágy rendetlenségben követik. Az erős lovakon ülő nagy testü, vasas németek csufolják a magyarokat, ezeket meg a kürtöknek és tárogatóknak hangja bátoritja a csatára. Nagy zajjal ütköznek össze. A herczeg az előre küldött szárnyakra csap: a besenyők és székelyek elesnek, vagy megfutnak »mint a juhok a farkas elől,« ispánjaik is ott vesznek. Futásuk már magával ragadja a derékhad egy-két csapatát is. Hanem a király emberei bevárják a herczeg rohamát

Keresztes vitéz.
(A British Múzeum miniatureje után.)

[1] Képes krón. 70.

»mozdulatlanul, mint az erdő.« A németek, kiknek csak első dühét tartották veszedelmesnek, ellankadnak. A por megakadályozta őket abban, hogy az ellenség mozdulatait meglássák. Ekkor reájok csap Belusnak hada, közbe fogja őket és nagy vérontást visz véghez. A herczeg seregének hátulsó védje megszalad. A király válogatott harczosai neki rontanak már megfogyott hadának: »a csata a németekre nehezedett, erejök megsemmisült.« Maga a herczeg csak nagy bajjal menekült meg, a pornak oltalma alatt, Bécs felé. A magyarok csak a Fischa folyóig üldözték, azután haza mentek.[1]

Nagy volt a diadal, 7000-re tették az elesett németek számát és csak gyönge vigasztalás volt reájok nézve, hogy magyar talán még több födte a Lajta mezejét. »Az Uristen megmentette az nap a magyarokat a dühöngő sárkányok torkától. A németek erejét ott annyira megtörték, hogy azóta még a végeken lakó magyar parasztokat sem merték sérteni vagy bántani. Uros ispán elfogta ott Rapolt grófot, ki azelőtt csellel vette volt be Pozsony várát, Gábriel pedig Ottót.« (1146 szeptember 11.)

Egész Németország érezte e kudarczot. Nagy történetirója később Barbarossa Fridrik császár győztes kezétől várta annak megboszulását. Magyar részről azonban misem történt a győzelem felhasználására, minek valószinüleg az új keresztes hadjárat hirdetése és az azzal együtt járó általános béke volt az oka.

Az annyi áldozattal alapitott és fenntartott jeruzsálemi királyság végső veszedelemben forgott. János császár Antiochia ellen készült, és midőn hirtelen meghalt, fia Mánuel nem nyugodott, mig nem fogadta Antiochia fejedelmének hódolatát. Kelet felől a mossuli török szultánnak derék ata-bégje, nagyvezére, Zenki, elfoglalta és elpusztitotta Edessát, a királyság végbástyáját. Jeruzsálemben gyermekkirály uralkodott. E hirek hallatára Francziaországban ujra feléledt az a harczi kedv, mely egy félszázaddal azelőtt százezreket vitt a szent földre. Bernát clairvauxi apát, a cistercita rend büszkesége, szentéletű férfiú, kinek ékesszólásánál még hatásosabb volt erkölcsi fensége és kinek tekintélye előtt nemcsak a királyok hajlottak meg, hanem a pápák is, maga állott a mozgalom élére. VII. Lajos franczia király lovagságával együtt Vézelay-ben, 1146 husvétján felvette a keresztet. Bernátnak el kellett szakitania ruháit, annyian követelték tőle a kereszt jelét. A férfiak lelkesedése áthatotta a nőket is és a nagy vállalat végrehajtására már nemcsak a francziák, hanem a németek is készültek. Konrád császár azonban nem gondolt arra, hogy a sereg élére álljon; hogy is hagyhatná el örökké zavargó birodalmát? Bernát a Rajnához siet és Speierben 1146. decz. 27-én tartott beszédével annyira elragadta az uralkodót, hogy az magának Istennek parancsát vélte hallani,

[1] Az elbeszélést a képes krónika és Freisingi Ottó előadásából combináltam. Mindegyikök természetesen azt tudja jobban, mi övéi táborában történt.

melynek engedelmeskednie kell. A nyugoti keresztyénségnek két leghatalmasabb uralkodója fogott kezet a nagy czél elérésére.

Magyarországnak tehát nem kellett tartania az 1096. évi rendetlenségek és veszélyek ismétlésétől. Másrészt a római egyházzal való szoros kapcsolata óta itt is gyökeret vert a keresztes háborúk eszméje, ha nem is az egész nemzetben, legalább egyesekben. 1135-ben egy Petronilla nevű magyar úrasszony házat vett Jeruzsálemben 350 byzanczi aranyért az oda érkező magyar zarándokoknak szállásul. Mint a szerződés tanui, egy magyar esperes és még egy magyar pap vannak aláirva.[1] Azt kell vélnünk, hogy az ide szakadt normann, olasz, franczia és rajnamelléki nemzetségek ebben a pontban sem szüntek meg összeköttetésben állani szülőföldjükkel. Midőn Lajos franczia király elvállalja a franczia keresztes sereg vezetését és ő a magyar királyt megkeresi az átvonulás és a szabad vásár engedése ügyében, Magyarországból is jelentkeznek részt venni óhajtók.[2] Mindamellett a nagy közös vállalat és az a tudat, hogy a magyar nemzet is hű tagja a keresztyénységnek, sem voltak képesek elenyészteni a németek gyülöletét a magyar ellen, melynek, mint láttuk, az 1096-iki véres eseményekben is oly nagy volt a része. Krónikánk tele van panaszszal Konrád császár ellen. »Nem úgy jött, mint Krisztus zarándoka, hanem zsarnok és rabló módjára. Kérelem örve alatt

III. Konrád átvonulása Magyarországon
(A bécsi képes krónikából.)

[1] Wenzel, Árpádkori uj okmánytár I. 52.
[2] Odo de Diogilo. De Ludovici VII. Francorum regis profectione in orientem. Migne Patrologia Latina 185. kötet. 1208. l. I. k.

sok pénzt csikart ki, úgy hogy sem anyaegyház, sem monostor nem maradt zsarolatlan«[1]

Egészen más emléket hagyott itt a francziák átvonulása. »Lajos, a frankok jeles királya, következett a császár után és Géza királytól nagy tisztességgel fogadtatott. Egy ideig időzött is nála, komasági viszonyba lépett vele, midőn elment, sok ajándékkal lőn elhalmozva, és seregét az ország minden megterheltetése nélkül vezette át Görögországba.«[2] Odo apát, a ki Lajos királyt elkisérte ez útjában, bővebben is szól magyarországi tartózkodásról. Feltünik neki, mennyire túlnyomó itt a legelő, és mily szegény ez az ország folyóvizekben, melyeket kútak pótolnak. Csak a Dráva és a Duna hatalmas folyamait emliti, a többi tó és mocsár. »A Duna keresztül folyik a birodalmon és sok tartomány gazdagságát viszik rajta hajón Estrigim nemes városába.« A magyar király követeket és ajándékokat küldött a francziához, de nem ment hozzá, hanem kérette, jőjjön át, a Duna tulsó partjára. A franczia király sok püspökével és hűbéresével át is hajózott, a két uralkodó összecsókolózott és jó békében, barátságban vált ismét el. Nem is volt a francziáknak panasza sem vásár, sem pénzváltás dolgában.[3]

VII. Lajos keresztes hada.
(A »De passagiis in terram Sanctam« cz. kéziratból.)

Noha a két király és nemzeteik annyira barátságosak voltak egymás iránt, a francziák átvonulása alatt oly eset adta elő magát, mely komoly zavarra adott okot. Borics már a hadjárat előtt is megkereste Lajos királyt levelével. Hivatkozott a császárra, kinek jóakaratát, úgy mondták, pénzen vásárolta meg. Viszont Géza szintén megnyert a maga részére több német fejedelmet, úgy hogy a trónkövetelőt cserben hagyták. »Borics, reményében csalódva, elrejtőzött és a franczia sereghez lopódzott. Azt mondták, hogy két főember tudott e felől és a konstantinápolyi császár kedveért, kinek egy unokahugát birta, jóakarattal viseltetett iránta.« Magyarországon azt hitték, hogy Boricsot párthivei hivták ide. A királyok találkozása után, midőn épen a dús ajándékokat, lovakat, ruhákat, viszik a franczia táborba, egy Györk nevü vitéz hirül adja Gézának, hogy Borics ott lappang a francziák között. Géza rögtön Lajoshoz üzent és barátságukra hivatkozva kérte őt, adja ki halálos ellenségét. Lajos hinni sem akarta a dolgot, de midőn a magyarok nagyon erősitették, megengedte Borics kiadatását. Ez éjjel történt.

[1] Képes krónika 71. Valószinüleg a keresztes háború czéljaira felajánlott egyházi adó ennek az elkeseredésnek az alapja. Különben Odo is megemliti, hogy a császár ellenséges lábon állott a magyarokkal.
[2] K. krónika, u. o.
[3] Odo i. h. II. k. 22—24.

A magyar küldöttek azonban nagy lármával indultak Borics megkeresésére, úgy hogy ez neszét véve a dolognak kimenekült ágyából, úgy hogy csak hült helyét találták. A menekülő a folyó felé tartott és ott egy csatlóst talált jó lovon. Ezt el akarta tőle venni, de a csatlós ellenáll, zajt csap és az oda sietők megverik és elfogják Boricsot és félmeztelenül, piszkosan, sárosan, rabló gyanánt a király elé viszik. Az üldözött Lajos lábai elé borul, és bár nem tudott francziául, több szóval és különösen nevének sürü emegetésével érthetővé teszi magát. A király elvezetteti és ügyét másnapra halasztja. Géza, ki a közelben ütötte fel sátrát, mindjárt hallott a dologról és most már nagy igéreteket is tett Lajosnak és a főuraknak, csak szolgáltassák ki neki Boricsot. Lajosnak nehéz volt a helyzete: barátját, gazdáját nem sérthette, az üldözöttnek kiadása pedig lovagi becsülete ellen lett volna. Az urak és püspökök tanácsa azt határozta, hogy a király ne szegje meg a Gézával való barátságot, de azért foglyát ne adja ki, mert mindkettő bűn volna. A magyar király e válasz után eltávozott a francziáktól. Borics aztán Lajos oltalma alatt tovább ment Görögországba. Magyarországban, a hol nem akarták hinni, hogy a franczia király fattyút vesz védelmébe a törvényes uralkodó ellen, a két esetet összevegyitve azt beszélték, hogy Borics a tanácskozás éjjelén elmenekült a franczia király egy paripáján, és egy lovászt, ki vissza akarta őt tartani, kardjával ketté vágott.[1]

V. FEJEZET.

Orosz és görög háboruk.

Géza 1146 körül nőül vette Euphrosynát, Misztiszlávnak, az 1132-ben meghalt kievi nagyfejedelemnek leányát. E házasságból 1147-ben született első fia, a későbbi III. István. Minthogy Gézának volt két felnőtt öcscse: László és István, ezekről külön kellett gondoskodnia. A régi herczegséget, mely annyira veszélyesnek bizonyúlt, nem állitotta vissza, hanem herczegi tartást rendelt nekik, úgy mint egykor Kálmán Álmos részére[2]

Az orosz házasság hosszú és viszontagságos háborúba keverte Magyarországot. 1146-ban Izjászláv perejaszlavli herczeg, Géza sógora, lett nagyfejedelem. Hanem Rurik házának több tagja, különösen a »hosszúkezű« (Dolgorukij) György, Susdal fejedelme, nem nyugodtak belé uralmába és Izjászlávnak idegen, magyar és lengyel segitséghez kellett folyamodnia, hogy trónját megtarthassa. Már 1148-ban emlitik az orosz évkönyvek, hogy egy magyar csapat Lyubecsnél beléfúlt a befagyott Deneperbe.[3]

[1] Odo de Diogilónak és krónikánknak elbeszélése annyira egybevágó, hogy ez magában véve is bizonyságul szolgálhat ennek egykorúsága mellett.

[2] »Dedit ducales expensas fratribus suis Ladislao et Stephano.« Képes krónika. 71.

[3] Strahl, Geschichte Russlands, I. 236.

1149-ben György bevonul Kievbe és Izjászláv, kinek csak Volinyiában maradt birtoka, sürgősen kért segitséget Gézától, és rokonától a lengyel IV. Boleszlótól. A magyarok és lengyelek be is vonulnak Ladomérba és ott sok orosz úrfit lovaggá avatnak, de midőn látják az ellenségek nagy készületeit, azt ajánlják Izjászlávnak, kössön békét, mi meg is történt.[1] Magyarország külömben sem vehetett részt e háborúban teljes erejével, mert ugyanakkor már a görög császárral is folyt a harcz. A magyar hadviselést az is nagyon megnehezitette, hogy Halics fejedelme, az ármányos, megbizhatatlan Vladimirkó, kinek országán át kelle vonulniok, szövetségesök ellenségeihez szította. 1150-ben Géza személyesen vezet hadat Volinyiába,

A kievi aranykapu.

elfoglalja Szanokot és Belzben[2] találkozik apósával. Ennek fia Vladimir ott jegyzi el Belus bán leányát. A magyar király egészen azonosítja magát a bukott nagyfejedelem ügyével, »hisz paizsunk egy«, és 10,000-nyi segédsereget állit rendelkezésére. Izjaszláv fia aztán átvezeti a magyar sereget a Kárpátokon, és visszaszerzi atyjának Kievet. A magyarok megérdemelték azokat a nagy ajándékokat, melyekben a nagyfejedelem őket részesitette, mert nemcsak hogy vitézül és szerencsésen harczoltak a kúnok és

[1] Roepell, Gesch. Polens I. 358.
[2] Przsemysl és Ladomér közt.

susdaliak ellen, hanem a veszedelmes Vladimirkót is eltéritették a susdali fejedelem szövetségétől.[1]

Vladimirkónak folytonos pártváltoztatása 1152-ben ujra szükségessé tette a magyarok beavatkozását. Géza ismét személyesen jő el, legyőzi a halicsiakat Przsemyslnél, ott hol Kálmán hada elvérzett és meghódolásra kényszeriti Vladimirkót. A gyakori magyar hadjáratoknak az volt következése, hogy az orosz krónikások állandóan »királyi útnak« nevezik a Szan mellékén Przsemyslen és Jaroszlávon át Ladomérba vezető útat.[2]

Izjaszláv halála (1154), mely után nemsokára Dolgorukij György lett nagyfejedelem, továbbá Vladimirkó halála (1153) véget vetettek a magyar hadjáratoknak az északkeleti síkságon. Állandó eredményök nem volt, hisz csak dynasticus érdeket szolgáltak. Az orosz évkönyvek számos érdekes részletet emlitenek meg. Elmondják, hogy Vladimirkó 1150-ben megvesztegette az esztergomi érseket, több püspököt és főurat, kik aztán reá birták a királyt, térjen haza, közeledik Szent-Demeter napja és már fagynak a vizek. Midőn a magyarok Izjászlávot 1151-ben diadallal beviszik Kievbe, ott nagy lakomát rendeznek, azután meg a nagy téren a magyarok lóháton versenyt futottak és ugrottak a jó oroszok nagy bámulatára, úgy mint azelőtt kétszáz évvel tettek Szent-Gál klastromában. Oly vigyázatosak, mint akkor, már nem voltak. Ugyanazon évben történt, hogy Vladimirkó ellen hadakozva, Volinyiában, Luck vidékén (Ladomértól keletre), bár tudták, hogy közel az ellenség, annyira lerészegedtek a Belus bántól utánok küldött bortól, hogy az oroszok éjjeli támadásának ellen sem állhattak, és csaknem valamennyien lekaszaboltattak. Géza ujabb hadjárata alkalmával 73-ra teszik a magyar csapatok számát, miben a hetvenkét megyei dandárra és a királynak külön zsoldos seregére lehet ismerni. Ezt a királyi hadat druzsinának nevezik az oroszok, a mely névvel ők fejedelmeik testőrségét szokták jelölni. Kalandban, harczban tehát a Kárpátokon túl nem volt hiány. Hanem e harczok részben rontották a magyar urak erkölcsét: több izben is emlitik, hogy ajándékokat fogadnak el urok ellenségétől és a szerint adnak tanácsot. Másrészt mitsem hallunk arról, hogy ellenszegültek volna a király akaratának, bár e háborúk semmivel sem voltak nemzetiebbek II. István orosz hadjáratánál, és szintén sok áldozattal jártak. Ebből is észlelhető, mennyire megszilárdúlt ujra a királyi tekintély. Állandó haszna e harczokból csak annyiban volt az országnak, a mennyiben a seregek sürü közlekedése szükségessé tette az Ondava és Laborcz felső folyásának betelepitését, őrségekkel való megrakását. A duklai és lupkovi szorosokhoz vezető utakon, Sárosnak és Zemplénnek északi részein érte el bizonyára a magyar telepités először az Erdős-Kárpátok gerinczét.

[1] Strahl, i. m. 246. Az ajándékokdrága ruhákból, selyemből, ezüst edényekből és lovakból állottak.

[2] Saraniewitz Isidor. Die Hypatios-Chronik 17—18. l.

Káros hatása a halicsi hadjáratoknak leginkább abban nyilvánult, hogy az ország erejét megosztották úgy, hogy az nem fordulhatott egészen a veszedelmesebb ellenség, a görög ellen.

Mánuel, Jánosnak és Piroskának kisebb fia volt akkor a császár, hatalmas termetü, aczélizmu, uralomra termett, dicsvágyó férfiu, ki eleinte minden jóban, bőkezűségben, könyörületességben utánozta szüleit. Hanem az elvállalt feladat nehézsége, a keresztülviteléhez szükséges gond és költség egyre fukarabbá és ridegebbé tették; az atyjától gyűjtött kincseket csak seregére forditotta, a népre mindig ujabb terheket rótt, vezéreivel és tanácsadóival pedig úgy bánt, mint rabszolgáival.[1] Mindezt egy álomképért: azért, hogy legióival visszaállitsa a Caesarok birodalmát három világrészben, az ősi hatalomban és dicsőségben.

Kiváló tulajdonságainak köszönheté, hogy atyja, bátyjának Izsáknak mellőzésével, reá, az alig husz éves ifjura hagyta a trónt. A szeldsuk törökök és a siciliai normannok elleni harczokban, melyek uralkodása első éveit, 1143—1146-ig, betöltötték, bő alkalma nyilt kifejteni hadvezéri tehetségét és kimutatni rendkivüli személyes bátorságát és hősiességét. Mint a régi római imperatorok, kiket mintaképeiül választott, ő is szüntelen harczokban forrasztotta egygyé azt a soknyelvű, sokféle eredetü, nagyrészt barbár származású hadsereget, mely a byzanczi trónnak egyetlen szilárd támasza volt. A nagy német és franczia keresztes háborút ritka energiával és ravaszsággal tudta ártalmatlanná tenni, úgy hogy a keresztesek különösen az ő ármányának tu ajdonitották vállalatuk szerencsétlen kimenetelét. 1148-ban méltó ellenfelével, a siciliai Rogerrel harczolt, midőn hirét vette annak, hogy a szerbek a szomszéd görög tartományokat pusztitják.[2]

I. Mánuel görög császár.
(A »De passagiis in terram sanctam« cz. kéziratból.)

A szerbek törzsei a Balkán-félsziget középső nagy felföldje, a Rigómező körül, a XII. század elején kezdtek nagyobb állami egységre jutni. Főnökeik közül a rásai zsupa fejedelmei emelkedtek ki, mint nagyzsupánok.[3] Uros nagyzsupán már szövetségben állott II. Istvánnal a görögök ellen és a magyar király az ő leányát választotta utódja, II. Béla nejéül. Tudjuk, minő tulnyomó befolyást gyakorolt Ilona királyné férje uralkodása idejében. II. Géza idejében Belus bán, a király nagybátyja, az akkori nagyzsupán testvére, volt a magyar kormány igazi feje. A szerb dynastiával való összeköttetés tehát igen szoros volt, és természetes, hogy Magyarország Szerbia javára beavatkozott, midőn Mánuel császár 1149-ben megtámadta Rását. Gyorsan hatolt előre, »úgy szétszórta a barbárok csapatait,

[1] Jellemrajza Niketas Khoniatesnél, bonni kiadás I. k. 79—80.

[2] Niketas Khoniates, II. k. 119.

[3] Rasa a mai Novi-Bazár. A vidéke latinosan Rascia, Anonymusnál terra Rachy. Innét a szerbek Rascianus — rácz — neve.

mint az oroszlán a gulyát vagy a kecskenyájat«, a szerb földet elpusztitotta, a fejedelem házait, »melyek ott palotákul szolgálnak«, fölégette. A belföldi szerbek még azon módon folytatták a harczot, mint a hogy tengerparti törzsrokonaik tették az I. keresztes hadjárat idején. Lakóhelyeiket elhagyva, az erdők sürüjébe, a hegyek ormaira menekültek. A tél közeledte aztán visszavonulásra birta a császárt. A dicsőségnek elég volt téve, mert több erősitést elfoglalt és számos ellenséget hurczolt magával fogságba, kiket aztán Szófia körül telepitett le: hanem a szerb nép ereje korántsem volt megtörve.

Nagyobb sikert ért el az 1150-iki hadjáratban. Ezt csak őszszel kezdte meg, mert akkor, levélhulláskor, nem oly sürü az erdő és járhatóbb az út. Nisszában megtudta, hogy a magyarok, Belus bán ösztönzésére, segiteni fogják a szerbeket.[1] Útját a Száváig folytatta ugyan, hanem aztán a Drina felé kanyarodott. Boszniába jutott tehát, »mely nem áll a főzsupán alatt, hanem külön erkölcsü és kormányu ország, bár a szerbek szomszédságában van.«[2] Onnét felfelé vonult a Drinán. Úgy látszik, az volt a czélja, hogy e mozdulata által elválaszsza a szerbek segitségére siető magyarokat a főzsupántól. Midőn a Tara folyóhoz, a Drin egy forrásfolyójához ért, hirét vette, hogy nemcsak a magyarok táboroznak szemben vele, hanem a szerbek is. Másnap kora reggel csatára készül. A görög hivatalos történetiró nem győzi megcsodálni erejét és bátorságát, — negyven ellenséget fogott el, tizenötöt szúrt agyon egymaga, és kiválóan az ő lovagi erényeinek tulajdonitja az ott kivívott nagy győzelmet. A csata folyamában történt, hogy a császár összecsapott Bakkinnal, talán a magyarok vezérével, óriási termetű és ügyes férfiúval, ki kardjával át is vágta Mánuel állát, de aztán kénytelen volt magát megadni. A szerbek segédcsapatai gyanánt nemcsak a magyarok emlittetnek, hanem a besenyők is. A magyar seregben pedig külön van szó a khalizi lovasokról. »Mert a magyarok keresztények, de ők Mózes törvénye szerint élnek, bár nem egész tisztán.« A Tara melletti csata döntő volt: a foglyul ejtett főzsupán meghódolt és a császár hűbéresének vallotta magát.

Most Magyarország ellen fordult a görög sereg. Mánuel meg sem üzente nyilvánosan a háborút, elégnek tartotta, ha levélben értesiti a magyarokat, hogy eljő a rajta ejtett sérelemnek megboszulására. A Száván nem volt hajó; a császár egy fából kivájt csónakra ül, ahhoz köti lovát és átkel.[3] Géza király, mint tudjuk, akkor Halicsban, Ladomérban járt, és Mánuel épen azért támadta meg az országot, hogy szorongatott szövetségesét, Vladimirkót, megmentse. Zimony volt az első vár: annak ostromát sógorára Vatatzes Tódorra bizva, tovább hatolt az országba. Csak kisebb dandárok állottak ellen, hisz a fősereg távol volt. Egyszer egy hatalmas

[1] Kinnamos Belust összetéveszti II. Bélával; azt mondja felőle, hogy vak volt.

[2] Kinnamos, 104.

[3] Kinnamos ugyan az Istrost, a Dunát nevezi meg, de a helyzetből világos, hogy a Száva volt, és Khoniates csakugyan azt is mondja. II. 122.

termetű, nagy vitézségü magyar egyes egyedül neki vágtatott a császárnak, ki csak nagy bajjal birta őt megölni. A görögök azzal dicsekedtek, hogy még a királyi lakóhelyet is felforgatták.[1] Aztán visszament a császár Zimony felé, melynek vitéz védői, midőn látták, hogy a király nem jő felmentésökre, felajánlották a feladást, szabad kivonulás feltétele alatt. A császár ezt megtagadta és feltétlen megadást követelt. Ki is jött az őrség, hajadon fővel, kötéllel a nyaka körül, mi a legnagyobb megalázásnak volt a jele. Mánuel azonban nem engedte, hogy valami bántódásuk történjék. Az elfoglalt várat teljesen kifosztották, a szerémi népes tartománynak, melynek régi görög neve, Frankochorion, még emlékezetben volt, egész lakosságát elvitték, hogy aztán a görög birodalomban, valamely elpusztult vidéken letelepitsék.

II. Géza.
(A bécsi képes krónikából.)

A diadalmas sereg már a Száván készült átkelni, midőn hire jő, hogy Géza orosz győzelmei után nagy sereggel indult meg üldözésére. A császár a tulsó partra küldi a foglyokat, kik számosabban voltak, mint serege, és igy csata esetén veszélyessé válhattak volna, maga pedig ütközetre készül. Úgy mondták, hogy hajóit a tulsó partra küldte, nem engedve katonáinak más választást, mint a győzelem és halál közt. De Belus bán, mert az ő dandára közeledett, nem támadta meg, hanem délkeletnek, Branizovának tartott. Ezen város védelmére sietett Mánuel is, ott tábort ütött, Boricsot pedig, a fáradhatatlan trónkövetelőt, átküldte a Dunán a temesi tartomány pusztitására. Ott nagy kiterjedésü mezővárosok terültek el, melyeknek gazdagsága bő zsákmánynyal kecsegtette. Három magyar dandár megtámadta ugyan, de Borics ezeket legyőzte és csak midőn a király maga jött üldözésére, sietett vissza éjjel a Dunán, melynek tükrét a császártól elébe küldött fáklyák világitották meg. A két sereg aztán egymással szemben

[1] Fejérvárra nem igen lehet gondolni, inkább talán Pécsre.

táborozott, de csatára többé nem került a dolog. A két fejedelem fegyverszünetet kötött. Mánuel lelkületére, inkább kölcsönzött mint igazi nagyságára nézve jellemző, hogy aztán Konstantinápolyban fényes diadalmenetet tartott, és hogy az minél tündöklőbb legyen, a fogoly magyarokat és szerbeket pompásabb ruhába öltöztette, mint a minő őket rangjuk szerint megillette volna, azután nem is egy tömegben, hanem szakaszonkint, közökben mutatta őket, hogy annál többnek lássanak. Igy beszélték legalább a gonosz nyelvek.[1]

Magyarország tehát az 1151—52. években nagyon megsinylette királyának oroszországi hadakozását, és a nem elég erővel folytatott szerbiai beavatkozást, mely az országra vonta a hatalmas ellenséget. Mánuel magában véve is félelmes, még veszélyesebbé teszi, hogy Borics ott van táborában. Igy nemcsak külső harcz, hanem polgárháború is fenyeget, mihelyt a görög császár úgy akarja. Még fontosabb, hogy ezen időben, 1152-ben meghalt III. Konrád és utódja, Barbarossa Frigyes, teljes erővel, nagy tehetséggel és elszántsággal kész folytatni a régi császároknak hódító politikáját.

Eddig hazánknak vagy nyugat, vagy kelet felé kellett küzdenie létéért. A XII. század közepe táján oly szerencsétlenné válik helyzete, hogy mindkét császárság, legkiválóbb és legharcziasabb uralkodóinak vezetése alatt, egy értelemmel ellene fordul. Mert az ügyes Mánuel nemcsak a vele egy valláson levő oroszokkal, halicsiakkal állott összeköttetésben, hanem a germán-római császárral is jó barátságot tartott, sőt politikai érdekből még attól sem látszott idegenkedni, hogy a schismát megszüntesse és a pápai hatalmat elismerje.

A görög-német coalitio annyira veszélyes nemzetközi helyzetet teremtett Magyarország részére, hogy azzal szemben kormányának mindent el kellett követnie, hogy szintén ne álljon egyedül. Az európai államok közt bizonyos nemzetközi érintkezés, bizonyos törekvés az egyensúly felé, kezdett kifejlődni. 1153-ban Géza követet küld a két császár természetes ellenségéhez, Rogerhez. Ezt pedig, ki franczia vér volt, viszont a francziák nézték természetes szövetségesöknek.[2] Barbarossa Frigyes hatalmának is megvolt a maga ellenese. A német fejedelmek, midőn Frigyes 1152. július 15-én országgyülést tart, és a belső ügyek rendezése után hadat akar üzenni a magyaroknak, hogy őket birodalmának alávesse, »titkos okokból«, mint a történetiró mondja, megtagadták hozzájárulásukat.[3] A görögök ellen nemcsak Rogernek és utódjának Vilmosnak szövetsége volt nagyértékü, hanem a szerbekkel való összeköttetés is. Azután még, ha Mánuel a magyar trónkövetelőt pártolta, viszont Konstantinápolyban sem volt hiány nagyravágyó herczegekben, kik magyar segitséggel szerették volna megbuktatni a császárt és magoknak megszerezni a trónt.

[1] Niketas Choniates. II. 123.
[2] Odo de Diogilo I. 14.
[3] Freisingi Ottó, Gesta Frid. Imp. II. 6.

Géza tehát még mindig bátran szembeszállhatott Mánuellel. 1154-ben, miután a siciliai hadjárat egészen kiüritette annak kincstárát, nagy sereggel megindúlt Belgrád és Branizova ellen. Most sem került döntő csatára a dolog, hanem megegyeztek abban, hogy Mánuel az előbbi hadjárat foglyait visszaadja, 10,000-et váltságdíjért, a többit a nélkül.[1] Mivel pedig a császár nem akarta minden eredmény nélkül feloszlatni seregét, Szófiából hirtelen a szerbeknek fordult, és azokat kényszeritette, hogy álljanak el a magyar szövetségtől és hódoljanak neki.[2] (1154.)

Ebben az időben történt, hogy Borics a Dunán átcsapó kúnokkal harczolva elesett. Fia, Kálmán, a görög seregben szolgált ugyan, de már

II. Géza nagy pecsétje.

nem volt alkalmas arra, hogy a császár magyarországi terveit előmozditsa. Helyette más trónkövetelő fordult Mánuelhez. István, Géza testvéröcscse, kit bántott az, hogy semmi kilátása nem volt a trónra, minthogy Gézának már volt fia, és külömben is volt még egy bátyja, László, a kinek fiatalos nagyravágyását a herczegi állás, a hatalomban való tényleges részvétel nélkül, nem elégitette ki. Viszont Géza is szorosabbra füzte a viszonyt Andronikosszal, a császár unokaöcscsével és kedveltjével, ki vitézségben

[1] Kinnamos, III. 120.
[2] Nik. Choniates, III. 132.

és ravaszságban méltó vetélytársa volt urának, a kicsapongásban pedig nagyon is követett mintaképe. Mánuel a magyar határvidéknek, Nissának és Branizovának parancsnokságával bizta volt meg őt, és Andronikos megegyezett Gézával, hogy e várakat kezébe szolgáltatja, ha császár lesz. Aztán Byzanczba ment és Mánuel életére tört. A császár tudott szándékairól, de annyira kedvelte őt, hogy nem végeztette ki, hanem csak őrizet alatt tartotta palotájában.

A magyarok erről mitsem tudva, megtámadták Branizovát. Seregökben csehek és szászok is emlittetnek. Mánuel oda sietett, de csak csekély hadi erővel. Érkezésének hirére Géza abban hagyta a vár ostromát. A császári sereg egy része megtámadta visszavonulásában a magyar részen harczoló bosnyák dandárt, hanem vereséget szenvedett. Különösen István herczeg kiséretéből vesztek el sokan. Mégis sikerült a görögöknek megtartani Belgrádot, hol Gézának szintén volt pártja és a magyarokat oly békére birni, mely szerint a két fél kölcsönösen kiadta a foglyokat és a zsákmányt. (1156.)[1] Úgy látszik erre a hadjáratra vonatkozik Muglen krónikájának az az elbeszélése, — az egyetlen, mely hagyományunkban e görög háborúk emlékét fenntartotta — hogy Géza Bolgárországot elpusztitotta,

✝ Anno dnice incarnationis .M.C.LII. regnante victoriosissimo rege Geysa
secundi bele regis filio. contigit forte in servi regis exmulum eccle
atq; nobiliū hui?.tre hominibus socius sibi vendicare volentes causam suam
regi manifestaverūt. eadem causa iudicio beli palatini comitis et hendrici

II. Géza korabeli oklevél kezdő sorai.

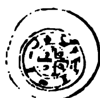
azután az erdőkben lappangott, és midőn a görögök gondatlanul arra vonultak, úgy lekaszabolta őket, hogy hirmondó sem maradt belőlük.[2] Németországban is úgy tudták, hogy a görögök ebben a hadjáratban, 1156 elején, igen nagy vereséget szenvedtek a magyaroktól. Mánuel császár júliusban követséget küldött Frigyes császárhoz, hogy felszólitsa, induljon mindjárt szeptemberben Magyarország ellen e kudarcz megboszulására. De Frigyes ily gyorsan nem készülhetett volna el semmiképen, aztán meg, mióta már maga is császár volt, sokkal büszkébben viselkedett Mánuellel szemben, úgy hogy ebből a hadjáratból nem lett semmi. A görögök kudarcza bosszulatlan maradt. A siciliaiak és szeldsukok elleni harczok 1156 óta annyira igénybe vették Mánuel minden erejét, hogy mig Géza élt, hazánk ellen többé nem vezetett sereget.

Magyarország tehát aránylag olcsó áron szabadult meg abból a nehéz helyzetből, melybe a két császárság ellenséges politikája hozta. Területéből mitsem vesztett, hadai a hatalmas görög császárral szemben megállották

[1] Kinnamos, III. 19. 131—34.
[2] Muglen krónikája, 52. fej.

a sarat, sőt utoljára határozott előnyöket vivtak ki. És mi a fő: Géza meg birta akadályozni a két császárnak közös fellépését. Mánuelre nézve a siciliai háború, Frigyesre nézve az olasz városokkal akkor kezdődő fontos következésü ellenségeskedés tették lehetetlenné a Magyarország ellen forralt tervek kivitelét.

Mihelyt világossá lőn, hogy a görög udvartól egyelőre nem sokat várhat, István herczeg Görögországból a nyugati császárhoz fordult és a római birodalom előtt, mely »az egész világnak menhelye«, előadta bátyja, Géza ellen keserves panaszait. Németországban azt beszélték, hogy nagybátyjuk, a befolyásos és nagyeszü Belus bán Istvánhoz hajolt, és a királynak emberei gyanusitani kezdték öcscsét, hogy az a koronára sóvárog. A király előbb öcscse hiveivel éreztette haragját, aztán, midőn egyre több gyanúok szólt István ellen, annak életére tört. István esküdözött, hogy ártatlan, és a császár közbenjárását kérte, hogy mentse meg őt az üldöztetéstől. Frigyes, ki mindig hajlandó volt pártfogolni azokat, kik császári méltóságának hódoltak, követeket küldött Gézához ez ügyben. Erre válaszul a magyar király szintén követeket küldött az 1158 elején Regensburgban tartott birodalmi gyülésre: Gyárfást a győri püspököt és Hedriket, udvarának biráját.[1] Ezek aztán elmondták, hogy István, bár bátyja a király szinte megosztotta vele az uralmat, gonosz tanácsra hallgatva, ármánykodott, sőt később nyilt háborút viselt ellene, melyben legyőzték. Most mindenki gyülöli őt, és hazatérése nem engedhető meg. A császár mindkét fél meghallgatása után fenntartotta magának a döntést. Nagyon is kedvére volt, hogy egy ily veszedelmes vetélytárs készentartása által állandóan nyomást gyakorolhat Gézára.

II. Géza ezüst dénára.

Ezóta, valószinüleg Boleszló cseh herczegnek, majd királynak, a császár hivének, érdeméből, sokkal barátságosabb lőn a viszony Frigyes és Géza közt. Midőn a császár 1158 nyarán Milano ellen indult, 600 válogatott magyar íjász állott be seregébe. Az osztrák herczegnek hadához csatlakoztak, és nagy részök volt a városiak egy erős kirohanásának visszaverésében.[2] És midőn a milanoiak egy évvel később ismét erősen forrongtak, a magyar király szükség esetére még nagyobb segitséget ajánlott fel.

A Frigyessel való szövetseg lehetővé tette, hogy Géza erélyesebben lépjen fel dél felé. Mánuellel ugyan több háborút nem viselt, de Velen-

[1] Ragewin (Freisingi Ottó folytatója), Gesta Frid. Imp. Mon. Germ. Scr. III. 423—424. Gervasius vasvári — de Castro Ferreo — püspöknek van nevezve. 1156 és 1157-iki oklevelekben mint győri püspök fordul elő. Vasvár, ép úgy mint Kis-Marton, (Eisenstadt), mire a német kiadó gondolt, a győri dioecesisban vannak. Heidenrich comes pedig Hedrik, a Héderváryak őse.

[2] Ragewin, i. h. 430—437.

czétől visszafoglalta Zárát, mely II. István ideje óta Velencze birtokában maradt.[1] Ez a szövetség magyarázza meg azt is, hogy midőn IV. Hadrián pápa 1159-ben meghalt és a bibornokok többsége Rolandot, a császárellenes párt fejét, választotta meg III. Sándor név alatt pápának, a magyar király egy ideig a császári párt által megválasztott pápához, III. Viktorhoz hajlott. Az ellenpápa által tartott páviai zsinat (1160 február 16.) aláirói közt ott volt Géza követe is. A magyar király különben levélben is kifejezte hozzájárulását a zsinat végzéseihez.[2] A zsinat kiátkozta III. Sándor pápát és rendeleteinek végrehajtása végett elküldte Dániel prágai püspököt Magyarországba.

Hazánkban még igen erős volt a még Szent-László idejéből eredő hagyomány, melynek követői a római császárhoz, a német királyhoz is inkább szítottak, semhogy elismerték volna a pápai hatalom azon korlátlan teljességét, melyet VII. Gergely követelt, és melyet III. Sándor nem csekélyebb kitartással, de még nagyobb ügyességgel és jóval kedvezőbb viszonyok közt most készült érvényesiteni. A római curiának egy hive azt irta akkor Magyarországról, hogy egy éven át ingadozott az igaz hit és schisma közt, mig ismét a jó útra tért. Hogy ez a nagy politikai változás megtörtént, és Magyarország, mint Kálmán idejében, ismét elfordult a császárságtól és a reformáló pápaság hiveihez szegődött, valószinüleg Lukács egri püspöknek, később esztergomi érseknek volt műve. Frigyes sürgető követségére a király hidegen azt válaszolta, hogy ezt a fontos ügyet jól meg kell hánynia-vetnie püspökeivel és jobbágyaival. Másrészt III. Sándor mindent elkövetett, hogy a magyar királyt czéljai felől megnyugtassa, és részére nyerje. Megengedte, hogy birodalma érsekeinek ő adja át a palliumot és megerősitette a magyar királyok azon privilegiumát, hogy országuk papsága csak hozzájárulásukkal érintkezzék a pápával. Bizonyos, hogy 1161-ben Géza már levelet irt régi vendégbarátjához, VII. Lajoshoz, ki III. Sándor pártjához tartozott, s a franczia királynak segitséget igér, ha a császár őt ez ügyben meg akarná támadni. »Mert én, a ki istentől félek, de embertől nem, Sándort, kit az egész egyház és királyi felségednek tekintélye elismertek, szintén elismerem, és tőle elszakadni nem akarok.«[3] Nem is kisérte többé magyar csapat a császárt, midőn az 1161-ben ujra Milano, Sándor erős bástyája ellen indult. Frigyes pedig még örömet szinlelt azon, hogy egy ily megbizhatatlan szövetségestől megszabadult.

Ez a határozott és nagy következésü állásfoglalás az imperium és sacerdotium közötti harczban volt Gézának utolsó tette. 1162 május 31-én meghalt, alig 32—33 éves korában. Kiskoru fiukat hagyott és uralomra sóvárgó testvéreket.

[1] Muglen, 52. fej.

[2] »Rex Ungarorum per litteras et legatus suos consensit.« Mon. Germ. Leges II. 127.

[3] Közölve Fejérnél Cod. Dipl. II. 163.

IV. FEJEZET.

Küzdelem a trónért. Mánuel diadala.

»A magyaroknál az a szokás, hogy, ha a király meghal és fiúkat hagy hátra, a testvérek mindaddig jó barátságban megférnek, míg annak, a ki uralkodik, nincs fia, de mihelyt az megszületik, a király testvéreit, ha azok az országban maradnak, megvakitják.«[1] A hivatalos görög történetirónak ez a megjegyzése teljes ridegségében feltárja a Szent-István ideje óta az Árpádok családját duló küzdelmeknek okát. A trónörökösödés szilárd törvény által nem volt megállapitva: az ősi szokás kétségtelenül a király testvéreinek adott elsőséget kiskorú fia fölött, és az uralkodó csak a legkegyetlenebb eszközökkel biztosithatta a trónt egyenes örökösének. A testvérek megvakitásának, vagy más módon az uralomra képtelenné tételének, divatja egyébbiránt megvolt Byzanczban is, a törököknél pedig napjainkig sem szűnt meg.

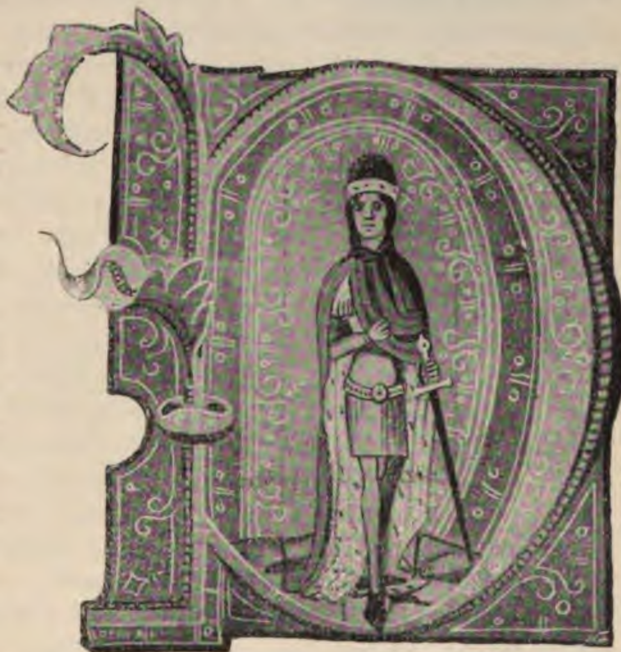
III. István megkoronázása.
(A bécsi képes krónikából.)

Mióta Kálmán keresztülvitte, hogy utána kiskorú fia uralkodjék, nálunk nem szűnt meg a trónkövetelő. II. Géza némileg hasonló helyzetben volt, mint nagy elődje. Neki is voltak fiai és öcscsei, kik már életében fegyvert fogtak ellene. Csakhogy sem László, sem István herczeg nem voltak az országban, midőn bátyjok meghalt. Igy a trónt békén foglalhatta el III. István, a király fia, de a trónkövetelők, mint addig is tették, külföldi segitségtől várták igényeik keresztülvitelét.

A görög császárok egymásután oltalmukba fogadták Álmos herczeget, Boricsot, annak fiát Kálmánt, végre Istvánt. Ez utóbbit Mánuel mintegy családja tagjának tekintette; hozzá adta nőül unokahugát, a szép Máriát, Izsák sebastokrator leányát, kit előbb Frigyes császárnak szántak. Ott volt László is, az Istvánnál idősebb, de úgy látszik nálánál nyugodtabb, tétlenebb testvér.

[1] Kinnamos, Hist. I. 9.

Géza halálakor azonnal Szófiába ment Mánuel, hogy onnét szemmel tartsa a magyarországi eseményeket. »Módot keresett arra, mikép vesse alá Magyarországot uralmának.« A görögök úgy adták elő a dolgot, hogy a magyar király halála esetén testvérét illeti meg az uralom, és igy a magyar törvénynek megfelelően járnak el, ha a kis István ellen bátyjának fogják pártját. A magyarok közt teljes erőben élt a régi felfogás, és a görög követek könnyü szerrel keresztülvitték, hogy III. Istvántól, a gyermekkirálytól elpártoljanak. Hanem a másik István, a görög császár rokona, meg az ország függetlenségére és vallására látszott veszélyesnek, ezért nem őt, hanem Lászlót választották, ki különben is idősebb volt, de még nem nős. Igy II. László lett a magyar király, öcscse István a vezér, mint egykor Béla, László és Álmos. Mint ilyen, egyúttal a trón örököse, kit a nép »uram«-nak nevezett.[1]

IV. István.
(A bécsi képes krónikából.)

II. László uralkodása alig tartott félévig. Öcscse IV. István is még azon évben elvesztette a trónt, és nemsokára életét is. III. István, ki Ausztriából már 1163-ban visszatért és mindkettő ellen, valamint görög pártfogójukkal szemben fenn birta magát tartani, túlélte nagybátyjait, de ő is alig érte el a serdült férfikort és 1172-ban örökös nélkül húnyt el. Az Árpád-háznak ez a tragoediája nagyon foglalkoztatta az akkori közvéleményt, és a kor irányához képest nem lehetett benne mást látni, mint az isten büntetését.

Mert a schismának, a császár és pápa közti harcznak kérdése foglalkoztatta még mindenütt a kedélyeket. »A magyarok, irja a becsületes Gerhoh, reichersbergi prépost, királyuknak (Gézának) halála óta, ki elfogadta volt Sándort, ismét elszakadtak tőle, azért, mert érseköket legatusai által erősitette meg, és most új királyuk alatt ismét máson törik a fejöket. De mivel

[1] Kinnamos V. I. 203. l. Οὔρουμ-nak nevezi a méltóságot.

ez az uj király (IV. István), görög neje által a görög császárhoz és a görög fejedelmekhez áll közel, azt lehet gyanitani, hogy, valamint a görögök, mint ők állitják, a rómaiak kapzsisága miatt idegenedtek el tőlük, úgy a magyarok is megkezdik a szakadást.«[1] Lehetőnek tartották tehát, hogy Magyarország, mihelyt politikailag görög befolyás alá kerül, egyházilag is elválik a nyugottól. Most már nem az ellenpápa elismeréséről volt szó, hanem a teljes elszakadásról.

A kik igy gondolkoztak, számoltak a magyar király hatalmával nemzete fölött, ismerték a nemzet nagy részének vallásos közömbösségét, de nem méltatták eléggé a nemzet függetlenségi érzetét és nem tudták, hogy a magyar egyházi rend egy részében minő erős gyökeret vert a nyugati kereszténységhez való tartozásnak eszméje, minő fejlődésre jutott a vallásos érzés bensősége. Mint annyiszor történetünkben, az egyházi kérdés a legszorosabb összeköttetésben áll az ország függetlenségének kérdésével és a vallásos érzés a hazafiságból meriti legigazabb erejét. Mint a görög befolyás elleni küzdelemnek és a római kereszténység fennmaradásának előharczosa vivta ki helyét történetünkben Lukács esztergomi érsek. Már Géza idejében is ő volt a III. Sándorhoz szító pártnak egyik főtámasza, most pedig, midőn sokkal fontosabb érdekek megőrzéséről van szó, kifejti jellemének, tehetségének egész nagyságát. Megmutatta, hogy van már hazánkban más erkölcsi és politikai hatalom is, mint a melyet a király képvisel.

»Párisban Girardus Puella mester iskolájában láttam a magyar Lukácsot, derék és tanult férfiut, ki közös asztalt tartott a szegényekkel úgy hogy azok vendégeinek és nem alamizsnásainak látszottak.«[2] Igy ir az akkori angol irodalom leghiresebb, legszabadabb szavú költője, Gualterus Mapes, iskolatársáról, kivel az akkori egyházi tudomány felszentelt csarnokában, a párisi főiskolában együtt ismerte meg a nominalisták és realisták vitáit, Abelard, Roscelin és Szent-Bernát tanait, és az akkor virágzásban levő scholastica philosophia éles distinctióit. Később se vesztette el szem elől. A franczia maine-i Hugotól, ki acre-i püspök lett, hallott Lukács viselt dolgairól azon időből, midőn érsek lett.

»Meghalt a király, ki Lukácsot érseknek megtette, és kis fiút hagyott hátra utódul. A király öcscse kérte tehát Lukácsot, koronázza őt meg és kenje fel királynak. De Lukács megdorgálta és árulónak nevezte, mert jog, szokás és igazság ellen az ártatlant meg akarja fosztani örökségétől. Erre amaz az ország másik érsekétől, kinek azonban nem volt semmi joga a koronázáshoz, megkoronáztatta magát,[3] mire Lukács őt kiátkozta. Erre a király kivont karddal követeli a kiátkozás visszavonását, és midőn az

[1] De investigatione Antichristi. 73. §. Archiv für Kunde oesterr. Geschichtsquellen, XX. 171.

[2] Gualterius Mapes, De nugis curialium distinctio. II. 7. Kiadtam a Történelmi Tárban 1878. 170—172.

[3] Mikó bácsi érsektől.

érsek nem enged, tömlöczbe vetteti. Oda eljutnak hozzá Sándor pápa levelei, melyeket megszabaditása érdekében irt, de ő nem akarta a bullát felhasználni, mert kiváltásáért 12 denárt kellett volna fizetni, ő pedig nem akart simonia árán kiszabadulni.[1] De az Úr, husvét napján, midőn a király épen misén volt, kinyitotta börtöne ajtaját. Mindjárt a kápolnába ment és az elképedt királyhoz igy szólt: »Uram Jézus, kinek feltámadásában hisz minden keresztény, ha ezt a királyt méltónak találod látogatásodra, javitsd meg őt, de ha nem, hadd mutassa meg negyven nap lefolyása alatt boszszuló kezed, ki ellen vétett.« Aztán kiment a kápolnából és ismét börtönbe vettetett, hol nyugodtan, imádkozva türte az üldöztetést. Negyven nap előtt meg is halt a király, meg se bánva bünét. Erre öcscse következett, ki csak oly erőszakos volt mint elődje. Ennek is negyven napi határidőt adott, és midőn az letelt, megölte őt szájának lehelletével.

Most a törvényes örököst, a gyermeket koronázta meg nagy pompával. Mig ez gyermek volt, Lukács nagy nyugalomban élt, de mire ifjú lett, már nem. Mert a király, midőn felserdült, nagyobb vállalatokba fogott, mint a melyeket végre birt hajtani, és kifogyván pénze, nem riadt vissza az egyházi birtokok eltékozlásától. Lukács sokszor intette meg őt sirva, de midőn látta, hogy megátalkodott, nagy fájdalommal őt is kiátkozta. Sokat könyörgött érte Krisztushoz és igy azt a kegyelmet nyerte Istentől, hogy a király, megbánva bűneit, töredelmesen elment Esztergom egyházába. Lukács a papsággal és a néppel nagy pompával eléje ment, feloldotta őt és magához vezette. Mialatt a többiek énekeltek, ő titkon sirdogált. A király kérdezi: miért sirsz, szent atyám, ily nagy öröm közepette? Nem örülhetek, válaszol az érsek, mert mához egy évre, mindnyájunk nagy bajára, fájdalmára, ezen a helyen holttestedet fogják fogadni. Igy is történt.« Magyarországon is tudták, hogy Lukács kiátkozta a két bitorló királyt és megjósolta vesztöket.[2] Az is tény, hogy III. István — királyaink közül az első — Esztergomban van eltemetve.[3]

III. Sándor pápa ólom-pecsétje.

[1] Nem ez az egyetlen vonás, mely Lukács rendkivüli lelkiismeretességét a simonia kérdésében bizonyitja. Midőn még Géza életében, Sándor követei elhozták részére a palliumot, nagyon bántotta őt a gondolat, hogy testvére Albanus bán lovat adott Péter bibornok, az egyik küldött alá, a mit ő simoniának itélt. Ez az eset még az egyházi törvénykönyvekbe is bejutott. Pauler, M. nemz. tört. I. 492. j.

[2] Kovachich, Script. Rer. Hung. Minores. Series Regum Hungariae I. 5.

[3] Budai krónika, 188. Muglen, 53. fej.

Megvolt a szellemi, erkölcsi erő a görög uralom meggátlására; nem hiányozhatott a hadi erő sem. Az az összeköttetés a nyugattal, melyet vallásos tekintetben Lukács képvisel, politikai tekintetben is meghozta gyümölcsét. A pápának, mint a nyugoti egyház fejének, Frigyes császárnak, ki most már vetélytársát látta Mánuelben, egyaránt érdekökben állott, hogy a byzanczi imperator e földön meg ne vethesse lábát. Igaz, hogy Frigyest nagy igéretekkel — 5000 márkáról volt szó — le is kellett kötelezni.[1] Maga a magyar nemzet is fegyvert fogott III. István mellett, hasonló nevü nagybátyja ellen. Nagy csata volt Gervasius és Protasius napján, 1163 június 19-én, talán Fejérvár vidékén, »hol sok magyar nemes elhullott,« a »nagy« Istvánnal levő törökök, pogányok — mert ezekből állott már a görög sereg ereje — pedig megszaladtak.[2] A bitorló királyt futtában elfogatta egy asszony, Elek neje, Dióson, hol megszállott. Öcscse elé vitték, de III. István király őt, Lukács tanácsára, minden bántás nélkül elbocsátotta vissza a görögökhöz.

IV. István elüzetése.
(A bécsi képes krónikából.)

IV. István, ki előbb nem akart tudni a veszélyes görög szövetségről, most mégis elment Mánuelhez Szófiába. A császár vele adta egyik vezérét, maga pedig még egy ideig Nissában időzött, hogy rendezze Szerbia ügyeit, melynek zsupánja Dese már megint a magyarokhoz hajlott. A mint aztán Belgrádhoz ért, csakhamar meggyőződött arról, hogy védenczének nincs kilátása a magyar trónra. »Mivel pedig minden erejéből azon volt, hogy hatalma alá hajtsa a nyugati nemzetek közt lakó hún népet,« e czél elérésére, az őt jellemző ravasz leleményességgel, csakhamar más módot talált.[3] Testőrségének kapitányát, Palaiologos Györgyöt, elküldte követségbe a magyar urakhoz, kik úgy is belefáradtak már a hosszú trónviszályba, és kik közül többen már Frigyes császárhoz fordultak, kérve őt, vessen annak véget. Bélát, Géza király ifjabb fiát, III. István öcscsét, ki akkor körülbelől 16 éves volt, szemelte ki tiz éves leánya, Mária, leendő férjeül. Elkérte tehát a herczeget, hogy ő neveltethesse, mint vejét és örökösét, Konstantinápolyban.

[1] Gesta Frid. Imp. Appendix.
[2] Képes krónika, 73. fej. Muglen, 54. fej.
[3] Kinnamos, V. 5. 214.

Ez a szándéka akkor őszinte volt, de bizonyos, hogy gondolt közvetlenebb haszonra is. Mert Bélával együtt kikérte annak örökségét is, valószinüleg Horvátországot. A magyar urak hajlottak a császár szavára, és Mánuel haza tért. Legrosszabb esetre is, ujra talált trónkövetelőt, kinek révén módjában áll majd, mihelyt neki tetszik, Magyarország ügyeibe avatkozni.

Ez az alkalom csakhamar elérkezett. Az idősebb István betört ismét Magyarországba, és midőn ott bajba keveredett, a császár maga indult oda, okúl adva, hogy III. István elfoglalta Béla részét. Ezért egyenesen Titelnek tartott. Jövetelének hirére III. István ismét a nyugati szomszédoknál keresett segitséget. Anyjának Euphrosynának kértére el is jött Ulászló, a vitéz cseh király nagy hadsereggel. A csehek úgy viselkedtek itt mint ellenséges földön, dúltak, raboltak mindenfelé, úgy hogy a magyarok csak úgy elmenekültek előlük, mint a görög elől, de királyuk nem feledkezett meg az özvegy királynénak tett igéretéről. Az országon áthatolva, az alsó Tisza felé sietett. Oda tartott III. István is a folyó tulsó, keleti partjáról. Ezalatt Mánuel Péterváradnál átkelt a Dunán és Bácsnak tartott, hol Mikónak, az ő pártjához szító érseknek volt székhelye.[1] Az érsek és a népesség nagy része most is Mánuelhez csatlakozott, de azért Mánuel még sem akart megmérkőzni az egyesült, feléje tartó magyar-cseh hadsereggel. Ulászló királynak azt izeni, hogy nem István király ellenére jött, hanem csak azért, hogy Bélának visszaszerezze örökségét. A cseh sem szivesen harczolt a császár ellen, kihez őt régi vendégbarátság füzte A csehek dicsekedtek azzal, hogy kifosztották a görög tábort, de komoly ütközet nem igen volt. Ulászló békét közvetitett, mely szerint Mánuel többé nem segiti az idősebb Istvánt, Béla pedig megkapja az ország egy részét. Ulászló aztán gazdag ajándékokkal elhalmozva, haza indult, Mánuel pedig kijelentette IV. Istvánnak, hogy segitségére többé ne számitson.[2] István, bár a magyarok tudni sem akartak róla, egy görög segédcsapattal tovább folytatta a reménytelen harczot.

A béke még sem tartott soká. A magyarok az ország kapuját, a Szerémséget nem hagyhatták ellenséges kézben. Alig távozott el Mánuel, III. István visszafoglalta Szerém várát. Erre Mánuel ujra elismerte IV. Istvánt magyar királynak, szövetségre lépett Jaroszláv halicsi fejedelemmel, megegyezett Fridrik császárral s Henrik osztrák herczeggel, számtalan törököt és kúnt fogadott zsoldjába, Velenczét pedig hajók adására kötelezte.[3]

[1] Πετρίκον-t Péterváradnak tartom, mert hozzá van téve: erről a helyről nyilik a bejárás a belső Pannoniába, nem pedig Kőmonostornak, a Szerémségben, mint Pauler (i. h. 389.) véli. Παγάτζνον nyilván Bács, mert ott lakik az érsek, nem pedig Pozsega.

[2] Kinnamos, (224–227.) és prágai Vincze (Mon. Germ. Script. XVII. 681—682.) hosszú elbeszéléseinek ez a veleje.

[3] U. o. 236—7.

E roppant diplomatiai és katonai készülődésnek meg is felelt a siker. Mánuel Zimony felmentésére sietett, melyet az idősebb István védett a magyarok ostroma ellen. Sikerült neki a magyar hajóhadat legyőzni, mert a magyar sajkák nagyon is szélesek voltak és gyorsaságra nem vetekedhettek a görögökkel, de a várost meg nem menthette. IV. István halálakor, (1165 ápril 10-én), melyet a görögök mérgezésnek tulajdonitottak, hívei feladták a várat, teljes bántatlanság föltétele alatt. Oly nagy volt a magyarok haragja országuk örökös háboritója ellen, hogy még temetésre sem méltatták, egy ideig ott hagyták tetemét és csak később földelték el Szent-István templomában.[1] Mánuel e hirekre elhatározta a betörést. Ugy tett, mintha Horom vidékén akarna átkelni a Dunán, aztán hirtelen Belgrádnak fordult és Zimony előtt termett. A császár csodáit művelte a vitézségnek, de az őrség is derekasan védte magát. Nem sokára hire jő, hogy István király közeledik egész hadával, nagy orosz és cseh segitséggel. Mánuel elhatározta a csatát, de addig is teljes erővel folytatta az ostromot. A várbeliek egy óriási sziklát készültek lehengeriteni az ostromlók műveire, de az emelőgép nem birta, a szikla a magyarokra zuhant és sokat agyonnyomott közülök. Ez a csapás megtörte az őrség ellenállását. Alkuba bocsátkoznak: a császár azt követeli, hogy Gergely ispán s a vár többi jobbágyai mezitláb, hajadon fővel, kötéllel a nyakuk körül jöjjenek kegyelmet kérni. A magyarok ezt meggondolják, még varázsláshoz is folyamodnak, hogy a várat megtarthassák. Egy nő állott a vár falára és felhajtva ruháját, varázsigéket s átkokat szórt a görögökre. Hiába: egy egy erős roham az ostromlók kezébe adta a várat, és a magyar ispánoknak csakugyan kegyelemért kellett könyörögniök. Béla közbenjárására Mánuel meghagyta életöket. A városban roppant kegyetlenséggel dúltak a győzők. Egy magyar főur, midőn látta, hogy szép nejét el akarják rabolni, maga vágta le a szerencsétlent.[2]

IV. István rézpénze.

Zimony bukása nagy csapás volt a magyar ügyre nézve. A császár mindjárt más várat is alapitott és oda telepitette a Szerémből elhurczolt magyarokat, kiknek nagy része mohamedánus kaliz volt. István király békét kért és felajánlotta nemcsak a Szerémséget, hanem Dalmácziát is. Manuel elfogadta a feltételeket s birtokba vette Dalmácziának 57 városát, mint Béla örökségét.[3]

Már a következő évben ujra megtámadták a magyarok a Szerém-

[1] Niketas Choniates szerint egy Tamás nevű szolgája mérgezte meg Istvánt. IV. I. 167. l. Kinnamos, 240.

[2] Ezt az esetet Niketas beszéli el. Az ostromot bőven Kinnamos, 240—244.

[3] Kinnamos, 248—249.

séget. Egy jeles hős, Dénes ispán volt a vezérük. A görög helytartók Vrana és Gavra nem értettek egyet és vereséget szenvedtek. Dénes nagy sirhalmot emeltetett tette emlékére. E hirek a magyar határra hivták Mánuelt. Serege egy részével maga indult a rendes úton a Duna felé, a másikat Vatatzes Leo alatt, sok oláhval együtt, a fekete-tenger felől küldte, hogy Magyarországot kelet és északkelet felől támadja meg. Ezek szerencsésen el is érkeztek oda, nagy prédát ejtettek és érczkeresztet állitottak fel, Mánuelt dicsőitő felirattal, valószinűleg Erdélyben. A fősereg azonban nem jutott túl Szófián. Henrik osztrák herczeg ugyanis ott elébe ment a császárnak, kinek rokona volt, és fegyverszünetet eszközölt ki a magyarok részére. III. István sorsában annyiban volt érdekelve, hogy a magyar király az ő tanácsára visszaküldte jegyesét, a halicsi fejedelem leányát, s az ő leányát jegyezte el. A fegyverszünet alatt sem volt béke. A magyarok most már nem Szerémet, hanem Dalmácziát nyugtalanitották. Ugy látszik, akkor Velencze is a magyar részen állott, mert mindkét hatalom, bármily külömböző volt is az érdeke, egyaránt meg akarta akadályozni a görög hatalom megszilárdulását a tengerparton. A velenczei dogenek, Vitale Mihálynak fia Miklós, Arbe grófja, a magyar királyi családból való hölgyet vett nőül, kit fényes magyar követség hozott Velenczébe.[1] (1166.)

Mánuel a következő tavaszszal az eddigieknél erősebb készülettel szándékozott Magyarországba törni, hogy megrenditett állását ott fentarthassa. De egy lovas tornajátéknál lebukott lováról és oly erős sérüléseket szenvedett, hogy csak husvét után mehetett Filippopolba, hol a magyar követekkel találkozott. De mivel azok hódolásról, vagy az elfoglalt területek visszaadásáról mit sem akartak tudni, folytatta a hadjáratot. Maga azonban nem vett abban részt, hanem Szófiában maradt, megelégedett azzal, hogy fővezérének, huga fiának, Andronikos Kontostephanosnak igen részletes utasitást irt elő, még hadi térképről sem feledkezett meg. Betegségén kivül tán a babona is visszatartotta, melytől ez a hatalmas, sorsába annyira bizó férfiú épen nem volt ment. Az a hir érkezett ugyanis, hogy a Konstantin piaczán, a császári városban álló érczszobor, mely a római birodalmat ábrázolta, összedőlt, az a női alak pedig, mely Magyarországot jelképezte, megállott a helyén. Mindjárt megparancsolta, hogy Rómát állitsák fel ujra, Magyarországot pedig döntsék le, a rossz előjel megsemmisitése végett.[2]

A magyar sereg már ujra betört a Szerémségbe. Andronikos, midőn a Száván átkelt, egy magyar hadi fogolytól megtudakolta, mekkora a

[1] Chronicon Altinate. Archivio Storico, VIII. 159. Ugyanakkor a doge másik fia Leonard, Osero grófja egy magyar főurnak, kit dézsei herczegnek neveztek, a leányát vette nőül. Tán az erdélyi vajda van értve. A magyar királyt, kinek leányáról szó van, a krónika Lászlónak nevezi. Úgy de Lászlóról egyenesen megmondja a krónika, hogy nem volt neje. Valóbbszinü, hogy Gézának volt a leánya, III. István testvére.

[2] Niketas Chon. V. 1. 196.

magyar had s kik a vezérei? Harminczhét ispán van a táborban, de Dénes a legfőbb vezér. A sereg legfölebb 15000 harczosból áll, egy része pánczélos lovas, a többi íjász és könnyű fenyverzetű katona. Annyira égnek a harczi vágytól, hogy a római sereg első rohamuknak sem állhat ellen. Andronikos erre megüzeni Dénesnek, legyen készen a csatára és rendbe szedi seregét. Tudta, hogy a magyaroknak szokása legjobb erejüket az első csatasorba helyezni — mi megfelel népünk hadi tüzének — és ehhez képest hadát épen megforditva rendezi. Elől a kúnokat küldi, rokonaikkal, az ázsiai törökökkel. Ezek nyilas lovasok; csak kevés lándzsás van köztük. A szárnyakon a római phalanx halad. Hátul nehéz fegyverzetű gyalogság következik, ijászokkal és vértes török lovasokkal vegyest. Nyomukba jő sok görög főember, válogatott német, görög és török hadakkal. Végre, utoljára, tartalékul jött maga a fővezér a zsoldos normannokkal és lombardokkal, meg a szerbekkel, kik lándzsával harczolnak és hosszú paizst viselnek. A görög-római császárság minden ereje, minden gyöngesége meglátszott ezen a seregen, ezen a felállitáson. Tábor volt, melyet vezér, hadi tudomány, dicsőség, zsold, kényszer tart össze: nemzet nem áll mögötte. De a katonai hagyomány közössége sokat pótol. Midőn elhaladnak a Dénes által rakatott testhalom mellett, a lovasok leugranak lovukról és megesküsznek, hogy készek haláluk árán megboszulni társaikat, rokonaikat.[1]

A magyarságnak nem volt ily mesterséges csatarendje. Nem hiába biztatta a görög vezér a csata előtt hadait azzal a megjegyzéssel, hogy ha fegyverzetben, lovasságban, vitézségben egyenlők a magyarral, hadi tudományban és fegyelemben túlszárnyalják őket. Dénes a görög sereg közeledtének hirére dáridót csapott és a magyar vitézek gúnyból ellenségeik egészségére iddogáltak. Nagy vigan mentek a csatába, mintha játék volna. Nem gondolt a magyar hadnagy jobb- és balszárnyra, sem elkülönitett hadosztályokra. Egész nagy seregét egy tömegben, torony alakjában vezette elő, úgy hogy az sötét felhőnek látszott. Hadi jelvényül egy hatalmas árbocz szolgált, melyet négy igás-ökör vont szekéren, úgy mint ez az olasz városokban, különösen Milanoban volt szokásos, (carrocium), és melyen vidáman lengette a szél a lobogót. Félelmes látvány volt ez a lovas, lándzsáktól meredő hadsor, nemcsak az emberek voltak talpig vasban, a lovak szügyét is pánczél boritotta és homlokukat vas védte. Igy csapott össze a két sereg. Csak a lovak nyeritése hallatszott, és a nyári nap sugarai visszaverődtek a tündöklő fegyvereken.

Szent-Prokóp napja volt. (1167 július 8.) A császár, kit csillagjósai ijesztettek, eltiltotta vezérének, hogy ez nap megütközzék, de Andronikos félretette a császár levelét, szóval buzditotta vitézeit és kiadta a csatára szóló rendelkezéseket; meghagyta előhadainak, hogy a magyarok rohama

[1] Kinnamos, VI 7. 270—272.

előtt jobbra, balra térjenek ki, de a középső teret hagyják szabadon a phalanxnak. A kúnok és a könnyű török lovasság annyira engedelmeskedett, hogy futtában meg sem állott a Száváig, de a czél, a magyar hadsor megosztása nem volt elérve. Kemény lovagi csata következett, melyben Dénes elől járt, hatalmas lándzsájával ontva az ellenség vérét, mint Homerosnak valamely hőse.

A görögök balszárnya már megfutott, annak egyik vezére Vrana Demeter halálosan megsebesülve foglyul esett. Viszont a görög jobb szárny legyőzte a vele szemben álló magyar balszárnyat. Ekkor Dénes döntő rohamra vezeti hadának zömét a görög tartalék ellen. Borzasztó kézi tusa következik, előbb lándzsát törnek, aztán hosszú kardjukat vonják, végre, midőn vitézi fegyver már nem használ a magyarok dühe ellen, a görög zsoldosok csákányaikat szedik elő és azokkal bontják az ellenség fegyverzetét, osztanak halálos sebeket. Déltől az egész hosszú nyári délutánon át, nap lementéig hullámzott a harcz, mig végre a magyarok, kiknek sokkal nagyobb volt a veszteségük, elhagyják a csatatért. Dénes elmenekült, ott hagyva paripáját, de öt ispán és 800 vitéz fogságba esett és a magyar árboczos zászló is az ellenség zsákmánya lett. A menekülők közül sokat elfogott még a Dunán czirkáló görög hajóhad. Midőn a győztes had visszatért táborába, a foglyokon kivül 2000 pánczélt s számtalan más fegyvert vitt oda magával. Másnap aztán kirabolták az üresen maradt magyar tábort. »Nem volt római, ki ne ölt volna, vagy ne vetett volna le magyart lováról, ne fosztott volna meg elesettet pánczéljától, ne ült volna lovon, melynek gazdáját levágta.« Tovább azonban nem mennek. Arra a hirre, hogy új magyar sereg közeledik, Andronikos hajókra szállitja népét és a zsákmányt és visszaindul Konstantinápoly felé.[1]

I. Mánuel aranypénze.

Nagy volt a győzelem és Mánuel méltán ülhetett fényes triumphust Konstantin városában. De az utolsó hatalmas keleti imperatornak egész hadviselése, egész politikája terméketlen, eredménytelen maradt. Mert a byzanczi birodalom csak a berendezést, a szivósságot, az igényeket örökölte a rómaitól, de nem annak belső erejét, nemzeti összetartását. Igy a Komnenos család nagy császárjai, Alexios, János és Mánuel úgy tünnek elő, mint tulajdon birodalmuknak zsoldos vezérei, kik három világrészben harczolnak földért, hatalomért, de csak a maguk nevében, mert a római eszmét fentartó állam, nemzet, már nem szolgál vállalataiknak alapjául.

[1] Niketos Choniates, V. 3. 202—204. Kinnamos 272—274. Azok a heydenek, kikről Muglen szól (55 fej.), nehezen izmaeliták, mint Pauler (M. nemz. tört I. 406.) hiszi. Inkább kell besenyőkre gondolni, kik ebben az időben magyar seregből soha sem hiányzanak.

Diplomatiájuk, hadviselésük nem volt szegény sikerekben, néha azt lehetett volna hinni, hogy egy ember szelleme új életre keltheti a Byzanczban tompán, lassan elmorzsolódó organismust. Hanem a sikerek csak szemkápráztatók voltak és nem maradandók. A hol igazán életteljes nemzet állotta útját a császárok terveinek, az csakhamar kiheverte a római kardtól ejtett csorbát. Mánuelnek ellenben el kellett buknia, lemondania világtörténeti szerepéről, mihelyt először érte nagy kudarcz. Ez a hanyatlás már 1169-ben kezdődik, midőn a jeruzsálemi királylyal szövetségben, Aegyptus ellen küldött serege s hajóhada elpusztult. Mióta pedig 1175-ben az ikoniumi szultántól nagy vereséget szenvedett, testben, lélekben már csak árnyéka volt önmagának. Halála után alig egy emberöltővel Konstantinápoly már idegen, latin császárt uralt.

A magyar nemzet erejét lekötötte, csökkentette ugyan ez a félszázadon át, csekély szünetekkel folyó harcz, de meg nem törhette. A régi magyar harczmód, melyet a X. századi császárok oly jól ismertek és ismertettek, megváltozott ugyan: Dénes ispán Zimonynál ugy állitotta fel a csatarendet, mint valami akkori franczia vagy német hadvezér, de az a lélek, mely a magyar sereget éltette, egy maradt. Most is, mint Árpád idejében, jellemző vonása volt, hogy még ha meg is verték, fogát mutatta az ellenségnek. Veszthetett csatát, területéből is elszakithattak egy-egy részt, a mint hogy Dalmáczia és a Szerémség még egy ideig görög kézen maradtak, de a mig az a szellem lelkesiti, függetlenségén, létén nem ejthettek csorbát. Mánuelt terveinek veszélyességére nézve alig lehet hasonlitani III. Henrikhez, bár egyénisége jelentékenyebb volt a nagy német uralkodóénál. És ezért a görög háború nem is foglalkoztatta annyira soha nemzetünket, a keleti ellenség nem keltett annyira tartós gyülöletet mint a nyugoti. Az egész háború csak véres epizód volt, mely Magyarország fejlődését megakaszthatta, de létét meg nem támadta, sőt még más irányba sem terelhette.

Mert a magyarság — és ez volt Szent-István óta lefolyt történetének főeredménye — már több volt egy hadseregnél. A harczosok mögött, kik idegen zsoldosokkal és külföldi szövetségesekkel együtt védték a határt, ott volt már egy nagyszám nép, mely értök dolgozott, értök imádkozott.

Erkölcsi értékét a Manuel ellen folytatott harcznak az adja meg, hogy Magyarország azt nemcsak függetlenségeért folytatja, hanem, mint a nyugot-európai közösség tagja, vallásos, politikai rendszerét oltalmazza. III. István uralomra jutása egyuttal nagy diadala a római egyháznak is. Diadala III. Sándor pápa irányzatának, kit akkor, Frigyes császárt kivéve, már minden európai fejedelem elismert, s kit maga Mánuel császár is támogatott. Diadala Lukács érseknek, ki vallásos meggyőződését és jellemének fenségét át akarja ruházni arra az egyházra, melyet az ő egyénisége csatolt ujra Rómához.

A római katholikus magyar egyház, mint önálló tényező vett részt

az ország függetlenségeért a görög schismaticus császár ellen viselt küzdelemben. Mihelyt a veszély elmult, el kellett nyernie az érdemeinek, szolgálatának megfelelő állást. Addigi kiváltságait egyrészt a királyok kegyének, másrészt az általános római egyházhoz való tartozásának köszönheté. A mit akkor eszközölt ki, az már nagyrészt tulajdon erejének volt elismerése.

II. István pecsétje.

Kálmán megvetette ugyan a magyar egyházi rend szabadságainak alapjait, de utódjainak önkényes föllépése valószinüleg ép oly gyakran sértette az egyházi, mint a világi előkelőket. Midőn III. Sándor II. Géza elismerését kereste, mint emlitettük, teljesen megerősitette a magyar királyok jogkörét. II. László és IV. István az érsekben látták főellenségöket, talán egyben-másban a görög egyházhoz szitottak s igy egyenesen mint az

egyházi jogok és javak csorbitói léptek fel és itéltettek el a katholikus közvélemény által. III. István pedig, bár egész helyzeténél fogva a papság támogatására volt utalva, a hosszú és költséges háború következtében kénytelen volt az egyházi javakról ugy rendelkezni, mintha tulajdonai volnának. Igy több mint félszázadon át a királyi hatalomnak oly tényleges korlátlansága fejlődött ki, melyet az új erőre ébredő egyház nem türhetett, különösen oly elöljárók alatt, minők III. Sándor pápa és Lukács érsek voltak.

»István, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmáczia, Horvátország és Ráma királya, Lukácsnak, ugyanazon kegyelemből esztergomi, Kozma kalocsai érsekeknek, püspökeiknek, a királyi prépostoknak s a mindkét érseki megyében levő egyházi személyeknek.

»Igaz és észszerű, a mit a szent irások tanusága is bizonyit, hogy azok, kik az örök királytól a királyi fölség magaslatát nyerték el, annyival nagyobb gondoskodással tartoznak az egyházhoz és a kereszténységhez tartozók irányában, mennyivel nagyobb hódolattal tartoznak teremtőjöknek az isteni kegyelem által reájuk ruházott méltóságért. Ezért saját értelmünk után, és M.-nek a szent római egyház cardinalisának intelmei után indulva, továbbá követvén azt a hódolatot, melyet boldog emlékű atyánk, Géza király a szent római egyház és szent atyánk Sándor pápa iránt tanusitott:

1. Megerősitjük s mindenkorra fenntartjuk a püspökök letételéről és áthelyezéséről szóló rendelkezést, melyet atyánk Sándor pápának s az ő utódainak engedélyezett, hogy t. i. az ő és utódainak beleegyezése nélkül nem tesz le és nem helyez át püspököt.

2. Elhagyva elődeinknek az elmult időben gyakorolt szokását, magunkra és utódainkra nézve mindenkorra szentesitjük, hogy a püspökök elhalálozása után ezentúl nem helyezünk az egyházi javakba világi gondnokokat (procurator), hanem csak tisztességes egyháziakat, kik nem élvezetökre hanem életök szükségére bizonyos mérsékelt részt kapnak az egyházi jövedelmekből, a többit pedig jóhiszemüleg, csalás nélkül, a templomok, püspöki és kanonoki házak kijavitására, a szegények, özvegyek és árvák hasznára kötelesek forditani.

3. Mi magunk és utódaink soha sem fogunk semmit az egyházi vagyonból saját hasznunkra forditani, hacsak, mitől Isten mentsen, ellenséges hadi erő nem tör országunkba, vagy ha más igen égető szükség nem adja elő magát, és akkor sem teszszük a püspökök tanácsa nélkül.

4. Hozzáteszszük, és magunkra és utódainkra nézve mindenkorra megerősitjük, hogy régi szokásunkról a magunk és utódaink részéről lemondva, ezentúl nem fogjuk a prépostokat és apátokat prépostságuktól, apátságuktól vagy méltóságuktól megfosztani, hacsak, szerencsétlenségre, nem bizonyitanak reájok, kánoni rend szerint, valami bünt, vagy ők magok nem vallják azt be.

5. Cosmas kalocsai érsek, a megyés és választott püspökök, a királyi

Az Athenaeum nyomása.

ROMÁNKORI EGYHÁZI RÉGISEGEK A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN.

(Rajzolta Mühlbeck Károly.)

Az Athenaeum kiadása.

prépostok és apátok, elfogadva azt az adományt és szabadságot, melyet Szent-Péter és szent atyánk Sándor pápa, valamint az apostoli szék legatusa iránt való tiszteletből nekik engedélyeztünk, szintén az emlitett bibornok kezébe letették azt a rossz, a kánonokba ütköző szokásukat, melyet a prépostok és más méltóságok beruházásánál és megfosztásánál és más egyházi javadalmak eltulajdonitása által eddig gyakoroltak.

6. Ezért közös megegyezéssel, szabad hozzájárulásunkkal elhatározzuk és e kiváltságlevelünkkel mindenkorra megerősitjük, hogy sem érseknek, sem püspöknek, prépostnak vagy apátnak ne legyen szabad ezentúl a prépostokat prépostságuktól megfosztani, vagy más egyházi személyeket méltóságuktól és egyházi javadalmaktól megfosztani, ha csak kánoni módon nem bizonyult reájuk bűn, vagy azt be nem vallották.

Mindezeket úgy tekintsék, mint dicső anyánk, a királyné, az érsekek, püspökök, választott püspökök, királyi prépostok és apátok, ispánok, jobbágyok és más urak tanácsából megállapitott és megerősitett határozatot.«[1]

Ez az oklevél bizonyos tekintetben concordatum, a mennyiben a pápai szék követének közremüködésével jő létre. A király lemond a püspökök letételét és áthelyezését illető, addig tőle gyakorlott jogok teljességéről, és ezentúl, ilyen ügyekben, nem jár el a pápa nélkül. De egyúttal az is kitünik, hogy e jogot addig teljes szabadsággal gyakorolta a magyar király, mert ezt a szokást nem nevezi rossznak, kánonellenesnek, mint a többit, melyről lemond.

Az egyházi javakat illetőleg a király nem mond le végkép szabad rendelkezési jogáról, a mennyiben azt sürgős esetekre

[1] Endlicher, Monum. 382—384.

III. István oklevelének kezdő sorai.

nézve fenntartja. De azért az egyház vagyona 1169 után már nem volt minden új király megerősitésétől függő, minőnek azt még Kálmán törvénye mutatta. Az egyházi javadalmak kezelése már sedis vacantia esetén is az egyházi rendet illeti, és igy a jövedelmek nem fordithatók másra, mint egyházi és jótékony czélokra.

Világos, hogy e kiváltságok által a magyar egyházi rend bizonyos autonomiát nyer a királylyal szemben, minőt addig nem élvezett. De nemcsak a király részéről nyer biztositást, ép úgy biztositva van minden javadalmas tulajdon egyházi elöljáróival szemben, kik eddig, mint bevallják, gyakran visszaéltek hatalmukkal.

Nevezetes az is, hogy külömbség van téve Magyarország két érseki megyéje közt. A hol az alárendelt egyháziak ellen a kánonok ellenére addig elkövetett hatalmaskodások soroltatnak fel, csak a kalocsai érsek emlittetik. Lukács, az esztergomi érsek, már addig is az egyházi törvény értelmében igazgatta megyéjét. A kiváltságlevél hallgatása e pontban volt Lukács elégtétele azon megyével szemben, melynek érseke a bitorlókkal, a görögökkel tartott és »koronázott, noha ahhoz joga nem volt.«

Röviden: a magyar király addig úgy bánt püspökeivel, apátjaival, mint ispánjaival. Letette, áthelyezte őket, a hogy szolgálatának érdeke, vagy önkénye megkivánta. A püspök meg úgy bánt papjaival, mint az ispán századosaival, poroszlóival. A király szemében a vár megyéjének és a püspök megyéjének birtoka közt sem volt oly nagy a külömbség.

Ez most megszünik. A magyar egyházi rend önkormányzata, birtokának folytonossága, a pápai szék közbenjárásával, némileg biztositva van. A görög befolyás ellen folytatott harcznak ez talán legfontosabb eredménye.

*

Még egy más osztálynak erősödése hazánkban vezethető vissza ugyanazon okra. Láttuk, hogy a déli vidékeken, különösen a Szerémségben, 1162 óta már szinte állandó a görög uralom. Zimonyban görög sereg őrködik, és a vidék magyar lakosságát a görög birodalomba telepitik. Ez a vidék pedig nemcsak honvédelmi szempontból volt fontos, hanem helyzeténél fogva, az ott összetorkoló nagy folyók és természetes utak miatt, mindig egyike volt és lesz a kelet és nyugat forgalmára nézve a legfontosabb tartományoknak. Ezért nem véletlen, hogy lakói közt különösen emlittetnek a kaliziak, a kereskedő izmaeliták.

A görög occupatió és a folyton fenyegető görög háború ujabb végvidék, limes, felállitását tette szükségessé a Tisza és Duna összefolyásánál és a Fruska Gora déli lábainál. Ehhez járult, hogy az akkortájban azon a vidéken oly sürün átkelő keresztes hadak és zarándokcsapatok átkelése lehetetlenné tette a kereskedés, a pénzváltás megszünését. Oly népesség kellett oda, mely meg birja védeni lakóhelyét, kereskedő és iparos, és a mellett — a görögökkel szemben — jó katholikus.

Mindezek a kellékek úgy szólva csak egy helyen voltak együtt: Olaszországban, ott is leginkább Milanoban.

Ez a város, Felső-Italiának régi egyházi központja, a XI. században, a clunyi szerzetesek hatása alatt, legbuzgóbb előharczosa lett a szigorúan vallásos iránynak, leghivebb szövetségese VII. Gergelynek. Polgárainak szorgalma és ügyessége, — mert a vallásos puritanismus mindig megfért az anyagi érdekek kifejtésével, — a keresztes háborúk idejében Európa első gyárvárosává tette. A franczia, német, olasz lovagok a milanoi fegyverkovácsok által készitett pánczélokban, a tőlük élesitett kardokkal harczoltak. Midőn a harcz pápa és császár közt, Barbarossa Frigyes idejében, ujra kitört, ismét e város lőn a császárellenes párt főerőssége. Nagy veszteségek árán, oly ostrom után, melyet Jeruzsáleméhez és Tyruséhóz lehetett hasonlitani, végre sikerült a császárnak megtörni a polgárok ellenállását. 1162 márczius 6-án az éhségtől kinozva meghajtják Frigyes előtt a carroccio zászlaját és megadják magukat kegyelemre. A győztes az óriási város teljes elpusztitását határozta el; a milanoiaknak el kellett hagyni házájukat, mint egykor a karthagoiaknak, és négy külön helységben kellett megtelepedniök.

»Sokan azonban elmentek Magyarországba, annak királyához fordulva, ki nagy tisztességgel fogadta őket. Nem is követelt tőlük semmi szolgálatot; egészen szabadoknak, minden tehertől menteseknek kellett maradniok. A király akarata szerint a kalocsai egyházi megyében egy új várost alapitottak, melynek Francavilla a neve, mások meg ugyanabban a megyében egy más Kabul nevü várost épitettek. Mindkét helyen aztán egyházat is épitettek Szent-Ambrus tiszteletére. Ők mindnyájan milanoi és magyar nyelven beszélnek, és fiaikat is arra tanitják. Ezt pedig azért teszik, hogy nyelvöket megőrizzék és megakadályozzák, hogy a királyok vagy azok ispánjai valaha szolgaságba hajtsák őket.«[1]

Az akkori nyugati világ legkülömb polgárságának egy jelentékeny része tehát Magyarországon talált új hazát. A milanoiak teljes szabadságot élveztek és új városaikban fenntarthatták honi nyelvöket és tisztelhették községök hatalmas védőszentjét. Francavilla, a Fruskagora déli lejtőjének egy völgyében, nem messze Sirmiumtól, melynek mintegy örököse lett, méltán viselte nevét: szabad város volt.[2] Kabul, vagy mint az olaszok irták Cadabul, Titel és Újvidék közt a Duna balpartján, némileg az elvesztett Zimonyt helyettesitette.[3] Az a vidék akkor egészen magyar volt,

[1] Chronicon Tolosani Canonici Faventini. Documentl di Storia Italiana. VI. Firenze 1876. Kiadta Borsieri. Tolosanus 1226-ban halt meg, de már 1188-ban kanonok volt és munkáját 1200 után irta.

[2] Most Mangyelosz kis falu a Szerémségben. Nevében felismerhető a »Nagy-Olasz« eltorzitása.

[3] Most Kovil. Mint Csánki Dezső barátom irja, előfordul Kabul név alatt is. Az olasz telepités 1163 és 1167 közé esik. 1162-ben történt Milano elpusztitása. A lakosoknak

különben hogyan tanultak volna meg a lombardok magyarul? Nem tekintve Esztergomot vagy Székes-Fejérvárt, bizonyára Magyarországnak ezen a vidékén fejlődhetett ki akkor leginkább városi élet, polgári erény békében és háborúban. A magyar király pedig ép úgy jár el a törzsországban, mint a hóditott Dalmácziában: nem követel a polgároktól adót; elég nyereségnek tartja birodalma lakosságának ily értékes elemmel való gyarapodását. Ennek a kiváltságnak pedig az ősi nyelv megtartása volt a biztositója. Nem csoda, ha a teljes beolvasztás, a mely valószinüleg e kiváltságok megszünését vonta volna maga után, oly nehezen haladt előre.

III. István uralkodásának a görög háború, az egyházi rend kiváltságainak megállapitása és a milanoiak betelepitése adnak tartalmat. Ő is rövid életü volt, mint atyja, mint nagybátyái és mint nagyatyja. A királyok életével és halálával oly szivesen foglalkozó monda, mint láttuk, az egyház ellen régebben elkövetett erőszakoskodásának megtorlása gyanánt tüntette fel halálát. Isten végzését még Lukács könnyei sem másithatták meg.

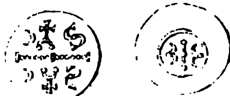
Oroszlán-Henrik, a hires és hatalmas Welf, Szászország és Bajorország herczege, 1172 elején zarándokolásra indult a szent földre. Bécsben számos hajót vásárolt össze és azokat megrakta borral és eleséggel. II. Henrik osztrák herczeg, István király sógora, nagy örömmel fogadta és kalauzolta vendégét. Mosonyban a király követe, Florentius fogadta a fejedelmeket, onnét békén mentek tovább Esztergomba. »Ez a város a természettől nagyon meg van erősitve. Mert egyik oldalán a Duna övezi, a másikon a Garannak mély medre, melytől a tulsó parton fekvő város és vár nevét vette.«[1]

»E helyen nagy szomorúság érte a fejedelmeket. István király az éjjel meghalt (1172 márczius 4.) Halálát méregnek tulajdonitották. Úgy mondták: öcscse étette meg, kit számüzött. Különösen bús volt az osztrák herczeg, mert a király rendelkezés nélkül húnyt el, és az ő nővérét jó reményben hagyta hátra, de mégis özvegyen, örökös nélkül.«[2] Az esztergomi érsek aztán intézkedett, hogy a zarándokok, Florentius kalauzolása mellett, tovább folytathassák útjokat.

négy nyilt helységben lehetett meghuzódniok. Ott sokat szenvedtek a német tiszttartók zsarolásától. A még megmaradt lakosok pedig, 1167-ben, szövetségben Cremonával, ujra fel kezdik épiteni a várost.

[1] Esztergom németül Gran.

[2] Arnoldus, Chronica Slavorum. Monumenta Germ. kis kiadás, 13—14.

III. István ezüst dénárai.

IV. FEJEZET.

III. Béla uralkodása. Családi összeköttetései. Az ország pénzügye és a király gazdasága.

Béla, görögül Alexios, Mánuel császár neveltje, volt István legközelebbi örököse. Az a magyar királyfi, a kinek a görög uralkodó az egész világot átölelő terveiben oly nagy szerepet szánt. Nemcsak a Komnenosok családját akarta összefűzni személyében az Árpádokkal, a mennyiben neki jegyezte el leányát; tőle várta a két birodalom békés egyesitését halála után.

Azóta azonban sok történt, és sokat tett maga Mánuel is e nagyszerü terv meghiúsitására. A római egyház megerősödése Magyarországban egyúttal tiltakozás volt a Byzanczczal való egyesülés ellen. Azután meg a legfőbb előfeltétel, az, hogy Béla legyen Mánuelnek örököse, már nem volt meg. A császár ugyanis másodszor is megnősült, és e házasságból fia született (1167). Előbb örökösének jelölte ki Bélát, sőt megkövetelte, hogy hüséget esküdjenek neki és jegyesének, a császárleánynak. De fia születése csakhamar véget vetett e szándékának. Az adoptionak, a saját vére mellőzésével, csak a régi római erkölcs uralma alatt volt értelme. Ugy látszik, hogy később veszedelmesnek látta Bélának némileg már önálló tekintélyét kis fiára nézve, ezért elválasztotta a magyar herczeget leányától, kit a montferrati őrgróf fiához adott. Magát Bélát azonban, kinek még hasznát vehette, nem akarta elidegeniteni családjától, és ezért a családi törvények ellenére nejének hugát, Raimund antiochiai herczeg mostoha leányát, chatilloni Annát (Ágnest) adta hozzá. Egyúttal a caesari ranggal ruházta őt fel, mely a császár után az első helyet biztositotta részére.[1]

Ritka fejedelem ment át ifjú korában annyira az élet iskoláján mint ő. Idegenek közt nevelkedett, a világnak legromlottabb, legfondorkodóbb udvarában. Görögnek kellett mutatkoznia, a nélkül, hogy megszünt volna magyarnak lenni. Majd arra volt kilátása, hogy két hatalmas monarchiának legyen az ura, majd meg attól kellett tartani, hogy egyaránt elveszti Byzanczot és Magyarországot. Nemcsak Mánuel oktatta őt az uralkodás művészetére, az emberek ismeretére, hanem a császárnál is jobb mester, az élet. A természettől hatalmas termettel, szép ábrázattal volt megáldva, úgy hogy egy idegen utazó szerint meglátszott rajta, hogy királynak született.[2] Megvolt benne a tehetség a byzanczi tapasztalatok felhasználására, úgy hogy midőn bátyja halála utat nyitott neki a trónhoz, teljes tudatával birt feladatának, és azon eszközöknek, melyekkel Magyarországot megtarthatja és felvirágoztathatja.

[1] Kinnamos, VI. 11. 287. Niketas, V. 8. 221.
[2] Rikhárd londoni polgár útleirása. Mon. Germ. Scr. XXVIII. 200.

István halála után magyar követség ment Konstantinápolyba Béláért. Mánuel szivesen bocsátotta útnak neveltjét, igen előkelő urakat adott vele kiséretül, és eltávozása előtt esküre kötelezte őt, a mely szerint mindenkor elő fogja mozditani a császárnak és a római birodalomnak javát. Voltak vele magyar urak is, kik közt a franczia eredetü Becsét és Gergelyt név szerint emlitik.[1]

Görög császár és családja.
(A párisi nemzeti könyvtár miniatureje után.)

A görög történetirók úgy adják elő a dolgot, mintha Béla minden nehézség nélkül békén, vette volna kezébe a kormányt. De ez nem volt úgy. Jogát elismerték ugyan, de nem biztak benne, ki egészen külföldinek látszott és nem ismerte az országot. Azonfelül a hitbuzgó papi rend, élén Lukácscsal, a vallásban sem tartotta eléggé szilárdnak görög nevelésénél

[1] Kézai krónika Podhradczky kiad. IV. 9. Tőle vette át Dandolo, ki Geisát és Gergelyt ir.

és családi összeköttetésénél fogva. E viszonyokat felhasználva, öcscse Géza ellene támadt. Anyjok, kinek III. Istvánra nagy befolyása volt, szintén ifjabb fiához szitott, hisz ő nevelte, a másik meg idegen volt már előtte. De Béla csakhamar legyőzi öcscsét, arra kényszeriti, hogy Ausztriában keressen menedéket és magát már 1173 elején megkoronáztatja királynak. Igaz, hogy nem Lukács koronázta meg őt, hanem a kalocsai érsek. A király ugyanis, hogy Lukács ellenzése daczára is elnyerhesse a koronát, egyenesen III. Sándor pápához fordult, ki megparancsolta a kalocsai érseknek a koronázást »az esztergomi egyház jogainak sérelme nélkül.«[1]

Géza menekülése után Béla testvére kiadatását kéri Henrik osztrák herczegtől. A lovagias fejedelem ezt a kérést megtagadja, és az üldözött trónkövetelő tovább menekül Csehországba. Szoboszló cseh herczeg, ki az osztrákokkal háborúskodott, e háborúban magyar katonákkal pusztitotta Ausztriát (1176).[2] Tán e segitség miatt járt aztán annyira Béla király kedvében, hogy Gézát, hűbéres urának Fridrik császárnak egyenes meghagyása ellenére, kiadta bátyjának. A cseh herczeg e miatt elvesztette birtokát, de Béla, ki öcscsét erős őrizet alatt tartotta, azóta nyugodtan birta országát. Anyját Görögországba küldte számkivetésbe. Diplomatiájának ez volt első diadala. Annál jelentékenyebb, mert nemcsak Gézával szemben vívta azt ki, hanem, mint láttuk, Fridrik császárral szemben.

III. Béla.
(A bécsi képes krónikából.)

Világos, hogy a nyugat-római császár rossz akaratával szemben annál erősebben kellett ragaszkodnia Mánuellel való szövetségéhez. Midőn a görögök 1175-ben háborúra készülnek Kilidzs Arszlán, az iconiumi szultán ellen, hadaikhoz erős magyar és szerb csapatok csatlakoznak.[3] Még megvan egy oklevél, mely szerint Béla király azon hiveit, kik Ompud bán és

[1] III. Incze pápa levele Imre királyhoz 1204 Fejér, Cod. Dipl. II. 435—436.
[2] Auctarium Zwetlense. Mon. Germ. Scr. IX. 542.
[3] Kinnamos, VII. 3. 299. l.

Leusták vajda alatt Görögországban küzdöttek, Doboka megyében birtokkal adományozza meg.[1]

Mánuelnek 1180 ban történt halála feloldotta Bélát minden kötelezettsége alól. Nem is késett visszafoglalni mindazt, mit a görög császár egykor azon ürügy alatt, hogy az Béla herczeg öröksége, elszakitott a magyar koronától: Szerémet és a tengerpartot. Elfoglalta ott Zárát is a velenczeiektől, hosszú hadjáratban megvédte azt a tengeren hatalmas város ellen, és annyira megerősítette, hogy egyedül is ellenállhasson az ostromnak, míg Magyarországból segitsége nem érkezik.

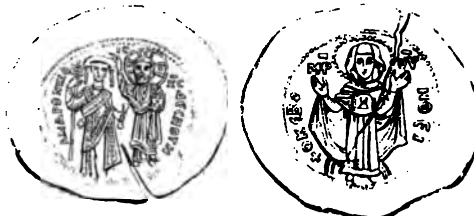
Zárában azonban úgy, mint egész Dalmácziában, nem egyedül a fegyveres erő tartotta fenn a magyar uralmat. Azok az okok, melyek Kálmán idejében ezen ország meghóditását elősegitették: az egyház egysége, a kereskedelmi érdek, még mindig fennállottak, és az utóbbi annál többet nyomott a latban, mennél világosabb lőn Velenczének az egész kereskedést centralisálni óhajtó politikája. Mánuel császár mindent elkövetett, hogy hatalmát a tengerparti városokban megkedveltesse. Azt mesélték, hogy ott semmi adót nem szedetett, sőt hogy Spalatoban még a pólyás gyermekeket is megajándékoztatta.[2] El is érte azt, hogy a dalmaták a velenczeiek ellen viselt háborúban nagy erővel segitették.[3] De halála után egész természetesnek tartották a magyar uralom visszatérését. Már 1181 februárban, alig egy fél évvel Mánuel halála után Maurus, »Béla királynak hű ispánja és hadvezére« kormányoz Zárában és ad ki oklevelet.[4] Ott magok a polgárok szakadtak el Velenczétől, és hivták segitségre a magyarokat. Városuk legfőbb jogát, kiválóságát látták sértve az áltaI, hogy a velenczei doge a zárai püspököt a gradoi patriarkának, a köztársaság főpapjának, akarta alárendelni. A záraiak még akkor sem engedtek, midőn III. Sándor pápa, Velencze vendége és szövetségese, ezt nekik egyenesen meghagyta.[5] A spalatóiak viszont eltürik, hogy új érseköket, Pétert, az esztergomi érsek ruházza fel az érseki palásttal.[6] Velenczének, mely több izben ujitotta meg a háborút, a magyarok és a dalmaták ellenállásával szemben meg kellett elégednie azzal, hogy a szigeteket, különösen Pagot megtarthatta. A dogek több izben kötöttek fegyverszünetet, mert nem akartak Dalmácziáról állandóan lemondani és midőn közülök a leghatalmasabb s legerélyesebb, a vak Enrico Dandolo 1193-ban megujitotta a háborút, Zárát csak oly kevéssé birta megtörni, mint elődei.

A tengerparton úgy lép fel Béla, mint Mánuel birodalmának természetes örököse. De a császár elhúnyta még sokkal nagyobb örökösödésre

[1] Fejér, Cod. Dipl. II. 201—202.
[2] Thomas Archidiaconus.
[3] Lucius.
[4] U. o. 224.
[5] Dandolo krónikája. Muratori, XII. 298—311.
[6] Lucius, 216.

nyújtott kilátást. A byzanczi birodalom gyöngesége, belső megromlása akkor válik teljesen nyilvánvalóvá, a Komnenosok tragoediája gyorsan közeledik befejezéséhez.

Biborban született Alexios, Manuel fia, kinek javára atyja mellőzte a magyar Alexiost (Bélát), és kinek a jósok hosszú és boldog uralmat jövendöltek, már 1184-ben megöletett kormánytársától, Andronikostól. Ez az Andronikos — ugyanaz, ki már II. Géza idejében ármánykodott Mánuel ellen, — hasonlithatatlan energiát fejtett ki minden roszban, kéjelgésben, zsarolásban, mérgezésben, de azzal ki is meritette minden tehetségét. Uralma biztositására Mánuel egész családját ki akarta irtani. Igy megmérgeztette Máriát is, Béla király régi jegyesét, férjével együtt.[1] Béla ugyanis beavatkozott rokonai javára, és felhasználva az alkalmat, elpusztitotta az egész görög végvidéket. Belgrádot, Branizovát, sőt még Nissát is feldúlta. Arra azonban, hogy a birodalom feloszlását annak megszerzésére használja fel, nem gondolt. Mihelyt a konstantinápolyi nép lázadása megbuktatta Andronikost és Angelos Izsákot helyezte a trónra, békére lépett a görögökkel, sőt az új császárnak nőül adta leányát, mi annak uralmát nem csekély mértékben szilárditotta meg. Byzancz fennállása többé Magyarországra nem hozhatott veszélyt, bukása pedig beláthatatlan következéseket, mindenek fölött pedig a velenczeiek elhatalmasodását vonhatja maga után.

Andronikos császár aranypénze.

Európa államai azon időben egyikét érték azon ritka korszakoknak, midőn a nagy nemzetközi kérdések elintézetteknek látszottak, midőn általános békére lehetett gondolni, és az uralkodók országaik belső kormányára, berendezésére fordithatták figyelmöket. Frigyes császár és Sándor pápa közt, hosszas küzdelmek után, melyek a császár legnanói nagy vereségével végződtek (1176), létrejött a béke és pedig őszintén, hátsó gondolat nélkül. Velenczében kötötték (1177 július 22-én), a mely város csak azon időben szakitotta meg végkép összeköttetését a kelet-római birodalommal, és a mely, mint e fontos alkudozásnak, a pápa és a császár találkozásának helye, csak akkor foglalta el azt a polczot, mely gazdagsága és politikai jelentősége miatt már régen megillette. E békébe be voltak foglalva a pápa szövetségesei is: a siciliai normannok és a lombard városok, az ujra felépült Milanoval, kiknek legnagyobb része volt a diadalban. Frigyes már is

[1] Niketas Choniates. 347.

[2] U. o. 359. V. ö. Ansberti, Historia de expeditione Friderici Imperatoris. Fontes Rerum Austriac. V. 23.

arra gondolt, hogy a siciliai királyokkal kötendő frigy által ujabb biztos alapot szerezzen családja hatalmának. Ugyanazon időben békére léptek Angliának és Francziaországnak oly soká vetélkedő királyai is. Még az örökké viszálykodó Németországban is békét teremtett Frigyes hatalmas keze. Veszedelmes hűbéresét, Oroszlán-Henriket megfosztotta bajor és szász herczegségeitől és Angliába száműzte. Mindenütt nyugalom után epedtek és a közösség érzése ritkán volt oly erős a nyugati világban, mint a velenczei béke után következő időszakban. A nagy, már megszilárdúlt, egymást ellensúlyban tartó dynastiáknak az a legfőbb törekvésük, hogy összeházasodás, rokonság által szerezzék meg maguknak azokat az előnyöket, melyeket azelőtt kardjok élével akartak megnyerni. Egymást érték a házassagi tervek és eljegyzések Hohenstaufok, Capetk, Plantagenetek, Roger utódai közt. Ez a fejedelmi közösség magában foglalja még a konstantinápolyi császári házat és a jeruzsálemi királyságot is.

Bélának az volt az igyekvése, hogy ebbe a nagy fejedelmi családba mint egyenlő rangu, sőt mértékadó tag beléphessen. A pápasággal fenntartja azt a jó viszonyt, melyet Lukács érsek állapitott meg. Midőn Sándor pápa Velenczébe utazásakor 1177 márcziusban Zárába ért, ott nagy ünnepélyességgel fogadták és vendégelték meg négy napi tartózkodása alatt.[1] Követe, Valter albanoi püspök, már 1176-ban itt járt Magyarországon és tanácsot tartva a királylyal és a magyar püspökökkel, Győrött akarta volna eldönteni a salzburgi érsekség betöltése miatt hosszan tartó viszályt.[2] Az 1179-ben Rómában a Lateranban tartott nagy zsinaton ott volt András bácsi érsek is. Leopold osztrák herczeg és Frigyes, ki 1180-ban Szoboszló helyett Csehország herczege lett, sógorai voltak, sőt az utóbbi egészen nejének, a magyar Erzsébetnek befolyása alatt állott.[3] Frigyes császárral is javult a viszony. Midőn a császár 1181-ben megegyezett Valdemár dán királylyal abban, hogy fia, Frigyes sváb herczeg nőül fogja venni annak leányát, ki 4000 márka ezüstöt kap majd hozományul — a szerződést Béla, Magyarország királya biztositja.[4] Később ugyanez a Frigyes Bélának egy leányát jegyezte el.[5] Frigyes császárnak egy leánya pedig Imrének, Béla király fiának volt jegyese. Minthogy pedig 1185 óta Angelos Izsák görög császár is a magyar király leányát birta nőül, az Árpádok háza egyenlő közeli rokonságban jutott mindkét császári családdal.

Maga Béla 1183 táján elvesztette nejét, chatilloni Annát. Még alig volt több harminczöt évesnél és csakhamar más feleség után nézett. Követséget küldött Angliába, II. Henrik királyhoz, és annak unokáját, Matildot, Oroszlán Henrik leányát kérette meg. Az angol udvarnál húzták-halasztot-

[1] Farlati, Illyricum Sacrum. III. k. 60.
[2] Fejér, Cod. Dipl. II. 192—193.
[3] Gerlaci Chron. Boemorum. Fontes Rer. Austriao. V. 153. 1180. évhez.
[4] Giesebrecht, Gesch. des deutschen Kaiserreichs. V. 939.
[5] Ansbert, i. h. 39.

Bertold meráni herczeg és családja.

(Szent-Hedvig legendájából.)

ták a választ, hisz a leányka alig volt nyolcz éves.[1] Erre azután a követek királyuk parancsára átmentek Párisba, Fülöp Ágost királyhoz, ki atyját, VII. Lajost, II. Géza szövetségesét, 1180-ban követte a trónon. A királynak volt egy fiatal, de már özvegy huga, Margit, II. Henrik legidősebb, hasonló nevű fiának, ki már meg volt angol királynak koronázva, az özvegye. Fülöp Ágost tanácsosainak meghallgatása után beleegyezett a házasságba, és a franczia királyleány, fényes kisérettel, nagy kelengyével elindult Magyarországba, 1186 augusztus 25-én.[2] Vele jöttek Kykin és Renold, kiktől egy nevezetes magyar család származott.[3] Úgy látszik, ennek a házasságnak a franczia királyi család egy sarja és a magyar király közt köszönhető a középkori romantikus költészet egyik remeke, melynek a magyar király leánynézője, szerelme és házassága a tárgya.[4]

Még ezzel sem volt kimeritve a házasságok sora. Miután Imre arája, Frigyes császár leánya 1184-ben meghalt, Béla örökösének a távoli nyugaton keresett feleséget. A pápa közbenjárásával II. Alfonz aragoniai királynak leányát Constantiát szerezte meg nőül Imrének. Második fiának Endrének pedig Bertold andechsi grófnak leányát, Gertrudot jegyezte el. Az andechsiek Németország leggazdagabb főuraihoz tartoztak, és hűségökért Frigyes császártól nemcsak az isztriai őrgrófságot nyerték, hanem a horvát, dalmát és meraniai — az az tengermelléki — herczegi czimet.[5]

Alig volt tehát Európában dynastia, mely közeli rokonságban ne állott volna az Árpádokkal. Régi királyaink többnyire cseh, lengyel, orosz, szerb, német feleségeket vettek, még olasz is csak Kálmán ideje óta fordul elő. Most a legtöbb kapocs már nyugathoz füzi királyainkat. Ebből következik aztán, hogy Magyarország ügyeit nyugaton is nagyobb figyelemre méltatják mint addig. Éppen a görög befolyás korának végén kezd hazánk teljesen belépni — egyházilag és politikailag — a nyugati nagy állami közösségbe.

E külföldi érdeklődésnek köszönhetjük egyikét a hazánk történetére legtöbb fényt vető documentumoknak, azt a kimutatást, mely a magyar király jövedelmeit tünteti fel, és melyet a párisi könyvtárban őriznek.

»A magyar birodalom határai és uralmának kiterjedése. Bélának, Magyarország királyának birodalmában ezek az országok vannak: Magyarország, a fő, aztán Horvátország, Dalmáczia és Ráma.[6] Magyarország-

[1] Benedictus Petroburgensis, Vita Henrici II. Bouquet, Recueuil des Historiens de France XVII. 466. 1186. évhez.

[2] Rigordus, de gestis Philippipi Augusti. Bouquet, XVII. 20. Radulfi de Diceto, Imagines Historiarum. Mon. Germ. Script. XXVIII.

[3] Képes krónika, 24. fej.

[4] Magyar forditásban megjelent a Budapesti Szemle 1886. évi folyamában, Patthy Károlytól.

[5] Giesebrecht, i. m. 923—9.

[6] Az angol és franczia kutfők, melyek Béla második házasságáról szólanak, mind elsorolják teljes, hivatalos czimeit.

ban két érseki szék van: az esztergomi és a kalocsai. Esztergom a királyi udvartól 6000 márkát kap pénzben, mint tizedét a pénzverésből eredő nyereségnek,[1] és Magyarországnak metropolisa. A kalocsai érseknek székhelye Bács, neki 2500 márka a jövedelme. Az esztergomi érsek suffraganeusai: az egri püspök 3000 márkával, a voáczi püspök — így jó palóczosan irva — 2700 márkával, a pécsi püspök 1500, a győri 1000, a veszprémi 1700, a nyitrai 1100 márkával. A kalocsainak suffraganeusai: a csanádi, vagy az arra folyó Maros szerint, a marosi püspök 2000 márkával, a bihari, ki Olasziban (Oroszi) székel 1000 márkával, az erdélyi 2000 márkával, a zágrábi, a Száva mellett, 500 márkával. Dalmácziában két érsekség van: a zárai 500 márkával, a spalatoi 400-al. A spalatoi alatt szintén tiz suffraganeus áll.« A kimutatás tehát az egyház jövedelmeinek elsorolásával kezdődik, részint azért, mert azok fogalmat nyujtanak az ország gazdagságáról, részben talán azért, mert a leánykérő követek magok is papok: a jeruzsálemi patriarcha és Sz. János rendjének főnöke.[2]

A magyar király jövedelme a pénz veréséből 60,000 márka évenkint. A sóból 16,000 márka. A vámból, révből, hidpénzből, vásárpénzből, a mi mind a királyé, 30,000 márka. A vendégek (hospesek) Erdélyben 15,000 márka. A 72 ispántól, mint az ő évi jövedelmök harmada, jár neki 25,000 márka. Szlavónia herczegétől 10,000 márka. A 72 ispán mindegyike egyszer ellátja a királyt, és mielőtt felkel az asztaltól, ad neki 100 márkát, némelyik 200-at. Ez is bőven felmegy 10,000 márkára.« A király tiszta évi jövedelme készpénzben tehát 166,000 márka, vagyis a márkát 24 ezüst forinttal véve, körülbelül 4 millió forint, mai pénzben.

»Ehhez járulnak még a királynénak és a királyfiaknak járó nagy ajándékok ezüstben, posztóban, selyemben, lovakban. Meg a harminczad Azonfelül a föld népe teljesen ellátja a királyt élelemmel.«

Magyarországnak ez a legrégibb statisztikája, sőt egyáltalában egyike a legrégibb pontos állami jövedelmi kimutatásoknak. A királyi jövedelem a mi félmilliárdos budgetekhez szokott szemünknek aránylag csekélynek látszik, de kétségtelen, hogy akkor csak a két császárnak, meg az angol és franczia királynak volt többje. Ne feledjük a készpénz értékének roppant csökkenését. Ne feledjük, hogy még 1848-ban sem volt több az évi egyenes adó (hadi adó) 4,395,244 frt $38^{1}/_{2}$ krnál, mihez Horvátország 90,947 forinttal járult. Inkább csodálkozni kell azon, hogy az az ország, melyet a franczia Odo de Diogilo és a német freisingi Otto alig egy emberöltővel előbb néptelennek, legelőnek irtak le, ily óriási pénzösszeget birt uralkodója rendelkezésére bocsátani.

III. Béla királynak tehát nemcsak jó gazdának, hanem a pénzügyek-

[1] »Strigonium habet de curia regis de moneta VI. mille marcas, et decimam monetarum« áll a kiadásban. De mivel a 6000 márka épen megfelel a pénzverési jövedelem tizedének (pisetum), azt hiszem, az et helyett ut-ot kell olvasni.

[2] Wertner, az Árpádok családi története. 364.

hez kiválóan értő férfiúnak kelle lennie. Uralkodásának épen a közigazgatás pénzügyi részének teljes kifejtése adja meg egyéni szinezetét.

Hagyományunk csak annyit tud felőle, »hogy a tolvajokat és rablókat üldözte, és az irásban való folyamodásnak adott eredetet, úgy mint a római kuriánál és a császári udvarnál szokás.«[1] Bizonyos, hogy a II. Géza óta tartó trónviszályok ujra megrenditették az országban az élet és a vagyon biztosságát, és hogy Bélának a legkeményebb eszközökhöz kellett nyúlnia királyi tekintélyének helyreállitásához. Ez sikerült is: Géza herczeg eltávozása és fogsága óta nem volt senki, ki ellenkezni mert volna a király akaratával. Ehhez nem volt szükség új törvényekre, csak Kálmán törvényeinek végrehajtására. A király tehát bejárja az országot, törvényt látni, úgy mint elődei tették. »Vasárnapi napon, Scena ispán házában egy nagy tölgyfa alatt ülve, Dénes bácsi ispánnak és Gál gyulafejérvári ispánnak jelenlétében rendelte a király.«[2] Ilyennek mutatja őt a párisi kimutatás is. De rendszerető, byzanczi szertartáshoz szokott létére még sem tarthatta elegendőnek a közigazgatásnak ezt a patriarchalis módját. A külső udvarokkal való folytonos érintkezés, az egyházi ügyek intézése, magának a birtokállapotnak megszilárditása szükségessé tették az irásbeli eljárásnak sokkal nagyobb mértékben való alkalmazását, mint a hogy addig divott. Ő teremtette meg hatóságnak a királyi kanczelláriát, kanczellárral, alkanczellárral és notariusokkal, ő tette a királyi udvart Magyarország legfőbb hiteles helyévé.[3] Ezzel természetesen együtt kelle járnia a királyi személy bizonyos eltávolodásának, a személyes érintkezés megnehezitésének. Az egész uralom némileg formaibbá vált, a királyi felség látszólag is jobban elkülönült a nemzettől.

Az irásbeli eljárásnak elfogadásában, a trón külső fényének emelésében nehéz félreismerni a byzanczi befolyást. Még jobban érezhető az a pénzügyek rendezésében. Byzancz volt az akkori államok közt az egyetlen, melynek volt kifejlett pénzgazdasága. Az udvar fénye, a nagy hivatalnoksereg, a zsoldos hadak tartása szükségessé tette ott a készpénz összefolyását a kincstárba; Konstantinápolynak és a többi nagy kereskedő városoknak az egész akkori világot felölelő forgalma pedig megadta erre a lehetőséget. Mánuel császár évi jövedelmét körülbelül 300 millióra becsülik mai pénzben.

Kereskedést, ipart teremteni, gyümölcsözővé tenni egyszerre nem lehetett. Még a legegyszerübb egyenes adó, a földadó sem volt keresztülvihető nálunk, a hol csak akkor kezdik igazán felhasználni, birtokba venni, felosztani a földet, és a hol a pénzbeli adó megakaszthatja még, vagy legalább megnehezitheti a telepitést. Át lehetett ellenben venni a financziális rendszer azon részét, melynek foganatositása teljesen a királytól függött: a pénzverési jog kihasználását.

[1] Képes krónika. 74.
[2] Fejér, Cod. Dipl. II. 203.
[3] Fejérpataky László, A kir. kanczellária.

Mióta Magyarországon pénzt vertek, a pénzlábnak, az ezüst súlynak és tartalomnak meghatározásában a nyugati, különösen a bajor példa volt az irányadó. A bajor-német pénznek, csakúgy mint a francziának, közös alapja a troyes-i font volt, a régi római fontnak $^3/_4$-ed része. Ebből következett, hogy a pénzt oly könnyen lehetett átszámitani, illetőleg átmérni. A tiszta ezüst-tartalom is körülbelől egyforma volt mindenütt: annak leszállitására a fejedelmek még nem gondoltak. Azt a tényt, hogy Magyarországon — mai szóval élve — ugyanaz a valuta volt érvényben mint nyugaton, nagyon jól felismerték a keresztesek. Odo de Diogilo kiemeli mily kedvező volt itt a vásár és a pénzváltás.[1] Ugyanaz az iró aztán nagy botránkozással beszéli el, hogy mihelyt átlépték a magyar határt: Görögországban rézpénzzel bántották őket, aztán meg a pénzváltásnál nagyon is nyerészkedtek rajtok. Ott a nagy forgalom szükségessé tette az arany pénz használását, a mellett az ezüst csak úgy váltópénz volt, mint a réz. »Egy nagy pénzért öt denárt, tizenkét aranyért egy márka ezüstöt adtunk, jobban mondva vesztettünk el.«[2] Magyarországnak tehát 1147-ben más volt a pénze, mint Görögországnak.

A harmadik keresztes háború idejére ez megváltozott. Egy akkori keresztes szerint a magyarok mindenben kedvükre jártak, úgy hogy nem lehetett ellenök panasz. »Csak az ezüstnek, vagyis a denároknak felváltásában károsítottak meg minket súlyosan. Két kölni denárért csak öt magyart adtak, két frisachiért csak négyet, egy regensburgiért csak egy magyart, mely alig ért annyit, mint egy veronai.«[3]

Mi ennek a jelentősége? A magyar pénz régebben egysúlyú, egyértékü volt a némettel, különösen a regensburgival, mely külön is emlittetik. Most azonban III. Béla által a görög pénzláb

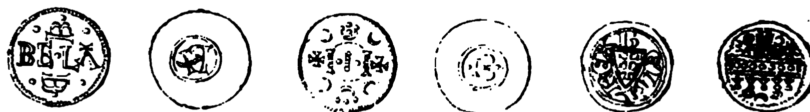
Kezdősorok III. Bélának az írásbeliségről kiadott oklevéléből.
(Az oklevél eredetije az országos levéltárban.)

[1] II. könyv. 22.
[2] U. ott.
[3] Ansberti Hist. de expeditione Frid. Imp. i. h. 19.

vált uralkodóvá. Vagyis, a régi elnevezések megmaradtak, de a denár belső értéke csökkent. Ez volt aztán az oka annak, hogy Magyarországon annyi külföldi ezüst volt forgalomban, különösen frisachi (karinthiai), melyet a salzburgi érsek veretett.[1] Viszont azt is látjuk, hogy a magyar pénz még mindig jobb, tartalmasabb, mint az olasz, veronai, hol a nagy forgalom annak rontását idézte elő.

Mert III. Béla nem volt pénzhamisitó, mint az ő korától fogva a franczia és angol királyok, sógorán, Fülöp Ágoston kezdve. A királyi pénzverő — más meg az országban nem volt — jó ezüstöt adott. És ha mégis a pénzverésből eredő jövedelem az egésznek több mint egy harmadát tette ki, ezt első sorban a bányák jövedelme okozta,[2] és csak második sorban a királyi kamarának a pénz veréséből és váltásából eredő haszna.

Ez a pénzváltó haszon, mely lucrum camerae név alatt aztán oly nagy szerepet játszott financiális történetünkben, kétségkivül Béla idejében szerveztetett először. Összefügg a vékony, csak egy oldalon vert, a kopásnak nagyon kitett lemezpénzek kibocsátásával.[3] A király évenkint, husvét táján, uj pénzt ad ki; a régi, mely már Szent-Mihály napja körül is

III. Béla ezüst denárai.

kopni kezdett, akkor érvénytelenné válik, és birtokosa csak meglehetős nagy százaléknak, tán az érték $^1/_{10}$-ének levonása után válthatja be ujra. E műtét végrehajtására alkalmas közegül kinálkoztak a »királyi kalmárok«, a pénzügyekben annyira járatos izmaeliták. Ott voltak minden vásáron és zsarolásuk, alkalmatlankodásuk által rémei voltak a vásárosoknak. III. Béla 1191-iki oklevelében megadja a pécsi egyház népeinek azt a kiváltságot, hogy az ő vásáraikon a királyi pénzváltóknak ne legyen helye. A kiváltságosak más vásárokon szerezhessék meg a királyi pénzt.[4] A pénzváltásból eredő jövedelem annál biztosabb, mert Magyarországon a pénzverés kizárólagosan királyi jog, melyet az uralkodó nem oszt meg püspökökkel, hűbéresekkel, városokkal, mint akkor Németországban és a nyugaton már általános szokás volt.

Épen ily királyi monopolium a só, melyet az erdélyi bányákból nyertek. Úgy látszik, hogy ennek eladásával is különösen az izmaeliták

[1] III. Béla egy 1190-iki oklevelében (Fejér, Cod. Dipl. II. 255.) frisachi márkák vannak kikötve.

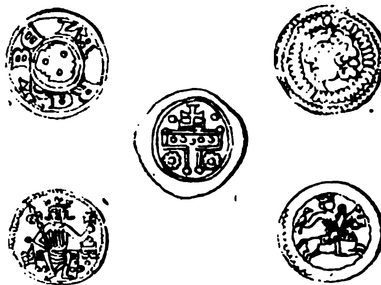
[2] A kimutatás az ezüst- vagy aranybányákról külön nem szól.

[3] Thallóczy, A kamara haszna. 1—17.

[4] Endlicher, Mon. Arpadiana. 397.

voltak megbizva. Kizárólagos királyi jövedelemnek mondja továbbá a kimutatás a vásárpénzt, rév- és útvámot és Freisingi Ottó is kiemelte, hogy az országban nincs más vám, mint a királyé. Igaz, hogy a király némely vásárjogot és révet már elajándékozott az egyházaknak, de a forgalom élénkülése dúsan kárpótolta e veszteségekért.

Feltünően csekély a vármegyékből származó jövedelem: az egésznek alig egy hetedrésze. Pedig ez összegbe nemcsak a füstpénz van foglalva, a várföldek telepeseinek egyenes adója, hanem a birságokból befolyó összeg is. Tisztán a készpénz jövedelmet tekintve, a várbirtok épen nem bir azon jelentőséggel a királyi háztartásban, melyet annak tulajdonitani szoktak. E csekély jövedelmet némileg megmagyarázza az, hogy a királyi kimutatás a várjövedelmeknek csak $^1/_3$-át tulajdonitja a királynak, nem pedig két-harmadát, mint Kálmán törvénye megállapitotta, és a mint még Freisingi Ottó idejében is tudták. Úgy látszik, e pontban csakugyan állott be lényeges változás az ispánok javára. A királyi kincstár kárpótlására szolgált, hogy az ispánok a birtokait beutazó királyt jelentékeny pénzbeli ajándékokkal tisztelték meg.

III. Béla lemezpénzei.

Másrészt aránylag igen nagy a Horvát-Szlavonországokból és az erdélyi telepesektől, a flandriaiaktól, szászoktól befolyó jövedelem. Az a 10,000 márka, mely Tótországból jő, nemcsak a horvát várak jövedelmét foglalja magában, hanem egyúttal valószinüleg a dalmata városok kikötőpénzét is. Az erdélyi 15 ezer márka pedig nehezen csupa földbér — census. Annyit maga a föld még akkor nem hozhatott. Bele kell érteni valószinüleg az idegenek által művelt bányákból származó királyi regalét, tán a pénzváltás jövedelmét is, melyet a szászok nemsokára aztán megváltottak.

A harminczad, vagyis a behozott áruk vámjának jövedelme nincs pontos összegben kifejezve. A kereskedés az egyes államok közt akkor sokkal nagyobb hullámzásoknak volt kitéve, mint mostanában. A legélénkebb volt az összeköttetés Byzanczczal, honnét selymet és drága ötvös munkákat hoztak, mint ezt egy akkori utazó, a spanyol tudelai Benjamin felemliti.[1] Ez a forgalom annyira élénk volt, hogy II. István idejében a magyar kereskedők háborgatása még hadüzenetre is szolgáltatott alapot. A XII. század közepe óta egyre tartó német bevándorlás következtében folyton élénkült a Németországgal való érintkezés. Ennek az érintkezésnek Bécs, most már az osztrák herczegek székvárosa, és Regensburg, Bajorország régi fővárosa,

[1] Elzevir kiad. 1633

voltak a csomópontjai. A flandriaiak bevándorlása következtében még tovább nyugatra is kiterjedt a magyar áruk piacza. Midőn egy egykoru franczia költemény elsorolja Flandria városainak gazdagságát, elmondja, mint gyülnek össze raktáraikban az egész világ kincsei, nem hiányzanak azok közt »a külömböző prémek, melyeket Magyarország küld«.[1] Valószinü, hogy a milanoiak betelepedésének és a dalmata városok visszafoglalásának az Olaszországgal való kereskedésre volt éltető hatása, csak hogy e felől nem maradt fönn egyenes adat.

Legfontosabb, az akkori viszonyokra legtöbb fényt vető adata az egész kimutatásnak az utolsó rövid mondat: »a föld népe teljesen ellátja élelemmel a királyt.«

Egyszerre belátjuk, hogy a királyi pénzbeli jövedelem nem civillista. Az udvar mindennapi szükségleteinek fedezésére gondoskodva van egyrészt termény, másrészt munka által. A terményt: gabonát, bort, húst, gyapjút, bőröket a király birtokai, a várak földjei szolgáltatják. Ezeknek épen e szolgálatok adják meg a jelentőségét gazdasági szempontból. A munkát pedig egyrészt a várak népe végzi, a mennyiben az nem katona, másrészt az udvarok körül letelepitett iparos cselédség. Azokon fölül, kik méneseit, gulyáit, nyájait őrzik és földeit művelik, vannak a királynak lovászai, halászai, méhészei, vadászai, csőszei, ácsai, kaszásai, házépitői, serfőzői, esztergályosai, szűcsei, hirnökei, sószállitói, molnárai, solymárai, ötvösei és a mellett még személyes szolgálatra nagyszámú cselédsége.[2] Valószinü, hogy a termés hetede vagy nyolczada illette a királyt mint földesurat. Ebből aztán nemcsak udvarát láthatta el, hanem katonasága részére is alapithatott raktárakat, sőt még sok jutott ajándékra vagy külföldre való eladásra is. Pedig az udvar maga sokat megemésztett. Régi ismeretes szokása a magyar királyoknak, hogy nagy kisérettel járnak. Azokhoz az ozmán török szultánokhoz lehetett őket hasonlitani, kiknek vadászkisérete, mint mondták, felért egy jókora hadsereggel. Minden magyar nemesnek megvolt az a kiváltsága, hogy szabadon bejárhatott a királyi udvarba.[3] Egy királyi ebédre 12 ökröt, 1000 kenyeret és 4 hordó bort számitottak.[4]

A gazdálkodásnak ez a módja nem képzelhető el a király folytonos utazása nélkül. Nem csak háborúban jár a magyarok fejedelme népe élén; békében is bejárja várait, majorjait, mint az élő törvény, mint hadvezér

[1] «Et quas huc mittit varios Hungaria pelles.« Wilhelmi Brittonis Philippica. Mon. Germ. XXVI.

[2] A külömböző foglalkozások ágait két oklevélből: a bars-szent-keresztiből és a dömösiből állitottam össze. Mindkettőt e király alapitotta és látta el tulajdon cselédségéből. Kellett tehát, hogy legalább annyiféle legyen az ő szolgálatában.

[3] »In aula Regia liberam habeant conversandi facultatem.« Imre király 1204-iki oklevele Johannes Latinus részére. Árpádkori uj okmánytár, I. 91—92.

[4] Ennyit kellett adni a zágrábi vendégeknek 1242-ben. Endlicher, Monum. 455. 19.

és mint örökös birtokainak hű sáfárja. Igy irta ezt elő Kálmán törvénye, igy tudja még a párisi kimutatás is, mely szerint az ispánok akkor adják át a királynak a nagy pénzbeli ajándékokat, midőn náluk van ebédre. Természetes, hogy nem szabad úgy képzelni, mintha III. Béla évenkint bejárta volna mind a hetvenkét várát Trencséntől Horomig és Zárától Beregig vagy Szebenig. Úti tervei fölött a szomszéd államokhoz való viszonya, az ország egyes részein észlelhető szükség vagy elégedetlenség, a vadászat is döntöttek. Ne feledjük, hogy ő még uralkodó és földesúr egy személyben. De általában mégis fel kell tenni, hogy nehány év leforgása alatt végig nézte egész birodalmát, gazdaságát. Már a közlekedés nehézsége is szükségessé tette ezt úgy katonai és birósági szempontból, mint azért, hogy az udvar ne élje ki kizárólag az országnak egyik vagy másik kerületét.

Mégis, alig tévedünk, ha épen III. Béla idejébe helyezzük azon fejlődésnek kezdetét, mely a királyi udvart bizonyos székhelyhez kötötte, állandóvá tette.

Ehhez sok külömböző ok járult. Maga Béla, mint byzanczi nevelés, tudta, mi az állandó udvartartás, és nejei is: az első görög de franczia vér, a második franczia, épen azon dynastiáknak voltak sarjai, melyek leghamarabb és legállandóbban kötötték tartózkodásukat egy székhelyhez. Igaz, hogy Párissal, melyet abban az időben kezdtek kikövezni, vagy Konstantinápolylyal nem vetekedhetett sem Esztergom, sem Székes-Fejérvár. Hanem azért a magyar király gazdagsága megengedte, hogy ő, családja és udvara már oly kényelemben, oly fényüzéssel élhessenek, milyet az akkori előkelő fejedelmek kifejtettek. Ezt szükségessé tette a külföldi fejedelmekkel való, az eddiginél sokkal élénkebb összeköttetés, az idegen uralkodóknak sürü látogatása és átutazása a keresztes hadjáratok alkalmával, a pápai székkel való igen gyakori érintkezés. Ha nem is épült olyan királyi palota, mint a Louvre, a sátrak alatt élésnek, a nomád életmód utolsó nyomának, lassankint meg kellett szünnie. A kanczelláriának berendezése, az irásbeli folyamodás és annak elintézése külömben is reá szoktatta már az embereket arra, hogy a királyt nem kell saját megyéjökben bevárni: hanem legjobb őt székhelyén felkeresni.

III. Béla arany-pecsétje.
(Egyetlen példánya a Magyar Nemzeti Múzeumban.)

A király aránylagos gazdagsága; az a tény, hogy már sokkal állandóbb tartózkodásának a helye; végre az a szembetünő törekvése, hogy udvara, országa semmiben se maradjon hátra azon fejedelmekével szemben, kikkel legsürübb közlekedésben állott: idézték elő III. Béla korának nagy épitkezéseit. István volt e téren is a megkezdő, de művét alig foly-

tatták. III. Béla első királyunk, kinek korához még kimutatható nagy egyházi építkezések emléke fűződik.

Szent-István műve, a boldogasszony nagy temploma Fejérvárott, egyszerü bazilika volt, négy toronynyal. Kevés még a hivek száma: a templom sem nagyságra, sem alapjainak szilárdságára nézve nem hasonlitható a későbbi alkotásokhoz. Ilyenek lehettek a legrégibb esztergomi, kalocsai, pécsi székesegyházak is. A művészi hatás hiányát, ott hol a király volt az alapitó, a belső berendezés gazdagsága, az arany-ezüst kincs pótolta, melyre a legendairók oly nagy sulyt helyeztek. Maga a templom nem tagadhatta meg római eredetét. Nagy terme a régi tanácstermeknek volt utánzása; tornyaihoz a római castellumok bástyái szolgáltatták a mintát. Ebből következett aztán a hajók alacsonysága, a tornyok négyes száma. Magokat a régi tornyokat, melyek közül nem maradt meg nálunk egy sem, körülbelül olyanoknak képzelhetjük, minő a torcelloi (Velencze mellett), négyszögletes, szilárd épületeknek, melyeknél a védelmi czél sokkal szembetünőbb, mint a vallásos rendeltetés.

A XII. század eleje óta a római hagyomány csak mint a művészi feldolgozás egyik eleme szerepel. Valamint az egész életet, úgy hatotta át a művészi alkotást is egészen a római kereszténységnek eszméje. Méltán nevezik az akkor fejlődő stilust, a clunyi reformnak és az egyházi hierarchiának kifejezését, románnak: nem tagadhatta meg római származását, de már önálló volt, saját ideáljait követte, valósitotta meg. Az Alpesektől északra emelkedő dómok az építés merészségében, a boltozatok és oszlopok magasságában vetekedtek egymással: Olaszországban ellenben az egyes részek szép aránya, a falterületek művészi kidolgozása volt a fő szempont. A mennyire a megmaradt gyér emlékekből következtetni lehet, hazánkban az utóbbi irányt követték inkább. III. Béla alatt épitették ujra román stilusban a székesfejérvári basilikát, akkor épült, Jób érsek idejében, az uj esztergomi székesegyház, végre valószinüleg abba az időbe esik a nagy pécsi egyház átalakitásának és a budai templom épitésének megkezdése. A nyugati egyházhoz való tartozás ily módon művészi kifejezést is nyert: az olaszok jelenléte az országban nem maradhatott művészeti hatás nélkül. Másrészt a fennmaradt képtöredékek és szoborrészek, különösen Pécsett, azt a következést is megengedik, hogy a müvész, ha idegen volt is, alakjaiban (pásztor, paraszt) honi typusokat igyekezett ábrázolni.[1]

Nevezetes és jellemző, hogy a nyugati művészet ezen meghonosulása és érvényesülése hazánkban épen azon királyunk auspiciumai alatt megy végbe, kinek uralmától a római egyház fennállását és tisztaságát féltették.

[1] Tudom, hogy ekorbeli műtörténeti emlékeinknek megitélésében nagyon eltérek az eddigi kutatóktól, különösen Henszlmanntól. (Magyarország régészeti emlékei.) A történetileg legfontosabb kérdést: az eredetet és fejlődést illetőleg ott nem találtam kellő felvilágositást.

V. FEJEZET.

Halics elfoglalása. III. Keresztes hadjárat.

A Mánuel császár halála óta tartó békés állapot, melyet csak néha zavart egy-egy kisebb háború a tengerparton és a horvát-német határszélen, módot és alkalmat nyujtott a magyar királyok hatalmának a Kárpátok északi lejtőjén való megalapitására.

Jaroszláv Vladimir fia Halics fejedelme, 1186-ban hosszú, békés uralom után meghalt. Fia Vladimir már ifju korában nagyon kicsapongónak és iszákosnak mutatta magát, ezért atyja csak Przemysl városát hagyta reá, örököséül pedig törvénytelen fiát, Oleget rendelte. Hanem a bojárok ezt nem hagyták helyben, Oleget elüzték és Vladimirt iktatták be a fejedelemségbe. Nem sokára alkalmuk volt meggyőződni arról, hogy Vladimir nem javult meg. A nép lázongott ellene és Román, a szomszéd Ladomér fejedelme, könnyü szerrel a maga részére nyerte az országot és elüzte Vladimirt, a közgyülölet tárgyát (1187).[1]

Az elüzött fejedelem a magyar királyhoz fordult segitségért. Béla eljött nagy sereggel, elüzte Románt, de Vladimirnak nem adta vissza a fejedelemséget. Ennek tulajdonságai nagyon is megmagyarázzák ezt a mellőzést. A bojárokat megnyerte azon tervének, hogy az ő második fia, Endre, legyen Halics ura. Román egyre ujabb kisérleteket tett az ország megszerzésére, de kudarczot vallott. Egy más trónkövetelő, Rosztiszláv, Jaroszláv unokaöcscse, legyőzetett és a magyarok fogságába esett, hol, mint az oroszok beszélték, méreg által nem sokára meghalt. A harmadik trónkövetelőt, Vladimirt Béla hazavitte Magyarországa és ott ágyasával, »egy orosz pap nejével« és két gyermekével együtt kemény fogságban tartotta. Fia uralmának biztositására a magyar király szerződésre lépett az öreg Szvjatoszlávval, Kiev fejedelmével. Csak hogy ennek már nem volt semmi hatalma; a többi orosz fejedelem pedig egyetértett abban a törekvésben, hogy a magyarokat nem szabad meghagyni Halics birtokában. Különösen a kievi metropolita, Oroszország primása izgatott a magyarok ellen.[2] Ez a tény is mutatja, hogy a magyaroknak ott nemcsak a ruthének függetlenségi törekvései ellen kellett küzdeniök, hanem nagyon kifejlett vallásos érzületök ellen is. Igen természetes volt a föltevés, hogy a magyar uralomnak a katholikus térités jár majd a nyomába.

III. Béla, ki már életében Horvátország herczegének rendelte idősebb fiát, Halicsban mintegy secundo-geniturát akart szerezni a másodiknak.

[1] Strahl, Gesch. Russlands I. 306—307.

[2] Szaraniewicz, Die Hypatios Chronik, a kievi krónika alapján, 20.

A halicsi fejedelemség termékenysége, népessége, virágzása által akkor tán legkiválóbb volt az orosz részherczegségek közt, és igy nagyon is megérdemelte a reá forditott fáradságot és költséget. Csakhogy e terület kiszakitása azon nemzetiségi és egyházi kötelékből, melyhez századokon át tartozott, nem volt könnyü feladat. A sok felkelés és támadás csakhamar gyanakvóvá, erőszakossá tette Endrét és kiséretét. Az elnyomás viszont ujabb erőfeszitésre, elszakadásra késztette a halicsiakat. Midőn Vladimirnak sikerült kimenekülnie magyar fogságából, Barbarossa Fridrikhez fordult, ki IV. Kázmér lengyel herczegre bizta ügyét. Az »igazságos« (szpraviedlivi) herczeg eddig is nagyon rossz szemmel nézte a magyarok uralmát szomszédságában, hol nem voltak tőle nagy hegységek által elválasztva. Nagy sereget küldött Endre ellen, ki a nép haragjától tartva, kivonult az országból.[1] (1189.) Vladimir aztán nyugton birta az országot 1198-ban történt haláláig.

I. Frigyes keresztes hadjárata.
(A »De passagiis in terram sanctam« cz. kéziratból.)

Magyarországot és királyát akkor a keresztes hadjárat ügye foglalkoztatta.

Jeruzsálem keresztény királysága Mánuel halálával elvesztette utolsó hatalmas támaszát. Rövid vonaglás után, melyet a királyságban kitört viszályok tettek még kinosabbá, Szaladin 1187 július 4-én, Hittinnél, Tiberiás és Jeruzsálem közt, legyőzte és elfogta lusignani Guidót, Jeruzsálem királyát, és megsemmisitette a johanniták és templáriusok hadait. Nemsokára, október 2-án, a szent város is megnyitotta előtte kapuit. E hirek megrémitették, felrázták a keresztény Európát, mely belső harczokban emésztve erejét, már több mint egy emberöltő óta nem hozott nagyobb áldozatot a szent föld birtokáért. Mindenki isten boszuló kezét látta a nagy keleti gyarmatot érő végzetben, mindenütt lobbot vetett az egyházi és lovagi lelkesedés. III. Orbán pápának azon időben történt halála (1187 október 20.) megengedte, hogy a császárság és a szentszék közt helyreálljon a béke. Utóda VIII. Gergely, előbb, mint bibornok, Frigyes császárnak jó embere, szigoru életü, erkölcsös férfiu, jellemének teljes erejével hirdette a keresztes háborut. A makkabeusok szavaival buzditotta hiveit: »Kössétek fel a kardot, mert jobb nekünk meghalni a háborúban, mint látni nemzetségünknek és a szenteknek baját.«[2] Még ugyanazon évben történt halála nem akasztotta meg a vállalatot. A pápai legatusok bejártak minden

[1] Roepell, Gesch. von Polen. I. 380.
[2] Bullája Fejérnél, Codex Dipl. II. 234—240.

országot, hirdetve a belső békét és azon igyekezve, hogy a volt ellenségek, mint a kereszt vitézei, fogjanak kezet. Igy tettek a franczia és az angol király, kik megfogadták, hogy együtt, egyszerre mennek a szent földre. Igy tett Frigyes császár, ki ily módon akarta méltóan befejezni fényes pályáját. Igy tett nyugati és közép Európának legtöbb fejedelme, püspöke és lovagja.

A természetes utnak ismét a Magyarországon át vezetőt tartották. II. Henrik angol király már 1188-ban levéllel és követséggel megkérte Bélát, engedjen majd neki és hadának biztos átkelést és szabad vásárt országában. Béla nagy készséggel ajánlotta fel mindkettőt, de Henriknek 1189-ben történt halála és fiának Rikárdnak ujabb viszálya a franczia királylyal késleltették az angol-franczia expeditiót.[1] Frigyes császár nem akart tovább várni: őt is magával ragadta nepének buzgalma, mely már nem is nézte vitéznek azt, ki nem tüzte fel a kereszt jelét. Aztán meg attól is kellett tartania, hogy hosszabb késése esetén az előre siető csoportok elfogyasztják majd hada elől az élelmet. 1189. május 11-én indult el Regensburgból és két hét mulva elért a magyar határszélre, a Virveltre, Pozsonynyal szemben, hol negyvenhárom évvel azelőtt II. Géza megütközött az osztrákokkal. Magyarország kapujánál volt a sereg találkozója, ott hozták a szigorú hadi törvényeket, ott ülték meg a pünkösd napját, ott fogadta a császár a magyar követeket. A magyar keresztesek közt, kik ott csatlakoztak a hadsereghez, különösen a győri püspök emlittetik.[2] A magyar király nemcsak átkelést és szabad vásárt engedett országában, hanem arról is gondoskodott, hogy a seregnek útját egyengesse a folyók, patakok, lápok áthidalásával.[3] Mert a németeknek csak egy része ment hajón, a nagyobb rész a Duna két partján haladt előre.[4]

Béla Esztergomban tartotta udvarát. A császár közeledése a magyar főváros felé bő alkalmat nyujtott a vendégszerető királynak pompája, gazdagsága kifejtésére, a kereszténység hatalmas előljárójának megtisztelésére. A mint Fridrik Párkány közelébe ért, Margit királyné egy nagy sátort küldött eléje ajándékul, akkorát, hogy alig fért el három szekéren. A sátor négy kamarára volt osztva és skárlát posztóval fedve. Belől egész hoszszában, széltében gyönyörü szőnyeg boritotta, és különös csoda gyanánt följegyezték, hogy azon egy kis fejér vadászkutya alakja volt meg, a mint szaladgál. Az egyik kamarában diszes himzett ágy, aztán még ébenfából esztergályozott trón nagyszerü vánkossal. »Ennek leirásába nem is foghat ez a szegényes irás.« A két nemzet közti régi harag, mely az első és második keresztes háború idején még oly erősen nyilatkozott, teljesen el

[1] Henrik levele és Béla válasza közölve Fejérnél, Cod. Dipl. II. 245—247.

[2] »Episcopus Jazarensis.« Ansberti Hist. de exped. Frid. Imp. 15. Valószinüleg Javarensis helyett. Győri püspök akkor Ugrin volt.

[3] Arnoldi Chron. Slavorum. 129. l.

[4] Ansbert, Arnold és a kölni évkönyvek. Mon. Germ. Scr. XVII. 797. Legbővebb Arnold.

volt temetve. A staufeniek dinastiája a legszorosabb összeköttetésbe lépett az Árpádokkal: a császár második fia, Frigyes sváb herczeg akkor jegyezte el Béla leányát. Az általános örömben és vigasságban megemlékezett a királyné, kinek szelídségét, jóságát, jámborságát nagyon dicsérik, férje szerencsétlen öcscséről, Gézáról. A pártütő herczeg már több mint tiz éve sinylődött a fogságban, midőn a királyné násza, a császár közbenjárását

I. Frigyes császár.
(A vatikáni könyvtár XII. századi codexéből.)

kérte ki férjénél, sógora érdekében. Ily szószólóknak Béla akkor nem tagadhatott meg semmit. Szabadon bocsátotta öcscsét, de kikötötte, hogy az a császárral együtt menjen a szentföldre. Egyuttal 2000-nyi csapatot rendelt melléje az út egyengetésére. Mindezekben a király, a lübecki krónikás feljegyzése szerint, »nemcsak vendégszeretőnek, hanem szolgálatkésznek mutatta magát«.

Még nagyobb pompát és bőkezüséget fejthetett ki a király, midőn Esztergom várában fogadta vendégeül a császárt. Nagy ünnepélylyel, diszszel és pompával mentek a püspökök és országnagyok Frigyes elé. A királyt 1000 vitéze kisérte, midőn vendége elé sietett, Esztergomban két nagy raktárt ajándékozott a császárnak, mindegyik tele volt tiszta buzaliszttel. A császár a szegény kereszteseknek ajándékozta az egész készletet és oly nagy volt ott a tolongás, hogy három ember bele fúlt az isten áldásába.[1] Azonfelül ajándékozott még egy nagy raktárt tele zabbal, sok teherhajót, sok kenyérrel, borral, árpával, abrakkal megrakott társzekeret, gulyákat és nyájakat, sőt még három tevét is.[2] Elvitte aztán vendégét vadászatra a Pilis erdőségébe, egész addig, a hol a régi római épületek még romjaikban is fényesen állottak, Ó-Budáig. Ezt a helyet a németek, kiknél a költészet nem engedte elenyészni a nagy hún király emlékét, Etele városának nevezték. Még tovább is elmentek, a királynak nagy szigetére, mely különösen gazdag volt vadakban: Csepelre, és ott is két napon át időztek. Még akkor sem szünt meg a király gondoskodása, midőn a vendég és serege, tovább menve, elértek az ország határához. Branizovánál, a meddig hajók jártak a Dunán, és a honnét kezdve a szárazföldi úton kellett tovább haladni Nissa és Szófia felé, már ott várták a császárt a király követei számos liszttel megrakott társzekérrel — mindegyiket két ökör vonta — négy tevével és sok más ajándékkal, melyek értékét 5000 márkára, azaz 120,000 frtra becsülték. A császár viszont a királynak adta át összes hajóit, melyek ott feleslegessé váltak, úgy hogy tartalmukat ott szekerekre kellett átrakni. Azt mesélték ugyanis, hogy ott szárazon maradnak a hajók, mert a Dunát ott elnyeli a föld, úgy hogy csak igen csekély viz marad meg belőle. Csak nagy távolságban tör ki elő ismét zúgva a földből, a Szávába ömölve.[3] Nem más e monda, mint a Vaskapu szorosainak és kataraktáinak népszerü magyarázata.[4]

A keresztesek nagyon meg voltak elégedve magyarországi útjokkal, mely épen négy hétig tartott — május 27-től Szent-Iván napjáig (június 24.). Még az éghajlatot is jobbnak, enyhébbnek találták, — mint máskor. Följegyezték, hogy még a legyek, szunyogok, bőgölyök és kigyók sem bántották őket és lovaikat, pedig azok nyáridőben nagyon szoktak alkalmatlankodni embernek, lónak.[5] A Magyarországon való átkelésnek annál kellemesebb emlékét őrizték meg, mert mihelyt a görög birodalomba léptek,

[1] Arnold. i. h. 130.

[2] Ansbert. 19.

[3] Arnold. I. 3.

[4] Frigyes fogadtatását Béla által az a kor a legnagyszerübb és legpompásabb jelenetek közé sorozta. Midőn VI. Henrik császár palermoi palotájában megfestette apja életének főjeleneteit, azok közt az esztergomi fogadtatás is szerepelt. Toeche, Heinrich VI. 503.

[5] Ansbert. 20.

ármánynyal és nyilt erőszakkal kellett megküzdeniök. Frigyes császár már 1188-ban kijelentette ugyan, hogy a görög birodalom ellen nem viseltetik ellenséges szándékkal és visszautasitotta a görögnek ez iránt táplált gyanuját, de Angelos Izsák császárt ez nem elégitette ki. Épen gyöngesége érzetében annál nagyobb igényekkel lépett fel, hűségi esküt, hódolatot követelt a nálánál annyival hatalmasabb Barbarossától, ki 50,000 lovag és 100,000 más fegyveres fölött tartott szemlét a Szávánál. Nyilt ellenállást nem kisérelt meg, hanem apró ravaszkodással iparkodott gyengiteni, fárasztani túlerős ellenfelét. Ily viszonyok közt a németek nagy hasznát vették magyar keresztes társaiknak, kik elől jártak, mint utmutatók és megnyitották előttük a Branizovából Bolgárországba vezető útat. Nisszában Nemanja István, Rascia és Szerbia nagyzsupánja járult a császár elé, azon reményben, hogy az majd nyilt harczba elegyedik a görögökkel és igy a szerb nép szabadon terjesztheti majd határait. De Frigyes, nagyon ügyesen, kerülte még látszatát is annak, mintha keresztény hatalmasság ellen akarna hadakozni. Szivesen fogadott mindenkit, szerbet, oláht és görögöt, ki neki hódolt és ajándékokat hozott, de Konstantinápoly ellen nem indult mint ellenség. Az teljesen reménytelenné tette volna vállalatát. Aztán még tekintettel tartozott, nem annyira Angelos császár, mint annak ipja, Béla király iránt. Mihelyt a két császár közt feszültnek látszott a viszony és a németek, kik Filippopolyban töltötték az őszt, erőszakoskodással kezdték megtorolni a görögök ármányát, a magyar király, ki folytonos élénk üzenetváltásban volt mindkét uralkodóval, megkérte Frigyest, bocsássa haza a magyar kereszteseket. Ez nagy elkeseredést szült a németek táborában, de azért a magyarok, még pedig a győri püspök és hat ispán hadi népökkel Drinápoly közeléből haza indultak. Csak három ispán vett tovább is részt a hadjáratban. Tudjuk, hogy Frigyes 1190-ben átkelt Ázsiába, a szeldzsukok ellen nagy csatát nyert, de Jeruzsálemet még sem érte el. Midőn a Szálef folyón, Ciliciában át akart usztatni, az ár elragadta; csak holttestét húzhatták ki a vizből (július 10.) Bús seregét aztán fia Frigyes vezette tovább, de már a következő évben az is meghalt, a nélkül hogy látta volna Jeruzsálemet.

I. Angelos Izsák aranypénze.

Magyarországnak a harmadik keresztes hadjárattal szemben már lényegesen más a helyzete, mint az előzőkkel szemben. Most már a nyugati közösség tagjának tekintették, és királya mindent megtett a vállalat sikerének előmozditására. De azért a nemzetet a szentföldért való küzdelemnek eszméje nem ragadta még magával, úgy mint nyugati szomszédjait. Maga a király, bár letette a zarándoklás fogadalmát, nem siet azt leróni, nem csatlakozik sem Frigyeshez, sem a később induló franczia és

angol királyokhoz. Mi több: a pápák, III. Kelemen és III. Coelestin, kik különben teljes tekintélyöket vetették latba, kértek és fenyegetődztek, hogy a királyokat fogadalmuk teljesitésére kényszeritsék, III. Béla iránt mindvégig nagy elnézést tanusitanak. Midőn később VI. Henrik császár, Frigyes fia, uj keresztes hadjáratot készitett elő (1195), több magyar főur is jelentkezett, de Béla csak azoknak engedte meg a részvételt, kik egyenesen a pápa meghagyásából vették fel a keresztet.[1] A pápák meg a király is tudták, hogy a nemzet erejére itthon van szükség, oly nemzeti feladatok megoldására, melyek egyuttal az egyházat is érdeklik. Az erő szétforgácsolása a nyugati világ e koczkáztatott határszélén nem látszott tanácsosnak.

Különben Béla egész uralkodása alatt fenntartotta a szoros viszonyt a pápasággal. Ezt senki sem ismerte el melegebben, mint III. Incze pápa, ki Béla halála után lett ugyancsak az egyház feje, de ki már előbb is jelleméhez és tehetségéhez mért befolyást gyakorolt annak ügyeire. »Atyád, irja 1204-ben Imre királynak, a boldog emlékü Béla király, egész életében azon volt, hogy tisztelje az apostoli széket.« Viszont »az apostoli szék teljes törekvéssel előmozditotta nagyhirü atyádat minden dolgában.«[2]

Ez összeköttetésnek egyik külső jele a cziszterczitáknak és premontreieknek, azon rendeknek, melyek a XII. században a pápaság és egyház leghivebb zászlótartói valának — meghonositása hazánkban. Voltak ugyan már régebben is Bernát és Norbert tanitványainak egyes telepei Magyarországon. Czikádort II. Géza alapitotta a czisztercziták részére.[3] Garábon, Nógrádmegyében pedig ugyanazon időben jött létre az első premontrei klastrom, mint egy fejérvári prépost alapitása. Francavillában is volt premontrei zárda, valószinüleg a milanoinak egyenes utóda. Hanem nagyobb jelentőségre és számra csak akkor jutottak e szerzetek, különösen a cziszterczita, midőn a pápaság és császárság közti küzdelem korában Frigyes, ki leghevesebb ellenségeit látta bennük, számüzte őket Németországból. III. Béla egyenesen Francziaországból, a rend szülőföldjéről hozott szerzeteseket. Pontignyból jöttek akkor 1179-ben az egresi szürkebarátok. Aceyből, Burgundiából a pilisiek. Trois Fontainesből, a lotharingiai határról, a szentgotthárdiak. De legfontosabb az a telep, mely 1182-ben egyenesen Clairvauxból, Szent-Bernát klastromából jött a Bakony közepébe, Zirczbe. »1182. Claravallisból conventus küldetett a bakonyi apátság alapitása végett Magyarországba.«[4] A premontrei rend klastromai közt az ország keleti részén alakultak: a váradi, a leleszi és a jászói prépostságok. Itt az uj rendek a Benedek-rend egyenes utódai gyanánt léptek fel, mint a föld müvelésének és a culturának megkezdői. Mindezekben a római egyház hű

[1] Ansbert, i. h. 88.
[2] Fejér, Cod. Dipl. II. 436. l.
[3] Békefi Remig, A czikádori apátság története.
[4] Chronicon Clarevallense. Migne Patrologia Latina. CLXXXV. 1270.

és odaadó harczosokat nyert, kik a nemzet lelkét a vallás ideáival eltöltötték és sikerrel megküzdöttek a mindenfelé elterjedt görög és eretnek tanokkal.

Mennél kisebb bizalommal fogadta a római egyház III. Béla trónra jutását, annál inkább azon kellett lennie, hogy magaviseletével azt ne csak kibékitse, hanem szövetségesévé tegye. Ez magyarázza meg nagy előzékenységét a keresztes háborúk vitézei iránt, keresztes fogadalmát, és miután ezt nem teljesithette, fogadalmának második fiára, Endrére való átruházását, kire e czélból nagy kincset hagyott.

Itthon, miután Lukács ellenében sikerült elnyernie a koronát, teljes mértékben gyakorolta az egyház fölötti felségjogokat, miben a pápa őt egyáltalában nem gátolta. Hogy mást ne emlitsünk, Kozma kalocsai érseket, »mert — mint az érsek maga mondja — méltatlanul megharagudott reá« — megfosztotta minden egyházi jövedelmétől.[1] Egyáltalában mindezekben a régi királyoknak, Kálmánnak, II. Gézának lép nyomába, az 1169-iki egyességnek lehető tiszteletben tartásával.

Egyrészt a király és nemzet egyházi érzületének ujabb föllendülését, másrészt a pápaságnak elismerését és jóakaratát III. Béla iránt fejezi ki László királynak szentté avatása.

III. Coelestin pápa ólompecsétje.

A nagy király egyházi politikájának részleteiről megfeledkeztek. Annál élénkebb volt a nemzet bámulata és ragaszkodása hatalmas hőse iránt, kinek sirjánál enyhülést talál, csodát tapasztal a hivő. A pápai legatusok ebben az időben sürün járják az országot. Gergely, a szent apostol egyházáról nevezett bibornok, külön is részletesen tudakozódott a király életéről és csodatételeiről. Ezek alapján rendelte el III. Coelestin pápa László tetemeinek ünnepélyes felvételét és vette fel őt a szentek sorába. Tisztán népies kanonizáczióról már nem lehetett szó. Ennek utolsó hires esete az volt, midőn Barbarossa Frigyes császár 1165 deczember 29-én felkerestette Nagy-Károlynak tetemét, és császári diplomával nyilvánitotta őt szentnek, noha vértanú nem volt. Az 1179-iki lateráni zsinat a kanonizáczió jogát kizárólag a pápának tartotta fenn. Nem a nemzeti egyház, melynek László oly hatalmas előharczosa volt, hanem a római, az általános vette őt be szentjeinek sorába. Annak csillaga tündöklött teljes fényben a monostor és az

[1] Cosmas érsek levele Marquard szent-kereszti (heiligenkreuzi) apáthoz 1185—1187 körül. Jaffé, Bibl. Germ. V. 465.

SZENT-LÁSZLÓ EREKLYETARTÓ MELLSZOBRA.

(A győri székesegyházban.)

egész nyugati kereszténység fölött, midőn a nép nagy sokadalma közt fölvették boldog testét. (1192 június 28.)

Béla sok tekintetben méltó utóda, egyenes követője volt annak a nagy uralkodónak, kinek hire, elismerése annyira szivén feküdt. Hosszú zavarok után ő szerzett a nemzetnek ujra nyugalmat, biztosságot, hatalmat. A kelet és nyugat nagy hatalmasságai közt teljes fényben fenntar-

III. Béla nagy pecsétje.

totta függetlenségét. Mi sem bizonyitja azt jobban, mint az a tény, hogy VI. Henrik császár, ki óriási energiával és nem csekély szerencsével ujitotta meg elődjeinek hatalmi igényeit, ki első uralkodott egész Németország és egész Italia fölött, egyesitve a normann királyságot a császársággal, hűbéresének tekintette ugyan a görög császárt, a franczia és angol királyokat, sőt még a castiliait is — de a magyart soha. Törekvéseinek

NEGYEDIK KÖNYV

*

A RENDI ALKOTMÁNY KEZDETEI

Diszités XII. századi motivumokkal.

I. FEJEZET.

Imre király és Endre herczeg. Terjeszkedés a Balkán felé.

A TESTVÉRHARCZOKBAN ELTÖLTÖTT század alkonyán III. Béla király ugy tünik elő, mint a királyi hatalomnak és vele az országnak nagy restauratora. Állása, tekintélyének kizárólagossága látszólag megegyeznek I. László vagy Kálmánéval. Sikerei elrejtik azt a nagy változást, melyen hazánk egy század alatt keresztülment. A mint lelépett a szinpadról, egyszerre nyilvánvalókká lesznek azok az ellentétek, melyek az Árpád-ház uralma utolsó századának irányt adtak.

Oly szilárdul gyökerezett Árpád házának tekintélye minden magyar szivében, hogy más, mint ahhoz tartozó, nem birta az ország belső nyugalmát megzavarni. Szent-István ideje óta szinte állandó institutiója volt az országnak a testvérek közti megosztás és a családi villongás. Nem szenved kétséget, hogy ezek a pártoskodások nagyban hozzájárultak a királyság erkölcsi és gazdasági tőkéjének fogyasztásához. Magának III. Bélának is végig kellett néznie az ország megcsonkitását a görög által, a magyar korona függetlenségének veszélyét, mi mind az uralkodó család képzelt közös birtokjogának volt következése. Ő maga is csak öcscse teljes politikai megsemmisitése árán szerezhetett magának és birodalmának békét. E tapasztalás okozhatta, hogy második fiát, Endrét, még életében az országon kivül, Halicsban akarta ellátni. Midőn ez nem sikerült, nem szakitott ki részére az országból egy darabot, — Szlavóniát a trónörökös, Imre kormányozta — hanem csak kincseket hagyott reá, hogy az ő fogadalmát végrehajtva Jeruzsálembe menjen.[1] Hiszen oda küldte volt öcscsét, Gézát is.

Imre trónra jutása után csakhamar kitünt, hogy ez a bölcs rendel-

[1] Annales Colonienses Maximi. Mon. Germ. XVII. 808. az 1200. évhez.

kezés nem volt tekintettel Endre jellemére. Ez az ifju herczeg egészen nejének, Gertrudnak, a Berthold andechsi és merániai gróf leányának befolyása alá jutott. Mint a nő tisztelésében, úgy lovag volt ő személyes bátorság dolgában, a vitézi erények elismerésében. De nem az a lovag, ki eszmékért küzd, ki magát és kardját egy nagy czélnak szenteli, hanem pompaszerető, pazar, könnyelmű, lelkiismeretlen ember, ki fényben, külsőségben látta a hatalmat. Szeretetreméltó, nyájas, előkelő modorú, nem is gonosz fejedelem, de azért nálánál többet senki sem ártott e hazának.

A reá hagyott kincset zsoldosok szerzésére forditotta. Már 1197-ben reá tört bátyjára és kierőszakolta tőle Szlavónia herczegségének átengedését. Ott úgy intézkedett, mintha teljesen független volna a koronától, adományozott, alapitott, különösen a papok hajlandóságát nyerve meg, úgy hogy Magyarországon is volt több püspök, ki őt óhajtotta királynak. Hogy távozott volna Jeruzsálembe, midőn itt a koronára van reménye? Hiába volt III. Incze pápának minden sürgetése és fenyegetődzése, hogy induljon utnak: Gertrud királyné akart lenni.

Imre koronázása.
(A bécsi képes krónikából.)

Imre tudott e készülődésekről, az ide-oda folyó titkos levélváltásokról. 1199 márczius 17-én megjelent Váczott és bebocsátást követelt az egyház kincstárába. Boleszló püspök, öcscsének egyik titkos párthive, ugyanis ott tartotta a lázadás czéljára szolgálandó pénzt. A püspök és a káptalan megtagadták a király kivánságát. Alkonyatkor, midőn a püspök kanonokjaival a székesegyházban a befejező zsoltárokat énekelték, Imre oda ment, követelte a kincstár kulcsait és meghagyta a püspöknek, hogy menjen ki. Az, féltve életét, nem fogadott szót. Erre a király emberei erőszakkal feltörték a zárakat, a király pedig haragjában odarohant a tovább imádkozó, magát Isten oltalmába ajánló főpaphoz, letaszitotta őt az oltár mellől a templom kövezetére és aztán átadta csatlósainak, hogy vonszolják ki a templomból. A kincstárból elvitette, a mi nem volt az egyházé, és midőn a püspök eltiltotta, hogy az igy megfertőztetett templomban folytassák az isteni tiszteletet, viszonzásul lefoglalta az egyház dézsmáját. Nem akarta, hogy ez ügy miatt kellemetlensége legyen a szentszékkel, és ezért megvakitás büntetése alatt megtiltotta a püspök levélvivőinek, hogy

kimenjenek az országból.[1] Nem ez volt az egyetlen esete annak, hogy a király hatalma érdekében kénytelen volt megsérteni az egyházak immunitását. Eluin váradi püspök, szintén Endre párthive, kiközösitett egy előkelő embert, kit Imre nádorának akart megtenni. Midőn Saul kalocsai érsek, a pápa meghagyásából, a királyt meg akarta dorgálni, Imre őt maga elé sem bocsátá. Koronáját, birodalmát védte; árulást püspöknek sem engedhetett meg. Incze, ki különben oly szigoruan fentartotta az egyház szabadságát és szinte örvendett az alkalomnak, ha a világ nagyjaival éreztetheté villámainak erejét, elég államférfiu volt ahhoz, hogy méltányolja a magyar király jogos haragját. Meginti őt; elégtételre szoritja, de szeretetét akkor sem tagadja meg. »Az apostoli szék a világ összes tartományai közt különösen kedveli Magyarországot,« igy kezdi dorgáló levelét. Kijelenti, hogy mint eddig, ezentúl is igyekezni fog Imre birodalma épségének fentartására, becsületének növelésére.

Endre lefegyverzésére ez az őszinte jóakarat nem volt elégséges. Imrének harczra kellett készülnie. Most szerencsésebb volt. Somogyban legyőzte öcscsét, ki nejével együtt Ausztriában keresett menedéket.[2] Horvátországban, a tengermelléken ujra helyre volt állitva a királyi tekintély. Endre nem sokáig ette a számüzetés keserü kenyerét. Incze közbenjárására a testvérek 1200 nyarán megbékéltek és együtt felvették a keresztet.

Ezt a békét nemcsak az országnak, hanem a katholikus egyháznak is elsőrangu érdeke tette szükségessé.

Az a mesterséges államalkotás, mely Konstantinápolyból, a régi formák alatt, ősi igényekkel, egyre csökkenő segédeszközökkel igazgatta a Balkán-félszigetnek eredetre és müveltségre annyira különböző népeit, alig két évtizeddel a nagy Mánuel halála után, teljesen elkorhadt. Sem Andronikosznak görög nemzeti eszméi, sem VI. Henrik császárnak kisérlete normann és német lovagokkal tartani benne a lelket, nem birták galvanizálni Byzanczot, azon kor beteg emberét. Nem is annyira fajok, mint területek szerint bomlott szét a félsziget egész területe. Közepén és nyugaton a Nemanják szerb dynastiája alapitott királyságot. A régi Bolgáriában János és Péter megujitották a régi bolgár czárok birodalmát és utóduk Kalojohannes fenyegető állást foglalt már nemcsak a göröggel, hanem a magyarral szemben is. Tudjuk minő népkeveredés ment végbe a Balkán-hegység két lejtőjén. Az Asjenidák — úgy nevezték az uj dynastiát — egyaránt uralkodtak a már elszlávosodott bolgár, a kún és az oláh fölött. A görög politikai uralommal együtt alapjaiban megrendült a görög egyház uralma is. Már a X. század óta elterjedtek a bolgárok közt a paulicianusok eretnek tanai. Az egyház tanai és szertartásai elleni ősi pogány ellenszenv itt nyilatkozott meg teljes erőben, vadságban. A »hivők« nem akartak papot, sem szentséget,

[1] III. Incze levele. 1199 június 21. Fejér, Cod. Dipl. II. 360.
[2] E csatát Pauler, Gyula Magyar nemzet tört. II. 25. Rádra, Somogymegyébe helyezi.

az Isten uralmát csak a lelkek fölött ismerték el, mert a mi a földön van, úgy is az ördögé. Világos, hogy e tan mennyire természetesnek tartja a bünt és nemcsak a hierarchiát támadja meg, hanem a keresztény államnak minden erkölcsi alapját. Az is szembetünő, mily népszerüvé kellett válnia ott, hol a lakosság még sem egyházilag, sem politikailag fegyelmezve nem volt. Bosznián át a magyar korona területére is beszivárgott és ott, Boszniában még soká fenmaradt, miután egyebütt kiirtották.

Forrongásban, átalakulásban volt ott minden. A keletkező államoknak megvolt az a természetes igyekezetük, régibb, tekintélyes, elismert hatalmasságokhoz támaszkodni. Ilyennek pedig első sorban a magyar korona kinálkozott. Magok a déli szlávok azt némileg párhuzamba tették a görög császársággal. Egy szerb hivatalos oklevél szerint: az isten császárt rendelt a görögöknek, királyt a magyaroknak. Vulk, István nagyzsupán testvére, a szerb föld nyugati részének ura, bátyja ellen Imrét hivta segitségül és a győzelem után felvette a nagyzsupáni czimet, de egyuttal elismerte a magyar király főhatóságát. A magyar királyi czim akkor bővült Szerbia királyi czimével.

Bolgárországgal szemben kezdettől fogva ellenségesebb volt a viszony. Az Asjenidák, igényt tartottak Boroncs és Nis vidékére, a magyar hódoltság területére. Imre oda sereget vezetett és bár nehezen nyert döntő diadalt, fölvette a bolgár királyi czimet.

A szerb és bolgár czimeknek a magyar koronához való csatolása nem volt üres hiuság. A tartalom nélkül való pompázást, oly országnevek felsorolását, melyek tényleg függetlenek voltak, királyaink közt csak II. Endre hozta divatba. Ha Imre 1202-ben országai közt emliti Bulgáriát,[1] ha egy évvel később 1203-ban Szerbia királyának vallja magát,[2] ennek az volt a jelentősége, hogy a magyar király, felismerve helyzetét, a Balkán-félsziget egész északi részét a maga főhatósága alá tartozandónak tekinti.

A magyar korona felsőségét a római katholikus hit terjesztése a délszláv népességek közt lett volna hivatva biztositani és szilárd alapra helyezni. III. Incze azzal a hasonlithatatlan magas felfogással és azzal az erélylyel, melyek a pápai államférfiak e legkiválóbbikát jellemezték, igyekezett felhasználni a kedvező állapotot. Mihelyt megtudja, hogy Imre a nagy zsupán hódolatát fogadta, sürgeti a magyar királyt, vezesse vissza ezt a földet a római szék iránti engedelmességhez.[3] Annyira szivén fekszik a dolog, hogy nem is küld Szerbiába legatust, mint Vulk kivánta, hanem egészen a magyar királyra és János kalocsai érsekre bízza az egyesités ügyét. Ugyanez a politika magyarázza meg, hogy ő, kinek annyira szivén fekszik a szentföld ügye, ujra meg ujra halasztást enged Imrének. Inti ugyan, »hogy mint igen keresztény és katholikus király tegye eléje a meny-

[1] Fejér, Cod. Dipl. II. 391.
[2] U. o. 411. Incze pápához.
[3] U. o. 389. 1202-ből.

nyei birodalom kincseit a földi országlás gyönyörüségének,« de egyuttal kijelenti, hogy nem látszik bünösnek, ha a pogányok, sőt keresztények ellen is, nem támadó, hanem védő háborut visel. A király pedig nemcsak koronájáért küzd, hanem a keresztért is. Zárában, hová a patarenus tanok már előbb beszivárogtak, Bernát érsek megkezdte üldözésöket. Boszniában a király bánja, Kulin, a pápa panasza szerint »előbb úgy bánt az eretnekekkel, mintha nem is katholikusok, hanem a katholikusoknál is jobbak lennének.«[1] Most ellenben Imre maga elé idézi »királyi szigetébe,« Csepelre, »azon embereknek, kiket Bosznia földjén kiválóan keresztényeknek nevezték« egyházi és világi elöljáróit és kényszeriti őket arra, hogy lemondva a schismáról, egészen egyesüljenek a római anyaszentegyházzal, és kövessék annak minden törvényét és szertartását.[2]

Hanem a pápának és a magyar királynak politikája azért korántsem volt minden tekintetben egybevágó. Mert Incze előtt utoljára is a római egyház terjesztése volt a főczél és a magyar korona hatalmának öregbitése természetesen csak mint annak eszköze szerepelt számitásaiban. Ha tehát a czélt inkább vélte elérhetőnek a belföldi fejedelmek megnyerése, mint a magyar igények istápolása által, elhatározása nem lehetett kétséges. Be kellett látnia azonfelül, hogy a magyar befolyás politikai ellenhatást is kelthet, mi elmarad, ha csupán a szentszék egyházi felsőségének elismeréséről van szó.

Ezek a szempontok magyarázzák meg a nagy pápának eljárását a bolgár fejedelemmel szemben. Tudjuk, minő régi, még honfoglalás előtti, az összeköttetés a bolgár nép és a pápai szék közt. Mennél jobban érezték a függetlenségre törő bolgárok Byzancz nyügét, annál inkább azon kellett len-

Imre oklevelének kezdősorai.
A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárából.)

[1] U. o. 380.
[2] U. o. 405—408.

niök, hogy ne jussanak a görög egyház suprematiája alá. Még az eretnekségnek is ez a politikai ellenszenv volt egyik legfőbb előmozditója; és nagyon egyszerünek látszott ezt az ellenszenvet a római egyház javára felhasználni. Ezért fogadta szivesen Incze Kalojohannes ajánlatait, ezért rosszalta azt a háborut, melyet Imre a bolgárok keresztény népe ellen viselt.[1] Később mind szorosabbá vált a pápa és a bolgár fejedelem közti viszony, ugy hogy Incze 1204-ben Leó bibornokot küldte legatusa gyanánt Bolgárországba, hogy koronát és zászlót vigyen az új czárnak és egyuttal az egyházi uniót is létre hozza.

Imre azzal a hévvel és őszinteséggel, mely minden tettén észrevehető, azonositotta magát eleinte a pápa terveivel. Nemcsak a Morava és Boszna völgyeiben harczolt, mint az egyház zászlótartója; seregeit elküldte messze Németországba, hogy ott a velf Ottónak, a pápa cliensének, ügyét védjék a Hohenstauf Fülöp ellen.[2] E szolgálatok fejében sok jóakaratban, atyai tanácsban részesült, de sehol sem tapasztalta, hogy ügyeit előbbre vitte volna a pápai pártfogás. Endre herczeg 1203-ban ujra fegyvert fogott bátyja ellen. Egy franczia keresztes had a velenczések dogejának, Dandolo Henriknek vezetése alatt 1202 novemberben a legmélyebb béke idején megtámadta és elfoglalta Zárát. E támadást, a kor szelleme szerint még bünösebbé tette, hogy oly keresztény fejedelem birtokát érte, ki szintén felvette volt a szent keresztet. A pápa, Imre sürgetésére, nem is szünt meg unszolni, fenyegetni a kereszteseket, de levelei, bullái mind nem változtattak azon a szomorú tényen, hogy Zára Velenczének birtokában maradt. Az egyházi hatalom tehát csak őt tartsa féken? őt szoritsa pártütő alattvalóinak, ellenséges szomszédainak kiméletére? Imrének igy kellett gondolkodnia és e gondolkodásában meg kellett erősödnie akkor, midőn a pápai legatus az ő birtokán át ment Kalojohanneshez. A pápa tehát ellenségének ad koronát, tőle függetlennek nyilvánitja Bolgárországot, hiu kérkedéssé teszi azt a czimet, melylyel koronája méltóságát öregbitette.

Fülöp német király pénze.

Hosszú és erős tusára kelt Imre szenvedélyes lelkében a pápa iránti tisztelet és a sértett méltóság indulata. Uralkodott magán, szivesen fogadta, csókkal üdvözölte a pápa követét, kinek küldetése legszebb kilátásainak vetett véget. Még arra az áldozatra is kész volt, hogy tekintettel a pápa békés követségére, elbocsássa azt a sereget, melyet nagy költséggel gyüjtött volt a bolgárok ellen. De tovább nem türtőztette magát. Midőn a legatus Keve várába ért, melyet csak a Duna választott el Bolgárországtól, már ott találta őt másnap a király sürgős parancsa, hogy térjen vissza

[1] Igy értem az 1202 november 10-iki pápai levélnek azt a helyét: »contra Christianos arma movit.«

[2] Arnoldus Lubec. Chronica Slavorum: kúnokat, Valwen emlit. VI. r. 4. 1203-ban.

Az Athenaeum nyomása.

IMRE KIRÁLY ARANY-PECSÉTJE.

Az Athenaeum kiadása.

egy királyi várba, melyből már három napja elutazott. Onnét izenje meg aztán a bolgárok urának, hogy jőjjön el egy határszéli szigetre, ott intézzék el a közte és Imre közt fenforgó ügyet, csak azután mehet hozzá országába.

A király követelése nemzetközi szempontból egész jogosult vala. Hisz ő a háboruról mondott le a pápa kedveért. De az a tény, hogy az utolsó perczben hirtelen állott elő vele, foltot vetett őszinteségére. Viszont a legatus, kire a tulsó parton már vártak a bolgárok, akkor már nem adhatott más választ, mint azt, hogy e követelés támasztása Kalojohannest ismét eltávolitaná az anyaegyház emlőitől, aztán pedig úgy sem kényszeritheti őt semmire, mig meg nem hódolt a szentszéknek. Folytatni akarta utját, de a vár ispánja kiadta a parancsot, hogy nem szabad neki és kisérőjének, egy bolgár püspöknek, semmit adni vagy eladni, aztán pedig egy kamarába záratja mindkettőt, melynek ajtaját fegyveresek őrzik. A pápa nagyon zokon vette követének ezt a megsértését. Leveleiben megrója, sőt fenyegeti Imrét, ki nemcsak az egyházat sértette, hanem a követek jogát is lábbal taposta. Energiával és következetességgel szemben, melyhez a pápa erős logikája járult, Imrének ösztönszerü fellobbanása nem állotta meg helyét. A pápának 1204 október elején kelt levele már megköszöni a királynak Leó bibornok elbocsátását.[1]

Igy ért véget a magyar királyságnak nagykilátású terjeszkedése délkelet felé. Nem annyira az ottani népek ereje állotta utját, mint az a tény, hogy a magyar politika saját érdekeit sokban kénytelen volt alárendelni a szentszék és az általános egyház érdekeinek. Mindenek fölött pedig az országot marczangolni meg nem szünő testvérharcz volt a győzelmes előhaladás akadálya.

Endre egy ideig játszott a szentföldre menés eszméjével. A szükséges pénzt rég elköltötte, és most Incze pápa az ő nevében kérte Imrét, adjon neki ujra költséget fogadalma teljesitésére. Meglehet, hogy Endrének csak az volt a czélja, hogy ismét pénzhez jusson; valószinü, hogy bátyját áltatni akarta azzal a reménynyel, hogy tőle e zarándoklás által legalább jó időre megszabadul; de bizonyos, hogy tekintetét nem vette le a koronáról.

»Az ország főemberei és a magyar seregnek csaknem egész sokasága elhagyták a királyt és törvény ellenére a herczeghez pártoltak. Imre mellett csak kevesen maradtak meg, és azok is megrettenve a lázadás nagyságától, nem merték biztatni a királyt, hanem a menekülést javasolták. Megtörtént, hogy egy napon a két fél közeledve egymáshoz, csatára készült. De mivel a királynak, úgyszólva, semmije sem volt az ellenpárthoz képest, nagyon kezdett aggódni, mihez fogjon e nagy veszedelemben? és végre, mintegy mennyei sugallat által megtalálta azt a hasznos utat melyen királysága jogát is visszaszerezheti, meg a vérontás bünét is elkerülheti. Igy szólt embereihez: ne jőjjetek utánam, hanem várjatok egy

[1] Fejér, Cod. Dipl. II. 432—444.

kicsinyég, aztán letéve fegyvereit, egy pálczát vett kezébe és lassan belépve az ellenség hadai közé, fennhangon kiáltá: most meglátom, ki meri fölemelni kezét a királyi nemzetség vérének ontására. A mint meglátták, mind félre állott, tágas utat nyitva előtte; még csak mocczanni sem mertek. Öccséhez érve, elfogta őt és kivezetve sátrából egy várba küldte fogságba. Erre aztán valamennyien szégyenszemre, rettegve, letették a fegyvert és a király lábai elé borulva, bocsánatot kértek. A király pedig, igen kegyes létére, megbocsátott nekik.[1]«

Semmi későbbi kritika nem ronthatja le e jelenet nagyszerűségét; semmi magyarázat nem növelheti jelentőségét.[2] A magyarnak szemében, lelkében szent volt a király felség; századok érdeme, hódolata tette azzá. A pártütés felhői csak addig borithatták el a láthatárt, mig a királyi nap meg nem jelent, sugaraival eloszlatva annak minden páráját. Imre nagysága abban áll, hogy ezt az igazságot az őt környező veszélyek és zavarok közt sem feledte el. A nemzet és uralkodója közt való teljes egység volt a magyar monarchia igazi alapja, és Imre utolsó királyunk, kinek ez az érzelem áthatotta egész lényét és ki ennek köszönheté legszebb, vértelen diadalát.

III. László.
(Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

De az a hatalom, melyet csak ily lelki felbuzdulásokkal lehetett fentartani, nem maradhatott sokáig épen. Imrének tragikuma abban áll, hogy ő fellépésében, terveiben,

[1] Thomae Archidiaconi Historia Salonitana. XXIV. fej.

[2] A XIII. századi osztrák évkönyvek mind Endre pártján állanak. Ennek oka részben Gertrud német volta, részben később, Endre leányának, Erzsébetnek szentsége. A Contin. Claustroburg. szerint, az 1203. évhez: »Eimericus rex Ungarie data fide per religiosos viros fratrem suum dolo captum et catenis constrictum perpetualiter incarceravit.« Mon. Germ. IX. 620. Körülbelől ugyanezt a felfogást követi az admonti folytatás. (U. o. 588. I.) Pauler Gyula (i. m. II. 43.) ezt a felfogást fogadja el. De a pártos évkönyvek nem dönthetik meg Tamás elbeszélésének hitelét; a kettőt összeegyeztetni pedig, mint Pauler megkisérli, épenséggel lehetetlen. Imre eljárása, föltéve, hogy felfogásunk a nemzet jelleméről igaz, épen nem ellenkezik a valószinüséggel.

szándékaiban, minden izében király, de valóban kisiklanak már a hatalom eszközei kezéből. Ez magyarázza meg sikereit és kudarczait egyaránt. Olyan várat véd, melynek bástyáit már lerontotta az idő.

Endre fölötti diadalának sem soká örvendhetett. Keresztülvitte még, hogy kis, három éves fiát, Lászlót, még életében megkoronázzák és elismerjék utódjának, aztán 1204 október végén, alig harmincz éves korában elhunyt. Ellenségei följegyezték, hogy halála épen egy évvel következett be Endre elfogatása után, és hogy öcscsét, kit előbb Kene várában, Varasd mellett, aztán Esztergomban tartott kemény fogságban, a tömlöczből kiszabaditva, kénytelen volt kis fia gyámjául rendelni.[1]

Ha Gertrud és férje előbb a törvényes, hatalmas uralkodó ellen nem szüntek meg áskálódni, most egy gyönge özvegy és egy kis gyermek csak nem választhatták el őket a tróntól. Endre, mint ország kormányzója visszahivja és nagy pompával fogadja nejét, ki férje fogságakor Németországba menekült volt.[2] Konstancziát ellenben és kis fiát kikergette Ausztriába. A gyermekkirály 1205 tavaszán Bécsben meghalt; az özvegy királyné az osztrák herczeg segitségével visszament hazájába, Aragoniába.

II. FEJEZET.

Belső állapotok. Birtokviszonyok. Rabszolgák.

Annak a nagy változásnak, melyen hazánk a XIII. század első harmadában átment, igazi története nincs megirva sem krónikáinkban, sem okleveleinkben. Azok legföllebb a főeredményeket jegyezték fel, vagy az átalakulásnak egyes részleteire vetnek világot. A nemzet életét, azt a vajudását, mely a közjogi és birtokviszonyok ujjászületését eredményezte, két helyi érdekünek látszó emlék világositja meg leginkább: a váradi egyház jegyzőkönyve az előtte végbe ment tüzpróbákról, és egy pozsonymegyei, valószinüleg a deákii templomnak szertartási könyve, az, mely a halotti beszédet is megőrizte számunkra.

Kálmán törvénye értelmében csak a székesegyházak és társas káptalanok székhelyein lehetett gyakorolni a tüzpróba istenitéletét. Keleti Magyarországnak, a régi bihari püspökségnek ujabb székhelye, Várad, vált ily módon birósági központjává. Nagy szerencse történeti tudásunkra nézve, hogy e törvényszék aktái II. Endre uralkodásának több évéről fenmaradtak.[3] Látjuk abból, hogy a király ispánjai és udvarbirái messze földről

[1] Contin Admont. Mon. Germ. IX. 590. 1203 és 1204.

[2] Cont. Scot. IX. 621. az 1205. évhez.

[3] Nem kisebb ember, mint Frater György váradi püspök adta ki először »Ritus explorandae veritatis« czim alatt, 1550-ben. Összesen 389 eset van benne följegyezve.

Nógrádtól Kolozsvárig, Hevestől Bácsig arra a helyre küldték az igazságukat keresőket, mely, mint Szent-Lászlónak, az igazságos királynak, nyugovó helye, legalkalmasabbnak látszott arra, hogy az istenség az emberek peres ügyeire nézve tudassa akaratát. A pör menete egész rendes: a vádló megjelenik társaival és a poroszlóval és oda idézi a vádlottat s annak társait. Akár a vádlónak kell igazságát bebizonyitania, akár a vádlottnak az ő ártatlanságát: a tüzes vaspróbája döntő; fölebbezés attól földi hatalomhoz nincs.

Maguk az ügyek nem annyira jelentékenyek, mint azok az adatok, melyeket az alföld egy nagy részének megismerésére szolgáltatnak.

Először is szembetünő, hogy a nomád pásztorok e régi tanyájának aránylag mily sürü a letelepedett népessége. Egyik »villa« (falu) a másikat éri; számuk, ha nem is népességük, alig volt sokkal csekélyebb a mostaninál.

A váradi káptalan legrégibb pecsétje.

Másodszor: ez az egész népesség tiszta keresztény. Istvánnak, Lászlónak, Kálmánnak intézkedései teljesen czélhoz vezettek. Előfordulnak ugyan több izben izmaeliták is, kiknek a Nyirben volt a fészkök, de ezek is bizalommal fordulnak igazságért a váradi egyházhoz.

Ha nem is annyira szembeötlők, de nem kevésbbé fontosak a lakosság birtokára és felosztására vonatkozó változások, melyekről e teljesen hiteles forrás értesit, és melyek arról tanuskodnak, hogy Magyarország a királyság megszilárdulása óta óriási léptekkel haladt előre az európai polgáriasodás utján.

Igaz, hogy a régi bünök, melyek ellen László vas szigorral, Kálmán enyhe bölcsességgel küzdött, még nem szüntek meg. Nagyban divik a lopás, különösen a jószágé; a gazda másnak istállójában találja gyakran lovát vagy ökrét, másnak házában rabszolgáját; nem ritka az emberölés, az erőszakoskodás; a leányrablás sem tünt el végkép és egymást érik a vádak megrontás és mérgezés miatt. Hanem ezek mellett a lajstrom a birtokviszonyok és a rendi állapotok oly szövevényébe enged bepillantanunk, mely csak a vezérek koráénál jóval fejlettebb culturának lehet kifolyása.

A föld teljesen jogába lép. Annak birtokára áhitozik mindenki. A hatalmas elfoglalja a királynak vagy a vár népének telkeit; testvérek egymást röviditik meg az osztozkodásnál. Leggyakrabbak még is a közbirtokosoknak vagy közös haszonélvezőknek panaszai, hogy idegen, hozzájuk nem tartozó, jött-ment elemek szállják meg azt a területet, melyhez ők tartanak kizárólagos jogot. Hol van a régi gazdátlan birtoknak ideje, az az idő, melyben az alföld alig volt más egy nagy köz-

egelőné [illegible] nának [illegible] Határ [illegible] világossá [illegible] magyar [illegible]

[illegible] a faluban [illegible] höz [illegible] mondták [illegible] Miklós [illegible] várbeliek [illegible]

[illegible] beparasz[illegible] hogy [illegible] porosz[illegible] Varadra [illegible] föld [illegible] a [illegible]

[illegible] nyának [illegible] hogy [illegible] az a vár [illegible] jával a [illegible] kereszt[illegible]

[illegible] Erdély [illegible]

[illegible]

[illegible]

elküldte őket Váradra. A hol midőn Péth úr felemelte a vasat és elkövetkezett keze feloldásának napja,[1] a nevezett várjobbágyok, magokba szállva, elismerték, hogy az a föld Péthé. E föld határa keleten Topka, délen a pásztói szentegyház földje, onnét a Patak nevü völgyön a Grab hegyének tart, innét Zsömbörre és Zsömbörtől Hogovára. Ott van vége. Igy mondta a poroszló és ezt megerősitette az ellenfél.« (133.)

»A szent király jobbágyainak fiai Gyán falvából: Ichu, Unicus és Mátyás, és a másik Gyán-beli az ispánnak szállással adózó jobbágyok fiai, és a harmadik Gyán-beli várnépek, kikhez még a bihari vár jobbágyai is csatlakoztak, bepanaszolták az azon falubeli Magnus papot Galdus fiát, mondván, hogy jött-ment, és nincs jussa telekhez vagy földhöz. Ő pedig azt mondta, hogy van joga külön földre, három ekényi telekre.« (323).

»Miska, János Buktu és Ábrahám Bukta fiai, bajomiak, bepanaszolták a rábaij-i Jánost, Opoy fiát, és a másik Bajomba való bihariakat, t. i. Csemét és Temét, és azon falu összes várnépét, mondván, hogy nincs részük velük a nádlásban, a szigetekben, a sárrétben és a halászó helyekben. Emezek ellenben azt mondták, hogy mindebben egyenlő a részök. Gyula nádorispán törvényt látva fölöttük, Gyurk nevü poroszlójával tüzpróbára Váradra küldte őket. Itt abban egyeztek meg, hogy János és a bajomi bihari népek egyenlően s közösen birják a másik Bajomba való Bukta fiaival a nádlást, a nádat és a halászó helyeket. Á szigetek közül pedig kettő, mely a nádas belsejében van, Jánosé legyen, a nádas külső részén levő szigetek pedig Bukta fiaié. Arra nézve pedig, mennyiben engedjék meg más falubelieknek a nádas használatát, egyenlő és közös joguk legyen oly módon, hogy egyik falu se engedje meg idegeneknek a nádas használatát a másiknak beleegyezése nélkül.« (291.)

»Mog Póka falujából Kolos várának más jobbágyaival, t. i. Erdő vezérrel, Csikolóval, Tenkével, Póka főhirnökkel, Cseytimával s Bulcsuval egyetemben látták, hogy ama várnak emlitett földjéből némely idegenek, t. i. Godofréd, Farkas, Vilo, Olbert, Péter, András és Fila, két ekényi földet jogtalanul elfoglaltak. Sebestyén kolozsi ispán, mint Béla király által kijelölt biró elé idézték őket, ki meghallgatva mindkét felet, Farkas nevü poroszlójával Váradra küldték őket. Itt a fölperesek vitették a vasat, de ellenfeleik beismerték, hogy az a föld a váré. Viszont a fölperesek elégitik ki a birót és a poroszlót. És hogy ezen ügy kimenetele el ne legyen törölhető, a perelt földet körülhatárolták. E határok egyike Bursos hegyénél van, onnét Kusol völgyén át megy Ágoshalmáig, aztán az Ér völgyön Visata határáig. De ezen a határon kivül észak felé az emlitett Mognak van külön telke 20 holdnyi.« (358.)

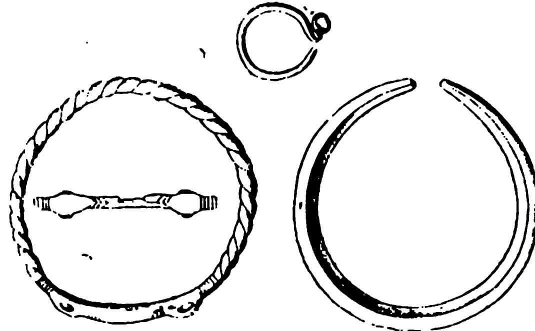
Az Ipu falvai bölényvadászok Gunter fiait, Ananiát, Azáriát és

[1] A próba után a kezet bekötötték, bepecsételték és bizonyos idő mulva megnézték: van-e rajta égési seb. Ha a pecsét le volt törve, a tettest bünösnek tekintették.

Mihályt Endre király elé idézték, mondván, hogy a Deudas nevü föld az övék, és amazok erőszakosan foglalták el. A király Miklós udvarbiróra, pozsonyi főispánra bizta a törvénylátást. A vadászok előtte beismerték, hogy igaztalanul vádolták az emlitett testvéreket. A biró, Topázt Csatár falvából adva poroszlónak, meghatároltatta az emlitett földet és megerősitette a testvéreket birtokában. Abból a földből azonban Jakab, Apsa fia bir egy láncznyit, körülbelül fél ekényit.[1] (330.)

Az ilynemü pörök később megsokasodtak, midőn a király is vissza igyekszik szerezni a városok elidegenitett javait. De már az eddigiekből is kitünik, minő értékkel bir a föld. Többnyire még közbirtok, melyen a várak népei falvakra oszolva, családonként, hadanként még közösen gazdálkodnak. De már megkezdődik az elkülönités, a saját telek, a földnek kimérése és határolása: egyszóval a magánbirtoknak és az azzal járó intenzivebb müvelésnek terjedése.

Első sorban a népesség nagyobb sürüsége okozta ezt a küzdelmet a földért. A lakosság természetes szaporodása is igen jelentékeny lehetett, hisz Szent-László ideje óta sem pusztitó külellenség nem tört az ország belsejébe, sem a trónviszályok nem jártak nagy vérengzéssel. Ehhez járult még az idegenek nagy számban való betódulása. A besenyő már egészen elmagyarosodhatott, a lajstromban sehol sem fordul elő a neve, pedig ez a nép jobbára a Tisza vidékén szállott volt meg. Találunk ellenben az izmaelitákon kivül flandriaiakat, Batáron Ugocsa megyében (243.); olasz, ruthén, cseh »vendégeket.« (253. 300. 367.) Váradon már egész várost képeznek az olaszok. (286.) Legtöbben azonban a németek vannak. Abaujban tiz községet alkottak, köztük Gönczöt és Vizsolyt és ugyancsak pörlekedtek biráikkal. (116.) A nevek szerint itélve már Kolozsvár vidékén is megtelepedtek. (358.) Még külön ispánjok is emlittetik, annyira tömegesen szállottak meg egyes vidékeket.[2]

A kárászi lelet Imre korából.

(A Magyar Nemzeti Muzeumban.)

Ezen új elemek beolvasztása, elhelyezkedése már magában véve is zavarta a régi nemzetségi, hadi szerkezetnek ősi tisztaságát. A tiszt, a kötelesség jutalommal, a vár földek közös használatával jár. Azokból valószinüleg a vár jobbágyait, előkelőit illette meg a java rész. Természetes

[1] »Jus unius funiculi ad dimidium aratrum.«

[2] »Merth, comes Theotonicorum.« 37. eset.

volt tehát a közemberek törekvése a jobbágyok közé emelkedni. Viszont sokan meg élvezni akarták a hasznot; a gyakran terhes és lealázó kötelességek alól pedig menekedtek. Ebből következik egy két irányu, igen élénk rendi mozgalom. A jobbágyok féltékenyek arra, hogy uj elemek ne tolakodjanak körükbe. A vár népe viszont a maga sokféle felosztásában, keresve keresi azokat, kik a munkában való részvétel által könnyitsenek terhén.

Lássuk az előre törés példáit:

»Péter Borsod várának jobbágya bepanaszolta azon vár népeit, t. i.

Imre nagy pecsétje.

(Az esztergomi primási levéltár 1202-iki okleveléről.)

Beleta, Lánczo, Mulchun, Zudesthan és Shazka falvak népét, mondván, hogy kötelességök a börtönök őrzése. Ők ellenben azt mondták, hogy ők hadi szolgálattal tartoznak, nem börtön őrzéssel. Tódor ispánjuk törvényt látva fölöttük, István nevü poroszlójával elküldte őket Váradba. Itt az emlitett Péter lemondott a tüzpróbáról és beismerte, hogy hamisan állitotta rólok, hogy börtönőrök.« (10.)

»Egyed pásztói apát és udvarbirája Miklós bepanaszolták Dezmert és társait, hogy ők a pásztói egyház nyerges lovászai, ők meg azt vála-

szolták, hogy ők az egyház harczos jobbágyai. Bank ispán és Egyed püspök birósága alatt, Pernen poroszló előtt, Dezmert magáért és társaiért kiállva a tüzpróbát, igazoltatott.« Ugyancsak ez az apát és udvarbirája ugyanazon biró és poroszló előtt bevádolták a turi Szobot, hogy ez egyházuk nyerges lovásza. Szobot, midőn be akarta bizonyitani, hogy harczos, megégette a vas. (80.) Szerencsésebbek voltak ugyanazon apáttal szemben az alattyáni Élösd és veje, meg az Ujlaki Ilmer és veje, kik ellen pedig a többi lovász is vallott. A tüzpróba mellettök bizonyitott. (88.)

»Eljött egy Balassa nevü poroszló némely Iku falubeliekkel és azt mondta, hogy mind a harcziak, erdőiek, balaiak, kériek, szakaiak és barkaiak, de még Abaujvár jobbágyai, t. i. Jordán várnagy és Pozsony főhirnök bepanaszolták azt a négy embert és még Lőrinczet, Csubát, Farkast és Szamotát, hogy ők jobbágyok ugyan, de csak úgy vették ki őket a várnépe közül. Emezek ellenben született jobbágyoknak vallották magokat, és hivatkoztak Farkas vezérre, Somára, Jánosra, Szólisra, Leusztákra és Jakab főhirnökre. Mihály, hevesi udvarbiró, urának Sándor ujvári ispánnak rendeletéből törvényt látva fölöttük, mint a poroszló mondta, elküldte őket Váradra. Eljött a poroszló a négy emberrel és egy György nevü jobbágy, kit, mint vallotta, Farkas vezér és társai küldöttek volt. Ellenfeleik nem jelentek meg. Az emlitett poroszló azt mondta, hogy Mihály udvarbiró vesztesnek és elitéltnek itélte azt a felet, mely el nem talál jönni. De mi váradi kanonokok ezt nem tudjuk.« (174.)

»Midőn Doboka ispánja szemlét tartott serege fölött, egy Heröst nevü várjobbágy a született jobbágyok sorába állott, kiket szent király jobbágyainak szoktak nevezni. Ekkor a szent király jobbágyai közül odaléptek Vanoy és Bocya és kitaszitották őt a sorból, mondván, hogy ő nem tartozik a szent király jobbágyainak sorába és rendjébe. Ugyanezt mondták Keverög hadnagy és Kérő jobbágy. A nevezett ispán törvényt látva Bocy nevü poroszlójával elküldte őket Váradra. Hol is Vanoy és Bocya beismerésben voltak a poroszló és Tódor előtt, ki Keverög hadnagy és Kérő jobbágy nevében jött és a váradi káptalan előtt bevallották, hogy Heröstöt igaztalanul üzték ki a szent király jobbágyainak osztályából.« (304.)

»Farkas, Ina ispán fia László bácsi ispán és királyi udvarbiró előtt bepanaszolta Alheust, Pétert, Endut és Abarkot, Czépán fiait, mondván, hogy azok az ő szabadosai. Ők ellenben teljesen szabadoknak vallották magokat és szabadságuk védőjéül elhozták Istvánt, egy János nevü vendégnek fiát. Midőn ez váltig állitotta, hogy ők szabadok, a biró poroszlót adva melléjök, a két felet Váradra küldte. Midőn István a tüzpróbához fogott, oly egyesség jött létre köztük, hogy István Farkasnak két márkát fizet, Farkas pedig az illetőket meghagyja szabadoknak. A birót és poroszlót közösen elégitik ki.« (337.) Endre hadnagy, Péter és Sebrek százados, Vendég és Zenast szatmári várjobbágyok, bepanaszolták Vaysilot, Jóbot, Patronát, Bodát, Bertalant és Látot Gernyeszt faluból, mondván, hogy azok a várnépéből kivett

jobbágyok Ők pedig született jobbágynak mondták magokat, kiket a szent király jobbágyainak szoktak nevezni. Vingiszló szatmári ispán törvényt látva fölöttük, poroszlójával Váradra küldte őket tüzpróbára. Oda jött Vendég, a maga és társai nevében, és kikerülvén a vasat, kijelentette, hogy igaztalanul panaszolta őket, mert ők született jobbágyok, a szent király jobbágyai.« (183.)

Sokkal számosabbak azok az esetek, midőn a szolgáló népek iparkodnak visszaszoritani azokat, kik feléjök igyekeznek emelkedni.

»Borsod vára polgárai, t. i. Móricz és Péter, Chyul, Márton hadnagy, Szent százados, Péter várnagy és mindnyájan bepanaszolták Cykirk-et és testvéreit, hogy az ő hadukhoz tartoznak, de ők tagadták, mondván, hogy nemes nemzetségből valók, vagyis a király vitézei.[1] Meg is nevezték nemökből Péthet és Sziriát. Minthogy ők váltig ezt állitották, Gyula ispán, Ratolt testvére, a király udvarbirájának helyettese úgy itélt, hogy annak a kettőnek, kikre hivatkoztak, az embere, állja ki a tüzpróbát Váradon, poroszlóul adván Kristófot. Váradon az emlitett polgárok és várjobbágyok elállottak a tüzpróbától, hibásaknak vallották magukat, és a váradi káptalan előtt két ekényi földet adtak át nekik Oym falvában, úgy hogy azt a földet mindenfelől körülhatárolják.« (79.)

»Fancsali királyi udvarnokok bevádolták Nána ispán fia Guerus majorságának több lakosát: Nuhut, Videt, Andrást, Fátát és Mogelut, mondván, hogy az ő szolgatársaik. Ők szabadoknak vallották magokat, és urok ezt megerősitette. Miklós nádorispán tehát, poroszlót adván melléjök, elküldte a két felet Váradra. Ott az illető udvarnokok udvarbirájok s az emlitett poroszló előtt beismerék, hogy Nuhut hamisan vádolták. Videt igazolta a tüzpróba; a többi három megégett.« (100.)

»Az erdődi királyi udvarnokok bevádolták az Aladárnak, Ehellős ispán fiának majorságán lakó Pothát és Chumurt, hogy az ő udvarnoktársaik. Ezek ellenben szabadoknak vallották magokat, és ezt urok is erősitette. Miklós nádor törvényt látva, Csama poroszlóval elküldte őket Váradra. Ott az udvarnokok embere, ki helyettök vitte a vasat, igazoltatott. Potham és Chumur benn maradtak.« (103.)

»A kornusti várnépek bepanaszolták Mika bihari ispán előtt a sobiakat, hogy ezek az ő polgártársaik. Ezek ellenben azt vallották, hogy ők jobbágyok abból a nemzetségből, mely a szent király szabadjainak neveztetik és erősen állitották, hogy ezt már be is igazolták az egész Sapuri század várnépe ellen, midőn Mika rendeletéből Sikula udvarbiró látott fölöttük törvényt és Vadász volt a poroszlója. Midőn parancsra előállították a poroszlót, a kornusti polgárok nem merték hazugsággal vádolni s igy pervesztesek lettek. Mika ispán bajtársát Gilianust küldte ide a sobiakkal, ki elmondta, mi történt, s azt jelen levéllel megerősittette.« (147.)

»Bulcsu Szolnok vára népének vezére, és mint mondta, a többi

[1] »Se esse de genere equestri.«

várjobbágy; továbbá Bucicud, és mint mondta, a többi várnépe Szmaragd ispán előtt bevádolták Feliciánt, testvérét Tamást, és öcscsüket Györgyöt, hogy ők a szolnoki vár szolgáló népéhez tartoznak. György magáért és rokonaiért vitte a vasat Váradon, de midőn fel kellett volna őt oldani, Bulcsu és Bucicud ezt nem engedték, hanem elismerték, hogy ellenfeleik valóban szabad emberek.« (148.)

»Telkő és Bota Fegyvernek falujából, Mogd Mihodé és Péter Ásu falujából, egy más Mihodé, Pál, Zacheus és György Smula falujából bevádolták Bugy, Urdan, Poteta, Ueus, Beat és Uta egyeki lakosokat, mondván, hogy társaik és alá vannak vetve a századnak. Ők ellenben azt vallották, hogy a századnak nincsenek alávetve, hanem füstpénzzel tartoznak.[1] A vár jobbágyai szintúgy vallottak. Péter ispán, Dénes (hevesi) ispán helyettese Váradra küldte őket poroszlójával, hol azonban a hevesi vár népe közül csak egy Farkas nevü jelent meg, ki társai nevében elkerülte a tüzpróbát, beismervén, hogy hamisan fogták reá az egyekiekre, hogy az ő hadukhoz tartoznak.« (206.)

Szent-László fejének ereklyetartója.
(A mölki apátság kincstárában.)

»Az Ur 1217-ik évében, midőn András király győzedelmesen uralkodott, Simon volt a váradi püspök, Gyula a nádorispán, Nimcsa bihari ispán, Anianus az olvasó kanonok és jegyző, a székelyszászi századhoz tartozó bihariak és különösen az elbey-i Tenke egy Deus nevü szabad embert bevádolták, hogy az ő társuk. Deus pedig egészen szabadnak vallotta magát. Nimcsa ispán a király rendeletéből törvényt látva fölöttük, kihallgatta a bihari jobbágyokat, kik mindnyájan a vár népéhez tartozónak mondták Deust. Erre elrendelte hogy esküdjenek meg. Midőn ezt tenni nem merték, elmarasztalta a vár népét és szabadnak jelentette ki Deust és Joancha ispán, a király poroszlója által, az emlitett jobbágyok jelenlétében velünk is megerősitette az ő szabadságát.« (208.)

»Tuno és Legyer, bihari várbeliek, Gyán faluból, Lukács vezérrel és

[1] »Debitores liberorum denariorum.«

Mátyás századossal egyetemben azt állitották, hogy Farkas és Kelemen szabadosai, Izsép, Bulcsu, Simon, Sáska, Medve, Ilobár fiaikkal együtt, az ő polgártársaik. Kelemen és Farkas ellenben szabadosaiknak mondták őket. Endre király Szmaragd ispánt rendelte birául és Julát poroszlóul. Többek között Mika ispánt is hivták bizonyságul. Ennek tanuságával meg lévén elégedve a biró, a király meghagyásából Mika gróf esküjére bizta a dolgot, oly módon, hogy ha ő Szent-László sirjánál megesküszik, a nevezett szabadosokat visszaadják Kelemennek és Farkasnak. Mika ispán esküre készen állott a szent sir mellett, midőn a mondott várbeliek kibékültek Kelemennel és Farkassal oly módon, hogy ők visszaadják teljes tisztaságban a szabadosokat. Kelemen és Farkas viszont megigérték, hogy szabadosaikat nem fogják alacsonyabb állapotba taszitani, hanem meghagyják őket szabadosoknak, és nem követelik vissza a többit, mit a várbeliek tőlük elvittek.« (241.) Közbevetőleg, ez az egyetlen eset arra nézve, hogy a vár népe ne valakinek kárára, hanem hasznára forduljon a biróhoz.

»Gyobou, Gabrian, Buda, Tenkus, Niklo, a szolnoki vár jobbágyai bevádolták a gyói Angelust, Dursi fiát, Márton és Mika testvérét, mondván, hogy az ő hadukhoz tartozik, és Szolnok várának jobbágya. Ő ellenben azt vitatta, hogy egy olasz vendégnek a fia és teljesen szabad. Földije Péter védte őt. Ekkor Poul szolnoki udvarbiró, urának Szmaragd ispánnak rendeletéből törvényt látva fölöttük, poroszlójával elküldte őket Váradra. Midőn Angelus már készült vinni a vasat, egy Lengő nevü az emlitett jobbágyok nevében kijelentette, hogy lemond a próbáról, mert igaztalanul vádolták Angelust.« (253.) Az egyszerü szabadság tehát többet érő volt a várjobbágyságnál.

»Kolozsi várnépek, az agádi századhoz tartozók, a vár jobbágyaival, t. i. Egeben vezérrel, Izsák századossal, Beda hadnagygyal, Bélával és Vadászszal egyetemben, Nikusnak, Nidus fiának jobbágyait, t. i. Védát és Hiskét bevádolták, mondván, hogy az ő hadukhoz tartoznak. Ezek ellenben magukat teljes szabadoknak mondták és szabadságuk védőjéül odahozták a nácztai Istvánt. Kristóf kolozsi ispán Váradra küldte őket, hol Nikus és jobbágyai szabadságuk védőjével és a poroszlóval törvény elé állottak, de ellenfeleik sem meg nem jelentek, sem mentséget nem küldtek. Nikus tehát vissza térve a biróhoz, igazságot követelt az ellenfelek ellen, kik akkor bevallották, hogy vádjok igaztalan volt.« (254.)

»Krasznai várnépek Bács falujából Tumpa százados segitségével bevádolták Jekurt, Redea fiát, Solt és Boudunt, Sacicu fiait, Sytekyt Babuk fiát, mondván, hogy polgártársaik. Ezek pedig szabadoknak és orosz nemzetségüeknek mondták magokat, és szabadságuk védőjéül elhoztak egy Chedur nevü ruthén embert, Barnabás jobbágyát. Ez Tupa udvarbiró és poroszlója előtt azt mondván, hogy az ő atyafiai, erősitette szabadságukat. Chedurt a tüzpróba igazolta; bebizonyitotta, hogy amazok szabadok.« (300.)

Hasonló pereket folytattak még a bolondóczi várnépek a szent király jobbágyainak fiai, a semptei várnépek a királyné tárnokai ellen. (360. 363.) A mi egyenlőséghez, nivelláláshoz szokott szemünknek csekélynek látszanak azok a korlátok, melyek a szabad embert elválasztották a vár jobbágytól; a melyek ezt ismét föléje emelték annak, ki már szállásadásra volt kötelezve, vagy csak úgy vétetett föl a polgárok közül a jobbágyok sorába; a melyek a várnép sokaságát elzárták a jobbágyság aristocratiájától. És mégis még a királyi szolgáló nép tarka táborának legutolsó csoportja is fölötte áll a szabadosnak! És ismét minő óriási válaszfal különiti el a szabadság és szolgaság mesgyéjén hullámzó néprétegeket attól a tehetetlen tömegtől, mely egészen, minden enyhités nélkül szolga.

Mert a rabszolgaság kétszáz évvel Szent-István és a kereszténység befogadása után még teljesen fennáll. Az ember kereskedelmi czikk, vásárnak, cserének, eladásnak, eltulajdonitásnak tárgya. Minduntalan szó van ennyi meg ennyi »emberfőnek,« léleknek elrablásáról, ökrökkel, lovakkal és juhokkal vegyest. (15—51.)

A rabszolgák száma szaporodik az elitélt bünösökkel és azok családjával.

»A csőszi Péter és földiei bevádolták lopás miatt az ugyanazon faluban lakó Vitálist. Demeter udvarbiró a király rendeletéből törvényt látva, Urman nevü poroszlójától elküldte őket Váradra, tüzpróbára. Itt Vitális vitte a vasat és a templomba menekült, mondván, hogy megégette magát. Urman tehát eladta Vitálist nejével, leányával, szolgálójával, szolgálója fiával, minden birtokával együtt Lőrincznek, Márton fiának.« (189.) Épen ugy járt a sorói Mása. Ezt nejével, három fiával és két leányával együtt eladták Absalonnak Hort fiának 10 márkáért, miről a váradi kanonokok és a bihari várjobbágyok tesznek tanuságot. (150). Ezeket aztán, hét főt, Absalon ismét eladta Jusztinának, Mika ispán nejének. (359.) A tolvajok ellen tehát még szigorubban járnak el, mint a hogy ezt Szent-László törvénye előirta.

Ez azonban csak kivétel. A rendes az, hogy valaki rabszolgának születik és legfölebb urat cserél. »A debreczeni Teko, Tamás fia és sógora, Imre előadták előttünk, hogy per volt köztük egy Csincsola nevü rabszolgáló és annak két leánya miatt. Imre azt állitotta, hogy nővére hozta azokat sógora házához, Tekó pedig, hogy úgy vásárolta sógorától. A választott birák és földieik tanácsára úgy egyeztek meg, hogy Imre ezeket a rabszolgálókat egy márkáért és egy fertóért eladta sógorának Tekónak. (138.)

»Paulina urasszony, Perrus neje, testvérétől Custodia paptól visszakövetelte Margit nevü rabszolgálóját és az nem adta vissza, mondván, hogy az övé. Joákim biró Simon váradi püspök meghagyásából tüzpróbát rendelt. Hol is Saph poroszló előtt megegyeztek abban, hogy Paulina ad testvérének egy márkát, az pedig ad neki Margitért egy más Huldhol

nevü rabszolgálót, mivel Margitot már férjhez adta és nem vehette el jogosan férjétől.« (252.)

»A thépai István az ő Maradék nevü szökevény rabszolgáját a turai Bensánál találta. Bensa a választott birák, Domokos ispán és Belus előtt azt állitotta, hogy az nővérének, István mostohájának szolgája. Minthogy egyik rész sem birta ügyét elegendően bebizonyitani, Váradra küldték őket tüzpróbára. Itt megegyeztek abban, hogy István ad Bensának 22 fontot, Bensa pedig visszaadta a szökevényt és mitsem követel annak rokonságától.« (250.) Még arra is van eset, hogy a szülők nyomoruságukban maguk adják el rabszolgának gyermeköket. »Barabás bevádolta Tamást, Agya ispán jobbágyát, hogy fiát Subot, ki pénzért az ő, Barabás, rabszolgája volt, lopva elszöktette tőle. Ezt Tamás tagadta. Agya ispán törvényt látva, elküldte őket Váradra tüzpróbára. Itt Barabás 1 márkát és 1 fertót kapott Tamástól, visszavonta vádját és szabadon bocsátotta a fiut.« (293.)

Minthogy a rabszolga értéket képvisel, előfordul az is, hogy szabad embert akarnak azzá tenni. Egy Beniamin nevü ember csak úgy szabadul e sorstól, hogy Csoma őt rokonának, az ő neméből valónak vallja és erre egy társával együtt le is teszi az esküt Szent-László sirja fölött.

Még mindig szégyenfolt a rabszolgával való házasság. »Az inkai Vutuk szabadon bocsátotta egy Figmoz nevü szolgáját, minden leendő ivadékával együtt, úgy hogy szabadon költözhessenek bárhová. Ezután Figmoz megházasodott, szabad nőt vett el. Ennek atyja Iván és testvére Leustah bevádolták Vutukot a leány elrablása miatt, Figmoz urat pedig méltatlan házassága miatt. A király Péter ispánt rendelte birónak. Vutuk azt válaszolta, hogy ő Figmozt már régebben felszabaditotta és igy az törvényesen léphetett házasságra szabad nővel. De mivel az ellenfél azon állitással nem volt megelégedve, a biró poroszlójától elküldte őket Váradra és ott a káptalan előtt szabadnak nyilvánitotta Figmozt és annak minden leendő ivadékát.« (162.)

De bárminő elterjedt a rabszolgaság, gyökeret vert már a köztudatban az a felfogás, hogy az erkölcstelen, istennek nem tetsző. A király Kálmán ideje óta nem tart rabszolgát, számos szolga hada nagy részben azok ivadékaiból állott.[1] Az egyház, bár, mint láttuk, papi személyek is tartottak rabszolgát, mindig nagy érdemnek hirdette a felszabaditást. Különösen az volt szokásban, hogy a végrendelkezők, lelkök megváltására, intézkedtek egyik vagy másik rabszolgájuk felszabaditása felől. Nem volt ugyan ritka az sem, hogy föltétlenül történik a felszabaditás, a mit oly módon fejeztek ki, hogy az és minden ivadéka szabadon költözhessék bárhová. De szabálynak mégis csak az a feltételesnek nevezhető felszabaditás tekinthető, midőn a rabszolga és ivadéka mint szabados, Uheg, továbbra is urának rendelkezése alatt marad, és annak szolgálattal tartozik.

[1] Kézai, De udvornicis. Endlicher kiad. 124.

Jó lélek lehetett Mózes, az a barháni pap, ki midőn turai emberek nyomoruságból nővéröket, Martínát zálogba adták hozzá egy márka fejében és nem birták kiváltani a leányt, »lelke orvoslására« szabadon bocsátotta őt és azonfölül elengedte az adósságot. (190.) De ily nagylelküségre különben nem igen találunk példát. Ibrahim szoboszlói esperes szabadon bocsátja ugyan Pál nevü fiatal rabszolgáját, kit úgy vásárolt, de csak oly föltétel alatt, hogy a mig ő él, tovább is szolgál nála, és csak halála után legyen ő és minden ivadéka teljesen szabaddá, költözködési joggal. (137.)

A rendes eljárás az volt, hogy a végrendelkező egy vagy több rabszolgáját az egyházra hagyta, hogy azt szolgálja »lelke üdveért.« »Én Benedikta, a Borsa nemből való Herczegnek özvegye, miután két leányomat születésükhöz méltóan adtam férjhez, és törvényesen átadtam nekik vagyonomat, rokonomtól, Valerianus váradi éneklő kanonoktól, az ő rokonai beleegyezésével vettem egy Agna nevü rabszolgálót két kis fiával. El lévén tökélve arra, hogy özvegységem napjait az ugrai egyháznak szentelem, közeledvén már életem vége, a mondott rabszolgálót ennek az egyháznak adományoztam, úgy hogy minden hónapban vigyen egy rőfnyi gyertyát a boldogságos szüz oltárára, élte fogytáig. Egyik fiát torlómnak[1] rendeltem, hogy minden évben Szent-Mihály napján abban az egyházban toromat ünnepelje egy két éves tinóval, kenyérrel és öt vödör sörrel A másikat az egyháznak adom harangozóul, úgy hogy mindkettő nemzedékről nemzedékre maradjon meg ebben a tisztben.« (142.)

»Vid özvegye, férje halála után örökös nélkül maradva, szabadon bocsátotta Deraga nevü szolgálóját, oly módon, hogy a mig ő él, őt szolgálja. Ha túléli urnőjét, szabadon mehet bárhová. Testvérével, Adriánnal egyetértve ennek az asszonynak a fiát is szabadon bocsátotta, úgy hogy bárhová költözhessen. De ha Sal falujában akarna maradni, csak nála vagy testvérénél tartózkodhassék. A rabszolga leányát teljes szabadsággal ajándékozta meg.« (154.)

Az ilynemü hagyományozott szolgák jogi állásáról több eset nyujt felvilágositást.

»Sol, Salamon fia Johemmel, Gábor monostorának apátjával perelt Simon váradi püspök, több kanonok és Nimcsa bihari ispán előtt öt emberfő, t. i. három férfi és két nő miatt. Azt állitotta, hogy azok az övéi. Az apát ellenben azt erősitette, hogy Solnak nővére Sebe oly feltétellel adta őket Gábor egyházának, hogy egyikök Szent-Mihály egyházát évenkint 60 kenyérrel, egy harmadfű tinóval, három luddal, öt tyukkal, hat kupa sörrel és három misére való pénzzel szolgálja; a két nő mosónéja legyen az egyháznak, a másik két férfi szabad ugyan, de hagyományozott.« (209.)

»Tekus, annak a Dénes mesterembernek fia, ki felnyitotta Szent-László fölemelésekor sirját, és kit e müvészetért a dicső Béla király mindenkorra

[1] »Dusinicus exequialis.«

teljes, minden ivadékára átszálló szabadsággal adományozott meg, érezvén testének feloszlását, egy Urug nevü szolgáját és annak minden férfi ivadékát torlójának rendelte. Oly módon, hogy évenkint a besenyői egyháznál megüljék torát két misével, egy juhval, 30 kenyérrel, egy luddal, egy tyukkal és két csöbör sörrel. A dézsmát a szolgarend szokása szerint fizesse a papnak, t. i. két köböl gabonát és egy tyukot.« (341.)

»Minthogy az ember nem tudja, napjai mikor érnek véget, Móricz pap még életében a váradi egyháznak ajánlotta fel magát és birtokát. Árva nevü szolgája legyen halála után a váradi egyház harangozója. Egy Szép nevü nőt, kit vásárolt, szintén az egyházra hagyta, hogy az ő halála után adjon az egyháznak két márka súlyu viaszt. E nő fia és két leánya pedig egészen szabadok legyenek.« (349.)

A váradi székesegyház a turnicsai templom XIV. századi falfestményén.

»Ágoston, Semka fia örökös nélkül halván meg, szolgáját Pált torlójául hagyta Keresztelő-Szent-János monostorára, úgy hogy évenkint adjon az egyháznak egy meglehetős birkát, 30 kenyeret, 5 veder sört, egyébben pedig ne legyen köteles sem az egyházat, sem mást szolgálni. Ez a Pál Bud nevü nejét és Huga nevü leányát, kik Ágoston két nővérének, Annának és Máriának jutottak az örökségből, és azok halálával a harmadik nővérre, Magdolnára, szállottak, az emlitett Magdolnától megváltotta. Magdolna nem annyira a pénzért bocsátotta őket szabadon, mint nővérei lelke üdveért, mivel azok az emlitett szolgálókat már szabadon bocsátották volt.« (353.)

Kétségtelen, hogy az ilyen szabadon bocsátottnak állapota még igen távol áll a szabadságtól. Nem csoda, ha szöknek. »Kelemen Irög falvából szóval elmondta nekünk, hogy ő László bácsi ispán poroszlójával megtalálta egy Tádé nevü szökött szabadosát, de már nős állapotban. A biró neki itélte a szabadost nejével együtt, de ő lelki üdvéért ugy rendelkezett a nőről, hogy az szabad maradjon, és ha leánya születik, az is szabad legyen. Fiága ellenben az atyai állapotban maradjon meg.« (352.) A különböző rangu szülők házasságából eredő gyermekek tehát, nemük szerint, különböző osztályhoz tartozhattak.

Ha a szabados szolgálattal tartozik urának, világos, hogy van értéke,

ára. János, Absalon fia szóval kijelentette, hogy egy szökött szabadosát, Csanát, Bég fiát, eladta testvérének Pálnak egy uncia hiján egy márkáért, a mi körülbelől 20 frtnak felel meg. (354.)[1] Arra is van eset, hogy a szabadost teljesen szabadon bocsátják. (135.)

Különösen számosak voltak az ily torlók, vagy szlávosan dusnokok, mert a lélek (dusa) üdveért szolgálnak. Egész rendet képeznek. Előfordul, hogy az egyház kegyurai bepanaszolják őket, mert nem költenek annyit a szolgálatra, mint kellene. Igy Szent-Endre szabadjáni egyházának torlóit elmarasztalják és kényszeritik, hogy az egyház körül kell lakniok és évenkint Szent-Mihály napján összesen egy harmadfű tinóval, 100 kenyérrel, 12 veder sörrel szolgálniok és annyi misét mondatniok, a hányan vannak. (350.) Az egyházon kivül adományozóik családja is számot tart még engedelmességökre. »Barakony, Gyula fia bepanaszolta az iványi Szent-Péter egyházához tartozó dusnokokat, Oboganyt, Théket, Csernát, Csemrát, Mihályt, Pétert, Látomást, Czédát és Kozmát, hogy bár az ő nemzetsége bocsátotta őket szabadon, mégis kevélykednek vele szemben. Ők azt válaszolták, hogy valóban Iván bocsátotta őket szabadon és adott nekik földet, de Barakony semmikép sem rokona Ivánnak, és igy semmikép se tartoznak neki szolgálni.« Barakony nem birta bebizonyitani az atyafiságot és igy a váradi biróság igazolta a dusnokokat és meghagyta őket földjükön.« (229.) Látjuk ebből, hogy a személyes szabadsággal együtt járt a föld hagyományozása. Arra is példát nyujt az eset, a mire különben is sok az adat, hogy a falvak neveit annak a birtokosnak köszönik, a ki őket népével megtelepitette.

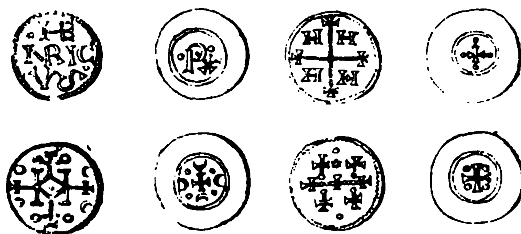
Ily módon roppant nagy számu hullámzó népesség keletkezett, mely voltakép sem szabad, sem szolga nem volt, hanem függő. E népesség nem volt iparos, sem kereskedő, mind a földből élt, akár közös munkával művelték azt, akár magánbirtokokra felosztva. Ebből következett aztán, hogy a személylyel együtt függő lett a földbirtok nagy része is. Még pedig nem csupán a királytól, hanem az egyháztól is és egyes nagyobb birtoku családoktól. Hisz már nemcsak a királynak, a váraknak vannak jobbágyai, hanem magánembereknek is, sőt az is előfordul, hogy a jobbágy egyik gazdától a másikhoz megyen át.[2] A társadalom, saját belső szükségei szerint fejlődve, minduntalan áttörte a régi törvényes meghatározások és elnevezések elkorhadt gátját. Elképzelhető-e országos törvény, mely a birtokjognak és a személyes szabadságnak ezt az ezerféle árnyéklatát ki birta volna fejezni? Kellett, hogy az általánossal szemben érvényre jusson a vidéknek, a rendnek szüksége és joga.

[1] A rabszolgák ára természetesen erejük, értelmük, illetőleg szépségük szerint nagyon különbözött. Láttuk, hogy egy családot eladtak 10 márkáért azaz 240 frtért. Egy szolgának, nejének és fiának megváltása 6 márkába és egy fertóba, azaz körülbelől 150 frtba került. (128.)

[2] 269. eset.

Még más jelenség is mutatja a régi természetes és egyszerü viszonyok felbomlását. A nemzetségek közös birtokának, együtt gazdálkodásának megfelelt a terménygazdaság. Az ősi rend felbomlása, az egyénnek erősebb érvényesülése, magasabb polczra emelkedése együtt járt a pénzgazdaság kezdeteivel.

István törvényeiben még a marha, az ökör, a legfőbb, úgy szólva, az egyetlen értékszabályozó. A XI. század végén melléje lép, mint forgalmi eszköz, a pénz. Most már egészen az uralkodik. A váradi lajstromban egyetlen egyszer fordul elő, hogy egy pénzben becsült kárt terményekben téritenek meg. Fabianus bepanaszolta Sámsont az Opour nemzetségből, hogy 30 márkányi kárt okozott neki. Fila ispán, Miklós nádorispán helyettese volt a biró, Pál a poroszló. Az ellenfelek Váradra utasittatván tüzpróba végett, megegyeztek abban, hogy Sámson visszaadja ellenfelének a három embert, aztán tiz ökröt, négyszáz kupa bort somogyi mérték szerint, ötven köböl rozsot négy tenyérnyit és kielégiti a birót, Fábián meg a poroszlót. (15.) Látjuk ebből, 30 márkának azaz 720 frtnak milyen óriási a vevőértéke. Különben mindenütt pénzzel: márkával, fonttal, fertóval, pensával találkozunk. A földnek legalább részben történő felszabadulása lehetővé tette, hogy a pénz hatalma arra is kiterjedjen: a pénzes ember, ha másképp nem, zálog utján jutott földhöz.

Imre ezüst dénárai.

Kinek van pénze? Természetesen első sorban a királynak és azoknak, kik jövedelmeit kezelik és azokban részesednek, aztán az egyháznak. A mi előbb szolgálat volt és ily módon a királynak, a várnak vagy az egyháznak céljait mozditotta elő, most, pénz alakjában, sokkal alkalmasabb volt a kezelő vagy végrehajtó által való felhasználásra.

A király már régebben megelégedett a várjövedelmek egyharmadával. Ugy látszik, hogy II. Endre idejében a birságokból nem kapott semmit, legalább a váradi regestrum ennek nem mutatja semmi nyomát.[1] Ellenben a biró, meg poroszlója, mindig megkapják a perköltséget és soha sem mulasztják el följegyezni, melyik félre hárul ez a teher. Mennél bizonytalanabb a birtok- és a személyállapot, annál nyomasztóbbá válik a biráskodás a szegénységre nézve, viszont annál nagyobb hasznot húz abból a gazdag és hatalmas előljáró.

[1] Különösen feltünő ez a 45. esetnél. Absalon és Gyuri, Joakim fiai beperlik Niunicolohod esperest, annak fiát, Lászlót, és társait Joakim meggyilkolása miatt. Megegyeztek abban, hogy a bünösök 71 márka birságot fizetnek és pedig mind a vádlónak. Pedig az emberölés birságának kisebb fele Szent-István törvénye szerint (I. 14.) a királyt illette.

A pozsonyi évkönyvek a Pray-codexben.

A szöveg olvasása:

Anno ab incarnacione domini dccccxcvii. Adalbertus episcopus marti-
Dccccxc.viii. Geyza princepſ Ungarorum obiit. [rizatus est.
Dccccxc.viiii.
Millesimo Stephanus Ungarorum rex coronatus eſt.
M. i. M. xxxv.
M. ii. M. xxxvi. Maurul episcopus est effectus.
M. iii. M. xxxvii.
M. iiii. M. xxxvii. Dedicatum est monaſterium sancti Benedicti, et
M. v. Stefanul rex mortuul eſt et Petrus in regem eleuatur.
M. vi. M. xxxviii.
M. vii. M. xl.
M. viii. M. xli. Petrus rex eicitur et Abba in regem eleuatur.
M. viiii. M. xlii. Bonipertuſ episcopus obiit.
M x. M. xliii.
M. xi. M. xliiii. Abba rex interficitur et Petrus in priſtinum
M. xii. M. xlv. [reſtituitur
M. xiii. M. xlvi.
M. xiv. M. xlvii. Interficiuntur episcopi. Gerardus et Modeſtus et
M. xv. Petruſ rex cum dolo obcecatur et Andreaſ rex eleuatus est.
M. xvi. M. xlviii.
M. xvii. M. xlviiii.
M. xviii. M. l.
M. xviiii. Dedicatur ecclesia sancti Adriani martyris.
M. xx. M. li. Henricuſ imperator Pannoniam ingreditur.
M. xxi. M. lii. Henricus imperator caſtrum Poſon obſedit.
M. xxii. M. liii. Samſon filius Andree regil naſcitur.
M. xxiii. M. liiii.
M. xxiiii. Benedictus papa obijt.
M. xxv. M. lv. Henricul imperator obijt.
M. xxvi. M. lvi.
M. xxvii. M. lvii. Andreaſ rex infirmatur et Salomonem
M. xxviii. filium ſuum coronauit.
M. xxviiii. M. lviii.
M. xxx. Gerardus episcopus ordinatur.
M. xxxi. Henricus filius Stephani regiſ obiit.
M. xxxii. M. lviiii.
M. xxxiii. M. lx. Inter Andream et fratrem eiuſ Bela
M. xxxiii. grauiſ diſcordia oritur et rex Andreaſ moritur.

Az Úr megtestesülésétől számitott 997. évben Adalbert püspök vértanúvá lesz.
998. Gejza, a magyarok fejedelme meghalt.
999.
1000. Istvánt, a magyarok királyát megkoronázták.
1001.
1002.
1003.
1004.
1005.
1006.
1007.
1008.
1009.
1010.
1011.
1012.
1013.
1014.
1015.
1016.
1017.
1018.
1019. Fölszentelik Szent.-Adorján vértanú egyházát.
1020.
1021.
1022.
1023.
1024. Benedek pápa meghalt.
1025.
1026.
1027.
1028.
1029.
1030. Gellértet püspökké avatják.
1031. Henrik [2] István király fia meghalt.
1032.
1033.
1034.

1035.
1036. Mór püspökké lett.
1037.
1037. Fölszentelték Szent-Benedek monostorát és István király meghalt és Pétert királylyá teszik.
1039.
1040.
1041. Péter királyt elűzik s Abbát teszik királylyá.
1042. Bonipertus püspök meghalt.
1043.
1044. Abba királyt megölik s Pétert előbbi állapotába vissza-[helyezik.
1045.
1046.
1047. Megölik Gellért és Modestus püspököt s Péter királyt gonoszsággal megvakitják s Endrét tették királylyá.
1048.
1049.
1050.
1051. Henrik császár Pannoniába jő.
1052. Henrik császár Pozsony várát ostromolta.
1053. Sámson [1] Endre király fia születik.
1054.
1055. Henrik császár meghalt.
1056.
1057. Endre király betegeskedik s fiát Salamont megkoronázta.
1058.
1059.
1060. Endre és testvére Béla között ádáz viszály támad s Endre király meghal.

[1] Salamon. [2] Imre.

szöveg

Anno
Dc
Dc
Mi.
M.
M.
M.
M.
M.
M.
M.
M.
M.
M
M.
M.
M.
M.
M.
M.
M.
M.
M.
M.
M.
M.
M.
M.
M.
M.
M.
M.
M.
I.
I.
M.
M.

Anno ab incarnacione dni. d ccc xc vii. Adalbertus epc martir.
d ccc xc viii. Geyza princeps ungarorum obiit. L riz uus est
d ccc xc viiii
M. Stephanus ungarorum rex coronatus est.
M. i. M. xxxv.
M. ii. M. xxxvi. Maurus epc e effect'
M. iii. M. xxxvii.
M. iiii. M. xxxvii. Dedicatum e monasterium S. Benedicti. et
M. v. Stefanus rex mortuus est. et Petrus in regem eleuatur.
M. vi. M. xxxviii.
M. vii. M. xl.
M. viii. M. xli. Petrus rex eicitur. et Abba in regem eleuatur.
M. viiii. M. xlii. Bonipertus epc obiit.
M. x. M. xliii.
M. xi. M. xliiii. Abba rex interficitur. et Petrus rex in pristinum restituitur.
M. xii. M. xlv.
M. xiii. M. xlvi.
M. xiiii. M. xlvii. Interficiuntur epi. Gerardus. 7 Modestus. et
M. xv. Petrus rex cum dolo obcecatur. et Andreas rex eleuatur.
M. xvi. M. xlviii.
M. xvii. M. xlviii.
M. xviii. M. L.
M. xviiii. dedicatur eccla S. Adriani m.
M. xx. M. Li. Henricus imperator pannoniam ingreditur.
M. xxi M. Lii. Henricus imperator castrum poson obsedit.
M. xxii M. Liii. Samson filius Andree regis nascitur
M. xxiii. M. Liiii.
M. xxiiii. Benedict papa obiit.
M. xxv. M. Lv. Henricus imperator obiit.
M. xxvi. M. Lvi.
M. xxvii. M. Lvii. Andreas rex infirmatur. 7 Salomonem
M. xxviii. filium suum coronauit
M. xxviiii. M. Lviii
M. xxx. Gerardus epc ordinatur.
M. xxxi. Henricus filius stephani regis obiit.
M. xxxii. M. Lviiii.
M. xxxiii M. Lx. inter Andream 7 fratrem eius bela
M. xxxiiii. grauis discordia oritur. 7 rex andreas moritur.

A POZSONYI ÉVKÖNYVEK A PRAY-CODEXBEN.

(A Magyar Nemzeti Múzeumban.)

Az Athenaeum nyomása.

Az Athenaeum kiadása.

Okleveleink mintegy hivatalos szinben tüntetik fel az ispánokat és urakat, előadják hüségüket, hadi érdemeiket, melyek a királyi kegyben és adományban nyerik méltó jutalmukat. Tudjuk, hogy a legfontosabb emlékek, első sorban maga az aranybulla, minő egyoldalunak és részrehajlónak bizonyitják a keletkező uri rendnek ezt a felfogását. A váradi perek azért is megbecsülhetetlen kutfői azon kor történelmének, mert nem diszben, ünnepélyes szinben, hanem úgy szólva mindennapi munkájukban, érdekeik, szenvedélyek küzdelmében mutatják be az ország hatalmasait.

Uri vagy nemesi rendről, általánosságban, nincs szó. Nem fordul elő az egész kutfőben egyszer sem a báró, a mágnás kifejezés, de még a »nobilis« nemes sem. Kitüntető czimet még a főpapoknak sem ad. Az egyetlen méltóságnév, a comes, ispán, azt mutajta, hogy még mindig kizárólag a királyi hivatalt tekintik olyannak, mely méltóságot ad. Kivüle még csak a magister, mester fordul elő mint megtisztelő, előkelőt, vagy annak fiát jelölő czim. A comesek testvérei vagy fiai egyszerüen nevükön neveztetnek, úgy mint bármely szolgáló ember vagy várjobbágy. Csak annyiban részesülnek a peres eljárásban kiváltságban, hogy ők nem viszik a tüzes vasat, hanem elég bizonyitás Szent-László sirja fölött letett esküjök. Csak a tények és nem az elnevezések adnak tehát legtöbb esetben felvilágositást a felől, hogy csakugyan az előkelő osztályhoz tartozóval állunk szemben.

»A békési jobbágyok a vár népéből kivett jobbágyok és a vár népe panaszkodtak urunk Endre király előtt Sab és Sycund ellen, mondván, hogy ők igaztalan jobbágyok, a nép birtokának tékozlói, a várbeliek nyomoritói, három ember halálának szerzői. A király Ilie ispánra bizta a törvénylátást, ki összeszámitva a várbeliek kárát és azt 300 márkában állapitva meg, poroszlójától Váradra küldte őket. Hol is a tüzpróba igazolta a vár népének emberét Poust.« (42.)

»A robai Vincze, Vendég és Voka bepanaszolták földieiket Ersant, Torkost, Pétert és Botát, mondván, hogy egy Vajda nevü hatalmas (potens) az ő hamis árulkodásuk miatt megkárositotta őket 6 márkával. Ők azt válaszolták, hogy ők nem árulkodók, hanem Vajda a százados, ők meg polgárok, kik adóval tartoznak, és igy a tartozó adót, vagy talán annál többet vette meg rajtok. Ők ellenben azt állitották, hogy nem polgárok, hanem várjobbágyok.« A tüzpróba mellettök bizonyitott. (44.)

»Vazul kurrui apát és udvarbirája Lukács bevádolták Jánost, Salamon fiát a Gutkeled nemzetségből az egyház majorjának elpusztitásáért, 25 márkányira becsülve a kárt. Miklós nádor volt a biró. Midőn annak poroszlójával Váradra jöttek, János kijelentette, hogy kész 6 márkát adni az apátnak és kielégiteni a birót, az apát pedig a poroszlót fizeti.« (50.)

Tomor falva bevádolta Mártont a Belusbán nemzetségéből való Macsónak fiát, 15 márkányi kár és két ember megölése miatt. Bánk lévén

a biró, Albert a poroszló, abban egyeztek meg, hogy Márton 7 márkát fizet Tomor falvának. (231.)

»Midőn Endre király kiadta a parancsot, hogy a várföldek visszaszerzendők (1221-ben), a békési vár polgárai, kik Méhesen laknak, a vár több jobbágyával egyetemben, bevádolták Soltot, Solt fiát, mondván, hogy a várnak egy Szilas nevü földjét, réttel és cserjéssel együtt, aztán a Fás mocsár felét erőszakosan elfoglalta.« (361.) Hasonló pört folytatnak ugyanazon időben a bihari várnépek Bocsán fiai György, Gilyános és mások ellen, minek az a vége, hogy a földet körülhatárolják. (368.) Már előbb beperelték az aradiak Miklós csanádi esperest, szintén földjüknek erőszakos elfoglalása miatt. (201.) Néha megegyezés jő létre, mint a midőn vasvári polgárok beperlik a király két szolgáját Csunyát és Gergelyt. A vádlottak fizetik a perköltséget és a perelt föld egy negyedét visszaadják a vádlóknak, három negyedét pedig felosztják egymás közt. (364.)

Az is előfordul, hogy kölcsönös a vád és a panasz. »A borsodi vár népének sokasága és azon várnak némely jobbágya, t. i. Péter és Kálmán lármáztak Dömötör ispán ellen Endre király szine előtt, mondván, hogy igaztalan itéletekkel és jogtalan kirovásokkal sanyargatta őket. Az ispán ezt tagadta, sőt hozzátette, hogy amazok okoztak neki sok kárt és bántalmat és ezt a többi jobbágy, úgy a szent király szabadjai, mint a vár népéből kivettek, valamint a polgárok közül is negyvenen megerősitették. A király Tamás egri püspököt és Salamon bánt rendelte birákul. Ezek szorgalmasan vizsgálva az ügyet, esküt követeltek Dömötör ispántól arra nézve, hogy ő semmiben sem terhelte népét, hanem ellenkezőleg, népe okozott neki kárt és bántalmat. Midőn Dömötör kész volt erre megesküdni, ellenfelei nem merték őt esküre bocsátani, hanem a poroszlók előtt hibásaknak vallották magukat és megigérték, hogy az ispán kárát megtéritik. Az ispán pedig a mi kérésünkre megbocsátott nekik, úgy hogy csak $2^1/_2$ márkát fizessenek neki kár fejében, de a két nevezett jobbágyot börtönbe csukatta, hol addig maradnak, mig az ispánnak úgy tetszik. (248.) Nevezetes, hogy mindezen esetekben a próba az urak javára dönt. De ez, mint a perek gyakorisága mutatja, nem dönthette meg azt a felfogást, hogy ők a közvagyon hütelen sáfárjai és a szegénység elnyomói.

Mi sem tanusitja jobban a régi rend erejét és a magyar nemzet fegyelmezettségét, mint az, hogy ily viszonyok közt, midőn természetes védőjük, a király, nem számitott, még sem tértek le a törvényesség utjáról. Igazi anarchia nem állott be; az erőszakosság gyakran büntetlen maradt ugyan, de szabálylyá nem lett. Az egyes osztályok, hogy a fölülről jövő nyomásnak jobban ellenállhassanak, szorosabbá füzték kötelékeiket. A személyes szabadságot a szabad családhoz való tartozás biztositotta a biróság előtt. Ezért kezdődik most a nemzetségi összetartozásnak erős érvényesitése. A személy-névhez már nemcsak az atyának és a lakóhelynek megjelölése járul, hanem szabadnál és jobbágynál a »de genere« jelző.

Az egész nemzetséget érdekközösségnek fogják fel, a mely minden egyes tagjának biztositja társadalmi állását.[1] A birtokot is jobban kellett körülbástyázni, mint az eddigi szokásos joggal. Nemcsak határt vontak, hanem a rendezést el is ismertették hiteles helylyel, valami klastrommal vagy káptalannal. A régi királyi összeirások helyébe most az egyeseknek vagy családoknak külön oklevele lép. Az irásbeliség nagyot haladt.

III. FEJEZET.

Az egyház.

E változás már magában véve is emelte szükségkép az irástudó papságnak a tekintélyét és befolyását. Ehhez járult az is, hogy az egyház nemcsak hivatásánál fogva, hanem azért, mert az erőszakosság őt is fenyegette, inkább vonzódott az elnyomottakhoz. És ha a magyar egyház hazánk e válságos szakában még sem birta kifejteni azt az áldásos, nyugtató és békitő hatást, mely más országokban, hasonló viszonyok közt jellemezte müködését, annek okát első sorban abban találhatjuk, hogy főpapjaink szintén nem voltak mentek koruknak és társadalmuknak szenvedélyeitől és büneitől.

Itt nem magánéletükről akarunk szólani. Kalán pécsi püspököt gyilkossággal vádolták és azt hitték felőle, hogy tulajdon unokahugával fajtalankodik. Ellvin váradi püspöknek oly botrányos volt az élete, hogy metropolitája, Saul kalocsai érsek kiátkozta, káptalanja őt hamis esküvel, simoniával, erőszakoskodással vádolta.[2] A későbbi kalocsai érsek Berthold, Endre sógora, szinte közbeszéddé vált tudatlansága és parázna élete miatt. Bár azt vélték, hogy egyházi rendhez nem illik a nyerészkedés, még a szerzetesek sem követték e szabályt. III. Incze 1213-ban keményen megrójja a pécsi egyházmegye cziszterczitáit és johannitáit, hogy a bort összevásárolják és rút haszon kedvéért kereskedést üznek vele külső tartományokban.[3] Ha valami érseki szék betöltéséről van szó, a püspökök a pápánál minden lehető bűnt reá fognak arra, kinek kinevezése a legvalóbbszinü. Szintén Incze volt az, ki nem győzi kifejezni a versenytársak alávalósága fölötti haragját. De ezek az esetek magán a renden belől tárgyaltattak és legfölebb a pápai szék vizsgálását és fenyegető dorgálását vonták magok után.

Nyilvános szereplésökről tudták, hogy a trónviszályokban ők is ármánykodtak és pártoskodtak. Tudták, hogy a pannonhalmi apát hosszu,

[1] A »de genere« megjelölés épen nem vonatkozik a krónika által emlitett 108 honfoglaló nemzetségre. Van köztük idegen, van jobbágy, sőt várnép is. Rendesen a család vagy a falu alapitója után nevezte magát egész hada.

[2] Pauler Gy., A magyar nemzet tört. II. 9. és 23.

[3] Fejér, Codex Dipl. III/I. 141. 142.

szenvedélyes pört folytat a veszprémi püspök ellen. Végre tudták, hogy a magyar egyház két elöljárója, az esztergomi és kalocsai érsek ellenségek, versenytársak.

János kalocsai érsek, előbb csanádi püspök, úgy Imre királynál, mint Incze pápánál nagy kegyben állott. A délszláv népeknek, különösen a szerbnek megtérítésében neki szánták a főszerepet; az a vidék külömben is az ő egyházmegyéjének volt közvetlen szomszédságában. Ez a kegy, az őt ért számos megbizatás és kitüntetés nagyravágyóvá tették, úgy hogy lealázónak vélte, hogy érseksége az esztergomi alá van rendelve. Törekvéseinek sikert igért az is, hogy Jób, az öreg esztergomi érsek épen nem volt kedves embere Imrének. János nem akarta engedni, hogy Jób az ő megyéjében, az ő jelenlétében főpapi áldását ossza a népnek, de ő maga az esztergomi érsek tilalma daczára, palliumban, maga előtt vitetve a metropolita keresztet, misézett az esztergomi dioecesishez tartozó egyházakban. Jób széke méltóságának megőrzése végett a pápához fordult, és Incze 1203 május 3-án, meg is erősitette az esztergomi érsekek jogait. Csak ők koronázzák e szerint Magyarország királyait, ők látják el a szentségekkel a magyar királyokat, királynékat és örököseiket, ők biráskodnak egyházi ügyekben a királyi ház tisztjei, a királyi apátságok és prépostságok fölött; végre ők kapják a tizedet a királyi kamarától.[1]

Két évvel később maga János lett esztergomi érsek. Utódjául Gertrud királynő öcscsét Bertholdot kivánta; a káptalan és pápa, bár nem szivesen, 1207-ben elismerte megválasztott főpapnak a még alig 25 éves herczeget. Az új érsek, kit nem csak káptalanja támogatott, hanem természetesen az egész udvar is, ujabb erővel kezdte meg a kalocsai szék követeléseinek érvényesitését. Ellenállásra annál kevésbbé talált, mert hisz épen az akkori esztergomi érsek kezdte meg Szent-Adalbert egyházi felsőségének megdöntését. Igy jött létre az az egyesség a két érseki szék közt 1211 vagy 1212-ben, mely Kalocsát sok tekintetben egyenlőjévé lett volna hivatva tenni Esztergomnak.

E »béke« szerint a magyar királyok első koronázása az esztergomi érseket illeti. De ha ő nem birná vagy roszakaratból nem akarná megkoronázni a királyt,[2] vagy ha üresedésben volna az esztergomi érsekség, akkor a kalocsai érsek koronáz. Csakhogy ebből nem származhatik igénye az első koronázás jogára nézve. A második koronázás joga mindkettőjüket egyenlően illesse.

A pénzverés dézsmája egész Magyarországon az esztergomi egyházat illeti. És ha megszünnék az, hogy egész Magyarországra nézve általános érvényü pénzt vernek, bárminő más pénz következik utána, a

[1] Fejér, i. m. III/I. 416—17.

[2] Ez vonatkozás III. Béla esetére, kit Lukács esztergomi érsek nem akart megkoronázni, úgy hogy pápai engedelemmel a kalocsai érsek tette fejére a koronát.

dézsma tovább is az esztergomi egyházat illeti. Jellemző, hogy már lehetőnek tartják a királyi pénzverési jog megosztását és a hübéresekre vagy püspökökre szállását.

Az esztergomi érsek lemond minden biráskodásról és egyházi hatóságról, melyet a kalocsai megyében gyakorolt, kivéve a pénzverés tizedét ha ott pénzt találnak verni.

A királyi ház tisztjei fölött minden püspök a maga megyéjében biráskodik. A királyoknak és gyermekeiknek szentségekkel való ellátása egyaránt illet meg minden püspököt és érseket a maga megyéjében, a király akarata szerint. Megszünik tehát az esztergomi érseknek az a kiváltsága, hogy ő a királynak és a hazának főpapja.[1]

A deákii misekönyv kánon előtti képe.

E béke szerint tényleg megszünt volna az esztergomi egyház primatusa. János legfölebb a pénzbeli jövedelem dolgában tartotta fenn egyházának ősi jogát. E békére megesküdtek az érsekek és a püspökök, és a két egyház káptalanának megbizottjai.

Irodalmi tekintetben is nevezetes a két érsekség versengése. Az új igényt támasztó kalocsai széknek érdekében állott, hogy mentől régebbre vihesse vissza eredetét, kiváltságát Szent-István volt a magyar egyház alapitója; az ő legendáját olvasták mindenütt az egyházakban. Nem lenditenek-e nagyot a kalocsaiak ügyén, ha a szent király életiratába betoldják, hogy ő Asztrikot kalocsai érseknek rendelete és hogy a magyar egyháznak ez első ismert nagysága csak onnét ment át az esztergomi székre? Ez történt meg Hartvik legendájának azon kéziratában, melyet a nemzeti múzeum őriz, és melynek irása arra vall, hogy

[1] Formula pacis inter Strigoniensem et Colocensem archiepiscopos. Endlicher Monum Arpad. 406–407.

1200 körül, tehát épen midőn javában folyt a harcz, szerkesztették, illetőleg interpolálták.[1]

István még egyedül rendelkezett egyházai fölött, de most van más főhatósága is a magyar érsekségeknek: a pápa. Magában a szerződésben is ki van kötve, hogy azon esetben, ha a pápa azt meg nem erősitené, minden a mostani állapotban marad. »Mert az apostoli tekintély mindenben fenntartatik.« Hozzá fordult a jogaiban sértett esztergomi káptalan. A pápa nem feledhette el, hogy ő maga erősitette meg kilencz évvel ezelőtt az esztergomi egyház jogait. Berthold fönhéjázása, nagyratörése igazságos lelkének nem lehetett inyére. Ő, az egyház jogainak legfőbb őre a földön, egy Endre királyhoz intézett levelében megsemmisitette az egész szerződést. Nem csak azért, mert jogtalan, hanem azért is, mert igen sulyos politikai következéseket vonhat maga után. »Tekintetbe vettük«, igy ir Endre királynak, »hogy régente nagyon kértéi minket, adjunk külön kiváltságot az esztergomi érseknek, melyben koronázó jogát megerősitjük; és mi kérésedre hajolva, ezt megadtuk; tekintetbe véve továbbá, hogy ha több egyháznak is meglenne a koronázó joga, ebből nagy veszélye származhatik birodalmadnak és tulajdon örököseidnek, mert, mint jól tudod, gyakran származott a magyar királyok örökösei közt erős botrány a korona miatt; annál könnyebben fogna ez megtörténhetni, ha ezek majd különböző koronázót találnának.«[2] Magyarország királya elfeledte, mit jelent birodalmára nézve az esztergomi szék hatalma; a pápának kellett őt reá figyelmeztetni.

Inczéhez fordult tehát az egész magyar egyház jogai, birtokai védelmére. Ő intézi el a pannonhalmi apát és a veszprémi püspök közt soká huzódó pört, a somogyi tized ügyében, az elsőnek javára.[3] Ő biráskodik az esztergomi érsek és a veszprémi káptalan ügyében.[4] Oltalma alá veszi a Garam melletti szt. benedeki apátságot, meg erősiti a somogyi apátságnak szabadalmait és kiváltságait. Ez az apátság, melynek alapitásánál sz. László oly erősen kifejezte a magyar királyok kizárólagos és legfőbb kegyuri jogát, most évenként egy fertó aranyat fizet a pápáknak pártfogásuk elismeréseül.[5] Természetes, hogy igy a magyar egyház eredeti

[1] Asztrik kalocsai érsekségéről sem a kis, sem a nagy legenda nem tud semmit. Ép oly kevéssé természetesen arról, hogy onnét Esztergomba ment át. Ez tiszta betoldás. Meglehet hogy az utóbbi elbeszélésnek János áttétele Esztergomba adta meg mintáját. Ebben az időben történt egyáltalában a szent királyról szóló legendáknak római szellemben való átirása. Incze pápa 1201-ben megengedi, hogy a kalocsai egyházmegyében Szent-István életét olvassák, de azon fejezet kihagyásával, mely szerint ő »mindkét jog« azaz világi és egyházi szerint igazgatta az egyházat. Theiner. Monum. Vat. Slav. Merid I. 57. Már pedig ez a fejezet egyik megmaradt kéziratban sincs meg.

[2] Incze levele, melyben a szerződés szövege is foglaltatik. Fejér, i. m. III/I.. 129—134. Az esztergomi érseknek adott privilegium u. ott 91—93.

[3] U. ott 134—139.

[4] U. o. 140—141.

[5] U. o. 97—98.

szabadsága teljesen feledésbe ment; a kor már nem értette meg. És e kornak és saját hatalmának szellemében irta III. Incze: »épen maradván mindenben az apostoli tekintély, melyből eredetét vette a magyar királyságnak koronája.«[1]

Magyarország már nemcsak vallásos hódolattal adózott Szent-Péter székének, hanem teljesen bevonatott a pápai financziák azon rendszerébe,

III. Incze pápa.
(A subiacoi apátság sirboltjának egykoru falfestményéről.)

melyet épen III. Inczének alkotó szelleme fejtett ki teljesebb tökélyre. Az apostoli szék tényleg a nemzetek legnagyobb közös érdekeit képviselte; legfőbb foruma volt az igazságszolgáltatásnak a földön, még koronás főkkel szemben is; jogos volt, hogy e hivatása betöltésére alattvalóitól megkapja az eszközöket. Cenciusnak, III. Incze kincstartójának (camerarius), a későbbi

[1] 1209 május 15-én. U. o. 93.

III. Honorius pápának jegyzékében már ott szerepelnek a magyar egyházak járulékai is.[1] És bár nem szenved kétséget, hogy Incze hatalmát sokkal kevésbbé éreztette a magyar királyokkal, mint más fejedelmekkel, bizonyos, hogy ő volt az első VII. Gergely ideje óta, ki szellemi felsőségét a világi ügyek igazgatására is felhasználta és igy előkészitette a pápai széknek későbbi hűbéres igényeit.

Egészben véve hazánknak mégis hasznára vált az egyháznak akkori roppant hatalma, A magára hagyott nemzeti egyház elernyedésnek, tespedésnek, elvilágiasodásnak lett volna kitéve, ha a pápa nem gyakorolja oly lelkiismeretesen ellenőrző jogát. A mit annyi kánon és törvény előirt: a papok nőtlensége még korántsem volt keresztülvive. Incze 1198-ban maga is inti a csanádi püspököt, foszsza meg jövedelmeiktől az ily botrányban élőket. De ez nem használt sokat. A váradi káptalani jegyzék teljes naivitással nevezi meg a papok fiait vagy leányait.[2] Még az egyház disciplinája sem egyforma; sok a görög klastrom és azoknak lakosai erkölcstelen életmódjuk által számos panaszra adnak okot.[3] Mindezen okok miatt csak lassan halad előre a belső missiónak annyira fontos műve. A mit a szent királyok megkezdtek püspökeikkel s a benczésekkel, azt most nyomukban a czisztercziták és prémontréiek buzgó rajai folytatják. Az volt a czél, hogy az egész embert, annak minden cselekedetét és gondolatát eltöltsék a hittel; az élet minden fontosabb mozzanatának valamely szertartás által az egyház körébe vonása volt az eszköz.

Ilynemü áldásos munkásságba enged bepillantást a deáki lelkészségnek liturgikus könyve Kegyelettel őrzi nemzetünk e régi hártya-codexet, hisz ez foglalja magában nyelvünk első nagyobb emlékét, a halotti beszédet.[4] De nemcsak azért méltó kegyeletünkre, mert megőrizte számunkra a magyar szónak megnyilatkozását az egyház szolgálatában, hanem azért is, mert minden sora arról tanuskodik, hogy mint szolgálta itt az egyház a nemzet nevelésének szent ügyét.

A katholikus naptár, az egyház hőseinek pantheonja, egész berendezésénél fogva kiválóan alkalmas a vallás egyetemes voltának feltüntetésére. E codex naptárában nem hiányozhatnak a többi szentek, de különös szeretet övezi azokat, kik a magyar egyháznak alapitói és oszlopai valának. Öt misének formulája örökiti meg Szent-István nevét; kérik az Istent, hogy azt a hitet, melyet a szent király tanitása által nyertek, az ő érdemei

[1] Excerpta. Fejér, Codex Dipl. II. 282.

[2] P. o. 45. eset, 139. »Domina Rosa filia Briscii archipresbyteri.« 315. »Martinus archidiaconus pro occisione filii sui.«

[3] Incze 1204 ápril 17-iki levele Fejérnél, II. 729.

[4] A halotti beszéd épen nem szószerinti forditása a latin »sermo«-nak, mely a szövegben utána következik, hanem szónoklat, prédikáczió, a nép nyelvén. A könyvben előfordul a catechisatio is, mely természetesen szintén a nép nyelvén ment végbe.

A halotti beszéd és könyörgés.

Olvasása betű szerint:

Latiatuc feleym zumtuchel **Sermo sup(ra) sepulchrum.**
nic vogmuc. Yfa pur ef chomuv vogmuc. Menyi miloftben
terumteve eleve miv ifemucut adamut. ef odutta vola neki
paradifumut hazóá. Ef mend paradifumben uolov gimilcictul
munda neki elnie. Heon tilutoa wt ig fa gimilce tvl. Ge
mundoa neki meret nu(m) eneyc. yfa ki nopun emdul oz gimilf
twl. halalnec halaláál holz. Hadlava choltat terumteve iften
tvl. ge feledeve. Engede urdung intetvinec. ef evec oz tiluvt
gimilftwl. ef oz gimilfben halalut evec. Ef oz gimilfnec vvl
keferuv uola vize: hug turchucat mige zocoztia vola.
Num heon muga nec. ge mend w foianec halalut evec.
Horoguvec iften. ef veteve wt ez muncaf vilagbele. ef levn
halalnec. ef puculnec feze. ef mend w nemenec. Kic ozvc.
miv vogmuc. Hug ef tiv latiatuc fzumtuchel. ifa ef num
igg ember mulchotia ez vermut. Yfa mend ozchuz iarov
vogmuc. Wimagguc uromc iften kegilmet ez lelic ert. hug
iorgoffun w neki. ef kegiggen ef bulfcaffa mend w bunet.
Ef vimagguc fzen achfcin mariat. ef bovdug michael archangelt.
ef mend angelcut. hug uimaggonoc erette. Ef uimagguc
fzent peter urot. kinek odut hotolm ovdonia. ef ketnie.
hug ovga mend w bunet. Ef vimagguc mend fzentucut.
hug legenec neki feged uromc fcine eleut. hug iften w ui-
madfaguc mia bulfaffa w bunet. Ef zoboducha wt urdung
ildetuitvl. ef pucul kinzotviatwl. ef vezeffe wt paradifu(m)
nugulmabeli. ef oggun neki munhi uruzagbele utot. ef
mend iovben rezet. Ef keaffatuc uromchuz charmul.
Kir(ie e)l(eison).
Scerelmef bratym uimagguc* ez fcegin ember lilkiert.
kit vr ez nopun ez homuf vilag timnucebelevl mente.
kinec ez nopun teftet tumetivc. hug ur uvt kegilmehel
abraam. yfaac. iacob kebeleben helhezie. hug birfagnop
ivtua mend w fzentii ef unuttei cuzicun iov
feleol iochtatnia ilezie wt. Ef tivbennetuc. clamate III.
K(irie eleison)

* javitva: ***uimaggomuc.***

Kiejtése:

Látjátok feleim, szömtökkel, Sermo supra sepulcrum.
mik vogymuk. Isa pur és chomuv vogymuk. Mennyi miloszt
terömtéve elevé miv isemüköt Ádámut. és odutta vola néki
paradisumot házóá. És mend paradisumben volov gyimilcsikt
munda néki élnie. Héon tilutóa űt igy fa gyimilcsétűl. Gye
mundóa néki, mérett nöm ennéjik. Isa ki nopun emdöl oz gyimi
tűl, halálnek haláláal holsz. Halláva choltát terömtőe isten-
tűl, gye feledéve. Engede ördöng intetvínek, és evék oz tiluv
gyimilcstűl. és oz gyimilcsben halálut evék. És oz gyimilcsnel
keserűv vola víze, hugy turkukat migé szokosztja vola.
Nöm héon mugának, gye mend ű fojának halálut evék.
Horoguvék isten, és vetéve űt ez munkás világbelé és lőn
halálnek és pukulnek fésze, és mend ű neménck. kik ozuk
miv vogymuk. Hugy és tiv látjátuk szömtökkel. isa és nöm
iggy ember múlchotja ez vermöt. Isa mend ozchuz járov
vogymuk. Vimádjuk uromk isten kegyilmét ez lélikért, hugy
jorgossun ő néki. és kegyidjen. és bulcsássa mend ű bűnét.
És vimádjuk szen(t) achszin máriát. és boudug Michael arkang
és mend angyelkut. hugy vimádjonok érette. És vimádjuk
szent péter urot, kinek odutt hotolm oudania és ketnie
hugy oudja mend ű bűnét. És vimádjuk mend szentököt,
hugy légyenek néki segéd uromk színe előtt, hugy isten iv v
mádságuk miá bulcsássa ű bűnét. És szoboduhha űt ördöng
ildetvitűl. és pokul kínzotujátúl. és vezesse űt paradisum
nyugalmábelé. és odjun néki mönnyi uruszágbelé utot és
mend jovben részet. És kéássatuk uromkhuz chármúl.
Kyrie elei
Szerelmes brátim vimádjomuk ez szegíny ember lilkíért
kit úr ez nopun ez homus világ timnöcébelől mente
kinek ez nopun testét tömetjük, hugy úr űt kegyilméhel
Ábrahám, Izsák, Jákob kebelében helyhezje, hugy birság nop
jutva mend ű szentii és önöttei közikön jov
felől jochtotnia ileszje űt. És tiv bennetök. Clamate ter. K

Mai nyelven:

Látjátok, fele(barát)im, szemetekkel, (Beszéd a koporsó fölött.) mik vagyunk. Bizony! por és hamu vagyunk. Men
malasztban teremté elé (isten) a mi ősünket, Ádámot. és adta vala neki a paradicsomot házává. És az egész paradicsom
való gyümölcsökkel mondá neki hogy éljen. Csupán tiltá őt egy fa gyümölcsétől. De megmondá neki, hogy miért ne enn
»Bizony a mely napon eendel ő gyümölcsből, halálnak halálával halsz meg«. Hallá holtát a teremtő istentől, de elfeledé. Eng
az ördög csábitásának. És evék a tiltott gyümölcsből. És a gyümölcsben halált evék. És a gyümölcsnek oly keserű vala
hogy torkát megszakasztja vala. — Nem csak magának, hanem egész fajának halált evék. — Haraguvék isten és beleveté
bajos világba. És lőn halálnak és pokolnak fészke és minden (ő) nemének. Akik azok, mi is azok vagyunk, a hogy is ti látjá
szemetekkel. Bizony! egy ember sem kerülheti ki e (sír) vermet. Bizony! mind ahhoz járulók vagyunk. Imádjuk (kérjük) ur
sten kegyelmét e lélekért, hogy irgalmazzon neki és kegyelmezzen és bocsássa meg minden ő bűnét. — És könyörögj
Máriának a szent asszonynak és boldog Mihály arkangyalnak és minden angyaloknak, hogy imádkozzanak érette. És kön
rögjünk Szent Péter úrnak, kinek adatott hatalom oldani és kötni, hogy oldozza fel minden ő bűnét. És könyörögjünk min
szenteknek, hogy legyenek neki segitői urunk szine előtt, hogy az ő imádságuk miatt bocsássa meg bűneit, és szabaditsa
őt az ördög üldözésétől s a pokol kinzásától, és vezesse őt a paradicsom nyugalmába, és adjon neki a mennyországba uta
minden jóban részt. S kiáltsátok urunkhoz háromszor Kyrie eleison! — Szerelmes barátim! imádkozzunk e szegény em
lelkéért, kit az Úr e napon a hamis világ tömlöczéből kimente, kinek e napon testét temetjük, hogy az Úr őt kegyelm
Ábrahám, Izsák és Jákób kebelébe helyhezze és az itélet napja elkövetkezvén minden szentei és boldogai között jobbfelől ikt
élessze föl (őt). (És) titeket is. Kiáltsátok háromszor: Kyrie eleison!

Latiatuc feleym ʒ umtuchel Sermo ſup ſepulchrum.
mic vogmuc. yſa pur eſ chomuv uogmuc. Menyi miloſtben
terumteve eleve miv iſemucut adamut. eſ odutta vola neki
paradiſumut haʒoa. Eſ mend paradiſumben uolov gimilcictul
munda neki elnie. Heon tilutoa wt ig fa gimilce tvl. Ge
mundoa neki meret nu eneyc. yſa ki nopun emdul oʒ gimilſ
twl. halalnec halalaal holz. Hadlaua choltat terumteve iſten
tvl. ge feledeve. Engede urdung intetvinec. eſ evec oʒ tiluvt
gimilſtwl. eſ oʒ gimilſben halalut evec. Eſ oʒ gimilſnec vvl
keſeruv uola viʒe. hug turchucat migeʒ ocoʒtia vola.
Num heon muganec. ge mend w foianec halalut evec.
Horogu vec iſten. eſ veteve wt eʒ muncaſ vilagbele. eſ levn
halalnec eſ puculnec feʒe. eſ mend w nemenec. Kic oʒ ve.
miv vogmuc. Hug eſ tiv latiatuc ſʒumtuchel. iſa eſ num
igg ember mulchotia eʒ vermut. yſa mend oʒ chuʒ iarov
vogmuc. Wimagguc uromc iſten kegilmet eʒ lelic ert. hug
iorgoſſun w neki. eſ kegiggen. eſ bulſcaſſa mend w bunet.
Eſ vimagguc ſʒen achſcin mariat. eſ bovdug michael archangelt.
eſ mend angelcut. hug uimaggnac erette. Eſ uimagguc
ſʒent peter urot. kinec odut hotolm ovdonia. eſ ketnie.
hug ovga mend w bunet. Eſ vimagguc mend ſʒentucut.
hug legenec neki ſeged uromc ſcine eleut. hug iſten iv ui-
madſaguc miá bulſaſſa w bunet. Eſ ʒoboducha wt urdung
ildetuitvl. eſ pucul kinʒotviatwl. eſ veʒeſſe wt paradiſu
nugulmabeli. eſ oggun neki munhi uruʒagbele utot. eſ
mend iovben reʒet. Eſ keaſſatuc uromchuʒ charmul. Kyrie eleyſun.
Scerelmeſ bratym uimagguc (omnes) eʒ ſcegin ember lilki ert.
kit vr eʒ nopun eʒ homuſ vilag timnucebelevl mentevc.
Kinec eʒ nopun teſtet tumetivc. hug ur uvt kegilmehel
abraam. yſaac. iacob. kebeleben helheʒie. hug birſagnop
ivtua mend w ſʒentii eſ unuttei cuʒicun iov
felevl iochtotmia ileʒie wt. Eſ tiv bennetuc. clamate iii. K.
Optime noſtri frs km dei mia. Hic faciat ſacdoſ ſmone pplo
quanta gra dns ds gratificauerat primum adam patre
nrm. ſi diabolo ſuadente dni peccauit. quid ſibi et oib; ſuis
poſteris tē pmeruit. ecce frs uidetis oculis ueſtris

A HALOTTI BESZÉD,
a legrégibb írott magyar nyelvemlék hasonmása.

Az Athenaeum kiadása.

A deáki misekönyv naptára.

(Augusztus hónap, Szent-István napjával.)

miatt vallhassák életükben és erkölcsükben. Hazafias emelkedés szól azon imából: »Isten, ki Szent-István királyt és hitvallót a földi hatalom dicsőségével megkoronáztad, és szentjeid társaságába felmagasztaltad, engedd, kérünk, hogy az, ki Pannoniának mestere volt a szent hitben, az most az égben legyen védője egyházadnak.« Szent-Imrének, Szent-Gellért emlékének is több mise van szentelve. Megvan a fohászkodás a királyért, a mint ezt a Kálmán korabeli zsinat előirta, megvan a külön ima a harczba menő királyért. A közösség tudatából folyik, hogy a pápáért és császárért való imádság sem hiányzik.

Istenhez fordul a szegény ember segitségért minden földi bajában, vigasztalásért, ha valami nyomja lelkét. Áhitatosságának szolgálnak az egymás után következő imák: a hajón levőkért, a háboruba menőkért, az

Mise a királyért.
(A deáki misekönyvben.)

alamizsnásokért, a betegekért, a világról lemondókért, a foglyokért. Tőle várnak gyógyulást a meddő nők, tőle kérnek erősitést az ördög incselkedése, a bálványok imádása ellen. Nagy és ünnepélyes szertartás kiséri az új egyház felavatását és a papnak felszentelését.

Szép jellemvonása a középkori katholikus egyháznak, hogy hiveit elkiséri otthonukba, kenetével, áldásával látja el azt is, mi köznapinak látszik, és igy az egész életet belső kapcsolatba hozza a mennyei hatalmak működésével és tiszteletével. Megáldja a sót és a vizet, kiüzvén belőlük a gonosz szellemeket. Megáldja a hálószobákat, megóván őket a sátán fantasztikus ámitásától. Leszáll a konyhába, a pinczébe, a csürbe és a szalonnás kamarába.[1] Mennyei segitséget igér az igazságtalan birák, a

[1] In coquina, in cellario, in orreo, in lardario.

rágalmazók, az ellenség, a halálvész, a szárazság és eső, a villám, az éhség és a jószág pusztulása ellen. Megáldja a csecsemőt, felszenteli az eljegyzési gyürüt és a menyegzői nyoszolyát; szentséggé teszi a születést, a családalapitást és a halált egyaránt. Mialatt a templomban elolvassák az érthetetlen, latin lectiókat, a papok katekizálják a gyermekeket.[1] Mindenütt jelen van; nem mulaszt el semmi alkalmat az emberi nyomoruság enyhitésére, isten dicsőségének hirdetésére.

Most már végső üszke is elhamvadt a pogány vallás egykor oly fennen lobogó tüzének. Utolsó hamvai babonák és mesék alakjában simulnak az új hithez. A kereszt már kizárólag uralkodik a lelkek fölött. A templomba járás, az ünnepekben és egyházi szertartásokban való részvétel az életnek megszokott és kedves alkotó részévé lesz. Tán meg van még sok helyütt az ősi ellenszenv a dézsma ellen, tán szemet szúr néhol a papnak épen nem kánoni viselkedése, de általában kellett, hogy befolyása, népszerüsége, hatalma egyre növekedjék. Ő, ki a népből való, de mégis a leghatalmasabb rendhez tartozik, egyetlen fölebbvalójuk, elöljárójuk, kit nem tekintenek ellenségüknek, elnyomójuknak.

Az egyház hatalma Európaszerte akkor, III. Incze napjaiban, érte el delelését. Az rendelkezik a koronákkal, az biráskodik a fejedelmek fölött, az küldi harczba vagy békiti a népeket. Mennél inkább meggyöngül ugyanazon időben, Endre korában, a fejedelmi hatalom hazánkban, annál kevésbé vonhatta ki magát a pápaságnak ellenőrzése, vezetése alól. De a pápai hatalom igazi gyökere nem Rómában volt, hanem a magyar népnek lelkületében, melyet immár százados nevelés szoktatott arra, hogy a római egyházban tisztelje erkölcsének megalapitóját, lelkének vigasztalóját.

IV. FEJEZET.

II. Endre adományozásai. Gertrud és Bánkbán. Keresztes hadjárat.

II. Endre, öcscsének Lászlónak halála után teljes nyugalomban fogott az uralomhoz. Helyzete sokkal kedvezőbb volt, mint bármely elődjéé Szent-László óta. Nem volt senki az országban, a ki kétségbe vonta volna jogát a trónhoz, vagy a ki arra jogot tartott volna.

Ez a kiváltságos helyzet, melyet oly könnyű lett volna az ország javára gyümölcsöztetni, vészes hatással volt Endrének különben is gondtalan jellemére. Nem kötelességnek tekintette a királyságot, hanem eszköznek tékozló hajlamai kielégitésére. Eleget kellett szenvednie, nélkülöznie, mig bátyja volt a király. Most örökös lesz a dinom-dánom. Az ország a

[1] »Interdum, aut dum lecciones leguntur, presbiteri catechizant infantes.«

Latiatuc feleym zumtuchel Sermo sup sepulchrum.
mic vogmuc. ysa pur es chomuv vogmuc. Menyi milostben
terumteve eleve miv isemucut adamut. es odutta vola neki
paradisumut hazoa. Es mend paradisumben uolov gimilcictul
munda neki elnie. Heon tilutoa wt ig fa gimilce tvl. Ge
mundoa neki meret nu eneyc. ysa ki nopun emdul oz gimils
twl. halalnec halalaal holz. Hadlaua choltat terumteve isten
tvl. ge feledeve. Engede urdung intetvinec. es evec oz tiluvt
gimilstwl. es oz gimilsben halalut evec. Es oz gimilsnec wl
keseruv uola vize. hug turchucat migy zocoztia vola.
Num heon muganec. ge mend w fajanec halalut evec.
Horogu vec isten. es veteve wt ez munkas vilagbele. es levn
halalnec es puculnec feze. es mend w nemenec. Kic ozve.
miv vogmuc. Hug es tiv latiatuc szumtuchel. isa es num
igg ember mulchotia ez vermut. ysa mend ozchuz iarov
vogmuc. Wimagguc urome isten kegilmet ez lelic ert. hug
iorgossun w neki. es kegiggen. es bulscassa mend w bunet.
Es vimagguc szen achscin mariat. es bovdug michael archangelt.
es mend angelcut. hug uimaggonoc erette. Es uimagguc
szent peter urot. kinec odut hotolm ovdonia. es ketnie.
hug ovga mend w bunet. Es vimagguc mend szentucut.
hug legenec neki seged urome scine eleut. hug isten iv ui-
madsaguc miatt bulsassa w bunet. Es szoboducha wt urdung
ildetuitvl. es pucul kinzotviatwl. es vezesse wt paradisu
nugulmabeli. es oggun neki munhi uruzagbele utot. es
mend iovben rezet. Es keassatuc uromchuz charmul. Kirl.
Scerelmes bratym uimagguc ez scegin ember lilki ert.
kit vr ez nopun ez homus vilag timnucebelevl mente.
Kinec ez nopun testet tumetivc. hug ur uvt kegilmehel
abraam. ysaac. iacob. kebeleben helhezie. hug birsagnop
ivtua mend w szentii es unuttei cuzicun iov
felevl iochtotrma ileztie wt. Es tiv bennetuc. clamate iii. K
Oremus nostri frs km dei mia. Hic faciat sacdos smone pplo
quanta gra dns ds gratificauerat pmum adam patre
nrm. s diabolo suadente du peccauit. quid sibi et oib; suis
posteris tc pmeruit. ecce frs uidetis oculis uestris

A HALOTTI BESZÉD,
a legrégibb írott magyar nyelvemlék hasonmása.

Magyar Nemzet Történetéhez

Az Athenaeum kiadása

A deáki misekönyv naptára.

(Augusztus hónap, Szent-István napjával.)

NYOMT. ULLMANN JÓZSEF, BUDAPESTEN.

GERTRUD KIRÁLYNÉ CODEXE. (XIII. SZÁZAD ELEJE.)

(A cividalei Múzeumban.)

Gertrud a legboldogabb házasságban élt Endrével. Frigyök öt gyermekkel volt megáldva.

Leányát, Erzsébetet, már négy éves korában eljegyezte Lajosnak, Hermann thüringiai fejedelem (Landgraf) fiának és óriási hozománynyal és kelengyével el is küldte Németországba, hogy leendő apósa udvarában, a hires Wartburgban nevelkedjék. »Mert a királyné hatalmas asszony volt, ki férfias gondolkodással vezette a birodalom ügyeit és előkészitett mindent

II. Endre első nagy pecsétje.

leánya ellátására. Az érte jövőket királyi ajándékokkal halmozta el és kis leányát aranyba, ezüstbe, selyembe pólyázva, ezüst bölcsőben adta át nemes kisérőinek. Számos és különbnél különb arany és ezüst edényeket küldött vele, azonfelül igen drága ékszereket, gyürüket, karpereczeket, sokféle ruházattal, egy ezüst ládácskát fürdőnek, ágynemüt, vánkosokat, paplanokat selyemből, sok bibor és selyemszövetet számtalan más drága holmival. Ehhez még ezer márka ezüstöt tett, és még többet igért, ha megél. Nem is láttak Thüringiában soha annyi szépet és ékest, mint a minőket

a királyné küldött leányával.«[1] A magyar, pompaszerető létére, örült, ha királya a külföld előtt teljes fényben ragyogtatta pompáját, hatalmát és ebben tulajdon dicsőségét látta. De azt nem feledhette, hogy ezt a kincset, mivel a királyi tár már üres volt, elviselhetetlen adókkal kellett összeharácsolni. Es mialatt az országban általános volt a panasz és a szegénység, a királyné mind nagyobb kincseket gyüjtött a maga és családja részére.

Gertrud jó leány, jó testvér volt, azt kivánta, hogy szülei, testvérei is részesedjenek mind abban a jóban, mit országa adhat, bámulják őt nagyságában, hatalmában. Láttuk már, hogy öcscsét, Bertholdot megtette kalocsai érsekké. Incze pápa nem akarta őt megerősiteni, mivel a kánoni jogban, a hitszónoklatban még gyöngén sem jártas, és még távol áll a kánoni kortól.[2] Később azonban, 1207 végén, megerősitette őt főpásztori hivatalában. Szép volt az új főpaptól, hogy aztán elment Vicenzába iskolába, és az első elemek megtanulásán fáradott. Hanem azért Endre megérdemelte Incze keserü szemrehányását, hogy miatta a mesterek mesterévé nevezte azt, ki még a tanitványoknak sem lehet tanitványa. Az is bántotta a pápát, hogy a herczeg, a helyett hogy otthon szép csendesen tanult volna, künt kóborolva, nyilt piaczon mutatta csuf tudatlanságát. Meg is parancsolta neki, hogy azonnal menjen haza Kalocsára. Hanem a királynő pártfogása még ezzel sem érte be. Ez a léha fiatal ember 1209-ben már mint bán, 1212-ben mint vajda szerepel az okiratokban.

Berthold akkor még csak léha volt, de a másik testvér, Ekbert, bambergi püspök nyilvános gonosztevő. Az ő palotájában ölte meg Fülöp királyt, Barbarossa fiát a Wittelsbach Ottó. A gonosztett csak a házigazda pártolása miatt sikerülhetett és ezért maga az ellenkirály, IV. Ottó a gyilkossal együtt birodalmi átok alá vetette a püspököt. Hol lett volna jobb menedéke, oltalma, mint szerető testvérénél, gyöngéd sógoránál. És a két testvér kiséretében egész raja a szerencsevadászoknak lepte el a nekik martalékul juttatott országot. Lehetett köztük érdemes ember is, mint az az Adolf prépost, kinek nővérével együtt a Tátra alatt, a Poprád völgyében elterülő földet adta,[3] de még ezeknek jutalmazása is bántotta a nem kevésbé érdemes honfiakat, kikre a királyi kegy nem vetette sugarait. Erdélyben különben is igen erős volt a német telepités II. Géza ideje óta. Most a király a német lovagrendnek, »mely valaha Jeruzsálemben volt, de vétkeink miatt most Akkoba szorult«, adományozza az egesz Barczaságot, a kúnok határán. Teljes szabadsággal, adómentesen birják azt a földet, csak a király legfőbb birósági joga van fentartva.[4] Már ebben is Berthold művére ismerhetünk, ki nemsokára vajdájává lesz Erdélynek, még inkább abban a szándékban, hógy a szebeni prépostságot püspökséggé emeljék.

[1] Szent-Erzsébet élete. Kiadta Pray. I. 42.
[2] 1207 ápril 6-iki levele. Fejér, Cod. Dipl. III/I. 50—52.
[3] U. o. 76.
[4] U. o. 106—108.

Ez egy külön német püspökség felállitásával lett volna egyértelmü, az erdélyi püspökségnek nagy kárára, és III. Incze ugyanakkor, midőn a kalocsai és esztergomi érsekek szerződését megsemmisitette, ennek a tervnek is ellentmondott. Az oklevelek csak egyes eseteket tartottak fenn;[1] de mint a bevándorlásnak, tömegesnek kellett lennie az adományozásnak is. Messze Elsassban is tudták, hogy Magyarország királynéja a németek iránt nagyon bőkezü és adakozó és mindenben kedvükben jár.[2]

Több volt ez az ország javainak pusztitásánál, a magyar urak és vitézek mellőzésénél. Ellentét támadt azok között, kik a király személyének tettek udvari szolgálatot és azok közt, kik a nemzet ügyét szolgálták. Magyar király alatt ez még nem történt, hanem igenis megtörtént a velenczei Péter idejében, ki idegeneknek adta az ispánságokat és tiszteket és külföldieknek akarta átadni Magyarország uralmát. Pedig akkor első rangu érdek: a kereszténységé, javasolta az idegenek e pártolását; most a keresztény magyar csak régi ellenségét nézte a németben, ki elnyomására törekszik. A nép nyomora és elégedetlensége, az urak sértett büszkesége és érdeke egy közös érzésben folytak össze, a gyülöletben az idegenek és pártfogójuk a királyné ellen. És ez az érzelem szárnyakat nyert, minden más tekintetet elnyomott azon meggyőződés által, hogy itt a haza felszabaditásáról, függetlenségéről van szó, úgy mint Péter napjaiban.

Régente a királylyal és kormányzásával elégedetlenek, vagy az érdekeikben sértettek, trónkövetelőtől várták a bajok orvoslását. Most is kerestek olyat: Gézának, III. Béla öcscsének fiait, kik ott rejtőztek Görögországban. Követeket küldtek hozzájuk, levelekkel. Hanem e levelek a sebenicoi ispán által Endre kezére jutottak, és az összeesküvésnek nem lehetett foganatja. Valószinü, hogy részeseit keményen megbüntették, bizonyos, hogy a törekvés Gertrud jármától szabadulni, nem szünt meg. Minthogy más orvoslás nem lehetett, az egész mozgalom egyenesen a királyné ellen tört.

A hazai monda és hagyomány egyetértenek abban, hogy az összeesküvésnek gyilkos cselekedetét a királynénak testvére iránt a bünig menő tulságos szeretetéből származtatja. »Ó, fájdalom! bizonyára az emberi nem ellenségének ösztönzésére Bánk bánnak, a nagyságos férfiunak nejét a királyné egy testvérének, vendégének erőszakosan megkeritette. A mely okért Bánk bán, a Bor nemzetségéből, kardját a királyné vérébe mártotta és őt borzasztóan megsebesitve megölte. E gyilkosságot megsiratta Pannonia és Bánkbán nemzetsége vérének borzasztó és kárhozatos ontása következett reá.«[3] A XIII. századi osztrák rímes krónika majdnem szórul-szóra azt mondja, de még részletesebb, egyenesen a kalocsai érseket mondja a tett okozójának. Az egykoru külföldi krónikák ellenben valamennyien kizá-

[1] Ld p. o. a jövevény Lenguer esetét, ki a Bertholdnak tett szolgálatok miatt ötven háznépnyi birtokot kap a királytól. Fejér, i. m. III/I. 108—109.

[2] Ann. Marbacenses. Mon. Germ. XVII. 173. Ann. Coloniens. Maximi 1210-hez.

[3] Képes krónika. 77 fej.

rólag a németek elleni gyülöletet mondják az összeesküvés és Gertrud halála okának.[1] Az is tény, hogy Bánkbán tovább is fontos hivatalokban szerepel, úgy hogy meglehetősen ki van zárva az, hogy épen ő lett volna a királyné gyilkosa.

Hanem azért korántsem lehet egészen elvetni a Bánkra és neje gyalázatára vonatkozó hagyományt. Ilyet nem koholnak, különösen nem Szent-Erzsébet anyjáról, és az a tény, hogy először Ausztriában emlékeznek meg róla és pedig egy félszázaddal a tett után, azt bizonyitja, hogy Magyarországon sürün folyt erről az esetről a szóbeszéd. Lélektanilag is nagyon valószinü, hogy egy velőkig ható személyes sértés ad bizonyos élt és irányt az addig pontos czél nélkül tétovázó indulatnak. Bánkbán neje Magyarország Lukrécziája. Rettentő példa arra nézve, hogy hazánkban még a leghatalmasabb sem sértheti meg büntetlenül a női erényt. Bánkbán történeti jelentősége pedig abban áll, hogy az ő személyes végzete teljesen összeolvad a nemzetével, haragjában és boszujában ő az idegenek ellen való jogosult visszahatásnak méltó képviselője.

Magának az eseménynek lefolyása egyaránt bizonyosnak mutatja, hogy az indulat már rég lappangott és azt is, hogy kitörése oly borzasztó és hirtelen volt, minőt tisztán politikai ok egyedül nem magyaráz meg. Gertrud királyné testvéreivel és sok más vendéggel, köztük Lipót osztrák herczeggel, 1213-ban, ősz elején Pilis vidékén tartózkodott. Nem is városban vagy klastromban mulattak, hanem sátrakan tanyáztak, midőn szeptember 28-ikán Péter ispán és Simon, Bánk nádor veje, reájuk rontottak és Gertrudot több vendégével együtt megölték.[2] Lipót és Berthold megmenekültek. E hir hallatára Endre visszatér és törvényt lát a bünösök fölött. Pétert karóba huzták, másokat is kivégeztek.[3] Hanem a tettesek nagyobb része s azok, kik tudtak a terv felől, hosszú ideig teljes büntetlenek maradtak. Ez egyaránt bizonyitja az összeesküvők hatalmas voltát és azt, hogy még e borzasztó kitörését is jogosultnak tartották. A király nemsokára azután új feleséget vett: courtenayi Jolántát, Fülöp Ágost franczia királynak és Henriknek, a derék konstantinápolyi frank császárnak közeli rokonát, és nem is igen járt később utána a reá nézve annyira kellemetlen ügynek. A boszú Gertrud fiára, Bélára maradt. Megmaradt az a hagyomány, hogy Béla, kit nem sokkal később megkoronáztak ifjabb királynak, azért fogott fegyvert atyja ellen, »mert az elnéző volt és nem torolta meg anyja halálát. Atyja halála után nagy udvart tartott Fejérváron, királyi lakoma vár mindenkire; de a legtöbb vendégnek ott fejét veszik.«[4] Még azt is

[1] P. o. Annales Marbacenses. Mon. Germ. XVII. 173. 1213-hoz.

[2] Chron. Rhytmicum Austriacum. Rauch, Rer. Austr. Script. I. 136—137. Egy névtelennek 1269-nél nem sokkal későbbi müve.

[3] Annales Marbacenses, i. h.

[4] Chron. Rhytmicum, id. h. E forrás tehát tudta, hogy Endre elnéző volt, mi tény. Szembetünő, hogy e részlet helyessége nagyon növeli a gyilkosság okáról szóló értesülésének hitelét.

tudták, hogy János érsek — Berthold régi ellenese — szintén be volt avatva a gyilkosság tervébe. »E királyné haláláról szól az esztergomi érseknek kétértelmü levele, melynek alapján azután a pápa őt fölmentette.«[1] Gertrud testét a pilisi szürke barátoknál tették nyugalomra, lelkéért Leleszen alapitott örök időre misét a gyászoló király.[2]

Bertholdra és társaira nézve elmultak a jó napok. Maga megmenekült ugyan, de papjait, szerzeteseit megverték, kifosztották. Jónak tartotta, hogy egy időre elmegy zarándoklásra a győri és veszprémi püspökök társaságában. A jó érsek magával vitte megölt nénjének kincseit, melyet az gyermekei részére gyüjtött és melyet egy polgárnál elhelyezett, — körülbelül 7000 márka értéket.[3] Nemsokára azonban visszatért és elfoglalta ismét főpapi székét. Endre csak úgy megbocsátott neki, mint az összeesküvőknek. Magyarországon pedig akkor is gyorsan feledtek.

A Gertrud halálát követő években Endre, úgy látszik, leginkább János esztergomi érseknek befolyása alatt állott. Ajándékozásai nem szüntek meg. Ez években különösen a Hunt-Pázmán családot, a későbbi bazini grófok őseit halmozta el kegyével. Az országban mindjobban elharapódzó törvénytelenséggel éppen nem törődött. Annál nagyobb gondot forditott régi terve megvalósitására: Halics meghóditására.

Már 1214-ben ismét megjelent e fejedelemségben és kiüzve onnét az orosz herczegeket, második fiát Kálmánt megkoronáztatta királynak. Hogy trónját biztositsa és az addigi viszályoknak véget vessen, a gyermekkirályt eljegyezte Lesko lengyel herczeg három éves leányával, Szaloméval. A koronázást a pápa beleegyezésével János érsek végezte. Incze pápa igen nagy reményeket kötött a magyar király e hóditásához. Már 1207-ben is elküldte legátusát a ruthénokhoz az egyházi unio foganatositása végett,

János esztergomi érsek oklevelének kezdősorai.

[1] Albericus Trium Fontium, 1213-hoz.. A hires levél igy szól: Reginam occidere nolite timere, bonum est, et si omnes consenserint, ego solus non contradico. Ily interpunctióval, mint Albericus közli, helyesli a gyilkosságot, mással ellenzi. Megjegyzendő, hogy Albericus nem sokkal később irt és egyenesen Magyarországból kapta adatait.

[2] Fejér, i. m. III/I. 157.

[3] Endre levele a pápához u. o. 166.

most pedig Endre egyenesen biztositotta őt, hogy »a halicsi fejedelmek és a nép, nekünk meghódolva, készek a római szent-egyház egységében megmaradni, föltéve, hogy meghagyják saját szertartásukat.« A magyar fegyverek oltalma alatt azonnal meg is kezdték az erőszakos téritést, mely természetesen épen nem segitette elő a magyar uralom megszilárdulását.[1]

III. Incze, ki délkelet felé, Bolgárországgal szemben utját állotta volt a magyar törekvéseknek, ezt az északkeletre való terjeszkedést teljes hatalmából pártolta. Ő, kinek az egyház egysége ép annyira szivén feküdt mint annak terjesztése, ki keresztes háborut hirdetett az albyiak és a patarenusok ellen, a kisoroszok meghóditását és téritését is keresztes vállalatnak nézte. Ez volt az oka annak, hogy ez években épen nem sürgette Endrét keresztes fogadalma teljesitésére. Különben is, a birodalomnak zavart és nyugtalan helyzete ép úgy visszatartott volna minden komoly uralkodót az ily távoli és koczkáztatott vállalattól, mint ahogy a pápát visszatartotta annak sürgetésétől. E bajoknak épen nem volt vége, nem is lehetett, és Endre mégis elhatározta, hogy elmegy Jeruzsálembe és ez elhatározásáról 1216 végén tudósitja III. Honorius pápát, Incze utódját.

Nem a lelkiismeret bántotta, hanem a hiuság. Konstantinápolyt 1204-ben elfoglalta volt az a keresztes had, mely Dandolo kedveért Zárát elszakitotta a magyar koronától. A velenczeiek a franczia és olasz keresztesekkel megosztozták a megdőlt görög császárság romjain. A szigetek a tenger hatalmas urnőjének jutottak; Konstantinápolyban Balduin flandriai gróf uralkodott, mint »latin« császár; Szalonikiban Bonifácz montferrati őrgróf mint király; Athén, Korinthus, Thebae, mint frank hűbéres urak székhelyei váltak ujra ismeretesekké a világ előtt. Az uj császárságnak annyi baja volt a Nikaiában tovább is fennálló görög birodalommal, aztán a kúnokkal, oláhokkal, bolgárokkal, hogy azt az eszmét, melynek létét köszönhette, a szentföld felszabaditását, semmivel sem mozdithatta elő. Balduin 1205-ben elesett a bolgárok ellen, öcscse Henrik, nálánál sokkal különb fejedelem, egész uralkodását harczban töltötte, hogy fenntarthassa birodalmát.[2] Halála után, 1216-ban, a konstantinápolyi franczia urak II. Endrét és ipját, courtenayi Péter auxerrei grófot kinálták meg a császársággal.[3] Minő kilátás egy hatalmas, vallásos, igazi magyar király részére! De Endre csak a czimet nézte, meg az alkalmat magát és pompáját a világ szine előtt bemutatni. Konstantinápolyba készült, de mire elindult, a pápa már megkoronázta konstantinápolyi császárrá ipját. Igy legalább fogadalmát akarta leróni, dicsőséget, kalandot keresni a szentföldön.

Dandolo Henrik doge pénze.

[1] Roepell, Gesch. Polens. I. 415.

[2] Geoffroi de Villehardouin, Conquête de Constantinople. Kiadta N. de Wailly.

[3] Honorius pápa levele Endréhez, 1217 január 29.

Hiába keresnők e vállalatban a vitézi lelkesedésnek és a vallásos hitnek azt a gyönyörü mámorát, mely a francziák első keresztes háboruját a történelem egyik legszebb eseményévé avatja; hiába azt az elszánt, babonás rajongást, mely még nehány év előtt, 1212-ben és 1213-ban ezer meg ezer szerencsétlen gyermek kezébe adta a fegyvert, abban a reményben, hogy nekik, az ártatlanoknak fogja majd megadni az istenség, a mit a férfiaktól megtagadott: a szentföld megváltását. Nagy uraknak, a magyar királynak, az osztrák herczegnek, Lipótnak, Endre sógorainak, a merániai herczegnek és a bambergi püspöknek, és több más főpapnak és grófnak volt ez fegyveres kirándulása. Sikert nem igen remélhettek ott, hol az angolok oroszlánszivű királya, a francziák és németek lovagseregei hiába ejtették csudába bátorságukkal a világot. A czélhoz képest mért a sereg is: inkább válogatott, mint számos. Nem is a szárazföldi uton megy, merre a népek árjai szoktak tartani, hanem a rövidebb, kevésbbé veszélyes, de költséges tengeri utat választja, a melyen addig csak a lovagnemzetek: a franczia és a normann szoktak járni.

Kálmán hatalmas tengeri politikáját utódai nem követték. A magyar királynak nem volt hajóhada. Az átszállitásnál reá szorult régi ellenségére, Velenczére, mely hajóinak bérében látta a keresztes hadak hasznát és e haszonhoz mérte a vállalatok iránt való érdeklődését. A magyarok lovagias királyának magas árt szabott. Ünnepélyesen le kellett mondania Záráról, melyet hitszegéssel vettek el birodalmától és kedvező kereskedelmi szerződést kellett kötnie a nyerészkedő köztársasággal. Ehhez képest csekélynek látszott a hajóknak a bére, körülbelül 3000 márka ezüstben.

»Endre király atyja fogadalmát végre kivánván hajtani, a szentföld segitségére indult. Követeket küldött és nagy hajókat bérelt Velenczétől, Anconától, Zárától és az adriai tenger más városaitól és mind Spalato városának kikötőjébe rendelte. Fegyvereit és az eleséget számos szekéren és teherhordó állaton előre küldötte és azok megtöltötték a város egész kerületét. A király és magyarjai előtt a szászok roppant sokasága érkezett meg, szelid békés nép, mely hódolattal megvárta a király hajóra szállását; mind kereszttel volt jelölve. A király felszólitására a spalatoiak az egész külvárost odaadták a zarándokoknak szállásul: és házaik csakhamar anynyira megteltek emberrel, jószággal, hogy alig lehetett ott járni-kelni. Bármennyire szorongtak, nem fértek el a külváros házaiban és a királyi udvar kiséretének legnagyobb része sátrakban tanyázott a szabad mezőn. A polgárok egy része félelemmel, a másik bámulattal nézte a szokatlan sokadalmat. A király az Úr 1217. évében, augusztus 23-án ért Spalatoba. Az összes polgárság körmenetben kiment eléje, az idegenek és seregének egész tömege harsány hangon dicsőitette, aztán a papság fogadta énekkel, egészen selyemruhában, kereszttel és tömjénezővel, mint a királyi nagyságot megilleti. A nemes király, a mint meglátta az ünnepélyes processiót, azonnal leszállott lováról, és jobbágyainak csapatától körülvéve, a püspökök

közt, kik szintén eljöttek, gyalog ment el Szent-Domnius templomába. Mise után szállására ment. Az nap a község gazdagon megvendégelte a királyt a Mata nevü házban, az északi kapu bástyáján kivül. Mondják, hogy 10,000 lovas kisérte akkor a királyt, nem is számitva a köznépnek tömegét. A király akkor igen nagy jóakaratot mutatott Spalato polgárai iránt, úgy hogy maga felszólitotta őket, kérjenek csak bátran. Ő megteszi azt, a mi városuk javára válik. Szerette volna nekik átadni Clissa várát, aztán meg a szigetek ispánságát, de a spalatoiak, szokásuk szerint, csak magánérdekeikkel törődtek. Igy aztán Pontiusnak, a templom vitézei magyarországi mesterének őrizetére bizta a várat. Mialatt a király itt tartózkodott, meghalt Bernát érsek. A király megüzente a kanonokoknak, válaszszák meg orvosát, Sándort, nagyon tudós és becsületes embert, de az urak másra gondoltak.«[1] Endre itt is ünnepelt, pompázott, itt is adományozott, — de a mit óhajtott, keresztülvinni itt sem birta.

II. András keresztes hadjárata.
(A bécsi képes krónikából.)

Nem sietett tulságosan; a hitbuzgó osztrák herczeg jóval előbb vitorlázott el nála. Nem volt elég hajója, és midőn végre utra kelt, soknak vissza kellett maradniok, a kik aztán haza szállingóztak, vagy türelmesen vártak még egy évig. A spalatóiak két gályája elkisérte az expeditiót Durazzoig, az ioni tenger bejáratáig. Onnét Cyprus szigetén át, egyenest Akkonnak tartott, hová októberben érkeztek meg.

Magyarország királysága nem volt ismeretlen név keleten a mohamedánok előtt. Eljártak oda, messze Aleppoba, Damaszkusba, a magyarországi saracenusoknak, az izmaelitáknak tanulni vágyó ifjai a mohamedán theologia studiumára. A szorgalmas arab geographusok, Edrizi, Jakut tőlük hallottak egyet-mást e távol nemzet felől. »Endre király nagy félelmet okozott a szerecseneknek.« Fényes, próbált had volt az, mely az annyi keresztény vértől öntözött földön övezte a magyarok királyát. Vele volt mint kanczellár Ugrin vagy Ugolin a Csák nemzetségből, mely Szabolcstól, a hét vezérek

[1] Thomae Archidiaconi Historia Salonitana. Schwandtner, III. 573—574.

egyikétől származtatta magát, továbbá Péter győri és Tamás egri püspökök, a világiak közül mint tárnokmester Dénes, abaujvári ispán, a Tomaj családból, a besenyő Thonuzoba véréből, Miklós ispán, Barcz fia, ki azelőtt már nádor is volt, Rathold testvére Gyula, normann nemzetség, Sebus, a Hunt-Pázmánok sváb családjából, László a lovászmester, ki valami régi vajda (kán) nemzetségnek volt sarja; Dömötör az asztalnokok mestere, szintén Csák vér és más nemesek.[1] Teljesen képviselték azt az aristocratiát, mely nem volt ugyan tiszta magyar eredetü, de a mely már egészen egy törekvésü, egy nevelésü testületté forrott össze. Divatban volt már köztük az idegen hadi szokásnak, viseletnek utánzása, már mind talpig vasban jártak és értettek a lándzsával való páros-viadalhoz. Hanem belsőleg, ha jól itélünk, még távol állottak a nyugati lovagoktól, kikhez ruhában, czimerekben hasonlitani akartak. Nagyon keveset hozott ide belső szükség, az égő vágy istent fegyverrel, vérrel szolgálni. Eljöttek urukkal, királyukkal, megmutatni, hogy ők is megállják a sarat török, arab ellen. Inkább convenientia volt az egész, mint igazi vallásháború. Azt csak századokkal később folytatták utódaik itthon, a szeldzsuk törökök rokonai, az ozmánok ellen.

Akkon középkori tervrajza.

A szentföldnek természeti viszonyait és az ellenség szokásait tekintve, valószinüleg nagyobb hasznát vették volna a régi magyar könnyű nyilasoknak, mint a nehéz pánczélosoknak. Szaladin öcscse, Al Adil, Egyptomnak ura, melyet a keresztesek úgy, mint fővárosát Kahirát, Babiloniának szoktak nevezni, nem is akart velök nyilt csatába bocsátkozni. Sajnálta embereit, tudta, hogy ezek úgy is elmennek majd, ha elfogy a pénzök és a várakba rejtette seregeit. Igy a magyarok szerte portyázták Akkonból az elpusztult országban, sokat fáradva és szenvedve hőségtől, szomjtól, néha dere-

[1] Ebben a sorrendben állanak II. Endrének a szentföldön kiállitott oklevelében, Fejér, Cod. Dipl. III/I. 231—236. Minthogy a jeruzsálemi királyságban a franczia elnevezések divtak, a dapifer, asztalnok senescalcus-nak; az agazo, lovász marescalcusnak neveztetik.

kasan meg is verekedve a törökökkel vagy kurdokkal, de voltakép nem végezve semmit. A Tabor hegyen levő várat siker nélkűl ostromolták. Már az év vége felé elfogyott az Endre türelme. Áthaladt az országon, megfürdött a Jordán vizében, megnézte a lovagrendek nagy várait, Krakot és Margát, de egyebet sem müvelt. Nem volt maradása, mióta országából rosz hireket vett, s bár a jeruzsálemi patriarcha őt kiátkozással fenyegette és végre ki is átkozta, seregét kivonta Akkonból és a szárazföldi uton megindult haza felé. Itthon azzal mentegették, hogy mérget töltöttek italába, úgy hogy csak nagy nehezen nyerte vissza egészségét és azt hitte, hogy úgy is eleget tett már fogadalmának.[1] Csak az egri püspök maradt ott és a német keresztesekkel még több mint egy évig segitette ostromolni Damiettát, Egyptom kikötő városát. Elindulása előtt Endre szokása szerint még nagy adományokkal kötelezte le a szentföld állandó védőit, a templariusokat és johannitákat.[2] Későbbi hagyományunk, mely őt mindenkép dicsőnek és hatalmasnak szereti feltüntetni, hadjárata legfőbb vivmányának azt tekintette, »hogy királyi kincse árán különböző szentek ereklyéit szerezte meg; úgymint Szent-Istvánnak az első vértanunak fejét, Szent Margit szüz és vértanu fejét, Tamás és Bertalan apostolok jobbját, Áron vesszőjének egy darabját, egyet abból a hat korsóból, melyekben Krisztus borrá változtatta a vizet és sok egyebet. E kincseket azután a hazai egyházak közt osztotta szét.«[3]

Leó örmény király pénze.

A szentföldön való tartózkodásnak a czél nagyszerüsége és maga a hadviselés kölcsönöz némi komolyságot. Hazatérőben Endre tisztán operette-király. Megáll Arméniában és az ottani keresztény királylyal Leóval szerződést köt, mely szerint annak leánya - az ő fiának (Endrének) lesz nejévé és a fiatal pár fog uralkodni Örményországban. Megáll a nikaiai császárnál, Laskaris Tódornál, annak leányát, Máriát, eljegyzi legidősebb fiának, a már megkoronázott Bélának és a fiatal arát mindjárt el is vitte magával. Megáll Bolgáriában II. Asjennál, ki el sem bocsátja, mig neki nem igéri nőül legidősebb leányát, Máriát. Annyira benne van az örömapa szerepében, hogy még a pogány törökkel is kész rokoni összeköttetésbe lépni. Az ikoniumi szultán ugyanis, mint a pápának irja, megkérte az ő leányát és kész, ha megkapja, keresztényné lenni. Neki azonban nincs több leánya, azért kéri a pápát, nem adhatná-e a szultánnak valamelyik unokahúgát?[4] Igy nem csoda, hogy hazatérése egy álló

[1] Thomas Archid., i. h.

[2] Az egész hadjárat története: Röhricht, Studien zur Gesch. des V.-ten Kreuzzugs.

[3] Bécsi képes krónika. 78. Pauler Gyula szerint, i. m. II. k. 64. jegyzet, Zágrábban most is mutatnak egy apró szentet Endre ereklyéi közül.

[4] Endre levele Honorius pápához. Fejér, Codex Dipl. III/I. 250—254.

esztendeig tartott. Csak Tirnovóban, Bolgárországban hallott ismét hirt országáról

»Birodalmát virágzó állapotban találta. Ezt nem magának tulajdonitotta érdemül, hanem a szenteknek, kiknek ereklyéit haza hozta.«[1] Soha krónikás, jámbor hitében, jobban el nem tért az igazságtól. Maga Endre másként irja le ezt az állapotot. »Midőn Magyarországba jöttünk, megtudtuk, hogy még sokkal borzasztóbb bünöket követtek el, mint a mennyit előbb hallottunk, még pedig egyháziak, világiak egyaránt; országunkat elszegényedve, nyomorban, a királyi kincstárt minden jövedelmétől megfosztva találtuk, úgy hogy zarándoklásunk alatt kötött adósságainkat sem birjuk fizetni, és eltart majd tizenöt esztendeig is, mig a régi karba hozhatunk mindent.« Arra kéri a pápát, átkozza ki a bünösöket, egyuttal bocsánatot kér azért, hogy most szegénysége miatt kellő ajándékot nem küldhetett.[2] A király távolléte alatt ennek helytartóját János esztergómi érseket számos nemes »a sátán csatlósa« megbontva a békét, fegyveresen megtámadta és kiüzte az országból.[3] Teljes anarchia volt itt azóta, hogy a király kitette a lábát. Csak Dalmácziát tartotta rendben a hü Pontius, ki a királynénak is gondját viselte, a miért szintén földet kap Horvátországban, Modrus közelében.[4]

Laskaris Tivadar pénze.

Nem találjuk semmi nyomát, hogy Endre bármit tett volna, hogy országát és magát e borzasztó helyzetből megmentse. Inkább azt látjuk, hogy az adományozások vigan folynak tovább. A magyar sereg vitézűl de szerencsétlenűl harczol Halicsban Msztiszláv novgorodi fejedelem ellen, kit a kúnok is segitettek. A magyarok vezérét, kit Filninek neveznek az oroszok, vakmerő, ügyes, de erőszakos férfiunak irják le, kinek bátorsága és elszántsága azonban annál fényesebbé tette az ellenség diadalát. Msztiszláv egy nagy csatában legyőzte és elfogta Filnit, aztán Halicsot is megostromolta, hol az ifjú királyi pár, Kálmán és Szalomé is fogságába jutottak. Szabadon bocsátásuknak az volt az ára, hogy Endre harmadik fiát, azt, kit előbb Örményországban jegyzett volt el, most Msztiszláv leányának jegyzé el, úgy hogy aztán együtt birják Halicsot.[5] Itt még legalább fiának és a magyar zászlónak dicsőségéről volt szó. De egyik tekintet sem mentheti ki azt, hogy e zivataros években Konstantinápolyban jár azon reményben,

[1] Bécsi képes krónika. 78.
[2] Endre idézett levele. 251.
[3] Ezért a hüségért adja aztán jutalmul az esztergomi káptalannak Vinczet Erdélyben udvarnokaival együtt. Fejér, i. h. 269—272.
[4] U. o. 272—274.
[5] Strohl, Geschichte Russlands I. 346—48. l.

hogy belőle talán mégis latin császár lehet. Ez ábrándnak feláldozza adott szavát, fiának boldogságát. Fiát Bélát arra kényszeriti, váljék el Laskaris Máriától. A nikaiai császár ugyanis természetes ellensége volt a konstantinápolyi császárságnak.

Ettől a királytól, kinek tehetetlenségénél csak gondatlansága volt nagyobb, ki a munka és a kötelesség elől távoli országokba menekült, hazánk nem várhatott semmi jót. Ha fenn akart maradni, a nemzetnek magának kellett kezébe venni sorsa javitását.

V. FEJEZET.

Pénzügyi helyzet. Az arany bulla.

Történetünkben, ugy mint bármely más nemzetében, két jelenség váltakozik egymással. Az egyik abban áll, hogy maga az uralkodó és környezete alakitja át az alkotmányt a fenforgó szükség és a kor uralkodó eszméinek befolyása alatt. A másiknak az a lényege, hogy a nemzet saját ösztönei és hagyományai után indulva, igyekszik javitani állapotain és biztositani jövendőjét.

Hazánkban a királyság megalapitása és szervezése az uralkodónak igen erős túlsulya alatt ment végbe. Szt István alkotmánya, melyet aztán Kálmán fejtett ki teljes részletességgel, nem mellőzte ugyan teljesen a nemzetben rejlő független, önálló elemeket, de hatást, részvétet e kormányban, csak a fejedelem alatt, az ő nevében engedett nekik. Békében, háboruban némileg még egyházilag is, a király ura minden magyar embernek. Szolgálják őt és családját hiven, ragaszkodásuk, függésök oly szembetünő, hogy az idegen szemlélő absolutismusnak képzeli Magyarország akkori berendezését. Pedig a korona e roppant hatalma nem más, mint a király és nemzet teljes egységének gyümölcse. Mihelyt ez az egység nincs meg, lázadás, pártütés lép a hódolat helyébe. Elég Péter és II. István uralkodására mutatnunk.

Ez a bölcs, mert a nemzet szükségleteinek megfelelő, vas következetességgel keresztül vitt és végrehajtott alkotmány épen és sértetlen átélte a XII. század viharjait. Magyarország nőtt és gyarapodott alatta. De épen ez a növekedés, a müveltségnek és népességnek szemmel látható emelkedése folytán a régi törvények szük meze már nem födte be a nemzet erőteljes élettől duzzadó testét. Mig a keresztyénség itt új volt, veszélyben forgott, természetes volt, hogy a király, mint az egyház védője, szinte korlátlanúl intézkedjék annak ügyeiben. Mihelyt a veszély megszünt, az egyház megkövetelte mindazon szabadalmakat és kiváltságokat, melyeket Nyugoton már kivivott magának, és a pápaságnak folytonos és hathatós támogatása alatt el is nyerte azokat. Ez volt az első rend, mely Magyarországon valósággal megalakult, saját törvényei alatt, saját céljai és szempontjai szerint,

és összefüggése az általános egyházzal, a pápai hatalommal, ütötte az első rést az Árpádok szigoruan nemzeti államába.

Mig a népesség gyér és nomád, mig a birtok kevés és bizonytalan, minden birtokos reá szorul a legnagyobbnak, a királynak, közvetlen védelmére. Mihelyt a telepedés előhalad, az egyes uraknak már van királyi adomány vagy erőszakos foglalás által növekvő földje, azon lakó munkás és fegyveres cselédsége; a magyar főembernek ép úgy arra kell törekednie, hogy vagyonát, jogát örökössé, a királyi akarattól lehetőleg függetlenné tegye, mint a hogy azt a franczia vasallusok, az angol bárók és nemesek, a német fejedelmek és lovagok már régebben elérték.

A törvény Magyarországon még a régi, de a társadalom, kétszáz évnek folytonos munkája által már oda jutott, hogy előkelő elemeiben alig különbözött a román és germán nemzetekétől. Egyike volt ez azon ritkább korszakoknak nemzetünk életében, melyekben a nemzet tényleg fejlettebb volt mint constitutiója. A már meglevő erőknek érvényesülésre, uralomra kelle törekedniök.

Olyan erős volt a réginek megszokott hatalma, hogy mind e csöndesen

II. Endre ezüst denárai.

és lassankint végbemenő változás még soká lappangott volna a felszin alatt, ha az Árpádok státusának ki nem fejezett, de annál szilárdabb és biztosabb erkölcsi alapja: a király és nemzet közti teljes egység, II. Endre uralkodása által meg nem inog. Rosz gazdálkodásnak, pártos törvénylátásnak, könnyelmű hadakozásnak, mindennek, mi az uralkodói felség belső lényével ellenkezik, össze kellett gyülnie, napnál világosabban nyilatkoznia, hogy aláássa a magyarnak ezt a legkiválóbb politikai jellemvonását: bizalmát született urába. Ez mind csak csökkentése volt a királyság óriasi erkölcsi tőkéjének. Kimeritette azt, mi mindennél jobban fájt a nemzetnek: az idegenek tulságos pártolása, a jogosult félelem, hogy országunk ezen az uton külföldieknek adózó tartományává válik.

Hatalmas, erélyes király képes lett volna a törvények szigorú megtartása által még jóideig elhallgattatni az ellenállás szellemét. De az oly gyönge, feledékeny ember, mint Endre volt, egyenesen kihivta az oppositiót. Mióta Gertrud halálát meg nem boszulta, világos volt, hogy tőle erőszakkal mindent ki lehet csikarni. Különben is annyira el volt telve

magával és hatalmával, hogy jó soká szinte kimerithetetlennek tartotta segédforrásait.

Régi igazság, hogy úgy az egyesnél, mint országoknál nincs erősebb ösztön hasznos reformok megtételére, mint a pénzügyek rosz állása. Királyaink politikai hatalmának gazdaságuk rendezettsége volt a legbiztosabb alapja. Úgy láttuk ezt még III. Bélánál is. Endrének őrült gazdálkodása nemcsak a jövedelmeket tékozolja el, hanem megtámadja a királyság financzialis és gazdasági alapját: a dominiumot, elidegeniti a földdel együtt az azon lakó népességnek termelését, szolgálatát.

Még mindig fenntarthatja magát, ha segédeszközei fogyásához képest rendezi be udvarát, háztartását. Csakhogy épen az ellenkezőt látjuk. Udvara kétségtelenűl fényesebb, pompásabb volt, mint elődjeié. Ezt nem szabad tisztán neki felróni bünűl: a kornak volt ez jellemző vonása. Európaszerte akkor kezdi az uralkodó osztály a már több száz éves kultura gyümölcseit élvezni. Az élénk forgalom a kelettel, az olasz városoknak kereskedése olyan czikkeket hozott forgalomba, melyeket előbb alig ismertek és melyek most szükségletté váltak. Megkezdődik a selyem, bársony ruházat, a fegyverzetek gazdagsága, a lakásokban és a lakomákban uralkodó luxus. A nők tisztelete, az egész lovagi élet ezt kötelességévé tették minden uralkodónak; a ki máskép tesz, azt megszólták volna a troubadourok, a hegedüsök. Mindez, valamint a sok vendéglátás, a zsoldosok tartása, a követek küldése oly állapotokat idézett elő, melyekben az élelemmel való ellátás a föld népe részéről, mint ez III. Béla idejében még megvolt, nem sokat lendithetett volna az udvar pénzügyén. Pedig világos, hogy az eladományozások által e szolgálatok egyre fogytak, és igy nemcsak külföldi árukért, hanem itthon is készpénzzel kellett fizetni.

Tudjuk, hogy Magyarországon régi idők óta mohamedán bolgárok, izmaeliták, voltak a király jövedelmeinek kezelői. Azoknak jutott a nehéz feladat, új pénzforrások után nézni. Ilyennek kinálkozott első sorban a pénzverő jog kihasználása. Endre rosz pénzt vert; gyakran követelte a váltás diját, és annyira sanyargatta ezzel a föld népét, hogy a lucrum camerae és a pénzváltók zsarolása alól való fölmentés igen nagy jótétemény számba ment.[1] Ez közelégedetlenséget okozott, hanem azért a királyi kincstárt nem töltötte be. Hasonló zsarolással járt és hasonlóan eredménytelen maradt a királyi indirect jövedelemnek, különösen a sónak, pénzügyi kiaknázása. A tiszta haszon nem állott semmi arányban azzal a gyülölettel melyet a legszükségesebb fűszernek drágitása a király és még inkább tiszt. viselői ellen, mindenütt feltámasztott.

Hátra volt még a kölcsön, mely, ha máskép nem, erőszakkal ment végbe. A keresztes háború előkészitésénél már annyira meg volt szorulva

[1] Ezt a kiváltságot megadja p. o. az osztrák szent-kereszti czisztercita apátság magyarországi, soproni alattvalóinak. Fejér, Codex Dipl. 207. III/I.

Endre pénz dolgában, hogy elvitte a veszprémi egyház kincseit, köztük Gizella királynénak 140 márkát érő, drágaköves, ereklye gyanánt őrzött koronáját. Mint maga mondja, képtelen volt adósságait fizetni, és midőn haza tért, azt kellett látnia, hogy még a mije volt földekben és jövedelmekben azt is lefoglalták ellenségei.

Most az erőszakosságnak és a kétségbeesett financziális rendelkezéseknek szomorú korszaka következett, olyan, minő minden országban meg szokta előzni a korlátlan uralkodás bukását. A király ott veszi a pénzt, a hol találja. Sógornőjének, Imre király özvegyének, az aragon Konstancziának, ki később Frigyes siciliai királynak — II. Frigyes császárnak — lett a neje, még volt 30,000 márkája az országban. Endre megfeledkezett arról, hogy a lovag az özvegyek és árvák gyámola tartozik lenni, és rá tette kezét az egészre. Konstanczia nem is látott abból többé semmit. Bár a várföldek nagy része nem volt már az övé és igy megszüntek a birtokkal járó szolgálatok is, mégis egyre bejárta az országot udvari népének tömegével és megkövetelte mindenütt az ingyen szállást és ellátást. Végre, minthogy minden pénz szétfoszlott kezeiben, kénytelen volt bankárainak, az izmaelitáknak és zsidóknak lekötni a királyság jövedelmeit, hogy azoktól kölcsönt nyerhessen.

Aragoniai Konstanczia pecsétje.

Európa fejedelmei pénzügyök igazgatásában akkor sehol sem lehettek el zsidók nélkül. Ezek, kik csak ritkán szerezhettek ingatlan birtokot, annál inkább reá voltak szorulva az ingó vagyon kihasználására és ebben nagy virtuozitást értek el. Ők voltak az egyetlenek, kik törvényesen kölcsönözhettek kamatra, mert keresztényeknek megtiltotta ezt a kánon törvény. A kamatláb pedig rendkivül magas, mint a hogy a pénz ritkaságánái s azáltalános bizonytalanságnál fogva nem is lehetett máskép. Castiliában 100 százalékot volt szabad szedniök, Ausztriában 84 százalékot, és 'még Aragoniában is a tőkének egy hatodát, azaz $16\frac{2}{3}$ százalékot. Fejedelmek, urakl egyháziak ily módon gyümölcsöztethették pénzöket, bün és közgyülölet félelme nélkül. Ügyességök mellett még az is ajánlotta e czélra a zsidókat, hogy tényleg jogtalanok voltak, csak királyi vagy papi kegyből megtürtek, és hogy mindig könnyű volt reájok zuditani a nép véres haragját. Az anglo-normann birodalom hatalmas és ravasz megalapitója, Hódító-Vilmos, ebben a tekintetben is példát mutatott utódainak. A zsidó mintegy szivacsa volt a királyi kincstárnak. Megengedték, sőt elősegitették, hogy tele szijja magát; a királyi marok egy szoritása: és a fiscusé lett, a mit ő annyi fáradság és gyülölet árán szerzett.

Magyarországon akkor még a keleti kereskedők, az izmaeliták, kaliziak,

az igazi királyi bankárok. A zsidók a »saracenusok« mellett akkor még csak másodrendü szerepet játszanak. Nekik jutott a szomorú feladat, hogy új forrásokat találjanak a király olthatatlan pénzszomjának kielégitésére. Mint a királyi jövedelmek kezelői, kik azokat készpénzben előre kifizették, természetes, hogy pénzükhöz akartak jutni kamatostúl. Az adón, vámon, réven, són egyre zsarolt nép bennök látta főnyomorgatóit és nem egyszer véresen kitört boszuló haragja. De az egyház sem szerette őket, és még a pápa is tiltakozott az ellen, hogy pogányok gyakoroljanak hatalmat keresztények fölött. Nem elégedett meg azzal, hogy erre a királyt figyelmeztesse, még a királynét is megkérte a felszabaditásra, hisz annak birtoka volt Pest, az izmaeliták legnagyobb és leggazdagabb telepe.[1] Világos tehát, hogy ez a pénzgazdaság nem állhatott fenn tovább.

II. Endre kettős pecsétje.
(Előlap.)

A kicsinyes eszközök helyébe a nyilt erőszak lép. A fiscalis rendszabályok természet szerint leginkább a szegény embert sujtották. Pedig a király pénzhiányát nem ez okozta, mert ez szolgál most is, mint előbb, legföllebb, hogy urat cserélt. Minden bajnak a forrása, ezt könnyű volt belátni, a várföldek és a velök járó szolgálatok eladományozása, elidegenitése, vagy erőszakos elfoglalása. Mihelyt a király visszakapja dominiumát, ismét oly hatalmas és gazdag, mint elődjei voltak. A mellett még népszerüséget is szerez. Mert ily módon nemcsak, hogy megszüntetheti az izmaeliták és zsidók gyülöletes adószedését, hanem segit a szegény emberen is, kitől új ura kétségtelenűl többet követelt munkában és pénzben, mint előbb kegyes királya.

Bánthatta a lovagias királyt, hogy e visszavétel által elveszti nagylelküségének hirét, és az egész világ előtt szószegőnek mutatkozik. De e lelkiismereti furdalásának könnyű volt orvosságot találni. A pápa nagy készséggel kijelentette, hogy szeretett fia, a dicső magyar király, bátran visszavonhatja a királysága kárára, királyi becsülete ellenére tett adomá-

[1] Levele 1221. évből, Fejér, Codex Dipl. III/I. 312.

nyozásait. »Sőt törekedjék azok visszaszerzésére, még azon esetben is, ha tán megesküdött arra, hogy nem vonja őket vissza. Hiszen, minthogy kötelessége neki királyságának jogait és koronája becsületét sértetlenűl megőrizni és koronázásakor le is tette erre az esküt, nem is volt neki megengedve az eskü, hogy az elidegenitetteket soha sem követeli vissza, és ezért ezt nem is kell megtartania.«[1] A váradi registrumból tudjuk, hogy 1221-ben már teljes erővel hozzálátott »az erőszakosan elfoglalt várföldek visszavételéhez.«[2] Külön birákat rendelt mindenüvé e czélra, kik a birtokosok jogczimét megyénként megvizsgálták. Épen úgy elrendelte az elszéledt várnépek összegyüjtését és idegen hatóságok alól ismét királyi szolgálatba való terelését.[3]

Tudjuk, hogy a várföldek birtoklása, ezzel kapcsolatban az egyes osztályok állása, kisebb-nagyobb szabadsága és terhe foglalkoztatta, izgatta akkor egész Magyarországot. Most ezek a helyi, családi, egyéni perek és zavarok egy csapással országosakká váltak. Senki többé biztosságban nem érezheté magát, ha a király, minden rendnek legfőbb őre, maga forgatja fel országát. Az elnyomott erőszakot használ, hogy hamarabb férhessen jogához; az elnyomó erőszakoskodik, rablást rablásra tetéz, hogy annál nagyobb erővel állhasson majd ellen a birónak. Addig is inkább a megszokott fegyelem tartotta fenn az országos békét, mint a király hatalma. Most, hogy a király maga zúdítja egymás ellen a különböző osztályokat, teljes anarchiának, felbomlásnak kelle beállania. Az urakat többé nem szolgálják, a papoknak nem fizetnek dézsmát; rablás, emberölés mindenfelé.

II. Endre kettős pecsétje.
(Hátlap.)

Ebből a zürzavarból Endre a maga erejéből nem birt kilábolni, még kevésbbé birta kivezetni belőle a nemzetet. Az absolut királyság eszméje végkép megbukott. Attól kellett tartani, hogy bukásába magával rántja az ország egységét, az egész államszerkezetet.

Szabad országnak az a nagy előnye, hogy fenntartása nincs egyén-

[1] Honorius levele a kalocsai érsekhez 1220. u. o. 294.
[2] 361. és 368. eset.
[3] U. o. 366. eset.

hez, családhoz kötve, fenntartása, virágzása egy nemzetnek legfőbb feladata. És bármily nagy volt a nemzeti király hatalma: a magyar szabad maradt, minőnek Leo császár irta le Árpád korában. Hódol Álmos ivadékának, Szent-István utódjának, de arról, hogy a hatalom forrása a népben van, nem mond le soha. Büszkesége az, hogy az ország ügyeivel foglalkozhatik, és épen az az iró, ki legnagyobb diszében mutatja be a fejedelmi hatalmat: freisingi Ottó, beszéli el, hogy a magyar urak, télen tanyájukon, vagy nyáron a királyi udvarban, hová mindenkinek joga van elvinni a maga székét, folytonosan hazájuk közügyeit tárgyalják és vitatják meg. A leghatalmasabb király is erőt merit hű jobbágyai tanácsából, és ha a fejedelem olyat mivel, mit nem tartanak az országra nézve hasznosnak, szembe szállanak vele, mint a hogy megtették II. Istvánnal, Galicziában, vagy pártot ütnek ellene, mint II. Endre idejében. Ha a király gyönge, minő Endre volt, önállóságuk és az a tudat, hogy a fejedelem ellenére is kötelesek hazájukat szolgálni, szinte természetessé, szükségessé teszik ellenállásukat. II. Endre egy levelében III. Inczéhez már mint ismert tényt említi, »hogy országának jobbágyai mennyire hajlanak a pártoskodásra.«[1]

Ez a szabad, közügyekkel foglalkozó osztály ép úgy magában foglalja az udvar nagy birtokú főembereit, a király jobbágyait, mint az ispánokat, és a saját kis birtokán, kevés szolgával gazdálkodó, a királynak fegyveres szolgálatra kötelezett nemeseket. És mint birtoka és állása, annyira különböző eredete is. A Csákok vagy Miskolczok mellett, kik a hét magyarig viszik fel családjuk büszke fáját, ott van a vad Thonuzoba besenyő nemzetsége, a Thomayok, kiktől a losonczi Bánffyak származnak. Hozzájuk csatlakoznak az idegen urak ivadékai, kiket a fejedelmek házassága vagy tulajdon kalandvágyuk hozott ez országba, és kik királyi kegyből és a magok érdeméből dúsan részesültek annak javaiban. Bajor, sváb, thüringiai, görög, franczia, spanyol vér mind hozzájárult a magyar aristocratia alakitásához. És ez most már mind egy egységet képez. Közös feladatuk ezen országnak koronáját fentartani, közös joguk, hogy annak jótékony fénye első sorban reájuk ontsa sugarait. A származás és kiváltság által velök sokszorosan összefüggő főpapsággal együtt, politikai értelemben csak ők képezik a nemzetet.

Müveltségre, az élet módjára nézve már nagyon eltértek apáiktól Nem csupán harczosok, hanem nemesek, egy kiváltságos osztálynak becsületökre büszke tagjai. Kivivták már azt, hogy viszályaikat fegyveres kézzel egyenlitsék ki, és ebben az ország törvénye már nem szabott nekik határt, úgy mint István akarta.[2] Peres ügyekben szavuk, esküjök dönt: nem vetik magukat alá a tüzpróba democraticus itéletének. Ha valakit megsértettek, maga tudott kardjának élével magának elégtételt szerezni. Gertrud esete

[1] 1214. »Regni nostri principes ad dissentiendum proni sunt.«

[2] L. a váradi regestrum 290. esetét.

mutatja, hogy még a koronás főnek sem engedték meg családjuk tisztaságának megfertőzését. Arra törekedtek, hogy a mit a királytól nyertek vagy szereztek, az teljes épségben menjen át utódaikra, úgy mint az a nyugaton már szokás volt. A keresztes háboruban együtt voltak a francziákkal, németekkel, viseletben, czimerben, őseikre való büszkeségükben nem igen különböztek tőlök, érezték, hogy azoknál nem alábbvalók a harczban, nem szenvedhették, hogy fölöttük a királynak kiszámithatatlan szeszélye legyen a törvény. Nem valami elvont jog vagy szabadság az, mit ki akarnak vívni, hanem a birtok- és személybiztosságnak első elemeit, családjuk és rangjuk folytonosságat akarják megszerezni És ennek a fejlődésnek most egyszerre utját állja maga a király, ki azt addig hiuságában annyira előmozditotta. Béke, biztosság csak ugy volt lehetséges, ha, — a mi eddig törvényesen nem volt meg, — korlátokat szabnak önkényének.

Ez az érdekük közös. Hanem azon urak közt, kiket Endre emelt nagy tisztségre, adományozott meg földekkel és várakkal, és a régi nemesek, a király szolgálói közt azért nagy volt az eltérés. Amazok, kik különben is nagy részt idegen származásuak, részben új jövevények, oly módon értelmezték a király korlátozását, mint a hogy azt Németországban és Francziaországban értették akkor. A mit méltóságuk által birtak eredetileg, családi örök birtokukká akarták tenni, úgy hogy megyéjök területén ők gyakorolják a királyi felségjogokat: biráskodást, adószedést. Ellenben a régi szabad magyar ember, ki, mint István törvényéből látjuk, eleinte még a király ispánját sem szivesen fogadta birájául, vezéréül, kiben élt az a hagyomány, hogy ő egy önmagán uralkodó nemzetnek egyenlő rangú tagja, most sem akart elismerni más urat maga fölött, mint magát a királyt; annak fölkent személye, a benne buzgó Árpádvér legjobb biztositásai az ő szabadságának. Az urak törekvése végső elemzésben a nemzet feloszlását, a szabadoké annak egységét eredményezi. A közvetlen függés a királytól, mint a nemzet fejétől, minden kiváltságnak forrásától — egyértelmű a szabadsággal. Endre uralkodása legjobban ezt a szabadságot veszélyeztette. Megoltalmazása, a közszabadság fentartása, egyike volt a legnagyobb nemzeti érdekeknek. Az arany bulla épen annak köszöni napjainkig kiható hatását, hogy a nemzet e széles rétege gondolkodásának, érzületének viseli magán a bélyegét.

A Miskolcz nemzetségbeli Bors comes pecsétje 1222-ből.

Békét kellett itt teremteni, az osztályoknak és érdekeknek felviharzó harczában megtalálni azt a kiegyenlítést, mely lehetővé teszi a királyságnak továbbra is a hatalom gyakorlását, a nemzet kormányzását béke és háború idejében. A mellett igazságot, jogot szolgáltatni a nemzetnek, ha kell, még a királylyal szemben is.

Nem csoda, ha a kereszténység kétszáz évi fennállása után, abban

az időben, midőn a katholikus egyház hatalma tetőpontján áll, a nemzet szabadságának ezt az érvenyesitését, nem füzi az ősi pogány állapotokhoz. A magyar államnak bölcs megalapitóját Istvánban tisztelték: mint a koronának és kereszténységnek, úgy keresték benne a közszabadságnak is szent emlékü és hasonlithatatlan tekintélyü megszerzőjét és biztositóját. Csakhogy a meglevő súlyos bajok orvoslásában nem követhették példáját, nem vehették át más nemzeteknek már kipróbált intézményeit. A bajoknak egészen hazai, részben egyéni volt a kutforrása; gyógyitásukhoz első sorban a honi állapotok ismerésére volt szükség.

*

»A szentháromság és oszthatatlan egység nevében. András Isten kegyelméből Magyarország, Dalmáczia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galiczia és Lodoméria királya, minden korra.«

»Minthogy úgy birodalmunk nemeseinek, mint másoknak szabadsága, melyet Szent-István király állapitott meg, némely királynak hatalmaskodása által sokban megcsorbult, az által, hogy néha haragjokat töltötték rajtok, néha gonosz emberek hamis tanácsára hallgattak, vagy olyanokra, kik saját hasznukat keresték, ezek a mi nemeseink gyakran zaklatták felségünket és elődjeinket, az ő királyaikat, kérve és nagyon sürgetve a birodalom megjavitását.[1] Mi tehát, az ő kérésöknek mindenben eleget kivánván tenni, a mint tartozunk, különösen mivel köztünk és köztük ez alkalommal és már gyakrabban nem csekély keserüségek származtak, mit pedig a királyi tiszteletreméltóság teljes megtartása végett kerülni illik: ez pedig senki által nem tartatik fenn jobban, mint ő általok. Ezért nekik, úgy mint birodalmunk más embereinek, azt a szabadságot engedjük, melyet a szent-király engedett volt.«

Szeretik ezt a hires szabadságlevelet az angolok nagy Chartájához hasonlitani. Bevezetésében misem emlékeztet arra. A király úgy adja elő a dolgot, mintha saját szántából állitaná helyre Szent-István szabadságait; miután számos keserüség támadt miattok közte és nemesei közt. Arról, hogy itt alkú, megegyezés van, nincs szó, mint az angol oklevélben. Inkább emlékeztet ez a bevezetés I. Henrik angol király szabadságlevelére, mely szintén egy régi királynak, Hitvalló-Eduárdnak szabadságait akarja megujitani.[2] Az oklevél tartalma e szerint első sorban a birodalom reformatiója a régi alapon; de azon kivűl mást is elrendel a király országa javára, üdvére.

1. »Évenkint Fejérvárott fogjuk megülni a szent-király ünnepét, ha csak fontos ok vagy betegség nem akadályoz meg benne. Ha pedig mi nem lehetnénk ott, kétségtelenűl ott lesz a nádorispán, hogy helyettünk

[1] »Super reformacione.«

[2] Stubbs, Select charters. 100.

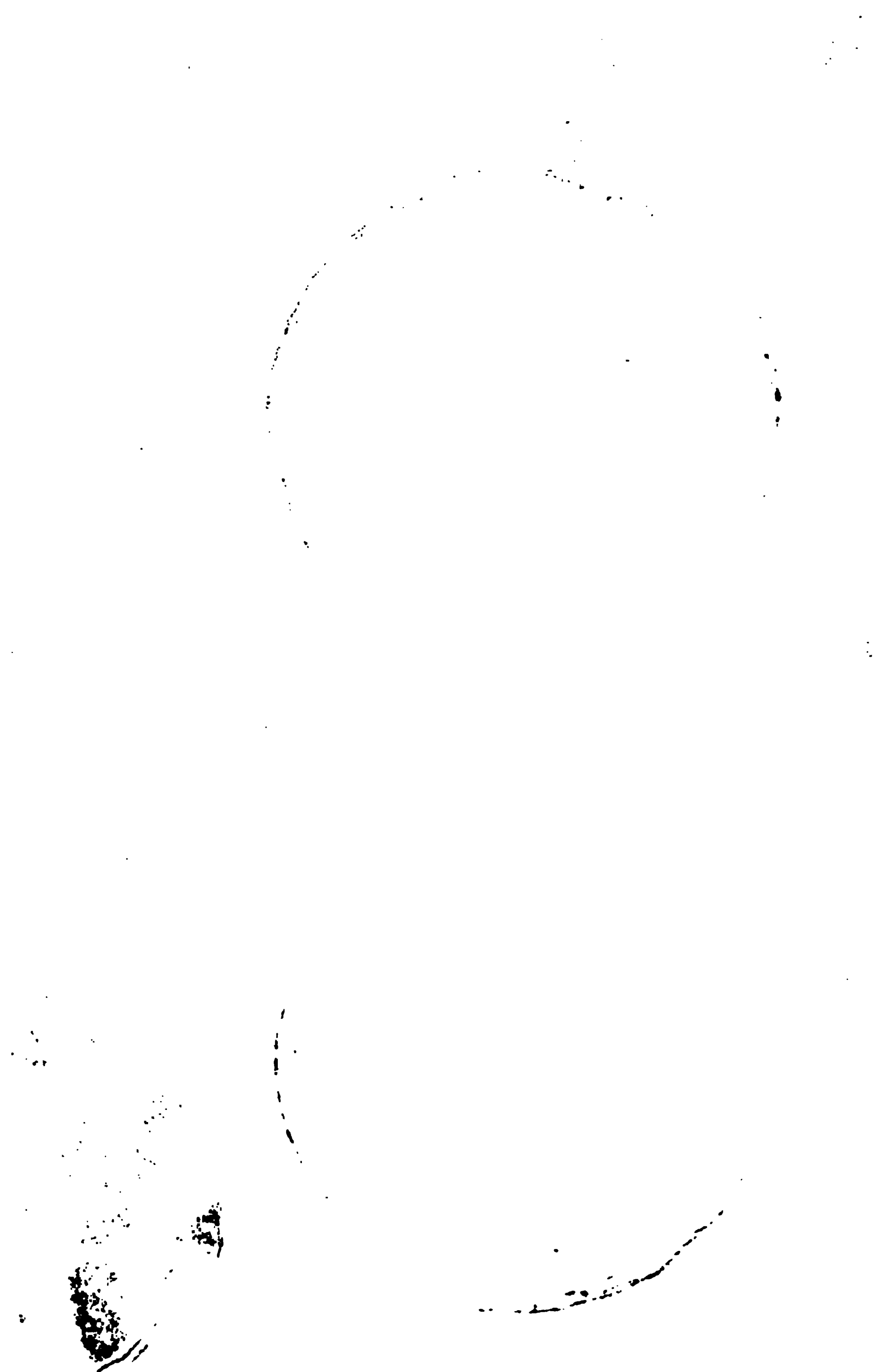

Az Athenaeum nyomása.

II. ENDRE ARANY-BULLÁJA.

(A Kállay család levéltárában levő eredeti példányról.)

Az Athenaeum kiadása.

törvényt lásson. Minden szabad ember (serviens), a ki akar, szabadon oda mehet.«[1] A közrendü magyar nemes közvetlen királyának birósága alatt akar állani. A királynak, vagy helyettesének, a nádornak széke védi meg attól, hogy más itéljen élete, vagyona fölött. A nagy törvénynappal helyre van állitva a szabad magyarok régi gyülése.

2. »Azt is akarjuk, hogy sem mi, sem utódaink ne fogják el és ne tegyék tönkre a szabad embereket valami főember kedvéért, ha csak előbb meg nem idézték és törvényesen el nem itélték.«[2] A szabad ember személyes biztosságának ez a garantiája. Különösen ki van emelve, hogy erre a »hatalmasok« (potens) ellen van szüksége.

3. »Nem szedetünk (tőlük) adót, sem füstpénzt. Nem szállunk meg a szabad emberek tanyáin, házaiban vagy falvaiban, ha csak nem hívnak. Az egyházak népeitől nem szedünk semmi adót.« A magyar nemes tehát adómentességet élvez, úgy mint a pap. Az egyháznak elsősége abban áll, hogy nemcsak maga a pap adómentes, hanem egyházának szolgáló népei is. A király udvarának eltartása nagy költséggel és bajjal járt. A magyar nemesek tehát nem kértek a vándor udvar ilyen látogatásából. Más okleveleket is találunk,[3] melyekben a király pontosan meghatározza, legfölebb hányszor köteles őt megvendégelni az illető.[4]

4. »Ha egy szabad ember fiörökös nélkül meghal, birtokának negyedét leánya kapja, a többiről tetszése szerint rendelkezhetik. Ha pedig rendelkezés nélkül hal meg, legközelebbi rokonai örökölnek. És ha nincs semmi nemzetsége, a királyra száll.« Ez csakugyan a Szent-István szabadságához való visszatérés: a szabad rendelkezés helyreállitása örökösödés dolgában. A leányok részére biztositott negyed még növeli ezt a jogot. Különösen nagy az ellentét Kálmán törvényével

[1] V. ö. a Magna Carta 17. pontjával: »Communia placita non sequantur curiam nostram, sed teneantur in aliquo loco certo.«

[2] V. ö. a M. C. 39. pontjával, mely azonban részletesebb.

[3] Ilyen az erdélyi szászoknak szóló 1224-ből.

[4] A M. C. nem ad adómentességet se nemesnek, se papnak. Csak azt köti ki, hogy segélyt vagy paizspénzt, kivéve néhány esetet csak a birodalom gyülése róhat ki. 12. pont. Ez egyik gyökeres különbség az angol és a magyar jogfejlés közt. A király eltartásáról ott természetesen nincs szó.

II. Endre oklevelének kezdősorai.

szemben, mely adományozott jószágoknál csak igen korlátolt örökösödési jogot ismer el, azt is csak férfi ágon. Az igazi örökös most a nemzetség, nem pedig a király.[1] A nő nem rendelkezhetett öröklött birtokával; arra a testvéreinek volt elōjoga, különösen, ha azok földje szomszédos volt az övével.[2]

5. »A megyei ispánok a szabad emberek jószágán ne lássanak törvényt, kivéve pénz- és dézsmaügyekben. A megyei udvari ispánok csak a vár népei fölött itéljenek. A tolvajok és rablók fölött pedig a királyi billogosok (Biloci) lássanak törvényt, de az ispán előtt.« Ebből világosan következik, hogy a pénzverés-, és dézsmaügyeket, továbbá a legfontosabb bünügyeket kivéve, a szabad ember maga volt birája a jószágán lakóknak.[3]

6. »A népek eskü által ne nevezhessenek tolvajt, mint eddig szokásban volt.« Ez Szent-László törvényének eltörlése.[4] Különben még a váradi registrum szerint is napirenden volt az, hogy valakit az egész falú tolvajnak nyilvánit, és hogy az igy bevádolt aztán kénytelen tüzpróba alá vetni magát.[5]

7. »Ha a király az országon kivül vezet sereget, a szabad emberek nem kötelesek vele menni, ha csak zsoldot nem ad nekik, és ha visszatér, ne állitsa őket katonai biróság elé. Ha azonban külföldi ellenség jő a birodalom ellen, mindnyájan kötelesek elmenni. Ha pedig külföldre megyünk sereggel, az ispánok, és kik tőlünk zsoldot húznak, kötelesek velünk menni.« Tudjuk, hogy a magyar már tehernek nézte a hiábavaló, sem országos, sem magánhasznot nem hajtó hadakozást. A megváltozott gondolkodásnak volt jele, hogy II. István idejében egyenesen megtagadták a hadi szolgálatot Galicziában Endre még több vért és pénzt áldozott Halics birtokára mint bármely elődje. Ez alól most törvényesen kivonta magát a harczosok rendje. Előbb természetesen szigorú büntetést mértek arra, ki elmaradt, midőn a király őt háboruba hivta. Ez most megszünt. Annál szigorubban ki van fejezve a harczosnak kötelessége védő háboruban szolgálni királyát. Hisz ez a szolgálat erkölcsi alapja szabadságának és az általa élvezett jogoknak és szabadságoknak.

Hanem azért a törvény nem teszi lehetetlenné a támadó háborut. A kik a király közvetlen környezetében vannak: ispánjai, testőrei, azok oda is kötelesek elkisérni, sőt a szabad harczos is elmehet, ha kedve tartja,

[3] M. C. 26. 27.

[4] »Dicentes, non licere ei quoquo modo alienare terram illam aliis, cum ipsi sint commetanei et ipsa terra sit eis haereditaria.« Váradi reg. 130. eset. Egy özvegy nő t. i. a Szent-János vitézeire akarta hagyni földjét, mi ellen testvérei óvást tettek.

[5] Angliában akkor már választott vagy esküdt birák müködnek a megyékben, a királyi birákkal együtt. M. C. 18.

[6] II. 4—5.

[7] 120. 101. 48. eset.

zsoldért. A támadó háború, a hódítás, a királynak és jobbágyainak közös vállalatává lesz, melyhez a nemzet zömének tulajdonkép nincs köze. A nagyobb birtokosok már Kálmán ideje óta több vagy jobb fegyverest voltak kötelesek kiállitani. Most nemcsak ez a kötelességük választja el őket a közszabadoktól, hanem a támadó háboruban való részvétel terhe is. A nagyobb teher bizonyossá teszi, hogy nemcsak méltóságuk, hanem birtokuk is magasan föléje emelte őket a nemzet zömének.[1]

II. Endre második nagy pecsétje.

10. »Ha valamely jobbágy, kinek méltósága és hűbére volt,[2] a háboruban elesett, fia vagy testvére megfelelő adományban részesül. Ha szabad ember hal meg ily módon, fia a király belátása szerint nyer adományt.«

[1] A M. C. nem foglal magában megfelelő megállapitást. Ott már kizárólagosan a hűbéres katonai kötelezettség volt érvényben. A királyok II. Henrik óta azon voltak, hogy az urak és nemesek ezt pénzen megváltsák. Jobb szerették az egészen tőlük függő zsoldost, mint a feudalis katonaságot.

[2] »Honor« azon kor nyelvében mindkettőt jelenti.

A családnak nem szabad vesztenie az által, ha feje a király szolgálatában feláldozza életét.[1]

12. »A meghaltak, halálra itéltek, vagy párbajban elesettek nejeit sem e miatt, sem más okból nem szabad megfosztani hitbérüktől.« Az özvegyek, kiket már Szent-István is különös védelmébe fogadott, megoltalmazandók nemcsak a királylyal, hanem kapzsi rokonokkal szemben is.[2]

8. »A nádor törvényt lát birodalmunk minden embere fölött különbség nélkül. Hanem a nemeseknek oly ügyét, mely fejvesztésre, vagy jószágvesztésre vezethet, nem intézhet el a király tudta nélkül. Csak egy helyettes birája lehet, a saját udvarában.« A nádor, kit már az 1064-iki törvény az ország főbirájának tekint, a nemesek legfőbb birája. Hanem a magyar nemes — itt nevezi őt a törvény először e szóval, — annyira kizárólagosan a királyban látja földi urát, viszont a magyar király annyira közvetlen alattvalóinak tekinti harczosait, hogy csak ő maga intézkedhetik akkor, midőn azok élete vagy vagyona forog koczkán. Az, hogy a nádorispánnak csak egy helyettese lehet, szintén biztositék a perlekedő felekre nézve, hogy érdekeik fölött országos méltóság fog dönteni.

9. »Udvarunk birája, mig udvarunkban van, törvényt láthat bárki

Töredék Miklós nádorispán okleveléből.

fölött, és bárhol elintézheti az udvarunkban megkezdett ügyet. De ha saját birtokán tartózkodik, poroszlót nem adhat és nem is idézheti meg a feleket.« Az udvarbiró főbirói méltósága tehát az udvarban való jelenlétéhez van kötve. Az övé tisztán udvari méltóság; a nádoré már országos jelentőségü. Még jobban kiviláglik ez abból, hogy az udvarbiró saját jószágán magánszemély, a nádor ellenben nemcsak hogy maga itélhet, bárhol jár, hanem udvarában még helyettes birót is tarthat.[3]

13. »A jobbágyok oly módon kövessék az udvart és oly módon

[1] A M. C. szerint (2. p.) a háboruban elesett hűbéresek egyenes örököseire a király aránylag csekély váltságdijért ruházza azok hűbérét.

[2] V. ö. M. C. 7.

[3] A nádori méltóság fejlődésére fényt vet, hogy a régebbi törvény szerint (Decr. Lad. III. 3), a nádor, ha eltávozott az udvartól, szintén nem idézhetett meg senkit, kivéve az udvarnokokat, és csak azok fölött itélhetett, kik saját szántából keresték fel, különben nagy birságot fizet. A nádor tehát akkor azon a fokon áll, a melyen az aranybulla idejében az udvarbiró.

utazzanak bárhová, hogy a szegényeket el ne nyomják, ki ne fosszák.« Ez a törvény a főurak megszállását szabályozza oly módon, mint a 3. czikkely a királyét. Bizonyossá teszi, hogy ebben az időben már őket is jelentékeny csatlóshad és cselédség kisérte.

15. »A lovászok, peczérek és solymárok ne merjenek megszállani a szabad emberek jószágán.« A királyi cselédség közül azok járták be leginkább az országot és estek terhére a föld népének, kikre a vadászatnál volt szükség. Mert a királynak, úgy mint más e korbeli uralkodóknak, a vadászat nemcsak legfőbb szórakozása, hanem úgy szólva monopóliuma.

14. »Ha egy ispán nem viselkedett becsületesen ispánságához képest, vagy ha tönkre tette várának népeit, és ezt reá bizonyitják, az egész birodalom szine előtt csufosan megfosztják méltóságától és az elvettek visszaadására kényszeritik.« Az eddigi törvények különösen az urakat és nemeseket tartják szem előtt; ez a várnépek érdekére van tekintettel. Ennek az éle, szintúgy mint több előzőé, a méltóságok, az urak ellen van irányozva.[1]

16. »Egész ispánságokat, méltóságokat a hozzájok tartozó jószágokkal és birtokokkal együtt ezentúl nem adományozunk örökre.« Minden ispánsággal és udvari hivatallal bizonyos jószágok, földek jövedelmének élvezete járt. Ha ezt örökössé teszik, e birtokok elidegenittetnek a koronától; a méltóság és hivatal örökössé válik, és készen áll a hűbéres aristocratia, melynek addig maga a király egyengette utját. A törvény pedig ebben — úgy mint másban, — a legnagyobb határozottsággal szegül ellene az idegen irány túlsulyra jutásának.

17. »De ha valaki igazi szolgálatért nyerte birtokát, attól őt megfosztani soha sem szabad.« Visszaható hatása tehát az előbbi törvénynek nincs. A király ily módon maga is elismeri, hogy eddig nem mindig »igaz« szolgálatot jutalmazott. De ki fogja eldönteni, melyik volt igazi szolgálat? melyik nem? Ez a kérdés szükségkép ismét kétségessé tette az adományozott birtokok egy nagy részét. Csakugyan ez a czikk volt egyike azoknak melyeknek végrehajtása a legnagyobb nehézségekbe ütközött és legtöbb alkalmat szolgáltatott későbbi bonyadalmakra.

19. »A várjobbágyok fenntartandók a szent királytól megadott szabadságukban. Hasonlókép a különböző nemzetü jövevények is fenntartandók a nekik kezdettől fogva megadott szabadságban.« A tulajdonképeni nemes, szabad embereken kivül a lakosságnak ez a két osztálya volt az, mely szintén nagyobb kiváltságokat élvezett. A várak jobbágyai — bár más volt osztályuk eredete — tényleg alig különböztek a szegényebb nemesektől.[2] A jövevények, többnyire olaszok és németek, bizonyos meghatározott előjogokat és szabadságokat nyertek bevándorlásuk idején. Mind e szabadságok épen úgy a közös törvény paizsa alá helyeztettek, mint a

[1] A M. C.-ban nincs megállapitás a hatalmukkal visszaélő tisztviselők ellen, hanem névleg meg vannak nevezve azok, kiket az ispánságtól (ballia) el kell mozdítani.

[2] Kézai. Appendix: »Jobagiones vero castri sunt pauperes nobiles.«

nemesi szabadság. Ha tehát a fő különbséget a Magna Charta és az arany bulla közt abban keresik, hogy amaz a lakosság minden rétegére gondol, emez meg csak a nemesekre, ez határozottan téves. Az angol szabadságlevél grófoknak, bároknak és »szabad embereknek« szól. Polgárok közül csak a londoniak vannak bele foglalva.[1] Alig szenved kétséget, hogy a magyar a népességnek aránylag nagyobb részét vette szárnyai alá.

11. »Ha jövevények, már hogy előbbkelő emberek, jönnek királyságunkba, az ország tanácsa nélkül nem nyerhetnek méltóságot.« Ez az az egy pont, melyben az ország tanácsa emlittetik. Királyaink okleveleiben gyakran van szó jobbágyaik, vagy a fejedelmek tanácsáról. Ez nagyjában még ugyanazokból a természetes elemekből állott, mint Szent-István idejében, csakhogy azóta az udvari tisztségek száma nagyon megszaporodhatott. Ezt a rendelkezést megmagyarázza a Gertrud idejében történt visszaélés, a jogosult visszahatás az idegenek túlnyomó befolyása ellen.

26. »Külföldi ember a birodalomban nem kap birtokadományt. Ha pedig eddig adtak, vagy eladtak külföldinek, szabadságában áll a belföldieknek azt visszavásárolni.« Szembetünő, hogy e czikkelynek ugyanaz az iránya, mint az előbbinek.[2]

18. »A szabad emberek, ha tőlünk elbucsuztak, szabadon mehetnek fiunkhoz, mint a nagyobbtól a kisebbhez, és e miatt nem szabad jószágaikat elpusztitani. Olyat, kit fiunk igaz itélettel elitélt, vagy a kinek ügye annál megkezdetett, mig az el nem dőlt, nem fogadunk be, viszont fiunk se.« Igy lett megállapitva a jogviszony II. Endre és fia Béla, a már megkoronázott ifjabb király közt, ki a Tiszántúli részt és Erdélyt kormányozta. E viszony némileg a régire emlékeztetett király és herczeg közt. Bár Endre a felsőbb rangot fenntartja magának, tényleg, biróság dolgában, teljes köztük az egyenlőség. Ez okból mindig valószinünek tartották, hogy Béla ebben az alkotmányos küzdelemben vezére volt annak a nagy nemzeti pártnak, mely atyját e törvények elfogadására kényszeritette.

Ezekben vannak a nemesek és más lakosok jogai és szabadságai összeállitva. A következő czikkelyek a gazdasági életre vonatkoznak.

20. »A dézsmát ne váltsák meg pénzen, hanem úgy fizessék, a hogy a föld gabonát és bort termett. Ha pedig a püspökök ellenmondanak, nem segitjük őket.« A keletkező pénzgazdaság kivánatossá tette a papoknak, hogy a dézsmát pénzértékben kapják meg. Ez által megmenekültek a szállitás bajaitól. A törvény e pontban a terménygazdaságot lépteti teljes jogába.

[1] 12–13. czikkely.

[2] A M. C.-ban sem hiányzik az idegenek elleni visszahatás. 45. »Csak azokat nevezzük ki főbirákká, fő- és alispánokká, kik a birodalom törvényét ismerik és azt meg akarják tartani.« (45.) Továbbá: »Mindjárt a béke helyreállitása után elküldjük az országból mind az idegen lovagokat, ijászokat, harczosokat és zsoldosokat, kik lóval, fegyverben jöttek az ország ártalmára.« (51.) Nem szabad feledni, hogy Földnélküli-János maga is franczia volt.

21. »A püspökök ne adjanak lovaink részére dézsmát a szabad emberek jószágairól és népeik ne legyenek kötelesek dézsmájukat a királyi jószágokra elvinni.« Ebből a czikkből azt látjuk, hogy a püspökök addig igen is kötelesek voltak dézsmájuk egy részét a királynak beszolgáltatni és azt népeik által a királyi birtokokra szállittatni. Olyas berendezésre mutat ez, minő a servitium volt a karoling birodalomban. Az egyházak kötelesek voltak termésük egy részét a királyi udvar eltartására forditani.

22. »Sertéseink ne legeljenek a szabad emberek erdeiben és rétjein a birtokosok akarata ellenére.« Az oklevelekből látható, mennyire divott már a sertéstenyésztés. Ez a czikkely mutatja, mennyire haladt már a telepités, a földmivelés és a magánbirtoknak elkülönitése.[1]

23. »Az új pénz egy álló esztendeig marad forgalomban, husvéttól husvétig. A denárok olyanok legyenek, minők Béla király idejében voltak.« A király lemond a pénzverés után járó kétféle igazságtalan haszonról. Jó pénzt veret, azon láb szerint, mint atyja, tehát kellő ezüsttartalommal, és nem is kényszeriti a népet annak gyakori beváltására, vagyis a kamara hasznának egy év alatt több izben való megfizetésére. A pénz forgalmi idejében egy évre való meghatározása nagyon megkönnyitette aztán a kamara hasznának rendes évi adóvá való átváltoztatását.

24. »A kamara ispánjai, a pénzváltók, sóárulók és adószedők a birodalom nemesei (legyenek), izmaeliták és zsidók ne lehessenek.«[2] Ez az egyháznak régi óhajtása, melyet a királyi zsarolás eszközeinek akkori népszerütlensége általánossá tett.

25. »Sót (raktárt) a birodalom közepében ne tartsanak, csupán Szalacson, Szegeden és a végeken.« A Maroson lejövő sónak Szegeden, a Szamoson lejövőnek a biharmegyei Szalacson, hol már azon időben volt német gyarmat, volt a főraktára. Valószinü, hogy e törvényt azért hozták, hogy a hivatalokat, a zsarolás eszközeit, ne szaporitsák tulságosan. Tán azt is ki akarták kerülni, hogy a raktárakból való fuvarozással nyomorgassák a népet.

27. »A menyétadót Kálmán király berendezése szerint fizessék.« Ez Horvátországnak szólott. Úgy látszik, ott is többet követeltek adó fejében, mint addig, különösen pedig a menyétadónak pénzen való megváltását követelték. A király itt is visszaállitja a terménygazdaságot, úgy mint a dézsma dolgában.

Mintha a törvény félne attól, hogy ezek a meghatározások eltérithetik legfőbb czéljától: utolsó pontjaiban ismét visszatér az urak hatalmának korlátozásához.

[1] A M. C. két pontot tartalmaz a királyi erdőkről, tilosokról, és eltörli az azokból eredő számos visszaélést. 47—48.

[2] Az arany bulla legrégibb meglevő kézirata, az esztergomi káptalané, a XIV-ik század elejéről való és épen nem hibátlan. Szövegének szószerint való forditása ez volna: Kamara ispánjai,... *stb.* a birodalom nemesei izmaeliták és zsidók ne lehessenek. Csak egy későbbi oklevélből tünik ki, hogy az lehetett az értelme, melyet neki tulajdonitunk.

28. »Ha valakit törvényesen elitéltek, nem szabad, hogy valami hatalmas ember őt védelmébe fogadja.« Az apró királyok emberei ne garázdálkodhassanak, bizva pártfogóik hatalmába.

29. »Az ispánok csak azt élvezzék, a mi őket ispánságuk után joggal megilleti. A mi a királyé: a csöbrök, az adók, az ökrök, a várjövedelmek két harmada, azt a király kapja.« A királyi kincstár ürességének egyik főoka az volt, hogy az ispánok magoknak foglalták le a törvényesen annak járó jövedelmet. Látjuk, hogy az sokféle volt és nemcsak a birságok és más jövedelmek két harmadát foglalta magában, mint Kálmán törvénye megszabta volt, hanem azonfölül a várnépe szüretének és állattenyésztésének egy részét.

30. »Csak ez a négy jobbágy: a nádor, a bán, a király és a királyné udvari birája, viselhessen két hivatalt.« A magyar hivatalos hierarchiában tehát ez a négy tisztség foglalta el a legmagasabb helyet. Kedvökért kivételt állapitottak meg azon elv alól, melyet az egyház is követett: hogy több méltóságot egy kézben egyesiteni nem lehet. Világos itt is a főurak hatalmának csökkentésére czélzó tendentia.[1]

31. »És hogy ez a mi engedményünk és rendelésünk a magunk és utódaink korában mindenkorra érvényes legyen, azt hét példányban leirattuk és aranyos pecsétünkkel megerősitettük. Úgy, hogy egy elküldessék a pápa urnak és ő azt beirassa lajstromába. A második Szent-János vitézeinél. A harmadik a templomosoknál. A negyedik a királynál. Az ötödik az esztergomi káptalannál. A hatodik a kalocsainál. A hetedik az időszerint levő nádornál őriztessék.«

II. Endre szlavóniai pénze.

»Azért, hogy ez iratot mindig szeme előtt tartva, sem ő ne térjen el semmiben attól, mi itt mondva volt, sem a királyt, sem a nemeseket, vagy másokat ne engedje attól eltérni, úgy hogy ők szabadságuknak örvendjenek és e miatt mindig hűk legyenek hozzánk és utódainkhoz, és ne tagadják meg a birodalom koronájától a köteles engedelmességet.«

»Megállapitjuk azt is, hogy azon esetben, ha mi magunk, vagy valamely utódunk valaha meg akarnák szegni ezt a rendelkezést, ezeknek erejénél fogva legyen szabad úgy a püspököknek, mint birodalmunk más jobbágyainak és nemeseinek, mindnyájunknak vagy egyenkint, a mostaniaknak és a későbbieknek, mindenkor ellenállani és ellenmondani nekünk és utódainknak.«[2]

[1] Csak jogtudósaink kisérlették meg az arany bulla magyarázatát, csak hogy nagyon sok idegen és modern alkotmányos fogalmat magyaráztak belé, mint p. o. Bartal id. müvében. E kor tudós történésze Pauler Gyula csak a szöveg forditását nyujtja, de felvilágositó magyarázat nélkül. Pedig ezt a szöveget csak az teheti érthetővé, történetté. Mi megkisértettük az egyes pontoknak igazi tartalmát a szöveg alapján, az akkori hazai viszonyok összevetésével, tisztába hozni.

[2] Minthogy valószinüleg 1205 májustól számitotta trónralépését, az oklevél 1222 május előtt kelt.

»Adatott Kletusnak, udvarunk kanczellárjának, az egri egyház prépostjának keze által. Az Ige megtestesülésének 1222-ik évében, midőn a nagyon tisztelendő János volt esztergomi, a tisztelendő Ugrin kalocsai érsek, Dezső csanádi, Róbert veszprémi, Tamás egri, István zágrábi, Sándor váradi, Bertalan pécsi, Kozma győri, Benedek váczi püspök. Országlásunk 17-ik évében.«

Az utolsó pontnak minden betüje arra mutat, hogy e kiváltságlevélnek nem csupán az utókor tulajdonitott oly nagy fontosságot, hanem annak szerzői is teljes tudatában voltak művök messze kiható jelentőségének. Ezt tanusitja az a fény, melylyel kiállitják az a kiváló gond, melyet megőrzésére forditanak. A kereszténységnek és az országnak leghitelesebb helyein fogják megőrizni a hét eredeti példányt. Mind ez a gond nem akadályozhatta meg, hogy azok az eredeti példányok valamennyien el ne veszszenek. Legrégibb kézirata, mely megmaradt, majdnem egy századdal későbbi,[1] és nem kelti azt a benyomást, mintha teljesen hű másolata lenne a törvénynek.[2] Mindamellett kétségtelen, hogy nagyjában birjuk azon czikkelyek összességét, a melyektől megujulását, lendületét remélte a II. Endre országlása által annyira elcsigázott magyarság.

II. Endre.
(A bécsi képes krónikából.)

Végrehajtónak, a reformáczióval járó óriási nehézségek leküzdőjének, az ország nádora jelöltetik. Ily módon válik ebből a tisztán udvari méltóságból a rendi érdekeknek leghivatottabb törvényes képviselője, olyanformán, mint a hogy a frank

[1] Knauz Nándor, Az arany bulla cz. értekezésében, (Történelmi Tár, X. 211.) 1318-ra teszi.

[2] Különösen gyanusnak látszik a 3. czikkelynek az a pontja, mely az egyháznépeinek adómentességéről szól. Endre 1222-ben és 1233-ban nagy kiváltságlevelet ad a papságnak 1231-ben pedig, egyenesen papi befolyás alatt, megujitja az arany bullát, de egyikben sincs szó erről a kedvezményről. Okunk van tehát ezt későbbi toldaléknak tartani.

birodalomban a maior domusból vált a nemesség,a katonaosztály igazi feje. Mihelyt a nemzet már nem érzi magát teljesen azonosnak királyával, e különállásának megalkotja törvényes, hatalmas kifejezését.

Szomorú volt az a tapasztalat, hogy a nemzetnek és királyának utjai eltérhetnek egymástól, de számolni kellett vele a jövőre. Megjelenik nemzetünk életében, mint a szabadságnak és emberi jognak oltalmazója, a bizalmatlanság, ha szükséges: az önsegély. Talán az arany bullának egy pontja sem ragadja meg annyira a képzeletet, mint az a hires záradéka, mely a nemesség fegyveres ellenállását törvényes institutióvá teszi.[1] És méltán. A személy és vagyon biztossága, vagyis a szabadság alapja és kezdete mindig fegyveres védelemre szorúl a gyönge vagy zsarnok fejedelem ellenében. Csak ha ez az alap meg van már nyerve, lehet szó későbbi haladásról, igazi alkotmányról. Az arany bulla alkotói, érezve a nemzet baját, mérget használtak orvosság gyanánt.

Épen az ellenállás jogának megadása főoka annak, hogy az arany bullát mindig összehasonlitották a Magna Chartával, mely ezt a jogot szintén magában foglalja.[2] Ott ugyanis a király felhatalmazza azt a 25 főurat ki az egész báróságot képviseli, hogy azon esetben, ha valami sérelmét 40 nap alatt nem teszi jóvá, ők az ország egész községével együtt »kényszeritsenek és szoritsanak minket minden módon, a hogy csak birnak, váraink, földjeink, birtokaink elfoglalásával és más módon, mig az ő itéletök szerint nem történt meg az orvoslás«. Nem szabad azonban bántaniok a király, a királyné és gyermekei személyét, és ha megtörtént a sérelem orvoslása, a bárók ismét a régi hűséggel kell hogy viseltessenek a király irányában. A Magna Charta szerint ez a felkelés nem csak jog, hanem kötelesség. A király megesketi reá az egész országot, még azokat is, akik különben nem tennék, hogy ilyen esetben a bárókkal együtt hadakozzanak ellene. Kijelenti egyuttal a király, hogy e szabadságot soha sem fogja megsemmisiteni vagy csökkenteni, és ha megtenné, érvénytelen.[3] Nálunk a nemzet a királylyal szemben még nincs szervezve: a nemeseknek szabadjára van hagyva, hogy egyenkint, vagy együtt, csoportokban vagy tömegekben vívják ki jogaikat.

Az angol szabadságlevélben pontosan ki van szabva minden, az nem is törvény, hanem szerződés a király és az urak közt. A magyarban még csak a főelveket fogalmazzák, a részletes kivitelt a jövőre hagyják. Ha nem is lényegében, de formájában az arany bulla mitsem különbözik más

[1] Nevezetes, hogy ez a záradék az esztergomi kéziratban nem ugy kezdődik mint a törvényes szövegben. A kézirat szerint: »Statuimus etiam, quod si nos.« A Corpus Jurisban: »Quod si vero nos.«

[2] Szalay László szerint (I. 294.) az arany bulla a M. C. »példájára készült«. Széchenyi István is lehetőnek tartotta az átvételt, mert a keresztes hadak mindenfelé terjeszthették az angol ideákat.

[3] M. C. 61. pont.

kiváltságlevéltől. Tisztán a király akaratából folyónak van feltüntetve. Angliában már hosszu alkotmányos fejlődés előzte meg a szerződést; nálunk csak e királyi levél adta meg alapját a későbbi alkotmányos küzdelmeknek.

Úgy a betü, mint a tartalom szelleme kizárja azt, mintha a magyar alkotmányosságnak e zsöngéje bármit kölcsönzött volna az alkotmányos mintaállamnak nálánál valamivel régibb, oly óriási jövőre hivatott alaptörvényéből. Az arany bulla egészen a hazai viszonyok talajából fakadt, egészen korának, létrehozóinak érzületét, érdekét tükrözteti vissza. Ebben állott gyöngesége: kifejezéseinek általános volta, a végrehajtásra való kevés ügyelet; azonban ebben állott annyi századot átélő ereje is. Épen az, hogy annyi kisérlet és tétovázás után ujból és ujból vissza kellett térni eszméjéhez, czikkelyeihez, mutatja, mennyire igaz mennyire nemzeti volt a tartalma.

Nem akarjuk ezzel tagadni azt, mintha idegen alkotmányos formák és tapasztalatok ne lettek volna hatással az arany bulla szerzőinek gondolkodására. Úgy egyházi, mint világi ügyekben igen élénk volt akkor hazánk érintkezése a nyugati világgal, hol már teljes virágjában állott a hűbéres jog és önkény. A magyar urak közt számosan voltak külföldi eredetüek, a külfölddel rokonságot tartók. Ne feledjük, hogy idegen nemzetség fia szállott először szemben a király zsarnokságával, II. István korában. Az ellenállás joga gyökeres intézmény volt más államban is mint Angliában; Aragoniában már régebbi idő óta az volt sarkpontja az alkotmánynak. Már pedig épen ezen kiválóan harczos, nemesi országból jött az utolsó előtti nagyobb bevándorlás, az, mely Imre király nejét kisérte ide. Ezek az aragonok itt nagy méltóságra, birtokra jutottak. Természetes ellenzéket képeztek a későbbi királynővel Gertruddal és II. Endrével szemben. Ha valami idegen befolyás érezhető az arany bullán: az legnagyobb valószinüséggel az aragonokra vezethető vissza.[1]

Hogy ki volt az arany bulla igazi szerzője, arról a történelem nem nyujt semmi felvilágositást. Krónikák, évkönyvek, legendák föl se jegyezték, hogy mikor és mikép rakták le a magyar alkotmány alapkövét. Azon analogia szerint indulva, hogy Angliában a canterburyi érseknek, Langton Istvánnak volt legnagyobb része a király és nemzet közti egyesség létrehozásában, egy kiváló tudósunk nálunk János esztergomi érseknek tulajdonitotta ugyanazt a szerepet.[2] De ennek a föltevésnek egyáltalában nincs történeti alapja. Az arany bullának nagyon világi a szelleme. Abból, hogy a végrehajtás leginkább a nádor kezébe van letéve, azt lehetne következtetni, hogy a nádornak volt oroszlánrésze a czikkelyek megállapitásában.

[1] Az aragoniai Simon ispán épen 1223-ban kap királyi adományt a német határon.

[2] Bartal id. m

1222-ben Miklós, a Záh nemzetségből, Sopron ispánja, volt Magyarország nádora, de még ugyanazon évben felváltja őt Jula nádor, bodrogi, később soproni ispán, az erdélyi vagy bánsági Kán nemzetségből, ki aztán 1226-ig megmarad e méltóságban. Ha valakire, ez utóbbira kell tehát leginkább gondolnunk. Hanem azért hiba volna egy emberről úgy szólni, mint az arany bulla szerzőjéről. Maga a nemzet szine-java, annak uri és szabad rendje egyaránt volt e sarkalatos törvénynek megalapitója, lett aztán ennek fenntartója. A történeti hagyomány hiányossága okozza, hogy hazánk Pantheonjába nem illeszthetünk még egy fényes nevet. De épen ennek a homálynak köszönjük, hogy annál világosabban megismerhetjük magának a nemzetnek közérzületét.

II. Endre.
(Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

*

Ha már nem a részleteket tekintjük, hanem a törvény igazi, belső tartalmát, két fontos elv ötlik azonnal szemünkbe.

Az egyik az, hogy a bulla a király törvényes hatalmát épen nem szoritja meg, sőt emeli. Azt a jogot, melyet előbb önhatalmulag gyakorolt a király, hogy visszavegye a mit könnyelmüen elajándékozott: a törvények közé iktatja.

A másik az, hogy nem a méltóságok, az urak érdeke, haszna dönt benne, hanem a szabad emberek népes osztályának java. Valóban az ő szabadság-levelük ez, és ha az ispánok méltóságra, gazdagságra felülmulják őket, szabadságra köztük különbség nincs, és a nagyobb vagyon a nagyobb katonai terhet vonja maga után. Mindkét elv ugyanazon közös forrásból fakadt, abból, mely századokon át éltette, felüditette Magyarország alkotmányát: hogy nem szabad egy külön kiváltságos osztálynak megakasztani a király és a nemzet közti közvetlen viszonyt.

Visszaállitja tehát a nemzet történeti életének régi, kipróbált alapjait és a mennyiben utját akarja szegni annak, hogy az akkor Európaszerte uralkodó hűbéres aristocratia itt is meggyökerezzen, szelleme némileg reactionariusnak mondható. Abban is a visszafelé fejlődést irja elő, hogy a

készülődő pénzgazdaság helyébe ismét a régi, dominiumokon és szolgálatokon alapuló, terménygazdaságot akarja helyezni.

Ez a kettős iránya magyarázza meg, hogy végrehajtása miért ütközött annyi nehézségbe, úgy hogy tényleg II. Endre idejében még csak közel sem jutott soha a megvalósuláshoz. A várföldek, az örökös ispánságok visszavétele az ország leghatalmasabb embereit sértette, azokat, kik fegyverben állottak és birták a király kegyét. Ehhez véve magának a törvénynek nagyon is nyujtható szövegezését, nem lehet csodálkozni azon, hogy minden egyes restitutio hosszas törvényes eljárást, mely néha erőszakoskodássá vált, vont maga után. A váradi regestrum adatai is azt bizonyitják, hogy ily módon nem igen növekedett a király birtokainak, szolgáló népeinek száma.

Ha pedig a dominium nem volt helyreállitható, hiányzott a régi gazdasági rendszer föléledésének alapföltétele. A királyi gazdaságon segitve nem volt; mert ha a föld népe nem látta el őt és udvarát, nem mondhatott le pénzbeli jövedelmeinek lehető legnagyobb fokozásáról.

Logikailag véve a dolgot, két ellenkező elv közt kellett akkor Magyarországnak választania. Vagy visszaadják a királynak régi dominiumát és az ahhoz kapcsolt szolgálatokat, és akkor lehető a pénzbeli adó leszállitása. Vagy pedig a királyság és a nemzet beleegyezik az aristocratia meggazdagodásába a királyi birtok rovására, de egyuttal megfelelő adót ró az uralkodó osztályra. Anglia az utóbbit választotta: Magyarországon két össze nem férő dolgot akartak megegyeztetni. Mert midőn a nemességet és papságot, a nemzet legtehetősebb osztályait, teljesen kivonják az adó alól, a királyt még sem hozzák abba a helyzetbe, hogy más forrásokat nyissanak részére udvara fényének és az ország hatalmának fenntartására.

Ezen a belső ellenmondáson nem segitett sem a zsidók és izmaeliták eltávolitása a közhivataloktól, sem a nemesség felkelési joga. II. Endrénél bölcsebb és erélyesebb király sem lett volna képes a törvény határozatainak életbeléptetésére. Igaz, hogy a történetben nagy kivétel az egyes elvek radikális keresztülvitele, de itt túlságos nagy a belső ellenmondás. Minthogy pedig az arany bulla nem szüntette meg az összes zavarok személyes okát: a király könnyelmüségét, sem a tárgyi okát: a pénzhiányt — a törvénynek éppen nem sikerült visszaadni az ország nyugalmát és virágzását.

Anglia egész alkotmányos története a Magna Chartának magyarázata, mondja egy hires angol tudós.[1] Némi módositással ugyanezt állithatjuk az arany bulláról Magyarországra nézve. Csakhogy mig a hatalmas szigetországban még a XIII. században terebélyes fává nő a szabadság plántája a polgárság befogadása és a parlament megalkotása által, nálunk, alig hogy megered, a legnagyobb viharokkal kell megküzdenie.

[1] Stubbs, Select Charters. 296.

VII. FEJEZET.

Szabadságlevelek az egyház és a szászok részére. Az arany bulla végrehajtása. Interdictum.

Bárhol győzte le a rendi szabadság a királyi önkényt, azokat a formákat választotta jogai biztositására, melyeket az egyház példája és régibb gyakorlata szolgáltatott.

Úgy Angliában, mint nálunk, kétségtelen, hogy az egyház is részt vett az alkotmányos küzdelemben, bár hazánkban nem az volt a vezető elem. Abban is megvan a hasonlóság, hogy a pápa mindkét országban ellene van az új megállapitásoknak. Már 1222 végén inti Honorius pápa az egri püspököt és az egresi czisztercita apátot, csillapitsák a sokaságot, hogy az ne forduljon a király, a korona és a fejedelmi személyek vagy javak ellen. »Mert a nagyszámú sokaságot nem egykönnyen lehet észszerű okkal megnyugtatni. Most pedig, úgy halljuk, Magyarország egész népe az új törvény szerint évenkint kétszer is összegyül, a királynak is jelen kell ott lennie és ez a sokaság nehezen teljesithető és igazságtalan követelésekkel szokott ott fellépni. Azt akarják, hogy azok a mágnások és nemesek, kiket gyülölnek, fosztassanak meg minden tiszttől és méltóságtól, üzessenek ki az országból, javaikat pedig oszszák fel a nép között.« Annak az országgyűlésnek, mely az arany bullát megalkotta, és annak az első nagy törvénynapnak, mely Székes-Fejérvárott 1222 augusztus 20-án megtartatott, halljuk itt épen nem rokonszenves viszhangját.[1] E levelében a királynak kel védelmére, de a későbbiben, melyet »Magyarország nemeseihez, ispánjaihoz, báróihoz és egész népéhez« intéz, már szorosan egyházi érdeket ajánl figyelmükbe. Az új törvény a dézsmaadót is megváltoztatta. Az általános zavarban, úgy látszik, legtöbben épen nem fizették, úgy hogy a pápa az Isten nevében felszólitja »a tiszteletre méltó uraságokat«, hogy adják meg az egyháznak azt, a mit apáik megadtak.[2]

Az általános zavar szükségessé tette, hogy most, midőn a király képtelen ellenállani bárminő erélyes nyomásnak, minden egyes rend ép ugy igyekezzék kiváltságait vele megerősittetni, mint a hogy az ország vitézeinek sikerült. Természetes, hogy ebben az egyház jár elől, és valószinű, hogy az az oklevél, melylyel a király a clerus szabadalmait megerősiti, még valamivel előbb kelt, mint az ország szabadságlevele.[3]

[1] 1222 deczember 15. Fejér, Codex Dipl. III/I. 390—92.

[2] 1223 márczius 30. U. o. 406—409. Hasonló tartalmu levél ment a királyhoz is.

[3] Ebben is megvan a párhuzamosság Angliával. János király még a bárók fölkelése előtt 1214 októberben külön kiváltságlevelet adott ki a papság részére, melyet aztán a M. C.-ban megerősitett.

Kiindulási pontja: »adják meg a császárnak a mi a császáré, az Istennek, mi az Istené.« Világi dolgokban a királyi, egyháziakban a papi tekintély jár elől. E szabadságban a papi rend minden tagjának van része. Világi ember nem vonhatja őket világi törvényszék elé, különben már is elvesztette ügyét. Viszont, ha a pap a fölperes, a világi törvényszék elé köteles világi ellenfelét követni. »Pilist viselő személy nem fizet sem füstpénzt, sem más adót.« És ha az adószedő azt megkövetelné, vagy meg akarna szállani nála, erőszakosan kidobhatja, mint tolvajt és zsiványt. Még jobbágynak sem szabad ezt megtenni, különben a király haragját vonja magára. »Mert valamint a papok hivatásukat és nevelésüket illetőleg különböznek a világiaktól, úgy illik az is, hogy az isteni tisztelet szabadságában fel legyenek mentve a világi teher alól.«[1]

Már az egyház sem maradhatott menten a rendi társadalom befolyásától. Ügyelnek arra, hogy e nagy kiváltságokat csak szabad, nemes származásuak élvezzék. A püspököknek megtiltja a király, hogy udvarnokai és polgárai vagy más szolgáló népei közül bárkit is felvegyenek a papi rendbe. Sőt még azokat is ki kell zárni, kiket már bevettek, ha nyerészkedés által sértik az egyházi fegyelmet.

A kiváltságot a király adja meg, báróival együtt, mely anglo-norman kifejezést akkor használnak nálunk először. A záradékban az anathémát mondja ki arra az utódjára vagy jobbágyára, ki megszegné. Ez azonban nem akadályozta meg Endrét abban, hogy ő maga azt akárhányszor meg ne szegje.

Szabadság, kiváltság után áhitozik mindenki. A nádor az árpási besenyőket védi meg ispánjuk elnyomása ellen. Privilegiumot nyernek a szatmárnémeti és valkói vendégek, a Bárczaságban megtelepedett német lovagok, kiknek szabadságait még a pápa is megerősiti. Legnevezetesebb azonban ez időből az az oklevél, melyet a király 1224-ben az Erdőelvén lakó német gyarmatosok, a szászok javára bocsát közzé.

Még II. Géza idejében történt, hogy a király meghivására nagy alsó-német csapat jött az Oltnak és Szeben pataknak akkor meglehetősen néptelen mellékére, és ott várakat és falvakat alapitott. Nagy-Szeben, eredetileg Hermann falva, volt legrégibb, fontosabb telepük. Hazájukban összeesküdtek ellenük az elemek és az emberek egyaránt. Abban az időben történt az északi tengernek az a nagy kiáradása, mely Hollandia földjének egy jó részét elnyelte és kivándorlásra kényszeritette a népességet. Tovább délre, a mai Belgiumban és a Rajna mellékén, a hűbéres uraknak zsarolása kényszeritette a régen szabad népet új haza keresésére. Brabantiak, flandriaiak már a XI. század óta nagy számban állottak a normann herczegeknek, az angol királyoknak zsoldjában. Különben is az a tájék,

[1] Ez a pont mutatja, hogy ez az oklevél régebbi az arany bullánál. A király még csak papi adómentességről tud.

úgy mint manapság is, Európa legsürübben népesitett vidékei közé tartozott. A parasztok fölkerekedtek családjukkal, minden ingó vagyonukkal, elmentek Holsteinba, az Elbán túlra, hol a németség az új gyarmatosok segitségével vett erőt a szlávságon, elmentek Angliába, eljutottak hazánkba is. Itt flandriaiaknak vagy szászoknak nevezték őket, bár most is meglevő tájszólásuk nem enged kétséget a felől, hogy a telepesek zöme a mai porosz rajnai tartománynak, Köln, Düsseldorf, Ems, vidékének volt szülöttje[1] és igy valósággal nem a szászok, hanem a frankok törzséhez tartozott. Voltak azonban köztük flandriaiak is és III. Béla idejében még csakis ezen a néven nevezték az erdélyi német községeket.[2] Szorgalmuk által a Retyezát havasainak alja csakhamar virágzó, népes tartománynyá változott, melyet az erős várak és alakosok vitézsége védtek meg a szomszéd vad kúnok ellen. Már a XII. században épült ott Kercz cziszterczita klastroma, az Olt keleti partján, közel a besenyők, székelyek és oláhok telepeihez.

Mint az erdélyi püspök, úgy törekedett valószinüleg az erdélyi vajda is arra, hogy hatóságát e jómódú telepesekre kiterjeszsze. Ha pedig a tisztviselők, a földesurak, hatósága alól nem menekülhetnek, ugyanabba a szomorú helyzetbe jutnak, melyből apáik a kivándorlás által akartak szabadulni. Ehhez járult, mint új csapás, a kamara haszna, vagyis a pénznek gyakori beváltása, továbbá a só árának drágitása.

II. Endre mindig nagy előszeretettel viseltetett a »vendégek« iránt és most, hogy a szászok küldöttei megjelentek előtte, alázatosan régi jogaikra hivatkozva, talán ajándékokkal támogatva, mint szokásos volt, kérésüket, nem tagadta meg tőlük szabadságuk megerősitését és kiterjesztését. »Mert a mint illik a királyi méltósághoz, hogy hatalmasan elnyomja a kevélyek makacsságát, úgy illik a királyi jósághoz, hogy az alázatosok elnyomásán irgalmasan segitsen.« Az erdélyi németek lábaihoz borultak és nagy panaszosan elmondták, hogy attól a szabadságtól, melylyel Géza király behivta őket, egészen elestek és nagy szegénységük miatt majd nem szolgálhatják a királyt. Ezen megindult az ő szive és nagy kegyesen megadta nekik, a miért könyörögtek.

Először is megengedi, hogy az egész nép Szászvárostól Barótig, a székelyföldön Sebes és Darócz[3] földjével együtt egy nép legyen. Egy legyen ott a biró és szünjék ott meg a szebenin kivül minden ispánság. Ily módon a magyar és székely telepesek, — mert Szászváros, mint neve mutatja,

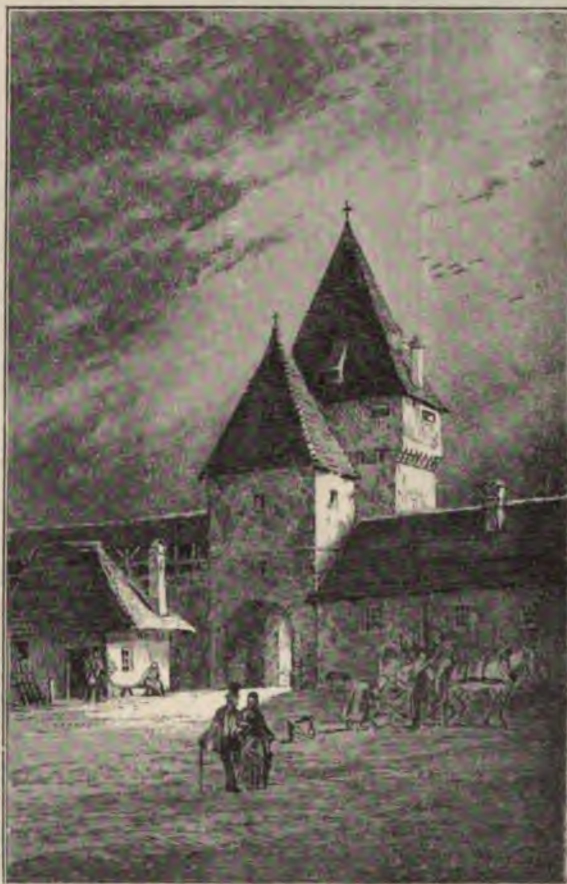
[1] Keinzel, Über die Herkunft der Siebenbürger Sachsen.

[2] Gergely pápai legátus az erdélyi püspök és a szebeni prépost közt folyó perben. Fejér, Cod. Dipl. II. 250—251. A pert III. Béla és a pápai követ Veszprémben »a mágnások jelenlétében« úgy döntötték el, hogy a szebeni prépostság csak a pusztaságban megtelepedett flandriaiakra terjed ki, a többire nem. Ezt az itéletet III. Coelestin pápa 1191-ben megerősiti, csakhogy ő már németekről (Theutonici) szól. Knauz, Mon. Strig I. 141. Világos ebből, hogy az első gyarmat körül még a XII. század folyamában több új keletkezett. Meglehet, hogy az első bevándorlók flandriaiak voltak, a későbbiek szászok és frankok.

[3] Kőhalom székben.

eredetileg magyar volt, Szászsebes pedig székely — beolvasztattak a németek községébe.[1] Ez a föld tehát nemcsak Szebent és vidékét foglalja magában, hanem Erdélynek tán egy negyedét, a hátszegi völgytől Háromszékig.

Másodszor, a szebeni ispán csak köztük lakót rendelhet biróul, és ezt a nép maga válaszsza. Harmadszor, senki se merjen köztük pénzváltás végett megjelenni, hanem ők évenkint 500 márka ezüstöt fizetnek kamara haszna gyanánt, és ez adó alul közülök csak az van felmentve, kinek e felől külön kiváltsága vagyon. Ezt a pénzt pedig abban a súlyban fizetik, melyet III. Béla király állapitott meg, t. i. $4^1/_2$ fertályt szebeni súlyban, azonfelül egy kölni denárt. Negyedszer, a királyi adószedőnek, mig köztük van, naponkint három latot fizetnek. Ha azt vesszük tekintetbe, hogy III. Béla kimutatása szerint 15,000 márkát jövedelmeznek neki az erdélyi vendégek, ezt az adót nagyon csekélynek kell tartanunk.[2]

Nagyszeben régi kapuja.
(Rajzolta Székely Árpád.)

Nem csak adóval tartoznak, hanem hadi szolgálattal is. Az országban dúló háboruba 500 katonát küldenek; ha a király külföldre vezet sereget, százat, de ha csak valamely jobbágyát küldi, csupán 50-et. Ebben a tekintetben tehát köteles-

[1] Nem áll tehát Teutsch véleménye (Gesch. der Siebenbürger Sachsen, I. 22.), hogy ők voltak Erdély déli részének első telepitői. Sok volt ott a magyar. A kerczi adománylevélben (1223.) magyar helynevek fordulnak elő: Eguerpotac, Nogbik, Árpás. Szász-Sebes eredetileg székely volt. A helynevek közt sok a szláv, mi még régebbi lakossági rétegre mutat.

[2] Már fölebb kiemeltük, hogy e nagy összegbe valószinüleg a bányajövedelem is bele van értve. De még ennek tekintetbe vételével is feltünően csekély az adó, alig 12,000 forint.

ségük nagyobb mint a magyar harczosoké, kik külföldi háboruba épen nem kötelesek követni a királyt, »ha az egy barátját segiti.«

Papjaikat szabadon választják, azokat bemutatják és az egyház iránt való minden kötelességüknek a régi szokás szerint megfelelnek.

Mindezekben a szászok kiváltsága nem különbözik más városi lakóknak, p. o. a dalmatáknak rendes szabadalmaitól. Biráskodás dolgában ellenben olyan szabadalmat nyernek, mely megbontja a birodalomnak e tekin-

A kerczi apátság temploma.

tetben addig féltékenyen megőrzött egységét. A király meghagyja ugyanis, hogy csakis ő és a szebeni ispán biráskodjék fölöttük, és hogy csak oly ügyekben lehessen őket az ő személye elé idézni, a melyeket az ő birájuk nem intézhet el. Ez megdönti a nádornak azt a jogát, hogy ő az egész ország birája.[1] Ha pénz dolgában folytatnak pert, csak határaik közül való

[1] »Si vero coram quocunque iudice remanserint, tantummodo iudicium ordinarium reddere tenentur.« Ezt Teutsch, i. h. 41. l. igy forditja: »so sollen diese nur nach ihrem Gewohnheitsrecht richten dürfen.« Mindenesetre igen is szabad értelmezése a iudicium ordinariumnak.

tanut fogadjon el a biró, minthogy teljesen kivettük őket minden (más) törvényhatóság alól. Területük zárt volta abban is kifejezésre jut, hogy a király nem ad jobbágyának falut vagy jószágot az ő földjükön, és hogy közösen egy pecsétet használhatnak.

Területüket még ki is egésziti. Nekik adja a besenyők és oláhok erdejét, hogy azt az eddigi lakosokkal együtt használják, úgy hogy ezért külön szolgálattal ne tartozzanak. Igy nyertek jogot a szászok Fogaras földjére. Az erdő és a viz használatában, mint királyi adományban, egyaránt részesülnek a szegények és gazdagok. Épen úgy kapnak apró sót is »régi szabadságuk értelmében« és pedig Szent-György napja, Szent-István napja és Szent-Márton napja körül egy-egy héten át. A királyi sótiszteknek tehát semmi keresetje náluk.

Kereskedőik — mint a dalmaták — szabadon járhatnak, kelhetnek az egész országban vám nélkül. Vásáraikon nem szednek vásárpénzt.

Ennyi joggal és adománynyal szemben aránylag csekély teher az, hogy a király, ha hadjárata hozzájuk vezeti, háromszor kötelesek megvendégelni, a vajdát pedig, ha a király parancsából jár náluk, kétszer, »egyszer jövet, egyszer menet.«

Ily módon jött létre az első, nemzetiséghez kötött területi önkormányzat a magyar királyság területén, igaz, hogy a korona teljes felsőségének elismerésével.

Talán nem tévedünk, ha a »király-föld« németjei részére nyujtott rendkivüli kedvezményeknek a szomszéd Bárczaság akkori viszonyaiban keressük magyarázatát.

Emlitettük, hogy Endre 1211-ben a német lovagrendnek adományozta ezt a földet. Kitüzi határait: a halmágyi vár gyepüjétől a gálti vár gyepüjéig,[1] onnét Miklósvár gyepüjéig,[2] aztán az Olton felfelé a prásmári patak beömléseig, aztán fölfelé e patak eredetéig és a Tömös és Barcza vize eredetéig, a mint a havas hegyek körülveszik az egész Barczának nevezett földet, és vissza Halmágyig.«[3] E területet pusztának és lakatlannak irja le az oklevél. A király örök birtokba adja a lovagoknak a lelke üdveért. Ha ott aranyat vagy ezüstöt találnak, a fiscust illető részen kivül a többi az övék marad. Szabad vásárt nyithatnak, adót, füstpénzt nem fizetnek, maguk választják birájukat és azon fölül csak a királynak biráskodása alatt állanak. A kúnok ellen favárakat és favárosokat épithetnek. A rend kitünő nagymestere, Salza Hermann alatt azonnal hozzá is fogtak a föld betelepitéséhez és a kunok elleni hadakozáshoz. Már 1212-ben új kiváltságot nyernek a kamara haszna adójának könnyitése által, és új birtokot, Nyént (Kreuzburg) eredeti határain túl.[4] Valamivel később nekik ado-

[1] Mindkettő Kőhalom székben.
[2] Háromszékben.
[3] Fejér, Codex Dipl. III/I. 106. 107.
[4] U. o. 116—118. Nyén a régi Felső-Fejér megyében van.

mányozza az erdélyi püspök a papi tizedet, de úgy, hogy a köztük lakó magyarok és székelyek neki fizessék.[1] Úgy látszik, hogy a rend szerencsésen hadakozott a kúnok ellen, mert a király egészen a Dunáig terjesztette birtokát, vagyis a mai Havasalföld egy részét is reá ruházta. A nagymester már egészen souverainnek tartotta magát, pénzt vert, kővárakat épitett, kiváltságos levele ellenére.

Bármily gyönge és könnyelmű volt Endre, királyi felségének ily világos megsértését el nem nézhette. Gertrud ideje már elmult: az urak és nemesek nem türhették az ország ily megcsonkitását. A király egyenesen visszavonta adományát. De haragja nem tartott soká. Mihelyt a nagymester megigérte a régi feltételek teljesitését, nemcsak hogy visszaadta neki a Bárczaságot, hanem még új adománynyal kedveskedett. Hat hajót engedett neki az Olton, ugyanannyit a Maroson, hogy azokon a (viz)aknai sót szabadon elvihessék.[2] Az ügyes nagymester azonnal megerősittette e kiváltságokat Honorius pápával, ki azon fölül még egyházi tekintetben is teljesen önállóvá tette a rend birtokát, elválasztva azt az erdélyi püspökségtől.[3]

Most már még csak egy lépést kellett tenni a teljes elszakadáshoz. Az arany bulla következtében támadt zavarok arra bátoritották Hermannt, hogy ezt is megtegye. Mintha nem is volna magyar királyság a világon, földjét felajánlja Szent-Péternek birtokúl és a pápai felsőség elismeréseül évenkint két arany márka fizetésére kötelezi magát.[4] Ezt a magyar urak nem nézhették tétlenűl. A király 1225 elején erős lovassággal betört a Bárczaságba, elfoglalta a lovagoknak egy erős várát, és kiüzte őket birtokából. A pápa közben járt, hisz a kereszténység új ültetése forgott a koczkán. Intette a királyt, ne hajtson a rosszat akarókra, dicsérte, minő nagylelkü, gazdag és adakozó, kérte, maradjon meg annak. Viszont a lovagokat sem kimélte. Szemökre vetette, hogy úgy bánnak a királylyal, mint »a keblen melengetett kigyó«.[5] Jóakarata nem vezetett eredményhez.

Annyira még sem volt Magyarország, hogy területén idegen, ellenséges államhatalmat engedjen alakulni. A lovagok fenyegetődztek, hogy inkább meghalnak, semhogy bármit visszaadjanak a királynak, de utoljára 1226-ban mégis mindenestől kimentek az országból. Más megoldása e kérdésnek nem volt. Hermann csakhamar új szinhelyet talált, hol rendjének hatalmát megalapithatta: Poroszországban. Európának egyik legfontosabb államalkotása vette ezzel kezdetét. De az a mód, melyen ez végbement, és különösen ez alapitás következései az adományozó Lengyel-

[1] Fejér, Codex Dipl. III/I. 146–147.
[2] 1222-ben. U. o. 370–374.
[3] U. o. 420–425.
[4] 1224 april 30. U. o. 461.
[5] 1225 szeptember 1. »Tanquam ignis in sinu, mus in pera et serpens in gremio.« . m. III/II. 24–55.

Földvár (Marienburg) Erdélyben.
(Rajzolta Székely Árpád.)

országra nézve, bizonyitják, minő bölcs és előrelátó volt a magyar nemzet, midőn a rend függetlenségi törekvésének, mindjárt kezdetben, teljes erővel útját állotta. A régibb szász telepesek húztak leginkább hasznot az egész viszályból. A király nagy jogokat ad nekik, hogy elválaszsza őket a lovagoktól, és azoknak földje, mely most a korona birtoka, már lakosságának rokon voltánál fogva is, csakhamar kiegészitette területöket és növelte annak fontosságát.

Erdélynek megvolt tehát három történeti nemzetisége: a magyar, a székely, és a szász. Az országnak is volt állandó lakossága; egyes apátságok, mint a garam-szent-benedeki, dömösi, már nagy jószágokat birtak ott, de a nemesség és a birtokos osztály nem voltak és nem is lehettek ott oly régiek és annyira megizmosodottak, mint az anyaországban. Még nem esett távol az az idő, a midőn a dömösi prépostság erdő-elvi emberei évenkint »husz nyestbőrt, 100 szíjat, egy medvebőrt és egy bölény szarvat« voltak kötelesek beszolgáltatni.[1] A vadászat mellett a bányászat, különösen a só kiaknázása volt itt a legfontosabb ősrégi foglalkozás. Torda vára vidékén, »azon a helyen, melyet magyarul Aranyosnak, latinul Aureus-nak neveznek«, a sóból eredő királyi jövedelemnek felét állitólag még I. Géza király adományozta a garam-szent-benedeki apátságnak.[2] Virágzott már a nemes érczek bányászata is. Rudana, Rodna, az északkeleti havasok alján, gazdag és népes telep volt, hol német gyarmatosok tárták fel a bérczek kincseit. A kún, megoszolva, gyakran legyőzve, már nem volt félelmes ellenség és a székelység mind jobban megszállotta a Hargita és a keleti hegyek közti völgyeket és fennsikokat, bár azok északi része, Csik és Gyergyó székek aránylag még néptelenek lehettek.

Mindeddig sehol sem találkoztunk e haza földjén az oláhok nevével. Először Endrének 1222-ben a német lovagok javára kiadott oklevele emliti a »blacusok földjét«,[3] másodszor a szászok 1224-iki szabadságlevele. Fogaras földjén jelennek meg tehát először nagyobb számban. Már ez a tény is mutatja, hogy ottlétük nehezen függ össze a régi román telepitéssel, különben Hátszeg, Gyula-Fejérvár vagy Kolozsvár vidékén kellene feltünniök. Hogy épen az Olt mellékén találjuk őket, arra felé, hol a folyó kilép az országból, azt teszi valószinüvé, hogy annak irányában jöttek fölfelé, a kúnok havaselvi földjéről. Az ujabb kutatások után alig lehet kétség a felől, hogy az oláh nemzetiség a Balkán félszigeten alakult meg, nem a Dunától északra. Onnét, délfelől a besenyők és kunok rabló hadjáratai mind több román nyelvü embert hoztak az Al-Duna északi mellékének alföldjére és hegységeibe. Midőn a fölöttük uralkodó barbár hatalom megdőlt, ők megmaradtak, mint a szlávok az avarok után. Déli hazájokban

[1] 1138-iki alapitó oklevél.

[2] 1075-iki oklevél, melyet azonban II. Endre 1217-iki átiratában birunk. II. István 1124-iki oklevele, mint Fejérpataky kimutatta, kétségtelenül hamisitott.

[3] »Terra Blacorum.«

kiválóan hegyi pásztorok voltak; nem csoda, ha új lakóhelyükön is inkább ezt a foglalkozást űzték, mint a földművelést. Történetileg ez, és nem más volt az oláh lakosság eredete a magyar birodalom területén.[1]

VII. FEJEZET.

Béla mint ifjabb király. Az aranybulla megujitása. Interdictum. Beregi egyezség.

Az ország keletének előtérbe lépése összefügg némileg azon ténynyel, hogy a trónörökös részére ez a vidék szakittatott ki, úgy mint Endre korától Kálmánig szokásban volt.

Béla csakhamar az arany bulla kiadása után ujra meghasonlott atyjával, ki minden módon el akarta őt választani nejétől. A fiú atyja elől az osztrák herczeghez menekült. Honorius pápa itt is közben járt. A herczegnek védelmébe ajánlotta vendégét; Béla házassága felbontásába nem egyezett; de viszont rosszalta azt, hogy Béla háborut viseljen atyja ellen és zavarja az ország nyugalmát. Nemsokára helyreállott a béke. Béla Tótországot kormányozta, mint atyja Imre korában. Onnét már 1226-ban Erdélybe ment át. Helyébe öcscse, Kálmán lépett, ki megtartotta a galicziai király czimét.

Béla azonnal méltó teret talált működésére. Nagy erélylyel és következetességgel folytatta a pereket a várföldek visszavétele érdekében, az arany bulla értelmében. Nem kisebb igyekezettel, de nagyobb szerencsével fáradott a pogány kunok megtéritésén. Kivüle különösen az új esztergomi érsek, a lüttichi származású Róbert buzgólkodott e vad nép megtéritésében. Az ige hirdetői Szent-Domokos akkor tájban keletkezett rendjének szerzetesei, a »prédikáló« barátok voltak. Köztük való volt az első kún püspök, Teodorik. (1228.) A kúnok egy fejedelme is megtért 15,000 emberével együtt. Teljes biztositást nyertek a felől, hogy a keresztény vallás elfogadása nem ejt csorbát függetlenségükön, hanem azért a magyar

[1] Nem lehetetlen, hogy a római telepek egyes nyomai megmaradtak Aurelianus császár után is. Népek, különösen már megtelepedtek, nem szoktak egyhamar mindenestől elpusztulni, és ép a román elem mindig megmutatta szivósságát. Csak az a lényeges, hogy e földön sem a honfoglalás előtt, még kevésbbé azután, nem birhattak e töredékek politikai léttel. Legalább a történelem nem tud erről semmit. Az, hogy Béla király jegyzője a honfoglalás idejében oláh fejedelemseget emlit Erdélyben, egyik legfontosabb érv a mellett, hogy ő csak IV. Bélának korában élhetett. Mert az oláhság csak akkor kezd nagyobb tömegben fellépni Erdély területén, és az iró ebben is, mint egyébben, saját korának képét vitte át Árpád korára. Ezt szépen kiemelte Robert Roesler, Romänische Studien czimü művében. Ha oláhok laktak volna Erdélyben a magyar és német telepedés előtt, legalább a helynevek tartották volna fenn emléküket. De azok még az oláhlakta vidéken is nagyrészt szlávok. Az ős lakosság tehát az volt, nem oláh.

uralom előrehaladása nem volt feltartóztatható.[1] A későbbi Kis-Oláhország, vagyis a Vaskaputól az Oltig terülő vidék, akkor vált, mint külön bánság, vagyis végvidék, Szörény neve alatt, magyar birtokká. Béla egész Viddinig (Bodon) hatolt előre, melynek falai alatt a székelyek derekasan viaskodtak a bolgárokkal.

Kár, hogy e nagy jövőre jogositó vállalattól ismét a szerencsétlen halicsi ügyek felé forditotta Endre az ország erejét. Most harmadik fiának, Endrének akarta e tartományt megszerezni. Ennek apósa, Msztiszláv, köteles lett volna átadni Halicsot, de nem tette, Ezért magyar sereg ment oda, de vereséget szenvedett. Msztiszláv mindazáltal beiktatta vejét. Hanem az ő halála után a régi halicsi herczegnek fia, Daniló, kihez a nép nagyon ragaszkodott, kiüzte a magyarokat. Most Béla sietett át a Kárpátokon, hogy visszahelyezze öcscsét. Ostromolta Halicsot, de hiába, aztán Volinyiába tört, majd visszatért az ostrom folytatásához. Hanem az időjárás, a folytonos eső, mely járhatatlanokká tette az utakat, még az ő kemény elhatározását is megdöntötte. Csatavesztés nélkül, de elfáradt, megtizedelt sereggel volt kénytelen haza térni. Halics egy ideig ismét Danilóé maradt.[2]

Béla ifjabb király pecsétje.

Itthon a királyi birtok visszavétele javában folyt. Ebben az egy pontban teljes megegyezés volt az öregebb és az ifjabb király közt, bár mindegyiknek, lelkülete szerint, más volt a főindoka. Endre a birtokban a pompának, fényüzésnek, a mint ő nevezte: a királyi méltóságnak, látta nélkülözhetetlen eszközét; fia szigoruan, kérlelhetetlenül, néha kegyetlenül járt el, mert arra gondolt, mennyire lealázta atyja azt a királyi hatalmat, melyet ősei oly nagy fényben hagytak reá, és melyet ő teljes tündöklésében akart visszaállitani. Azonkivül szenvedélyes, erőszakos természete a visszafoglalásban,

[1] A kún téritésre nézve főforrás a trois fontainesi Alberich krónikája. Ez a franczia cziszterczita valószinüleg földije, az esztergomi érsek révén kapta magyarországi tudósitásait. Mon. Germ. XXIII. 920.

[2] Pauler, id. m. 135—137.

a büntetésben anyjának megboszulására is gondolt. Igazi Hamlet volt. Látnia kellett, mint feledi el atyja, második házasságában, Gertrudot, az ő anyját; el kellett türnie, hogy azok, kikről mindenki tudta, hogy a királyné gyilkosai, tovább is éljenek hatalomban, dicsőségben, élvezve a király kegyét, a legmagasabb méltóságok birtokában. Mihelyt hatalomra jutott, féket ereszthetett régóta elfojtott indulatának. Bánk bán birtokait elkobozták, ép ugy Simonét is, mert gonoszul, elvetemedve, tetőtől talpig fegyverben »a királyi korona gyalázatára és kisebbitésére összeesküdt ravasz és vérengző czinkosaival és részes volt a boldog emlékezetű Gertrud királyné halálában.« [1]

Pápa a XIII. században.
(A chartresi székesegyházban.)

A vérboszunak ez a kötelessége nagyon ferde helyzetbe szoritotta Bélát. Igazán elemében akkor lehetett, midőn atyjának régi kegyenczei, az ország vagyonának elprédálói fölött látott törvényt. Különösen a Hunt-Pázmánok vesztettek sokat a törvényes itélettel, de a Csákokat sem kimélte: megfosztotta őket csanádi, temesi, aradi és fejérmegyei birtokaik nagy részétől.[2] Ezek, hogy úgy mondjuk, a régi udvar, különben is régi ellenségei voltak. Bánknak és társainak üldözésével az uri osztálynak épen nemzetibb részét zuditotta maga ellen. Nem is volt sok személyes hive — csak Buzádról, Pozsony grófjáról, a német Haholt nemzetségéből, ki őt elkisérte volt Ausztriába — történik e tekintetben névszerint emlités.[3] Ez az egész életén végig vonuló ellentét tette őt annyira elszigeteltté, hogy sokan épen e confiscatiókban, különösen pedig az anyja gyilkosait érő boszujában, látták az őt és az országot érő borzasztó catastrophának legfőbb okát.[4] Egyelőre azonban rendithetetlenül folytatta művét. Atyja, ki az aprólékos, részletes munkától különben is irtózott, reá bizta az egész országban »a földek, továbbá az örökségek pereinek elintézését«.[5] Az eljárás abban állott, hogy az ifjabb király bekövetelte a birtokot adományozó okleveleket, kikérte öcscsének, Kálmánnak, és az országnagyoknak tanácsát, meghozta itéletét, melyet aztán atyja megerősitett.

Világos, hogy a hatalomnak és a hatalom élvezésének ilyetén megosztása megfelelt mind a két király óhajtásának. Endre, ha kedve tartotta, ujra adományozott. Igy p. o. hive Dénes, a Tomaj nemzetségből, ki őt a

[1] Pauler, id. m. II. 130. l.
[2] Endre oklevele 1230-ból. Fejér, Codex Dipl. III./II. 204—206. l.
[3] Honorius pápa levele, 1224 február 22-én. Fejér, id. m. III./I. 430—431.
[4] Mon. Germ. Scr. IX. 640. Contin. Sancrucensis secunda.
[5] Endre fölebb emlitett oklevele 1230-ból.

szentföldre kisérte és tizenöt éven át maradt meg tárnokmesterének, a lefoglalt jószágok nagy részét, különösen az erdélyi részen, kapta meg örök birtoknak.[1] Még azt is megtette, hogy a Hunt-Pázmánoknak visszaadta a tőlük Béla itélete alapján visszavett földeket.[2] Nincs semmi okunk azt hinni, hogy bármikép lemondott volna életének eddigi módjáról, költekezéseiről, sőt e korbeli okleveleiben emlegeti leginkább a határtalan bőkezüséget, mint kiválóan királyi tulajdont. Béla pedig a visszafoglalások szaporodása által minden nap közeledett czéljához. »Dicsőség az urnak a magasban és béke a jóakaratú embereknek, mert kisütött a napja a magyarok megváltásának, a királyi hatalom visszaállitásának, a korona szabadsága visszaidézésének.«[3] Hanem voltakép eddig csak azt valósitották meg az arany bullából, mi a királyi hatalmat mozditotta elő, mig az ország lakosai kevés hasznát látták annak a törvénynek, melyhez oly nagy reményeket kötöttek. Két, sőt három udvartartás volt egy helyett; a halicsi háború ritkán szünetelt; a szállásadásban, adóban és más szolgálatokban nem igen állhatott be könnyebbülés. Ennek az volt a következése, hogy a királyi jövedelmek és monopoliumok eddigi kezelői, az izmaeliták és a zsidók, ezentúl sem voltak nélkülözhetők.

Különösen az egyházat bántotta ez az állapot. Már nem a számitó, töprenkedő, szelidségre, engedékenységre hajló Honorius a pápa, hanem 1227 óta IX. Gergely, mint névre, úgy hatalomra és szenvedélyre is a nagy Hildebrandra emlékeztető, ki vad energiájával, hajthatatlan makacsságával és folytonos követeléseivel és fenyegetéseivel réme lett Európa összes fejedelmeinek. Nála a pápaság erkölcsi és szellemi tartalma egészen háttérbe szorul a hatalmi kérdésekhez képest. Már Honorius kijelentette, hogy van oka az excommunicatióra, mert Magyarországon a kánonok ellenére zsidók és pogányok hatalmaskodnak keresztények felett, a mit pedig a királynak törvénye is tilt.[4] Midőn most Gergely, az esztergomi érsek és mások által, arról értesül, hogy még mindig nem javultak a viszonyok, szörnyű haragra lobban. »A fájdalom tőre járt át szivünkön, midőn hallottuk, hogy Magyarországon olyanok történnek, melyek miatt elvész a hit, lábbal lesz taposva az egyház szabadsága és megcsorbul a királyi tekintély, ha az apostoli szék nem siet az orvoslással.« Szerecsenek és zsidók uralkodnak ott a keresztényeken, és sok keresztény, leroskadva az elviselhetetlen teher alatt, látva, hogy a szerecsenek jólétnek és nagyobb szabadságnak örvendenek, hozzájok csatlakoznak és fölveszik hitöket. Keresztények házasságra lépnek szerecsen nőkkel és viszont.[5] A szerecse-

[1] Ez a mostani Bánffy-birtok nagy része Görgénytől északra.

[2] Fejér, Codex Dipl. III./II. 230—231

[3] U. ott, 253. Ebben »haszontalanoknak és fölöslegeseknek« nevezi azokat az adományokat, »melyeket helytelenül örökbirtokoknak neveznek.«

[4] A kalocsai érseknek. 1225 augusztus 22. U. ott, 48—50.

[5] Ezt különben Kálmán törvénye egyenesen előirta.

Endre és Gertrud arczképei.

(Hermann thüringi tartomány gróf psalteriumából.)

nek keresztény rabszolgákat vásárolnak, kényszeritik őket, hogy álljanak hozzájok, s nem engedik, hogy gyermekeiket megkereszteljék. A szegény keresztényen pedig annyi a teher és az adó, hogy kénytelen nekik eladni gyermekeit és igy lesz a szabadból szolga, a keresztényből szerecsen. Sokan közülök hazug módon azt szinlelik, mintha keresztények volnának, keresztény nőkkel házasodnak össze, kiket aztán hitökre kényszeritenek. Összevásárolják a most megtérőben levő kúnokat, és azokat vagy hitökre szoritják, vagy eltéritik a kereszteléstől. És ámbár a toledói zsinat előrelátóan megállapitotta, hogy zsidókat nem szabad közhivatalba tenni, mégis abban a birodalomban gyakran tesznek meg zsidókat és szerecseneket tisztviselőkké, kik aztán kárositják az egyházat és ellenségei a kereszténységnek.

De nemcsak a zsidók és szerecsenek sértik az egyház szabadságát. Nemcsak az egyház népei, hanem magok a papok és egyházaik is súlyos adó alá vettetnek. Régi javadalmaik elvétetnek. Azok a roppant adományok, melyekkel a király ujabban néhány nemesét elhalmozta, szintén bántók az egyházra nézve. Bár a házassági perek egyházi szék elé tartoznak, ott mégis világiak itélnek azokban, úgy hogy világi biró választja el a házasfeleket. Ha ez meg nem szünik, kötelessége az érseknek egyházi szigorú büntetéseket alkalmazni.[1]

Róbert érsek valóban egyházi ember volt, emberi tekintetekre nem hajló, különben is, mint idegen, távol állott a birodalomnak és az udvarnak pártoskodásától. Tudta, minő nagy a vallás hatalma az emberek felett, sőt némileg talán túl is becsülte azt, épen mert nem ismerte a hazai viszonyokat. Állásának és egyéniségének egész tekintélyét latba vetette a királynál. Nem volt államférfiú, különben nem oklevelet kér, mit Endre ép oly könnyen adott, mint megszegett, hanem maga veszi kezébe az igazgatást, mint azt Langton István Angliában megtette. Igy megelégedett az arany bullának megujitásával, illetőleg az egyház érdekében való módositásával.[2]

Az új bullának bevezetése annyiban különbözik a régitől, hogy már nemcsak a nemeseknek Szent-István által megadott szabadságáról szól,- hanem a jobbágyokéról és más szolgákéról is. A törvénynapon az elnyomottak szabadon mondhassák el panaszaikat. Már nemcsak a király és a nádor kötelesek azokat meghallgatni, hanem a főpapok is »a netán megsértett szabadság megerősitésére.« (2.) Sőt a király még a nádort is elbocsátja, ha rosszúl viszi a király és a birodalom ügyeit, és mást nevez ki helyébe. (3.) Ha valaki a király által, fiai által, vagy bárki által az aranybulla ideje óta törvényes itélet nélkül megfosztatott birtokától, teljes kárpótlást nyer. A király nem szed semmiféle nemzetü és osztályú embertől

[1] 1231 márczius 3. Fejér, Codex Dipl. III./II. 241—244.

[2] Kiadta Kovachich, Vestigia Comitiorum. 98—122.

adót, csak azoktól, kik azzal a kincstárnak tartoznak. Ha lovászai, solymárai, peczérei és szekerészei vagy ő maga megszállanak valahol, fizessenek meg érte. Az udvaroknak, — mert több is volt — a főpapoknak, főuraknak és nemeseknek megszállása roppant kárt okoz a birodalomban. Kell tehát, hogy mindent, mit konyhájokra adnak, de a gabonát és a bort is kellő áron megfizessék. Ha perre kerül a dolog vendég és gazda közt, elég ha három falubeli esküszik, és a vendég teljes kárpótlásra itéltetik a királyi biróság vagy a földesur által. Ha valaki mégis megtagadja az igazságszolgáltatást, azt a megyés püspök átkozza ki. (6—10.) Ezek a változások mutatják, milyen új bajok merültek fel az aranybullának nagyon is szük szavú intézkedései miatt.

Miben sem változtak az örökösödésről és a megyei biróságokról szóló czikkelyek. A két király közti viszonyról szólók egészen elmaradtak. A hadi kötelességről szóló megállapitások ellenben lényegesen bővebbek és világosabbak. Külföldi hadjáratra a nemesek nem kötelesek követni a királyt, hanem igenis az ispánok, zsoldosok, várjobbágyok, azok, kik tisztük után erre kötelezve vannak, végre azok, kiknek nagy birtokokat adott a király. (15.) Azelőtt csak az ispánok voltak erre kötelezve, most mindenki, a ki a királyhoz közelebbi szolgálati viszonyhan állott. Azelőtt csak a magas tisztviselők rendelkeztek külön csapatokkal; most, az adományozások által, ezek mellé új aristocratia emelkedett. Minthogy ez szintén a királynak köszönte rangját, illő volt, hogy kiváló ragaszkodását a háboruban is kimutassa. Ezekhez a főuri elemekhez járul a várjobbágyság, vagyis a nemzetnek kiválóan harczos része, mintegy állandó katonasága. Külön ugyan nincs megmondva, de világos, hogy a hóditó háború, a király magánvállalata, az ő költségén viseltetett, és még azok is, kik kötelesek voltak benne részt venni, hópénzt kaptak annak idejére. A hon védelmének kötelessége, melyről a 16. pont szól, most is általános, de a régi szövegezés kiegészittetik azon czélszerü meghatározással, hogy az országból kiüzött ellenséget valamennyien üldözni tartoznak az ország határain túl is, »boszuállás végett.«

A háboruskodás és honvédelem nemcsak harczosokat követelt, hanem munkásokat is. A robot nem volt kisebb teher a népre nézve, mint a szállásadás és az adó. Erről is intézkedik a törvény. »Gyepük vágására, árkok ásására, keritések készitésére, vagy bárminő királyi épitésre vagy mühelyben való dolgozásra nem fogjuk kényszeriteni a nemesek és az egyházak népeit.« (28.) A közmunkára tehát csak a király szolgáló népei voltak felhasználhatók.

Néhány pont világosabbá teszi az adószedés módját. »A huszadrészen felül, mely régi időtől fogva megilleti a királyt, más dézsmát nem követelünk, mert az sanyargatja a népet.« (29.) Ez a régi terményadónak fentartása, melyre az egyház is kötelezve volt. Ugy látszik, ez lép az arany bulla 21. pontja helyébe, mely szintén a servitiumot, a királyi dézsmát

szabályozta. — »A nyestadónál minden nyest fejében 4 fontot[1] fizessenek. Ennek harmadrésze a földesuré, kétharmada a fejedelemé.«[2]

A büntető törvényeket némileg enyhiti. »A tolvajok és rablók nejeit és gyermekeit apáik vétkeért nem szabad eladni.« (25.) Szent-Lászlónak szigorú törvénye, melyet Kálmán csak kevésben enyhitett, és melyet, mint a váradi regestrum bizonyitja, ez ideig alkalmaztak, csak ez által töröltetett el. Ha valakit törvényesen elitéltek, annak jószágait lefoglalhatja, vagy, ha úgy akarja, eladományozhatja a király, de falvait, tanyáit felégetnie nem szabad. (35.) A föld népe ne szenvedjen ura büneért; a király haragja miatt ne valljon kárt az ország.

Pontosabban meghatározza az idegen jövevényekkel szemben követendő eljárást. Csak úgy lehet nekik tisztségeket adni, ha az ország lakóivá lesznek. »Mert az ilyenek viszik ki az ország gazdagságát.« (23.) Talán Bertholdra gondoltak, ki 1218 óta mint aquilejai patriarcha élte világát. Feltünő e czikkelyben az ország tanácsának mellőzése.

Részletesek és czélszerüek a törvénykezésre vonatkozó meghatározások. A nádornak és helyettesének kötelességök, hogy itéletökben szem előtt tartsák ezt a törvényt. (19.) A hamis poroszlókkal üzött visszaélések meggátlására fontosabb ügyekben a püspökök és káptalanok, csekélyebbekben a klastromok és monostorok szolgáljanak bizonyitványokkal. (21.) Igy váltak káptalanok, konventek törvényesen hiteles helyekké. »A poroszlót senki se tartsa éveken át magánál; csak addig, mig az ügy, melyre hozzá rendelték, el nincs intézve.« (22.) Vagyis a poroszlót, mint a hatóság közegét, senki ne használhassa fel magánczéljai elérésére. A nádor ujra az egész ország főbirájának neveztetik, de hatósága alól az egyházi személyek és a szentszék elé tartozó ügyek, különösen házassági perek és hitbér fölött folyó perek egyenesen kivétetnek. (17.) Ebben a törvény teljes elégtételt ad a pápának.[3]

Már az eddigiekből is látható, hogy e változtatások mennyire kedvezők voltak a papságra nézve. Ez a rend ki van véve a világi biróság alól, hanem azért a törvénynapokon ott szerepel a király oldalán. A nádor, kire az eredeti törvény a végrehajtást bizta, felelősségre vonható: ők világi szék előtt nem. Nevezetes, hogy a kormány felelőssége a nádor személyében itt iktattatik először törvénybe:

Természetes, hogy a régi törvénynek az izmaelitákra és zsidókra vonatkozó pontja ujra megerősittetik. Hanem még ennél is többet ért el a klérus. Az 1222-iki törvénynek biztositéka a nemesség felkelési joga. Kilencz év tapasztalata bizonyitotta, hogy ez a garantia nem vált be. A törvény nem volt végrehajtva; az ország helyzete nem javult. Nem is lehetett másként. Egy szervezetlen osztályt, minő a magyar nemesség még akkor volt,

[1] A későbbi garas.

[2] Kovachich e czikkely magyarázatára felhasználja Bélának egy 1224-iki oklevelét (Fejer, III./I. 468), mely a nyestadó felől szintén ily módon rendelkezik.

[3] Az itt nem érintett czikkelyek megegyeznek az 1222-iki törvénynyel.

nem lehetett a rend és törvény legfőbb őrévé tenni. Hiszen a Magna Charta értéke épen abban áll, hogy a teljesen szervezett, confoederált uri osztályt ruházta fel a fegyveres ellenállás jogával. Nálunk még csak az egyházi rend volt szervezve, és ereje annál imponálóbb volt, mert az egész kereszténységet, első sorban a pápaságot birta tartalékul. Az arany bullának második kiadása mellőzi a világiak rendetlen, vérengző felkelését, mint törvényes alapot, és a főpapok erkölcsi hatalmát teszi a királyi hatalomnak ellenőrévé.

»Hogy mindezek a mi és utódaink idejében szilárdan és sértetlenül fennmaradjanak, mi és fiaink arra esküt tettünk és megerősitettük pecsétünkkel.

Önként beleegyezünk abba, hogy azon esetben, ha mi, fiaink vagy utódaink ezt az általunk megadott szabadságot meg akarnók szegni, álljon az esztergomi érseknek hatalmában, előzetes törvényes megintés után, minket vagy őket a kiátkozás bilincsével megkötözni.«

A magyar király, a szent királyok utóda kitaszittatik az egyház kötelékéből, ha a nemzet szabadsága ellen vét! Lehet-e az egyháznak kezébe nagyobb, áldásosabb hatalmat adni ennél?

Most, hogy pontosan ki volt jelölve az ellenőrző hatóság, nemsokára ki kellett derülni : kiállja-e az egész intézkedés a próbát. Endre, a mint némileg nyugalmat szerzett, megint csak elment Halicsba, Ladomérba, most az egyszer győzelmesen. Fiát Endrét oda helyezte fejedelemnek, aztán visszatért. Adományozott tovább, ismét régi embereivel vette magát körül. Az ország sérelmeit nem orvosolta; — azt tőle ki várta volna? — de könnyelmüsége, elbizakodottsága akkora volt, hogy még az érseknek, az egyháznak óhajtásait sem teljesitette.

Róbert érsek nem nézte sem az ország állapotát, sem a király egyéniségét, még kevésbbé, hogy mindkettő egyaránt lehetetlenné teszi úgy a régi, mint az új törvény gyors végrehajtását. Ő csak azt látta, hogy bekövetkezett az idő, a midőn a reá bizott fegyelmi hatalommal élnie lehet. Intett, dorgált, mint elő volt irva, és minthogy ez nem használt, már a következő év elején (1232 február) a legszigorubb egyházi büntetést alkalmazta. Interdictum alá helyezte a királyt és az egész országot.

Eljárásának okairól és körülményeiről a szigorú biró ezekben számol be:

»Tudja meg kedveltséged,« irja a veszprémi püspöknek, »hogy a pápa, urunkat Endre királyt is felszólitotta, hogy javitson az általa elősorolt [1] bajokon. A király maga köré gyüjtve fiait, a püspökök és más jobbágyai nagyobb részét, törvényt adott ki némely czikkely megtartásáról, és megigérte, hogy azokat ő maga szentül megtartja.« Az is benne volt, hogy zsidót vagy izmaelitát nem állitanak a kamara élére, nem tesznek közhivatalba. Hanem ezt a törvényt semmibe sem vették, a tévelygés

[1] 1231 márczius 3-án kelt, fönnebb idézett levelében.

nagyobb, mint az előtt volt. Mert a szerecsenek most is tisztviselői a kamarának és közhivataloknak, sőt helyzetük jobb, mint azelőtt volt. Mert voltak közöttük eddig szolgáló népek is, kik a királyné asszonynak évi adóval tartoztak, most pedig ez alól felszabadulva, hópénzt kapnak. Még keresztények is a szerecsen hitre állottak, mert látták, hogy azoknak jobb a sorsuk, mint a szegény keresztényeknek, és ez által sok ezer lélek veszett el a tartományban. Az egyházak, monostorok, árvák, özvegyek állapota napról napra rosszabbá válik, mert sok birtok és jövedelem, melyet az egyházak és klastromok királyi kiváltság által birtak, a szerecsenek gonoszsága, a király és tanácosainak rosszakarata miatt elvétetett tőlük.

»Mi tehát, hogy ne lássék úgy, mintha ily szörnyű igaztalanságot elnéznénk, minthogy a király úr gyakori intésünkre sem akarta e kihágásokat megszüntetni, végrehajtva az apostoli meghagyást, Magyarország egész birodalmát interdictum alá vetettük. Megtiltjuk, hogy bárki, akár az esztergomi, akár a kalocsai megyében, akár a király úrnak vagy fiainak udvarában isteni tiszteletet tartson. Minthogy pedig a királyi felség iránt tisztelettel viseltetünk, őt személyesen nem itéltük el, mert várjuk javulását. Hanem tanácsosait, kiknek tanácsa visszatartja a kihágások megszüntetésétől, és kiknek reábeszélésére emelte a szerecseneket a polczra, kiátkozzuk. Dénes nádorispánt [1] pedig nemcsak azért, hanem sok más okból is.«

Nézzük a nádornak bünlajstromát. Sok egyházi embert kifosztott, másokat testileg bántalmaztatott. János mestert, a pozsonyi prépostot felpofoztatta, és sem a megbántottat, sem egyházát nem követte meg. A szerecseneket és álkeresztényeket oltalmába fogadja, sőt még jószágain is magánál tartja. Minden esetre tehát, legalább az egyház szempontjából, reá szolgált nemcsak a kiátkozásra, hanem arra is, hogy a király őt a törvény értelmében méltóságától megfoszsza.

Ugyancsak azon szigorú itélet sujtja Sámuelt, a kamarának előbbi ispánját. Ez eretnekség gyanujában állott; midőn azt reábizonyitották, tisztulására felvette a keresztet, megfogadta, hogy bizonyos határnapra elmegy tul a tengerre, hanem azért nem ment. Itthon meg a szerecseneket és a hozzá hasonló álkeresztényeket pártfogolja és oltalmazza.

Valamivel enyhébb a Miklós tárnokmester ellen hozott itélet. Ez a jobbágy még csak rövid ideje állott a kamara élén — még 1231-ben is Dénesnek, a király régi kipróbált emberének, kellett a királyi financiák danaida-hordaját töltögetnie. »Minthogy ő a királynak az a tanácsosa, kinek tanácsa szerint kezeltetnek a királynak és a kamarának minden ügyei, halasztást engedünk neki a jövő nagy csütörtökig.[2] Ezen idő alatt igyekezzék, ha valamit helytelenül tett, azt kijavitani, külömben névszerint kiátkoztatik, és mindenkinek kerülni kell őt.«

[1] Dénes Opud fia volt.

[2] Az interdictum hamvazó szerda előtt bocsáttatott ki, tehát az 1232. szökő évben február 25-én. Nagy csütörtök napja ápril 8-ára esett.

Azon főurak után, kiknek legnagyobb részt tulajdonitottak az eddigi rendszer fenntartásában, következik a botrány igazi okainak, az izmaeliták-nak megfenyitése.

»Megtiltjuk, hogy keresztény ember akár kereskedésben, akár szerződésben, akár bármi módon érintkezzék szerecsennel, mindaddig, mig az összes szerecsenek el nem bocsátják mind a kereszteltеket, keresztelkedni akarókat, vagy kereszteltek fiait, akár magyarok, akár bolgárok vagy kúnok, vagy bármely más nemzetüek, kik most mint szolgák vagy szabadok náluk tartózkodnak.« Bizonyos, hogy ez a rendelet teljesen megfelel a zsinati határozatoknak. Feltünő hogy a zsidók, kikről épen úgy intézkedett a törvény, mint a mohamedánokról, az interdictum okai gyanánt nem emlittetnek.

Végre az érsek kijelenti, hogy mindebben a pápa meghagyása szerint járt el.[1]

Nem is lehet kétség a felől, hogy legjobb meggyőződése szerint azt az eszközt választotta, mely leggyorsabban vezet czélhoz. Ha a királyt magát zárja ki az egyházból — és az 1231-diki törvény tulajdonkép csak erre adott neki felhatalmazást — ez az országot nem nagyon bántja és maradhat minden a régiben. Nem is a királyt akarja sujtani, hisz a közszabadság, a törvény, elő sem fordul az interdictumban, hanem a hitetleneket és azokat, kik pártjukat fogják. Ezt pedig nem lehet biztosabban elérni, mintha ellenük forditják az egész keresztény nép dühét és megvetését. Mert ők okai annak, hogy ez az ország nem keresztény, nem részesül az egyház azon áldásaiban és szertartásaiban, melyekhez mindenki már hozzá kötötte saját üdvözülésének hitét.

Borzasztóbb, a lelkeket jobban megrázó eszköz soha sem állott az egyház rendelkezésére, mint a minő egy egész országnak egyházi tilalom alá helyezése. Kijelentése volt ez annak, hogy ama nemzet részére bezáródott a mennyek országába vezető út. A harangok nem zúgtak, a házasságokat pap meg nem áldotta, a holtakat nem ásták el megszentelt földbe. A mi csekély könnyitése volt az átok-

[1] Theiner, Vetera Monum. Historica Hungariam Sacram illustrantia, I. 107.

Dénes nádor oklevelének kezdő sorai.
(Az oklevél eredetije az országos levéltárban.)

nak: az, hogy a kisdedeket megkeresztelték, a haldoklóktól nem tagadták meg az utolsó kenetet és az Úr testét, hogy hónaponkint egyszer misézhetett minden pap, de csak zárt ajtóknál, harangszó nélkül — az mind csak jobban emlékeztette a népet veszteségére, arra, a mit nélkülöz. Ha hivő volt ez a nép, fel kellett zúdulnia, mint egy embernek, fel kellett lázadnia azok ellen, kik miután pénzét elvették, most lelke üdvétől is megfosztják. Az érsek, a püspök szava nem ér el mindenüvé; a plébános talán elnéző, világiakkal törődő. Hanem, a hol sokan voltak együtt, vásáron, gyülésen, nem hiányozhatott a hit harczos szónoka, akár Szent-Domokosnak ruháját viselte, akár Assisi Szent-Ferencznek alázatos szőrcsuháját és koldusbotját. Most nem azt a hitet hirdetik, mely üdvözit, hanem azt, mely első sorban ellenségeinek vesztére tör. A fanatismusnak szelleme kellett, hogy betöltse Magyarországot a királytól az utolsó keresztény rabszolgáig.

Endrét nemcsak vallásában, hanem királyi büszkeségében is sértette az érseknek könyörtelen eljárása. »Nem kellett volna ugyan e kemény és méltatlan itélettel törődnöm«, irja a pápának, »de még sem támadtam meg kegyetlenséggel, hanem inkább a legszelidebb jósággal tűrtem.« Az érsekhez küldte Béla fiát, az ország jobbágyaival együtt, háromszor is intve, sőt siralmasan kérve az érseket, »hogy vegye ki őt és országát e borzasztó számüzésből s engedje, hogy az anyai emlőkön üdüljön«. Megigérte, hogy azokat a visszaéléseket, királyi jogának fenntartása mellett, meg fogja szüntetni, de mégis csak annyit ért el, hogy az érsek halasztást engedett nagy péntektől egész Szent-István napjáig.[1] Panaszkodik, minő szégyennel tetézte őt Róbert és az ország főembereit, Dénes nádort, az aragoniai Simont és Rembaldot, Szent-János magyarországi vitézeinek mesterét küldi hozzá követségben.[2] A követség sikeres volt. Gergely pápa már júliusban felszólitja az érseket, függessze föl az egyházi fenyitéket, mert ő maga küld majd oda legatust, Jakab praenestei püspök személyében. A pápa külömben sem viseltetett rosz indulattal a magyar király iránt, ki harczolt a szent földön a törökök, Halicsban a schismaticusok, Boszniában és Bolgárországban az eretnekek ellen, és a ki, mi mindennél tán többet nyomott a latba, atyja volt a thüringiai Erzsébetnek.

Korának ezt a diszét, rövid családi boldogság után, miután férje az 1227-iki keresztes hadjáratban meghalt, sógorai kis gyermekeivel együtt kiüzték a fejedelemségből. Ekkor a végtelen könyörületességben, betegeknek ápolásában, nyomorultak fölsegélésében találta egyedüli vigasztalását e földön. Alig egy fél évvel azelőtt hunyt el, 1231 november 19-én. Sirján csudák történtek, és a pápa már 1232 októberben meghagyta: vizsgálják meg e csodák alaposságát, hogy aztán foganatba vehesse a szenttéavatás processusát. A boldog életünek sirja felé volt akkor forditva a világ szeme. Még élő atyját nem lehetett egykönnyen kiközösiteni abból

[1] Április 9. augusztus 20-ig.

[2] 1232 május 16-án.

az egyházból, mely leányát szentjei közé készült fogadni. Ezért Gergely kizárólag magának tartja fenn azt a jogot, hogy Endrét kiátkozzza.[1]

Tudjuk, minő tisztelet kisérte a pápa legatusát. Még Szent-Bernát is megütközött azon, minő pompa környezi, minő alázatosság fogadja azt, ki isten szolgái szolgájának képében jött. Magyarországra nézve elmult az az idő, hogy királyi beleegyezés kellett ahhoz. hogy a pápa követe ide betehesse lábát. A praenestei püspök, a cziszterczita rend tagja, ki több évet töltött Francziaországban, a trois-fontaines-i zárdában, teljes tekintélylyel lépett fel. Hozzá fordultak mindazon számtalan perekben, melyek püspökségek, káptalanok, apátságok közt annyi idő óta fennforogtak. Azonkivül neki kellett törvényt látni a király, nem, az egész ország fölött. Igazságosságától, belátásától függött az ország megnyugtatása. Akadályra, ellenállásra sehol sem talált, legkevésbbé a királynál. Az interdictum után az, ki a pápa nevében jött, mint dictator intézkedhetett e hazában. Ha az érsek nem birta biztositani az egyháznak és országnak az aranybullában foglalt szabadságát, neki bizonyára megvan hozzá a teljes hatalma.

Szent-Erzsébet szobra.
(A marburgi székesegyházban.)

Endre különben is meg volt törve. Neje, Jolán 1233-ban, valószinüleg tavaszszal meghalt. A pápaságnak oly óriási volt a hatalma, hogy a haldokló királyné is arra intette gyermekét, a már felserdülő Jolántát, hogy mindenben annak utmutatása szerint járjon el. Hanem a már vénülő királynak oly elasztikus

[1] 1232 augusztus 22-én.

volt a lelke, annyira nem volt képes bármit is komolyan venni, hogy ezt a csapást is hamar kiheverte. Az esztergomi érseket, közvetlen az interdictum után, nagy adományok és kedvezések által iparkodott magához hajlitani.[1] A pápai követtel szemben egy ideig huzta-vonta a dolgot, nem akart úgy feltünni, mint a kinek parancsolnak Hanem aztán, mint rendesen, midőn erős akaratot látott magával szemben, megadta magát kegyelemre.

Halicsba készültében, midőn a beregi erdőben tartózkodott, adta át a pápai követnek 1233 Szent-István napján azt az oklevelet, mely az egyházi uralom zenitjét jelzi hazánk történetében.

»Neked Jakab úrnak, választott praenestei püspöknek, az apostoli szék legatusának, a római egyház és Magyarország összes egyházai képviselőjének, mi Endre, Magyarország királya, esküszünk isten szent evangéliumára, hogy mind az ide iktatott czikkelyeket megtartjuk.«

Ezeket a király fiainak és utódainak is meg kell tartani és semmiben sem szabad azok ellen cselekedni, vagy azokat kijátszani. Szintúgy kötelezvék az alattvalók is azok megtartására, külömben a király büntetését vonják magukra. Meg is esküdtek reá, valamivel később, a király fiai és az ország jobbágyai is.

Legelől áll a czikkelyek közt, hogy a király többé zsidót vagy izmaelitát nem tesz meg tisztviselőjévé, nem állitja őket tisztjei mellé, utját állja annak, hogy a keresztényeket elnyomhassák. Nem engedi, hogy keresztény rabszolgákat tartsanak vagy vásároljanak. Gondja lesz arra, hogy már külső jeleken is meg lehessen őket ismerni.[2] A nádornak, vagy más buzgó keresztény jobbágyának lesz a kötelessége, hogy évenkint az olyan püspöknek kérésére, kinek megyéjében zsidók, izmaeliták, vagy pogányok laknak, kivonja a keresztényeket szolgaságukból, vagy a velük együtt való lakásból. Az olyan zsidók, izmaeliták vagy pogányok, kik mégis tartanának keresztény szolgát, vagy keresztény asszonynyal élnek együtt, elvesztik vagyonukat, és a király eladatja őket a keresztények szolgaságába.

E pontok sokban ellenkeznek korunk felfogásával, de megitélésöknél tekintetbe kell vennünk, hogy a kor erkölcsének, világnézetének teljesen megfelelnek. Ne feledjük, hogy a keresztes hadaknak, az albyiak és más eretnekek ellen viselt irtó háboruknak epochájában vagyunk. Természetes volt, hogy az egyház itt is kizárólagos uralomra törekedett a lelkek fölött, s hogy azokat, kik nem hódoltak neki, üldözte és megbélyegezte. Még nemzeti szempontból sem igen tehetünk ellenök kifogást. Hisz Kálmán is fáradott az izmaeliták megtéritésén. Abban az időben a nemzet egységét nem birták elképzelni másként, mint a hit egysége alapján. Csak az a feltünő és idegenszerü, hogy ezek a külföldi papok első sorban üldözni, elnyomni

[1] Knauz, Mon. Strigon. I. 333—335. sz. a.

[2] Ezt már az 1215-iki laterani zsinat elrendelte. Hefele. Conciliengeschichte V. 849.

akarnak; a térités, beolvasztás, mely Kálmán szeme előtt lebegett, nem érdekelte őket.

A következő czikkelyek — van még vagy hatvan — nagyon is megmutatják, mi volt az, mi őket érdekelte. Szó sincs se szabadságról, se biróságról, sem a jobbágyoknak megszoritásáról, sem az adó és robot könnyitéséről, mint az előző aranybullákban. Rikitó, bántó egyformasággal következnek egymás után a megállapitások, számokban kifejezve, mennyi sót, azaz mennyi pénzt tartozik adni a király évenkint az egyes egyházaknak. Itt nincsen szó pontatlan szövegezésről: szabatos, részletes minden, mint egy adóslevél.[1]

Szent-Erzsébet képe.
(Giotto falfestménye a flórenczi Santa Croce templomban.)

Az egyházak szabadon hordhassák magukhoz a nekik járó sót és tartsák a sótisztnek és az illető főpapnak pecséte alatt egészen Szent-István napja után egy hétig (aug. 27.). Attól fogva kisasszony napig (szept. 8.) a király megfizeti nekik a só árát, úgy a mint az meg van állapitva. Ha a sótisztek a kitüzött idő alatt nem veszik át és ki nem fizetik, az egyházak szabadon rendelkezhetnek azzal és el is adhatják. Sem a királynak, sem a sótisztnek nincs többé ezen a són semmi követelése. Ép úgy kell eljárni a sóbeváltás második szakában Szent-Miklóstól Szent-Tamásig (decz. 6—21.)

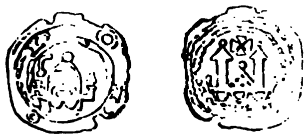
Gondoskodni kellett arról is, hogy a király ne valami rossz pénzben fizessen. Ki van kötve a frisachi pénz, vagy oly ezüst, mely csak egy 10-ednyire van más fémmel vegyitve.

[1] Ennek az oklevélnek az eredetije megvan Esztergomban. Vajha úgy megőrizték volna az arany bullának eredetijét is!

A só ára minden tyminusért' 8—10 márka,[1] a szerint, a mint az illető egyházak magok szállitják el Szegedről, vagy nem. A nagyobb, vizen jövő sóért, az egresi apátságnak[2] minden tyminus után 26 márka jár, az aradinak 25. Ezek úgy látszik, még olcsóbban számitják, mert a fuvar bére odáig csekélyebb. A földön szállitott só 100 darabjáért (zovani) egy márka jár, hanem a szent-gotthardi egyház, mely nagyon távol esik, már 80 kősóért kap ugyanannyit.

Következik az elosztás geografiai sorrendben, úgy a mint Erdélyből elhozzák. Egres három tyminust kap, az aradi prépost 2000 darab kősót, a magyar johanniták négy olyan tyminust, mint Egres; Szent-Gotthard 2500 kősót, Várad 2000-et, Szer (Pusztaszer) ezret, Gyula-Fejérvár 2000-et, Eperjes 3000-et, Szászvár ezret, Titel 3000-et, Esztergom, Fejérvár, Buda, Bakony (Zircz), Pilis 2—2000-et, Kercz 1000-et, Kalocsa és Bács egy-egy tyminust.[3] Nincs is elsorolva minden püspökség vagy apátság. A nem emlitettek annyit kapnak, a mennyit praelatusuk lelkiismeretesen bemond.

Nemcsak a jövőre biztositja magának az egyház ezt a jövedelmet: még a multra nézve is megköveteli. Öt év lefolyása alatt 10,000 márkát kell lefizetni a királynak annak fejében, mit elmulasztott. Ha ezt veszszük alapul, évenkint körülbelől ezer márkára kell becsülni azt az adót, melyet az egyház a királyra kirótt.[4] Fizetési helynek a domokosrendnek pesti háza van kikötve.

Frisachi pénz.

Azok az egyházak, melyek nem kapni, hanem venni szokták a sót, az aknákban a régi áron vehetik meg ezentúl is.

Következnek az egyháznak törvénykezési és financiális követelései. Házassági és hitbér-perekben ezentúl nem itél a király, sem az ő birái, csak az egyházi biró.

Egyházi személyeknek minden ügye egyházi szék elé tartozik. Csak a földbirtokok fölött folyó perek képeznek kivételt; ezekben a régi szokás

[1] A tyminus nem lehet vödör, mint Pauler Gyula forditja. Ha azt veszszük, hogy 100 darab kősó egy márka (=24 forint), egy kősó pedig legalább 50—60 font, világos, hogy itt 5—600 mázsáról van szó. Siciliában is tyminusnak vagy tunellusnak nevezték a legnagyobb sómértéket. A tyminus a perzsa tumen = 10000 kősó. A nagyobb tutajokon körülbelül három annyit vittek. A tyminus megmaradt nyelvünkben, mint a mértéktelen nagynak kifejezése. Azt hiszem, a »töménytelennek« ez a gyökere.

[2] Arad mellett.

[3] Az oklevélben elsorolt sómennyiségek ára körülbelül évi 800 márka. Sok egyház hiányzik a felsorolásban, p. o. Győr, Veszprém, Pécs, Nyitra, Pozsony, Eger.

[4] Ennek az összegnek értékét felvilágositja egy kis összehasonlitás. 10 márkáért, láttuk, egy egész rabszolgacsaládot lehetett venni. 1231-ben 10 ekealja földet, azaz legalább ezer holdat adnak el 20 márkáért. Fejér. Codex Dipl. III/1. 225. 2000 márka tehát évi 200 rabszolgacsaládnak, vagy 1000 ekealja földnek, 100,000 holdnak felel meg.

szerint ezentúl is a király fog itélni. »Mert ha az egyház földbirtoka fölötti itélet kivétetnék a mi kezünkből, annak az egyház látná nagy kárát; sokat veszthetne jogából.« Ebben különben hivatkozik a pápára.

Papok és más egyházi személyek sem adót, sem más kirovást nem fizetnek.

Kiváltságaikat tudva nem sérti meg a király.

A másokra kirovandó adó felől szintén meg fogja kérdeztetni a pápát.

Mindezen adományairól 25 nappal Oroszországból való visszatérése után minden egyháznak külön ad arany pecsétes oklevelet.

*

Ez lett tehát az ország reformácziójából, a visszaélések megszüntetéséből, Szent-István szabadságának helyreállitásából. A király nemcsak jövedelmének jelentékeny részét engedi át az egyháznak, hanem a legfontosabb világi kérdésekben, mint az adó dolgában is, elveszti önállóságát és a pápa gyámsága alá helyeztetik. Midőn a nemesség hozza a törvényt: fel akarja emelni a hanyatló királyi hatalmat. Midőn az egyház dönt: osztozik annak foszlányain.[1]

Ide sülyedt hazánk királyának vétkes könnyelmüsége által. A magyar egyház Endre koráig kiválóan nemzeti, királyi egyház. Még III. Incze is magától érthetőnek tartotta, hogy más mint magyar ember nem foglalhatja el az esztergomi érseki széket.[2] Hanem Endre, hogy a pápai szék kegyét megnyerje, egészen kiengedte venni kezéből koronájának ősi jogát, a püspökök kinevezését. Nemcsak az esztergomi érsek volt idegen, az volt a pécsi meg az erdélyi püspök is, hogy csak a legfőbbeket emlitsük. Ezek az általános egyházi eszmét képviselték; a magyar egyház különállásáról, a királynak méltóságáról fogalmuk sem volt. Magukra és czéljukra nézve nem is várhattak kedvezőbb megoldást mint azt, hogy a pápa legyen ennek az országnak legfőbb birája, igazi uralkodója. Úgy a mint már a XII. század óta Rómába fölebbezik a praelatusoknak egymás ellen folytatott pöreit, úgy kellett a pápának döntenie akkor is, midőn a nemzeti egyház — történetünkben először — ellentétbe jutott a királyi hatalommal.

Bizonyára a történet legmagasztosabb jelenetei közé tartoznak azok, midőn a pápák szavukkal, tisztán az ige hatalmára támaszkodva, megrenditik a trónokat, megvédik az elnyomott ártátlanságot, erkölcsöt. I. Miklós, ki Lajos lotharingiai királyt, III. Incze, ki Fülöp Ágost franczia királyt kényszeriti a házasság szentségének tiszteletére, már csak e miatt is az

[1] Fejér György, az oklevél kiadója (Codex Dipl. III/II. 2. 326.) maga is egyházi ember, igy itél felőle: Nem szükséges megmondani, mennyire sértetett e czikkek által a törvényeken alapuló királyi jog. Nem tudom, mire alapitja Pauler Gyula (i. m. 153.) azt a véleményét, hogy az egyházaknak »e jövedelmekre, főkép a sóra« joguk volt.

[2] 1205 október 4. Fejér, id. m. III/1. 28.

európai emberiség jótevői sorában foglalnak helyet. Minő magasztos feladat várt volna e szegény elhagyatott országban az egyházra, minő biztos talajra építhette volna tekintélyét, ha egyszerüen a jognak, a törvénynek védelmére kél! Erkölcsi, vallásos feladat lett volna a király önkényének megszoritása, a törvénytelen adók megszüntetése, a közszabadság megvédése — de ezekről a pápa és legatusa egy betüvel sem emlékeznek meg. Azok ellen fordulnak, kik, mint a királyi jövedelmek erőszakos kezelői, a közgyülöletet vonták magukra. És csakugyan, nemcsak egyházi, hanem erkölcsi és nemzeti szempontból is menthető az izmaeliták és zsidók üldözése és kiszoritása. De nem menthető az, hogy az egyház, hatalmának tetőpontján, nem gondol az országnak jobb karba hozatalával, hanem kizárólag azzal, hogy a király gyöngeségét saját jövedelmeinek fokozására használja fel. Nem az erkölcs, nem is a politika vezetik, hanem a rendi érdek és a pénzsóvárság.

Meg is irta annak a kornak egy jámbor német szerzetese: »Örvendj, anyánk Róma, mert a földön megnyilnak a kincsek zuhatagjai, és nagy bőségben ömlik hozzád a pénzeknek sokasága! Vigadj az emberek fiainak igazságtalanságán, mert te kapod meg annyi gonoszságnak váltságát! Gyönyörködjél segitődben, az egyenetlenségben, mely kitört a pokolnak mély fenekéből, hogy sok pénznek tömegét halmozza össze előtted. Megvan immár, a mi után mindig szomjuztál, énekeld a diadalmi dalt, mert nem vallásod, hanem az emberek gonoszsága által győzted le a mindenséget! Nem a tiszta lelkiismeret és az áhitatosság vonja feléd az embereket, hanem a büntettek elkövetése és a pereknek pénzen szerzett eldöntése.«[1]

Ebben az esetben nagyon is gyorsan haladt a sors boszuló keze. Nemcsak Magyarország, hanem vele együtt az egyház is csakhamar keservesen megsinylette a magyar királyság hatalmának, tekintélyének ezt a kapzsi, rövidlátó csorbitását.

VIII. FEJEZET.

Endre utolsó évei. Halála.

Még jó ideig elhúzódtak a beregi egyesség végrehajtására vonatkozó tárgyalások. A király jóakaratában ép oly kevéssé lehetett kételkedni mint gyöngeségében. Nem ment Halicsba, hanem még 1233-ban kiállitotta az egyes egyházak részére a sóadományozó okleveleket. Arra azonban, hogy a papság követeléseit egyszerre teljesitse, nem volt ereje. Századokon át a saracenusok kezében volt a királyok pénzügye; azt abból egyszerre kivenni nem lehetett. Még Róbert érsek is belátta, hogy itt sürgetés, fenyegetés

[1] Burchardi et Cuonradi Urspergensium Chronicon. Pertz kiad. 76—77.

Salomon. David.

Szent-Erzsébet imádságos könyvének egy lapja.

(A codex eredetije a cividalei kaptalan kincstárában.)

nem sokat használ és az interdictum kimondójának meg kellett érnie, hogy a pápa őt, mint lanyhát, ki tulságosan engedékeny a királylyal szemben, megrója.

Akkor már a boszniai püspök, János volt a pápának igazi meghitt embere. Oda, az eretnekség régi fészkébe, ezen időben nem igen hatott el a magyar főhatóság. Az egyetlen, a ki képviselte, Ugrin kalocsai érsek volt, de az nem birt elegendő hatalommal a harczos nép leigázására. Főnökei, mint Ninoszláv bán, megigérték a katholikus hit befogadását és terjesztését, ha épen megijedtek a magyar fegyvertől, de ha félelmök megszünt, maradt minden a régiben. Itt csak nagy erővel folytatott keresztes háború, azaz az eretnekek teljes kiirtása vezethetett volna czélhoz. IX. Gergely ennek viselésére akarta felhasználni Magyarország hatalmát. Béla királynak meg kellett esküdnie, hogy birtokaiban, és azokban, melyek később Isten adományából reá szállanak, ki fogja irtani az eretnekséget. Hogy itt egyenesen a délszláv és orosz vidékekre gondoltak, mutatja az a pont, mely szerint különböző ritust tür ugyan meg, de csak ugy, ha nem ellenkezik a katholikus hittel.[1] A pápa, hogy Boszniát megtéritse, ugyanazon bünbocsánatban részesitette az oda harczolni menő magyarokat, mintha a szentföldre mennének.[2] Miután Jakab bibornok 1234 elején visszament Olaszországba, a boszniai püspök — tehát szintén idegen, német ember — volt a szentszék magyarországi meghatalmazottja. Midőn II. Endre még 1234 tavaszán sem tett eleget tavalyi esküjének, a püspök őt kiátkozta, az országot pedig interdictum alá vetette.

Különös, hogy 1231 óta folyton az excommunicatio kardja lebegett épen azon királyunk feje fölött, ki a leglényegesebb engedményeket tette az egyháznak, ki a szentföldre zarándokolt és a jeruzsálemi nevet viselte. Endre most sokkal nyugodtabban vette a dolgot, mint két évvel azelőtt. Róbert érsek már az ő pártján volt, lehetetlennek látszott, hogy a pápa az ő közös felszólalásuk ellenére is fentartsa szigorú itéletét.

Kormányzott tehát tovább, élte világát, mint a kinek legjobb rendben van a lelkiismerete és az országa. 1233-ban szerencsés harczot folytatott IV. Frigyes osztrák és stájer herczeg, Leopold fia, a »hadakozó« ellen. Az osztrák és stájer határon úgy szólva soha sem szüntek meg a villongások. A Dráva mellékén, a mostani magyar határon túl Pettauig elterjedő puszta és lakatlan vidék, Moschganzen és Gross-Sontag tájéka, voltaképp csak a XIII. század elején jutott a stájer urak hatalmába.[3] Ott különösen a pettaui urak iparkodtak birtokaikat terjeszteni a magyarnak rovására. Északon a Lajta mellett különösen a viz felhasználása és felfogása miatt volt sok viszály a határlakosok közt. Az osztrák herczeg senkivel sem tudott békén maradni, betört Magyarországba, de rajta vesztett. A pettauiak

[1] 1234 február 23. Esztergomban. Fejér, Codex Dipl. III/II. 375—76.

[2] 1234 október 16. U. o. 394—398.

[3] Pettaui Fridrik 1222-iki oklevele. Fejér, id. m. III/I. 362.

hadjárata is kudarczot vallott. Endre e végeken fenn tudta tartani méltóságát, országa épségét.[1]

Mint győztes, agg fővel, de ifjú szivvel, ismét házasságra gondolt. Harmadik neje estei Beatrix volt, Aldobrandininak szép fiatal leánya, kit atyja halála után nagybátyja Azzo őrgróf fényes kisérettel küldött el királyi vőlegénye udvarába.[2] Endre nagy összegeket kötött le mátkájának, neki adta a magyar királynék rendes jövedelmeit, azon felül pedig évenkint még ezer márkát igért.[3] De a király fiainak Bélának és Kálmánnak épen nem tetszett ez a házasság, attól féltek, hogy édes atyjuknak még fiai lehetnek ez ifjú nőtől.[4]

Valószinüleg ez a házasság akadályozta meg abban, hogy ismét elmenjen Halicsba. Ott harmadik fia, Endre harczolt Dániel ellen. Sok jó magyar vitéz vérzett ott el, de hiába. Endre királyfi 1234 őszén meghalt és ez az ország, melyre Magyarország annyit áldozott, végkép Dániel birtokában maradt.

Mintha tudta volna Endre, hogy napjai meg vannak számlálva, még egy nagy ünnepet szerzett magának. Második nejétől való leányát, Jolántát eljegyezte I. Jakab aragoniai királynak, ez ország királyai közt a leghiresebbnek. Jakab — közeli rokonságát adván okul — elvált előbbi nejétől. Fényes magyar kiséret követte a távoli országba a királyleányt. Barcelonában ünnepelték a menyekzőt 1235 szeptember 9-én. »E századnak ő volt legkiválóbb hölgye, ki távoli nemzetből jött el, hogy a nagylelkű, győzhetetlen fejedelemnek élete párja legyen, ki minden bajában és veszélyében osztozott vele. Kiséretében voltak a pécsi püspök (Bertalan) és Dénes ispán, a királyné rokona, ki nagy ajándékot kapott a királytól«.[5] A 12,000 márkányi hozomány biztositására le kellett kötnie Endrének a vámból eredő királyi jövedelmet.

Nem csoda, ha ennyi elfoglaltság, ennyi költekezés közt nem fizette meg az egyházaknak az 1233-ban megigért 10,000 márkát és hogy nem nélkülözhette hü adószedő mohamedánusait. Igért, húzott, halasztott. Utoljára is be kellett látnia a pápának, hogy az igéretek teljesitése nem rajta mulik. Engedékenyebb lett iránta, mérsékelte a kiátkozás villámát örökké készen tartó boszniai püspöknek buzgalmát. Endre az egyházzal békében, mint annak hű fia, halt meg, 1235 szeptember 21-én, miután épen diadalmasan tért vissza egy új ausztriai portyázásból. Midőn eltemették,

[1] Az osztrák évkönyvek közt a szent-kereszti folytatás beszéli el bőven ezt a háborut. Mon. Germ. IX. 628.

[2] Rolandi Patavin. Chron. III. Mon. Germ. XIX. 60.

[3] A szerződés és házasság 1234 május 14-én köttetett meg Székes-Fejérváron. Fejér, id. m. III/II. 376—7.

[4] Ann. S. Justinae Patav. Mon. Germ. XIX. 154.

[5] Indices Rerum ab Aragoniae Regibus gestarum a Hieronymo Surita. (Sarragossa, 1578.) 114—115.

kitünt, hogy még holttestét illetőleg is többet igért, mint a mennyit megtarthatott. Tetemeit elvitték Váradra Szent-László sirjához. De Pilis, hol Gertrud volt eltemetve, szintén jogot tartott hamvaira.[1] Végre Egresen, második neje oldalán találta meg utolsó nyugvóhelyét.

*

Egy nagy angol történetiró szerint nem a jó királyok, hanem a gyöngék és erőszakosak alapitották meg az angol nemzet szabadságát. Ily értelemben jogosan tisztelte benne hagyományunk a magyar alkotmányos szabadság megteremtőjét. Csakhogy nagyobb, szerencsésebb nemzetnél a gyönge, erőszakos királynak nem volt az államra oly bomlasztó hatása, mint nálunk. Ott már más organumok is állottak a nemzet rendelkezésére, ereje fentartására, kifejtésére. Nálunk minden a központositásra, a nemzet erőinek összetartására volt alapitva. Ha az a rugó, mely mindent összetartott, a király, felmondta a szolgálatot, szétoldódott az egész. A gondviselés egy nemzetnek sem engedi, hogy büntetlenül elfecsérelje erejét, legkevésbbé a magyarnak.

[1] Albericus Trium Fontium. 1235. Mon. Germ. XXIII. 937.

Zárókő az esztergomi Szent-Lőrincz templom romjaiból.

ÖTÖDIK KÖNYV

*

A TATÁRJÁRÁS KORA.

A jáki templom főbejárata.
(Rajzolta Cserna Károly.)

I. FEJEZET.

IV. Béla király és az urak.

BÉLA erejének teljében, messze menő tervekkel, határozott szándékkal foglalta el őseinek trónját. A mit már ifjú kora óta keblében rejtett, a minek keresztülvitelében akkor, midőn már királynak nevezték, megakadályozta atyjának nagyobb méltósága, azt mind egyszerre akarta végrehajtani, mihelyt a polczra jutott. A tizennégy éven át tartó időköz, melyben csak második helyen állott, még sóvárabbá tette arra, hogy a királyi felség teljes birtokában egészen érvényesitse egyéniségét, levonja politikai elveinek végső következéseit.[1]

Koronázása, 1235 október 14-én Fejérváron, az e szertartáshoz fűződő nagy emlékek, az őt környező hagyományos fény még jobban megerősit-

[1] Ebben a tekintetben IV. Béla helyzete sokban II. Józseféhez hasonlitható. Mindkettő jellemének alakulására befolyással volt, hogy hosszú időn át épen csak annyi tért nyertek, a mennyi még fokozta ambitiójukat, a nélkül hogy azt kielégithette volna.

hették benne felségének, méltóságának tudatát. Szent-Péter templomában, melyet ő szenteltetett fel, koronázták meg. Oldalán öcscse Kálmán, a volt halicsi király, most Tótország herczege vitte a királyi kardot, előtte pedig Dániel orosz herczeg, mint hűbérese, nagy tiszteletadással vezette a lovat. A magyar király e nagy napon úgy lép fel, mint fejedelmek fejedelme.

Senki sem érezte jobban, mint épen Béla, hogy e fényes külszinnek nem felel meg egészen a királyi hatalomnak igazi jelentősége. Az még mindig megsinylette Endre őrült gazdálkodását. Most ő az úr: megsemmisitheti az örökségeket, boszut állhat azokon, kik atyját, a magok hasznára, rossz uton vezették, meglakoltathatja azokat, kik ellene áskálódtak. Anyjának véres emléke is megtorlást követelt. Mindjárt a koronázás után kezdetét vette a szigorú itélet. Úgy akarta a király, hogy az nyilvános legyen, az egész országra szó ó, hisz az elitéltek általános gyülöletnek voltak tárgyai. Atyja utolsó nádorát, »mint hűtelent és az országnak tékozlóját«[1] megvakittatta; Gyula bánt, a Kán nemzetségből, kemény fogságban tartotta haláláig másokat kiüldözött az országból, köztük atyjának tárnokmesterét, Miklóst. Az elitéléssel együtt járt a confiscatio. A volt nádornak és a Péter ispánnak, Gurvey fiának, anyja gyilkosának birtokából adományozta meg a bélakuti apátságot, melyet franczia, trois fontaines-i czisztercziták népesitettek be, hanem e legtöbb mégis a királyi kamarát gazdagitotta. A pápától engedélyt kért arra, hogy a menekült gonosztevőknek klastromoknál deponált vagyonát lefoglalhassa, mert különben, úgy mond, nem elégitheti ki az egyházakat.[2]

IV. Béla koronázása.
(A bécsi képes krónikából.)

Kitüzött czélja az volt, hogy koronájának birtokát abba az állapotba helyezi vissza, melyben az nagyatyjának, III. Bélának idejében volt.[3] »Midőn Istennek ugy tetszett, hogy örökség utján reánk szálljon a királyság, édes testvérünknek, Kálmán királynak, egész Tótország herczegének,

[1] Bélakuti apátság alapitó oklevele. 1237 június 25. Fejér, Codex Dipl. IV/I. 70.
[2] Gergely pápa levele. 1236 augasztus 14.
[3] Zólyomban, 1237 november 9-én kelt oklevele. Knauz, Mon. Strig. Eccl. 322.

Az Athenaeum nyomása.

IV. BÉLA.

(Turóczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

a főpapoknak, báróknak és egész országunknak tanácsával és megegyezésével elhatároztuk, hogy visszavonjuk az atyánk és nagybátyánk idejében történt felesleges és haszontalan adományokat, melyek által a királyi korona joga majdnem megsemmisült.«[1] Nem tett különbséget egyházi és világi közt. Előbb rendbe akarta hozni gazdaságát, aztán adományozhat és jutalmazhat, mint ősei tették.

Mind ezen tekintetekben őseinek, Istvánnak, Lászlónak, Kálmánnak nyomaiba óhajtott lépni. Annyira ismeretes volt, mint buzgó keresztény, hogy az egyház neki, úgy mint hajdan azoknak, sokkal többet engedhetett meg a maga kára nélkül, mint más fejedelmeknek.

Viszonya a pápához, az egyházhoz kezdettől fogva más, mint atyjáé volt. Ő koronája felségét a szentszékkel szemben is megőrzi, és bármily alázatos hive Szent-Péternek, jól tudja, hogy méltósága nem türi a pápai befolyásnak világi ügyekre való átterjedését. Kezdettől fogva az az álláspontja, hogy nemcsak az egyháznak van joga, hanem neki, a királynak is. És a pápa, a ki atyját, az engedékeny Endrét kiátkoztatta és örökké fenyegette, ezt a kemény, hatalmas embert, ki az egyház vagyonát sem kiméli, mindig kiválóan kedves, szeretett fiának nevezi.[2]

Az általános politikai helyzetnek nagy része volt abban, hogy a pápa és a magyar király ismét közelebb jutottak egymáshoz. IX. Gergely folyton gyanuval kisérte hatalmas ellenfelének, II. Frigyesnek tetteit. 1230-ban feloldotta őt ugyan az átok alól, 1234-ben még segitségét is igénybe vette a lázongó römaiak ellen, de igazi barátság a szenvedélyes főpap és a finom császár közt nem jöhetett létre. Az olasz városok ujra nyilt harczban voltak Frigyes ellen, úgy mint 70 évvel azelőtt nagyatyja ellen. A pápa egy ideig közvetitett, de miután ez nem vezetett eredményre, nyiltan a városok részére állott és 1239 virágvasárnapján ujra kiátkozta Frigyest. Midőn ily hatalmas, győzelmes ellenséggel gyült meg a baja, kimélni kellett azokat a fejedelmeket, a kik nem állottak a császár pártján.

Egy másik pont, a hol a pápa egyenesen a magyar királyra volt utalva, a kelet. A konstantinápolyi latin császárság még tartja magát, de egyrészt a nikaiai császár, Vatatzesz János, másrészt II. Asjén János, a bolgár uralkodó egyre szükebbre vonták annak határait. Jöttek ugyan keresztesek Franczia-országból, de az igazi döntő segitség csak a legközelebbi katholikus hatalomtól, Magyarországtól volt várható. Ezt sürgeti Gergely minden módon, és hogy kieszközölhesse, minden egyébben kedvében jár Bélának.

Egyszerre elejti Rogerius érseknek, Jakab bibornoknak minden követeléseit. Tudjuk, hogy azokban a szerecsenek visszaszoritása és kitiltása volt mindig a főczél. Most Gergely a magyar királynak, »kit a világ fejedelmei közt különösen kedvel,« szivesen megteszi mindazt, mi királyi méltó-

[1] A székes-fejérvári Szent-János vitézek részére 1238 január 30-án kiállitott oklevél Fejérnél, IV/1. 105.

[2] Lásd. 1238 augusztus. 10-iki levelét Fejérnél, IV/I. 116—118.

ságának javára válik. Béla megtudta, hogy Gergely, mint az decretalisaiban is meg van, II. Alfonsonak, Portugallia királyának megengedte, hogy jövedelmeit zsidóknak és pogányoknak adja el, és ugyanazt a kedvezményt kéri a maga számára. Gergely megfelelőbbnek tartaná ugyan a királyi méltóságnak, ha keresztényeknek adná el jövedelmeit, de azért megadja, a mit a király akart.[1] Már előbb feloldja őt minden lehető egyházi büntetés alól.[2] Csak a bolgárok, az eretnek bosnyákok elleni háborut sürgeti egyre, aztán rendben van minden.

Bélának volt oka nem igen sietni a bolgár háboruval. A konstantinápolyi császárságnak mind a két ellensége az ő jó rokona, szövetségese. Asjén »annyira szófogadó irányunkban, hogy nem is barátnak, hanem alattvalónak mutatja magát«. Ha őt megtámadja, nemcsak Vatatzeszt sérti meg, hanem elveszti minden barátját Romániában, azaz a Balkán-félsziget keleti részében. Mindamellett nagyon óhajtja, hogy a tévelygés utján járó barátja az egyház egységéhez térjen vissza, és e czélra még hadat is kész oda vezetni. De azt kiköti magának, hogy oda seregével ne jőjjön pápai legatus. Nemcsak azért, mivel ehhez magának van joga, hisz Szent-Istvánnak meg volt adva ez a kiváltság, hanem különösen azért, »mivel, ha az apostoli szék legátusával megyünk oda, minden odavaló lakos azt teszi fel, hogy nem magunknak, hanem a római egyháznak akarjuk őket, a világiakban is alávetni. Ettől pedig annyira irtóznak, hogy sokan, a kik különben kardcsapás nélkül meghódolnának, e miatt mind halálig küzdenének ellenünk. Ügyis gyakran hányják a szemünkre, hogy szolgái vagyunk a szentszéknek.«[3] Béla, Kálmán és Imre nyomán akart itt járni. Levele kifejezi a magyar királyok balkáni politikájának legigazabb lényegét. Háborura azonban még sem került a dolog, mert a bolgár fejedelem kibékült a konstantinápolyi latinokkal és 1239 tavaszán békén átbocsátotta országán a császári város segitségére menő franczia keresztes hadat.

Boszniában Kálmán herczeg, a király öcscse vette kezébe a térités ügyét. Most már magyar ember ott a püspök, és mivel ez az ország a magyar korona tartománya, az eretnekség kiirtása nagyon halad, annyira, hogy IX. Gergely, ki oda is keresztes hadat akart rendelni, nagy dicséretekkel halmozza el a hitbuzgó herczeget.

Ezek a tervek és alkudozások nem hátráltatták a jószágok visszafoglalását. A király ezt tartotta legsajátabb művének. Az országban szerte törvényt láttak »a földek birái«, megvizsgálva a jogczimeket, új okleveleket állitva ki, ha az új birtokost jogosnak itélték, és a királyi várakhoz csatolva az ahhoz tartozó földeket s népeket.[4] Ily módon a király dominiuma, kincse

[1] Lásd. Knauz, Mon. Strig. Eccl. I. 383. 386. 393. 394. 399. 400. számok.

[2] 1239 deczember 11.

[3] Bélát is fenyegette az excommunicatio, hisz ő is megesküdött a beregi egyezségre.

[4] Béla levele, Zólyomban 1238 junius 8-án kelt levele Fejérnél, IV/I. 111—115.

nőttön nőtt. 1238-ban már büszkén kijelenti, hogy országa jóformán a régi jó állapotba van visszahelyezve.[1] Meg is kezdi ujra az adományozást, egyháziaknak, világiaknak, de módjával, a nélkül, hogy koronája erejét megtámadná.

A korona birtokának, hatalmának visszaállitása kizárólag a főuraknak és az egyháznak rovására történt. Ennyiben igazi restauratio, és ha nem is jogos, de az Árpádház egész hagyományának megfelelő. Megfelelő az 1222-ik arany bulla elveinek is, de ellentétben áll a későbbi, 1231. és 1233-iki törvényekkel.

Hanem az arany bullának épen nem az volt a kizárólagos iránya, hogy a keletkező félben levő földbirtokos aristocratiát a királyság javára megtörje. Épen oly fontos alkotó része: a közszabadságnak, a törvényes igazságszolgáltatásnak biztositása. A király zsarnokságának épen nem akarta utját egyengetni. Pedig, ha a király a püspökök és jobbágyok hagyományos és törvényes befolyása alól kivonja magát, hatalma oly korlátlanná válik, mint bármely keleti autokratáé.

Béla nem is gondolkodott másképp. Látta, hová vitte a hűbér a nyugati országokban a monarchiát. Élt-halt azért az alkotmányért, mely a hűbérrel ellentétben itt megmaradt; azért, melyet Kálmán megalapitott és Freisingi Ottó megörökitett. Gondolkodása menetét és abból eredő eljárását teljesen felvilágositja egy kortársának, Rogerius váradi kanonoknak, később spalatói érseknek, előadása.

Rogerius elmondja, hogy Béla koronázása után szigorú itéletet hozott némely főur ellen. Törvényt hirdetett ki, »hogy a földet a nagyon megsokasodott gonosz emberektől megtisztitsa. Hogy a főuraknak bitorló vakmerőségét visszaszoritsa, meghagyta, hogy jobbágyainak az érsekeknek és püspököknek kivételével, jelenlétében senkinek sem szabad leülni, különben meglakol érte. El is égette azokat a székeket, melyekkel a főurak udvarához szoktak volt jönni.[2] Mindezt nagyon zokon vették a számüzöttek rokonai és a foglyok barátai, mert ők is hasonló sorstól tartottak.«

»Nagy keserüséggel beszélték a nemesek, hogy midőn ők vagy őseik az előbbi királyok alatt gyakran mentek hadakozni oroszok, kúnok, lengyelek ellen, a királyok a haza térőket, vagy az elesettek és elfogottak rokonait, dúsan meg szokták adományozni birtokkal, jószággal, de ez nem hogy adott volna, hanem a mi már birtokukban volt, azt is visszavette. Ez az a fájdalom, ez az a kard, mely átaljárt a magyarok szivén. Mert a

[1] Szent-János vitézei részére kiadott oklevelében. Fejér, Codex Dipl. IV/I. 105.

[2] Ez régi magyar szokás, melyről Freisingi Ottó is megemlékezik. Úgy a spanyol, mint a franczia udvari etiquette szerint csak a grandoknak, illetőleg a paireknek volt szabad a király jelenlétében leülniök, úgy mint nálunk az országos méltóságoknak. Úgy látszik Ottó előadásából, mintha előbb többen is birták volna ezt a kiváltságot. Nevezetes találkozás, hogy Kleomenes király, ki a régi spartai alkotmányt akarta helyreállitani, szintén elégettette az ephorosok székeit.

kik előbb hatalmasok és gazdagok voltak, kiket a csatlósok szemtelen sokasága kisért, most magok is alig birtak megélni.«

Nagy panaszra adott okot az is, hogy most már nem egykönnyen lehetett a királylyal beszélni. Még az előkelő nemeseknek is előbb irott folyamodást kellett benyujtani a kanczelláriához. Aztán várniok kellett az udvarnál, mig a király elé bocsáttatnak, úgy hogy sokan elköltötték e várakozásban, mijök volt, és sokszor minden eredmény nélkül voltak kénytelenek eltávozni. Igy tulajdonkép a kanczelláروktól függött: ki jusson a király szine elé, ki nem. Mondták is a magyarok, hogy azok az igazi királyok, más királyuk már nincs.

Régi jellemvonása volt a magyaroknak a közügyekben való élénk részvétel. Endre uralkodása a maga zajos törvénynapjaival és sokféle változásaival még fokozta ezt az érdeklődést. Megszokták már a királynak, kormányának, birálását, ellenőrzését. Ez Béla uralkodásával sem szünhetett meg egyszerre, annál kevésbbé, mert a királynak határozott önkényes eljárása sok jogos érdeket is sértett. Mennél kevesebben maradtak ott a király udvarában, tanácsában, annál általánosabb volt a zúgás, az elégedetlenség a vidéken, az udvarházakban, a vitézek tanyáin. A magyarok meghajlottak a király parancsa előtt, ki vezérük, atyjuk volt. Az uralomnak uj módja, mely a bureaucratismus jellegét viselte magán, új és gyülölt volt előttük. A királyi uralomnak nem az uralkodó elzárkózása, hanem épen vitézeivel való folytonos érintkezése volt legbiztosabb eszköze.

Folyt tehát a beszéd szerte szét az országban, alakulóban volt, a mit a nemesség közvéleményének lehetne nevezni. A király jó emberei sem maradtak adósak a válaszszal. Szerintük a király jogosan cselekedett, midőn több előkelőt fogságba vettetett és megkinoztatott. Azok ellen járt el igy, kik közte és atyja közt visszavonást támasztottak, azok ellen, kik őt, ha atyja udvarában megjelent, szóval és tettel sértették, gyalázták. Már azon járt az eszük, hogy egész Magyarországot feloszszák maguk közt, és hogy ne legyen, ki nekik feltételt szabjon, meg akarták ölni Endrét is, Bélát is. Midőn ez a tervük dugába dőlt, összeesküdtek, ármányos szerződésre akartak lépni az osztrák herczeggel és Frigyes császárt megkinálták Magyarország koronájával.[1] Hanem követüket elfogták, minden kitudódott, és még kegyelem volt Béla részéről, hogy életüket meghagyta. »Ha pedig kimondotta, hogy a földet meg kell tisztitani a gonosz emberektől, mi rossz van ebben? Ha a főurak székeit elégette, az csak nem igaztalanság, avagy tán egyenlők legyenek az alattvalók urokkal?«

Ez érveknek ereje attól függ, mennyi hitelt tulajdonitunk annak a vádnak, hogy a főurak egy része egyenesen hazaáruló volt és arra törekedett, hogy az országot feloszsza, vagy hogy idegen kézre juttassa. Az előbbi vád oly

[1] Frigyes császár 1236—37-ben Ausztriában, Bécsben tartózkodott. Legyőzte Frigyes herczeget, ki ép oly kevéssé tisztelte hűbéres urának jogát, mint bárki másét.

határozottan lép fel, és annyira megegyezik a hűbériségnek lényegével, hogy nehezen lehet tisztán koholmánynak mondani. A Frigyes herczeggel való alkudozás is valószinünek látszik, különösen ha tekintetbe veszszük, a magyar uraknak mily nagy része volt német származású.

Még az irásbeliségnek, a kanczelláriának is akadtak szószólói. Annyi szokás és különösség kapott ugyanis lábra, hogy szinte lehetetlen volt az országot kormányozni. Ezért akarja a király, hogy irásban intézzék el az ügyeket, úgy mint Rómában. Kanczellárjainak azt az utasítást adta, hogy a könnyebb, egyszerü ügyeket végezzék el ők magok, csak a fontosabbakat terjeszszék eléje. »A kik még ezt a bölcs és czélszerü berendezést is megtámadják, kákán keresnek csomót.«

Legfontosabb, a legtöbb érdeket és szenvedélyt felkavaró az örökségek ügye és ezzel kapcsolatosan az a vád, hogy a király nem ad, mint ősei, csak elvesz. Erre sem volt nehéz megfelelni.

A pilisi apátság kiváltságlevele 1254-ből.
(Eredetije a zirczi apátság levéltárában.)

»Magyarországnak hetvenkét megyéje van, mindenki tudja.[1] Ezeket a királyok az érdemeseknek odaadták, és ha ismét elvették tőlük, senki sem látott abban sérelmet. Ezekből volt gyönyörüségük, gazdagságuk és méltó-

[1] Magyarország vármegyéi a tatárjárás idejében ezek voltak: Dunántúl: Moson, Sopron, Locsmánd, Vas, Zala, Somogy, Baranya, Tolna, Fejér, Veszprém, Bakony, Győr, Esztergom, Pilis, összesen 14. Dunáninnen: Pozsony, Nyitra, Trencsén, Bolondócz, Sempte, Nyitra, Bars, Zólyom, Hont, Szolga-Győr (Galgócz), Bánya (Selmecz), Komárom, Nógrád, Pest, Bács, Bodrog, össz. 16. Tiszáninnen: Szolnok, Csongrád, Borsod, Aba-Ujvár, Gömör, Szepes, Zemplén, Ung, Borsova, össz. 9. Tiszántul: Békés, Bihar, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Kraszna, Zaránd, Arad, Csanád, Temes, Krassó, Keve, össz. 12. Az Erdőn túl: Szolnok, Doboka, Kolos, Torda, Fejér, Küküllő, össz. 6. A Dráván túl: Szerém, Valkó, Pozsega, Gerzencze (Grasenicza, a mai Körös megyében), Körös, Varasd, Roviscse (Körös és Belovár közt), Marócza (Zágrábtól északkeletre), Zágráb, Zagoria, a hegyes vidék Stajerország határán; összesen 8. A Száván túl: Podgoria, a mai Turen vidéke, Goricza (Károlyvárostól Glináig és Kalusáig

ságuk, hatalmuk, fenségük és védelmük. De Béla némely elődjének tékozlása által a megyék birtoka megcsappant, mert a hozzájok tartozó birtokokat, falvakat, majorságokat örök birtokul eladományozták. Nem akarjuk vitatni, az illető személyek érdemesek voltak-e, vagy nem. Most már az ispánnak alig volt embere, és ha jártak, keltek, egyszerü vitézeknek lehetett őket tartani, a megyék megnyirbálása következtében. De a hatalmasok, mint a tárnokmester, kit kamarásnak is neveznek, az asztalnokok, lovászok és pohárnokok mesterei és mások, kiknek udvari méltóságuk volt, annyira meglépesedtek, hogy semmibe vették a királyokat. Ő helyre akarván állitani a korona épségét, mely sokat vesztett hatalmából, azt a mit helytelenül

IV. Béla arany pecsétje.
(Előlap.)

elidegenitettek tőle, vissza akarta szerezni a megyéknek, bár ez soknak nem tetszett. Nem tett különbséget az ő emberei és ellenfelei közt. Nem bántott senkit, csak jogával élt és hű szolgáit méltóan meg is jutalmazta.«[1]

*

Sokkal több forgott itt kérdésben, mint az: joga volt-e a királynak; igazolták-e a panaszok? Hazánk egész fejlődése ért válságának egyik leg-

Boszniában), Gora (a Kulpa két partján, Topuskó vidéke), Dubicza (a Száva mindkét partján), Zana (a Szann folyó, az Unna mellékfolyója mellett, a mai Boszniában), Orbász (szintén a mai Boszniában, a Verbász folyó mellett, melytől nevét vette); összesen 6. V. ö. Pesty Frigyes, Az eltünt régi vármegyék, és Pauler Gyula Magyar nemzet története. I. 327—28.

[1] Rogerius mester, Carmen Miserabile 4—7., 9—11. pont.

nehezebb pontjára. Arról volt szó: alkotmányában, életében az európai országokkal halad-e egy vonalban, vagy pedig megijedve az átalakulás veszélyétől, visszatér-e az egyszerübb, biztosabbnak látszó ázsiai formákhoz?

Mit akart Béla alkotmányos tekintetben? Azt, hogy hatalmat, gazdagságot, befolyást e földön mindenki csak a király kegye által élvezhessen. Az egyetlen úr a király; eszközei csak addig azok, a mig neki úgy tetszik; aztán ők maguk, családjuk, visszasülyednek a névtelen, jogtalan tömegbe. Igaz, hogy a papsággal már nem rendelkezik oly szabadon, hanem az rend ugyan, de nem örökös, kinevezése pedig a királynak joga. Minthogy pedig a honfoglaló vezéreknek már megszakadt a családfája,

IV. Béla arany pecsétje.
(Hátlap.)

örökös nemesség, kiválóság nem lett volna e földön, csupán személyre szóló, a királytól függő, de át nem öröklő kitüntetés.

A nagy katonai keleti államok, milyen különösen a török volt, ebben a berendezésben találták hatalmuk, kiterjedésük legbiztosabb alapját. De a minő félelmessé teszi ez az alkotmány az államot kifelé, ép annyira félelmessé válik annak korlátlan ura minden alattvalójára nézve. A vagyon és méltóság örökösödésének hiánya nem engedi kifejlődni a családokban, rendekben a büszkeségnek, a szabadságnak érzetét. A kicsire, nagyra egyformán nehezedő szolgaság még nem szabadság, különben meglett volna az a régi Aegyptomban, Assyriában is.

Ezzel szemben az európai nemzeteknél kezdettől fogva megvan a törekvés örökössé tenni azt, a mit a család alapitója fegyverrel, kegygyel

vagy szerencsével magának kivivott. Ez nem ment az állam egységének, hatalmának erős megrázkódása nélkül. Az örökös hűbér és az államoknak abból folyó felaprózása egyaránt ellenmond a classicus és modern állam eszméjének. De minő gazdaggá, változatossá tette a nemzetek életét! A függetlenségnek, a hadi erénynek, a finomodásnak, a műveltségnek addig csak egy lehető központja volt: a király személye és udvara. Most minden főúr és lovag, minden város, minden püspökség és apátság védte a maga birtokát és jogát, és annak védelme és gyarapitása által előkészitette a modern nemzetek szabadságát, gazdagságát, műveltségét.

Béla visszariadt, és méltán, a hübériségnek azon torzképétől, melyet Magyarország atyja uralkodása alatt mutatott. A mit tett, a szó legszorosabb értelmében reactio. Mert a királyi hatalomnak az a teljessége, az a dictatura, mely után törekedett, még sem felelt meg a magyar hagyománynak, nem volt érvényben soha.

A történelem nagy alakjai sincsenek felmentve az itélet alól. És e szempontból összehasonlithatjuk eljárását más uralkodókéval, kik szintén ellenei voltak az aristocratiának és ez által jóltevői nemzetüknek.

Mindezek a fejedelmek egyetértettek abban, hogy a hűbéresek uralma nem fér meg koronájuk hatalmával, méltóságával. Hanem, midőn a nemzetnek egy reájuk és az állam egységére nézve veszélyes részét határok közé szoritják, gondjuk van arra, hogy egy más osztályt emeljenek fel. Akár az egyházban, akár a köznemességben, akár a városokban találtak segitséget, annak a rendnek rész jutott a diadalban és a nemzet egésze nem vesztett, mert egy ujabb, erősebb alakulat lépett a réginek helyébe.

IV. Bélánál ezt nem látjuk. Semmi nyoma annak, hogy különös oltalmába fogadta volna a különben is még jelentéktelen városokat. Az egyház kiváltságát csak úgy megnyirbálja, mint a jobbágyokét. Legtermészetesebb lett volna a szabadoknak, köznemeseknek megnyerése, felemelése és az aranybulla már kitüzte az oda vezető utat. De a király nem néz sem polgárt, sem papot, sem vitézt, csak magát és kincstárát. Ha politikája czélhoz visz, hatalmassá teheti ugyan a nemzetet katonai tekintetben, de minden egyébben csak sülyedéshez vezethet. A magyarság elvesztette volna egy már fejlődésben levő életszervét, egy másnak keletkezését megakadályozza a koronának nyomása.

Pedig már jelentkezik, szinte észrevétlenül, a nemzeti életnek az a formája, mely valamennyi közt a legnagyobb jövőre volt hivatva. Endre király maga nem birta megakadályozni az erőszakoskodást és rablást. »Mivelhogy mifelénk, büneink miatt, sok gonoszság, kár és sérelem történt rossz emberek által és a hatalmasok sokat elnyomtak igaztalanul, ki a biró távolsága és más akadályok miatt nem találhatott igazságot, alázatos hódolattal kértük a királyt, engedje meg nekünk, hogy itéljünk és igazságot szolgáltassunk az elnyomottaknak és végtelen sérelmeket szenvedőknek.

Urunk a király kegyesen meghallgatta kérésünket és nagy jóakarattal megadta, a miért könyörögtünk.« Igy szólnak »a Zalán innen és túl lakó összes királyi szolgák,« azaz köznemesek.[1] A nemesek megyei önkormányzata már megvolt, de Béla erről még nem vesz tudomást. Megvolt az a hadakozó és biráskodó osztály, mely később, még nagyobb válságokban is fenntartotta a nemzetet. De Béla sem mint vezér, sem mint államférfiú nem vetett ügyet annak létezésére.

Oly magasságra akarta felemelni trónját, hogy tényleg egyedül állott. Hanem egyelőre örvend sikerének, hatalmának. Ellenfelei börtönben, számüzetésben sínylődnek, nincs, ki parancsainak ellene szegüljön. Atyjának özvegyét Beatrixot megfosztotta hitbérétől, kiüzte az országából, születendő magzatát eleve is hazátlanságra, számkivetésre kárhoztatta. Nincs senki, kitől trónját félthetné. Tekintélye, birtoka, kincse, napról napra nő. És mintha a sors mitsem akarna megtagadni kegyeltjétől, 1239 október 16-án fia született, hat leány után. »Sokat imádkoztak ezért, és midőn a gyermek megszületett, nagy örömünnepet ültek Szent-Lukács napján s a király sok pénzt költött el és számtalan denárokat szórt széjjel.« Róbert esztergomi érsek megkeresztelte a gyermeket és Szent-István emlékére Istvánnak nevezte.

II. FEJEZET.

Nagy-Magyarország és a tatárok.

A honfoglalás óta több mint háromszáz éven át nyugatra volt forditva a nemzet ábrázatja. Ott hadakozott, onnét vette hitét, berendezését, az ott végbemenő politikai és egyházi változásoknak érezte minduntalan visszahatását. Épen azon fokra jutott, melyen a rendi intézmények befogadása által még szorosabban összekapcsolja létét a román és germán nemzetekkel, midőn az ujitások elleni természetes, jogos visszahatás eredetére, kezdeteire vonta tekintetét. Most, hogy a nyugathoz kezdett tartozni, jutott ismét eszébe keleti bölcsője, elszigetelt, árva volta. Az a feladat, melyet elvállalt, hogy most már határain tul is terjeszsze hitét, műveltségét, oly népekkel hozta kapcsolatba, melyek saját kiindulására, korábbi életmódjára emlékeztették. Az egész Európát megrenditő harcz császár és pápa közt alig keltett itt érdeklődést. A keresztes had óta, melyben bizonyságot tett a világ-szine előtt arról, hogy a nyugati keresztyénséghez tartozik, a nemzetet és királyát bolgárok, görögök, oroszok, kúnok foglalkoztatták. Egyre sürübb lesz az érintkezés ama nagy pusztaság lakóival, melyen egykor az ősök tanyáztak.

[1] Fejér, Codex Dipl. III/II. 315. 1232-ben. Érdekes találkozás, hogy ez az első fenmaradt megyei itélet Kehidán kelt, azon a helyen, melynek neve örökre össze van nőve a megyei nemesség legnagyobb fiának, Deák Ferencznek dicsőségével.

Mi van a kúnokon vagy oroszokon túl? Arra felé már megszakadt a tudás. A bolgár vagy kozár kereskedők sem jártak már vissza ősi telepeikre; az áruk Konstantinápoly és Velencze felől jöttek az országba. A nemzet történetében meg volt irva, hogy messze-messze van Nagy-Magyarország, »melyből a hét vezér kiszállott népével együtt, hogy új lakóhelyet keressen magának, mert földjük már nem tartotta el sokaságukat.«

Későbbi korban az aranykeresés, a kereskedelem, néha a tudomány volt a nagy felfedezések leghatalmasabb ösztöne: akkor a vallás. Nem a kereskedő vagy a katona a felfedező, hanem a hittérítő szerzetes. Midőn Szent-Domokos szónok rendjének magyar testvérei Magyarországban olvasták a tudósitást a távoli rokon népekről, »megszánva a magyarokat, kiktől származtak, hogy még a hitetlenségben tévelyegnek, elküldtek négyet maguk közül, hogy keressék meg őket Isten segitségével. Csak azt tudták régi irásokból, hogy keleten vannak, de hol? arról nem tudtak semmit.« [1]

A négy dominikánus három éven át hetedhét országot járt be, de közülök csak az egyik, Ottó, ért némileg czélt. Mint kereskedő jutott el egy pogány birodalomba, ott magyarokkal találkozott és azoktól megtudta, merre laknak, de hazájukba nem jutott. Aztán visszatért, hogy társakat szerezzen a rokon népek megtéritésére. Hanem a nagy út fáradalma megtörte őt; nyolczad napra meghalt, épen csakhogy elmondhatta, mit tudott meg.

Most már Béla, akkor még ifjabb király, Erdély ura, vette kezébe az ügyet. Miután a szerzetesek ujra négy testvért biztak meg Nagy-Magyarország felkeresésével, ő azokat ellátta költséggel és biztos utat szerzett nekik Bolgárián át Konstantinápolyba. Tudták, milyen veszélyek várnak reájuk, azért pogány módra növesztették szakállukat, hajukat, úgy hajóztak el Konstantinápolyból a Fekete tengeren Matrica városába, az azovi-tenger partján. A görögök régi összeköttetése Taurissal és Scythiával még nem szünt meg. Ott, harminczhárom napnyi hajózás után görög papokat találtak, de különben a nép és fejedelme pogány erkölcsöket követett s divatban volt a soknejüség. Száz neje volt ennek a keresztény királynak és köztük a legelső kegyébe fogadta a barátokat és ellátta őket mindennel, mire szükségük volt. Ötven napi időzés után megindultak a pusztába, hol nem találtak sem embert, sem tanyát, aztán Alániába értek, hol a pogányok vegyest laknak a keresztényekkel. Leirják a Kaspi-tenger-melléki tartománynak harczias, vad, de e mellett babonás népességét. Innét nem mehettek tovább, mert mindenki félt a tatártól, ki már közel járt. Egyikök szerencsére értett a kanalak faragásához és ezekért kaptak valamennyi kölest, melyen eltengődhettek. Nyomoruságukban arra határozták magukat, hogy kettőt magok közül eladnak rabszolgának, de nem kellettek senkinek, mert nem értettek sem a szántáshoz, sem az őrléshez. Ketten aztán hazafelé indultak, a másik kettő nem akarta abbahagyni a kutatást.

[1] De Facto Ungariae Magnae. Endlicher, Mon. Arpadiana, 248—254.

Tovább mentek hát észak felé azon a nagy pusztaságon, mely Alániától északra terül. Harminczhét nap mulva, mialatt hamuban sült kenyerekkel éltek, és egyikük, Bernát, csaknem éhen halt, eljutottak egy mohamedán országnak: Vedának, Bunda (talán Burtasz) nevü városába. Nem is bocsátották őket be a városba, künt kellett tanyázniok, hidegben, esőben. Az egészséges szerzetes összekoldulta az élelmet beteg társa részére. Bernát ott meghalt; Julián pedig most már egyedül maradva, egy mohamedán pap szolgálatába állott. Ez a pap nejével Nagy-Bolgárországba készült és magával vitte Juliánt is.

Most már teljesen biztos talajra értünk. Nagy-Bolgárország a Volga és Káma összefolyása vidékén terült el, és szorgalmas, iparüző s kereskedő

Bolghari város maradványai.

lakosságát nemcsak az arabok tudósitásaiból ismerjük, hanem az oroszok révén is, kik a szomszédos gazdag állammal igen sürü közlekedést tartottak fenn. Julián szerint is nagy és hatalmas ország ez, a melyben sok a gazdag város. Mind mohamedánok, de a jó szerzetes azzal a reménynyel kecsegtette magát, hogy mindnyájan tudják, hogy katholikusok lesznek, csak azt nem, hogy mikor. E tartománynak egy nagy városában, melyből, mint mondták, 50,000 harczos mehet ki, Julián egy magyar asszonyra talált, ki oda ment férjhez. Ez a nagy város a legnagyobb valószinüség szerint Bolghari, a főváros, a melynek romjai a Volga bal (keleti) partján Szpaszktól délnyugotra mai napság is láthatók. Igy tudta meg Julián, milyen úton juthat a keresett magyarokhoz.

Megtalálta őket két napi járásra onnét, a nagy Etil folyó mellett. Itt csak a Volga maga, vagy talán a Káma érthető, mert minden más nagyobb

folyó, Jaik vagy Don, jóval távolabb esik két napi járásnál Bolgharitól. Körülbelől Kazán városának vidékére érünk. Attól valamivel keletre vagy délkeletre laktak a honfoglaló magyaroknak keleten maradt rokonai.

»A mint ők meglátták és megtudták, hogy magyar, nagyon megörültek. Körülvették őt, a mint házról-házra, tanyáról-tanyára járt, és nagy érdeklődéssel kérdezősködtek a magyar keresztények és királyuk, az ő testvéreik felől. És bármit szólt nekik a hitről, vagy egyebekről, nagy figyelemmel hallgatták, mert teljességgel magyarul beszéltek és kölcsönösen értették egymást. Istenről fogalmuk sem volt, de bálványokat sem imádtak, hanem úgy éltek, mint a barmok.«[1] Volt hagyományuk a tőlük elszakadt testvérekről, de nem tudták, hová lettek. Különben igen vitéz nép, lóban, fegyverben bővelkedő.

A szerencsés felfedezésnek örömét nagyon zavarta az a hir, melyet a szerzetes ott a tatárok felől nyert. A tatárok már szomszédságban voltak és a keleti magyarokat, miután egy ideig vitézül ellenállottak nekik, már szövetségeseikké tették. Épen ott volt egy tatár is, ki elmondta, hogy seregük öt napi járásnyira van ide s Németország ellen készül. Csak még azt a sereget várja, mely Perzsiában harczol. A tatárokon túl pedig egy nagyon számos, a többi népnél hatalmasabb termetü nemzet lakik. Fejük aránytalan nagy, nem illik testéhez. Ez a nemzet — a mongol, a »kutyafejü tatár« — már készül elhagyni hazáját, hogy leigázzon minden birodalmat.

Juliánnak a hű rokonok közt nem volt maradása. Attól tartott, hogy a közbenső mohamedán, pogány vagy schismaticus népek: bolgárok, mordvinok, oroszok, ha meghallják, hogy ő Nagy-Magyarországot meg akarja tériteni, nem bocsátják át, »mert attól félnek: majd, ha egykor a kereszténység összeköti ezt a két birodalmat, meghóditanak mindent, mi közbe esik.« Ez a gondolkodás minden esetre egyaránt bizonysága képzelő erejének és annak a politikai jelentőségnek, melyet útja sikerének tulajdonitott. Fontosabb a másik ok, az, ha ő ott a távolban elpusztul, kárba vész egész munkája és a magyar testvérek soha sem tudják meg, hol lakik az a rokon nemzet. Visszatérésére természetesen más utat választott, mint azt, melyen oly nagy bajjal, annyi nélkülözés és veszély közt ért oda.[2] Szent-Iván napja előtt három nappal (június 21-én) indult el és karácsony után másodnap (decz. 27-én) ért Magyarország kapujához. Öt hónapi utazása alatt alig néhány napig vesztegelt. Utja átvezette a vad és pogány mordvinok földjén, kik aszerint becsülik az embert, hány ellenséget ölt meg. Cak annak engedik meg a házasságot, ki már legalább egy emberi koponyával dicsekedhetik. De már hozzájuk is elhatott a hír, hogy keresztényekké kell lenniök, és jósaik, samánjaik, már a szomszéd nagy vladimiri orosz fejedelemhez fordultak a térités ügyében.[3]

[1] Ld. e mű I. k. 33. l.

[2] Feltünő, hogy Nagy-Magyarországból senki se kisérte őt el.

[3] A szövegben »Magnae Sandemeriae« áll. Sendomir lengyel herczegség nagyon messze van a mordvinoktól, nem orosz és nem is szomszéd. Azt hiszem, iráshiba Vladimeria helyett.

1. CSORNA.
2. JANOVA.
3. VARJAS.
4. CSISMA.
5. SARUS.
6. ALMAZ.
7. SALMAZ.
8. SENASZ.
9. UFA.
10. MENEUS.
11. SOKUROVA.
12. ARASZLÁNOVA.
13. MAZ GARPENSKA.
14. SZAKLI.
15. CZEKLAK.
16. MESEREVA.
17. MADJAR.
18. SPASK.
19. BILERSZK.
20. TEMÁSEVA.
21. ASZKUL.
22. KAZÁN.
23. ORENBURG.
24. SZOROCSINSZKAJA.
25. SZAKMARSZK.
26. SZINBIRSZK.
27. CHVALINSZK.
28. VOLSZK.
29. SZARATOV.
30. CZARICZIN.
31. SZAREPTA.
32. KALISKIA.
33. PERM.
34. VJATKA.
35. URALSZK.
36. CZIKOV.
37. POGANYE.
38. Ó-SZABARSZKOJE.
39. KAZAROVI.

JULIÁN FELFEDEZŐ UTJÁNAK IRÁNYA.

A VISSZATERÉS UT-VONALA.

R PASSUTH ÖDÖN

Julián útjának térképe.

(Nagy Géza tervezete után rajzolta Passuth Ödön.)

Elképzelhetjük, minő feltünést keltett az annyi viszontagság után révpartra ért Juliánnak hol hű, hol csapongó, mesés elbeszélése honfitársai közt. Egyike volt ez azon tényeknek, melyek leginkább szólnak a kedélyekhez, egyaránt hatnak az egyszerüek hitére és hazaszeretetére és a hatalmasok politikai számitására. Most már Béla volt a király, a ki nem engedhette, hogy az ily szépen megszerzett alapon ne épitsenek tovább. Julián maga Rómába ment, hogy ott számot adjon utazásáról, de szerzete már a következő évben négy testvért inditott utnak Oroszország felé. Ezek azonban csak Szuszdálig jutottak, mert az ottani orosz nagyfejedelem nem bocsátotta őket odább, mihelyt megtudta, mi járatban vannak.[1]

Nem volt hátra más, mint hogy ismét Juliánnal próbáljanak szerencsét. Ez a második utja már szinte diplomaticus missio, IV. Béla levelekkel ajánlotta őt az orosz fejedelmeknek. De mire társaival Oroszország végső határaihoz ért, megtudta, hogy a tatárok már elpusztitották a pogány Magyarországot, Bolgáriát és alávetették maguknak a mordvinok egyik fejedelmét. Sietve visszatért, magával hozva a tatár khán egy levelét, Magyarország királyához, melyet a szuszdáli herczeg foglalt le és adott át neki. A két testvérnemzet mindenkorra el volt vágva egymástól, mielőtt még egyesülhetett volna.

Még egy nagy és félelmes hirt kellett átadnia. »A tatárok éjjelnappal azon tanakodnak, hogyan foglalják el a keresztény Magyarországot. Onnét aztán tovább mennek Rómába és azon túl.«[2]

Mióta, majdnem egy ezredévvel azelőtt, a húnok jelentek meg a római világ látóhatárán, hasonló rettegés nem szállotta meg a nyugaton megtelepedett népeket, mint akkor. Egy alkatra, nyelvre, erkölcsre teljesen elütő fajnak előnyomulását látják, mely utjában eltiporja, elsepri a népeket, mely, bár a kulturának legalacsonyabb fokán áll, sokasága, hadi szervezete által ellenállhatatlan, mint valami elemi isten csapása. A keresztes hadjáratok már megszoktatták az embereket a keleti csodás dolgok elképzelésére, de a mit most hallanak, felülmul minden phantasiát. A tatár egyenesen a pokol szülötte,[3] diadalmi utját füstölő városok, az ezrenkint leölt emberek koponyáinak gulái jelölik. Testileg is szörnyetegek, apró, vézna emberek, de széles vállúak, erőteljesek. Arczuk széles, ábrázatuk torz, kiabálásuk vérfagyasztó.[4] Lelkileg a barmokhoz hasonló, törvényt,

Ez nem más, mint Vladimir, Moszkvától keletre. A susdali fejedelemséget ez után is szokták nevezni, vagy pedig azért, hogy a volyniai Lodomértól megkülönböztessék.

[1] Julián második jelentése, kiadta Dudik Beda, Iter Romanum. 327. A Hormayr-féle kiadás, melyet Wenzel (Árpádk. uj okmt. VII. 549.) szintén lenyomatott, sokkal hiányosobb.

[2] A magyar dominikánusok 1237-iki utját, midőn a régi Magyarország már meghódolt a tatárnak, emliti Albericus Trium Fontium krónikája Mon. Germ. XXIII. 942. A jelentés Jakab perugiai püspökhöz van intézve, ki 1237-ben küldetett mint legatus Magyarországon át Bolgáriába.

[3] Ezt a szójátékot használja II. Frigyes császár 1241. július 3-án III. Henrik angol királyhoz irt levelében: »Ad sua Tartara Tartari detrudentur.«

[4] U. ott.

erkölcsöt nem ismerő, embertelen fajzat. Félő, hogy egészen kiirtják az emberiséget, különösen a kereszténységet.

Csodás, rémitő megjelenésük annál erősebben hat, mert közvetlenül a legmagasabbra szálló reményeket váltja fel. Addig a távol keletről, arról, mely a mohamedán világon is túl van, mit sem tudtak, annál többet meséltek. A legelterjedtebb, legnépszerübb monda az volt, hogy messze a »nagy Indiákon« egy keresztény fejedelem uralkodik, ki egyuttal egyházának is feje: János pap. Ez is egész hatalmával hozzájárul majd a török hatalom megsemmisitéséhez, a szentföld felszabaditásához. És a mint Európa többi népei János papba vetik reményöket, úgy örvend a magyarság távoli csak most nyert testvéreinek. Minő ébredés ez ábrándok után!

*

A mongol nép, mert ez volt ezen új népvándorlásnak igazi vezetője, Khinától északnyugatra, a Gobi sivatag mellékén tanyázott ősidőktől fogva, törzsekre oszolva, tevék, lovak, juhok pásztorkodásával foglalkozva. Egyes törzseik már azelőtt is félelmesekké váltak a khinaiak, a nyugatra lakó uigur-törökök és a perzsák előtt, de egységgé ezt a népet csak Temudzsinnak, a Nirun törzs fejének vasmarka kovácsolta. Miután 1203-ban az Amurforrás folyói közelében legyőzte az ellenséges törzseket, az Onon folyó kutfejénél nagy gyűlést tartott. Kilencz törzs volt együtt, ezért hadi jelvénynek kilencz lófarkat tüztek ki. Előállott egy samán, kiről azt hitték, hogy fejér lova az égbe szokta vinni és kijelentette, hogy Isten akarata szerint uruknak többé ne Temudzsin legyen a neve, hanem Dzsengisz khán, mert khán lesz minden ivadéka. Az egyesült nemzet azonnal megtámadta szomszédjait. Ruhájuk az állatok bőre volt, fegyverük a bot és a nyil, úgy rohanták meg a népeket. Minden mást pótolt erejük, vitézségük, khánjuk iránt való hűségük, katonai erős szervezetük, mindazon tulajdonságok, melyek a töröktatár népeket kiválóan harczos nemzetekké tették, náluk legteljesebb tökélyben jelennek meg. Még Dzsengisz khán idejében meghóditják északi Khinát, leverik a khovarezmi törökök óriási birodalmát és Perzsiát és lerontják Bokharát és Szamarkandot, a középázsiai iszlám fővárosait. Perzsiából már megtalálják az utat Indiába, a Kaukázushoz. Dzsingisz khán még egyszer keletre fordul, ott Tangutban érte el őt a halál 1227-ben.

Dszengiszkhán pénze.

»Életét azzal töltötte, a miben örömét lelé. Van-e szebb dolog, mondá neki egy vezére, mint tavaszszal jó lovon vadászni, sólyommal kezében. Van, válaszolá khán. A legszebb az ellenséget maga előtt üzni, a vagyonát elprédálni, lovára kapni, látni, mint siratja családja, ölelni nejét. Igy nyargalt végig egész Ázsián, mint az emberi nem vadásza.« [1]

Khovarezm vitéz fejedelmének, Mohammednek és fiának Dzsellal-

[1] Rankes, Weltgeschichte VIII. 424.

eddinnek ellenállása tartóztatta legtovább a mongolokat. Miután ezt is leverik, a középázsiai török törzsek legnagyobb része szintén a khán zászlai alá áll. Seregét ezentól leginkább tatárnak nevezik: a mongoloknak aránylag csekély száma szinte elmerül a hozzájuk csatlakozó harczos nemzetségek nagy tömegében.

Már Dzsingisz khán idejében beteszik lábukat Európába is. A Kaukázus népei erős ellenállásra készültek, bizva a tőlük északra lakó kúnoknak, kiket az oroszok palóczoknak neveztek, a segitségébe. Hanem a tatár követek előadják a kúnoknak, hogy ők vérrokonok és szövetségesek, nem pedig ellenségek és borzasztó csaták után vérbe fojtják a hegyi népek lázadását. Most magukra a kúnokra kerül a sor. Khánjuk, Kuthen, látja, hogy túlnyomó ellenséggel van dolga és az orosz fejedelmekhez fordul segitségért. »Ma a mi földünket vették el, holnap reátok kerül a sor,« mondá az orosz fejedelmeknek. Különösen Kuthen veje, Msztiszláv, a halicsi fejedelem, ki akkor jó barátságban volt II. Endrével, és Dániel akkor ladoméri fejedelem buzgólkodtak a háború dolgában. Eléje mentek az ellenségnek, a kúnok földjére, túl a Deneperen. Táborukba 10 tatár követ érkezett, erősitve, hogy ők jó barátai az oroszoknak, csak adják ki cselédjeiket, lovászaikat, a kúnokat. Az oroszok megölték a tatár követeket és seregük előre sietett a pusztán a tatárok ellen. Ezek visszavonultak, úgy hogy az oroszok már-már biztosra vették a győzelmet, és kilencz napon át üldözték az ellenséget.

Azon a nagy pusztaságon, melyen egykor a magyarok is táboroztak, hadakoztak, a Kalka folyó mellett, már nem messze az azovi tengertől, ütköztek meg a szövetséges kun-orosz hadak a tatárokkal. Különösen Dániel tünt ki vitézsége által és már-már megbontotta a tatár csatarendet. De ekkor a kunok hirtelen megfutottak és magokkal ragadták az egész sereget. Csak kevesen menekültek, a kúnok futás közben rabolták, ölték az oroszokat. A tatárok kemény boszut állottak a fogoly orosz fejedelmeken; deszkák között megfojtották őket és tetemük fölött ülték meg a halotti tort. A többi fogolynak sem kegyelmeztek. (1223 május 31.) Már egész Oroszország rettegett előttük, de ők a Denepernél tovább nem hatoltak. Elég volt, hogy a világ e táján is mutatták hatalmukat, és hogy a pusztaság törzseit, köztük Nagy-Magyarország lakóit. alávetették hatalmuknak. Még egyszer föllélekzeni engedték a keleti keresztény népeket.[1]

Dzsengisz khán harmadik fia és utódja, Okthai, már nem maga vezette seregeit. Otthon ült nagy palotájában Karakorumban, de hadait szétküldte a világ négy tája felé, hogy tovább hóditsanak és pusztitsanak. Nyugatra Batu, Tusinak fia, a nagy khán unokaöcscse vezette a tatárokat. Mellette Szubutáj volt a leghiresebb hadvezér. Jövetelének hirére már előre menekülnek a népek. A kúnok valószinüleg akkor, 1236-ban huzódnak

[1] Strahl, Geschichte Russlands. II. 6—8.

Magyarország felé. A Kipcsak, vagyis a Don és Volga közti pusztaság, a hún-török népek régi tanyája, szinte lakatlanul várta új urait.

Először is a bolgároknak fordult Batu, elfoglalta és földig lerontatta Bolgharit, aztán az orosz fejedelemségek ellen küldte csapatait. Úgy akarta, hogy fegyvereinek hire rémületet, ravaszsága meghasonlást vigyen a még le nem győzött népek soraiba. Mialatt az orosz fejedelemségek, különösen Rjézan ellen készült, követet küldött a magyar királyhoz. Levelében magát Saynnak, a tündöklőnek, nevezi, kinek hatalma van az egek királyától felemelni azokat, kik meghajolnak előtte, és a porba sujtani azokat, kik ellenkeznek vele. »Csodálom«, igy szólt a tatár levél, »hogy te, Magyarország királya, noha már harmadszor küldtem hozzád követet, egyet sem küldtél vissza, sőt nem is válaszolsz. Tudom, hogy gazdag és hatalmas király vagy, sok a vitézed, és magad uralkodol nagy birodalmon. Nem is hiszem, hogy önként meghódolj nekem, pedig jobb és okosabb volna reád nézve. Azt is hallottam, hogy a kúnokat, az én szolgáimat, oltalmadba fogadtad. Ezért azt üzenem neked, ne tartsd őket tovább magadnál, hogy miattuk ne váljak ellenségeddé. Mert könnyebb nekik elillanniok, mint neked. Mert ők sátrakban vándorolnak, talán megszökhetnek, de te, ki házban lakol, kinek váraid, városaid vannak, hogyan menekülsz kezeim elől?«[1]

Batu csakhamar megmutatta, hogy kardja még élesebb, mint szava. Az orosz fejedelemségek közt a Moszkvától délkeletre fekvő rjézani esett legközelebb a bolgárokhoz. Hódolatra, tizedfizetésre szólitja fel annak uralkodóját, Györgyöt, és midőn tagadó választ kap, végig pusztitja a tartományt és még azon télen, deczemberben, körülveszi a fővárost. A folytonos roham kifárasztja az őrséget és az ostrom 6-ik napján a tatárok már felgyujtják, lerontják a bástyákat és berontanak a városba (1237 deczember 21.) Leölik a fejedelmet, egész családjával és bojárjaival. A védtelen népen a kegyetlenség ezernyi nemét gyakorolják. A foglyokat nyársba huzzák, vagy hátra kötik kezeiket és czéltáblának használják. Levágják a nők emlőit, másokat megnyúznak vagy kiszakitják belöket. A nép a templomokba menekült, ők oda is behatolnak, a férfiakat megölik s mialatt azok halálhörgése hallható, meggyalázzák az apáczákat, a nőket és leányokat. Alig maradt ott élő. A város helyét csak hamú és rom jelölte, Szuszdál, Vladimir, Moszkva mind porba hullott előtte. Csak a tavaszi olvadás állitotta meg ezt a barbár diadalmenetet, a nagy Novgorod közelében. A fáradhatatlan vezér délre megy, megütközik a kúnokkal, legyőzi őket és Kuthent még megmaradt népével menekülésre kényszeriti Magyarországba.[2] (1238.)

[1] Julianus II. jelentése Dudiknál, id. m. 331.

[2] Batu levele, melyet már 1237-ben ismertek, bizonyossá teszi, hogy a kúnok egy része akkor már Magyarországba menekült. Nem lehet itt a havasalföldiekre gondolni, hisz azok addig nem harczoltak Batuval. A kúnok abban a mértékben voltak kénytelenek nyugatra vonulni, amint a tatárok kiszoritották őket Kipcsakból és a Deneper mellékéről. Az 1238-iki harcz után már a sikságon sehol sem volt maradásuk; akkor kellett Kuthennek új tanyák után nézni.

III. FEJEZET.

A kúnok befogadása.

Magyarország és az ádáz ellenség közt nem volt más, mint a sok részre foszló, tartományonkint harczoló, egészben elbukó Oroszország. Mert puszta, folyó, hegység ezt a hadat nem tartóztatta.

Védelemre kellett itt gondolni, addig, mig még távolabb a tatár. Ha akkor igazán előrelátó uralkodó ül Magyarország trónján, szövetségre lép Kievvel, Halicscsal, mindent megtesz az oroszok egyesitésére, erősitésére. Sokkal csekélyebb okok miatt küldtek már egy századon át számos magyar sereget a Kárpáton tulra. Nincs semmi nyoma annak, hogy IV. Béla erre gondolt volna.

Biztosnak, erősnek vélte határát, és a hozzá forduló kúnokban oly kiegészitését remélte hadának, mely azt szinte legyőzhetetlenné teszi. Bizalmát növelte az is, hogy a kúnokat, kik ellenségképen léptek át a határon, könnyű szerrel legyőzte és királyuk hódolatát fogadta. Megelégedett azzal, hogy az erdélyi várakat megerősittette, a határerdőségekben magas gyepüt vágatott. Egy magyar csapat, talán a kúnok vezetése alatt, messze elportyázott a fekete-tenger felé és ott megvivott egy tatár dandárral. Az megfutott, és a magyarok hazatérve, azt hirdették, hogy a tatároknak arra felé már sem hire, sem nyoma.[1]

Kuthen, miután a tatároktól vereséget szenvedett, és lemondott arról a reményről, hogy nyugat felé fegyverrel nyisson magának utat, követek által hódolatát jelentette be a magyar királynak, ha őt és népét befogadja. Még arra is kész, hogy egész népével együtt felveszi a keresztény hitet, ha oltalmat nyer. Béla szivesen fogadta az egykor oly hatalmas uralkodónak ajánlatát. Hatalmát, hitét terjeszti, negyvenezer vitéz nyilast nyer a tatárok elleni harczra. Még 1238-ban személyesen eléje megy Kuthennek, kinek már előbb nagy ajándékot küldött, és oly pompával fogadta a határon a kún fejedelmet, minőt arra felé még nem láttak.[2] Hogy pedig a vad nép rendben jöhessen el az ország közepéig, melyet lakóhelyül szánt neki, egy jobbágyát rendelte melléje és gondoskodott az átvonulás minden költségéről.

Lászlónak, Kálmánnak eljárását követte ebben, kik besenyők és kúnok befogadása által lényegesen növelték a nemzetnek számát és erejét. De Kuthen kúnjainak viszonya Magyarországhoz kettőben különbözik az előbbi hasonló települőkétől. Először is, ők bár hódolnak, nincsenek legyőzve, nemzetül jönnek be tulajdon fejedelmük alatt. Másodszor, bár ép az ország közepén, a Tisza két partján még sok volt a legelő, aránylag gyér a népesség, a müvelés és a birtok még is másfél század óta nagyot haladt.

[1] Chron. Alberici 1239.

[2] Rogerius kiadásában 1242 áll, mi világosan hibás. Valószinü, hogy MCCXLII iráshiba MCCXXXIIX helyett.

Ez volt az a két lényeges ok, a mely miatt a kúnok befogadása nem termette az országra nézve azt a gyümölcsöt, melyet Béla méltán várhatott, hanem ellenkezőleg épen az ország romlásának lett egyik előidézője.

Magyarországnak most azon problémával kellett megbirkóznia, melynek megoldása a régi római császároknak annyi bajukba került. Egy fegyveres, nomád, törvénytelen sokaságot kellett elhelyeznie már letelepedett, békés, munkához szokott lakosság közepett. Mit tudott a kún mesgyéről, kertről, mit a házas élet tisztaságáról? A mint a kúnság nagy nyájaival bebarangolta az országot, nagy kárt okozott a vetésben, gyümölcsösben, szöllőben. Még borzasztóbb volt, hogy ezek az erőszakos emberek meg-

Nyilazó kún lovas.
(Dombormüves tégla az Orsz. Iparművészeti Múzeumban.)

fertőztették a nép leányait, és ha szerét tehették, az urak nyoszolyáját is bemocskolták.[1] Pörre, viszályra került a dolog, és pedig magának a királynak kellett intézkednie. Béla az egyeseket nem büntette, és ez által magára vonta a nép haragját. De mivel ő maga is belátta, minő veszély a kún had együtt maradása, a kői gyülésen úgy rendelkezett, hogy a kúnokat oszszák szét az egyes megyékben, és ott az ispán törvényszéke alatt álljanak. Világos, hogy a törvény végrehajtása meg a kúnoknál talált akadályra, úgy hogy a különben oly nehezen megegyező két nép egyaránt a királyban látta ellenségét.

Ha végrehajtják a törvényt, a kúnokkal való elbánás könnyebbé válik ugyan, de viszont az ország minden része megsinyli azokat a bajokat,

[1] A nagyváradi kanonok egész naivul hozzá teszi, hogy a kún asszonyok, csúnya létökre, nem kellettek a magyaroknak.

a melyektől eddig csak a Tisza vidéke szenvedett. A személy- és vagyonbiztosság veszélye egyaránt fenyegeti majd a megyéket, és ezzel a veszélylyel szemben csekélynek látszott az a haszon, hogy a sok szegény kún majd olcsón áll be fegyveres cselédnek vagy lovásznak. Nem kétséges, hogy az ország hangulata a vendégek ellen fordult, és ezt a hangulatot még erősebbé tette, hogy mindenben, a mi történt, a királynak részrehajlását látták a kúnok irányában. Már azt is zokon vették az urak, hogy a király meg sem kérdezte őket, midőn országát megnyitotta Kuthen népének. Még jobban sértette őket az az észrevétel, hogy mig ők, a kanczellária miatt, oly nehezen juthattak a király szine elé, a kúnok tárva találtak az udvarnál minden ajtót. Ha pedig a király gyűlést tartott, Kuthennek és jobbágyainak adott elsőséget a magyar urak fölött, mi fellázitotta büszkeségöket. Nem is képzelték el másként, mint hogy a király azért jár annyira kedvében a kúnoknak, mert ellenük akarja ezt a vad népet forditani.[1]

Azok az okok, a melyekre a király és hivei hivatkoztak, hogy a vendégek iránt való nagy előzékenységet megmagyarázzák: a hit terjesztése és a birodalom hadi erejének növelése, nem győzhették le a magyarság ellenszenvét. Ha a tatár támadás közvetetlenül a kún bevándorlás után éri e hazát, Béla eljárása teljesen igazolva lett volna népe előtt. De az a néhány év, mely Kuthen érkezése és Batu berontása közt elfolyt, épen elegendő volt arra, hogy a különben is feszült viszonyt az uralkodó és az urak közt teljesen elmérgesitse, és az addig külömben közönyös, vagy jó indulatú népet is fejedelme ellen forditsa.

Minden körülmények közt nagy és nehéz feladat volt a kúnoknak a magyar birodalomba való beillesztése. IV. Béla czélját oly módon akarta itt is elérni, mint a birtokok visszavételénél: a részletekre kiterjedő pontos administratio által. Csakhogy erre a sors nem adott neki elegendő időt. A mitől a vallás terjesztését, birodalmának fölemelését várta, tényleg gyöngitette és felbomlasztotta Magyarországot épen akkor, midőn a legnagyobb egységre és összetartásra lett volna szüksége. Mert csak egyesek birják elviselni a jelen kellemetlenséget, veszteséget a jövő, várható közhaszon reményében. Tömegeket csak az mozgat, mi könnyen, egy csapással látszik elérhetőnek.

Mialatt IV. Béla a magyarok és kúnok kiegyenlitésének hálátlan munkájával bibelődött, Batu egyre közeledett nyugat fele. 1238 és 1239-ben a Don és Deneper közti orosz fejedelemségeket: Gorohoveczet,[2] Perojaszlavlyét és Csernigovot rombolták szét. Más csapatok a muromiakat és mordvinokat hódoltatták be. Veszteségeik pótlására, s hogy a legközelebb fenyegetett vidékeket nyugalomba ringassák, aztán ismét visszavonultak Kipcsakba. 1240-ben Mangu khán, Dzsengisz unokája megjelent Kiev, az

[1] Ezekre nézve lásd a Carmen miserabile 2. 3. 8. és 12. pontjait.

[2] Gorochovez, Moszkva és Nisni-Novgorod közt, ez az Ovcheruch herczegség, melyről Julián második jelentése szól.

oroszok szent városa előtt, és hódolásra szólitotta fel annak fejedelmét Mihályt. A nép, haragjában, megölte a tatár követeket. Mihály, a ki nem remélte, hogy a hóditónak ellenállhasson, Magyarországba menekült, fővárosát pedig a halicsi Dániel foglalta el, ki egyik vitéz vajdáját, Dimitrijt, bizta meg annak védelmével. Csakhamar megjelent a tatár sereg a Deneper két partján, és a merre a szem ellátott, mindenütt sötétlő szekértáboruk ijesztett. Sokasága ellen a legvitézebb védelem sem remélhetett diadalt. Kiev ledőlt, a rjezani és vladimiri borzasztó jelenetek még nagyobb szinhelyen ismétlődtek. A normann-orosz műveltségnek, egyháznak és államalkotásnak első, fényes központja teljesen semmivé tétetett. Csak maga Dimitrij nyert kegyelmet. (1240. deczember 6.)

Az orosz évkönyvirók beszélik, hogy ez a vitéz bojár forditotta Batunak figyelmét Magyarországra. Meg akarta szabaditani hazáját e gyilkos hordáktól és a tatár khánnak a legragyogóbb szinekben rajzolta a Kárpátokon túli föld gazdagságát és termékenységét.[1] Nem volt rá szüksége; Batu különben is eleget hallott már Béla király birodalmáról. Kiev bukásával lehullott az utolsó védbástya is, és a régóta összehuzódó veszedelem teljes erővel szakadt le szerencsétlen hazánkra.

III. FEJEZET.

A tatár és a magyar nemzet.

Karácsony táján jött a hir Kiev elestéről. Most már legközelebbi közelben tünt fel a veszély, melyről éveken át beszéltek. Annyit emlegették: jő a tatár, annyiszor oszlott el ismét ez a felhő a láthatárról, hogy már nem hittek komolyan benne. Minek is ijeszti a király népét! A papok találták ki az egész mesét, mert nem akarnak elmenni a zsinatra, hová Gergely pápa meghivta őket, a tatárok közeledténél jobb kifogást meg nem találhattak. Igy gondolkoztak az elbizakodott könnyelmű emberek, és azoknak minden nemzetben nagy a száma.

Mások, kik talán közelebb állottak az udvarhoz, tudták, hogy igaz a rémes hir. Ezek azonban saját pártállásuk erősitése szempontjából nézték a haza veszedelmét. Most, midőn izgatott, lobbanékony minden kedély, legjobb az alkalom Bélának és kúnjainak befeketitésére. Világos, azt mondták, hogy a kúnok hivták be a tatárokat. Boszut akarnak állani a magyarokon, kik annyiszor legyőzték őket és most is rosszul bánnak velök. Csak most tünik ki, miért jött be Kuthen népével már több mint egy évvel előttük. Ki akarják ismerni az országot, megtanulni a nemzet nyelvét, és mire szövetségeseik megérkeznek, majd kardot ragadnak és megkönnyitik nekik a

[1] Neveztetes a találkozás Anonymussal, ki szerint szintén a kievi fejedelem biztatja először a magyarokat Pannonia elfoglalására. 9. fejezet.

kapukon való átkelést. Együtt majd aztán könnyen erőt vesznek a magyaron. Annyira ki volt már fejlődve egy emberöltő óta az ellenzéki szellem, annyi táplálékot meritett az Bélának önkényes intézkedéseiből és különösen a kúnokkal szemben követett politikájából, hogy ezt a véleményt kell a magyar urak és vitézek körében uralkodónak tekintetünk.[1]

Béla volt tán az egyetlen, ki tisztán és komolyan fogta fel a helyzetet. Tudta, hogy kemény, sulyos megpróbáltatás előtt áll birodalma. De számon tartotta jobbágyainak, vitézeinek, jó szolgáló népeinek nagy számát, ezt az oltalmat, melyet a Kárpátok hegyláncza nyujt, telt kincstárát és éléstárait és nagy önámitás nélkül abban a meggyőződésben lehetett, hogy abban az esetben, ha pontosan teljesitik, a mit parancsol, országának nincs mitől tartania. Kelet, észak felől még addig soha sem fenyegetett komoly veszély. A kún már több mint egy századja megszünt félelmesnek lenni. A nyilazó, vért nélkül harczoló tatár pedig csak olyanféle, mint a kún. Számosabb, hatalmasabb ennél, de hogy mérkőzhetnék a még számosabb, jól fegyverezett, hazáját védő magyarsággal. Kiket győzött le eddig Batu? A kóbor kúnokat, a megoszlott oroszokat. Oly erős, egységes, harczos nemzettel, mint a magyar, még nem volt dolga.

Mongol sisak.
(A moszkvai Kremlben.)

Ilyen volt tehát a nemzetnek, az uralkodónak gondolkodása. Nézzük most magokat a tényeket. Annyi század után is teljes képet alkothatunk magunknak úgy a tatárságnak, mint nemzetünknek hadi erejéről, annak anyagi és erkölcsi értékéről.

Dzsengisz khánt nemcsak mint nagy harczost, hanem egyuttal mint törvényhozóját is ünnepelte nemzete. Törvényei közt azt tartották legfőbbnek, hogy az egész földet meg kell hóditaniok és csak legyőzött nemzettel szabad békét kötni. Azt is elrendelte, hogy a sereget ezredesek, századosok, tizedesek igazgassák.[2]

A háború, a hóditás volt az egész mongol nemzet lelke, az hatotta át minden érzeményét, erkölcsét. Vallása alig van más, mint az ősök tisztelete, a jó és rossz szellemek imádása. Hisznek ugyan egy főistenben, de

[1] Rogerius. 14. pont.

[2] Plan Carpin János levele IV. Incze pápához. 1248. Ez a ferenczrendi szerzetes mint a pápa követe járt a khán udvarában. D'Avezac, Recueil des voyages. IV. 2.

annyira közömbösek hit tekintetében, hogy úgy a keresztény, mint a mohamedán tanokra könnyen hajlanak. Mindazt az erkölcsi fegyelmet, melyet a pogányok különben szertartásaiknak köszönnek, náluk a khán bálványozása pótolta. A ki palotájába lépve, hozzáért küszöbéhez, azonnal halállal lakolt.[1] És ez a félelem, ez a rettegés végig megy a katonai hierarchia minden fokán.[2] Khánjukat földi istennek nevezték. A lázadók megbüntetésében megengedettnek tartottak minden kegyetlenséget. Abban, hogy az egész világot alávessék uruknak, megegyeznek, mint egy ember, pedig sokaságuk ezreinek csak az isten tudja szerét-számát.

II. Frigyes császár, az akkori haditudománynak egyik legkiválóbb értője és alkalmazója, igy szól felőlük: Legyőzték a kúnokat, mert nem kimélték életüket és jobban értettek a nyilazáshoz, mivel hogy azt folytonosan gyakorolták és igy karjok is erősebb. Különben is tudták felőlük, hogy iveik erősebbek, nyilaik három ujjnyival hosszabbak és jóval tovább is visznek, mint a kúnoké vagy magyaroké. Ruházatuk az ökröknek, lovaknak, vad szamaraknak nyers bőre, melyhez belől vaslemezek voltak varrva. A mint előre haladtak, fegyverzetük, lovuk, élelmük a keresztényektől elvett préda által egyre javult. A folyókon tömlőkön kelnek át. Lovaik szükség esetén falevéllel, kéreggel, sőt gyökérrel is beérik, a mellett fáradhatatlanok és igen gyorsak. Különösen a csata elején igazi nyilzáporral boritják el az ellenséget, és csonthegyü nyiluk még a vérten is áthatol. Lovuk roppant sok volt, úgy hogy egy európai utazó azt hitte, hogy több van nekik, mint a többi népeknek együttvéve. Mint a régi magyarokét, az ő táborukat is nagy ménesek, gulyák, nyájak követték, melyeknek husával, tejével táplálkoztak.

Katonai jellemvonásaik közt a kitartás, a fegyelem, a kevéssel beérés, az edzettség állottak első helyen. Hideget, meleget könnyen türtek, hegyek magasa, erdők mélye nem akadályozta menetüket.[3] Mesterei voltak a cselvetéseknek, a meglepéseknek, legfélelmesebbek akkor, mikor megfutnak s látszólag már lemondanak a küzdésről. Vezetőikben, különösen Batuban és Szubutújban, megvolt az a katonai lángész, mely élő szervezetté birja tenni az emberek százereit. Még kegyetlenségök, rombolásuk is hadi eszköz: hirük már előre megrettentette, kishitüvé tette az ellenséget. Nem lovagiasak, nem helyeznek sulyt arra, hogy kevesen is megküzdjenek nagy számmal, inkább azt akarják, hogy már tömegük is riasszon és e czélból még bábokat is lóra ültetnek, hogy többeknek lássanak.

Az a kiméletlen energia, mely egész hadviselésöket jellemzi, különösen abban a módban nyilvánul, melylyel az alávetett népeket felhasználják.

[1] Julián második jelentése.

[2] Ivo Carnotensis levele a bordeauxi érsekhez. 1241. Matthaeus Páris, Chronica Maiora. 38.

[3] Maguk a mongolok nem is annyira pusztai, mint erdei lakók voltak. Temudzsinnak »erdei fejedelem« volt a gúnyneve.

Magukkal viszik a meghóditott népek fiatalságát, hanem arra vigyáznak, hogy az egy nemzetbeliek ne maradjanak együtt és hogy minden csapatban tatárok legyenek a századosok és tizedesek. Ily módon mindjárt észreveszik, ha kém lappang köztük és lehetőleg megakadályozzák a lázadást. A csatában, az ostromnál jobbágyaikat küldik előre és ha megszaladnak, leölik őket. A harczra nem alkalmasakat otthon hagyják, ezeknek kell az elesetteket és a katonák családjait eltartani. Téves tehát, mintha halomra ölték volna mindenütt a lakosságot; sőt inkább azon voltak, hogy annak vérét és verejtékét lehetőleg saját czéljaik előmozditására forditsák. Igy történt, hogy minden egyes hóditásukkal nőtt seregük, jövedelmük és a letiport, fiatalságuk virágától megfosztott országok akkor sem emelhették fel fejüket, midőn megrontóik már távol száguldottak.

Nekik csak szolga kellett; ezért minden legyőzött országban kiirtották az urakat, a nemeseket, a felkelés lehető vezéreit. A városokat, várakat, mihelyt hatalmukba keritették, földig lerontják, mert azoknak semmi hasznát nem vehetik és mert a bástyák, a falak védelmében ujra megkisérelhető a sikeres ellenállás. A várak ostromára el vannak ugyan látva faltörő kosokkal, létrákkal, gépekkel, később még lőporral is, hanem, ha lehet, maguk nem rohannak, mert igazi erejük a távolból való harczban, a nyilazásban áll. Elpusztitják a várak körüli földet, összehajtják annak lakosságát és azt kényszeritik tulajdon főhelyök megvivására.

Nem csoda, ha ebben a nagy következetességgel és éleselmüséggel megalkotott álladalomban, mely a kulturának nem előmozditására, hanem lerombolására szolgált, isten ostorát látták a megriadt kortársak. Sok vonása a katonai és politikai berendezésnek nem a mongolok sajátossága, hanem mintegy közös tulajdona az altaji népeknek. Fölösleges volna a húnokkal, avarokkal, magyarokkal való sokszoros megegyezésre kiterjeszkedni.

Mégis vannak oly lényeges vonásai a mongol államszervezetnek, melyeket kiválóan csak ez fejlesztett ki. Az alávetett népek sokkal közvetlenebb viszonyba jutnak az uralkodó nemzettel és annak feladataival, mint a húnoknál. A véradónak oly kiméletlen és ravasz megkövetelését és kihasználását látjuk, minőt később az oszmán török fejtett ki teljes virtuozitással. Egy csapással érik el saját hadi erejük lényeges gyarapodását és elszakadni akaró jobbágyaik meggyöngitését.

Tudjuk, minő nagy része volt Attila birodalma felbomlásában a trónviszályoknak és minő vészes szerepet játszottak az örökösödési kérdések a magyar történetben. A mongolok ki tudták kerülni a pontos örökösödési szabály hiányából eredő veszélyt. Alaptörvényük igy szólt: »azt, ki felfuvalkodásában a fejedelmek hozzájárulása nélkül főkhán akarna lenni, irgalom nélkül meg kell ölni.« Igy történt, hogy Dzsingisz khán nagyszámú

családja kifelé mindig egységet képezett. Nem mindig a legidősebb fiú következett, nem is a legfiatalabb, mint a mongol szokás követelte volna, csak az volt bizonyos, hogy a kit a karakorumi kurultáj (országgyülés) megválasztott, az előtt meghajoltak testvérei, atyjafiai. A mellőzött herczegek dicsvágya, kapzsisága kielégitést nyert bizonyos országrészek és seregek fölötti uralom által, melyhez mindig az ujabb hóditásokra való kilátás is járult. De még a leghatalmasabb köztük, épen Batu khán, sem szünt meg soha hódolattal viseltetni a családnak és birodalomnak az őshazában székelő feje iránt.

A tatár foglalkoztatta akkor Európa és Ázsia összes nemzeteinek politikáját és képzeletét. Nem csoda, ha annyi leirása, ismertetése maradt fenn. Hazai iróink közt Rogerius a váradi kanonok és Tamás spalatoi főesperes, oly irók, kiket azon kor legkülönb historikusai közé számithatunk, ismertették őket legbővebben. Fontos adatokat közöl felőlük maga II. Frigyes császár, a kit megkináltak, hogy foglaljon el khánjuk udvarában valami tisztséget. A császár az ő finom humorával azt válaszolta, hogy a madarászathoz ért legjobban. Saját hazájukban, khánjaik ordujában látogatták meg őket Plan Carpin János, a pápának, és Rubruquis Vilmos, IX. Lajos franczia királynak követei, kiknek értesitései a legbővebbek és legtanulságosabbak. Bécsujhelyi tartózkodása alatt figyelte meg őket egy franczia pap, a chartresi Ivo, a ki aztán megirta haza, mit látott, mit hallott felőlük. Hadjárataiknak borzadalmai töltik meg Nikon patriarcha orosz krónikáját és az akkori lengyel évkönyveket. Nem kisebb irodalom támadt felőlük Ázsiában, úgy, hogy némi kritikával nem csak az egyes eseményeket, hanem, a mi fontosabb, hadvezetésük, hadviselésük lényeges momentumait tisztába lehet hozni.[1]

II. Frigyes császár.
(Egykoru miniature.)

Sokkal kevesebbet tudunk aránylag a magyarok katonai erejéről. Azt, mi természetes, mit mindennap láttak, sokkal kevésbé tartották följegyzésre méltónak, mint azt a rendkivüli jelenséget, mely az egész keresztény világot megsemmisitéssel fenyegette.

Magyarország körülbelül hetven éve, Mánuel császár ideje óta, nem viselt nagy háborut, olyant, mely egész erejét próbára tette és kifejtette

[1] Az ázsiai kutfőket D'Ohsson, Histoire des Mongols, használta fel.

volna. A kisebb összeütközések bolgárokkal, oroszokkal, kúnokkal, a keresztes háború, az Ausztria és Stiria felé ritkán szünetelő határvillongások nem tekinthetők igazi nemzeti hadi vállalatoknak. Hiányzott tehát igazi vezérek, igazi katonák képzéséhez a legfőbb eszköz: az alkalom, a gyakorlat. Maga IV. Béla, bár annyi háborut viselt, épen nem volt kiválóan harczos uralkodónak tekinthető, még kevésbé hadvezérnek.

Hadi szervezet dolgában még érvényben volt a Kálmán által szabályozott, az aranybulla által némileg reformált ősi alkotmány. A szabad, nemes ember köteles volt fegyvert fogni, mihelyt hire jött, hogy az ellenség betört az országba. Ő a király igazi fegyveres szolgája, ezért nevezik serviensnek, ő az ország katonája. Ha kötelességét nem teljesiti, sulyos büntetést von fejére.

Számra talán még jelentékenyebb erőt szolgáltat a várak népe. Ott még megvannak a régi katonai nevek: a vezér, a hadnagy, a százados, annak jeléül, hogy az egész igazgatásnak katonai a czélja és az alapja. A vár jobbágyai mind hadra nevelt férfiak, hivatásos katonák, kivülök még a harczos várbeliek, polgárok is kötelesek mindnyájan elmenni. Szükség esetén még a várnépnek fegyverfogható részét is besorozzák. Mindebben annak az ősrégi skytha hadi szervezetnek látjuk fenmaradását, melyet ugyanakkor a tatárság fejtett ki teljes virágjában. A megegyezés áll a fegyverre, harczmódra nézve is. A magyarok is könnyű lovasok, ijászok, hadjárataikban nagy szerepet játszik a gyorsaság, a meglepés, a szinlelt futás, az ellenség reászedése.

A régi Magyarország mellett ott állott már az újnak is serege A királyt udvari emberei, zsoldosai vették körül, talpig vasban. A fejet erős vasbádogból való sisak védte, a testet aczéldrótból finoman összesodrott pánczéling boritotta, mely fölött a nehéz vasvért, elől hegyesen kiállva, hátul szijjal összekötve tündöklött. A fegyverzetet kiegészitették az aczél pántokból összerótt kéz- és lábvértek és keztyük, melyek épen hogy megengedték a mozgást. A lovag kezében czimeres, öblös paizs az ellenség ütésének, vágásának felfogására. Oldalán erős, nagy kardja, inkább vágásra mint szurásra alkalmas. Igazi félelmes fegyvere hosszú, sulyos öklelő dárdája, mely lova oldalán mered előre. Mint a lovag, úgy lova is szügyig vasban, vas homlokvéddel, mint egy nehezen mozgó, eleven vár. És már nemcsak a király főemberei és az idegen zsoldosok viselik a keresztes hadak korának jellemző ruháját. Az ispánok, a nagy földbirtokosok szintén azt öltik fel, azt viselik csatlósaik is, úgy a mint a törvény vagy az adományozó levél reájok parancsolta. A magyar úr legfölebb kócsagjának forgójával, kardjának könnyebb, keletibb formájával, nagyobb pompájával különbözik külsőleg német vagy franczia rendtársától.

Oly elemekben sincs hiány, melyek egyenesen alkotó részei a nyugati Európában akkor teljes uralomra jutott egyházi szinezetü lovagállamnak.

A templomnak és Szent-Jánosnak vitézei, a szentföld rettenthetetlen bajnokai a katholikus világ e végső fokán is birnak nagy jószágokat, itt is meghonositják katonai szervezetük egész rendszerét. Ha nem is annyira kiváló és próbált, de szintén nyugati módon fegyverezett katonaságot állitanak ki a főurak, a német és olasz városi telepek.

Végre, hogy oly hadseregben se legyen hiány, mely fegyverzetében és harczi módjában lehetőleg közel áll a tatárhoz, a király befogadta a kúnokat. Nagy számú, vitéz és gyakorlott, az ellenséget már ismerő könnyü lovasságot remélt e befogadás által a honvédelem czéljaira biztosithatni.

Ha még ehhez hozzá veszszük, hogy az országot kelet és észak felé sok mérföldön át terjedő, nehezen járható, magas, erdős hegység övezi, ha azt is megemlitjük, hogy IV. Béla e kevéssé járható hágót az erdők óriásival eltorlaszoltatta, sehogy sem látszik alaptalannak a magyarok győzelmi reménye és elbizakodottsága. Mert bár a hír mindig a tatár seregek megszámlálhatatlan sokaságáról szólt, tudták, hogy annak körülbelül csak egy negyed része jöhetett nyugat felé. A puszták földje pedig nem is táplálhatott annyi embert, annyi harczost, mint a mennyi már akkor Magyarország áldott és művelt földjét vallotta hazájának.

Király és harczosok a XIII. századból.
(Egykorú miniature a metzi érseki könyvtárban.)

*

Valósággal úgy állott a dolog, hogy Magyarországban a katonai szervezetnek három, egymástól nagyon is eltérő fejlődési foka állott fenn egymás mellett.

A kezdetleges fokot a kún törzsek képezték. A magyarság zöme átmenetben volt az ősi alkotmányból a hűbéres felé, az urak és idegenek pedig azon kor legelőhaladottabb fokán állanak, a mennyiben fegyverük, harczi módjuk már a hűbéres lovasságé.

Egy nagy, szervező tehetség kezében ez a három elem együtt szinte legyőzhetetlen egészszé alakul. A kún a portyázó, hírhozó előőrs, a magyarság zöme a maga hatalmas tömegével a derékhad, mely megvivja a döntő csatát, a lovagi sereg pedig a tartalék, mely helyreállitja az ingó csatarendet és legroszabb esetben is biztositja a sereg hátrálását.

Tényleg másként állott a dolog. Ebben az egész szerencsétlen háboruban mintha csak rossz oldalai mutatkoznának a magyar hadierőt alkotó összes tényezőknek.

A tatár megállitásának, legyőzésének két módja volt. Vagy vele egyvívású, számos, gyakorolt, könnyü lovasságot kellett vele szembeállitani, vagy pedig egy, bár nehezen mozgó, de szinte hozzáférhetetlen lovagi seregnek zárt, lándzsákkal keritett csatarendjét, mely erős bástyás városokra, magas kőfalas bástyákra támaszkodhatik.

Magyarországban nem volt és nem lehetett még akkor sem az egyik, sem a másik.

Egy nemzet katonai erejét latolgatni, politikai és gazdasági viszonyainak számba vevése nélkül, mindig felületes és hiábavaló. Mert az egyes állami és társadalmi intézmények egymástól elszigetelve el sem képzelhetők, és csak mint a nemzeti egységes élet szervei, működhetnek és gyakorolhatnak egymásra kölcsönösen hatást.

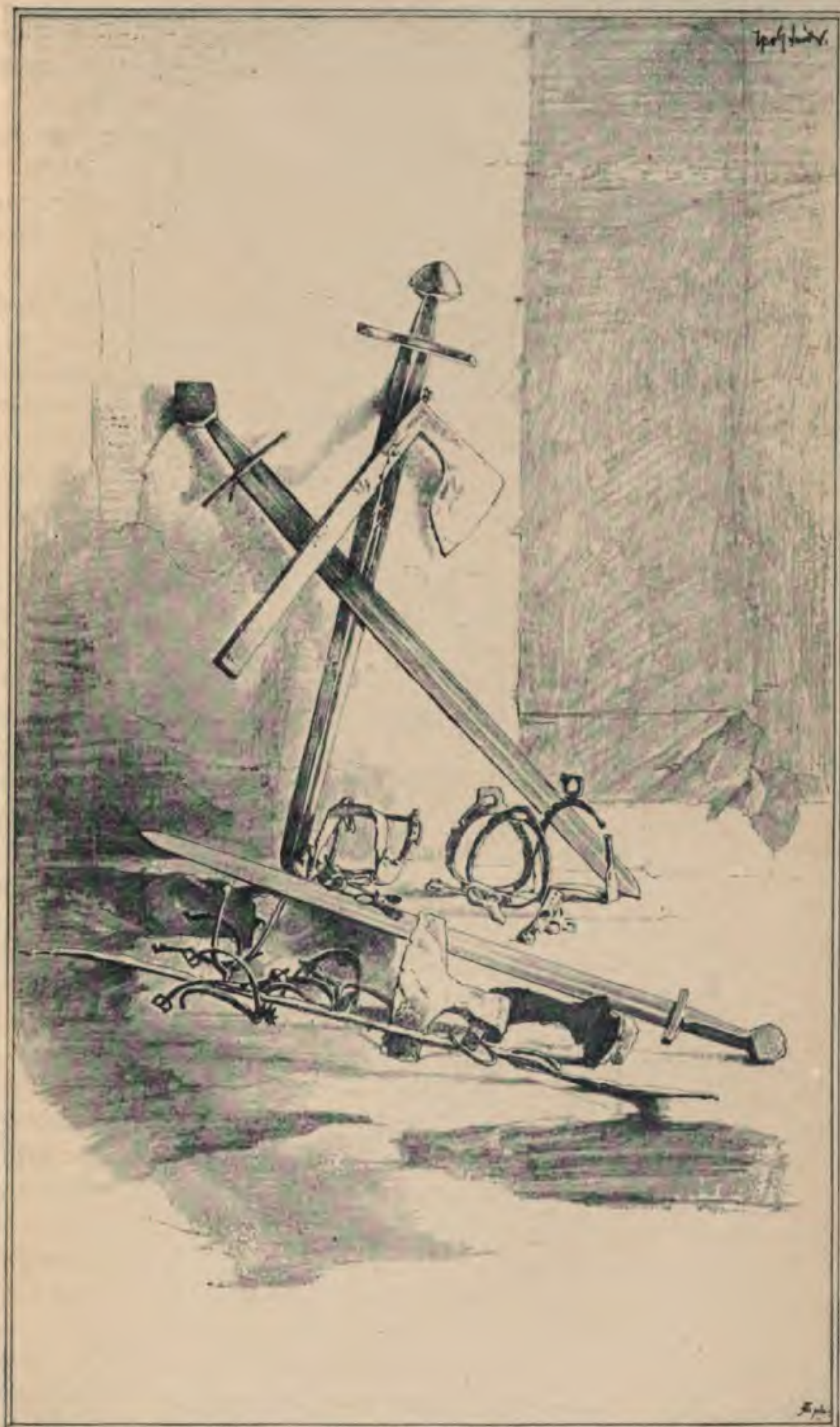
A kúnokkal e szempontból nem is kell foglalkoznunk. Mindjárt elvált, hogy a döntés pillanatában nem állanak a magyarok részén.

A sereg zömét a nemesség és a várjobbágyság könnyü lovassága lett volna hivatva megalkotni. Egész Kálmán koráig ez méltó és nagyjában egyenlő ellenfele lett volna a tatárnak, és ha a vezetésben nincs valami nagy különbség, ép úgy megvédi ellene a haza földjét, mint a besenyő vagy a kún ellen.

Csakhogy a magyar sereg már nem volt a régi, az, mely I. Béla és Szent-László csatáit vivta. A könnyü lovasságot csak a pásztori és vadász élettel együtt járó folytonos gyakorlat tette oly gyorssá, nyilazását csak a gyermekkor óta folytonosan, szünetlenül tartó iskolázottság és fegyelem oly biztossá és rémületessé. Mihelyt a magyar letelepedett, mihelyt egyébbel is foglalkozott mint harczczal és vadászattal, ezen gyorsaságnak, biztosságnak szükségkép szenvednie kellett. Sem lova, sem nyila, sem ő maga nem volt már egyenlő a tatárral. A tökéletesség mindig csak az egyoldaluság árán érhető el.

Az az Endre és Béla korabeli nemes és várjobbágy, a ki perel, a ki az ország sorsával törődik, a ki eljár a templomba és a törvénynapokra, kinek gondja van szolgáira, földjére, terményeire, a vásárra, családjára, határozottan sokkal magasabb fokon áll, mint Batunak egy közembere, de mint katona nem hasonlitható hozzá. Nem a személyes vitézség és erő tette a különbséget, hanem a különböző életmód, az életnek eltérő felfogása. És ez a különbség annál szembeszökőbb, mert a fegyverzet, a harcz módja lényegében még azonos.

Hanem az eltérés nem szoritkozik a gyakorlatra, a katonai tapasztalásra. A régi magyar nemest, még inkább a várjobbágyot, hivatásos katonává tette nemcsak egész nevelése, hanem az ő reá nehezedő fegyelem is. A várrendszert nem is képzelhetjük el folytonos mustra, ellenőrzés nélkül.

Az Athenaeum nyomása.

MAGYAR FEGYVEREK AZ ÁRPÁD-KORBÓL.

(A Magyar Nemzeti Múzeumban.)

Nem lehet, hogy a hadnagy vagy százados csak díszből viselte volna ezt a czimet. Különben is van egyenes értesülésünk, még II. Endre korából, hadi szemléről.[1] Ha nem is a folytonos háborura, de a folytonos hadi készenlétre volt alapitva ez az egész alkotmány.

Már most, hogyan képzelhetjük el az ellenőrzést, a fegyelmet, ha a nemes egyre perben áll az ispánnal, és törvénylátásban látja legfőbb feladatát, ha a vár jobbágyai az ispánnal és a polgárokkal állanak ellenséges lábon, ha végre mindegyiknek védeni kell birtokát, állását föllebbvalói, sőt osztálytársai ellen? A régi magyar fegyelem romba dőlt a vármegye-rendszerrel együtt és a várföldek elidegenitésének ez volt a nemzet erkölcsére nézve legvészesebb következménye. És ha IV. Béla nagy ügygyel-bajjal vissza is állitja a régi birtokállapotot, a megszokott öszszetartásnak széthulló lánczszemeit emberi hatalom egyhamar nem kovácsolhatta össze. Az ellenzéki szellem, a kritika áthatotta a nemzet minden szabad osztályát. Addig csak az ispánt vagy a vezért vádolták, most már a király tetteit birálták fenhangon és elitélték őt mint zsarnokot, mint a kúnok pártfogóját, mint az egész tatárveszedelemnek koholóját. Ne is szóljunk arról, minő nagy ebben a tekintetben az ellentét a két hadviselő fél erkölcsei közt.

Ebben állott a magyar nemzet akkori átmeneti állapotának befolyása az ország harczképességére. Lényegében még a régi általános hadkötelezettségen alapult a nemzet hadiereje, de ez a berendezés, a műveltség emelkedése, a foglalkozások sokfélesége miatt, már nem felelt meg a valódi viszonyoknak. Ennek következtében csak félszeg, elégtelen lehetett a sikere is.

A hol ez az átmeneti fejlődés már elő volt haladva, a hol már végbe ment a munkafelosztás, az általános védkötelezettség romjain egy külön harczos osztály emelkedett ki, mely e szolgálat fejében elég birtokot nyert, hogy egyedül és kizárólag ennek a feladatnak élhessen. A közszabadság és az általános honvédelmi kötelezettség ép úgy együtt járnak és megfelelnek egymásnak, mint a hűbéres nemesség elzárkózása és a szabadok nagy részének szolgaságba sülyedése. A hűbéri rendszernek egyenes következése, hogy az egyes kiváltságos vitéz személyes értékével, fegyverzetének kiállitásának költségességével üti helyre a számbeli fogyatkozást. Másik következése, hogy az ország egyes vidékei, mint közigazgatásban és igazságszolgáltatásban, úgy honvédelem dolgában is mindinkább saját magukra vannak utalva, és ehhez képest önerejükből is gyakran kénytelenek folytatni a harczot. Ezért szükséges kiegészitése a hűbéresség által beállott politikai és katonai decentralisatiónak az egyes vidékeknek külön erős központositása, fegyverkezésük központja, a földesúr vára körül.

Ha tehát Magyarországon már végbe ment volna a tisztviselői aristocratiának származásivá való átalakulása; ha az egyes kiváló családok

[1] Váradi regestrum. 304. »Cum voivoda comes de Doboka pervideret exercitum suum.«

már egészen a harcznak élhetnek és katonai érdemeik által magukhoz csatolhatják egész megyék, vidékek népét; ha végre a király, a szomszéd vagy az idegen ellenség ellen épült lovagvárak és városok sürű hálózata boritja az országot: akkor hazánk az ő pánczélos lovasságával olynemű ellenállást fejthetett volna ki a tatár, mint később a török ellen.

Tudjuk, hogy II. Endre idejében megindult ez a fejlődés. Épen IV. Béla volt az, ki leghatározottabban állotta utját. A főurak még nem voltak sehogy sem biztositva, sem a királylyal, sem tulajdon alattvalóikkal szemben. Épen a midőn a válság közeledett, volt tetőpontján a gyülölet és bizalmatlanság köztük és a király közt. Ennélfogva sem anyagilag, sem erkölcsileg nem tehették meg azt a szolgálatot, melyet más országoknak lovagsága teljesitett hazája védelmében. Egyes jobbágyok és ispánok lovagi erénye és készültsége nem változtathat azon a tényen, hogy Magyarországnak akkor igazi lovagsága épen oly kevéssé volt, mint igazi várrendszere.

Mindent összefoglalva, a hazánkat ért óriási csapás belső alapokát könnyü felismerni. Az a fejlődés, melynek II. Endre, szinte öntudatlanúl, utját egyengette, hazánkat katonai tekintetben is egészen a nyugathoz tette volna hasonlóvá. De ehhez idő kellett. E helyett azonban IV. Béla teljes öntudatosan vissza akarta állitani a gazdaság és honvédelem régi nemzeti rendszerét. Megfeledkezett arról, hogy annak felbomlását többé emberi hatalom nem akadályozhatja meg, mihelyt a foglalkozás, az életmód annyira különbözők lettek. Igy történt, hogy Magyarországnak volt nemzeti, számos könnyü fegyverzetü hadserege és volt néhány nehéz fegyverzetü pánczélos dandárja. Csakhogy az első már felbomlóban volt, igazi gyakorlat és belső összetartás nélkül, a másik meg csak alakulóban, számban, készültségben egyaránt fogyatékos.

*

Ez az akkori Magyarországnak nem egyes adatokból összeállitott, hanem az emberi társadalom állandó törvényeiből levont képe. Az egykorú csak a részletet, az egyes személynek vagy rendnek erényét, hibáját láthatja: az összefoglalás a későbbi történetirónak kötelessége.

A kor szellemének megfelelően nem is az ország szervezetében, alakulásában látták a catastropha előidéző okát, hanem egyesek bünében, romlottságában. Egy egykorú magyar költő[1] elpanaszolja: »nem csoda, hogy legyőzték, megölték őket, mert a nemzet nagyja, kicsinyje, megrontva a jó erkölcsöt, a bün utján járt. Kemény emberek voltak, a jog csorbitói, hamis tanuk, esküszegők, házasságtörők, tolvajok, epicureusok, kiknek istene a pohár. A vendégek elnyomói, az özvegyek megrontói, a szegények

[1] »Planctus destructionis regni Ungarie per Tartaros.« Kiadtam egy boroszló kéziratból. Neues Archiv für deutsche Geschichte. II. 616—625.

zsarolói, az árvák megrablói, kik távol üzték magoktól az igazságot. Ruházatukban fényüzők, pompában, ékességben kevélykedők, magukat dicsőitők, a büszkeséghez, kicsapongáshoz nagyon értők, a hazugságban kitünők.« Ez a rajz, még ha le is vonjuk belőle a költő túlzását és a szerzetesnek erkölcsi prédikáczióját, igen szomorú képét nyujtja az akkori Magyarország előkelő társadalmának.

Szent-Lajos életirója, Guillaume de Nangis ezeket irja: »Midőn a tatárok Magyarország határához értek, féltökben daemonaiktól kértek tanácsot: menjetek csak bátran, a viszály és hitetlenség szelleme jár előttetek, az nem engedi, hogy a magyarok győzzenek. Igy is történt. Betörésük előtt nagy egyenetlenség volt a király, a fejedelmek, a papság és a nép közt, s e miatt nem készülhettek el.«[1]

Ezt a képet megerősiti a spalatoi esperesnek itélete. »Midőn a magyarok hirét vették a tatárok jövetelének, — igy szól, — álomnak, játéknak nézték az egészet, mert nagyon is biztak az ország hadi erejében. A hosszú béke

Vadászjelenet a kisbényi templom oszlopfőjén.

megrontotta, a kemény fegyverforgatástól elszoktatta őket, csak a kicsapongásban, bujaságban telt kedvük és a tunyaság szinte gyávává tette őket. Mert Magyarország gazdag, termékeny földje által módot nyujtott fiainak a mértéktelen élvezésre. Nem is törődött mással az ifjuság, mint hajának diszitésével, bőrének ápolásával, még ruházatuk sem volt férfias, hanem asszonyos. Egész életüket verőfényes erdőkben, kellemes mezőn szerették eltölteni nejeik társaságában. Egész napon át folyt a lakomázás, nem is keltek fel reggeli kilencz óra előtt. Minthogy mindig mulatságon járt az eszük, hogyan gondoltak volna komolyan a fegyverek zajára? Komolyan csak a józanabbak tartottak a pusztitó nemzet betörésétől.«

Ijesztő ez a megegyezés, és nem enged kétséget a felől, hogy Magyarország keletkező uri rendjének épen fiatalsága nem birt azon tulajdonokkal, melyek a haza szolgálatára valóban alkalmassá tehették volna.

[1] Vie de St. Louis. Bouquet, Scripti Rer. gall. XX. 342.

Ez a romlottság átterjedt az egyházi rendre is. Magyarország elpusztulása után egy szent életü férfiu mindig azt a kérdést forgatta agyában, hogy engedhette a Mindenható elpusztulni ezt a katholikus országot, hol oly nagy becsületben állott az egyház? Éjjeli látományban azt a választ nyerte, hogy ne tartsa igazságtalannak Isten itéletét, mert bár az Isten kegyelme ennek a népnek sok bünét elnézte, azt a bünt, melyet három püspök gaz kéjelgés által elkövetett, még sem nézhette el.«[1] Nem tudjuk, kik voltak itt értve, maga az iró sem tudta. De az bizonyos, hogy a csanádi püspök súlyos gyanusitó okok alapján állott azon vád alatt, hogy ő ölette meg a bisztrai apátot.[2]

Mindig és minden korban nehéz általános itéletet formálni egy egész társadalom erkölcsi szinvonala, értéke fölött. A történetileg fontos kérdés leginkább az: egy bizonyos társadalomnak erényei és bünei olyanok-e, melyek a nemzet, az állam megerősödésére szolgálnak, vagy olyanok-e, melyek azt felbomlasztják. És e tekintetben alig szenved kétséget, hogy a magyar társadalom a tatárjárás előtti időben nagyjában erkölcstelen volt. Az az intézmény, mely addig a nemzetre a legnagyobb összetartó és nevelő hatással volt: a királyság, II. Endre uralkodása által elvesztette tekintélyét, és IV. Béla által csak külsőleg nyerte azt vissza. Azon fegyelem és engedelmesség helyébe, melyet külföldön annyira megbámultak, a nyilt ellenzék és a még veszedelmesebb titkos rágalom, a pártütés és az összeesküvés léptek. Az a katonai szellem, mely Magyarországot megalkotta és fentartotta, az intézmények változásával ellanyhult és az életmód és foglalkozások átalakulása következtében már akkor sem állhatott helyre, ha a régi intézményeket látszólag ismét életbeléptették. A király, az egyház, az urak, a szabadok, a várak népei mind külön-külön, gyanuval eltelve egymás irányában, sorakoznak egymás mellé. Az egyháznak és hűbériségnek erkölcsi és politikai eszméi még nem birták kitölteni a nemzet

Vancsa István váczi püspök pecsétje.

[1] Pauler Gyula magyarellenesnek tartja Tamás főesperest. A magam részéről ezt nem találom. Ő első sorban pap, de a magyar főhatóságnak inkább hive, mint ellensége. Nagy baj volna, ha a ki egyes osztályok romlottságát ostorozza, mindjárt a nemzet ellenségének volna declarálható. László, Kálmán, III. Béla, Imre felől igen nagy tisztelettel szól a dalmata iró.

[2] Gergely pápa levele. 1236 június. Nagyon sulyos vádakat emeltek a fejérvári prépost ellen is.

lelkében azt a nagy ürességet, melyet a régi ideálok elhalaványodása idézett elő. A társadalomnak különösen előkelő osztályai megfeledkeznek arról, hogy kötelességeik is vannak.

Kevés adatunk van a felől, hatalomban, gazdaságban csakugyan oly magas fokra jutott-e már a magyar főuri osztály, mely képessé tette oly életmód folytatására, minőt szemére vetnek.

Miklós ispán végrendelete 1239-ből.

(Az oklevél eredetije a Kisfaludi család levéltárában.)

Nézzünk két végrendeletet. Az egyik egy ispán nejének, a másik a Csák nemzetség egy kiváló tagjának vagyoni állapota felől nyujt felvilágositást.

Bors ispán neje nyolczvan márka ezüstöt, mely egy budai olasz kereskedőnél van elhelyezve, és egy öt éves vörhenyes lovát hagyja a domonkosrendiek fejérvári egyházára. Az esztergomi Katalin egyházra hagyja azt a serleget, melyet Béla királytól kapott, födelestől, és egy pej lovát. Nővérére Margitra 10 még be nem tanitott lovat hagy, azonkivül kék himzéses ruháját, sok prémet és ismét egy fekete himzéses ruhát és tunikát. Huga Anna, István bán neje, egy barna skárlát felöltőt kap, sok

prémmel, egy köpenyt és tunikát ugyanazon szövetből, sok himzéssel, egy bundát, összes lepedőit, két sapkát, egy aranyosat és egy egyszerüt, három diszes abroszt selyemből és három egyszerüt a család részére, öt selyem kendőt, összes ingeit és 10 csikót. Azonfelül egy kivarrt bibor melfényt (pourpoint), egy aranyozott ezüst és egy kárbunkulus drágakővel ékes gyürüt. Ezeket Anna akkor kapja meg, ha majd felserdül és átadják férjének, addig az esztergomi domonkos rendiek őrzik. Ehhez járul még hét névszerint megnevezett rabszolgáló. A bolognai domonkosrendiek kapják azt a nagy szőnyeget, melyet anyja hozott Görögországból. Ez a végrendelet mindenesetre nemcsak nagy vagyonra, hanem a fényüzésnek aránylag igen nagy kifejlésére mutat.[1]

Miklós ispánnak, Ugrin esztergomi érsek testvérének, a Kisfaludy család ősének három végrendelete maradt reánk. Az elsőt 1231-ben erősitette meg II. Endre, a másodikat 1237-ben hitelesiti a fejérvári káptalan, a harmadikról 1239-ben, midőn a rendelkező már végét járja, tesz bizonyságot az egeresi konvent.[2]

A főur először elősorolja örökölt jószágait. Ilyen van 15, melyek között egy, a Vértesben, az egész nemzetségé, a többi magántulajdon. Mindezeket osztatlanul fiaira hagyja; hadd osztozzanak ők, ha akarnak. Van egy birtoka, a mely miatt az esztergomi káptalannal folyik még a pör; ez is közös legyen a rajta lakó szabadosokkal együtt. Következnek azok a jószágok, melyeket az érsektől kapott, »ki úgy tartott, mint tulajdon fiát.« Az első a szentkereszti, hol az érsek házat is épittetett. »Ez közös legyen, mivel különös hely, melyet közönségesen Udvarhelynek neveznek. De a rajta levő épületeket és a hozzátartozókat az ifjabb fiú kapja, mert Magyarországon ez a szokás.« A másik, Mihályi, kisebb fiára Izsákra száll harmincz szabados házzal, nyolcz rabszolgával, négy igás ökörrel, tiz malommal, 300 fékezetlen lóval, 600 birkával, 200 sertéssel. A harmadik, Kázmér, szintén Izsáké lesz. A negyedik, Boduct, ennek két harmada, a két alsó malommal, szintén Izsáké lesz, a harmadik, a felső négy malommal a legifjabbra, Lőrinczre száll. Ugyancsak Lőrincz kapja Guedust is, melyet Ugrin úgy vett meg Farkas ispántól.

Ezen örökölt és családi jószágokhoz járulnak azok, melyeket Miklós ispán maga szerzett vétel, vagy királyi adomány utján Egy soproni és egy fejérmegyei az idősebbikre Izsákra marad. Ugyanez kapja Völgyföldét is, anyja hitbére fejében. »Mert nem akarom, hogy halálom után viszály származzék fiaim közt, kik közül az egyik anyai részről nemes görög vérből, a másik kegyes frank nemzetségből származik.« Nem szabad csodálkozniok, hogy a második feleségnek nagyobb a hitbére, mert azt akkor vette el, midőn méltóságban, gazdagságban már előre haladt, az elsőt pedig ifju-

[1] Knauz, Monum. Strigon. I. 280.
[2] Fejér, Codex Dipl. III/II. 227—230. Hazai Okmánytár, I. 16—21.

ságában, midőn világiak dolgában még gyöngén állott. Különben is szabadságában áll a rendelkezőnek az egyikre többet, a másikra kevesebbet hagyni. A többi birtokot — a Tisza és Maros körül is van kilencz — mind Lőrinczre, az ifjabbra hagyja. Ujra kiemeli, hogy ez szabad, mert ha az Isten több fiut ad neki, azokat az ifjabbnak részéből kell kielégitenie. Idősebb fiát különben is kielégitette már: fölnevelte, ellátta költséggel, válogatott lovakkal és más készületekkel, és atyailag gondoskodott róla házasságakor. Mostani hadi készületét Lőrincz kapja, szintúgy a Mátrában levő szőlőit. Egy jószágát hitbére fejében, nejének köti le.

Több mint harmincz birtokról történik tehát rendelkezés az ország minden részében. E vagyon nagyságát gyanitani lehet a mihályi jószágról szóló részletesebb kimutatásból. Azt sem szabad felednünk, hogy ez a birtokbevallás már az első nagy királyi visszafoglalások után történt, melyek Miklós ispán vagyonát is megnyirbálták.

A második végrendelkezést a harmadik fiunak, Jánosnak születése tette szükségessé. Ebben az egyes birtokoknál többnyire ki van mutatva a hozzátartozó szabadosok száma. Harminczöt ilyen szabadost, azonfelül három egész falut fenntart még a maga szabad rendelkezésére.

Nem lehet ezek után abban kételkedni, hogy a magyar főuri osztályt vagyoni helyzete képessé tette azon fényüzés kifejtésére, mely melegágya az erkölcsi romlottságnak. Csak nagy politikai és katonai feladatok teljesitése, az a nagyravágyás és becsületérzés, melyet az arra való nevelés teremt meg és a környezet tart ébren, képes az aristocratiát megszilárditani és a javak egyenlőtlen elosztását nemcsak elviselhetővé, hanem gyakran áldásossá tenni. A keletkező magyar uri osztályt pedig üldözi, a közügyektől távol tartja a király. A mi energiája, ereje volt, gyümölcstelenné vált a hazára nézve.

Egy belsejében zilált, beteg társadalmat látunk, melyet csak a királyi hatalom, jobban mondva az attól való rettegés tart némileg össze. A mi történeti alakulás volt itt, annak már korhadóban volt minden ize; a mi új, életteljes csirát hajtott a nemzet, azt kötelességének tartotta elfojtani, megsemmisiteni az uralkodó. Igy zúdult az a vészt hozó fergeteg hazánkra, mely új termésre tette alkalmassá a megtisztitott, ismét szüzzé vált talajt.

IV. Béla ezüst denára.

IV. FEJEZET.

A tatárjárás.

Kiev bukása után az egész ország rengett a hadi készülettől. Mialatt a nemesség és a várak népe gyülekezni kezdett, a király elküldte nádorát, Dénest, II. Endre tárnokának fiát, az orosz kapunak, a vereczkei szorosnak őrzésére. Farsang végére maga is elment Budára, mint a közlekedésre kiválóan alkalmas helyre, és maga köré gyüjtve az egyházi és világi főurakat, meghagyta nekik, hogy tartsák készen zsoldosaikat. A kún király is megjelent családjával, jobbágyaival. Oly nagy volt a magyarok gyanuja és haragja a hivatlan vendégek ellen, hogy Kuthent és családját őrizet alá helyezték. A hány fő, annyi a vélemény, és folytonos vita közt eltelt a legdrágább idő.

Bőjt közepe táján lóhalálában oda ér a még tanakodó gyüléshez a nádornak egy futára azon hirrel, hogy már a határon a tatár, már rontja a gyepüt, és a nádornak kevés a reménye, hogy feltartóztatja őket. Gyors segitséget kér. Pedig a király előbb már személyesen utána nézett a határerősitéseknek, levágatta az erdőket, hatalmas torlaszokkal biztositotta az átkelőket. Hanem a tatár előtt negyvenezer orosz fejszés járt, kik az erdőt kivágták, az út akadályait elháritották. »A torlaszokon oly könnyen hágtak át, mintha nem óriási fenyők és cserfák törzsei lettek volna, hanem könnyü léczek.« Béla körül nem volt nagy kész sereg, és a gyülés a legnagyobb bizonytalanságban vitatkozott tovább. Negyednapra megjött maga a nádor, egyedül. Éjjel-nappal nyargalt és alig lihegve elbeszéli, hogy márczius 12-én a kapunál megütközött a tatárral. Egész csapatja ott veszett, ő kevesed magával birt csak menekülni. A tanácskozásnak vége, tenni kellett gyorsan. Béla elbocsátja az országnagyokat, siessenek haza, jőjjenek vissza sereggel. Magához idézi a kúnokat, szomszédjától, az osztrák herczegtől segitséget kér, az ország nyugati részére küldi családját, maga pedig gyorsan összevonva Fejérváron és Esztergomban levő vitézeit, átmegy a Duna tulsó partjára, Pestre, »a gazdag német városba«.[1]

A tatár nem egy tömegben támadta meg az országot. Arra is volt gondja, hogy döntő mozdulatait még az ország határán túl tegye meg, hogy annál meglepőbb legyen megjelenése. Az orosz kapun maga Batu jött be, kelet felől, a borgói szoroson Kadán, kit a tatár urak közt legbecsületesebbnek tartottak, egyenesen észak felől Peta, kinek előbb még el kellett pusztitania Lengyelországot és Sziléziát. Összes hadi erejüket egy fél millióra tette a nagyitó hir.[2]

[1] A főforrások: Rogerius és Tamás spalatoi főesperes.

[2] Minden félig-meddig pontos számitás itt ki van zárva. A tatár sereg annyi hódolt néppel jár, hogy már e miatt is bajos a becslése. A Sajó melletti ütközetben 65,000 magyar vett részt. A tatárt körülbelül ugyanannyira kell tennünk. De ez csak a fősereg.

Az Athenaeum nyomása.

A TATÁROK BETÖRESE.

(Turoczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

A Magyar Nemzet Történetéhez

Az Athenaeum kiadása

Három nappal a Munkács vidékén történt ütközet után, márczius 15-én, pénteki napon, a Batu előörsei már Pest közelében tüntek fel. Égettek, pusztitottak a környéken, hogy kicsalják a városból a védőket. Béla szigoruan megtiltotta a kitörést. A magyarok akkori hangulatából érthető, hogy ezt is zokon vették. Legjobban Ugrin érsek haragudott, a ki már nem volt fiatal, de megőrizte a régi keresztes vitéznek egész tüzét. Nem akarta eltürni, hogy a pogány annyi derék embert öljön meg a király gyávasága miatt. Mit törődött ő, ki »az egyházi mérséklet józanságával meg nem elégedve, nagy dandárt vezetett,« a király tilalmával. Vasárnap kiment ellenük. A mint a tatárok észreveszik, meghátrálnak és az üldöző érseket maguk után süppedékes talajra csalják. A nehéz fegyverzetü lovagok csak nagy nehezen gázolhattak a mocsárban, és a visszatérő, őket nyilzáporral elboritó ellenség ellen alig védekezhetnek. Az érsek szégyenszemre csak harmad- vagy negyed magával jött vissza Pestre. Akkor is csak a királyt szidta, miért nem küldött neki segitséget.

Leirhatatlan izgatottság vett erőt a Pesten lakó és oda gyülekező sokaságon. A legmélyebb békéből egyenesen a legvadabb háboruba sodorvák. Egymásután oda jön a megyék népe, a főurak, a püspökök kisérete. Mindegyik ujságot akar hallani. Előbb semmit sem hittek, most a leghihetetlenebb is bizonyos, különösen: ha szörnyü, ha félelmes. Látják mennyien vannak, milyen erősek, és a tatár mégis itt a nyakukon. Még azon a vasárnapi napon, a melyen Ugrin oly pórul járt, elfoglalták és felégették Vácz városát. Az egész környék népe oda menekült a templomba és a püspök és a káptalan várszerü, megerősitett palotáiba. De a tatár ép oly kevéssé kimélte a hely szentségét, mint rendet, kort és nemet. »A vácziak az Ur szenvedésének vasárnapján szenvedtek, azért, hogy méltók legyenek arra, hogy urunkkal Jézus Krisztussal osztozzanak.« (1241 márczius 17.)

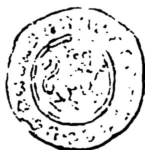
A borzalmas hirt Pesten csakhamar örömhir váltja fel. Megjött a vitéz osztrák herczeg, igaz, hogy kevesed magával. Hadakozó létére azonnal kiment egy a város körül felbukkanó kis tatár csapat ellen. Szerencsésebb volt Ugrinnál, utóléri a menekülőket, kenézüknek, hadnagyuknak levágja a karját, egy mást lándzsájával letaszit a lováról és még egyet foglyul ejtve, diadalmasan tér vissza a városba. Ez a mi emberünk, mondák a magyarok immár hangosan, és annál inkább gyülölték és megvetették királyukat.

Már megvolt a lelkekben a forradalom; nem sokára tettekben is nyilvánult. A tatár megjelenése miatt egy ideig megfeledkeztek a kúnról. De most egyszerre ellenük fordul a közgyülölet. Ők azok, kik ezt a csapást hozták Magyarországra. A király Kuthenhez küld, hogy magához idézze. A kún fejedelem látva a nép dühét, csak úgy hajlandó elmenni,

Kadán és Peta seregei nincsenek ott jelen. Ha föltesszük, hogy ezek összesen ugyanoly erősek voltak, körülbelül 120—140.000-re tehetjük az egész tatárság számát.

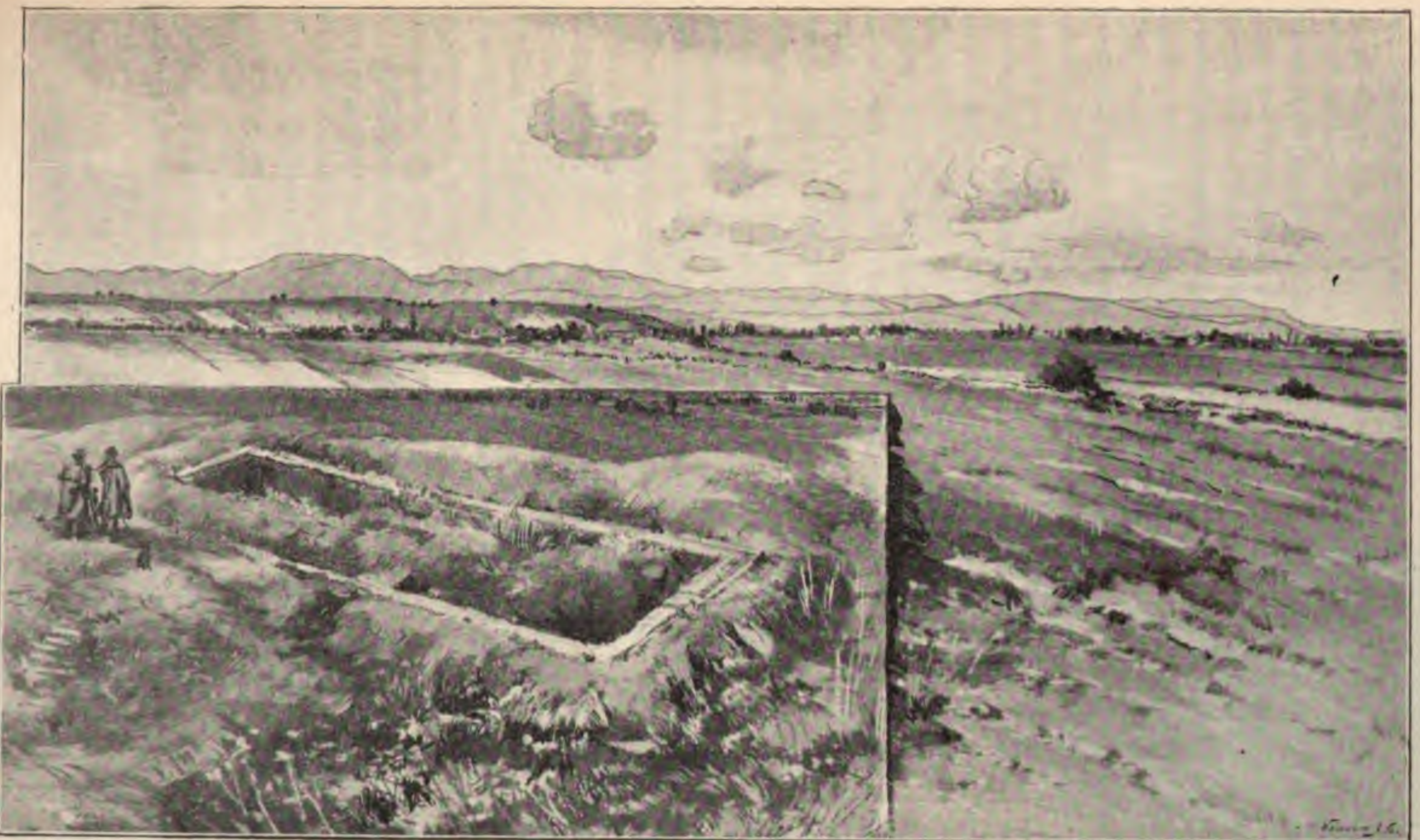
ha az, kit a király érte küld, megvédheti őt a nép dühétől. A mint ezt az udvarban hallják, azonnal Kuthen szállása felé indult a felbőszült tömeg, magyarok és németek vegyest, halált kiáltva a kúnok fejére. Kuthen és társai fegyvert ragadnak, de a sokaság erőszakosan behatol, fejüket veszi és ledobja az ablakon a lent várók közé. Ezen borzasztó tettnek következései annyira vészesek voltak az országra nézve, hogy később egyenesen osztrák Fridrikben keresték annak okozóját. Mihelyt a kúnok meghallották, milyen sors érte fejedelmüket, fegyverüket, mely addig a királynak rendelkezésére állott, a magyarok ellen forditották. Csapataik Buda felé tartottak, hogy ott a magyarokkal egyesüljenek; most visszafordulnak, elszélednek, tüzzel vassal pusztitanak, és irtó háborut folytatnak az ellenök mindenütt fölkelő parasztság ellen. A kún szövetség az oroszokra nézve sem bizonyult nagyon értékesnek; nemcsak vad volt ez a nép, hanem megbizhatatlan és ingatag. De minden esetre jobb lett volna a magyar ügyre nézve, ha akkor Béla mellett állanak és nem rontják az országot, versenyt a tatárral.

A magyarság nem sokra becsülte ezt a kárt. A mint a megyék népe, az urak és főpapok csatlósai, a horvát és dalmata csapatok, Kálmán király alatt, sorban bevonultak, a királynak és a népnek önbizalma nőttön nőtt. Oly nagy sereg volt már együtt, minőt akkor egy európai fejedelem sem gyüjthetett. 65,000-re becsülték a fegyveresek számát,[1] pedig az erdélyi dandárok nehezen voltak ott, és az északkeleti megyék népe sem igen jelenhetett meg. A király most már nem akarta türni a tatárok rablását és égetését, kivonult ellenük egész seregével. E hirre a tatárok is összevonták mindenfelé kószáló és gyujtogató csapataikat. Azok, a kik már a Dunáig előnyomultak volt, mind hátráltak a magyarok elől a Tisza felé, hogy a fősereggel egyesülhessenek. Ez a hátrálás régi szokása volt a tatároknak, hisz a kúnokat és oroszokat is azzal csalták kelepczébe. De természetes, hogy az akkori viszonyok közt nem lehetett más következése, mint az, hogy a magyarokban még jobban megerősitse győzhetetlenségük hitét. Mennél nagyobb volt előbb a levertség és a félelem a magyar táborban, annál magasabbra csapdosott most fel az elbizakodottság hulláma.

Frigyes osztrák herczeg ezüst pénze.

Sok derék vitéz, a hazának sok hü fia lehetett a magyar táborban, de azért az általános hangulat még sem volt olyan, mely a győzelmet biztositja, vagy a veszteséget is diadallá változtathatja. Nem a harcz, a férfias küzdelem volt első és utolsó gondolatuk, hanem már annak következéseit is latolgatták. Szinte restellték, hogy oly sokan vannak, hogy oly hatalmas a királyuk. Nem ártana Bélának, ha egy kicsit legyőznék,

[1] Ezt a számot egy 1242 elején Bécsből iró apát jegyzi föl Matthaeus Paris krónikájában. Mon. Germ. XXVIII. 209.

A muhi puszta.

(Rajzolta Kimmach László.)

igy majd szorultságában jobban megbecsülné őket. Igy jutottak el, nem valami nagy harczi kedvvel, a Sajó vizéhez, melynek tulsó partját már a tatár derék had tartotta megszállva. A király személyes felszólitása, hogy harczoljanak derekasan, nem lehetett reájok valami nagyon tüzelő hatással.

A Hernád által már megnövekedett Sajó vize sárosan, mocsarakat képezve, hömpölyög a Tisza felé. Nyugati jobb partján széles sikság terül el, a muhi puszta, a balpartot a Hegyaljával összefüggő dombsor utolsó erdős kiágazásai szegélyezik. A magyar sereg a sik, egészen belátható rónán ütött tábort, a tatárnak mozdulatait részben elfedték az erdők, a talajnak emelkedései, melyek egyuttal arra is szolgáltak, hogy róluk vizsga szemmel fürkészhesse az ellenségnek minden lépését.

Béla maga vezérkedik. Maga nevezi ki az egyes hadosztályok parancsolóit, maga osztja ki köztük a zászlókat. Óvatos, a háboruban a védelemre hajló természeténél fogva eltér a régi magyar harczmódtól, a mely első sorban támadásra törekedett. Még a tábor felütésének módja is ezt mutatta: az egyes osztályok, dandárok sátrai nem külön-külön, szerteszéjjel voltak a sikon, hanem mind egy csoportban állottak. Ez által az egész sereg egy óriási testté vált, mozgás, szervezet, szárnyak nélkül, és a király eleve is lemondott arról a gyorsaságról, könnyedségről, melynek a magyar annyiszor köszönte a diadalt. De hagyján, ha legalább a király czélja, a tábor biztossága el van érve. Ennek a czélnak szolgált a sátrak egész sokaságát, az egész sereget körülzáró szekérvár. Természeténél fogva ez nem volt megerősitve, mint a rómaiak castrumai, hanem kisebb csapatok támadása és meglepése ellen elegendő oltalmat igért. Ily módon használták fel a sereget kisérő podgyászt is katonai czélra, úgy a mint ezt már Leo is emliti a honfoglaló magyarokról. A szekerek lánczokkal voltak összecsatolva, a hézagokat hosszú paizsokkal töltötték ki. A szekérváron belől nagyon tömött sorokban, szorosan állottak a sátrak. Világos, hogy az ilyen felállitás távolról sem nyujtott annyi védelmet mint a vár vagy a sáncz, hanem a sereg mozdulatait legalább is úgy korlátozta, mint egy erős védő vonal. Elbeszélték, hogy Batu khán egy dombról szemlélve a magyarok hadi rendjét, igy szólott társaihoz: Legyünk jó lélekkel, mert igaz, hogy sokan vannak, de rosz tanács után igazodnak és nem szabadulhatnak kezünkből. Úgy össze vannak szorulva, mint a nyáj az akolban. Azonnal meg is tett minden rendelkezést és megtámadtatta a két partot összekötő hidat.

Egy orosz szökevény megvitte a tatárok szándékának hirét Bélának. Az a két férfiú, kit bátorsága és katonai tüze leginkább alkalmassá tett az elővéd vezetésére, Kálmán király és Ugrin érsek azonnal a fenyegetett hid felé siettek. Már az innenső parton találták az ellenséget, neki vágtattak, leölték vagy visszaszoritották és a hidnak védelmére őröket hagyva, nagy örömmel, diadallal visszatértek a táborba. A magyarok vigassága nem ismert határt. Vége a veszélynek, alhatnak nyugton.

Batu nem nyugodott. Még az este nagy hajitó gépeket állittatott a hid mellé és elüzve a tulsó parton őrködő magyarokat, serege egy részével átkelt. A többi tatár fölebb gázlót találva, szintén átjött. Hajnalra már az egész rónát elboritotta a tatárok sokasága.[1] Akkorra a menekülő őrök is nagy bajjal fellármázták a vigalom után még álomba merülő magyar tábort. Most, midőn már nyakukon a vész, akkor is csak lassan tápászkodnak fel az ifjú urak, nem fegyver, ló az első gondjuk, hanem mosdás, fésülködés, pipere. Igazi katona csak három volt a vezérek közt: Kálmán, Ugrin és a templomos vitézek mestere.[2] Ezek virrasztottak az éjszakán át, és mihelyt a fegyverek zaja hallatszott, teljes készülettel kirobognak a táborból. Azonnal kézi tusába bocsátkoznak a tatárral, de kevesen vannak, nem birnak vele. Visszatérnek tehát a táborba és Ugrin tüzesen szemére veti a királynak hanyagságát, az uraknak meg gyávaságot vet a szemére. A kiben volt lélek, kiment velük, de a legtöbbet lekötve tartott a félelem. Különben sem volt rendnek, fegyelemnek semmi nyoma, úr és szolga hiába kereste egymást.

Szine-java volt az a magyar seregnek, a mivel a három hadnagy másodszor is kitör a tatárra. A sürü nyilzápor nem tartóztatja őket; ellenállhatatlanul, mint a villám nyomulnak előre Batu felé. Az addig le nem győzött khán már-már hátrálásra gondolt, midőn hires hadnagya, Szubutáj, a döntés pillanatában új sereggel hozzá csatlakozik.[3] Ezt a kettős támadást már nem birta ki az aránylag csekély és egyre fogyó magyar csapat. Jakab mester vitézeivel együtt elesett; Kálmán és Ugrin nehéz sebet véve visszavánszorogtak a táborba.

Mindez kora reggel ment végbe, április 11-én reggeli nyolcz óra előtt. A magyar kitörés vissza volt verve, de állott még a tábor és a seregnek még aránylag csak csekély része vett részt az ütközetben. Most az egész tatárság »mintegy körtánczban« körül fogja a tábort, nyilának záporát ontja reá és azon igyekszik, hogy a szekereket fölgyujtsa. A táborban sem volt maradás. De ha abban erős, összetartó sereg van, egy erős, határozott kitörés, az erőnek minden megfeszitése még más fordulatot adhat a csatának, a haza sorsának.

Béla most, a végveszélyben, megtalálja energiáját. A bátor, fáradhatatlan Ugrinnal azon fárad, hogy tömött harczsort alakitson, úgy rohanjon a tatárra. Hanem a magyarság kábulásában elvesztette minden önbizalmát, minden összetartását. Mindig csak egyesek verődtek össze kis csapattá, kimentek a szekérvár elé, de a tatárok nyilai elől csakhamar visszamene-

[1] Jellemző, hogy a magyar őrsöket 1000 lovasra teszi Rogerius, a tatárok őrei pedig egy más forrás szerint 12,000-en voltak.

[2] Pauler Gyula szerint montreali Jakab.

[3] Szubutajról egy khinai forrás beszéli el, hogy Magyarországon a Thun-ning folyó mellett eldöntötte a csatát, az által, hogy összekötött gerendákon átkelt a folyón és segitségére sietett Batunak. Ez a folyó nem a Duna, mert Szubutáj azt mondja, hogy meg sem áll a Dunáig. Wenzel, Árpádk. új Okmánytár. VII. 563.

kültek. Nem használt sem biztatás, sem fenyegetés. A legtöbben, ösztönszerűleg, hátat forditanak az ellenségnek, »mint a birkák a farkasoknak,« úgy esnek el védtelenül, dicstelenül. Ebben a halálos félelemben, a kétségbeesés és a pillanatnyi fölvillanyozás e váltakozásában telt el a délelőtt.

Mindig dühösebb lesz az ostrom, a tűz terjed, a király a végsőre, a futásra határozza el magát. A szekérvár kapuján újra kiront Kálmán megmaradt vitézeivel, összecsap az ellenséggel, és talán azt reméli, hogy még diadalt arat, ha a többi is nyomába jő. De a tatár őt csak kevésbe veszi, nem bánja, ha elmenekül, erejét a tábor kijárása előtt tartja: királyi vadra vár. Megjelenik Béla az országnagyokkal és személyes hiveivel. Már nem a győzelemért küzdenek, hanem a menekülésért. Azon a napon, melyen a régi Magyarország katonai tekintetben összeomlott, annak igazi erkölcsi összetartója, Árpád vérének tisztelete, a legtisztább fényben ragyog. A vitézek, a hű urak versenyeznek az önfeláldozásban. Móricz a Pók nemzetségből levágja azt a tatárt, kinek lándzsája már-már a királyt érte. Detre, Mohol fia, súlyos sebet vesz, midőn egy egész csapattal bonyolódik egyenlőtlen harczba. Az első veszélyen túl voltak, de most a rémes üldözés veszi kezdetét. Ernye, az Ákos nemzetségből, a királynak adja át lovát, hogy az gyorsabban meneküljön, maga meg visszafordul, hogy föltartóztassa az ellenséget. Őt az Isten segitsége megmenti, de az üldözés tart tovább, fáradhatatlanul. Ekkor András, a Huntpázmán nemzetségből, a Forgácsok őse, engedi át lovát a királynak. Hasonló érdemet szereztek Don és Barabás, Rugach fiai, kik ezért később Fáy földjét kapták, melytől nevét vette nemzetségük. Dénes lovászmester, később Tótország bánja, szintén vitéznek és kitartónak mutatta magát a király személyének védelmében.[1] Este felé járt már az idő, a zaj elvonult, a király annyi hős vér árán meg volt mentve.[2]

Béla futása.
(A bécsi képes krónikából.)

Még mindig nagy tömeg tartózkodott, fejetlenül, a tábor keritésében. Sorakozásukat megnehezitette a sátrak sürüsége, és a mint csoportosulni akartak, minduntalan elbuktak a sátrakat összetartó köteleken. Egy nagy csoport — mert seregnek ez a rendetlen sokaság már nem volt nevez-

[1] Fejér, Codex Dipl. IV/I. 286. 287. és Wenzel, Árpádk. uj Okmánytár. VII. 152.

[2] Az önfeláldozás e tetteit az oklevelek alapján szépen összeállitotta Pauler Gyula, i. m. 210.

hető — mégis kivergődik a táborból. Batu látva, minő teljes a diadala, nem akarja reájuk vesztegetni katonáinak vérét, útat nyit előttük és a szerencsétlenek rend, fegyelem, vezér nélkül futnak, a merre látnak. Végre a magára hagyott Kálmán is megmenekül, kevesed magával. A kik a táborban maradtak, mind oda vesztek. Batu feldönteti diadalma jeléül a király sátrát, aztán megadja a jelt az üldözésre.

Gyilkos volt a csata, — 10,000-re tették a benne elesetteknek számát, — de igazában csak ez az üldözés semmisitette meg a magyar sereget. A tatárok fáradhatatlanul űzik az egyes szétzüllő csoportokat, nem törődnek sem aranynyal, sem ezüsttel, csak a futók kiirtásával. Sokat a Tisza mocsaraiba szoritanak, sokat futtában ér el nyiluk, sokat, mikor kegyelmet kérnek, döf át kardjuk. Az egész országúton Pestig szerte hevertek a hullák. A magyar nemzetet az ágostai csata óta nem érte ilyen csapás. De ez, melyet a Sajó mellett szenvedett, még sokszorta nagyobb amannál. A haza védelmében, nem támadásban, tört meg a nemzet ereje és Magyarországnak más serege nem volt.

»Megölték a főpapokat, a főurakat, kik szembe szálltak velök, aztán a magyarok végtelen sokaságát, hallatlan vérontással, melyhez hasonlóról a legrégibb idő óta, egy csata lefolyása alatt, soha sem történt emlités«, irja a hideg, számitó Frigyes császár.

Nemcsak egy nagy seregnek elveszése nyomott a latba, hanem még inkább az, hogy hiábavalónak látszott minden további ellenállás. Azoknak nagy része, kik azt vezetni hivatva lettek volna, ott maradt a csatatéren vagy elpusztult futás közben. Elesett Ugrin, a kinek pártfogása alatt lélekzettek Magyarország nemesei, elesett az esztergomi érsek, Gergely győri püspök, nemes erkölcsü, tanult férfiú; Rajnald erdélyi püspök, Jakab nyitrai püspök, dicséretes élete és becsületes erkölcse által kiváló, Miklós szebeni prépost, ki mielőtt meghalt, még megölt egy tatár főembert, Eradius bácsi esperes, Albert mester esztergomi esperes, ki a jogban való jártasságáról volt nevezetes. Testeiket annyira összeroncsolta a fegyver, hogy nem lehetett később sem megtalálni. A pécsi püspököt megmentette, hogy midőn üldözték, egy ispán hadára bukkant, ki mit sem tudva arról, a mi történt, lengő zászlókkal sietett a király táborába. Az egyházi történetirók természetesen csak az egyházi férfiakról szólnak külön, az elesett világiaknak, előkelőknek és közembereknek számát halandó ember úgy sem tudhatja.

Kálmán király nem az országúton, »a melyen a magyar nemzet botorkált«, hanem más ösvényeken nyargalt váltott lovakon Pest felé. A város polgárai kérték, maradjon náluk, oda jő a sok menekült, a környék egész lakossága, még egyszer meg lehet majd a város oltalmára kisérleni a hadi szerencsét. A király öcscse jószivü, jámbor férfiu volt, inkább egyházi mint világi gondolkodású. A tatárok elleni csatában az energiának oly nagy mértékét mutatta, mely csak mélyebb természeteknek lehet sajátja. De az erős fölindulást a roppant csatavesztésnek és sebének befolyása alatt teljes

levertség váltotta föl. Védelemről, ottmaradásról még hallani sem akart. Nem akart várni még arra sem, hogy előbb az úrnőket szállitsák át a Dunán, biztosabb helyre. Átment egyedül, tovább futott Somogyba, Segesdre, onnét a Dráván túlra, hol sebében meghalt.

A király Felső-Magyarország bérczein, völgyein át, hol most is annyi »Menedékkő« és »Királyhegy« tartja fenn a meneküléséről szóló hagyományok emlékét, eljutott Nyitrába. Innét csekély kisérettel tovább ment Pozsonyba, aztán Ausztriába, szövetségeséhez, rokonához, Frigyes herczeghez. Az osztrák herczeg megkövetelte, hogy adja neki vissza azt a pénzt, melyet ő 1235-ben Endrének sarcz gyanánt fizetett. Ennek fejében elvette a mi kincse, drágasága volt a magyar királynak, és mivel ezt nem becsülte annyira, mint a mivel Béla, állitása szerint, neki tartozik, még arra is kényszeriti vendégét, hogy kösse le neki a többinek fejében Magyarországnak három szomszéd megyéjét a Duna jobb partján. Még a rabló-lovagok korában is párját ritkitó eljárás, de a szerencsétlen királynak nem maradt hátra más, mint ezt a kisebb csapást is elviselni a nagy után.

*

Az ausztriai herczegnek vendégszeretete már fölvilágosithatta a magyarokat a felől, mit várhatnak szomszédjaiktól, hitfeleiktől akkor, midőn országuk, egész létök forog veszélyben. A keresztes háborúk korának eszmeileg a kereszténység egysége a pogány világgal szemben lett volna a legfőbb vonása. Valósággal azonban hazánk ezen nehéz, válságos állapotában semmi támaszt, semmi segitséget nem köszönhetett annak, hogy a nyugati egyházi és világi rendszerhez tartozik, sőt azok, kiknek leginkább lett volna kötelessége ezt az egységet képviselni, csak arra gondolnak, mikép forditsák nyomorúságát, gyöngeségét saját hasznukra.

IX. Gergely pápát egészen leköti az a harcz, melyet a császár ellen vív, és az egyház feje csak a maga személyes ügyét nézve, érzéketlenné válik a tőle annyira kegyelt királynak és a hitbuzgó országnak sorsa iránt. Az év elején sürgeti Bélát, ki épen akkor készül a tatár ellen, ne vonja meg segitségét anyjától, az egyháztól. Rosz néven veszi, miért nem engedi az általa egybehivott zsinatra menni az érsekeket, a püspököket. Úgy ir, mintha tatár nem is volna a világon, mintha a magyar királynak nem saját országáért kellene élethalálharczot vívnia. Magyarországon ugyanakkor, 1241 február közepén, keresztes hadat hirdet — a császár ellen.[1] Azokat, kik a szentföldön viselendő háborúra tettek fogadalmat, biztositja, hogy jobb, ha erejüket az egyház belső ellensége ellen forditják.

Béla később, menekülése után, segitségadásra szólitja föl a római széket. De a pápa, ki az egész keresztény világot megadóztatja, hogy a császárt eltiporhassa, Magyarország javára nem áldoz sem egy katonát, sem egy márkányi pénzt.

[1] Theiner, Vetera Mon. Hung. I. 178.

II. Frigyes császár 1241 nyarán, Faenza bevétele után, tetőpontján áll hatalmának. Reá egyházi, vallásos indok nem igen hatott, de már a legegyszerűbb okoskodás is arra vezethette, hogy Magyarországnak, az elővédnek leomlása után az ő tartományaira kerül a sor. Mindamellett közömbösen, kárörömmel nézi azt a catastrophát, mely a virágzó, hatalmas szomszéd országot érte. Nem győzi korholni Bélát, kinek renyhesége és elbizakodottsága okozta, szerinte, az egész veszedelmet. Bizik abban, hogy Németország majd ellent tud állani a tatárnak, és az egész csapásért a pápát teszi felelőssé. Viszont a pápa pártja is a saját czéljaira aknázza ki hazánk vesztét. Széltében azt terjeszti, hogy a pogányt maga az istentelen császár hozta a kereszténység nyakára.[1]

Béla király, miután júniusban visszatért birodalmába és Zágrábban kissé fellélekzett, ünnepélyesen segitséget kér a kereszténység két előljárójától. IX. Gergelylyel szemben hivatkozik őseinek és magának hódolatára a szentszék irányában.[2] A császárnak Béla követe, a váczi püspök, azt az ajánlatot tette, hogy Magyarország a hűbére lesz, ha visszaállitja. Száz vagy kétszáz évvel azelőtt a németek kapva kaptak volna ezen az alkalmon. De Frigyes politikai számitásában csak nagyon mellékes tényező volt hazánk. Elfogadja ugyan az ajánlatot, hanem Itáliából nem mozdul. Nem tehet, úgy irja, egy lépést sem, a mig Rómát el nem foglalja, különben egész addigi költekezése és fáradsága kárba vész, mert az olaszok ujra fellázadnak ellene.[3] Fiát, Konrádot megbizza, hogy Németország erejét gyüjtse össze, és Bélától azt várja, hogy hadával ahhoz csatlakozzék, addig is, mig ő maga nagy sereggel, kincscsel eljöhet. Gergelytől nem jött sokkal vigasztalóbb válasz. A pápa a legnagyobb dicséretekkel halmozza el a szerencsétlen királyt és elmondja, minő keserves könnyeket ontott miatta. Hanem neki is előbbre való a Frigyes elleni harcz. »Majd ha Frigyes, kit császárnak neveznek, megalázva magát, bünbánó szivvel meghódol az egyháznak, lehet majd oly békét kötni vele, mely Istennek tiszteletére, a katholikus hitnek öregbitésére, a keresztény nép javára fog válni, úgy hogy aztán téged is teljesebb segitségben fogunk részesithetni.«[4] A császár és a pápa megegyeznek abban, hogy Magyarország várjon addig, mig ők ügyöket elintézik.

*

A csatában, az erők férfias mérkőzésében, még van valami vigasztaló, felemelő. Ami utána következik: a védtelen lakosság üldözése, rabszijba füzése vagy legyilkolása csak szomorúságot, borzalmat kelt. Pedig ebben állott most, a sajómelléki ütközet után, több mint egy éven át hazánk története.

Először Pest városa pusztult el. Az ütközet szinhelyéről egyenest oda mentek a tatárok. A polgárok, az oda menekült katonák és a vidék népe

[1] Matthaeus Paris. Mon. Germ. XXVIII.
[2] Fejér, Codex Dipl. IV/I. 217.
[3] U. ott 227.
[4] U. ott 228—230. július 1-én.

megkisérlették a védelmet, de hiába. Néhány napi ostrom után kifáradtak a védők, a különben is gyönge falak nem nyujtottak oltalmat, és az ellenség kardcsapás nélkül dulhatott és gyilkolhatott. Sokan a domokos szerzeteseknek erős falakkal védett klastromába menekültek és ott tüz által pusztultak el.[1] A Duna piroslott a kiontott vértől, százezerre tették nagy túlzással az egy napon elesettek számát.

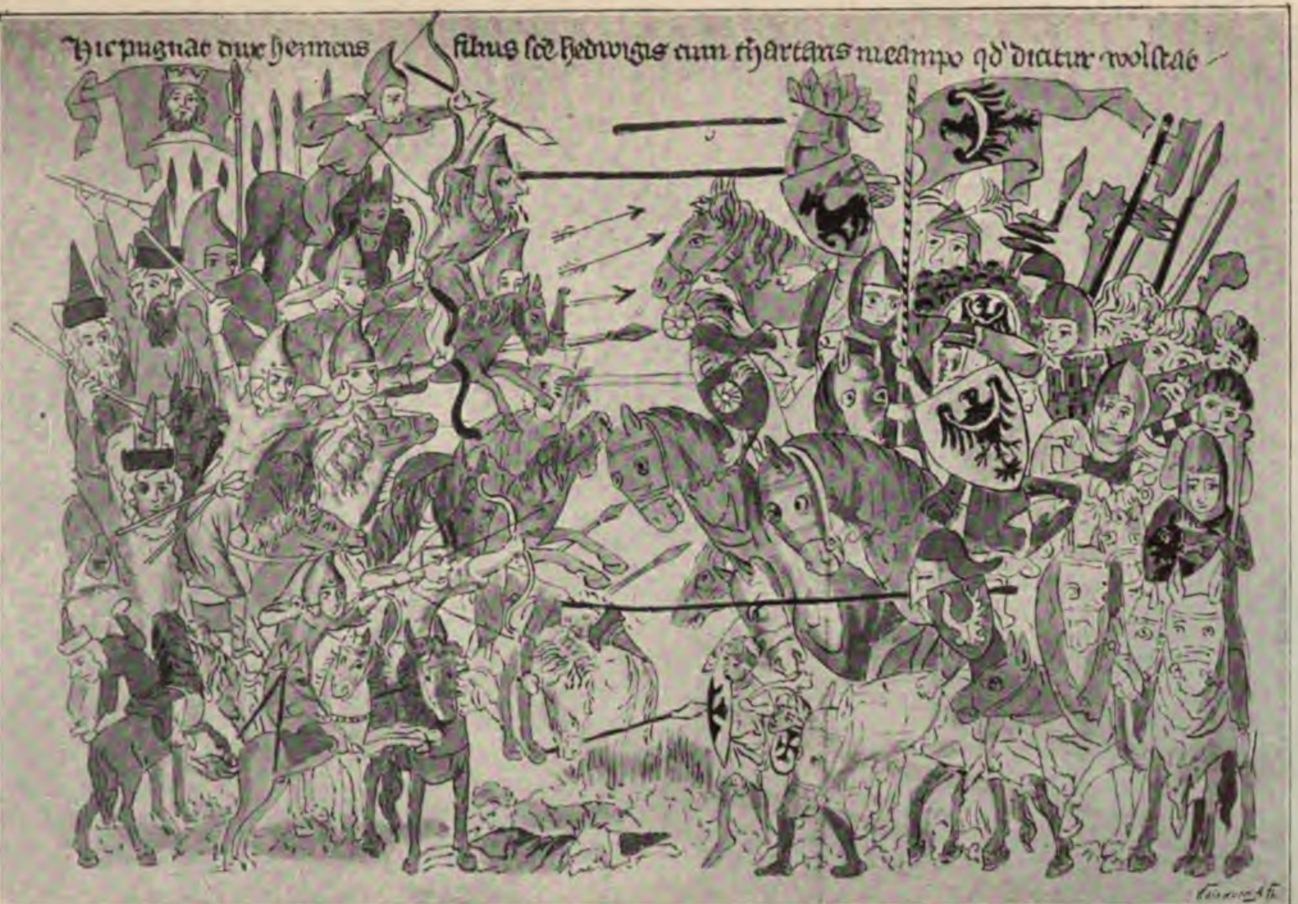
Ugyanazon a héten, a melyen a magyarok Mohinál elvéreztek, egy más tatár sereg a liegnitzi mezőn a sziléziai herczegekkel és a német lovagokkal ütközött meg. Nagyon elterjedt monda, hogy a német vitézség ott megállitotta az ellenséget. Valósággal a tatárok ott is teljes győzelmet arattak, Henrik herczeg maga is elesett, pánczélosai majdnem mind ott vesztek. (1241 április 9-én.) Ez a tatár sereg, Peta alatt, most szintén hazánk felé tart, némely vár, mint Pozsony, Trencsén, Nyitra s Komárom megvédi magát, de különben szabadon száguld át a tatár az egész északnyugoti felföldön, és Peta Pest körül egyesül Batuval.

Ugyanoda, az ország közepe felé tart a harmadik nagy mongol sereg Erdély felől. Kadán, úgy látszik, még valamivel előbb jött át a határon, mint Batu. Három napig tartott utja, ama rengeteg erdőségen, mely Oroszország, Kunország és Magyarország határain terült, vagyis az erdélyi keleti határhegység északi csoportján át. Egyenesen Rodna elé ért, mely akkor a királynak legnagyobb ezüstbányája volt. Az ellenség közeledtének hirére a nagyszámú vitéz német lakosság kiment eléje. A tatár vezér kerülte a csatát. Szinleg visszavonult. A polgárok a vélt győzelem hirével nagy örömmel tértek haza, letették a fegyvert és ivásra adták magokat, »mint ezt a német dühösség megköveteli«. Hanem a tatár csakhamar visszajött a bástya és árok nélküli városhoz és azt rövid vérontás után épen husvét vasárnapján, márczius 31-én elfoglalta. Kalauzokra volt szüksége ebben az erdős és hegyes tartományban, azért itt nem gyilkolt oly módon, mint egyebütt. Csak négyezerre tették az áldozatok számát. A polgárok megadták magukat és ispánjok Ariscald 600 emberével a tatárokhoz csatlakozott, mint tusz és mint vezető egyaránt.

Egy más tatár hadosztály Bochetor vezetése alatt, a Szeret folyón átkelve, délkelet felől került a kúnok püspökének földjébe, azaz arra a volt kún területre a mai Oláhországban, mely már II. Endre idejében meghódolt a magyar királynak. Az egykorú följegyzés ily sorban beszéli el a tatároknak Erdélyben viselt dolgait. »Egy más sereg husvét napján betört a Bárczaságba és az erdőelvi tartomány vajdáját egész seregével együtt megölte. Azon hét szerdáján Besztercze községében 6014 keresztényt gyikoltak le.[2] Pénteken Kunzelburch várában (Kőhalom) több mint 30,000 esett el. A reá következő pénteken (április 11-én) Nagy-Szeben

[1] Ez a mai belvárosban a Lipót-utcza körül lehetett.

[2] Az irány szerint ez Kadán seregének volt műve.

A sziléziai herczegek csatája a tatárokkal.

(Szent-Hedvig legendájának schlackenwerthi codexében.)

városában[1] több mint százezer. Kolozsváron is végtelen sokasága veszett el a magyaroknak.«[2]

Kadán aztán hegyen-völgyön át, a rodnaiaktól vezetve, eljött Nagy-Váradig. Hires városa volt ez már Magyarországnak, nagy számmal menekültek oda a környék urai és urasszonyai és a nép, hogy bástyái mögött oltalmat találjanak. A kún háboruk óta Szent-László városa nem látott külső ellenséget s a vár egy fala már leomlott, azt most a káptalan kijavittatta, hogy menhelyül szolgálhasson, ha a várost már nem lehet védeni. A tatárok hirtelen megrohanták a várost, azt elfoglalták és kirabolták, a lakosságot leölték, aztán ismét jó távolra vonultak. A várbeliek azt hitték, hogy megijedtek tőlök, »mert azt nagy árkok vették körül, a falakon fatornyok emelkedtek, és számos pánczélos vitéz volt benne.« Ha néha eljött kémlelni egy-egy csapat, a magyarok gyorsan üzőbe vették. Így megszüntek félni és sok katona kiment lakni a váron kivül levő házakba. Egyszerre hajnalban megrohanták őket a tatárok. A ki nem birt a várba menekülni, halál fia volt. Csak most, midőn az őrség meggyöngült, fogtak az ostromhoz. Hét hajitó gépök szórta szünetlen a köveket, míg az új fal romba nem dőlt. Ekkor ostromnak indultak és bevették a várat. A kanonokoktól kinzással kizsarolták minden kincsüket, a katonákat leölték. A nők a székesegyházba menekültek, és mivel azt mindjárt el nem foglalhatták, felgyujtották, úgy hogy a ki benn volt, mind oda égett. »Más templomokban annyi gonosztettet követtek el az asszonyokkal, hogy jobb elhallgatni, mint roszra tanitani az embereket.« A ki még élve maradt, azt kivezették a városból, és a mezőn kegyelem nélkül felkonczolták. Végre a holttestek bűze kiüzte őket a városból. De a gyilkolásnak még akkor sem szakadt vége. Az erdőkben lappangó nyomorult menekültek be-be szállingóztak az omladékok közé, hogy valami ehetőt találjanak. Ilyenkor ismét visszatértek a tatárok és napról napra megujult az öldöklés.

Nagy-Várad szomorú sorsát Rogerius kanonok irja le siralmas énekében. Ő maga már a város bevétele előtt az erdőben bujdokolt. Midőn a tatárok végre eltávoztak a vidékről, bujdosó társaival együtt éjnek idején tovább szökött Tamáshidára, egy nagy német telepre, a Fekete Körös mellett. A tamáshidaiak nem akarták őket tovább bocsátani, azt kivánták, hogy segitsék védeni a községet. De ők tovább mentek a folyó egy szigetére, melyet az agyaiak és más községek lakói erősitettek meg. A Sárrét a maga mocsaraival, nádasaival, erdőivel ilyenkor legjobb menhelynek látszott. Ahhoz a szigethez csak egy igen keskeny út vezetett, melyet három tornyos kapú őrzött. Azonfelül egy mérföldnyi távolságban köröskörül igen erős gyepü övezte a szigetet. Ennek a helynek erősségébe még a félénk kanonok is bizott és háznépével ott maradt. Néhány nap mulva

[1] Villa Hermanni.
[2] A párisi nemzeti könyvtár egy kéziratából. Mon. Germ. XXIV. 65.

Henrik herczeg halála a wolstati ütközetben.

(Szent-Hedvig legendájának schlackenwerthi codexében.)

közeledik a tatár. Irónk e hirre eltávozik, okul adván, hogy biztosságba akarja hozni lovait és még az éjjel ellovagol Csanádig. Hanem ezt a várost előtte való nap már elfoglalta volt a tatár — valószinüleg Bochetor serege, mely a Maros völgyén jött lefelé. Lehetetlen volt átkelni a Maroson, és igy nem maradt hátra más, mint szégyenszemre visszamenni a szigetre. Utközben szolgái a vezetéklovakkal, pénzével és ruháival megszöktek, pőrén, csak egy cseléddel maradt vissza. A szigeten lakókat csakhamar az a hir ijeszti, hogy a tatárok hajnalban meglepték és elfoglalták Tamáshidát és mindazokat megölték, kiket rabszolgaságban tartani nem akartak.

»Ennek hallatára égnek borzadt a hajam, testem remegett, nyelvem dadogott, látva, hogy közel a kegyetlen halál, melyet már nem lehet kikerülni. Lelkem szemeivel láttam a gyilkosokat, testem a halál hideg izzadságát bocsátotta ki. Magam előtt láttam, mint várja az ember a halált. Nem lehet többé fegyverhez nyulni, felemelni a kart, mozditani a lábat, szemlélni a földet. Mindenki félholt volt a félelemtől.« A halálos félelem ezen mesteri leirása nagyon illik arra a lelkiállapotra, melyben Magyarország még megmaradt népessége tehetetlenül várta az ellenség érkezését. Rogerius, mihelyt a hely már nem volt biztos, ujra menekülésre gondolt. A menekültek nem bocsátottak ki senkit, de ő, mint előkelő ember, gyülést hi össze, hogy a védelemről tanácskozzanak, aztán mintha a gyepüt nézné, jó távol elment az erdőbe. Hajnalban már ott van a tatár. Úgy tesz, mintha a sík felől akarna támadni. A nép arra felé gyül, az út és a kapuk őrizet nélkül maradnak és az ellenség kardcsapás nélkül elfoglalja annyi szegény ember asylumát. Miután ott is gyilkoltak, úgy tettek, mintha eltávoznának, de azért vigyáztak a helyre, és ha valamely bujdosó visszatért, azonnal megölték. Rogerius már tanult a váradi tapasztalásból, egyhamar nem jött vissza, hanem koldulással tengette életét. A mint az éhség és a szomjuság elkezdte őt gyötörni, éjjel bejárt a szigetre és helyükről eltolta az ott fekvő tetemeket, hogy megtalálja az elásott hust, lisztet, vagy más élelmiszereket, és a mit talált, messze elvitte az erdőbe. »Ó figyeljetek ide és nézzétek, van-e ennél rosszabb élet! Gondoljátok, mekkora lehetett a gyász, a büz és a félelem, midőn tized vagy huszad napra a szigetre léptem, hogy a hullákat elmozditsam! Barlangot kelle találnom, vagy gödröket ásnom, vagy odvas fákat keresnem, hol meghuzhassam magamat. Mert ők a bokrok sürüségét, az erdők sötétségét, a pusztaságok belsejét átkutatták, mint a nyulat vagy a vadkant üldöző ebek. Több mint egy hónapon át ily módon fürkészték az erdőséget, és mivel még sem irthatták ki a menekülteket, a cselnek egy új nemét eszelték ki.«

Kegyetlen, emberirtó volt a tatárok hadviselése, de még borzasztóbb kormányzásuk, mert a meghódoló népnek a lelkét rontotta meg.

A nagy csata után, a mint a zsákmányon osztoztak, megtalálták a király kanczellárjánál, Miklós szebeni prépostnál a királyi pecsétet. Volt gondjuk arra, hogy egy ideig életben tartsanak néhány irástudó papot és

ezekkel a következő leveleket iratták a király nevében. »Ne féljetek a kutyák vad dühösségétől, és ne mozduljatok ki házatokból. Bár meglepetés által elvesztettük sátrainkat és táborunkat, rövid idő alatt isten segitségével vissza akarjuk azokat szerezni bátor ütközetben. Csak imádkozzatok, hogy az irgalmas isten engedje, hogy szétzuzzuk ellenségeink fejét.« A legtöbben vakon hittek a pecsétes leveleknek és nem vándoroltak ki, várva a király visszatérését. Igy érték el a tatárok czéljukat, hogy a föld ne legyen néptelen és a népesség gondoskodjék az ő eltartásukról. Különben is tudjuk, hogy csak az előkelőket szokták kiirtani, a szegény népre még szükségük volt, ha egyébre nem, arra, hogy ostromnál testével töltse ki előttük az árkokat.

Epistola magistri rogerij in miserabile carmen sup̄ destructiõe
regni Hūgarie per Tartaros facta editum ad Reuerendū dñm
Johannē pesthe̅niensis ecclesie episcopū feliciter incipit.

Icet: vt liqueat dominationi vestre ingressus ⁊ pro
cessus tartarorū hungariam intrantiū in ignominia
crucifixi: perniciem stragemq̄ʒ non minimā populi
christiani per presens opusculū vestro nomini red/
di de gestis ipsorum sine falsitatis admixtione colle
ctum: quod cū diligentia perlegatis. Multa quidē
inuenietis in eo que meo subiacuerunt aspectui. plurimaq̄ʒ pro/
prijs palpaui manibus. nōnullaq̄ʒ a fidedignis didici in quorūʒ
illa fuerunt presentia perpetrata. Si autem interdum reperietis
aliqua que sensui hominū cernant terribilia ⁊ horrenda: me scri/
ptorem ⁊ res minime admirent: sed gratias referāt regi regū qui
sue oblitus misericordie suo angariato populo nō pepercit. Nā

Rogerius Carmen Miserabilejének első kiadása.
(Túróczi krónikájának függeléke.)

Megkezdődött tehát a békés együttlét: tatárok, kúnok, magyarok együtt! Ennek förtelmeit szintén Rogerius irja le, kit a tatárok által terjesztett hír, hogy most már nem bántanak senkit, csalt ki rejtekéből. Különben is üldözte a bujdosókat az éhség és igy szivesen haza tértek: még számtalan nép került igy elő a rengeteg erdőből, úgy hogy három napi járásra népes lett ujra a vidék. Minden falú egy-egy tatárt választott magának urául.

»Aratás ideje volt, behordták a gabonát, a szénát és a szalmát és berakták a csürbe. Ott állott mellettünk a kún és a tatár és mulatott azon, hogy az apa leánya, a férj neje, a testvér szép huga árán váltja meg életét. A nőket életben hagyták és különös gyönyörüséget találtak abban, hogy az apa vagy férj jelenlétében kéjelegjenek a leánynyal vagy

feleséggel. Kenézeket vagyis ispánokat is rendeltek, hogy igazságot szolgáltassanak és őket lóval, marhával, fegyverrel, szállással és ruházattal ellássák. Az én tiszttartóm is ilyen úr volt és talán 1000 falunak parancsolt. Volt talán száz ilyen kenézük. Béke volt, vásárt tartottak, gondoskodtak pártatlan igazságszolgáltatásról. A ki szép leányokat hozott nekik, azt birkával, ökörrel vagy lóval ajándékozták meg.«[1] Az is előfordult, hogy a kenézek maguk elé idézték egész falvak népességét, s miután elvették tőlök az ajándékokat, valamennyit megölték. Rogerius most is előre sejtette a veszélyt, nem ment oda, hanem egy tatárrá lett magyarhoz szegődött, ki őt, nagy kegyelemből, elfogadta szolgájának.

Folytonos halálos félelemmel szivében jár urával. Egy nap roppant sok tatárt és kunt lát nagy társzekerekkel, sok nyájat hajtva. Kérdezősködésére azt válaszolták, hogy legyilkolták az egész népességet, csak azok maradtak élve, kik erdőbe, barlangba rejtőztek. A házakat és raktárakat épen hagyták. »Ebből azt következtettem, hogy itt akarnak telelni vagy itt hagyni családjukat. Aratásra, szüretre felhasználták a népet, de azt már nem akarták, hogy annak fölemésztésében is legyen része.

Kifogyhatatlanok az öldöklés új meg új furfangjaiban. Arad és Csanád közt Peregen hetven falú népe huzódott meg, sok vitéz és urasszony is oda menekült. Itt is, úgy mint Váradon, eleinte csekély erővel fognak az ostromhoz, és engedik, hogy az őrség meg-megkergesse őket. Később, miután már az egész vidéket elpusztitották, számos ruthén, kún és magyar foglyot gyüjtöttek oda, tatár csak kevés volt köztük. Először a fogoly magyarokat küldték előre, azok eleste után az oroszokat, izmaelitákat és kunokat. A tatárok hátul maradtak, nevettek, ha amazokat megölték, a hátrálókat pedig levágták. Egy álló héten át éjjel-nappal folyt a csata, mig végre kitöltve az árkokat, elfoglalták a várost. Egy oldalra vezették az urakat és urasszonyokat, más oldalra a parasztokat. Elvették tőlük, a mijök volt, aztán karddal és baltával mind megölték, csak két leányt hagytak életben, hogy mulassanak velök.« Néhány nap mulva ugyanazon sorsra jutott Egresnek megerősitett klastroma és az oda menekült sokaság.

Ily módon szivta ki a keleti szörnyeteg Magyarország vérét. Egész a Dunáig már úgy garázdálkodott, mintha itt mindenkorra véget akarna vetni műveltségnek, erkölcsnek, hogy ne maradjon más, mint a mi állati az emberben. Nem időzhetünk tovább a rombolás e képénél.

Mint a midőn az oroszlán elejtette a nemes vadat és köréje a sakálok gyülekeznek könnyű prédára, úgy támadták most meg ezt a szerencsétlen nemzetet a kúnok és az osztrák herczeg. A kúnok már tavaszszal délre

[1] Pauler kétségbe vonja, hogy a canesius=kenéz és e szavat kánnal fordítja. De a szövegből kitünik, hogy ezek a canesiusok nem tatárok voltak, hanem hozzájuk csatlakozó magyarok. A belföldi hatóságok felhasználását a nép szolgaságban tartására a tatárok már Oroszországban is gyakorolták, és valószinüleg onnét hozták a szláv elnevezést.

vonultak Pesttől, átkeltek a Dunán és a Szerémséget pusztitották. A föld népe ellenük ment, de legyőzetett. A milanoiak virágzó gyarmatát, Francavillát romba döntötték, aztán nagy zsákmánynyal tovább mentek Bolgárországba, új hazát keresni.

A vad kúnt királya megöletése ingerelte, de Frigyes herczeg támadásánál nem látható semmi erkölcsi indok. Annyiszor vallott ő már kudarczot a magyar ellen, hogy jól esett neki egyszer büntetlenül kielégiteni harczvágyát és kapzsiságát. Nem elégedve meg Béla király kifosztásával, összegyüjtött seregével az országba tört és mialatt a tatárok a Duna balpartján pusztitottak, ő a jobb parton zsákmányolt. Már Győr várát is elfoglalta, de ekkor rajta ütött a magyarság, felgyujtotta a várat, úgy hogy a németek mind benne égtek. A herczeg ezért úgy állott boszut, hogy a hozzá menekült magyarokat, kiket pedig már pártfogásába fogadott, kegyetlenül megsarczolta. »Igy falták fel mindenfelé a szegény magyarokat a harapós, élesfogú fenevadak.«

Az ellentállás mindezen kisérletei, elszigetelt, vidéki jellegüknél fogva, legjobban mutatják az országnak szervezetlen, elhagyatott voltát. Nagyobb hatás csak a királytól volt várható. A kik az ország keleti részeiből Dunántúlra menekültek, abban a reményben tették ezt, hogy ott, a mongoloktól egyelőre védettebb helyen ismét sereget alkothatnak, ujra megkezdhetik a viadalt. Béla maga feladta a Duna vonalát, még a Drváéét is. Nem hihette, hogy megfogyott, bizalmát vesztett hadával nyilt csatában megállhat az egyre szaporodó tatárság ellen. Külföldi segitségbe sem igen bízhatott már. Németek, morvák, csehek, osztrákok mind csak saját maguk várait hozták védhető állapotba, mezei haduk még otthon sem szállt szembe a félelmes ellenséggel, nemhogy Magyarország kedvéért. Felhasználva a még rendelkezésre álló időt, a mig a tatár át nem jő a Dunán, a király eltávolittatta a Dunántulról mindazt, mi ott becses és értékes volt. Magához vette az egyházak kincsét, hogy az ne jusson az ellenség kezére és az egész ország legnagyobb kincsét, ereklyéjét, Szent-István holttestét is elhozatta Fejérvárról, mert a tatárok dühe még a sirok nyugalmát sem tisztelte. Midőn a keresztény királyság alapitójának földi maradványait tova szállitotta a kegyelet, minden magyarnak arra kellett gondolnia, hogy hazája elveszett, az élőknek sem nyujt többé nyugalmat, biztosságot.

Messze, a tengerhez vezette a király azt, mi még megmaradt udvarából, nemzetéből. A királyné a kis két éves Istvánnal és leánygyermekeivel Clissa udvarába szállott meg, mely magasan emelkedik Spalato városa fölött. Szomorú udvar volt ez is: a királynét az elesettek leányai, özvegyei környezték. Mihelyt a Drávához közeledett a tatár, Béla maga is elment Zágrábból és egész seregével, jobban mondva a nemzetnek egész menekülő romjával tovább vonult a tengerparthoz. Előbb Spalatoba ment, onnét, mivel a lakosok nem birtak elég gyorsan felszerelni egy gályát azon esetre, ha ismét menekülnie kell, elment a szigeten épült Trauba.

A várossal szembe fekvő Bua szigete legalkalmasabb menhelynek kinálkozott, ha oda is elér a tatár.

A háború e második szakában, mely a Dunántul ment végbe, inkább Kadán szerepel mint a mongolok vezére. A Duna beállott, és bár a jobb parton levő magyarok egyre törték a jeget, a tatárok hadicsellel mégis csakhamar átkeltek. Nagy sokasággal jöttek, »összetaposva mindent.« Előbb Buda alját égették el,[1] aztán Esztergom ellen vonultak, hol a legtöbb kincset remélték. Oda érve, a város ostromához fogtak, szokásuk szerint lassú szerével, biztosságba ringatva az őrséget. Ez volt Magyarországnak akkor legerősebb vára, kőházakkal, bástyákkal, fatornyokkal, mély árkokkal, benne a polgárokon kivül is erős őrség, »úgy hogy azt hitték, ellenállhatnak az egész világnak.« Vagyonukért, családjukért, egyházukért küzdöttek; hová menjenek, ha itt nem birják megvédeni magukat. Egyszerre csak a város előtt terem a tatárok főereje, harmincz nagy hajitó gépet állitanak fel, és a foglyok ezrei hordják az ágakat és a földet az árkok kitöltésére. Oly erős és szüntelen tartó volt a nyilazás és a kövek szórása, hogy senki sem mert már felmenni a bástyákra.

Számos olasz és franczia kereskedő lakott a fővárosban, őket tekintették a város igazi urainak. A mint belátták, hogy a falakat és a fatornyokat már nem védhetik, felgyujtották a külvárost, a tüzbe vetették a sok drága szövetet és ruhát, elásták kincseiket, aztán kőházaikba vonultak vissza. A gazdag zsákmánytól való megfosztás még dühösebbé teszi a tatárokat. Sorompóval veszik körül az egész várost, hogy senki se távozhasson, aztán egyenkint megostromolják a kőházakat.[2] Az ilyen nagykereskedői házak, idegen földön, nagyon szilárdan voltak épitve erős kőfalakkal, vasajtókkal, hogy képesek legyenek a rablóknak, vagy a pénzsóvár népnek ellenállani. A tatároknak nem állhattak ellen. Az egész lakosságból alig 15 maradt életben.

»Az előkelő uri asszonyok nagy pompába öltözve egy palotába vonultak vissza, és midőn a tatárok oda betörtek, azt kérték, vezessék őket a nagy úr elé. Oda vezették őket, valami háromszázat, és ők nem kértek mást, mint hogy engedjék őket, az ő uralma alatt élni. A tatár megparancsolta, hogy mind fosszák ki, aztán vágják le.« A halálos félelem ép úgy megrontotta a nők becsületét, mint a férfiakét.

Nem lehetett a tatárt megszeliditeni sem esküvel, sem szépséggel, sem kincscsel, csak egy módja volt a menekülésnek: az ügyes, férfias ellenállás. Miután Esztergom városa elpusztult, az aragoniai Simon ispán a várba vetette magát és ellenállását a tatár nem volt képes megtörni. Különösen kiemelik azt a nagy szolgálatot, melyet hajitó gépei tettek

[1] Tamás főesperes Budaliát ir.

[2] Ilyen kőházat ad bérbe az esztergomi káptalan 1242 októberben Ádám füszeresnek, azon kötelezettséggel, hogy azt egy év leforgása alatt négy, az emeletig érő kőoszloppal erősitse. Knauz, Mon. Eccl. Strig. I. 345.

Clissa vára Dalmácziában.
(Rajzolta Spányi Béla.)

a védelemnek. Megvédte magát Székes-Fehérvár városa is. A külvárosokat Kadán felégette ugyan, de a belső várhoz, melyet a nagy tavaszi olvadás miatt még járhatatlanabb mocsár védett, csak nehezen férhetett, és a vitéz védelem, melyet itt is erősen támogattak az olaszok által kezelt számszerijjak, néhány nap mulva elriasztotta a támadókat. Pannonhalmát is megvédte apátja, úgy hogy ez a három hely a tatárdulás közepett magyar kézen maradt. Kadán különben sem akart soká időzni, minden erejét együtt tartva, a király üldözésére sietett. Ezért a Dunántuli rész nem pusztult el annyira, mint a Tisza melléke, mert a tatárok nem tartózkodtak ott sokáig, nem kutatták végig, csak hadaik utját jelölte a pusztulás, úgy mint a nyári zápores leveri azt, mit utjában talál.

Mindig bámulták a tatárok gyorsaságát, és most vezérük a végsőig megfeszitette erejüket, hogy Bélára csaphassanak, mielőtt a tengeren menekülne. Torony irányában mennek délnyugatnak. Ellenállás nélkül átszáguldanak a Balaton mellékén és a Drávántuli vidékeken. Szlavoniában nem okozhatott nagy kárt, a lakosság mind az erdőkbe, hegyekbe rejtőzködött.[1] A Száván túl meghallja a kán, hogy Béla már biztosságban van, és némileg meglassitja lépteit. Mielőtt a Kapella hegységhez ér, egy völgybe vezetteti a Magyarországból elhozott foglyok nagy tömegét, és ott valamennyit levágatta. »Úgy feküdtek a holttestek, mint a kévék szoktak a mezőn.« Ez alkalmat nagy mulatságra, lakomára, dorbézolásra használták fel a tatárok, »mintha valami jót cselekedtek volna«. Azután átkelnek a Kapellán, a Karston és a Vellebiten és csakhamar márczius elején Spalato előtt állanak. A városbeliek nem is akarták hinni, hogy már itt vannak, azt hitték, hogy horvátok, de az oda menekült magyarok megismerték jelvényeiket. Nagy félelem fogta el őket, a sátortáborból a városba szaladtak és jajgattak, hogy hiába mentek el a hazából, most itt kell elveszniök. A spalatoiak nagy vendégszeretettel fogadták őket. A kik künn maradtak, azokat leölte a tatár, kinek kardja még a bélpoklosokat sem kimélte. Nemsokára oda jött Kadán is, de csak seregének egy részével, mert azon a sziklás földön nem termett elég fü a lovaknak.

A tatár vezér azt hitte, hogy a király Clissában tartózkodik, és azért e vár ostromához fogott. Midőn értesült csalódásáról, eltávozott a vitézül védett vár alól és Trau elé nyargalt. Spalato városa ily módon könnyen szabadult tőlök. Trauhoz azonban nem fért a kán. Meg kellett győződnie arról, hogy lovassága nem bir átusztatni azon a keskeny tengerszoroson, mely a várost a szárazföldtől elválasztja. Béla annyira tartott a dühös ellenségtől, hogy e védelem daczára sem maradt a városban, hanem családjával együtt a hajókon tartózkodott. A tatárok felszólitása, hogy a város adja ki koronás vendégét, természetesen siker nélkül maradt.

[1] A horvátoknak a mongolok ellen véghez vitt hőstetteiről szóló hagyományok tiszta és merő koholások. Csak Nagy-Kemlek védelméről történik emlités.

Az Athenaeum nyomása.

IV. BÉLA KIRÁLY LEÁNYAINAK NYUGVÓHELYE SPALATOBAN.

(Spányi Béla eredeti rajza.)

Ötször, hatszor is próbáltak szerencsét a városok ellen, mindig hiába. Így márczius végén elhatározták a visszatérést.

Nem Magyarországon át mentek vissza, hanem Bosznián át becsaptak Szerbiába, megijesztették Ragusát, felperzselték Cattarot és még két tengeri városból is kiirtották a lakosságot. Aztán Bolgárországba vonultak, melynek fejedelmét meghódoltatták. Németországot, Olaszországot, hol sok volt a vár és sürü a város, meg sem támadták. Bolgárországban csatlakozott Kadán hadához maga Batu is, ki egyenesen Magyarországból hatolt oda. A két kán nagy udvart tartott, és kegyelmet akarva mutatni, a seregben kihirdettette, hogy minden fogoly, a ki akar, visszatérhet hazájába. Szegény magyarok és szlávok nagy örömmel el is távoztak a kitüzött napon, de alig mentek pár mérföldnyire, lovasságot küldtek utánok, mely a tatár irgalomban hivőket lekaszabolta.

Az a sereg, mely Magyarország keleti részén telelt, egyenesen Erdély felé vonult ki »a nagy királyok« parancsára. Zsákmánynyal megrakott társzekerek, óriási ménesek és gulyák, végre a foglyok tehetetlen csordája volt diadaluk bére. Bár már nem gondoltak sem ittmaradásra, sem hóditásra, nem feledkeztek meg most sem az embervadászatról. Nem a rendes, járt uton mentek, a Maros mellett, hanem az erdők között, hogy ujra felkutassák az ott rejtőzőket. Üresen, pusztán maradt a föld, a mint kitették onnét lábukat. A mint Erdély keleti hágóinál a kún határhoz közeledtek, a foglyok számára már nem vágtak le marhákat, hanem csak az állatok belével, fejével, lábával táplálták őket. Ebből és más jelekből azt következtették a foglyok, hogy mihelyt kiérnek az országból, mind megölik őket és a tolmácsok megerősitették ezt a szomorú vélekedést.

Rogerius is e seregnél volt, annyi sanyaruság után is ragaszkodott az élethez, és mihelyt az első alkalom kinálkozott, egy szolgájával megszökött. Megszabadulását igy beszéli el:

»Gyors léptekkel beszaladtunk az erdő sürüjébe. Én egy vizmosásba állottam, és szolgám egészen befedett levelekkel és ágakkal. Ő maga jó távol rejtőzött, hogy egyikünknek fölfedezése ne vonja maga után a másiknak elfogatását. Igy feküdtünk két teljes napon át, föl sem emelve fejünket, mint a sirban. Hallottuk az ő rettenetes hangjukat, a mint az erdőn jártak és a bujkáló foglyokra kiabáltak. Tovább nem birtuk az éhséget, fölkeltünk, és kigyók módjára kusztunk. Együtt voltunk már és panaszkodtunk egymásnak, hogy jobb lett volna elvérezni, mint igy nyomorultan éhen halni. A mint igy beszélgetünk, meglátunk egy embert. Azonnal megszaladtunk, de hátra nézünk, tovább megy-e, vagy utánunk indul? Ő is ugyanazt tette, félt tőlünk, mert ketten voltunk. A mint észrevettük, hogy mindannyian szökevények vagyunk, megállottunk és szóval és jellel intettünk egymásnak. Összejöttünk és arról tanácskoztunk, mitévők legyünk. A halálos félelem és az éhség kettős kinzása zaklatott, úgy hogy már alig láttunk. Nem birtuk már lenyelni az erdei növények

nedvét, sem a füvön rágódni, mint a barom. De ebben a nagy nyomoruságban is fentartott a remény, hogy életben maradunk, megszabadulunk.

Igy jutottunk el jó barátságban az erdő széléig. Fölmásztunk egy magas fára és onnét néztük a tatárok által jöttükben elpusztitott földet. A puszta, lakatlan földön a tornyok voltak utmutatóink. Az utakat és ösvényeket fű és bokor lepte el. Boldog voltam, ha a parasztok kertjeiben pórét, vörös- vagy fokhagymát találtam, a többi kettő mályvával, bürökkel töltötte a hasát. Nyugtunk nem volt, nem volt, hová hajtsuk le fejünket. Nyolczad napon az erdőből való kiérésünk után elértünk Gyula-Fejérvár városához.[1] Ott nem lehetett találni mást, mint a megöltek koponyáit és csontjait, a templomok és paloták lerombolt falait. A köveket biborszinre festette a vér. Innét 10 mérföldnyire az erdő mellett van Fratafalva, és az erdőben, négy mérföldnyire egy roppant magas hegy, tetején meredek szikla. Oda sok nép menekült, kik minket örömest fogadtak és meghallgatták viszontagságaink elbeszélését. Adtak nekünk fekete kenyeret, melyet lisztből és összezuzott cserhéjból sütöttek, de a melyet mi édesebbnek találtunk minden süteménynél. Ott maradtunk egy álló hónapig és nem mertünk leszállani, hanem minduntalan kémeket küldtünk le, hogy nézzék és tudják meg, van-e még tatár Magyarországon.«

Nem a magyarok ereje, még kevésbbé a németektől való félelem birta Batut visszavonulásra. Hiszen ha katonai szempontból nézzük a dolgot, egyáltalában semmi okot sem látunk, mely legkevésbbé is késztette volna a már elfoglalt, erős pozicziő elhagyására. Oktai kán meghalt 1241 deczemberben, a főméltóságra Batu kán tartott igényt. A mongoloknak őshazájukban, azon a helyen, hol Dzsengisz kormánya megkezdődött, kellett rendelkezni a barbár világ leghatalmasabb trónjának betöltése felől. Az a kurul-táj, melyet Karakorumban kellett megtartani, mentette meg hazánk földjét.

Egyelőre puszta, uratlan volt e föld, vad állatoknak, elvadult embereknek tanyája. A tatárok megsemmisitettek vagy elhordtak minden jószágot, a tőlük való félelem miatt az ország legnagyobb és legtermékenyebb részében 1241 őszén és 1242 tavaszán vetni sem lehetett. 1242-ben a Tisza és Duna mellékén nem volt aratás. Az inség és éhhalál legborzasztóbb jelenségei váltak mindennaposakká. Láttuk, hogy Erdély hegyeiben mint tengették a lakosok életüket oly eledellel, mely még az erdei vadnak sem nyujtott volna kellő táplálékot. Máshol, úgy regélték, a földet ették, hogy megtöltsék éhgyomrukat.[2] Azt is beszélték, hogy a szerencsétlenek végső nyomorukban még emberevésre is vetemedtek, sőt hogy anyák gyermekeik husával táplálkoztak. Úgy mondták, hogy ez a borzasztó éhség nem követelt kevesebb áldozatot mint a tatárok kardja.

[1] Gyula-Fejérvár romlásáról az emlitett párisi följegyzés is megemlékezik.

[2] Joannes de Victring. Böhmer, Fontes, I. 279. Az emberevésre nézve Guillaume de Nangis és a tatárjárásról szóló siralmas ének. V. ö. Martinus, Chron. Imp. Mon. Germ. XXII. 472.

Planctus destructionis Regni Ungariae per Tartaros

Planctus destructionis Hungariae.

(A boroszlói egyetemi könyvtár XV. századi kézirata kezdősorai.)

Az elsatnyult, a testi nyomor által elkényszeredett lakosságot új csapás tizedelte: a vadállatok támadása. Mintha meg akarná mutatni a vad természet, hogy ez a terület ismét az övé: megsemmisült benne mindaz, mit eszes lény alkotott; a farkasok küzdenek rajta az uralomért az emberrel. A sok holttest, melyet szétmarczangoltak, elvette a ragadozók félelmét az embertől, már a házakba is betörnek, kiragadják a gyermekeket anyjuk öléből, sőt nagy csoportokban összeverődve, még fegyveres férfiakat is széttépnek.[1]

Egyszerre megsemmisültnek látszott mindaz, mit emberi gondoskodás e földön háromszáz ötven éven át müvelt. Nem is a társadalomnak, hanem a puszta emberi létnek első kezdeteire szállott vissza az élve maradtak csoportja. Nincs törvény, nincs birtokos. A gazdátlan földön könnyű martalékot keres az erőszak. Dráväntul Pachuna, Dunántul Tátika, Pozsony vidékén maga Frigyes herczeg lépnek fel, mint a rablók vezérei.[2]

A kortársak azt hitték, azt irták, hogy Magyarországnak vége.[3] Tizenöt napi járó földön, széltében, hosszában, nem lehetett embert találni. »Krisztus ideje óta nem volt ily csapás és nyomoruság egy országon sem, mint akkor Magyarországon.«[4]

Meghallgatja-e az Isten azt a fohászt, mely a nagy szerencsétlenség után lelketrázóan tört ég felé: »Mentsd meg Magyarországunkat, és miután annyi gyászt hoztál reája, engedd, hogy ismét örvendjen e nemzetnek megmaradt része.«[5]

V. FEJEZET.

Az ország helyreállitása. Velenczei és osztrák háborúk.

Ujabb honfoglalásra volt szükség. Időt enged-e arra a tatár?

Béla, mihelyt Kadán eltávozott a tengerparttól, megmaradt hadával, melyet különösen a johannitáknak és a vegliai grófoknak csapatai erősitettek, megindult országa visszafoglalására. Előtte udvarának birája járt, hogy ismét törvényt, hatalmat mutasson a szétvert, elcsüggedt népességnek. Mihelyt az emberek megtudták, hogy itt a király sereggel, előjöttek a barlangokból, erdőkből, leszállottak a menedékkövekről. »Mindaddig nem volt biztos leszállásunk, mig Béla király a tengerpartról, a rhodusi keresztesektől és a Frangepani uraktól segitve, számos vitézzel

[1] Az 1812-iki nagy franczia-orosz háborut is a farkasok nagy invasiója követte Közép-Európában.

[2] Pauler, id. m. II. 243.

[3] Altaichi Hermann, 1241-hez. Mon. Germ. XVII. 394.

[4] Annales Sancrucenses. Mon. Germ. IX. 641.

[5] A »Planctus destructionis Hungariae« vége.

vissza nem jött Magyarországba.«[1] A mi a nemzetből még megmaradt, hódolattal, reménynyel fordult ura, királya felé. Az a sok kisebb csoport, mely addig elszigetelve küzdött léteért a tatár, a német, az éhség ellen, ismét egy nagy, hatalmas egész részének vallotta magát.

Nem lehetett tudni, mikor jő vissza a tatár. De addig is megtett Béla mindent, hogy igazságot szolgáltasson, jutalmazzon, büntessen. Miután Pál, az országbiró és Lőrincz a vajda a kisebb rablókat megfékezte, ő maga a legnagyobb, Frigyes ellen indult. Addig a kis alföld és a Vág-vidék urai és várai harczoltak az osztrák herczeg ellen. Most maga a király támad ellene és még 1242-ben visszafoglalja tőle zsákmányát, a menekülése idején tőle kicsikart három megyét.

Hihetetlen, szinte érthetetlen volt, hogy a tatár még késik. A sikságon nem remélhettek ellene sikeres harczot, azt úgy nézték, mint egy medrébe ideiglenesen visszatért folyamnak árterét. Hanem a felföld, a Dunántul, bebizonyitotta, hogy képes lakóinak menedéket nyujtani. Ezért Magyarország története a tatárjárást követő években leginkább e vidékeken központosul. Erdélyi menekültek tanyáznak Dunántul és az alföld kiszorult lakossága a Kárpátok völgyeiben és lejtőiben talál új hazát. Ez az oka annak, hogy a régi várak és seregek mellé az északi felföldön ez időben több új is sorakozik. A cseh és lengyel határ felé sürüsödik a lakosság; az az erdős-bérczes tartomány voltakép csak akkor lép be a történetbe. A tatárjárás után épül Turócz, Turul vára, melyet számos jobbágy és nemes harczos véd. Akkor keletkezik a Vág felső folyásánál Liptó, majd a legészakibb megye, Árva. Tovább keletre Szepes, bár már előbb is előfordult, voltakép csak akkor nyeri szervezetét és sulyát a német bevándorlóknak adott kiváltságok, számos nemesnek adott földbirtok által. Sáros akkor válik el Abaujvárától; Torna is akkor jelenik meg mint királyi uradalom.[2] Világos, hogy az akkori viszonyok közt a hegyvidéki birtok igazi értékben nagyon felülmulta az alföldit. Magyarország némileg azt a szint kezdi ölteni, melyet később, a török hódoltság idején, majdnem két századon át viselt.

Oktai után Mangut választották meg főkhánnak. A mellőzött Batu visszajött Kipcsakba, Asztrakhán vidékén, Saraiban, hol egykor a kozár khánok tanyáztak, tartotta udvarát. Sok magyar fogoly volt ott körülötte, lelkében mindig ujra feltünhetett az itt szerzett dicsőség, hadai ujra meg ujra elszáguldottak a Kárpátokig, behódoltatni a kúnokat, az oroszokat, beszedni tőlük az adót. De hazánk földjére nem léptek. Év mult év után; a halálos veszélynek folytonos késése megszokottá tette az állapotot, megfosztotta rémületes voltától. Az első intézkedéseket a pillanat parancsolta: három-négy év mulva már azt lehetett remélni, hogy ujra állandót lehet teremteni a puszta földön, meg lehet azt oltalmazni a pusztitó ár ellen.

[1] Rogerius Carmen miserabile-jének befejezése.

[2] Pauler, id. m. II. 259—260.

Magyarország gyors bukásának oka világos volt a kortársak előtt is. A tatárok pusztitásán nem csodálkoztak: »hisz az egész királyságban alig volt bástyás város és erős vár.«[1] A hol volt, sem olyan borzasztó, sem olyan tartós nem lehetett a dulás. Világos, hogy az ország megvédésének ujabb alapjait kell megvetni, várak, városok épitése, felszerelése, harczosokkal való megrakása által.

A megfogyott lakosság szaporitása válik a kormányzat legfőbb feladatává. »A királyok és fejedelmek dicsősége leginkább népeik sokaságában áll, és ezért a királyi felségnek intézkednie kell, hogy alattvalóik

IV. Béla kettős pecsétje.
(Előlap.)

számban és jólétben gyarapodjanak«, ez Béla kiváltságos és különösen városalapitó leveleinek állandó bevezetése.[2] E czélból nemcsak megmaradt népeinek összegyüjtéséről és könnyebb megélhetéséről gondoskodott, hanem nagy kiváltságok nyujtása által idegeneket is reá birt az országban való megtelepedésre. Mivel pedig csak a sürü együttlakás és a bástya védelme nyujt oltalmat egy ujabb tatár támadás esetén, a király első sorban

[1] Ann. S. Pantaleonis Colon. Mon. Germ. XXII. 535.

[2] A szepesi nemesek szabadságlevele 1243. Endlicher, Monum. Arpad. 459—461. Zágrábi oklevél. Fejér, Codex Dipl. IV/I. 258. Pesti és zólyomi oklevelek u. ott, 326. 332. Dobroya és Bábaszék oklevelei, Endlicher, id. m. 482—483.

a városok keletkezését mozditja elő. Addigi városainkat a kereskedés és ipar hozta létre a királyi vagy valamely főpapi udvar körül: a most keletkezőknek kezdettől fogva megvan a politikai, honvédelmi rendeltetése.

Typikus a Pest városának adott oklevél. E város lakóinak az a része, mely a tatárok dühe elől elmenekült, a Duna jobb partján keresett új lakóhelyet, hol a hatalmas folyó és a könnyen megerősithető, elég meredek, bár nem magas hegy sikeresebb védelmet igértek. Első pontja a kiváltságnak az, hogy a polgárok tiz »illően fegyverzett« harczost kötelesek a király seregéhez állitani. Úgy szólva ez az egyetlen terhük; a többi, amit az oklevél elsorol, csupa kiváltság. Az egész országon belől

IV. Béla kettős pecsétje.
(Hátlap.)

vámmentesek a város polgárai. Nem kötelesek a király egy jobbágyának sem szolgálni ingyen szállással, hanem a megszálló fizesse meg, a mire szüksége van. Idegennek házat vagy telket csak úgy szabad eladni, ha a városban akar lakni. Kinek nincs örököse, az szabadon rendelkezik vagyonával. Ha valamit megvettek és egy éven s egy napon át békén birták, azontul nem szabad őket benne háborgatni. Plébánosukat magok választják, de ennek nem szabad helyettest rendelnie, ha ők nem akarják.

Ép ugy maguk választják birájukat (major villae), a kit a királynak bemutatnak, és ki minden világi ügyben itél fölöttük. Ha ellene panasz támad, a király csak magát a birót idézi maga elé, nem pedig az egész

polgárságot. Ebből következik aztán, hogy az alnádor sem itélhet fölöttük. Perdöntő párbajt ne tartsanak köztük, hanem mindenki, a vád minőséhez képest, megfelelően védhesse, tisztithassa magát. Ha idegennek van pöre polgárral, csak közülök való, vagy velük egyenlő szabadsággal biró lehet tanú.

A király megerősiti a várost mindannak birtokában, mivel a tatárjárás óta megadományozta. Mint az erdélyi szászoknál, itt is ki van emelve, hogy a ki köztük lakik, szolgálataikban is köteles részt venni. A város földjeit »közösen oszszák fel, úgy hogy mindenki csak annyit kapjon, a mennyit megmüvelhet, hogy a földek parlagon, üresen ne maradjanak.« Ujra kellett tehát kezdeni a kulturát az ország közepén, leggazdagabb vidékén.

Kereskedelmi tekintetben az a kiváltság, hogy úgy a Dunán hajón fel- és lemenő, mint a szárazföldi uton, szekeren jövő árukat megállithatják, vagyis hogy elsőségük van azok megvásárlására.[1] Kis-Pest, a Duna balpartján, vagyis a régi Pest, erre nézve és a borvám alól való felmentésre nézve hasonló kiváltságot élvez. A pénzváltás dolgában is megvan az a szabadalmuk, hogy a tárnokmester embere a pénzváltókkal nem tartózkodhatik köztük, hanem a város maga jelöl ki egy megbizottat, ki a királyi pénz átvételét eszközli.

Oly szabadságok ezek, minőket Németországban csak a szabad császári városok élveztek és minők nagyon alkalmasak voltak a kivándorlók ide vonására. Nagyon tanulságos, ha e szempontból összehasonlítjuk a tatárjárás utáni okleveleket a közvetlen megelőző korszakéval, p. o. Győrével, mely 1240-ben kelt.[2] Ott még várnépeket látunk, kik sokban az ispán alatt állanak, itt önmagát a király védelme alatt kormányzó községet.

Több helyütt magába a várba fogadja be a király az annak tövében lakó városi, vagy külvárosi lakosokat. Igy történt ez Fejérvárott, Esztergomban, később Győrött. Ez áttelepitést első sorban a védelem czélja idézte elő. Esztergomban, melynek városát elpusztitották a tatárok, a király még tulajdon palotájáról is lement a várba, hogy vendégeit jobban elhelyezhesse.

A zágrábi új telepet, a Grécz hegyen, »hová vendégeket hittunk a királyság ama részének megerősítésére«, már szabad városnak nevezi a király. Különös kiváltságuk az, hogy, ha őket a birodalom bármely részén kirabolják, az illető föld ura köteles vagy a gonosztevőt előteremteni, vagy kárukat megtériteni. (1. pont.) A kiváltságok mellett a kötelességek sem hiányoznak: 10 pánczélosnak kiállitása, szállásadás, a királynak s a bánnak megvendégelése, — hanem e szolgálatok csak öt év mulva veszik kezdetöket. Addig a város minden teher és adó nélkül birja a neki rendelt óriási terjedelmü határt. Csak egy kötelessége lép azonnal életbe: a Grécz hegyé-

[1] Ez az a jog, melyet a németek Stapelrechtnek neveznek.

[2] Endlicher, id. m. 448—451.

nek igen erős fallal való megerősitése, mit a polgárok önként elvállaltak. (23. pont.) Hasonló kötelezettség mellett adja át István, Szlavónia bánja, 1251-ben Jablanicz hegyét az arbeieknek. »Tekintve ama hegy erősségét, új várost akarunk oda helyezni urunknak, Magyarország királyának tiszteletére.«

Erősitett város alapitása külföldiek nélkül nem volt elképzelhető. Ebből következett aztán oly szabadalmak megadása, melyek, mai mértékkel mérve, sértőknek látszanak a magyar lakosságra nézve.

Korpona városának »már összegyült s még összegyülendő« polgársága a rendes kiváltságokon kivül még azt is élvezi, hogy magyarnak tanúságát, ha szász vagy német nem erősiti, nem fogadják el ellenök. Határukon belül korlát nélkül vághatják az erdőt és fejthetnek követ. Mindezért csak azt köti ki a király, hogy tehetségük szerint lássák el őt és kövessék őt a harczba, ha arra kerül a sor. De ez a kötelezettség csak öt év mulva lép életbe.[1]

Másutt a németek nem nyernek ily kizárólagos jogot. Luprechtházán (Beregszász) »minden oda telepedő ember, bármily állású vagy nyelvű, egyenlő jognak örvend«.[2] Pedig polgárainak az egész óriási beregi erdőséget bocsátja a király makkoltatásra és favágásra rendelkezésre. Bábaszéken s Dobroyván, Zólyom megyében, magyarok és németek egyformán tanúskodhatnak.[3]

Nemcsak nagyobb községek nyernek ily kiváló jogokat, még a nyilt mezei jószágok lakóinak is igérnek ilyeneket, csakhogy oda édesgessék az embereket. Az erdélyi püspök panaszkodott a királynak, hogy a tatárjárás óta alig van már zsellére Fejérvárott s más udvaraiban. Ezért a király megengedi, hogy úgy a régi lakók, mint az ujonan érkezők fölmentessenek a vajda és az ispán minden hatósága alól és csak a püspök és tulajdon birájuk itélhessen fölöttük.[4]

A honvédelemnek másik, a nemességnek, hűbérnek megfelelő módja a vár.

»Miután birodalmunk a barbár népek által elpusztult, és a tatárok zsarnoksága által, isten engedelmével vagy rendeletéből, egészen földulatott, attól való féltünkben, hogy országunk végkép kimerül, és azt ohajtva, hogy az isteni rendelkezés által nekünk hódoló népnek maradványai biztonságban legyenek, báróink tanácsának meghallgatásával meghagytuk, hogy koronánk minden országának alkalmas helyein erősségeket épitsenek, várakat emeljenek, hogy a nép, ha ismét ellenség tör reá, oda meghúzhassa magát és védelmet találjon. És hogy ez a jótékony gondoskodásunk annál könnyebben vezethessen a kivánt eredményhez, azt az eljárást követtük, hogy ha magán-

[1] 1244. Fejér, Codex Dipl. IV/I. 329—332.
[2] 1247. Endlicher, Mon. Arp. 472. l. 6. pont.
[3] 1254. U. ott, 483.
[4] 1246. Fejér, id. m. IV/I. 414.

ember birt egy erős fekvésü helyet, azt csere útján vagy más igazságos módon államivá tettük, hogy azon a nép sokasága várat épitsen. Ha pedig királyi birtokon volt az ilyen megfelelő hely, azt átadtuk használatra magánosoknak, az egyházaknak vagy főpapoknak. Igy akartuk elérni, hogy az erős helyek mindig azokra bizassanak, kiknek gondoskodása által mennél számosabban találhassanak menedéket ugyanott, hol előbb senki vagy csak kevés ember talált.«[1] Akár a király, akár más épitteti a várat, kell »hogy a birodalom javára és oltalmára szolgáljon az, hogy isten szerelméért befogadják oda a tatárok üldözése elől menekülőket.«[2]

Több példán láthatjuk mikép foganatositották a várépitést.

A király Márknak, Batha ispán testvérének adományozza Tenkus és Tyka földjét. Az utóbbin van egy megerősitésre alkalmas hegy. Csakhamar határvillongás támad a bolondóczi várnépek és az adományozott közt. Ezt a király oly módon igazitja el, hogy a várhoz hat ekealj földet rendel, a többi pedig a várnépeké marad. Nemsokára azonban Márk bejelenti, hogy szegénysége képtelenné teszi arra, hogy azt a hegyet fallal körülvétesse és bástyát emeljen rajta, ezért el akarja adni. A király 50 márkáért visszaváltja az egész birtokot és odaadományozza Mikó ispánnak, Detre fiának.[3]

Mocs fiai és Chuegh fiai, pozsonyi várjobbágyok, »az ország védelmére« saját költségükön egy tornyot épitettek Pozsony várában és megigérték, hogy azt rokonaikkal együtt, békében s háboruban, saját költségükön meg fogják oltalmazni. A király ezért nekik adja Nyéket, a szállásadó jobbágyok földjét, ama kötelezettség mellett, hogy az adományozottak és utódaik azt a tornyot saját költségükön fentartsák, szükség esetén kijavitsák és megvédjék.[4] Sopronban a Szent-János vitézei vállalják magukra egy torony védelmét és ennek fejében annyi jövedelmet húznak, a mennyi a polgároknak jár egy-egy torony megvédéseért.[5]

Az egri püspök bizonyos tizedek fejében földbirtokot kap a királytól. Ezen ő várat alapithat, de ezt a földet semmi módon nem szabad eladnia vagy elidegenitenie.[6] Baranya megyében Miklós tárnokmester kapja a Sársomlyó hegyét, »mely várnak nagyon alkalmas«, és hogy azt jobban fölszerelhesse, a hegy lábánál fekvő harsányi birtokot.[7] Előfordul az is, hogy a király megkezdeti egy vár épitését, de az félben marad. Attól kell tartania, hogy oda rablók fészkelik be magukat, és hogy ezt megakadályozza, a vár létesülését pedig biztositsa, az egészet, a hozzá tartozó földekkel együtt, eladományozza.[8]

[1] Béla oklevele, melyben Szigligetet a pannonhalmi egyháznak adományozza, »hogy ott várat épittessen«. 1260. Wenzel, Árpádk. új Okm. II. 320—22.

[2] István ifjabb király megerősitése. U. ott, 324.

[3] 1247. Id. m. II. 194.

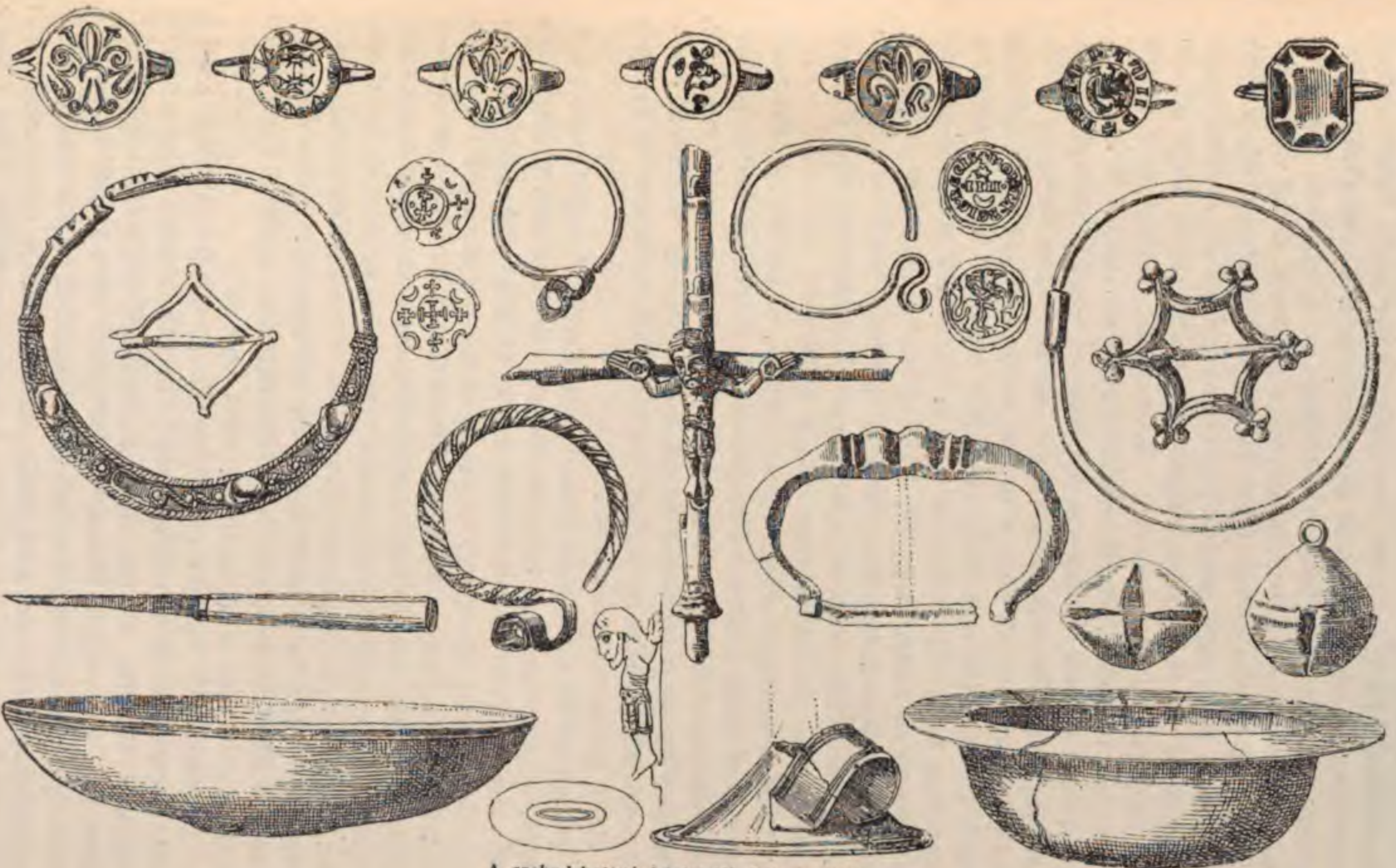
[4] 1245. Fejér, Codex Dipl. IV/I. 380.

[5] 1250. Fejér, id. m. IV/I. 63.

[6] 1248. U. ott, 19.

[7] 1249. U. ott. 50.

[8] Marcell várát így adományozta a szepesi egyháznak. 1250.

A szabad-battyáni lelet IV. Béla korából.
(A Magyar Nemzeti Múzeumban.)

Azelőtt a király egyedül gondoskodott az ország védelméről. A határon erős kapuk, gyepü, azon belül az egész nemzet serege voltak katonai eszközei. Most minden egyes vidék külön védekezett. E munkában a király nem nélkülözheti a főpapoknak, az uraknak, a polgároknak segitségét. E segitségért a várbirtokok odaadományozása a jutalom. A régi várrendszer megdőlt, annak helyébe új lép. A föld és a rajta levő szolgáló népek egész törvényesen, a király saját szántából, az ország javának előmozditása végett urat cserélnek. Az egyházi és világi nagy földbirtokosok nagy nemzeti föladat teljesitését vállalják magokra. Hatalmuknak, befolyásuknak ezentúl már nem csupán anyagi, hanem valóban erkölcsi az alapja.

IV. Bélát sokszor nevezték hazánk második megalapitójának. Méltán, hisz a megsemmisülés örvényéből vezette nemzetünket új, biztosabb lét felé. Nagysága nem abban áll, hogy a tatárok elvonulása után visszafoglalta az országot, gondoskodott a lakosságról, megtett mindent a határok védelmére. Bármely más király ugyanezt tehette volna, talán több szerencsével. Igazi nagy emberré az avatja, hogy fölismerte azt az utat, mely a nemzet biztosságához, jövendő hatalmához vezet, és törhetetlen erővel járt azon népe előtt. Azon járt, pedig ez homlokegyenest más irány felé vitte, mint a melyet Béla uralkodása első korszakában kitüzött magának.

Akkor a keletkező aristocratiának elfojtása, minden jognak, birtoknak, hatalomnak a király kezében való egyesitése volt kormányának legszembeszökőbb eszméje. Azóta tapasztalnia kellett, hogy azok mentették meg életét a Sajónál, kik ellen, ha nemis személyesen, de elvben irtóháborút viselt, azok verték vissza, nélküle, osztrák Frigyest, azok tették lehetővé hatalmának ujabb, gyors meggyökerezését.

Nagysága abban áll, hogy teljesen, hátsógondolat és sajnálkozás nélkül, szakitott saját multjával. A tatárjárás tabula rasa-t teremtett. Ha Béla nem nézett volna másra, mint saját kényére, ki állhatta volna útját ebben az elpusztult, kimerült országban? Helyét nemzetünk nagyjainak Pantheonjában annak köszönheti, hogy a legnagyobb zavarban és szorultságban nemcsak a pillanatnyi megmaradásról gondoskodott, hanem birodalma jövendőiének alapjait rakta le szilárd kézzel. A királyi hatalmat, mely addig ellentétben állott az egyházi és világi jobbágyoknak és a városoknak szabadságával, kiengesztelte az előre törekvő elemekkel, sőt maga állott azok élére. Igy a tatárok dulása nemcsak az ő személyes történetét választja ketté, hanem hazánk történetében is új fejlődésnek jelöli korszakát.

Rendelkezéseit nagyon megkönnyitette az a szomorú tény, hogy a tatár vérengzések következtében óriási földterület szállott, mint puszta és uratlan, a királyra. Ez nemcsak a jószágadományozásokat engedte meg, hanem Béla egy régibb tervének végrehajtását is: a kúnok betelepitését. Ez a nép a Balkán-félszigeten tanyázott, pusztitott, mig a magyar király meghivására 1246 után nem jöttek az országba. A kún vezérek előtt ketté vágtak egy kutyát és ők mind a tizen megesküdtek, hogy a király

hivei lesznek s vele harczolnak a tatárok ellen. Most már nem igen kellett tartani attól, hogy barangolásuk, legeltetésük terhére válik a magyar lakosságnak. A Tisza-Duna köze és az Alföld nagy része oly puszta és lakatlan volt, mint akár a honfoglalás korában. Az ország akkori elgyengülésében a kún erő nagyot nyomott a latban: a következő cseh-osztrák háborúkban a magyar seregben ők képviselik a nagyobb számot, ha nem is a nagyobb belső értéket. Nem csuda, ha Béla, kinek nyugaton nincs semmi megbizható szövetségese, mindent megtesz megnyerésükre, lekötésükre.

Tulajdon fia, örököse, István egy kún leányt vesz nőül, »hogy még roszabbat elkerülhessen«.[1] Kizárólag a politikai, katonai, az önfentartási érdek az uralkodó, az a mely előbb azzal párhuzamosan járt: a térités egészen háttérbe szorul. Mert néhányat megnyert ugyan a király, azt remélte, hogy fia házassága által még többet is megnyerhet és elősegitheti a dominikánusok munkálkodását, kik a pápa rendeletéből a vad népnek hirdetni kezdték az igét. De hogy a kún nagyjában pogány maradt, azt nemcsak a későbbi események bizonyitják, hanem maga Béla is, a ki mindig pogányoknak nevezi őket. Maga a pápa is kellően méltatja a térités nehézségeit, tudja, mily kényes az egész ügy, és nem kivánja megneheziteni Béla állását. Megengedi az érsekeknek, hogy a megtért kúnokkal nagyon enyhén, elnézően bánjanak oly hibákat illetőleg, melyek még pogány korukból ragadtak reájuk.[2] Egészben véve az egyházi és nemzeti beolvasztás IV. Béla idejében igen keveset haladt. Az azonban kétséget nem szenved, hogy a kún, akkori különállásában, nagy szolgálatokat tett hazánknak és lényegesen elősegítette újabb erőre jutását.

Az újjászervezkedés munkái és nehézségei közt, mialatt folyton úgy érezte az ország, mintha még torkának volna szegezve a tatárok kése, újabb küzdelmeket kellett vívni az ország nyugati szomszédjaival: Velenczével és Babenberg Frigyessel.

Magyarország a keresztes háború alkalmával lemondott a tőle elrabolt Zára birtokáról, de maga a város nem nyugodott belé az erőszakos elszakitásba. A velenczei uralom alatt meggazdagodott, kincsre, jólétre még mindig első volt a dalmácziai városok közt, de nem akart többé idegen kormány alatt állani. Közvetlen a tatárjárás előtt megegyezett Kálmánnal, Szlavónia herczegével, elűzte velenczei ispánját, Michieli Jánost, s Magyarországhoz csatlakozott.

Szent-Márk köztársasága számitó volt most is. Nem akarta koczkáztatni a Zárában elhelyezett tőkéket, sem fogságnak vagy halálnak kitenni ott időző polgárait. Ezért egy ideig elnézte, mit tesznek az ellene lázadók, lassacskán visszavette pénzét, visszakapta embereit és csak azután, 1243 június elején inditotta hajóhadát a dalmát part felé. A záraiak vitézül

[1] Béla levele a pápához 1254. nov. 10-én. Fejér, Codex Dipl. IV/II. 221.
[2] 1253. U. ott, 179.

védekeztek, gépeik sok kárt tettek a velenczésekben és segitségükre a közelben nagy magyar sereg táborozott, mely lehetőleg igyekezett megakadályozni az ostromlóknak partra szállását. Nyolcz-tiz napig folyt a harcz. Ekkor Dénes bán, a magyarok vezére, megsebesült és kivitette magát a városból. A záraiak nem remélhették, hogy a magyarok nélkül felszabadithatják városukat, és azon végső elkeseredéssel, mely állandó jellemvonása volt a versengő olasz községeknek, inkább eltávoztak, semhogy meghódoljanak. Igy jutottak a velenczeiek, csekély vérontás árán, újra a fontos kikötő birtokába.[1] A menekült záraiak — olasz kifejezés szerint fuorusciti — Nonában telepedtek meg, úgy mint II. István korában a tenger-fejérváriak Scardonában. A háború tovább folyt, változó szerencsével. Úgy látszik, hogy Velencze, ismerve a magyar királyok állandó gyöngéjét, a legélesebb fegyverhez nyult: trónkövetelőt tartogatott II. Endre árván született fiának, Istvánnak személyében. Ez békére birta Bélát, ki 1244-ben személyesen ment el a harcz terére.

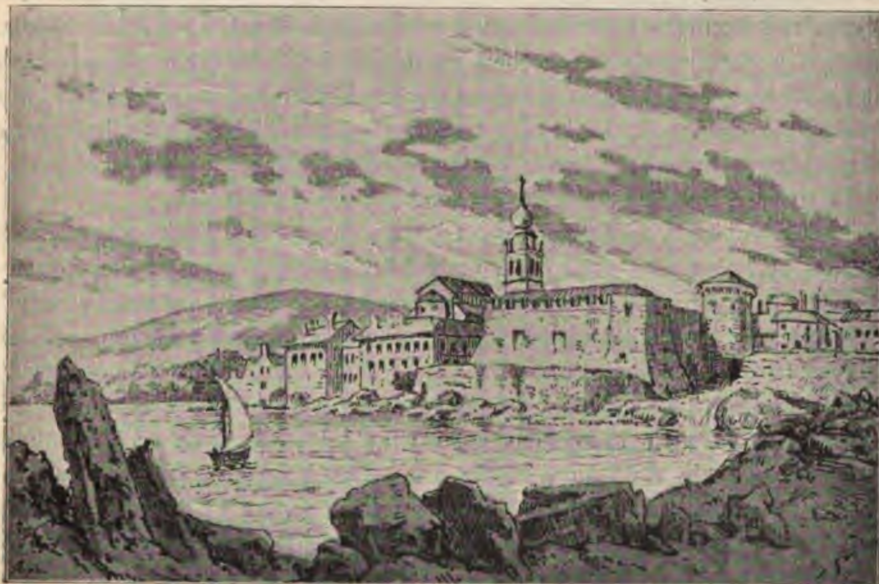
San Donato templomának belseje Zárában.
(Rajzolta Székely Arpád.)

A békében a király lemond Záráról és nem engedi, hogy az onnét menekültek, kik uralma alatt maradnak, a velenczeiek ottani kormányát megtámadják. E czélból Nonából eltávolitja őket és legalább négy mértföldnyire a tengertől rendel nekik új lakóhelyet.[2] Viszont a velenczei doge megigéri, hogy a király ellenségeinek sehol sem nyújt menedéket, és különösen azt, hogy nem lép szerződésre a király vagy utódai ellen »Beatrix úrnővel s fiával« és nem bocsátja át azok követeit a köztársaság területén. Zára városa kapu-vámjának kétharmada a királyt illeti, ki azt tulajdon

[1] Tamás főesperes. 618.
1244 június 30. Eejér, id. m. IV/I. 318.

emberei által szedeti.[1] Kölcsönös az az udvarias igéret, hogy egymást lehetőleg minden külső ellenség ellen megsegitik, a mennyiben országaik java és becsületük azt megengedi. Béla azontúl meglehetősen jó viszonyban maradt Velenczével. A kereskedelmi összeköttetést nagyon ápolta, még kamaraispánja, Archinus is velenczei ember volt.

Mindamellett csak nehezen tért vissza a tengerparton a nyugalom. A magyar felsőség alatt álló városok, különösen Spalato és Trau, örökösen czivódtak, csak úgy mint a többi olasz községek. Ha valami kis határsérelem fölizgatta féltékenységüket, azonnal fegyverre kaptak, útnak inditották gályáikat, elpusztitották egymás vetését, szőlőjét, gyümölcsösét, sőt még ostrommal is fenyegetőztek. A magyar király inkább a vendégszerető kis

A Frangepánok kastélya Vegliában.
(Rajzolta Székely Árpád.)

Traunak fogta pártját hatalmasabb szomszédja ellen. Nagyobb baj azonban nem történt, és a harczos felek békében és háborúban mindig fentartották a király iránti hűséget. A Velenczével kötött egyezség után ott is békét parancsolt a király és 1000 márkányi büntetéssel fenyegette azt a várost, mely azt ismét meg találná szegni.[2] Az egyre zavargó, önkormányzatára féltékeny, gazdagságára büszke városi néppel szemben a király a szomszéd főurakra támaszkodott. Ilyenek voltak a modrusi grófok, most már Frangipani néven, kiket a velenczeiek Magyarországhoz való hűségük miatt elűztek Veglia szigetéről, és a kik a szárazföldön nyertek ezért kárpótlást,

[1] A doge 1244 augusztus 6-án kelt oklevele. Wenzel, Árpádk. új Okmt. II. 155.
[2] 1244 július 19. Fejér, id. h. 321.

ilyenek a Subichok, a Zrinyiek ősei, kiknek Béla később örök birtokba adja a brebiri ispánságot a tengerparton, Buccari és Novi közt.[1]

Sokkal fontosabb következéseket vont maga után az osztrák háború. Babenberg Frigyes, miután II. Frigyes császár őt herczegségeibe viszszahelyezte, hű maradt urához, segitette őt Olaszországban, és azt remélte, hogy megnyeri tőle a királyi czimet. Többi szomszédjaival azonban állandóan hadi lábon volt. 1246 elején újra betört Magyarországba, de visszaverték. A sérelem megtorlására Béla nagy hadsereget gyüjtött, már kúnok, oroszok is voltak vele, midőn átment a Lajtán. Veje, egy orosz herczeg, Rasztiszláv, vezette az előcsapatot, de az egész seregnek Lóránt a Rathold nemzetségből volt a vezére, ki mint soproni ispán már gyakran megküzdött az osztrákokkal. Alig hogy a magyarok Bécs-Ujhely irányában átkeltek a Lajtán, már szemben állottak Frigyes pánczélos hadával. Erős csata fejlődik, melyben a herczeg elesik — sokan azt hitték, hogy tulajdon emberei ölték meg — de serege nélküle is kivívja a diadalt. (1246 június 15.)[2] Épen száz évvel előbb történt II. Gézának győzelmes csatája Henrik osztrák herczeg ellen. Hogy a magyarok most, bár az ellenséges fejedelem elesett, még sem birtak győzni, mértékét adja Magyarország elgyengülésének.

Béla Ausztria és Stiria megszerzésére akarta fölhasználni ellenségének halálát. A Babenberg családnak, mely 270 éven át kormányozta a tartományt és a mely alatt az csekély kezdetekből a német császárság egyik legjelentékenyebb fejedelemségévé nőtt, férfi ágon magva szakadt. Gertrud, Frigyes herczeg unokahuga, volt a legközelebbi rokon. Hűbéres jog szerint az elárvult herczegségnek a császárra kellett volna visszaszállnia, de IV. Incze pápa, ki még szenvedélyesebben és következetesebben folytatta a harczot II. Frigyes ellen, mint elődje, IX. Gergely, ellenségének e gyarapodását soha sem türte volna. Trónkövetelőket keresett: Bélát, Ottokárt a cseh királyt, majd pedig Gertrudnak második férjét, badeni Hermann grófot ismerte el.[3]

Már Frigyes herczeg korában is egyre nyugtalankodtak, lázongtak az osztrák és stájer urak, most, hogy senki sem parancsolt nekik, türhetetlenné vált garázdálkodásuk. Magyarországot sem hagyták békén és ez által alkalmat szolgáltattak Bélának újabb hadjáratra Ausztriába. Ebben a kúnok pusztitását, rablását, gyujtogatását emlitik leginkább, de a bajvívásban, a várak elfoglalásában nem ők, hanem a magyar urak jártak elő. (1250.)[4] Még Bécset is megostromolták akkor a magyarok. Béla eskült tett püspökei és jobbágyai előtt, hogy vissza nem tér hazájába, mig egész

[1] 1251 november 22-én kelt oklevele. Fejér, Codex Dipl. IV/II. 106—108.

[2] Chron. Magni Presbyteri. Monum. Germ. XVII. 529. Joh. Victring. Böhmer, Fontes I. 282. s más évkönyvek.

[3] Lorenz Ottokar, Deutsche Geschichte. I.

[4] Chron. Magni Presb. Cont. i. h. Ann. Mellic. Mon. Germ. Script. IX. 508. Legbővebb Cont. Sanctacr. u. o. 642.

Ausztriát föl nem dulta. Épen aratás ideje volt, az emberek szét voltak szórva a mezőn és védtelenül jutottak fogságba. Az osztrák évkönyvirók kegyetlenséget vetnek szemére, nem tudják neki megbocsátani, hogy pogány kúnjai még az egyházakat sem kimélték.

Ez a hadjárat nem termett jó gyümölcsöt. Badeni Hermann még 1250-ben meghalt, örököse nem volt. Hogy választhatták volna az osztrákok Bélát, kinek keze még véres volt az ő véröktől?

VI. FEJEZET.

Osztrák és cseh háborúk. Belső intézkedések.

Miután Ausztriának törvényes uralkodója nem volt, II. Frigyes császár a pápa ellenzése miatt nem érvényesithette kétségtelen jogát, magában a tartományban pedig egy főúr sem volt annyira hatalmas és kiváló, hogy a többi meghódolt volna neki: külső befolyás alá kellett jutnia. A szomszédos uralkodók közt a cseh és magyar jöhettek számba, úgy saját hatalmuknál, mint a pápa jóakaratánál fogva. Mindegyik még rokonsági összeköttetést is keresett a Babenbergekkel. Przemysl Ottokár, morva őrgróf, Venczel cseh király fia, nőül vette a nálánál jóval idősebb Margitot, Frigyes herczeg unokahugát, Béla pedig az özvegy Gertrudot eljegyezte unokájának, Román orosz herczegnek.

Ottokár jelent meg először a küzdelem szinterén. 1251 végén már hódolnak neki az osztrák rendek, s Margittal való házassága még az ellenpárt előtt is szilárd alapra helyezte jogát. Béla sem mondott le igényeiről s 1252-ben nagy sereggel támadta meg Ottokárt. Az egyik had Ausztriát pusztitotta, a másik Morvát, a harmadik Stájerországot igyekezett elfoglalni. Az ottani urak nagy része Henrik bajor herczeget, Béla vejét óhajtotta fejedelmének és nem igen akadályozta meg a magyar occupatiót. A háború Ottokár ellen tovább folyt akkor is, midőn ez, atyja halála után, 1253-ban Csehország királya lett. A magyarok a Duna egész déli völgyét elfoglalták, de a háborút nem folytathatták kellő erélylyel, mert hire érkezett a tatárok készülődésének. Igy mindkét fél beleegyezett a pápa közbenjárásának elfogadásába. A béke 1254 április 3-án meg is köttetett, és mutatja, mennyire szivén feküdt a pápának a két királyság igényeinek kiegyenlitése.[1]

Megállapitásai szerint Ausztria egészen Ottokáré lesz, Stiriában pedig a Mura vízválasztója lesz a határ. Stiria java része, az egész mostani herczegség, e szerint magyar uralom alá jutott. Béla egyelőre István bánra bizta az új szerzemény kormányát.

[1] Lorenz, i. m. I. 100—116.

E nagy és fontos hóditás daczára Magyarország politikai helyzete koránt sem volt fényes. Maga Béla a pápához intézett levelében keserű őszinteséggel tárja fel annak minden gyöngéjét s veszélyét.

Azon kezdi, hogy a tatárok Magyarország nagy részét tönkretették, és hogy birodalmát kelet és dél felől hitetlenek tartományai övezik. Ott vannak az oroszok, a kúnok, a brodnikok,[1] a bolgárok és az eretnek bosnyákok. Ezek ellen most is háborút kell viselnie. Igaz, hogy nyugat és észak felé az egy hiten levő német a szomszéd, de abból kevés a haszon. »Nem élvez onnét gyümölcsöt, hanem érzi a háború tövisét.« Minduntalan betörnek ide rablás végett. Ezért, de kiváltkép a tatárok miatt, kiktől félni a tapasztalás tanitotta, a pápához, mint Krisztus helytartójához, egyetlen pártfogójához fordul.

Napról napra jő a hír, hogy a tatár hadra készül. Nem csak ő ellene, kit nagyon gyülöl, mert az egyetlen, ki nem hódol nekik, midőn az oroszok, kúnok, brodnikok, bolgárok, az ő régi alattvalói, valamenyien meghódoltak, hanem az egész kereszténység ellen. Attól kell tartani, hogy a magyar, ha a tatár megszámlálhatatlan sokaságával ujra megrohanja, királyának akarata ellenére is aláveti magát, úgy a mint a többi népek tették.

Ottokár cseh király lemez-pénze.

Hanyagsággal nem lehet őt vádolni. A tatárdúlás idejében felszólitotta segitségre a kereszténység három legfőbb udvarát: a pápait, a császárit és a francziát. »Sehonnét se kaptunk vigasztalást vagy segitséget, csak puszta szavakat.«

Azóta a király, a kereszténység javára, megalázva felségét, két leányát orosz herczegeknek, egyet pedig lengyel herczegnek adta nőül, hogy ezen a réven és más barátai által megtudhasson valamit a tatárok rejtelmes és gonosz terveiről. »Befogadtuk birodalmunkba a kúnokat is, és fájdalom, mostanában pogányokkal védjük országunkat, pogányokkal tiporjuk el az egyház iránt hütleneket.« Ezt a megaláztatást tetézi, hogy még fiát is kún nővel volt kénytelen összeházasitani.

Ennyi bajban és zavarban nem segitette őt a keresztény Európának egy fejedelme, egy népe sem. Csak Szent-János vitézei fogtak fegyvert birodalmának és a kereszténységnek védelmére. Ezeket a legjobban koczkáztatott helyre, a kún és bolgár határra, a Dunántúlra helyezte a király, a mely felől betört a tatárok egy része.[2] Azt reméli, hogy ha terve sikerül, általuk

[1] A mai Romániában. Nem nemzet, hanem összeverődött harczias szökevények csoportja, a milyen később a kozák volt.

[2] Az, mely a vöröstoronyi szoros felől jött.

a Duna mellékén terjed a katholikus hit és még a konstantinápolyi latin császárság s a szentföld is élvezik majd előrehatolásuk gyümölcsét.

»Más részöket birodalmunk közepén helyeztük el, a Dunán innen épült váraink védelmére. A mi nemzetünk ehhez nem szokott, pedig nagyon megfontolt elhatározásunk az, hogy nekünk és egész Európának válik javára, ha erősségek védik a Duna folyamának vonalát. Ez az ellenállás folyama: itt szállott szembe Heraclius császár Cosroes-szel a római császárság védelmében. Mi is 10 hónapon át néztünk oltalma alatt farkasszemet a tatárral, pedig meg voltunk lepetve és várak és harczosok nélkül szükölködtünk.«[1]

Ha a tatár el találná foglalni ezt a vonalat, nyitva állana az útja más katholikus országok felé. Egyrészt azért, mert tenger nincs közben, másrészt azért, mert ez a föld nagyon is alkalmas tanyája lenne családjainak és nyájainak. Nem Magyarország közepén tartotta-e fejedelmi székhelyét Attila, midőn keletről jőve meg akarta hóditani nyugatot? Nem ezen a földön tették a legnagyobb hadi készületeket a caesarok, midőn kelet meghóditására indultak?

Sok bölcs ember csodálkozik azon, mikép engedhette a pápa ily viszonyok közt, hogy a franczia király eltávozzék Európából.[2] A szentszék sokat törődik a szentfölddel és a konstantinápolyi császársággal, pedig ha azok — Isten mentsen — elvesznének, Európára nézve nem volna oly nagy kár, mint hogyha Magyarország a tatár birtokába jutna.[3]

A Szent-János-vitézek rendjének pecsétje.

Nevezetes emléke ez a levél nemcsak a királyság akkort pillanatnyi helyzetének, nemcsak a királyi kanczellária történeti jártasságának, hanem az ország egész nemzetközi állása felfogásának. Első kifejezése annak a nézetnek, hogy Magyarország történeti szerepét mint a nyugati kereszténységnek, mint Európának elővédje, bástyája tölti be. A király érzi, hogy nemzete ez óriási feladat teljesitésében tettleges, erős támogatásra tarthatna igényt Európa, első sorban az egyház feje részéről. Igaz fia annak, pedig úgy bánnak vele, mintha mostoha volna. Fenyegetődzik azzal, hogy azon esetben, ha őt elhagyják, kénytelen lesz talán másfelé menni segitség után. De ez a fenyegetés nem komoly. Sem előbb, sem utóbb, pedig súlyosabb viszonyok közé is jutott, IV. Béla nem jutott abba a kisértésbe, hogy a veszedelemtől való féltében a tatárokhoz csatlakozzék. Európa hálát-

[1] Ez a hivatkozás a Heraclius császár és Khoszru persa király közti háborura (626 Kr. u.) teljesen hamis. Annak szinhelye Elő-Ázsia volt.

[2] Szent-Lajos 1254-ben Egyptomba vezetett keresztes hadjáratot.

[3] Kelt Patakon, 1254 november 10-én. Fejér, Codex Dipl. IV/II. 218—224.

lansága nem változtathatott azon a tényen, hogy Magyarország és királya hozzá tartoznak.

Ebből a szempontból tekintve, Béla törekvése Ausztria és Stiria meghóditására többnek tünik fel a birtoklási ösztön meztelen nyilatkozásánál. A néptelen, várakban, pánczélosokban szükölködő ország a maga erejéből nem állhat ellene a tatárnak, Európa pedig tétlen nézi, mint vérzik el. Ott kell venni az erőt, a hol megvan: a szomszéd népes, gazdag, várakban bővelkedő tartományokban. IV. Bélának tehát ugyanaz a politikája, mint kétszáz évvel később, sokban hasonló viszonyok közt, Mátyás királyé. A keleti hatalmak terjeszkedésének a Duna medenczéjének politikai egyesülése vethet csak gátat. Ez a két királyunk azon volt, hogy ez az egyesülés magyar hegemonia alatt menjen végbe.

De Béla nem volt oly szerencsés, mint hatalmas utódja. Még Stiriát is csak rövid öt évig tarthatta birtokában. A büszke stájer uraknak nem tetszett az erős, néha erőszakos magyar kormány. Az sem volt képes őket kiengesztelni, hogy Béla István bán mellé tulajdon fiát küldte az ország igazgatására, ki királyi czime mellett ezt a czimet is viselte, csak úgy, mint atyja. Midőn a salzburgi érsekség betöltése miatt viszály támadt a karintiai Fülöp és Ulrik seckau püspök közt, és a magyarok ez utóbbinak fogták pártját, az urak elégedetlensége nyilt ellenállássá fajult. Nemcsak Karintiától vártak segitséget, hanem Ottokár királytól is Midőn Ulrik a karintiaiak ellen kudarczot vallott, ez megingatta a magyarok tekintélyét. Istvánt elüzték és Béla, ki most személyesen jött az országba, nem volt képes uralmát ujra megszilárditani. Alig hogy visszament, nyiltan fellázadt az egész tartomány. Csak Pettau vára, hol István király neje, a kún Erzsébet lakott, maradt a magyarok birtokában. Úgy mondták, hogy a magyarok elüzése nem tartott tovább 11 napnál.[1] A lázadók siettek hódolni a mozgalom igazi okozójának: Ottokárnak.

Könnyű volt ezen eseményekből levonni azt a tanulságot, hogy Stiria birtoka addig nem biztos, mig a cseh király ura Ausztriának. Ha Béla azonnal megtámadja Ottokárt, ez, készületlen létére, alig állhat ellen. Szerencsétlenségre ismét fészkelődött, fenyegetődzött a tatár, úgy hogy a magyar király a jövő Szent-Iván napjáig, 1260 június 24-ig fegyverszünetre lépett vetélytársával.

A tatár csakugyan előrenyomult, de támadása nem hazánkat érte, hanem Lengyelországot. Béla egész erejével a csehek ellen fordulhatott.[2] Igen számos sereget gyüjtött zászlai alá: két napi járó földet elboritott a menet. A magyarok és a kúnok mellett székelyeket és oláhokat is emlitenek. Ottokárt a karintiaiak, Fülöp a salzburgi érsek és a sziléziai herczegek

[1] Lorenz, i. m. I. 192.

[2] E csatára, valamint az összes későbbi osztrák-cseh-magyar viszonyokra nézve legfontosabb forrás hornecki Ottokár stájer lovagnak német nyelven irott rimes krónikája. Kiadta Seemüller.

segitették. Az osztrákok és a stájer urak mind a cseh királyhoz vezették dandáraikat.

Most is a magyar a támadó. A kún lovasok bátran átusztatnak a Morván, és mielőtt Ottokár még rendezhette hadát, mindjárt a fegyverszünet letelte után, június 26-án, megsemmisitik a Hardegg grófok dandárját. Még nagyobb csapás volt az ellenségre nézve a szörnyü élelemhiány. Ottokár már nem tudta, mit tegyen háborgó seregével, és hogy a bajból kimene-

Ottokár nagy pecsétje.

küljön, a béke felől kezdett alkudozni. A magyar fősereget, mely a Morva folyó keleti partján táborozott, nem igen bántotta az éhség. A németek még gúnyt is űztek a magyarok igénytelenségéből.

Igy szóltak Ottokárhoz: »A magyarok meg vannak elégedve, ha lovaik legelhetnek. Ha királyuknak van egy csibéje vagy egy galambja, azon elrágódik fiával együtt. Mi ezt nem szoktuk meg. A magyarokat ritkán bántja a konyha füstje. Ha a magyar királynak van egy szekér fokhagymája, tovább elél belőle, mint Ottokár ezer koczából.«[1] A cseh

[1] Reimchronik, 6924—6938. sor.

királyon csak gyors döntés segithetett. Előre ment és seregével a Morván innen, közel annak torkolatához ütött tábort. Egy ideig még folytak a tárgyalások, sőt fegyverszünetet is kötöttek. A csatát istenitéletnek nézte mindkét fél, azért, a helyett, hogy meglepés vagy gyorsaság által a magok részére igyekeztek volna biztositani az előnyt, azon tanácskoztak: ki menjen át a folyamon és ki támadjon. Utoljára a magyar király vállalta el a támadó szerepét, seregét átküldte a folyón és, mint a csehek mondták, még a fegyverszünet letelte, 1260 Szent-Margit napján, július 13-án, megkezdte az ütközetet.

Mindkét részről igen nagy erőt állitottak talpra. A magyar sereg számát 40,000-re tették, a cseh királyét 100,000-re, kik közt hétezer volt a teljesen vasba öltözött lovag.[1] E számok megbizhatatlanok, de mégis azt mutatják, hogy a cseh tábort jóval nagyobbnak tartották a magyarnál. A tatárjárás okozta veszteséget a kúnok és a Béla segitségére jött oroszok, lengyelek, bolgárok és szerbek csak nagyon tökéletlenül pótolták. Ehhez járult még, hogy Ottokár serege fegyverzetre sokkal különb volt Béláénál. Mindezt csak gyorsaság és a tér ügyes fölhasználása tehette volna jóvá, de ennek nem látjuk semmi nyomát. Rövid nyilazás és kézi tusa után a nehéz cseh, osztrák és stájer dandárok a folyó felé visszaüzték a magyar sereget. Sokan elvesztek a Morvában, sokat öltek meg üldözés közben. Azt mondták, hogy a folyóba fultak holttetemein át lehetett gázolni a túlsó partra. 14,000-re tették az elesettek számát. Béla személyesen nem vett részt az ütközetben, hanem a túlsó partról nézte azt és egy ideig nagy kétségbeesésben volt, mert nem tudta, mi történt fiával.[2] Nem a magyar vitézségen mult; ennek még az ellenség is igazságot szolgáltatott. A csatavesztést a kúnok fegyelmetlensége és gyors megszaladása okozta.[3]

A csatával el volt döntve a hadjárat is. Magyarországnak, akkori meggyöngült állapotában, meg kellett elégednie határai megtartásával. Stájerország fontos hóditás volt, de birtoka miatt nem lehetett koczkára tenni mindent. Ezért hosszabb alkudozás után belenyugodott a békébe. Bécsben kötötték meg, 1261 márczius 31-én. E szerint Ottokárra szállott, most már osztatlanul, az egész babenbergi örökség.

Egyelőre a birtokkérdés el volt intézve és semmi sem állotta útját annak, hogy a két király, különben is rokon, közeli jó viszonyba ne lépjen egymással. Mihelyt a magyar megszünt vetélytársa lenni, Ottokárnak legnagyobb érdeke követeli hazánknak, a tatár elleni elővédjének erősitését. A cseh király büszkeségét helyezi abba, hogy nemcsak hatalmas hóditó,

[1] Martini Chron. Imp. Mon. Germ. XXII. 473.

[2] A csatának, melyet Kroissenbrunn után szoktak nevezni, a Reimchronikon kivül főforrása Ottokár levele a pápához. Fejér, Codex Dipl. IVIII. 14—16. V. ö. a szent-keresztí évkönyvek és prágai Cosmas folytatása elbeszélésével.

[3] Ann. s. Justini Pataviensis. Mon. Germ. XIX. 180—181.

hanem jó keresztény, az egyház vitéze. Tudta, milyen népszerüvé tette őt a keresztény világban a pogány poroszok ellen viselt keresztes hadjárata, és még a magyarok fölötti győzelmét is oly szinben tüntette fel, mintha azt pogányok, ragadozó farkasok ellen vívták volna ki, kik őt s népeit fel akarták falni. Ha Magyarország ellen folytatja a háborút, nemcsak jó hirnevét teszi koczkára, hanem az ujonan szerzett birtokok biztosságát is veszélyezteti. Bélát viszont a tatártól való félelem közelitette hatalmas és szerencsés szomszédjához. Elhatározták, hogy a magyar király ifjabb fia, Béla elveszi Ottokár rokonának és szövetségesének, a brandenburgi őrgrófnak leányát. Ottokár maga, ki rég megunta éltes nejét, s ki már nem szorult a babenbergi igényekre, hogy Ausztria ura lehessen, Margittól elvált és a magyar királyi családban keresett új hitvest. A legenda szerint először Béla leányára Margitra, a szent életü apáczára vetette szemét. De a boldog hajadont a legfényesebb házasság sem térithette el hivatásától. Igy Béla unokája, leányának Annának és Rasztiszlávnak, akkor macsói bánnak leánya, Kunigunda, lett Ottokár neje s koronáztatott meg 1261 deczember 25-én Prágában, nagy pompával, Csehország királynéjává.

*

IV. Bélának nagysága inkább a közigazgatás gondos és részletes munkájában áll, mint alapvető törvények hozásában. Uralkodása első részében általános nagy elveket követ; a tatárjárás óta ellenben a pillanat kényszere tükröződik vissza minden tettéből. Uralkodásának nagy eredménye, az ország helyreállitása, legfőbb tanusága a király belátásának és roppant munkaerejének.

Nem lehetett másként: a tatárjárásnak és az azt követő szintén szerencsétlen háboruknak káros hatással kellett lenni a király tekintélyére. Az egykor annyira rettegett uralkodótól már nem igen féltek. Az olyan gonosztevő iránt követett eljárása, minő Folkus voit, inkább gyöngeségét mutatja, mint elnézését. Ez a Folkus, Simon fia, már előbb is rosz hirben állott, és midőn Mihályt, Éliás fiát megölte, párbajnak kellett volna magát alávetnie. De mivel több nemes közbenjárt érdekében, a király kegyelmet adott neki. Azzal hálálta meg, hogy hűtlennek mutatkozott, felségsértést követett el és hamis pénzt vert. Ekkor a király őt arra itélte, hogy meztelenül vivjon párbajt. Úgy követelte ezt ily esetekben az ország régi szokása. A bűnös megijed, a király lábai elé borul s minthogy ismét akadnak hatalmas pártfogói, ujra kegyelmet nyer. Egy ideig börtönben tartják, de kiszabadul és ujra megkezdi régi életmódját. Fülek várából lecsapva, elpusztitja Hatvant, melyet birtokosa, az esztergomi érsek a tatárjárás után csak az imént népesitett be ujra, a népet megöli, még a templomot is feldulja »gonoszabbul a tatárnál«. A király Fülek alatt jártában követet küld hozzá és elégtételt követel. Folkus nem mozdul várából.

Nemsokára országgyülést tartanak Fejérvárott, hogy Istvánt ifjabb királynak megkoronázzák. (1245.) Ez alkalommal Folkust fej- és jószágvesztésre itélik. Most az a kemény ember sem érezheti magát biztosságban, elbujdosik, úgy hogy a király emberei meg sem találják, de aztán bujdosása közben elpusztul.[1] A rablólovagoknak ez az első és jellemzetes hazai példája, mint sok oklevél bizonyitja, épen nem volt kivétel.

Bélát nem törte meg annyira a tatárjárás, hogy ne érezze, ne fájlalja a méltóságán, hatalmán esett csorbát. Midőn a veszprémi káptalan, meg sem kérdezve a királyt, püspököt választott, keservesen kifakadt, »hogy a tatárpusztitás óta a püspökök és papok önkényesen kisebbitik királyságának jogát és szabadságát«.[2] Természetes, hogy ily viszonyok közt nem igen gondolhatott arra, hogy akár fegyverrel, akár törvénynyel visszaállitsa régi kizárólagos felsőségét. Viszont az egyes urak és megyék is saját ügyökkel, bajukkal voltak elfoglalva és nem vehették még munkába szabadságaiknak összefoglalását és kiterjesztését.

Első általános törvénye a zsidók helyzetét s különösen üzletét szabályozza. (1251.) Az ország nagy szegénysége, a folytonos háboruk és más költségek miatt a király jobban reájuk volt szorulva, mint valaha. Hiszen még oly csekély kölcsönről, mint 30 márkáról, 720 forintról is történik emlités.[3] Egyesek közülök magas állásokat foglaltak el — még kamara ispánja is vált belőlük — és nagy földbirtokokat szereztek. Komárom egy ideig Henel zsidóé és fiáé volt. A polgári osztaly és a városi lakosság hiánya, melyet Béla annyira fájlalt, okozta, hogy az egész felekezetet, mint kiválóan kereskedőt és üzérkedőt, nagy kiváltságokkal ruházta föl.

Mint Kálmán hasonló törvénye, ez is első sorban a zálogkölcsönt szabályozza. Általános elvnek kimondja, hogy minden ily üzletben a keresztény tanusága csak a zsidóéval együtt fogadható el zsidó ellen, hacsak a tény nem teljesen világos és köztudomású. E pontban tehát a zsidó nagyobb jogot élvez, mint a minőt Kálmán megadott neki, és körülbelül oly jogvédelemben részesül mint a városi polgár.

Ha a zálogba vétel, illetőleg annak összege per alá jut, e fölött az eskü dönt. Ezt a zsidó teszi le, kivéve azt az esetet, ha a zsidónak tanuja nincs.

A zsidó zálogba vehet minden tárgyat, melyet hozzá hoznak, kivéve egyházi ruhákat és fölszereléseket. Ezeket csak abban az esetben fogadhatja el, ha pap hozza. Semmi esetre sem fogadhat el véres ruhákat.

Ha egy keresztény azt állitja, hogy a zsidónál levő zálogot ellopták vagy elrabolták tőle, a zsidónak meg kell esküdnie arra, hogy erről mit

[1] Kelt Budán, 1246 január 11. Fejér, Codex Dipl. IV/I. 401. 409.

[2] 1245 február 28. IV. Incze levele. Theiner, Vetera Monum. Hung. I. 193.

[3] Egy Maladik nevü orosz adta kölcsön a királynak, s annak fejében kapja Tarnóczot Turócz megyében. Fejér, id. m. IV/III. 59.

sem tudott, és arra, hogy mennyiért volt nála elzálogositva az illető tárgy. Ha ez megtörtént, a kereszténynek meg kell fizetnie a zálogösszeget.

A törvénykezést illetőleg a törvény ezeket állapitja meg: Ha a zsidók közt belső viszály vagy zavargás támad, ebbe a város birájának avatkoznia nem szabad. Fölöttük csak maga a király vagy főkamarása itélhet; ha pedig életről-halálról van szó, csak maga a király. A zsidó tehát épen abban a jogvédelemben részesül, melyet az arany bulla a nemes embernek adott meg. Népesebb zsidó községekben az ilyen egyenetlenségek, melyeket különösen egyházi és szertartási kérdések okoztak, épen nem tartozhattak a ritkaságok közé.

Ha keresztény ember megsebez egy zsidót, a királynak fizeti a törvényes birságot, a megbántottnak pedig 12 márkát és a gyógyitásához szükséges költséget. Ha megveri, négy márkát fizet a királynak, ha nem fizethet, más megfelelő büntetés alá esik. Ha megöli, meglakol érte és egész vagyona a királyra száll. Ha nem tudják, ki a gyilkos, de a vizsgálat alapján gyanú van valaki ellen, ez párbajban köteles magát tisztázni. Ha zsidó nőn követnek el erőszakot, a büntetés körülbelül a kéz levágásának feleljen meg. A zsidó tehát első sorban a király embere: a ki őt bántja, a király jószágát csökkenti, tehát a királynak tartozik kárpótlással. Ugyanaz a felfogás tette Németországban a császári kamara szolgáivá a zsidókat. A német, különösen az osztrák befolyás e törvénynek számos rendelkezésében kimutatható.[1]

Zsidó, pénzről szóló perben, csak 12 dénárt fizet a zsidóbirónak. A birónak nem is szabad itélnie fölöttük, ha ők maguk nem követelnek itéletet. Ily módon ők tulajdon birájuk esetleges zsarolása ellen is biztositvák.

Kálmán megengedte a zsidóknak, hogy földbirtokot szerezzenek, csak azt kötve ki, hogy azt nem szabad keresztény szolgákkal megműveltetniök. Béla ezt sokkal bővebben kifejti. »Ha egy zsidó az ország főurának birtokára és levelére adott kölcsön pénzt és ezt az illetőnek pecsétes levelével bizonyithatja, mi a zsidót beiktatjuk az illető birtokba, megvédjük minden erőszak ellen, és gondoskodunk arról, hogy ő élvezze ama földnek jövedelmét mindaddig, mig valamely keresztény nem akarja magához váltani az illető jószágokat. Azt azonban nem akarjuk, hogy a zsidó az ott lakó keresztények fölött felsőséget gyakoroljon.« A zsidónak tehát tulajdonkép csak zálogjog engedtetik, pénzének, követelésének visszaváltására. A földet tőle mindig vissza lehessen váltani, ép úgy mint — az arany bulla szerint — a külföldi birtokosoktól.

A királyi védelem kifolyása, hogy mindenkivel, a ki erőszakkal visszaszerzi a zsidótól zálogát, vagy pedig erőszakoskodik annak házában, úgy bánnak, mint a kamara megsértőjével.

[1] Lásd bővebben Kohn S., A zsidók története Magyarországon. I. 101—115.

Kereskedelem tekintetében, mert hisz a zsidó nem csupán pénzkölcsönző, hanem kereskedő is, szintén nagy kiváltságokat élvez. Ha az országon átutazik, senkinek sem szabad őt akadályozni vagy bántani. Ha árut vagy portékát visz magával, csak annyi vámot fizet róla, mint a mennyit lakóhelyének egy más polgára fizetne.

Nemcsak a zsidó személye és vagyona részesül oltalomban, hanem vallása is. Ha valaki vakmerően megdobálja templomukat, iskolájukat, 1½ márka birságot fizet a zsidóbirónak. Ha a zsidók, szokásuk szerint, egy holtjukat viszik egyik városból vagy tartományból a másikba, nem szabad ezért vámot követelni tőlük. Ha valaki mégis követelne, úgy bünhödjék, mintha megrabolta volna a holttestet. Ünnepnapokon nem szabad őket zálog kiadására kényszeriteni. Végre csak igen fontos ügyben szabad őket a szentirásra megesketni, akkor is csak a király jelenlétében.

Még a királylyal szemben is van valamelyes joguk. A király kijelenti, hogy nem száll hozzájuk.

Ha valamely város birája nem tartaná tiszteletben ezen jogaikat és szabadságaikat, azonnal elveszti tisztét és a király mást rendel helyébe. Csakugyan, több helyütt nem akarták elhinni, hogy a király ily nagy szabadalmakat engedett a zsidóknek, úgy hogy Béla 1256-ban ujra kiállittatja kiváltságlevelüket több példányban.[1]

Más hasonló kiváltságnál mindig föl van tüntetve az is, mivel tartoznak a szabadalmasok a királynak vagy az egyháznak. A zsidóknál ez teljesen hiányzik. Nem mintha föl lettek volna oldva minden teher és kötelezettség alól, hanem ellenkezőleg azért, mert német közjogi felfogás szerint már őket magukat és egész vagyonukat a király birtokának tekintették. Védelme alatt különösen Pozsonyban, Budán és Esztergomban keletkeztek nagyobb zsidó községek.

Mint a király emberei, most is, mint régebben, különösen a királyi jövedelmek kezelése körül foglalatoskodtak. Az ezen időben vert pénzeken zsidó betük is láthatók. Még az egyház is elnézőbb irántuk mint azelőtt volt, és IV. Orbán pápa 1262-ben csak azt követeli Bélától, hogy keresztény embert is rendeljen zsidó vagy mohamedán adószedői mellé.

Feltünő, hogy a tatárjárás után már majdnem kizárólag a zsidók szerepelnek, mint a királyi kamara tisztviselői. Az izmaelitákról, kik századokon át első sorban voltak az Árpádok bankárjai, már alig történik emlités. Valószinü, hogy az egyház szigoruan alkalmazott rendszabályai mind nagyobb részüket beolvasztották a nemzetnek keresztény testébe. Kálmánnak törekvését csak akkor, 150 év mulva, koronázta siker. Az is valószinü, hogy igen jelentékeny részük elveszett a tatárjárásban, amint hogy van is értesülésünk elpusztult izmaelita községekről.

*

[1] Endlicher, Monum. Arpad. 473—477.

SZABAI

Közjogi tekintetben Magyarország 1231 óta nem haladt. Akkor az egyház vállalta magára az alkotmány garantiáját, de, mint láttuk, 1233-ban csak az aranybullának azon czikkelyeit hozta érvényre, melyek saját rendi érdekeinek megfeleltek. IV. Béla uralkodásának első része pedig minden egyébnek mondható, csak alkotmányosnak nem.

Fontos tanujele a magyar nemzet politikai értékének és érettségének, hogy oly messzemenő változások, oly mélyreható catastrophák után, mihelyt békésebb idők állottak be, ott kezdte ujra szabadságának megállapitását, a hol 1231-ben alhagyta. Az 1267-iki törvény, melyet Béla és István királyok és Béla királyfi, Szlavónia herczege együtt állitanak ki, lényegében nem más mint az aranybulla azon részének megujitása és megerősitése, melyek a világi rendre vonatkoznak.

»Magyarország összes nemesei, kiket királyi szolgáknak neveznek, elénk járulva alázatosan és hódolóan kértek minket: tartsuk meg őket a Szent-István királytól megállapitott szabadságukban. Ők is annál hivebben és odaadóbban tartoznak minket és a koronát szolgálni, mennél értékesebb szabadságokkal adományozzuk meg őket. Mi kérésüket és esedezésüket igaznak és törvényesnek itélve, báróink tanácsával és hozzájárulásával azokat teljesitendőknek tartjuk, elvárva, hogy a reájnk való éber ügyelés javára válik az ország állapotának.«[1] A szöveg nagyon hasonlit az aranybulláéhoz. Az, hogy a nemesi szabadság királyi adomány és kegy, itt még erősebben van kifejezve, mint amott. Mindamellett nem történik semmi emlités Endre törvényéről. Itt is, mint amott, István királyra hivatkoznak egyedül.

Az első pont az adóról szóló kiváltságokat foglalja össze. A király semmiféle adót nem követel a nemesek népeitől. Nem fogja engedni azt sem, hogy udvara, vagy emberei, azoknak élelem követelése, vagy megszállás által essenek terhére. Arról, hogy maga a nemes adómentes, szó sincs. Nem azért, mintha ehhez kétség se férne, hanem azért, mert a nemes akkor még rendesen fizetett adót. A szepesi nemeseknek 1243-ban kiadott kiváltságlevél szerint »ők csak akkor kötelesek

[1] Ez az első törvényünk, melynek eredetije fenmaradt az orsz. levéltárban. Kiadta Kovachich, Vestigia Com. 134—143.

Béla királyfi okleveleinek kezdősorai.

adót fizetni, ha azt általában kiróják minden nemesre, vagyis királyi szolgára.« [1]

A második pont merő ujitás: »A várak és az udvarnokok földjei, melyeket mi, vagy a királyné asszonyok benépesitetünk, adassanak vissza a váraknak és az udvarnokoknak és ezek ne részesüljenek abban a kiváltságban, mint a szabad jövevények.« A várföldek visszaadása ismét foganatba vétetik. (V. ö. az aranybulla 17. pontjával.)

Nemes embert puszta gyanura, itélet nélkül nem szabad elfogni, sem személyében vagy vagyonában sérteni. Törvényszék előtt, a bárók jelenlétében, a törvény rendes menete szerint kell fölötte itélni, minden harag és részrehajlás nélkül. Az aranybulla 2. pontjának felel meg. Mi sem jellemzőbb az azóta végbe ment fejlődésre nézve, mint az, hogy az 1222-iki törvény a hatalmasok ellen akarja a nemeseket megvédelmezni,[2] az 1267-iki ellenben a bárók jelenlétét a törvényszékben már némileg a szabadság garantiájának tekinti.

A negyedik pont csaknem szószerint megegyezik az aranybulla azon czikkelyével, mely a nemeseknek megengedi, hogy az egyik királytól a másikhoz pártolhassanak.

A mint a 2. pont a várjavak visszaadásáról intézkedik, úgy irja elő az 5-ik: a város, várnép vagy udvarnokok által elfoglalt nemesi birtokok visszaszolgáltatását. Ebben az ügyben két báró fog eljárni, kiben a király is, a nemesek is megbiznak. Ez is merőben új meghatározás. Már nemcsak a királynak adják meg a birtokvisszavétel jogát, hanem a nemeseknek is. Úgy látszik, hogy a tatárjárás után királyi birtokká lőn sok oly puszta jószág, melyre nemesek tartottak törvényes igényt.

Ugyancsak a nemesi birtokjogot erősiti a király ellenében a 6. pont. Ha nemes ember örökös nélkül hal el, birtokát nem szabad lefoglalni, sem eladományozni, mig rokonságát, egész nemzetségét nem idézték a király elé. Csakis ezeknek és a báróknak jelenlétében lehet aztán törvényesen a birtok felől rendelkezni. A rokonság és nemzetség örökösödési joga, melyet az aranybulla teljesen elismert (4. pont), még pontosabban van itt kifejezve, mint a királyi rendelkezési jogot korlátozó tényező.

Katonai tekintetben megujittatik az aranybullának az a rendelkezése, hogy a nemesek támadó háborúba nem kötelesek kisérni a királyt A viszonyok fejlődése tette szükségessé azt a toldást, hogy a király arra sem kényszeriti őket, hogy fiait, vagy másokat szolgálják. Most már nemcsak a király visel háborút, hanem fiai is külön, sőt egyes országnagyok is. (7. p.)

Minden évben Szent-István napján az egyik királynak Fejérvárott kel lennie. Oda gyül köréje minden megyéből 2—3 nemes, a kiknek jelenlétében itél aztán minden kárositás és sérelem fölött. (8.)

[1] Endlicher, id. m. 460. 1. pont.

[2] »Favore alicuius potentis.«

Az aranybulla szerint a király különös kegyben részesiti azon nemesek családjait, kik szolgálatában harczban estek el. (10.) Az új törvény ezt a kedvezést pontosan körülirja. Ha a harczban elesett nemesnek nincs rokona, bármily módon szerzett birtokai rokonaira, egész nemzetségére maradnak. A vásárolt birtokokat a nemesek arra hagyhatják, a kire akarják. (9.) Az adományozott, örökölt és szerzett birtokok közti mélyre ható jogi különbség a hadi érdemeket szerzett honfiakra nézve törvényesen elenyészik.

Tudjuk, hogy a köznemest semmi sem izgatta annyira Béla ellen uralkodása kezdetén, mint a kanczelláriának tulajdonitott nagy hatáskör. Az irásbeli folyamodás behozását a király részéről tőlük való elidegenedésnek nézték. Ezt a sérelmet gyökeresen orvosolja a 10. czikk. »A nemesek ügyeit folyamodás nélkül kell elintézni.«

»Ezekben, és a szent király által megállapitott egyéb szabadságaikban a nemeseket fenn fogjuk tartani. Isten minket úgy segéljen, és Istennek szent evangeliumai, és a keresztnek életadó jelvénye. Ha pedig közülünk valaki ezentúl ezen törvényt és a Szent-István által rendelt szabadságot megszegné, mitől Isten mentsen, azt az esztergomi érsek egyházi büntetéssel kényszeritse a megelőzőknek sérthetetlen megőrzésére, úgy amint egy értelemmel megfogadtuk.«

Biztositéka az új törvénynek ugyanaz a hatalom, melyet az 1231-iki aranybulla bizott meg az alkotmányos szabadság fenntartásával. A nemesség még mindig nincs szervezve; a nádorok a királyok emberei és különben is gyorsan váltakoznak: egyedül az egyház az, mely állandó, és melynek tekintélye előtt mindenki meghajlott. Az interdictummal tett tapasztalás lehetett az oka annak, hogy a legerősebb egyházi büntetést most nem emlitik és az érsek belátásától teszik függővé: milyen eszközöket alkalmazzon a törvényszegő királylyal szemben.

Ha e törvényt az előzőkkel összehasonlitjuk, két irányban találunk lényeges fejlődést. Az egyik az, hogy a főurak, kiket még Endre korában nem ismertek el rendnek, és kiknek megtörése volt az első aranybullának egyik főczélja, most törvényesen veszik körül a királyt, mint az ország bárói. A törvény hozása és végrehajtása egyaránt közreműködésüktől függ.

A másik abban áll, hogy a nemesi birtokjog sokkal pontosabban van körülirva, mint addig volt. A régi törvények csak a király jószágainak visszaszerzésével foglalkoztak; az új a nemesek földjeit is részesiti ugyanabban az oltalomban.

Közjogi felfogás tekintetében oda tér vissza az ország, a hol IV. Béla trónralépte előtt állott. Az egy ideig fennállott királyi absolutismust, azt a bureaucratiát, melylyel az uralkodó magát fegyveres szolgáitól elkülönitette, megdöntötte a tatárjárás árja. Az azóta végbemenő események, a sok szerencsétlen háború, sehogy sem kedveztek a királyi hatalomnak. Az új védelmi rendszer szükségessé tette a főuri rend elismerését. A »bárók«

ebben a törvényben jelennek meg először magyar törvényben az ősi jobbágyok és ispánok helyén. De az aristocratia erőre kapása mellett a köznemesség sem veszt ősi jogából, sőt újat szerez. Ennek a feltünő jelenségnek a király és fia közt folyó harczok adják meg a magyarázatot.

VII. FEJEZET.

Belső háborúk.

Minden országban, minden korban a trónviszály volt a korlátlan királyi hatalomnak legnagyobb megrontója, és közvetve a közszabadságnak leghataimasabb előmozditója. Mihelyt két király van, egyik sem szent és hozzáférhetetlen elöljárója a nemzetnek, hanem mindegyik pártfő, ki hiveinek számát gyarapitani, a vetélytárs embereit magához édesgetni igyekszik. Mindenik a magáéból adományoz, fizet, veszteget, de kényszerű tékozlásuknak az egész királyság vallja kárát.

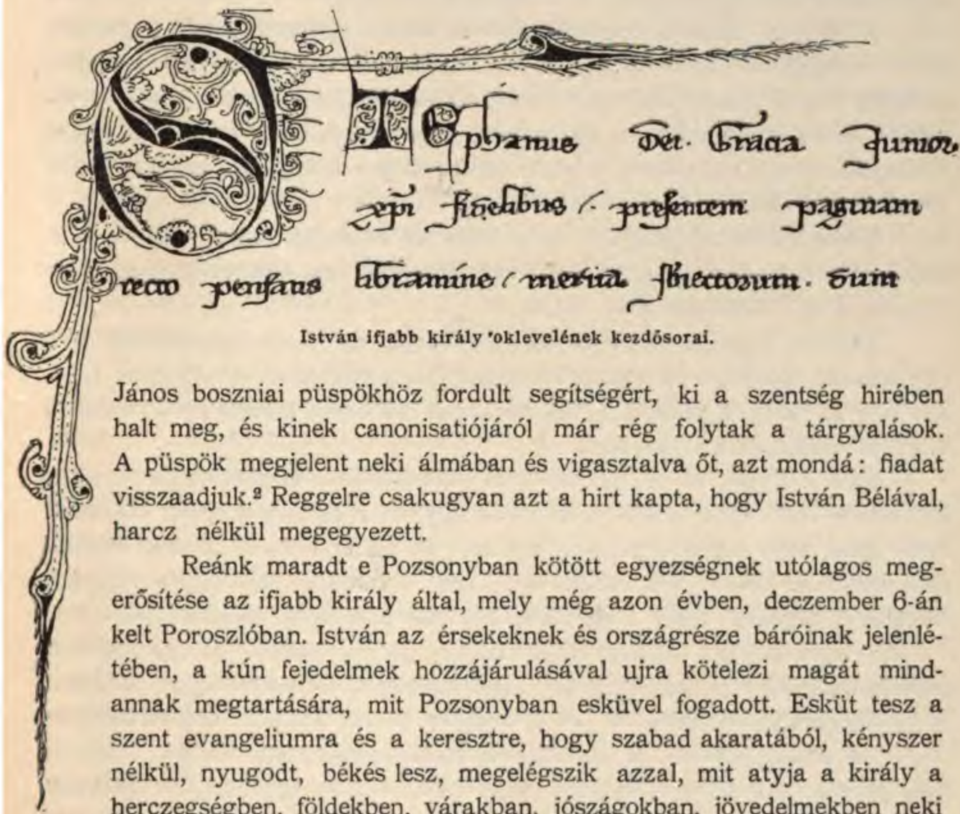
Hazánkban különösen az ország megoszlása Imre és Endre, majd Endre és Béla közt növelte nagyra a nemesség birtokát és igényét. A közszabadság még a gyönge jeruzsálemi Endrével szemben is csak úgy vivhatta ki első diadalát, hogy az ifjabb királynak zászlaja alatt küzdhetett. IV. Bélának pedig első éveiben azért volt annyira tulnyomó a tekintélye, mert ellenkirálytól tartania nem kellett.

Azóta fia István férfikort ért. Atyja először Stiriába küldte herczegnek, és ha az a birtok megmarad vagy épen gyarapodik, az ifjabb király ott méltó terét találja nagyravágyásának. De Stiria elveszett, elveszett a Morva folyó melletti nagy csata is, és Istvánt, úgy mint az régen szokásban volt, magában az országban kellett ellátni. Körülbelől azt az országrészt kapta, mint Béla I. Endre korában, azt, melyet később Szent-László kormányzott, azt, melynek IV. Béla is élén állott, mint ifjabb király: keleti Magyarországot és Erdélyt. A mellett atyja reábizta a kúnok fölötti uralmat is, a mihez kún felesége, rokonsága szolgáltatta a jogczimet. Az ifjabb királyfi, kit mint atyját, Bélának neveztek, Szlavónia herczege lett.

István égett a vágytól, hogy kiköszörülje azt a csorbát, melyet a cseh és stájer harczok ejtettek a magyar fegyveren. 1260-ban és 1261-ben Bolgárországban harczolt vitézül és szerencsésen. Egészen az Iszker völgyéig hatolt előre és több csatában győzve diadalmasan, büszkén tért haza atyjának nagy örömére. Körülbelől ugyanazon időben az öreg király is szerencsésen harczolt a betörni készülő tatárok ellen. Magyarország hatalma tehát királyainak egyetértése által legalább kelet felé ujra kezdett érvényesülni.

Ha csak két király lett volna, ez a jó viszony nem változott volna egyhamar. Hanem volt két királyné, két udvar, az ifjabb az öregebbnek

természetes irigye. A trónörököshöz ragaszkodott a reményét hozzá kötő, zászlai alatt első babérjait nyerő ifjuság; feléje fordult mindenki, kit IV. Béla megsértett vagy törvényesen üldözött, pedig ilyeneknek nagy volt a száma. Maga Béla rosz példát mutatott arra nézve, minő bánásmódra számithatnak trónváltozás esetén, azok az urak, kik a felkelő nap ellenében sem szünnek meg tisztelni a leáldozni készülőt. Ezek a régi, általános okok döntöttek most is. Nem tudjuk pontos okát, maga István úgy szól róla, hogy »esetleg támadott.« Ha később, atyja halála után, arra hivatkozik, hogy a magyar királyi elsőszülöttek törvényes herczegi jogának kivivására fogott fegyvert, ezt csak utólagos igazolásnak fogadhatjuk el.[1] Bizonyos, hogy az öreg királyné, kétségbeesve idősebb fiának lázadásán,

István ifjabb király oklevelének kezdősorai.

János boszniai püspökhöz fordult segítségért, ki a szentség hirében halt meg, és kinek canonisatiójáról már rég folytak a tárgyalások. A püspök megjelent neki álmában és vigasztalva őt, azt mondá: fiadat visszaadjuk.[2] Reggelre csakugyan azt a hirt kapta, hogy István Bélával, harcz nélkül megegyezett.

Reánk maradt e Pozsonyban kötött egyezségnek utólagos megerősítése az ifjabb király által, mely még azon évben, deczember 6-án kelt Poroszlóban. István az érsekeknek és országrésze báróinak jelenlétében, a kún fejedelmek hozzájárulásával ujra kötelezi magát mindannak megtartására, mit Pozsonyban esküvel fogadott. Esküt tesz a szent evangeliumra és a keresztre, hogy szabad akaratából, kényszer nélkül, nyugodt, békés lesz, megelégszik azzal, mit atyja a király a herczegségben, földekben, várakban, jószágokban, jövedelmekben neki adott. Megigéri, hogy tőle többet semmi módon sem követel és soha sem tesz semmit a korona, atyja és öcscse Béla herczeg ellen, sem nyiltan, sem titokban. Azt sem engedi, hogy bárói, vagy a kúnok, vagy a külföldiek, akár oroszok, akár lengyelek, atyját vagy öcscsét támadják vagy megsértsék.

[1] 1271-iki oklevél a pozsonyi várnépek részére. Fejér, Codex Dipl. V/I. 104.

[2] Mária királyné levele a ferenczrendiek káptalanához (János e rendhez tartozott) id. m. IV/III. 68.

Sőt mindenkép azon lesz, hogy megvédelmezze atyját azok ellen, kik fellázadnak és őt háborítják.

Kijelenti, hogy atyja már átadta neki, igéretéhez képest, Fülek várát. Megigéri, hogy visszaadja és visszaadatja mindazt, mit ő és övéi a háború alatt ingóban, ingatlanban zsákmányoltak. Csak Preuszelre és Frankóra nézve, kik közt az első osztrák lovag, atyjának zsoldos vezére volt, tesz kivételt, mivel ezek nem foglaltattak be a békébe. A megtérítést az esztergomi és kalocsai érsekek fogják végezni, mindegyik a maga megyéjében.

Valamint atyja megigérte, hogy nem igyekszik a maga részére csábitani a kúnokat, úgy ő viszont igéretet tesz, hogy nem vonja magához az atyját szolgáló németeket és cseheket, sem öcscsének horvátjait, sőt, ha azok hozzá mennének, akkor sem fogadja be őket.

A főtt- és kősó jövedelmét illetőleg abban egyeztek meg, hogy azt az ő országrészében is atyjának tisztviselői az övéivel együtt kezeljék. Kettejük közűl egyenlően osztják meg a sófejtőket, a szekereket és a jövedelmet. Ez a meghatározás azért volt szükséges, mert a leggazdagabb sóbányák István területében voltak, Béla pedig a királyság ezen elsőrendü jövedelméről egészen le nem mondhatott.

Teljes bünbocsánatot ad atyja hiveinek és megfogadja, hogy azokat, a mennyiben az ő országrészében van birtokuk, sem személyükben, sem vagyonukban háboritani nem fogja.

Esküvel fogadja, hogy teljesen fenntartja az ő országrészében levő egyházakat, bárókat és nemeseket jogaik és kiváltságaik birtokában. Csak azt köti ki, hogy a pápa különös parancsa nélkül ne lehessen őt kiátkozni vagy intrerdictum alá helyezni.

Mint a király és a rendek közt felmerülhető viszályokban, úgy a két király közti egyenetlenségben is az egyház a legfőbb elismert itélő biró. Akár Béla, akár István szegi meg a békét, az esztergomi és kalocsai érsekek átkozzák ki és vessék interdictum alá. Csak az van kikötve, hogy a végleges itélet előtt atyailag intsék meg »a háborúnak kártékony megkezdőjét.«

»Végre is: fiui hálával bünbánólag igérjük kedves atyánknak fiui tiszteletünket és megbecsülésünket teljes hódolattal és őszinteséggel, óhajtva, hogy minden időre elnyerjük az ő annyira becses áldását és szeretetét.«[1]

Az utolsó pontban a fiú szól a család megsértett fejéhez: minden más pontban két teljesen egyenlő jogú, hatalmára és jövedelmére féltékeny fejedelem áll egymással szemben. Ily viszonyok közt csak a legnagyobb kölcsönös jóakarat és engedékenység lett volna képes fenntartani a békét. Ez tán meg lett volna Bélában, kinek atyai szíve repesett örömében, midőn hirét vette, hogy Istvánnak fia született: a későbbi Kún-László. De István nagyon is befolyása alatt állott nejének és előretörő, nagyravágyó környezetének, mely már kész zsákmánynak tekintette az öreg udvarnak méltóságait és

[1] Az eredeti után kiadta Knauz, Mon. Strig. I. 476—480.

jövedelmeit. Már 1263 tavaszán újra meg kellett erősiteni a békét, mi kétségtelenné teszi, hogy már már megingott az egyetértés.

Istvánnak ez az új oklevele, mely Szokoly klastrománál, Szabolcs megyében kelt 1263. május 3-án, világosan mutatja, minő veszélyek fenyegették a kölcsönös bizalomnak gyenge plántáját. A tavalyi hadjáratban ejtett zsákmányolások ügye még nem volt elintézve. »Nem fogunk hallgatni az árulkodókra és rágalmazókra, nem hiszünk nekik, hanem az ő szavaikat feljelentjük királyi atyánknak és azt akarjuk, hogy kedves atyánk szintúgy járjon el, a mint meg is igérte. Azt akarjuk, hogy egyikünknek se kelljen a másiknak hatósága alatt álló bárók vagy szabad községek részére aszalt hust, edényeket vagy más ajándékot küldeni. Akarjuk, hogy szünjenek meg a fenyegető levelek, a bárók és nemesek rablásai, a nemeseknél való erőszakos megszállások. Ha nyilvános tolvajok és rablók jönnek át édes atyánk területéről a mienkre, vagy viszont, és ezt irásban tudtunkra adják, törvény szerint kell őket megbüntetni. Akarjuk, hogy édes atyánk rokonainkat, barátainkat, akár királyok, akár herczegek vagy őrgrófok legyenek, ne bántsa. Szeretni fogjuk azokat a bárókat, kik hozzá csatlakoztak, épen úgy, mint ő azokat, kik hozzánk csatlakoztak, nem üldözni, hanem szeretni tartozik. Azt óhajtja, hogy ezt a kölcsönös szerződést Szent-Jakab napjáig, július 25-ig erősítse meg a pápa is.[1] Egy negyed évvel később Béla a pápai követ jelenlétében ujra megesküdött a békére és azt helybenhagyás végett elküldte a pápához.[2]

Magyarország e béke szerint két külön területre volt osztva. Istváné volt a nagyobb, keleti országrész, — az, mely még nagyon sinylette a tatár dúlást, — a Dunáig, Béláé a Dunántúl és a felföld egy része. Kifelé valahogy egy egységet képeznek. Még 1263-ban együtt harczolnak a tatárok és a bolgárok ellen, sőt István hada Bolgárországon át egész Görögországba nyomul előre, hol 1261-ben a konstantinápolyi latin császárság végleg megdőlt. De az ország belsejében nem szünhetett meg a viszály. A két országrész nem volt egymástól elválasztható. Mindegyik királynak voltak párthivei a másiknak területén, ellenesei a tulajdon földjén. A részrehajlás vagy a mellőzés és üldözés nem volt elkerülhető. Azok az urak, kiket Béla közönséges büntettek miatt üldöz és elitél, fiához menekülnek és ez védelmébe fogadja, megadományozza őket, mintha iránta való hűségök miatt bántanák őket.[3] Ez tényleg megszegése a békének. Ha Magyarországnak két viszálykodó ura van, az az akkori viszonyok közt mulhatatlanul felbomlásra, anar-

[1] U. ott, 485—486.

[2] Bélának Tót-Lipcsén Zólyom megyében 1263 augusztus 3-ikán kelt levele IV. Orbán pápához. Theiner Monum. I. 244.

[3] Ezeket az eseteket összeállitja Pauler Gyula id. m. 327—329. A két király jellemének és eljárásának megitélésében nem értek vele egyet. Az elsorolt esetek, szerintem, valamennyien István ellen bizonyitanak. De kétségtelen, hogy e belső háborunak eddig nagyon zavaros történetét sok részletben tisztázta.

chiára vezet. Bélának tehát nemcsak joga, hanem kötelessége is volt fiát attól a hatalomtól, melylyel annyira visszaélt, megfosztani, és őt a köteles engedelmességre szoritani.

Az 1264. év eseményei teljesen megvilágitják a két szemben álló királynak jellemét. István kiméletlen, erőszakos. Midőn atyja a gonosz rabló Ponith-ot üldözi, ő megsemmisiti az itéletet és kijelenti, hogy visszaadja minden birtokát, ha ő jut a trónra. Anyjának az ő országrészében levő birtokait, Beszterczét, Radnát lefoglalja, reá teszi kezét nénjének, Annának, Rasztiszláv özvegyének jószágaira, sőt még Béla öcscsének megyéjében is adományozott. Béla ellenben óvatos, számitó. Csata nélkül akarja meg-

István ifjabb király pecsétje.
(Előlap.)

nyerni a háborut; épen azokat nyeri a maga részére, kikben István leginkább bizott. Meg akarja mutatni azt is, hogy ha az idősebb fia méltatlan a trónra és szülei szeretetére, van más fia is, kinek védelmére számithatnak hivei az ő halála után. Ez az értelme annak, hogy Béla fiára ruházza saját birtokainak javát: Baranya, Somogy, Zala és Vasmegyéket, Sopron, Mosony, Pozsony és Nyitra várait. Még a királyné is részt vesz az István elleni készülődés művében. Saját költségén derék várat épittet »a pilisi erdőnek egy elhagyott hegyén,« és ezt a várat, Visegrádot, férje neki adományozta örök birtokul a pilisi ispánsággal együtt. Ez adománynak czélzatát feltünteti a pápai megerősitésben előforduló az a pont, mely szerint a királyné azt még életében annak a gyermekének ajándékozhatja vagy halála

után arra hagyhatja, a melyik leginkább volt engedelmes hozzá.[1] Külső támaszul szolgált Ottokár, most már Béla veje és szövetségese. Még a pogány litvánok közül is fogad zsoldosokat fia, örököse ellen.

Hirtelen váratlanúl az Erdélyben tartózkodó István ellen fordultak a kun fejedelmek. Az erdélyi vajda hozzájok csatlakozott és a megtámadott király a Bárczaságban, a feketehalmi várba szorult. Nejét és gyermekeit a pataki várban megostromolták, elfogták, és épen legnagyobb ellenségüknek, Anna herczegasszonynak kezébe adták, ki őket Turócz várában kemény őrizet alatt tartotta.

István ifjabb király pecsétje.
(Hátlap.)

Csak kevés vitéz kötötte ügyét az ifjú királyéhoz, de a legjobbakból való. Különösen a Csákok, a Guthkeledek, a Kökényesi Rénoldok és a Miskolczok nemzetségének leventéi mutatták ki ekkor hűségöket és önfeláldozásukat, Ki-kicsaptak az ostromolt várból, legyőzték az ellenséges had vezérét, Lőrinczet, Kemény fiát, azon kor egyik leghiresebb daliáját, és Erdélyt ismét visszaszerezték uroknak. Az első siker után visszatért a bizalom: az ingadozók a győzteshez pártoltak. István hada kijő Magyarországba, leveri a kúnokat, elfogja Ernyét, az Ákos nemzetségből, Béla hadvezérét, és 1265 elején, mihelyt tavaszodott, egyenesen az ország közepének tartott, hogy megvívjon az öreg király derék seregével.

[1] Wenzel, Árpádk. uj okmt. III. 94—96. Ez Visegrád vára keletkezésének története. Orbán pápa megerősítése Orvietoban, 1264 július 15-én kelt.

A Pestet kelet felől övező dombsor völgyeiben kellett eldőlni e hadjáratnak is, úgy mint az 1074-ikinek, melyben Géza és László Mogyoródnál legyőzték Salamont, s úgy mint később az 1849-iki tavaszi hadjáratnak. Most Béla a mácsói herczeg, Németujvári Henrik, a nádor és Preuszlin, a német lovag szerepelnek, mint az öreg király vezérei. Ilsvaszegnél vivták a döntő csatát, 1265 márcziusban. Az ifjú király személyesen ott küzdött vitézei élén.

Ez ütközetnek nem maradt fenn egységes, életteljes rajza, minőben a régi krónika örökitette meg a sokban annyira hasonló mogyoródi csatát. Hanem az oklevelek számos egyes vonást őriztek meg. Különösen István szeret okleveleiben minduntalan visszatérni arra a csatára, mely neki és fiának biztositotta a trónt. A mint hiveit megjutalmazza, elsorolja nagy vitézi tetteiket. Rénold mester (Bastech) az ő szeme láttára vetette le lándzsájával lováról Henrik bánt és tette foglyává. A vitéz ott balszemén megsebesült és hőstettének méltó jutalma volt az abauji Rozgonynak, a szabolcsi Tuzsérnak és más jószágoknak adománya.[1] János, Csobánka fia vitézül harczolt és három jó vitézt ejtett fogságba. Jutalmul Halászt kapta Hevesben.[2] Pous mester Henrik bán fiát, a később oly hiressé vált Ivánt fogta el.[3] Maga az ifjú király is letette vitézségének próbáját. Egy dalia, zászlóval lándzsáján neki ront, de lándzsája beletört István nyergébe, ki felhasználva a kedvező pillanatot, ellenségét kiveti a nyeregből. Ilyen hősi cselekedeteken, melyek valódi lovagharczra mutatnak, — a mint hogy a lándzsa játsza a főszerepet, — táplálkozott e diadalmas fiatal királynak és párthiveinek méltó büszkesége.

Csák Demeter pecsétje.

Kemény harcz után István teljes diadalt aratott. Az öreg király táborában is sok volt a jó embere; de még Béla őszinte hivei is elvesztették ennyi kudarcz után bizalmukat, úgy hogy az abban harczoló németek azon panaszkodtak, hogy vezetőjöket Freuszlint cserben hagyták, elárulták a magyarok.[4] Azt mondták, hogy a német zsoldos vezért maga István ölte meg. Kivüle fogságba esett még a nádor két fiával és sok más úr. A győzelem teljes volt. Bélának nem volt több serege. Különös szerencse gyanánt feljegyezték, hogy István egy év alatt négy csatában győzte le atyját.

[1] 1270. Wenzel, Árpádk. új Okmt. XII. 12—18. Rénold családjából erednek a Rozgonyiak.

[2] Fejér, Codex Dipl. IV/III. 416.

[3] U. ott, 410.

[4] Continuatio Vindob. Mon. Germ. IX. 703. Chron. Clausterneoburg. u. ott, 843. Historia annorum 1264—1279. u. ott. 660. Mind a három osztrák forrás 1267-re teszi ezt a háborút. Ennek azonban ellenmondanak az oklevelek. István már 1266-ban jutalmazza hiveit az ilsvaszegi csatában szerzett érdemekért. Fejér, id. h. 345—346. stb.

Mint győztes, István nagy mérsékletet tanusitott. Beléegyezett abba, hogy, mig atyja él, azé legyen az elsőség. Nem igen kellett már attól tartania, hogy újabban is meg fogják támadni, s készségesen elfogadta Fülöp esztergomi érseknek közbenjárását. Béla már márczius 28-án elküldte a béke feltételeit megerősités végett IV. Kelemen pápának, ki akkor tájban foglalta el székét.[1] Az alkudozás, sőt a belső háború még jóval tovább tartott: csak 1266. június 21-én erősiti meg a pápa a két királynak márcziusban kelt szerződését

E szerződés a birtokállapotban nem idéz elő változást. Ebben a tekintetben megerősiti az 1262-iki egyezséget. A két országrész mesgyéjén, a nyulak szigetén találkozott a két uralkodó és az apa visszafogadta szeretetébe fiát, »úgy amint atya szokta kedves fiát szeretni.« István viszont fiui szeretetet és engedelmességet fogadott.

Gyökeresen elejét akarták venni az utolsó háboru főokának: a peres ügyekben való igazi, vagy vélt részrehajlásnak. Mindegyik király maga intézkedik a saját országrészében a másik alattvalói ellen megkezdett perekben, a másik király egy megbizott bárójának jelenlétében. Ezeket az ügyeket a királyok három terminusban végzik: böjt közepén, kisasszony napján (szept. 8.) és Szent-Miklós napján (decz. 6.) Igy három törvénynap lesz az eddigi Szent-István napi helyett, és a perek gyors elintézést nyerhetnek. Ezt elősegiti az is, hogy a feleknek személyesen kell ilyenkor megjelenni. Az országlakosok kényelmére szolgál, hogy nem szabad egész városok vagy községek népét beidézni, csak a földesurakat, a birákat és magukat a bünösöket. Ily módon a biráskodásban kifejezést nyerő királyi felségjog kettejök közt egyenlően meg van osztva.

IV. Béla denárai.

Igy van ez a többi felségjoggal is. Béla István birtokán nem szed adót, nem követel sem terményeket, sem azok megváltását. István báróinak népeit nem kényszeriti várépitésre, vagy javitásra, és e czim alatt sem ró reájok semmi terhet. Nem követel tőlük fuvart, vagy ennek fejében pénzt. Nem száll meg István báróinak vagy nemeseinek népeinél, sem ezen a czimen nem követel megtéritést. Ha épen azok helységeibe szál, készpénzzel megfizeti az élelmet, szénát, almot és fát, melyek nélkül el nem lehet. Ha pedig e rendelkezése ellenére valamely bárója szállana meg ama népeknél, kétszeresen köteles megfizetni a költséget és kárt. Viszont ugyanezeket fogadja a maga részéről István is.

A maga és a királyné részéről megigéri, hogy nem csábitja és nem

[1] Theiner, Monum. I. 279.

fogadja magához a kúnokat és fiának báróit, nemeseit és más embereit, kivéve a parasztokat. Szintúgy István is megigéri, hogy csak pórnépet hi magához, »mely telepedés végett költözik át«. Ez a rendelkezés nemcsak a parasztok szabad költözködési jogának világos bizonyitása, hanem egyúttal igen fontos adat arra nézve milyen sulyt helyeznek még mindig, egy negyed századdal a tatárjárás után, a népesitésre. Az akkori viszonyok közt kétségtelenül Istvánnak kedvez ez a rendelkezés. Az ő országrésze még mindig nem heverte ki a nagy emberveszteséget. Erdélyben még egész régi udvarnok-falvak maradtak pusztán, lakatlanul.

»Ha valami gonosztevő a mi birodalmunkból átmegy fiunkhoz, vagy viszont, mindegyikünk, ha felszólitják, köteles ezeket kellően megbüntetni.« A kölcsönösen elvett jószágok és földek visszaadása lehető gyorsan menjen végbe, és pedig oly módon, hogy Béla birtokán fiának egy megbizott embere is legyen ott jelen, és viszont.

Végre Béla még családját, szövetségeseit is befoglalja a békébe. Ezek: az anyakirályné, Béla királyfi Szlavónia herczege, Anna mácsói herczegné és fia Béla, Ottokár király, Boleszló krakói és Boleszló gnezdai herczeg, Lynznik, Kázmér herczegnek fia. A végrehajtó természetesen most is az esztergomi érsek, az ultima ratio: a kiközösités.[1]

Ezen megállapitások szerint most már Béla haláláig zavartalanul fennállott a béke. Bármily sértők voltak azok a királyi méltóságra nézve, az öreg király, annyi hadi szerencsétlenségen okulva, lemondott a reményről, hogy azokat megváltoztassa. Pedig ez az egyenlőség jogokban és kötelességekben, melyeket a békeszerződések megállapitottak, annyira rideg volt, hogy nemcsak hatalomra, hanem tekintélyre és tiszteletre nézve sem tettek különbséget az országnak ősz helyreállitója és harczos fia közt. Midőn az arany bulla megengedi, hogy a nemesek Endrétől Bélához átmehessenek, hozzáteszi tisztességtudóan: »mint a nagyobbtól a kisebbhez.« Az 1267. törvény negyedik czikkelye, mely különben az aranybulla 18. pontjának szószerint megfelel, még ezt a csekély megkülönböztetést sem teszi meg Béla javára.

A régibb trónviszályoknak rendesen volt valami nemzeti vagy egyházi háttere is. Az, melyet István támasztott, egész eredetében és lefolyásában csak ahhoz hasonlitott, melyet egykor Endre folytatott Imre ellen. Nem igazolja semmi, csak a katonai siker. Nemcsak a királyi felséget alázta le, hanem nagy kárára volt az ország hadi erejének, hátráltatta annak a tatárjárás óta megindult, oly nagy reményekre jogositó haladását. E tekintetben nem csupán a nagy, gyümölcstelen vérontást, a pusztitást, rablást, az elfecsérelt költséget kell számba vennünk. Még fontosabb ennél, hogy az az anarchia törvényes lett, hogy a fegyveres, hatalmas bünös ha a győztes párthoz szegődött, nemcsak büntetlenségre számithatott

[1] E békekötést kiadta Wenzel, Árpádk. uj Okmt. III. 128—131. Ezzel szószerint megegyezik István megerősitő oklevele, u. ott, 136.

hanem még jutalomban is részesült. Az urak pártoskodásának, erőszakoskodásának, erkölcsi romlottságának, mely aztán az Anjoukig csaknem tönkre tette hazánkat, legfőbb előidézőjét éppen abban a hütlenségben kell találnunk, melyet a trónörökös győzelme törvényesitett, szinte érdemmé avatott.

Csupán egy következése volt e vészes belső harczoknak, mely az országra nézve hasznosnak bizonyult. A nemeseknek, uraknak most nem kellett óhajtaniok, hogy kudarczot valljon a király: hadd szeresse őket jobban; a királyokat a kölcsönös féltékenység teljesen függőkké tette harczosaiktól, báróiktól. A mit az egyik megadott hiveinek: azt a másik sem tagadhatta meg tőlük. Bár a békeszerződések megtiltják a párthivek eltéritését, ebben a tekintetben mégis bizonyos versenyre kellett kelniök. A testvérháború véres talajában ismét megerősödött a nemesi szabadságnak Béla önkényes kormánya és a tatárjárás által megingatott, megtépett fája. Az 1267-iki szabadságlevél egyenesen az 1265-iki harczokból sarjadzott. Az urak, nemesek szabadsága egy volt széles Magyarországon, és eljött az idő, midőn már nem a királyi hatalom, hanem épen ez a közös, egységes szabadság lett itt az összetartásnak legfőbb eleme.

Csák Péter pecsétje.

*

Több mint egy század óta a Kárpátokon túli Oroszország volt az egységes, hatalmas Magyarország hóditási törekvéseinek legfőbb tárgya. A tatárjárás e tekintetben gyökeres változást idézett elő. Igaz, hogy Béla azóta is kétszer küldött sereget Halicsba, hogy azt veje, Rasztiszláv számára megszerezze, de miután a magyar sereg ott 1249 nyarán ujra vereséget szenvedett, teljesen belenyugodott abba, hogy hatalma e régi hódoltsági területen véget ér. Az a tartomány nagyon is ki volt téve a tatárok rohamának, és fejedelme a vitéz Dániel sem tarthatta fenn magát másként, mint úgy, hogy meghódolt Batunak és személyesen is tisztelgett a khánnál Szaraiban, az arany hordánál. Azért a Magyarországgal való összeköttetést sem hanyagolta el és miután Béla őt többé nem nyugtalanitotta, szövetséget, sógorságot kötött vele. Fia Leó 1250-ben nőül vette a magyar király leányát Konstancziát. Azóta az orosz herczeg nagy szolgálatokat tett Magyarországnak az által, hogy a tatárok terveiről, mozdulatairól megbizható értesüléseket szerzett.

Halics helyett most a Balkán félsziget északi részére forditotta a magyar politika legnagyobb figyelmét. A geografiai helyzet okozta, hogy ezen

a területen inkább keleti Magyarország ura, az ifjabb király fejthetett ki tevékenységet, úgy mint Béla atyja korában.

A görög császárság bukása óta a bolgár-szerb-boszniai viszonyok nem birtak megállapodásra jutni. Még a latin császárság megdőlése sem okozhatott ebben nagyobb változást, mert a Palaiologosok által megujitott byzanczi uralom sokkal gyengébb volt, semhogy a Balkántól északra és északnyugatra lakó népeket maga alá birta volna hajtani. Magyarország helyzete tehát ép oly kedvező volt, mint akár Imre korában.

Az összekötő kapcsot különösen a mácsói bánság képezte. Belgrád, Nissza és Branizov vidéke ez, a Dunától délre, majdnem Szófiáig, az a tartomány, melynek birtokáért annyi háborut folytattak a XII. században a Komnenosok ellen. Magyar fönhatóság alatt állott és előbb Rasztiszláv, Béla veje, volt ott a bán, aztán Béla herczeg, Rasztiszláv fia.[1] Szventszláv, nyugati Bolgárországnak ura, egy ideig szintén függött a magyar királytól. Midőn fellázadt és a szörényi bánságot kezdte pusztitani, István még 1266-ban ellene ment és ujra hódolatra kényszeritette. A magyar vitézek elfoglalták Viddint, a napjainkban oly hiressé vált Plevnát és egész Tirnováig nyomultak.[2]

Ujabb zavart okozott Uros, Szerbia nagy zsupánja. A magyar királyok, Imre ideje óta, fenntartották felsőségi jogukat ezen ország fölött, de valósággal azt nem igen érvényesithették. Endre ideje óta, különösen Szent-Szabbásnak a Nemanja dynastia egy kiváló tagjának befolyása által, a szerbek teljesen elfordultak a római egyháztól, és ugyanazon mértékben elidegenedtek a magyar uralomtól is. Uros nem szünt meg háborgatni a mácsói végeket, a miért 1268-ban a két király közös erővel sereget küldött ellene. Itt is győztes volt a magyar fegyver, és Béla és István királyoknak oklevelei részletesen elsorolják Csák Péter két fiának, Domokosnak és Mihálynak a szerbek elleni ütközetben véghez vitt vitéz tetteit.[3]

A két testvér »keményen harczolt az ellenség ellen, és ott, az ütközet szinhelyén, elfogta Urosnak két jobbágyát. Ezeket fegyvereikkel és nagyértékű paripáikkal elhozták ajándékba Béla királynak. A két szerb főember — az egyik Uros veje volt — azt vallotta, hogy úgy egyeztek meg elfogóikkal, hogy 800 márkán megválthatják magukat. Ennek fejében át is adtak nekik egy drága keresztet. Ebben másfél tenyérnyi rész volt az Úr keresztjének fájából, aranyból volt, tiz márkát érő drága gyöngyökkel, kövekkel ékes, 500 márkát érő.« A király meg akarta ezt vásárolni, de a büszke Csákok pénzért nem adták. Adományt akartak cserébe. Igy Erdőcsokonyát kapták érte, Somogymegyében, továbbá több birtokot Fejérmegyében és Szolgagyőr várának több földjét. István király később

[1] Most is Macsvának nevezik a szerb királyság északnyugoti részét, Belgrádtól a bosnyák határig.

[2] Pauler Gyula, id. m. II. 341.

[3] Béláé Fejérnél, Codex Dipl. IV/III. 490. 1269. Istváné u. ott, V/24—26. 1270.

ezeket az adományokat még megszerezte azon kiváltsággal, hogy a bajnokokat s örökösüket kivette a nádornak és az ispánoknak biráskodása alól, úgy hogy senki sem itélhetett fölöttük, mint maga a király és az ő udvarbirája. Lovagi büszkeségüknek teljes elégtételt nyujt a királyi oklevél ama kifejezése: Oly vitézül, a halálnak olyan megvetésével harczolt Péter mester a bolgárok ellen, mint az oroszlán, melyet czimerében visel.[1]

Ezek a délkeleti hóditások és harczok nem valami lényegesen emelték Magyarország hatalmát. Sokkal fejletlenebb volt ott minden, sokkal szegényebb a nép, sokkal megbizhatatlanabb a zsupán, semhogy egyes kerületek vagy bánságok meghóditása akár pénzügyi, akár politikai tekintetben sokat nyomott volna a mérlegben. De István és Béla hadakozásainak meg volt az az érdeme, hogy ott előkészitették a magyar uralmat, lehetetlenné tettek minden azzal ellenséges államalkotást mindaddig, mig hazánk elég erős lesz, ténylegessé tenni a névleges függést

Nyugaton már is úgy tünik fel a magyar király, mint délkeleti Európa vad és félvad, pogány és eretnek népeinek legfőbb ura. Fiának, Bélának menyekzőjén 1264-ben az öreg magyar király hatod magával jelent meg. Két fia István és Béla koronás fővel ült a lakománál, ott volt az orosz király, Dániel, a mácsói király Rasztiszláv és Uros szerb király. »Tudjátok meg, hogy ez a három király a magyarok királyától kapja koronáját. Azonkivül öt hatalmas herczeg kapja tőle birtokát: a zágrábi, az erdélyi, kinek nagy a gazdagsága, a horvát, a boszniai és még egy török herczeg.«[2]

Épen úgy itélik meg Béla helyzetét egy más, nagyfontosságú és következésű családi összeköttetése alkalmával. Anjou Károly, Szent-Lajosnak öcscse, 1266 ban elfogadta a pápa adományából a sziciliai királyságot, Beneventnél legyőzte Manfréd királyt, II Frigyes császár fiát, és kiméletlen erőszakkal behelyezkedett abba a szép országba. Zsarolását, vérontását vallásos mezbe öltöztette, mindenkép hűséget mutatott a római szék iránt, melynek trónját köszönheté és melynek hűbérese volt. Midőn uralma megszilárdult, ez a kemény, hajthatatlan ember még a pápában is csak eszközt látott saját nagyon messzemenő politikai terveinek végrehajtására. Korának egyik legszámitóbb politikusa, egyik legszerencsésebb hadvezére. Diadalait megkönnyitette, hogy egészen a vér és vas embere volt, ment minden vallásos érzéstől, minden lovagi sentimentalizmustól. Midőn Frigyes császár unokája, Konradin, 1268-ban német sereggel átjött Olaszországba, hogy visszahóditsa őseinek koronáját, Károly Tagliacozzonál cselvetéssel legyőzte tapasztalatlan, félig gyermek ellenfelének hadait és aztán Nápolyban lefejeztette fogságába jutott szerencsétlen vetélytársát.[3]

[1] Kun László oklevele 1274. U. ott, V/II. 174.

[2] Reimchronik. 8059—8088. sor.

[3] A magyar-anjoui összeköttetés nevezetes emléke az a munka, melyben magyarországi Endre, Béla és István királyok káplánja, elbeszéli urának, Károly királynak győzelmes hadjáratát. M. Germ. XXVI. 545.

Az utolsó Hohenstauf vérét tartotta trónja legbiztosabb alapjának. Most, hogy támadástól többé tartania nem kellett, körülnézett Európa dynastiái közt, hol találhatna leányának férjet, fiának feleséget. Az Árpádok királyi családjának tekintélyét, hatalmuk elismerését bizonyitja, hogy ez az élesen látó bitorló épen az övéhez akarta fűzni családjának jövendőjét.

»A világ minden fejedelmei közt, kikkel szabadon léphetnénk családi összeköttetésbe, a legkiválóbb, legnemesebb, leghatalmasabb, leghivőbb és legvitézebb István úr, Magyarország királya, Erdély és Szlavónia herczege, a kúnok ura, a mi igen kedves barátunk. A szentek és nagy királyok nemzetségéből való, hatalmas és harczos fejedelem, ki letette próbáit a keresztény hit és a szent római egyház elleni küzdelemben.«[1]

Követe, Bernát monte-cassinoi apát nem járt itt hiába. Létrejött az egyezség, amely szerint István fia, László nőül veszi majd Károly leányát, Izabellát, ki 200,000 márkát (4.800,000 forintot) kap hozomány gyanánt, és viszont Károly hasonló nevü fia és örököse István leányának, Máriának lesz a férje. A családi összeköttetést szoros véd- és daczszövetség teszi még bensőbbé. Az Anjouk körülbelől oly viszonyba lépnek a magyar dynastiához, mint két és fél századdal később a Habsburgok. Károly királynak követe ekkor örömmel látja, minő hatalmas családdal házasodott össze az ő ura. »A magyar királyi háznak hihetetlen nagy az uralma, kimondhatatlan, mennyi a fegyvere. Északon és keleten mozdulni sem mer senki, ha a dicső király meginditja seregét. Északnak és keletnek legtöbb tartománya és uralkodója atyafiság és hűbér által az ő uraságához tartozik.[2]

Bélának meg kellett elégednie azon büszke öntudattal, hogy országát, mely már-már elenyészett volt, ő emelte ismét a hatalomnak, a dicsőségnek e polczára; más vigasztalást nem engedett neki a gondviselés. Már életében úgy bánnak vele, mintha nem is uralkodnék: az anjoui alkudozásokban — elég jellemző Károlyra és Istvánra nézve — elő sem fordul az ő neve. Mintha még nem üritette volna fenékig a keserüségek poharát, meg kellett érnie azt is, hogy kedves fia, Béla, Szlavónia herczege, még előtte szállott a sirba (1269.) »Az Úr Isten keze megmutatja, mily muló és veszendő e földi szerencse,« igy kiált föl. »Szomoruságot hozott reánk, megfosztva minket igen kedves fiunktól Bélától, Szlavónia méltóságos herczegétől és igy boldogtalanná téve mint apát, és az ő halála által, a mit tán bűneink miatt megérdemeltünk, az örökös keserüség nyilaival sebzett meg.«[3]

Azóta nem is birta magát összeszedni, beteg volt, nem tudta, mi lesz halála után azokból, kiket igazán szeretett: nejéből, leányából Annából, hű embereiből. Gyöngeségét, kétségbeesését, fia iránti bizalmatlanságát mutatja,

[1] Anjou Károly megbizó levele 1269. szept. 15-én. C. D. IV. 3. 510.
[2] Anjoukori Dipl. Eml. I. 35.
[3] Oklevél a veszprémi püspök részére 1269. október 2-án. Fejér, Codex Dipl. IV/III. 495—502.

hogy még halálos ágyán irt levelében régi ellenségének, Ottokárnak kegyébe ajánlotta azokat, kik közel állottak szivéhez. 1270 május 3-ikán halt meg körülbelől 65 éves korában, a Nyulak szigetén, amelyet leánya után Margit-szigetnek nevezünk.[1] Holttestét Esztergomba vitték és a minoriták templomába temették el. Oda temették nemsokára nejét, Máriát is, ki őt csak kevéssel élte tul. Ott együtt lehettek fiukkal Bélával. István, a király már nem zavarta nyugalmukat, de Fülöp az esztergomi érsek — igaz,

IV. Kelemen és Anjou Károly.
(Egykoru falfestmény Pemes franczia város templomában.)

hogy emléke iránt való tiszteletből — nem engedett békét a király hamvainak. »Jog ellen elvitette és saját székesegyházában temettette el.« A szerzetesek akkor vérükkel védték a királyi tetemet, később pedig addig perlekedtek, mig a pápai itélet által azt vissza nem kapták. Akkor tették csak végső nyugalomra a boldogságos szüz oltára előtt.

Magyarországon tudták, mit köszönnek az öreg, boldogtalan királynak. »Erénynyel teljes férfiú volt, kinek emléke, mint az édes méz, maradt meg a magyaroknak és sok más nemzeteknek szája izében.« — »A mig a te

[1] Bécsi képes krónika. 202.

hatalmad állott fenn, Béla király, lappangott a ravaszság, szilárd volt a béke, uralkodott a tisztesség.« Az, hogy külföldiek, különösen osztrákok és csehek régibb pusztitó hadjárataira emlékezve, őt valami vérszopó szörnyetegnek képzelik és irják le, mit sem von le dicsőségéből.[1]

Szent-Istvánon kivül egy régi királyunk sem tett, sem szenvedett többet nálánál. Ő volt az utolsó igazi Árpád király, nem vér szerint, hisz még unokája is uralkodott, hanem hatalma teljét, kormányának lelkiismeretességét nézve. Uralkodása első szakában elbizakodottá, kapzsivá tette őt a kezébe jutó hatalomnak nagy volta, elidegenedett nemzetétől és büszke felülemelkedése a régi szokás szabta korlátokon nem az utolsó oka volt országa, trónja veszedelmének. A sors időt engedett neki arra, hogy jóvá tehesse amit vétett. Személye, munkássága lett ennek a megujitott nemzetnek igazi központja. Úgy látjuk őt, mint gondos, hű sáfárt, ki pontosan mérlegeli országának erőit, ki számon tartja minden birtokát, jogát, jövedelmét; regestrumot vezet mindenről, de tiszteli a másét is. Mi sem mutatja inkább elméjének nagyságát, szivének szeretetét, mint az, hogy annyi szerencsétlen háború után hatalma nem csökkent, méltósága nem szenvedett csorbát. Ő volt az utolsó, ki még össze birta tartani, a korona közös szolgálatára felhasználni a nemzetnek széthuzó elemeit. Nemcsak amit tett, emléke nevének: talán még jobban megmérhetjük nagyságát azon a roppant hézagon, melyet kidőlte okozott.

[1] Historia annorum 1264—1279. Mon. Germ. IX. 651. az 1270. évhez. Ugyanez a forrás beszéli el a holttesteért vivott véres harczot.

Oszlopdísz a jáki templomban.

HATODIK KÖNYV

*

AZ ÁRPÁDHÁZ KIHALÁSA

A Csák és Aba nemzetségek czimerei.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

I. FEJEZET.

Az utolsó Árpádok.

MÁSODIK honalapitót, IV. Bélát számos gyermeksereg környezte. Bennük és utódaikban még egyszer nyilatkozik a magyar nemzet született urainak ősereje. Hősök és szentek családjának nevezte egy nagy iró[1] Árpád nemzetségét és az még végső izében sem vált méltatlanná hiréhez, nevéhez.

Mint király, V. István egészen atyja nyomába lép. Körüljár az országban, biráskodik, rendbe akarja hozni a királyi birtokokat, ujra magához kötni az elszéledt, vagy más úrhoz pártolt udvarnokokat. Kedvezőbb helyzetben van atyjánál, a mennyiben annak utolsó évei alatt tényleg már az ő kezében van a hatalom. Ezért nem mint pártfő lép a trónra, hanem mint igazi király, ki egyaránt számit régi hiveinek és ellenségeinek hűségére, szolgálatára. Ha az országos méltóságok betöltését nézzük rövid uralkodása alatt, azt látjuk, hogy az öreg és a fiatal udvar mintegy összeolvadtak.

Egyben sokkal külömb atyjánál, ki krónikánk szava szerint »békés ember volt, és háboruban, csatában nem igen szerencsés.«[2] Nem csak atyja ellen mutatott erélyt, vitézséget, hanem az ország külső ellenségeivel szemben is. Ottokár királyt, ki nagy sereggel betört az országba, elfoglalta Pozsonyt, Nyitrát, Mosonyt, és már-már arra számitott, hogy kiszakit hazánkból egy részt, a Rápcza folyó mellett 1271 májusban nagy csatában legyőzte és ismét kiüzte az országból.[3] Stiria, Ausztria, Morva végei ismét visszhangzottak a diadalmasan portyázó magyar és kún csapatok harczi zajától.

[1] Montalembert, Ste Elisabeth.
[2] Bécsi képes krónika. 202.
[3] Fejér, Codex. Dipl. V/II. 92.

A büszke cseh király 1271 júliusban a pozsonyi szigeten találkozott a magyar királylyal és minden hóditásáról s hóditási tervéről lemondva, békére volt kénytelen lépni.[1]

Büszke, hatalmas, erőtől duzzadó ura volt ismét a magyarnak. De őt is üldözte az Árpádok közös fátuma: tulajdon családja, vére tört ellene. Arra el lehetett készülve, hogy nénje Anna, a cseh király napa, kiben ő és neje eddig is mindig ellenséget láttak, nem hódol neki, nem bizza reá sorsát. Anna, mihelyt atyjuk behunyta szemeit, magához vette a királyi

V. István kettős pecsétje.
(Előlap.)

kincseket és velük leányához, a cseh királynéhoz menekült. Az sem lephette meg, hogy a herczegné példája hűtlenségre csábított több urat, különösen Németujvári Henrik bánt, kivel ő Isaszegnél megvivott és ki most szintén a csehekhez pártolt. De szive legmélyében találta nejének a kún Erzsébetnek hűtlensége. Ebben a szép barbár asszonyban meg volt a keleti nők egész érzékisége, egész uralomvágya Férje volt az úr; a

[1] A békeoklevelek Fejérnél, id. m. V/I. 113—127. István éjúlius 3-án Pozsonyban kelt. Ottokáré július 13-án Prágában.

kik előbb gyűlölték, megvetették: sógornői most hódoltak neki. De Erzsébetet ez nem elégitette ki. Maga akart uralkodni kis fia nevében. Mialatt István Szlavóniában járt és a tengerpart felé igyekezett, egyszerre azt a hirt veszi, hogy fiát Lászlót elrabolták tőle. A tettes maga a horvát bán volt, Joákim, a Béla korabeli István bánnak, stiriai kapitánynak fia. Fiatal ember volt még, előkelő vér — Gutkeled-nemzetség — és a későbbi események bizonyitják, hogy birta a királyné kegyét. Ottokár király egy levelében egyenesen őt mondja bünösnek István halálában[1] A királyfit

V. István kettős pecsétje.
(Hátlap.)

Kaproncza várába vitték, mely elég erős volt arra, hogy visszaverje a bősz király embereinek ostromát. A király testben, lélekben fáradtan eljő Pestre, hogy fiát keresse, onnét Csepel szigetére és ott 1272 augusztus 6-ikán, alig két évi uralkodás után meghalt, harminczhárom éves korában. Atyja, családja ellen harczolt nejéért, fiának akarta biztositani a koronát. Nejének hűtlensége, fiának elveszte törték meg szivét.

A királyi férfiunál az uralkodás gondja, kötelessége korlátozta a

[1] 1276. Fejér, id. m. V/III. 316.

szenvedélyeket, mérsékelte azok kitörését. Istvánt a trónra nevelték: ifjabb királysága, a szüntelen külföldi harczok és az atyja ellen folytatott küzdelmei nemcsak a háború mesterségébe vezették be, hanem iskolái voltak a kormányzás tudományának is. A királyi nők sokkal szabadabban, egyoldalubban engedhették át magukat vérmérsékletüknek, szivük ösztönének.

Ott volt Mária királyné, ki fiatal korában annyi ellenség ellen képes volt megtartani férje szivét, ki híven osztozott Bélával a balsorsban, és a ki, midőn ismét felsütött reá a hatalom napja, mindenkivel szemben érezteti, minő veszedelem megsérteni urnőjét, magára vonni annak haragját.

Midőn 1260-ban a tengerparton járt beiktatni Béla fiát a herczegségbe, a polgárok agyonütötték a clissai vár két őrét, a ki lejárt a spalatoi határba rabolni. A királyné, ki a horvát uralkodók régi knini várában tartózkodott, e hirre azonnal nagy haraggal eljött Clissába. Hiába akarta őt megengesztelni a város, hiába küldtek hozzá követeket, ajándékokat, istenfélő barátokat, ő kérlelhetetlen maradt. Rogerius érsek ellen, ki szintén fölment hozzá, szörnyen kitört, izgatónak nevezte, kicsi hija, hogy el nem fogatta. Magyar s kún katonáinak megparancsolta, pusztitsák a határt, raboljanak, gyujtogassanak. Szegény polgároknak nem maradt hátra más, mint hogy a falakat védelmi karba helyezzék. Erre a királyné úgy tesz, mintha lecsillapodott volna, ispánjait néhány kisérővel oda küldi a város elé és felszólitja a polgárokat, küldjék ki elöljáróikat, majd megegyeznek a béke felől. Hittek nekik, a város urai kijöttek, de a magyarok, a mint nyugodtan tanácskoztak, kardot rántottak, sokat megsebeztek és ötöt közülök elfogtak. A mint a király erről hallott, visszahivta nejét. De Mária nem mozdult Clissából, hol sötét tömlöczben tartotta foglyait. Csak nagy sokára kérlelték meg annyira, hogy azt javasolta a polgároknak, forduljanak a királyhoz, majd közbenjár értök. El is utazott, de magával vitte foglyait Kninbe, hol szoros őrizet alatt hagyta őket. Mire a spalatoi követek, köztük Tamás főesperes, Bélához értek, már ott találták nejét. A mint ők előadták kérelmüket, a királyné hevesen kifakadt a város ellen, és minthogy férje nagyon hajlott szavaira, a város csak úgy kapta vissza biráit, hogy 12 túszt állitott értük.[1]

Érthetőbb haragja fia István és menye ellen. Nemcsak királynői büszkeségében támadták meg őt, hanem anyai jogában. Képes volt arra, hogy azt a fiát, a kiért, midőn először rántott fegyvert anyja ellen, hőn fohászkodott az Istenhez és szentjeihez, egészen kiszakitsa szívéből. Még arra is el volt szánva, hogy Istvánt, ha lehet, egészen megfosztja örökösödési jogától.

Leányai közt egyaránt találunk olyant, a ki a világnak élve, még a női becsületről is lemond és a világról egészen lemondó, életüket egészen Istennek és embertársaiknak felajánló szenteket.

[1] Thomas Archid. 632—34.

A világi elem különösen dominál Annában, a mácsói herczegnőben. Ő az, ki legelkeseredettebben harczol István ellen, ki »vipera módjára« üldözi annak nejét Erzsébetet. Az által, hogy leánya Ottokárhoz ment nőül, némileg személyes fontosságot, jelentőséget nyer. Öcscse elleni haragja s bizalmatlansága annyira elragadja, hogy atyja halála után kifosztja a királyi kincstárt és a mit ősei »Attila ideje óta« oda gyűjtöttek, elviszi magával vejéhez. Úgy a mint szenvedélye előbb atya és fiú közt támasztott háborut, úgy idézett most elő véres küzdelmet hazája és Csehország közt.

Ottokár király, ki második nejét nagyon, tulságosan szerette, anyósát is nagyon megbecsülte. De azt, hogy mások is tiszteljék, még az ő tekintélye és hatalma sem volt képes elérni. »Gazdag és nemes királyasszony volt, de elvesztette becsületét az által, hogy oly bőven nyujtotta a szerelem édességét, hogy minden mértéket meghaladott. Ha nem volt bora, bizony beérte

zent margijt azzonnak halala utan
egij eztendeuel · es ent holnappal · Az iste
nij erevnek myelkewdety mija · kezde ez
zentseges zuz zent margijt azzon fenle
nij choda tetelewkkel · Elewzer ezenkep
pen · Mijkoron jrnanak ur zuletety
utan · ezer zeet zaz · hetuenkeet ezten
dewben · Junyus hauanak tyzenhar
mad napijan · pijnkest octauaija utan
valo kedden · harmad ora utan · Egij

Részlet Szent-Margit legendájából.

sörrel, még vizzel is.«[1] Midőn az 1271. hadjárat alkalmával vejének táborába jött, Ottokár nagy örömmel, ünnepélylyel fogadta. De a mint a herczegné átment a seregen, az apródok és legények gyalázó szavakat kiáltottak utána. Ottokár, úgy mesélték, meg akarta boszulni ezt a halálos sérelmet és marsalljának megparancsolta, hogy a csufolódóknak vágassa le a kezét. »Nagyon is nagy volna a boszú«, — volt a válasz. — »a harmadik kéz sem maradna meg a táborban.«[2]

Merőben más lelki életbe enged bepillantást Kinga és Margit királyleányoknak élete. Mint szentek, menten a földnek élvezetétől és sarától, mennek végig földi pályájukon. A mi mások szemében szenvedés, nekik örömteljes megnyugvás Krisztus akaratában.

Kingáról, Béla legidősebb gyermekéről azt mesélték, hogy mihelyt

[1] Reimchronik, 11359—11387.
[2] U. ott, 11431—11487.

megszületett, ékes szavakkal dicsőitette a menyek királynőjét. Tizennégy éves korában férjhez adták Boleszlóhoz, de a házaspár mindvégig gyermeki ártatlanságban élt egymás mellett. Nagy hozományát, jövedelmeit a tatárok által elpusztult ország felsegélésére és klastromok alapitására forditotta.[1] Férje ezen áldozatai fejében neki adományozza a sandeczi uradalmat, a hol Kinga nagy apácza-klastromot alapit, a hová férje halála után maga is visszavonul fejedelemasszonynak. Ebben, mint sok másban, szent nagynénjének, a thüringiai Erzsébetnek követte példáját. A szerzetesi szellem terjedését és korlátlan uralomra való törekvését mutatja, hogy a mig Béla nővére, mint szerető hitves és anya, keresi az örök üdvösséghez vezető utat, Béla leánya, bár férjhez megy, önként apácza-életre, szüzességre tesz fogadalmat. Erzsébet igazi nagysága abban áll, hogy szentté tette a családi életet is; huga, kit később szintén a szentek közé avattak, már össze nem férhetőnek tartja a hitvesi kötelességet a magát egészen Krisztusnak szentelő keresztény nő kötelességével.

Teljes diadalát üli ez a szerzetes szellem Béla királynak áldott emlékü leányában, a boldog Margitban. Sorsa, lelkülete már azért is közelébb áll hozzánk, mert már a XV. században magyar nyelven, egyszerüen, zamatosan megirták életét, »a mely igen csudálatos.«[2] A királyleányt, úgy beszélték, méhében viselte anyja, midőn a tatárjárás elől menekült és szülei fogadalmat tettek, hogy ha »az Úr Isten nekik leánygyermeket adna, az szent apácza szüzek közé adnák azt, mivel az szent szüzen kivül soha a magyar királyok nemzetiből senki apácza nem lett vala.«[3] Már kicsi korában, mikor »még jól nem szólhat vala,« elvitték Szent Katalin veszprémi klastromába és ott nevelték. Mikor először hallott Krisztusról és a keresztfáról, keservesen sirt. Sietett nagyobb társai példájára ciliciummal sanyargatni gyenge testét, és ha új ruhát kapott, szebbet mint társai, mindjárt a konyhába sietett, hogy azt befenje, összetépje. »Örül vala Szent-Margit asszon immár az ennen alázatosságnak jegyérül és az boldog szegénségrűl.« Tiz éves korában vitték el Veszprémből a nyulak szigetén levő domokosrendi apáczaklastromba, melyet atyja alapitott. Ott tiszta erkölcse épületes például szolgált mindeneknek. Kora hajnaltól ebédig szüntelen imádságban töttötte az időt, alig tudott vigasztalódni, ha szülei háborgatták ájtatosságát. Távol tartja magát minden fönhéjázástól, büszkeségtől. Istennek, a szenvedő Krisztusnak képe foglalja el éjjel nappal.

»Éjjel fölkel vala és úgy hallgatja vala, ha valamely soror nyög vala, és hozzá megyen vala, megkérdezé vala, némelyeknek bort hevit vala, néme-

[1] Roepell, Gesch. Polens, I. 525.

[2] Kiadta Pray, Vita B. Margaretae Virginis. 1780. és ujabban Volf György, Magyar Nyelvemléktár. VIII. k.

[3] Ez tévedés. Zsófia, Vak-Béla leánya, Konrád király fiának jegyese, miután Konrád nem engedte a házasság megkötését, Admontba ment apáczának és ott is maradt, bár II. Géza több izben felszólitotta a hazatérésre.

A Magyar Nemzet Történetéhez.

[illegible] való [illegible] mutatja, hogy a még [illegible] az örök üdvösséghez [illegible] vagy, önként apácza-életre, [illegible] igazi nagysága abban áll, hogy szentté tette [illegible] a szentek közé [illegible] a hívek közösséget a magát [illegible] kötelességével.

[illegible] a szeretett [illegible] Béla királynak [illegible] Margitban. Sőt, lelkülete [illegible] a XV. században magyar nyelven, [illegible] »a mely igen csudálatos.«* A [illegible] anyja, midőn a tatárjárás előtt [illegible] hogy ha »az Úr Isten nekik leánygyermeket adna, [illegible] adnák azt, mivel az szent [illegible] senki apácza nem lett vala.«* [illegible] jól nem szólhat vala,« elvitték Szent [illegible] és ott nevelték. Mikor először hallott Krisztus[illegible] sírt. Sietett nagyobb társai példáját [illegible] gyenge testét, és ha új ruhát kapott, [illegible] a konyhába sietett, hogy azt [illegible] Szent Margit asszony immár [illegible] jegyéül [illegible]« Tíz éves korában vitték el Veszprémből a nyúlszigeti [illegible] levő [illegible] apáczaklastromba, melyet atyja alapított. [illegible] példáját [illegible] Kora hajnaltól [illegible] töltötte az időt, alig [illegible] Távol tartja magát [illegible] a szenvedő Krisztusnak képe [illegible] éjjel nappal.

[illegible] vala és úgy hallgatja vala, ha valamely [illegible] vala, megkérdezé vala, némelyiknek [illegible]

SZENT MARGIT ZÁRDÁBA LÉP.

Szent-Margit legendája

A szöveg olvasása:

ezenkeppen hagya evket az kyralne
azzon az claſtromba es ev maga
elmene. Ezeknek vtanna neged
napon Olimpiadis azzon felveue
az zent zerzetnek ruhaÿat. Ez
idevben zent Margit azzon meeg
ÿol nem zolhat vala. Ezen idev-
ben kezde zent Margit tanolnÿ
abcet, Aue Mariat. Es keues idev-
nek vtanna igen iol kezde tanolnÿ
es eneklenÿ az egÿeb kyſded leianÿ-
okal. Ez 1 *(igy)* germec zent Margit
azzon veun eg kereztſat kezeben
es kezde kerdeznÿ az ev tarſitvl, hog
my volna az kereztſa. Az ev tar-
ſÿ kedeg vgmondnak vala nekÿ,
hog vronk ihs* ezkeppen evletevt
meg embery nemzetert. Ezeket
haluan ſyr uala ez zent germek.
Ezen idevben ez zentſeges germek
zent Margit azzon a *(igy)* felveue az
zent zerzetnek ruhaÿat az ew
ideye zerent nagy aytatoſſagal,
hog az eu genge germekſegetvl
fogua eltetneek zerzetes regulanak
zokaſiual.

* Jézus nevének monogrammja.

(A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött codex első lapja.)

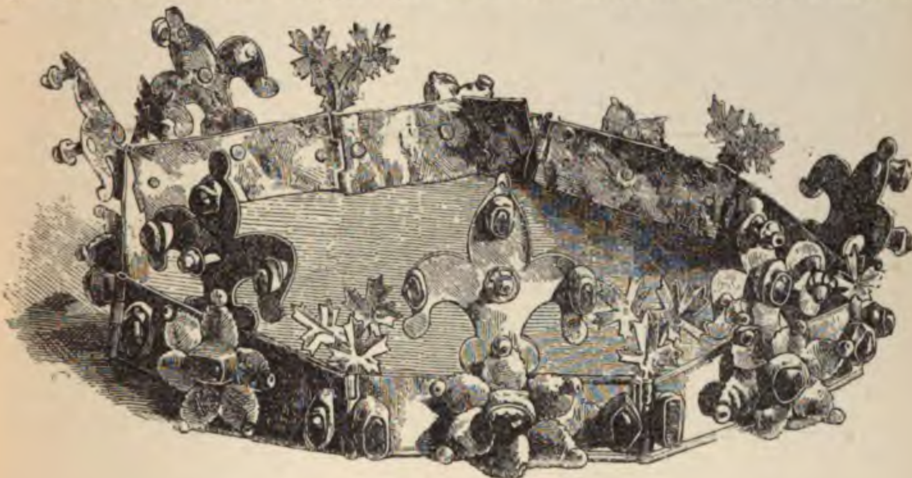
Ezenkeppen hagya ewket az kyralne
azzon az clastromba: es ew maga
el mene. Ezeknek wtanna negyed
napon olimpiadis azzon fel veue
az zent zerzetnek ruhayat. Ez
idewben zent margit azzon meeg
yol nem zolhat vala. Ezen idew
ben kezde zent margit tanolny
a l. cet aue mariat. es keues idew
nek wtanna igen iol kezde tanolny
es enekleny az egyeb kysded leany
okal. ez l germec zent margit
azzon veun egy kereztfat kezeben.
es kezde kerdezny az ewtarsytol. hogy
my volna az kereztfa. Az ew tar
syi kedeg wgmondnak vala neky.
hogy wronk ihus ez keppen ewletewt + Ihesus
meg embery nemzetert. Ezeket
haluan syr vala ez zent germek.
Ezen idewben ez zentseges germek.
zent margit azzon a fel veue az
zent zerzetnek ruhayat. az ew
ideye zerent nagy aytatossaggal.
hogy az ew gyenge germeksegetwl
fogua eltelneek zenzetes regulanak
zokasiual.

SZENT-MARGIT LEGENDÁJA.

(A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött codex első lapja.)

lyeknek ruhát melegit vala és oda teszi vala, hol az betegnek fájdalma vala.« »És még ez szentséges szüz vala mindenben szegénységnek szeretője és megtartója és igen szeret vala élni szegénységben; őneki ruhája, kápája igen ó és megszakadozott és foltos vala, és némikoron ez szent szüz az sárból veszen vala ki posztó foltokat és azzal foldozza vala meg köntösét, kápáját.«

»Ez szent szüznek az ő ágya vala egy gyékény, egy hitvány lazsnak és egy kis vánkos, némikoron pedig egy gyékény csak, némikoron egy bőrt teszen vala csak feje alatt.« Ruhája alatt kemény ciliciumot viselt és minthogy az nem sanyargatta eléggé, később csináltatott magának egy övet a sün tüskéjéből. Még kapczájába is szögeket veretett, hogy többet szenvedjen. »Ezenképpen dicséri vala ő lábaiban az Úr Istent nagy szerelemmel.« »Innepek estin veri vala, ostorozza vala ő magát, mignem ő gyöngeséges testéből vér bőséggel kijő vala.« »Azonképpen az negyven napok-

Szent-Margit koronája.
(A Magyar Nemz. Múzeumban.)

ban, hamvazó szerdától mind husvétig ciliciumot visel vala, sem az ő ruháját meg nem változtatja vala, akár mely igen megnehezült ez féregnek, tetünek miatta, sem fejét meg nem mosta nagy szombatig.« A kor vallásos költészete még ezt is dicsőitette, szépitette: egy ferenczrendi barát az udvar előtt azt mondá: »hogy Úr Istentől volt neki megmutatván, hogy Szent Margit asszonynak eő férgei, tetvei az ő ruhájában láttatnak vala fordultatni mint fejérséges gyöngygyé.«

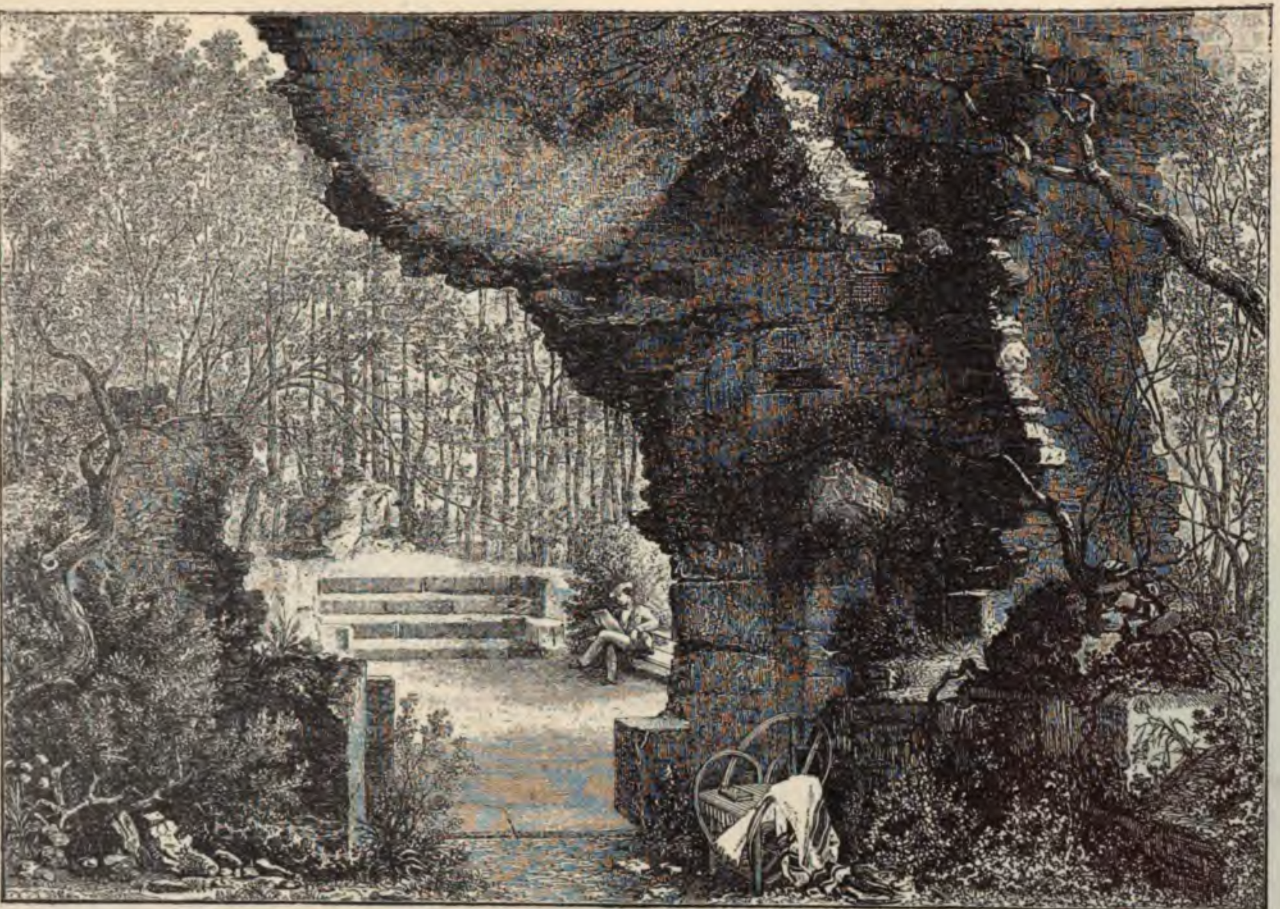
Az élete nem csupa ima és önsanyargatás. A hol lehet, hol szerzetének szigorú regulája engedi, tesz is, mert a vallás jó cselekedeteket is követel. Hanem még jótetteinek is az alázatosság, a szegénység adja meg igazi malasztját. »Semminemű alázatos dolgot nem szégyel vala.« Nagy öröme volt, ha a betegeket ápolhatta, szobájukat seperhette, ilyenkor még a legpiszkosabb munkától sem rettent vissza, úgy hogy társnői elfutnak előle, »nem láttatik vala ő lenni királynak leánya, de láttatik lenni valami

utálatos személynek.« Szemérmetessége annyira megy, hogy tizennyolcz éven át, »bokán fölül« meg sem füröszti magát. A mije volt, a mit szülei, rokonai, ajándékba hoztak, mind elosztotta a szegényeknek, »jelesül pedig szemérmes, titkon való szegényeknek, és kik szégyenlének koldulni.« Egyszer a mint imádkozik, »nagy siralmakat tesz vala. Az sororok megkérdik vala ő siralmának okát. Úgy mond vala Szent-Margit asszony, azért sirok, hogy könyörülök az beteg szegényeken és bánkódom szivem szerént, hogy én őket nem segélhetöm egészségökre.«

A testnek ez a semmivé tétele nemcsak a mi felfogásunkkal ellenkezik: még abban az időben is csak kevés kiválasztott értette át egészen annak poesisét, gyönyörüségét. Abban ugyan az ördög incselkedését látja a jámbor legendairó, hogy szülei férjhez akarják adni Ottokárhoz, hűtlenné tenni mennyei jegyese iránt. Ilyenkor azt mondta a boldog szüz, hogy inkább elmetszi az orrát, inkább elmetélteti testét foltonként, semhogy megszegné fogadalmát. De még »mestere, Olimpiadis« is megfeddé az ő sok imádságiért és mondá neki: »Te asszonyom eltüröd magadat, mit művelsz te, állasz minden napon az te imádságodba, tartván az te orrodat és arczodat az földben miképen az disznó.« Hanem a királyleányt mindez még nem elégitette ki. Akkor lelkesedett igazán, midőn vértanukról hallott vagy olvasott. Midőn Szent-Jakab mártiromságáról hallott, »kit az pogányok izenként elvagdaltak Christusnak hiteért«, igy szólott egy társához: »Akarta volna az Úr Isten, hogy én voltam volna az időben ez világon, és metéltettem volna ízenkint, foltonkint, az én uram Jézusnak szerelmiért, úgy hogy az én kénom sok ideig lett volna, és hogy az én kénom végezetjén elvágták volna az fejemet; ezeket mikoron mondja vala, igen vigad vala, mert igen kivánja vala az ő vérét kiönteni Jézusnak, az ő jegyesének vére kiöntéseért.«

Minden szent beszéd között, melyet hallott vagy olvasott, az a mondat hatotta meg leginkább: »Istent szeretni, önönmagát megutálni, senkit meg nem utálni, senkit meg nem itélni.« »Az szentséges szűz oly igen hozzá voná ez tanulságot, hogy ez időtől fogva az Úr Istennek szerelmében, mennyire teheti vala, gerjedetősb vala, hogy nem az előtt.« Végső következésében a világnak teljes megvetésére vezetne az asceticus hittannak ez az eszméje. De amagyar királyleány áldott szivében a szeretetnek oly bő forrása lobogott, hogy a saját üdvén való szüntelen fáradozás nem hűtötte le szülei, családja iránt való érzését.

Nagyon fájt neki, hogy háboruság támadt szülei és bátyja, István közt. »Meggondolja vala, hogy az ilyenféle háboruság nem lehet nagy sok lelkeknek veszedelme nélkül. Azt is meggondolja vala, hogy ezféle háboruság nem lehet az ő szüleinek lelkének veszedelme nélkül, kik immár megvénhessenek vala, és mind szüleinek, mind atyafiainak utálatos fáradsága nélkül nem lehetne. Ennek fölötte az szent szüz félti vala az ő egy méhbe feküdt atyafiának, István királynak halálát, kinek halálára igye-

A margitszigeti apácza-kolostor romjai.

(Rajzolta Dörre Tivadar.)

köznek vala és igen keményen üldözik vala.« És a hatalmas, harczos fejedelmek meghajlottak előtte; épen a Margitszigeten léptek békére. »Mert az ő életinek nyilván való szentségeért alig hogy valaki az ő atyafiai közül soha az ő akaratja ellen tött volna.«

Legjobban fájt neki azonban, ha Krisztus egyházát érte baj, üldözés, akár pogányok, akár »gonosz keresztény fejedelmek« részéről. Társnői látva az ő nagy szomoruságát, »úgy mondnak vala ő neki: mi teneköd benne, mit gondolsz te vele, mire, hogy minden történetért te tenenmagadat gyötröd?« Margit »szüvének mélységében« megtalálja kellő kifejezését azon szellemi kötelék kifejezésére, mely az általános egyházhoz füzi annak minden tagját. »Anyaszentegyház, minden hű keresztények anyja az ő drágalátos tagjaiban metéltetik és ő igen keményen gyötrezik és ti azt mondjátok, mi teneköd benne. Nemde-e nem ő szülte-e a keresztviznek miatta ujonnan engemet ti velétök öszve, nemde-e az ő leányi közül való vagyok-e én? Bizonynyal az vagyok.«

És mégis, a sanyaruság és önmagát kinzása e folytonos, előttünk annyira idegenszerü gyakorlata nem zárja ki a belső örömöt, büszkeséget, az isteni jegyesével való belső lelki egyesülésnek kimondhatatlanúl boldogitó érzetét. Megható vonás az, midőn a királyleány egyszer húst süt a betegeknek és egy társnője felszólitja: adja át neki azt a húst »mert nem illik, hogy te süssed. Mondá Szent-Margit asszony: ha te sütnéd meg, tied volna az érdeme, de én nem akarom elvesztenem az én érdememet, azért nem adom neköd« Az önzés csakis ilyen alakban nyilatkozik nála.

Legjobban erőt vesz rajta ez az érzés a vallásos szertartások legmagasztosabbjánál, midőn »veszi vala Krisztusnak szent testét nagy édességes ájtatossággal. Veszi vala egyfelől az kezkenyőt és tartja vala mindaddig, mignem az egyébb sororok megcommunicálnak vala, és azt teszi vala nagy ájtatossággal. Mikoron megkérdik vala az sororok Szent-Margit asszonyt, hogy miért tartaná ezenképpen az kezkenyőt, úgy mond vala: Azért tartom, hogy jobban láthassam Krisztusnak szent testét.« Ez a világ az ő bűneivel, kisértéseivel a szent előtt egy meg nem értett homályos álomképnek tünik föl: viszont az ő lelki szemei előtt láthatók, testet öltenek, kifejezést nyernek a hit legmagasztosabb, legrejtettebb mysteriumai.

Az ily példa a legjobb tanitás. De nem maradt el a szóbeli oktatás sem. »Elmegyen vala ez szent szűz az sororokhoz az mivelő házban és megmondja vala nekik az szenteknek életöket avagy az napi evangéliomot és inti vala őket, hogy ők is azonképpen élnének.«

Ily módon vált a Nyulak-szigetén alapitott apácza-klastromból a magyar előkelők leányainak iskolája a hitben és a jó cselekedetekben. Ott tanitották őket élni-halni a kereszténység szerzetesi ideája szerint, melyet Margit e szavakkal magyarázott meg »soror Katerinának: Ajánljad az te testedet és te lelkedet az Úr Istennek, és legyen az te szived az Úr Istennel

SZENT-MARGIT.

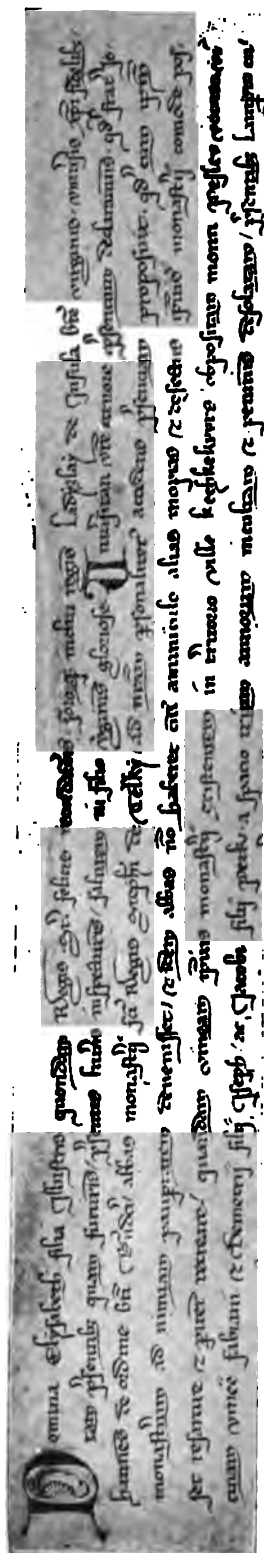
(Némethy Lajos birtokában levő XV. századi fametszetről.)

mindenkoron, úgy hogy sem halál, sem egyébb ok tégedet meg ne vonjon az Istennek szerelmétől«. Ez a hatás, ez a tanitás akkor sem szünt meg, midőn a királyleány 1271 február 15-én, huszonkilencz éves korában bevégezte szenvedéssel, boldogsággal teljes életét.[1] A legenda halálát e szavakkal fejezi ki: »Meggyulada az mennyei jegyesnek szerelmében, kit kíván vala, kit szolgál vala, kit mindeneknek felette szeret vala, kinek szerelmeért mind atyját, anyját és az világi országának birodalmát elhagyta vala, az ő ártatlan lelkét ajánlván az ő teremtőjének, az ő édességes kivánatos jegyesének, elnyugovék sírban.« Ravatalánál azonnal megkezdődének a csodatételek. »Legottan az Úr Isten kinyitá az ő jegyesének érdemének kincsét betegeknek meggyógyitásában.«[2]

Nem mindenkin fogott ez a példa és tanitás. Margittal egy időben István király leánya, Erzsébet tartózkodott a szigeten mint apácza. Azt beszélték róla, hogy midőn nénjét, Katalint, Dragutin szerb fejedelem nejét, meglátogatta, Dragutin öcscse, Milutin, ki tiltott viszonyban élt Katalinnal, őt is elcsábitotta.[3] Bizonyos, hogy 1287-ben kilépett a klastromból és nőül ment a cseh Rosenberg Zavishoz, unokatestvérének, Kunigunda cseh királynénak szeretőjéhez, majd második férjéhez.

*

Mint az Árpádok dynastiájában annyira élő vallásos irány Szent-Erzsébetben és Margitban, úgy éri tetőpontját az érzékiség, a bujaság, minden erkölcsi és családi köteléknek elhanyagolása, lábbal taposása V. István fiában és örökösében, IV. Lászlóban, kit anyja és kedvencz társasága után megszoktunk Kún-Lászlónak nevezni.

Kezdősorok Erzsébet királyleány okleveléből.
(Az oklevél eredetije az országos levéltárban.)

[1] Maga a legenda szerint Prisca napján, január 18-án.

[2] Margit szentté avatása ügyében a szentszék több izben rendelt vizsgálatot, de a canonisatio nem történt meg. A pápa nem szentesitette a népies szentté avatást.

[3] Wertner, az Árpádok. 507. l. és 531. l.

Tiz éves korában jutott a trónra, vetélytárs, lehető ellenkirály nélkül. Azok nevelték, kik atyjától elrabolták, kik annak halálos ellenségei voltak, kiknek hatalma csak addig volt biztositva, a mig a fejedelem kezükben van: anyja és Joákim bán. Más urak reájok támadnak, ki akarják ragadni kezükből a királyi gyermeket; maguk akarnak uralkodni az ő nevében. Az Aba nemzetségnek ez a merész kisérlete — Finta, a volt nádor, Egyed tárnokmester, Gergely vasvári főispán, e palota-forradalom vezetői, ehhez tartoztak — csak rövid ideig diadalmaskodott. Az anyakirályné és Joákim, Miklós erdélyi vajdától, a királyi családnak nőágon rokonától, segitve, ismét felülkerekednek. Az uralomra visszatérő párt kemény boszut áll. Az Abák

Erzsébet anyakirályné kettős pecsétje.
(Előlap.)

Csehországba menekülnek, de Béla mácsói herczeg, László unokatestvére, itt marad az országban. A Margitszigeten tartózkodott az udvar, midőn Németujvári Henrik bán három más úrral megrohanja a szerencsétlen herczeget és annyira összekaszabolja, hogy nővére, Margit, ki László király testvérével, Erzsébettel együtt ott volt a klastromban és a többi apáczák alig birják összeszedni testének véres darabjait.[1]

Erzsébet, az anyakirályné, most biztosságban érezte magát. Mennél alacsonyabb volt aránylag származása, — tudjuk, hogy IV. Béla épen nem dicsekedett vele, — annál nagyobb volt büszkesége, annál inkább

[1] Szabó Károly, Kún László. 9.

iparkodott hangzatos czimek fölvevése által növelni tekintélyét. Pecsétjén a kún császár leányának nevezi magát. Ez még ártatlan hiúságnak látszik, de azért nem jelentőség nélkül való. Saját nemzetét, a kúnt melléje állitja a magyarnak, — arra utal, hogy abban támaszt talál, ha szükséges, a magyar urak pártütése, hütlensége ellen.

Ilyen benyomások közt nevelkedett, jobban mondva nőtt fel a királyfi. Nem nevelte senki, legkevésbbé anyja; a kegyét kereste mindenki. Különös véletlen, hogy nemsokára trónralépése után megüresedett az esztergomi érsekség és még a magyar egyház elöljárójának jogos befolyása is hiányzott. Midőn 1274 nyarán nagy betegen feküdt a Margitszigeten, környeze-

Erzsébet anyakirályné kettős pecsétje.
(Hátlap.)

tében a királyi család nőtagjain kivül különösen Csák Mátét emliti a legenda, mint mesterét és őrzőjét.[1] Máté úr V. István legjobb vitézeihez tartozott, de arra, hogy Magyarországnak királyt neveljen, még sem volt alkalmas. Ő sem volt jobb a többinél, birtokok szerzése, családjának emelése volt minden törekvése. Legfölebb arra tanithatta növendékét, milyen szép dolog a ló, az agár, a vadászat. Feltünő, hogy az ifjú király kiváló előszeretettel tünteti ki, nemesiti agarászait. Egy izben 200 márkát ad egy szép lóért, máskor meg egy egész falut az olyan paripáért, mely alkalmas arra, hogy királyi személyét hordozza.[2] Arról, hogy tanult-e egyebet is megbecsülni, mit sem hallunk.

[1] Margit-legenda, Pray kiadása, 346. l.
[2] Fejér, Codex Dipl. V/III. 76. Knauz, Mon. Strig. II. 144.

Anyja ellen már 1274 előtt háborut viselt, mely nem volt ment a botránytól.[1] Udvari papjai hizelegtek neki, rontották, hogy kegye által magas polczhoz, lehetőleg érsekséghez jussanak. Nevezett is ki köztük sorban kettőt: Miklóst és Benedeket, de a pápai udvar egyiket sem tartotta megerősithetőnek. Az nem szenved kétséget, hogy atyjának, még inkább nagyatyjának régi szolgái közt voltak próbált hü férfiak, a magyar nemesség virágai, kiknek példája, társasága jóra vezetheti az épen nem tehetség és ambitio nélkül való Lászlót. De ezeket a királyné, Joákim bán, a Németujváriak, még inkább az ott meg nem szünő cselszövések és pártoskodások távol tartották az udvartól. Csak akkor kerültek elő, midőn szükség volt reájuk harczban, háboruban.

Lászlót tehát semmikép komolyan elő nem készitették királyi hivatására. Ellenben már kiskorától fogva arra oktatták, mily nagy az ő hatalma. Alig hogy király lesz, nevében igy irnak Trau derék városának. »Tudjátok meg, hogy ámbár még gyermekkorban vagyunk, Isten kegyelméből megvan a hatalmunk arra, hogy erősen elnyomjuk az ellenünk fellázadókat. Ha tehát valami hűtlenség támadna szivetekben, sem a vizen, sem a földön nem menekültök kezünk elől.«[2] Mintha a királyi kanczellária és Joákim, »a király kedvelt bánja,« Batukán leveleinek utánoznák a stilusát!

II. Istvánt, Kálmán fiát az ölébe hulló korlátlan hatalom, a vezetés és nevelés hiánya elbizakodott, vérengző zsarnokká tette. IV. László, a mint fölserdült, nem érezve akaratának, szenvedélyének korlátját, nem tapasztalva környezetében sehol azt az önfeláldozó odaadást a haza iránt, mely a királyok legjobb nevelő mestere: teljes hévvel követve ösztönét, egészen az élveknek adta át magát. A nemzetre nézve ép úgy elveszett, mint szomorú emlékü elődje, de minthogy hibája emberibb, azt a középkorban még a dalnokok hizelgő dicsérete koszorúzta, szinte népszerüvé tette — sem a hagyomány, sem a történet nem itélt fölötte oly szigoruan, mint azon királyunk fölött, kinek nevével még a gyerekeket is ijesztették.

Kicsapongó, élvet hajhászó életmódjához nagyban hozzájárult házassága is. Tudjuk, hogy már hét éves korában eljegyezték neki Izabellát, Anjou Károly leányát, kit fényes kisérettel, pompás gályákon hoztak el Magyarországba. E házasság igen sikerült húzása volt a siciliai király politikai játékának. Ha pedig a királyleány úgy jött az országba, mint atyjának egy eszköze, nem szabad csodálkoznunk azon, hogy a szerint bántak vele. Különösen a kún Erzsébet, az anyós, volt ellene annak, hogy menye, mint királyi hitves, hatalomra jusson, őt elhomályositsa. Azután meg az Anjouk nagyon is korán mutatták ki foguk fehérét. Kellett,

[1] Fejér, id. m. V/II. 148.
[2] 1272. szeptember 3. U. ott, 37.

hogy Lászlót mélyen sértse, nejétől elidegenitse sógorának az az eljárása, hogy mindjárt V. István halála után, mintha László nem is volna a világon, fölvette a magyar királyi czimet.[1] Apósa is, mindjárt trónralépése után, úgy lép fel mint követelő, parancsolni készülő gyámja. Ez a beavatkozás ép oly kevéssé volt alkalmas a király szivét neje felé közeliteni, mint a pápának és bibornokoknak meg nem szünő dorgálásai, korholásai. Ezekből László nagyon jól kiolvasta, mennyire uralkodó a nápolyi befolyás a pápai udvarban: vallásos, erkölcsi sulyt nem tulajdonitott azoknak.[2]

Oly nagy a szokásnak, a környezetnek a hagyománynak befolyása az uralkodókra, hogy László csak midőn igazán uralkodni kezdett, 16—17 éves korában, jött valóban tudatára annak az óriási távolságnak, mely őt attól, mit hivatalos Magyarországnak nevezünk, elválasztotta. Századok óta megszokták, hogy a magyar királyok az egyháznak nemcsak pártfogói, hanem hű fiai, kik minden tettökben Szent István tanitását, Szent László példáját látják maguk előtt. És László király volt, koronás király, ki esküt tett az egyház jogainak, szabadságainak megtartására, a nélkül, hogy meggondolhatta volna, mennyire korlátozzák majd ezek a szabadságok az ő szabadságát.

Anjou Károly nápolyi király szobra.
(A palermoi székesegyházban.)

Mihelyt kényét követheti, csak a kúnok társaságában érzi jól magát, azok szokásait követi, azok ruháját viseli. Ott a lenge sátrakban, hol a férfi az úr, a nő rabszolga, megvan az az »arany szabadság«, melyet okleveleiben annyit emleget, de palotáiban, udvarában a papok, az országnagyok, neje miatt nem élvezhet. Arra nem gondol, hogy rokonai, jó czimborái pogányok, a kiknek társalgását katholikus királynak megvetnie, kerülnie

[1] »Karolus, illustris Jerusalem et Sicilie regis primogenitus, dei gratia rex Hungariae« czimmel adja ki 1272 augusztusban egyik oklevelét. Fejér, Codex Dipl. V/II. 35. Talán összefügg e nápolyi törekvésekkel, hogy ugyanakkor Trauban »vacans«-nak tartották a magyar királyságot.

[2] L. Anjou Károly magasztalását X. Gergelynek Lászlóhoz még 1272-ben intézett levelében. U. ott, 61.

kellene. Teljesedésbe ment, a mit Bruno olmüczi püspök, Ottokár nagyeszű tanácsosa már 1273-ban nagy veszély gyanánt jelzett: a kúnok megmaradása Magyarországban romlással fenyegette az országot és különösen katholikus egyházát. »Maga Magyarország királyasszonya is kún, legközelebbi rokonai pogányok voltak és most is azok.«[1] A király és jó emberei, ifjai, bő kún ruhát öltenek, hajukat pogány mód szerint viselik, külsőleg miben sem különböznek a pogányoktól.[2]

Addig a király kiskorusága, anyjának és az országnagyoknak pártoskodása és erőszakoskodása zavarták az egyház nyugalmát. Most Lászlónak lett volna hatalma e bajokon segiteni, és a pápa ezt meg is várta tőle. De ime, a magyar egyház kegyura az egyház ellenségeinek táborába szegődik. Nem üzi ki az eretnekeket országából, nem szabaditja fel a pogányok szolgaságában sinylődő keresztényeket, nem kényszeriti a kúnokat állandó lakóhelyekben való megmaradásra, a keresztség félvételére és bálványaik lerontására, nem távolitja el a hitetleneket és kiátkozottakat a tisztségekből és személyes környezetéből. Mindezek megjavitására III. Miklós pápa 1278 szeptemberben a fermoi püspököt, Fülöpöt küldi mint legatusát Magyarországba, nagyon messze menő felhatalmazással és bő utasitással.[3]

Fülöp fermoi püspök bejövetele.
(A bécsi képes krónikából.)

Jellemző, és a régi magyar királyi teljhatalom korára emlékeztet, hogy Lászlót később azzal vádolták, mintha meg akarta volna akadályozni a legatust abban, hogy országába jöjjön.[4] »Nem szivesen beszélünk róla,« irta a pápa. De ennek az ideje elmult. Bele kellett nyugodnia a pápai legatus fogadásába épen úgy, mint később abba, hogy a pápa, meg nem

[1] Levele X. Gergely pápához. Theiner, Monum. I. 306.
[2] Miklós pápa 1279 deczember 10-én kelt levele Fejérnél, Codex Dipl. V/III. 575.
[3] Theiner, Monum. I. 327—335.
[4] Miklós pápa id. levele.

erősitve a király candidatusait, a váradi püspököt Lodomért helyezte át az esztergomi érseki székre.[1] Épen úgy el kellett fogadnia, esküvel megerősitenie a legatus követeléseit az egyházi szabadságokat és a kúnok és eretnekek megtérítését illetőleg.[2] Azután országgyülést tartott, intézkedett, itélt, kiváltságokat osztogatott, úgy mint bármely más őse. Félig gyermek volt; magyar király akart lenni: hogy szállhatott volna szembe egymaga az egyház egész rettenetes és országát mindenfelől körülvevő hatalmával?

Fülöp nem állott meg féluton. Keresztül is akarta vitetni, a mit elrendelt. Kényszeritést sürgetett a kúnok ellen, szentségtörést látott azoknak barbár szakálában és üstökös hajában. Mintha az lett volna egyenes czélja, hogy a királyt teljesen elválaszsza azoktól, kiken szive csüngött. Ezzel természetesen együtt járt, hogy Lászlót össze akarta békiteni nejével. Ezt a következetes korlátozást, ezt a lelki fogságot a király nem türte. Kitette magát az excommunicatiónak, országát az interdictumnak, de attól a gőgös főpaptól, ki úgy rendelkezett itt, mintha a király nem is léteznék, parancsot el nem fogadott. Megtiltotta Buda városa birájának és polgárainak, hogy a legatusnak és az ott tanácskozó papoknak élelmet adjanak, és meghagyta nekik, hogy az egész zsinatot zárják ki, úgy hogy az tényleg kénytelen volt eloszolni.

Minő nagyszerü látvány: egy király, ki jogai fentartása végett perbe száll a világ legnagyobb hatalmával, daczol az átok villámaival, országában más urat nem tür! Csakhogy Lászlónak ez a tette is nem annyira politikai volt, mint személyes indulatból eredő, és ezért semmi nagyobb következéseket nem vont maga után. Nem volt ő hivatva arra, a mit husz évvel később IV. Fülöp franczia király megtett: hogy a pápával szemben erőszakkal és ravaszsággal kivivja a világi fejedelmek jogát. Nem jogot, szabadságot akart, hanem féktelenséget. Azért nem gyüjt sereget, nem néz szövetségesek után, egyelőre nem bántja a Pozsonyba menekülő legatust, hanem mint a ki terhes munkát végzett, mintha semmi egyéb dolga, felelőssége nem volna, elmegy kúnjaihoz mulatni. Úgy mondták felőle, hogy már előbb is egy kún leány — anyjának valami rokona — miatt hanyagolta el nejét. Most ott hagyja az udvart, Budát, Esztergomot, nejét, és szeretőjével elmegy a Tiszán túlra. Pogány nem lett. Vele voltak régi bizalmasa: Miklós, kit ő esztergomi érseknek ajánlott és Gergely, az esztergomi prépost, mint a pápai legatusnak s befolyásának természetes ellenségei.[3]

Volt király elég, ki a pápával ellenkezésbe jutott; olyan is volt, ki házasságtörésben élt és egyházi fegyelem által nem volt eltérithető törvény-

[1] Knauz, Monum. Stigon. II. 112.
[2] 1279. június 20. Theiner, Monum. I. 334.
[3] Lászlónak és a legatusnak küzdelme nagyon foglalkoztatta azon kor krónikásait. Könnyü volt az esetből levonni az erkölcsi tanuságot. Legbővebben szólnak róla a salzburgi évkönyvek. Mon. Germ. IX. 805—6. és azt követve és bővitve a Reimchronik, 24407—24948. sor.

telen szerelmétől. IV. László esete annyiban individualis, hogy tisztán az ötlet, az ösztön uralkodik rajta, és még kisérletet sem tesz arra, hogy személyes ügyét valami általánosabb politikai eszmével azonositva igazolja. Csak véletlenül király, igazában korhely.

Mint ilyen, jó czimbora, és midőn arra szánja magát, hogy a legatust, a pápa emberét elfogatja, annak nem valami nagy országos érdek az oka, hanem a legatusnak eljárása az őt a Tiszántulra követő papi urak iránt.

»A midőn a prépost nyoszolyáján hevert,[1] odajött valaki és sziven

IV. László kettős pecsétje.
(Előlap.)

szúrta, aztán elmenekült. A választott érsek pedig sulyos betegségbe esik és gyóntatókat hivat. Beismeri bünét,[2] és arra kéri barátait és cselédségét, vigyék holttestét a legatus elé; történjék vele az, a mit a pápai követ jónak lát. Midőn oda viszik a tetemét a legatus ajtaja elé, és kérik, hogy

[1] A rimes krónika hozzáteszi, hogy egy kún nő mellett.

[2] Ki volt átkozva, de a legatus őt 1279. május 5-én feloldotta. Knauz, Monum. Strig. II. 97. Uj büne abban állott, hogy a király mellett maradt, mint alkanczellárja, — s talán abban is, hogy őt a legatus ellen izgatta.

engedje őt eltemetni, a legatus kijelentette, hogy azt nem kell eltemetni, ki az egyház egységétől már életében elszakadt. Végre azonban megengedte, hogy mint a hitben megfertőzöttet, földeljék el a bélpoklosok temetőjében. Ennek nagy hire támadt az egész városban, és azt beszélték szerteszéjjel, bogy a legatus nagy bucsut és bünbocsánatot ad annak, a ki követ dob a hullára. Ez meg is történt. Összecsődült a nép, és oly nagy kőhalmazt dobott a tetemre, hogy nagyobb lett egy háznál. Szemére is vetették a legatusnak, hogy ez az ő intelmére történt, de ő kimentette magát.«[1]

IV. László kettős pecsétje.
(Hátlap.)

Minden más uralkodónál eléggé megmagyarázná a legatus elleni haragot annak törvénykönyve, mely a királyi hatalmat az egyházakban úgyszólva megsemmisiti.[2] Lászlónál valószinübb az indok, melyet a rimes

[1] Annales S. Rudberti Salisburg. i. h. Reimchronik. Nevezetes, hogy Fülöp zsinati rendeleteinek 76. pontja egyházi átokkal fenyegeti azokat, kik halottjaikat máshová temetik, mint plébániájukba, vagy oda, hová őseiket temették. Romuald Hube, Antiquissimae Constitutiones prov. Gnesnensis.

[2] 75. pont.

krónika emlit: czimborája hullájának megsértése.[1] Az 1279 év végén, akkor, mikor Miklós pápa még azt hitte, hogy atyai intelmeivel jó hitre téríti, elfogatta Fülöpöt és halálos ellenségének, a kúnoknak adta őt át. Most valóban élére van állitva az egész kérdés: a kún lesz-e úr a hazában, vagy a pápa.

A kúnok kegyetlensége folytonos veszélylyel fenyegette a legatus életét. Arról tanakodtak a pogányok, nem kellene-e a papot czéllövő helyükön felállitani és lenyilazni? Fülöp e fenyegetések közt is hajthatatlan és szilárd maradt. A királytól nem sok jót várhatott, de az ő ügyébe másnak is volt beleszólása, mint Lászlónak és a kúnoknak.

Nemcsak a pápa iránt kötelezte magát László a törvények megtartására, hanem országának bárói, nemesei szine előtt arra tette le az esküt. Kezet adott királyi hitének bizonyságára »magyar szokás szerint«. A magyar urak, kik közt különösen Fintát, az Aba nemzetségből, emlegetik, nem türhették, hogy királyuk egészen a kúnoké legyen, hogy bünös élete örökös zavart hozzon az országra. Elfogták őt, »a mint kún hölgyéhez ment,« és Lóránt erdélyi vajdának őrizete alatt fogva tartották.[2] Nem büntetni akarták, hanem megjavitani. Hiszen alig volt még tizennyolcz éves! Nejével együtt kellett élnie egy várban, »hátha ily módon lehetne gyermekük?«[3] Nem igen gondoltak arra, hogy letegyék, és minthogy László most a fogságban kibékült nejével, a pápai udvarnál is volt hatalmas pártfogója: apósa a siciliai király. Kellemetlen helyzetében nem tanúsitott valami nagy kitartást és szivósságot. Közbenjárt a kúnoknál, hogy bocsássák el a legatust, különben neki történik baja, s egyébként is megigért mindent. Anyja, a kún asszony sem feledkezett meg róla, és mindent megmozgatott kiszabaditására.[4] Igy aztán nehány havi őrizet után ismét király lett.

Hogy király, és hogy magyar király, azt az által kellett most megmutatnia, hogy végkép szakit a kúnokkal, kényszeriti őket nyugodt, letelepedett életmódra és a kereszténység elfogadására. Királyi becsületének kérdését látta abban, hogy most meghajlitsa e vad nép büszke nyakát, ép úgy, mint a hogy egy évvel azelőtt becsületének tartotta élükön szembeszállani a pápával. 1280 augusztus 18-án megkövette a legatust, elismerte bünét és megigérte az eretnekség kiirtását.[5] Aztán azonnal seregének élére állott, hogy megvivjon a kúnokkal.

Sok baja volt ezzel a néppel már IV. Bélának, később V. Istvánnak is, de egyikük sem vette komolyan munkába annak megtörését, az ország törvényei alá vetését. Béla keservesen panaszkodott, hogy mennyire csalódott bennük, és a Vág mellékén megszállott kúnokat megbüntette,

[1] 24733—37. sor.
[2] U. ott, 24773—84. sor.
[3] Annales Poloniae. 1281-hoz. Mon. Germ. XIX. 646.
[4] 1282. Fejér, Codex Dipl. V/III. 123.
[5] Theiner, Monum. I. 347.

elkergette, de gyökeres rendszabályokhoz ellenük ép oly kevéssé nyult, mint István, kit 1264-ben cserben hagytak, és a ki elől aztán el akartak szökni Bolgárországba.[1] A mig a tatárok visszatérésének veszélye volt a magyar politikában a döntő mozzanat, az oly könnyen fölkerekedő, fegyveres néppel nem mertek keményen bánni. Hanem a tatár veszély szünőben volt, az alföldi magyar urak, kiknek birtoka és élete a kóbor rabló szomszédok miatt soha sem volt biztosságban, nem akarták tovább türni azok féktelenségét és teljes erejükkel rendelkezésére állottak a királynak. Igy épen annak a királynak, kit kúnnak neveznek, jutott az a dicsőség, hogy az alföld sorsa fölött döntsön és azon a magyar elem tulsulyát helyreállitsa.

Midőn hire jött annak, hogy a kúnok Oldamur alatt fellázadtak, rabolják az udvarházakat, megtámadják a klastromokat, a »nemes, lelkes és nagyratörő király, tudva, hogy hűtlenséget koholnak ellene, maga vezette ellenük a hadat. A döntő csatát az alföld kellő közepén vivták, a Hód tavánál, a mai Hód-Mező-Vásárhely határában. Makacs és hosszantartó ütközet volt ez, melyben utoljára is a magyar vitézség győzött a kún vadság fölött. Krónikáink különösen Lórántnak, Tamás fiának vitézségét emelik ki,« a ki a kúnok ellen lándzsával harczolt bátorságának indulatával s dicséretesen sokat átdöfött és földre teritett.«[2] Később azt is beszélték, hogy maga az istenség segitette győzelemre a magyarságot. A csata hevében, váratlanul, záporeső szakadt le, mely használhatatlanná tette a kúnok ijját és nyilát. A magyarok is drágán vásárolták meg a győzelmet. Az elesettek közt voltak Olivér Pata fia, az Aba nemzetségből, András, Lőrincz öcscse, Vigmáni Miklós ispán fia, László Miskouczi Ponith ispán fia és Dömötör, a Kusod nemzetségből, Kis Mihálynak fia.[3]

Kún-László.
(A bécsi képes krónikából.)

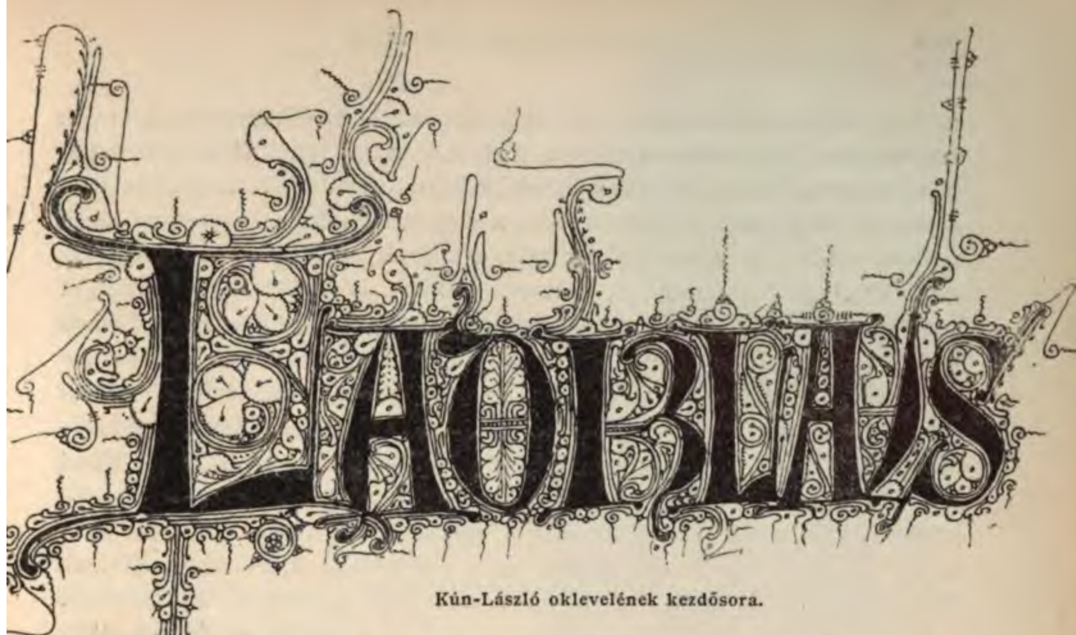
[1] Fejér, id. m. IV/III. 184.
[2] Budai krónika. 207.
[3] Kézai Simon, Gesta Hungarorum. Endlicher kiad. 123. A Hód tava melletti csatát Szabó Károly 1280 augusztus 24-re teszi. Ez azonban korántsem bizonyos. Feltünő, hogy a legtöbb oklevél, melyben az ott érdemeket szerzett vitézeket jutalmazzák, 1282 után kelt. 1282 októberben kelt a pápának üdvözlő levele is. Ezt a chronologiai kérdést tehát még teljesen eldöntöttnek nem tarthatjuk.

A legyőzöttek egy része a régi, tőlük már többször használt uton, dél felé, Bolgárországba szökött. Oda is követték őket a magyarok; a kiket lehetett, visszahozták, a többi a Dunától délre lakó törzsrokonaihoz csatlakozott. A kik itt maradtak, »annyira engedelmeskednek a király parancsainak, hogy remegő szivvel alig mernek szembenézni a királylyal.«

Lászlónak hű udvari káplánja csodálatosnak nevezi ezt a győzelmet. Csodálatosabb az, hogy kevéssel e vérontás után ismét a kúnok társaságában találjuk a királyt. Igaz, hogy az urak őt a kúnok ellen segitették, igaz, hogy most még a pápa is kedveskedik neki, szerencsét kiván győzelméhez s kijelenti, hogy épen nem szándéka a királyi előjogokat bármiben is megsérteni. De az is igaz, hogy az urak hűsége csak addig tartott, mig a király őket jutalmazta és kiváltságaikat megtartotta, és hogy az egyház jóakarata attól függött, hogy a megtért bünös nem tér-e vissza régi életmódjához. Lászlót pedig sem nevelése, sem véralkata nem tették alkalmassá arra, hogy alkotmányos uralkodó, vagy hogy jó férj legyen. Ha pedig másként kormányoz, mint az urak akarják és másként él, mint a hogy azt az egyház előirja, csak rokonaiban, a kúnokban találhat megbizható támaszra. Ebben a tekintetben politikai érdeke azonos volt személyes hajlandóságával.

Életéről ezután is számos, épen nem épületes részletet beszéltek. Azt irták már 1281-ben, hogy alig hogy kiszabadult a fogságból, a tatárokhoz szegődött. A tatár fejedelem három leányát elküldte hozzá, hadd tartsa meg mind a hármat, ha úgy akarja, ha pedig úgy tetszik, vegye el az egyiket és adja nőül a másik kettőt jobbágyainak. Azt is mesélték, hogy egyszer asztalánál el akarta fogatni Máté ispán egy öcscsét és a nagy urat, talán a nádort, és hogy midőn parancsát végre akarták hajtani, a két úr megölte egymást. E szörnyű hir hallatára Máté ispán a Dunántúlra menekült, de a király menedéklevelet adva neki magához hivatja. Minthogy azonban ő sem tudja jobb útra téríteni a királyt, tanácsot tart más urakkal és az országnagyokkal és ezekkel együtt ünnepélyes követség által felszólitja Rudolf római királyt: adjon tanácsot, mit tegyenek királyukkal. Hanem a király tovább is ott maradt kún menyecskéje mellett, sőt arra készült, hogy szembe szálljon a keresztény hittel.[1] Bizonyos, hogy már 1281 nyarán megbüntette Finta nádort és mindazokat az urakat, kiknek részük volt fogságában. Két évvel később pedig a kúnok társaságában kemény háborut viselt a Németujváriak ellen. Az urak egyik fractióját a másikkal akarta megtörni. Ebből következett nála a nádorok és más országos méltóságok gyakori, feltünően gyors változása. Csak egyben maradt következetes: a kúnokhoz és a kún asszonyokhoz való vonzalmában. A kúnok mellett már tatár vitézeit, mintegy testőreit is emlegetik: a nogáiakat,[2] kiket Batu

[1] Annales S. Rudberti Mon. Germ. IX. 808.
[2] Latinosan Neugerii.

Kún-László oklevelének kezdősora.

khán egy rokona után neveztek el, s kik a mult századig uralkodtak a krimi félszigettől északnyugatra elterülő pusztaságon. Mint a király kényeztetett kegyenczei és mint ama föld népének zsarolói, méltó követői lettek II. István kún és besenyő testőreinek.

Mindezen változások és küzdelmek közt László mégis megmaradt az egész ország urának. Adományozásai, intézkedései kiterjednek annak egész területére. Országgyüléseket tart, birákat küld ki a rablók és erőszakoskodók büntetésére, sőt még annak is van nyoma, hogy nagyatyja példájára ő is törekedett a várföldek visszavételére. Intézkedései keresztülvitelére azonban nagyobb kitartásra és munkásságra lett volna szükség, mint a mennyit az ország ügyeinek szentelt. Igy egyes fellobbanásait, ötleteit csak ritkán követte tett és bár hatalma mindenütt el volt ismerve, az ország egyes részei, különösen határvidékei mindjobban az urak birtokába mentek át. Viszont egészen mellőzhető sem volt, nemcsak azért, mert Árpád fia és király, hanem azért is, mert szükség esetén mindig teljes erővel lép fel és katonás tulajdonságai mindig biztositják részére a vitézek rokonszenvét.

Szerencsés hadvezérnek bizonyult ujra a tatárok egy nagy betörése alkalmával, midőn ezek 1285 elején egészen Pestig és Esztergom vidékéig pusztitottak. A magyarok nem bocsátkoztak velük nyilt csatába, hanem megvédték váraikat, a szorosokat elállották, úgy hogy a tatárság már bőjt végén kénytelen volt visszavonulni. E visszavonulásukban a magyarok egyre üldözték őket, és legnagyobb részüket el

is pusztitották. Legnagyobb vereséget szenvedtek Erdélyben, hol a reájuk csapó székelyek és szászok számos foglyot kiszabaditottak. Az erdős határhegyekben az árviz és a hó akadályozta mozdulataikat és juttatta őket a magyarok kezére. A menekülőket a magyarok még a határon túl is jó messze üzték a puszták felé. Ez volt a tatárok utolsó nagyobb hadjárata hazánkba.[1] Lefolyása mutatja, mennyire bevált a IV. Béla által megalapitott védelmi rendszer. A tatárok visszaverése és a Lengyelországba Leszkó krakói herczeg, Boleszló utódja segitségére küldött magyar és kún seregek diadala jelentékenyen emelték László tekintélyét és hatalmát.[2] Elérkezettnek látja az időt arra, hogy a vele ellenkezőket sorban leverje. Szepességi ellenségeit már 1285-ben legyőzi, aztán ujra a Németujváriak ellen fordul, kikkel azonban nem birt. És abban a mértékben, a mint felszabadul az urak gyámsága, ellenőrzése alól, lerázza a házasságnak reája nézve annyira gyülöletes igáját is. 1284—85-ben neje meglehetős szabadságot élvezett, több adományt állitott ki, jutalmazva hiveit. Most a szerencsétlen királynét elfogatja, a Nyulak-szigetén, az apáczák közt tartja őrizet alatt. Csak 1287 őszén szabadult meg a bibornokok és Lodomér esztergomi érsek közbenjárására; birtokait is visszanyerte, de arról, hogy a király valaha ismét visszatért volna hozzá, nincs semmi hír.

A tatárok betörése.
(A bécsi képes krónikából.)

Örökké a királynak ez az önkényes uralma még sem tarthatott. Utoljára minden párt, minden rend a király ellen fordult. Elől az egyház. IV. Honorius pápa 1287 márczius 11-én keményen megrója nejének elfogatása, a pogányokkal való társalkodása miatt. »Magad ellen és a magyar királyi ház ellen dühöngve, nem rettegsz attól, hogy ezen ház enyészetére megfertőzteted a házassági nyoszolyát, s ha igaz, a mit előrebocsátottam: isteni és emberi törvénytől tiltott bűntől szeplősitve élsz, botrányára az embereknek és gyülöletessé teszed magadat az istenség előtt.« Kivánja, hogy Magyarország királyi háza, »mely termékeny volt hires magzatokban,« megszokott fényben tündököljön ismét. Ezért javitására, esetleg megfenyitésére az esztergomi érseket bizza meg teljes egyházi hatósággal, s felszólitja az ország urait és népét, hogy mindenkép legyenek segitsé-

[1] Bécsi képes krónika, 208. Az osztrák évkönyvek bécsi folytatása. Mon. Germ. IX. 713. Az augsburgi kis évkönyvek u. ott, X. 10. Lengyel évkönyvek u. ott, XIX. 648.
[2] Lengyel évkönyvek, id. h. Fejér, Codex Dipl. V/III. 384.

gére az érseknek.[1] Mihelyt nem idegen legatus áll szemben a királylyal, hanem a magyar egyház feje, a király ellenállása elveszti nemzeti szinét. Az urak legnagyobb részt a király ellen fordulnak, az ő pártján csak Ubul fiai és unokái maradnak. Az egész országot 1288—1289-ben irtóztató polgárháború dulja.

»Ez a László király, megvetve nejét, a kún leányokat kedvelte, Eduát, Kupcsek-Mandulát és sok mást birt ágyasokul, kiknek szerelmétől szive egészen megromlott, úgy hogy bárói és az ország nemesei őt meggyülölték.«[2] Van némi nyoma annak, mintha jobb viszonyba igyekezett volna lépni Lodomér érsekkel. 1288-tól 1290-ig több adományt ad az egyháznak, »de czélját már el nem érte.« A szakadás közte és a magyar urak közt oly gyökeres volt, hogy még nádora sem volt valami előkelő úr, hanem Mizse, ki maga is saracenus volt és csak később keresztelkedett meg.[3] Már szerte-széjjel azt beszélték, hogy maga is mohamedánná, saracenussá lett, azzá akarta tenni hiveit is, de azokat az Isten kegyelme e sorstól csoda által megmentette.[4] Erről szó sem lehet. Ő mindvégig

A körösszegi vár tornya.
(Rajzolta Kimnach László.)

[1] Fejér, Codex Dipl. V/III. 358—361.
[2] Bécsi képes krónika, 208—209.
[3] U. ott, 210. Monum. Strig. II. 228. 250. 262. stb.
[4] Az angol Annales Waverleiansès elbeszélése.

keresztény maradt és még 1290-ben is adományozó oklevelet állit ki a margitszigeti apáczák részére.[1] Épen úgy fenntartja a királyi kormányzás törvényes, sőt alkotmányos formáit. 1289-ben Szent-István napja körül országgyűlést — ő parlamentum-nak nevezi — tart Fövénynél, Székes-Fejérvár mellett és ott az esztergomi érseknek adja a szepesi vám tizedét.[2]

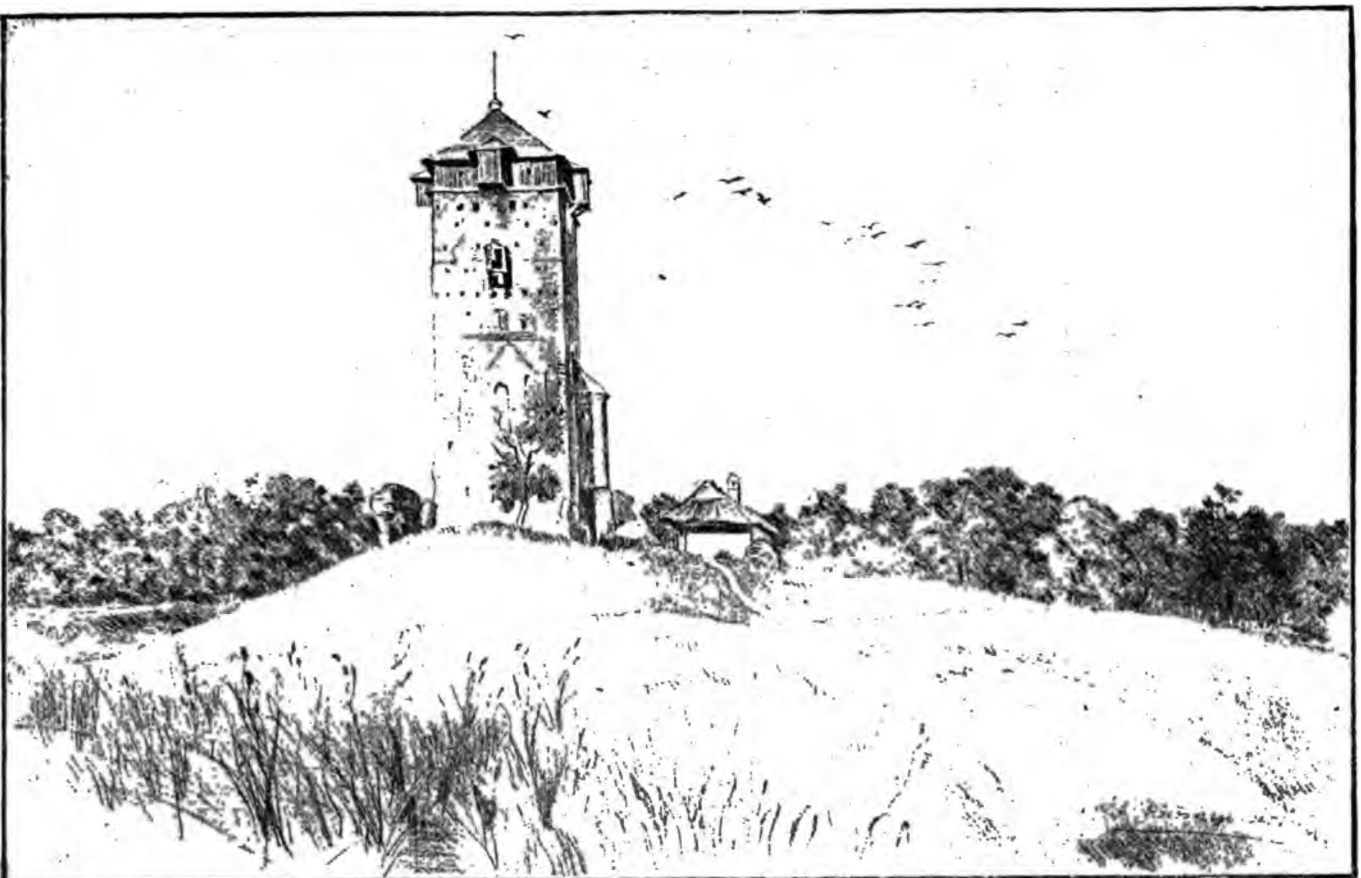

Kún-László megöletése.
(A bécsi képes krónikából.)

Az ország becsületének és épségének kérdése választotta el őt végkép a nemzettől. Németujvári Iván 1289-ben kemény háboruba elegyedett Albrecht osztrák herczeggel Habsburg Rudolf fiával. E háboruban a németek elfoglaltak több határszéli várát. László ezzel mit sem törődött. Ekkor az esztergomi és kalocsai érsekek, a veszprémi és győri püspökök követet küldtek hozzá, hogy javuljon meg, különben az urak többé nem engedelmeskednek neki. Ez üzeneten a király nagy haragra lobbant. Igy szólt: »Én vagyok és leszek a magyarok ura, ők nem parancsolnak nekem. Ne tanitsanak engem, hogyan becsüljem meg magamat; én arról soha meg nem feledkezem. Ők nem becsületesek és hütlenek, ha az én becsületemet tagadják. A mily igaz, hogy László a nevem, kiszuratom a szemüket, ha ezt a beszédet vissza nem vonják.« Aztán kúnjai előtt panaszkodott a magyarokra. »A magyarok pedig, apraja-nagyja egyaránt, nagyon sokat törődnek az ország becsületével.«[3]

1290 tavaszán az alföldön tartózkodik kúnjainál. »Nagyon haragudott királysága nagy uraira és püspökeire és már semmit sem törődött birodalma ügyeivel. Nem itélt, nem igazitotta el a zavarokat. Úgy mondják, hogy egy kún nő szerelme uralkodott rajta annyira, hogy megfeledkezett magáról és esküjéről. Ennek a nőnek a férje ölte őt meg, a mint ágyában találta.«[4] Nagyon is könnyű volt levonni a tanulságot abból, hogy a magyar király abban bünhödött, a miben vétke-

[1] Fejér, id. m. V/III. 484—86. Mon. Germ. XI. 454.
[2] Mon. Strig. II. 250.
[3] Reimchronik, 39835—39907. sor.
[4] U. ott, 40460—40503. sor.

KÖRÖSSZEG.

(Rajzolta Kimnach László.)

zett. Krónikáink szerint nem csupán magánboszú okozta László halálát, hanem a kún urak összeesküvése, melyben egyik-másik magyar úr is be volt avatva. Körösszögön, nem messze Váradtól, a Sebes-Körös mellett, hol egy ellenségének Kopasznak a Barsa nemzetségből volt a vára, érte őt utól végzete. »A kúnok, kiket kedvelt, és különösen Árbocz, Törtel s Kemenes, az ő rokonaikkal és czinkosaikkal ölték őt meg sátrában, az éj csendjében, felhasználva az alkalmat, nehéz sebeket ejtve rajta. A kúnok községének megbizásából tették ezt sok tanácskozás és alkudozás után.«[1]

»Ebben a királyban, mivel örökös nélkül múlt ki, fiágban magva szakadt a szent királyoknak. Mizse, az ő nádora, férfiasan meg akarta boszulni a gyilkosságot, és nehány nappal a király halála után, testvérével, Lyzével, és Miklóssal, László ágyasának, Eduának testvérével, kora hajnalban Árbocz szállására jött, azt és Törtelt elfogta, Árboczot ketté vágatta, Törtelt pedig szétdaraboltatta. A többi nemzetségökbeli kúnokat és minden hozzátartozójukat is lefejeztette, és még a bölcsőben vagy pólyában levő gyermekeket sem kimélte.«[2]

Az utolsó magyar Árpádnak oly módon ülték meg véres torát, mint valami régi szittya vagy hún fejedelemét. Még holttetemének nyugvóhelyét sem ismerik. »Mondják, hogy Csanádon temették el.«

Haláláról különbözően elmélkednek azok a német és magyar kutfők, melyek legbővebben foglalkoztak életével.

A stájer lovag sajnálja őt, mert igaz, hogy sokat tett, a mi nem helyes, de mégis örökös ura volt Magyarországnak. »Tanuljátok meg tőlem: Ha egy olyan ország, melynek fejedelme van, elveszti örökös urait, napról napra hanyatlik. Magyarország! azon sirj és panaszkodjál szünet nélkül, hogy ő nem hagyott örököst, ki megvigasztaljon. Magyarok! most csekélynek vélitek a kárt, de majd igen nagyra növekszik. Ha majd nem lesz békétek és birátok, ha majd mindenfelé kis királyok teremnek az országban, akkor látjátok csak meg, mit vesztettetek. Soha sem lesz többé király Magyarországon, kinek annyira illik a fejedelmi hatalom, mint annak, kit örökösen illetett meg a birodalom.«[3]

Hazai krónikánk nem látja oly komor szinben a jövendőt. Sajnálja Lászlót, elitéli a gyilkosságot, de leginkább azt rajzolja, minő szomorú állapotban maradt utána az ország.

»Ennek a László királynak korában kezdett Magyarország az ő nagyságos dicsőségéből siralmas eseményekbe hanyatlani. Akkor kezdtek benne belső háboruk támadni, akkor törték meg a városokat, akkor tették tönkre gyujtogatással a falvakat. A békét és egyetértést lábbal tiporták,

[1] Bécsi képes krónika, 210. Árboczot László egy 1289-i oklevelében rokonának nevezi. Fejér, id. m. V/III. 454.

[2] U. ott, 210—11.

[3] Reimchronik, 40514—40551. sor.

a gazdagok elszegényedtek és a nemesek a nagy nyomoruságtól parasztsorsra sülyedtek. Ebben az időben László király szekerének mondták az ország lakosai a kétkerekű taligát, azért, mert a folytonos rablás miatt nem volt már igavonó marhájuk, és az emberek, a talyiga elébe fogva pótolták a barmokat.[1]

*

Árpád fiágának utolsó ivadékára várt az a nehéz feladatát, hogy az országot e sülyedésből ismét felemelje. Nem is volt méltatlan sem családjához, sem hivatásához, és ha törekvését nem koszoruzta teljes siker, ez azon mult, hogy a helyzet nehézségeit rövid idő alatt az övénél sokszorta erősebb kéz sem hárithatta el.

III. Endre csak atyja vérét illetőleg volt magyar, egész nevelése, élete őt olaszszá, velenczeivé tette. Krónikánk ezért velenczeinek nevezi.[2] Atyja István volt, II. Endrének és harmadik nejének, Beatrixnak árván született fia. IV. Béla őt nem ismerte el testvérének, nem gondoskodott róla; anyja rokonainál, az Estéknél sem volt maradása. Igy kóbor életet élt, keresve szerencséjét. Elment Aragoniába nénjéhez, Jolantához, de ott sem boldogult, aztán Ravennába jutott, hol nőül vette a podestának leányát. Neje halála után tovább ment Velenczébe, hol a város egyik legelőkelőbb családjával, a Morosiniakkal lépett rokonságba. Morosini Thomasina, Albertino nővére lett második neje. Ettől született fia Endre. István, ki nem mondott le jogáról és szlavóniai herczegnek nevezte magát, 1271-ben kisérletet is tett, hogy Ottokár segitségével valamit megkapjon örökségéből, mire nagy szüksége volt. De az akkor kötött békében a cseh királynak köteleznie kellett magát arra, hogy nem támogatja as estei őrgróf unokáját, a lombard Istvánt.[3] A szerencsétlen herczeg nemsokára ezután meghalt, hathét éves fiát nagybátyja gondjaira bizva.

Kún-Lászlónak fia nem volt; egyetlen öcscse, Endre 1277—78 körül meghalt. Igy a számüzött egyszerre legközelebbi örököse lett a magyar trónnak. Régi hagyománya volt a magyar pártütőknek, hogy ügyöket, ha lehetett, mindig a királyi család egy tagjának nevével fedezték. Nem csoda tehát, hogy Endre már 1278-ban feltünik Magyarországon a trónörökösök rendes czimével. Mint Tótország herczege, állit ki egy oklevelet Kehidán a veszprémi egyház részére, melynek Zalában, Somogyban, Veszprémben lakó népeit a megyei ispánok hatósága alól kiveszi. Ezt az oklevelét Németujvári János erősiti meg, mint a herczeg tárnokmestere.[4] Minthogy akkor ép a tengermelléki és horvát urak állottak fegy-

[1] A bécsi udv. könyvtár 545. számú codexe, 26. 1342-ben irták.
[2] Bécsi képes krónika, 213.
[3] Fejér, Codex Dipl. V/I. 122.
[4] Május 27-én. Id. m. V/II. 471—473. Ezt az oklevelét mint király ujra megerősiti.

verben a király ellen, igen valószinű, hogy bejövetele e mozgalommal függ össze. Mihelyt a király győzött, neki is távoznia kellett.[1]

Újabb kilátás akkor nyilt számára, midőn a magyar főpapok és urak már végkép lemondtak arról, hogy Lászlót jobb utra téritik. Idegen uralkodóról tudni sem akartak; a szegény, elhagyott herczegtől pedig bizvást remélhették, hogy nem tesz ellenökre, ha egyszer király lesz. Endre ismét bejő nagybátyja kiséretében, ki azonban nemsokára visszamegy és a tapasztalatlan, az emberekbe bizó trónkövetelőt átengedi sorsának. Egy Arnold nevü úr, kinek vendége volt, elfogja őt, és mivel Velenczéből nem várhat érte gazdag váltságot, elviszi Bécsbe, Albrecht herczeghez, Habsburg Rudolf fiához.[2] De a herczeg nem jutalmazza meg az árulót, nem is adja ki Endrét László királynak, hanem magánál tartja, mint fejedelmi vendégét. A kaland tehát elég jól végződött volna a trónkövetelőre nézve, ha annak saját büszkesége nem ad más fordulatot. Albrecht egyszer elment vadászatra és öt napig elmaradt. Udvari emberei felszólitották Endrét, nem lovagolna-e elébe. »Nem«, volt a válasz, »nemre, nemzetségre sokkal előkelőbb vagyok nála«. Ez a felelet elárulja, mennyire királynak érezte magát Árpád ivadéka minden megaláztatása és csalódása közepett. Bántódása azért nem esett, hanem Albrecht levette róla kezét, és úgy kellett tengetnie életét a szerzetesek jótékonyságából. Majd megszolgálja, ha magyar király lesz, gondolták a jámbor Vilmosrendüek.[3]

III. Endre.
(Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

Ebben az állapotában érte Lodomérnak az az értesitése, hogy László meghalt. Siessen rögtön haza, várja az ország, az urak már megegyeztek abban, hogy ő lesz királyuk.[4] Titkon, szerzetes ruhában távozott el Bécsből. Az ország határán Kemény baranyai ispán, Lőrincznek, Béla régi hű palatinusának fia, nagy tisztelettel fogadta, s ezzel jó példát adott másoknak is.[5] Körülötte seregletteк régibb hivei is, mint Ábrahám ispán, a Huntpázmán nemzetségből és a papok és urak egész hada.[6] Legfontosabb volt az érsekeknek és a Németujváriaknak határozott állásfoglalása.

[1] Szabó Károly, id. m. 63.

[2] Reimchronik, 40093 sor. Graf Arnold von Trigau Pauler Gyula szerint Buzád nemzetség, Stridló ura. Id. h. II. 528.

[3] Reimchronik, 40364—40459. sor.

[4] Hornecki Ottokár azt a kifejezést használja: »mit den hôhsten uramen.« 40887. sor.

[5] 1291 augusztus 9. Fejér, id. m. VI/I. 136.

[6] U. ott, 292.

»Iván és nemzetsége oly gazdag és hatalmas volt, hogy senki sem lehetett volna király, ha ők nem szolgálják.«[1] Nagyon siettették a koronázást, az ország birtokba vételét. Tódor fejérvári prépost ügyesen és óvatosan megszerezte Szent-István koronáját azoktól, kik meg akarták akadályozni az új király elismerését.[2] A koronázás alig két héttel IV. László halála után már megtörtént. (1290 julius 28.) Endrére öltötték a szent király palástját, aztán felkenték a szent olajjal, fejére tették István koronáját, kezébe adták az országló pálczát és a birodalmi almát. Az utolsó Árpád koronázásakor már teljesen meg volt állapitva a magyar királyok felavatásának szertartása. Mielőtt a magyarok meghódoltak az új királynak, megkövetelték tőle a koronázási esküt. Fogadnia kelle, hogy békének, igazságnak lesz őrzője, fenntartója, engedelmes hive az egyháznak, gyülölője a rablóknak és pusztitóknak, védője az árváknak és özvegyeknek, itéletében törvényes és igazságos, az országnak és jogainak gyarapitója, a Boldogasszony birtoka, azaz Magyarország, elszakitott részének visszaszerzője.[3] E hét pont képezi alapját a későbbi koronázási eskünek és hitlevélnek. Hogy az ünnepélyt megnézhessék, a magyarok nagy sokasága tódult Fejérvárra, még az előkelő nők sem maradtak otthon.

Szinte csodálatos, hogy abban a zavargó, pártos világban ennyire nyugodtan és egy értelemmel történt egy oly fejedelemnek trónralépése, ki addig örökösnek elismerve nem volt, ki alig volt magyarnak tekinthető és kinek nem volt semmi tulajdon hatalma. Endrét az ajánlotta egyedül, hogy igaz Árpád vérnek tartották. Előnyére vált, hogy olasznak nevelték. »Mert Magyarország, mig a világ áll, soha se vetné magát alája más idegennek, mint olasznak. Az a nyelv ott nagyon közönséges, azt a népet nagyon szereti a nemzetnek apraja-nagyja.« Végre azt hitték, hogy olasz rokonai, a Morosinik is fogják segiteni pénzzel, tanácscsal.[4]

A nemzet ezen szembetünő egységével szemben aránylag keveset nyomott a latba, hogy külföldön Endrét nem ismerték el királynak.

Mihelyt Albrecht herczeg hirét hallotta Endre trónralépésének, még augusztusban atyjához sietett, ki Erfurtban tartotta udvarát. Itt kelt Rudolfnak az a nevezetes oklevele 1290 augusztus 31-én, melyben Magyarországot, mint birodalmi hűbért, fiának, Albertnek adományozza. E nevezetes lépéshez nem volt joga, és oly tapasztalt politikus, minő az öreg császár volt, tisztában lehetett azzal, hogy annak nem is lehet semmi közvetlen haszna. Igaz, hogy IV. Béla a tatárjárás idején felajánlotta birodalmát hűbérbe II Frigyes császárnak 1241 nyarán, a tatárjárás idején. Rudolf maga, mint ifjú vitéz, jelen volt a császári táborban, Faenza előtt,

[1] Reimchronik, 40845—48. sor.
[2] 1293 január 11. Fejér, id. h. 237.
[3] Reimchronik, 41267—89. sor.
[4] Reimchronik, 40902—22. sor. A Morosinik kincseit a hazai krónika is emliti: »Qui erant infinitarum divitiarum.«

ertnek adományozza.

oerij fidelibus gratiam fuam et

dere largiflue teneamur, maxima tamen

: honore. Ad hoc itaque habito refpectu

linofcitur, cum fuis

entiis vniuerfis et omni eo

ci Auftrie, principi et

unificentia de principum et baro-

onfcribi et nostre maieftatis figillo

ducentefimo nonoge-

hiveinek kegyelmét és minden jót. Jóllehet
égis mint a természet hangja is mondja, a
rt erre tekintettel Magyarország királyságát,
désbe jött, embereivel, földjeivel, váraival,
el azt a királyságot említett László király
únknak, hogy az tőlünk és a birodalomtól
engedélyezzük és adományozzuk. A minek
elseje előtt való napon, az ur 1290. évében,

1290. augusztus 31.

R vdolfus dei gratia Romanorum re[x]

omne bonum. Licet regalis animi beniuolent[ia]

nature dictante ftimulo noftram prolem pe[r]

regnum Vngarie, quod nobis et impe[rio]

hominibus, terris, caftris, ciuitatibus, opp[idis]

iure. Aquo idem regnum predictus rex La[dislaus]

filio noftro kariffimo titulo feodali a nob[is]

ftro imperij confilio concedimus et donam[us]

iuffimus roborari. Datum Erfordie, pridie

fimo, indictione tertia, regni vero noftri

Rudolf, isten kegyelméből mindenkor

a király [...] a római birodalom [...]

legnagyobb dicsőséggel és tisztességgel [...]

[...] szerint [...] László király [...]

[...], falvaival, telkeivel, [...]

[...] szerint bírta, [...] Albert [...]

hűbéri címen [...] király [...]

[...] a levelet [...] a felségünk [...]

a 3. adókörben, uralkodásunknak pedig 17. [év]

viszonylag kevés

[...] ő királynak.

trónralépésének, [...]

udvarát [...]

[...], melyben Magyar[...]

[...] adományozza. E [...]

lehajolva feljánlotta [...]

a tatárjárás idején [...]

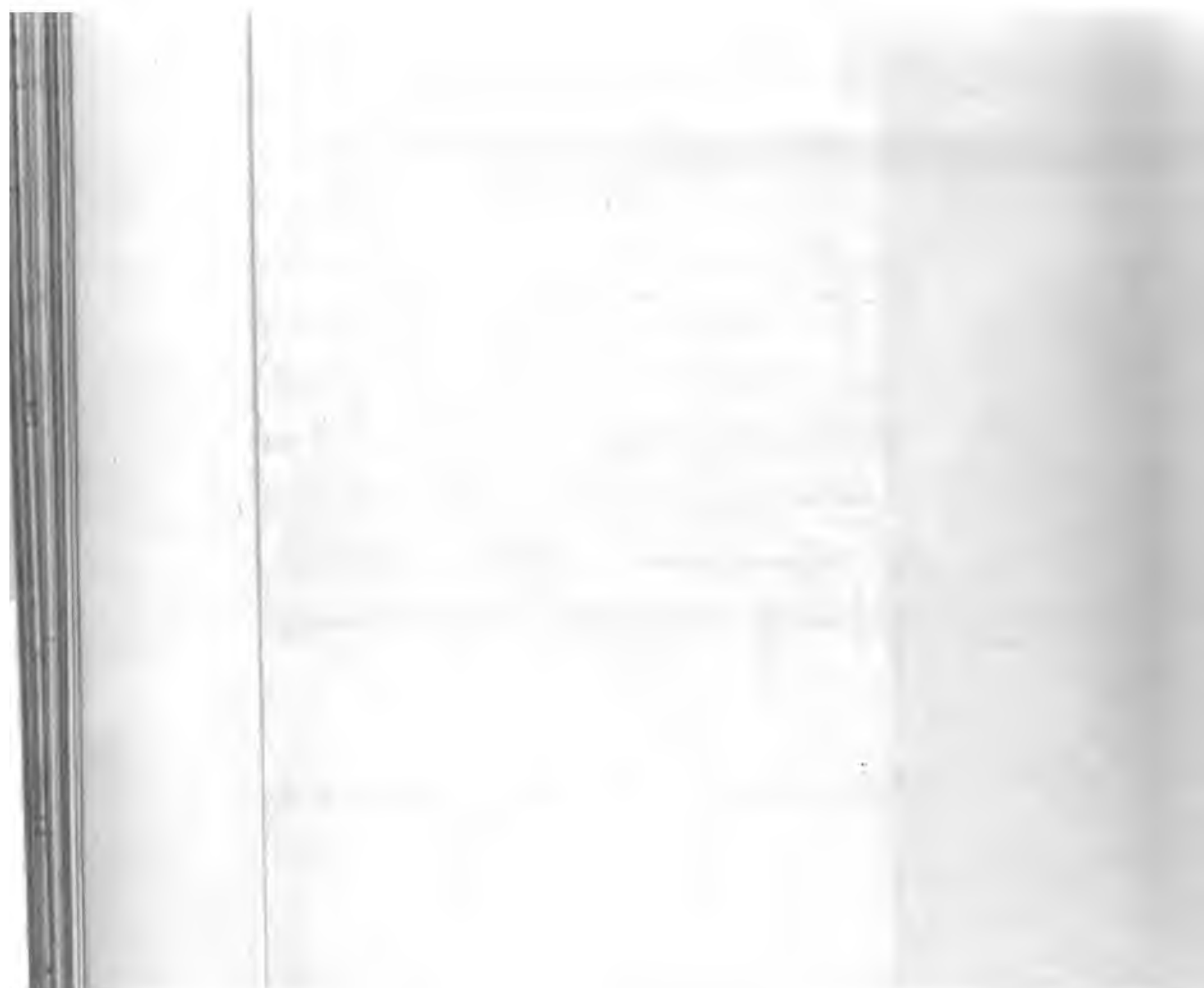
...cii imperii fidelibus graciam suam et
...de largiflue teneamur. maxime tamen
honore. Ad hoc itaque habito respectu
...eris ... dominio. cum suis
pertinenciis universis et omni eo
libero ... Duci Austrie principi et
munificencia de principum et baro-
consensu et nostre maiestatis sigillo
...millesimo Ducentesimo. Nonage-
...o — —

Az Athenaeum nyomása.

...YOZZA.

A Magyar M...

Az Athenaeum kiadása.

midőn Béla követei segitséget kérni odajöttek. Volt is gondja II. Frigyesnek arra, hogy birodalmának ezt a fontos gyarapodását mindenfelé kikürtölje. De az is igaz, hogy a hűbérbe vétel föltételhez volt kötve, és Frigyes ezt a föltételt: a tatárok ellen való segitséget soha sem teljesitette. Ez volt

Martell Károly.
(I. Miksa császár családfájáról.)

oka annak, hogy Incze 1245-ben Bélát a hűbérrel járó minden kötelezettsége alól teljesen és mindenkorra feloldotta.[1] Tényleg azóta semmi kisérletet sem tett a római birodalom ezen teljesen semmis igénynek kereszt-

[1] Lyon, 1245 augusztus 20. Fejér, Codex Dipl. IV/I. 374.

tülvitelére. Hogy Rudolf most fellépett azzal, annak oka csak az lehetett, hogy a magyar koronára legalább a jövőben akarta biztositani családjának jogát.

Ebben a törekvésében ellentétbe jutott a pápai székkel. IV. Miklós pápa, mihelyt hirét vette László halálának, Benvenutot, a gubbioi püspököt Magyarországba küldte legatusáúl, különösen arra utasitva őt: vizsgálja meg, nem volt-e halála idején eretnek vagy schismatikus az a szerencsétlen király? Különösen kell, hogy gondját viselje annak a királyságnak, úgy mond, »mert az a római egyházhoz tartozik.«[1] Midőn aztán értesül Rudolf császár intézkedéséről, követet küld hozzá, hogy ezen ügyben értekezzenek, »mert úgy tudják, hogy a mondott királyság sokféle okból a római egyházhoz tartozik.«[2] A pápa tehát nem emel azonnal hűbéres igényt Magyarországra, csak jelzi, hogy ehhez joga van. Későbbi lépéseit attól teszi függővé, milyen hireket kap az országból. E czélból a legilletékesebb személyhez, Lodomér érsekhez fordul. Szemére veti, hogy ő, ki ezelőtt bőven szokta értesiteni az ország ügyeiről, László halála óta »más ember lett,« elhallgatott.[3] »Ismeretes, hogy az a királyság régi időtől fogva a római egyházhoz tartozik. Meghagyjuk, hogy ezt tudomására hozd a világiaknak és egyháziaknak egyaránt, és különösen azokkal, kik azt állitják, hogy valami joguk van a királysághoz, értesd meg, hogy az a birodalom a római egyházé, és hogy mindenki köteles az egyháznak ezen jogát ezentúl is sértetlenül fenntartani.« A császár és a pápa tehát, bár nagyon külömböző okokból, megegyeztek abban, hogy Endrét királynak el nem ismerték. A császárnak már van biztos jelöltje: tulajdon fia, a pápa még csak az egyház jogait emlegeti. De azon szives viszonynál fogva, melyben a római udvar akkor az Anjoukkal állott, alig lehet kétség a felől, hogy befolyását ezek igényei érdekében akarta érvényesiteni.

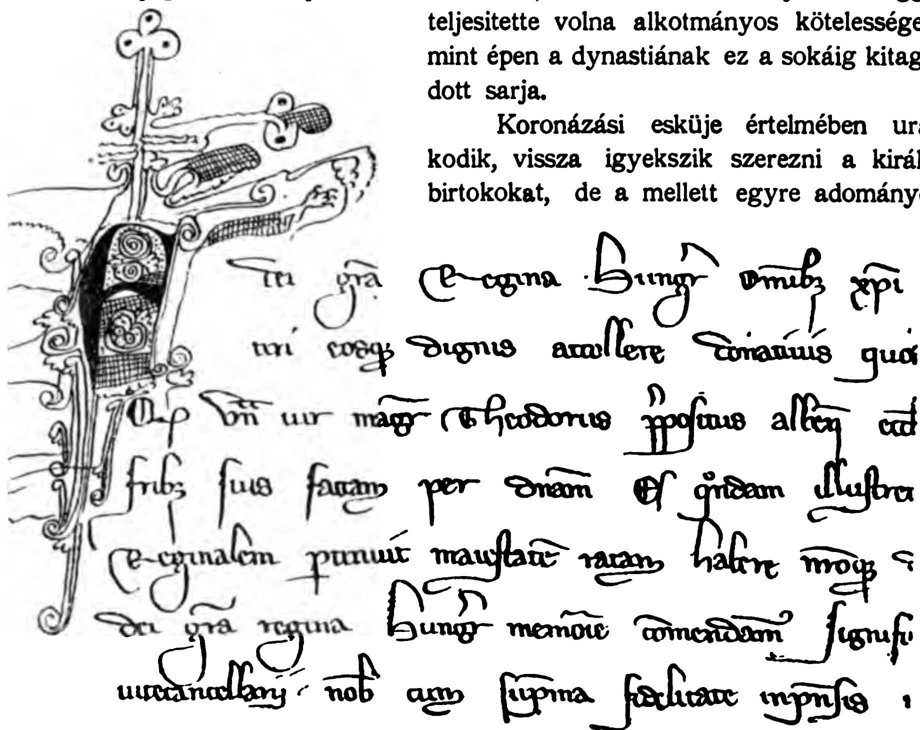
II. Károly nápolyi király, Anjou Károly fia, V. István veje, a ki atyja halála után jó ideig az aragonok fogságában volt, és csak 1289-ben foglalhatta el trónját, neje jogánál fogva azonnal László halála után kijelenti, hogy nejének és attól született fiának, Martell Károlynak van örökös joga a magyar koronához. Igényeinek érvényesitésére az avellinoi püspököt küldi Magyarországba.[4] Volt itt külömben az Anjou háznak egy más természetes támasza is: az özvegy királyné. Ennek ügyét a pápa felkarolja; biztositja őt »tanácsáról, segitségéről, kegyéről,«[5] majd 1291 április 21-én maga II. Károly intéz felszólitást Magyarország népéhez, hogy hódoljon meg nejének, és hagyják el »azt a bizonyos Endre nevü velenczei embert«, kinek semmi joga a koronához.[6]

*

[1] Felhatalmazása 1290 szeptember 9-én kelt. Theiner, Monum. I. 366. l.
[2] U. ott, 370.
[3] Knauz, Monum. Strigon. II. 277.
[4] Fejér, Codex Dipl. VI/I. 75.
[5] Wenzel, Árpádk. új okm. V. 9.
[6] Magy. dipl. Emlékek az Anjoukorból, I. 76.

Ennyi sovár örökséghajhászóval szemben Endre csak az urak, papok s az egész magyarság hűségében és ragaszkodásában találja trónjának biztositását. Mintha egy csapással visszatért volna az ősi, annyi idő óta fájdalmasan nélkülözött kölcsönös bizalom Árpád vére és a magyar urak közt, oly számban és oly erővel környezik az egyházi és világi urak, a minden renden levő vitézek, »örökös és természetes uruknak« trónját és személyét. Nincs királyunk, ki annyiszor és oly nyomatékkal ismételné örökös jogát, mint épen ő. Nincs senki, a ki a mellett annyi készséggel teljesitette volna alkotmányos kötelességeit, mint épen a dynastiának ez a sokáig kitagadott sarja.

Koronázási esküje értelmében uralkodik, vissza igyekszik szerezni a királyi birtokokat, de a mellett egyre adományoz

Fennena királyné oklevelének kezdő sorai.
(Az oklevél eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.)

hiveinek, különösen az egyháziaknak. Bejárja az országot, hogy törvényt lásson, sürün tart országgyülést, parlamentumot, rendelkezéseinél soha sem mulasztja el hozzátenni, hogy birói, tanácsosai hozzájárulásával teszi. A királyi jognak és a nemzeti szabadságnak az a megegyezése, mely az aranybullának alapeszméje, csak alatta lép igazán életbe.

Az urak tanácsának tulajdonitották, hogy Endre azonnal koronázása után feleséget vett; a lengyel kujaviai herczegnek, Ziemovitnak árváját Fennenát. Az egykorú kutfő nem győzi dicsérni szépségét, jóságát, és a magyarok örömét azon, hogy oly kedves királynéjuk van.[1] E házasságból

[1] Reimchronik, 41061—41179. sor.

azonban csak egy leány származott, és igy a politikai czélt, a fiui örökösödés biztositását nem érték el vele.

Mind ennél jobban megnyerte a magyar embert az, hogy királya ott járt-kelt közte, mint élő törvény, mint a jók jutalmazója, a gonoszok büntetője. Már két évtizede elmult, hogy Magyarországnak nem volt igazi, szive szerint való királya. Az egész nemzet áhitozott uralkodó után. A békésebb emberek, a papok, polgárok hatalmas védőjüket látták benne, de még azok is megunták az örökös harczot, kik a királyi javakat elragadták, mert azokat nem élvezhették nyugalomban. Olyan király kellett, ki észszel és elmésséggel megtartsa az emberek jóakaratát.[1] Ilyennek mutatkozott Endre, ki már uralkodása első évében bejárta a felföldet, a Tiszántúlt és Erdélyt, és a ki egyenesen »királyi felsége szokásának« mondta, hogy megnézze birtokait és azokban tartózkodjék.[2]

E népszerüségének, még inkább az erős nemzeti érzésnek, melyet a külföldiek beavatkozása az ország ügyeibe lángra lobbantott, volt kifejezője az a hatalmas hadsereg, mely a király köré sorakozott, hogy őt külső ellenségei ellen megvédje. A tatárjárás ideje óta nem szállott magyar király oly számos haddal táborba, mint a minővel Endre 1291 nyarán megindult »fő ellensége« Albrecht herczeg ellen.

A háborunak nem Rudolf adománya és Albrecht igénye a magyar trónra volt az oka. Az irott malaszt volt, még legkisebb kisérlet sem történt annak érvényesitésére. Albrecht a Németujvári Ivántól 1289-ben elfoglalt több határszéli várat és várost: a király kötelezve volt országa területe épségének visszaállitására. Endre tudta, mivel tartozik Albrechtnek, követséget küldött hozzá, püspököket és ispánokat, kérve, hogy adja vissza a várakat. A herczeg ezt megtagadta, mire a követek Magyarország nevében megüzenték a háborut. Albrecht tisztában volt azzal, hogy nehéz küzdelemnek néz elébe, de a sváb urak, kik nem ismerték a magyart, gunyolva szóltak a velenczei szatócs-asszony fiáról.

Nyolczvanezerre tették azt a sereget, mely Endre alatt betört Ausztriába. Magyarok, székelyek, oláhok, oroszok, kúnok, erdélyi szászok voltak táborában; azt mondták: tizenhat nyelven beszéltek katonái. A magyar király Schwechat körül táborozott, hol egy dombot, melyen sátra állott, azóta »királyhegy«-nek neveznek. Portyázó hadai végig száguldottak Ausztrián, pusztitva, gyujtogatva, elfoglalva a kisebb várakat; a fő sereg Bécset ostromolta, melyet Albrecht védett. Hat héten át tartott ez a rombolás és az a föld rosszabbul járt, mint a midőn »az igen hatalmas Béla király« még nagyobb sereggel pusztitotta.[3] Ekkor, augusztus végén, békét közvetitettek a magyar érsekek. Albrechtet

[1] Reimchronik, 40810—41840. sor.

[2] 1293 márczius 16-iki oklevél. Fejér, Codex Dipl. VI/I 242.

[3] Continuatio Vindobonensis. Mon. Germ. IX. 716. Ennek részrehajlatlan elbeszélését ékítette és bővítette Ottokár.

országának elpusztulása, csatavesztései, mindenek fölött pedig atyjának, a császárnak július 15-én történt halála birták engedésre. A magyarokat az ostrom nehézsége, és az élelmezés nehézsége kényszeritették követeléseik leszállitására. Igy is teljesen kivivták a Haimburgban augusztus 28-án kötött békében azt, a miért megkezdték a háborut.[1] Albrecht viszszaadta az elfoglalt várakat, kivétel nélkül. A békének az a föltétele, hogy azokat a várakat, melyek nem királyiak, hanem magánosokéi, földig le kell rontani, legalább is annyira érdekében volt a magyar királynak, mint az osztrák herczegnek. A két fejedelem azonnal a békekötés után találkozott, és a közöttük való viszony mindvégig a legbarátságosabb maradt.

A diadalmas osztrák hadjárat befejezésével véget értek az új király uralmának mézes hetei. Épen leghatalmasabb báróit, Henrik fiait, a Németujváriakat sértette meg a béke, váraik lerombolásának beczikkelyezése által. Csakhamar, már 1292-ben, döngött az ország egész nyugati része a fegyveres fölkelés zajától. Iván úr zászlója alá gyüjté a Dráván tuli elégedetleneket is, kik fentartották az összeköttetést Nápolylyal és várták II. Károly fiát. Endre a lázadás leverésére a dunántuli vidéken át a tengerpartra ment és föllépésének megvolt az a hatása, hogy a brebiri grófok, majd Iván is meghódoltak. A király békén jött vissza a Dráva felé, midőn a bárók »megszegve a királylyal kötött szerződésüket, vakmerő kisérettel útját állották,« megrohanták és kisérőivel együtt fogságba, vetették. Kanczellárjának Tódor prépostnak sikerült a királyi és királynői kincseket, »arany és ezüst edényeket és öltözeteket« megvédeni és biztositani.[2] A fogoly királyt Iván mosonyi várjobbágyai által őriztette, kik rosszul bántak vele, sértve a királyi méltóságot. Szabadulására hű emberei, különösen Tódor, megmozgattak minden követ. A derék prépost három unokaöcscsét és egy testvérét adta oda kezesekül, kiket a gonosz rabló vasbilincsekben őriztetett. Ogyoz, Buzád fia, egyetlen fiát adta oda túszul.[3] Igy Endre már 1292 november vége felé megszabadult, és megjutalmazhatta hiveit, kik közt Ivánka, András mester fia, egy éven át maradt a börtönben.[4]

Ezzel tulajdonkép már el volt döntve az utolsó Árpád országlásának sorsa. Tudták már, hogy addig van csak hatalma, mig a bárók támogatják, azok nélkül, vagy épen azok ellen nem mehet sokra. És igy, ha az egyikkel megegyezik, megteszi nádorának, tárnokának, a másik fordul ellene, sőt még az sem tartja meg törvényét, kinek befolyást juttat az ország kormányzására. Ezeknek a harczoknak politikai jelentősége nem abban áll,

[1] Fejér, Codex Dipl. VI./I. 180—185.
[2] U. ott, 238.
[3] U. ott, 201.
[4] U. ott, 301. Endre fogságáról Szabó Károly irt egy kimeritő tanulmányt a Századok 1884. folyamában.

mintha az országtól, a királytól való függetlenségre törekednének, hanem abban, hogy a királyi hatalmat az ország különböző részein megsemmisitik. A Németujváriak, a Csákok nem azért küzdenek, hogy ők legyenek a királyok, hanem azért, hogy megtarthassák ragadmányukat, hogy ne lehessen ellenük alkalmazni a törvényt.[1] Garázda rablók voltak, csak úgy, mint Majs ispán Baranyában, mint Kázmér fiai Esztergom körül, mint Lóránt vajda Erdélyben, mint testvérei, köztük Kopasz nádor Biharban, de nem hazaárulók. Az igazi nagy urak közt úgy szólva csak az Abák maradtak végig hivei a sokat zaklatott királynak.

Nehéz helyzetében csak két eszköz állt a király rendelkezésére. Az egyik az volt, hogy családját ruházza fel a legfontosabb hivatalokkal, rokonaira bizza a legjobban veszélyeztetett vidékek kormányát. Igy anyja, Morosini Thomasina kormányozta Szlavóniát, és az erélyes, bátor asszony ott fenn is tudta magát tartani a Németujváriak ellen. Később pedig nagybátyját, Albertinot tette meg Szlavónia herczegének, sőt, mivel fia nem volt, megigérte, hogy annak gyermekeit úgy tekinti mint a magáéit. Ha nem is rokonra, de legalább olasz emberre bizta a Szepességet.[2] Panaszkodtak is a magyarok, hogy a király, ha csak teheti, olaszokat tesz meg ispánoknak, várparancsnokoknak.[3]

Sokkal fontosabb volt, hogy a bárók túlhatalmával szemben a király visszatér az aranybulla által kijelölt alkotmányos utra. Mint akkor, most is közös a királynak és a köznemeseknek érdeke. Nemcsak a közszabadság sinyli meg az urak garázdálkodását, hanem épen úgy az egyház, a polgárok, a kúnok, a szászok, mindenki, a kinek van mit vesztenie. Az egyesek nagyravágyásával, haszonlesésével szemben áll az országos, a nemzeti érdek, melynek a király a törvényes, hivatott előharczosa. A királyságnak ez a szerepe okozza, hogy épen az egyháziak közt találja Endre az ő legszilárdabb, legkitartóbb hiveit, ennek volt köszönhető, hogy annyi csapás, annyi csalódás után mindig talpon állott és haláláig mégis ura maradt az ország legnagyobb részének.

Nagy csapás volt a királyság ügyére nézve Lodomér érseknek 1298-ban történt halála. Ő volt az egyetlen, kinek tekintélye és belátása összetartotta, a királynak szolgálatára központosithatta az egyháznak annyira széthúzó elemeit. Csakis neki lehet tulajdonitani, hogy a római szék 1292 óta nem igen avatkozott be Magyarország ügyeibe, nem szaporitotta a király nehézségeit. Utóda, Gergely már kész eszköze volt a curiának. Ő és a Németujváriak biztatták a nápolyi királyt, hogy most már küldje el unokáját Magyarországba.

[1] Pauler Gyula azon nézetét, hogy Csák Máté már akkor a teljes függetlenségre törekszik (id. m. II. 568.) a kútfőkben megerősitve nem találom.

[2] Bald szepesi ispán olasz ember. Annak unokaöcscsét, a firenzei Ciprianit szintén mint hivét emliti és jutalmazza. Fejér, id. m. VI/II. 249.

[3] Reimchronik, 41483—41515. sor.

A nápolyi udvar soha sem mondott le terveiről. Martell Károly, bár nem tette be lábát az országba, nemcsak magyar királynak nevezte magát, hanem még viseletében is annak mutatkozott. Midőn 1295-ben elébe ment Francziaországból jövő atyjának és hosszabb ideig tartózkodott Firenzében, a jó polgárok, — mint guelfek: az Anjouknak lelkes hivei, — nagyon megbámulták a fiatal fejedelem kiséretét. »Kétszáz aranysarkantyus lovag volt vele, franczia, provencal és nápolyi legények, mind egyformán öltözve szürkébe és sötétzöldbe, aranynyal, ezüsttel kivert nyeregben, czimerükben egyrészt az arany liliommal (a franczia királyi család czimerével), másrészt vörös és ezüst pólyákkal, mi Magyarországnak a czimere. Ez volt a legnemesebb és leggazdagabb dandár, mely valaha ifjú királyt kisért.«[1] Igy szokták meg az olaszok, hogy egybekötve lássák az Anjoukat Magyarországgal. Hanem a fiatal trónkövetelő már ugyanezen évben meghalt, és a nápolyi udvarnak várnia kellett, mig kis fia felnő. A magyar urak, különösen a Brebiriek, nem szüntek meg sürgetni elküldését. Trónkövetelőre volt szükségük. 1300 nyarán jött Spalatoba a 12 éves Károly Róbert. Számitott Csák Máténak, az érseknek és sok más hatalmas urnak támogatására, de egyelőre nem igen csatlakoztak hozzá. Csakis a franczia királylyal, IV. Fülöppel kitört viszálya magyarázza meg a különben annyira erőszakos és önkényes Bonifácz pápának tartózkodó, az Anjoukat épen nem bátorító politikáját. Épen 1300 nyarán vette kezdetét az a nevezetes küzdelem a szentszék és a franczia királyság közt, mely az utóbbinak teljes diadalával végződött.

III. Endre ezüst denárai.

Endre nem igen tartott a kiskorú vetélytárstól. A Németujváriakkal kibékült, a püspökök mind vele tartottak, a nemesség és a kúnok hüsége nem rendült meg. Az volt szándéka, hogy ha majd elfogja a gyermeket, nem bántja, hanem elküldi ajándékba a pápának. Különben is akkor meglehetős jó viszonyba lépett a curiával és nem fukarkodott a Rómába küldött pénzekkel. Azt hitte, hogy ipjának Habsburg Albertnek segitségével, ki akkor már római király volt, könnyen erőt vehet a még engedetlen bárókon. De beteges volt, és azért a hadjáratot a jövő nyárra halasztotta.

A mig egy sarjadéka volt Árpád vérének, hazánk egysége, területi épsége nem szenvedett csorbát. De Endrét megtörte a sok baj, gond, a mindig megujuló belső harcz és lázadás, melynek emberi szem nem láthatá be végét. 1301 január 13-án még adományoz a margitszigeti apáczáknak;

[1] Croniche di Giovanni Villani VIII. 13. fej.

[2] Trevisoi Bonzano Péter tudósitásai 1300 szeptember és október haváról. Wenzel, Árpádk. Uj Okmtár, V. 260—63.

egy nappal később elhunyt. Halálát méregnek tulajdonitották, ép ugy mint anyjáét, ki néhány hónappal előtte halt meg.

»Letört Szent-István első magyar király vérének, férfi ivadékának, nemzetségének, törzsének utolsó arany galyja, és a főpapok, az ország nagyjai, a nemesség és Magyarországnak minden rangú és rendű népe érezte, hogy elveszté született királyát és kesergett halálán, mint Rachel sirt gyermekeién. Keresve keresték, kit találhatnak utódául a szent király véréből.«[1]

*

Nagy és jelentős szaka nemzetünk történetének, midőn magva szakadt annak a nemzetségnek, melynek vezetése alatt a történelembe lépett, hazát szerzett, államot alkotott, keresztény lett, és gondolkodásában, életmódjában Európának lett dicső, hatalmas alkotó részévé. Fenmaradhat-e majd országul azoknak erős keze nélkül, kiket természetes, igaz urainak ismert, kiket az ősök esküjéhez hiven követett minden veszélyben, viszontagságban? Vagy szétbomlik-e elemeire, arra az állapotra sülyed-e vissza, melyből Árpád, Géza, István és Béla lángesze és bölcsesége emelték ki?

Az Árpádok művét, történeti szerepét csak úgy itélhetjük meg valóban, ha számot vetünk hazánk állapotával azon időben, midőn történeti munkájoknak vége szakadt.

II. FEJEZET.

Az ország területe és népessége. Külső viszonyok. A morvamezei csata és következményei.

A tatárjárás után Magyarország visszaszerezte azt a positiót, melyet László és Kálmán ideje óta a Duna völgyében, a Kárpátok keleti lejtőjén és a Balkán-félsziget északi részén elfoglalt. Az adriai tengertől egészen Lengyelországig dél, kelet, észak felé egész sora övezte az alávetett vagy többé-kevésbé függő tartományoknak. Az utolsó Árpádok királyi czime magában foglalja Magyarország, Dalmáczia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galiczia, Lodoméria, Kúnország és Bulgária koronáit.

Volt ezek közt olyan is, mely inkább csak igényt, régi jogot jelölt, mint igazi hatalmat. Szerbia Uros István alatt királyság lett, és a Balkán-félsziget középső részét egy önálló államba egyesité, melynek uralkodója inkább szövetséges, mint alattvalói viszonyban áll a magyar királyhoz. Csak Uros testvére, Dragutin István ismeri el a magyar főhatóságot és

[1] István nádor, Ernyei fia 1303 február 26-án kelt okievelének szavai. Anjoukori okmánytár, I. 52—53.

Az Athenaeum nyomása

III. ENDRE TEMETKEZÉSI HELYE.

redeti rajza.)

Az Athenaeum kiadá

A MAGYAR KIRÁL

A Magyar Nemzet Történetéhez

Terv

G A XIII-ik SZÁZADBAN.

R. Homolka József.

...ukó Albert.

Kogutowicz és Társa Magy. Földrajzi Intézete Budapesten.

lép fel, mint a katholikus hit előharczosa.[1] Bolgárország épen ebben az időben, 1285 után, tatár járom alá jut.

Halics és Ladomér leginkább csak azzal mutatta a birodalomhoz tartozását, hogy fejedelmei dandáraikkal megjelentek a magyar királyok táborában. Igy szerepelnek az oroszok 1278-ban és 1291-ben Bécs ostrománál.

Sokkal szorosabb viszony füzi Rámát, Boszniát a koronához. Azt a magyar király tisztviselője, a bán kormányozza. A XIII. század végén Subics Pál, a brebiri gróf, Boszniának ura. Halomföldön, Herczegovinán 1254-ben egy Radoszláv nevü zsupán jelenik meg, ki a Ragusával kötött szerződésben kijelenti, hogy hű embere a magyar királynak, és egész erejével segiteni fogja azt a várost a szerbek ellen. Eddig, Ragusáig terjedt tehát a magyar korona protectoratusa.

Kúnországnak, vagyis a mai Havasalföld keleti részének és Moldvának igazi urai sokáig a tatárok voltak. A mint árjok visszafelé tódult, kezdődött ott a magyar telepités és államalkotás. Az Olttól keletre oláh vajdák vannak, kik hűbéresei, adófizetői a magyar királyoknak. Ha fellázadnak, mint ezt Lytven és testvére Borbat tették Kún-László gyermekévei idejében, a király megfenyitette és megsarczolta őket. Akkor fordul elő először a »Havas elve,« mint a magyar királyság egy része.[2] A mai Oláhország nyugati része, mint szörényi bánság, egyenesen a koronához tartozott. Épen úgy magyar bánság Mácsó, a Duna jobb oldalán, Szerbia és Bolgárország felé. Attól keletre ismét külön bánság Kucsó, a mai Szerbia északkeleti része Viddin felé.

Ezt az óriási területet nem szállotta meg egészen a magyar nemzet. Magában a főországban, különösen a tatárjárás óta, egyre sokasodnak az idegen nyelvüek telepei. A kúnság az alföld nagy részét tartja megszállva és csak a korszak vége felé központosul Szeged körül. Erdélyben megtöretlenül áll a szászok községe, és egyre nagyobb számban jelentkeznek az oláhok is. Az északi részen nemcsak szláv van, hanem a bányavárosokban sok német, a Szepességben, a szászok mellett sok olasz. Az ország fővárosai: Pest, Buda, Esztergom, Fejérvár a magyar és német lakosság mellett sok franczia és olasz polgárságot is zárnak falaik közé. Esztergomban egész utczája van az örményeknek és az ottani polgárok közt még egy belgával, utrechtivel is találkozunk.[3] Hanem a városokon és a szászok területein kivül mindenütt a magyar elnevezések a tulnyomók: az oklevelek a felföldön is magyar névvel jelölik a határokat.

Viszont a magyar, mint uralkodó nemzet, sok helyütt túllépi eredeti

[1] Klaić, Geschichte von Bosnien. 121.

[2] »Aliquam partem de regno nostro ultra Alpes existentem.« 1285 január 10. Fejér, Codex. Dipl. V/III. 275.

[3] 1265. »Johannes filius Christofori Traiectensis Knauz. Mon. Strig.« I. 525. A kiadásban Trayeclentis áll, minek nincs értelme.

határait. Magyar bánt vagy ispánt, mint a kinek a határőrzés a legfőbb feladata, nem képzelhetünk el magyar őrség nélkül. Magyar őrség biztositja Clissa várát, Spalato mellett, és még a tengermelléken sem lehetett ritka a magyar telep. Határjárásoknál, birtokadományozásoknál a Dráväntúl, Szlavóniában, sőt még a hegyes Horvátországban is egymást éri a magyar elnevezés: zilfa, tulfa, reketye, gyertyánfa stb. Az átjáróknak rév a neve. Biztos jele annak, hogy arra mindenütt erős magyar telepek voltak, valószinüleg már Kálmán ideje óta, a hadi útnak őrzésére. A hol nemes és várjobbágy azaz katona volt, ott kelete volt a magyar nyelvnek is.

Erdélyben a tatárjárás után felvirágzik, új ágakat hajt a székelység. Valószinü, hogy csak ekkor történik a katonailag annyira fontos keleti határhegység aljának, a Maros és Olt felső völgyeinek megszállása. Másrészt ebben az időben nyerik el és szállják meg a székelyek Aranyost Erdély nyugati részében.[1] A folytonos cseh háboruk okozhatták, hogy még a Vágvonal mentén is találunk székelyeket.[2] Viszont a besenyők neve, mint népnév, ezen időben mind jobban eltünik. Azok beolvadtak már a magyarságba, csak úgy, mint a mohamedán bolgárok.

Már kiemeltük, mennyire nőtt a tatárjárás következtében az északi felföld aránylagos sulya s népessége; hány vár, megye és város keletkezett ott IV. Béla idejében. A határok jobb védelme miatt aztán az északkeleti erdős részeket is meg kellett szállani. V. István idejében fordul először elő Naszód,[3] III. Endre idejében pedig Máramaros, mint vidék neve. Az utóbbi terület a század végén 1299-ben még nem megye, csak föld, és hogy mennyire új telepités, kitünik abból, hogy mind az egri püspök, mind az erdélyi a saját megyéjéhez kivánja csatolni.[4]

Ily módon a magyar nemzet már egészen elfoglalta e hazát. Ha eleinte inkább az alföldet és a Dunántúlt szállotta csak meg, most némileg az ellenkező véglet állott be. A tatárjárás és a belső viszályok következtében épen a központi részek pusztultak el; a honvédelem szüksége, a nagyobb biztosság és a könnyebb földszerzés egyaránt a szélek felé vonta a népet. Mindent összevéve, igen valószinű, hogy az ország a tatárok okozta óriási veszteséget az azóta lefolyt félszázadban teljesen kiheverte, és 1300-ban legalább oly sürü volt a népesség, mint 1240-ben, bár más volt az elosztása.

A nemzetnek ez a megerősödése nemcsak dél s kelet felé növelte politikai sulyát, hanem nyugat felé is, hol már fejlettebb országokkal állott szemben.

[1] Kún-László 1289 szeptember 18-iki oklevele Knauz, Monum. Strig. II. 253.

[2] »Ad magnam silvam versus Siculis.« III. Endre oklevele. 1291. Nagy-Szombat. Fejér Codex. dipl. VI/I. 159.

[3] »Vacua et habitatoribus carens.« 264. Teutsch und Firnhaber, Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens. 81.

[4] Fejér, id. h. 192—193.

Tudjuk, hogy IV. Bélának kisérlete, a Babenberg-örökség egy részét magának megszerezni, nem sikerült. Az ország nyugati határán cseh hegemonia alatt oly nagy hatalom jött létre, mely egyesitette az adriai tengertől egész Brandenburgig terjedő országokat, és nagyjában megfelelt a mai Ausztriának. A meggyöngült, belső viszályok által dúlt Magyarországnak már területe épségeért kelle harczolnia. V. Istvánnak ez sikerült, de fiának kiskorusága alatt hazánk a cseh-osztrák hatalommal szemben határozottan veszteséget szenvedett.

1273-ban a magyarok kezdték meg a háborut, szerencsés portyázással, Ausztriában, Stájerben és Karinthiában. De hadaikat csakhamar visszahivta a királyi udvarban dúló egyenetlenség. Ezt felhasználva a német-cseh sereg, betört az országba, elfoglalta Nyitrát, Győrt, Körmendet. Pozsonyt, mely ispánjának Egyed mesternek árulása által már előbb Ottokár kezére jutott, de az ő visszapártolása ismét visszaszerezte; Győrt ostrommal foglalták vissza. Később maga Ottokár is bejött, elfoglalta Pozsonyt, Nagy-Szombatot, árulás által Sopront is és a Rábáig hatolt előre. Ennek vonalát vitezül megvédték, és az ellenséges fősereget visszaszoritották, sőt még Ausztriába is becsaptak, de az elvesztett várakat nem birták visszanyerni. Ilyen erőkifejtést az ország ziláltsága nem engedett meg. A hadjárat végén körülbelül ott állott Ottokár, mint III. Henrik 1043-ban: az ország bejárását védő várak mind az ő kezében maradtak. A magyar urakat nemhogy egyesitette volna az országos veszély, hanem még jobban szétválasztotta. Épen 1274-ben vivtak nagy csatát az Abák és Csákok a Németujváriak ellen, kiket Fövenynél Fejérvár mellett le is győztek.

Magyarország ily módon annak a veszélynek volt kitéve, hogy a cseh-német hatalom egyre jobban megszilárdulva, nyugat felé egészen körülfogja, egészen elzárja az európai világtól, majd pedig felhasználva belső gyöngeségét és a királyi összetartó hatalom hiányát, nyugati részeit elszakitja. Ottokár igyekezett úgy feltüntetni a helyzetet a keresztény világ előtt, mintha Magyarországon már végét járná minden állami rend, mintha maga a vallás is veszélyben forogna a kúnok és eretnekek miatt. A kereszt védelmét a tatárok ellen, miután Magyarország arra képtelen, Csehország kész magára vállalni. Beavatkozására, hóditására ily módon keresett jogalapot. Már előbb is volt mindig párthive a főurak közt; most, hogy a belső zavar oly nagy fokra hágott, természetes, hogy mind többen kerestek támaszt a hatalmas és bőkezű uralkodónál.[1]

Mialatt a cseh király ily nagyratörő tervekkel foglalkozott, megingott az az alap, melyen hatalmát felépitette. Ausztria és Stájerország elfoglalását a német interregnum tette lehetővé. 1250-től 1273-ig nem volt német király: az angol Rikárd és a castiliai Alfonz, kiket a választó fejedelmek egy-egy része jó pénzért megválasztott, tényleg semmi hatalmat sem gya-

[1] Olmützi Brunó 1273 deczember 16-án kelt levele X. Gergelyhez. Theiner, Monum. I. 306.

koroltak a birodalomban. Németországban is leginkább az egyház és a polgárság sinylették meg a törvénytelen állapotot. Werner, a mainzi választó, egy nagy birtokú alemann főurat, Habsburg Rudolf grófot ajánlott, kinek részére megnyerte a többi két egyházi választót; a kölni és a trieri érseket. A világi választók, a rajnai palotagróf, a szász herczeg és a brandenburgi őrgróf, továbbá a bajor herczegek megnyerése körül a nürnbergi várgrófnak, Hohenzollern Frigyesnek volt legnagyobb érdeme. Ezeknek családi összeköttetést helyeztek kilátásba a birodalom leendő előjárójával. Ottokárt, kinek mint választónak szintén lett volna szava, kizárták: azt mondták, nem német.[1] Igy 1273 szeptember 29-én egyhangulag történt Habsburg Rudolfnak megválasztása Frankfurtban, az egész német nemzetnek nagy örömére, »mert ismét lesz biró a földön.«

Habsburg vára.

Rudolf, már meglett korú, tapasztalt, nyugodt férfiú, nagy előrelátással fogott nehéz feladata megoldásába. Családi birtoka, hatalma még hasonlitható sem volt a cseh királyéhoz; igy, hogy czélt érhessen, mindent a birodalom nevében kellett tennie, annak igényeit érvényesitenie. Az egész világ előtt ki kellett mutatni, hogy Ottokár jogtalanúl birja a birodalom tartományait, hogy büszkeségében, felfuvalkodottságában megszegi hűbéres ura, a német királyné iránt tartozó hűségét. Ottokár elbizakodottsága nagyon megkönnyitette e politika sikerét. Tiltakozott Rudolf választása ellen, nem ismerte el őt királynak és igy nem is kérte tőle hűbérei megerősitését. Az augsburgi országgyűlés 1275 májusban elrendelte, hogy Ottokárnak vissza kell adnia Ausztriát, Stájert, Karinthiát és Krajnát, mint a biroda-

[1] Lorenz, id. h. I. 412—431.

Az Athenaeum nyomása.

HABSBURG RUDOLF.

(Az ambrasi képgyűjteményből.)

lomra visszaszálló hűbéreket. Midőn Hohenzollern Frigyes ezt a követelést a prágai udvarnál előadta, Ottokár azt válaszolta, hogy csak nem küldheti el legszebb országait Rudolftól való féltében, kardcsapás nélkül, a Rajnához.

Ezalatt magában Ausztriában és Stájerban igen erős mozgalom támadt Ottokár uralma ellen. Az urak nem akarták tovább tűrni vaskezét, szigoruságát. Összeköttetésbe léptek Rudolffal, és a cseh király kegyetlensége nem birta megszüntetni az izgatottságot. Ottokár helyzetét az is nehezitette, hogy még Csehországban is forrongott ellene a nemesség egy része.

A német király nagyon jól belátta, hogy a maga erejével nem igen birkózhatik meg Ottokárral. Már trónralépése után kereste az összeköttetést Magyarországgal, mely még békét sem kötött a csehekkel. Joákim bán szivvel-lélekkel barátja volt a német szövetségnek, és a nápolyi befolyás, mely természetesen német-ellenes volt, a királyi tanácsban nem érvényesülhetett ellenében. Szándéka az volt, hogy László öcscse, Endre, vegye nőül Rudolfnak egy leányát és egyike a közösen meghóditandó tartományoknak, tán Stájer, legyen a királyleány hozománya.[1] Ugyancsak Joákimban látta Ottokár annak főakadályát, hogy közte és Magyarország közt béke jőjjön létre. Viszont Rudolf nem szünt meg a magyar királyt és a magyar urakat az iránta való jóindulatban megerősiteni. »Gondja lesz arra, hogy az a nagyszerű és világhirű magyar királyság régi dicsőségébe visszahelyeztessék.« »Lászlót, Magyarország királyát és Endrét, Szlavónia herczegét, a mi igen kedves fiainkat, kiket a végzet megfosztott atyjuktól, úgy szeretjük atyai öleléssel, mint hust a mi husunkból, mint csontot a mi csontunkból.«[2] Jól tudta, hogy kell a magyarhoz szólani. Midőn 1276 június 24-én csakugyan megtörtént Rudolf hadüzenete Ottokár ellen, kit egyuttal birodalmi átok alá vetett, a német király már biztos volt arról, hogy a magyar királyra számithat. A hadjáratot az osztrák és stájer nemességnek Rudolfhoz pártolása döntötte el. Ütközetre nem is került a dolog. Midőn Ottokár hirét vette annak, hogy Bécs városa, melybe nagyon bizott, megnyitotta kapuit az ellenség előtt s egyuttal értesült, hogy a magyar sereg is közeledik a határhoz: békét kötött és Bécsben, 1276 november 21-én elismerte Rudolfot hübéres urának.

E szerződés minden pontban a legitim állapotot helyezte vissza. Ottokár lemond Ausztriáról, Stiriáról, Karinthiáról, Karnioliáról, a vend határgrófságról, Görzről és Pordenoneról. A római király megszünteti a birodalmi átkot. Csehországot, Morvát a hozzá tartozókkal hübérbe adja a cseh királynak és gyermekeinek és állandó békébe, barátságba lép vele. »Magyarország felséges királya az övéivel a cseh királylyal fennálló teljes barátságra és egyetértésre nézve különösen belé foglaltatik a békébe, úgy hogy

[1] Ottokár levele 1275 végéről vagy 1276 elejéről. Fejérnél, Codex Dipl. V/II. 319.
[2] Fejér, u. ott, 320—321.

a mit a cseh király bir a magyar király váraiból, erősségeiből, jogaiból, birtokaiból és embereiből, azt adja vissza nehézség nélkül. A két király birodalmának határa az legyen, mi régen volt.«[1] A béke megszilárditására Rudolf király egy fia nőül veszi majd Ottokár király leányát, ki atyjának Ausztriában levő, vásárlás utján szerzett birtokait kapja hozomány gyanánt. Viszont Ottokár király fia Rudolf egy leányát veszi majd nőül, ki szintén 40,000 márkát kap hozományul, melynek fejében évi 4000 márka köttetik le a Duna balpartján, a morva-magyar határszélen fekvő osztrák vidék jövedelméből. A politikai helyzetet kifejezi, hogy Rudolf egyik leányát viszont László király öcscsének, Endrének jegyezte el.

A béke végrehajtása sok nehézségbe ütközött. Ottokár nem akarta seregét kivonni Ausztria azon részéből, melynek jövedelmét a béke részére kötötte le, és inkább apáczának szentelte leányát, semhogy férjhez adta volna ellensége fiához. Rudolf viszont, mint hübéres úr, beavatkozott Csehország belső ügyeibe, védelmébe fogadta az Ottokár ellen lázongó urakat. Az ezen ügyek elintézéséből származott viszályokat 1277-ben ismételt tárgyalásokkal és szerződésekkel még valahogy kiegyenlitették. De Ottokárnak boszúérzete, az a szándéka, hogy fegyveres hatalommal ismét kivivhassa elvesztett állását, tartósabb és erősebb volt minden szerződésnél és kötésnél. Ujabb háborura tüzelte őt különösen neje, Kunigunda, ki nem birta elfeledni férje lealázását.[2] Most azonban nemcsak hadi készületeket tett, hanem minden lehetőt elkövetett arra nézve, hogy ellenségét diplomatiai uton is elszigetelje.

V. Boleszló lemez-pénze.

Ottokárnak ez utolsó erőfeszitése méltó volt régi hirnevéhez, dicsőségéhez. A német fejedelmek legnagyobb részét arra birta, hogy semlegesen nézzék a közeli küzdelmet. Csak a salzburgi érsek segitette Rudolfot egész hatalmával, külömben a német királyt csak saját sváb és alemann katonái követték; a rajnai választók már elfordultak tőle. Ottó brandenburgi őrgróf egész hatalmával a csehek részén állott. Az osztrákok és stájerek közt is volt még pártja Ottokárnak, különösen Bécsben, melynek mindig nagyon kedvezett. A mellett, hogy Németországban annyi barátot szerzett, Ottokár a döntő nagy harczban a német hegemonia ellen úgy lép fel, mint a szlávság előharczosa. Nem lehet kétség abban, hogy a cseh és morva nemesség ezen eszme érdekében bocsátotta erejét egészen királya rendelkezésére. De még a sziléziai és lengyel herczegekhez is elhatott a cseh uralkodó felszólitása: segitsék, hisz egy nyelvüek, egy nemzetüek, közös az ellenség. Még a magyarok régi szövetségese, a krakói Boleszló, IV. Béla veje sem vonta meg támogatását a csehektől.

A német király politikailag és katonailag egyaránt igen veszélyes helyzetbe jutott. Saját hivei előtt is világos volt, hogy az elfoglalt országok

[1] Fejér, id. h. 324—328.
[2] Reimchronik, 14770—14994. sor.

megvédéséhez nincs elég ereje. Ily viszonyok közt csak Magyarország segitségétől várhatta megmaradását, csak ettől remélhette az esetleges győzelmet.[1] Nem is mulasztott el semmit arra nézve, hogy menél erősebb mértékben biztositsa a maga részére a magyar udvar támogatását és barátságát. A két király nemcsak családi szövetségre lépett, hanem igen szoros véd- és daczszövetséget kötött egymással. »Mindegyik a másiknak hasznában vagy kárában, javában vagy bajában a saját érdekét fogja látni.«[2] Ottokár sem mulasztott el semmit, hogy a magyar királyt és a főurakat hizelgés és kecsegtető ajánlatok által a maga részére vonja, de minden erre vonatkozó kisérlete meghiusult.[3] László kijelentette, hogy »szive legbelsőbb rejtekét tárja ki, midőn azt állitja, hogy a szerencsés egyezség kötése szerint, mely atyafiságban és barátságban egygyé teszi őket, soha sem fog kivánságaitól eltérni, hanem mindabban, a mit óhajt, készen és jóakaróan fog talpon állani.« E szoros barátságon az sem változtatott, hogy László öcscse, Rudolf leányának jegyese, ez időben meghalt. Clementia később Martell Károlynak lett nejévé, Róbert Károlynak anyjává.[4]

Rudolf aránylag csekély sereggel időzött Bécsben, midőn Ottokár 1278 junius végén egész hatalmával és szövetségeseinek sokaságával elindult a háboruba. A csehek nagy nemzeti vállalatnak nézték e háborut, német részről — mint láttuk — Rudolf magánügyének tekintették. Nagy ünnepélyes körmenetben kisérte ki Prága papsága és polgársága a királyt a kapuk elé. Ha a cseh tábor, nem törődve a határszeli várakkal, egyenesen Bécsnek tör, valószinű, hogy Rudolf osztrák uralmának rövid idő alatt véget vet, annál is inkább, mert Bécs még nem békült ki az új uralkodóval. E helyett a csehek Drosendorfnak és más jelentéktelen határszéli váraknak ostromával vesztegették az időt és ez által lehetővé tették a döntő tényezőnek, a magyar seregnek, hogy idejében jelenjék meg a harcztéren.[5]

Sürgetően és hizelgően hangzott hivó szózata Lászlóhoz: »Itt az alkalmas idő, a melyben boszut állhatunk ravasz ellenségünkön, a cseh királyon, édes fiam és bajtársam! Keljen fel az igen hatalmas fejedelem, ha boszut akar állani a történtekért, és emlékezzék az ellenség régi hitszegésére. Ne késedelmezzék, hanem minden egyéb, bármily fontos ügy elhalasztásával jőjjön azonnal országunk határára.«[6]

Több mint húsz éven át a csehben látta a magyar legádázabb ellenségét. Nemcsak Rudolf ügyessége okozta a magyar hadseregnek teljes számban való kivonulását, a pártharczok lecsendesülését. Nem lehet kétségbe vonni, hogy a német szövetség teljesen megfelelt Magyarország

[1] Igy itéli meg a helyzetet még Lorenz is. Id. m. II. 2.
[2] Fejér, id. h. 455.
[3] Wenzel, Árpádk. Új. Okm. IV. 170.
[4] U. ott, 85.
[5] Lorenz, id. m. II. 227.
[6] Wenzel, Árpádk. Új Okm. IV. 87.

akkori érdekének és valóban népszerű volt. Ehhez járult még az is, hogy a fiatal, tizenhat éves királynak ez volt első hadjárata, és igy mindenki kitett magáért, hogy az mennél dicsőbbé váljék. Nagy ünnepélylyel indult el László Fejérvárról, a királyi zászlóval, »bizva Istennek hatalmában és a szent királyoknak, Istvánnak, Lászlónak és Imrének közbenjárásában.« Rudolf seregéhez, »ki úgy várta megérkezését és segitségét, mint a messiást,« Marcheggben csatlakozott.[1] A magyar nemesség nagy részén kivül két kún had is eljött, úgy hogy azok számát nagyobbra becsülték a magyarokénál.

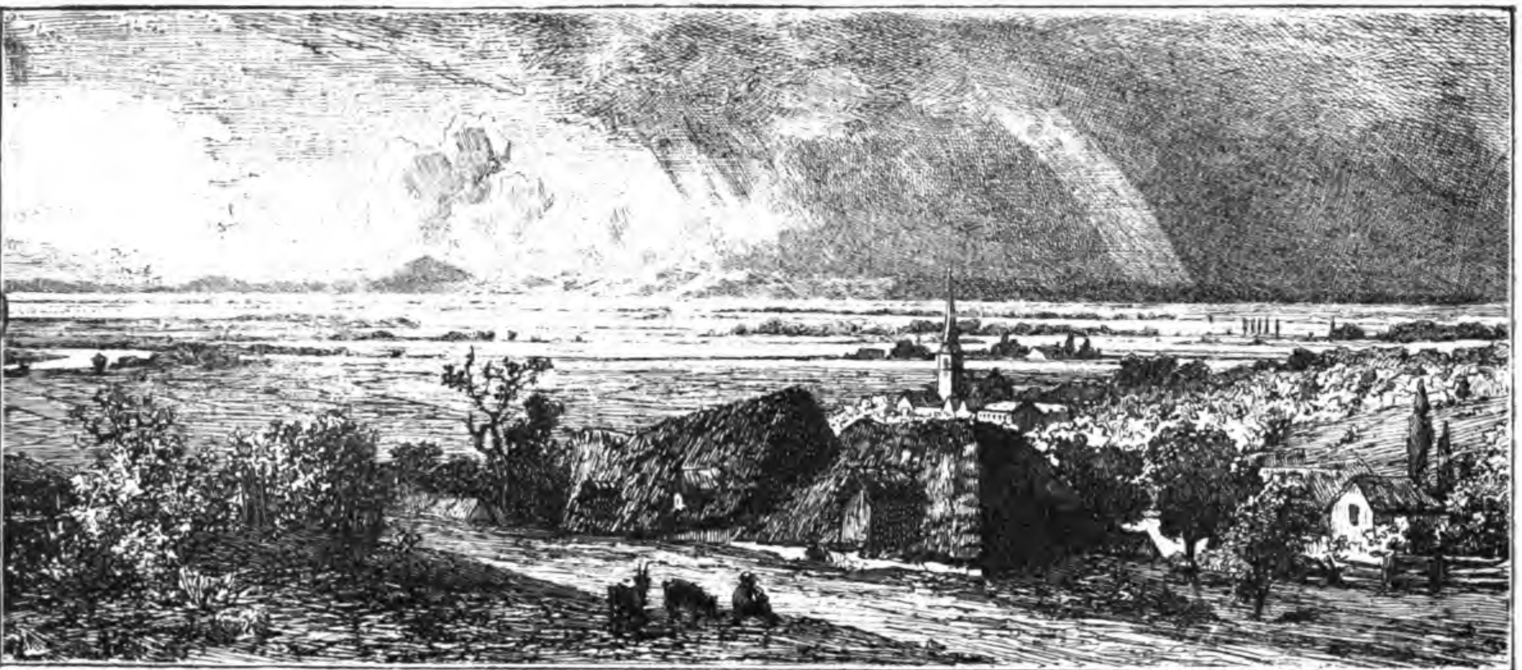
A magyar sereg közeledése felbátoritotta Rudolfot arra, hogy nyilt mezőn szálljon szembe az ellenséggel, bár Németországból alig csatlakozott valaki hozzá. Augusztus közepén találkozott a két király, aztán együtt

A morvamezei csatatér.
(Fischer L. H. rajza után.)

indultak északnak Laa vára felé, melyet Ottokár ostromolt. Az ostromot abban hagyták, a két sereg a Morva mezején, Dürnkrut és Drösing közt nézett farkasszemet egymással. Ottokárnak még mindig nagyobb volt a hada, és Rudolf németjei, kik a könnyen fegyverzett magyarokban nem igen biztak, nagy aggodalommal néztek az összeütközés elé. A két tábor közt egy nádas terült, melyen a Weidenbach folyik keresztül. A kúnok csakhamar kikémlelték, hogy most száraz és könnyen át lehet gázolni. A mint Rudolf egy alkalmas emelkedésről áttekintette a mezőt, elhatározta, hogy pénteki nap — ő azt a napot szerencsésnek tapasztalta — meg fog ütközni. Megkérte a magyarokat, hogy tartsanak vele, és ezt László meg is igérte. Addig is mindent elkövetett, hogy jókedvben tartsa szövetségeseit. Nagy helyet jelölt ki sátraik számára, a németek megadtak nekik

[1] Kézai Simon krónikája. Endlicher, Mon. Arp. 121.

MORVAMEZŐ.

A Magyar Nemzet Történetéhez.

Az Athenaeum kiadása.

mindent, a mit csak kértek, és a harcz előtt annyira összebarátkoztak a magyarok a németekkel, mintha mindig egy födél alatt éltek volna.« Még a pogány kúnok iránt is nagyon kegyes volt Rudolf, megdicsérte őket és megköszönte nekik, midőn, vad szokásuk szerint, véresen elhozták elébe a levágott szász és lengyel fejeket, sisakostul.[1] Az ő érdemök volt, hogy Rudolf teljesen ismerte az ellenség minden mozdulatát és egész felállitását. Szüntelen körülrajzották a cseheket, hozták a híreket, sok foglyot, zsákmányt ejtettek. Közben aztán a csehek is megismerkedtek velök, és királyuk egyik hadukat megvesztegette. Nem pártoltak ugyan át, mint megigérték, hanem a csata előtti éjjel mindenestől otthagyták a tábort és bucsú nélkül haza mentek.[2]

A magyar és német hadi rend a csata napján a következő volt: Rudolf négy hadtestet alakitott, ebből kettő magyar volt. Az elsőnek vezetesére Trencséni Csák Máté mestert, Magyarország nádorát kérte meg a

Stillfried.
(Fischer L. H. rajza után.)

német király, a másodikat István országbiró, a Gutkeled nemzetségből, vezette, kit a németek vértesi grófnak neveztek. Rudolf első hada svábokból, stájerekből, krajnaiakból és karantánokból állott, ezeket maga vezette, a második az osztrákokból. A cseh sereg hat rendre oszlott. Az elsőben a csehek harczoltak, a másodikban a morvák és a pilseniek, a harmadikban a meisseniek és thüringiaiak, a negyedikben és ötödikben a lengyelek, végre a hatodikban a szászokat, a bajorokat és személyes hiveit gyüjtötte maga körül Ottokár. A két király mint vezér maga is harczolt; a magyar királyt a csata előtt fölvezették egy hegyre, hogy onnét megnézhesse, mi történik? »A magyaroknak az a szokása, hogy sokkal jobban tisztelik királyukat, semhogy bebocsátanák az ütközetbe. Mert ők könnyű, gyors lovakon nyargalnak, s mivel a szerencse forgandó, nem bizzák magukat

[1] Reimchronik, 15325—15476. sor.

[2] A Reimchronik »zwei slahte«-ról, majd »ander geslehte«-ről szól. A had vagy nemzetség forditása. 11533—11538. sor.

reá, és azért nem is jutnak szorultságba s nem engedik, hogy őket körülfogják.[1] A magyar főhadiszállás Stillfried közelében lehetett, mert krónikánk e hegy után nevezi az ütközetet.[2] Ottokár seregének központja Dürnkrut felé volt.

A szövetséges sereg támadott. Átmentek a Weidenbachon és csakhamar kézi tusába elegyedtek a lengyelekkel és morvákkal. »A hosszú szakállosak jól viselkedtek ám. Trencséni Máté mester és Vértesi István gróf és az a két had, melyet vezettek, ugyancsak forgolódtak és dolgoztak. Soha sem hallottam, hogy magyarok a nyilt csatában oly vitézek lettek volna, mint ezek. Meg akarták boszulni azt a kárt, gyalázatot és szomoruságot, melyet Ottokár király rablással és gyujtogatással okozott a magyar földön. Oly keményen és gyorsan harczoltak, mintha Francziaországban tanulták volna. A ki azt hiszi, hogy nem való nekik a sisak és vért, látta volna őket munkában az nap. Soha se csépelt cséplő jobban, mint a trencséni dalia és azok, kik két hadában vele voltak.«[3] Reggeli kilencztől délig hullámzott a harcz a balszárnyon, hol a magyarok állottak. A nádor maga is veszélyben forgott, levetették lováról, de Dénes, az Osl nemzetségből, vitézül megvédte. Végre a csehek és lengyelek megszaladtak. A magyarok még megtámadták Ottokár seregének tartalékát, melyet Milota, a hires vitéz vezetett, és folytonos nyilzápor és gyors rohamok által azt is megtörték.

Középen, a hol a két király állott szemben egymással, sokkal válságosabb szint öltött a harcz. Rudolfnak válogatott, de csekély számú csapata nem birta ki az ellenség rohamát. Ottokár előtört és átkergette ellenségét a Weidenbachon. Egy thüringiai lovag levetette lováról a róma királyt, és Rudolf csak úgy menekült a haláltól, hogy maga fölé boritotta nagy paizsát és bevárta, mig az ellenséges lovagság elnyargal mellette. Aztán összeszedi ismét hadi népét, magához vonja tartalékát is: ötven osztrák lovagot, kiket a »hosszú« Kapeller Ulrik vezetett, és megujitja a csatát. Ottokár visszaszorul. Most lett volna ideje annak, hogy magához vonja hatalmas tartalékát és azzal eldöntse az ütközetet. De Milota hadtestét addig már harczra képtelenné tette a magyar. A diadalmas balszárny is a közép felé vonult. A szerencsétlen cseh király, kit mindjobban a Morva felé szoritottak, nem futásra gondolt, hanem halálra. Egy kis lovagcsapat élén az ellenségnek ront és vitéz küzdelem után elesik. Ugy mondták, hogy karinthiai lovagok ölték meg, kik kegyetlenül megtorolták azt a sérelmet, melyet régebben rajtuk ejtett. Serege elszéledt, sokan fogságba estek, mások a Morvába fultak. A magyarok és kúnok erős üldözése egészen megbontotta, tönkre tette a vert sereget.[4]

[1] U. ott, 16120—16140. sor.
[2] »Circa castrum Stilfrid.« Kézai id. h.
[3] Reimchronik, 16235—16279. sor.
[4] Chronicon Colmariense. Mon. Germ. XVII. 251.

KUN LÁSZLÓ ÉS HABSBURGI RUDOLF TALÁLKOZÁSA A MORVAMEZEI CSATATÉREN.

A Magyar Nemzet Történetéhez.

KUN LÁSZLÓ ÉS HABSBURGI RUDOLF TALÁLKOZÁSA A MORVAMEZEI CSATATÉREN.

(Than Mór festménye a Magyar Nemzeti Múzeumban.)

Az Athenaeum kiadása.

A Magyar Nemzet Történetéhez.

Rudolf a csata után való napon kelt leveleiben[1] nem vitézségének és erejének, hanem egyedül az isteni segitségnek tulajdonitja fényes diadalát. László királynak föllengző szavakban fejezi ki köszönetét. »Mily hires, jeles előjele a jövő örömnek! Mily nagy, kiváló erénynek tanusága van szivünkben dicső fiunk részéről, ki annyira kimagaslik a föld királyai közt, ki fokonként felemelkedvén a derékség tetőpontjára, zsönge éveiben törekszik az éltes kor erkölcsére, és a felnőtt férfiú erejével ékeskedik! Minő végtelen és határtalan lelkesedést öntött szivünkbe, hogy a rajtunk és te rajtad elkövetett sérelmek megboszulására, a római birodalomnak és a magyar királyságnak közös ellensége ellen, oly hatalmasan és nagylelküen állitottad talpra hadi erődet, azt kifejezni elégtelen a nyelv, és az iró tolla nem képes kellően magasztalni.« Minden további eljárását szövetségese jóváhagyásától teszi függővé, kinek minden intéséhez alkalmazza majd kivánságait.[2]

Egyik első kivánsága az volt, hogy a magyar sereg térjen haza. Czélját elérte: a félelmes cseh sereg meg volt semmisitve. A további lehető ellenállásnak saját osztrák-stájer hadi ereje is megfelelhetett. További terveinél csak utját állhatja a magyar bajtárs. Különben is nagyon félt az osztrák és a morva nép a magyar és különösen a kun portyázóktól, kik nem igen tettek külömbséget barát és ellenség közt. Lászlónak meg kellett elégednie a dicsőséggel és szövetségese hálájával, seregének a zsákmánynyal és a foglyok sarczával. Magyarország közvetlen nem nyert mást, mint Ottokártól annyiszor megsértett határainak biztosságát, és azt az igéretet, hogy a még IV. Béla halálakor elvitt kincseket visszakapja. Az akkori viszonyok közt, midőn hol az ország egyik, hol meg másik része volt nyilt lázadásban, midőn a pápa épen legatust készült az országba küldeni, erős és czéltudatos külügyi politika követésére hazánk úgy sem volt képes. Oroszlánrésze volt a diadalban, de a cseh-osztrák viszonyok ujabb rendezése minden részvétele és befolyása nélkül ment végbe.[3]

Ottokár halála.
(A bécsi képes krónikából.)

[1] III. Miklós pápához és a velenczei dogehez.

[2] Fejér, Codex Dipl. V/II. 457—8.

[3] Az egykorú német krónikák, kivéve a Reimchronikot, csak Rudolfban látják a győztest. Még egyoldalubbak természetesen a modern osztrák-német irók. A csata rövid leirásában azt vettük ki az egyes kutfőkből, mit a harcz menetére nézve legfontosabbnak

Csehországban a kis Venczel lett atyja örököse. A király kiskorusága, az a viszály, mely a regensség vezetése miatt az özvegy királynő, Kunigunda és másrészt a cseh urak közt kitört, kik brandenburgi Ottót hívták az országba, egészen megbénitották az ország erejét. Rudolfnak onnét egyelőre nem kellett új veszélytől tartania. E viszályok még élesebbé váltak, midőn Kunigunda, ki már 36 éves volt, de oly szép, hogy pillantása még a halottat is felébresztette, egy előkelő és vitéz főurnak, Rosenberg Zavisnak adta szivét, majd kezét is. Zavisnak harczolnia kellett nejeért és gyermekeért. Kunigunda halála után Magyarországba menekült, hogy Kún-László nénjét, Erzsébetet, a margitszigeti apáczák főnöknőjét vegye nőül. Visszatért Csehországba, de ellenségei utoljára is diadalmaskodtak fölötte, és e kalandos, regényes életü férfiút kivégezték. Mindennyi zürzavar közt a Rudolf befolyását az biztositotta, hogy Venczel király az ő leányát, Gutát vette nőül, úgy mint azt már az 1276. évi szerződés megállapitotta. A mint Venczel felnőtt és hatalomra jutott, nem is törekedett visszaszerezni atyjának elvesztett birtokait, hanem más teret talált nagyravágyásának, hol a Habsburgokkal nem jött összeütközésbe. A lengyel herczegek egyenetlenségét felhasználva, megszerezte magának Krakót és Sandomirt, és 1300-ban Gnezdában megkoronáztatta magát Lengyelország királyának.[1]

Rudolf győzelmes hadjárata után visszament Bécsbe. Már rég szándékában volt a birodalomra szállott, most fegyverrel megnyert tartományoknak dynastiájára való ruházása; és Ottokár halála után mi sem állott e szándék megvalósulásának utjában. Három éven át többnyire Bécsben tartózkodott, hogy az osztrák urakat hozzá szoktassa kormányához. Fiának Albrechtnek mindjárt megszerezte az e tartományokban fekvő, nagyon terjedelmes főpapi hűbéreket. Midőn 1281-ben elment a birodalomba, ezt a fiát hagyta ott mint birodalmi helytartót. 1282 deczember 27-én kelt az a nevezetes oklevél, melyben a király, a választók beleegyezésével, fiainak, Albrechtnek és Rudolfnak adja hűbérbe Ausztriát, Stájert, Krajnát és a vind őrgrófságot, úgy a mint a Babenbergek birták ezeket az országokat. A Habsburg-ház uralma Ausztriában meg volt alapitva. Albrecht herczeg, minden izében kemény katona, az az ember volt, ki az osztrák és stájer urak és nemesek féktelenségét megzabolázhatta és fejedelmi hatalmat alapithatott. A hóditott tartományok közt csak Karinthiáról kellett másként rendelkezni, tekintettel a fejedelmek féltékenységére. Ezt Mainhard tiroli gróf kapta, Rudolf hü szövetségese, Albrecht apósa.

Sokszor fölvetették azt a kérdést: nem lett volna-e joga Magyar-

itéltünk. A magyarok érdemére nézve minden krónikánál többet mondanak Rudolf levelei. Ezekhez még hozzá kell adni az elsassi, kolmári krónika kifejezését: »a magyar király kegyesen meghallgatta Rudolfot.« Mon. Germ. XVII. 249. Ellenhard krónikája azt irja Rudolfról, hogy »segitségért könyörgött«. U. o. 124. Mindkettő erősen Habsburg-párti.

[1] Roepell, Gesch. Polens. I. 562.

országnak nagy szolgálatai fejében szintén egy részt követelni Ottokár birodalmából?

A jogban alig lehet kételkedni. Maga Rudolf is némileg elismerte a magyar igények jogosultságát és csak azt emelte ki, hogy az ilyen kérdéseket nem lehet hamarjában, pontos vizsgálat, szigoru itélet nélkül elintézni.[1] Másként áll a dolog, ha a politikai czélszerüség szempontjából itélünk. Magyarország, akkori zilált állapotában, még kevésbé lett volna képes akár Stájert, akár Morvaországnak egy részét huzamosabb ideig hódoltsága alatt tartani, mint azelőtt. Minden ide vonatkozó kisérlete maguknak az illető területeknek lakossága részéről határozott ellentállásba ütközik és a magyar erőnek, legjobb esetben is vészes megosztását, szétforgácsolását idézi elő. Ez pedig teljesen képtelenné tette volna hazánkat hivatása teljesitésére, keleti politikája folytatására.

Ehhez nyugati határainak teljes biztosságára, nyugati szomszédainak szövetségére, támogatására volt szüksége. E szempontból a morvamezei csata által előidézett megoldás a lehető legkedvezőbb volt Magyarországra nézve. Nem akkori kormányférfiainak érdeme ez: azokat inkább az ösztön vezette, mintsem valami messze előre látó politikai combinatio, és mégis úgy volt, hogy épen lemondásuk a győzelem után hajtotta a legnagyobb hasznot.

Magyarországnak az ágostai ütközet óta attól kellett tartania, hogy nyugati határországai egy erős kézre jutva, ellene egyesülnek, és függésbe hozzák egy idegen hatalomtól. Ez történik Nagy-Ottó, III. Henrik, Barbarossa Frigyes alatt; ezt kisérli meg Ottokár, ki cseh létére is mint Németország előharczosa küzd hazánk ellen, úgy hogy okleveleink seregét »Németország virágának nevezik.« Hazánkra nézve eletkérdés volt ezen hatalom felbomlása. A morvamezei diadal által ezt elérte. De nem csak ezt, hanem sokkal többet. Mert Ottokár birodalmának két fele, külön dynastiák alatt, külön nemzetül szervezkedik, folytonos vetélkedésben egymással, reá szorulva a hatalmas magyar szomszédnak barátságára, szövetségére. Soha Magyarország függetlensége jobban biztositva nem volt, soha nem érintkezhetett oly szorosan a nyugati Európával a nélkül, hogy önállóságát féltenie kellett volna, mint azon harmadfél század alatt, mely a stillfriedi csatát követte. Ennyi ideig állott fenn az az államrendszer, melyet Rudolf és a magyar fegyver közösen állapitottak meg.

Az uj, kezdetben nagyon óvatos, még épen nem szilárd Habsburg uralom továbbra is Magyarországban látta természetes szövetségesét a cseh ellen. Albrecht herczeg mindig jó szomszédságot tartott Kún-Lászlóval. Az 1290-iki oklevél, melylyel Rudolf fiának adományozta a magyar királyságot, gyorsan muló kisérlet volt, minden fontosabb következés nélkül.

[1] Levele IV. Lászlóhoz Fejérnél, Codex Dipl. V/II. 453.

Bécs ostroma 1291-ben megmutatta, mennyivel hatalmasabb a magyar az osztráknál. Ezóta Albrecht belső szövetségbe lép Endrével, Fennena halála után nőül adja hozzá leányát Ágnest, és harmadiknak a szövetségbe megnyeri a cseh Venczelt, ki Endre leányát, Erzsébetet jegyzi el fiának. Bécsben, 1298 elején, fényes összejövetelben kötik meg ezt a családi szerződést, sokban az ugyanott 1515-ben kötöttnek előzőjét.

Habsburg Rudolf épen igénytelenségének, annak, hogy a hatalmas fejedelmek nem tartottak tőle, köszönte trónra jutását. Arra már a választók sehogy sem voltak rábírhatók, hogy utána Albrechtet, ki már osztrák herczeg, ismerjék el utódának. Ismét egy szegény grófot választották, nassaui Adolfot. (1291.)

I. Albrecht római király.
(I. Miksa császár családfájáról.)

Magyarország és Csehország szövetsége hozta az osztrák herczeget abba a helyzetbe, hogy fegyverrel szerezze meg magának a német koronát. Mint a német ellenkirálynak segítő hada, jelennek meg a magyarok ujra a Rajna vidékén, hol 954 óta nem jártak. Megőrizték még akkori hadi erényeiket; viseletük, ruházatuk is idegenszerü volt, feltünt a már nivellált nyugati világban. »Nyilaikkal gyorsan lövöldöznek hátra felé, lóháton harczolnak, de nehéz fegyverzet nélkül, hosszú hajuk be van fonva, mint az asszonyoké, hosszú szakálukat oly módon viselik, mint a német rend lovagjai. Ezek a magyarok, mondom, annyira gyorsak és merészek, hogy semmi viz nem állhatja utjokat, átúsznak rajta, vagy átúsztatnak lóháton.«[1] Mintha csak a vezérek koráról volna szó. De a mi ott elmaradhatatlan: a pusztitásnak, pogány rombolásnak elbeszélése, itt teljesen hiányzik. A magyar lovasok ott harczoltak Göllheimnál, Worms közelében, hol Rudolf elesett, és Albrecht

[1] Ellenhardi Chronicon. 1298. Mon. Germ. XVII. 140.

megszerezte magának a császárságot, aztán nagy dicsőséggel haza jöttek, és királyuk kezéből vették vitézségök méltó jutalmát.[1]

Hazánknak ez a szabad, biztositott, gyakran domináló állása nyugat felé a morvamezei diadalnak volt gyümölcse. Fontosabb, hasznosabb volt valamely terület muló megszerzésénél. Nemcsak a hadi dicsőség, nemcsak a bosszuállás érzete birta a magyarokat arra, hogy azt a napot, 1278 augusztus 26-át állandóan megünnepeljék. »A magyar király haza térve meghagyta, hogy a cseh király megöletésének napját egész birodalmában fényesen megüljék, úgy hogy ne is tegyenek akkor egyebet, csak tánczoljanak.«[2] Az ország nyugati határán akkor megalakult, hazánkra nézve annyira kedvező politikai állapotot kell az Árpádok hagyatéka egyik tegbecsesebb részének tekintenünk.

III. FEJEZET.

Alkotmány. Törvényhozás. Gyülések. A kúnok.

Az Árpádok uralmának kezdete a nemzet megalakulásával esik össze: mire csillagzatuk letünik, a külső viszonyok egén egészen új, szinte modern alakulások észlelhetők. Még szembetünőbb a nemzet fejlődése, azon útnak hosszusága, melyen át vezették a magyart, ha a belső fejlődést, annak szükségleteit és problemáit veszszük szemügyre.

Mióta a nemzet fönnáll, soha sem mondott le azon jogáról, hogy a fejedelemmel együtt intézi sorsát. A vezérek, a fegyveres község, a királyi senatus, a nagy törvénynapok: mind csak megannyi változata egy és ugyanazon eszmének. Lehető erősnek, hatalmasnak óhajtja a magyar Árpád fiát, felajánlja neki vérét, vagyonát, de csak addig, mig a nemzet javát szolgálja. Mihelyt eltérés támad közte és a király közt, megvonja tőle az eszközöket, megköti kezét. Inkább hajlik pártütésre, féktelenségre, mintsem jáomba adná büszke nyakát.

A XIII. század egész belső története csupa kisérlet a királyi hatalom korlátozására. Először az egész nemesi rend lép föl, mint szabadságának védője, aztán az egyház. Mindkettő nemcsak a királyi önkénynyel szemben foglal állást, hanem épen úgy az urak hatalmaskodásával. A tatárjárás annyiban hoz változást, a mennyiben az országnagyok, a bárók rendje fölfelé és lefelé egyaránt elismert része az alkotmánynak. IV. László és III. Endre idejében leginkább e rendre hárul az ország kormányzásának, a királyi akarat irányitásának kötelessége. Mellette azonban az egyház

[1] A fel-abonyi várnépek nemesitése 1299-ben. Fejér, Codex Dipl. VI/II. 188. Adomány Pál, Madács fia részére 1300 augusztus 22-én. U. ott, 261—264.

[2] Continuatio Vindob. Mon. Germ. IX. 710.

sem szorul háttérbe, és a nemesek, a szabadok osztálya sem mond le azon jogáról, hogy mind országul érvényesitse akaratát, érdekét.

E különböző rendi és osztályérdekek találkozása teszi e kort belső fejlődésünkre nézve annyira tanulságossá és gyümölcsözővé. Az egyes rendek természetes, szinte ösztönszerü követelései törvényeinkben egész közvetlenül lépnek fel, úgy amint megszületnek. Jogosultságukat attól nyerik, történeti hatásukat annak köszönik, hogy, amint együtt csoportosulnak a királyi felség körül, úgy mindegyik sajátos, szinte egyéni érdekek mellett nagy nemzeti érdekeket is képvisel.

Kún-László idejében tartottak ugyan törvénynapokat, gyüléseket parlamenteket,[1] de komoly törvényhozói munkát nem végeztek. Annál termékenyebb e tekintetben III. Endre kora. A király úgy szólván már csak fogalommá vált, egyénisége háttérbe szorulván; hatalma, tekintélye annyi van, mennyit az ország reáruház.

Első törvénye, az 1291 február végén kiadott rendelet teljesen az arany bulla alapján áll, de egyuttal azt is megmutatja, mennyire fejlődtek, haladtak azóta a viszonyok. Minden sokkal részletesebb, szabatosabb, a tapasztalat már megmutatta, melyek az országnak vagy az egyes rendeknek azon sebei és sérelmei, melyek orvoslására a királynak és nemzetnek közös erővel kell törekedniök.

A király megigéri, hogy a nemesek szabadságait, melyeket szent elődei adtak meg, törhetetlenül fenn fogja tartani. Az egyházakat fentartja azon jogokban, birtokokban és jövedelmekben, melyeket királyoktól vagy magánosoktól nyertek, és ha mit elvettek tőlük, azt vissza fogja tériteni. (1.)

Szent elődeinek példáját fogja követni abban is, hogy sem egyházinak, sem víláginak nem ad megyét örök birtokba. (2. V. ö. aranybulla 16.)

Sem méltóságot, sem megyét vagy várat nem ad idegeneknek, pogányoknak, vagy nem nemeseknek, sem olyanoknak, kik eddig kárt okoztak a birodalomnak. Nem is engedi, hogy ilyenek ott üljenek tanácsában. (3.) Az aranybullának az idegenekre vonatkozó része van itt kibővitve. Kún-László rosz példája miatt kellett kizárni a pogányokat is; az ártalmas elemek alatt pedig bizonyára a rabló, a külföldi fejedelmekkel is czimboráló urakat értették. Nevezetes az összes méltóságoknak és tiszteknek határozott lefoglalása a nemesek részére.

Nem engedi a király, hogy a bárók méltóságaikat pénzért bérbe adják másnak, azt sem türi, hogy helyettesekül, vagy megyei birákul nemteleneket nevezzenek ki. (4.) Különösen ki van még emelve, hogy a nádort, a tárnokmestert és alkanczellárt a nemesek tanácsa szerint fogja kinevezni. (3.) Itt is érvényre jut a nemesi kizárólagosság. Egyuttal értesülünk egy a méltóságok örökségével vagy legalább élethossziglan való megtartásával összefüggő visszaélésről: azok bérbeadásáról.

[1] E kifejezést használja Kún-László 1288-iki oklevelében. »In convocatione et parlamento publico regni nostri.« Fejér, Codex Dipl. V/II. 446.

Senkit sem szabad a káptalan vagy konvent bizonyságlevele nélkül az udvarbiró vagyis alispán elé idézni. Az ispán ne merjen törvényt látni, vagy itélni, ha négy nemes nincs jelen. (5.) Az ispánok és alispánok birói hatalmának korlátozása egyuttal a nemesek törvénykezési jogainak jelentékeny kiszélesitése.

A király megerősiti IV. Bélának és V. Istvánnak adományait, mert e királyok igazságosan, szerencsésen és boldogan kormányozták Magyarországot, és mindig üdvös tanács után indultak. Megerősiti IV. Lászlónak azon adományait is, melyek igazságosak és törvényesek, a mennyiben a külső ellenség ellen harczoló nemesek érdemét jutalmazták. De elődjének jogtalan adományait, az érsekek, püspökök és az országtól kiküldött tanácsosainak javaslata szerint indulva, vissza fogja venni, és pedig a királyi javakat, várakat, városokat, vendégeket és udvarnokokat azonnal, a többit Szent-István napja után. (6., 7., 8.) A királyi javak restitutiója tehát ép oly fontos feladata a kormánynak, mint az aranybullában. Az azok felől döntő biróságot azonban már nem a király maga alkotja meg: része lesz abban az országnak is. Ez nem csupán megszoritása a királyi jognak, hanem egyuttal kifejezése annak, hogy a király egyedül már nem képes jogát érvényesiteni. Nemcsak a királytól, hanem a másoktól erőszakosan elfoglalt birtokokat is vissza kell adni. (9.)

III. Endre.
(I. Miksa császár családfájáról.)

Honvédelmi tekintetben egészen az arany bulla alapján áll a törvény. A nemesek és azok az erdélyi szászok, »kik nemesi módon élnek és jószágokat birnak«, kötelesek a királyt külső hatalom ellen segiteni. E kötelességük akkorra is szól, ha a birodalom valamely tartománya elszakad, vagy fellázad. Ellenben az emlitett rendek semmikép sem kötelesek bármelyik bárót fizetés nélkül a harczba követni, ha a király nincs jelen. (10.) Nevezetes és a kort jellemző megtoldás a tartományok elszakadásának, elidegenedésének fölvevése a törvénybe.

A nemesi adómentesség úgy a pénzbeli adóra, mint a boradóra (acones) és a szállásadásra vonatkozólag teljes mértékben ki van mondva. Kiterjeszkedik nem csupán az előkelő szászokra, hanem a nemesek népeire is. Még a lucrum camerae sem képez már kivételt. (11.)

Viszont a király nem mond le a kamara hasznáról. Csak az van kikötve, hogy minden megyében az ispán »négy jó emberrel« hozza forlomba az új pénzt és váltsa be a régit. Egyes városoknak már IV. Béla megadta e kiváltságot. Most ez az egész országra kiterjesztik. A nemesség már a pénzváltó tisztséget is magához ragadja. Ez által a zsidók és izmaeliták régebbi szereplésének meg kell szünnie.

Különösen fontosak és nagy fejlődésről tanuskodók a törvénykezésre vonatkozó határozatok. Ha a nádor birósági utra indul, minden megyében vele járjon az ispán négy kiküldött biróval. Az ispán ilyenkor nem esik el az őt a per folytán megillető jövedelemtől. »Ha pedig a nádor igazságtalanul akarna eljárni, az a négy ember az ispánnal együtt állja utját, és tegyen nekünk jelentést.« A megyének tehát nemcsak ellenőrző, hanem egyenesen veto-joga lesz még a nádorral szemben is. (14.)

Az egyházak népei fölött világi ügyekben más biró, mint maga a király, nem itélhet. Viszont az érsekek birái sem itélhetnek a nemesek és az ő népeik fölött, ép oly kevéssé a szabad királyi és királynéi városok birái. (15.) Egyrészről a nemesi és egyházi exemptio, másrészről az egyes biróságok hatás körének körülirása már nagyot haladt.

Kún-László idejében a földes uraksok helyütt vámot, vásárpénzt szedtek. Ezek most eltöröltetnek. (17.) De még azokon a helyeken is, hol ez adót már régebben szedték, csak a külföldi kereskedők fizessék; a nemesség és az egyház népei fel vannak alóla mentve. (18.) Jelentékeny könnyitése a belső forgalomnak és a termelőnek a kereskedővel szemben adott kedvezés, azon irányban, melyen már Kálmán király haladt volt.

Ugyancsak a forgalomnak előmozditására, a járó-kelő embereknek védelmére szolgált az az intézkedés, hogy a »templomok fölé épitett vártornyokat« és az egyebütt mások ártalmára épitett tornyokat mindenestől le kell rontani. (19.)

Az egyháznak régi kivánságát teljesitette a törvény, midőn elrendelte a tizednek pénzben való megváltását. A nemes ekealja szerint fizetett; a paraszt a kepék száma szerint. (21.) E törvény egyuttal a pénzgazdaság előrehaladását is bizonyitja.

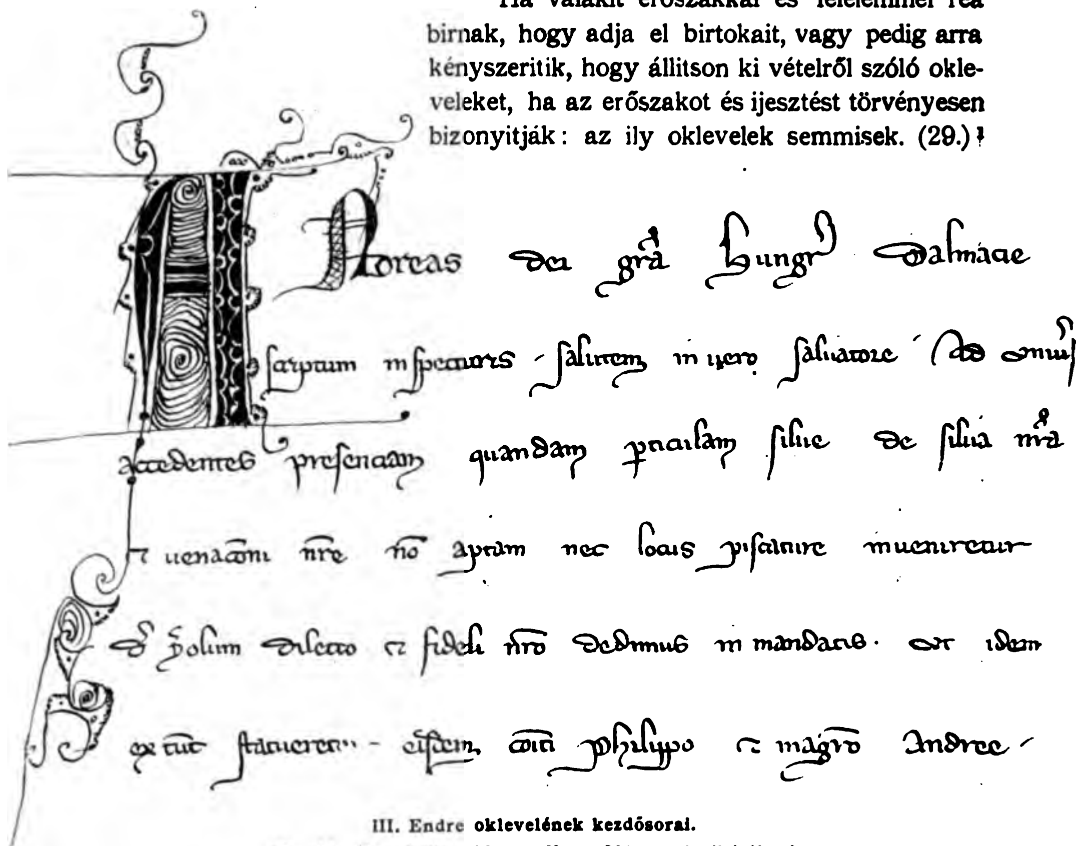
Most már okleveleken alapul az egész birtokállapot. Gondoskodva van arról, hogy a királyi kanczellária tulságos árt ne követeljen kiadványaiért. Az a törvény, hogy egy aranypecsétes kiváltságért tiz márka ezüst vagy egy márka arany (240 frt) jár a kanczellárnak, egy függő viaszos pecsétért pedig egy márka az alkanczellárnak és egy fertály a jegyzőnek.[1]

[1] Az arany értéke az ezüstéhez e szerint úgy viszonylott, mint 10 az egyhez.

Természetes, hogy a legtöbb törvény azt védi, mi leginkább foglalkoztatja a nemesi rendet, mi leginkább van kitéve támadásnak: a birtokot, a földet.

Ha egy nemes vagy előkelő szász örökös nélkül hal meg, a királynak sem örökölt, sem szerzett vagy vásárolt birtokait nem szabad lefoglalnia. Az örökhagyónak jogában áll birtokát akár rokonára, akár nejére, akár az egyházra hagyni, akár még életében, akár végrendelkezés utján. (26.)

Ha valakit erőszakkal és félelemmel reá birnak, hogy adja el birtokait, vagy pedig arra kényszeritik, hogy állitson ki vételről szóló okleveleket, ha az erőszakot és ijesztést törvényesen bizonyitják: az ily oklevelek semmisek. (29.)[1]

Andreas dei grā hungr dalmacie

III. Endre **oklevelének kezdősorai.**
(Az oklevél eredetije a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában.)

Sem nemesnek, sem előkelő szásznak örökébe nem léphet a nemzetséghez nem tartozó, akár a hozomány visszaadása utján, akár a leányokat megillető negyed fejében. Ilyen esetben az örökösök vagy a nemzetséghez tartozó legközelebbi atyafiak váltsák magukhoz a birtokot, az országban divó igazságos becsű alapján. (30.)

Épen úgy joga van a nemzetségbelieknek magukhoz váltani a birtokot, ha azt birtokosa bűnei miatt veszti el, hogy ősi birtokukban ne

[1] E törvény végén csonka, de értelme igy is világos.

kelljen külső embert mint birtokost türniök. (33.) E pontok a nemesnek az aranybullában biztositott rendelkezési jogát szabályozzák és a mellett az egyes családoknak, nemzetségeknek birtokát az elvesztésnek és elidegenitésnek legtöbb módja ellen biztositják. A magyar birtokjog akkor indul azon fejlődésnek, mely az 1351-iki ősiségi törvényben éri el tetőpontját.

A királylyal szemben meglehetősen védve volna ezekkel a nemesnek személye és vagyona. De mint az aranybullában: a czikkelyek végén itt is visszatér a törvényhozás aggodalmainak örökös és már nagyon is félelmes forrásához: az urak erőszakoskodásához.

Van egy czikkely, mely egyaránt mutatja a király jó szándékát és ügyefogyottságát a hatalmas bünösökkel szemben. »Ha nemesek vagy mások kárt okoztak és mi királyi kegyelemből kiméljük személyöket, vagy pedig kimélni tartozunk: mindazonáltal mindenkép igazságot szolgáltatunk a panaszosoknak.« (27.) A törvény előrelátja, hogy a király sok esetben kénytelen lesz bünbocsánatot igérni, vagy a garázdálkodókkal szerződésre lépni.

Ha egy gonosztevő birói itélet után megszökik, a király őt nem fogadja magához, sem azt nem türi, hogy bárói megvédjék. (28. V. ö. aranybulla 28.)

Nemcsak a királynak kezét kötik meg, hanem az ispánéit is. Nemesek és előkelő szászok fölött csak három esetben itél az ispán: lopás, rablás és pénz- és dézsmaügyekben. (31. V. ö. aranybulla 5.). Ha valaki sérelmesnek találja az ispán itéletét: szabad az ügyet a király elé vinnie.

Sem az erdélyi vajdának, sem Szlavónia bánjának nem szabad az illető részek nemeseit megszállással vagy más módon jogtalanul megterhelni. (34.)

E törvény alapeszméje annyira azonos az arany bulláéval, hogy nem is akar új törvény lenni, csak a régieknek megerősitése. A nemesi és az egyházi szabadság karöltve jelenik meg benne. A nemesi és az egyházi rend kezet fognak, hogy az ország javára, saját szabadságának biztositására helyreállitsák a királyi hatalmat. Az országháboritó urak ellen egészen közös az érdek. A mellett azonban gondoskodnak arról is, hogy a korona tulsulya reájuk nézve ne válhassék sérelmessé.

Nevezetes, hogy mig a régebbi törvényhozás kimeritette az egyházi és világi garantiák minden eszközét, ezt a törvényt egyedül a királyi szó és pecsét biztositja. Annál nevezetesebb, mert hisz világos, hogy a nemesség még sokkal inkább diktálhatta feltételeit a trónnak 1291-ben, mint 1222-ben, 1231-ben, vagy akár 1267-ben.

E hiány a törvényhozó tényezők bölcseségét bizonyitja. A nemesi szabadságot, az ország nyugalmát már nem a király önkénye veszélyezteti, hanem az urak féktelensége. Ezek ellenében pedig nemhogy korlátozni, lealázni kell a királyságot, hanem inkább felszabaditani, felemelni. A hazafiak nem igen birják elképzelni, hogy a király elválaszthatná ügyét az övéktől. Külön mindegyik rész gyönge: csak együtt vehetnek erőt a trónnak és a törvénynek ellenségein.

Összetartónak, erősnek kell mutatni a nemzetet: az a törvény igazi garantiája. Ebből következik a számosan látogatott gyülések szüksége. Az Árpádok korszakának végén életbe lép ismét a pogánykori Magyarországnak fegyveres, a legfőbb hatalommal felruházott község.

»Évenkint egyszer kötelesek az összes bárók és nemesek eljönni Fejérvárra országgyülésre, a birodalom állapota miatt. Ott megvizsgálják, mikép jártak el a bárók megyéikben; mikép tartották fenn az ország jogait. Még aznap ott veszik érdemök szerint jutalmukat, vagy bünök szerint büntetésüket, a mi és tanácsosaink itélete szerint.« (25.) Ez már több a régi Szent-István napi törvénylátásnál: ez az összes igazgatásnak felelősségre vonása a király és az ország által.[1]

*

Hét évi szomorú tapasztalat meggyőzte a királyt és az országot az 1291-iki törvények elégtelenségéről. A királynak igyekezete, önfeláldozása nem volt képes végrehajtásukra, az ország nyugalmának helyreállitására. Az engedetlenség, az erőszakoskodás, a törvénytelenség 1298-ban még általánosabbá lőn mint Kún-László idejében volt. »A nemesi szabadságokat Endre király koronázásakor körülbástyázta ugyan irásával és pecsétjével, de a kapzsiságtól elvakitott gonosz emberek rosszasága miatt még sem tartattak meg, és a király urnak zavara és félelme miatt egészen elmellőztettek. Ez által az ország minden részében megingott, és a bárók és más hatalmasok erőszakoskodása által előidézett különböző mozgalmak által annyira tönkre ment, hogy az egyházak és nemesek, valamint a többi országlakosok majdnem teljesen elerőtlenedtek. Ezek láttára Endre király úr, a Szentlélek sugallatára, megnyitotta kegyelmének füleit, és hiveinek tanácsára hallgatva, általános gyülést hirdetett, azért, hogy a főpapok, egyháziak és az ország nemesei által, a bárók kizárásával, üdvös határozatok hozása által segítsen e romlásnak indult országon.«

Ezt a gyülést már nem Fejérváron tartják. Az nagyon is közel esik a Németujváriakhoz. A nemzet az ország középpontján, Pest mellett a Rákoson tartja összejövetelét. A király Budán van tanácsosaival: a nemesek, és a szabadságukra szintén féltékeny és büszke kúnok a nagy pusztán ütik fel sátraikat: ott látnak törvényt; ott határoznak, készen arra, hogy mindjárt kardjokkal is érvényt szereznek a czikkelyeknek. Az oligarchia darabokra készül zuzni az országot: particularisticus törekvéseivel szemben a király és a köznemesség képviseli az egységet és a törvényt. Hét év alatt megtanulták, hogy a bárók részére nincs hely az alkotmányban. Ezért 1298 Szent-Domokos napján, augusztus 5-én, Pesten, a ferenczrendiek temploma körül, ott voltak a püspökök majdnem teljes számmal, összesereglett

[1] A törvényt kiadta Endlicher, Mon. Arp. 615—621.

az ország egész nemessége, eljöttek a kúnok és szászok is, de a bárókat kizárták. Nélkülök, ellenük akartak gondoskodni »a király nagyságáról és az ország állapotáról.«

Először is elismerik Endrét, mint a királyi törzsből származót, a királyság természetes, született urának. Aztán kimondják, hogy minden jogtalanul elfoglalt királyi s királynéi birtokot vissza kell adni, »hogy az ő személyében úgy tündökölhessen a királyi méltóság, mint ahogy annak felsége megköveteli«. Nincs király, ki alatt oly nagy sulyt helyeztek volna az örökösödési jogra, mint épen III. Endre.[1]

Épen úgy vissza kell adni a nemeseknek és az egyházaknak a tőlük bármikor jogtalanul elfoglalt birtokokat és jövedelmeket. A bárók pedig ezentúl tartózkodjanak a pusztitástól és rablástól. Azok, a kik eddig roszul viselkedtek, kérjenek bocsánatot a királyi felség kegyelmétől. Minden garázdálkodás pedig szünjék meg teljesen.

A czél tehát még mindig az, mely után 1221 óta minden törvényhozásunk törekedett: a királyi birtok visszaszerzése, a magánbirtok védelme. De a mód, melyen a nemzet 1298-ban kifejezi akaratát, világosan mutatja, hogy itt már nem a hatalom szava szólal meg, hanem egy nyugalomra vágyó zaklatott nemzedék jámbor és tehetetlen kivánsága.

Még jobban bizonyitja e tehetetlenséget a következő czikkelyek hosszú sorozata. A ki három hónap alatt vissza nem adja a mit elrabolt, vagy a ki ezután is hozzányulna királyi, egyházi vagy nemesi birtokhoz, kiátkozás alá esik. Ez alól csak a kalocsai érsek oldhatja fel, a többi püspök hozzájárulásával. Azután következik majd még a király itélete. E szerint az elrablott birtokok visszaadatnak a kártvallottaknak, többi birtokaik pedig a királyra szállanak. A rablók örökösei megfosztatnak törvényes joguktól, nem számittatnak többé a nemesekhez és semmi törvényes tényben nem vehetnek részt. (5.) Ha valami, az egyházi és világi büntetéseknek e szokatlan és szélsőséges cumulatiója mutatja a végrehajtó kar teljes gyöngeségét. Ilyen törvényt csak győztes forradalom vagy zsarnok foganatosithat: törvényes uralkodó soha.

Maguk a törvényhozók is tudják, hogy saját erejök a baj legyőzésére elégtelen. Felhatalmazzák a királyt, hogy azon esetben, ha ő nem bir a lázadókkal, még idegen helyről is kérhet segitséget »a bünösök vadságának megtörésére«. Ez idegen segitség alatt első sorban az osztrák herczeg van értve. De ha a király nem törődnék a bünösök üldözésével, ő maga is fejére vonja a kiátkozást. Kápolnájának minden kiváltsága megszünik.

A kiátkozás csak a bünöst és büntársaikat sujtja. Ezek különben is megrögzöttek már a gonoszságban. A mely püspöki megyében ily vétkek előfordulnak, ott interdictum alá kell vetni az egyházakat és az egész népet. A hivőket ily módon a legerősebb ösztön sarkalja arra, hogy elősegitsék a király eljárását.

[1] Kiadta Kovachich M. Gy., Supplementum ad Vestigia Comitiorum. I. 88—192.

A garázdálkodás legfőbb eszköze a vár. Le kell rontani mindazon erősségeket, a melyek a király engedelme nélkül épültek, szintúgy azokat, melyekből már raboltak, de még azokat is, melyekhez nem tartozik megfelelő birtok. Az utóbbiak birtokosairól joggal lehetett föltenni, hogy várukat nem törvényes czélra használják fel. A ki ennek nem engedelmeskedik, kiátkozás alá esik. A királynak vagy nádorának, ha bejárják az országot, külön kötelessége e várak lerontása. (9.) Habsburg Rudolf körülbelől ily szellemben járt el a Rajna vidékén. Ott szegény kisbirtokú lovagok voltak a rablók. A kik nálunk e mesterséget üzték, hatalomra, váraik számára, csatlósaik hadára nézve beillettek volna fejedelmeknek.

Excommunicatio alá esik, a ki három hónap alatt teljes elégtételt nem ad a megsértettnek. Excommunicatio alá esik, a ki erőszakkal csikarja ki a megsértettől a bocsánatot. Excommunicatio alá esik a megyék négy-négy megbizottja is, ha akár félelemből, akár részrehajlásból, vagy mert megvesztegették, félrevezeti a rablások vizsgálására kiküldött királyi embert.

Attól kellett tartani, hogy a szerzetesek, talán azért, mert az illető rabló családja a patronusuk, vagy tán azért, mert inkább hajlanak a pápához, ki nem ismeri el a királyt és pártolja a Németujváriakat, ki fogják szolgáltatni a bünösöknek a szentségeket. Ha ez megtörténnék, az illető szerzet többé ne kapjon alamizsnát, adományt az országban, a ki pedig ad nekik, azt szintén kiátkozzák. Excommunicatio alá esik minden báró vagy nemes, a ki ilyen gonosztevő érdekében közbenjár. Az excommunicálttal szemben statariumot állapitanak meg: a király törvényes eljárás nélkül bánhat el vele.

Kiátkozás fenyegeti a királyt, ha ő nem adja vissza az egyházaknak és nemeseknek, a mit tőlök elvett. Abban az esetben is excommunicálják, ha az ország bármely elidegenitett részének visszaszerzését elmulasztaná, ha arra alkalom kinálkozik. »Hogy Magyarország királysága örvendhessen minden részében teljes épségének.«

Nemcsak az egyház kényszeriti a királyt uralkodói kötelességének teljesitésére, hanem a nemesség, vagyis az ország is gondoskodik arról, hogy elhatározásaira, kormányzására szünetlenül befolyást gyakorolhasson.

»Elhatároztuk, hogy a király úr udvarának nagyobb diszére és a magyar királyság illendő kormányzására, a király úr három-három hónaponkint két-két püspököt, kellő rendben, egyet az esztergomi, a másikat a kalocsai megyéből tartson magánál, továbbá ugyanannyi országnagyot és lehetőleg mindazon nemeseket, a kiket most megválasztunk.[1] Ezeket a királyi javakból megfelelően dijazza. Ha pedig a király úr ezt nem tenné meg, bármit tesz az elsoroltak nélkül adományok, méltóságok osztogatásában vagy más fontos ügyekben, annak érvénye nincs.« A királyi hatalom megszoritásának problemájában eljutnak a modern alkotmányosság alap-

[1] A szövegben (119. 23. pont) igy áll: »duos episcopos — totidemque et quasi omnes nobiles, quos ex nunc elegimus.« A *totidemque* után hiányzik a főnév, valószinüleg *barones*.

elvéig. Az uralkodó elhatározásainak csak felelős tanácsosainak hozzájárulása ad érvényt. E tanácsosoknak egy részét pedig maga az országgyülés választja a király oldala mellé.

Magyar felfogás szerint a királyné is közjogi személy. Az is adományoz, annak is van udvara, rendesen reá van bizva az ország egy részének kormánya. Kell tehát, hogy őt is magyar urak és nemesek, nem pedig külföldiek vegyék körül. (24.) Úgy látszik, hogy tartottak a német uraktól, kik Erzsébetet, Albrecht császár leányát környezték.

Következik az egyház szabadságainak biztositása, körülbelől III. István 1169. évi oklevele alapján és a nemesi szabadságnak további körülsánczolása a királyi tisztviselők és az urak hatalmaskodásával szemben.

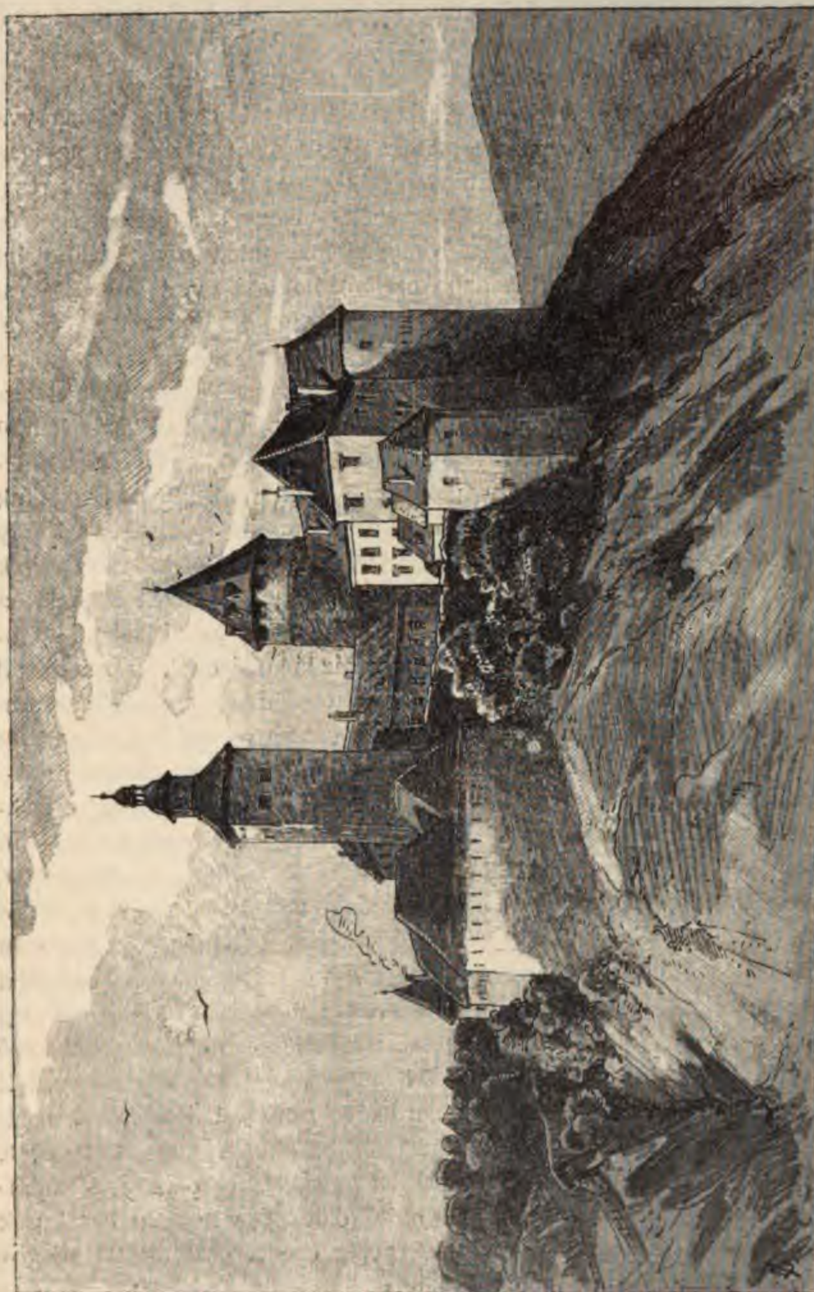
Az urak és nemesek közti viszonyra különösen a 33. czikkely vet világot. »Elrendeljük, hogy nemes ember bárkinek szolgálatába állhat, ha úgy akarja. De ha a hatalmasok ebben megszoritják a nemeseket és erőszakkal, személyök és vagyonuk kárával akarják őket arra kényszeriteni, hogy őket szolgálják, kiátkozás alá esnek és azonfelül a király is köteles az elnyomókat üldözni és méltóan megbüntetni.

Végre további biztositás és eljárás végett már ez a gyülés kitüzi a jövendőnek idejét. Jövő Szent-György napja után két héttel fogják azt megtartani »Rákoson a Duna mellett«. Meg kell ott jelenni minden főpapnak, bárónak és az összes nemességnek. Nemesség és király csak akkor biznak ismét magukhoz, erejükhöz, ha nagy számban, fegyverben vannak együtt az ország nagy folyója melletti sikságon. Ott nincs rabló vár, ott a szabad emberek tömege és lelkesedése erőt vesz az urak hatalmaskodásán és ármányán.

Az Árpádok uralma legvégső szakaszában oda ért vissza, a honnét alkotmányos tekintetben kiindult. Az 1291-iki és 1298-iki országgyülések a régi magyar község felségi jogával intézkednek a kormányzás minden ágában. Felelősségre vonják a király tanácsosait, befolyást gyakorolnak arra, kik környezzék a fejedelem személyét. Nem akarnak türni közbeeső, hatalmaskodó rendet az uralkodó és szabad harczosai közt. Ez a democraticus vonás abban is kifejezésre jut, hogy most már nemesnek, nobilisnak nevezi magát a szabad rend: régi neve, az, hogy serviens, királyi szolga, egészen feledésbe megy.

A különbséget a két korszak, a kezdet és vég közt, leginkább az jelöli, hogy a király és nemesei mellett ott áll mint külön eredetü, önálló hatalmú tényező az egyház. Ennek alkotmányos hatalma tovább ér mint a nemesi rendé. Magának a királynak szentelt személyét egyedül a püspökök kara vonhatja felelősségre. Király és nemesség egyaránt úgy tekinti a keresztény, katholikus hierarchiát, mint az ország békéjének, hatalmának, felvirágozásának leghatalmasabb előmozditóját. A római egyház, mint politikai szervezet, ekkor éri el hazánkban fejlődésének tetőpontját.

*

Szalonak, a Németujváriak vára.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

Egyházi és nemzeti szempontok egyaránt irányadók azon törvényekben, melyekkel Kún-László király az ország gyülésén, 1279 augusztus 3-án, fermoi Fülöp pápai legatus befolyása alatt, beillesztette a vad, nomád kun nemzetet a magyar keresztény állam keretébe.

»Alpárnak és Uzurnak, a kúnok urainak, a kúnok többi urainak, a kúnok összes nemeseinek és egész községének tetszett, hogy elhagyva a bálványok tiszteletét és mellőzve mind a pogány szertartásokat, az igaz katholikus hitre térjenek és hogy mindazok, kik még nincsenek megkeresztelve, bármily koruak vagy nemüek legyenek, fölvegyék a keresztséget és tartsák meg mindazt, a mit a szent római egyház tanit. Mivel pedig a hit cselekedetek nélkül holt marad, azon czélból, hogy a szent hit tökéletessége kezdetét vegye nálok, hét tuszt vettünk tőlök, hét nemzetségök szerint. Mi a kún urakat, nemeseket és egész birodalmunkban levő népöket, nyilvános és ünnepélyes gyülésen, birodalmunk báróival és nemeseivel tartott serény tanácskozás után megtelepitjük a belőlirott módon és helyeken.«[1] Tudniillik ezentul elhagyják sátraikat és nemez házaikat, és falvakban laknak a keresztények módjára: a földhöz erősitett házakban. Szakálluk levágását, hajuk kurtitását és ruházatukat kivéve, a mire a legatus, a király kérésére, nem akarja őket kényszeriteni, minden egyébben a keresztények szokásaihoz alkalmazkodnak.« Megmaradt tehát a torzonborz szakáll, az üstök, a hegyes süveg és a bő, szines, asszonyos keleti ruha. »Birodalmunkban tartózkodni fognak minden garázdálkodástól és cselvetéstől és különösen a keresztény vér ontásától. Szolgáiknak, cselédeiknek sem fogják ezt megengedni.« Ezek ellenőrzésére a legatus néhány vizsgálót[2] rendel, a kik nemzetségről nemzetségre — annak minden fokán át — utána járjanak mindannak, a mi előre van bocsátva. A ki pedig e czikkeket megszegi, azt nemcsak az egyház büntetése sujtja, hanem a királyé is. »És mivel a kúnok nagy sokasága sok területet foglalt el, elrendeljük, hogy azok, kik nemzetségükkel a Duna és Tisza közt, vagy a Körös mellékén, vagy a Maros és Körös közt vagy azok mellékén, vagy a Maros és Temes körül szállottak meg, azon a helyen, hol annak idején dicső Béla király nemzetségeik szerint helyezte el sátraikat: most is ott szálljanak meg és ott lakjanak, mint birodalmunk nemesei. Nekik adjuk az ő határukba eső királyi udvarnokok és más cselédeink földeit, valamint az örökösök nélkül elhaló nemesek birtokait, minden hozzátartozóval: erdővel, kaszálóval, halászattal. Csupán a monostorok és egyházak birtokjoga marad ott épen. Nekik adjuk azonfelül a nemeseknek és várjobbágyoknak a tatárjárás óta pusztán maradt, hasznot nem hajtó földeit, úgy hogy a birtokosok kárát pótoljuk. A kún urak és nemesek pedig ezeket oszszák fel magok között, a magok rendje és módja szerint.«

[1] Ladislai regis constitutio de Cumanis. Endlicher, Mon. Arpad. 558—565.

[2] Inquisitor.

A hasznot hajtó földeket az addigi birtokosok a kún határban tovább is megtartják. Ebbe a kún urak és nemesek is belé egyeztek. »Azért, hogy köztük és a nemesek közt kölcsönös komaság és rokonság jöhessen létre és nagyobb szeretet és barátság származzék.« Nemes és kún egyforma szabadságnak örvendjenek.

Ennek fejében ugyanaz a kötelességük is. »Szabatosan kimondjuk, hogy a kún urak és nemesek külön és egyetemesen kötelesek eljönni seregünkhöz, melynél személyesen jelen vagyunk, úgy mint a többi nemes királyi szolga. Ha pedig ebben hanyagok lennének, ugyanazon megtorlás, ugyanaz az itélet sujtja őket, mint birodalmunk más nemeseit, kik hanyagul nem jöttek el.

A legatusnak nagyon szivén feküdt, hogy a kúnok bocsássák szabadon összes keresztény rabszolgáikat. Ezen követelés ellen a kúnok természetesen nagy ellenállást fejtettek ki. Utoljára a király és a magyar urak közbenjárásával abban egyeztek meg, hogy magyarországi keresztény rabjaikat kivétel nélkül ki fogjak adni; a többi országban szerzett foglyaikat pedig megtarthatják. Körülbelül azon nyomon jár ez a törvény, mint Kálmán törvénye, mely szintén különbséget tesz a magyar születésü és a többi rabszolgák közt.

Úgy a keresztelés, mint a rabok és a felcserélendő nemesi földek dolgában azok a püspökök járjanak el, kiknek megyéjében száll meg a hét kún nemzetség, egy-egy bárót és két-két nemest véve maguk mellé.

A kún urak, nemesek és az egész kúnság biróság dolgában az ország nádora alatt állanak, úgy a mint ezt már IV. Béla elrendelte. A nádor mellett részt vesz az illető ítéletben az illető kún nemzetség birája vagyis fejedelme.

Egyetlen egy kivételt tett szükségessé a kúnok vérségi szervezete és az attól el nem választható vérboszú.

Ha két kún nemesnek van pöre egymással vérontás miatt, abba a nádor nem avatkozhatik, hanem egyedül a vádolt fél törzsének birája itél. Ha pedig a perlekedő felek egyike a király elé vinné a pört, akkor a király személyesen itél fölötte az illető kún birónak jelenlétében. Ha egy kún nemes, tartva a halálos itélettől, a királyhoz menekül: ez által megmenti életét. Számüzni kell azonban az országból és mindaddig külföldön kell maradnia, mig ki nem engesztelte azokat, kiket megsértett. Ha pedig az ilyen elitéltért azonnal közben járnak a királynál a kún urak és nemesek, a számüzetést is elengedik neki és csak arra kötelezik, hogy vagyonából a megsértetteknek adjon kárpótlást. A kún tehát birósági tekintetben egészen alá van vetve a magyar törvényeknek, és még a vérboszú elől is megmenti a bünöst a királyi felség által nyujtott asylum.

Sem a király, sem az urak és nemesek nem fogadják be a kúnok szolgáit. A király még arra is kötelezi magát, hogy, ha netán valami földet elvett tőlük, azt visszaadja.

A kúnok nemesi szabadsága abban is érvényesül, hogy épen úgy, mint a magyar nemesek, fel vannak mentve a király és az urak erőszakos megszállásának terhe alól: úgy magok, mint népeik. Épen igy nemesi joggal birják továbbra is a királyoktól nekik eddig adományozott birtokokat.

Bár e pontok közűl sok tekintettel volt a kúnok ősi szokásaira és vad erkölcsére, még sem akadályozhatták meg, hogy miattok már 1280-ban fel ne lázadjon az egész kúnság. Csak ezen lázadás leverése után kezdődött meg a kúnok beolvadása a magyarságba, nyelvben és vallásban, vérben és erkölcsben, úgy a mint e törvény hozói óhajtották. Egész Nagy-Lajos, sőt Mátyás koráig kimutathatók köztük a pogányság nyomai. De politikai és katonai tekintetben a kún megbizható és hű tagja lett a magyar nemzetnek. III. Endre alatt és az interregnumnak még zivatarosabb korában mindig a nemességgel együtt találhatók az ország egységeért küzdők táborában.

*

Az egész országot felölelő törvényhozás mellett szükséges volt az egyes vidékek külön jogainak, kiváltságainak szabályozása. A megye, mint nemesek összesége, tulajdonkép ezen időben nyeri szervezetét. Néhol a helyi gazdasági és társadalmi viszonyok tették ajánlatossá a külön szervezkedést. Ez mindenütt a király felsősége alatt, az ország törvényeinek tiszteletben tartásával megy végbe, de természetesen úgy, hogy a helyi érdekek az általánosak mellett érvényesülhessenek.

1273-ban, Csák Máté bán korában állitják össze Szlavónia nemeseinek és várjobbágyainak jogait, kiváltságait és szabályozzák a reájok nehezedő terheket. Már az elnevezések is mutatják, hogy itt mindig a magyar királyságnak egy integrans részéről van szó, nem pedig valami külön nemzetü és jogu tartományról. Annyiban is megfelel e bánság külön szervezkedése az általános magyar felfogásnak, hogy a bán nem valami új jogokat ad, hanem csak a régieket erősiti meg.[1]

Első sorban a biróság ügyeit szabályozzák. Senki sem veheti tanunak tulajdon poroszlóját, rokonát, szolgáját vagy papját. A bánnak vagy birájának törvényszéke előtt mindenki első idézésre tartozik megjelenni, különben negyven dénárt fizet. Ha az első idézésre megjelent, a legfontosabb ügyekben: a birtokról, rablás, erőszakoskodás, gyilkosság vagy hűtlenségről szólókban hét terminuson át halaszthatja az itélet hozatalát. Ha nyolczadszor sem jelenik meg törvényes ok nélkül, a biró a vádlót behelyezi a vádlottnak birtokába. Pénzbeli ügyekben már második idézésre el kell dőlni a pernek, különben a makacsnak birtokán behajtják a követelést. Az előkelő ember, ha nem mutatkozik nyiltan ellenszegülőnek, vagyona és élete védelmében a biróság részéről a legnagyobb előzékenységben részesül.

[1] Endlicher, Monum. Arpad. 536–541.

Viszont a biróság eszköze: a poroszló, és a birtokállapot biztositója: a hiteles oklevél, szintén nagy jogvédelemben részesülnek. Ki a poroszlónak ellenáll, vagy azt mondja, hogy hamis, egy márkát fizet. Ki őt, vagy a káptalan hiteles emberét megveri, 10 márkában marasztaltatik el.

Ha valaki másnak felségsértést vagy hamis pénzverést vet a szemére és nem birja bebizonyitani, azon büntetés alá esik, melylyel ily esetekben a bünöst sujtják. Ki nyilvános erőszakoskodással vádol és ezt be nem bizonyithatja, fél vérdijat, 60 pensát fizet. Egyáltalában roppant erős birságokkal sujtották a hamis, vagyis a be nem bizonyitható vádat, mi az uralkodó osztály érdekének mindig megfelel. Viszont a biró nem feledkezik meg a maga érdekéről: ritkán marad el a czikkelyekből az őt megillető dij meghatározása.

Senki se lakoljon másnak büneért: sem az apa már önálló fiáért, sem a testvér a testvérért, ha már megosztoztak. Úgy látszik, e törvény tekintettel van a délszláv törzsek házközösségére. A nemzetségi szervezetnek felel meg az is, hogy, ha valaki örökös nélkül hal meg, birtoka a rokonságra száll. E pontban is egy uton halad a szlavóniai jog a magyarral.

Katonai kötelesség dolgában a szlavóniai nemesre nagyobb teher hárul, mint a magyarra. Mert nemcsak védő háboruban kötelesek valamennyien részt venni, hanem minden esetben, ha a király személyesen vezeti a sereget. Az aranybulla által szabályozott nagy különbség védő és támadó háború közt itt nem található, minek Szlavóniának helyzete, mint végvidéké, adja meg a magyarázatát. A viszonyok annyiban is különböznek a magyaroktól, hogy a nemesek átlag szegényebbek és ennek következtében az urak hatalma inkább lép előtérbe. Minden nemes háború esetén tetszése szerint csatlakozhatik valamely báróhoz. (16.)

A katonai kötelességen kivül különösen a bánnak és az adószedőknek tartozó szállást és élelmezést szabályozta e kiváltság. A bán ne szálljon meg sehová, ha őt az ország ügye és a törvény nem hivják.

»Ha valaki a menyétadónak, a hét dénár adójának, a katonai birságnak, vagy az általános adónak fizetésében makacsnak és ellenszegülőnek mutatkoznék, a zágrábi vagy a kőrösi ispán menjen ellene végrehajtásra egy birótársával, a zágrábi vagy a csázmai káptalan bizonyságával, hogy többet ne követelhessen, mint a mennyi jár.« Hanem a szállás költségeit ilyenkor a makacskodó fizeti.

Az adószedés valami hadjárat-féle volt. »A menyétadó szedője csak 12 emberrel, 14 lóval járjon, ne többel. Ennek kijár egy tyuk, egy lud, egy negyed akó bor, 12 köböl abrak és nem több.« A hét dénár adójának szedése csak félannyi kisérettel jár s félannyit követelhet tartására. A nemesek és várjobbágyok földjein lakók nem is tartoznak az ellátáshoz járúlni, csak jobbágyaik. Itt a jobbágy szó már későbbi értelmében van felhasználva.

Mindezen ügyekben a zágrábi vagy kőrösi ispánnal együtt az országtól megválasztott nemesek és várjobbágyok fognak törvényt látni. A szlavón nemesség tehát ép úgy szerez jogot a végrehajtó hatalomban való részvételre, mint a megyei rendek.

Fenmaradt még a tengermellék egy kis kerületének, a vinodolinak statutuma 1280-ból.[1] »László Magyarország igen dicső királyának idejében« kelt, még pedig horvát nyelven. Itt is a »régi jó szokásokat« állitják össze világiak és papok, a vidék urainak, a Frangepánoknak, kik közt Lénárd volt akkor a kenézök.[2]

A szegény emberek először a püspökkel szemben védekeznek. Meghatározzák, hogy templomszentelésekor nem jár neki több, mint negyven velenczei soldo, egy ebéd és egy vacsora. A papoktól és egyházaktól sem követelhet többet, mint a mennyit a világi védurak meghatároztak. A kerületben csak a papoknak parancsol és csak azok kötelesek őt megvendégelni, ha eljő, egy ebéddel és egy vacsorával. Ne is jöjjön többel, mint 7—8 lóval. A kenéznek, ha eljő, meg kell fizetnie saját élelmezését.

A kenéz jövedelmei a birságokból állanak. Ezek a legtöbb bünre nézve meglehetős magasra vannak szabva. Az ő engedelme nélkül paraszt gazda nem költözhetik el, és nem telepedhetik meg. Az egész statutumon nagyon meglátszik a várszervezet erőssége és a nemességi kapcsolat szorossága. A kenéz embere nélkül a község nem tanácskozhatik.

»Ha valaki az alkenézt, vagy a kenéz úr házbeliei vagy szolgái és népei közül valamelyiket megölné, és tovább állana, ily esetben a kenéz a birságot vegye fele részben a gonosztevőnek nemzetségén; mert a nemzetség csak felerészben köteles, valamint a gonosztevő is felerészben.« (29). »Ha valaki egy kmétet (paraszt gazdát) vagy annak nemzetségéből valót megöl, és őt elfogni nem lehetne, rokonai 100 fontban marasztaltassanak el, és azon vár községe részére, hol a gyilkosság történt, két librában. A 100 font fele a megölt gyermekeinek jut, ha vannak, a másik fele a rokonoknak.« (31.)

A női becsület igen erős védelemben részesül. »Ha férfi rossz szándékkal asszonynak fejéről annak fejdiszét vagy fejkendőjét lerántaná, s azt három jó férfival vagy nővel be lehet bizonyitani, 50 librát — fél vérdij — fizet. Ebből 48 a sértetté, 2 a kenézé. Ha asszony követi el ezt a sérelmet, a törvényszéknek két librát fizet, a sértettnek is két librát. (27.) Érdekes ezzel összehasonlitani azt a czikket, mely az erőszaktétel elkövetése büntetését szabályozza. Ilyen esetben sem kap többet a sértett 50 libránál, csakhogy a kenéz is kap ugyanannyit.

Meglehetős szabadon járnak el a papokkal szemben. A pap ép úgy köteles őrt állani a városban, mint más ember. (15.) Minden pap, kinek

[1] Vinodol 1848-ig a magyar tengerpart kincstári kerületének egy járása volt. Főhelye Czirkvenicza.

[2] Wenzel, Árpádk. uj Okmt. IV. 387—410. magyar és horvát nyelven.

[3] Egy font (libra) = 20 soldo.

temploma van, köteles naponkint misét tartani és az isteni szolgálatot elvégezni. Ha ezt elégséges ok nélkül elmulasztja, egy ökröt fizet, felét a kenéznek, felét a községnek. (58.)

Arra is van eset, hogy a helyi szokás halálos bünnek itél és halálos büntetéssel sújt olyan esetben, milyenre a birodalom törvényhozása rég kimondta, hogy nem is szabad utána járni. »Ha valamely nő bűvösségben találtatnék, és hiteles tanúság által ez rajta bebizonyittatnék, első elmarasztalásban a kenéznek száz fonttal tartozik, vagy ha nem volna miből fizetnie, égettessék el. Azontúl, ha azt ismét elkövetné, a kenéz büntesse őt saját akarata szerint. Szintúgy legyen, ha valamely férfi találtatnék ilyen gonosz tettben (59.)« A boszorkánypereket, melyeket Kálmán kiküszöbölt a magyar criminalis codexből, a vidék babonája és a földesurak kapzsisága helyezték ismét oda vissza.

Természetes, hogy abban a mértékben, a mint a központi hatalom elernyedt, mindjobban beállott annak a szüksége, hogy az egyes vidékek saját helyi viszonyaik szerint rendezzék ügyeiket. De az ország egysége mégis oly szilárdan állott, hogy mindezek a municipális szabályzatok inkább urbariumok jelentőségével birtak, mintsem azzal, hogy politikailag önálló jogú, autonom területeket teremtettek volna meg. Semmi nyoma sincs annak, hogy azok, a kik tényleg megbontották a birodalom egységét: a hatalmaskodó nagy urak, birtokukon külön törvény szerint jártak volna el. Ők csak személyükre nézve vonták ki magukat az országos törvény kényszeritő hatalma alól, ha lehetett, de annak elvi és általános érvényét nem támadták meg.

IV. FEJEZET.

Az egyház. Irodalom. Építészet.

Magyarországon úgy, mint más keresztény országokban, az egyházi rend volt az első, kiváltságokkal, szabadalmakkal felruházott, önönmagát kormányzó osztály. A mellett, hogy saját szabadságait fentartotta és kiterjesztette, a mellett, hogy példája által az ország többi rendeit is hasonló privilegiumok megszerzésére serkentette, nem szünt meg jogát, befolyását a királyság és az ország összes ügyeiben a leghatározottabban érvényesiteni. Történetünk minden lapján találkozott az olvasó e befolyásnak, az országos ügyekben való részvétnek nyomaival. Itt inkább a rendnek belső szervezkedésével, műveltségével, erkölcsével kell foglalkoznunk.

Lassan-lassan vivta ki nálunk a nemzeti egyház szabadságát a királyoknak túlnyomó hatalmával szemben. A XIII. században, II. Endre óta egészen más irányok felől fenyegeti veszély. Egy részt az a hatalom,

melynek nemcsak felszabaditását, hanem úgy szólva létét köszönheté: a római egyház: a pápaság igyekszik mindazon korlátokat lebontani, melyek a nemzeti egyházakat teljes suprematiája, sőt elnyomása ellenében megvédik. Másrészt a királyi hatalom hanyatlása következtében az ország egyes vidékeinek urai hajtják az egyházakat, ha nem is törvényes, de annál erőszakosabb hatalmuk alá.

A tatárjárás a királysággal együtt az egyházat is az enyészet szélére juttatta. Alig lehet fogalmunk arról, milyen pusztulásra, szegénységre jutottak a leggazdagabb püspökségek. A kalocsai érsek és a bácsi káptalan éveken át nem birtak kifizetni 15 márkát »azon sok szükség miatt, mely a tatárok gyilkolása folytán elnyomott minket.«[1]

Ujabb erőre jutását a vallásos érzés feléledésének köszönheté. Egyrészt a még folyton tartó tatár veszély, a pogányokkal és eretnekekkel való szüntelen ellenséges érintkezés, másrészt a szoros kapcsolat a vallásos élet központjával, Olaszországgal és Francziaországgal, nem engedték, hogy az a mag, melyet Szent-István és utódai itt elvetettek, elveszszen, vagy elcsenevészszen. A ferenczrendiek izzó képzelő ereje, a domokosok lelkiismeretes, szinte pedans kutatása mindig ujabb kötelékeket találtak, melyekkel a halandót odafüzzék teremtőjéhez. A vallás már nemcsak külső elismerést követelt: uralkodni akart, egyedül uralkodni az egész emberen, annak minden érzésén, minden gondolatán. Margitnak, IV. Béla leányának példája és története bizonyitja, hogy ezen minden világitól eltekintő, minden földit megvető rajongás Magyarországon ép oly termékeny talajra talált, mint más katholikus országokban.

Világos és szembetünő, hogy minden országban, minden korban, a közömbösök, a hitben, cselekedetben langyosak lesznek számra, tömegre túlnyomók, akárminő erkölcsös vagy vallásos mozgalomról van szó. Egész lényüket mindig csak egyes kiváló egyéniségek adják át egészen, osztatlanul egy eszmének. Ezért az eszme hatalmát nem a hozzá csatlakozóknak száma bizonyitja, hanem azoknak lelki ereje, a kik vezetik. És Margitnak és hű társainak műve, hogy hazánk a vallásos ihlet malasztjában egy sorban haladt akkor a kereszténység más hű országaival.

Néha egyes emberek példája, lelkesedésük elementáris ereje csodás erővel ragadja magával a követők ezreit. A vallásos érzés már nem kifelé hat, nem a szentföldre törekszik, hanem a belső embert ragadja meg, azt akarja Krisztushoz közelébb hozni. Még föllépnek ugyan egyes rajongók, kik a pásztorokhoz és a gyermekekhez igy szólnak: ti, kedves gyermekek, fogjátok felszabaditani a szentföldet, és a kit a gyermekek és az egyszerű emberek vakon követtek. Ilyen rajongó lépett föl 1251-ben Francziaországban, mint »magyarországi mester,« és 40,000-nyi hadat gyüjtött maga körül Amiens vidékén. Még Blanche királyné, Szent-Lajos anyja is hitt benne

[1] 1252. Fejér, Codex Dipl. IV/II. 157.

és nagy ajándékokkal halmozta őt el. De a mint érezte hatalmát, rabolni, garázdálkodni kezdett, úgy hogy még Francziaországban elfogták, felakasztották.[1] A magyar mester, öreg, sovány, nagy szakállú ember, valószinüleg maga is hitte a mit mondott: nehéz megvonni a határt a fanatizmusban tudatos és öntudatlan ámitás közt.

A vallásos tulbuzgóságnak egy más nyilatkozása, mely Lombardiában vette kezdetét, Ausztrián és Németországon át 1261-ben elhatolt hazánkba is. »Nyilvános bünbocsánat történt sok országban, mely csoda számba ment. Sok ember, gazdag és szegény, lovag és paraszt, öreg és ifjú, az övön felül meztelen járt, fejét bekötötte egy kendővel, kezében zászlót, égő gyertyát és korbácsot tartott, melyekkel vérig korbácsolták magokat. Igy jártak ájtatos dalokat énekelve, városról városra, templomból templomba, minek láttára sokan bünbánókká lettek és sirtak. Meztelenül le szoktak térdelni a földre, hóban, sárban. És ez a bünbánat 33 napon át tartott, kétszer napjában, reggel és este.«[2] Magyarországba is eljutottak a flagellansok, de mivel maga a papság állást foglalt ellenök, e rajongás nem sokára megszünt.[3]

A hierarchia, a Hohenstaufok legyőzése, a hatalmas albigensis eretnekség megsemmisitése után Európaszerte diadalát üli. A popularis vallásos mozgalmakat, melyek a polczra emelték, már nem nézi jó szemmel: inquisitorai vizsga szemmel fürkészik, nem rejlik-e bennök az eretnekség valami csirája, és ha ezt észre veszik, az egyházi és a világi kar minden eszközével utjokat állják. Szent-Ferenczczel és Szent-Domokossal a középkori katholicismus elérte delelőjét: nemcsak uralkodó, hanem conservativ hatalommá vált.

Magyarországon is ekkor éri el az egyház teljes kifejlését. Ebben a században alapitják a boszniai és a szerémi püspökségeket, ott, hol az eretnekség és a görög egyház elleni küzdelem szükségessé tette a nagyobb erőkifejtést. A kúnok püspökségét a tatárjárás csakhamar elseperte. Azóta hazánk területén, egy fél ezred éven át nem alapitottak új római katholikus püspöki megyét.

A régi szerzetek: benczések és czisztercziták, gazdagsághoz, nagy földbirtokhoz jutva, némileg elernyednek. Csak a prémontreiek mutatnak még a tatárjárás után is haladást. Számukra alapitják a sághi, móriczhidai, türjei és turóczi klastromokat. Helyüket, mint az egyház szellemi vezetői, a dominikanusok és minoriták foglalják el. Nemcsak a kúnok téritésének nagy feladata hárul reájok, hanem a belső missio műve is, a vallásos lelkesedés tüzének folytonos élesztése, és, ha szükség, fellobbantása. A dominikánusok mint tudósok, tanitók, mint a hitelvek sértetlenségének féltékeny és avatott őrei tünnek ki, Szent-Ferencz kolduló követői inkább mint a szegényebb nép-

[1] Grandes Chroniques de France. Ed. Paulin, Paris. IV. 326—330.
[2] Continuatio II. Mon. Germ. IX. 645.
[3] Reimchronik, 9422—9477. sor. Budai krónika 202.

osztályok egyszerü, igénytelen, de annál befolyásosabb és népszerübb hitszónokai és gyóntatói. E két rend érdeme, hogy már a nőket is, nemük egész lelkesedésével és odaadásával, beviszik a vallásos életbe. Voltak ugyan régebben is apáczák, még István alapitotta klastromukat a veszprémi völgyben, de igazi hatást elérni nem birtak, talán azért, mert görögök voltak. A magyar előkelő női osztály nevelése a domokosrendü apáczáknak és Szent-Klára szüzeinek — assisi Ferencz követőinek — műve. A magyar vallásos szellem e korban abban a klastromban, melyet később a boldog Margit után neveztek, termette legszebb virágait.

Assisi Szent-Ferencz.
(A subiacoi apátság XIII. századi falfestménye.)

Hazánk sajátos viszonyai okozták, hogy a franciskánusok és dominikánusok nevéhez füződő nagy vallásos és erkölcsi mozgalom e földön még sem ért el olyan nagy hatást, mint Európa nyugati országaiban. Nevezetes, hogy a pápáknak meg kellett védeni a két rendet a püspökök ellen. E két szerzet, hivatásánál fogva, nem a magányt kereste, hanem az emberek sokaságát. Italiának, Francziaországnak, Belgiumnak, Németországnak élettől, forgalomtól pezsgő, szük utczájú, magas házú kulcsos városaiban találták meg a nekik legjobban megfelelő talajt. Magyarországon is a városokban telepednek meg: Pesten, Esztergomban, Győrött, Pozsonyban. Hanem a magyar soha sem volt városalapitó nép, és most a tatárjárás után még meglevő városaiba is leginkább idegen nyelvű lakosok szállottak meg. Talán ennek volt következése az az egész fejlődésünkre nézve rendkivül fontos tény, hogy nálunk nem észleljük a vallásos érzésnek azt a mélyitését, azt az általánositását, mely a nyugati országokban főczélja és eredménye volt a kolduló szerzetek tevékenységének.

E hiány még politikai téren is észlelhető. A kolduló szerzetekben, különösen Szent-Ferencz követőinél, szembetünő a törekvés a keresztény

vallás demokratikus tartalmának érvényesitésére. Szemükben alapitójuk, a koldus, minden vagyonáról, családjáról lemondó, minden élő lényt szeretettel ölelő assisi Ferencz, Krisztus legigazabb tanitványa. Ez az eltérés a kolduló barátok hite és tana és a főpapság gazdagsága és tékozlása közt nem sokára erős forrongást, összeütközést okozott az egyházban. Maguk a pápák sem menekedhettek az apostoli szegénység előharczosainak támadásától. De a mozgalom nem állott meg az egyházi téren. A kereszt-

Vancsa István bibornok.
(A chartresi egyház egykoru üvegfestményéről.)

tény nép világiakban is érvényre akarta juttatni az egyenlőséget. A középkori városi alkotmányoknak, a czéhek diadalának a patriciusok fölött a franciskánusok tanitása adta meg az erkölcsi alapját.

Magyarországon még nem voltak annyira. Itt az egyház még nagyon is megsinylette a királyoknak, a nagyuri családoknak befolyását. E befolyás zárta ki törvényesen a szolgák fiait a kiváltságos papi rendből. E befolyás összeütközése az egyháznak demokratikusabb felfogásával IV. Béla korában igen érdekes és jellemző vitát idézett elő a pápa és a király közt.

Zágrábban 1262-ben Timotheus zalai főesperes lett a püspök.[1] Már IV. Incze ideje óta Rómában élt Vancsa (másként Báncza) István bibornok volt esztergomi érsek, ki jámborsága és belátása miatt a pápai udvarnál nagy tekintélyben állott. Timotheus kinevezését ő vitte ott keresztül IV. Orbán pápánál, bár a zágrábi káptalan az ő tulajdon unokaöcscsét, István pozsonyi prépostot ajánlotta. A pápa a rendes eljárást követve ajánlotta őt a káptalannak, a megye papságának és népének és a zágrábi egyház vazallusainak, de azért az új püspököt káptalanja még sem akarta elismerni. Ekkor IV. Orbán egy időre, a mig Timotheus elfoglalhatja székét, Walter minorita barátot bizta meg a püspökség ügyeinek igazgatásával. A pápa halála után IV. Béla Demeter esztergomi esperest küldte követül utódjához, a franczia IV. Kelemenhez, hogy a zágrábi ügyben magára nézve kedvező végzést eszközöljön A király kivánságát a magyar urak is támogatták levelükkel. Sem a király, sem ők nem akarták, hogy nem nemes születésű, sőt, a mint mondták, a szolgaság fekélyében fetrengő ember emelkedjék fel az ország egyik első egyházi méltóságára.

IV. Kelemen nemcsak kiváló politikus volt, hanem a kornak első rangú jogtudósa, ki csak későn, mint érett férfiú, lépett az egyházi pályára és érdemei által emelkedett ott a legfelső polczra. Ő provencei ember — épen Sainte-Gilles-ben született — és az ő műve volt szülőföldje fejedelmének, Anjou Károlynak a siciliai koronával való felruházása és a Hohenstaufok megbuktatása. Mint legistát és mint papot egyaránt bántotta őt a magyar urak dölyfe. A magyar király levelét felolvastatta a bibornokok gyülésében, de a magyar urakét nem: abban úgy sem volt szerinte más, mint csupa igaztalanság. IV. Bélához 1266 január 21-én intézett válasza egyike a pápaság legfontosabb és legdicsőbb nyilatkozatainak.[2]

»A mindenségnek bölcs rendezője úgy akarta, hogy az emberek egyforma módon szaporodjanak, egyformán szülessenek, hogy egy égboltozat fedje őket és hogy egyformán örvendjenek az életnek. Úgy rendelte, hogy meztelenül lépjenek a világba és meztelenül hagyják azt el. Mindezekben nem tett semmi különbséget szabad és szolga, gazdag és szegény, király és plebeius közt. A mint azonban az emberek elsokasodtak a földön, némelyek közülök féktelen akaratuk indulatait követték, mások ellenben, az okosabbak, akaratukat alárendelték az ész uralmának és igy a tisztesség és a közügy érdeke kivánta, hogy emezek előbbrevalók legyenek amazoknál, mert a kik saját lelkükön jobban birtak uralkodni, még a várak megvivóinál is különbek és mások fölött is uralkodhatnak, azért, hogy a gonoszok kihágásait megfékezzék és az emberi társadalom szilárdságát a nyugalom védelme alá helyezzék.«

»Nem tagadjuk, édes fiam, hogy néhol a bitorlott hatalom jutott, Isten engedelméből, a fejedelmi trónra. De az az ok, a melyet emlitettünk, volt az igazi, a miért a természettől egyenlők közt uralkodók és alávetettek

[1] Theiner, Monum. I. 245.

[2] Theiner, Monum. I. 281—82.

támadtak. Az állapotoknak e különbözősége nem igazságtalan, ha az alávetett elismeri, hogy érdemetlenebb, az elöljáró pedig magát természettől egyenlőnek vallja. Igy adta meg az egymásután következő örökölt elöljáróság, az atyáktól örökölt dicső erkölcs, melyet számos év szokása tett szilárddá és a nép hozzájárulása erősitett meg, a nemességnek dicséretes és mindenkitől becsülendő eredetét. Ez által a nemesektől ismét nemesek származnak és nem a természet, hanem a szokás szerezte meg az emberi nemnek ezt a nem csekély kiváltságot.«

»Hanem ez nem szab határt az isteni kegyelemnek abban, hogy kicsinyt, nagyot, szolgát és szabadot tetszése szerint felemeljen, vagy letaszitson, saját nem csalatkozó akarata szerint, melynek titkos okát ember be nem láthatja. Ezért hiába emlegeted a személyek rendjét, mert az úr azt részesiti kegyelmében, kit akar, mert előtte nincs személyes tekintet. Neki nem áll utjában a szolgai származás, még ha bizonyos is; különben is megváltja, megsemmisiti azt a püspöki méltóság. Nem is gyaláz meg téged a szegény ember, ha jobb- vagy baloldalodon foglal helyet, ha nem eredetét nézed, hanem papi méltóságát, ha megemlékezel a legfőbb királyról, ki asztalának társaiul, helyetteseiül, és a mi még több, birodalma örököseiül szegény halászokat választott.«

»Végre, — igy fejezi be a királyhoz fordulva — ha dicsőségedet nézed, mi becsület vár egy ily kiváló királyra, ha egy szegény ember ellen küzd? Száraz fűszált tépsz, midőn hatalmadat egy egyszerű emberen mutogatod. Tudjuk, hogy az oroszlán nem küzd férgekkel és a sas nem támad verebekre. És te, nagyságos fejedelem, mégis annyira fáradsz abban, hogy egy püspöködet letaszitsd? A miket szemére hánysz, föltéve, hogy mind igaz, nem számithatók be neki, mert nem maga teremtette magát, hanem az Isten; nem is választhatott magának nemes szülőket, nem is az ő büne, hogy olyanok voltak, minőket Isten adott neki.«

Mintha a pápa félne attól, hogy a király hiuságát legyező e mondatok által engedett méltóságából, befejezésül a leghatározottabban emeli ki elvi álláspontját. »Tudd meg, hogy annak nyomában lépve, a mennyire tőlünk telik, ki övéit megvédve, nem engedi, hogy az emberek bántsák őket, sőt még királyokat is megfenyitett miattok, nem mulaszthatjuk el, hogy ne öleljük fel a szegény ember ügyét, ki Istentől reánk van bizva.«

Ez a valóban apostoli szó nem hangzott el hiába. Timotheus zágrábi püspök maradt és Béla király 1269-ben az ő kérésére megerősiti a zágrábi egyház régi jogait.[1]

A zágrábi püspök esete azonban kivételes. Legtöbb érsekünk és püspökünk ez időszakban előkelő vagy legalább nemesi család fia volt. Származásuk és nevelésük ily módon képessé tette őket arra, hogy teljesen megfelelhessenek az egyházi méltóságukkal együtt járó országos

[1] Fejér, Codex Dipl. IV/VII. 503.

feladatuknak. Igaz, hogy a belső zavarok e korában ők sem maradtak mentek a pártviszályoktól, de másrészt meg családi összeköttetéseik képesekké tették őket egyházaik jobb karban tartására és az erőszakosak elleni megvédésére. Lodomér esztergomi érsek (monoszlói nemes), János kalocsai érsek (Huntpázmán nemzetség) és Tódor győri püspök III. Endre alkanczellárja e korszak legkiválóbb államférfiaihoz tartoznak.

Nem volt azonban hiány olyan praelatusokban sem, kik egyházi hatóságukkal rutul visszaéltek. Különösen szomorú nevezetességre jutott Jób pécsi püspök a Záh nemzetségből.[1] Viselt dolgait szintén IV. Kelemennek egy leveléből ismerjük.

E szerint a püspök ellen, ki 1252 óta töltötte be Szent-Mór székét, már Sándor és Orbán pápák idejében számos vádat emeltek. Ilyenek a bujaság, »paráznaság, házasságtörés, vérfertőzés anyjával, leányával és két nővérével, néha az egyház czintermében«, a kapzsiság, mely őt a javadalmak eladására, simoniára vitte, végre a szentségek profanálása. Erőszakos, vad ember volt, inkább katonának, mint püspöknek való. Szegény somogyi apátot hátra kötött kezekkel, a ló hátához kötött lábakkal, szájában zabolával vitette, és azon felül még be is csukatta. Midőn emberölés és más gonosz tettek miatt bevádolták őt a királynál, egészen lovagi módon, párbajjal tisztázta magát.[2] Pöre soká huzódott, mindig sikerült az itélet alól kibuvnia. Nevezetes emléke annak, hogy a pápák informatioi sem voltak mindig hibátlanok, hogy X. Gergely pápa épen őt bizta meg a zágrábi püspök mellett a megromlott egyházi élet javitásával, reformácziójval![3]

Az ilyen perek, melyekben épen nem volt hiány, jelentékeny jövedelmi forrást képeztek a pápai udvarra nézve. Egyetlen egy ily pörnek 15,000 márkára, azaz 360,000 forintra tették a költségét. Még másként is meg volt terhelve a magyar egyház. 1250-ben egyszerüen meghagyja IV. Incze a kalocsai érseknek, hogy ő és püspöktársai évenkint 2000 márkával segitsék az aquilejai patriarchát, »mig a háború tart«.[4] IV. Orbán az elüzött aquinoi püspöknek utalványoz évenkint 150 toursi fontot Magyarországban.[5] 1216 óta már állandó adót is szednek a pápa emberei a szent föld felszabaditása érdekében. X. Gergely pápa a modenai Gellértet küldte ide, ki öt év alatt nem kevesebb mint 66,000 márkát (másfél millió forintot) gyüjtött össze a magyar birodalomban.[6] Ez az adószedés akkor sem szünt meg, midőn a szentföld utolsó vára, Akko is a törökök hatalmába jutott. (1291).

[1] Záh Feliczián nagybátyja.
[2] IV. Kelemen Eneko kanonoknak. 1266. szeptember 24. Theiner, Monum. 587.
[3] 1272. U. ott, 294.
[4] U. ott, 217.
[5] U. ott, 252.
[6] Összesen 73,000 volna, de le kell számitani, a mit Lengyelországban gyüjtött. Monumenta Vaticana Hungariae I. 1. Pápai tizedszedők számadásai 1—12.

Pápai tizedlajstrom.

(A vatikáni levéltárban.)

V. Kelemenről, VIII. Bonifácz utódáról, jegyezte föl a budai krónika, hogy a tengerentuli hadjáratra »nagy bölcsen roppant pénzösszeget gyüjtetett, de nem láttuk, hogy valami valóban történt volna annyi kincsen«.

Ezen pénzbeli függéshez járult még a pápák azon törekvése, hogy hű embereiknek, udvari káplánjaiknak és más olasz papoknak javadalmakat adjanak Magyarországban. A magyar király kinevezési jogának és a magyar egyházak választásának ez a korlátozása II. Endre óta folyton tart és egyre növekedik. Minduntalan jönnek a pápai levelek a főpapokhoz, hogy ennek vagy annak az érdemes papnak adjanak beneficiumot. Midőn III. Miklós pápa hazánkba küldi Fülöp fermoi püspököt, felhatalmazza őt arra, hogy 15 papját nevezze ki a székesegyházakhoz praebendával biró kanonokokká.[1] Igy aztán nem volt csuda, ha IV. Béla jegyzője elkeseredetten felkiált: és most is legelnek a rómaiak Magyarország javain![2]

VIII. Bonifácz bronzszobra.
(Manno munkája 1301-ből, a bolognai Museo Civicoban.)

Lehetetlen el nem ismerni, hogy e függés és e financialis terhek fejében a magyar egyház nagy jótéteményeket is élvezett. Csak a római egyházhoz tartozásának köszönheté, hogy oly hamar kiheverheté a tatár pusztitást. Csak az tette győztessé az izmaeliták, kúnok és eretnekek ellen szünet nélkül folyó küzdelmében. Végre csak a pápai igazgatás és ellenőrzés edzette annyira, hogy erkölcsi, fegyelmi tekintetben is mindjobban megfelelhetett magasztos hivatásának.

A szentszék eszközei a vezetésben és ellenőrzésben rendes viszonyok közt levelei voltak, ha azonban oly bajok merültek fel, melyek szorosabb utánjárást és erélyes intézkedést követeltek, nagy hatáskörrel felruházott követet, legatust küldött az országba. A magyar egyház két zsinati határozatát ez időben pápai legatusok elnöklete alatt szövegezték.

1267-ben Guido bibornok jött Bécsbe és onnét bocsátotta ki a magyar egyházra vonatkozó rendelkezéseit.[3] Ezek egy része a püspökségek betöltésére, a másik a papok házasságára és családi életére vonatkozik.

[1] Theiner, Monumenta I. 332.
[2] Anonymus, 9. fejezet.
[3] Endlicher, Monum. Arpad. 515.

Csak nőtelen papot vagy diaconust szabad püspökké megválasztani. Olyat, kinek két felesége volt*, vagy ki ágyasát, elvált nőt, kéjhölgyet, vagy mást mint szüzet vett nőül, nem szabad azzá megválasztani. Azt sem szabad, a kit a kánonok a rend felvételétől eltiltanak. A választás ne történjék a király titkos megnyerése utján, vagy zendülés, vesztegetés és részrehajlás által, hanem közös tanácscsal, egy értelemmel. Püspököt semmilyen okból sem szabad áthelyezni más székbe a római pápa engedelme nélkül. Épen úgy nem szabad őt ily engedély nélkül letenni vagy elfogni, hacsak a hűtlenség büne nem bizonyul reá.

Már e pontok is mutatják, hogy a papok házassága épen nem tartozott a ritkaságok közé. Még jobban megerősitik ezt a következő czikkelyek.

Házas embert nem szabad pappá vagy diaconussá avatni, hacsak neje beleegyezésével nem fogad önmegtartóztatást, nejétől külön nem lakik és nem gondoskodik annak eltartásáról.

Papok fiait csak monostorba vagy klastromba szabad befogadni. Épen úgy nem szabad szolgát fölvenni a papi rendbe, hacsak ura őt teljesen szabadon nem bocsátotta.

Második házasságban élő papok megfosztatnak minden javadalmuktól. Szintugy özvegyek, elváltak, stb. férjei.

Kik nyilvános ágyastartók, hivatalukból letétetnek. De ha kellő penitencziát állottak ki, ismét szolgálhatnak az oltárnál.

Ki a rend felvétele előtt nősült, megtarthatja javadalmát, ha a fölebb megirt módon külön él nejétől, mert e házasság törvényes.

De ha a rend felvétele után nősül valaki, az az egybekelés törvénytelen és nem házasság. Ezért megtarthatja javadalmát, ha önmegtartóztatást fogad és többé a szennybe nem merül. De ha magát megfertőzteti, eltiltják az oltártól és csak a kanonokok közé vagy a szerzetesek monostoraiba vehető fel. Nevezetes, hogy mennyivel szigorúbban bánnak azokkal, kik a papság előtt házasodtak, mint azokkal, kik a rend fölvétele után keltek egybe. Ez a megkülönböztetés a papok élete tisztaságának nem válhatott javára.

Sokkal fontosabbak és kimeritőbbek a budai zsinatnak fermoi Fülöp alatt hozott végzései. Ezek a papi élet és fegyelem minden részletére kiterjeszkednek és azon vannak, hogy a magyar egyház úgy külsőleg, mint szellemben lehetőleg a nyugaton már uralomra jutott szigorú felfogáshoz simuljon.

»Mivel a főpapok méltóságban és tekintélyben annyira fölötte állanak alattvalóiknak, kell, hogy tisztességes erkölcsben, életben, viseletben, maguktartásában is fölülmulják azokat, mert ők szolgálnak például, ha jók, és még inkább, ha roszak.« Ebből következik aztán hajuk viseletének és ruházatuknak igen aprólékos előirása. Gyűrüt csak praelatusnak szabad viselni.

* Egy 1265-iki oklevélben előfordul: Marcus sacerdos de Paul, filius sacerdotis, azaz pap fia, ki szintén pap. Fejér, Codex Dipl. IV/III. 303.

Egyházi személynek házában korcsmát tartani, a hol a bort kicsiben mérik, vagy a hol hitvány, könnyelmü, gyanus személyek fordulnak meg, nem szabad.

Pap ne viseljen más hivatalt, ne kereskedjék, ne törődjék komédiásokkal és igriczekkel, kerülje a kocsmákat, hacsak az utazás szüksége nem viszi oda. Ne játsszék koczkán és ne is legyen jelen, ha ezt játsszák.[1] Ellenben szorgalmasan járjon el egyházi tisztében és más jó tanulmányokban.

Meg van tiltva, hogy a papok zendülésbe, harczba, rablásba, gyújtogatásba és más kegyetlen tettekbe ártsák magukat. Harczolniok csak egyházuk és hazájuk védelmében szabad; akkor sem vehetnek részt személyesen az öldöklésben. Még kardot vagy kést sem viselhetnek.

Papnak nem szabad halálos büntetést kimondani, vagy végrehajtásánál jelen lennie. Nem szabad a chirurgia azon részével foglalkoznia, mely égetéssel és vágással jár. Még a viz vagy tüz próbáját sem szabad megáldani.[2]

Tilos, hogy a pap magánál tartson oly gyermeket, kit azután nemzett, miután felvette a rendet. Az ily gyermekek azon egyház cselédségéhez tartoznak, melynek az illető pap alá van rendelve.

Papnak nem szabad nőt házában vagy lakásában tartani. A ki tart, három hónap alatt taszitsa el, különben kiátkozzák. E kiátkozás alól azonban, ha megjavul, felmenthető.

Magyarországon nagyon divik az a visszaélés, hogy a püspökök, ha megyéjöket bejárják, súlyos és szinte elviselhetetlen terhekkel sanyargatják a népet. Ez pedig nemcsak papoknál, hanem még világiaknál is elitélendő.[3] A püspök és kisérete ily esetekben tisztességesen és szerényen viselkedjenek.

Senki se fogadjon el apátságot, prépostságot, perjelséget, plébániát, káplánságot vagy más javadalmat világiak kezéből. A püspök csak olyat erősitsen meg, a ki a kánonoknak megfelel. A kegyurak is megtartják kánonilag biztositott jogaikat.

Egyházi személynek tilos összeesküvésben és titkos szövetkezésben részt venni.

A chrismát, a szent olajat és az Úr testét szoros őrizet alatt kell tartani.[4]

[1] »Ad aleas et taxillos non ludant.« (7. pont.) Ezt Pauler Gyula (id. m. II. 462.) kártyával, koczkával forditja. Az egész czikk az 1215. lateráni zsinatból (16. pont) van átvéve. Akkor még nem kártyáztak, még Olaszországba is csak a XIV. század elején jutott el e játék. Mégsem valószinü, hogy a magyar papok e pontban annyira megelőzték volna korukat.

[2] Lateráni zsinat, 18. pont.

[3] IV. Orbán pápa 1263-ban meghagyta, hogy az esztergomi érsek 16 lovas emberrel és 25 más kisérővel járjon és ennyiről tartoznak gondoskodni, a hol megszáll. IV. Incze 1250-ben eltiltotta a magyar főurakat attól, hogy megszállással tönkre tegyék az egyházak népeit. Theiner, Monum. I. 246.

[4] Lateráni zsinat, 20. pont.

Pap csak oly ügyekben lépjen világi törvényszék elé, melyek oda, és nem egyházi biróság elé tartoznak. Személyes sértés, vagy egyháza alamizsnájának ügyében csak püspöke engedelmével fordulhat oda.

Számos határozat védi az egyház birtokait netalán hűtelen vagy könnyelmű kezelés és a világiak kapzsisága ellen.

Mivel a házassági ügyek úgy Magyarországon, mint Lengyelországban az esperesek elé tartoznak, e tisztségre csak olyanokat neveznek ki, a kik a kánoni jogban járatosak. A kik már e tisztségben vannak és eddig nem tették, tanulják három éven át.

Minden plébániának legyen meg a Manuale nevü könyve, mely magában foglalja a keresztelés, a katekizmus, az utolsó szentség rendjét, továbbá azon könyvek, a melyek szerint a nappali és éjjeli isteni tiszteletet végezik.

A csécsi templom falfestménye a XIII. századból.

Magyarországban az a szokás, hogy az esperesnek egy márka ezüstöt kellett fizetni, hogy megengedje a fegyverrel megöltek vagy megmérgezettek holttesteinek temetését. Ezt azonban azokra, a kik baleset által haltak meg, kiterjeszteni nem szabad.

A papok tiltsák meg, hogy a világiak nyilvánosan ágyasokat tartsanak. Az ilyen bünösöket tiltsák ki a templomból, és ha az által sem javulnak, a püspök erősebben büntesse őket.

Hitvány nőknek és különösen szabadszemélyeknek, »kik testöket hitvány bérért eladják,« szomszédsága sok alkalmat nyújt a vétkezésre. Ezért sem egyházi, sem világi személy vagy társaság ne engedjen ilyen roszhirű és gyalázatos személyeknek lakást, semmi módon. A ki ez ellen vét, a templom látogatásától eltiltatik. Ugyanez a rendelet áll a nyilvános házas-

ságtörésben vagy vérfertőzésben élő férfiakra és nőkre nézve, kik különben is kiátkozás alá vettetnek.

Magyarországon nagyon elharapódzott az a pestis, hogy világi emberek elfoglalták az egyházakat, monostorokat és bitorolják a kegyúri jogokat, az épületeket világi czélokra forditják, vagy épen istállónak használják, az oltárokat pedig lerontják. Ezen szentségtörők kiátkozás alá vettetnek, ha 6 hónap alatt mindent vissza nem adnak. E kiátkozást vasárnapokon és ünnepeken kihirdetik, megkonditva a harangokat, meggyújtva a gyertyákat. Ha szükséges, a világi kar erejéhez is fordulnak ellenük.

Az egyházaknak és monostoroknak az a rendeltetésük, hogy imaházak legyenek, nem pedig rablóbarlangok, zsiványok erősségei. Magyarországon pedig sok templomot és klastromot várrá alakittattak át, és ott, hol az Istent kellene szolgálni, zsarnok fosztogatók tanyáznak: a prédáknak ez a rejtekhelye és az Istennek szentelt helyek gyakran megfertőztetnek emberi vérrel. A kik e bünt tovább is folytatják, anathema alá vettetnek.

A világi birák egész hatalmukkal segitsék végrehajtani az egyháziaknak itéletét, viszont az egyháziak is támogassák a világiakat, ha erre felszólitják őket. Ez még viszonosságon alapul, de az adó dolgában az egyház már egyenesen parancsolólag lép fel és rendelkezik tisztán világi ügyekben. »Elhatározzuk és kijelentjük, hogy az egyházi személyek és az egyházak szabadok legyenek minden néven nevezendő adótól és kirovástól, a világiak piszkos terheitől és ajándékaitól, adó, út és hidvám alól úgy magukra, mint birtokaikra nézve, vizen és szárazon, kivéve, ha kereskedés czéljából szállitják ezeket.« E czikkelyből nem az Isten szolgáinak erkölcstudata szól, hanem egy kiváltságos osztálynak gőgös önzése. Az az interdictum, mely az e czikkely ellen vétőt fenyegeti, szükségkép rontja a többinek is hatását.[1]

Minden rendű szerzetesek tartózkodjanak a húsevéstől, a négy koronázottak napjától (november 8.) karácsonyig, épen úgy a nagyböjt előtti 3. vasárnaptól (septuagesima) husvétig. Szerzetesnek elöljárója engedelme nélkül nem szabad a klastromból kimenni és még ez esetben sem mehet ki gyalog, társ nélkül.

Meg van tiltva a szerzeteseknek, hogy bérbe vegyék az egyházakat, vagy hogy a püspök engedelme nélkül káplánkodjanak. A monostorban a helyük.

Ha szerzetest vadászkutyával vagy sólyommal találnak, mindenki elveheti tőle.

»Úgy hallottuk, sőt láttuk, hogy Magyarországon az egyházi személyek, úgy szerzetesek, mint világi papok, sőt még főpapok sem tartják meg az egyes személyek, társulatok, községek és helységek ellen kimondott kiátkozást és interdictumot. Nem kerülik az igy kiközösitetteket,

[1] A legatus 1280-ban elrendeli azok kiátkozását, kik az egyházi tizedet visszatartják. E rendelet alapján a csázmai káptalan interdictum alá helyezi az anyakirályné egész birtokát. Fejér, Codex Dipl. V/III. 14—17.

mint ezt az apostol és a szent kánonok előirják, hanem érintkeznek velök üdvözletben, csókkal, az asztalnál és a templomban az egyházi fegyelemnek és tekintélynek nagy kárára és az egyházi szabadság sértésével.« Különben sem volt már nagyon hatásos az egyházi fegyelem: maguk az egyháziak sem vették sokba.

Excommunicatio fenyegeti a szőlők és mezők pusztitóit, akár éjjel teszik, akár nappal, akár titkon, akár nyilvánosan. Ez az excommunicatio az akkori viszonyok közt igen sokat sujtott volna, csakhogy az egyházi fenyitéknek, mint a legatus panaszkodik, már csak igen kevésre volt hatása.

Excommunicatio sújtja mindazokat a világiakat, kik egyházak vagy papi személyek és jószágok fölött rendelkeznek, »melyeknek nem szabad a laikusok törvénye és birósága alatt állaniok.« Minden ide vonatkozó határozat teljesen érvénytelen. A világi hatalomnak szóló hadüzenet nem sokat veszit élességéből az által, hogy ki vannak véve a kiátkozás alól a királyi palotában tartózkodók.

Kiátkozás sújtja azokat, a kik nem plébánia-templomuknál vagy családi sirboltjukban temettetik el a holtakat.

Ki vannak átkozva azok, a kik erőszakosan bánnak egyházi személyekkel, a kik a pápa levelét hamisitják, a kik jóslásra vagy más gonoszságra használják fel az egyház szentségeit, a kik házassági ügyekben hamisan tanúskodnak, vagy a kik idő előtti szülést idéznek elő.

A papok szólitsák fel a népet, hogy úgy adományaiban, mint végrendeletében emlékezzék meg a szentföldről. Ezt a jövedelmet a plébánosok havonkint küldjék be a püspökhöz és ezek évenkint a pápához.

Vigyázzanak a papok arra, hogy a világiak ne sokat vitatkozzanak a hit dolgairól, hanem egyszerüen higyjenek.

A szentségeket a papoknak ingyen kell kiszolgáltatniok.

Az utolsó pontok arról intézkednek, hogy a zsidók, kiknek kegyelemből megengedik, hogy a keresztények közt lakjanak, megkülömböztetésül jelet tartoznak viselni. Ez a jel egy vörös posztódarab felső ruhájukon. Az izmaelitáknál sárga, sáfrányszinű legyen ez a folt. Sem zsidóra, sem izmaelitára nem szabad bizni az adók és vámok beszedését, vagy bármily más nyilvános tisztséget.[1]

A Kálmán idejében tartott zsinat az egyház önkormányzatát tartotta szeme előtt, a király patronatusa alatt; az, a melyet a pápai legatus vezetett, már az egyházi hatóságot tette törvényhozóvá tisztán világi ügyekben is. Nem csoda, ha a király nem engedhette meg e zsinat befejezését. Ha e határozatokat végrehajtják, Magyarországnak legnagyobb része, és nem csupán az, a ki igazán bünös, örökösen az interdictum járma alatt nyög. Arra a legatus épen nem volt tekintettel, hogy a magyar

[1] E zsinat utolsó határozatait, melyek Endlicher kiadásában nincsenek meg, kiadta Romualdus Hube, Antiquissimae Constitutiones synodales provinciae Gnesnensis. E zsinati határozatok ugyanis Lengyelországra ép úgy szóltak, mint hazánkra.

papság nemcsak az általános egyháznak tagja, hanem rendje az államnak és alkotó része a nemzeti társadalomnak. E czikkelyek még akkor is végrehajtatlanok maradtak volna, ha világi részről nem találkoznak ellenmondásra. A magyar papságnak akkori állapota tette képtelenséggé, hogy ezt az országot tisztán egyházi tekintetek szerint kormányozzák.

Legjobban kitünt ez akkor, a midőn a legfontosabb politikai kérdésben: a király elismerését illetőleg, ellentétbe jut a pápaság az ország közvéleményével. A pápa nem ismeri el III. Endrét, pápai hűbérnek mondja Magyarországot. A püspöki kar Lodomérnak, majd János kalocsai érseknek vezetése alatt mint egy ember sorakozik az utolsó Árpád trónja körül.

Soha nemzeti egyház nem vállalt magára nagyobb és nehezebb feladatot, mint a magyar püspökök 1298-ban. Az ország felbomlása, a törvénytelenség ellenében ők tüzik ki az egységnek, a törvényes rendnek zászlaját. Az 1298-iki országos törvény éppen oly bőven fenyeget kiátkozással, kiközösitéssel, mint az 1279-iki zsinat, csakhogy az egyház fegyvereit a trónnak és a belső nyugalomnak megvédésére forditja. A magyar püspökök azon meggyőződésből, azon igazságból indulnak ki, hogy a királyság bukása, a birodalomnak feldarabolása az egyházra nézve is vészes következéseket vont maga után. Már nemcsak a király, hanem a magyar egyház is át van hatva azon eszmétől, hogy a római vallást és hierarchiáját veszély fenyegeti, mihelyt a törvényes hatalom elernyed és megdől.

Még nehezebbnek tünik fel a püspökök által elvállalt feladat, ha meggondoljuk, hogy nemcsak a zavargó, rabló urakkal állanak szemben, hanem az egyház fejével: a pápával is. Lodomér halála után az új esztergomi érsek, Gergely, különválik társaitól, a pápához, az Anjoukhoz szit a nemzeti király ellenében. És a magyar püspökökben megvan az az energia, hogy nélküle, ellene is folytassák a küzdelmet. Diadalt nem arathattak, mert az Árpád-ház kihalása hosszú időre eltemette azt az eszmét, melynek oly lelkes előharczosai voltak.

A római egyház meghóditotta, magáévá tette a magyarságot, előbb erőszakkal, majd a téritésnek fegyverével, a magasabb müveltségnek, a tisztább erkölcsnek túlsúlyával. De a mint itt meggyökerezett, országos állásra jutott, viszont ő sem maradt ment a nemzeti közszellemnek hatásától. Ez a közszellem nem engedte, hogy az egyházi fegyelem itt oly szigorúan és kizárólag érvényesülhessen, mint a nyugati és déli országokban. A magyar egyház papjai vallásos hivatásuk teljesitésében arról sem feledkeztek meg, hogy e hazának hü, e nemzetnek büszke fiai.

*

Mi sem mutatja jobban az egyháznak belső viszonyát a nemzeti eszméhez, mint a kor irodalma.

Más, mint egyházi ember, még nem volt irástudó. Csak idővel kényszeritette a mindjobban kifejlő országos, megyei és városi igazgatás a laicus

elemet is a deák nyelv megtanulására, a jog elemeinek elsajátitására, a régi római irók ismeretére. Az igriczek, regösök a király udvarnokai közt külön rendet képeztek, de énekeiket csak a szóhagyomány tartotta fenn és fűzte tovább. Általában szomorú, de igaz tény, hogy az Árpád-korból a halotti beszéd a magyar nyelv használatának egyetlen összefüggő megmaradt emléke.[1] Az egyházban úgy, mint az államban, hivatalosan kizárólag a latin nyelv uralkodott. Okleveleinket, törvényeinket csakis ebben adták ki.

Sajátos vonása a magyar szellemi életnek, kezdetétől fogva, hogy a történelem iránt nagyobb hajlamot érzett, mint az irodalomnak bármi más ága iránt. Első iróink a XI. és XII. században idegenek voltak nemcsak születésre, hanem gondolkodásra is. Szent-Gellért az ő theologiai elmélkedéseit ép úgy megirhatta volna bármely olasz vagy német klastromban, mint Maros várában. Szent-István legendáiban csak a tárgy magyar, de a felfogás, az egész gondolkodás és érzés idegen. Csak a XII. század közepén létrejött krónikában érezhető először a nemzeti szellemnek hatalmas fuvallata. Azóta ez a nemzeti érzés mindjobban tért foglal, behatol még a legendairásba is, mint Szent-László legendája mutatja, kiszoritja a scholasticus tudományt, — a mint hogy magyar szerzőtől e kiválóan theologicus korból egyetlen egy irat sem maradt, — és teljes uralomra jut a XIII. század műveiben.

Nem azért, mintha az akkori tanultabb magyar papnak nevelése és tudománya valami nagyon különbözött volna többi rendtársaiétól. Az iskolázás rendszere egy volt Európaszerte, és arra a nemzeti különösségeknek nem igen volt érezhető befolyása.

A theologia és a kánoni jog tanulásának szüksége a külföldi főiskolákba vonta a nagyratörőbb magyar papokat. Lukács, a hires esztergomi érsek, Párisban tanult, János kalocsai érsek, Váncsa István esztergomi érsek unokaöcscse Bolognában. Kellett azonban, hogy már Magyarországban is létezzenek oly iskolák, a melyek a magasabb képzést megadták.

Midőn IV. Incze pápa a világi, különösen a római jognak nyujtott kedvezések miatt panaszkodik, és e tanulmányok helyett inkább a philosophiának és az egyházi jognak felkarolását, művelőiknek alkalmazását ajánlja, ezt a rendeletét Francziaország, Anglia, Skóczia, Hispánia és Magyarország főpapjaihoz intézi.[2] Mivel ez országokban különben sem a császári vagyis a római törvények, hanem a »világiak szokásai« vagyis nemzeti törvények szerint itélnek a világi ügyekben, iskoláikban a római jog tanitását egyenesen eltiltja, kivéve ha azt maguk a királyok rendelték el.

Még egyenesebb adatunk is van főiskola létezéséről. »Mindenki tudja«, mondja Kún-Lászlónak egy 1276. évi oklevele, »hogy Veszprém városában azon időtől fogva, melyben Magyarország isten adományából katholikus

[1] Német nyelven fennmaradt Selmeczbánya jogkönyve és a szepesi papok társaságának szabályzata; horvát nyelven a vinodoli statutum.

[2] Matthaeus Paris, Chronica Maiora. ed. Watts. Additamenta, 1111.

lett, virágzott a szabad mesterségek tanulmánya, mely leginkább világositja fel Isten rendelkezéseit, úgy mint Párisban: Francziaországban, kitünve úgy az oktatók tudományának kiválósága, mint a tanulók bő sokasága által.«[1] Még világosabban szól épen a világi jognak tanitásáról az a mondat, hogy ugyanott »a királyság jogainak fenntartására szolgáló igazság müvelése állott első helyen«. Ezt a főiskolát maga a nádor, Csák Péter dúlta fel a Németujváriak ellen viselt háboruban. Nagy kárt vallott akkor a tudomány. Háromezer márkát érő könyv pusztult el, azonfelül Pál mesternek, a törvények doctorának ezer márkát érő könyve, és még a káptalan tizenöt tagjának, kik az egyházi és polgári jog doctorai voltak, könyvei és egyéb értékes holmija 10,000 márka értékben.[2] A király több adománynyal igyekezett ugyan a káptalant kárpótolni, de azért a főiskola régi fényét többé nem nyerte vissza, és azontúl nem is igen emlitik. Első szomorú példája annak, mily könnyen elfonnyadnak hazánkban a müvelődésnek sokat igérő ültetvényei, ha nem részesülhetnek folytonos ápolásban. Kevés az ilyen központ, és ha catastropha éri, gyökerestől ujra kell kezdeni az ültetést.

Sixtus scholasticus pecsétje.

A tudós czimekkel — doctor, magister — felruházott egyházi emberek növekedő száma egyenesen bizonyitja, hogy Magyarország is igyekezett kivenni részét azon kor tudományából. Természetes központokúl a nagyobb káptalanok és monostorok kinálkoztak. Esztergomban nagy szerepet játszik a tudós Sixtus kanonok, ki scholastikus, iskolamester.[3] A tatár pusztitásról szóló ének szerzője, úgy látszik, szerzetes volt. De igazi irodalmi, különösen históriai tevékenység mégis csak ott fejlődött, hol az ország ügyei összefolytak, hol legerősebb volt a nemzeti élet lüktetése, legelevenebb a régi hagyományok tisztelete: a királyi udvarban. A XIII. századnak egyik történetirója IV. Bélának volt jegyzője, a másik Kún-Lászlónak káplánja.

Régi latin iróink közt senki sem örvend nagyobb népszerüségnek, mint a »névtelen« jegyző. Nem nevezi meg magát, csak azt mondja, hogy a »jó emlékü« Béla királyt szolgálta. Ez megengedte azt a feltevést, hogy akár I. Bélának lehetett a jegyzője. Mostanában már ezt a nézetet elejtették és még azok is, kik legrégibb időre helyezik, III. Béla jegyzőjének mondják. Mi, tartalma s felfogása után indulva, mert más alapunk megitélésére nincs, egész bizvást teszszük a XIII. század második felébe. Erre mutat

[1] Fejér, Codex Dipl. 2. 347.
[2] Kún-László 1276-iki oklevele. Id. m. VII/II. 46—48.
[3] Lásd továbbá László prépost 1277. évi végrendeletét, Knauz. Monum. II. 71., melyben könyveit sorolja el.

palatii quod usque nunc uocatur Thosu monustura. Post uero Zobolsu
et Thosu hinc egressi usque ad castrum Zotmar peruenerunt.
Et castrum per tres dies pugnando obsidentes uictoriam ad-
epti sunt. Et quarto die castrum intrantes milites ducis
Menumorout, quos ibi apprehendere potuerant, cathenis ferre-
is obligatos in teterrima carceris inferiora miserunt
et filios incolarum in obsides acceperunt. Et castrum mili-
tibus plenum dimiserunt. Ipsi uero ad portas Mezesinas ire
ceperunt.

De Nyr.

22 Tuhutum uero et filius suus Horca per partes Nyr equitantes,
magnum sibi populum subiugauerunt, a fluuio Nyr usque
ad Umusouer. Et sic ascendentes usque ad Zyloc peruenerunt,
contra quos nemine manum leuante, quia dux Menumorout
et sui non sunt ausi pugnare contra eos, sed fluuium Cris
custodire ceperunt. Tunc Tuhutum et filius suus Horca
de Zyloc egressi uenerunt in partes Mezesinas ad Zobol-
sum et Thosum. Et cum se ad inuicem uidissent, gaudi-
o gauisi sunt magno et facto consilio communiter laudabant
ipsum de sua uictoria. Mane autem facto, Zobolsu, Thosu etiam
Tuhutum isto consilio constituerunt, ut meta regni ducis
Arpad esset in porta Mezesina. Tunc incole terre iussu
eorum portas lapideas edificauerunt et clausuram mag-
nam de arboribus per confinium regni fecerunt. Tunc hii tres
principes miserunt nuncios suos duci Arpad et suis
primatibus, per quos fideles nuncios mandauerunt. Quod cum renunciatum
fuisset duci Arpad et suis iobagyonibus, gauisi sunt gaudio
magno valde. Et more paganismo fecerunt aldumas et
gaudium admirabile diuersis donis presentauerunt. Dux uero
Arpad et sui primates ob hanc causam leticie per totam unam
ebdomadam sollempniter comedebant et fere singulis di-
ebus inebriebantur propter euentum tante leticie. Et hoc audito
dux Arpad et sui egressi sunt a Zeremsu et castra metati sunt
iuxta fluuium Soiou, a Thyscia usque ad[1] fluuium Hounat.

De victoria Thosu, Zobolsu et Tuhutum.

23 Thosu et Zobolsu necnon Tuhutum cum uidissent, quod deus de (sua)

ceperunt.

De Nyr.

22 Tvhutum uero et filius ſuuſ Horca per partes Nyr equitanteſ, magnum sibi populum ſubiugauerunt, a ſiluis Nyr uſque ad Umusouer. Et ſic aſcendenteſ uſque ad Zyloc peruenerunt, contra eoſ nemine manum leuante, quia dux Menumorout et ſui non ſunt auſi pugnare contra eoſ, ſed fluuium Cris cuſtodire ceperunt. Tunc Tuhutum et filius ſuuſ Horca de Ziloc egreſſi uenerunt in partes Mezeſinas ad Zobolſum et Thoſum. Et cum ſe ad inuicem uidiſſent, gaudio gauiſi ſunt magno et facto conuiuio unusquiſque laudabat ſe ipſum de ſua victoria. Mane autem facto, Zobolſu, Thoſu et Tuhutum inito conſilio conſtituerunt, ut meta regni ducis Arpad eſſet in porta Mezeſina. Tunc incole terre iuſſu eorum portas lapideas edificauerunt et clauſuram magnam de arboribus per confinium regni fecerunt. Tunc hij treſ prenominati uiri omnia facta ſua duci Arpad et ſuiſ primatibus per fideleſ nuntios mandauerunt. Quod cum renuntiatum fuiſſet duci Arpad et ſuiſ yobagyonibus, gauiſi ſunt gaudio magno valde. Et more paganiſmo fecerunt aldumas et gaudium adnuntiantibus diuerſa dona preſentauerunt. Dux uero Arpad et ſui primates ob hanc cauſam leticie per totam unam ebdomadam ſollempniter comedebant et fere ſingulis diebus inebriebantur propter euentum tante leticie. Et hoc audito dux Arpad et ſui egreſſi ſunt a Zeremſu et caſtra metati ſunt

Fordítás :

. . . melyet máig is Thosu-vásárának neveznek. Azután pedig Zobolsu és Thosu innen megindulva, Zotmár[1]) váráig jutának s a várat három nap harczolva viván, győzedelmet nyerének s negyed nap a várba bemenvén, Menomorout vezér vitézeit, kiket ott foghattak, vas bilincsekre verve a tömlöcz legsötétebb mélyébe veték, a lakosok fiait társokul vevék s a várat vitézekkel megrakva hagyák, maguk pedig a meszesi kapu felé indulának.

22. **A Nirről.**

Tuhutum pedig és fia Horka, a niri részeken lovagolva, nagy népséget hóditának a Nir erdejétől Umusouerig és igy fölmenve Zilokig[2]) jutának, senki kezét ellenök nem emelvén, mivel Menumorout vezér és emberei nem merének ellenök harczolni, hanem a Kris[3]) vizét kezdék őrizni. Akkor Tuhutum és fia Horka Zilokból megindulva a meszesi részekre menének Zobolsuhoz és Thosuhoz és midőn egymást viszontlátták, nagy örömmel örvendezének és lakomát tartván, ki-ki dicsekszik vala győzelmével. Reggelre kelve pedig, Zobolsu, Thosu és Tuhutum tanácsot tartva elvégezék, hogy Árpád vezér országinak határa a meszesi kapunál legyen. Akkor a föld lakosai parancsukra kőkapukat épitének és az ország határszélén fából nagy rekeszt csinálának. Akkor ezen emlitett három férfiu hű követek által minden tetteit megizené Árpád vezérnek és előkelőinek. Mit midőn Árpád vezérnek és jobbágyainak hirül vittek, igen nagy örömmel örvendezének és pogány szokás szerint áldomást tőnek és az örömhirt jelentőknek különféle ajándékokat adának. S Árpád vezér és előkelői ezen örömnek okáért egy egész héten át ünnepélyesen lakomáznak vala és csaknem mindennap megittasodnak vala ily nagy örömnek történte miatt. És ezt hallva Árpád vezér és emberei, megindulának Zeremsuről és tábort ütének a Souiou vize mellett a Tiszától a Honrát[4]) vizéig.

Thosu és Zobolsu, nem különben Tuhutum, midőn látták, a mit Isten adott,

23. **Thosu, Zobolsu és Tuhutum győzedelméről.**

[1]) Szatmár. — [2]) Zilah. — [3]) Kőrös. — [4]) Hernád.

[illegible]

dux Arpad et sui egressi sunt a Zeremsu et castra metati sunt

iuxta fluuium Sotou a Tyscia usque ad [1]) fluuium Hosrat,

22 Thosu et Zobolsu necnon Tuhutum ... quod deus de [illegible]

De victoria Thosu, Zobolsu et Tuhutum.

posita. quod usque nunc forum thosu nuncupatur. Post hec vero zobolsu
et thosu hinc egressi usque ad castrum zotmar pervenerunt.
Et castrum per tres dies pugnando obsidentes. victoriam ad
epti sunt. Et quarto die castrum intrantes. milites ducis
menumorout quos ibi apprehendere potuerunt cathenis ferre
is obligatos in teterrima carceris inferiora miserunt.
et filios incolarum in obsides acceperunt. Et castrum mili
tibus plenum dimiserunt. ipsi vero ad portas mezesinas iter
ceperunt. De nyr.
2 Tuhutum vero et filius suus horca per partes nyr equitantes.
magnum sibi populum subiugaverunt. a silvis nyr usque
ad umusouer. Et sic ascendentes usque ad zyloc pervenerunt
contra eos nemine manum levante. quia dux menumoro
ut et sui non sunt ausi pugnare contra eos. sed fluvium cris
custodire ceperunt. Tunc tuhutum et filius suus horca
de zyloc egressi venerunt in partes mezesinas ad zobol
sum et thosum. Et cum se ad invicem vidissent gaudi
o gavisi sunt magno. et facto convivio utrique laudabat se
ipsum de sua victoria. Mane autem facto zobolsu thosu et
tuhutum. inito consilio constituerunt ut meta regni ducis
arpad esset in porta mezesina. Tunc incole terre iussu
eorum portas lapideas edificaverunt. et clausuram mag
nam de arboribus per confinium regni fecerunt. Tunc hii tres
prenominati viri omnia facta sua duci arpad et suis
primatibus per fideles nuntios mandaverunt. Quod cum nuntiatum
fuisset duci arpad et suis iobagionibus gavisi sunt gaudio
magno valde. Et more paganismo fecerunt aldumas. et
gaudium adnuntiantibus diversa dona presentaverunt. Dux vero
arpad et sui primates ob hanc causam leticie per totam unam
ebdomadam sollempniter comedebant. et bibere singulis di
ebus inebriabantur propter [illegible] nimiam tante leticie. Et hoc audito
dux arpad et sui egressi sunt a zerensu et castra metati sunt
23 iuxta fluvium souiou. a thyscia usque ad fluvium hongur.
Thosu et zobolsu vero nec non tuhutum cum vidissent quod deus de
+ De victoria thosu zobolsu et tuhutum.

Az Athenaeum nyomása

A NÉVTELEN JEGYZŐ KRONIKÁJÁNAK 21. LAPJA.

(A codex eredetije a bécsi udvari könyvtárban.)

Az Athenaeum kiadása.

nem csupán az a tény, hogy Árpádot azon az úton vezeti, melyen Batu az országra hozta a tatárokat, nemcsak a régibb iróknál sokkal nagyobb olvasottsága, hanem mindenek fölött a nemzetnek és az országnak képe, úgy, mint azt ő a honfoglalás utáni időkre nézve megalkotja. Árpád már ispánságokat, megyéket, jószágokat osztogat hiveinek, »mert jó urak szokása hiveiket megjutalmazni«. Körülbelől olyannak képzeli a viszonyt a fejedelem és vezérei közt, mint a minő tényleg fennállott a tatárjárás után a király és az urak közt. Az akkori leghatalmasabb családnak, a Csákoknak, mondai őse, Szabolcs, nemcsak hogy a hét magyar egyikének fia, hanem épen azé, a ki mindjárt Árpád után következik. Az Abák családfáját is visszaviszi a honfoglalásig és nem mulasztja el megemliteni, hogy e család már királyt is adott a hazának. A nála előforduló hely- és személynév közt igen sok fordul elő a XIII. század második feléből kelt királyi oklevelekben. (Salankemen, Torzol.) Még fontosabb az a szerep, melyet szerinte már Árpád idejében a kúnok játszanak. Az sehogy sem felel meg más korszaknak, mint a tatárjárás után következőnek.

regis stephani nepotis ducis tocsun. Et dum beatus rex stephanus uer-
ba uite predicaret et hungaros baptizaret. tunc thonuzoba in fide
uanus noluit esse christianus. sed cum uxore uiuus ad portum obad se sepeli-
uit ne baptizandus ipse et uxor sua uiuerent cum christo in eternum.
sed urcum filius suus christianus factus uiuit cum christo in perpetuum.

A Névtelen Jegyző krónikájának befejező sorai.

Jellemző vonása a hún rokonságnak, örökségnek erős hangsulyozása. Általában jól ismeri korának mondai irodalmát: a trójai háboruról már az iskolában irt egy kis müvecskét, személyei leirásában pedig az egyes vonásokat különösen Dares Phrygiusnak korában nagyon elterjedt könyvéből veszi, a mely könyv azzal a koholással akart a naiv olvasóknál tekintélyt szerezni, hogy szerzője személyesen résztvett abban a háboruban. Más helyeken, p. o. Álmos beszédében, melyet a kievi csata előtt intéz hadához, szóról szóra a Nagy-Sándorról szóló mondának egy részletét másolja le. Nagyon szereti a neveket magyarázni, értelmezni, és históriájának nagy része ilyen etymologizálásból áll. (Álmos — álom; Munkács — munka; Lopunsu — lop stb.) Szörnyen nagyra van tudományával, megveti »a hegedősök csacska énekét, a parasztok meséjét«, és boldognak mondja Magyarországot, hogy az ő művének örvendhet.

Leginkább jellemzi mégis az egyházi szellemnek teljes összeolvadása a nemzeti érzéssel, büszkeséggel. Jól tudja, hogy az ősök pogányok voltak, de azért Álmost mégis a szentlélek vezeti és annak adománya van vele. A pogány korszak iránt mutatott jóakarat már magában véve is mutatja, hogy a szerző korában a kereszténység már teljesen szilárd alapon nyu-

godott. Jól tudja, hogy minő vad, pusztitó, kemény nép volt a régi magyar, »akár a piócza,« de hát különben hogy szerezte volna meg ezt a szép földet? »Azt, hogy kemény nép volt, meg lehet ösmerni gyümölcséről.« De aztán minő büszkeséggel sorolja el az ősök hőstetteit, diadalait, kalandozásait, nem sokat törődve azzal, mit irtak előtte, hanem annál többet azzal, hogy a magyar dicsőséget kellő világitásba helyezze![1]

Sokkal kevesebb az eredetisége Kézai Simon mesternek, Kún-László udvari káplánjának. Művét magának a királynak ajánlja, kinek azt kivánja, hogy ahhoz tekintsen fel, »kinek szépségét bámulja a nap és a hold« Egyházi állapota kitünik abból az okoskodásából is, hogy a magyarok nem származhatnak, mint Orosius állitja, varázsló nőktől és rosz szellemektől, »mert az evangelium szerint a szellemeknek nincs husuk, se csontjuk, tehát a magyarok csak úgy férfitől és nőtől származtak, mint a világ többi nemzetei«. Bár azt mondja magáról, hogy ő igazában ismeri

Kézai krónikájának XV. századi codexéből.
(A codex eredetije a bécsi udv. könyvtárban.)

a magyarok történetét, melynek tudása szivén fekszik a királynak, voltaképp csak kiirja és röviditi a régebbi nemzeti krónikát. A húnok történeteit ellenben, melyeket valószinüleg a XIII. század elején illesztettek a magyar krónikához, teljes bőséggel közli. A hol a maga lábán áll, a legkiáltóbb tudatlanságot árulja el. Igy a midőn Orosiusról, az V. század elején élő hispaniai papról azt irja, hogy Nagy-Ottó császár kedveért, ki több mint 500 évvel későbben élt, feketitette be a magyarok ős eleinek származását.

Munkájának határozott tendentiája a magyar dicsőség ápolása és helyreállitása. Szerinte Orosius a magyaroknak csak veszteségeit mondja el, győzelmeiket pedig elhallgatja. Ebből az irányából lehet magyarázni, hogy aránylag csekély terjedelmü müvében annyi hely jut a húnoknak, külö-

[1] IV. Bélának több jegyzője fordul elő. Közülök Pous, ki 1267-ben donatiót kap követségeken szerzett érdemeiért, a mely donatiót Kun-László 1275-ben megerősit, volt tán a »Gesta Hungarorum« irója.

A szöveg fordítása:

Némi előszó a magyarok viselt dolgairól és tetteiről.

Leggyőzhetetlenebb és leghatalmasabb urának III. Lászlónak, Magyarország legdicsőbb királyának, hű papja Kézai Simon mester, hogy ahhoz áhitozzék, kinek szépségét a nap és hold csodálja. Mivel hévségesen sziveteken fekszik, hogy a magyarok dolgait ismerjétek és én ezt valóban megtudtam: e nemzet történeteit, a melyek különböző irományokban Olasz-, Franczia- és Németországban össze-vissza és szétszórva vannak, egy kötetbe szerkesztettem össze. Nem követtem Orosiust, a ki Ottó császár kedvéért, a kit a magyarok különböző harczaikban több izben zavarba ejtettek, könyveiben sok áldolgokat költvén azt állította, hogy a magyarok lidércz-ördögöktől származtak. Azt irta ugyanis, hogy Filimer, a nagy Aldarik gót király fia, midőn Scitia határát fegyverrel megtámadta, a mint mondják seregében több nőt vitt magával, kiket hazai névvel baltraméknak neveznek s a kiket a király tanácsa, a mint beszélik, mivel a katonáknak nagyon terhére voltak, elvonva azokat a katonai foglalkozástól, e miatt a hadsereg társaságából kirekesztett. Ezek aztán a pusztaságokon vagy a Meotis tó partvidékein kóborolva végre letelepedtek s midőn ott sokáig megfosztva maradtak férjeik vigasztalásától, a mint Orosius mondja, állítólag lidércz-ördögök jöttek hozzájok s együtt éltek velök. Azt mondja, hogy e viszonyból származtak a magyarok. De hogy az ő állítása nyilván nagy hazugság, először az evangélium szövege bizonyitja, hogy a lelkeknek nincsen husa és csontja és a mi testtől van, test az, a mi pedig lélektől van, lélek az. Bizonyos, hogy a természet törvényének is ellene van, a mit mondott s homlokegyenest ellenkezik az igazsággal, hogy a lelkek nemzhessenek, a kik nem birnak a természeti eszközökkel, a melyek adhatják a nemzési erőt és kötelességet, képesek lévén teljesiteni a fogamzás valódi formáját. A miből világos

Kézai krónikájának első lapja.

Prohemium quoddam de gestis et factis Hungarorum

INVICtissimo et potentissimo domino Ladizlao 1) tertio gloriosissimo regi Hungariae magister Simon de Keza fidelis clericus eius ad illum aspirare cuius pulcritudinem mirantur sol et luna. Cum uestre sacri affectionis adesset Hungarorum gesta cognoscere et ad mentem ueraciter continebat nationis eiusdem ystorias, que contextis fabulis per Ytaliam, Franciam ac Germaniam sparse sunt et diffuse, in uolumen unum redigere procurani. Non imitatus Orosium, qui fauore Othonis Cesaris cui Hufiga fi in diuersis suis preliis confusiones plures intulerant, mul ta in lebilis 2) suis apocripha confingens ex demonibus incubis Hungaros asserit generatos. Scripsit enim, quod Filimer magni Aldarici 3) regis Gottorum filius dum fines Scitie armis impeteret mulieres, que patrio nomine baltrime nominantur, plures lecus

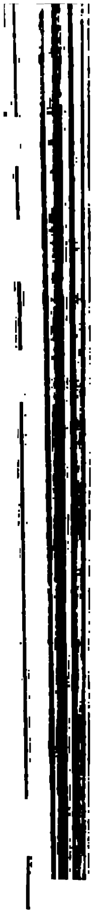
1423

autem [illegible] spiritus gr. Contrarium quoq naturis [illegible]
dixisse iudicatur experientie adversatur veritati ut spiritus
generare possint quibus non sunt concessa naturalia instru
menta que virtutem ac officium dare possint generandi va
lentes perficere veram formam embrionis. Quo circa patet

J. SAMBYCI.

KÉZAI KRÓNIKÁJÁNAK ELSŐ LAPJA.

(A bécsi udvari könyvtár XV. századi codexéből.)

nösen Attilának, a vezérek korabeli portyázásoknak és a III. Henrik korában viselt háboruknak. Ezeken kivül csak magának urának dicső hadjáratait adja elő bővebben: a morvamezei csatát és a kúnokon nyert diadalt.

Művének függelékében külön sorolja el a külföldről bevándorló nemeseket és az azoktól származó magyar uri családokat. Ez az összefoglalás többi krónikánkban is megvan, csakhogy a szövegbe beillesztve, mindjárt a hét vezérnek elsorolása után. Kézainál szembeötlő az aragoniai Simon és Mihály családjának, mely később Nagy-Martont birta, kimeritő és szeretetteljes tárgyalása.

Egészen sajátja Kézainak a magyarországi szolgáló népeknek: az udvarnokoknak, várnépeknek, szabad cselédeknek, szabadosoknak és rabszolgáknak ismertetése. E rajza rövidsége mellett is művének legbecsesebb része. Magyarországon ez a belső állapotok leirásának első kisérlete.

*

Az egyházzal összefügg a kornak nemcsak tudománya, hanem művészete is. A templomok és tornyok épitése, belső berendezése és diszitése által az egyház egyre nagyobbodó és szaporodó feladatokkal látta el a művészeket. A világi épitkezés még jelentéktelen. Királyi palotánk, mely e nevet megérdemelte volna, még nincs, és a váraknál a tisztán gyakorlati, védelmi szempont volt még teljesen a mértékadó.

Birjuk még a gimesi vár leirását, melyen 1295-ben Tamás nyitrai ispán megosztozott testvéreivel. »Nagy palotájuknak kisebb része, a kisebb toronynyal, mely Tamás ispánnak a palotában levő háza keleti sarkán emelkedik, aztán az emlitett várban azon fal felé térve, mely a régi viztartó (cisterna) és a kisebb magtár közt van, a mely saroktól az emlitett ház a külső bástya felé nyulik, melyet párkánynak neveznek, azon uttal, melyen a várba ki és be járnak, Ivánka mesteré lesz. A nagy palota más része a nyugati részen kiszögellő nagyobb toronynyal Endre és Miklós mesterek tulajdonába megy át.« A vár az egész körülbástyázott területet jelöli; a palota az abban levő lakott épületet; a domus (ház) annyi mint szoba.[1] Még egyszerübb Moys nádor kuriája, Köröshegyen, Somogyban, melyet az ábrányi cziszterczita klastromnak ad. »Fal, és a falon belől palota és a hozzá tartozó épitmények.«[2]

Annál nevezetesebb és gyümölcsözőbb feladatok vártak a művészetre az egyházi épitészet terén. A szerzetek és a királyok vetekedtek abban, hogy alapitásaikat lehető izlésesen, gazdagon épitsék. Az országban III. Béla alatt nagyon felkapott épitkezés azóta sem szünetelt. A külfölddel való folytonos érintkezés, melyet a szerzetesek közvetitettek, a külföldön létrejött haladtabb épitészi stilusok gyors átvételét vonta magával. Ha igaz, hogy a topuszkói (topliczai) cziszterczita templom, II. Endre alapitása, már 1220 körül épült,

[1] Fejér, Codex Dipl. VI/I. 354.

[2] 1263-ból. Id. m. V/II. 90.

Magyarországon jóval régibb a franczia eredetü csúcsives, az u. n. góth épitkezés felkarolása, mint Németországban. Általánosabb elterjedése e stilusnak azonban csak a XIII. század második felében mutatható ki. Egy franczia mesternek, Villard de Honnecourtnak, a cambrayi egyház épitészének reánk maradt rajzkönyvében számos hivatkozás történik magyarországi tartózkodására és itt szerzett tapasztalataira.[1] A század végén épült soproni, pozsonyi és gyulafejérvári templomok már tisztán a csúcsives stilusban készültek.

Igazán jellemző e korra nézve a romántól a góthoz való átmenetnek virágzása. Ez átmeneti stilusnak legszebb, az egyetemes műtörténetben diszes helyet elfoglaló emléke a jáki templom. Ezt 1256-ban szentelték fel: alapitója a magát Wencellintől, Kupa legyőzőjétől származtató Ják nemzetség volt. Alaprajza még egészen román, kereszthajója nincs. Rövid és aránylag magas épület, mely a XVI. században török pusztitás által sokat szenvedett. Aránylag épen maradt nyugati főkapuja a két torony alatt. »Bár ez a kapu bővelkedik egymásba font román diszitésekben, melyek közt csodás alkotású állatok és madarak jelennek, oszlopfői közt, már megjelennek a XIII. századi franczia gotikára nézve annyira jellemző oszlopfők. Kerek ivek váltakoznak csucsos ivekkel, és a nyugati kapun egy kerek ivet csúcsiv zár be és azt ismét egy még csúcsosabb. Fölöttük lóhere diszitésekkel fedett fülkék vannak, melyek már egészen gót stilust mutatnak és valószinüleg franczia eredetüek.«[2] Ez a kapú sok tekintetben megegyezik a bécsi Szent-István templomnak kapujával. A Magyarországon müködő művésziskola nagy elterjedését tanusitja, hogy ugyanazon templom hátulsó része meg a traui (dalmácziai) székesegyházban találja mását. Hasonló diszités található még San Crisogono zárai templomában.[3]

A kapunak gazdag diszitése és számos fülkéje alkalmat, munkát adott a szobrászoknak is. A sok templomépités szükségessé tette, hogy Magyarországon is alakuljanak kőfaragó iskolák. Csakis ez magyarázza meg, hogy a XIII. század templomai jobbára közös mintára vezethetők vissza. Műtörténészeink különösen a mosonmegyei lébenyi román egyházat tekintik ilyennek. És ha művészeink az alaprajz és épitkezés terén nem is igen térnek el a külföldi stilustól és példától, — magyar épitészeti stilus hogy is jöhetett volna létre! — a diszités és különösen a szobrászat terén már szabadabban mozogtak. Nem hanyagolhatták el az úton-útfélen kinálkozó hazai motivumokat. Legjobban meglátszik ez a hazai hatás a ruházatokon. Még szabadabban nyilatkozhatott volna a hazai befolyás a festészet terén, csakhogy ennek nem igen maradt e korból emléke.

Az épitéshez szolgáló már feldolgozott anyagot azonban részben

[1] Villard de Honnecourt 1265 körül járt Magyarországban. Jegyzőkönyvének 19. és 29-ik lapjain emliti magyarországi utazását.

[2] Jackson, Dalmatia, the Quarnero and Istria, II. 155—157.

[3] U. ott, I. 290.

A jáki apátság egyháza.

a külföldről hozták be. Benedek mester, esztergomi prépost 1291-ben Bécsből hozatta a fanemüeket háza épitéséhez.[1]

Hogy kik voltak e művészek? Annak nem igen maradt nyoma. Villard de Honnecourton kivül még egy Ravegu nevü kőfaragó emlékét tartotta fenn a kalocsai templom egy felirata. Fennmaradt továbbá Péter erdélyi püspök szerződése János kőfaragómesterrel, Tyno fiával. A kőfaragó elvállalja a templom falának felemelését faragott kövekből, úgy hogy az mindenütt elérje a régi magasságot. Ezért, különböző terminusokban, 50 márkát = 1200 frtot kap. Úgy számitja, hogy mindenszentek napjától (november 1.) a jövő Szent-Jakab napjáig (július 25.) befejezi a munkát. Köteles egy társával azonnal a kövek faragásához fogni és egész télen át szünet nélkül dolgozni. A köveket, vakolatot, homokot, vizet és fát a püspök viteti az alkalmas helyre. Ha a munka elkészül, a püspök úr magára vállalja, hogy rangja szerint felruházza János mestert.[2]

Nem igen lehetett másként, mint hogy a müvészet megkezdői, az iskolák megalapitói, származásra nézve idegenek voltak e földön. De akár olaszok voltak, akár németek, abban a mértékben, a mint itt meggyökeresedtek, fel kellett használniok azon elemeket, melyeket e föld nyujtott. Mesterségük gyakorlásában, azon pontokban, melyekben nem kötötte őket az örökölt, változhatatlannak tartott mérték és szabály, nem vonhatták ki magukat azon hatás alól, melyet az a nemzet, a melynek körében éltek, reájuk gyakorolt.[3]

V. FEJEZET.

Az urak és nemesek. A megye.

A magyar nemzetnek jellemző sajátsága, hogy mint uralkodó nemzet elvben mindig fentartotta tagjainak egyenlőségét, szabadságát, nemességét. A tényleg létező egyenlőtlenséget a krónika nem a származásnak, hanem a történeti okoknak tulajdonitja. »Bünök és kihágások választották el az egyik magyart a másiktól. Különben, minthogy mind a magyar egy apától, egy anyától származik, hogy lehetne az egyik nemes, a másik meg nemtelen?[4]« Ily módon vissza lehetett vinni az egyenlőtlenséget a pogány hőskorig, a midőn a község rabszolgaságba taszitotta a gyávákat. Még növelte a társadalmi osztályok közti különbséget a kereszténység. István idejében »azt tartották nemesebbnek, ki gyorsabban csatlakozott

[1] Bécsi codex, 1062. sz. 117 és 119.
[2] Wenzel, Árpádk. új Okmt. V. 301—302.
[3] Ez eszmét szépen fejtegeti Hampel József »Mütörténetünk és az ötvösmütárlat« czimü czikkében. Budapesti Szemle 1884. 302.
[4] Kézai krónikája, Endlicher kiad. 89.

Krisztus hitéhez.« [1] Hanem a szabadok közt, még a hét vezért sem véve ki, csak a méltóságban tettek különbséget: a nemességben nem.

Szent-Istvánnak fiához intézett intelméből szintén e felfogás szól. »Emlékezzél meg mindig arról, hogy minden ember egyenlő.«[2] Hivatalosan, királyi oklevélben is ki van fejezve ez a tan, hogy a szabadság az ősi állapot. »Minthogy az emberi dolgok kezdetén mindannyian a szabadságnak egyazon állapotában voltak, úgy az isteni kegyelem megengedi, mint a királyi jóakarat jóvá hagyja, hogy azok, a kikért a magoknak vagy másoknak érdeme szólal fel, az ősi szabadság jogaiba visszahelyeztessenek.«[3] Ebből a gondolkodásból fakadt akkori törvényeinknek az az általános elve, hogy a nemesi kiváltságokat és szabadságokat a magyar királyság kezdetéig, Szent-Istvánig, származtassák vissza. Ez a gondolkodás alkotta meg az aranybullának azt a czikkelyét, mely megtiltotta az ispánságok örökössé válását, ez ülte később diadalát Verbőczy Hármas könyvében, mely kimondja, »hogy egy főurat sem illet több, sem egy nemest kevesebb a szabadságból.«

Ez az egyenlőség úr és nemes közt addig állott fenn, mig a királyi tisztviselők nem birták örökösen méltóságukat, mig egyes családok birtokainak terjedelme, jövedelme és az azokhoz fűzött kiváltságok által nagyon ki nem emelkedett a középsorsú szabad emberek sorából. II. Endre alatt történik e tekintetben az első határozott lépés, de az aranybulla s még inkább IV. Bélának trónra jutása és kemény visszafoglaló politikája megakasztották e fejlődést, még mielőtt határozott eredményre jutott volna. Csak a tatárjárás után, annak tanulságai folytán, a felmerülő politikai és katonai szükségek következése gyanánt jő létre az uri rend, mint külön szervezett és elismert társadalmi osztály.

Maga a király az, ki az urakat kinevezi, örökös tanácsosaivá fogadja, helyet ad nekik tanácsában. A Frangepánokat, a kik a tatárok ellen oly hiven segitették, kik minden vagyonukat — 20,000 márkát — felajánlották neki, hogy zsoldosokat fogadhasson, ily szavakkal tünteti ki. »Frigyest és Bertalant, és minden utódukat, Mária urnőnek, igen kedves feleségemnek tanácsából, részesévé teszem magyar királyságunk dicső főurai (primatum) minden jogának, méltóságának és szabadságának és kiváltságának, befogadom azok soraiba, számába és társaságába, és helyet adok nekik velök tanácsunk titkában. Ezen felül azon szabadalommal ruházom fel őket és mindenkorra azon különös kegyelemmel adományozom meg őket, hogy udvaromnak és birodalmamnak semmi birája, semmi világi méltósága ne birjon hatósággal személyök és mostani és leendő birtokaik felett:

[1] A bécsi képes krónika a Hunt és Páznánról szóló czikkelyben.

[2] De morum institutione 4. pont.

[3] Hat okmány a draskóczi és jordánföldi Ivánka család levéltárából. Kiadta Ivánka Zsigmond. 19.

egyedül a királyi felség személye, mely őket megidézni és fölöttük itélni tartozik.«[1]

Az ilyen kiváltság a birodalom örökös főurainak körülbelől olyan rangot biztositott, minőt a birodalomtól közvetlenül függő[2] fejedelmek foglaltak el Németországban, a pairek Francziaországban és Angliában és a bárók a szicziliai királyságban. Együtt járt vele a részvétel a királyi tanácsban, tehát az ország igazgatásában, és az a jog, hogy közvetlenül csak maga az uralkodó itélhetett fölöttük. Természetes következése volt, hogy az illető urak birtokain ők gyakorolták mindazokat a birói jogokat, ők huzták azokat a jövedelmeket, melyek régi magyar közjogi felfogás szerint csak a királyt illették meg. A vinodoli statutumban, — mely épen Frangepán birtoknak szól — csak a bevezetésben van megemlitve a magyar király neve, különben az egész igazgatás és biráskodás a földesúr nevében és az ő hasznára történik.

Ily viszonyok közt a régi vármegye, mint királyi hatóság, egész területének igazgatására nézve, nem volt fentartható. Az adományoknak már kiegészitő része az exemtio, vagyis az illető birtoknak és lakóinak kivevése minden megyei hatóság alól. Ilyen kiváltságban részesül István trencséni ispán, a Rathold nemzetségből, 1272-ben. »Megadjuk külön kegyelemből, hogy az ő népei és a pásztói egyháznak népei fölött, — melynek ő a patronusa — István mester személyén kivül sem a nádor, sem udvarunk birája, sem az abauji vagy nógrádi ispánok, sem más birák és ispánok ne biráskodhassanak, hanem ő maga itéljen fölöttük, minden ügyeikben.«[3] Ugyanaz a király kiveszi Valkó várának hatósága alól az Endre ispánnak, Iván fiának adományozott birtokokat.[4] Hasonló módon kapja Endre, Ivánka fia, bányai ispán a barsi vár alól kivett Beledet.[5] Egyházaknál, melyek különben is gyakoroltak birói hatóságot, még könnyebben ment e jog adományozása. Igy kapja a veszprémi egyház a zalamegyei Zerenthét »teljesen fölmentve a várnak és ispánoknak hatósága alól,« azon 15 márka arany és egy 500 márkát érő drágaköves királyi öv fejében, melyeket Kún-László rendelkezésére bocsátott.[6]

Már csak egy lépés választotta el az ilyen adományt egész megyék eladományozásától. IV. Béla 1263-ban asztalnokai mesterének, Lőrincznek, az Aba nemzetségből, adja Locsmánd egész megyéjét, Lánzsér várával együtt, örök birtokul.« A vár jobbágyai ugyanazon szabadsággal és szolgálattal kötelesek őt szolgálni, melyekkel minket szolgáltak. És ha a várjobbágyok vagy a jobbágyok fiai közül valaki nem akarna Lőrincz mes-

[1] 1263. Fejér, Codex Dipf. IV/III. 108—111.
[2] Reichsunmittelbar.
[3] Kún-László. Fejér, Codex Dipl. V/II.53.
[4] 1274. U. ott, 147—48.
[5] 1275. U. ott, 324.
[6] 1275. U. ott, 266. V. ö. IV/III. 118.

ternek szolgálni, elhagyva földét, szabadon költözhetik máshová.«[1] A Frangepánok már előbb birták Modrust, most a Subicsok Brebirt nyerik örök birtokul. Fülöp esztergomi érsek már 1264-ben e hely örökös ispánjának nevezi magát, és utódai megtartják e méltóságot.[2] Bakony megyében 1270-ben Csák bán, a Csák nemzetségből, lép föl, mint örökös ispán.[3] 1277 óta a zágrábi püspök egyuttal Gerzencze megye ispánja és 1284 óta azt örökösen birja a zágrábi egyház.[4] Néhol bizonyos megszoritással jár az adomány. Midőn IV. Béla Trusleff ispán halála után testvérének, Lipótnak Semptét adja, megjegyzi, hogy azt testvéreire, vagy rokonaira hagyhatja, de el nem adhatja és el nem idegenitheti. »Hanem ő és örökösei, valamint utódai köteles hűséggel tartoznak minket szolgálni, úgy, mint birodalmunk más nemesei.« Természetes, hogy vára népeinek ő az egyetlen birája, ő maga pedig csak a király, vagy annak biztosa előtt köteles megjelenni.[5]

E hatósággal természetesen együtt jár a jövedelem is. Midőn Kún-László az István, Mihály fia birtokán lakó népeket felmenti a menyétadó és a szlavóniai bánnak járó élelemadó (zuluzma) alól, egyuttal meghagyja, hogy e népek ez adóval urokat, Istvánt szolgálják, »úgy, a mint annak tetszik.«[6] Hasonlókép intézkedik Gerzencze megyéről. Ott a zágrábi püspök tiszttartója kapja mindazt, a mi addig az ispánnak járt.[7]

Tényleg vége volt ezzel az aranybulla legfőbb határozatai érvényességének. A birói, katonai és financziális hatóságok egyesitése a földesúr kezében kikerekitett, különálló vidékeket hozott létre, melyeknek lakossága egyenesen már csak urától függött és csak addig tartozott a királyhoz és a birodalomhoz, mig urának úgy tetszett.

Az urak hatalmának megfelelt a czímek nagyobb disze. Azelőtt Magyarországon csak a méltósági czimeket ismerték: az örökösöket nem. A XIII. század végén már nemcsak a comes czimtől hemzsegnek a levelek, hanem a báni, vajdai, sőt nádori czimeket is sürüen illesztik nevük mellé azok, a kik e tiszteket épen nem viselték, vagy már rég megszüntek azokat viselni. Az aristocratia ily módon czimei által akarja kimutatni felsőségét a köznemes fölött még akkor is, ha királyi kinevezéstől függő méltóság nem jogositja fel ily czimek viselésére.

Legjobban mutatja azonban az urak e törekvését a XIII. század közepe óta okleveleinkben annyira uralkodó »magister,« mester czim. Világos, hogy ez ott nem jelent sem mesterséget, sem iskolai czimet.[8] Épen

[1] 1263. Fejér, Codex Dipl. IV/III 148.
[2] Knauz, Monum. I. 500.
[3] Wenzel. Árpádk. uj Okm. VIII. 300.
[4] Fejér, id. m. V/III. 282.
[5] 1261. Wenzel, id. m. III. 1.
[6] 1275. Fejér, id. m. V/II. 277.
[7] 1284. Id. m. V/III. 244.
[8] A magister czim az egyetemeken a doctornál alantabb álló volt.

oly kevéssé lehet azt legtöbb esetben valami udvari tisztségből magyarázni, melynek különben megfelelne.[1] Nem más az, mint a nagy méltóságban élő, az uri osztályhoz tartozó bárók fiainak jelölője, vagyis az urfi. Külföldön általában a legelőkelőbb osztály után következőket szokták vele jelölni.[2] De ebből következett aztán, hogy az előkelők örököseit már eleve is megtisztelték e czimmel. Az a körülmény, hogy a mesternek ilyen értelme leginkább a normannoknál divott,[3] igen valószinüvé teszi, hogy hozzánk is Szicziliából jutott, ép úgy, mint a báró szó.[4] Mihelyt már nem csak a méltóságok tényleges betöltőit tüntették ki külön czimmel, hanem azok fiait is, az aristocratia tényleg meg volt alapitva.

Különben épen ez elnevezésekből tünik ki leginkább az aristocratia új volta, az, hogy még nem gyökerezik mélyen a földben. Az urak rendesen nevük mellett elsorolják méltóságaikat, ha vannak, elmondják azt is, ki volt az atyjuk; nem mulasztják el hozzá tenni, ha comes volt; néha a nemzetségük nevét is megemlitik. Az is előfordul, hogy testvérüket megnevezik, ha épen valami méltóságnak örvend.[5] Nagyon kivételes ellenben, hogy birtokuk vagy váruk után nevezzék magukat. Ez a külföldi szokás leginkább csak akkor kap lábra, midőn a megyék örökösökké válnak. A külföldiek azonban már ekkor is birtokaik után szokták elnevezni a magyar főurakat. Igy a rimes krónika a morvamezei csatában Trencséninek nevezi Csák nádort, Schiltpergnek (Vértes) István országbirót a Gutkeled nemzetségből, tridaui grófnak azt az Arnoldot, ki velenczei Endrét elfogta. Hanem a leghatalmasabb magyar urat, Ivánt, Henrik fiát a Hedrik nemzetségből, ez a forrásunk következetesen csak »Graf Yban«-nak nevezi, minden más meghatározás nélkül.

A meggyökerezésnek, a család hatalma terjeszkedésének és biztositásának két módja volt. Az egyik a királynak és országnak tett szolgálat, országos méltóságok viselése, új meg új donatiók elnyerése. A másik a családi birtoknak erőszakos és törvénytelen terjesztése rablás és foglalás

[1] Az udvari népek mestere vagyis ispánja.

[2] Ducange, Glossarium.

[3] Angol nyelven master = magister, mai napig urfi.

[4] A váradi registrumban még igen ritka a magister mint czim. Oklevélben először II. Endre használja 1214-ben. »Rex donat comiti Miscae patri magistri Salomonis.« Ez az eset is mutatja, hogy a magister az ispán fiát jelöli. Az itt emlitett Salomon a Bánk bán Solom mestere.

[5] Példát mutat III. Endrének egy 1299-iki oklevele. »Nobilis vir Dominicus, magister towarnicorum nostrorum de genere Rathold ab una parte, Stephanus filius Jule, Martinus et Demetrius filii Nicolai de genere Sarthyvanveche ex altera, presentibus comite Thoma filio comitis Andree, comite Nitriensi et Barsiensi et Herryco filio comitis Loth de genere Bolugh, consiliariis nostris per regnum deputatis, item Nicolao vayvoda, filio magistri Mauricii, magistro Paulo de Komarun, comite Jauriensi et Musuniensi, Moys magistro towarnicorum domine Agnetis regine, Laurencio vayvoda filio Nicolai, magistro Petro dicto Fogos comite Syculorum, fratre episcopi Transylvanie. baronibus nostris.« Wenzel. Árpádk. uj Okmt. V. 202. Csak egyetlen egyet neveznek helynév után.

által. Történetünk mindkét irányra számos példát mutat. Természetes, hogy a törvényes módon való emelkedés leginkább IV. Béla idejében divik, a garázdálkodás pedig Kún-László és III. Endre éveiben áll virágjában.

Jellemző példája a királyhoz hű, vitéz, erejét az országnak szentelő úrnak Lőrincz, Kemény fia, IV. Bélának országbirája és mosonyi ispán. Királya egy 1264. évi oklevélben kijelenti, hogy érdemeit a sápadt irigység sem tagadhatja. »Midőn még házunk ifjainak (apródjainak) társaságában szerzett dicső nevet, más mágnásainkkal együtt kedves vőnknek, Rasztiszláv halicsi herczegnek segitségére küldtük.« Ott Jaroszláv váránál »midőn inkább akart halála után élni hirben, mint hátat forditani az ellenségnek,« halálosan megsebesült. Alig hegedt be sebe, a Dániel orosz király elleni csatában egy orosz bojárt lándzsájával levetett lováról, kit azután a herczeg lefejeztetett. Ugyanezen csatában, midőn a herczeg alól lelőtték a lovat, »szokott hű buzgóságában« felajánlotta neki a maga lovát. Frigyes osztrák herczeg ellen is »szilárd nagylelküséggel« harczolt, s midőn lovát lelőtték, gyalog védte magát. A morva hadjáratban egy vár alatt, melyet kéztusával akart megvenni, ujra halálos sebeket vett. Egy más vár alatt »mint a mi és nemzetünk becsületének előharczosa« egy lovagot, ki magános párviadalra szólitotta fel, levetette lováról. Kirchschlag alatt a felső torony alatt küzdött, a hol legerősebb volt a tusa. Erenhaus alatt maga a király látta viadalát. Midőn az 1260-iki cseh háború idején egy báró sem akarta elvállalni a bolgárok ellen a szörényi bánság védelmét, Lőrincz oda ment, legyőzte a bolgárokat, elvette tőlük a zsákmányt, sokat közülök felakasztatott a Duna partján és a bánság nyugalmát helyreállitotta. Ennyi érdemért szinte kevés az a három baranyai helység, melylyel a király őt és örököseit megjutalmazta.

Lóránt nádor pecsétje.

Nemcsak hadi érdemek emelték Lóránt bánt, a Rátold nemzetségből, a Lorántfiak ősét »a birodalom oszlopainak« sorába.[1] Gyermekkora óta szolgálta királyainkat. A tatárjárás idején Pozsonyt és Sopront védte Frigyes ellen. Aztán elhagyva családját, fegyvereseivel a bujdosó Bélához csatlakozott. Az 1246-iki osztrák háborúban már mint vezér szerepel. Midőn a kúnok ki akarnak költözni az országból, ő tartja őket vissza.

[1] V. István kifejezése. Fejér, Codex Dipl. VII/II. 12—16.

Ez érdemei daczára üldözték, pusztitották birtokait. Hanem az elismerés sem maradt el, Mint nádor, mint bán, mint ispán és udvari méltóságában egyaránt oly hűnek, igazságosnak, deréknek mutatkozott, hogy midőn V. István koronázásakor »roppant nagy gyülés volt Fejérvártt, és boldog boldogtalan örömmel várta a koronázást, hangosan ez az ajánlás zúgott királyi füleinkbe: Tudd meg király, hogy atyádnak és magadnak bárói közt Loránt bán viselkedett mindig becsületesen, dicsően, őt kell királyi kegygyel felmagasztalni.« Ezért kapja Kemluk várát minden birtokával együtt, »bár ez nem ér fel dicséretre méltó érdemeivel.« A királyok természetesnek, helyesnek, szinte kötelességnek tartják azok megjutalmazását, »kiket a nemes vér magas előkelősége és a velök született derékség« ajánl.[1]

Ezekhez az urakhoz tartozott még Gergely bán, Márk ispán fia a Pécs nemzetségből, melyből az Apponyiak származtak. Részt vett V. István bolgár háborújában, aztán a cseh háborúban, hol dicséretes győzelmet aratott. Hosszú volna elsorolni hűségének tetteit a királyi korona szolgálatában. Legnagyobb érdeme mégis az, hogy soha sem csatlakozott a hűtlenekhez, kik birodalmunkat tönkretették.[2]

Erőben, vitézségben itt nem volt hiány. Nevelésről, irányitásról a királyi udvar gondoskodott. Az előkelők ide küldték fiaikat, jó lovakkal, fegyverzettel: a többi magának az ifjunak és a királynak dolga. Mint ilyen királyi apród, nevelkedett a fönt emlitett Lőrincz: »hű ifjait« emliti Erzsébet királyné 1284-ben.[3] Más oklevelek egyenesen apródokat (parvulos) neveznek meg. Itt tanulhatták meg a lándzsaforgatást, a pánczélban való hadakozás módját, mely a becsületes hornecki Ottokárt annyira elragadta. Vetekedtek lovakkal, fegyverekkel: a »bárói pánczél« már nagy értéket képviselt.[4]

Lovagi erényben, vitézségben hasonlithatók voltak uraink a »svábokhoz« és francziákhoz, de ruházatban, erkölcsben, szokásban azért megőriztek sok régi vonást és úgy tünnek fel a szomszéd németek előtt, mint idegen, keleti faj.

Különösen nagy ünnepélyekkor, midőn királyuk gazdagságát, hatalmát kellett bemutatni, fejtettek ki vakitó pompát. Midőn 1264-ben Béla királyfi nőül vette a brandenburgi őrgróf leányát, Ottokár rokonát, a menyekzőhöz, melyet a Fischa mellett ültek meg, oly nagy sokasággal jöttek, hogy táboruk több mérföldnyi földön áthuzódott. Sok százan skarlátba voltak öltözve, melyet hermelin diszitett. »A hosszú szakállasok királyuk körül csoportosultak és gőgjüket, gazdagságukat fitogtatták. Szakállukba, tatár módra, gyöngyöket, drágaköveket fontak.« A király halántékain kis arany lánczocskák csüngtek le.[5] A magyar kalpagokon sok szép toll diszlett, sok

[1] Kún-László írja 1273-ban Hyppolit ispánról. Wenzel, Árpádk uj Okmt. IV. 19.
[2] Kún-László, 1283. Fejér, Codex Dipl. V/III. 157. 158.
[3] U. ott, 217.
[4] Id. m. VI/II. 46.
[5] Annales Otokariani. Mon. Germ. IX. 187.

pávatoll ragyogott. Hajuk, üstökük csak úgy fénylett a boglároktól. Fejér inget viseltek, mely kilátszott a szük zeke alól.[1] Az ősi szokásokhoz a királyi család tagjai is ragaszkodnak. Béla királyfi, a menyekzői mise után, arájának arany koronát tesz a fejére. »Erre egy nemese előáll, kivonja kardját és azzal a koronát leveszi az ara fejéről.«[2] A régi erkölcsöket annál jobban megtarthatták, mert szinte közmondásos volt, milyen keveset jártak külföldön.[3]

Hanem azért épen nem szabad őket minden műveltség nélkül való, csak ló és vadászat iránt érdeklődő harczfiaknak képzelni. Maga a rimes krónika mondja, mennyire értenek a szép beszédhez. Az országos ügyekkel való szüntelen foglalkozás szükségessé tette, hogy abban mit azon kor világi müveltsége megkövetelt, tájékozva legyenek.

Mihelyt a királyi hatalom alászállott, egyéb tekintetekben is mind hasonlóbbakká váltak uraink nyugati rendtársaikhoz. A magánháború, a foglalás, rablás, gyujtogatás szinte rendes foglalkozásává vált a magyar főrendek egy jelentékeny részének. Prédául a királyi és az egyházi vagyon, a szomszéd kisebb birtokú nemesek szállása kinálkozott. A kegyetlenkedést és vérontást nálunk még az isten békéje sem csökkentette, mint nyugaton, s törvényczikkelyek és zsinati határozatok nem sokat értek a bárók kezén levő nyers erővel szemben.

IV. Béla idejében még kevés az erőszakoskodásnak ilyen esete. Csák István 1260-ban elfoglalva tartja Tatát és a pápa felszólitja a királyt, hajtsa végre a pártoskodó főúr ellen a birói itéletet és adassa vissza a helységet a benczéseknek.[4] Mikó zólyomi ispán (Kathiz nemzetség, a Balassák őse) elfoglalja a zólyomi vendégek földét és annyira nyomorgatja őket, hogy már világgá akarnak menni.[5] Zelandus veszprémi püspök halála után annak testvére, Márton ispán és fiai megszállották Tátika várát, kifosztották a püspöki kincstárt és kegyetlen módon zsarolták, pusztitották az egyház népeit. A bünösök mit sem törődtek a király elmarasztaló itéletével és Istvánhoz, az ifjabb királyhoz menekültek. A király a birodalmi törvényszék elé idézte őket, melyben hat báró — két egyházi, négy világi — vett részt, de Márton és fiai mindenféle kifogásokkal éltek. Három ujabban kitüzött törvénynapra meg épen nem jelentek meg. A veszprémi püspök egyre sürgeti az ügyet és igy a király, minthogy sem a bünösök meg nem jelentek, sem semmi védőjük nem akadt, végre bárói tanácsával meghozza az itéletet. E szerint királyi kegyelemből Mártonnak három falvát oda iteli a kárvallott egyháznak: mindenesetre csekély pótlás az 5400 márkára becsült kárért.[6]

[1] Reimchronik, 7962—8009. sor.
[2] Ann. Otokar. u. ott.
[3] Seifried Helbling, idézi Pauler Gy. i. m. II. 751.
[4] Fejér, Codex Dipl. IV/III. 24.
[5] 1263. u. ott, 142.
[6] 1266. u. ott, 331.

Ez az eset mutatja, milyen káros befolyása volt az ifjabb királyság intézményének az igazságszolgáltatásra, és aránylag minő csekély volt a büntetése az előkelő gonosztevőknek.

V. István idejében Henrik bán, a Németujváriak hatalmas családjának igazi megalapitója, czinkosaival együtt már az egész Dunántult pusztitja. A cseh háború és kora halála nem engedték a királynak, hogy a garázdálkodókat, kiket külömben Ottokár is támogatott, megfékezze. Fiának kiskorusága alatt szabad volt a vásár. »Zsönge korunkban«, mondja Kún-László, »a bárók felosztották a királyra szálló birtokokat és kényükre foglalták el azokat«. A királyi család elvesztette hozzáférhetetlen felségének varázsát. Volt főur, a ki bottal ütötte a gyermekkirályt, volt a ki fegyveresen reátámadt az anyakirálynéra. Joákim bán elvitte magával a király öcscsét, Henrik bán és társai megölték Béla herczeget. Joákim bán és Henrik bán lázadását 1274-ben leverték ugyan a hü urak, Henrik bán maga is elesik, de hatalmukat megtörni még sem lehetett. Szalonak vára a stájer határszélen ellenállott és Iván, Henrik fia, már 1275-ben mint horvát bán szerepel. Ez a Csákokat birta lázadásra, és midőn ezek még 1275-ben ujra hatalomra jutnak, ismét a Németujváriak fognak fegyvert. Az ellenük való harczban pusztitotta el Csák Péter nádor Veszprémet, melynek püspöke, szintén Péter, Iván bán öcscse volt. Hiába, a következő évben már ismét ők kerekedtek fölül, hogy nemsokára ismét a Csákoknak adjanak helyet. A háborukat e nagyhatalmú urak első sorban arra használták fel, hogy zsákmányoljanak, birtokaikat kikerekitsék és a király nem igen akadályozta meg őket abban. Iván bán és testvérei 1281-ben már elfoglalják a zágrábi püspökség birtokait, maguk szedik a dézsmát és annyira sanyargatják a lakosságot, hogy az földönfutóvá lesz. A püspök átkaival nem sokat törődtek. A nagy rablók példáját követik aztán a kisebbek, Somogyban, Szepesben, Erdélyben. Sem oklevél, sem törvény nem biztositotta már a birtokot, csak vár és fegyver.

Németujvári Henrik bán pecsétje.

A Németujváriak birtoka már 1279-ben egész fejedelemséget alkot. Váraik: Borostyánkő, Léka, Kőszeg, Szent-Vid, Szalonak, a hozzájuk tartozó falvakkal, azonfelül számos jószág Pozsonyban, Mosonyban, Somogyban, Komáromban és Szlavoniában. Ez a birtok tette képessé Iván urat arra, hogy a király és Albrecht osztrák herczeg ellen, mint egyenlő fél, háborut viseljen. Az osztrák háboruban, 1288—1289-ben, több várát elveszti

ugyan, kemény védelem után, de viszont nagy népszerüséget szerez, mint a nemzet becsületének fenntartója, a némettel szemben.

Nem olyan hirtelen támadt, de folyton növekedő a Csákoknak, különösen Máténak, Péter nádor fiának hatalma. Ez a hires oligarcha nem oly fáradhatatlan, ravaszságban, cselben nem oly kifogyhatatlan, mint vetélytársa, Németujvári Iván, hanem szivós kitartó, nyugodt, kevés haszonnal is beérő, a mellett eszközeiben ép oly kevéssé válogatós. Nem szeret nyiltan szembeszállni a királylyal, inkább elfogad tőle méltóságot, fizetést és ily módon gyarapitja birtokát. A királyi hivatal dús fizetéssel jár. Az udvar birája egy 1278-iki oklevél szerint 1000 márkát (24000 frtot) kap

Idősb Csák Máté végrendelete.

(Eredetije az országos levéltárban.)

évenkint, a királyné tárnokmestere egy még régibb oklevél szerint fél annyit. Életében, szerzése módjában ez a hivatalos kötelesség úgy sem idéz elő semmi változást. E korszak végén már ő Magyarország leghatalmasabb ura: birtokai 12 megyében terülnek el, több mint harmincz vár uralja őt és 1304-ben 8000 vitézt tud a cseh király ellen sikra állitani.

Hasonló eszközökkel terjesztik birtokaikat a tengermelléken a brebiri grófok, kik már 1293-ban 500 pánczélos lovast képesek kiállitani, Tótországban a Babonegek és északkeleten az Abák, Biharban, Szatmárban, Kolozsban a Borsák, a kis alföldön, Csák mellett, meg a Huntpáznánok.

Számos oklevél mutatja őket munkában. »Jött hozzánk panaszos folyamodás«, irja 1297-ben VIII. Bonifácz pápa Lodomér érseknek, »hogy

ezek a nemes urak, János, Miklós és Henrik, néhai Henrik bán fiai; Grek, az ő rokonuk, Saul, Saul fia; Laurenta Saul fia; Máté, Péter nádor fia, Komáromi Pál, Cat János és az esztergomi, veszprémi és győri megyék más nemesei, ispánjai, bárói és lovagjai, e püspökségeket és a pannonhalmi monostort megtámadják, tizedeket, magtárakat, várakat, falvakat, földeket, jövedelmeket és ingókat elfoglalnak.«[1] Pásztói István fiai különösen az esztergomi érsekséget látogatják. Börzsönyben 300 márkányi kárt okoznak, egy jobbágyot megölnek, sokat megsebeznek; Korláton 600 márka a kár, onnét 50 marhát hajtottak el. Tordán két embert megöltek, 60 ökröt és 10 lovat elhajtottak, Tótiból 30 ökröt, 6 lovat, Börzsönyből 20 marhát, 300 apró marhát. Ölyvedet három éven át tartották megszállva, aztán felgyujtották, a népet pedig szétkergették. Elvettek készpénzt, ívet, tegzet, rókabőröket, és a mi csak kezük ügyébe akadt.[2] Hasonlóan gazdálkodtak Kázmér fiai, a Huntpáznán nemzetségből. Ezek még negyven hordozható faházat is elvittek. Igazi rablók módjára kifosztották a budai gyülésre menők szekereit.[3] Baranyamegyében, Moys Sándor fia volt a legrettegettebb zsivány. Feltörte a nemesek szekrényeit, a parasztok ládáit, 1000 barmot hajtott el, 80 családot tett földönfutóvá, öt embert megölt. »Csámafalvára törve, elrabolt egy hajadont, kit épen férjhez adtak, magánál tartotta, erőszakot követett el rajta, úgy küldte vissza. A vendégségre szokás szerint összegyült népet, férfiakat, asszonyokat kirabolta, sokat megsebesitett, némelyiket meztelenre vetkőztetett.«[4]

A szegény emberen, ha kirabolták, megsebezték, nem segitett senki. Az egyházak néhol egy úrnak adták át birtokuk egy részét, azon kötelezettség mellett, hogy őket a többiben megvédje.[5] Ha nemes embert vagy épen előkelőt ért baj, hozzátartozói néha elégtételt is birtak szerezni. De bármint állott a dolog: a törvény hatalma tényleg megszünt. Az ökölјog uralkodott és még a jobb lelküeket, törvényes érzelmüeket is csak fegyveres hatalmuk tarthatta meg életük, vagyonuk, szabadságuk birtokában. III. Endre hű emberei: István az Ákos nemzetségből, Dömötör (Kathyz), Omodé (Aba), Pál mester (Szécs), Domokos (Rátold) tárnokmester 1298-ban szövetségre léptek egymással és magával a királylyal. Még igy is csak bajosan tarthatták fenn valahogy a közrendet Endre haláláig.[6] Igy lett egyértelmüvé Magyarországon az oligarcha név a törvényszegővel, a szegénység sanyargatójával, az ország fegyveres felforgatójával.

*

[1] Fejér, Codex Dipl. VI/II. 62.
[2] 1293. Id. m. VI/I. 274—77.
[3] 1295. U. ott, 387—88.
[4] 1296. Id. m. VI/II.
[5] A zalavári apátság tett igy.
[6] Hazai oklevéltár VI. 431.

Trencsén vára.

(Rajzolta Dörre Tivadar.)

Szembetünő, hogy mégis leginkább az ország szélei voltak e rablásoknak szinhelyei, hogy igazi kis királyságok csak ott fejlődtek. Ennek oka nemcsak az, hogy a legtöbb vár ott volt, hanem még inkább az, hogy ott hiányzott vagy gyér volt a szabad osztály, a köznemesség.

Az urak közt aránylag sok volt az idegen eredetű. A Németujváriak Wolfer és Hedrik testvérektől származtak, a kik II. Géza idejében valószinüleg Tirolból vándoroltak be, és nyerték birtokul Kiszen hegyét (Güssing), közel a stájer határhoz, hol aztán várat épitették. A Rátoldokat apuliai, normann eredetüeknek mondja a krónika. (Lorántfyak, Rádayak.) Bár már századok óta az országban éltek, nem feledték el német eredetöket sem a Gutkeledek (Joákim bán, a Báthoryak őse), sem a Huntpáznánok (Forgácsok, Szentgyörgyiek), sem a Jákok (Niczkyek.) Németek még a Hahold-Buzád, a Tibold, a Balog nemzetségbeliek és a lébenyi Pótok. Francziák a Becse-Gergelyek és a Zsámbokiak. Csehek a Bogát-Radvánok (Rákóczyak.) Bármennyire összeolvadtak ezek nyelvben, erkölcsben a magyarokkal, külföldi eredetök nem ment feledésbe.

Tiszta magyar volt ellenben a régi harczosoknak, királyi szolgáknak, kiket a század közepe óta inkább nemeseknek szerettek nevezni, nagyon számos és egyre szaporodó osztálya. Ez az az osztály, mely 1222 óta döntően foly be az alkotmányos küzdelmekbe, mely kivivja szabadságát, jogát úgy királyi urával, mint a közszabadságot elnyomással fenyegető bárókkal szemben. Ez az az osztály, mely a bárók egy részének széthuzó törekvéseivel szemben az egyházzal együtt, mindvégig fennen lobogtatja az Árpád dynastiának és a nemzeti egységnek zászlaját.

A magyar nemes személyére szabad, csak rendes törvényszék elé idézhető, fej- és jószágvesztési pörben csak maga a király itélhet fölötte. Birtoka ment a megszállás terhétől és mind erősebben nyilatkozik az a törekvése, hogy ő is fel legyen mentve az adó alól, úgy mint a pap. Vagyonával szabadon rendelkezik és azt még gyermektelen halála esetén sem foglalhatja le senki, mert arra nem az egyesnek, hanem egész nemzetségének van joga. Ennyi kiváltság fejében egy a kötelessége: az, hogy a király szavára, fegyveresen, kellő készülettel siessen az országnak, a koronának védelmére.

Okleveleink szinte túlbuzognak a nemességnek dicséretében, magasztalásában. »Szent elődeink és a többi katholikus fejedelmek igaz hittel mindig azt vélték, hogy a természet kezdetben egyenlőknek, szabadoknak teremtette az embereket. De mivel a jognak szigorú hatalma, a természet művét megrontva, az első szabadságból némelyeket sanyarú állapotba taszitott, kegyesen tetszett az emlitett fejedelemeknek, kiknek nyomait a mennyire lehet, követjük, hogy ez állapot bilincseinek eltörésével az érdemeseknek nemcsak az ősi szabadságot adják vissza, hanem őket a nemesség polczára emeljék. Mert ők tartják fenn a királyi méltóságot és a királyi koronát, melynek ők az igazi védői.«

»Azok ugyanis, kiknek visszaadják a nemességgel ékes szabadságot, megemlékezve a királyi nagylelküség és kegy mérhetetlenségéről, hálájokban nem rettegnek attól, hogy a balsors örvényébe ne vessék életüket, személyüket a királyért és a birodalomért. Ezért, mióta Isten kegyelméből, az örökség természetes rendje szerint, a királyi méltóság polczára jutottunk, annál inkább törekszünk nemeseink számának szaporitására, minél viharosabbaknak, vészszel teljesebbeknek látjuk az időket. Nem is remélhetjük, hogy a zivatarokból a csendes nyugalom kikötőjébe jussunk valaha, ha isten segitségével nem szolgál minket hiveink őszinte hódolata az ő köteles, megszokott tiszteletével.«[1]

Csakugyan az »arany szabadsággal« felruházott »királyi szolgák« száma e korban nőttön nő. A nemesitések: egyeseké, családoké, egész nemzetségeké, egymást érik. Sokat megmagyaráznak a háborúk, sokat a királyoknak vagy az uralkodó család tagjainak tett személyes szolgálatok. Van azonban, szerintünk, a nemesitéseknek egy általánosabb, az ország egész fejlődésével összefüggő, úgy szólva alkotmányos oka.

IV. Béla óta mindjobban szétforgácsolódik a királyi várbirtok. A hűbéres fogalmak szerint, melyek hatása alól már Magyarország sem zárkózhatott el, a lakosság követte a föld sorsát. Ily módon sokan a király legérdemesebb szolgái közül: várjobbágyok, más katonák, azután más várnépek előljárói, udvarnokok ispánjai nemcsak hogy elidegenittetnek a királytól, hanem, vagyonuk és személyes joguk nagy kárára földesuri hatóság alá jutnak. A király előtt csak a nemesités útja áll, ha a nemzetnek ez érdemes hü tagjait továbbá is közvetlen kapcsolatban akarja tartani személyéhez, koronájához. Mert a nemes mást mint királyát szolgálni nem köteles; bejárása van a királyi udvarhoz és ha annyira becses és értékes szabadságát meg akarja őrizni, legfőbb érdeke követeli, hogy a király mellé álljon, akár külső ellenséggel, akár a bárókkal gyülik meg ennek a baja.

Természetes, hogy első sorban a katonákat, tehát a várjobbágyokat éri ez a kitüntetés. IV. Béla 1265-ben megnemesiti a padányi (Pozsonym.) tárnokokat, »kiket besenyők fiainak neveznek«, úgy hogy csak vele kötelesek hadba menni, mással nem.[2] István, mint ifjabb király megnemesiti Kuncsedet és Jobot, Görögországban szerzett katonai érdemeikért, kivéve őket a nógrádi várjobbágyok sorából.[3] Ugyancsak ő nemesit hadi érdemeikért, több előkelő bolondóczi várjobbágyot.[4] Ismét IV. Béla emeli ki a hettyei Mihály fiát, Márton ispánt a szolgagyőri jobbágyok sorából.[5] V. István Marczelnek, Jakab fiának, vasvári jobbágynak érdemeért meg-

[1] Kún-László. 1279. Fejér, Codex Dipl. V/II. 564—505. A hodosi, csallóközi várnépek nemesitése, egy rokonuknak, Vincze dominicanusnak érdeme miatt.
[2] Id. m. IV/III. 262. Köztük van egy Harcus, filius Jóka.
[3] 1266. U. ott, 344. Tőlük származik a Berényi család.
[4] 1267. U. ott, 414.
[5] U. ott, 432.

nemesiti egész atyafiságát, a Csurnog nemzetséget.[1] Ugyanazon szerencse éri Gosztonyi Miklós fiait és azok rokonságát, kik addig kémek voltak, bár megillette volna őket a várjobbágyi rang.[2] Még általánosabb nemesités az, midőn IV. Béla az egész vágmelléki székelységet azon kiváltsággal ruházza fel, hogy személyesen szolgálják őt, »a királyi szolgák módjára«.[3] Az 1271-iki cseh háboruban szerezték meg a nemességet a billei Domokos fiai és rokonai, különben zalai jobbágyok.[4] Ugyanakkor lesznek nemesekké a vágmelléki királyi ijászok,[5] aztán a damonyai Márton, karakói várjobbágy, a titeli olvasó kanonok katonája, egész családjával együtt,[6] végre a soroki vasvármegyei jobbágyok egész sora.[7] Más vasvári jobbágyok az 1273-iki győri táborozásnak köszönhették az arany szabadsággal való megajándékozást.[8] Ugyancsak ott vivta ki a nemességet több abauji várjobbágy, köztük az Ivánka család őse.[9] Kún-László nemesiti még meg az inárcsi Jakab fiait, székesfejérvári várjobbágyokat, a baranyamegyei, szegedi ijászokat, kik a vágmelléki ijászoktól eredtek,[10] a már emlitett hodosiakat, aryucsei Dráván túli várjobbágyokat,[11] a palásti Guse fiait, honti várjobbágyokat,[12] a korompai Sződ fiait s rokonait, kik külömben a tárnokok jobbágyai voltak,[13] végre a pozsonyi várkatonaság számos tagját.[14] Ismét számos pozsonyi várkatonát nemesit III. Endre az 1298-iki német háboruban szerzett érdemeikért.[15]

Tévedne azonban, a ki azt hinné, hogy kizárólag katonai szolgálatot jutalmaztak nemességgel. Erzsébet királyné, V. István neje, Guna nevü szakácsát nemesiti meg testvéreivel együtt. Midőn Kún-László megnemesiti vitéz bajvivóját, Pétert, vele együtt egész rokonságát is nemessé teszi, mely addig az udvarnokok ispánjai fiainak rendjéhez tartozott.[16] Ugyancsak neki köszönik nemességöket Hemo Márton fia, Németi falvából, királyi agarász, és rokonainak egész hada.[17] Illimeres fiai, nyási kerülők, szintén nemességet nyernek, de addig élvezett földjeiknek csak a felét tartják meg.[18] Előfordul még a királyi tárnokok és pohárnokok nemesitése is. Mindezen esetekben, ha máskép meghatározva nincs, az illető nemes család külön nemesi birtokul kapja azt a földet, melynek addig, szolgálatai fejében, hasznát élvezte.

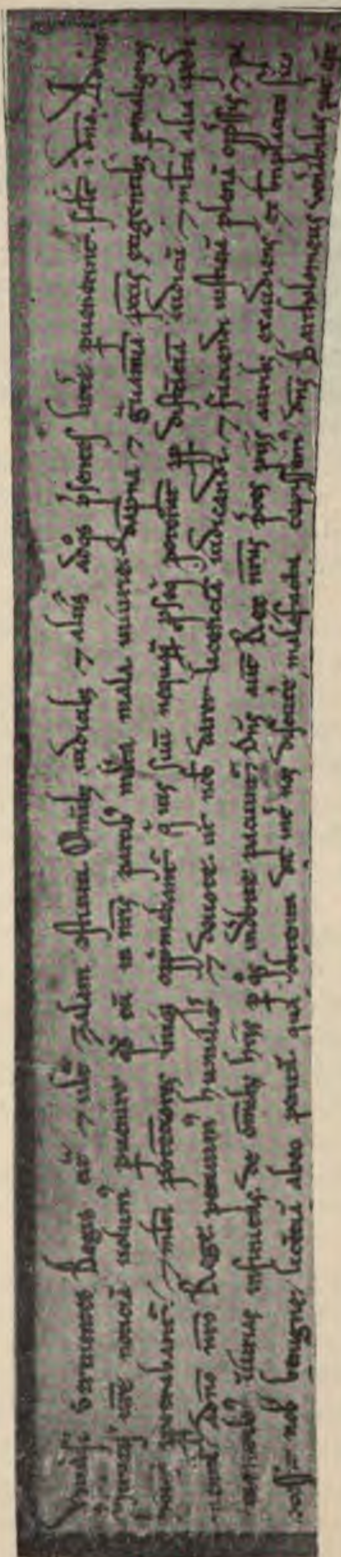
Nagy és egyre szaporodó volt tehát a köznemesség száma és jelentősége. De mióta a régi királyi várszerkezet megdőlt, mióta már nem a király embereinek kezében volt közvetlenül a had vezetése, a biráskodás

[1] 1268. U. ott, 468.
[2] 1269. U. ott, 525.
[3] U. ott, 548.
[4] 1271. Id. m. V/I. 137.
[5] 1272. U. ott, 184.
[6] U. ott, 210.
[7] U. ott, 214.
[8] Id. m. V/II. 104.
[9] 1274. U. ott, 197.
[10] 1279. U. ott, 491.
[11] U. ott, 544.
[12] Id. m. V/III. 91.
[13] 1285. U. ott, 281.
[14] 1287. U. ott, 346.
[15] 1299. Id. m. VI/II. 189. 201.
[16] Id. m. V/II. 262.
[17] Leporariferi. U. ott, 253.
[18] 1283. Id. m. V/II. 165.

és az adószedés, új intézmény után kellett nézni, a mely a nemeseket kötelességök teljesitésére szoritsa, de egyuttal kiváltságaikat is megvédje. Ez a szükség hozta létre a magyar történelem egyik legfontosabb változását. Ez alakitotta át a megyét királyi jószágból és katonai központból, a mi azelőtt volt, a területén lakó nemességnek nagy jogokkal felruházott önkormányzati szervévé.

Tudjuk, hogy épen az urak elleni védelem kényszeritette a zalai nemesek községét, hogy maguk vegyék kezükbe az igazság szolgáltatását.[1] A tatárjárás után IV. Béla tudatosan előmozditja a megyék szervezkedését. Ez a nagy reform is, mint annyi más, az ő nevéhez van füzve. »Béla király úr a tatárjárás után jobbra akarván forditani országának rosz állapotát, és mindenkinek visszaadni a mi az övé, véget akart vetni a jószágok foglalásának, melyet a tatár öldöklés idézett elő, a menynyiben soknak nem maradt örököse. Ezért országa tanácsából Váczon gyülést hirdetett három megyének: Nógrádnak, Hontnak és Gömörnek, és ott itélt úgy az elfoglalt jószágok, mint az elkövetett sérelmek fölött.« Ezen első nagy megyei gyülésen, melyet 1255-ben tartott a király, a felől is intézkedett, hogy a zavarok alatt uraikat elhagyó és magukat a nemesekhez, szabadokhoz csatlakozó katonák és más cselédek uraiknak visszaadassanak.[2] Különösen az esztergomi érsekség javára történt ott sok intézkedés, a mennyiben visszakapta elszéledt, uraskodó jobbágyait.

Birósági ügyekben már egyenesen a nemesek megyéjével érintkezik a király. Már vannak az ispánon és udvari biráján kivül a nemeseknek külön birái —

A zalai nemesek oklevelének kezdősorai.
(Az oklevél eredetije az országos levéltárban.)

[1] Lásd fönnebb, 453.
[2] Knauz, Monum. I. 422—424.

először 1254-ben fordulnak elő a Székes-Fejérvár javára kiadott oklevélben.[1] A királyi bilochus ellenben, ki még az aranybullában annyira szerepel, majdnem egészen eltünik.

Zalamegyében, ott, hol először találkozunk megyei birósággal, találjuk először azt a kifejezést: magistratus.[2] Ugyancsak e megyének »összes nemesei értesitik a királyt 1268-ban Ponit ispán gaztettéről, ki Ondi Gergelyt, fiát és rokonát levágta lovukról és kiszakitotta nyelvüket torkukból«.[3] A megyék ilynemű szervezkedését nagyon előmozditotta az 1267-iki törvénynek azon határozata, hogy az évenkint tartandó nagy törvénynapokon minden megyéből 2—3 nemes legyen jelen. Hatóságuknak ez az első országos elismerése. Találkozunk még Zalamegyével 1273-ban, Ugocsával 1290-ben, Zemplénnel 1295-ben.

Mig a királyi hatalom megtöretlenül fennállott és megbizható közegekkel bírt a megyékben, ott külön végrehajtó hatalomra nem volt szükség. De Kún-László zavaros korában irott malaszt maradt minden itélet és elmarasztalás, ha magának az itélő hatóságnak nem volt ereje azt foganatositani. A megye nemeseinek, ha szabadságukat, birtokaikat meg akarták őrizni az ispán nélkül, gyakran az ellen, maguknak kelle lóra ülniök. 1278-ban a király Nagy-Váradon hét megyével tart gyülést: Bihar, Szolnok Szatmár, Kraszna, Békés, Szabolcs, Zaránd megyék összes nemessége és sok más rendű lakossága vette őt körül. Hasonló lehetett az a gyülés, melyet III. Endre 1291-ben tart Gyula-Fejérvár mellett: »a nemesekkel, szászokkal, székelyekkel és oláhokkal«.[4] Tulajdonkép törvénynap, de olyan, hogy a részvevők azonnal megindulhattak a gonosztevők, foglalók, országháboritók ellen, úgy, mint a rákosi gyülések a külső ellenség ellen.

Katonai szervezetnek és hatóságnak először Kún-László ismeri el és használja fel a nemesi megyét. Egy izben »Szabolcs és Szatmár megyékben lakó összes hű nemeseit és másokat, kiknek e levelet megmutatják,« felszólítja, hogy azonnal csatlakozzanak hadvezéreihez a köteles szolgálattétel végett.[5] 1290-ben összes hiveinek, a nemeseknek, jobbágyoknak, várnépeknek s minden más állapotú embernek ir Ugocsa megyébe. Egy más esetben a »Szatmár, Szabolcs és Bereg megyékben levő összes hű nemeseit és a többi harczos vagy harczolni köteles embert felszólitja, hogy azonnal siessenek hozzá felfegyverkezve.«[6] A megye nemessége és más

[1] Id. m. IV/II. 230—33. A judex nobilium elnevezés teljesen bizonyitja, hogy a nemest akkor szolgának nevezték. A szolgabiró a judex servientium-nak felelne meg. Külömben a rimes krónika is állandóan »zolga«-nak nevezi a közvitézt, ellentétben az »uram«-mal.

[2] »Litteras magistri Laurencii iudicis nobilium magistratus Zaladiensis.« 1264. Wenzel, Árpádk. uj okmt. III. 116.

[3] Kubinyi Ferencz. Árpádkori oklevelek. I. 58.

[4] Fejér, id. m. VI/I. 118.

[5] Id. m. V/III. 505.

[6] U. ott, 507. Datum Körösszeg. Valószinüleg mindkét oklevél 1290-ből való.

harczos elemei — mert a várjobbágyság még nem szünt meg, — egy dandárt képeznek. Ez lép a régi várkatonaság helyébe.

Igy válik, az Árpádok korának alkonyán, a régi magyar harczos osztályból igazi nemesség. Nemcsak a név teszi azzá — a serviens szó mindjobban ki megy a divatból, — hanem feladatának fontossága, országfentartó hivatása. A magyar köznemes már nemcsak harczol, hanem biráskodik, igazgat, részt vesz a megye, az ország ügyeiben. Érdeke, hagyománya, érzülete egyaránt az ország egységének, a nemzet dicsőségének bajnokává avatják. Az ősi vitézséghez és becsülethez új erények kellett hogy járuljanak, mert az ország elárvult állapota új kötelességeket rótt a hazafiakra. A szabadságszeretetnek és jogérzetnek, mely aztán századokon át kitüntető vonása lett a magyar nemesnek, az a zivataros emberöltő, mely IV. Béla halála után következett, hintette el termékeny magvait.

VI. FEJEZET.

A városok. Az ország többi lakosai. Végszó.

Mint a báróság és a megye, úgy a város is csak a tatárjárás utáni korszakban jutott hazánkban teljesebb kifejlésre. A királyi és főpapi udvarok körül szorongó félszabad telepesek helyébe nagy kiváltságokkal fölruházott s önmagukat védelmező és igazgató öntudatos polgárság lép.

Láttuk, minő szabadságok megadásával mozditotta elő IV. Béla Budának, Esztergomnak, Fejérvárnak, Zágrábnak betelepitését. E városok közt különösen a két első indult csakhamar erős fejlődésnek.

Esztergom városának története igen érdekes példát mutat arra nézve, minő surlódások származnak abból, ha polgári község és egyházi hatóság egy területen szorul össze. A külföldön ez úgyszólva mindennapi jelenség volt: az olasz, franczia és német communeknak a főpapok ellenében kellett kivivni szabadságukat,[1] ha ugyan nem volt lehetséges azt megvásárolni. Nálunk az érseki város, egyuttal az ország legnagyobb kereskedelmi központja, volt e küzdelmek classicus szinhelye.

Bélának az a különben nagyon czélszerű, a tatár veszedelem által indokolt intézkedése, hogy a polgárok menjenek fel lakni a várba a papokkal együtt, idézte elő az első összeütközést. Az érsek át is adta a megmaradt polgároknak és az oda sereglő olasz jövevényeknek a vár egy nagy részét, de fentartotta magának régebbi jogait a polgárok fölött. »Egy idő mulva, midőn néhány polgár palotát kezdett épittetni a nagy várban, a hol a székesegyház áll, az egyenetlenség mostohája kezdett uralkodni ott, hol azt remélték, hogy az egyetértés lesz az ápoló anya. Hol Isten dicséretére hangzott az ének, végtelen kardcsörtetés támadt a polgárok által, kik igy

[1] L. Nitzsch, Ministerialität und Bürgerthum.

szóltak maguk közt: te nekem kisebb telket adsz az épitkezésre, magadnak meg a nagyobbat veszed. Ne maradjunk a papokkal együtt, szoros helyen, hogy meghaljunk.« Szinte látjuk a középkori metropolis nyüzsgő életét, melyet a jóakaró, de a kereskedelem érdekeit nem igen méltányoló papok a régi szabályok közé akarnak kényszeriteni. A tatároktól való félelem akkorra, 1256-ban már alászállott és igy igen helyes volt az a megoldás, hogy az érsek birja tovább is a várat, a polgárság pedig telepedjék

Esztergom vára.
(A város legrégibb pecsétjéről.)

meg a vár alján, a Dunánál, »hogy kikerültessék a viszály az egyház és a város (burgam) közt.«[1]

Az új helyen szépen felnőtt, virágzott a város. Számos egyház és klastrom alapult ott, az olaszoknak külön városrésze és birája volt, ott volt továbbá a királyi pénzverő, és a királyi kovácsok egész utczát vagy kerületet képeztek. Ugy látszik, hogy különösen az ötvös ipar virágzott.[2]

[1] Knauz, Monum. I. 440—41.
[2] A Margit-legendában előfordul egy esztergomi »aranylonó«.

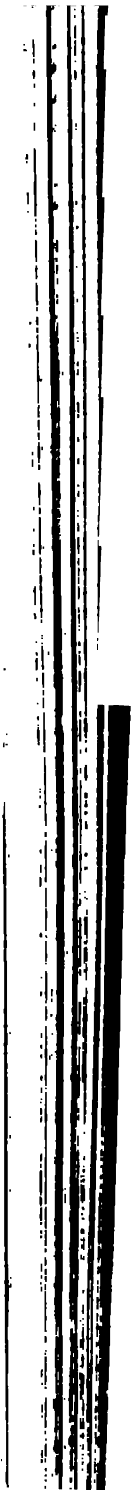

III. ENDRE KETTŐS-PECSÉTJE.

Az Athenaeum nyomása.

A Magyar Nemzet Történetéhez.

Az Athenaeum kiadása.

A várost polgármester[1] igazgatta, több más előkelő polgárral együtt, kik közt némelyik a »comes« czimet viseli.[2]

Csakhamar új viszályt idézett elő a bordézsma. A káptalan úgy tapasztalta, hogy a polgárok haza viszik a bort, és otthon aztán kevesebbet és rosszabbat adnak tized gyanánt, ha ugyan adnak. Királyi rendeletet eszközöl ki, a mely szerint a dézsmát már a városon kivül lugasaikban vagy sátraikban adják meg: különben kilencz részt kapnak a papok, nekik meg csak a tized marad.[3]

A belső zavarok nem igen kárositották a várost. A község nem akarta tűrni, hogy költségeihez a benne lakó papi jobbágyok ne járuljanak adójukkal. Ha nem fizettek, elfogatta őket, vagy erőszakkal vette meg rajtuk az adót. Kényszeritette őket, hogy törvényt álljanak előtte. Azzal is károsították a káptalant, hogy a mészárszékek, melyek addig minden levágott marha után fél bőrt fizettek neki, vágóhidjokat áttették más helyre, a hol nem fizettek.

Ezen sérelmek orvoslása végett Ladomér érsek és a káptalan Endréhez fordultak. A király maga elé idézi István birót, az esküdteket és az egész polgárságot és azt határozza, hogy az ügyet az országgyülésen fogja eldönteni. Időközben azonban a polgárok, »beléjük szállva a zendülés szelleme», új sérelmekkel tetézték a régieket. Eltiltották, hogy a káptalan és a prépost beszedjék a városban lakó népektől a rendes adót, és a királyi embert, a fejérvári és budai káptalanok embereit lármával és fenyegetéssel kiűzték a városból. Erre a király főpapjai és birái tanácsára kimondja az itéletet. A községnek nem szabad az érseki és káptalani népeket törvényszéke elé vinni, különben nagy birságot vetnek ki rája, azonkivül pedig kiátkozással sujtják. Ezen itélet ellen nem hivatkozhatnak semmilyen arany- vagy viaszpecsétes oklevélre. Hogy pedig ezentúl ne származhasson viszály és félreértés, a király összeiratja a város területén belül eső egyházi telkeket és házakat. Ezek teljesen ki vannak véve a városi hatóság alól.[4]

A házak ezen összeirása megmutatja, milyen elemekből állott akkor a városi lakosság. Ott van Jakab kereskedőnek palotája és Csóka szabónak háza. Némely házakban kiadó boltok vannak, a kik ezeket kiveszik: »seldenarius«-oknak, zselléreknek neveztetnek. Találunk még több szücsöt, kallót, vászonkereskedőt, ötvöst, kovácsot. Több ház bérbe van adva: az egyikért évenkint négy márkát fizetnek a káptalannak.[5] Volt különben Esz-

[1] Maior ville.

[2] Comes Rubynus maior ville. Knauz, id. h. 525. Ugy látszik, sok volt köztük a franczia. Erre mutat az ott kiadott szerződésben a »paynent« (fizetés) szó.

[3] 1278. Knauz, id. m. II. 57.

[4] Ezek az ugynevezett szabad udvarok. (Freihof.) Bécsben különösen sok az ilyen, mai napig. Ez egyházi épületek mindenütt nagyon utjában állottak e városok fejlődésének és kiépitésének.

[5] Mindezen adatokat III. Endre 1294 július 28-iki oklevele foglalja magában. Knauz, id. m. II. 354—361.

tergomban uri ház is. Csák Ugrin 200 márkáért adja el palotáját a káptalannak.[1] Egy polgári házat 50 márkáért ad el az anya leányának. A házaknak nagy volt a területük, hogy raktárakat lehessen bennök tartani. A káptalan egy kőházának hossza 70 cubitus »vulgo reyf,« szélessége 41 rőf. Egy másiknak hossza 35 rőf, szélessége 34. Egy velenczei kereskedő 1298-ban 215 márkáért zálogositja el Esztergomban levő házait.

Egy czéh sem játszott nagyobb szerepet a középkori városok mozgalmaiban, különösen, ha tettlegességre került a dolog, mint a mészárosoké. Párisban is a deákságon kivül, ez volt a legzavargóbb elem. A jó esztergomi mészárosok nem fogadták el a király itéletét és nem akarták megadni a káptalannak az annak járó regalet. Mészárszékeik áttétele által 1293 minden szentek napjától 1294 nyaráig nem kevesebb mint 45 márkányi jövedelemtől fosztották meg a káptalant. Ezért Ladomér érsek ünnepélyesen kiátkozza mind a tizenötöt, »átadva őket a sátánnak, hogy pusztitsa el testöket, azért hogy lelkük az itélet napján üdvözülhessen.« Az itéletet a templomokban harangzugással, gyertyák eloltásával kell kihirdetni és a hiveknek kerülni kell a velök való érintkezést, mindaddig, mig a bűnösök elégtételt nem adnak.[2] Nevezetes, hogy bár a város vallásos érzületében kételkedni nem lehet, az excommunicationak ép oly kevéssé volt foganatja, mint a király itéletének. Nem fizettek a káptalannak semmit, ez által 1000 márkányi kárt okozva neki, és fegyveresen megtámadták az egyházi, szerzetes házakat. Ez interdictumot hozott fejökre. Végre 1299 körül Tamás kún püspök békét közvetitett az egyház és a polgárság közt, a mely szerint a község hűséget fogad az érseknek és az egyháznak, fentartja a régi törvényeket és a király hozzájárulása nélkül nem hoz ujakat, és ez igérete fejében feloldatik az interdictum alól.

Esztergom városa, úgy látszik, igazi commune volt: birája, polgármestere a polgárok közül került ki, választására sem király, sem érsek nem gyakorolt egyenes befolyást. Budán ellenben királyi ember állott mint »rector« a város élén. A királylyal nem is igen volt baja a községnek: annál gyakrabban tüzött össze a budai káptalannal. A viszály oka itt is az anyagi érdek: bizonyos jövedelmeknek, melyekre az egyház joggal vagy jogtalanul igényt tart, megtagadása.

Ilyen pör folyik 1268-ban köztük, a budai vár rectora és 12 esküdtje előtt. A káptalan panaszkodik, hogy a Pestről Budára, vagy tovább szállott sóból nem adják meg az őt illető részt — 100 kősó után hármat. Panaszkodik továbbá, hogy a pesti hajósok nem fizetik meg neki a révészdij harmadát, a mivel tartoznának. Ezt a jogát el is ismerik. Hanem a papok és a város közt nem volt jó viszony azután sem. Tudjuk, hogy Kún László parancsára a polgárok szétoszlásra kényszeritették az 1279-iki zsinatot, a miért excommunicálták őket. Ismét keményen lép fel ellenök

[1] 1279 november 29. U. ott, 93.
[2] 1294 szeptember 14. U. ott, 362.

Ladomér érsek 1285-ben, újra követelve a káptalan részére a révpénz harmadát, annál is inkább, mert akkor, a tatárok elől való futás miatt, nagy jövedelme volt abból a pesti hajósoknak.[1]

A papoknak ez a folytonos beavatkozása, adóztatása szárnyát szegte a város kereskedelmi lendületének. Verner biró 1288-ben oklevelet eszközölt ki Kún-Lászlótól, a ki akkor nyilt harczban állott a püspökökkel, mely a hajóspénzt egészen a hajósoknak itéli oda, és vásárjogot ad a városnak. Ladomér érseket és az esztergomi egyházat különben is sértette, hogy a Németországból jövő hajók szivesebben rakodtak ide, mint az ő városukban, és igy ők elestek a vámjövedelemtől. Ezért az érsek 1289 szeptember 15-én Budán kiátkozza Werner birót és a 12 budai esküdtet.[2] A magistratus, mely akkor már a királynál sem panaszkodhatott, engedni volt kénytelen mindezen kérdésekben. Igy feloldották őket a kiátkozás alól, de fentartották, hogy ujra interdictum alá helyezik az egész várost, ha valamiben megröviditi az egyház jövedelmét. Hanem a pernek nem volt vége. Az 1291-iki nagy vásár alkalmával, mint Pozsony budai kanonok panaszolja, elverték a káptalannak a vámot, hajóspénzt, vásárpénzt követelő embereit.[3] III. Endre egész uralkodása alatt vagy interdictum alatt állott Buda községe, vagy rettegnie kellett annak lecsapásától. Igy izmosodott meg a budai polgárokban az ellenállás szelleme az egyház ellen, annyira, hogy Róbert Károly ellen ők vivtak a legnagyobb kitartással, az excommunicatióra pedig azzal feleltek, hogy az ő papjaik, kik közt különösen Lajost emlitik, viszont kiátkozták a pápát, és a vele tartó magyar főpapokat.

Békésebb lehetett a kisebb városoknak állapota, fejlődése. Selmeczen, mely már IV. Béla idejében jogkönyvet nyert,[4] a város birája itélt az esküdtekkel és kormányozott a tanácscsal. Ezenkivül gyertyaszentelő napján az esküdtek megválasztják a birót a régi tanács tagjai közül. A biró aztán négyet jelöl ki a régi tanács tagjai közül, kikkel együtt megalakitja az új tanácsot. (7.) A városi biróságtól szabad ugyan föllebbezni az ügyet a királyhoz, vagy tárnokmesterhez, de ha a biró itélete igazságosnak találtatott, a vádló sulyos birságot fizet.

Különös, a korra és a német polgárságra nézve jellemző vonások a következők: Ha valaki bucsura akar menni Rómába, San Jago di Compostellába (Spanyolországba) vagy máshová, abban felesége meggátolhatja. De ha a tengeren túlra akar menni, Jeruzsálembe, a szentsirhoz, abban neje nem akadályozhatja meg. (3.) Az istenkáromlót 7 egymásután következő vasárnapon mezitláb, és övig meztelenül a templom elé viszik, a templom körül kergetik és megvesszőzik. (16.) A varázslókat és boszorkányokat, kiket tetten érnek, el kell égetni. (17.) A rágalmazó három vasár-

[1] Fejér, id. m. V/III. 299.
[2] Knauz, Monum. II. 222—253.
[3] Salamon Ferencz, (Budapest története, II. 253—270.) bőven tárgyalja e kérdést.
[4] Ez a morva iglaui 1250-iki jogkönyvből van átvéve.

napon át a pellengéren álljon és ott nyilvánosan mondja: a mit mondtam, azt hazudtam, mint gazember; aztán üssön kezével szájára. (18.) A ki leányon vagy asszonyon erőszakot követ el, fejét veszti. A templomrablót kerékbe törik. Ugyanaz a büntetés éri azt, ki valakinek elviszi fiát vagy leányát és eladja rabszolgának. A ki hamis koczkával játszik, annak a koczkát átütik a kezén.

Mindezen czikkelyek nem térnek el azon határozatok rendes formájától, melyekkel egy nehéz munkában elfoglalt jámbor néposztály biztositani akarja hitét, életét, vagyonát és családi szentélyét. Szabadabb, hogy úgy mondjuk, romantikus felfogás csak azon pontban nyilatkozik, mely a leányrablásról szól.

»Ha valaki valakinek leányát elragadja és megfogják, a fölött igy lássanak törvényt: A biró gyüjtse össze az esküdteket és a hajadonnak rokonságát, és állitsa a leányt a középre, szabadon, minden kényszer nélkül, és legyen jelen az a férfi is, a ki elragadta. A biró kérdezze: kihez megy szent akaratából. Ha a férfihez megy, vége a törvénylátásnak. Ha azonban atyafiaihoz megy, a férfinek vágják le a fejét.«

Számos oklevél bizonyitja, hogy e korban állandóan folyt a beköltözés a nyugati országokból, különösen Németországból. Béla király kimondja, hogy a tatárjárás után e puszta országba a világ minden tájából hivott be embereket, úgy földműveseket, mint harczosokat, hogy azt ismét benépesitsék.[1] Legjobban mégis a bányák vonzották a betelepülőket. A szepesi városok akkor nyerik kiváltságaikat.[2] Maguk által választott biró, comes kormányozza őket. A király hadjáratában 50 lándzsással kötelesek részt venni, kik a királyi zászló alatt harczolnak. Évenkint 300 márkát fizetnek földbér gyanánt, de ezért jogot nyernek arra is, hogy mentől több erdőt irtsanak és változtassanak szántófölddé. Minthogy egyszerű, földműveléssel és munkával foglalkozó emberek, nem foroghatnak a nemesek joga szerint, hanem saját joguk, külön törvényük szerint élnek. Kún-László idejében nyernek jogot a gölniczbányaiak és a jászai prépost, hogy területükön aranyra, ezüstre és más ásványokra szabadon bányászhatnak. III. Endre ajándékozza meg kiváltsággal a tordai vendégeket és a toroczkai bányászokat, kik Felső-Ausztriából, Eisenwurzelből telepedtek oda.

A német telepitésnek az volt a módja, hogy a telepeseket valami tekintélyesebb ember hozta és rendezte el, ki aztán mint »scultetus« vagy »locator« később is rendesen bírája maradt a falunak. Az ilyen »sculteti« nemcsak örökös volt, hanem még el is lehetett adni.[3]

A külfölddel való érintkezés, az ország gazdagsága terményekben, az uri osztály pompaszeretete nagy lendületet adtak a kereskedésnek és ennek fejlődését még az útak bizonytalansága, a rablások sürüsége sem

[1] 1268. Fejér, Codex Dipl. IV/III. 438—442.
[2] 1271. Id. m. V/I. 132—135.
[3] Gnezda a Szepességben. 1286. U. ott, 335.

volt képes megakasztani. A kereskedelem útjai és czikkelyei felől különösen az esztergomi vámszabályok, aztán a külföldi kereskedőknek nyujtott kedvezések adnak felvilágositást.

Szentek oltalmához, egyházak védelméhez volt kötve a középkorban a búcsú és az abból fejlődő vásár. Az ököl joga ellen csak ők nyujtanak valamelyes biztosságot. Természetes, hogy a vásárt, a kereskedést a papok szabályozzák és hogy a vámból, vásárpénzből eredő jövedelmek első sorban a szentek egyházait illetik. Igy midőn Kún-László az esztergomi káptalan kérésére összeállitja a vámszabályokat, azon kezdi, hogy ott a prépostot, a káptalant, és a dunaszigeti apáczák klastromát illeti a vásárpénz. Ennek dézsmája pedig Szent-Tamás egyházának prépostját.

Az Oroszországból jövő kereskedő akár Pesten, akár Esztergomban száll meg, fél márkát fizet, ép úgy azok, kik drága prémeket hoznak. Azok az esztergomi polgárok, kik a bolgár végekről, azaz a Szerémségből hoznak bort, minden akó után két garast fizetnek. Ha azonban oda való emberek hozzák, 20 akó után egy márkát fizetnek. Ha Somogyból, Zalából, Sukoróból vagy Pestről hoznak eladó bort akár hajón, akár szekeren, egy akó után csak egy garast adnak. Ha egész hajórakománynyal hozzák a bort a Szerémségből, a vásárpénzszedőnek azon felül még jár egy vödör bor. Ha az ide hozott bort elviszik tovább külföldre, Csehországba, vagy az aranybányákba, minden akó után egy garast fizet a vevő, mielőtt átszállitja a Dunán. Nevezetes, hogy a hazai bor az első nagy forgalmi és kiviteli czikk.

A bevitelnél különösen a szövetek fontosak. 40 darab szines posztó után egy márka jár, de a skarlátnak minden darabjáért 4 garast fizet a kereskedő. A velenczei kereskedők áruik egy százalékát fizetik. A gyapotkelmék értékének minden márkája után egy garas jár.

Nagy terjedelmű a nyers bőrökkel való kereskedés. Kétezer evetbőr után 6 garast fizetnek, 1000 nyulbőr után öt garast. Ezek tehát roppant olcsók voltak. Száz ökörbőr, kecskebőr vagy juhbőr után egy uncia jár. Ezek is rendkivül olcsók lehettek.

Minden egyes bódé után, melynek ablaka van, szombatonként egy fél frisachi pénzt fizetnek a kézművesek.

A pékek szombatonként egy kenyeret adnak. A korcsmárosok, akár bort mérnek, akár sört, bármily nemzetüek, havonkint 3 garast adnak. Minden élő ökör vagy disznó után, melyet le nem vágnak, a vevő egy frisachival tartozik. Ugyanannyi jár 5 birka után. Husvéttól Szent-Iván napjáig 10 bárány után is csak annyi. Két vég szürke posztó, vagy ugyanannyi német vászon után 1 garas. Apró áruk, mint sajt és gyümölcs után egy százalék. Minden szekér gabona, rozs, árpa és zab után, vagy apró halak után egy garas jár. A király szolgái ennek csak felét fizetik. Minden fris viza után egy garas. Ugyanannyi jár két tok után. A halászbárkában hozott halakból kettő-kettő jár a javából. Egy mázsa sózott hal után egy uncia.

Következnek a bányatermények. Egy mázsa réz két frisachit fizet, egy mázsa ólom egy frisachit.

Az apró holmik: len, kender, evőedények szokás szerint adóztatnak meg. A mészárosok minden husfogyasztó nap után fél frisachit fizetnek. Minden levágott ökör után annak fél bőre jár. Egy mázsa viasz után, mely 120 márkányi, 20 frisachi, vagyis négy garas jár. Száz kősóból jár egy. Tehát csak harmadrész annyi, mint Budán. A sátrakban ülő kereskedők és a vargák szombatonkint egy frisachit fizetnek. Régi ruhák, kalapok, kesztyűk kereskedői és timárok szombatonkint egy frisachit adnak. Férfi és női rabszolgákkal kereskedő a rendes 40 dénárt fizeti. Minden teher komló vagy szömörcze után[1] egy frisachi jár. A vásárjognak nemcsak azok vannak alávetve, kik Esztergomba hozzák áruikat, hanem azok is, a kik kikerülik. A kik szekéren mennek Mosonyból Pestre, vagy viszont, Táton kötelesek megfizetni az egész vásárpénzt.

A külföldi kereskedelemre nézve különösen Kún-Lászlónak 1288 márczius 21-ikén az esztergomi káptalan javára kiadott oklevele szolgál forrásul. A régi vámszabályokat megerősitve igy szól: Elismerik, hogy a Rajnán tulról, Francziaországból és annak környékéről vagy Velenczéből jövő kereskedők kötelesek vámot fizetni minden áruikról. Bevallják azt is, hogy a bécsiek, regensburgiak és szomszédjaik, valamint a Rajnán inneniek szintén fizetik minden más áruik után, de azt állitják, hogy minden rakomány (bál) szines posztó után, még ha száz darab van is benne, csak egy garast kellene fizetniök, pedig annak minden negyven darabja után jár egy márka.[2] A király meghagyja, hogy ezt a vámot nem szabad kikerülni, hanem meg kell fizetni, akár Győrött, akár Dorogon vagy Bánhidán, ha az áruk nem is érintik Esztergom városát. Az emlitett különbségnek a király nem látja semmi okát és a szines posztó után egyformán megadóztatja »az osztrák, bécsi, regensburgi, bajor, szász, cseh, lengyel kereskedőket« a többiekkel.[3]

Volt még a helyi vámokon kivül királyi vagy királynői harminczad is, melyet az ország határán szedtek az áruk értéke szerint. Voltak már kereskedelmi szerződések is. Velenczével már II. Endre kötött ily szerződést 1217-ben, a mely szerint e város kereskedői áruik értékének egy nyolczvanad részét fizetik vám gyanánt. Hanem a nemes fémek, drágakövek, fűszerek és selyem szövetek után, tehát épen azon czikkek után, melyeken Velencze kereskedelmi nagysága alapult, nem járt semmi vám.[4] Az, hogy e szerződés kölcsönös volt, nem változtatott ama tényen, hogy mégis a kereskedő városnak volt belőle sokkal nagyobb haszna. Kún-László 1277-ben a Rudolf német királylyal, »barátjával« kötött szövetség

[1] Ezt magyarul irja az oklevél. Festékre használt növény.
[2] L. az előbb tárgyalt vámszabályzat elejét.
[3] Knauz, Monum. II. 228—231.
[4] Wenzel, Árpádk. uj okmt. VI. 380.

értelmében biztositja a német kereskedőket, hogy országában bátran járhatnak áruikkal és hogy senki se terhelhesse őket mással, mint a megszokott harminczaddal és vámmal.[1] A kereskedést nagyon elősegitette, hogy az egész országnak egy volt a vámterülete, és épen a városok ritkasága miatt a forgalom nem szenvedett azon bilincsek alatt, melyekkel más országokban az egyes földesurak vámjogi és a városok kirakodási kiváltsága megterhelték.

A mint a bárók hatalomra hasonlóbbakká válnak nyugati rendtársaikhoz, ők is megkezdik a vámolást és ebben vetekednek a főpapokkal. III. Endre elkeseredett harczot folytat e túlkapások ellen és legalább elvben fentartja az ország gazdasági egységét és a forgalom szabadságát. Az 1291. évi törvény 17. czikkelye eltörli a Kún-László idejében behozott vámokat. A szabad kereskedést, mely az ország javára szolgál, minden módon megvédi egy 1297-iki oklevele. »Államának javitására« eltörli az új vámokat, »azt akarván, hagy a kereskedők egész birodalmán át szabadon, sérelem nélkül járjanak és senki se merjen nekik ártani.« A vámszedők csak az igazságos vámot követelhessék, és ne többet, mint a mennyi IV. Béla korában volt szokásban. Ha ez ellen cselekesznek, birtokaikat lefoglalja a király. Ha pedig valamely báró birtokán erőszakkal szed vámot, elveszti birtokát.[2] A városoknak adott kiváltságokban rendesen benne foglaltatik, hogy az ország egész területén szabadon kereskedhessenek, és hogy náluk szabadon vásárt nyithassanak idegen és külföldi kereskedők.[3]

Mint Esztergomnál és Budánál láttuk, a vásárjog az illető helynek, vagy birtokosának aránylag nagy jövedelmet szerzett. Ezért kisebb helyek birtokosai is törekedtek e kiváltság megnyerésére. A Rátold nemzetség több tagja hadi érdemeinek jutalmául Kún-László nemcsak azt engedi meg, hogy Patha nevü somogyi birtokukon minden szombaton vásárt tarthassanak, hanem kizárólagos monopoliumokat is ad nekik jó nagy vidékre nézve. »Egy nemes sem nyerhet hasonló jogot oly távolságban, a mennyire a reggeltől ebéd idejéig járó lovon el lehet nyargalni.«[4]

A külfölddel való érintkezés következtében számos új fajta külföldi pénz terjed el az országban. A frisachi ezüst már az előtt is ismeretes volt, most már bécsi dénárok és pénzek, sőt florenusokkal azaz flórenczi virágos arany pénzekkel is számitanak.

Igy a polgári rend ipara és kereskedése által egyre jobb módra vergődött. Befolyását már politikai tekintetben sem lehet kicsinyleni. Csak a nyugati határvárosok: Pozsony és Sopron nem igen birnak felvirágozni e korban, mert a cseh-osztrák háborúk súlya leginkább reájuk nehezedett. Sopron városát, a melynek birája és polgárai a maguk ere-

[1] Fejér, Codex Dipl. V/II. 387—388.
[2] Endlicher, Monum. Arpad. 629.
[3] Fejér, id. m. VI/III. 109—112.
[4] 1183. Id. m. V/III. 166—167.

jéből már nem birták a várat őrizni, Kún-László a lövői ijászok odatelepitésével erősitette.[1]

A polgárokat a fejérvári polgárok szabadságával ajándékozta meg, azonfelül a győri püspöki tized egy harmadát a megrongált bástyák helyreállitására fordittatta. Szabad emberek, nemesek szabadon költözhetnek oda, az onnan eltávozni akarók pedig szabadon mehetnek bárhová, ha megfizették a földbért. Hetenkint szabad vásárt tarthatnak, hol csak a külföldi kereskedők fizetnek vámot.[2] E szabadságokat III. Endre még tetézte azzal, hogy a polgárok az egész országban vámmentesek legyenek.

Pozsonyt Ottokár idejében és az 1291. osztrák háboruban tönkre tette a »németek kegyetlensége vagyis dühe.«[3] A lakosok házaik égése, javaik elrablása által nagy kárt szenvedtek. Felemelésükre III. Endre megengedi, hogy maguk által választott biró biráskodjék fölöttük, 12 esküdttel. Szőlőjük után nem fizetnek adót. Erdeik és a tőlük használt épületfa után nem fizetnek semmit a királyi vadászok ispánjának. Szabad kikötőt enged nekik a Csallóközbe való átmenetre és vámmentes kereskedést az egész országban. Bárhonnét mindenki szabadon költözhessen oda, és a földesurak ne akadályozzák meg, ha a földbért megfizette. A zsidók ugyanazt a szabadságot élvezik, mint a polgárok, az esztergomi érsek és a pozsonyi prépost jogainak fentartásával. Végre a posztó-, ökör- és halkereskedők szabadon adhatnak-vehetnek a városban. (1291.)

Pozsony város legrégibb pecsétje.

*

A városok polgárságának és más jövevényének jogait, szabadságait királyi oklevelek mellett saját erejük, számuk, fegyverzetük is biztositotta. A föld népe nem volt ily kedvező helyzetben. A várjavak elidegenitése, az országnagyok hatalmának emelkedése által az a régi kapocs, mely a várak népét a királyhoz és a földhöz füzte, nagyon meglazult. Láttuk, hogy már a század elején mennyire hullámzott állapotuk, mennyi sok külön osztályzata volt a félszabadoknak. Az egész ország állapotának felfordulásában természetesen ők sem maradhattak békében, nyugalomban.

Rájuk nézve két fejlődést észlelhetünk. Az egyik, melyet már tárgyaltunk, abban állott, hogy a félig szabad várnépek előbbkelő, vitézebb,

[1] 1277. Id. m. V/II 375.
[2] 1277. U. ott, 399—401.
[3] »Sevicia, sen furia Teutonicorum.« Endlicher, Monum. Arpad. 623.

életrevaló és szerencsésebb elemei királyi kegy által az ország nemeseinek sorába emelkedtek. Az a magas sorompó, mely még a század elején elválasztotta a várjobbágyot a királyi szolgától, könnyen áthághatóvá vált. Némelyek látva a szabadság értékét, maguk is átkelnek rajta, nemesekül viselkednek, bár hozzá jogot nem szereztek.[1]

Más módja is volt a királyoknak arra, hogy a várnépek egy részét továbbra is a maguk számára biztositsák, még ha az a birtok, a melyen laktak, másnak tulajdonába ment is át. Megadták a szabad költözködés jogát, különösen a városokba, mint arról sok kiváltságlevél tanuskodik. A városok magyar lakosságának nagy része valószinüleg ily beköltözőktől ered.

Ez tehát az emelkedő, a szabadság felé vivő fejlődés. De a magyar köznép nagy része az ellenkező lejtőre jutott. A király helyett magános ember lett urává, ki legalább is annyit követelt tőle, mint előbbi gazdája, de abban a védelemben már nem részesithette. A belső harczoknak leginkább a szegény ember adta meg az árát életével, csekély vagyonkájával. Hiányzik terünk az oklevelek által nyujtott szomorú anyagnak feldolgozására: elég a Kún-László szekere emlékének fölidézése.

Nincs semmi nyoma annak, hogy a magyar parasztnak jobb dolga, több szabadsága vagy földje lett volna, mint annak előtte. A földmüveseknek még állandó házuk vagy tanyájok sincs mindenütt. Még 1282-ben kötelezi magát egy nógrádmegyei földbirtokos arra, »hogy jövő pünkösdig elviteti máshová a per alatt levő földön álló házait«.[2] Még 1295-ben az az egyik panasz Huntpáznán Kázmér garázdálkodó fiai ellen, hogy Kethey falvából 40 faházat vitettek el tulajdon birtokukba.[3] Ha igy állott a dolog nem messze Pesttől, Esztergomtól, lehet e hinni, hogy jobb volt a helyzet a csak nemrég gyökeresen elpusztult alföldön?

Talán nem csalódunk, ha épen a magán földesuraknak tulajdonitjuk azt a törekvést, hogy földmüveseiket — most már a régi tekintélyes jobbágy nevet reájok is kezdik alkalmazni — lehetőleg székükhöz, tanyájukhoz kössék. A régi királyi birtoklástól nem volt elválasztható az a rendelkezés, hogy az embereket oda tegye, hol legjobban hasznukat veheti. Most a földesúr legnagyobb érdeke az, hogy az ő adózó embere keze alatt maradjon. Megszületik már a magyar történetnek egyik legállandóbb, legtartósabb és legszomorubb szereplője. A földet eladják vagy elcserélik »minden hozzátartozójával, cselédekkel, szőlőművesekkel, szőlőadókkal, vagyis a földhöz tapadókkal« a röghöz kötöttekkel együtt.[4]

[1] P. o. az esztergomi érsek pecsenyeforgatója és más cselédjei. V. István oklevele. 1282. Fejér, Codex Dipl. V/I. 227.

[2] »Domos suas constructas transferet.« A budai káptalan oklevele. Id. m. V/III. 146. A határidő meglehetős rövid, mert az oklevél több mint egy héttel husvét után kelt.

[3] Márton helyettes országbiró oklevele. Id. m. VI/I. 385.

[4] Benedek veszprémi püspök oklevele. Csere közte, az esztergomi érsek és a csuti premontreiek közt. Knauz, Monum. II. 368.

A várnépek és udvarnokok egy jelentékeny része még megmaradt a király rendelkezése alatt. Csak akkor, midőn a régi birtokrendszer már dülő félben van, látszik igazán, hányféle és mennyi szolgáló nép sereglett az udvar körül. A sokszor emlitett régi szolgálati szakokon kivül találunk királyi márczadókat Tördemiczen,[1] találunk egy királyi szekerész ispánt,[2] királyi hálóvivőket[3] és fahordókat.[4] Vannak népek, a kik szerszámokat kötelesek csinálni;[5] még olyanok is vannak, kik macskabőröket kötelesek szállitani a királynénak.[6] Még a királyi mosónépeknek is van egy külön ispánjok.[7] Bár hányat nemesitettek is közülök, bármennyi ment városba, vagy nyerte el katonáskodás által a szabadságnak valamely részét: világos, hogy a későbbi jobbágyok zömének ezekből a királyi, egyházi és magán szolgáló népekből és cselédekből kellett kikerülni.

Ezek mellett még fennállott a rabszolgaság rettenetes intézménye. Esztergomban a vámszabályzat mint egész természetes dologról rendelkezik a rabszolgavásárról. Számos rabszolga felszabaditásáról szólnak ugyan az oklevelek, de olyanokat is találunk, melyek emberek adás-vevését hitelesitik. Szembetünő, hogy a pórosztály másik része ezen felszabaditott rabszolgákból került ki.

Az úri, a nemesi szolgálat köti a munkás osztályokat a földhöz. Mert mint a hűbéres Európában, nálunk is a föld birtokához kezd fűződni minden jog, minden politikai és társadalmi kiváltság. A földért folynak a küzdelmek a király és a bárók, a bárók és a nemesek, a nemesek és a várjobbágyok közt: a föld tárgya a legtöbb pörnek, végrendelkezésnek, osztozkodásnak. A földnek, ennek a termékeny jó magyar földnek jelentőségét elismerik még azzal is, hogy a birtoka fölött folyó perekben különös és sokatmondó szertartással kell letenni az esküt. »Az emlitettek úgy fognak esküdni, a mint szokás esküdni a föld felett; kezükbe véve a földet és azt fejük fölé téve.[8] »Az »ápol s eltakar« eszméje rejlik ez eskű formájában.

Régente nagy általánosságban mérték a földet, ekealjak szerint, a távolságokat meg ij-lövések, baltavetések szerint állapitották meg. Ez a számitás még most sem szünik meg egészen, még 1299-ben is előfordult. Hanem általában a kisebb földmérték: a hold divik már és annak nagysága pontosan meg van határozva. A hold 72 királyi mérték hosszú és 12

[1] »Marcidatorum nostrorum.« Kún-László, 1280. Fejér, V/VIII. 20.

[2] »Maior plaustrorum domini regis.« 1273. Id. m. V/II. 121.

[3] »Terra retiferorum nostrorum.« 1279. U. ott, 186.

[4] 1272. Id. m. V/I. 197.

[5] »Collecta victualium et machinarum inter Zava et Baza « 1291. Id. m. VI/I. 128.

[6] »Villa Felium« Erdélyben. »Ab onere prestandorum in usum dominarum Reginarum pellium felinorum.« 1299. Id. m. V. 206.

[7] Wenzel, Arpádk. uj. Okmt. VIII. 341.

[8] Váczi káptalan jelentése. U. ott, 229—230. 231.

mértéknyi széles.[1] Maguk a királyok gondoskodnak a pontos mérésről: Erzsébet királyné, Kún-László anyja, tárnokmesterét küldi Szepesbe a földek bejárása s felmérése végett.[2] Endre pedig a szepesi ispánra bizta, hogy minden állapotú embernek birtokát mérje föl, s tudja meg, milyen jogon birja azt.[3]

Csak az ország északi és keleti részén elterjedő rengetegeket nem igen bántja még fejsze. Ott még a bölény, a jávor uralkodik. V. István egy oklevele a Gutin vidékén a vadkant, medvét, szarvast a »közepes« vadhoz számitja. Egyebütt az erdők irtása szüntelen halad.

Kezdetét vehette az intensiv müvelés, a földnek teljes birtokba vétele.

*

Lehetetlen történeti érzékkel végig nézni a magyar nemzet történetén az Árpádok honában és el nem ámulni azon út nagyságán, melyet a nép a nemzeti dynastia vezetése alatt több, mint négy század alatt bejárt.

Törzsekből egységes nemzetté vált; pogányból keresztény; kósza portyázó hadakból az európai állami és egyházi rend megbizható és erős védbástyájává. Legyőzte, vagy magába olvasztotta régi vetélytársait: a besenyőt és a kúnt; megtartotta függetlenségét pápával, császárral, göröggel, némettel szemben. Kiheverte a tatárpusztitást, hatalmasabb volt utána, mint előtte. Azon az uton volt, hogy az európai intézményeket ne csak külsőleg vegye át, hanem létének alapjává tegye. Mint fegyverben, úgy hitben, vallásban, tudományban, művészetben sem akart elmaradni azon nemzetek mögött, melyek közt Árpád helyet vivott ki számára és melyek közé István idejében befogadták. A szláv-német irtó háborúk szinhelyét, az avarok pusztaságát városok, várak, klastromok és egyházak sokasága boritotta. A XIII. század végén divó földrajzi felfogás szerint a barbár világ Magyarországon túl kezdődött.

Mindezen nagy történeti munkában vezéreink, királyaink voltak a nemzetnek nemcsak született, hanem igazi tevékeny vezetői. Vezették az által, hogy a külföldi eszméket elfogadták, a jónak tartott intézményeket az ország szükségéhez képest átalakitva behozták, de minden körülmény és változás közt fenntartották és megőrizték hagyományos tekintélyöket, fejedelmi hatalmokat.

Ez a tekintélyük, a nemzet tisztelete Árpád vére iránt és a fejedelemben és népben egyaránt élő hagyomány ereje sokkal nagyobb volt, semhogy helyet engedett volna bármely rend vagy osztály igazi szabadságának. Az utolsó Árpádok sem mondanak le arról, hogy a hatalomnak azon

[1] 1294. U. ott, 102.
[2] 1280. Fejér, Codex Dipl. V/III. 38.
[3] Id. m. VI/I. 122. és 327.

teljességével legyenek az ország urai, mint elődeik. Odáig vezették nemzetüket, hogy az sokfelé tagozva már maga is hozzáfoghatott sorsának intézéséhez. Ahhoz, hogy a szabadság utján járjon, idegen fejedelmek szoktathatták csak, nem véréből valók.

Az a föld, melyet az Árpádok szereztek, melyben hamvaik pihennek, szeretett hazává lett, melyért szive vérét ontotta a magyar. A korona, mely homlokukat diszitette, nemcsak ékességét jelölte, hanem hatalmát, egységét is a nemzetnek. Nemcsak a pap, az úr, a nemes, hanem a királyság minden renden-rangon való lakójának gyásza kisérte sirjába a fejedelmi törzs utolsó hajtását. A közös gyásznak érzése mutatja, hogy itt hagyományában, történetében egységes nép alakult. Ez tartotta fenn dicső emléküket, ez fogja megőrizni, mig magyar lesz: mig hat reá gyászszal, dicsőséggel teljes történetének varázsa.

TARTALOM.

MÁSODIK KÖNYV.

Szent-László és Könyves-Kálmán kora.

HARMADIK KÖNYV.

A görög befolyás kora.

NEGYEDIK KÖNYV.

A rendi alkotmány kezdetei.

ÖTÖDIK KÖNYV.

A tatárjárás kora.

HATODIK KÖNYV.

Az Árpádház kihalása.

KÉPEK JEGYZÉKE.

Önálló mellékletek.

[1] Az aláirásban hibásan áll *XIII. század eleje.*

Szövegképek lajstroma.

[1] Az aláirásban hibásan *Aladár*.

[1] Az aláirásban tévesen: *A Magyar Nemzeti Múzeumban.*
[2] Az aláirásban tévesen áll *mölki apátság kincstára.*

[1] A szövegben: *transducenda* áll és az *ns* betük ki vannak törülve.

[1] Az aláirásban sajtóhibából *XV. századi* áll.

[1] Az aláirásban sajtóhibából: *Pemes.*

[1] A kéziratban *Uiuos* áll, a kitörült *o* felett *v* betüvel.

[2] A kéziratban *tamen* áll, kitörülve, s felébe irva: *tandem*.

A szövegben közölt kézirat- és oklevélhasonmások olvasása.

I.

Szent-László I. törvénykönyve. (143. l.)

Tempo(r)ibus piissimi regis Ladislai om(n)es nos | regni Panonici optimates in monte sancto | c(on)ventum fecimus et quesivimus, qualiter | malòr(um) homi(nu)m impedirentur studia et gentis nostre | expedirentur negotia. Primo omnium iureiurando | c(on)stituimus, ut qualiscumq(ue) principum rèp(er)iretur in furti | culpa, ultra pretium gallinarum nullatenus possit ab- | scondi vel defendi a quolibet eorum; placuit quoq(ue), | ut ip(s)e fur, nisi cecide(r)it in ecc(les)iam, suspendatur et | omnis familia eius depereat. Et si imprudentia ei(us) | qui ceperat eum, evase(r)it in ecc(les)iam vel in cu(r)iam | regis vel ad pedes ep(iscop)orum, careat, qui non cavit, vindi- | catione furti. Si autem de manu fideiussoris evase(r)it, | de patibulo quidem liberetur, verumtamen cu(m) eod(em) | fideiussore in aliam regionem venundetur et bona ip(s)ius regali fisco vindicentur.

De furto servi.

Si servus furto inventus fuerit, non possit p(re)tio c(om)mutari nasus eius, nisi cecide(r)it in ecc(les)iam vel in cu | riam regis vel ad pedes ep(iscop)i; et si cecide(r)it, careat | custos eius vindicatione furti. Si vero secundo captus | fue(r)it, suspendatur.

De servi ligatione sequitur.

Si quis autem furem ligave(r)it, h(ab)eat p(otes)tatem ligandi | eum et ducendi ad iudicem, sive iuste, sive iniuste li- | gave(r)it. Si autem eum ligare quis prohiberet, p(er)- | solvat L quinque pensas et eandem noxam reddat | i(n) ligami(n)e.

De purgatione furti; si quem furem tota villa proclamaverit.

Si quempiam deinceps tota villa furem esse p(ro)cla- | mave(r)it, probetur iudicio; unde si mundus apparue(r)it, | villa p(er)solvat solummodo L pensas presbitero; si aut(em) | reus indicetur, om(n)is substantia sua regi detur, IIII | pars villanis. Si vero aliquem p(er)sonaliter furem e(ss)e | p(ro)clamave(r)it, accipiant L pensas; si autem una pars accusave(r)it furem, alia vero defende(r)it, non | recipiatur eorum defensio et probato fure, iudic(i)o | si culpabilis inventus fuerit, non h(ab)eant IIII vindi- | cat(i)onis.

De inquisitione furtive rei.

Si quis vestigia sequitur furtivi rei, nu(n)cium p(er)- | mittat in villam, in quam diriguntur vestigia, ne ex- | cutiendo bestias suas p(er)- turbent villani sequenda | vestigia. Quod si contumaciter fece(r)int, p(er)ditas res | . . . . . .

II.

1076 körül. Szvinimir horvát király adománylevele a spalatoi Szent-Benedek-kolostor részére Pustica földje felől. (163. l.)

In Chr(ist)i no(m)i(n)e. Ego Suinimir nutu d(e)i Chroato(rum) et Dalmatino(rum) rex nobis divina cl[ementia] concedente in regali | solio inviolabilit(er) residentib(us) undiq(ue) uterq(ue) sexus, militum videlicet utriusque [vite] laico(rum), servo(rum) et ancillarum | n(ostrarum) affluens p(ro) reb(us) sibi oportunis curia(m) ac causis sibi necessariis p(er) q[uirens] semper astabat. Inter quos que[dam] | s(an)c(t)imonialiu(m) mater, Maria videlicet, cenobii s(an)c(t)i Benedicti in solle(m)pnitat(e) consecrationis eccl(esi)e n(ost)ri [episco]- | patus s(an)c(t)e Marie vocabulo auxiliu(m) immo [subsidium memora]ti cenobii a nobis p(er)quirens [et reg]ali th[rono] | cu(m) suis q(ui)busda(m) sororib(us) [coram no]bis [astitit. Unde consultu] omnium ser[vorum] dei, et nobilium [nostrorum, qui supra-] | dicte solempnitati ad[venerant, propensione et] vo[luntate pre]fate a[bbati]sse et quia lo[cus] te[rritorii] | eide(m) [monasterio] contiguus videba[tur, nostra regali pote]state quod Pu[stiza] nominatur, p(er)petuo [iure] | possidendu(m) sibi invio[labiliter concessimus in Lazani]. [Actum]

est hoc in villa regali, quo [in loco | iam dicta] eccl(es)ia s(an)c(t)e [Marie sita videtur, his coram testibus inprimis coram Laurencio venerabili | [archiepiscopo] Johanne Traguriensi episcopo, | Johanne sancti Bartholomei abbate, Petro Belgradensi abbate, Dominico Tepsio Iwrina Tenenstico, Viseno] | Polistico. Isti [ad nostram confirmationem cum innumerabili multitudine ibidem astante] sufficiant, | Jacobum vero ducem Mariano(rum) ex [parte nostra legatum et intro]ductore(m) abbatisse fieri | immemoratis terris permisimus. [Si quis regum vel principu(m) iu]pano(rum), parva sive | magna persona huic n(ost)re donat(i)o(n)i contraire temptaverit, trinum et unum deum habeat iratum | et CCC dece(m) et octo s(an)c(t)o(rum) patrum consequat(ur) malediction(em). Et molendinum, que est vita | ipsorum, similiter eis fiat.

III.

Zsinati végzések a Pray-codexből. (239. l.)

Ex auctoritate ap(osto)li p(ro) regis n(ost)ri | salute et regni ei(us) stabilitate in o(mn)ib(us) | cotidie ecclesiis orandu(m) censem(us) et | districte p(re)cipimus: Ut si q(u)is con(tra) regis | salute(m) aut dignitate(m) q(u)olib(et) mo(do) aliq(u)id co(n)spirav(er)it aut c(on)spirare aliq(ui)d tempta- | v(er)it, seu te(m)ptanti scie(n)s c(on)senserit, a- | nathematizet(ur) et o(mn)ium fideliu(m) co(m)mu- | nione privetur. |

Ut si q(u)is hui(us)mo(d)i alique(m) nov(er)it et p(ro)bare | valens no(n) indicav(er)it, p(re)dicte subiaceat | dampnationi. |

Ut si qua mulier a viro suo fug(er)it, red- | datur ei, et quocie(n)s fug(er)it, restituatur | ei, q(uia) sc(r)iptum (est), q(uo)d d(eu)s co(n)iunxit, ho(mo) | non separet. Ut si q(u)is uxore(m) suam | coram legib(us) adulteram p(ro)baverit, | ipsa penite(n)cie subiaceat, et postea si | voluerint, reco(n)cilientur, alt(er)i innupti permanea(n)t. |

Ut si q(u)is sponsam alt(er)i(us) rapuerit, | sponso reddat(ur), raptor v(er)o legibus subiaceat. |

Ut si q(u)is uxorem exosam habens sponte | servituti se subdiderit ut ab exosa | separet(ur), uxor eu(m) salva lib(er)tate seq(u)at(ur), alt(er)i innupti permaneant. |

Ut cl(er)ici bigami et vidua(rum) ac repudia- | ta(rum) mariti temporalib(us) eccl(esi)e b(e)n(e)ficiis | et ce(r)tis dignitatib(us) eccl(esi)asticis p(ri)ventur. |

Ut null(us) ep(iscop)o(rum) alique(m) p(ro)moveat cl(er)ico(rum) | ad diaconatu(m) v(e)l ult(r)a nisi p(r)i(us) co(n)tinencia(m) | voverit, et si uxorem habuerit, ex ei(us) fiat | co(n)sensu idem p(ro)mittentis. |

Ut null(us) c(on)iugat(us) p(res)b(ite)r aut diaconus | altari deserviat, ni(si) p(r)i(us) uxori co(n)cedenti | et co(n)tinencia(m) voventi locu(m) separatum | et necessaria vite te(m)p(or)alis p(ro)videat et | s(e)c(un)d(u)m ap(osto)l(u)m habe(n)t, quasi no(n) habente(m) | esse intelligat.

A második hasábon:

Ut null(us) laic(us) eccl(esi)e potestate(m) habeat. |

Si p(res)b(ite)r altari | deserviens co(n)cubina(tu)m habue- | rit, illa auferat(ur), ip(s)e v(er)o iuxta | p(re)ceptu(m) ep(iscop)i fructu p(er)acto peni | tencie ad ministrandu(m) altari | restituat(ur) eccl(esi)e. |

Ut villa, in qua (est) eccl(esi)a, ab eccl(esi)a longius no(n) recedat, q(uo)d si reces- | serit, X pensas p(er)solvat et | redeat. |

Si q(u)is festa vendiderit, p(re)ciu(m) | acceptu(m) q(ua)druplo restituat, ip(s)e v(er)o penitentie subiaceat. |

Si q(u)is desc(ri)ptas festivitates no(n) | celebrav(er)it, sic vindicet(ur) i(n) eu(m): | si liber (est) t(ri)b(us) dieb(us) peniteat, | si servus, septe(m) plagis multet(ur). |

Placuit s(an)c(t)e synodo, ut omnis | co(n)iugalis desponsatio in co(n)- | spectu eccl(esi)e p(re)sente sac(er)dote | cora(m) ydoneis testib(us) aliq(u)o signo | sub arrationis ex consensu | ut(ri)usque fieret, alit(er) no(n) coniu | gium, s(ed) opus fornicariu(m) reputetur. |

IV.

A Hartvik-legenda utolsó sorai. (241. l.)

[fuit] donis erogationis. Subvenit quide(m) in necessitate | positis; liberavit opp(re)ssos a iugo captivitatis, vestes et hospi | talitate(m) p(re)buit p(er)egrinis; vidua(rum) et orphano(rum) miserias | et indigentias suas e(ss)e co(m)putavit; cena(m) et mandatu(m) d(omi)nicu(m) in lavandis egeno(rum) pedib(us) cottidie renovavit; elemosi- | nas n(on) de rapina v(e)l alio(rum) da(m)pno, sed de p(ro)prii sumptus saccu- | lis efflu(er)e fec(it); ut domos d(e)i divites efficeret, sibi voluntatem habendi subtraxit, sicq(ue) cunctis ad nutum divinitatis p(ro)ficie(n)s, | carne(m) sua(m) cu(m) viciis et c(on)cupiscentiis crucifixit. Inde sibi est | corporis et dextere delectabilis et miranda veneratio, inde | dulcis et felix et(er)ne vite ret(ri)butio, inde desid(er)abilis sup(er)no(rum) | civiu(m) cohabitatio, ubi ipsu(m) irradiat se(m)p(er) lucens et indeficie(n)s | splendor unius su(m)meq(ue) deitatis patris et filii et sp(iritu)s s(an)c(t)i p(er) | infinita secula seculorum. Amen.

Vox cara scriptoris poscit p(ro)missa laboris.

V.

1116—1131. Fila veszprémi kanonok végrendelete II. István korából. (263. l.)

In nomine sancte trinitatis et individue unitatis. Regnante victoriosissimo rege | Stephano, archiepiscopatus autem dignitatem obtinente domno Feliciano, Wezprimi- | ensi vero presule meo venerabili Nana, curiali quoque comite Georgio, ego Fila carens | herede, hereditariam meam substanciam a supradicto domino meo rege, quod mei iuris esset, | inpetravi. Provideo igitur michimet in futurum predium meum, quod Vrsu nominatur, cum servis et liberis | domibus ac vineis, monasterio sancti Michaelis ordinavi omni ambiguitate postposita, | sed prenominatos liberos, qua michi condicione ministrabant, delegaverim. Huic itaque ordinacio- | ni regieve permissioni si quispiam tamquam temerarius contraire conabitur, sancti | regis Stephani iudicio seu maledicto subiaceat. Inpetrator istius rei Ysaac filius Peteu, | pristaldus Bratislou, notator Saulus, scriptor Zacheus, testes vero Barnabas, Fabianus et | omnes socii eorum.

VI.

A deáki misekönyv naptára. Augusztus hava. (371. l.)

K(a) L(endae) Augusti mensem leo frigidus igne perurit.
Augusti nepa p(ri)ma fugat; de fine s(e)c(un)da.
Augustus h(abet) dies XXXI l(unas) XXVIIII.

VIII.	q.	c.	AVG(usti). Ad vincla S(ancti) Petri VII. Machabeorum.
XVI.	r.	d.	IIII. N(onae). Stephani p(a)p(e) et m(artyris.) VI. embol(is) incipit.
V.	s.	e.	III. N(onae). Inventio S(ancti) Stephani p(ro)tomar(tyris). Gamalielis cum soc(iis)
	t.	f.	II. N(onae). Justini p(res)b(yte)ri. *Mich(e)lini t(ri)butarii martyris.* *
XIII.	v.	g.	No(nae) N(onae). Osvaldi regis et m(artyris). *S(an)c(t)i Dominici co(n)f(essoris) d(e) ordine p(re)dicato(rum).* *
II.	A.	A.	VIII. ID(us). Transfiguratio d(omi)ni. Sixti p(a)p(e) felicissimi. Agapiti.
	b.	B.	VII. ID(us). Donati ep(iscop)i. Affre v(irginis) et m(artyris).
X.	c.	C.	VI. ID(us). Cyriaci et S(e)c(un)di et alio(rum).
	d.	d.	V. ID(us). Romani m(artyris). Vig(ilia) S(ancti) Laurentii m(artyris)
XVIII.	e.	e.	IIII. ID(us). Laurentii diac(onis) et m(artyris).
VII.	f.	f.	III. ID(us). Tyburtii m(artyris). Radegunde v(irginis).
	g.	g.	II. ID(us). Epuli m(artyris). Sulpicii m(artyris).

Mense Aug(usto) caules | et malvas n(on) comedat(is) | ag(ri)mo(n)ia manduc(as) | cervisia(m) nec medu(m) | bibas. Culegium (?) aut ꝉ salvia clara cum | paru(m) pipere uter(is). |

* Más kéztől.

XV.	h.	A.	Idus.	Ypoliti m(artyris) cu(m) sociis.
IIII.	i.	B.	XVIIII.	K(alendae). Sept(em)b(ris) Eusebii c(on)f(essoris). Vigilia.
	k.	C.	XVIII.	K(alendae). Assumptio S. Marie v(irginis) et transitus S(ancti) Steph(ani).
XII.	l.	D.	XVII.	K(alendae). Arnulfi ep(iscop)i
I.	m.	E.	XVI.	K(alendae). Oct(ava) S(ancti) Laurencii.
	n.	F.	XV.	K(alendae). Agapiti m(artyris). Sol in virgine(m).
IX.	o.	G.	XIIII.	K(alendae). Magni m(artyris).
	p.	A.	XIII.	K(alendae). Stephani regis et c(on)f(essoris). Samuelis p(ro)phe(te). Transl(atio) S(ancti) Ste(phani).
XVII.	q.	B.	XII.	K(alendae). Privati ep(iscop)i et m(artyris).
VI.	r.	C.	XI.	K(alendae). Oct(ava) S(ancte) Marie. Tymothei et Symphoriani m(artyrum).
	s.	D.	X.	K(alendae).
XIIII.	t.	E.	VIIII.	K(alendae). Bartholomei ap(osto)li.
III.	A.	F.	VIII.	K(alendae). Genesii m(artyris). Titi discipuli S(ancti) Pauli.
	h.	G.	VII.	K(alendae). Nerei et Abundi m(artyrum).
XI.	c.	A.	VI.	K(alendae). Rufi m(artyris) Pelagii m(artyris)
XIX.	d.	B.	V.	K(alendae). Augustini ep(iscopi). Hermetis m(artyris).
	e.	c.	IIII.	K(alendae). Decoll(atio) S(ancti) Johannis bapt(iste). Sabine (virginis).
VIII.	f.	D.	III.	K(alendae). Felicis et Audacti m(artyris).
	g.	E.	II.	K(alendae). Paulini ep(iscop)i et c(on)f(essoris).

VII.

Mise a királyért a deáki misekönyvben. (372. l.)

Per omnia *stb.*[1] Missa pro rege.

Inclina domine. P(salmu)s: Letifica a(n)i(m)am. G(raduale): Salvum fac servu(m) tuum. | All(elui)a. D(omi)ne in virtute. Tr(actus): Beatus vir q(u)i timet d(ominum). Of(fertorium): In te sp(er)avi d(omi)ne. Co(mmunio): Illumina (e)t(c.) | Q(uesumu)s om(ni)p(oten)s d(eu)s, ut famulus tuus rex n(oste)r N. qui tua mise. | racione suscepit regni gubernacula, virtutum et(iam) om(n)iu(m) | p(er)cipiat inc(re)menta, quib(us) decenter ornat(is) et(iam) vicia monstra | devitare et hostes sup(er)are et ad te, qui via v(er)itas et vita es, | graciosus valeat pervenire, P(er omnia) *stb.* P(ropria) sec(reta): Munera domine q(uesumu)s oblata s(an)c(t)ifica etiam, ut nobis unigeniti filii | tui corp(us) et sanguis fiant, et illi regi ad obtinenciam a(n)i(m)e | corporisq(ue) sanitatem; etiam p(er) agendum iniunctum officium | te largiente usq(ue)quaq(ue)p(ro)ficiant. P(er omnia) *stb.* Co(mmunio.)

VIII.

1254. IV. Béla kiváltságlevele a pilisi apátság részére. (449. l.)

In nomine s(an)c(t)e trinitatis et individue unitatis. Amen. Bela, dei gr(aci)a Hungar(ie). Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, | Lodomerie Cumanieq(ue) rex in p(er)petuum. Omnibus orthodoxe fidei cultoribus presens scriptum inspecturis salutem in eo, qui regibus dat salutem. Licet in humanis disposit(i)onibus nichil stabile, ni- | chil quoq(ue) perpetuum, quidquid est morti subpositum, quidquid est corrupt(i)oni subiectum, s(ed) caduca sint hominum omnia et temporum diuturnitate labantur, illud tamen, quod eccl(es)iis et locis religiosis pia | considerat(i)one efficitur, intuitu Je(s)u Chr(ist)i, qui unicuiq(ue) in districto examine promeritis respondebit, nulla corrupt(i)o(n)e inficitur, s(ed) p(er)petua potius stabilitate

[1] Ez a megelőző miséhez tartozik.

repo(s)itum multiplicato fenore reservatur. Ad uni- | v(er)sorum igitur notitiam ha(rum) serie volumus p(er)venire, q(uo)d cum p(er) subitam irruptionem Tartharo(rum), regnum n(ost)r(u)m acerbe extitisset divino, ut credimus, iudicio flagellatum, et in civitate Strigonien(si), quam iidem | hostiliter per sue feritatis rabiem invaserunt, cives eiusdem utriusq(ue) sexus absq(ue) delectione ordinis et etatis, necnon innumerabiles illuc congregatos aliunde, igne et cladio miserabiliter consumpsissent, ecc(lesi)a | de Plys quedam munimenta et p(ri)vilegia ibidem ob securitatem posita, confecta super quibusdam suis possessionibus tributis ac quibusdam aliis redditibus a nobis, n(ost)risque predecessoribus, illustribus regib(us) | Ungar(ie), intuitu salutis et retributionis eterne, collatis amiserit, dilectus nobis in Chr(ist)o frater Johannes abbas eiusdem eccl(es)ie, qui n(ost)ris, n(ost)rique regni, necnon baronum n(ost)ro(rum) servitiis devote et assidue desuda- | vit in n(ost)ris legationibus deferendis, se et sua diversis periculis exponendo, humiliter suplicavit, ut possessiones, tributa ac redditus eccl(es)ie de Plys, quorum privilegia amissa fuerant, n(ost)ri p(ri)vilegii | iterato dignaremur munimine confirmare. Nos itaq(ue), cum ip(s)am ecc(le)siam, in qua etiam corpus matris n(ost)re honorabiliter requiescit, totis affectibus diligere et bonis teneamur amplioribus augmentare, | preces quoq(ue) abbatis memorati, p(ro) quo eius m(er)ita iugiter intercedunt, iustas et legittimas attendentes, sup(er) quibusdam possessionibus, tributis et redditibus eccl(es)ie de Plis, quorum nomina subscribentur, | munimenta quo(rum) in civitate St(ri)gonien(si) erant perdita, cum de certa scientia nobis, utpote patrono eccl(es)ie prefate, constaret de illis, que per nos et n(ost)ros predecessores, inclitos reges Ung(a)r(ie), eidem collate | extiterant, ad p(er)petuam et inviolabilem firmitatem n(ost)rum concessimus privilegium auree bulle n(ost)re caractere consignitum. Tributa autem, possessiones et redditus, de quibus nobis constitit, ip(s)am | eccl(es)iam in eo(rum) pacifica possessione fuisse et esse, sunt hec: videlicet medietas tributi regalis de Jaurino; nam due partes totius tributi Jauri(n)en(sis) ad nos pertinebant de quibus unam partem habet ec- | clesia de Bocon, aliam partem eccl(es)ia de Plis, quam possidet ex donatione inclite recordationis Bele regis, avi n(ost)ri; tertiam v(er)o partem percipit comes Juri(n)en(sis) pro tempore constitutus. Preterea | medietas tributi regalis de Posonio; cum due partes toti(us) tributi Posonien(sis) ad nos p(er)tin(er)ent, de quib(us) unam partem habet eccl(es)ia s(an)c(t)i Martini de Sacro Mo(n)te Panno(n)ie, aliam p(ar)tem possidet ecc(lesi)a de Plys anted(i)c(t)a; tertiam | v(er)o partem p(er)cipit comes Posonien(sis) p(ro) tempore constitutus. Item t(er)tia pars tributi de Cheturtukheil, p(er)tinens ad tributu(m) Posonien(se). Porro no(m)i(n)a villa(rum), quas eade(m) eccl(es)ia pacifice p(os)sidet i(n) comitatu Posonien(si), s(unt) hec: | . . .

IX.

1239. Az egresi apát megerősíti Miklós ispán végrendeletét. (477. l.)

Univ(er)sis Chr(isti) fidelibus ta(m) p(re)sentib(us) q(u)a(m) futuris p(re)sente(m) pagina(m) inspecturis frat(er) A. d(i)c(tu)s abb(a)s de Egr(e)s | et eiusde(m (loci convent(us) s(a)l(ute)m in d(omi)no vite p(re)sentis et fut(ur)e. Nov(er)it univ(er)sitas v(est)ra, q(uo)d cu(m) bone | memorie N(icolaus) comes de Guedech frat(er) V(grini) St(r)igonien(sis) archiep(iscop)i laboraret in extremis, A. t(un)c t(em)p(or)is | p(r)iore(m), S. subp(r)iore(m), H. custodem n(ost)rum ad se fecit accersiri confess(i)o(n)eq(ue) salutifera peccato(rum) p(re)mi- | ssa lit(er)as A(ndree) et B(ele) regu(m) et capituli Alben(sis) eisde(m) obtulit testimoniales, q(uo)d du(m) ip(s)e p(ro)sp(er)is ad- | huc habu(n)daret successib(us), posse-ss(i)o(n)es suas et p(re)dia in IIII[or] partes divisiss (et); t(r)ib(us) filiis Jac(obo) scilic(et), Lau- | rencio et Joh(ann)i p(ar)te(m) p(ro)p(r)iam cuilibet assigna(n)do, ne p(ost) ei(us) obitu(m) discordia pullularet int(er) fratres, ex- | cepta t(er)ra Houd, qua(m) ip(s)e dimisit in co(m)mune. Quarta(m) p(ar)te(m) ta(men) libe(re) s(ib)i reserva(n)s videlic(et) villa(m) Gue- | dech, Gut, Michus, Trueman, villa(m) Nadayg et villa(m) nova(m) cu(m) om(n)ib(us) p(er)tinentiis, pecudib(us) et fa- | milia, q(uo)d cuiq(ue) vellet, ea(m) poss(et) dare aut in

elemosina(m) co(n)ferre in vita v(e)l in morte; p(ro)cessu v(er)o t(em)p(or)is, | q(uando) d(eu)s quartu(m) ei co(n)cesserat filiu(m), p(ar)te ad se p(er)tinente ditare illu(m) cogitavit. Ita t(ame)n, q(uo)d p(ar)tes p(re)dic- | to(rum) L(aurencii) et J(ohanni) cu(m) p(ar)te iunioris nomi(n)e March debere(n)t estimari et divis(i)o(n)e reit(er)ata iusticia p(re)via un(us)- | q(u)isq(ue) p(ar)te(m) sua(m) sortiret(ur), nichilomin(us) a villis IIII^or Guedech, Gut, Trucma(n) Nadayg co(n)iuge(m) | decrevit esse inmune(m) et exp(er)tem. P(rop)t(er)ea non est p(re)t(er)eundum, q(uo)d si alique(m) de t(r)ib(us) f(rat)rib(us) idest L(aurentium), J(ohannem) | et M(archum) mors co(n)ting(er)et, p(ar)s illi(us) ad duos sup(er)stites ex integ(r)o volveret. In hiis om(n)ib(us) p(re)d(i)c(tu)s J(acobus) n(u)llam | potest habere questione(m), n(is)i in p(re)fata t(er)ra Houd, qua(m) IIII^or fr(atr)ib(us) decrevit dimittenda(m), filiab(us) | au(tem) suis nichil om(n)ino dimisit, sed mat(r)i et t(r)ib(us) f(rat)rib(us) L(aurencio), et J(ohanni) et M(archo) eas co(m)misit honorifice ma- | ritandas. In hui(us) rei testimoniu(m) p(re)sentes lit(er)as fecim(us) sc(r)ibi et sigilli n(ost)ri munimi(n)e robo- | rari. Actum in Egr(e)s, anno d(omi)nice incarnac(i)o(n)is M° C° C° tricesimo nono.

X.

Rogerius Carmen Miserabiléjének első kiadása. Kezdősorok. (495. l.)

Epistola magistri Rogerii in miserabile carmen sup(er) destructio(n)e | regni Hu(n)garie per Tartaros facta; editum ad reverendu(m) d(omi)n(u)m | Johanne(m) Pestheniensis ecclesie episcopu(m) feliciter incipit. |

Licet: ut liqueat dominationi vestre ingressus et pro | cessus tartaroru(m) Hungariam intrantiu(m) in ignominia | crucifixi: perniciem stragemq(ue) non minima(m) populi | Christiani per presens opusculu(m) vestro nomini red- | di de gestis ipsorum sine falsitatis admixtione colle- | ctum: quod cu(m) diligentia perlegatis. Multa quide(m) | inuenietis in eo, que meo subiacuerunt aspectui, plurimaq(ue) pro- | priis palpaui manibus, no(n)nullaq(ue) a fide dignis didici, in quoru(m) | illa fuerunt presentia perpetrata. Si autem interdum reperietis | aliqua, que sensui hominu(m) cernant terribilia et horrenda: me scri | ptorem et res minime admirent: sed gratias refera(n)t regi regum, qui | sue oblitus misericordie suo angariato populo no(n) pepercit. Na(m) | . . .

XI.

A Planctus destructionis Hungariae kezdősorai. (503. l.)

Planctus destructionis regni Vngarie p(er) Tartaros.

(T)u qui d(eu)s es cu(n)cto(rum) iust(us) iudex m(er)ito(rum), | bonis reddens bona m(u)lta, mala nulla | fers i(n)ulta, equa lance iustitie. Pec- | cav(er)unt n(ost)ri p(at)res tibi nos et n(ost)ri [1] f(rat)res, | mala n(ost)ra succreveru(n)t, que nos ni- | mis i(n)veneru(n)t i(n) dieb(us) augustie. | Cu(n)cti sum(us) neci dati, su(n)t p(o)p(u)li captivati, | su(n)t milites gladiati, ad quid (er)go sum(us) | nati, tanta mala c(er)ne(re). Fluit sa(n)g(u)is | fe(m)i(n)a(rum), pallet decor puella(rum), puero(rum) | turba tacet, senex an(us) ense iacet, | nepha(r)io fun(er)e. Domu(m) Saul Phylistei, | gen(us) Jacob Canopei, grege(m) iusti Job | Sabei, cu(m) insontes oves dei, tanta ced(e) | st(er)nitis. Trucidatis mat(ro)na(rum) t(ur)ba(m) | simul puella(rum), neq(ue) cle(rum) reve(re)ntes | neq(ue) senu(m) mis(er)entes nec p(ar)vulis p(ar)citis. | Que vos t(er)ra, qui p(ar)entes genuerunt | tales gentes, tam c(ru)deles, tam feroces, | ad nocendu(m) tam veloces et sub armis | vive(re). O na(tura), m(ate)r dura, qua(r)e t(ibi) fuit | cura . . .

[1] A kéziratban kétszer áll *nostri*; az első ki van törülve.

A második hasábon:

... mis(er)ia. Est c(om)plet(um) Dauitico q(uod) cantat(ur) | i(n) cantico. Nullus fuit magnato(rum) carnes | sive cl(er)ico(rum), qui telluri [1] trade(re)t. Tabesce(ntes) | putrueru(n)t, aves celi co(m)mederu(n)t, dentes | canu(m) c(on)su(m)ps(er)unt, ossa lupi disp(er)serunt, | nemo qui repelle(re)t. No(n) est mi(rum) q(uod) su(n)t | victi, q(uod) sic morti su(n)t addicti, na(m) ma- | iores et mi(n)ores corru(m)pe(n)tes bonos mo- | res, sectabant(ur) vicia. Erant eni(m) | viri duri, r(e)pugna(n)tes om(n)i iuri, falsi | testes et p(er)iuri, mechi, fures, Epicuri, q(u)o(rum) | d(eu)s dolia. Opp(re)ssores advena(rum), vastatores vidua(rum), exactores egeno(rum) et p(re)dones pu- | pillo(rum), repulsa iustitia. In vestitu | su(m)ptuosi, in ornatu studiosi, co(m)pti, docti su- | p(er)bire, cu(r)iosi lascivire [2] p(ro)luentes m(e)ndacia. | Plorans plorat Rachel pia n(o)n admitte(n)s | solacia Tartharo(rum) malicia [3] filio(rum) | tot milia cessa brevi spatio. Nata | Syon luget via, venit ad se ne(m)o, quia n(e)c | ...

XII.

1268. Béla királyfi, IV. Béla ifjabb fia a Gostovich földje felett folyt perben itéletet mond. Kezdősorok. (527. l.)

Bela dei gr(ati)a dux tocius Sclavon(ie), Dalmac(ie) et Croac(ie), om(n)ib(us) presens scriptum inspecturis salute(m) in o(mn)ium salvatore. Ad universorum tam presentium qua(m) futuro(rum) notitiam ha(rum) serie volumus pervenire, q(uod) cum | Demetrius Marcus, Prybk, Chornovch et Prybineg ac alii cognati eorum de Goztovych, p(o)p(u)li castri Crisien(sis), Abraam, Bartholomeum et Domynicum, filios co(m)itis Bartholomey coram n(ob)is convenisse(n)t conquerendo, proposue- | runt c(on)tra ip(s)os, q(uod) iide(m) tertiam parte(m) t(er)re ip(s)o(rum) de Goztovych detinere(n)t indebite occupatam in ip(s)o(rum) preiudicium et gravam(en); pred(i)c(t)i aut(em) Abraam, Bartholomeus et D(omi)nicus responderunt, q(uod) ip(s)i tercia(m) partem p(re)- | fate t(er)re Goztovych ex gr(aci)a et donac(i)o(n)e k(arissi)mi patris n(ost)ri B(ele) illustris reg(is) Hung(a)r(ie) iusto titulo donat(i)o(n)is possidere(n)t et tenerent. Cumq(ue) nos auditis parcium asserc(i)o(n)ib(us) seped(i)c(t)os Abraam et fratres suos requisivissemus, si habe- | rent instrum(en)ta v(e)l privilegia, quo(rum) auctoritate vel pretextu tenerent ip(s)am t(er)ram, idem Abraam et fr(at)res sui nob(is) exhibueru(n)t p(ri)vilegium d(omi)ni reg(is) k(arissi)mi patris n(ost)ri, cui(us) tenor talis fuit: (B) ela dei gracia | Hungarie, Dalmac(ie) Croac(ie) Rame, Servye Gallicie, Lodomerie Cumanieq(ue) rex, om(n)ib(us) presens scriptum inspecturis salute(m) in o(mn)ium salvatore. (A)d universoru(m) tam presentium, qua(m) futuro(rum) notitiam ha(rum) serie | ...

XIII.

Mutatvány a váradi egyházmegye bihari főesperességének legrégibb (1332-iki) pápai tizedlajstromából. (623. l.)

It(em) Marcus sac(erdos) de villa S(an)c(t)i Emerici sol(vit) V g(r)ossos p(ro) de(cima) p(ri)mi anni

It(em) Ladislaus sac(erdos) de villa Iradsi sol(vit) VI g(r)ossos p(ro) de(cima) p(rimi) a(nni).

It(em) D(omi)nicus sac(erdos) de villa s(an)c(t)i Ladislay sol(vit) XXII g(r)ossos p(ro) de(cima) 1. a(nni)

It(em) Joh(ann)es sac(erdos) de villa Vened sol(vit) XIII g(r)ossos p(ro) de(cima) 1. a(nni).

It(em) Laure(n)tius sac(erdos) de eadem sol(vit) XV g(r)ossos p(ro) de(cima) 1. a(nni).

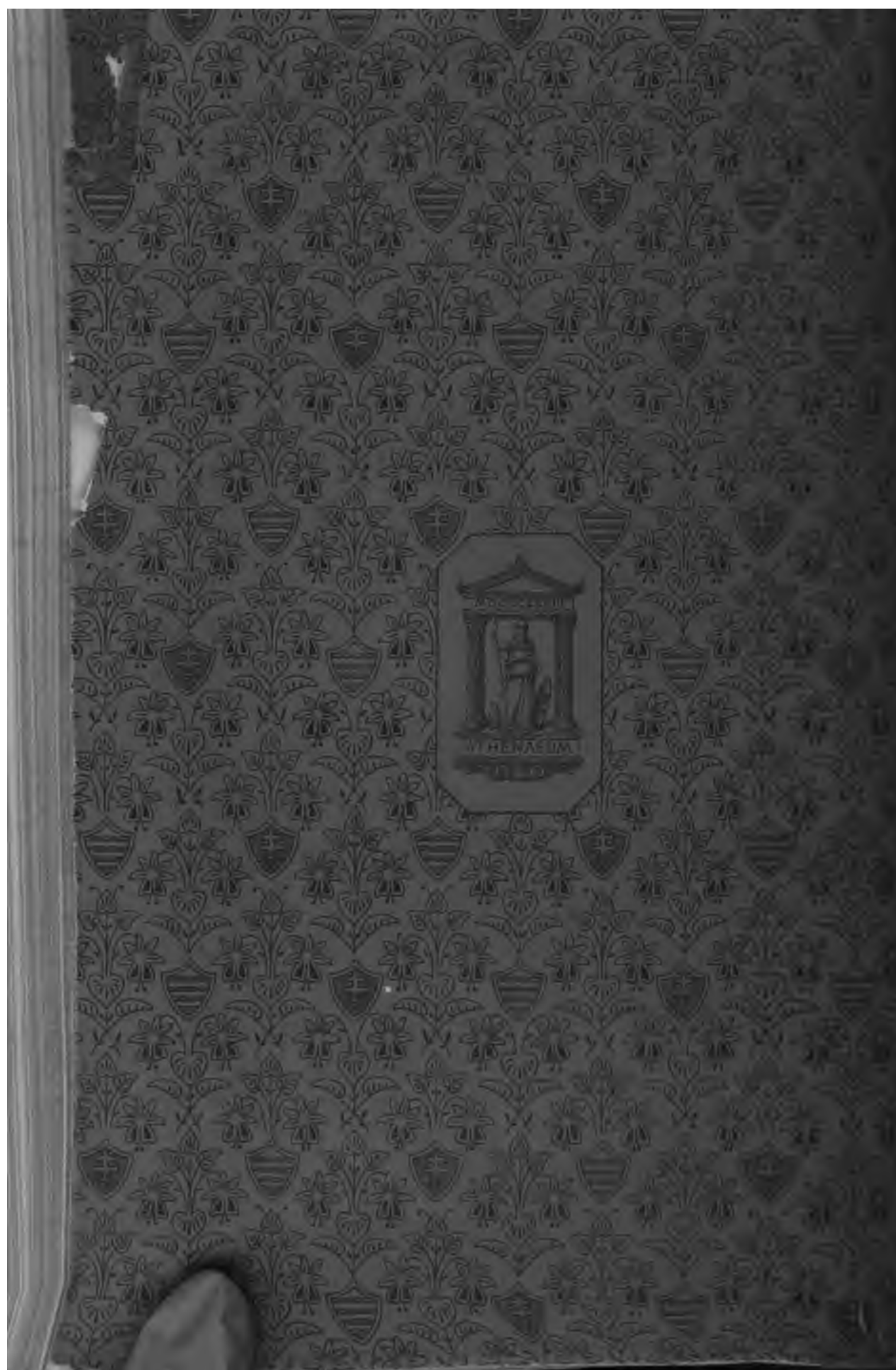
[1] A kéziratban hibásan: *telbari*.
[2] A kéziratban: *lascivici*.
[3] A kéziratban: *malicia* előtt *solacia* áll, keresztül huzva.

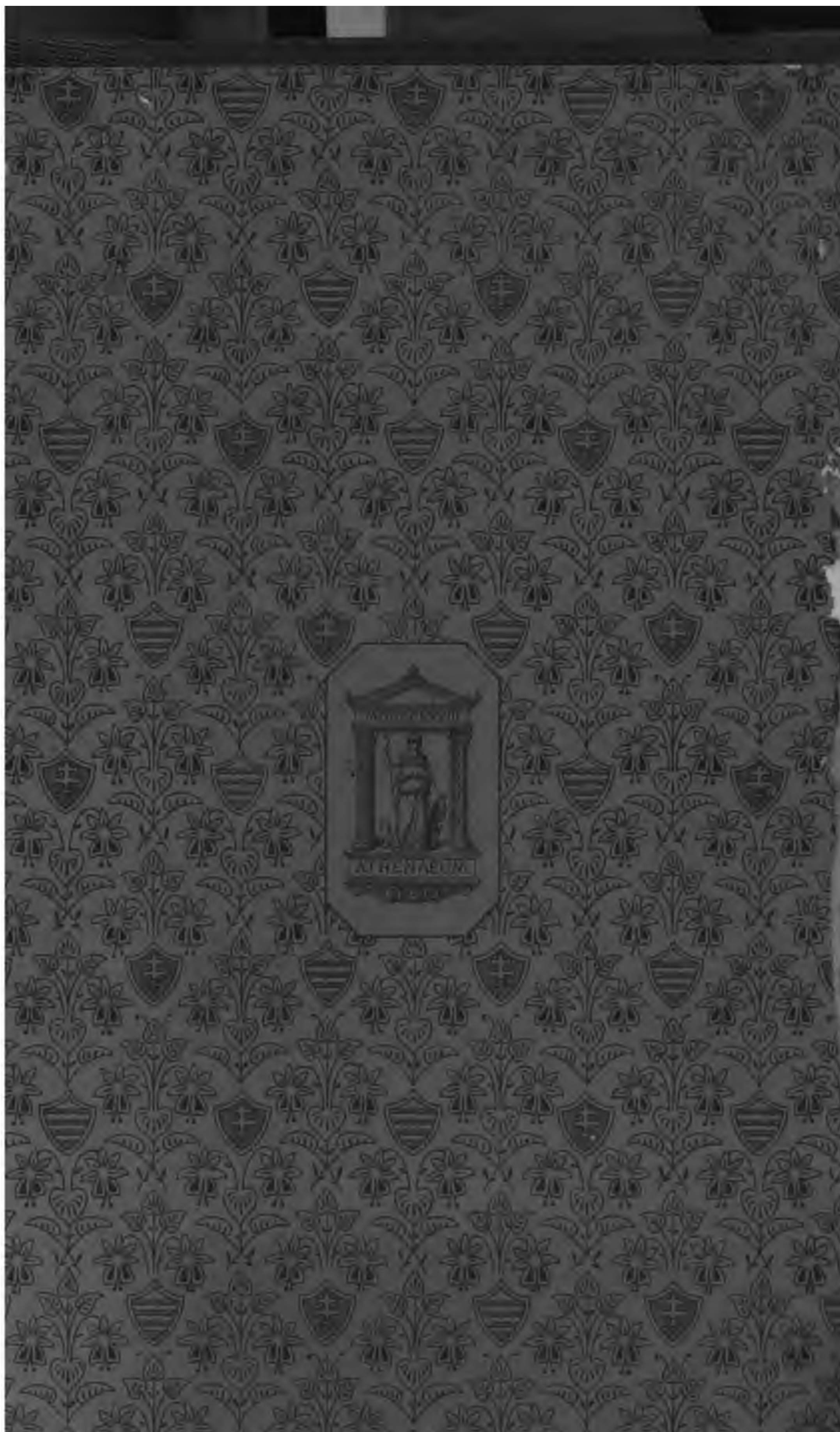
It(em) D(omi)nicus sac(erdos) de S(an)c(t)o Joh(ann)e sol(vit) XIIII g(r)ossos p(ro) de(cima) 1. a(nni).
It(em) Steph(anu)s sac(erdos) de villa s(an)c(t)i Lazar(i) sol(vit) X g(r)ossos p(ro) de(cima) 1. a(nni).
It(em) Joh(ann)es archydy(aconus) de villa Zepes sol(vit) XVIII g(r)ossos p(ro) de(cima) 1. a(nni).
It(em) Petrus sac(erdos) ecc(lesi)e b(ea)te v(ir)ginis d(e) Debrece(n) solvit X g(r)ossos p(r)o d(ecima) 1. (anni).
It(em) Blazius sac(erdos) d(e) Gabrian sol(vit) XII gross(os) p(ro) de(cima) 1. a(nni).
It(em) Joh(ann)es abbas de villa Gabria(n) sol(vit) XXI g(r)oss(os) p(ro) de(cima) 1. a(nni).
It(em) Petrus sac(erdos) de villa Woguda sol(vit) VII g(r)oss(os) p(ro) d(ecima) 1. a(nni).
It(em) Nycolaus sac(erdos) de villa Peched sol(vit) X g(r)oss(os) p(ro) de(cima) 1. a(nni).
It(em) Joh(ann)es sac(erdos) de villa Meze(r)me(n) sol(vit) XXVIII gross(os) p(r)o de(cima) 1. a(nni).
It(em) Paulus sac(erdos) de villa Balach sol(vit) II g(r)oss(os) p(ro) de(cima) 1. a(nni).
It(em) Ysaak sac(erdos) de villa Monostor sol(vit) VI g(r)oss(os) p(ro) de(cima) 1. a(nni).
It(em) Nicholaus sac(er)dos de villa Bohd sol(vit) III g(r)oss(os) p(ro) de(cima) 1. a(nni).
It(em) Joh(ann)es sac(erdos) de villa Pyspuky et Demyanus sol(vit) L. g(r)oss(os) p(ro) de(cima) 1. a(nni).
It(em) Joh(ann)es sac(erdos) et Michael de Bihar sol(verunt) L g(r)oss(os) p(ro) de(cima) 1 a(nni).
It(em) Steph(anu)s sac(erdos) de villa Ysakil sol(verunt) I g(r)oss(um) p(ro) de(cima) 1. a(nni).
It(em) frat(er) Joh(ann)es abbas d(e) villa Egged sol(vit) XXV g(r)oss(os) p(ro) de(cima) 1. a(nni).
It(em) Joh(ann)es frat(er) de villa Zamo sol(vit) VI g(r)oss(os) p(ro) de(cima) 1. a(nni).
It(em) Math(ia)s sac(erdos) de villa Bors sol(vit) XII g(r)oss(os) p(ro) de(cima) 1. a(nni).
It(em) Egidius sac(erdos) de villa Egged sol(vit) VIII g(r)oss(os) p(ro) de(cima) p(ri)mi anni.
It(em) Dyonisius sac(erdos) d(e) villa Myksa sol(vit) VII g(r)oss(os) p(ro) d(ecima) 1. a(nni).

XIV.

1283 ápril 15. Idősb Csák Máté nádor végrendelete. (647. l.)

Nos Matheus palatinus comes Posonien(sis), Symigien(sis) et iudex Cum(anorum), memor(ie) | co(m)mendantes significamus univ(er)sis, quib(us) expedit p(re)sentiu(m) p(er) tenore(m), q(uo)d q(u)i(a) cu(ncta) s(e)c(un)d(u)m divina(m) dispo(s)it(i)o(n)em sunt transitoria et unus quilibet tesauros sibi debet | in celis tesaurizare, nos in div(er)sis casib(u)s fortune Incedentes, volentes n(ost)re | anime invigilare, hoc co(n)dimus testame(n)tum, ut possessio(n)es n(ost)ras Perie- | se, Nympty et Jech vocatas cum earum p(er)tinentiis univ(er)sis et cum t(r)ibu- | to n(ost)ro de Thopulchan, si nos de hoc seculo tra(n)smig(ra)re co(n)tingat, reliq(u)im(u)s | et legavimus d(omi)ne co(n)sorti n(ost)re possidendas, ita q(uo)d sive int(er) sorores in habitu | sive in eisdem, donec vivat, co(m)moretur, et libera(m) h(ab)eat ip(s)as possessio(n)es possi- | dendi facultatem ac d(e) ip(s)a(rum) p(ro)venti(bus) p(ro) remedio n(ost)re anime elemosinas | i(n) missaru(m) celebrat(i)onib(us) et in aliis largiatur, ita t(ame)n, q(uo)d f(rate)r n(oste)r medio t(em)p(or)e nichil | iuris habeat in eisdem, s(ed) dum ip(s)a et n(ost)ra co(n)sors debitu(m) univ(er)se carnis in | sui tra(n)smig(ra)t(i)o(n)e de hoc seculo p(er)soluerit, ip(s)e n(ost)re possessio(n)es in ius f(rat)ris n(ost)ri | devolvantur iterato. Ordinavimus et(iam), q(uod) possessio(n)es n(ost)re Gyrky et Nandur | vocate eo, q(uia) su(n)t p(er) nos aquisite et no(n) hereditarie; in p(er)petuu(m) ius monaste- | rii b(ea)te virginis d(e) insula devolvant(ur) et statuant(ur), et ut hec p(re)missa e(ss)e | possint rata et firma, d(omi)ne Elysabeth de insula b(ea)te virginis sorori d(omi)ni | n(ost)ri reg(is) excelle(n)tissime d(omi)ne n(ost)re co(m)misimus om(n)ia illa obs(er)vari facie(n)da. | Dat(um) apud Sambuk, in cena d(omi)ni, anno eiusdem M°CC° L. XXX° t(er)cio.

ATHENAEUM